

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1928

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

7. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 5,00 ØRE

P. HAASE & SØN - KØBENHAVN - 1928

Vort Samfunds Medlems- og Subskribent-Antal stillede sig
1. November 1927 saaledes:

24 livsvarige Medlemmer,
577 ordinære Medlemmer,
66 Subskribenter paa Aarbogen.

Medlemsantallet er desværre *stadig synkende*.

1. Novbr. 1923	var der	645	Medlemmer
1. — 1924	—	625	—
1. — 1925	—	608	—
1. — 1926	—	592	—
1. — 1927	—	577	—

Medlemmerne bedes derfor virke hen til, at vort Arbejde —
baade det mundtlige og det skriftlige — med at vække og nære
den historiske Sans bliver mere og mere bekendt, saa vi kan faa
Tilgang af Medlemmer baade i og udenfor Ribe Amt.

Husk, at

„Fremtiden vil
af Nutiden kræve Fortidens Arv!“

Indhold.

1. Ribe amts runeindskrifter. Af dr. phil. Marius Kristensen, Vanløse.
 2. Gustav Stemann. Af højskolelærer Povl Bjerge.
 3. Oluf Nielsen. Af cand. mag. Carl Lindberg Nielsen, Varde.
 4. Oldtidsjærn i Ribe amt.
 - I. Af lærer R. Mortensen, Lindeballe.
 - II. Af lærer H. C. Frydendahl, Krarup, Fyn
 5. Spor af oldtidsagerbrug i heden. Ved Søren Alkærsig, Vejen.
 6. Fra hederne.
 - I. Fra Grindsted hede. Af lærer J. K. Nielsen, Grindsted.
 - II. Fra Nollund hede. Ved Søren Alkærsig.
 - III. Fra Orten hede. Af lærer H. P. H. Novrup, Alslev.
 - IV. Fra Varde langhede. Af lærer H. P. H. Novrup.
 7. Fattigvæsen i ældre tid. Af lærer H. P. H. Novrup.
 8. Ambrosius Stub i Ribe. Af lærer Aug. F. Schmidt, Brabrand.
 9. Fortegnelse over historiske dagbladsartikler. Af fabrikant Kromann, Esbjerg.
 10. Småting.
 11. Anmeldelser.
 12. Fortegnelse over artiklerne i „Fra Ribe amt“ i de 25 år 1903—27. Ved Søren Alkærsig.
 13. Regnskab.
 14. Efterskrift.
-

Historisk samfund for Ribe amt har følgende bestyrelse: Gårdejer *Søren Alkærsig*, Vejen (formand); lærer *P. H. Haahr*, Tistrup; pens. lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev; landbrugslærer *E. Konradi*, Ladelund, Brørup (kasserer); redaktør *Larsen*, Grindsted; læge *H. Torbøl*, Nr. Nebel; fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg (sekretær); lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, er suppleant, men deltager i bestyrelsesmøderne. *Alkærsig*, *Kromann* og *Torbøl* danner redaktionen, den førstnævnte formand. *Alkærsig*, *Novrup* og *Haahr* danner foredragsudvalget med førstnævnte til formand.

Medlemsbidrag 3 kr. årlig. Ved henvendelse til *Konradi* kan nogle ældre årgange fåes for 2 kr. pr. stk.

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

SYVENDE BIND

KØBENHAVN
P. HAASE & SØN
1928—31.

INDHOLDSFORTEGNELSE

til Fra Ribe Amt VII.

	Side
Alkær sig, S: Historisk Samfund for Ribe Amt	
1902—1927	1— 7
Korte Notiser fra Ribe Amt.....	190—191
Hedernes Opdyrkningshistorie.....	409—419
Askov Højskole.....	428—429
Et Mindeord.....	442—443
Trykte Kilder til Ribe Amts Historie.....	463—467
Jørgen R. Kirkebjerg og Gymnastiken i Ribe Amt	548—559
Hedernes Opdyrkningshistorie.....	577—580
Ribe for 100 Aar siden	610—611
Anmeldelser.....	614—617
Artiklen „Ribe Borgere“.....	620
Oldtidsjærn i Ribe Amt.....	696—698
Spor af Oldtidens Agerbrug i de jyske Heder	715—719
Fra Nollund Hede	736—741
Esbjerg, H. F. Feilberg, En gammel Vej.....	823—824
Stødtoner i Stednavne	825—826
Anmeldelser.....	829—831
Efterskrift.....	832
Indholdsfortegnelse over Artiklerne i „Fra	
Ribe Amt“ de 25 År 1903—27.....	833—839
Andersen, J.: Fattige Tider.....	216—242
Anderson, William: Ribe Domkirke.....	275—301
Bjerger, Poul: Gustav Stemann.....	645—649
Bloch, W: Ribe Borgere 1660—c. 1860... 64—110,	302—356
Christensen, Chr. N.: Hedernes Opdyrknings-	
historie.....	584
Damm, Kristen: Hedernes Opdyrkningshistorie..	574—576
Frank-Christensen, C.: Et gammelt Ribebillede	243—247
Et 200 Aars Jubilæum.....	248—259
Billeder af Christian Falster	260—264
Frydendahl, H. C.: Oldtidsjærn i Ribe Amt.....	699—714
Heilskov, Chr.: En Ansøgning om Brændevins-	
brænding fra 1767.....	51— 59
Jepsen, A. Grunnet: Af Varde Bys Historie.....	265—274
Jørgensen, Andreas: Hedernes Opdyrkningshi-	
storie	584—587
Kjærgaard, H. P. B.: Mandø i tidligere Tid.....	153—189
Knudsen, Hans: De vigtigste Kilder til Ribe Amts	
Historie i Landsarkivet for Jylland.....	447—462

Kristensen, H. K.: Fra dengang man hvervede Soldater.....	111—118
Hekseprocesser paa Vardeegnen	384—408, 505—542
Lunde Barfred og Lundtang Præstegaard	609
Kristensen, Marius: Ribe Amts Runeindskrifter	623—644
Stødtone i Stednavne.....	826—828
Kromann, N. M.: Kaperkaptajn at Fanø Gregers Peder Carstensens Kup i 1809.....	60 -- 63
Af Jordemodervæsenets Historie i Ribe Amt..	420—427
Index over lokalhistoriske Dagbladsartikler...	468—474
Af en Fanøskippers Skibsjournal 1809.....	566—572
Rettelser og Tilføjelser.....	621
Kvist, John: Hedernes Opdyrkningshistorie.....	576—580
Larsen, Henrik: Fællesskabet i Ribe Amt i det 17. Aarhundrede	475—504
Madsen, Chr.: Hedernes Opdyrkningshistorie.....	580—583
Niels Møller, Letbæk.....	611—613
Madsen, Herman: For Hundrede Aar siden.....	44— 50
Mortensen, Rasmus: Oldtidsjærn i Ribe Amt..	667—696
Nielsen, Carl Lindberg: Hvornaar blev Vardehus ødelagt?	543—547
Vestjyllands Historiker.....	650—656
Nielsen, J. K.: Fra Grindsted Hede.....	720—735
Novrup, H. P. H.: Skolevæsenet i Alslev Sogn...	119—152
Stormen d. 23. og 24. Nvbr. 1928	428—429
Et Blad af den jydskes Hedes Opdyrkningshistorie	587—594
Orten Hede	742—750
Varde Langhede	751—759
Fattigvæsenet i ældre Tid	760—785
Schmidt, August F.: Sagn og Tro knyttet til Sten i Ribe Amt.	8— 28
Fra Lejrskov Sogn	197—215
Folkeminder i Ribe Amt	560—565
Ambrosius Stub i Ribe.....	786—816
Register til Fra Ribe Amt VII.....	843 ff.
Smith, Otto: Ribe Borgere 1660—c. 1860	64—110, 302—356
Swane, Jørgen: Ribe	820—823
Torbøl, Hans: Nørre Nebel Kirke	357—383
Pastor Rasmus Hansen Ravn.....	429—430
Thøgersen, Niels: Fra Lindknud Sogn.....	594—608
Vejlager, Johannes: Genforeningsmindesmærkerne i Ribe Amt.....	29—43
Det lokalhistoriske Kursus i Esbjerg	431—432
Foredrag afholdte af „Hist. Samf.“ 1927—31	196, 447, 622, 842
Fortegnelse over „Hist. Samf.s.“ Bibliotek	436—441
Regnskab for „Hist. Samf.“ 1926—1930	194, 444, 445, 618, 619, 840, 841
Til Medlemmer og Tillidsmænd...	192, 193, 433—35, 622, 842

Historisk samfund for Ribe amt. 1902—1927.

Af samfundets formand, fhv. højskoleforstander *S. Alkærsig*,
Esmark v. Vejen.

Det er nu i Juli måned 1927 25 år siden, at ovennævnte samfund blev oprettet. Et lille tilbageblik kunde vel da være på sin plads, så meget mere, som dette samfund var det første i sin art og banede vejen for de mange lignende, der siden er oprettet.

I det første årsskrift, 1903, fortæller *stiftamtmand Stemann* i en lille indledning følgende om den begyndelse, der var gjort:

„For henvend to år siden (slutn. af 1900) skrev højskoleforstander *Ludvig Schrøder* til mig, at han under et ophold på Møen havde fået at vide, at fhv. folketingsmand *Frede Boisen* havde samlet efterretninger om Møens historie på den måde, at han havde henvendt sig til en del mennesker om at nedskrive, hvad der var dem bekendt om stedlige minder, og forstander Schrøder spurgte mig så, om jeg ikke mente, noget lignende kunde sættes i værk i Ribe amt. Jeg lod sagen hvile et årstid og indbød så ifjor sommer nogle historisk interesserede mænd fra forskellige egne af amtet til et møde her i Ribe for at drøfte spørgsmålet. Resultatet af dette møde blev, at man enedes om at danne „Historisk Samfund for Ribe Amt.“ Der er holdt møder derom vinteren 1901—02 på Askov højskole, i

Ribe og Varde, og såvel på disse som på et skolemøde i Esbjerg (10. Feb. 1902) har der været god tilslutning, og mange medlemmer er tegnede ved møderne og på anden måde.

I Juli 1902 fik disse medlemmer tilstillet et eks. af de foreløbige vedtægter og en stemmeseddel til valg af en første bestyrelse. Denne kom til at bestå af stiftamtmand Stemann (senere valgt til formand), forstander L. Schrøder, konsul Breinholt (Esbjerg), overlærer Olsen (Varde), provst Nissen (Brørup), pastor Richter (Vejen) og højskolelærer Povl Bjerge (Askov).“

I vedtægterne nævnes klart og enkelt som samfundets formål „*oplevelse af den historiske sans*“. Dette skal søges nået ved fremdraging af *stedlige minder*, dels skriftlig i en *årbog*, som samfundets medlemmer modtager for deres årsbidrag (2.00), dels *mundtligt* på årlige foredragsmøder omkring i amtet. Stemann nævner i sin indledning følgende emner: „Jordfællesskabet, hoveriet, udskiftningerne, udflytning og bøndernes liv og arbejde i det hele; endvidere enkelte personers levnedsløb, smugleriet langs grænsen, strandingsvæsenet, klitvæsenet, minder fra vore krige, kystmilitsen, kongelige besøg.“

Medlemsantallet var 1904 allerede 448, men stigningen er kun langsom, først 1920 nåedes 700; siden er det endog gaaet en del tilbage, vel sagtens fordi man i 1921 nødtes til at sætte bidraget op til det dobbelte. Der er i de 25 år holdt ialt 73 møder, c. tre om året, for det meste med god tilslutning. Årsskriftet indeholder gennemsnitlig c. 12 ark.

Imidlertid kan man jo hverken ud fra disse tal eller andre lignende skønne noget som helst om, hvorvidt samfundet opfylder sit formål: oplevelse af den historiske sans.

Thi formålet er så helt af åndelig og ideel art. Derimod mener jeg, at man ud fra *indholdet* af årsskrifterne kan sige, at samfundet arbejder godt i retning af formålet. Ganske vist er det ikke noget stort antal afhandlinger, som har *videre* historisk betydning ud over det stedlige, men det kan jo heller ikke ventes; og på den anden side er tallet endnu færre på de afhandlinger, som man kan sige om, at de uden skade kunde være utrykt. Af dem har vi ikke mange. — Skulde man ganske kort karakterisere de 25 årshefters indhold, så kunde man sige, at af den række opgaver, Stemmann nævner (se ovenfor), er den sidste del løst langt bedre end den første. At der næsten intet er kommet om jordfællesskab, hoveri og udskiftning har vel nok for en del sin grund i, at disse ting nu er gået ud af erindringen. Men i arkiverne findes stof også til en skildring deraf. Og der er ialfald én slags udskiftning og udflytning, som *ikke* er gået ud af erindringen, nemlig *den i vor historie eksempellose opdyrkning og bebyggelse af hederne*. Om fædrene kunde se, hvad her er sket, da vilde det synes dem vidunderligt og utroligt, og om vi selv kunde se derpå med friske øjne, da vilde vi vist synes det samme. Dette er en *landudvidelse*, der forslår, og som forudsætter en dygtighed i fredens arbejde, som er noget hidtil enestående både her og andetsteds, undtagen måske paa Amerikas prærier.

Hvordan dette arbejde er foregået fra først til sidst, det var nok værd for nutidens yngre slægter at vide noget om. Det vilde være en hjemstavnhistorie, der i sandhed kom os ved, og som jeg tror, bl. a. de større børn (i skolen og hjemmet) vilde lytte til med stor opmærksomhed. Det erindres endnu, hvordan den og den gamle slider, som nu længst er under mulde, med

egne hænder byggede det første „torp“ derude paa heden, dengang langt fra andre menneskeboliger; byggede det af „rulletør“, lyng og sammentiggede rafter, og hvordan han, 30 år efter, kunde sætte hver af børnene iverj på en velbygget lille ejendom, skiftet ud fra den oprindelige. Det er Valdemarstidens torpbebyggelse om igen, kun i langt større stil og med større hjælpemidler.

Det erindres *endnu*, men hvor længe? Her ligger en opgave, som maa løses i de næste 25 år, efter mit skøn den første og vigtigste, vi har, og utvivlsomt *kan* den løses. Det er mærkelig lidt, vi hidtil har fået derom. Der er vel egentlig kun tre afhandlinger at nævne: *Et århundredes fremskridt* (1906) af afdøde sparekassebestyrer *N. H. Uhd* i Ølgod. Denne afhandling er tillige den eneste, hvor det ses, at forfatteren er klar over opgaven og dens store betydning. Han fortæller ikke *tilfældigt*, hvad han kan huske og har hørt, han går systematisk frem og belægger sin fortælling med tal og navne, ja der medfølger en lang og ret vidtløftig oversigt over ejendommenes tilvækst og deres besætninger, som maa have kostet meget *arbejde*. Det er gerne netop dette sidste, det i sådanne optegnelser skorter paa; man gør sig ikke klart, hvor uendelig værdifuldere, hvor langt rigere illustrerende afhandlingen bliver, når man gør sig den ulejlighed og det arbejde, der skal til for at lade nogle rids af veje og mærker, nogle navne og tal følge med. — Også lærerhustru *Mary Pedersens* afhandling: *Hedens pionerer* (1916), er meget lærerig og oplysende. Tal er der ganske vist ikke mange af, men dog nogle, og de træk af nybyggerlivet, forfatterinden fremdrager, er i al deres korthed meget værdifulde, ja, de giver i sandhed

et virkeligere billede af „livet paa heden“ end Hostrups romantiske hedesang! Endelig er der afhandlingen: *„Fattige tider og egne“* (1924) af lærer *J. Andersen, Føvling*. Den indeholder værdifulde træk angående tilstanden, som den engang var, men ikke ret meget om fremgangen siden, hvad vel heller ikke er til-sigtet.

Iøvrigt kunde det vel her være på sin plads at nævne titlen også på enkelte andre afhandlinger, som samfundet i de forløbne 25 år har offentliggjort. Grænsen er selvfølgelig vanskelig at drage, og det skal heller ikke påstås, at den her er sat rigtigt; men følgende afhandlinger vil ialfald alle, foruden deres lokale betydning, tillige have større eller mindre betydning for den almindelige historie:

J. Brüel: Klitterne i Ribe amt. 1903.

N. H. Uhd: Et århundredes fremskridt. 1906.

Helga Stemann: Minder fra biskop Hertz' tid. 1906—
7—10—11—12—13—21.

Helga Stemann: Victor Kr. Hjort. 1919—20—21.

Marius Kristensen: Et middelalderligt signet. 1908.

Marius Kristensen: Grænser og grænseveje. 1920.

G. Schousboe-Jensen: Præsten C. F. Junghans og hans optegnelser. 1907—8—9.

G. Stemann: Spansk og fransk indkvartering i Ribe 1908. 1908.

S. Alkærsig: Smugleriet ved Kongeaaen i mands minde. 1911.

S. Alkærsig: Den ulovlige brændevinsbrænding i Vestjylland. 1922.

J. D. Stemann: Kosakkerne i Ribe 1814. 1913.

Mary Pedersen: Hedens pionerer. 1916.

M. H. Nielsen: De kongerigske enklaver. 1922.

Chr. Heilskov: Historisk-topografisk tidsskriftindex for Ribe amt. 1921.

J. Lundbye: Studie over vejenes udvikling i Varde syssel i oldtiden. 1923.

J. Andersen: Fattige tider og egne. 1924.

C. N. Mølgård: Minder fra verdenskrigen. 1927.

Når afhandlingen fra 1911 om smugleriet ved Kongeåen her er medtaget fremfor andre lignende, da beror det på, at der deri findes en indgående og samlet beskrivelse af dette smugleris *teknik*, noget som næppe findes i den udstrækning noget andet steds.

Tre af disse afhandlinger kan der være grund til at nævne særskilt: Helga Stemanns om „minder fra biskop Hertz' tid“ og om biskop Victor Kr. Hjort. Begge giver både menneskeligt og kulturhistorisk set et sjælden levende billede af stor værdi af mennesker og forhold i den vanskelige og fattige tid for 100 år siden. Den tredje er C. N. Mølgårds om „minder fra verdenskrigen“. Det er godt, at disse korte, alvorlige beretninger er draget frem i årsskriftet fra de tjenstlige papirer, hvor ingen ser dem. Thi det er forfærdende, så hurtigt sligt ellers i vore dage glemmes. De skal også her fremdrages for at minde os om, at vi måske inden for Historisk samfund har været lovlig stærkt indstillet *blot* på fortiden, og at der sker ting, mærkelige ting, i vore egne tider, som vi også skal have med og netop, mens begivenhederne endnu er klare.

I de forløbne 25 år har samfundet haft to formænd: Stiftamtmand Stemann 1902—23 og højskolelærer Marius Kristensen 1923—27. Da den sidste nu i foråret (1927) fratrådte på grund af bortrejse, blev jeg i hans sted valgt til formand. — Iøvrigt kan det bag på omslaget

af hvert årsskrift ses, hvem der til de forskellige tider har været i bestyrelsen. Der kan måske være grund til særlig at fremhæve to bestyrelsesmedlemmer, nemlig afdøde konsul *Breinholt* i Esbjerg og pastor *Richter*, Vejen, idet disse to har båret en væsentlig del af arbejdet, den første ved forretningsgangen (fra 1902 til sin død 1925), den anden ved redaktionen af årsskriftet i alle de 25 år. Pastor Richter kan således holde jubilæum som bestyrelsesmedlem sammen med samfundet.

Til sidst skal nævnes årstallet for enkelte andre historiske samfunds oprettelse: Thisted amt 1903, Vejle og Holbæk amt 1905, Randers og Frederiksborg amt 1906, Ringkøbing amt og Århus stift 1907, Svendborg amt 1908, Københavns amt 1910, Aalborg, Præstø og Odense amt samt Lolland-Falsters stift 1912.

Sagn og Tro knyttet til Stene i Ribe Amt.

Af Højskolelærer *Aug. F. Schmidt*, Galtrup.

Den til Grund liggende Tanke for Hovedparten af de Sagn, der knytter sig til *Naturgenstande*, er den *forklarende* Bevæggrund. Almuen vil forklare, hvorledes dette eller hint usædvanlige er opstået. Således findes der spredt rundt på de danske Sletter en Mængde store Stene, der hyppigst er af Granit eller Gnejs. Disse erratiske Stenblokke (Vandreblokke) er i Istiden ført hertil fra den skandinaviske Halvø; men da Almuen ikke kendte til Geologi, måtte den finde Forklaringen ad anden Vej. Og Forklaringen fandtes også. Det er da især som Udtryk for Almuens Sandhedssøgen og Erkendelsestrang, at Stensagnene, som her skal omtales for Ribe Amts Vedkommende, har Interesse i vor Tid.

Hovedparten af Sagn knyttet til enligtliggende store Stene indeholder Motivet: *Kæmpekast*: en Kæmpe (Trold, Jætte, -kvinde, Kælling) har i sin Tid kastet Stenen f. Eks. efter en Kirke (vor Nr. 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 18), hvilket tyder på, at denne Form af Sagnene hidrører fra Kristendommens første Tid i Danmark; de gamle hedenske Guddomme kunde ikke tåle at se Kirkerne (eller høre Kirkeklokkeklangen), hvorfor de kastede Sten efter dem, og da mange af de store Stene ligger nær Kirker, var det ret naturligt, at Stenenes Til-

stedeværelse forklaredes på denne Maade. Ellers fortæller Sagnene selv, hvorfor eller efter hvem det var, Kæmpen nu har kastet denne eller hin Sten derfra og dertil (Nr. 6). Nr. 4, 5 og 6 ligger tæt ved Syssel- og Herredsskel, og *Thorkild Grøvlund*¹ mener derfor — og vel også med Rette — at de Stene, der ligger på Skellene, oprindeligt har været Skelangivere mellem Sysler og Herreder. Sten Nr. 4 ligger i „Grændserejsningen mellem Øst og Vest. Bække er Almind Syssels gamle Vagtport, og Skellet skal snarere have fulgt Stensagnene end Landmaalerlinjen nu ude i den vildsomme Hede.“ Ved to berømte Stene: „Harald Blåtands Sten“ (Nr. 1) og Tislund-Stenen (Nr. 2) har man forklaret Beliggenheden ud fra et Sagn om en historisk Personlighed, Harald Blåtand (jfr. også Nr. 3), men ved Nr. 2 har man dog også Sagn om Kæmpekastet efter Kirker og Sagn om en Kæmpe, der kørte Stenen på en Jærnbør eller trillede den paa Ruller (også knyttet til Nr. 1 i nyeste Tid). Til Tislund-stenen (Nr. 2) knytter sig også et vidtudbredt Skattegraversagn. Derimod er Sagnene om Voldtægt og Ulykkestilfælde, knyttet til Nr. 3, ikke almindeligt kendte Sagn, hvilket er Tilfældet med Nr. 15, hvor det vil bringe Ulykke, hvis Stenen flyttes. I Folketroen var der nemlig mange Ting, man ikke måtte flytte; det voldte Ulykke, mentes der, og således da også med Trappestenen på Nørholm. At store Stene kan stå som Vartegn ved Vadesteder for rejsende eller hjælpe en vildfarende på ret Vej, er let at forstå, og Eksempler herpå findes da også her Nr. 7 og 16. Et Rim knyttet til en stor Sten kendes også andetsteds fra end fra Tislund-Stenen (Nr. 2).

Bortset fra alle disse „Småsagn“, der har Forbin-

¹ Skelstene 1923, 20, 26.

delse med de store Stene, så er dog den altoverskygende danske Sagntype alligevel „Kæmpekastet“, og dette Motivs store Udbredelse skyldes for en Del dette, at Almuen har villet finde en rimelig Forklaring på en Del Huller og Fordybninger el. Ign. Mærker, som ses i mange store Stene.

Kun ved særlig indgående Undersøgelser af alle de pågældende Stene vil man være i Stand til at forklare Fordybningerne. Almuen nævnede dem som *Kæmpefingre*, der var fremkomne ved Kæmpehåndens krystende Tag i Stenen, inden den susede igennem Luften efter den ulykkelige Kirke, der skulde stå for Skud. Kæmpefingre findes i Stenene Nr. 11, 12, 13, 14, 17, 18. Nu i vore Dage kan vi jo ikke nøjes med denne, efter gamle Tiders Naturopfattelse forstaaelige Forklaring, og vi må søge en anden.

Størsteparten af de omtalte Stenfordybninger er sandsynligvis fremstået ad naturlig Vej ved Stenenes Dannelse. Til de naturlige Fordybninger hører langagtige Skurer, der forklarede som fremkomne ved, at en Jættekvinde kastede Stenen(e) i sit Strømpebånd eller Forklædebånd. Det bliver Geologernes Sag at redegøre i det enkelte for Fordybninger af den Slags. En Del af Mærkerne er vel huggede af Mennesker; måske Minder om Forsøg på at sprænge Stenene på gammeldags Vis ved først at hugge (bore) Hul i Stenen, sætte en Trækile i Hullet og så hælde Vand på Træet, hvorved dette efterhånden udvidede sig, så Stenen sprængtes i et Par Stykker; måske har man hugget Ejermærker i nogle af Stenene for at vise et Markskel. Flere af de store Stene har sikkert haft Forbindelse med Helligstederne; Tislund-Stenen (Nr. 2) afgiver et Eksempel herpå, idet den har været et „Alter“

viet til Guden Ti. De såkaldte „skålformede Fordybninger“, som findes i visse store Stene (f. Eks. på Stenen, der står ved Indkørslen til *Askov Højskole*), har haft Forbindelse med den hedenske og primitive Gudsdyrkelse. De skålformede Fordybninger mener man, har været *Tegn for Ilden*;¹ Fordybningerne er fremstået af Ildboringshullet. Ilden var hellig, og Frembringelsen af Ild var derfor overnaturlig og hellig. De mange Huller på Stenfladen udsmykker; herved er det forståeligt, at Ildens Guddom afløstes af Solen, hvorved nye Tegn, Kredsen og Kredskorset (på Kampestene) i Danmark kom til at stå ved Siden af det gamle. De runde Mærker står da som Minder om Urforestillinger af religiøs Art, men tillige om en begyndende Fremstillingskunst.² Fordybninger i Sten kan også i visse Tilfælde stamme fra en primitiv Lampeform. Den brændbare Vædske hældtes i Hullerne, hvor den så ved Antændelsen kunde udsende et blafrende Lys. Fra adskillige middelalderlige Kirker kendes denne Lampeform.³ —

Folkevittigheden har også Forbindelse med de tavse Stene. Over hele Danmark kendes således Vitsen om Stenen, der *vender sig*, når (hver Gang) den lugter nybagt Brød (her Nr. 10), men da en Sten ikke kan lugte, vender den sig aldrig! (Smlgn. Udtrykket: „Jeg kan høre, hvor Græsset gror“; ∴: hvis man *kan* høre, kan man også høre, hvor (på de Steder) der gror Græs). — Undertiden kan de store Stene også yde et sprogligt Bidrag, idet de har fået Navne, der ofte indeholder et sjældent eller gammelt Led; men hyppigst hen-

¹ Skivebogen 1917, 140 ff.

² Arb. f. nord. Oldk. 1920, 126 ff.

³ Vejle Amts hist. Arb. 1920, 127 ff.

tyder *Stennavnene* dog til Stenens Udseende eller til Sagnet, der fortælles om Stenen. I mange Tilfælde vil det vist være vanskeligt at give en tilfredsstillende sproglig Tolkning af Stennavnene (jfr. Nr. 1, 3, 7, 8, 11, 16).

Foruden det foran meddelte, der først og fremmest er skrevet med Henblik på den følgende Stenliste fra Ribe Amt, findes der selvfølgelig mange andre og speciellere Spørgsmål om Stene i Folkets Sagn og Tro, men om flere af disse Emner haves der på dansk grundige Undersøgelser. Således findes der en Bog om „Tordenstene“: *Tordenvåbenet* af *Chr. Blinkenberg* (1909). Om Sten kastet på Grave (∴ symbolsk Begravelse) findes *Folmer Dyrlands* Afhandling: *Om Stenkaste og Troshøve* (Dania VII [1900], 224 ff). Om *Løsningsstenen* har *Fr. L. Grundtvig* skrevet en Bog. Og om Kampe-stene, der findes rundt på Skellene (Sysselskel, Herredsskel) har *Thorkild Gravlund* skrevet en tankevækkende Bog: *Skelstene* 1923. I denne Bog bliver Stenene behandlere ud fra den Sammenhæng, de formentlig må have haft som *Skeldannere* imellem danske Bygder. Th. Gravlund har også — med stor digterisk Kunst — benyttet Almuens Sagn og Tro om Stene i flere af sine Romaner, mest i *Jættebroen* og *Flintenstens Ole*.

Materialet til den følgende Stenliste er, som Noterne viser, hentet mange Steder fra, men de fleste Sagn er dog at finde i *Evald Tang Kristensens Danske Sagn* III. Bind og i hans tilsvarende utrykte Sagnsamling i *Dansk Folkemindesamling* (∴ DFS). Endvidere findes i Dansk Folkemindesamlings Kapsler 1906—31 b, Topografinumrene 2585—2709 utrykte Optegnelser (fra Tiden efter 1906) og Henvisninger vedrørende Stene i dansk Folketro. I „Fra Dansk Folkemindesamling“

1908 (Danmarks Folkeminder I), 97 ff, findes en Liste over Sagnstene i Danmark; denne Liste kan selvfølgelig suppleres en Del, hvilket også er Tilfældet for Ribe Amts Vedkommende.

1. *Sten på Bække Mark* (Anst Herred, Bække Sogn) har man villet identificere med den hos Sven Aggesøn og Saxo omtalte Sten, som Kong Harald Blåtand var i Færd med at bringe til sine Forældres Gravsted i Jelling, da han fik at høre, at Sønnen, Svend Tveskæg, var ved at tilegne sig Magten i Danmarks Rige, altså at gøre Oprør. Harald Blåtand måtte derfor skyndsomst lade Stenen ligge og drage i Kamp. Det mislykkede Forsøg på at lade den store Sten flytte til Thyres Gravhøj i Jelling er altså efter det gamle Sagn Kong Haralds sidste store Foretagende kort før hans Død. Jellingmonumentet viser os imidlertid, at Harald i Slutningen af sin Regering virkelig fik rejst den store Runesten (hvorpå han dog fortæller mest om sig selv!) til Minde om sine Forældre.

Medens hverken Sven Aggesøn eller Saxo nærmere betegner det Sted, hvor Harald lod den vældige Sten ligge, har man senere søgt at stedfæste Sagnet og at påvise Stenen. Allerede i Saxo-Udtoget fra første Halvdel af det 15. Årh. (Thomas Gheysmer eller „Jydske Krønike“) nævnes *Bække Mark* som det Sted, hvor Stenen blev efterladt, og længe efter var Sagnet knyttet til en mægtig Sten, som fandtes her. Hos Thomas Gheysmer står følgende (her oversat fra Latin): „Da Harald hørte det (at Sven havde trukket Danmark fra ham), lod han Stenen ligge (nemlig på Bække Mark) og befalede sine Folk at ruste sig til Krig“. ¹ Saxoudskriveren betegner udtrykkelig ved „Bække Mark“, at det

¹ Scriptores Rerum Danicarum II, 348.

er hans egen Tilføjelse. I en „Historisk Beskrivelse over Thyrid Herred“ fra 1766¹ siges, at Stenen, kaldet Svingelands Sten, der er den største, som findes i Egnen, ligger i Syd og Nord på Bække Mark, $\frac{1}{4}$ Mil Nordvest for Bække By. Den er $28\frac{1}{2}$ Alen i Omkreds og 9 Alen lang. I den nordre Ende er den $3\frac{1}{2}$ Alen over Jorden „lig en Skibs-Forstavn“ og 4 Alen bred; i den søndre, lavere liggende Ende er den $6\frac{1}{2}$ Alen bred. Huller, som fandtes i begge Ender af Stenen, viste, at der var gjort forgæves Forsøg på at sprænge den. 1768 nævnes „Svinglingstenen“ også (Grønlundske Papirer). 1769 meddeles i Danske Atlas,² at på „Bække Mark ligger en meget stor Steen med nogle udhugne Huller paa, hvilken Kong Harald Blaatand har villet lade flytte til Jelling, men blev af Fienderne forhindret.“ Stenen skal henimod 1790 være blevet kløvet og ført til Nørholm ved Varde for at bruges til Trapper og Trug³ (jfr. Nr. 15). 1926 er bekræftet af flere gamle Folk i Egnen, at „Svinglingstenen“, der lå på Højdedraget mellem Romlungård og Storedal Nordvest for Bække, „for meget længe siden er kløvet og ført til Nørholm som Trappe og Svinetrug.“ Da Runeforskeren *Finn Magnussen* i 1820 ikke kunde finde Stenen på Bække Mark, formodede han, at det måtte være den store Sten i Tislund, Harald Blåtand havde slæbt med, ja selv Læborg-Stenen har man gættet på. Når Sagnet således kan flyttes omkring, er det let at forstå, at det også er blevet knyttet til Stenen, der den Dag i Dag ligger ved Bane- og Vejkrydset Sydøst for Lille Hamborggård. Selv de allerældste Folk

¹ Universitetsbiblioteket Additam. 345 40, Afskr. i D F S.

² V, 962 Note h.

³ P. G. Thorsen: De danske Runemindesmærker J, 136.

i Bække Sogn kalder (1926) denne Sten for Harald Blåtands Sten, og fortæller, at den står på en Jærns-læde, som Harald Blåtand efterlod sammen med Ste-nen, da han hørte om Sønnens Oprør (jfr. Tislund-stenen), men, som udførligt omtalt hos Wimmer, flyt-tes Sagnet til den store Sten i Tislund Krat, da Ste-nen ved Bække var forsvundet.

Sammenligner man Beretningerne 1766, 1768 og 1769 med Wimmers Undersøgelser, bliver Resultatet dette: Svingling- — eller Svingelandsstenen — *er identisk* med den hos W. nævnte Harald Blåtands Sten.¹ Ste-nen ved Lille Hamborggård, Læborg- og Tislund-Ste-nen er alle *falske* Harald Blåtands Stene; den rigtige Harald Blåtandssten er Svingelandsstenen, der jo des-værre nu er borte, og vi har intet synligt Minde om det ca. 600-årige Sagn, som har været knyttet til Bække Mark.

Om den endnu liggende falske Harald Blåtandsten ved L. Hamborggård kan oplyses, at den måler $3.5 \times 2.5 \times 1.6$ m., men store Dele er bortsprængt af den.² Denne Sten er uanvendelig til Runesten; den består nemlig af meget grovt rødkornet Granit, som endogså er ubrugeligt til Vejmateriale. For ca. en Snes År siden blev der kløvet et Par Stykker af den; de ligger nu ved Stenens Side. Det var Meningen at bruge den til Vejmateriale, men Stenen var alfor skør, hvorfor den blev liggende. På Generalstabens Målebordsblad „S 5, Bække“ (mod Nord), målt 1869—70, er Svingelands-stenen nævnt. Hos *Evald Tang Kristensen*³ hedder det,

¹ Ludvig F. A. Wimmer: Danmarks Runemindesmærker I, 43—45; jfr. smsts. II, 33 ff og 85 ff (Tolkning af Bække Runestene)

² V. Milthers: Kortbladet Bække (Danm. geol. Undersøgelser I R. Nr. 15. 1925), 20 jfr. Wimmers Mål.

³ Danske Sagn III, Nr. 293.

at den „store sten, der står på Søren Nielsens mark nord for Bække, skal være trillet dertil. Den skal stå på banen endnu.“ I disse to sidstnævnte Tilfælde må vi stå overfor en Forveksling med en anden Sten, hvis ellers Ordene om, at Svingelandsstenen eller Harald Blåtands Sten blev ført til Nørholm o. 1790, står til Troende.

Navnet „Svingeland“s Betydning er vel vanskelig at finde, men det er jo muligt, at *Thorikild Gravlunds* Tolkning¹ (med Spørgsmålstegn efter): „hvor Landet, Grænsen [ø: Sysselgrænsen] svinger, drejer“ er den rigtige.

I Forbindelse med „Harald Blåtands Sten“ ved Bække skal Tislund-Stenen omtales, idet der er flere Ligheds-punkter i disse to Stenes Sagn.

2. *Tislund-Stenen* (Malt Herred, Brørup Sogn) i Tislund Krat ca 4 km Nord for Kongeåen, er en Moræneblok (Vandreblok), ført med Isen til sit Sted fra den skandinaviske Halvø, 16 Meter i Omkreds;² i gammelt Mål nævnes Omkredsen ca. $7\frac{1}{2}$ Fav. Den rager 5—6 Alen op over Jorden og ligner på Afstand et lille Hus. Denne Sten har både i sin Masse og sin Form en vis Lighed med den større Jellingesten. Ligheden forøges derved, at et Stykke af Stenens Top er bortsprængt i nyere Tid, ligesom Jellingestenen mangler et Stykke af Toppen. Det skal være den senere Biskop i Ribe, *Koefoed*, der som Præst i Brørup (1791—96) ved et Forsøg på at sprænge Tislund-Stenen med Krudt bortsprængte det nu manglende Stykke af Toppen, som Runologen *Wimmer*³ ved sin Undersøgelse af

¹ Skelstene 1923, 19 f.

² V. Milthers. Kortbladet Bække (Danm. geol. Undersøgelser I R Nr. 15 1925, 20; S. 21: Fotografi af Stenen).

³ Danmarks Runemindesmærker I, 45 f.

Stenen den 22. Juli 1878 endnu fandt liggende ved Stenens Fod. Tislund-Stenen blev allerede fredet 1832, og i den under 6. Juli tinglæste Erklæring forpligter Gaardmand Jens Andersen og alle fremtidige Ejere af Jordlodden sig til at bevare Stenen uforstyrret, ligesom det omliggende Egekrat ej heller må forulempes. I Erklæringen er optaget Udtog af en Skrivelse fra Kommissionen til Oldsagers Bevarelse, og heri hedder det: „Da der er Sandsynlighed for, at denne og en allerede fredet [Sten], der ligger ved Læborg, efter hvad man véd om dem, have kunnet være bestemte for Thyras berømte Gravhøj, som omtales i Runeindskriften [i Jelling], der hører til den ene af disse Stene, fortjente den at fredes, og det saa meget mere, som det er muligt, at en af disse maaske netop er den Sten, Sagnet beretter, Kong Harald Blaatand var beskæftiget med at flytte til sin Moders Grav, da han blev underrettet om, at hans Søn havde gjort Oprør mod ham.“

Man må bemærke, at Kommissionens Skrivelse blot omtaler Tilknytning af Haraldssagnet til Tislund-Stenen som en hypotetisk Mulighed. At Kommissionen ikke har kendt noget Folkesagn knyttet til Stenen, synes at fremgå af, at den ikke engang véd med Bestemthed, til hvilken Sten Haraldssagnet skal henvises. Før Stenens Fredning i 1832 kendes intet skriftligt eller trykt Sagn knyttet til denne Sten, og en gammel Mand (f. 1816) fortalte da således også i 1881 til *Axel Olrik*, at før „den kongelige Forordning om Stenen“ kom, havde ingen kendt noget Sagn om denne.¹ Men allerede i Året 1838 findes der i et stedligt Tidsskrift² en Optegnelse om Tislund-Stenen, meddelt af „gamle An-

¹ Dania I, 143 f.

² Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift 1838, Juli.

ders Fisker“ (o: A. C. Teilman, født 1786 på Endrupholm, ca. 2 $\frac{1}{2}$ Mil fra Tislund), hvori det hedder: „Paa Tislund Bakker staar endnu den store Sten, som Kong Harald vilde have sat over Gorm den Gamle, men maatte forlade, da Fjenden, som bekjendt, var brudt ind i Landet. Om Jernslæden endnu sidder under denne Sten, maa vi lade være usagt.“

Vi står her overfor flere Muligheder. 1) Gengivelse af et ægte folkeligt og gammelt Sagn synes ikke at passe med de ovenfor citerede to negative Udsagn om, at der i nyere Tid knyttes andre Sagn til Stenen end Haraldssagnet. 2) Fredlysningssagen har vakt Interesse for Stenen i Tislund, så at Haraldssagnet af den Grund knyttes dertil. Formodningen om Jernslæden under Stenen kan muligvis være Egnens Beboeres eller Teilmans egen Gætning. 3) De i nyere Tid optegnede Jærnbåresagn knyttet til Tislund-Stenen kan ikke med Sikkerhed anføres som Bevis på, at Teilman virkelig gengiver et Folkesagn, da disse sent optegnede Sagn kan grunde sig på Teilmans Artikel eller på folkeligt Diskussion i Anledning af Fredlysningedokumentet, som Ejeren af Stenen vel maa have ejet en Genpart af.

Til nærmere Oplysning skal nu denne Nutidstradition meddeles, dels efter Axel Ollriks Afhandling i Dania I., dels efter andre senere tilgængelige Optegnelser, her meddelte i den originale Retskrivning. „En aftægtsmand i Tislund har fortalt: Der var en gang en høvding, som vilde flytte stenen. Han lagde den på en „jærnbå-r“ (bør af jærn) og vilde trække den afsted, men trådte derved så hårdt, at hans træsko brast; han fik sig da et par jærntræsko. Så kom der noget „i æ væj“, så han måtte lade stenen ligge. Men der, hvor den ligger, er den sunken dybt i jorden; der findes

endnu jærnbøren og træskoene i jorden.¹ — Hjemmelsmanden er aftægtsmand Kristen Andersen på Tislund mark; han er født 1816 i Vorbasse og har boet i Tislund siden 1827. Han og hans broder har en gang ved nattetid — de vilde ikke have, at folk skulde vide det, om de gravede uden nytte, — gravet ned ved stenen i det håb at finde noget. Men da de havde gravet halvtredje alen ned i jorden uden at finde stens nederste ende, opgav de arbejdet. — Mads Nielsen i Gjerndrup, tre fjærdingvej nord for stenen, fortalte: Dæ hår en kjæmp vild trillet mæ en; dæ står en stuer jaenbår under en o en par stuer jaenskue imeld æ bår-lår (håndtagene på trillebøren), mæn så fæk han andt o ta wår o, o så løf han o lod en ligg. — Astrid Feilberg, født 1863, opvokset i Brørup præstegård, fortalte mig [A. O.] i 1883, at hullet i jorden ved Tislundstenen har to mænd gravet for at se, hvad der var under, men de blev begge tossede; siden har ingen prøvet paa at grave der; stenen står på en jærnslæde. — Gårdmandsdatter Else Storm (født 1859 i Brørups anneks sogn Lindknud, har siden sin barndom tjent i Brørup sogn) fortalte mig [A. O.] i 1883, at stenen står på en jærnbå-r. Den blev trukken afsted af mennesker; men så kom der krig og stenen blev stående. Der var en gang nogen, som vilde grave under stenen; men de blev tossede. Hverken Astrid Feilberg eller Else vidste noget om kong Harald eller, hvem der havde flyttet stenen.“

Om Jærnbøren har *Evald Tang Kristensen* også et Par Optegnelser²: „*Tirslund store sten* skulde have

¹ Fortalt A. O. af Prof. *H. Nutzhorn* i Askov, der (vistnok 1881) har hørt dette Sagn og optegnet de to her meddelte Sagn fra Gjerndrup.

² Danske Sagn III, Nr. 291 (efter Niels Lie, Vejen, og John Hansen.)

været ind på Jelling høje, og den blev sat på en jærnbåre. Men kæmperne, der skulde trække den, kjørte fast, og så blev den stående på samme båre og står i samme stilling endnu.“ — „Den bekjendte store sten i *Tirslund* skal være den, som Harald Blåtand lod kjøre efter Jelling til. Den siges at ligge på en uhyre stor jærndør nede i jorden.“ — Degnen i *Sneum*, *M. K. Sørensen*, meddeler i et utrykt Brev til *Oluf Nielsen* af 18/12 1892, at han også har hørt Fortællingen om Jærnbåren under Tislund-Stenen.

1883 fortalte Aftægtsmand Kristen Andersen til Axel Olrik, at Stenen ikke var blevet ført på en Jærnbåre, nej, den blev trillet på Ruller til Tislund fra Vesterhavet; „en konge vilde have ført den til Tyras høj, men det fik han ikke gjort; og den sten må ingen flytte.“ Pastor *Heinsen* i Brørup (1848—1868) havde sagt, at Stenen var „blæst“ dertil, „men han sagde mange løgne“. Fordi nu Kristen Andersen o. 1881 fortæller H. Nutzhorn én Sagnform, og 1883 Axel Olrik en anden, så mener Olrik heraf at kunne slutte, at Jærnbåresagnet „er en selvstændig folkeoverlevering“, idet vi her har et Sidestykke til Folkevisetraditionen; thi Visasangere kan, uden at vide Forskel, synge forskellige Former af en Vise, og her i Tislund-Tilfældet har vi da „et stærkt vidnesbyrd om, hvorledes de to overleveringer går jævnsides uden at gribe ind i hinanden.“¹

¹ I jfr. Dania II, 35 ff., hvor Sydjyllands fortjente Historiker, *Oluf Nielsen*, fremlægger en kraftig Kritik af Folkesagnetenes Ælde og Ægthed. Oluf Nielsen angriber stærkt Axel Olricks Konklusion af Tislund-Stenens Jærnbåresagn, S. 43 f. — Til Støtte for Olricks Hævden af Jærnbåresagnet som folkeligt Overlevering (∴ ikke Gæt-værk) kan anføres, at man f. Eks i *Valdres* i Norge har Sagn om en Kæmpe (Jætte), der slæber et Klippestykke på en Slæde, men pludselig afbrydes.

Til Tislund-Stenen knytter sig også det over hele Danmark kendte Stensagn om en Kæmpe, der kaster en stor Sten efter en Kirke. Således fortaltes i 1881 i Gjerndrup, at en Kæmpe, der var blevet vred over, at Brørup Kirke var blevet bygget, tog en stor Sten, der lå ovre ved Føvling og kastede den efter Brørup Kirketårn og ramte, men Tårnet stod imod, Stenen fløj tilbage og blev liggende ved Tislund; Tårnet fik dog så megen Skade, at det måtte tages ned, og siden er intet opført i Stedet på Brørup Kirke. Varianter: Stenen slog først Tårnet af Brørup Kirke, fløj tilbage og slog Tårnet af Føvling Kirke, derpå atter mod Nord, hvor den faldt ned ved Tislund, da dens Kraft var udløben. En Kæmpe ved Brørup Kirke vilde slå Tårnet af Føvling Kirke, fordi han intet Tårn selv havde på Brørup Kirke. Så tog han en stor Sten og smed efter det, men den faldt for tidlig til Jorden og kom til at ligge i Tislund. Det er nemlig to Kæmper, der har bygget de Kirker, og så var de jo misundelige på hinanden.¹

Som det fremgår af den ovenfor meddelte Skrivelse fra Kommissionen for Oldsagers Bevarelse vedrørende Tislund-Stenens Fredning i 1832, tænkte man sig dengang, at Harald Blåtands Sten ikke blot kunde findes i Tislund-Stenen, hvilket Skrifter² fra nyere Tid ofte indeholder Vidnesbyrd om, men også i den vældige Sten i Læborg, hvoraf Runestenen, der nu er flyttet til Læborg Kirkegård, muligvis i sin Tid har udgjort en Del. *Wimmer* skriver om disse Stene følgende:

¹ D. T. S. 1906—23: 2682; D. S.² III A. 9: 2682; jfr. Oluf Nielsen: Malt Herred 1870, 136.

² Trap 1 (1859) II, 987, 997; Thorsen: Danske Runemindesmærker (1864) I, 136; Vejle Amts Avis ²/₆ 1868; Oluf Nielsen: Malt Herred, 136.

„Med lige stor ret som Tislund- og Læborg-stenen kunde en hvilken som helst anden stor sten i nogle miles omkreds i egnen omkring Jællinge udpeges som kong Haralds', og sagn vilde uden tvivl snart bekræfte den lærde formodning. Både med hensyn til Tislund- og Læborg-stenen tør jeg udtale, at de vældige masser ikke kan antages nogensinde at have været rokkede fra den plads, hvor de findes, og at de altså umulig kan have noget at gøre med Haralds i sagnet omtalte sten. Bægge stene går så langt ned i jorden, at forsøg på at udgrav dem, som jeg for at komme til klarhed om deres virkelige størrelse har anstillet på mine runologiske undersøgelser, måttet opgives, da det ikke var muligt med den arbejdskraft og de redskaber, der kunde skaffes til veje, at nå deres bund. At den sten, som kong Harald efter Sven Aggesöns og Saxos beretning forgæves søgte at flytte til Jællinge, overhovedet aldrig har været til, følger af, at det af dem fortalte sagn efter min mening kun er opstået ved misforståelse af de erindringer og fortællinger, der knyttede sig til den store runesten i Jællinge.“¹

Efter nu at være færdig med Omtalen og Kritiken af Sagnene, der knytter sig til Tislund-Stenen, skal det nævnes, at Stenen i Oldtiden har indtaget en vigtig Plads i Egnens Gudsdyrkelse, idet den har været et „Alter“ for Krigsguden *Ti* eller *Ty*, der var en meget kendt Guddom i Tiden omkring og efter Kristi Fødsel. I mange danske Stednavne, hvor *Ti*'s Navn indgår (f. Eks. Tise, Tiset, Tisvilde, Tibirke), har vi Minder om en Dyrkelse af Guden *Ti*, således også i det nuværende *Tislund*. Egekrattet omkring Stenen var *Ti*'s hellige Lund. Tislund-Stenen er en af Danmarks berømteste

¹ Wimmer: Danmarks Runemindesmærker I, 45 f.

Stene, og det er ret interessant at vide, at Danmarks mest kendte hellige Kilde, den nuværende *St. Helene Kilde* i *Tisvilde* i Nordsjælland, også var viet til Ti.¹ Tislund-Stenen er nævnt i næsten alle Værker angående Danmarks Geologi og i flere Værker vedrørende hjemligt, dansk Hedenskab, således i *Gudmund Schüttes* Bøger: „Offerpladser“ og „Hjemligt Hedenskab“.

I det sydvestlige Jylland plejede man at sige, når en Historie sluttede: „Snip, snap, snude, nu er den ude — tip, tap, Tønde, nu må du begynde — „og nu skal Rive Tårn og *Tislunds store Sten* hænge i din Næs’, til du fortæller en li’så lang og li’så trang, men it den selv sam’.“ — Ribe Domkirketårn og Tislund-Stenen hører jo til Sydvestjyllands Mærkværdigheder.²

Vi drager nu tilbage til Bække igen for at høre nærmere om et Par andre Stene i dette Sogn.

3. *Ronvædderstenen* eller *æ grå Sten* ved Vejen fra Asbo til Bække. 1768 anføres i Præsteindberetningen om denne Sten følgende: „Paa Asbo Mark ved Siden af Vejen fra Asbo til Bække findes en højttoppet Sten, der i sin Længde er en 3 Alen. Der siges, at den er sat til Erindring om, at en Kvinde der paa Stedet i gammel Tid skal være [bleven] voldtagen.“ Stenen blev kløvet og brugt til Vejen, der går forbi, da denne blev anlagt ca. 1845. Den blev kløvet, da „den ny Landevej blev anlagt“ meddeles til E. Tang Kristensen. Om Stenens Navn fortælles følgende: „En mand stjal en nat en ronvædder, fik den på nakken og listede af med den. På vejen kom han til den sten, og så vilde han hvile sig, og derfor lagde han ronvædderen op oven på stenen, imens han hvilte ryggen til siden

¹ Jfr. min Bog: Danmarks Helligkilder 1926, 112.

² Fra Ribe Amt 1903, 6.

af den. Men da stenen var noget skarp opad, og ronvædderen var stærk, så skred den ned på den anden side og tog magten over ham og trak ham lidt op fra jorden. Næste morgen fandt de manden stående der med rebet om halsen og var kvaltes. Så fik den sit navn¹. Som et Slags Sidestykke hertil anfører E. T. Kristensen følgende Træk (medd. af Chr. Weiss, Soderup ved Holbæk): „En mand havde en nat været ude at stjæle en halvvoxsen, levende Gris, som han agtede at klække på; han var lang vejs fra, og han kneblede den, for at den ikke skulde skringe, fik den i en pose og kom ud på marken med den, hvor han bandt sig den fast på ryggen, at den ikke skulde blive så besværlig at føre; men liden byrde er lang vej tung, og han var bleven træt; det kom ham derfor godt tilpas, at han kom til et rækværk ved en bro, der førte over en å. Han stillede sig med ryggen mod rækværket og lod grisen hvile derpå; den gav et spræt i posen, og manden, der ikke tænkte på noget, fik overvægten og styrtede baglænds i åen med gris og samt; da åen var temmelig dyb, og da han hverken kunde svømme eller faa løst grisen af sig, druknede de begge to.“²

4. *Sten ude i Heden Nord for Bække* er kastet af en Kæmpe, der stod ved Bække Kirke og vilde slå Vorbasse Kirke ned.³

5. *Sten ved Ferup* (Anst Herred, Lejrskov Sogn) er „en vældig sten“ kastet af en Trolde i Lejrskov Kirketårn efter Almind Kirke. Klokkeeringningen i Almind Kirke havde fordrevet Trolden fra hans Høj i Almind

¹ Danske Sagn III, Nr. 286, Afskr. i D. F. S.

² Danske Sagn III, Nr. 287. Jfr. Th. Gravlund: Skelstene, 19.

³ Danske Sagn III, Nr. 134. — Jeg er Hr. Lærer *John Kvist*, Kragelund, megen Tak skyldig for Oplysninger vedrørende Stenene i Bække Sogn.

Sogn. Stenen nåede ikke fra Lejrskov Kirke til Almind Kirke, men faldt ned på Halvvejen „i en eng til *Ferup*, Lejrskov, hvor den endnu [o. 1890] ligger eller har i det mindste ligget til for kort tid siden. Man kan endnu se mærker af troldens fingre i den.“¹

6. *Sten ved Åen mellem Stubdrup og Ferup* (Anst Herred, Lejrskov Sogn) på Ferup Side er „en stor sten, som en kæmpe, der stod ved Harte kirke, kastede efter de Harte pløjefolk.“²

7. *Mariæ Synål* (Anst Herred, Anst Sogn) ved Enden af *Gamst* Mark henimod Vejen Å, er en, „som det synes, tilhugget Sten af en Bjelkes Tykkelse, 4 Al. høj, over Jorden, spids til den øverste Ende . . . som fordum menes at have tjent til Vartegn for rejsende.“³ Muligvis er Stenen en Bautasten.⁴

8. *Stor Sten i et Vandløb* (Malt Herred, Holsted Sogn). Da Kong Valdemar red til Dronning Dagmar, sank hans Hest i Bløde. Folk måtte kaste store Stene ud for at få den op. Siden da er Stedet blevet kaldt *Kongens Vase*.⁵

9. *Sten ved Folding Kirke* (Malt Herred, Folding Sogn) er kastet af en Kæmpe fra *Dover Bjærg* efter Kirken. Stenen er nu brugt til en Stenvalse.⁶

10. *Sten i Skellet mellem Vilslev og Jærnvad Sogne* (Gørding Herred) vender sig, når den lugter nybagt Brød.⁷

11. *Kværnstenen ved Riber-Holme i Ribe Å, Øster-*

¹ Danske Sagn III, Nr. 227.

² Danske Sagn III, Nr. 85.

³ Antiquariske Annaler I [1812], 373.

⁴ Aarb. for nord. Oldk. 1876, 131.

⁵ D F S 1906/23 : 2683.

⁶ E. T. Kr. utr. Saml. i D F S. D S. ³ III, A 6.

⁷ D F S. 1906/23 : 2698; opt. 1922 af *Jes Duborg*.

Vedsted (Ribe Herred, Ribe Domkirkes Landsogn). Stenen er stor. „Når floden er inde, kan man ikke se den, men i ebben kan man gå ud på den. Den er omtrent en halvanden alen i tværmål og er en alen ovenfor Jorden, er flad oven på og rund som en møllesten. Den kaldes da også *Kværnstenen*. På den sten er udhugget et *K*, og det skal betyde Kjæmpe. Dernæst er der fem huller, som er mærker af fem fingre. Der fortælles, at da Ribe domkirke blev bygget, stod en kjæmpe på *Mandø* og kastede den efter kirken, men den nåede aldrig så langt. Egnen er ellers stenløs.“¹

12. *3 Sten* (Ribe Herred, *Farup Sogn*) i Farup Kirkegårdsdiges Nordside, findes iblandt de øvrige Stene i Kirkegaardsdiget i en ringe Afstand fra hverandre. I Stenene er henholdsvis 4, 6 og 8 Huller, der alle er huggede ved Menneskekraft. Arbejdet er lige begyndt på Stenene, men de er så af en eller anden Grund blevet kasserede. Sagnet fortæller, at disse Mærker i Stenene er frembragt af Neglene på en mægtig Troldehånd, som fra Vilslev Spange kastede med Sten efter Kirken i Farup, der da lige var opført.² Hullerne kan minde om Fingre, der har stukket Fordybninger i Kagedejg. I Egnen mener man vist, at det er den midterste af Stenene (med de 4 Huller), hvortil Kæmpeskastsagnet knyttes. Jeg undersøgte Stenene den 9. Juli 1926.

13. *Sten i Jærne Kirkegårdsdige* (Skads Herred, Jærne Sogn) er kastet af en Kæmpe, der boede i en Høj i Skads Sogn. Han kunde ikke tåle at høre Kirkeklokkerne i Jærne. „Så vilde han en dag slå tårnet ned på Jærne kirke med en stor kampesten, som lå

¹ Danske Sagn III, Nr. 136.

² Fra Ribe Amt 1925, 281; Danske Sagn III, Nr. 212.

ved højen, for så tænkte han da at blive fri for det rangleri, der så skammeligt forstyrrede hans ro. Han slængte stenen med en sådan kraft, at den faldt ned på heden tæt nord for kirken. Nu sidder den i kirkegårdsdiget.“ I Stenen er Mærke af Kæmpens fem Fingre.¹

14. *Sten i Billum Kirkegårdsdige* (V. Horne Herred, Billum Sogn) er kastet af en Kæmpe fra Janderup Kirke efter Billum Kirke. I Stenen er Mærke af Kæmpens fem Fingre.²

15. *Sten ved Nørholm* (Ø. Horne Herred, Torstrup Sogn) ved Enden af Trappen til Hovedbygningen. Når Stenen blev flyttet, skulde der ske en Ulykke i Nærheden. Stenen er flyttet for længe siden.³ (Jfr. Nr. 1).

16. „*Pdhrs Kjærk*“ i *Ølgod sogneskel* (Ø. Horne Herred, Ølgod Sogn) ude i „Krawres“. En Pige gik vild, kom tilbage til Stenen to Gange og fandt så endelig Vej hjem.⁴

17. *Sten ved Indkørselen til Kvong Præstegård* (V. Horne Herred, Kvong Sogn) er kastet af en Kæmpe ved Lyne Kirke efter Kvong Kirke. „Stenen faldt ved præstegården, lidt nordligere, og er nu indsat i et dige ved indkørselen til gården. Stenen er to alen høj og omtrent af samme bredde, og i den øverste kant er fem mærker af hans fingre.“⁵

18. *Sten ved Lønne Kirke?* (V. Horne Herred, Lønne Sogn). „*Lønne kirke* kaldes for spot *Lønnes fdresti*, da den er kullet og simpel. Den har ellers

¹ Danske Sagn III, Nr. 218.

² E. T. Kr. utr. Sagnsaml. i D F S. D S III² A 6: 2593.

³ D F S. 1906.—1: 2591.

⁴ D. F. S. 1906/23: 2579; opt. 1922 af S. Karl Hansen.

⁵ Danske Sagn III, Nr. 143.

godt nok haft tårn, men det blev slået ned af en trolld, der stod med den ene fod ved *Sønder-Bork* kirke og med den anden ved *Nørre-Bork* og så slog han med en sten til tårnet, så det fløj ud i Vesterhavet.“ I Stenen er Mærke af Troidens fem fingre.¹

¹ Danske Sagn III, Nr. 203.

Efterskrift.

Forfatteren af *Jyske Krønike* er, som påvist af *M. C. Gertz*,¹ identisk med Forfatteren af *Sakseudtoget* (*Compendium Saxonis*). *Jyske Krønike* slutter sig også direkte til *Sakseudtoget* som en Fortsættelse deraf op til År 1340. I *Sakseudtoget* er to Fortællinger: 1) om Kirken, der ligger mellem de to Jellingehøje, 2) om Harald Blåtands Sten på Bække Mark („quod audiens Haraldus, dimisso lapide, scilicet in campo Bekki, lussit sociis ad bellum se parare;“²), der leder Tanken hen på, at Forfatteren må have været en Jyde fra den sydlige Del af Nørrejylland eller fra den nordlige Del af Sønderjylland. Han var måske en gejstlig Mand og må være død snart efter 1342. Det er altså ham, der oprindeligt har indført Bækkestenen i Literaturen.

¹ *Scriptores minores* (1917) I, 202; jfr. *Erik Arup* i *Årb. f. nord. Oldk.* 1926, 30 f.

² *Scriptores minores* I, 356. (Paa Dansk: Da Harald hørte dette (om Sønens Oprør), lod han Stenen ligge, nemlig paa Bække Mark, og befalede sine Ledsagere at berede sig til Krig“).

Genforeningsmindesmærkerne i Ribe Amt.

Af Redaktør *Johannes Vejlager*, Bramminge.

. . . „Alt, hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet,
saa vi vandt vor Ret.“

Ved det store, uforglemmelige Aabenraamøde i November 1918 citerede H. P. Hanssen ovenstaaende Vers af Bjørnson og fandt deri Udtryk for sine Følelser overfor den store uforglemmelige historiske Begivenhed: Genforeningen, der nu stundede til.

Denne Følelse var ikke alene H. P. Hanssens, men i nogen Maade hele det danske Folk, hvilket har givet sig til Kende paa mangfoldige Omraader. Og at denne Følelse ikke blot var en flygtig Stemning, er Landeværnet af 1927 bl. a. det smukkeste Bevis for. Det er f. Eks. ud fra denne eller dermed beslægtede Følelser, at der i Genforeningsaaret og Aarene derefter er rejst i hundredevis af Mindesmærker ud over Landet, rejst af de tusinde Hjem, i bogstavelig Forstand af det danske Folk. Ja, det sidste blev afsløret paa Afstemningsdatoen 10. Februar 1927 ved en af vore sydligste aandelige og kulturelle Grænsefæstninger, Rens Efterskole.

De fleste Mindesmærker plejer jo ellers at være af en anden Art — rejste til Minde om fremragende Personligheder, Førere, Krigsbegivenheder, Sejrsminde og

først og fremmest over afdøde. Genforeningsmindesmærkerne er vel paa en Maade ogsaa Sejrsmindes, men af en helt anden Betydning end Krigsmonumenterne. De fortæller om den vidunderlige og uforglemmelige Sejr i 1920, som vil staa med gylden Skrift i vort Fædrelands Historie; og de minder om, hvad Folkekraft og Folkedaad, skabt af de to stærkeste og bedste Egenskaber i dansk Folkekarakter: Trofasthed og Hjemkærlighed, formaar. De er ikke rejst til Minde om enkelte Personers Gerning, men om de tusinde Hjems Værk og Virke. Intet andet Land har noget tilsvarende. Ejendommelige og smukke Mindesmærker, der for nulevende og kommende Slægter vil bevare noget af Klokkeklangen fra Danmarks store Dag. Deres Skønhed og Styrke er Enkelthed og Troværdighed.

Den største Part af disse Minder er rejst i Enighed og Fællesskab af Sognets eller Byens Folk; rejst midt i Hjemmenes Kreds staar de og taler Hjemmenes enkle, men skønne og inderlige Sprog. De fleste Steder staar de da ogsaa som Følge heraf midt i Landsbyen, ved Forsamlingshuset, paa den gamle Kirkepold (Pladsen foran Kirkegaardslaagen) eller ogsaa paa det fordums Bystævnes Plads, hvilket saa igen har ført til, at Mindet og Pladsen er formet som middelalderligt Bystævne. Ikke saa faa Steder har man fyldt gamle, stinkende Gadekæller eller Branddamme, Nutids „Køkkenmøddinger“, hvor Landsbyens Ragelse til liden Pryd, men stor Bedærv laa henslængt.

Mange Enkeltmænd har ogsaa rejst Genforeningsminder, deres Tal ligger mellem 40 og 50; og flere har senere, naar Mindet var færdigt og Arbejdet gjort, skænket det til Sognet, Byen eller en Forening. Som Eks. paa Enkeltmandsarbejdets ofte imponerende Stør-

relse skal nævnes, at Djurslandsbonden P. M. Petersen, Stabrand (Nødager Sogn), har genopført en sløjfet Kæmpehøj, hvilket har taget Maaneders Arbejde, samt rejst en Sten paa Højen og indhugget et Vers, som fødtes under Arbejdet paa Højen. Og da det hele var færdigt, blev det tillige med 1 Td. Land skænket til Sognet. Det kostbareste Minde er en 7 m høj Obelisk til 10,000 Kr., rejst af Direktør Fr. Hansen, Helsingør, og det ejendommeligste findes i Tostrup Aa, hvor der midt ude i det rindende Vand af en ung Mand er indhugget i en stor Kampesten:

SØNDERJYLLAND

9. Juli — VUNDET — 1920

Af ikke saa faa Foreninger: Borger-, Foredrags-, Ungdoms-, Landbo-, Husmands- o. l. Foreninger — ved flere Børnehjem og mange Skoler, særlig Højskoler — er der rejst Mindestene, i Almindelighed slæbte dertil af Skolens Elever.

Mange kønne Historier, gamle Sagn o. l. knytter sig til flere af Stenene, der tillige har været „Offersten“, „Skelsten“, fra en Jættestue e. l., ligesom der kan fortælles en Uendelighed af morsomme og kønne, ja næsten rørende Træk om Rejsningen af de ofte mægtige Granit-Kolosser. De største, Brovststenen i Vendssysel og Esterhøjstenen i Odsherred paa Sjælland, er paa ca. 25,000 kg.

Med enkelte Undtagelser er alle Minderne Naturstene, hvis Udsmykning for de flestes Vedkommende indskrænker sig til Indskriften. Denne kan saa til Gengæld være meget smuk, enkelte Steder indhugget med de ældste danske Runer. En Krone over et kongeligt Chr. IX. eller Chr. X. er dog ret almindeligt, ofte i

Tilknytning til Aarstallene 1864—1920. Og det danske og slesvigske Vaabenskjold findes paa over 30 Stene. Forskellige smukke Billedsymboler kan nævnes: En Stjerne, et Firkløver, en opgaaende Sol, Haabets Anker i Kærlighedens Ring, en brudt Lænke, Guldhornene, to mødende Hænder, Ørnen, der slipper Duen o.l. Som Helhed gælder det for Symbolerne saa vel som for Indskrifterne, der ofte er hentet fra et kendt Digt eller en folkelig Sang, at de er jævne og smukke, sande og troværdige.

Som Slutning paa denne Oversigt over Danmarks Genforeningsminder, der her er brugt som Indledning til en kort Fremstilling af Ribe Amts Genforeningsminders Historie, skal nævnes, at der findes ialt 479 Minder. Alene i Randers Amt findes 61, og det er mit Haab i Løbet af indeværende Aar at faa afsluttet Indsamlingen af Oplysninger om og Billeder af disse for derefter at forsøge at skrive Genforeningsmindernes Historie. Og paa Grundlag af det allerede indsamlede nævnes nu i alfabetisk Orden Genforeningsminderne, som findes i Ribe Amt, det gamle Grænse-Amt, hvor Grænsens Sang har tonet gennem 56 Aar.

Genforeningsstenen i Glejbjerg Anlæg.
(Aastrup Sogn.)

Ved et kirkeligt Møde hos Hans Ebbesen, Terpling, i Forsommeren 1920 fremkom der Forslag om at faa foranstaltet en Fest i Anledning af Genforeningen. Ved denne Fest, der blev afholdt paa Genforeningsdagen, 9. Juli 1920, og som i alle Maader var meget stemningsfuld og smuk, blev der fremsat Forslag om at rejse en Genforeningssten i Sognet. Tanken vandt straks Tilslutning, og Udvalget, som havde ordnet Festen,

Pastor Trautner, Aastrup (nu Flødstrup paa Fyen) Hans Ebbesen, Terpling, Lærer A. E. Pedersen, Tvilho, og Jes L. Jessen, Grene, blev valgt til at forberede Sagen. Udvalget havde to Opgaver: at finde en passende og velegnet Sten samt en Plads at rejse den paa. Da det viste sig umuligt at fremskaffe en Sten af tilstrækkelig Størrelse, besluttede man sig til at rejse en Stendysse i Lighed med de gamle Oldtids-Stendysser. Overliggeren blev skænket af Enkefru Kirstine Nygaard, Tvilho, de to Understene, som vender mod Nord-Vest og Syd-Vest, af N. P. Nielsen, Aastrup, og den tredie, som vender mod Øst, blev hentet fra en plyndret Kæmpehøj, som ligger ca. 150 m Vest for Stedet, hvor Genforeningsmindet staar.

Men det viste sig imidlertid endnu vanskeligere at finde en velegnet Plads, hvor Stendysse kunde rejses. Dog, det lykkedes paa en sjælden smuk og udmærket Maade, idet man ikke veg tilbage for de største Anstrængelser eller Vanskeligheder. Man bestemte sig til at anlægge en Festplads i Sognet med Mindestenen som Centrum. Efter megen Søgen fandt Udvalget en velegnet Plads i Aastrup Plantage, hvor der kunde blive et Lystanlæg med Festplads og en udmærket Anbringelse af Stendysse.

Efter en Del Forhandling med Bestyrelsen for Plantagen lykkedes det at faa Løfte paa ca. 2 $\frac{1}{2}$ Td. Land for 1000 Kr., og Plantageselskabet tegnede forlods Andel i Lystanlægget for 250 Kr. Udvalget indkaldte derefter til et Møde, hvor der viste sig god Stemning blandt Sognets Beboere for at købe det nævnte Stykke Plantage, som Udvalget havde skaffet sig Forkøbsret til, ligesom Udvalget høstede megen Anerkendelse for den udmærkede Idé med Hensyn til Anlæg af en Fest-

plads og det store Arbejde, der allerede var gjort herfor. Efter at Købet var ordnet, blev der ryddet en Festplads paa ca. 2 Skp. Land og plantet to Rækker Allétræer langs med Vejen forbi Pladsen, hvor Stendyssen derefter blev rejst. Opstillingen og Indhugningen af Inskriptionen udførtes af Billedhugger Billeschou, Esbjerg.

Den 2. September 1921 blev Mindedyssen afsløret. Sognets Veteraner var indbudt som Hædersgæster, hvad de ogsaa havde været ved den tidligere nævnte store Mindefest, som holdtes paa selve Genforeningsdagen.

Pastor Trautner holdt Afsløringstalen, ligesom han havde bestemt Inskriptionerne, der er indhugget i Mindedyssen og lyder:

Paa Overliggeren:

1920

SØNDERJYLLAND.

Paa Støttestenen mod Øst:

1848—50, 1864.

VI ER DANSKE,

OG VI VIL VEDBLIVE

AT VÆRE DANSKE.

Paa Støttestenen mod Syd-Vest:

1920

EN RØVET DATTER DYBT BEGRÆDT

ER KOMMEN FRELST TILBAGE.

Paa Støttestenen mod Nord-Vest:

1864—1920

DET HAR SLET INGEN HAST

FOR DEM SOM TROR.

Da Udvalget overtog Pladsen, var den bevokset med Grantræer; men det var Meningen, at den efterhaanden skulde tilplantes med Løvtræer, i hvilken Anled-

ning Udvalget søgte Raad og Vejledning hos Konsulent Jens Thorsen, Vejen, og Landbrugskandidat N. Iversen, Vejrup. Sidstnævnte er Skaber af den højt berømte og i botanisk Henseende landskendte „Vøgas Lund“ i Vejrup.

Mindedyssen, der er rejst ved Tilskud fra Størsteparten af Sognets Beboere, værnes og vedligeholdes af Andelsselskabet „Glejbjerg Anlæg“, som afholdt stiftende Generalforsamling 19. Jan. 1922, og hvis Dan-nelse skyldtes Arbejdet for at finde en velegnet Plads i Sognet til et værdigt og smukt Minde om Genforeningen.

Genforeningsstenen i Holsted Anlæg.

Midt i Holsted Plantage, der er beliggende umiddelbart Vest for Holsted By, mellem Aaen og Kolding—Esbjerg-Landevej, er Genforeningsstenen rejst i Enighed og Fællesskab af Sognets Beboere.

Stenen, der er en lys Granitsten af anselig Størrelse, ca. 2 m høj og af en tilsvarende Bredde, samt 1 m tyk, er fundet paa Gaardejer Søren G. Jessens Mark i Lintrup, Holsted Sogn. Jessen skænkede beredvillig Stenen til det nævnte Formaål, og den blev paa Blok-vogn transporteret de ca. 6 km. til sin nuværende Plads.

Afsløringen af Mindestenen fandt Sted Søndag d. 14. Marts 1920, og saa godt som alle Sognets Beboere deltog i den smukke, stemningsfulde og højtidelige Afsløringsfest.

Festligheden indlededes om Formiddagen med Festgudstjeneste i Kirken, der var smagfuldt udsmykket med Blomster og Flag og mere end overfyldt af den store Forsamling. Pastor Sørensen, Holsted, prædikede kønt og inderligt og ønskede, at Festens Grundtone maatte være: „Nu takker alle Gud“.

Om Eftermiddagen samledes Festdeltagerne i Efterskolens Gaard, hvorfra de ved 3¹/₈-Tiden marcherede i Procession til Plantagen, hvor Genforeningsstenen skulde afsløres. Forrest gik Efterskolens Elever med Flag, Blomster og Grønt, derefter kom et Hornorkester, bag hvilket Fanerne fra Borger-, Haandværker-, Skytte- og Ungdomsforeningen blev baaret. Ogsaa Vaabenbrødrenes ærværdige Fane var med i Processionen, i hvis Rækker flere og flere sluttede op, saa det var et anseligt Tog, der marcherede ned gennem Byen til Plantagen, hvor man samlede sig om den tilhyllede Mindesten.

Forstander Grand, Holsted Efterskole, holdt Afsløringstalen, i hvilken han gik ud fra Krügers Ord (i Plantagen er der tidligere rejst en Mindesten for Krüger) om, at Prøjsen i Virkeligheden var svagt. „Det, som syntes at være dets Styrke, var netop dets Svagthed: en Magt, der raadner op indvendig fra. Krügers Ord er nu gaaet i Opfyldelse, og vi kan med Glæde tage imod Sønderjyderne, thi de kommer rigere, end da vi mistede dem. Kærligheden til det danske er vokset under Trykket Syd fra.“ Og idet Sløret faldt, sluttede Taleren med at udbringe et Leve for det nye Danmark.

Efter Afsløringstalen overgav Sogneraadsformand, Bogtrykker P. N. Pedersen, der ligeledes havde budt Velkommen ved Festens Aabning, Mindestenen til Plantageselskabet, hvis daværende Formand, Johs. Th. Johansen, paa dettes Vegne modtog Mindesmærket til fremtidig Bevarelse.

Festdeltagerne gik nu i Procession til Krügers Mindesten, hvor der blev nedlagt en Krans, og derpaa til Efterskolen, hvis Elever og Lærere fremviste en

Række nationale Tableauer, for hvilke de høstede megen Anerkendelse.

Om Aftenen sluttedes der med en smuk national og folkelig Fest paa Hotellet, hvor det vekslede med Musik, Sang og Tale, bl. a. af Herredsdommer Frost, Postmester Feilberg, der udbragte et Leve for Kongen, Folketingsmand, Lærer Søgaard, Forstander Grand m. fl.

Paa Mindestenens Forside, er indhugget følgende Linier, foreslaaet af Bogtrykker P. N. Pedersen:

BEBOERNE I HOLSTED SOGN
REJSTE DENNE STEN
TIL MINDE OM
GENFORENINGEN MED SØNDERJYLLAND
AAR 1920.

Paa Bagsiden er indhugget et af Dommerfuldmægtig Richter, Holsted, forfattet Vers:

ET SYNLIGT TEGN,
AT OGSAA HER VI MINDES,
AT EFTER MØRKE URETS AAR
KAN LYS OG RETFÆRD FINDES.

Genforeningsstenen i „Nørholm“s Have.

I den smukke gamle Have, der hører til Godset Nørholm i Torstrup Sogn ved Varde, har Ejerinden, Frøken I. K. Rosenørn-Teilmann privat og i al Stilhed rejst et Minde om Genforeningen, der saare enkelt, men personlighedspræget, er et smukt Eksempel paa den næsten rørende Inderlighed og Trofasthed, disse Minder er Udtryk for.

Stenen, der formodentlig er en gammel Trappesten, blev fundet i en ved Gaarden Jiggende Stendyngge og bærer følgende Indskrift, som ejendommeligt nok er forfattet i 1884 af Stamhusbesidderinde Frk. I. K. Rosenørn-Teilmann selv:

ALDRIG MISTER DEN SIT HAAB,
DER BLIVER MINDET TRO.

Indskriften er et Par Linier af en Tak til de Sønderjyder (Skrumsager den ældre, og A. D. Hørlyck), som var Gæster paa Nørholm i 1884 ved et sønderjydsk Besøg paa Vardeegnen.

Ja, det er saaledes et halvt Aarhundrede siden, „men jeg er, skriver Frk. I. K. Rosenørn-Teilmann, endnu lige inderlig taknemmelig for at have det at mindes, og de to Linier kan bruges endnu, som dengang. Ved Anvendelsen af denne gamle Tak og Opmuntring til Sønderjyderne er der nu særlig tænkt paa de danske Syd for Grænsen, til hvem Kongens Ord lød: I skal ikke blive glemte. Dette tilkendegives ved Linien:

DEN HALVE GENFORENING 1920,
der er indhugget øverst paa Mindestenen, og hvormed der er ment, at endnu er der langt igen, inden Sønderjyderne i dybere Forstand er genforenede, — og at ikke *alle* danske kom tilbage.“

„Det er det hele, slutter Frk. I. K. Rosenørn-Teilmann,

og desværre er det vist svært skuffende, for det er jo saare jævnt og ligefremt, ganske private og personlige Ord af mit inderste Hjerte.

Ak ja! det er jo ingen „Attraktion for Turister“, men hører alligevel med til det, som gør vort Lands Minder rige og værdifulde, — og giver Tro paa og Haab for vor Fremtidshistorie.“

Genforeningsstenen i Skibelund Krat.

To af Skibelundforeningens Bestyrelsesmedlemmer, nu afdøde Nationalbankdirektør Johannes Lauridsen, Grønvang, Vejen, og daværende Undervisningsminister, Højskoleforstander Jacob Appel, Askov Højskole, der begge har haft og har den største Betydning for deres Egn, henvendte sig i Pinsen 1920 til Billedhugger N. Hansen-Jacobsen og bad ham skabe det Genforeningsmindesmærke, som mindst burde savnes i Skibelund Krat, der har betydet saa meget for Sønderjyderne i de 56 Aar under Adskillelsen.

Stenen, der ønskedes anvendt, var fundet, og de to ovennævnte Mænd tog nu sammen med Kunstneren Bestemmelse om Pladsen, hvor den bedst kunde anbringes.

Det var jo saare naturligt, at der skete Henvendelse til Hansen-Jacobsen; thi ingen var vel nærmere til at give Genforeningsmindet i Skibelund Form og Mæle end „Modersmaalet“s geniale Kunstner, saa meget mere, som han hører Egnen til og altid har fulgt den nationale Kamp med den største Opmærksomhed.

Paa den ene Side af Stenen, der er af mørkegraa Granit, 3 m høj, er indhugget et Vers af Digteren Kai Hoffmann, mens Hansen-Jacobsen selv har givet Udtryk for vor Tak til de allierede Magter.

Den 15. Juli 1920 blev Stenen afsløret i Overvæ-

relse af Kongen, Dronningen, begge Prinserne og en umaadelig Menneskemængde, mindst 10.000.

Kongen modtoges paa Festpladsen i Skibelund med Hurra- og Leveraab, hvorefter Undervisningsminister, Højskoleforstander Appel tog Ordet og udtalte:

„Grænsen er nu flyttet, men Grænsens Sange vil mindes, selv om de nu lyder længere Syd paa. Det gælder nu om, at alle de Sønderjyder, der er kommet hjem, kan opleve, at det er en stor Lykke at bo midt i sit Folk. For at dette kan ske, maa Fællesskabet blandt os blive stærkt. Men den, som har været med paa Kongens og Dronningens Rejse i Sønderjylland, har faaet et stærkt Indtryk af, at der er en varm og inderlig Længsel hos Sønderjyderne efter at komme til at bo midt i vort Folk; og den Længsel har givet sig klart Udtryk deri, at Kongen var det stærke og sikre Enhedsmærke, hvorom Folket samledes. Deres Majestæt har paa Deres Rejse virket til Samling og Enighed i vort Folk. Gud give, at det maa varsle gode Tider for Folk og Fædreland!“

Kongen udtalte derefter: „Jeg bringer en varm Tak fra Dronningen og mig for det Velkommen, der er bragt os. Og naar det siges, at der skyldes mig Tak for, hvad der nu er naaet, saa skal det fremhæves, at en Tak skal lyde til Sønderjyderne. Vi er naaet til et nyt Blad i Danmarks Historie. Maatte det Arbejde, der nu ligger for, blive saaledes, at det kan sætte Spor, som der kan bygges videre paa. Alt skyldes dog først og fremmest Guds Naade, som her har føjet det saaledes, at det skilte atter kunde sammenføjes. — Et Leve for vort Fædreland!“

Efter at de kongelige Gæster havde besét Magnusstenen og „Modersmaalet“, samledes man omkring Genforeningsstenen paa den østlige Høj i Krattet.

Forstander Knud Pedersen, Skibelund Efterskole,
afslørede Stenen med Ordene:

„Det er os en stor Glæde, at vi kan afsløre vor Gen-

foreningssten i Majestæternes Nærværelse.“ Og efter at Dækket var faldet: „Staa nu her, stærke Sten, til et Vidnedsbyrd for Slægterne om vor Glæde over Genforeningen. Gid Fjendehaand aldrig maa røre dig!“

Paa Stenen staar, som Udtryk for vort Haab:

SVÆRDTID ER ENDT,
DET ER PLOVTID PAANY,
VENNETID, FRÆNETID,
GROTID OG GRY.

(Kai Hoffmann.)

Som Udtryk for vor Tak til de allierede Stormagter staar:

MÆND
FRA VESTERHAVETS KYSTER
TIL DET STILLE OCEAN
HAR KÆMPET FOR,
AT RET BØR VÆRE MAGT.
VI MINDES DISSE HELTE,
I VOR SAGA SKAL DE STAA.
DE FRELSTE HJEM
TIL DANMARK
VORE BRØDRE SØNDEN AA.

(N. Hansen-Jacobsen.)

Som Udtryk for vor dybe Sorg og store Glæde staar Aarstallene 1864 og 1920; og de kongelige Navnetræk, Chr. IX. og Chr. X., staar som Udtryk for vor Glæde over, at Kongen i Trængselstider trofast har delt Sorg og Glæde med det danske Folk. Ja, hvor er det en Lykke, at Konge og Folk saadan har staaet sammen! Det er et Varsel om, at den ny Plovtid og Grotid vil bringe Lykke og Velsignelse for Konge, Land og Folk.“

Den kunstnerisk udsmykkede Genforeningssten, der

fik saa stemningsfuld og storstilet en Afsløring i Overværelse af Konge og Folk, føjer sig naturligt og smukt ind i Skibelund Krats mange smukke og for vor Historie og Folk rige og værdifulde Mindesmærker.

For at fuldstændiggøre Omtalen af Amtets Genforeningsminder bør det nævnes, at Forstander Palle Kirk, Skanderup Efterskole, i en lille Sten i Efterskolens Have har indhugget: 1920 ¹⁰/₇, og at der paa offentlig Plads ved Hansen-Jacobsen's Springvand „Trolde“ i Vejen By, ved Jernved Forsamlingshus og Anlægget ved Jedsted Mølle er rejst en af de gamle Grænsestenene. Disse Stene, med deres mærkelige Indskrift: Kr. Dm.: Kongeriget Danmark og Nr. paa den ene Side; Kr. Pr.: Kongeriget Preussen paa den anden Side, taler jo ikke mindst om den Grænseflytning og Genforening, der har fundet Sted.

Ja, saa staar da disse Minder spredt ud over Amtet og fører deres jævne, danske og folkelige Tale om at:

„Halvhundred Aar var Danmark delt,
nu er det atter blevet helt.“

For hundrede Aar siden.

Af Gaardejer *Herman Madsen*, Nielsbygaard.

Efter Gennemførelsen af de store Landboreformer sidst i det 18. Aarh. og under Napoleonskrigene indtil 1814—1818 syntes alt at virke til Fordel for det danske Landbrug. De forvirrede Pengeforhold har formodentlig ogsaa bidraget sit til, at mange Gaarde og Godser blev udstykkede; der lavedes Masser af Papirspenge, og ingen eller kun faa nærede Frygt for at stifte Gæld. C. F. Wegener skriver: „Folk ågtede lidt paa Penge og Gæld, og fremfor alle var Landmændene letsindige hermed.“

Men i 1818 kom Omslaget med Prisfald og den saa højt tiltrængte Pengeordning; den Tid har Grundtvig i sit Skrift „Mands Minde“ skildret saaledes: „Da først var det, Danmark bukkede under og nedsank i en ti Aars Tid saa dybt i Armod og Mismod, Afmægt og Ligegyldighed, at jeg ikke uden en vis Gru kan tænke mig tilbage til Aarene mellem 1820—30, da det var det sørgelige Omkvæd i alle Kroge: hvad skal vi æde, hvad skal vi drikke, og hvad skal vi klæde os med?“

Dette voldsomme Omslag i Tiden bragte selv de bedst stillede Landmænd til at vakle, og de fleste, som havde købt i Aarene 1813—17, maatte i Reglen overlade deres Kreditorer alt, hvad de ejede. Disse søgte, da der ved Salg af Gaardens Produkter ikke indkom

saa meget, at de dermed kunde betale de Ejendommene paalignede Skatter, atter at afhænde Gaardene. Deri ligger Forklaringen paa de Historier fra den Tid, hvor det bl. a. fortælles, at en Godsejer skal have budt sin Karl en Rulle Skraatobak for at overtage en gældfri Gaard.

Da jeg fra den Tid, hovedsagelig ved mundtlig Overlevering, har et lille Træk, som efter min Mening giver en ret god Skildring af Tilstandene, og som derfor fortjener at opbevares for Efterslægten, vil jeg forsøge her at give en Fremstilling deraf.

Efterat Hr. Peder Wass til Nielsbygaard omkring ved Aaret 1800 først havde frasolgt c. 200 Tdr. Hartkorn i Bøndergods, solgte han selve Gaarden, der saa i Aarene 1800—1805 havde forskellige Ejere. I 1805 opgav dens daværende Ejer, Jonas Poder, sit Bo, og Købmand Rahr fra Ribe blev Ejer af Gaarden. I Aaret 1811 solgte han Nielsbygaard til Niels Madsen fra Vilslev. Købesummen var 44,000 Rdl. Der var da tilbage 330 Tdr. Land samt en Vandmølle. Bygningerne har, efter hvad der kan ses af en opbevaret Brandvurdering, været ret gode; Laden staar forøvrigt endnu. I Følge en Redegørelse fra 1814 har Niels Madsen skyldt Købmand Rahr 27,000 Rdl., som han for Størstedelen har betalt med gamle Sedler; til sidst er han dog nok bleven ham 297 Rdl. skyldig.

1815 d. 3. Januar døde Niels Madsen, og den 22. Maj 1817 blev hans Enke gift med Herman Madsen. Han var født paa Søndergaard i Plougstrup den 2. Januar 1791 og har saaledes været godt 26 Aar gl. Hans Forældre skal, i hvert Fald før 1813—14, have været meget velstaaende Folk, saa der har sandsynligvis ikke været ret megen Gæld paa Gaarden, udover en til Nationalbanken, formodentlig i 1819, indført Hæftelse paa 1002 Rbd. 93 Sk.

Imidlertid var Tiderne fra 1817 stadig nedadgaaende; der var rigelige Tilbud paa Arbejdskraft, og der forlangtes næsten ingen Betaling for Arbejdet, men der var heller ingen, der havde Penge. Længe i Forvejen før Skatten skulde betales, begyndte man at gemme de Penge hen, som skulde anvendes dertil. Aaret 1824 var dog nok et af de Aar, der var tungest at komme over, og det var lige ved, at Nielsbygaard ogsaa var kommen til Auktion for Skatterestancer.

Herman Madsen havde i Aaret 1824 faaet Paalæg om at udrede til Krigskassen 25 Rbd. Hvad Aarsagen var til, at han vistnok noget uventet skulde betale nævnte 25 Rbd., véd jeg ikke: men efter at han et Par Gange havde været i Ribe og forgæves bedt om Henstand med Skattens Betaling, var der gjort Udlæg i Gaarden, og det kunde ventes, at Auktionen vilde blive fremmet, hvis Beløbet ikke var betalt inden Kl. 12 Middag en nærmere angivet Dag.

Tidligt paa Dagen kørte han nævnte Dag til Ribe over Gredstedbro; sandsynligvis med Haab om yderligere Henstand. Maaske han ogsaa har aflagt sine Forældre i Plougstrup et Besøg, og hos dem forhørt sig, om de ikke havde Penge, han kunde laane; men de har nok ingen Penge haft og heller ingen kunnet skaffe. Han kom i hvert Fald til Ribe uden Penge hen paa Formiddagen. Formodentlig har han paany forsøgt at opnaa Henstand med Betalingen, men det lykkedes ikke; de 25 Rbd. skulde være betalt inden Kl. 12 Middag.

Paa Skibbroen i Ribe boede der dengang en Mand, hvis Navn jeg ikke husker;¹ til ham plejede

¹ Det maa have været Gæstgiver, Avlsbruger og Handelsmand *Søren Wodder*, senere Havnefoged i Ribe. (Meddelt af Hr. Byraadsarkivar C. N. Termansen i Ribe).

han at sælge sine Produkter — slagtede Svin, Smør, Korn og lign. — og til ham henvendte han sig, „om han ikke kunde laane ham Pengene“. Manden havde imidlertid ingen Penge, men mente dog at kunne skaffe dem inden Middag. Der blev afsluttet den Handel, at Herman Madsen bl. a. inden en nærmere fastsat Tid skulde levere ham 3 slagtede Svin à — Lispund og forskellige andre Ting, som jeg ikke husker, og saa gik Manden ud i Byen for at se, om han kunde skaffe Pengene.

Efter en god Stunds Forløb kom han tilbage: han kunde ingen Penge skaffe til Veje, hvorfor Handelen mellem dem maatte gaa tilbage. „Men, siger han, der bor en Bager oppe paa Torvet (hans Navn husker jeg heller ikke¹) han har vistnok Pengene; men om du kan laane dem, véd jeg ikke; jeg skal gerne følge med derop, hvis du ønsker det.“

Bageren havde Pengene, og Handelen blev afsluttet paa den Maade, at Herman Madsen laante de 25 Rbd.; inden en nærmere aftalt Tidsfrist skulde han saa, som Betaling for Laanet, levere Bageren 30 Tdr. Rug. Pengene skulde nu tælles, hvilket endda tog nogen Tid, thi der var kun faa eller ingen Dalere mellem dem; det var overvejende Smaapenge, bl. a. ogsaa Lybskskillinger, Hamburgerkurant og hvad de nu hed, de skulde optælles og omregnes til danske Rbd. Efter at have faaet Pengene talt og anbragt i en stor Lærredspose gav Herman Madsen sig paa Vandring hen, hvor Skatten skulde betales, men ak! Skattekontoret var lukket, Klokken var bleven over 12, og Skattemodtagerne havde forladt Byen med lejet Vogn ad Varde til.

¹ Der boede — saavidt vides — ingen Bager paa Torvet i Ribe dengang. Men der menes maaske en Bager *From*, der boede paa Storegade ved Siden af Apoteket, altsaa i nogen Afstand fra Torvet. (C. N. Termansen).

Af Folk i Ribe fik han oplyst, at Skatteopkræverne kun vilde opholde sig nogle Timer i Varde, maaske Natten over i Ringkøbing o. s. v.; først naar de naaede Viborg, vilde de gøre nogle Dages Ophold. I Ribe maatte eller vilde man ikke tage imod Pengene; der var nu gjort Skridt til at sælge Gaarden. Den eneste Udvej til at undgaa Auktionen var derfor at faa Pengene betalt til nævnte Skatteopkrævere. Køre efter dem og indhente dem i Varde kunde han ikke naa, de havde for stort et Forspring og var desuden langt bedre kørende end han. Der var derfor intet andet Raad end at se at naa dem i Viborg og faa dem til at modtage Pengene dér.

Da han var kommen hjem fra Ribe, tog han en Hest og begav sig paa Vej til Viborg. Hvis nu en Tilhører f. Eks. bemærkede: „Det vaar endda en laang Vej“, saa var hans Svar: „Aa det vaar endda et saa gal, nær èn vaar ridend, a haar flier Gaang væn gauend der op, lav a lo Soldaat, de vaar væhr.“

Efterat være ankommen til Viborg fandt han jo ret snart Stedet, hvor Skatteindbetalingen foregik, og her henvendte han sig. Paa Kontoret sad der en yngre Mand, til hvem han forrettede sit Ærinde: han var nede fra Ribeejeren og skulde have betalt 25 Rbd. til Krigskassen, medens Skattekommissionen opholdt sig dér, men det kunde han ikke, da det først nu var lykkedes ham at skaffe Pengene. Af den unge Mand blev han overøst med en Del Grovheder: det kunde ikke lade sig gøre nu, — der havde været Henstand nok — Gaarden var maaske solgt, inden han kom hjem o. s. v. Han var lige ved at forlade Lokalet, da en ældre Herre aabnede en Sidedør for at spørge Kontoristen, hvad det var, Manden vilde. Ja, han vilde

jo betale nogle Penge, som skulde have været betalt i Ribe, men det kunde jo ikke lade sig gøre nu o. s. v. Den gamle Herre mente dog, at det kunde lade sig gøre, og gav Kontoristen Ordre til at tage imod Pengene.

Lærredsposen blev halet frem, og dens Indhold hældt ud paa Bordet. Men havde Kontoristen været noget umedgørlig før, blev han det ikke mindre nu: disse Penge kunde han ikke modtage, det skulde være danske Penge i Sølv og ikke en Blanding af alt muligt, Lybskskillinger, Hamburgerkurant o. s. v. Atter viste den gamle Herre sig, men da gav han Kontoristen Medhold: disse Penge kunde de ikke modtage, skønt de i og for sig var gode nok, men de skulde omsættes i danske Rigsbankdaler, førend man kunde modtage dem. Der blev tilstaaet Herman Madsen en Frist paa nogle Timer; hvis han inden den Tid mødte med Pengene, skulde Sagen blive bragt i Orden.

Det lykkedes ham at faa Pengene omsat og faa dem betalt. Men, sagde Herman Madsen, havde jeg ikke i Viborg fra min Soldatertid haft nogle Bekendtskaber, vilde det ikke have været mig muligt at faa Pengene omsat; thi de faa, der havde en Daler eller to liggende, tav stille dermed og gemte den dybt paa Kistebunden. Kun hvor man var kendt eller ved en anden kunde gøre sig bekendt, og ved paa troværdig Vis at forklare Nødvendigheden af at faa Pengene omsat, lykkedes det at skaffe de faa Dalere til Veje. Men jeg var glad, da jeg med Kvitteringen i Lommen kunde begive mig paa Hjemvejen; tilbage var jo at faa Auktionen afløst og faa Rugen leveret.

Det sidste har vel nok været det værste, thi Vejen fra Nielsbygaard til Ribe gik dengang over Gredstedbro, ca. 4 Mil, og vi kunde, sagde han, kun køre med

tre Tønder Rug paa hver Vogn. Vejene var sandede og med dybe Hjulspor, Hestene ikke særlig gode — dog var de i bedst Foderstand om Efteraaret —, Vognene var simple og ikke som nu forsynede med Jærnringe om Hjulene.

Det siger sig selv, at der ikke kunde blive meget til Fortæring, Tilsæt o. l. til en Viborg- eller Riberejse, naar 30 Tdr. Rug — leveret i Ribe — ca. 4 Mil — ikke i Lastbil, men paa fornævnte Maade, kun kostede 25 Rbd.; men saadan var Tiderne dengang, og det er kun godt 100 Aar siden.

En ansøgning om brændevinsbrænding fra 1767.

Meddelt af Bibliotekar *Chr. Heilskov*, Hellerup.

Ved i rigsarkivet at gennemblade nogle pakker vedrørende krohold og brændevinsbrænding er jeg stødt paa nedenstaaende ansøgning om tilladelse til at oprette et brænderi.

Der var i de aaringer stort røre om den ædelige brændevin. Regeringen havde for længe siden søgt at komme hjemmebrændingen og de mange overflødige (uprivilegerede) kroer til livs; og i 1757 strammedes knuden yderligere ved en forordning om stærkt forhøjet afgift af de kroer, der havde privilegium paa brændevinsbrænding. Alligevel florerede denne overalt paa landet til stor skade for den almene velfærd. Nu har vel nedenævnte Peter Møller tænkt at indynde sig hos regeringen ved sit socialøkonomiske storsyn — og samtidigt skaffe sig selv et lille nemt levebrød.

Ansøgeren synes at have været lidt af en eventyrer. Som det af det følgende vil ses, var han ikke nogen slet og ret bonde. Oprindelig var han malersvend men blev senere fæster og, som det synes, ogsaa selvejer. Som følge heraf avancerede han da ogsaa i titulatur fra „monsieur“ til „seigneur“. Man vil ogsaa se, hvorledes han har søgt at fikse sig op ved at latinisere sit navn. Om hans liv og levned har jeg iøvrigt ikke kunnet finde andet, end hvad akterne udviser. Hans skrivelse

gør et temmelig forvirret indtryk; og efter endt læsning vil de fleste vistnok hælde til den formodning, at manden maa have været lidt forrykt. Han skriver et slemt kludret, ofte rent uforstaaeligt sprog, hvis højest originale retskrivning og tegnsætning jeg har bibeholdt. Sin ansøgning bilægger han med attester fra en haandværker og 4 præster. (Naar man har set dem, vil man maaske bedømme Peter Møllers skrivemaade lidt mildere; det er forbløffende saa ringe en evne disse gejstlige herrer (den ene undtagen) har haft til at udtrykke sig paa dansk.¹ Malermesteren slaar dem rent af marken, men han er til gengæld adskilligt højtideligere.) Ansøgningen lyder saaledes:²

„Stormægtigste Monarch
Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Dend 21de Septbr. Siidst her i Lejerschou Skede en Stor Torden-Slag udi alles Brænde-Viins Pander og er optændt en Stoer Jwer og blus imod mig [!] ærlige oprigtig Intention. Aarsagen var denne at ieg haver været saa Retsindig der hos troskyldig at lade mine Sande tanker saa publiq udgaa ved en min allerunderdanigste Memorial af vigt [afvigte] 4de August Sidst som alleniste indeholdt, om den Store og Vit om Landet snart hos Alle i Svang brugende megen Brænde-viins Brænden og de der over Brænder og Svier al sin mæste Ruug og Korn alleniste til Brænde viins u Nyttig fylderie, og samme denne min ovenmelte Allerunderdanigske Memorialer nu igien kommen her jem til

¹ Mon det dog ikke kunde tænkes, at P. M. selv har *afskrevet* Attesterne? (Red. Anm.)

² Diverse Breve, Dokumenter etc. vedkommende Krohold og Brændevinsbrænding 1757—86.

Colding hos Hr. Bircke Dommer Sonnin¹ til at hand skulde allerunderdanigst indhænte Erklæring saa og forhøre om min forhold og Rygte hvilcke hand og haver igien icke sparet mig med sin Egen skrivelse ladet mig ud Raabe vit og bredt her i Landet, for allene at giøre mig Sort- og graa, ieg derhos skulde ansees lige som et Menniske der vilde efterstræbe alles Vælfærdt, derhos haver hand, saa væl skriftelig saare [!] Mundtelig vil [villet] formaae dend Stacckels Enfoldige Bonde at de til haabe skulde sammenskrive om mig, for at hand [Birkedommeren] igien vil indsænde same! tilligemed sin Egen skrivemaade, som om di til sammen maa Raade saa bliver ieg i minste maader icke allernaadigst bønørt og min allerunderdanigste Velmeenende Intention icke skulde faa nogen San gehør eller naade Stæd hos Deres Kongl: Mayst Effter som denne Memorial [sikter?] noget hend til saadanne profifers tab — formedelst at de haver Mangens Gunst og de bliver ofte begavedt med mange Ende [støcker?!], saavel haver de mange Ægter og Kiørseler frie om i Landet vor de vil hen.

Allernaadigste Konge og Herre, ieg ingenlunde kand dølge eller tie stille udi de ting som er Gud og Kongen behagelige i Sær til Landets Nytte og dend fattiges Nytte og Bæste, Saa er og denne min allerunderdanigste Memorial Høynødvendig, om det allernaadist Saaledes maatte mig forundes Prevelegio paa at ieg med min Interessenter maatte oprette en Saadan Brændeviins Brænderie, her i [!] udi Coldinghuus Ampt, og efter 6. aars forløb lover ieg at Svare 200 rdr. hvert Aar som en vis allernaadigst Forpagtning, ieg dertil vil allerunderdanigst pant sætte Gods ære og lif om hvis icke

¹ Hans Albrecht Gottlob Sonnin, birkedommer i Koldinghuus birk fra 1759, † 1770.

her i landet Skal blive profiteret og Sparet Mange Melioner tønder Ruug og Korn hvert aar som ellers nu bliver til overdaadig fylderie forbrugt og liderligen fordøjet, at efter der ere alt formange Saadanne Brænde Viins Sviere og der ene Slet snart Ingen der i minste maader bethaler noget udgift, enten Told eller Acsis eller forpagtning, endog at der ere dend Lands Bye som er ikkun 19 til 20ve Half gaarde og nogle Inderster saa vil ieg for sickre at der skal findes over 24 til 26ve Brændevins Kiældeler som de bruger at brænde Brændeviin med Vad maatte da Spørges over hele landet som saaledes alle og mest enhver Svier og forbrænder det Kiære velsignede Ruug og Korn istæden dend fattige Mand i Kiøbstæderne og paa Landet mange gange maa lide Mangel og Brød Kurven dend bliver hængt altfor højt saa næppe Mange gange længe før høsten dend kommer er der ikke nogen Ruug eller Korn hos dend ordinaire Bonde at faa til Kiøbs Enten Svarer di saaledes dend fattige, at de nu intet haver nogen Korn, formedelst det er opkiøbt til ud Skibning af Landet eller og vilde self bruge det, til Brændevins Brænderi, alt saa maa dend fattige Mand som ingen forraad haver, lide stoer Vaande og ved sig ingen ud Veje, men Endelig skal hand nødes til at beriige Kiøbmanden som inde holder saaledes sit Korn og igien Aager, og Puger, Skilling paa Skilling Siden at hand ved noch bedre at Bunden [deri?] haver icke mere end som hand plejer at vil bruge til sin daglig Brændeviins Sviere.

Stormægtigste Monarch Allemaadigste Konge Saaledes ere mine fattige og allerunderdanigste aller Ringeste tanker, at vis dend Stackkels Enfoldige Bonde og Inderster, Slet intet maatte brænde saadan sit Korn men i stæden for saadan Brændevin, skulde endelig

for Rede Penge Sælge det, og betale sine ordinære skatter og skyld som der mange Højt Resterer, NB: og vis hand Endelig icke vilde hjælpe sig med en Skickkelig og god Drick Mød, Most, eller Øll, da Maatte hand saaledes købe sit Brændeviin i Kiøbstæderne hos Brændevins Mænd, eller og paa dette Mit allernaadigste Høj Kongel: privelegerede Brænde Viins Brænderie, saa om saa er at ieg og tillige med Mine Interessenter, allernaadigst maa nyde og bekomme denne forestaaende prevelegio, lover og tilforpligter ieg mig at skal forskaffe alle og enhver Redt godt Maal og gode Vahre, nemlig at naar En skippe Ruug Kaaster efter Capitul Taxten 22 til 24 β da skal å [!] Potten af Brænde Viin ickun kaaste 12 β . og naar skippen kaaster 28 β til 2 \mathcal{R} . da skal Potten Kaaste 14 til 16 β dansk, og lige saa lover ieg allerunderdanigst at ogsaa vil forskaffe, tillige og forsyne Deres Kongel: Maytst: Skiibe, om mig allernaadigst der til vorder befalet, Aller Naadigste Konge og Herre Jeg skal icke dis mindere [sic! Meningen er vel: ikke det mindste] for dyre Landet eller giøre forprang i nogen optænkelige maader, men ieg hellere skal komme de smaa Bønder til Stoer hielp og di kand komme til Mig paa fore Skrefne allerunderdanigste [!] privelegerede Brænde Viins Brænderie, og der strax saa annamme deres Rigtige Betalning i mod at de icke haver nødigen at lade sig Fixere af fremmede Kiøbmænd som opkiøber deres Korn til udførsel og udskibning, at derover dend fattige borger og bonde der begge maa under lide.

Der i mod Haabes ieg til Næst Gud, og Deres Maytst Hielp at ieg skal noch faa alle ting i En god stand, baade med Bygning og Vercktøjs Redskaber, at Siden Dend almægtige Gode Gud haver givedt mig en Sun

Ide om saadan et Verkkets Bedrifter, tillige er ieg med Intercenter og noch skal faa fremgang, En dog ieg ved heel væl at det bliver mig uskyldigen mis undt at Siden ieg er icke af det Slags der Roszer mig af det lille Laan som Gud haver betroet mig men ieg meest alle tiider hielper mig med Guds og Deres Mayts Naade og Høje Velsignelser, i vad lyckcken mig til skickcke vil, Da ieg er Allernaadigst tilfordnet [tilforordnet?] at giøre Reede for [hvorledes] min opførsel har været som ieg og Skrefteligen haver foreviist forbemelte Her Bircke Dommer Sonnin i Colding samme som og ieg allerunderdanigst har vedhæftet understaar mig i alledybste underdaning [!] at med skickcke paa det at vise, ieg er ingen U-Ædisk eller Skarn, men jeg haver Pløjet det som maa skee mine efter Strebere icke kommer til at saa, men ieg derfor haver fløt [flyttet] og Vankedt omkring for [skal vel være: som] dend der vilde Stræbe, og lære at kiende ondt og godt var, og der over noget til Sat, og igien noget profiteret som giærne er Kiøbmands Brug som medfølgende allerunderdanigste Attester heel fuldstændigen forklarer, ieg og saa kunde faa mange flere gode beviiser fra mange Høje Stands Personer om det allerunderdanigst [!] forlanges, Siden at ieg haver dend ære at er en ynder af dem, men tiiden er nu mig noget hastelig Efter Hr. Birckedommers Ordre og maae skee hand vil ellers være for at Siden det gamle ord heder, at dend der kommer først til Møllen faar først malet der over haver ieg taget de nærmeste Mideler som er de Lærdes og min Siæle Sørgere beviser som ieg Enfoldeligen hafde i beredskab, og alt saa kand sees at ieg er ingen til det værste men meest mig Self der fore allerunderdanigst beder ieg om vad allernaadigste Høj Kongel: Naade at mig

med Bref eller Documenter mig bliver bevertet med, om bedes at de Directe mig Self til aabning maa komme paa det ieg haver ved forrige Memorial at 4de August lidt og lider meget, indtil at Min allernaadigste Konge og Herre allernaadigst udgiør det bedre for mig, Som ieg med Suck og Hiertens Længelsze forvarter en allernaadigst god bøn høring ieg der er medfødt at Stande paa Min allernaadigste Konges og Landets og fattiges ære, og gavn lever og til min død

Lejerschau	Stormægtigste Monarch
i Colding Ampt	Allernaadigste Arve Konge og Herres
d. 2dend Octobr	aller Ringeste
1767	tro arve under Saat
I: Iesu navn	Peter Mølleus et: Mahler.“

Herefter følger saa attesterne:

„Jeg under Skrevne Borger og Mester Mahler i dend Kongel: Kiøbsted Viborg, Giør Vitterlig at Nærværende Mahler Svend Peter Møllerus haver været hos mig udi Condition i 4 aar, og i samme tiid haver hand arbejdet Tro, og fligtig som een honet og brav Svend hør og bør, jeg der for vil have hannem paa beste maade aller skyldigst [?] Recomendere, som maatte behøve hands tieniste, og Profession, til bekræftelsze under min Haand og Seigl. Datum Viborg d. 26de Matz 1759

Lauritz Cornelius Knudsen Gaard [?]“

„Ommeldte, Mahler Svend Peder Møller og Hustrue Iohanne lens Datter Lund, haver været her i Wiborg udi 4 Aar, og i samme tiid, haver de begge opført sig udi deres Saligheds Sag med andre Guds Børn saaledes at de paa andre Stæder uden nogen hinder kand vorde meddeelt Kirkens gode, Og vare de sist her til Her-

rens Alter i Sorte Brødre Kirke d. 1te April sidst, som herved efter begiering tilstaaes — af Viborg d. 5te April 1759
C. Sædelin.“¹

„Efter forlangende attesteres herved, at Monsieur Peder Møller [rettet til Mølleus eller Møllerus] og Kiæreste, som har i nogle Aar her i Ielling Bye beboet og haft i fæste et Hr: Magist: Borch^a tilhørende Stød af 6 Skp hartkorn og vides ey andet om, end de io har ført og levet et honet og andstændigt Lefnet.

Ielling Pr: d. 9 August 1766.

P. Wedel.“^a

„Den anførte Segnieur Peder Møller og Hustrue har i et halvaars tid opholdt sig her i Harthe Sogn i Stallerupgaards Stampemølle, og imidlertid indtet mig vitterligt begaaet som kand hindre dem fra Kirkens gode i dend Menighed hvor de nu opholde sig, de vare begge ved Herrens hellige bord i Harthe Kirke imellem Iuul og Kyndelmisse sidst hvilket herved testes i Paabye Præstegr: d. 29 Sept. 1767 af

L. Haagen.“⁴

„At Seigr Peter Mollerius Mahler haver været her (!) i Jelling Sogn og boet i lang tiid og mange aar, og levet i alle maader ærligen og skickeligen des uden haver hand kiøbt mange Jorde godser og vunden store

¹ Christian Albert Olsen Sadolin, f. 1700, sognepr. til Viborg Sortebrødre (Søndresogn) kirke fra 1731 til sin død 1774.

^a Se nedenfor.

^a Poul Pedersen Wedel, f. 1724, sognepr. til Jelling og Hover fra 1750 til sin død 1782.

⁴ Laurits Johansen Haagen, f. 1713, sognepr. til Harte og Bramdrup fra 1753 (præstegaarden ligger i Paaby), † i Kolding 1787.

Capitaler, og des uden haver hand Mange Penge som hand ved Prossesser lader indrive, alt efter Ret mæszig haandskrift [!] Efter Begiæring ieg saaledes testerer og ennu haver jeg hannem at ynske al lykke og velsignelse som den gode Gud vil velsigne ham og Familie
Datum Greis Prgr d. 1. Octobr. 1767

P. Borch.¹

Peder „Møllerus et Mahler“ taler i sin skrivelse om en memorial af 4. aug. samme aar. Denne, som det synes, skæbnsvangre memorial har jeg ikke kunnet finde. Det var den, der affødte „en Stor Torden-Slag“ i Lejrskov d. 21. sept.; men desværre oplyses der ikke noget nærmere om denne episode.

Hvorvidt Peder Møller nogensinde har faaet svar paa sin ansøgning, er tvivlsomt. Jeg har ialfald ikke kunnet finde noget derom i rigsarkivet; saa han har nok maattet renoncere paa sit „allerunderdanigst“ privilegerede Brændevinsbrænderi.

¹ Magister Peder Lauritsen Borch, f. 1721, var 1767 kapellan i Grejs og Sindbjerg, hvor han senere blev sognepr. og døde 1777. Han maa altsaa tidligere have boet i Jelling.

Kaperkaptajn af Fanø Gregers Peder Carstensen's Kup i 1809.

Ved Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg.

Straks ved Krigens Udbrud med England i 1807 blev Søfolkene paa Fanø paa Indstilling af Stiftamtmand Moltke fritaget for at udskrives til Orlogs mod at gøre Tjeneste ved Kystmilitzen hjemme paa Øen og at befordre Levnedsmidler med deres talrige Skibe til Befolkningen i Norge for kongelig Regning. Af Landeværnsmænd fandtes paa hele Øen kun 6, der ogsaa fik Lov at blive hjemme mod at gøre Tjeneste ved Kystmilitzen. Paa Farten frem og tilbage fra Norge undgik Fanø-Skipperne ikke at blive opbragte af de talrige engelske Krigsskibe og Kapere, der krydsede i Vesterhavet fra Helgoland til Bergen.

Skib og Ladning blev dem frataget og selv maatte de gaa i Krigsfangenskab i England i kortere eller længere Tid. Adskillige sad dér i alle de lange 7 Aar. Henimod 200 af Fanøs Søfolk stiftede Bekendtskab med de engelske Fængsler, der var indrettede paa en Del gamle Krigsskibe, — lige fra 12 Aars Drengene til Mænd henimod 60 Aars Alderen.

Blandt dem, der prøvede en saadan Skæbne, var en Styrmand fra Sønderho ved Navn Gregers Peder Carstensen, der blev opbragt i 1807 og forblev i Fanø

genskab et Aars Tid. Han var under sit Ophold i England Vidne til, at de engelske Kapere gjorde gode Forretninger ved de udførte Opbringelser af fjendtlige Skibe.

Ved sin Hjemkomst fra Fangenskabets overtalte han den rige Skibsreder Peder Thomsen i Sønderho til at udruste et Kaperskib for med dette at gaa paa Jagt efter Fjendens Handelsskibe. Peder Thomsen, der var Ejer af flere Skibe, havde netop lige faaet et Luggertskib færdigbygget i Sønderho, som udmærket egnede sig for dette Brug; efter at det var blevet armeret, stak Carstensen i Søen i April Maaned 1809 og satte Kursen Syd paa efter Helgoland, i hvis Nærhed han den 28. April opbragte en Sluppe.

Denne Begivenhed findes nedskrevet i hans Skibsdagbog og lyder saaledes:

28. April. Liden Vind af en S. S. Ø., styrede V. Om Morgen i Dagbrækningen fik vi en Sejler at se i Læ, purrede ud og gjorde klart Skib, satte an paa ham, der styrede bi de Vind Ø. over. Vi gav ham et Kanonskud med skarpt agter over, hvorpaa han halsede om til os. Kl. 5 gav vi ham et Geværskud, da han ikke vilde tone Flag, fik ham paa Siden og tog hans Papirer, som vi forseglede. Han opgav at komme fra Norden og vilde til Baltrum.

Vi tog Skipperen om Bord og besatte Skibet med 2 Mand og en Prisemester, satte Kursen N. Ø. efter Landet og gisnede os 6 a 7 Mil N. N. Ø. fra Helgoland. Derefter bød Skipperen os 300 Gylden for at slippe fri og bekendte, at han ligesaa gerne gik til Helgoland som et andet Sted. Paa dette Grundlag, og da han ikke laa i Kursen efter Baltrum, opbragte vi ham. Kl. 7 fik vi Amrum i Sigte og havde 7 Favne

Vand, fik 2 Fartøjer i Sigte under Landet, hvoraf den ene halsede om med os, som saa ud til at være en Blankeneser. Vi lagde 5 Aarer til og satte en Mand mere om Bord paa Prisen. Skipperen tilbød atter at vilde give 350 Gylden for sin Frigivelse. Kl. 5 $\frac{1}{2}$ overlagde vi Tilbudet med Mandskabet. Vi tog da Pengene, men forseglede dem med den opbragte Skipper og vor Skibs Segl. Det var nu alt Bevis nok for, at hans opgivne Bestemmelsessted var falsk. Tog endvidere af ham 23 St. Guldpenge. Laa saa og krydsede langs Sild. Vinden N. Ø., om Natten Ø. N. Ø., godt Vejr, hørte nogle Kanonskud falde i Nord, hvorfor vi holdt os under Landet.

29. April. Om Morgenen var vi ud for Sildring Klev. Stille Vejr. Kl. 11 var vi ud for Listerdyb, da fik vi Vinden af en N. med tiltagende Kuling. Kl. 1 tog vi vores Bramsejl og stak et Reb i Klefokken, det blæste haardt, da Vinden var skral og saa ilde ud, gik ind ved Ballert og der løb vi paa Grund i Indsejlingen, gav et Skud efter Sluppen og lod den ankre i flot Vand. Til Aften aftagende Kuling og Vinden løb østlig. Kom om Natten over i Ribe Dyb og ankrede. Fik Sluppen paa Siden.

30. April. Kl. 3 $\frac{1}{2}$ Morgen lettede vi og sejlede ud, Vinden var Ø. N. Ø., siden blev det Stille og vi maatte ro hjem, brugte vore Signaler som paabudt og ankrede i Sønderho Havn under Batterierne Kl. 10 Fmd. tilligemed Prisen.

— — — I Retten forklarede den opbragte Skipper, at hans Navn var Atte Jansen Skatteborg, 32 Aar og ugift, født i Norden, Øst Frisland, at Skibet tilhørte ham og en Købmand i Norden. Ladningen bestod af Korn og en Del Stykgods.

Skib og Ladning blev solgt paa Auktion til Fordel for Kaperen.

Da det at drive Kaperfart blev mere og mere farligt i Vesterhavet og ikke stod i Forhold til det forventede Udbytte, blev det kort efter forbudt, saa det ikke lykkedes Skipper Carstensen at gøre flere Kup.

Ribe borgere 1660—c.1860.

Af afd. Lektor *V. Bloch*, Ribe.

Bearbejdet af Museumsinspektør *Otto Smith*, København.

I den topografiske litteratur indtog Ribe i mange år en førende stilling gennem *J. Kinchs* bog, der vel er tør og annalistisk i sin form, men som ved sin omhyggelige indtrængen i og benyttelse af alle skriftlige dokumenter var langt forud for alle samtidens lignende topografiske arbejder. Som bekendt nåede Kinch i de to udkomne bind kun til året 1660, men han efterlod sig et væld af ekscerpter for tiden lige op til 1800'ernes midte.

Interessen for byens topografi levede efter Kinchs død videre blandt byens borgere, og en lille kreds af mænd satte sig for at føre arbejdet videre. Blandt disse arbejdede redaktør *Carl Willemoes* navnlig på at skabe et økonomisk grundlag for en fortsættelse af Kinchs værk. Nuværende byarkivar, tidligere købmand *C. N. Termansen* videreførte Kinchs ekscerpter af kærnerregnskaberne og andre økonomiske dokumenter samt specialiserede sig på byjordernes historie. Endelig populariserede lektor *V. Bloch* Kinchs udgivne bøger, beskæftigede sig med den lærde skoles historie og arbejdede meget med byens personalia.

Der forberedes nu en fortsættelse af Kinchs værk, og den vil om nogle år være en kendsgerning. Værkets redaktør er magister *Hugo Matthiessen*, og blandt det

kildestof, som lokalkomiteen forelagde, fandtes bl. a. lektor Blochs personalhistoriske samlinger, omfattende c. 660 biografier af Ribe borgere. Da disse ikke vil kunne finde plads i selve den kommende Ribe-bog, men dog indeholder et uvurdérligt materiale for alle personalhistorikere, har redaktionen søgt at finde andre udveje til at publicere dem og har heri fundet forstående imødekommenhed hos redaktionen af „Fra Ribe amt“, så at de igennem et par år kan publiceres i denne historiske årbog.

Lektor Bloch har skabt disse samlinger ved en pinlig nøjagtig gennemgang af Kinchs ekscerpter og en optegnelse af alle deri forekommende personnavne, som han har suppleret med andre oplysninger. De forelægges da her i en lettere overskuelig form, men også uden hans henvisninger til ekscerpterne, der jo kun har værdi for dem, der har adgang til disse. Ved bearbejdelsen er der taget hensyn til at skabe let tilgængelige oplysninger af personalhistorisk værdi om personer, der har boet i eller været knyttet til Ribe. Det vil let ses, at der ikke er stillet krav om gennemførte personalhistoriske studier, men derimod om tilvejebringelsen af det væld af oplysninger af større eller mindre betydning, som vil være lækkerbidskner for alle personalhistorikere, der kan henhøre grene af de slægter, de arbejder med, til Ribe.

Når engang Ribe-bogen er udkommet, vil alle forarbejderne blive afleveret til en offentlig institution, f. eks. rigsarkivet, og dér vil da forskerne kunne komme ind til selve kilderne. Blochs personalhistoriske samlinger foreligger i deres lettest tilgængelige skikkelse i en række gule afvrvningsblokke med personerne alfabetisk ordnet. Heri findes ved alle oplysninger henvis-

ninger til Kinchs ekscerpter, og i disse vil den søgende endelig finde den oprindelige skriftlige kilde angivet, hvad enten det er tingbøger, borgerskabsprotokoller, skifter eller andre. Det vil dog sikkert være de færreste, der går denne lange og besværlige vej, og det vil også som oftest være unødvendigt arbejde. Den, der her har foretaget denne bearbejdelse af Blochs materiale, har afkontrolleret hver eneste oplysning med Kinchs ekscerpter og yderligere i hundredevis af tilfælde afkontrolleret ekscerpterne med de originale dokumenter uden een eneste gang at have fundet fejltagelser eller unøjagtigheder. Enhver kan trøstigt forlade sig på disse to pålidelige mænd!

Otto Smith.

Aagaard, Christen Lauridsen, blev rektor 1651, teolog. læse-mester og sognepræst i V. Vedsted. Død 1664. Højt ansét skolemand. Latinsk digter.

Aagaard, Laurids Kristensen. Kapellan ved St. Cathrine kirke 1681—90. Død som præst v. St. Olai kirke i Helsingør 1711. (Litt. Kinch II 464).

Aagaard, Laurids Nielsen. Præst i Anst 1674—omtr. 1699. Han var brodersøn af foregående og havde tidligere været hører¹ i Ribe. Hans enke, Elisabeth Vedel, døde november 1713 i Ribe, og liget førtes til Anst. En søn, Poul, døde 1703 4/7.

Aarhus, Jacob Christensen. Hospitalspræst 1676—1681. Havde tidligere været kollega V (hører i skolens 5. klasse).

Adelheid, Samuel. Præst fra Mecklenburg. Han var fordrevet fra sit land og kom o. 1683 til Ribe, hvor han, der var 90 år, mest var sengeliggende. Han anbefalede til kollekt og døde 1687.

Alexandersen, Frederik. Organist. Død 1691.

Allerup, Hans Laursen. Han var 4. lektiehører og retskyndig. I 1705 var han således fuldmægtig i en retssag for Jørgen L. Stub.

Andersen, Torkild. Kapellan til St. Cathrine kirke 1655—75. Død i Ribe 1690. Klager 1661 til kongen over sin slette stilling. Kaldet „som næsten bestod udi eet sogn ved navn Siem sønden Ribe“ er i fejdetiden helt ruineret og øde. Et lille vikarie har han

¹ „Hører“ (= kollega) svarer til nutidens „adjunkt“. „Lektie“ = „klasse“.

- intet nyt af i fejdetiden eller senere. Han, der skal forsørge hustru og mange små, umyndige børn, er i den største nød og ansøger om hjælp, hvilket bevilges. (Litt. Ny kirkehist. saml. V 131 ff.)
- Andersen,** Kæmner 1813—20. Havde kasse-mangell
- Andersen, A.** Er 1794 formand for de eligerede borgere¹, men entlediges året efter fra denne stilling efter ansøgning. Var vistnok en tid kæmner.
- Andersen, Hans.** Præst i Skærbæk. Boede siden i Ribe. Gift med Lene Iversdatter. Boede 1646 i Sortebrødregade. I 1627 ²/₁₀ dræbte han præsten Christen Billum i Brøns med en kniv, men frifandtes for tiltale, da den dræbte først stak efter ham. Hans eftermand i Skærbæk, Søren Hegelund, er efterladende med sin kontraktmæssige årlige betaling, og H. A. ligger i stadig strid med ham herom (1640—45). 1635 fik han skøde på et hus i Gråbrødregade. 1655 boede han tilleje i Badstuegade, men året efter købte han en 3 fags bod i Sviegade. Det hus i Gråbrødregade, som han købte 1639, skødede han året efter til hr. Ole Pedersen. I 1664 solgte han to gårde i Glæsborg og Hemmet sogne til præsten i Hammel og Voldby, Jes Olufsen (Jens Olsen Warde (Høst)?). — Søn: Anders Hansen Skjærbæk.
- Andersen, Johan.** Guldarbejder o. 1700. Gift med Anne Cathrine Iversdatter Wandel. Søn: Anders Johansen (Wandel) (se denne).
- Andersen, Søren.** Handelsmand. Hans hustru hed Kirsten, den eneste Datter Dorothe. Han var gildens² forstander fra 1672—1691, men hans regnskaber var mangelfulde, og allerede i 1680 havde magistraten affordret ham svar på en række mangelposter, som imidlertid udeblev. I 1691 søgte han sin afsked som gildens forstander, men blev affordret nøjagtige regnskaber, da tilsynet med de fattiges huse havde været dårligt, og gildens indkomster stadig var formindsket. Han døde imidlertid samme år, og hans afløser A. A. Bruun (se denne) opgjorde hans gæld til gilden til godt 1000 daler, så at enken måtte afhænde tre huse i Sønderportsgade for at dække dette beløb og yderligere udrede en kontant sum.

¹ Et i de større byer af borgerskabet valgt nævn, der dannede et mellemled mellem de almindelige borgere og magistraten.

² De borgerlige broderskaber („gilder“), der bestod ved middelalderens slutning (i Ribe ca. 19), sammensmeltedes efter reformationen til en fællesforening, hvis betydelige indtægter skulde tilfalde de fattige. Denne fællesforening hed „gilden“. (Red. Anm.)

Anckersen, Ancker, (således skrev han selv sit navn.) Biskop 1693—1701. Han blev Dr. theol. 1697. Se Secher: Slægten Secher p. 60 ff.

Anckersen, Ancker. Dr. med. Søn af præsten Anker Sørensen i Sønder- og Nørre-Bork, brodersøn af ovennævnte biskop A. A. Han havde tre brødre, deriblandt professor Anckersen i Odense. Han beskikkedes som landfysikus og provincialmedikus i Ribe stift samt stadfysikus i Ribe by 1729 ^{27/6}. I 1732 fik han af kommerceråd C. S. Enholm (se denne) som gave en gård i Sortebrødregade. Dens jord strakte sig i nord til byens slippe og til Talkes vandbro og kaldtes tidligere „borgmester (Caspar Christian) Carstensens gård“. Den var behæftet med et pant på 200 rdlr. til domkirken (givet af en tidligere ejer, Magnus Grave) men iøvrigt ubehæftet. I 1739 var han kommissær i en gældssag angående biskop M. Anckersen (se denne). — Hans hustru hed Ingeborg Christine Fridsch. Hun arvede det fælles bo, men tilsammen havde de oprettet et testamente, hvorefter 2000 rdlr. skulde efter den længstlevende gå til det danske skoleholderembede i Ribe. Ved nyt ægteskab skulde desuden betales 6000 rdlr. til den andens arvinger, medens ellers boet skulde deles mellem begges arvinger efter loven. Anckersen døde 1760. I 1767 gav enken en gave til St. Cathrine, og i 1782 sendte hendes broder, P. Fridsch, hendes fundats på 1000 rdlr. til to jomfruer i Ribe til magistraten, da en øjensvaghed hindrede hende selv deri. Hun døde 1790 ^{31/1} og efterlod sig 11000 rdlr. (Litt. Galthen: Beskr. ov. Ribe p. 152. — Frost: Efterretninger om Ribe domkirke p. 1600. — Ribe bys ugeblad 1799 p. 9 (angående ejendommen i Sortebrødregade). — I katedralskolens håndskriftsamling en tale af A. A. og hans levnedbeskrivelse, forfattet af en af hans brødre. — Ang. legatet: Hofmans fundatser IX. — Jyske samlinger III p. 362. — Personalhist. tidsskr. III p. 328. — Ingerslev: Danmarks Læger II 210.)

Anckersen, Mathias. Biskop 1731—41. Var en mand, der økonomisk sad ualmindelig hårdt i det, uden at grunden til hans vanskeligheder kendes. 1734 og 1736 dømmes han for vekselgæld. Atter i 1737 for en gæld, for hvilken Grev O. D. Schack har kautioneret. Påny dømt 1741. I 1739 havde han fået bevilling til en kollekt til afbetaling af hans offentlige gæld. — Hans Hustru Maria Elisabeth Mecken fragik ved hans død i 1741 arv og gæld efter ham. Hans børn: Cathrine

Margrethe, enke efter Thura på Agersbøl i Lejrskov sogn¹, Theodora, Maria, Anna og Dorothea samt sønnerne Johan Joachim og Ancher. (Se yderligere: Ny kirkehist. saml. III p. 843 ff).

Arctander, Ingeborg Dorthe Jensdatter. Enke efter præsten Niels Arctander. Ægteskabet synes at have været barnløst, thi hendes søsterdatter, Kirstine Nissdatter, som var opdraget i hjemmet, er eneste arving. Ingeborg A. opholdt sig de sidste år (o. 1757) hos apoteker Carstensen.

Arentsen, Peder. Borger i Ribe. Han blev 1706 ²¹/₁ om aftenen overfaldet på kirkegården af nogle toldkarle og vadridere, der havde været til juleleg hos musikantersvenden Nikolaj Bundsen. A. døde fjerdedagen derefter af sine sår.

Bachmann, Jens. Fuldmægtig på amtsstuen. Han havde 1732 en underbalance på 2607 rdlr., som hans kautionister, rådmænd Bötticher og Terman Mortensen måtte dække. Yderligere havde han lånt 550 rdlr. af nogle borgere. 1734 tiltrådte han påny sin stilling efter forlig med principalen, amtsforvalter Bruun. Hans løn blev som tidligere 40 rdlr. årlig.

Bader, Markus Markussen. Barbør og kirurg. Han var født i Helsingør og tog borgerskab i Ribe 1642. Havde 1658 en strid med rådmænd Villum Knudsen som beskyldte ham for at have villet tage livet af ham med nogle kure, hvortil dr. Ludvig Pouch havde henvist ham. (Litt. Ripæ Cimbricæ pag. 547. — Skolens Mappe ad Ripæ Cimbricæ 1662).

Bagger, Christian Jørgensen. Magistraten købte 1725 i auktionen over hans stervbo et hus til tinghus og våning for byens tjenere. Datter: Margrethe Christensdatter, gift med Niels Brasen. En søn var muligvis den uheldige Johannes Becker (se denne).

Baggesen, Bagge til Søgård (Litt. Hofmans fundatser IX 30).

Baggesen, Bagge. Købmand. Rådmænd. Han drev stor handel og ejede en del ejendomme, f. eks. Holkjær i Brørup sogn (1662). 1671 købte han skolens part i Midtmøllen, som endnu var uskiftet mellem hans arvinger 1684. I 1674 erhvervede han en slald, have og lysthus uden for Nørreport fra Peder Baggesens enke (i pant for 500 rdlr.). 1679 havde han part i Hennegård. I 1674 boede han på Mellemdammens nordside på hjørnet af Mellem-

¹ Albert Thura (d. 1740), sognepræst i Lejrskov og Jordrup, kendt som litteraturhistoriker. (Red. Anm.)

dammen og Skibbroen (lige over for Omeises gård). — Hans børn var Hans Baggesen Friis (?), datteren Lene, der var gift 1) Niels Jensen, 2) Niels Pedersen Ögård, borger i Varde, 3) Mathias Nielsen Werst, død 1687. Andre døtre var gift med mag. Søren Seerup, præsten Frederik Hansen i Gram og borgmester Christopher Carstensen. Af Lenes børn kan nævnes Jens Nielsen Ögård og Margrethe Nielsdatter Ögård, der var gift med præsten Hans Pedersen Berthelsen til Jerne og Skads. (Højesteretsdom af 1683 ^{10/8}). — I 1686 måtte B. B. påtage sig værgemålet for sin søsters børn med Hans Vandel, skønt han undskyldte sig med, at han var svag og „døden nærmere end livet“. (Litt. Kinch II).

Baggesen, Bagge, Studiosus. Blev 1776 hospitalsforstander i Vejle.

Baggesen, Jens Lauridsen. Købmand. Rådmand. Drev stor handel, bl. a. studehandel på Holland. Det gik senere tilbage for ham, så at han i 1700 fik skattnedsættelse på grund af forringede kår, men han kom atter på fode. 1685 fik han pant i $\frac{1}{3}$ af Store Kobro, ligesom han ejede 2 mandsdele af Mandø hølade. 1687 købte han et hus af Frederik Hausman ved siden af sin egen gård på Storegade. Han synes at være død 1702. — Han var gift med Susanne Pedersdatter Vedel, der året efter hans død lånte byen 1200 rdlr. og opsagde lånet 1708. I 1721 solgte hun gården på Storegade (hjørnet af Sortebrødregade) til sønnen Peder Jensen Baggesen. En anden søn var Laurids Jensen Baggesen. Desuden var der døtrene Anna (gift med Niels Jensen til Ussinggård), Mette (gift med præsten Johan Christopher Eilertz i Ringkøbing), Vibeke (gift med købmand Andreas Hansen Mahler i Ribe), Margrethe (gift med digteren, rektor Chr. Falster) og Susanne Dorothea (gift med Mathias Raff). Susanne Pedersdatter Vedel døde 1721.

Baggesen, Lambert. Købmand. Ejer af Porsborg. Død 1659 ^{4/8}. Han var gift med Lene Pouch, datter af Johan Pouch. Børnene: Bagge (var død 1682), Johan, Peder og Margrethe. Enken giftede sig senere (1671 ^{3/1}) med apoteker Tobias Franck. Hun boede i 1661 i Klåby, som hun fæstede i 1666. Lambert B.s økonomiske forhold havde været tarvelige, men han havde dog i svenskekrigens tid lånt byen 2000 rdlr.

Baggesen, Laurids Jensen. (1681—1751). Søn af Jens Lauridsen B. Han blev amtsforvalter i Nyborg og ejede Hesselager.

Baggesen, Peder Jensen. Søn af Jens Lauridsen B. Han tog borgerskab som købmand 1714 og var 1718 blandt de 24 mænd, ligesom han i 1720 ^{10/1} var ordfører på borgerskabets vegne og 1722 byens pengemester. Han døde c. 1723. Han var gift med Sophie Dorothea Andreasdatter Bruun, der tidligere havde været gift med rådmand Mads Pedersen Fridsch, og som efter B.s død giftede sig med Chr. S. Eenholm. Der var ingen børn.

Baggesen, Peder Lauridsen. Købmand. Rådmand. I 1668 solgte han sammen med broderen Jens Lauridsen B. en gård på Storegade til Hans Andersen Mahler. Drev i 1670'erne tobaksspinderi og -handel. 1674 købte han det hus, han boede i på hjørnet af Storegade og Sortebrødregade af Mikkell Pettersen Tattinghof i Amsterdam. 1679 udførte han korn til Glückstadt og Hamborg. 1686 ^{18/7} blev han rådmand ved Hans Wandels død. 1687 overtog han almisseboderne efter Bagge Baggesen. 1689 handlede han med silkevarer og drev stadig sit tobaksspinderi. 1694—98 driver han studehandel på Holland, men flere ladninger opbringes af franske kapere, og hans kår forringes betydeligt. 1699 i oktober døde hans hustru Karen Pedersdatter (søster til rådmand Staphen Pedersen i Varde) fra syv umyndige børn. Efter sin svigerfader¹ havde B. arvet Lunderupgård. 1703 solgte han den nuværende gæstgivergård på Storegaden mellem torvet og apoteker Neumans gård, Vilhelm Brochmans gård og Peder Devens gade, til præsident Carsten Worm. 1705 fandt der et stort tyveri sted af hans kramvarer. Han døde 1707 i stærkt forringede kår og med en del gæld til Holland.

Balle, Emanuel, Justitsråd. Borgmester og byfoged (1788—1804). I 1784 ^{23/8} var det blevet bestemt, at Ribe ved daværende præsident Ussings afgang kun skulde have en borgmester. Da Ussing døde 1788, blev tidligere auditør B. udnævnt i hans sted på samme vilkår, dog at de 100 rdlr. af kongens kasse bortfaldt, medens han beholdt de 40 rdlr. af byens kasse. Efter hans tiltrædelse afholdtes altid licitation over byens større arbejder. 1792 blev han stiftsrevisor. Efter Heibergs forflyttelse til Odense 1797, fungerede B. en tid som forligskommissær. I sagen angående det mod magistraten rettede skandskrift, som i 1796 ^{10/8} opsloges på byens kag på torvet, indtog Balle en særstilling, idet han „efter sine grundsætninger ikke vilde deltage i forhøret.“ Han

1 Provstiarkiver Peder Nielsen.

viste en del interesse for spindeanstalten i Ribe, og auktionen over hør- og blågarn herfra holdtes i hans hus. Han var virksom ved „Det borgerlige selskab“s oprettelse 1793, men trådte snart ud af bestyrelsen. 1804 ^{10/a} blev han af kancelliet udnævnt til lønnet kasserer og regnskabsfører ved fattigvæsenet, men udnævntes kort tid efter (samme år) til sorenskriver i Strind og Selbo fogderier i Norge. (Litt. Frost: Efterretninger om Ribe domkirke pag. 148. — Thorup: Levned pag. 21).

Bang, Bagge. Søn af Jesper Bang. Død c. 1660.

Bang, Marcus Frederik. Født 1711. Død 1789 ^{15/a}. Biskop over Trondhjems stift. Skænkede 1783 legat til latinskolen (200 kr. til bøger til fattige disciple).

Bang, Niels. Mønsterskriver. Nævnes 1726 i en kommissions-sag vedrørende St. Cathrine kirke.

Bang(h), Peder Nielsen. Født i Middelfart. Adellig. Død 1725. Han synes at have ført to segl 1) i tre felter, øverst en blomst (rose?), mellemste felt 3 stjerner, nederste en halvmåne med hornene vendt opad, 2) en mand, der går over en bro og over hjelmen to vinger mellem hvilke et anker (?). Fik 1689 rang med borgmestre. 1692 optræder han på konsumptionsdirektionens vegne. Fører 1693 sammen med den nye toldforvalter P. M. Povelsen sag mod to jøder på kongens vegne. 1693 ses han at have været ansat af jutiltsråd Kruse som opkræver af afgifterne for vin, salt og tobak. Fra 1699 forpagter han selv konsumtionen af „de fire specerier“ og året efter den øvrige konsumtion. 1700 bliver han gildens forstander efter Anders Povelsen. 1701 bliver han viceborgmester. I 1704 betaler han skat af 8 huse og en stald uden for Nørreport. 1707 er han sammen med E. Kås skifteforvalter i skiftet efter afdøde Peder Lauridsen til Lunderup. 1708 driver han ingen borgerlig næring (og er derfor ikke optaget i skatteligningen) men er stadig viceborgmester. 1709 indviede han det nye rådhus med en metrisk tale. (Ripæ Cimbricæ pag. 461). 1715 afløste han Carstensen som borgmester. 1714 angivet formue 2000 rdlr. Han ejede en gård på Mellemdammen, som stødte op til Omeises øde gård, hvis mure begyndte at falde ned i åen. 1720 fik han (eller datteren) skøde på engene Meldam, Odderdam og Kokhale. — 1689 ægtede han Anna Baggesdatter, enke efter Hans Vandel. Hun var lidt forfalden til drik. Datteren Dorothea Kirstine blev gift med præsten Cristen Knudsen Søltøft i Nørre Snede. Hun solgte

- 1735 huset på Mellemdammen til Niels Christensen Møller. Bangs stiftatter var gift med præsten Laurids Gregersen Fog i Fol, senere i Jelling.
- Barchmann, Antonius.** Regimentsskriver. 1690 blev han suspenderet som regimentsskriver ved det Svanevedelske regiment for regnskabsmangler, men opnaede benådning. Han slog sig derefter ned i Ribe, hvortil han var blevet knyttet ved giftermålet med Ingeborg Lauridsdatter Friis (Kinch II 324). 1694 købte han den gård, han boede i, af kammerråd, landkommisarius Friis. 1698 blev han privilegeret herberger. Han døde 1703 (Fra Ribe amt 1919 p. 88). Han havde 9 sønner og 1 datter. Af børnene kendes Christopher Barchmann, præst i Vilslev, Herman Frants Antonsen B., præst i Gudbjerg, Antonius B. og Else B.
- Barfod, Niels Stephansen.** Prokurator og landfiskalfuldmægtig. Død 1744. Han er kendt for en sag angående opsætsighed mod magistraten („Oprøret“ 1743). Efterlod sig gæld.
- Barsballe, Michel Pedersen.** Farver. Født i Kolding 1726. Død i Ribe 1797 ^{27/11}. Fik 1753 privilegium som farver efter Peder Ovesen Møller, som i 1751 ^{1/10} havde fået privilegiet sammen med Chr. Johansen Bjerrum, men nu solgte det til Barsballe. 1768 overtog L. Muusmann Bjerrums part (efter datteren Annicke). — Gift med Maren Jepsdatter Foersom, født i Ribe 1732, død 1775. Hun fik 1773 bevilling til at sidde i uskiftet bo.
- Bartels, Henrik Julius.** Postmester og kontrolør 1710, men flyttedes allerede 1712 til København som kontrolør ved konsumtionen.
- Bech, Laurids Madsen.** Købmand. Gift med Else Andersdatter. Hun senere gift med Søren Nielsen Qvong (1753). Børn: Kirsten Lauridsdatter, gift med Søren Pedersen Brinch på Sønderho, Mads Lauridsen B., hører i Horsens, 1762 præst i Snodstrup, 1779 i Skjærbæk, Nicolai Lauritsen B.
- Bech, Mathias.** Konrektor.¹ Født 1752 ^{25/11} i Frederica, hvor faderen Knud Clausen B. var gartner. Dimitteret 1770 fra Fredericia skole. 1777 teologisk embedseksamen. 1780 nederste kollega i Ribe skole. 1781 tredielektiehører. 1782 ^{21/8} konrektor efter Lorens Hansen, der blev rektor. 1786 ^{17/8} rektor i Kolding. Død i dette embede 1809 ^{21/4}. Gift med Sophie Charlotta Grundahl, datter af stiftsprovst Laurits Grundahl. (Litt. Skoleprogram 1830 p. 46 f.).

1 = Overlærer.

- Beck, Nicolai.** Ansøgte 1759 om at måtte arve sin faders, Søren Nielsen Quongs, embeder, bl. a. som kærner.
- Becker, Johannes,** o. 1735. Var en tid ansat ved toldinkvisitionen, men var en løs person, om hvem der stod en regn af skandaler. Han forførte kirurgen Henckels datter Kathrine Elisabeth og indgav hende nogle fosterfordrivende medikamenter, så hun døde. Derefter stjal han nogle sølvting fra Henckels hjem og forsvandt. Senere arresteredes han i Flensborg, men havde i mellemtiden ægtet Jytte Kathrine Poulsdatter, hvis formue på 4000 kr. han satte overstyr på et halvt år, hvorpå han forlod hende. Han var også beskyldt for landevejsrøveri. Hans fader havde ejet et hus i Ribe, som han solgte til brygger H. J. Pickmann.
- Bendsen, (Bentzon), Jacob.** Hører i Ribe c. 1691. 1699 præst i Vejen og Læborg. Søn af Bent Jacobsen Varde, præst i Jerne og Skads. Død 1719.
- Bendsen, Kjeld.** Købmand. Søn af Bent (Bernt) Jacobsen (Jepsen) Varde, præst i Jerne og Skads. Han led i 1700'ernes begyndelse store tab ved ildebrand og skibbrud. 1720 var han fattig, og der gjordes dette år indførsel i hans arv efter broderen, Jacob Bendsen (Bentzon), for en gæld på 200 mark lybsk til en hamburger.
- Bennedsen, Andreas.** Postmester i Ribe 1819. Død 1825.
- Berentbom, Nikolaj.** Skomager. Borgerskab 1791. Født i Vejle.
- Berthelsen, Frantz Trolle.** Født i Assens 1772 ^{10/8} Hospitals- og froprædikenpræst (1799) i Ribe. Tidligere kapellan i Assens. Afløste i Ribe Christian Clod, der blev sognepræst til Skydebjerg og Orte på Fyn. 1805 blev han præst i Hygom. Død 1835 ^{1/11}.
- Beyerholm, Elieser Andersen.** Hospitalspræst 1731—37. Død 1738 ^{15/5}. Afløste 1731 ^{19/10} Torchild Nielsen Jedsted som hospitalspræst, da denne blev kapellan ved St. Cathrine kirke. 1737 præst ved Frue kirke i Århus. Gift med Anna Claudatter Gosmann, datter af Claus Hansen Gosmann, kapellan ved Ribe domkirke. Hun gift anden gang med Laurits Lund, præst i Herstedøster.
- Bhle, Henrik Pedersen.** Rektor 1700—1712. 1698 var han blevet femtelektiehører. Kom i gæld til skolen (stiftsarkivet 34 pakke 4). Gift med Maria Magdalena v. Reichelsdorf, datter af Kristofer Philip Kurtzer (Courtz). Hun døde før 1716. En søn af ham var Christopher Philip B.

- Bhle, Søren.** Fjerdelektiehører 1690.
- Bliermann, Johan Georg.** Hospitalspræst i Ribe (1754 ^{1/3}) efter Morten Reenberg Dam. Tidligere var B. Kapellan i Skagen. 1755 ^{10/1} forflyttedes han til Felding og Assing i Ribe stift, hvor han døde 1760 som en meget fattig mand.
- Bille.** Søkaptajn. Boede 1748 i den gamle bispegård. Var velhavende.
- Bjerum, Christian Carl.** Købmand. Tog borgerskab („Gewürz og Isenkram“) 1795.
- Bjerum, Christian Johansen.** Farver. Født på Ribe teglgård. Får bevilling 1748 ^{5/1} sammen med Lavrits Brülöw. Gift med Marie Engels, død 1759. Datteren Annicke solgte 1768 farveriet, som hun 1762 havde overtaget fra faderen i lige arv og skifte med en broder.
- Bjerrum, Christian Peter.** Lærredshandler (hjemmegjort lærred). Borgerskab 1758. I 1771 deltog han sammen med Clemmen Nielsen og Palle Hjort i konsumptionsforpagtningen (herunder også kopulationspenge).
- Bjerrum, Hans Gerdes.** Født 1799. Søn af foregående, hos hvem han lærte. Tog borgerskab 1824.
- Bjerrum, Niels Christensen.** Købmand. Født i Indre-Bjerrum. Tog borgerskab 1725. 1748 var han medejer af den tidligere bispegård i Skolegade.
- Bjørn, Søren Pedersen.** Gift med Anne Hansdatter, der døde 1696, fattig. En søn var præsten Jens Sørensen Bjørn i Vodder.
- Bjørnsen, Niels.** Organist. Bestalling 1738, konfirmation på samme 1741. 1743 ^{13/9} benådning, at han „må nyde af brudefolk og deslige i begge byens kirker.“ Var død i 1755.
- Blichfeld, Frands.** Amanuensis hos biskoppen, fra hvem han rømte 1717.
- Blichfeld, Peder.** Fjerdelektiehører. Led 1708 overløst af 3 kolleger.
- Bloch, Jørgen Carstens.** Biskop 1764—73. Oprettede med Hustruen, Johanne Dorothea Rosenberg, testamente 1773.
- Bloch, Tønne.** Biskop 1775—86. Havde i 1777 en strid med sin kapellan, Chr. Nielsen i Jærned. (Litt. Skoleprogram Sorø 1876).
- Blume.** Prokurator. Var 1810—12 konstitueret som borgmester ved kancelliråd Lunds afgang.

- Blymester, Christen.** Konrektor. 1670 krævede han stiftsskriveren for restancer af sin indtægt af kirkerne. Ved sit bryllup 1672 med Anna Wandal, blev der mod kgl. forordning spist vildt og drukket vin, hvorfor han idømtes en bøde paa 40 rdlr. 1675 havde han en strid med Willum Knudsen, der beskyldte ham for forsømmelse i sin pligt til at læse med skolens forordnede kostgængere i hospitalet. Han blev senere præst ved St. Budolfi i Ålborg, hvor han døde 1680.
- Blæhr, Ludvig.** Købmand. Søn af præsten Peder Ludvigsen Blæhr i Skanderup (1719—43) og Elisabeth Pedersdatter Helberg (Bryllup 1713 ^{16/6}).
- Bohnhuus, Hendrich.** Løjtnant ved 1. kyradseregiment. Gift med Kirstine Olufsdatter 1725. Begge levede endnu 1762. Ingen børn.
- Bolkjær (?), Gjøde** (Petrus Ægidii Bolcherus, dimitteret 1704?) Havde 2 sønner og 2 døtre. (Litt. Fr. Carlsen: Rønnebæk sogn pag. 175).
- Bonum, Niels Jacobsen,** Herskabsfoged 1657, Delefoged 1659. 1665 blev han af magistraten gjort til skriver. 1672 byfoged og tillige pengemester for de kgl. skatter (Litt. Kinch II, pag. 639).
- Bonum, Niels.** Borger i Ribe omkr. 1660. Søn af Jacob Nielsen B., præst i Darum. To Sønner: Niels, student, Jacob, præst i Sneum. (Litt. Kinch II 206, 309. — O. Nielsen: Skads herred p. 58).
- Borch, Ole.** Søn af Præsten Oluf Hansen i Sønder- og Nørre-Bork, der 1647 blev forjaget fra sit kald ved beskyldning for hekseri.
- Bording, Anders.** Født i Ribe 1619. Digter. Var 1664—65 teologisk læsemester i Ribe. Død i København 1677.
- Bornholtz, Christian Friderich.** Organist ca. 1695. Ansøgte om at maatte nyde genant af bryllupper, barsler o. l., selv om hans tjeneste ikke forlangtes. Af magistratens svar ses, at han til dens fortrydelse ikke havde taget bestallingsbrev af byen.
- Brasch, Jens Nielsen.** Født 1740. 1783 by- og rådstueskriver i Ribe og birkeskriver i Riberhus birk (tidligere byskriver i Skive). Samme år ^{30/7} rådmænd i Ribe efter Th. Ussing. (1777 bestalling som byskriver og kontrolør i Præstø, hvilket embede han 1780 ^{21/6} mageskiftede med Chr Hår i Skive). Han døde 1786. Gift med Kathrine Nielsen, der af hans eftermand, Knud Sørensen, sikredes 20 rdlr. årlig i pension. Hun døde 69

- år gammel i Præstø 1792 ^{10/8} og havde testamenteret sine efterladenskaber til sin svoger, kammerråd og renteskriver Brasch.
- Brasen, Jens Olufsen.** Magister, Hører, Konrektor 1688—98. 1686 strid med en kollega, Frands Rosenberg. 1690 strid med høreren Lars Gregersen Fog. Anklagede samme år en discipel for biskoppen. Beskyldte 1693 rektor og de andre hørere for at ophidse en discipel til opsætsighed. 1698 præst i Nordby på Fanø. Død 1736. Leverede bidrag til Moths ordbog. (Litt. Winkel Horn: Peder Syv, pag. 169).
- Brasen, Jeppe Eenholm.** Klokker ved st. Cathrine. Død 1766. Børn: 1) Niels Brasen, skoleholder ved st. Cathrine, 2) Jens Rahr B., bogbinder i København, 3) Johanne, gift med reb-slager Jens Dynesen.
- Brasen, M.** Skoleholder ved St. Cathrine sogn. (Litt. Månedstidende pag. 95 f. — Historisk månedsskrift I 44 ff).
- Brasen, Niels.** Købmand. Beskikkedes 1742 til mægler fra førstkommande nytår. 1746 var han kæmner til Sønderport, hvad han frasagde sig 1753. Samme år døde han. 1720 købte han en gård på Mellemdammens nordside. 1727 købte han og rådmand Henrik Bötticher bispegårdshaven mellem Bispegade og Hundegade. 1735 solgte han gården på Mellemdammen til Jens Termansen. Gift med Kirstine Margrethe Christensdatter, som var datter af Christian Jørgensen Bagger. I en retssag 1731 omtales han som værende gift med en søster til Johannes Becker.
- Brasen, Niels.** Skoleholder for St. Cathrine menighed 1797. Året efter købte han et stort hus (Nr. 144) i Sønderportgade for 3018 rdlr.
- Braun, se Brun.**
- Brehmer, Peter Jansen.** Tobaksspinder. Mistede 1715 sin kone og fik lov at sidde i uskiftet bo med sin datter.
- Brinch, Hans.** Kollega ved Ribe skole o. 1790.
- Brochmann, Vilhelm.** Borgmester. 1662 blev han amtsskriver og boede tilleje på Porsborg. Samme år købte han Røjgaard. 1676 blev han adjungeret borgmester og tiltrådte embedet året efter. 1676 købte han Porsborg til sin søn Hans Daniel B. Også på Storegade ejede han et hus, som efter hans død solgtes i 1695 til Niels Knudsen. Gift med Margrethe B., der senere ægtede handelsmand Jes Christensen. Brochmanns børn var foruden nævnte søn endnu en søn samt døtrene 1) Margrethe, gift med ritmester Jens Kås, 2) Martinete (Matinette), gift

med Jørgen Hahn i Odense, 3) *Anna Dorothea*, gift med præsten Laurids Christensen Ågård, 4) *Augusta*, gift med kornet Schäf. Om enken se yderligere under Jes Christensen. En række firmaer i Lybek var kommen i stor gæld til B., og først efter hans død blev nogle af obligationerne indfriet. Han døde 1687.

Brochmand, Vilhelm. Handelsmand. Tobaksspinder (1738). I 1700 pantsatte han sin gård i Nørreportgade mellem fru Hemmers gård og Mag. Peder Terpagers til nævnte fru Margrethe de Hemmer, enke efter justitsråd Math. Worm, for en gæld på 200 rdlr.

Brodersen (Brosen, Brorson) Broder. Hører 1684. Hans broderhed *Anders B.*

Brorson, Broder. Stiftsprovst 1736 ^{17/8}—37. Født 1692. Tidligere præst i Medolden. Død 1778 som biskop over Ålborg stift.

Brorson (Brodersen), Broder. Søn af biskop H. A. B. Stiftsprovst 1766 ^{20/8}—73. Han var konsistorialråd og hidtil præst ved Frelsers kirke på Christianshavn. I 1772 fik han kapellan. (Litt. Frost: Efterretninger om Ribe Domkirke, p. 88—90).

Brorson, Christian Carl. Søn af biskop H. A. B. Kapellan ved Domkirken 1773—82. Blev da præst i Varde, hvor han døde 1795. Interesserede sig for træplantning.

Brorson, Hans Adolf. Biskop 1741—^{3/8} 64. Fik 1741 bevilling til at sidde i uskiftet bo. 1744 optøres han som værende uden formue. Gift med *Johanne Christiane Riese*, der 1764 fik lov at sidde i uskiftet bo. Der var 6 børn, hvoraf to svage. Da hun var trængende, fritoges hun 1769 for halv rangskat og indkvartering. Hun boede da på Koldberg. 1781 boede hun i Ribe. B.s søn *Hans Adolf* var strengt opdraget. Datteren *Cathrine Stenbeck* blev 1781 gift med *Laurids Fogtmann*, byskriver og hospitalsforstander i Varde. (Litt. bl. a. Månedstidende pag. 139. — Kirkehist. saml. pag. 194, 163, 167 ff. — Galthen pag. 71).

Brorson, Hans Adolf. Søn af biskop H. A. B. Kollega ved Ribe skole. 1769 ^{01/10} præst i Emmerlev. Død 1790.

Brorson, Johan Herman. Søn af biskop H. A. B. Kollega ved Ribe skole. 1756 ^{16/10} præst i Lunde og Outrup. Han kaldtes hertil af sin fader, idet Ribebispen efter koncession af 1682 ^{9/7} havde kaldsret til disse menigheder. Kaldet skulde svare 100 sl. daler årlig til bisperesidensens vedligeholdelse. Død 1799 som præst i Gram.

Brorson, Nikola'j. 1714 Første lektiehører ved Ribe skole.

Brummer. Løjtnant. Toldkontrolør. Købte 1788 en gård på Storegaden af borgmester P. M. Fridsch's bo og solgte den 1790 til birkedommer Outzen.

Bruun, Andreas Andreassen. Købmand. 1687—1696 var han overformynder. 1692 blev han gildens og de fattiges forstander samt delefoged. Han tog sig ivrigt af gildens sager og var meget regnskabskyndig. 1698 afgik han som gildens forstander. Døde 1703, samme år som han havde overtaget søtønde- og kabvæsenet i afdøde Jens Hansens sted. Han ses at have haft en betydelig næring. Gift med Ingeborg Jensdatter Brøndum. Der var tre døtre: 1) Kirsten, 2) Maren og 3) Sophie Dorthe, der 1704 holdt bryllup på samme dag. Enken levede endnu 1714.

Brun (Braun), Herman Theodorus. Kirurg 1684. Døde juni 1692 efter langvarig sygdom. Hans kone, Maren Jensdatter Koldtoft, var død før ham. Hun var datter af Jens Koldtoft i Varde og Ellen Madsdatter Rask, der overlevede hende. Moderens søster var gift med byfogden i Varde, Andreas Justesen. B.s eneste datter, Öllegård Hermansdatter B. var kun 2 år ved hans død og opdroges hos mormoderen. Der var underbalance i hans bo, men datteren havde en mindre mødrearv.

Bruun, Johan. Klokker ved St. Cathrine 1786 efter Stephan Erlchsen. Tidligere degn i Spandet.

Bruun, Jørgen. Justitsråd. Amtsforvalter 1721 (1723)—1752. 1726 optrådte han på bøndernes vegne mod byen i sagen angående broen over damskifferne. 1728 boede han på Porsborg. 1736 blev han kancelliråd. Senere købte han Krogsgård. Død efter 1' august 1759. Gift med Johanne Madsdatter Bundesen, død 1773. Søn: Rasmus Bundesen B., regimentskvartermester ved 1. fynske kyradserregiment. Døtre: 1) Johanne, gift med præsten C. Frausing i Velling, 2) Anna Leth, gift med præsten Johannes T. Bötcher i Jerne, 3) endnu en datter (Cathrine Elise?) gift med kommandørkaptajn Holm i Flensborg.

Brüggmann, David. 1695 eneberettiget herbergerer i Ribe.

Brülov, Laurids. Kæmner fra 1743. Fik 1748 bevilling på at drive farveri sammen med Christian Johansen.

Brøndum, Jens Pedersen. Købmand? Gift med Kirsten Kristensdatter Friis, datter af magister Kristen Nielsen

Friis († 1653), teologisk læsemester. Hun døde 1701. Børnene: 1) Peder Jensen B., 2) Kirsten, 3) Ingeborg, 4) Kirsten, 5) Margrethe. B. ejede et hus på Nederdammens sydside mellem borgmester Karsten Tønnesens hus og sadelmager Kristen Sørensens hus. En af døtrene blev gift med A. A. Bruun (Kinch II 323).

Brøndum, Peter Jensen. Søn af J. P. B. og Kirsten Kristensdatter Friis. Gift med Karen Baggesdatter, datter af Bagge Iversen. Han var død 1679, og boet efter ham var fallit.

Brøns, Gjøde (Ægidius) Nielsen. Født i Ribe. 1659 Hører i Ribe. 1660—1675 præst i Daler. Død 1675.

Buch, (Busch), Joh. Hansen. Guldsmed. Gift med Margrethe Jensdatter, der efter hans død 1715 giftede sig med guldsmed Jens Kølholt.

Bundesen, Rasmus. Amtsforvalter. 1707—1716 var han fuldmægtig på amtstuen. 1711 havde han udlagt 790 daler i skatter for ejerne af Søvig og Hesselmed og fik herfor pant i disse gårde. 1716 amtsforvalter indtil 1722. Han ægtede 1720 Gertrud Marie Wejrums (bevilling til vielse i huset uden lysning og trolovelse). Enken ses at have været formuende. (Litt. Kinch II 226. — Hvass: Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas II 130. — Oluf Nielsen: Vester Horne herred, pag. 138 ff.).

Buntzen, Henrich. Blev 1701 beskikket til instrumentist, men tiltrådte ikke.

Burserus, Joachim. Biskoppens amanuensis 1701.

Busch, Rasmus Juel. Hospitalspræst 1778. Ægtede samme år Sophie Magdalena Brüggmann, datter af E. C. B., hofskriver hos enkedronning Sophia Magdalena. B. døde 1779 og endnu inden sørgeårets slutning fik enken bevilling til at ægte eftermanden Frederik Ussing. Hun døde i Farup 1799.

Byrre, Mads. Født i Odense, tog 1778 borgerskab for handel med udenlandske lærreder.

Bützow, Oluf. Født i Vejen præstegård 1732, Søn af Provst Niels Jochum B. Borgerskab i Ribe 1767 som guldsmed. Død 1811. Gift med Dorte Margrethe Pichmann.

Bützow. Guldsmed. Var 1828 eligeret borger.

Bæch, Nicolaj, se Bech.

Bødker, (Bötscher), Johannes. Apoteker. Bevilling 1684. Gift med Martha Toblæddatter Franck, der efter hans død

ægtede apoteker J. J. Neumann, som hun i 1700 overdrog apoteket. B. havde fire sønner: 1) Herman, f. 1686, 2) Tobias, f. 1688, 3) Johan(nes), f. 1689, og 4) Conrad, f. 1693, samt døtrene 5) Elisabeth, f. 1690, der en tid ejede apoteket, nemlig fra 1720 til sin død 1726, og 6) Helene, f. 1691. Marthas broder var rådmand Lambert Franck i Assens.

Bötcher, Henrik. Guldsmed. Rådmand 1724 efter J. J. Neumann. 1715 fik han sammen med A. Johansen bevilling på at være de eneste guldsmede i byen. 1733 bliver han forhandler af stempelpapir. Han maa være død 1739. Han var gift (1713?) med 1) Ingeborg Jesdatter Christensen, 2) Abigael Johannesdatter Wandel (søster til Anders Johansen. I 1746 førte denne sidste proces angående hans værgemål for domkirken). Af hans mange børn kan nævnes: Marie Susanne, gift med præsten Bagge Nielsen Ussing i Lille Lyngby, en datter gift med en Kølholt i Ribe (Jens Jensen K.?). Henrik, student 1740, Frederik Filip, student 1745.

Bötcher, Peder Mortensen. Bager. Gift med Anna Cathrine Fogtmann. En søn Nicolaj, født 1756, gik først i Ribe, senere i Viborg skole. Blev dr. med. (Litt. Ingerslev: Danm. læger II 559).

Bötker, Tobias. Hører. (Søn af Johannes B.?) Er 1718 5. lektiehører, s. å. lektor i Lemvig. Efterfølges i Ribe af Melchior Tybring.

Bötticher, Jochum. Guldsmed. Bliver 1746 stempelpapirforhandler og får samme år sammen med Jens Kølholt eneret på guldsmedeprofessionen. Dør 1767. Datteren Karen Jochumsdatter B. opretter 1790 ^{12/11} testamente. 1772 arver to af hans børn hans broder Johan B. til Mottrop (sic!) i Haderslev amt.

v. Calnein, Henrik Ernst. Stiftamtmand 1711—25. Død 1726, 69 år gl. I 1721 overtog han slotsjorderne med grundejendomme, blegdam og fiskeri samt ladegårdens bygning med tilliggende jord, men havde vanskelighed med betalingen. Han boede selv på ladegården, ligesom enken (så sent som 1744). I 1711 havde han bolig eller i hvert fald kontor på Korsbrødregård. Hans begravelse fandt sted om aftenen og 2 à 3 uger over den af forordningen af 1682 fastsatte tid. Gift med Margrethe v. Behren (Bern) d. 1746. Hun maa have været tysk af fødsel. 1730 måtte hun pantsætte ladegården („den min sal. mand og arvinger af hans kgl. maj. givne ladegård“) samt de af Andr. Mahler købte

staldgrunde til mag. Seerup for at kunne indfri en af hendes mand udstedt obligation på 450 rdlr. til kommerceråd Eenholm. Sønnen: Frederik Christian C. boede endnu 1747 på ladegården i kummerlige omstændigheder. (Litt. Personalhist. tidskrift 2 R. I 134, 138. — Falster: Amoen. phil. I 49).

Castenschold, Johan Carl Thuerecht. Stiftamtmand 1822—28. Stiftamtmand i Ålborg, siden i Odense (d. 1844). (Litt. Nielsen: Personalhist. efterretninger om Ålborg pag. 75.)

Carstensen (Castensen, Karstensen) Caspar Christopher. Borgmester 1687—89. Søn af Karsten Olufsen. 1665 løste han kongebrev. 1678 (og endnu 1682) var han forpagter på Lønborggård. 1687 købte han Jerne og Skads kirker af kongen. 1710 var han forvalter på Gram. Samme år ses han at have ejet kongetienden af Alslev sogn. 1722 (og endnu 1727) ejede han Midtmøllen i Ribe. Ejede ogsaa Nybølgård. I 1729—30 havde han (der her kaldes „forrige forpagter“) en proces mod Ribe magistrat, som gik ham imod ved højesteret, så at han dømtes for grove, ublu og nærgående angreb, skulde gøre skriftlig afbigt og betale 50 rdlr. for unødigt trætte og 100 rdlr. i sagsomkostninger. Ved sin død (1737?) skyldte han magistraten penge. Gift med Anna Henningeaa Harboes. Børn: 1) Maturin Caspersen C. Mag. Præst i Jerne. Født 1669 ^{30/8}. Død 1747. 2) Caspar Carsten C. Præst i Sneum og Tjæreborg. Død 1704. (Børn: a) Christopher C. Forpagter paa Olufgård. Død ugift. b) Inge, gift med Sr. Hjersing i Århus stift.) 3) Hans C. (se denne). 4) En datter gift med Bertel Simonsen på Gjelstoft. 5) Johanne Lovise, gift med Andreas Slange, præst i Arrild. 6) Kirsten, gift med Jens Hoe, præst i Ho. 7) Ida, gift med Søren Jensen Bornemann, præst i Lønborg og Egvad. 8) En datter gift med rektor Bötcher i Fredericia.

Carstensen (Castensen), Hans. (Søn af ovennævnte.) Hører 1714 i 3. lektie, 1720 i 4. lektie. Blev præst i Lunde og Outrup. Døde 1728. Han var døbt Hans Christophersen Friis, men antog som student ligesom sine søskende faderens stamnavn.

Carstensen (Castensen), Hieronymus. Apoteker. 1746 blev han Ostermanns efterfølger og købte året efter dennes gård på Storegade. Han ejede desuden en have i Badstuegade. 1771 gik han fallit og solgte apoteket. Boede siden på Lustrup-

- holm. Gift: 1) Elisabeth Fog, præstedatter fra Hvidding (død 1754?), 2) 1762 Else Cathrine Clausen, datter af rådmand Thomas C. Han roses af biskop Brorson. (Litt. Ingerslev: Danmarks læger II 375. — Ribe bys ugeblad 1799 pag. 15. — Kirkehist. saml. I 163. — Birket Smith: Til belysning af literære personer og forhold o. s. v. pag. 389 (Apoteket).)
- Carstensen, Mathias Jørgensen.** Præst ved St. Cathrine (tidl. i Povelsker, Bornholm) 1788. 1791 ²⁷/₆ forflyttet til Børgense-Skovby. Død 1797 ⁴/₁₀.
- Carstensen, Maturin Caspersen.**¹ Søn af borgmester C. C. C. Præst i Jerne og Skads. Født 1669 ³⁰/₃. Død 1747 ⁷/₁₁. Var ejer af Spangsbjerg mølle og (sammen med en svoger) af Alslev kongetiende, som faderen havde haft. Mad. Kirstine Dorthe Bircherod, gift med Jens Ducke, beskyldte ham for at „tage tøndden for 6 skjæpper“ og for at bruge ulovligt tøndemål m. m. Han indstævnedes hende, men sagen afvistes p. gr. af utilstrækkelig stævning. Hun erklærede i et indlæg, at hun aldrig havde hørt, at det var „skik at indstævne fruentimmer for, hvad der blev sagt i bryllupper og barselstuer“. (Litt. Fra Ribe amt 1906.)
- Carstensen, Søren.** Søn af byfoged Carsten Sørensen. Fordrede 1686 en indløst obligation til magistraten udleveret. Hans søster: Kirstine. (Litt. Kinch II 636).
- Christensen, Balthasar Mathias.** Hospitalspræst 1791 ¹/₈ (var da under 25 år). Søn af amtsforvalter Laurids Christensen. 1795 blev han forligskommissær. 1796 præst i Brørup. Død 1820 ⁷/₂. Gift med Ingeborg Kirstine Eilschou, datter af apoteker A. M. Eilschou.
- Christensen, (Christiansen), Christen,** også kaldet Farber 1673 privilegeret farver. Opnår to år senere eneret på farveriet i Ribe og Ribe amt både for sig selv og sin forretning („for hvem, der får farveret efter ham“) dog Peder Jensens og Carin Siltmans ret til farveri overalt i Jylland uforkrænket. Død 1698 som en formuende mand. Gift 1) Magdalene Pedersen, død 1677 ⁸/₈, 2) Ingeborg Christensdatter (sal. hr. Niels Bruns efterleverske, søster til købmand Jes Christensen). Den sidste skænkede 1705 en lysekroner til St. Cathrine kirke. Hun levede endnu 1723.
- Christensen, Jens.** Amtsforvalter. Ansattes 1685 ¹/₁ som amtskriver. Var amtsforvalter 1693. Dette år havde han en strid

¹ Om ham se „Fra Ribe amt“ 1906.

med byen om kvægdriften. Han ejede Stensgård på Fyn og Lundgård ved Ribe, hvor han boede. Desuden havde han ladegården i forpagtning. 1697 havde han ved mageskifte med hospitalet erhvervet Nygård. Han havde desuden kaldsret til Ho og Oxby. Død 1708. Gift 1691 med Anne Cathrine Lund. Hun døde 1698 og blev begravet på Fyn. Børn: 1) ritmester Christian Jensen, 2) kaptajn Frederik Hein, ejer af Grubesholm, 3) Anna, gift med Rasmus Jensen Lassen, præst i Ål. (Litt. Kirkehist. saml. III 2 pag. 685. — Jyske saml. VII 18,29).

Christensen, Jes. Handelsmand. 1684 var han den af de fem Ribe-købmænd, der solgte silketøj, som havde mest på lager. 1690 blev han postmester. Med sin anden hustru arvede han halvdelen af Porsborg, hvor han boede, men desuden erhvervede han sig igennem årene en række ejendomme i Ribe: et hus på Nederdammen, hjørnet af Sønderportsgade og Puggårdsgade, et hus på Storgaden mellem apotekerens og Niels Knudsens huse, en have i Badstuegade ved åen, et par stalde uden for Nørreport — ialt ejendomme til en værdi af op mod 4000 rdlr. Ved sin død 1693 efterlod han desuden et løsøre vurderet til c. 3000 rdlr., et kostbart indbo og mange købmandsvarer, så at formuen efter gældens fradrag ansloges til 8303 rdlr. — Af hans slægt kan nævnes, at han var dattersøn af Jes Kiergård, og hans moder hed Maren. En søster til ham var gift med C. C. Farber, en anden, Johanne, var gift med Anders Tarp. Hans brødre var Niels Christensen Mulvad (se denne), Hans Christensen, præst i Højby på Sjælland, og Peder Christensen Mulvad, præst i Ringive. — Han var gift 1) Dorothea Clemensdatter, med hvem han havde 8 børn, 2) Margrethe Brochmann, enke efter borgmester Brochmann. Børnene af første ægteskab var a) Clemen Jessen (se Fynske saml. VIII 336 f) f. 1675, b) Anne, gift med præsten Jacob Christensen i Fårevejle, c) Maren, født 1677, d) Ingeborg, f. 1678, gift med Henrik Bøtke, c) Dorthe Margrethe, f. 1680, f) Cristiane Sophia, f. 1681, g) Johanne Marie, f. 1682 (der tilfalder hende år 1700 en søsterlod af den lübske gæld til stedmoderens første mand) og h) Dorthe, f. 1686.

Christensen, Laurids. Amtsforvalter. Krigsråd, senere Justitsråd (1776). 1754 fritoges han for at svare indkvartering af sin i Nørreportgade lejede gård. Han ejede og boede på Porsborg. Hans kone synes at være død 1756. 1779 kautionerede rådmand

Jens Råhr for ham for 4000 rdlr., medens tidligere Christian Termansen til Nielsbygård og Christen Hansen til Hesselmed havde kautioneret hver for 2000 rdlr. Hans søn Balthasar, var præst i Brørup (se ovenfor).

Christensen, Søren. Købmand? Født i Varde; c. 1725 blev han dræbt, muligvis ved sin kones foranstaltning. (Falster: Amoen. phil. I 136).

Christensen, Tyge. Skibskaptajn. Udgav 1642: „Navigation — eller sejlingskunst“ (Ripæ Cimbricæ pag. 14).

Christophersen, Rasmus (Middelfart). Hører. 1689 pålægges det ham at tage baccalaureus-graden. $\frac{7}{1}$ samme år havde han indstævnet rektor Gregers Fogh for at have forholdt ham noget skjortelærred samt overfaldet ham med uhøflige ord. Også med høreren Frands Rosenberg havde han en strid.

Clausen, Christen. Konsumptionsforvalter. 1710 $\frac{21}{11}$ var han birkeskriver på Fanø, men fik dette år tilladelse til at lade denne tjeneste udføre af en anden — på eget ansvar —, da han havde fået oppebørslen af konsumptionen i Ribe. 1718 pantsatte han sit hus på Mellemdammens sydside til fuldmægtig på amtsstuen C. T. Hansen, hvem han skyldte 500 rdlr. I 1720 solgte han ham huset. 1719 overdrog han konsumptionen til guldsmed Anders Johansen Wandel for tre år, og da han atter selv overtog den, kom han i en retsstrid med W. angående de forråd, W. selv og en del borgere laa inde med. — Gift med Maren Andreasdatter Bruun. Hans søn var Jens Clausen, resid. kapellan i Emmerlev, men han er ikke dimittet fra Ribe.

Clausen, Hermann Berthelsen. Slagter. Hans bedstefader havde været rådmand i Cassel, men var under 30-årskrigen flygtet til Danmark. Gift med Anna Ilsted. Sønnen Peder Hermansen Høyer var præst i Aadum og tog sig 1757 af faderens sag mod en fuser, der gik ham i næringen.

Clausen, Hinrich. Hofråd, herredsfoged på Glücksborg. 1781 sælger han sin gård i Grønnegade. 1788 giver hans hustru Elise Antonette Augusta afkald på arven efter sin mormoder, oberstinde Freigast.

Clausen, Nicolaj, f. 1698, d. 1746. Kapellan ved domkirken. Søn af herredsfoged i Lø herred Otto Daniel Clausen (der boede i Bosholm i Visby sogn) og Anna Thomasdatter, hvis fader var præsten Thomas Andersen i Ballum). En farbror satte ham efter faderens tidlige død 1715 i mesterlektlen i Ribe, hvorfra han di-

- mitteredes 1717. Tre år senere tog han attestats med laud. 1720—32 var han kollega ved Ribe skole. 1732 ^{28/3} blev han residerende kapellan til Sém. Ægtede 1732 ^{9/10} Sara Anna Evendorph, datter af hospitalsforstander Evendorph.
- Clausen, Thomas.** 1760 Rådmand efter Hans Kragh. 1765 var han medadministrator af de fattiges kasse. Han var oldermand for snedkerlauget, der 1757 var opsætsig imod ham. 1771 afgik han som rådmand efter ansøgning og flyttede til Lustrupholm til Datteren Else Catharina, der var gift med fhv. apoteker Carstensen. Hans hustru var Dorthe Kirstine Müller, død 1758. Efterfølger Niels Lund.
- Clod, Christian.** Født 1768. Hospitalspræst. Han var indtil 1796 ^{28/19} hører i Fredericia, men kaldtes da til Ribe som Balthasar Mathias Christensens efterfølger. 1799 forflyttedes han til Skydebjerg og Orte menigheder på Fyn. Død 1853 ^{4/12}.
- Coch, Gotfried Henrich.** Tidligere kompagnifeltkær. Tog 1795 borgerskab som barber.
- Conradl, Friderich Ezechias.** Kaptajn ved det Riberske infanteriregiment. Fik 1785 legitimationsbevilling for sin uægte søn af samme navn, der da var 18 år gammel og korporal ved regimentet.
- Coster, Hans Petersen.** Bondesøn fra Koster på Møen. Født 1740. Hospitalspræst 1773—77. Kapellan ved St. Cathrine 1777—85, da han forflyttedes til Magleby på Møen. Død 1786. Gift 1774 med Martha Marie Hage (Litt. Ålborg skoleprogram 1871 pag. 43).
- Cramer, Christian.** Skoleholder for domsognet 1761—81. 1766 blev han tillige klokker ved St. Cathrine efter afdøde Jep Eenholm Brasen. Fik 1781 lov at sidde i uskiftet bo. (Litt. Månedstidende pag. 75, 95).
- Dam, Morten Reenberg Iversen.** Født 1709. Hospitalspræst 1744—53. Tidligere feltpræst ved livgarden til fods. Afløste afdøde Niels Astrup. 1753 sognepræst i Lemvig og provst 1761—1767 Varde. Død 1783 ^{20/3}. Gift 1745 ^{18/10} med Maren Nielsdatter Grue. (Litt. Kirkehist. saml. III 5 side 710).
- Daugaard, Jacob Brøgger,** stiftsprovst 1845, biskop fra 1850 til sin død 1867.
- Dessauer, Moses.** Tog 1804 ^{1/11} borgerskab som købmand. Var født i Dessau.
- Dideriksen, Herman.** En uægte søn af oberstløjtnant (?) Grønhagen.

- Dittlevsen, Cornelius.** 1665 blev han overfaldet og slået til jorden af Hieronymus Trelund.
- Dreyer, Dines Christian.** Var 1780 regimentskvartermester ved slesvigske infanteriregiment i Ribe. Gift dette år med Marie Henriette Krabbe.
- Ducke, Jens.** Krigskommissær og amtsforvalter. I 1715 boede han på Porsborg, som han året efter solgte, da han gik af og blev præident i Fredericia; afsat i 1721. Var død 1722. Gift med Kirstine Dorthe Biercherod. (Se under Maturin Carstensen). Der var to børn i 1711. (Litt. Falster: Amsen. phil. I 228, II 200).
- Dupont, se du Pont.**
- Ebert, Samuel Friderich.** Drejlsvæver. Han fik i 1813 dannebrogsmændenes hæderstegn overleveret af stiftamtmanden for udvist flid og sin sjældne kundskab i professionen. Død i Vejen 1838.
- Enholm, Christen Siegfred.** Købmand. Født 1698 som eneste søn af tolder Jep Pedersen E. Året efter faderens død (1717) synes han at være flyttet til København, men i hvert fald 1723 var han atter i Ribe, hvor han ægtede Sophie Dorothea Bruun, enke efter Peder Jensen Baggelsen, med hvem han bl. a. fik den såkaldte Frands Klynes toft: 1724—30 var han byens pengemester, men synes først 1725 at have taget borgerskab som købmand. I 1727 udnævntes han til kommerceråd. Han var byens største grundejer. I 1728 købte han af Math. Valentiner i Flensborg to ejendomme på Storegade, nemlig to gavlhuse, der strakte sig fra sal. rådmand M. P. Fridschs hus og langs Fiskergade til Fridsches porthus. En gård i Sortebrødegade skænkede han i 1732 til doktor Anchersen (se denne). En arv efter en moster på 2000 rdlr. var kun en ringe erstatning for de store udbetalinger, han 1714—32 foretog, bl. a. 1500 rdlr. til Baggelses arvinger, 3000 rdlr. til sin søn, 1500 rdlr. til den ældste datter. I 1736 opsagde han sit borgerskab og flyttede til Brejninggård. Her blev han justitsråd. Han fik dog bevilling til at beholde de enge og agre, der hørte til hans Ribeejendomme, så længe han vedligeholdt husene og damskifterne. 1739 havde han en proces med Sønderports lodsejere. På Brejninggård fik han privilegium på feldberederi. Omkring 1760 levede han med sin anden hustru i Holstebro, til hvis kirke han gav et sølvdøbefad. (Litt. Hofmans fundatser IV. Danske atlas V 799).

Eenholm, Jep Pedersen. Tolder. I 1693 blev han som toldkontrolør overfaldet og mishandlet på toldboden. 1705 forpagtede han tolden og klagede samme år til kollegiet over smugleriet med mindre både i Nibså, ligesom han angav flere købmænd som smuglere. Synes også selv at have drevet handel. Han var gift med en datter af Niels Knudsen. Hun synes at være død 1706. Selv døde han 1716 ubemidlet, men den eneste søn havde en lille arv efter morfaderen.

Eilschou, Andreas Michael. Apoteker. Han fik 1774 apoteket efter sin fader Chr. Cornelius E. Han synes at have været en stridbar og diskussionslysten herre, der blandt andet kritiserede de eligerede borgeres handlinger så stærkt, at de 1789 klagede over ham og hans tilhængere. Året efter var han i strid med mad. Rahr angående en skade på damskifterne, forårsaget af stampemøllen. 1793 måtte magistraten bede ham ikke forstyrre enigheden og tilliden mellem øvrighed og borgere, en tilrettevisning, som han karakteriserede som „upassende, om ikke fornærmelig“. Han søgte nu at påvirke de eligerede borgere „sine venner“ til at få gennemført en række offentlige foranstaltninger. 1794 angreb han amtmand Hellfried gennem et trykt skrift, men blev for sine beskyldninger offentlig tilrettevist gennem magistraten, der efter ordre tilkendegav ham majestæten mishag med hans dristige og ubesindige forhold. 1796 mente magistraten at se Eilschous ophidsende skrifter og tale som årsagen til de skandskrifter, der opsloges på byens kag. Om hans alsidige interesser vidner anlæget af en have (1780—90) på St. Nikolai kirkeplads og hans virksomhed i det borgerlige selskab. Han førte som segl et skjold med hans forbogstaver. Som skjoldholder stod ved den ene side en mand i lang kjortel og oprejst sværd i venstre hånd. Han var gift med Ingeborg Kirstine Helvad, der døde 1785 ⁸/₁₁. Han døde 1824, 76 år gl.

Eilschou, Christian Cornelius. Apoteker. Oprindelig i Kolding, men fik 1771 privilegium på at drive Ribe apotek, ligesom han året efter købte den tidligere apoteker Carstensens gård (apoteket?). 1774 afstod han apoteket til sønnen A. M. E. og døde i Kolding 1790, 74 år gl.

Enevoldsen, Jørgen. Købmand. Fra 1803 var han bosat i Eskefjord paa Island, men kom atter hjem i 1807 og slog sig sammen med Adser Knudsen om en handelsekspedition til Island 1811. 1816 udrustede han sammen med A. K. og Frederik Kol-

vig briggen „St. Peter“ til hval- og robbefangst. I 1823 blev han eligeret borger.

Enevoldsen, Poul. Hører ved Hieronymus Trellunds skole. Da T. blev byskriver, „tjente han ham“ i tre år og holdt derefter selv skole i fire år, hvorefter han 1666 fik 30 borgeres skudsmål for at have skikket sig flittig og vel og lært børnene forsvareligt.

Engelke, (Engel), Johan. Blev 1669 byens tolder efter Gregers Pedersen Terpager. Han var født i Brunsbüttel og tog 1649 borgerskab i Ribe (som købmand?)

Engelstoft, Oluf Christensen (eller Christian). Rådmand. Det var muligvis ham, der 1669 var amtsskriverens tjener. I hvert fald 1674 var han borger i byen og vides året efter at have været sætledommer. Han synes at have haft en ikke ringe indflydelse. I 1699 blev han fuldmægtig ved stiftet og amtet, og 1702 blev han rådmand i J. L. Baggesens sted, men vedblev at være amtsfuldmægtig. Fra 1686 var han forhandler af stempelpapir. Synes at være død 1714. Gift med Anna Pedersdatter Grønholt, som 1718 solgte gården på Stenbogade (det sydlige hjørne af Peter Duus (sic) slippe. Hun flyttede fra byen som enke, men man vidste ikke, om hun opholdt sig på Sønderho eller hos søsteren i Brøndum præstegård. 1722 døde hun i Jetting (sic). En søn Christian Engelstoft blev 1774 birke-dommer på Fanø. En datter var muligvis den Anna Engelstoft, der omkring 1726 blev gift med sit søskendebarn Jan Seerup i Strandby. Datteren Ellen var gift med P. F. Kragelund, præst i Haderup. Denne datter synes at være af et tidligere ægteskab, idet Anna Grønholt nævnes som hendes stedmoder. Andre døtre af dette ægteskab er da måske Otto Sophie E., Eberhardt Elisabeth E. og ovennævnte Anna E.

Erichsen, Stephen. Student. Blev 1781 $\frac{1}{4}$ klokker ved st. Cathrine efter Cramer. Han døde 1786. Gift med Gjertrud Marie Jensen.

Eriksen, Peder. Husholder i hospitalet 1661—69.

Ewald, P. var 1799 hører ved den latinske skole og degn ved domkirken.

Evendorf, Lawrits Morten. Kaptajn og regimentskvartermester.

Evendorph, Morten Henrichsen. Hospitalsforstander, rådmand. 1684 fik han ekspektance på embedet og blev 1687 hospitalsforstander. 1708 blev han rådmand i Peder Lauridsens

sted. 1695 ejede han et hus paa Nederdammen. 1718 (1719?) døde han fattig. Gift med sin formand M. H. Lützens enke Ellen. Hans broder hed Peder Hof. Børn: 1) Laurids E., 2) Dorte Cathrine, gift med præsten F. E. Frlis i Kongerslev (senere i Besser på Samsø), 3) Sara Anna E., gift med kapellan ved domkirken Nicolaj Clausen, 4) en Datter gift med rådmann N. V. Ries.

Falck, L. Borgererkaptajn. 1806 eligeret borger.

Falster, Christian. Rektor, sprogmand, digter. Født 1690. Blev konrektor 1712 og rektor 1723, men synes allerede som konrektor at have læst i mesterlektionen. 1750 købte han en eng (Carels (?) eng) for 400 rdlr. af frk. Foss. Skænker 1742 $14/3$ 100 rdlr., hvis renter skal udbetales de to danske skoleholdere. Gift 1717 med Margrethe Jensdatter Baggesen, der døde 1789 $21/11$, 97 år gl. En brodersøn af F. var Christian Pedersen F. Falster døde 1752 $24/10$ og havde allerede 1750 opnået tilladelse til at blive begravet i fru Foss' begravelse. (Litt. bl. a. Ribe skoles program 1828 og 1845; Vilh. Andersen: Tider og Typer. Erasmus II; Fra Ribe Amt 1921.)

Farber, Christen Christensen, se Christensen.

Farber, Jens Knudsen. Gift med Margrethe Christensdatter.

Farber, Peder Christiansen (Christensen). Farver. Rådmann. 1698 fik han farverbevillingen efter sin fader Chr. Christiansen. 1720 blev han rådmann efter M. P. Fridsch. 1718 anklagede han og en anden borger, der begge havde deres børn i skole hos en ung lærer, Morten Lauritzen, den danske skoleholder Oluf Zachariassen for selvtaget, idet han havde fjernet børnenes bøger, blækhuse og tavler. En søster til ham, Catharina Christiansdatter, var gift med Conrad Kunckel. — Gift med Johanne Pedersdatter Schade. Han døde 1723 $25/2$, og enken fik bevilling til at fortsætte farveriet. Hun døde 1734 $21/7$, og hendes broderdatter Sidsel Pedersdatter Schade overtog farveriet. Et legat (Fabero-Schadeanum) stiftedes 1731 $17/10$.

Farup, Søren Nielsen. 1753 inspektør ved fattigvæsenet.

Fischer, Johannes. Dr. med. Stadsfysikus. Bestalling 1721 efter dr. Jacob Willers. Udlænding (fra Danzig) og ikke det danske sprog mægtig. 1725 strid med apotekersvend Ostermann, der gik ham i næringen. 1728 stævner han tolder Schanck for uhøflighed mod ham. Gift med Margrethe Wolber. Han synes død i

1729, da hun faar tilladelse til at sidde i uskiftet bo. En søn Henrik F. student 1732 (findes ikke i Ribe skoleprotokol). En andensøn Friderich Rudolf var født i Glückstadt og blev student 1734 (heller ikke i Ribe skoleprotokol). (Litt. Ingerslev: Danmarks læger II 209).

Flem, Søren Lauridsen. Var Ripenser, men tog 1670 juni borgerskab i Bergen.

Floer, Martin. Badskær 1666.

Foersom, Christen. Urmager. Født i Ribe, hvor han tog borgerskab 1767. Blev 1780 overformyndet. 1794 opgav han på grund af alderdom og svaghed sit borgerskab. Han var da formuende.

Foersom, Jep Christensen. Lærredsvæver. Han døde 1740.

Foersom, Jeppe. Han var fader til provst Chr. F. (præst i Hjortlund, siden i Hygum, † 1796). En datter Maren var gift med farver Barsballe.

Foersom, Niels Christensen. Prokurator 1734. 1736 byfoged i Ringkøbing. Han var muligvis ikke bosiddende i Ribe.

Forsom, Johan Ludvig. Dansk skoleholder 1781—1804. (Litt. Dansk saml. II. 3 pag. 164. — Månedstidende pag. 95).

Fogh, Christen. 1770 klokker ved domkirken efter Laurits Grundahl. 1774 sognepræst til Tørring og Heldum. Død 1802 ²⁷/₅.

Fog, David Rasmussen. Født 1731 ³⁰/₁₂. Præst ved St. Cathrine 1764 ¹³/₁—1787. Havde tidligere været præst i Bredstrup. 1759—1764 og blev senere præst i Påborg-Diernisse. Gift: 1) Barbara Margrethe Christiansdatter Lunde, 2) Luja (datter af en købmand i Fredericia) 3) Marie Poulsdatter Fenger og 4) Johanne Elisabeth Stockemark, datter af provst S. og hustru Anna Luisa v. domkirken (medens en anden datter var gift med pastor Lauge Sidelman i Sneum). Han døde 1805.

Fog, Gregers Larsen. Rektor 1665 ⁷/₇. Han Interesserede sig meget for forbedringer i skolen og skrev bl. a. en latinsk opsats om større mildhed i disciplenes behandling. Han laa stadig i strid med over- og underordnede, både biskop, stiftsprovst og konrektoren J. O. Brasen. Hans pengesager var i en sørgelig forfatning, og i 1693 blev han dømt for gæld til skolen og fik 10. januar samme år sin afsked. 1696 ansøgte han stiftets gejstlighed om understøttelse.

Fogh, Jørgen Lauridsen. 1659 ²⁹/₁₀ præst ved St. Cathrine.

1672 købte han hjemstedet ved siden af præsteresidensen. 1686 søgte han om nedsættelse i de kgl. skatter. Døde 1710 ^{28/10}. Gift med Elisabeth Pedersdatter Hegelund, over for hvem børnene 1711 gav afkald på deres fædrenearv. Han havde først været gift med Magdalene Davidsdatter Foss. Hans anden hustru havde først været gift med præsten C. P. Bruun i Højrup. (Litt.: Kinch II 453 f.)

Fog, Lars (Laurits) Gregersen. Hører i 3. lektie 1690. Søn af rektor G. L. F. Om hans strid med konrektor Brasen se denne. 1692 præst i Fol, 1703 i Jelling. Død 1704 ^{14/9}.

Fogh, Laurids Jørgensen. Student fra Ribe skole 1684. Hører sammesteds 1689. 1710—47 præst ved St. Cathrine. Søn af Jørgen Lauridsen F. Gift 1703 ^{20/9} med Else Sørensdatter Seerup, datter af Søren Nielsen S., præst ved Domkirken. (Litt. Falster: Amoen phil. I 49. — Winkel Horn: Peder Syv pag. 169).

Fogtmann, Hans Bertram. Kollega ved Ribe skole. 1766 præst på Mandø, 1774 i Nørre og Sønder Bork. Søn af gartner Nicolai F. Død 1814.

Fogtmann, Laurids. Tallotterikollektør. Havde i 1774 underbalance.

Fogtmann, Nicolai. Gartner. Sønner: 1) Hans Bertram F. (se denne) og 2) Sennich F., bager i Ribe.

Foss, Anna Margrethe. Datter af ærkebiskop Hans Svane. Enke efter dr. med. stadsfysikus i Kbh. Jens Foss (død 1687). Hun levede i sin svigersøns, Carsten Worms hus, hvor hun døde 1737. Hun var meget rig og holdt flere unge mænd, deriblandt en tidligere tjener, i Ribe latinske. En søn, løjtnant Peder Foss, døde 1728 i Worms hus. Hendes murede begravelse i domkirken er lige vest for Albert Skeels kapel.

Foss, Antonius David sen. Født 1646 som søn af mag. David Lauridsen F. I 1662 var han i 5. klasse i skolen og fik understøttelse. 1669 blev han student. 1673—75 var han hører ved skolen og tillige kantor og blev derefter præst i Agerskov. Han døde 1696 ^{20/4}. Der findes to håndskrifter af ham i Terpagers bogsamling. Gift 1) Margrethe Schnell, enke efter forgænger i Agerskov J. J. Schnell, 2) Margrethe Lange fra Haderslev. (Litt. Kinch II 453).

Foss, David Lauridsen. Præst i Ribe, først resid. kapellan v. domkirken, siden (fra 1648) sognepræst v. St. Cathrine. Hans enke Anna Jensdatter Hundevad fik 1662 godtgørelse

for reparation på residensen. 1665 fik hun en huslejegodtgørelse af byen. Han døde 1659, hun levede endnu 1674. Sønner: Antonius F. og Laurids F. (se disse). (Litt.: Kinch II 452 f.)

Foss, Laurids Davidsen. Født 1643 som søn af foregående. Blev student 1662. Hører 1667—70 (Terpager var hans discipel). 1672 præst i Pjedsted og Gårslev. Død 1704. Gift: 1) ukendt, 2) Anna Kirstine Nielsdatter Sommer.

Foss, Søster Friderica Ugift søster til Carsten Worms anden hustru. 1727 fik hun bevilling til at være sin egen værge. Ved testamente 1743 stiftede hun flere legater. Døde 1750 ³/₂. I Hofmans fundatser IV 502 ff er udeladt testamentets § 8: at de enker og jomfruer, der skal nyde renterne, skal være af stand, „thi min vilje ikke er, at denne min gave skal strække sig til gemene borgere, håndværksmænd eller deslige, men aleniste som meldt er, til nødtørftige standspersoner, hvilke hånes ved andensteds at søge nogen hjælp og undsætning.“

Franck, Tobias. Apoteker. Fik bevilling 1660 efter først at have været ti år i København. Han blev gift 1663 efter bevilling uden foregående trolovelse, og konen døde i barselseng. Han boede på Storegade. 1676 solgte han Porsborg. Han giftede sig anden gang 1667 med Lene Johansdatter, Lambert Baggesens enke, til hvem byen var i en ikke ringe gæld (over 2000 rdlr.). Han døde 1684. Enken fik vel bevilling til at føre apoteket videre, men solgte det allerede 1688 til apoteker Bødtker, dog ikke med fordel, thi året efter søgte hun om lempelser for skatterestancer på grund af hendes „slette tilstand“. Franck efterlod sig otte børn: 1) Lambert, apoteker i Assens, 2) Johan, 3) Lydik, 4) Tobias, 5) Marta, gift med apoteker Neumann, 6) Helena, 7) Dorthea og 8) Ursula Maria.

Frandsen, Jørgen. Borger i Ribe o. 1695. Var broder til Søren F., præst i Stavanger, og til Andreas Verlohrens hustru.

Frauslng, Andreas. Borgmester, kontrolør og postmester. Blev postmester 1712. I 1722 nævnes han tillige som kontrolør. 1723 blev han rådmand efter P. C. Farber, og i 1725 blev han viceborgmester. I denne egenskab havde han året efter en etikettestrid med præsident Carsten Worm, der for enigheds og roligheds skyld gik ind på, at plakater o. l. stiledes: Præsident, borgmester, viceborgmester og rådmænd gjøre vitterligt - - -, samt underskrevs af alle på een linie. F. udbredte skrevne viser og havde i hvert fald i 1719 ved postvæsnet i Kbh. en

referent, der forsynede ham med aviser og efterretninger om, hvad der skete. — Gift: 1) Maria Gross, datter af stadsbygmester G. i Kbh. Død 1733. 2) 1737 ^{25/10} med Vibecke Terpager, datter af lektor Terpager og enke efter præsten Venzel Galte i Sneum. Børn: a) Christopher F., f. 1720, blev 1749 præst i Velling og gift samme år med Johanne Bruun, datter af amtsforvalter B. b) Sophie, gift med borgmester Peder Fridsch. Begge af første ægteskab. F. døde 1749 ^{27/12}. Vibecke Terpager døde 1750 ^{22/10} i Vordingborg.

Frausing, Johan Jacob. Tjente o. 1744 borgmester Frausing og førte processer. 1756 ses han at have været i toldforvalterens tjeneste. 1758 ^{12/5} blev han byfoged i Varde og tillige herredsfoged. Død 1774. — Gift 1758 med Margrethe Elisabeth Krosp. Død 1768.

Fridsch, Andreas Frausing. Dr. med. Fysikus. Søn af rådmand, senere borgmester Peder F. 1772 blev han beskikket til fysikus og i 1783 udnævntes han til justitsraad. Død 1807. (Litt. Ingerslev: Danm. læger II 593.)

Fridsch, Mads Pedersen. Købmand. Rådmand. Søn af Peder Madsen F. 1715 blev han byens pengemester, 1719 rådmand efter Evendorph. Han boede på hjørnet af Storegade og Skibbroen. I 1717 købte han Porsborg af Jens Ducke. Ved faderens forlis led han et betydeligt tab. Død 1720. — Gift 1704 med Sophie Dorthe Andreasdatter Bruun, der senere blev gift med Peder Jensen Baggesen og tredje gang med C. S. Eholm. Datter: Anne Kirstine F., gift med kammerråd Heldvad på Vennergård. Hun ejede 1755 en femtedel af Store Kbro. Død 1756 ^{17/1}.

Fridsch, Peder Madsen. Søn af Mads Nielsen F. Var 1666 ansat ved toldvæsenet i Ribe. 1675 kaldes han toldinspektør på Fanø og Sønderho, men var i 1682 atter ved Ribe toldvæsen, selv om han stadig benævnes „inspektør over Eilandene“, i hvilken egenskab han forblev til 1691. I 1701 kaldes han køb- og handelsmand. Beskikket til overformynder 1704. Død 1709, idet han omkom på en handelsrejse til Holland. — Gift 1) Anne Terkelsdatter, 2) Kirsten Jensdatter (Brøndum eller Friis). Søn (af 1. ægteskab) Mads Pedersen Fridsch. Døtre: Maren og Johanne Madsdatter, der 1694 boede i forældrenes hus i Grønnegade.

Fridsch, Peder (Madsen). Borgmester. Justitsråd. 1736 tog

han, der var barnefødt i Ribe, borgerskab som købmand. Samme år vice-rådmand. 1749 blev han vice-borgmester. 1752 protesterede han og Rahr mod Søren Niensens ansættelse som kæmner uden kaution. 1783 entledigedes han. Magistraten på hans tid roses for dens sparsommelige styrelse af byens anliggender. Sammen med sin søster, dr. Anchersens hustru, skænkede han et rækværk til St. Cathrine med de fire evangelisters billeder. Til byens fattige gav han 1000 rdlr. Han ejede en stor gård på Storegade, men boede i en anden på hjørnet af denne gade og Skibbroen. Den første gård solgtes året efter hans død til løjtnant Brummer. F. døde 1787. — Gift med Sophie Frausing († 1771) datter af borgmester A. F. Børn: 1) Mads F., rentekammerdeputeret, konferensråd († 1812), 2) Andreas F., dr. med., 3) Sophie Dorothea, gift med J. H. Schultz i Altona (en søn af hende, Peter, døbt i Hamborg 1772). (Litt. Galthen pag. 152. — Månedstidende pag. 45. Ribe bys ugeblad 1799 pag. 11).

Friis, Frands Eberhardt. 1719 hører i 3. lektie.

Friis, Ib. Rådmand. 1666 gør landsdommer Villum Lange fordring på nogle dokumenter, som F. året forud skriftlig havde forpligtet sig til at udlevere. Han boede 1662 på Nederdammen. Han døde 1668, og skolen gjorde indførsel i hans mølle. Hans fuldmægtig Laurids Nielsen lod i August 1669 hans ejendomme vurdere: et adelshus ved Nørreport 1000 rdlr., en stald og have uden for Nørreport 50 rdlr., en kålhav samstedes, som strakte sig til byens såkaldte dårekistejord 80 rdlr., Midtmøllen 1000 rdlr., en mængde mindre ejendomme og abildhaver på holmen ved graven 166 rdlr. Han døde ved St. Hansdags-tide i Kbh. og begravedes der.

Friis, Kjeld. Nævnes 1670 i anledning af en stald uden for Nørreport, som han på et tidligere tidspunkt havde tilskødet en anden på grund af gæld. Nu blev den tilskødet rådmand N. P. Terp-ager.

Friis, Laurids Kristensen. Købmand. Søn af mag. Kristen Nielsen Friis. Gift 1) Else Jesdatter, 2) Vibeke Jensdatter. Børn: a) Ingeborg, gift med Antonius Barchmann, b) Else (begge af første ægteskab) c) Laurids, d) Maren. F. var en velhavende mand, der efterlod hver af sine børn c. 2000 rdlr. Enken kom i strid med borgmester Jesper Hansen angående skiftet. Af ejendomme efterlod han sig et adelshus på

Storegade med en bod i Fiskergade, desuden 6 andre huse, 9 boder, en stald i Saltgade på Ålegades hjørne, samt agre og enge, alt vurderet til 3647 rdlr. Af løsøret kan nævnes en del kostbare smykker.

Frils, Laurids Mortensen. Født 1648. Søn af borgmester Morten Larsen. 1683 blev han byfoged efter Niels Jacobsen (Bonum). 1689 blev han under-konsumptionsforpagter og tillige kongens delefoged. 1692 blev han byens tolder og samme år accise-, kran- og vejermester. 1700 blev han foreslået til borgerkaptajn, og samme år fik han en højesteretsdom, hvorved han mistede sin byfogedbestilling, men blev benådet. 1709 havde han forskellige stridigheder med magistraten. Død 1718; hans bo var i slet tilstand. Hans hustru var en søster til præsten Hans Hansen Rahr i Ulvborg. Sønnen Rasmus var 1710 søkadet.

Frils, Niels. Købmand. Var 1793 medlem af „Det borgerlige selskab“s bestyrelse.

Frith, Mads Nielsen. Er 1664 nævnt i skatteligningen, lavt ansat. (Litt. Grønlund: Hekseprocesser, pag. 242).

Gabel, Christian Carl. Stiftamtmand 1725—48. Han havde 1732 en proces med kammerherre Claus de Rewentlou angående en arvesag. 1740 var han kommissionær i biskop M. Anckersens gældssag. Gav forskellige summer til skolens disciple, byggede en prægtig stol i domkirken, opbyggede Mandø kirke og gav kalk og disk til Gjørding kirke. Han boede på Korsbrødregård og ejede desuden Bagge Baggesens forhenværende gård på Mellemdammen (1728). Desuden ejede han haven for enden af Grønnegade samt (1725) Fuglsang, Prierskov, Brammingegård og Bregentved. Med sin første hustru fik han Dalum. 1734 skøder han gården på Mellemdammen til en søn af byfoged W. Th. Lund, som var opkaldt efter ham, Christian Carl Lund, og samme år ses Gabel at have haft en stor gæld (50,000 rdlr. oprindeligt til enkegrevinde Schack, nu overtaget af købmændene Witte og Schultze i Hamborg). 1734 indsættes han til universalarving efter grevinde Anna Sophia Rantzau, Hans Schacks enke, med hvem han fra 1726 til 1731 havde haft fællesskab såvel over deres rede midler som af obligationer og jordegodsadministration og domestik- og husholdningsaffærer. Ved borgeroptøjerne 1743 gik han i forbøn for de skyldige. Præsident Peder Ussing udtalte 1752 ^{20/20} i retten om Gabel: „Jeg har haft en ejegod herre i sal. geheimeråden, men til ligemed sådan en mand,

- der ikke tillod en tjener mere end han jo selv [vilde være?] maitre [Herre] (sic) i alle ting, og så fornuftig derhos, at han vilde se tingene for sig, før han enten resolverede i noget eller deciderede i noget." Gabels anden hustru, Anna Benedicta Steensen, lånte 1751 byen penge (529 rdlr.) (Litt. Fra Ribe Amt 1921 o. a. st.)
- Galthen, Mathias.** Født i Lemvig 1734 ^{5/1}, død 1812 ^{13/3}. 1782 Kapellan ved domkirken efter Brorson. 1793 Kapellan i Randers. Søn af Peter Galthen, rektor i Lemvig. Forfatter til topografier over Ribe og Randers. Gift: 1) Ane Christine Monrad, 2) Anna Sophie Mandix.
- Galthen, Niels Nielsen.** 1675 medhjælper for kapellan ved St. Cathrine Torkild Andersen. Bliver dennes efterfølger, men afstaar kaldet 1680 på grund af sygdom. Er vistnok en søn af Niels Pedersen Maltbech, præst i Galtten. Gift med en datter af Torkild Andersen. Død 1680 (?).
- Gamstrup (Kamstrup), Hans Olsen.** Født i Norge. Hospitalspræst 1681—82. I Jydske registre kaldes han Hans Olufsen (Ravnstrup?).
- Gerdes, Hans Berthelsen.** Købmand. Han tog borgerskab 1746, men nævner selv i 1768, at han 1726 overtog madam Mahlers handel. Gik fallit 1769. I 1779 søgte han forgæves at blive delefoged. Gift 1) Sophie Marie Ross, 2) Marie Sophie Rømer fra Ryssesten (1755). En datter Wibecke var gift med Hans Simonsen.
- Gjønge, Christen.** Prokurator. Fik bestalling som sådan 1731 ^{7/11}. Død 1742. Stærkt forfalden (se Fra Ribe Amt 1926).
- Gjørtz, Christian.** Købmand. Født 1791 ^{22/9} i Ringkøbing. Stod i lære hos J. F. Borck i Flensborg 1806—11 og var handelsbetjent hos ham til udgangen af 1814. Nedsatte sig 1819 i November i Ribe, men tog først borgerskab 1821 ^{21/12}. Død 1860.
- Goldt, Johannes Ditlef.** Kammerråd, var 1778 toldinspektør. Død 1779. Tidligere i Assens. Hans hustru var søster til rådmand Ussings hustru. Sønnen Mathias Joachim G. blev landfysikus.
- Gonsager, Anders Jensen.** Skomager. Gift med Anna Adersdatter. Havde to lærde sønner, hvoraf den ene var Laurids G. (Litt. Thura: Valvæ scholarum apertæ. Kolding skole).
- Gonsager, Laurids.** Født i Ribe 1638 ^{21/12}. Gik i Ribe skole, men blev student i udlandet 1660. I 1662 blev han øverste kol-

lega i Ribe skole og samme år rektor i Kolding. Tog magistergraden 1667 og blev året efter præst i Jelling. Død 1703 ⁵/₂. Gift med Maren Hansdatter, borgmester Hans Svannings datter, enke efter præsten Søren Jørgensen Jelling. (Litt. Kinch II, 432).

Gosmann, Klavs Johansen. Hører i Ribe. Søn af Johan Henriksen G., konrektor i Ribe. Var ikke dimitteret fra Ribe skole. 1690 var han 1. lektiehører, 1693—1732 kapellan ved domkirken. Død 1732 ¹⁸/₂. Gift med sin formands datter, Mette Berendsdatter Wedel, og svigerfaderen overlod dem residensen. Enken vides 1744 at have haft lidt formue. Hun døde 1757 ²⁰/₅. Af børnene var Anna gift 1) E. A. Beyerholm, 2) Provst Lund i Hersted. En anden datter var ugift.

Gotfridsen, Vit. Skarpretter 1678 ¹/₁₀. Tidligere i Åbenrå.

Gram, Kristen. Født i Ribe. Lagmand i Norge.

Grejsen (Gregersen), Anders. Er 1771 medunderskriver på en ansøgning om fællesgræsningens udskiftning.

Grow, Vilhelm (Willum) Knudsen. Delefoged og accisekranmester. Født 1630. Gave 1682 til St. Cathrine. Døde dette år. Gift 1656 med Anne Hansdatter.

Grummesen, Kristen. Tobaksplantør. Født i Greens gård i Åstrup sogn. Tog borgerskab 1779.

Grundahl, Chr. Student. 1781—92 klokker ved domkirken efter J. F. M. Ramus.

Grundahl, Laurits. 1762 klokker ved domkirken efter C. Hemmer. 1770—86 præst i Farup. 1786—1805 stiftsprovst og sognepr. ved domkirken. Død 1805 ¹/₄. Gift 1756 med Anna Clausen, datter af kapellanen ved domkirken N. O. C. Børn: 1) Christian G., Hospitalsforstander i Kolding, 2) Schack G., klokker ved domkirken 1792, 3) Sophie Charlotte, gift med rektor M. Bech, Kolding, 4) Sara Anna, gift med kaptajn P. U. v. Scharffenberg.

Grønlund, Carl. Søn af David G. Dimitteret fra Ribe skole 1774. Hører sammesteds 1780—85. Derefter kateket, klokker og kordegn i Vejle. Død 1787 ¹⁰/₅. Gift 1780 med Ingeborg Lyhne.

Grønlund, David Mogensen. Født 1716 ¹⁵/₁₀ i St. Agnes' huse ved Roskilde som søn af M. Davidsen G. og Karen Nielsdatter Worm. Student fra Roskilde 1736. 1747 kapellan ved St. Cathrine. 1777 præst i Darum og Bramminge. Provst 1779. Død 1784 ¹⁰/₁₉. Efterlod en række håndskrifter af historisk be-

- tydning (Vedel-Simonsen: Nationalhist. I 66). Paa altertavlen i St. Cathrine findes nogle vers af ham. 1770 var han aktor i sagen mod hospitalspræst Morten Herløv. Gift: 1) Rebekka Cathrine Seiffert, 2) 1763 Margrethe Hygum, 3) 1765 Lene Cathrine Bojsen (søster til præsten Boysen i Lintrup). 1787 levede fem af hans Børn. (Litt. Gjessing: Jubellærere I. Familien Kragelund.)
- Guldager, Klavs Nielsen.** Handelsmand. Var 1663 i en betydelig gæld til landsdommeren på Fyn, Jens Lassen, for købte øksne. Gift: 1) Anna f. Fyn, d. 1695 under pesten, 2) Mette, levede endnu 1727.
- Guldberg, Holger.** Toldkasserer i Ribe fra 1779. Død 1809. (Se Fr. Barfod: L. N. la Cour og G. K. Poulsen, Side 34 fg.) Hans hustru var født Holst.
- Guldberg, Ove Høegh,** Søn af den foregaaende. Toldinspektør i Ribe 1813, fradømt embedet 1818, kærner i Ribe 1821. Død 1853.
- Gundersen, Jendre (Henrik).** Farver. Fik 1683 $\frac{21}{10}$ privilegium; men efter at have indsmuglet farvet tøj, rejstes der mistanke mod, at han overhovedet havde lært farveri.
- Haard, Peder.** Søn af sognepræst i Præstø, Augustinus H. og Ida Christine Steenberg. Dimitteredes privat 1731. Embedsek-samen 1742. I 1746 blev han kapellan ved domkirken efter Nicolaj Clausen. 1759 fik han Thomas Thomsen som personel kapellan, men vilde to år senere af med ham, da han ikke havde råd til at lønne ham. Død 1773 $\frac{24}{4}$. (Ifølge Grønlund var han af Frederik V blevet udnævnt til præst i Skognæs i Norge kort efter sin eksamen, men mødte så megen modstand, at en anden blev udnævnt, idet hans attester ikke fandtes tilstrækkeligt oplysende om hans duelighed og forhold. Efter en eksamination af dr. Wøldike kaldtes han til kapellan ved domkirken.) (Litt. Hist. biogr. saml., pag. 199. — Kirkehist. saml., I. pag. 186, 198.)
- Hadberg, Christian Hansen.** I Jens Kølholt's ældre år designeredes han 1758 til accise-, kran- og vejermester, en bestilling, som han frasagde sig 1768, da han blev hospitalsforstander i Kolding. Kølholt var da endnu ikke død, og L. C. Holm afløste Hadberg.
- Hager, Johan Wilhelm Friederich.** Organist 1755 ved begge kirker efter Niels Bjørnsen. To år senere trak han sig frivillig tilbage, og F. Nissen antoges i hans sted.

- Hagerup, Eiler.** Biskop 1773—74. Foranledigede Grønlunds afskrift af stiftskistens dokumenter.
- Hansen (Skærbæk), Anders.** Søn af Hans Andersen, (Skærbæk) og Lene Iversdatter. Tog borgerskab 1662. Havde året forud fået et godt skudsmål og en udtalelse om, at det ikke var hans skyld, at hans hustru Magdalene Jensdatter var rømt af byen.
- Hansen, Anders** (se Mahler).
- Hansen, Andreas.** 1798 Postmester. Tidligere postfører. Død 1818.
- Hansen, Anders.** Guldsmed. Pantsætter 1672 sit hus på Nederdammen til gilden for 50 sl. daler. Måske identisk med Anders Hansen Skærbæk.
- Hansen, Christian Terch.** Hospitalsforstander. Har 1737—39 familie- og folkeskatten. Er næppe identisk med Niels Hansen, snarere med efterfølgende.
- Hansen, Christian Terkel.** Ca. 1715—19 fuldmægtig på amtstuen. 1720 hospitalsforstander (beskikket 1719). Som kautionist for stiftamtmand Calnein 1720 må han have haft nogen formue. Som kirkeværge for St. Cathrine tager han sig ivrigt af kirkens sager. Også i hospitalets sager var han virksom. 1734 undersøgte han tilstanden ved Varde hospital. 1736 var han skiftekommissær i mag. Søren Seerups bo. Dør 1737, og enken, Karen Jacobsdatter, får lov til at beholde stillingen, som hun overdrager til Kragh. Senere pensioneres hun af Joh. Hjort. Sønnen, Jacob Hansen, blev student 1745 og i hans testamonium findes en rosende omtale af faderens hospitalsadministration. En anden søn blev student 1747. Karen (ell. Kirstine) Jacobsdatter var datter af herredsfoged Jacob Knudsen og søster til dennes søn og efterfølger Knud Jacobsen, samt til Rahbeks bedstemoder og apoteker Ostermanns hustru.
- Hansen, Hans.** 4. lektiehører og 1758 subkonrektor. 1761 konrektor ved Fredericia skole. Gift 1759, men konen kom for tidligt efter brylluppet i barselseng, og H. måtte betale en bøde, men slap ellers og beholdt sit embede. Sønnen Lorenz Peter H., gift med Dorothea Buchter, var præst i Gjellerup-Sunds.
- Hansen, Hans Jakob.** Overlærer. Rasks ven. Død 1850. (Litt. N. M. Petersen: Afhandlinger II²⁰⁰ Hist. månedsskrift I⁴⁰).
- Hansen, Hans P. H.** Landfysikus 1810—21. (Litt. A. H. Nielsen: Personalhist. noter p. 301).
- Hansen, Jens.** 1683 kgl. delefoged. Var 1685 konsumptionsfor-

pagter sammen med Villum Knudsen og 1689 sammen med L. M. Friis om den nye konsumtion. 1698 bestyrede han konsumtionen paa byens vegne. Var ogsaa postmester. Død o. 1703. Han var broder til Anders Hansen Tarup. H.s enke Engel giftede sig anden gang med Lars Hansen Mahler og skænkede 1703 en lysekroner til St. Cathrine. (Litt. Galthen p. 152. — App. Inscriptiones Ripenses p. 59, 67).

Hansen, Jens. 1756 rektor efter Sinnel Lange (tidl. var han rektor i Horsens). 1758 opstod der oprør i mesterlektien, og han havde samtidig en strid med konrektor Montagne. 1762 gjorde skolens forstanderskab (magistraten og stiftsprovsten) indsigelse mod hans fordeling af stipendierne, som man ikke mente, var foretaget efter fundatserne. Død 1782. Gift med Martine Lous, der efter hans død lønnedes med nederste hørers indtægter. Hun skal have været meget lærd. (Litt. Schönau: Lærde Fruentimmer [Marta Lous]). Døtre: Maren, Helene Kathrine, Anna Maria og Sofie. (Litt. Giessing: Jubellærere II 2 p. 294. — Genealog.-biogr. arkiv p. 348).

Hansen, Jesper. Borgmester (Kinch II 434 ff). Han drev ingen borgerlig næring. Frasagde sig 1667 værgemålet for Ingeborg Lauridsdatter Friis og beklagede sig over, at magistraten ikke har fulgt den af kongen og højesteret stadfæstede kommissionsdom ved at udnævne en ny værge for hende. Arvesummen var 1789 rdlr. Gift med Maren Nielsdatter. 1678 gives der hans (anden?) hustru, nu hans enke, afkald af hans arvinger: Thomas Henriksen, præst i Hvidding, Peder Sørensen Vedel, præst i Rejsby, Maren Hansdatter, sal. Niels Truelsens i Åstrup, Barbara Sørensdatter, sal. Peder Jørgensens i Vodder, Evert Hansen og hustru Anne Hansdatter i Langetved.

Hansen, Jørgen. Rådmand. (Kinch II 402, 616, 627). Havde faret til søs (efterladt et håndskrift om styrmandskunst) og havde gjort tjeneste i Ostindien. Ejede 1655 en gård på Mellemdammen og en stald i Ladegårdsgade samt en have i forstaden. I hvert fald 1671 var han rådmand (afsked efter ansøgning 1682) og 1672 bestyrer af gæsteboderne. Han må allerede 1658 have været rådmand og som sådan i krigens tid gjort adskillige udlæg for byen, en gæld, som byen trods kongens påbud stadig undslog sig for at betale (1665—70). 1667 rejste han til København for at søge at få byens skat nedsat og forærede ved denne

lejlighed kongen en bezoar.¹ Men da skatteligningen udeblev, nægtede byen at betale såvel rejsen som foræringen, som de erklærede ikke at have ønsket foretaget. Han døde som en fattig mand hos sin datter Margrethe, som 1686 var gift med præsten J. H. Sengeløse i Hodde. Hans hustru var Johanne Pedersdatter. Tre børn: sønnen Niels og to døtre.

Hanssen, Lorens. Rektor. Blev 1775 konrektor og skulde hjælpe sin fader (ovennævnte rektor Jens H.) med informationen og skolens bestyrelse. 1778 fik han ekspektance på rektoratet, som han opnåede 1782. Dygtig skolemand. Død 1818. Hans enke fik 1790 lov til at nyde 50 rdlr. i pension på grund af den pension, som først hendes svigerfader, senere hendes mand havde betalt til rektor Falsters enke. Døtre: 1) Maren Helena Cathrina, 2) Anna Maria og Sophia Magdalena. De blev 1787 deres egne værger.

Hansen, (Lydtzen) Mathias. Hospitalsforstander og spisemester 1674 (vgl. konfirmation 1676). Død 1687. Gift med Ellin, der senere blev gift med hospitalsforstander Evendorph. En søn Christian.

Hansen, Niels. Konsumtionsforpagter 1674. 1677 tillige forpagter af familieskatten. 1696 konsumtionsforvalter.

Hansen, Niels. Stiftskasserer. Kirkeværge. Død 1839, 79 år gl. (Litt. Helms: Ribe domkirke sp. 175 ff).

Hansen, (Vandal), Niels. Rådmand. 1668 pengemester for deagl. skatter (efter Laurits Nielsen). 1676 var han konsumtionsforpagter (-forvalter), ialt havde han konsumtionen i 22 år. Blev muligvis rådmand 1677. Strid med byen 1674 angående hans regnskaber. Gik til højesteret, hvor byen tabte sagen og dømtes til at betale omkostningerne og selv indkræve restancerne i hans regnskaber. Gift: 1) Susanne Hansdatter Vandel, efter hvem han undertiden nævnes, datter af Hans Vandel d. æ., 2) Dorte (Dorthea) Pedersdatter Bang, enke efter amtskriver Tyge Henriksen i Kolding. Der var ingen børn. Selv var han søn af Hans Termansen og Else Nielsdatter. Hans 2. hustru havde 1715 en lille gæld, hvorfor hun solgte et hus i Grønnegade.

Hansen, Niels. Fuldmægtig på toldboden. 1795 kæmner.

Hanssen, Peder Tetens. Søn af rektor Lorens H. 1807 konst.

¹ En sten, som man mente at kunne finde i visse dyrs indvolde, og som man tillagde lægende virkning (se A. Garboe: Kulturhistoriske Studier over Ædelstene, Side 43 fg.) (Red. anm.)

adjunkt. Afgået og død 1841. Har skrevet efterretn. om Ribe skole og om byen Ribe. (Litt. Thorups levned p. 29, 32, 62. — Hist. månedsskrift I 52.)

Hansen, Stefan. Klokker og kordegn. Konfirmation på embedet 1671.

Hansen, Villum. Konsumptionsforpagter. Død 1691.

Harkroug, Anders Pedersen. Vinkelskriver. Han havde været lakaj og skriver hos præsident Nansen, blev senere kontrafejer, toldvisitør og tilslut fyrværker (artillerist). 1704 havde han en duel i Ribe med Knud Hansen, som blev let såret. Selv slap han med en bøde. Samtidig mistænkte han for at stå i forbindelse med de hyppige overfald og voldshandlinger i byen. Året efter grebes han på fersk gerning under en „grasatengang“ med flere andre, hvorved adskillige var blevet såret af deres kårder. 1706 søgte han om borgerskab, men det blev nægtet ham, hvorimod det året efter lykkedes ham at blive antaget som tolderens fuldmægtig. Sin vinkelskrivervirksomhed fortsatte han og anklagedes for at forhale en sag mod nogle voldsmænd, der havde fået ham til prokurator. 1710 blev han bortført af en kornet og en korporal, der satte ham i stokhuset i Store Anst på grund af hans indgriben i en uvedkommende sag. Samme år tiltaltes han for lejermål, og året efter fik han en bøde for usømmelig procesførelse samt havde alter en lejermålssag. I januar 1710 søgte han i biskop Muus' hus at befri en soldat, som biskoppens søn, der var fændrik, havde hvervet. Han forfulgte fra nu af biskoppen, hvem han påklagede en konsumptionsbesvigelse, i hvilken anledning han skrev injurierende brev til denne og bispinden. Efter biskoppens forflyttelse til Odense synes han at være fulgt efter ham derover, hvor han til slut trådte ind i artilleriet. (Litt. Frost: Efterretninger om Ribe domkirke p. 63. — Bloch: Den fynske gejstligheds historie I 187 ff. — Matthiessen i Odense by).

Hartvig, Simon. Tobaksspinder. Jøde. Havde sammen med et Par andre jøder privilegium på tobaksspinderi, som han for sin part drev i 23 år, hvorpå han flyttede til Århus og forsøgte sig som kornhandler 1689—96. Han gik imidlertid fallit og flygtede ind under Fredericias asylret. Ribe magistrat gav ham 1697 et godt vidnesbyrd trods stor gæld til adskillige indbyggere. Gift med Rachel Isachsdatter. (Litt. V. Berg: Bidrag til Fredericias hist. p. 10 ff.)

Hauch, Bertel. Indrulleringschef for Vestjylland 1786. Død 1787.

Hadde rang som kommandørkaptajn i søetaten. Gift med Anna Margrethe H. (Litt. Vahl: Slægtsbog p. 28).

Hauch, Knud (Jørgensen). Var 1693 i amtsforvalterens tjeneste og blev 1706 selv amtsforvalter. To år senere klagede byens tjenere over, at han forholdt dem de 30 skp. rug, som de tidligere i 7 år havde nydt. Død 1709. Var tidligere regimentskvartermester. Gift 1) Sophie Klemensdatter Bruun, 2) Elisabeth Fog.

Hausmann (Huusmann, Husmann), Friederik. Ritmester. Kgl. tolder 1683. Han må have været velhavende at dømme efter hans husstand, der 1682 bestod af fem børn (over 10 år), præceptor, gartner, kusk, 2 drenge, 4 piger, amme, 2 heste, 3 køer. Ejede et hus paa Storegade mellem toldboden og J. L. Baggenses gård. Han solgte det 1687 til Baggesen. Død omkring 1691, hvor der gjordes udlæg i hans bo for resterende skatter.

Hebo, Jens Nielsen. Nævnt 1662.

Hegelund, Hans. Præst (i Sønder Omme-Hoven?). Var død 1690, hvor hans enke, Elisabeth Andersdatter, nævnes.

Heiberg, Ludvig. Konrektor 1786 efter Mathias Bech. Valgtes 1795 til forligskommissær. 1797 rektor i Odense og afløses som konrektor af S. Tetens. Død 1818. Broder til Forfatteren P. A. Heiberg.

Heilmann, Johan Ernst. Over- og underretsprokurator. 1812 $\frac{7}{7}$ borgmester, byfoged og birkedommer. (Litt. G. Heilmann: Slægten Heilmann p. 121 ff).

Heldvad, Nicolaj. Kammerraad. Gift med Anna Kirstine Fridsch. Død 1756. Døde begge fra 7 umyndige børn.

Hellfried, Johan Frederik. Konferensråd. Stiftamtmand. Udnævntes 1791 $\frac{20}{1}$ i embedet, men opnåede tilladelse til at blive boende i Vejle, hvortil kontoret derfor flyttedes (indtil 1793). 1794 blev han udsat for et angreb af apoteker Eilschou og opnåede mærkeligt nok beneficium paupertatis¹ i sin sag mod denne. 1795 var han en af hovedmændene i aktionen for at sikre byen rug, som der var ved at blive mangel på. Amtmand i Koldinghus (Vejle) amt 1796—1804. Død 1810. (Litt. Suhms saml. Skrifter XV 56, 64, 88).

de Hemmer, Kristofer Karstensen. Dr. med. Medikus. (Kinch II 434). Død 1715 $\frac{8}{7}$. Gift med Sophie Stoud. Børn:

¹ Fri sag på gr. af fattigdom.

- 1) Margrethe, f. 1710, gift med løjtnant Frigast, 2) Ludvig, f. 1712, rektor i Ålborg, og 3) Sophie Kathrine, f. 1714. Brødrene Carsten og Ole Worm blev børnenes formyndere. 1726 arvede de Margrethe de Hemmer, justitsråd Math. Worms enke. (Litt. Giessing: Jubellærere III, stamtavle p. 345. — Ingerslev; Danmarks læger II 75. — Hustruen: Nyt hist. tidsskrift II 280).
- de Hemmer, Kristoffer.** Klokker. 1741 kordegn og klokker ved domkirken. Død 1762. (Litt. A. H. Nielsen: Notitser om embeds- og bestillingsmænd i Ålborg p. 147).
- de Hemmer, Ludvig.** Rektor i Ålborg. Søn af K. K. de H. Giver 1729 sin farbroder Carsten Worm afkald for arven efter sin fader og farmoder (kapital 2289 rdlr.), og takker ham for den fra hans barndom havde besværing.
- Henckel, Anna Beate.** Jordemoder. Datter af kirurg J. F. H. I 1749 praktiserede hun uberettiget, men fra 1759 (1762) med bevilling. Hun dømtes 1744 for to gange begået lejermål. 1751 købte hun et hus. 1764 nævnes hun Anna Beate Diderichsen.
- Henckel, Johan Friederich.** Kirurg. Født i Düdersted og var oprindelig katolik. Kom i 1687 til Danmark, praktiserede først i København og var siden regimentskirurg ved de skiftende garnisoner i Ribe. Blev 1692 stadskirurg her efter Bruun. 1694 såredes han under nogle spektakler hos hospitalsforstanderen. 1698 fik han kgl. bestalling på sin gerning og 1710 eneret på denne. 1702 idømtes han bøder for overfald. 1716 anlagde han sag mod skarpretteren Vit Vagnør, der gik ham i næringen. 1726 fik han en konkurrent i H. H. Schütte, hvem hans døtre overfaldt, så at de i en retssag måtte betale bøder. 1730 truede han med at ville forlade byen, og synes virkelig at have taget borgerskab i Bergen som barber, men vendte straks tilbage og fik sit gamle privilegium stadfæstet. 1734 blev han stævnet for gæld. Havde en del familiebekymringer: en datter blev besvangret og døde ved fosterfordrivelse. (Se Johannes Becker.) To andre døtre: Anna Beate og Sophie, samt en søn. Hans hustru hed Anna Kathrine.
- Herløv, Morten.** Født 1718. Dimitteret fra Ribe 1737. Kollega her 1738. Hospitalspræst 1755. Tidligere præst i Felding og Assing (fra 1747). 1769 suspenderedes han i tre måneder på grund af drukkenskab, senere trusel om afsked. (Litt. Frost: Efterretninger om Ribe domkirke p. 93. — Hist.-biogr. saml. p. 200.)
- Hertz, Jens Michael.** Biskop 1819—25. Død 1825. (Litt. Tho-

rups levned p. 46. — Hist. månedsskrift III 287. — Ude og hjemme II 4 f, 14 f. — Fra Ribe Amt 1906 og flg. år til 1921).

Hesseldahl, Barthold. 1732 hospitalspræst, men snart efter afsat. Blev senere degn på Rømø, men også afsat her og levede siden som lommeprokurator i Ribe, hvor han i hvert fald i årene 1747—50 tillige var byfogdens fuldmægtig. Han synes at have lidt af momentan sindssyge. I 1757 optrådte han som rasende over for en kongelig kommission, til hvem han kastede 17 guldmonter og en sølvmønt, som han ikke var til at formå til at tage tilbage. Gift med Elia Christiana, der 1764 fik lov at sidde i uskiftet bo. Datter?: Maren. (Litt. Kirkehist. saml. I 169 ff., 147 ff).

Hillerup, Jep Diricksøn (Dideriksen). Var hjemmehørende på Fanø, hvor han bl. a. havde forpagtet kroholdet (1710). I 1711 købte han Ydermøllen af mag. Søren Seerup, der havde fået den med sin hustru, Math. Worms datter. 1713 købte han yderligere af mag. Terpager et hus mellem Ydermøllen og Petter Fabers hus (sal. Vibeke Jensdatters hus). Niels Christensen Møller havde Ydermøllen i leje og købte den 1716 af Hillerup tilligemed det tilstødende hus.

Hillerup, Thomas. 5. lektiehører. 1763 præst i Hjørup (Ribe stift). Han var broder til Anna Marie Hillerup (fra Hillerup) og var hendes kurator.

Hjort. Amtsforvalter 1793. Var medstifter af „det borgerlige selskab“.

Hjort, Daniel. Købmand. Dømmes 1817 sammen med et par andre af en borgerlig krigsret for ikke efter politimesterens tilsigelse at være mødt til vagt på rådstuen.

Hjort, Johannes. Hospitalsforstander 1747. 1774(?) afstod han denne sin stilling til Niels Ussing. Gift 1764 med Charlotte Pouch, enke efter regimentskvartermester Bruun. Synes at have været barnløs, idet hans testamente kun omtaler enken og broderbørnene.

Hjort, Palle. Købmand. Elligeret borger. Deltog 1771 i konsumptionsforpagtningen sammen med Clemmen Nielsen og C. P. Bierum. Sønnen: Søren Spandet H. blev præst i Jerne.

Hjort, Victor Christian. Biskop 1811—18. (Litt. Secher: Danmark --- II 759 ff. — Personahist. tidsskrift IV 251. — Fra Ribe Amt 1919—21).

Hjørring, Niels. Kammeradvokatens fuldmægtig for Ribe stift. 1732 blev han idømt en bøde for spektakler på apoteket, hvor han havde drukket sig fuld.

- Hobolt, Peder.** 1782 organist ved Domkirken og St. Cathrine efter afdøde F. Nissen.
- Hobroe, Jens Pedersen.** 1743 kapellan ved St. Cathrine efter afdøde Torchild Jedsted. Død 1745 ¹¹/₅. Hans enke fik tilladelse på grund af fattigdom til at gifte sig påny før sørgeårets udgang.
- Holm, Henrik Christian.** Søkaptajn og indrulleringschef for vestjydske distrikt 1760. Samme år døde hans hustru.
- Holm, Ludvig Christian.** Accise-, kran- og vejermester 1775 efter Kølholt, men havde allerede 1768 fået ekspektance på stillingen. Var død i året 1796.
- Holst, Hans.** Prokurator. Fik 1706 sammen med Harkroug påmindelse om ikke at forsinke sagerne.
- Holst, Jacob.** Indbød 1793 ⁹/₁₀ til stiftelse af Det borgerlige Selskab og tilbød sig som vært. Han var svoger til Holger Guldberg.
- Holst, Peter Nicolaj.** Afsat som kapellan ved Trinitatis kirke i Kbh. Levede derefter som lærer i Ribe. Død 1774. (Litt. Frost: Efterretn. om Ribe domkirke. — For litteratur og kritik II 244—57.)
- Holstein, Georg Frederik.** Stiftamtmand 1754—60. Forflyttet til Flensborg. Gravkapel i domkirken. Fik 1755 bevilling på barmedåb i hjemmet. Ægtede 1749 Sophia Magdalena, f. komtesse Knuth († 1790). Tog 1759 velvilligt mod borgerskabets forslag til Ribe hedes opdyrkning og opmuntrede til at gå videre med slige forbedringer. Død 1772 i Flensborg, gravsat i Ribe.
- Horneman, Henrik.** Kantor og hører under Chr. Falster. Nævnet 1726 som vitterlighedsvidne. Var også forfatter. (Litt. Dietrichson: Læredigtet, p. 218. — Falsters satirer, p. 271.)
- Hornum, Anders.** Borgerskab som lærredshandler 1756.
- Hygum, Niels Astrup.** Hospitalspræst 1737 efter E. Beyerholm. Død 1744. Gift med Sophie Stoud. En datter blev gift med David Grønlund. (Litt. Giessing: Jubellærere I, Stamtavle over familien Kragelund.)
- Hütter, Søren Lorentzen.** Født i Ribe. Broder til bager Hans Lorentzen Pikmand. Præst i Branderup 1662—1712.
- Hæg, Peder.** Formand for de eligerede borgere 1792. Da han året efter søgte stillingen som vejer og måler efter L. C. Holm, anførte han, at hans daglige håndtering ikke var tilstrækkelig

- indbringende til at ernære ham. Han havde da i 11 år været en af overformynderne.
- Hæg, Rasmus Pedersen.** Købmand. Hans kone Bodil Hermansdatter døde 1770.
- Høfding, Jacob.** Kontrolør ved toldboden. Hans kone Sara Gudme døde 1758.
- Høhne, Jens.** Subrektor. 1738 præst i Vester Vedsted. (Litt. Fra Ribe Amt 1925).
- Høyer, Erik.** Borgmester og byfoged 1839—44. Derefter i Høbro. Død 1864.
- Høyer, Nicolaj Ludvig.** Skoleholder i domsognet 1804—34. (Litt. Månedstidende pag. 95).
- Høyer, Peder Hermansen.** Præst i Aadum 1754—99. Sandsynligvis født i Ribe som søn af slagter Herman Berthelsen Clausen (se denne).
- Høyer, Thomas Thomassen.** Fik 1674 beskærmelsesbrev mod sine kreditorer i 4 år.
- Jacobsen, Niels.** Byfoged. Fik 1675 sin løn forhøjet. 1682 vides han at have haft 4 børn, hvoraf et gik i latinskolen. Døde i første halvdel af oktober 1683 og efterfulgtes af L. M. Frlls.
- Jacobsen, (Rasmussen), Niels.** Hører. Født 1625 ^{11/8}, død 1659 ^{0/6}. Søn af guldsmed og prokurator Rasmus Jacobsen, Bordings svoger. 1655 havde Jacobsen slået hul i hovedet på Cornelius Ditlevsens søn, og Poul Pedersen Badskær havde kureret på det i 4 uger, før det var nogenlunde lægt.
- Jacobsen, Rasmus.** Hatstofferer. Enken opsigter 1664 arv og gæld.
- Jedsted, Torkil Nielsen.** Student fra Ribe 1690. Klokker ved Domkirken 1693 eller 1694. 1719 hospitalspræst efter M. Th. Knap og 1731 kapellan ved St. Cathrine efter Laurids Lund. Død 1743. Sønnen Nicolaj Torkil J. blev student 1725. Datteren Ingeborg Dorthæa blev 1740 gift med Milter Andersen, kapellan i Ringkøbing. De druknede begge på en rejse til Norge året efter.
- Jensen, Anders.** Købmand 1709. Må opgive handelen ved broderens død.
- Jensen, Christen.** Købmand. Broder til foranstaaende. Omkom på en rejse til Holland 1709. Hans kone hed Kirsten.
- Jensen, Jon.** Stempelpapirforhandler. Havde 1779 underbalance. Året efter anklagedes han som kirkeværge sammen med rådmand

Rahr for ikke trods påmindelser at have aflagt kirkeregnskab siden 1774. Han var da insuffisant¹, men kammerherreinde Rygård til Hennegaard havde kautioneret for ham.

Jensen, Lars (Lauritz). 1749—51 Konsumptionsforpagter. Var også købmand og efterlod sig ved sin død nogen vekselgæld.

Jensen, Thomas (Ringkøbing.) Anlægger sag mod magistraten, som pådømmes 1665 af en kgl. kommission. (Litt. Historisk tidsskrift III 3 pag. 604).

Jepsen, Jørgen. Dansk grammatiker. 1702. (Litt. N. M. Petersen: Afhandlinger III 506.)

Jepsen (Vilslev), Mathias. Købmand. Søn af rådmand Jep Povelsen Vilslev (Kinch II). Boede 1741 i „Hvide svanen“. 1654 tilskødede faderen sønnen sit hus på Store Kræmmergade mellem Hans Vilslevs hus på den vestlige side og byens jord ned til kranen og Overmøllestrømmen på den østre side. Han udførte korn 1656 til Hamborg. 1660 blev han gildens forstander efter faderen og tiltales 1662 for begges gæld til denne. Han protesterer mod summens størrelse og pantsætter sit iboende hus på hjørnet af Skibbroen til gilden for 556 daler. 1666 giver han sin svoger Jep Lange i Haderslev pant for 500 daler i samme hus efter gildens tilgodehavende. 1681 købte rådmand Hans Vandel huset. Året efter dømtes han og hans hustru Anne til at betale David Jung i Hamborg 678 mk. lybsk inden 3 solemærker. Han døde 1671 og efterlod enken i stor gæld. Hun fik 1696 af byen understøttelse til en rejse til Skåne, 2 sletdaler af de fattiges Penge. To sønner drog til udlandet.

Jerne, Bertel Andersen. Kordegn og klokker ved St. Cathrine indtil 1732.

Jessen, Hans. Møller. Født i Brøns. Tog 1761 borgerskab efter at have købt begge vandmøllerne. Borgerne klagede omgående over, at han ikke vilde male deres korn til den af magistraten under 1725 ²³/₈ satte takst, men lod det stå, hvis man ikke forud forpligtede sig til at betale, hvad han forlangte. 1765 reserverede han sig til inden Mikkelsdag 1766 at bygge en købstadsbygning på den grund, han havde erhvervet ved Midtmøllen. I Ydermøllen indrettede han et „pille- eller gruberværk“. Blev eligeret borger og døde som sådan 1805.

Ilberg, Peder Mauritzen. Var 1743 en af fortalene for den utilfredshed, der herskede i byen med visse forhold, og idømtes

¹ ude af stand til at klare for sig.

for sit „oprør“ ved kgl. brev til en bøde eller vand- og brøds straf.

Johansen (Wandel), Anders. 1715 privilegium som guldsmed. 1718—1722 havde han forpagtet konsumptionen efter Chr. Clausen, der atter overtog den, men de kom i strid indbyrdes, idet de gensidigt beskyldte hinanden for ved overtagelsen at have taget afgift af større oplag hos borgerne, end der virkelig var, for derved at bedrage eftermanden. Under en strid 1718 med Christian Bager sårede A. J. dennes hustru i højre knæ med sin kårde. Ved hans død 1730 var hans bo insolvent. Gift med Maren Andreasdatter Bruun. Hans søster Magdalene Johansdatter Wandel blev 1713 gift med Hans Ludvigsen Brendts i Odense. A. J. var svoger til Henrik Bøtke.

Johansen, Lars. Bogbinder. Ejede et hus mellem P. J. Baggesens iboende hus på nærre og Gabriel Barchmanns iboende hus på søndre side. Hans enke Zidzel (Sidsel) pantsatte dette for en gæld på 150 rdlr. til Mads Pedersen Skierning i Højerup.

Jonsen, Jens. Død o. 1664. Ejede et hus på Storegade. vurderet til 350 sletdaler, og et andet på Stenbogade (100 sl. daler).

Juel, Niels Christophersen. Hører ved latinskolen i Horsens. 1790—95 kapellan ved St. Cathrine efter Niels Liisberg. Forflyttedes til Horsens. Sad i udvalget, der skrev love for „Det borgerlige selskab“.

Juul, Claus Nielsen. Stiftsskriver 1667.

Jørgensen (Thim) Albert. Froprædikant ved domkirken. Ejede 1668 et hus i Horsfold og efterlod sig (1677) et hus paa Søndergade ved Rolles kilde.

(Fortsættes.)

Fra dengang, man hvervede Soldater.

Af Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde.

I adskillige Romaner, der omhandler Landboforhold i Stavnsbaandstiden, skildres der, hvorledes Bønder-sønner er falden i Klørne paa Hververe til Hæren og ved List og Vold gjort til Soldater. Man forstaar godt, at Romanforfattere har benyttet dette Emne, der indeholder spændende og dramatiske Situationer. Undertiden har Læseren vel sagt til sig selv: „Ja, det er Romanen; men mon her ogsaa findes Forbilleder i Virkeligheden?“ At dette er Tilfældet, kan de følgende knappe Eksempler vise; dog ligger de noget forud for Stavnsbaandstiden.

Forøvrigt foregik der tidligere langt voldsommere og endnu mere oprørende Tilfælde under Hvervningen. Fra de ældste Tider har det sikkert nok været saaledes, at selv om Hvervningen skulde ske ad Frivillighedens Vej, saa blev der mangan Gang gaaet voldsomt og upassende frem, naar man stod og manglede Landsknægte eller Soldater til de „gevorbnæ“ Regimente.

Regeringen kom dog til den Opfattelse, at den raa Maade, hvorpaa Hvervningen skete, var usømmelig, og udstedte 18. Decbr. 1688 en Forordning „Om Insolentiers¹ Afskaffelse udi Hvervingen.“ Heri faar man et godt Indtryk af, hvor haardt det gik til. Det hedder bl. a.: „Endeel Officierer begaae store Insolentier baade

¹ Insolentier = Utilbørigheder, Frækheder.

i Kiøbstæderne og paa Landet, især i Kiøbenhavn, i det de med Vold og Magt samt paa anden usømmelig Maadé borttage Folk paa Gader og Stræder, ja endog af deres Huse og Logementer, og imod deres Villie med Hug og Slag samt anden haard og utilbørlig Medfart tvinge dem til at være Soldater.¹ Det befales vedkommende, „at entholde sig fra saadanne grove Insolentier“ og aldeles forbigaa 1) søfarende Folk, 2) vordnede „saa og Bønder og eedsvorne Borgere,“ 3) unge Folk, som er i Lære eller Tjeneste; „med mindre derunder befindes de, som eragtes dygtige og med frie Villie give sig dertil, og have større Lyst til at forsøge sig i Krigen, end at blive ved Haandværk eller tiene deres Husbonder.“ Husbonderne maa frit „levere ulydige og vanartige Tienstefolk til at være Soldater“. Men „befindes det, at nogen af Ober- eller Under-Officererne og de gemeene Soldater herefter med Gevalt angriber nogen paa Gaden, alfare Veie, Markeder eller andensteds, eller udtager nogen af deres Huse eller Logementer, og lader dem, under hvad Skin det og er, i Corps de Garderne, Stokhusene eller andensteds henføre, for at tvinge dem til, med Slag eller andre haarde og onde Tractamenter og usømmelig Medfart, at sige Ja; skal de Officerer, som det lovligen overbevises, have deres Charger forbrudt og lide paa deres Ære, og de Gemeene straffes uden Naade med Arbejde udi Jern paa Bremmerholm eller paa Livet efter Sagens Beskaffenhed“.

Trods de store Straffe, der blev stillet i Udsigt, blev Forordningen ikke overholdt, og allerede 1705 bliver den gentaget. Man ser, „at en Deel af Officererne ved det gevorbne Infanterie“ stadig „bemægtige sig

¹ Her efter Schous Udtog af Forordninger.

baade gifte Mænd og unge Karle Ja, endog med mange uforsvarlige Plager, saasom langvarig Arrest, Pryglen og anden ond Medfart, tiltvinge dem at tage Hvervepenge paa Haanden og ved Præsentionen at tilstaae, at de godvilligen have taget Tieneste.“ I Mellemtiden var Landmilitisen jo oprettet, og med de mange unge Karle, som her maatte møde for de gridske og kyndige Befalingsmandsøjne, kunde der nu ske uhyggelige Overgreb, hvorom det hedder i Forordningen: „En Deel af Officererne ved Land-Militien paagribe een og anden Person, samme til de gevorbne Regimentter at hengive og ligesom bortsælge, ja endog udpracticere Folk af Landet til Regimenternes Recrutering, som i fremmede Potentaters Tieneste er overladte.“ Skønt „Kongen vil, at al Hverving skal være frivillig og ei tvungen eller voldsom,“ er de „grove Insolentier“ ved Hvervningen sikkert nok vedblevet at foregaa, indtil Udskrivningen af værnepligtige blev eneraadende.

Men hvor megen Sorg og Elendighed havde den desværre alt for almindelige ulovlige og samvittighedsløse Hvervning da ikke ført med sig! Man tænke sig blot de gamle Forældres Angst og Sorg for deres bortførte Sønner i de nedenfor nævnte Eksempler! Og hvad maatte ikke den ufrivillig hvervede selv gennemgaa!

De følgende Eksempler ender alle glædeligt. Men det vilde de næppe have gjort, hvis de ikke var taget fra Ryttergodset, og hvis man ikke havde haft „Sessionen“ til at hjælpe sig. Den ellers for Rytterbønderne saa almægtige Mand, Regimentsskriveren, blev her ganske ignoreret.

I Kasseregnskabet¹ for 1. jyske Regiment, omhand-

¹ Beroende i Rigsarkivet.

lende Obert Brockdorffs¹ Ryttergods, findes som Bilag til Regnskabet for 1693 en „Allerydmygst Memorial Till De Høy Edle og Welbaarne Høybydende Herrer som Samptlig j denne Nu Holdene Session Forsamlede Ere,“ forfattet af Regimentsskriveren Anders Hansen Rasch.² Heri berettes følgende:

„En ung Persohn Nafnlig Niels Jacobsen, som Er Jacob Nielsen Rytter Bundes Søn i Nør Heeboe³ oc haver En firdpart Ryttergaard i fæste ibm: Er for nogen tid siden Ud-Reist at ville forhuerfve noget til hans i Fæste havende værings⁴ Fortsettelse, hvor hand Underweis til Colding er Ankommen, og Der begeignet hannem en Borger af Fridericia Nafnlig Jørgen Laur-sen til hvilchen Niels Jacobsen for Kost og Løn effter begiering til Paaske indlod sig i tieniste Med, oc derpaa fultes till Fridericia med sin Formodentlig Hosbund, Men da hand der ankom skall hand med bemt⁵ Borgers Concentz⁶ Af en Corporal Naunl: hans Meier blefuen Antagen og trued til Soldat Under Hr. Capitain Elbrechts Compagnie, og som bemt⁵ Persohns Fader Jacob Nielsen nogen Tid effter Dette war passeret An Drog Mig omrørte omstændigheder, hvorpaa hand fremviste For^{nt} sin Søns til hannem Ergangne Missive;⁶ Saa skref Jeg strax Mierbmt⁵ He^r Capitain till derom, og hannem alt forskrefne Referered. Men iche til Dato ved skrifuelser hoes For^{nt} Hr: Capitain

¹ Ditlev Brockdorff (1655—1737), Søn af en holsten-gottorpsk Oberst og Amtmand, ejede bl. a. Grundet, Hvolgaard og Estrup; begravet i Ø. Snede Kirke.

² A. H. Rasch ejede 1697—1705 Visselbjerg i Alslev Sogn.

³ Nørhebo, Jandrup Sogn.

⁴ Væring, en lille Ejendom.

⁵ her: Tilslutning.

⁶ Sendebrev.

har Kundet formaae, Ded¹ han omrørte Niels Jacobsen |: Der dog er en Rytter, oc Fæstebunde :| ville lade Ubehindret passere til sin i Fæste havende Gaard igien;

Ligeledis Er og Christen Sørensens Søn af Nersbirg Sogen og bye Navnl:² huilchen Iligemaade haver en fierdepartgrd i fæste i bmt Nersberig, Doeg altid vered hiemme hoes Forældrene for at forhielpe dennem med Auflingens og Gaardens fortsættelse, af en Soldat i Colding som hafde for Klæd sig i graae Klæder, og Udgaf sig at verre en Ladefouget, Antagen for en tirsker oc siden til Soldat under Capitain Geislers Compagnie som i fridericia er beliggende |: imod hans villie :| hensat, huor om ieg og haver skrefved Capitainen til, Men som forige ej har villed frugted, vil Derfor indhænte mine Høybydende herrers Gunstig betænchning, hvorledis ieg mig herudj skal regulere, thi huis for^{ne} tvende Persohner iche fra Soltateriet igien vorder Entlediget Er ej Allene at befrygte de Steder, som de hafuer i fæste øde blifuer henliggende, Medens End og Deris gamble forældre som iche vel uden deris hielp Kan Subsistere Tualiter bliver Ruinerit!“

Man ser, at Regimentsskriveren ret indtrængende forelægger sine forurettede Bønders Sag. Om det sker paa Grund af Medfølelse, saaret Retfærdigheds- eller Selvfølelse eller af Frygt for, at Fæstegaardene skal blive øde henliggende og Forældrene total ruineret, eller maaske af en Blanding af disse og flere Grunde, faar staa hen. Men i hvert Fald er det navnlig den sidste Grund, han slaar paa over for de høje Herrer i Sessionen. Og Frygten for øde Gaarde har sikkert været lige saa virksom her som i sin Tid hos Kristian

¹ at (jysk „te“).

² her findes en tom Plads til Navnet.

IV. Grunden til denne Frygt maa jo være, at der ikke fandtes Folk, som kunde eller vilde overtage Fæstet.

Sessionen blev afholdt i Ribe 9.—10. Jan. 1694 og bestod af Regimentets øverstbefalende, Stiftamtmanden og Amtmændene fra samtlige vestjyske Amter, hvori Regimentet havde Ryttergods. Den afgav følgende Resolution om denne Sag: „Herom skrives fra Sessionen til Hr. Oberste Lamsdorff, at bemelte Rytterbønder uden videre kunde Løslades.“

Denne Skrivelse har virket. Det kan i alt Fald konstateres, at Niels Jacobsen er blevet fri; thi i Jandrup Præsts Mandtal af ¹⁴/₁₂ 1695 ser man, at Sønnen Niels Jakobsen er hjemme paa Nørhebo hos Faderen, der her kaldes Jacob Kimmer. Derimod staar der intet om, at Sønnen var Fæster, og det gør der heller ikke i Folkeskatberegningen af 1696; men antagelig har Faderen som Løn for Sønnens Arbejde overladt ham Fjerdeparten af Gaarden. Naar det skete uofficielt, har Sønnen sluppet for at betale Indfæstning og er derfor ikke opført i Regnskabet som Fæster. Hvis der ikke havde været noget om det, havde Rasch vel næppe saa stærkt fremhævet, at de unge Mænd var Fæstere.

Man ser ved disse to Tilfælde af ulovlig Hvervning, at der ikke er gaaet saa aabenlyst frem med Vold, som Forordn. af 1688 omtaler, men saa meget desto mere med Falskhed og Bedrag. I det første Tilfælde har Hververen benyttet en Haandlanger, nemlig Fredericiaborgeren, der aabenbart havde til Opgave at faa det unge Mandskab til sit Hus, for dér som i et andet „Stokhus“¹ ved Korporalens Hjælp at tvinge det til at sige Ja til Soldatervæsenet. I det andet Tilfælde har Hververen selv klædt sig civil for ikke at se saa af-

¹ Stokhus: Fængsel for Soldater.

skrækkende ud og for lettere at lokke den unge Karl i sin Tjeneste. Som en Ulv i Faareklæder var det, at „Ladefogden“ kom til Karlen fra Næsbjerg og lejede ham til at være Tærsker.

Har man nu ikke længere indfanget Folk „med Gevalt“, har man gjort det med frækt Bedrag paa en saadan Maade, at den unge, uerfarne, arbejdssøgende Mand let blev Hververens Bytte.

I samme Memorial findes endnu en Hvervningshistorie, men af en noget anden Art end de forrige. Regimentsskriveren beretter: „En Rytterbonde Nafnlig Niels Nielsen i Billum Sogen og Bye boende, klageligen for mig haver Andraget hvorledes hans Søn Niels Nielsen i sin Druchenskab skal have gangen til Corporal Christopher Mortensen, der har sin quartier i Billumgaard, hvor hand haver bekommet 2 $\frac{1}{2}$ (Mark) d. paa Haanden for hand skulle verre Rytter under h_r obrist: Compagnie, men som b_m^{te} Persohn sligt uden sin forældres villie haver gjort, hand oc nu siufnes ej at have løst til Krigsvæsenen, Hans fader som er en gl: suag Mand, og mesten Sengeliggende ej heller ved hans i fæstehavende Gaard uden b_m^{te} sin Søns hielp Kand Subsistere; Saa formode Jeg ydmygst de goede Herrer j Henseende til Gaardens Conservation som Ellers Mueligt øde skal blifve henliggende ville mage det saa for Erm^{te} Unge Persohn Niels Nielsen igien fra Rytterjet maatte Endtlediges.“

Sessionen svarede: „Hertill Er allerede ordre aff H: obersten udgiffuen, at denne Niels Nielsen shal Blifue retaxerit og igien til sin forælder Hiem Komme, Mens skal dog med strafi blifue Anseet formedelst Hand saa ubesindelig Hafer ladet sig Antage.“

Præstens Mandtaller viser ogsaa her, at Niels Niel-

sen Aaret efter er hjemme hos Faderen. Man maa undres over, at han slap saa let, da han dog af sig selv var gaaet til Korporalen og frivillig havde modtaget Hvervepenge; selv om det var sket i Drukkenskab, har det sikkert i disse Tider været et særdeles sjældent Tilfælde, at han blev frigivet. Oberst Brockdorff maa vist have haft noget af et godt Hjertelag. Ganske vist laa det stærkt i hans Interesse at værne om Ryttergodset, men formodentlig maatte det vigtigste for ham dog være Regimentet. Det var dog lettere at skaffe Ryttere end Fodfolk.

Obersten maa have følt Medynk med den svage-
lige Fader, der „klageligen“ har henvendt sig til ham. I det hele taget fremgaar det af Regnskaberne, at Rytterbønderne Gang paa Gang faar Hjælp af Kassen snart til Saasæd, snart til Kreaturer, som de har mistet „ved ulykkelig Hændelse“ o. s. v. Deres Ansøgninger og Jammerklager tiltager ret stærkt i Aarene efter 1700, da de ofte hjemsøges af „tilslagene Misvæxt, Qvæg og Bæsters Frafald.“ — Dog har det virksomste hos Sessionsherrene været disse Tidens — bag alle Landboforhold liggende — store Bussemand, „de øde Gaarde“.

Skolevæsenet i Alslev Sogn.

Af pens. Førstelærer *H. P. H. Nourup*, Alslev.

Kong Christian VI. udgav 1739 og 1740 tvende Forordninger om, at der i hvert Sogn skulde indrettes et ordnet Skolevæsen. Den daværende Ejer af Visselbjerggaard tog sig da her af Sagen, og der udfærdigedes en Skolefundats, der er dateret 12. April 1742. Samme Aar blev der bygget Degnebolig med Skolestue paa den Plads, hvor Alslev Skole endnu er beliggende. Dermed var Skolevæsenet grundlagt i Alslev og Hostrup Sogne.

Skolefundats for Alslev og Hostrup Sogne.

I allerunderdanigst Følge af Kongelig Majestæts aller-naadigste Forordning angaaende Skolerne paa Landet af ²⁹/₄ 1740; der befaler og tillader den højeste Jorddrot og Lodsejer i Sognene at foranstalte saavel Skolernes Indrettelse som Degnenes og Skoleholderens Løn, med hvilken af den gjorte Lignings Indrettelse de andre og mindre Lodsejere bør være fornøjede, haver vi underskrevne H. Friis og Jacob Langelyth, Forvalter og Forpagter paa Visselbjerg, efter given Fuldmagt af Velbyrdige og Højædle Heinrich v. Brucktorff, nu boende i Pretz, som den højeste Jorddrot af Bøndergodset i Alslev og Hostrup Sogne forfattet nærværende Instrument, der, saafremt det bliver approberet, skal være en fast og uryggelig Fundats og Regel, hvorefter Degnene for Alslev-Hostrup Sogne, som og herefter skal holde

Skole for den førstbenævnte Sogns Ungdom, skal nyde som Løn og aarlige Indkomster, hvilke hidtil har været saa saare ringe og fattige baade paa Korn og Penge, at de til hans nødtørfte Underholdning har været aldeles utilstrækkelige.

Desaarsag han og Efterkommerne i Degne- og Skoleembedet herefter skal nyde aarligen som følger: 1) I Korn af begge Sogne $1\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 1 Skp. Byg fra hver hel Gaard, 1 Skp. Rug, $\frac{1}{2}$ Skp. Byg fra hver halv Gaard, og fra hver Bol $\frac{1}{2}$ Skp. Rug, hvoraf Degnen skal aarlig afgive til Skoleholderen i Hostrup 2 Td. Rug og $1\frac{1}{2}$ Td. Byg. Det øvrige skal som en vis Indkomst stændig ligge til disse Sognes Degneembede. 2) I Stedet for 1 Skilling dansk, som de fleste Communicantere i begge Sogne hidtil har ofret Degnen paa de tre store Højtidsdage, bør de herefter enten de er gifte eller ej, enten de er bosiddende eller tjenende at give ham i Offer paa hver af de tre store Højtider 2 Skilling, og dersom fremmede, der tjener hos Bønderne, nægter og indeholder denne Offer, da skal Bønderne, som de tjener hos, betale Degnen samme og igen afkorte det i de tjenedes Løn. 3) De uvisse Indkomster nyder Degnen af begge Sogne herefter, som hidtil brugeligt har været; men den sædvanlige Redsel eller Nandist af Alslev Sogn alene; thi af Annekset skal samme følge den derværende Skoleholder. 4) Og da Degnen herefter skal være forpligtet til i Læsen, Skriven og Regnen at undervise det hele Hovedsogns Ungdom, som magelig kan søge den i Alslev By nyopbygte Degnehus og derved indrettede Skolestue, saa skal han aarlig betales af hver hel Gaard 2 Mark, hver halv Gaard 1 Mark, hver Bol $\frac{1}{2}$ Mark og hvert Gadehus 4 Skilling, hvilke Penge skal betales i 2 Terminer, nemlig hvert Aars Peders- og

Mikkelsdag, hvad enten der er Børn paa Stederne eller ej; thi hvor ingen Børn nu er, der kan de i Fremtiden ventes at komme. 5) Ligeledes annammer Degnen de 5 Sletdaler Lysepenge hos Alslev Kirkes Ejer, som dem ifølge den kgl. Forordning af $\frac{23}{1}$ 1736 til hvert Nytaar skal betale. 6) I Anledning af samme Forordning nyder han af hver i Alslev og Toftnæs, som holder selv Heste og Vogn, 2 Læs gode Tørv, 6 Snese i det mindste til hvert Læs, som i den rette og bekvemme Tørvebjergningstid skal leveres ved Degnehuset i Alslev By og af Sognets Bols- og Gadehusmænd sættes i Klade og forsvarlig hylles og tildækkes. Og da han ogsaa behøver Lyng at bage ved, saa skal hver Mand af Enbolene i Alslev Sogn levere ham et godt Læs Lyng. Skulde og denne Brændsel ikke forslaa til hans fornødne Husholdning, saa skal det være ham tilladt at bjerge det fornødne af Tørv og Lyng paa Alslev Bys Fattighede, dog paa hans egen Bekostning. 7) Og da hans Husholdning ikke kan undvære Melkning eller nogle Faarhøveder af Faar og Lam til Slagt, som dog vilde i Henseende til hans ringe Indkomster falde ham for tungt at tilkøbe sig for rede Penge, saa skal han i Alslev By forundes fri Græsning til 1 Ko og 6 Faar i Fællig med Byens Hjord af begge Slags uden mindste Udgift deraf enten til Kost eller Løn til Hyrderne. Ligeledes skal og Sognemændene med saa megen Foder af godt Hø samt Rug- og Byghalm, som til samme ene Ko og 6 Faar behøves, hvilket Sognemændene skal ligne under hverandre saaledes, at den ene i Proportion af sin Avling giver lige med den anden. 8) I Skoleløn nyder han ugentlig af hvert Barn enten det undervises i Læsen alene eller i Læsen, Skriven og Regnen tillige ikke mere end 2 Sk., danske, som han

alene har Frihed til at kræve og tage, medmindre en eller anden af en særdeles Godhed selv vilde give ham noget mere, og skal Forældrene være forpligtede til at holde deres Børn til Skolegang hos Degnen fra de har fyldt deres 6. Aar, indtil de har været til Konfirmation og det aarligen i det mindste fra Allehelgens Dag af indtil sidste Februar, og skulde nogen ikke vilde lade enten deres egne eller andre unge Mennesker i deres Brød og Huse søge Skolen, naar de er af ovenmeldte Alder, skal de dog betale den ugentlige 2 Sk. af hvert Barn eller Person lige saa fuldt, som det virkelig ginge i Skolen. Til Indgangspenge nyder Degnen ogsaa 4 Sk. d. af hvert Barn den første Gang, det bliver sat i Skolen; men af de fattige Børn maa han aldeles intet tage enten til Indgangspenge eller Skoleløn, førend de kommer til den Alder og Styrke, at de foruden Kosten i Tjenesten hos andre kan fortjene noget til Løn; thi da er det billigt, at han for sin Møje og Umage med dem ogsaa nyder den ugentlige Løn. 9) I den af Alslev Kirkes Ejere nyopbygte Degnehus, hvortil Grunden, som samme i Alslev By er sat paa, er bleven købt paa Visselbjerg og bleven henlagt til Kirken, eftersom ingen Degnebol eller Bolig tilforn har været i disse annecterede Sogne, skal Degnen herefter have stændig og fri Bolig uden at give mindste Skilling deraf til Kirken og dens Forsvar, men derimod skal han selv holde dens Bygning, som bestaar af 5 Fag, saa forsvarlig vedlige, at det alle Tider kan staa for et fuldt Syn, forsømmer Degnen dette, da lader vedkommende Kirkeejere dens Brøstfældighed reparere og derfor tager Betaling i Degnens tillagte Indkomster eller og, om han ved Døden imidlertid afgaar, i hans efterladte Midler og Bohave. De andre 3 Fag, som med Degnehusets Bygning er in-

corporeret til en Skolestue, holdes vedlige af samtlige Sognets Beboere, dog bør Degnen at have nøje Indseende med, at intet af det, som hører til og findes i Skolestuen, bliver forkommet eller af Børnene fordærvet. 10) Og da Degnen har faaet denne Tillæg, som i sig selv er vel liden og ringe, men har ikke været at bringe højere for ej at bebyrde Sognets Beboere med alt for store Udgifter, saa skal han være forbunden baade stændig at opvarte Skolen, saa længe nogle af Sognemændene forlanger og finder Tid og Lejlighed at lade deres Børn søge den, og naar han formedelst Alderdom, Skrøbelighed eller andre Tilfælde ikke selv kan sit Degne- og Skoleholderembede forestaa at lade begge Dele paa sin egen Bekostning forsyne og forrette ved en Person, som Sognepræsten dertil finder dygtig og bekvem. 11) Dersom Sognemændene skulde findes uvillige til i rette Tid at levere Degnen det, som han herved er bleven tillagt, andrager han det for Sognepræsten, som straks lader de skyldige kalde for sig og paa en god og kærlig Maade forholder og formaner dem til deres Pligt; men skulde det blive uden Frugt, skal Degnen indgive sin skriftlige Besværing herover, attesteret af Sognepræsten, til Herskabet eller Ejere af Visselbjerg, som ifølge af foranførte Forordnings 5. Post ved høje Øvrigheds Assistance lader det resterende udpante fra de modvillige, det være sig af hans eget eller fremmed Gods i Sognet, og saaledes forhjælpe Degnen til at nyde sin Rettighed. 12) Saa snart Degnen som Skoleholder begynder at nyde og oppebære den i Forordningen omtalte visse Tillæg i Penge af den generale Skolekasse, saa aldeles ophæves den Pengeudgift, som i foregaaende 4. Post er bleven Gaardene paalagt, hvorimod han for Undervisningen i Læ-

sen, Skriven og Regnen nyder ugentlig den Løn, som Forordningen dikterer.

Foranstaaende Fundats bliver til Deres Excellences Højvelbaarne Hr. Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand v. Gabell og Højædle og Højærværdige Hr. Biskop Brorsons naadgunstigste Approbation paa det underdanigste og ydmygeste insunieret af

H. Friis.

J. Langelyth.

Denne Fundats, der blev approberet 17. Maj 1742, fik nogle Aar senere følgende Tilføjelse: „For at forekomme al Disputa mellem Degnen, Skoleholderen og Sognemændene angl. Gaardenes Størrelse, hvorefter det ude i Alslev og Hostrup Sognes Skolefundats omrørte Korn og Penge skal svares: er for Eftertiden fastsat efterfølgende Beregning:

	Rug	Byg	Penge
6—8 Td. Hartk., en hel Gaard	6 Skp.	4 Skp.	2 Mk.
4 Td. 4 Skp.—6 Td. $\frac{3}{4}$ Gaard	6 "	3 "	1 " 8 Sk.
3Td. 4Sk.—4Td. 4 Sk. $\frac{1}{2}$ Gd.	4 "	2 "	1 "
2Td.—3 Td. 4 Skp., $\frac{1}{3}$ Gaard	2 "	2 "	10 "
1 Td. 4 Skp.—2 Td., $\frac{1}{4}$ Gaard	2 "	1 "	8 "
4 Skp.—1 Td. 4 Skp., 1 Bol	2 "	0 "	8 "
Matrikulerede Huse og Steder under	4 Skp.		4 "

Og i Henseende til Fouragen i Alslev Sogn skal af hver Td. Hartkorn Bøndergods leveres til rette Forfaldstid Hø 9 Pund og Halm 7 Pund.

· Ovenstaaende Forandring i Skolefundatsen bliver herved approberet.

Varde Landemode $\frac{9}{10}$ 1754.

G. T. v. Holstein.

H. A. Brorson.

Efter ovenstaaende ser det ud til, at Sognemændene

er bleven forpligtet til at yde et ikke ubetydeligt Til­ læg af Korn.

1774 tillades det Byerne uden for Skolebyen i de fire Vintermaaneder at holde en Skoleholder selv for de smaa Børn, der ikke kunde overvinde Vejen til Hovedskolen, paa følgende Vilkaar: 1. at Skoleholderen skulde være eksamineret af Sognepræsten, 2. Børnene skulde møde i Hovedskolen til almindelig Overhøring, 3. Hovedskoleholderen skulde intet i deres Rettigheder afgive. Paa denne Tid beskyldtes Vibeke Bymænd for, at de forsømte deres Børns Skolegang, hvorved „Børnene tilvokser i Vankundighed og ej holder de Skoleholder til dem“. De fik saa Tilhold om at vælge imellem at lade deres Børn søge Hovedskolen eller ogsaa selv at holde og lønne en Skoleholder i fire Maaneder fra 1. Novbr. Tillige forlangtes, at denne Skoleholder skulde være eksamineret af Provsten og befundet dygtig, og til Præsten at levere en Liste i hver Uge over de skolesøgende Børn, samt at møde i Hovedskolen til den aarlige Eksamen. Endvidere indskærpedes det Bønderne at drage Om­ sorg for, at Skoleholderen fik begyndt 1. November. Bønderne i Vibeke var nu kommen ind paa, at deres Smaabørn ikke skulde gaa til Alslev Skole, og 1778 fik de Tilladelse til selv at holde en Skole i Vibeke, og denne vedblev at gaa en lang Aarrække. — Da Skolevæsenet i Alslev efter adskillige Vanskeligheder var kommet i Gænge, skrev den daværende Sognepræst, Abraham Jessen, i sin Embedsbog: „Alt hvad der henhører til Fundatsen og de kgl. Forordninger og Reskripter Skolevæsenet henhørende, har jeg ladet afco­ piere i en Bog, som skal følge Kaldet.“ Og han slut­ ter Skrivelsen med følgende: „Et hjerteligt Ønske og

Forlangende, at Skolernes Conservation og Skoleholdernes Handthævelse maa altid være recommanderet hos mine respektive Efterkommere udi Kaldet, saavel som hos nuværende og efterkommende Høyeste Lodsejere i disse Sogner til Guds Ære og de unges Forfremmelse i Guds sande og salige Kundskab efter den Regel og Indretning, som mine Sl. Forfædre i Christelig Hensigt dette har anordnet og nu findes approberet, saa at Docentes¹ og ikke skal gøre deres Embede su-chende.“

Kirkeejer, Cancelliraad Hans Wulf Ølgaard, Varde, lod ved offentlig Auktion 12. November 1785 Alslev og Hostrup Kirker bortsælge. Ved samme Lejlighed skænkede han et Kirken tilhørende øde Bolssted til Alslev Degneembede.

Faa Aar efter, at disse Jorder blev tillagt Degneembedet „for dets Ringheds Skyld“, blev Alslev Bys Jorder udskiftede, og Skoleloden kom til at bestaa af: 1. Toften, hvorpaa Skolen laa, ca. 6 Td. Land, 2. en Agerlod paa Østermarken, hvoraf Halvdelen laa hen i Hede, 3. en større Hedelod paa Østerheden, samt 4. 3 Stk. Eng og Mose, nemlig Havremarsken med tilstødende Agre, Slaugen og Engen ved Alslev Bro, ialt ca. 3 Td. Land Eng. Denne Jordlod var meget splittet og langt fraliggende undtagen Toften. For 50 Aar siden købte et Par Mænd Skolens Nabogaard, og derved blev det muligt at mageskifte Skolens Østermark med 8 Tdr. Land Ager, der stødte ind til Toften, hvorved der fremkom en god Agerlod i Nærheden af Skolen. Denne Skolelod forblev ved Embedet til 1901, da den bortsolgtes. Dog forblev ved Skolen nogle Agre paa ca. 1 Td. Land, hvorved det blev muligt at udvide Haven.

¹ d. e. Lærerne.

Indtil 1814 er det kun faa Oplysninger, der haves om Skolevæsenet i Alslev. 21. Novbr. 1814 udnævnte Amtsskoledirektionen Pastor Krarup, Gaardmændene Christen Thøstesen, Alslev, Thomas Jessen, Toftnæs, og Niels Jepsen d. æld., Alslev, til at danne en Skolekommission for Alslev Sogn. Samtidig anmodedes de om at sammentræde snarest muligt og i det seneste inden 6 Uger at tilstille Direktionen Forslag om, hvorledes Skolevæsenet paa bedste Maade kunde indrettes i Sognet. Til Vejledning fulgte et Udkast af de Punkter, som maatte iagttages, foruden hvad andet Kommissionen maatte finde fornødent at foreslaa.

3. Decbr. 1814 holdt Skolekommissionen sit første Møde i Alslev Præstegaard.

De Punkter, der skulde afgives Indberetning om, var følgende:

1.

- I. Degnens Navn og om han er Seminarist?
- II. Naar han er kaldet og af hvem?
- III. Om den Klausul findes i hans Kaldsbrev: At han er pligtig at underkaste sig Forandringer, som det nye Skolevæsens Indretning vilde medføre?
- IV. I andet Fald om han vil afstaa Degnekaldets Indtægter af det Sogn, hvori han ej bor, mod tilstrækkelig Godtgørelse i den Løn, der tillægges ham som Skolelærer?
- V. Degnekaldets Indtægter anføres paa det nøjagtigste særskilt for hvert Sogn i Korn, Penge, Redsel eller Degnerente, Bolig og Jord. Ved Boligen anføres tillige, hvormange Fag den bestaar af til Vaaning og Udhuse, samt hvor Boligen er beliggende.

2

Hvor der findes faste Skolelærere:

- I. Skolelærernes Navne og om de er Seminarister.
- II. Om de er dannede af en eller anden Præst ifølge kgl. Indbydelse af 6. Febr. 1810 og da af hvem de er underviste.
- III. Deres Løn i Korn, Penge, Bolig, Jord o. s. v. ligesom ved Degnekaldet.

3.

Om Skoledistrikternes ny Inddeling:

- I. Hvor Skolehuset bør være.
- II. Fortegnelse over hvilke Byer og Steder, der bør høre til ethvert Distrikt efter et bestemt Skema, der angiver Hartkorn, Familiernes Antal og de skolepligtige Børns Antal samt den korteste Vejlængde til Skolen. Under Skoleforstanderens Opsyn maa tages to Mand af hver By til med et Reb at opmaale Skolevejens Længde; hvor det maatte behøves, skal der anlægges ny Skolestier. Over Aaer og Bække skal lægges Gangtræer med Rækværk paa begge Sider.

4.

- I. Der opgives, hvormange Lærere der behøves i Sognes Skoledistrikter, om een Lærer efter Børnenes Antal kan forestaa flere Skoledistrikter, for at Byrden ikke skal blive for stor, hvis Beboerne er vidt spredte.
- II. Paa hvad Maade Læreren kan forskaffes anstændig Bolig og fornøden Udhus til 2 Køer og 6 Faar, Have og Jord til 2 Køers og 6 Faars Græsning.

5.

- I. Overslag over Bekostningen ved Skolevæsenets første Indretning.
- II. Om der findes et Areal, passende til Gymnastikplads.

6.

Almindelige Bemærkninger.

- I. Skolekommissionen maa vaage over, at alle skolepligtige Børn ordentlig søger Skolen.
- II. Hvor Lærere er antagen til kun at læse nogle Vintermaaneder, maa der gøres ny Kontrakt om at vedblive Skoleholdet, indtil den ny Indretning kan sættes i Gang.
- III. Lærerne paalægges at føre Journal, for at Skolekommissionen kan tilholde de forsømmelige at søge Skolen.

Egentlig burde den forhenværende Degn, Proprietær Ole Frank Jessen, Visselbjerggaard, som største Lodsejer haft Sæde i Skolekommissionen som Skole-

patron, men paa dette Tidspunkt „egnede han sig ikke dertil“. Han var formodentlig syg eller svækket og døde et halvt Aars Tid efter. Den største Lodsejer næst efter Jessen var Chr. Thøstesen, der ejede den Gaard, som nu ejes af Elias Jepsen i Alslev.

Skolekommissionen tog fat paa Opgaverne og oplyste:

1. Degneembedets Indtægter beløber sig til af Alslev Sogn 5 Td. 3 Skp. Rug, 2 Td. 5 Skp. 2 Fdk. Byg, Højtidsoffer 21 Rigsbankdaler, Accidenser 30 Rbdl. 70 Skilling, Normalværdi, som fast Skolelærer 10 Rbdl. 44 Skilling, Sølvværdi, Redsel og Degnerente: Ost og Æg af Værdi 3 Rbdl., Normalværdi af Hostrup Sogn: 4 Td. 7 Skp. Rug, 2 Td. 4 Skp. Byg, Højtidsoffer 18 Rbdl., Accidenser 19 Rbdl. 50 Skilling. Af Komet fra Hostrup Sogn leveres aarlig til Skoleholderen i Hostrup 2 Td. Rug, 1 $\frac{1}{2}$ Td. Byg.
2. Degnebøligens Vaaningshus bestaar af 7 Fag, det nordre Hus 8 Fag, hvoraf 3 Fag til Skole, 5 Fag til Ovn, Bryggers m. v., det søndre Hus af 10 Fag til Kreaturer og Foder. Jorderne til Degneboligen har 6 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, desuden 3 Td. Land Skolejord.
3. Hovedskolehuset formenes at bør være som hidtil i Alslev By. Antallet af Familier og skolepligtige Børn fordeler sig paa de forskellige Byer saaledes: Alslev By 23 Familier med 36 Børn, Iglso Udflytter 1 Fam., 1 Barn, Tulsmark 3 Fam., 6 B., Torrup 2 F., 2 B., Damsmark 1 F., 2 Børn, Visselbjerggaard, 1. F., 4 Børn, Visselbjerg Mark og Vibeke 7 Fam., 10 B., Bavnhøj 1 F., 1 B., Knudsmark 1 F., 2 B., Toftnæs 16 F., 9 Børn, Fredensberg Udflyttere 2 F., 3 Børn, Alslev Mølle 1 F., 2 B., Langsom 1 Fam.,

1 Barn. Det bliver ialt 60 Familier med 79 Børn. Vejlængden fandtes under $\frac{1}{2}$ Mil med Undtagelse af Langsom 6000 Alen, Damsmark 6400 Alen samt det ene Sted i Fredensberg 6750 Alen.

4. Til Forkortelse af Vejen fra Vibeke foreslaas, at der bliver anlagt et Gangtræ med Rækværk paa begge Sider over Aalegrøften.

Da der fra Fredensberg og dens Udflytter kun er 3 Børn, finder Kommissionen, at det vil blive for byrdefuldt at oprette en Omgangsskole der, hvorimod der bør oprettes en saadan i Torrup for Iglø, Tulsmark, Damsmark og Langsom. Hvad Knudsmark angaar, bør Børnene derfra henhøre til Kokspang Skole.

5. Skønt der er 3 Fag Skolestue, behøves en større Reparation, der anslaas til 850 Rdl., da Bygningen er for lav og mangler den fornødne Indretning.
6. Jorderne tillægges Skolen mod, at Sognets Beboere som hidtil hjælper at drive dem og da fritages for at levere Halm, ligesom Skolelæreren som Degnen tilforn af Jorderne svarer Kongens Skatter og Afgifter.

Hertil føjede Skolekommissionen følgende Anmærkning: „Da Fællesskabets Ophævelse har gjort det nødvendigt for samtlige Beboere, at hver især maa holde een eller flere Børn til at passe Kreaturerne, og de formedelst den ny Skoleindretning bliver pligtige til at lade deres ukonfirmerede Børn og Tyende søge Skolen om Sommeren undtagen i Kornhøsten, henstiller Skolekom. i Betragtning af den Mangel paa Kvægvogtere, som ved denne Lejlighed vilde indtræffe, at Børnene i 2. Klasse fritages for at søge Skolen om Sommeren, da ellers Avlingsdriften der-

ved for en Del standses, naar voksne Folk maa afdrages fra Markarbejdet for at passe Kreaturer.“

Dette Forslag maatte vente i over 9 Aar inden det blev approberet.

Skolekommissionen havde ved Loven af 1814 faaet adskilligt at tage Vare paa, bl. a. at Børnene virkelig til Stadighed søgte Skolen, at Læreren førte en overskuelig Protokol, og ikke mindst at idømme Bøder for Forsømmelserne. I Alslev kneb det lidt for den ny Degn, Svenne Raun, at føre Protokollen saaledes, at Skolekom. nøjagtig kunde se, hvorledes det forholdt sig med Forsømmelserne. De første Maaneder tog man lempelig paa Sagen, idet Skolekom. ikke var ganske klar over, hvad der kunde henføres under lovlig Grund; men Forsømmelser var der mange af, enten de saa skulde henregnes til lovlig eller ulovlig Grund. Sognepræsten havde paa Prædikestolen paamindet Menigheden, han fandt det paatrængende atter og atter at gentage Paamindelsen, og Skoleforstanderne paamindede ved Lejlighed vedkommende om, at Mulkter i Fremtiden vilde paafølge. Alle Bestræbelser til Trods blev Skolegangen meget uregelmæssig. Skolekom. lod det dog blive ved „at give kærlige Paamindelser om stadigen Skolegang i den paafølgende Tid“. Skolekom. holdt maanedlige Møder navnlig for at tilse Skoleprotokollen, om der var forsømt af ulovlig Grund. I Juli Maaned 1828 havde Forsømmelserne været endnu flere end sædvanligt, idet der slet ingen Skolegang havde været. Skolekom. var i virkelig Knibe med Mulkteringen, da der var Mæslinger i Sognet; adskillige havde Koldfeber, men det værste var dog en usædvanlig lang Regnperiode, der gjorde Højbjergningen saa overordentlig besværlig, ligesom Kvægdriften ogsaa gjorde det vanskeligt at und-

være Børnene, da Alslev har saa lang Vej at drive Kreaturerne, ja længere end i noget Nabosogn. Skolekom. skønnede, at det i Grunden ikke var af Modvillighed eller Ligegyldighed hos Bønderne, at der var fremkommen saa mange Forsømmelser; derfor kunde det maa-ske forsvares ikke at idømme Mulkter, der i Forvejen var meget ildesete. Skolekom. vedtog derfor at indskrænke Sommerferien og ikke at give nogen Frihed for Skolen i Sædetiden i Efteraaret, saa at samtlige Børn uden Skaansel skulde tilholdes stadigen at søge Skolen. For at Skolekommissionens Medlemmer kunde være nogenlunde betryggede i Haabet om, at de forhaandenværende pinlige Forhold kunde ordnes uden at gribe til den kedelige Mulktering, blev der ved Kirkestævne talt med Beboerne derom, og disse gav Forsikring om, at de var tilfredse med den foreslaaede Ordning.

At Skolegangen om Sommeren føltes som en Byrde og Tyngde, er der mange Vidnesbyrd om, og der blev vel ogsaa gjort Forsøg paa at faa Lettelse. Man kan jo næsten ikke tro, at Skolekommissionens Medlemmer bevidst søgte at føre Præsten bag Lyset, selv om der gives Vidnesbyrd, der kunde tyde i denne Retning. Da Pastor Overgaard 1827 tiltraadte Embedet, paastod de øvrige Skolekommissionsmedlemmer, at Amtsskoledirektionen havde tilladt, at Børnene fra Feriens Udløb til Efteraarseksamen ikke behøvede at søge Skolen udover hver Mandag og Tirsdag, saaledes at anden Klasse mødte hver af disse Dages Formiddag og første Klasse om Eftermiddagen. Pastor Overgaard følte sig ikke rigtig overbevist, hvorfor han indhentede nøjere Oplysning, og det viste sig da, at Børnene efter Loven skulde søge Skolen saaledes: øverste Klasse

Mandag, Onsdag og Fredag, nederste Klasse de tre andre Dage.

En Protokoltilførsel fra 1829 udtrykker sikkert Skolekommissionens Tanker og viser, hvorledes den søgte at tjene Skolens Tarv:

„De foreviste Journaler fandtes ordentlig førte, og af de begangne Skoleforsømmelser for Januar fandtes kun enkelte Dage at være uden anførte Aarsager, saaledes havde Nr. 24, 25, 27, 28, 12, 13, 15, alle af nederste Klasse, forsømt hver een Dag uden Grund. Ligeledes havde Nr. 12 i øverste Klasse forsømt een Dag; men da alle disse Børn har en lang Vej og i Vintrens Tid besværlig Gang til Skolen, fandt Skolekommissionens Medlemmer sig ikke beføjede til derfor at diktere nogen Mulkt. Derimod fandtes dog Gmd. Jørgen Hansens Stifdatter Maren i Torrup at have forsømt 4 Dage, for hvilket han i det mindste burde irettesættes. Dette paatog Skoleforstanderne sig, og da tillige at undersøge, om ikke en antagelig Grund havde været til det forsømte, som altsaa ved næste Møde af dem skulde vorde oplyst.“ Den antagelige Grund er forhaabentlig nok blevet fundet.

Den ny Skoleordning var ikke saa ganske let at sætte sig ind i, og dertil kom, at den ny Undervisningsmetode, som kaldtes „den indbyrdes Undervisning“, netop paa samme Tid forsøgtes indført. De fleste Lærere stod ret famlende, og til Skolekommissionen kom der et Utal af Cirkulærer om den rette Udførelse af Metoden; og til yderligere at forøge dette Virvar blev der flere Gange foretaget ret indgribende Forandringer i Metoden. Ofte formaaede Lærerne med deres mangelfulde Uddannelse ikke at klare alt det nye, der trængte paa; thi Kongen paalagde Embedsmændene at være paa-

passelige. Skolekommissionsmedlemmerne blev højtidelig udnævnte af Skoledirektionen. 1828 fratraadte Niels Jepsen, Alslev, og Niels Nielsen, Tranegaard, og der udnævntes to nye, hvis Beskikkelse lyder saaledes:

I Overensstemmelse med Forord. af 29. Juli 1814 beskikkes herved til Skoleforstandere i de afgaaedes Sted Gaardmændene Anders Nielsen i Toftnæs og Peder Esbjerg Nielsen, Alslev. Og have sidstnævnte Gaardmænd nøjagtig at iagttage de Pligter, som dem paalægges, og om hvilke Pligter, de har at erhverve sig Kundskab hos Sognepræsten, at de kunne sættes i Stand til at fremme Skolevæsenets Tarv med den Iver, som en agtbar Skoleforstander anstaar.

Varde, d. 11. Novbr. 1828.

V. Nees.

Vibeke og Toftnæs Biskoler.

I Vibeke blev der oprettet en Biskole 1778, senere oprettedes ogsaa en Skole i Toftnæs. Disse Skoler holdtes i en Aarrække i en Stue i en af Gaardene. I Vinteren 1826—27 holdtes Skole begge Steder i Skolehuse, som Beboerne selv havde ladet opbygge. Sognepræsten betegner dem som vel indrettet. 1827 foreslog Skoleforstanderen at lade Børnene i Toftnæs undervise som forhen af J. J. Hansen, Toftnæs, af hvem den indbyrdes Undervisning — efter at han i Varde Skole havde erhvervet sig den dertil fornødne Forbedelse — i forrige Vinter upaaklagelig blev ført, til lige tilsagde han Beboernes Villighed til selv at lønne deres Lærer.

Undervisningsmidler.

Af Undervisningsmidler har der før 1814 næppe været nævneværdigt. Nu tog Skolekom. sig dog af, at

- der blev anskaffet noget, deriblandt noget til fattige Børn. Til Alslev Skole anskaffedes 1816: 1 Eksp. af Pastor Holms Undervisning i Religion, 1 Eksp. af Pastor Prahls Fortællinger for Børn, 1 Eksp. af Evangelisk-kristelig Salmebog og et Ny-Testamente. Dette Aar døde Degnen Goth, og den ny Degn, Svenne Raun, skriver, at de Bøger, der blev indkøbt 1816, var alt, hvad der fandtes i Skolen, da han overtog den.
- 1817 blev der indkøbt Pastor Strøms Forstandsøvelser.
- 1818: 3 Eksp. af „Undervisning til den danske Almue om de fortrinligste Velgerninger, som Kirkeforbedring har skænket os“. 6 Eksp. af den hellige Skriffs Hovedlærdomme.
- 1819: Provst Ussing: Christendommens Lære i Samtaler med Konfirmander.
- 1820: Intet.
- 1821: 1 Andersens Koralmelodier. 1 Biskop Boisens Udvikling af de i Lærebogen forekommende Begreber, 1 Minde over Morten Luther.
- 1822: 3 Biskop Plums Læsebog, 1 Vegeners Vejledning til at katekisere, et Sæt Læsetabeller.
- 1823: Et Sæt Regnetabeller, 1 Stiftsprovst Møllers Vejledning til en andægtig og forstandig Læsning af det nye Testamente, et Sæt geografiske Tabeller.
- 1825: Et Sæt Skrivetabeller.
- 1826: 1 Pastor Bjergaards Bibel.
- 1828: 5 Stiftsfysikus Randrups Skrift: „Underretning for Almuen om Badnings Brug mod adskillige Hudsygdomme“. 2 Hefter Forskrifter til den indbyrdes Undervisning. De nødvendige Lærebøger for fattige Børn.
- 1829: 6 Villes Læsebøger, 6 Prahls Læsebøger, 2 Høyers Hovedregningsbog, 1 Knytlinge- og Jomsvikingsaga.
- 1831: 1 Cramers Regnebog.

1832: 6 Lærebøger og 3 Bibelhistorier for fattige Børn.
3 Biskop Tetens kirkelige Epistler. 3 Obel: De vigtigste Begivenheder under Danmarks Konger.

I de følgende Aar blev Skolen selvfølgelig forsynet med de Læremidler, som den indbyrdes Undervisning krævede, og som særlig bestod i et Utal af de forskellige Tabeller, der var ret kostbare.

Her ved Skolen er opbevaret en gammel Dagbog fra den indbyrdes Undervisnings Dage. Saavidt jeg kan se, er denne Protokol ført meget omhyggeligt af Lærer Fuglsig i den Tid, denne Undervisning dreves her; men han opgav denne Metode, da den ikke længer var i saa høj Gunst, og af en Skoleindberetning for 1854 kan man se, at han da havde forladt den. Som den indsigtfulde Lærer han var, har han sikkert bragt i Erfaring, hvor mange Skavanker denne Metode var behæftet med.

Paa næste Side findes en Afskrift af en Side af denne Skoledagbog fra 1836.

Desuden førtes der Journal over alle Omflytninger fra Klasse til Klasse i de forskellige „Skoler“, alt med en Omstændelighed til Punkt og Prikke, som maa have medført et ualmindeligt Tidsspilde, et Forhold, som man nu om Dage staar ganske uforstaaende overfor.

Af den nævnte Indberetning 1854 ses tillige, at Alslev Skole har været forsynet med et Danmarkskort og et Europaskort, og at 6 Drengene og 3 Piger har faaet Geografiundervisning ved disse Kort. 8 Drengene og 6 Piger er øvet i Retskrivning og Fædrelandshistorie. 2 Piger og 2 Drengene er naaet til „skriftlig Udarbejdelse“.

Gymnastikken blev stedse stedmoderlig behandlet. Autoriteterne maatte stadig foreholde saavel Skolekommissioner som Lærere at gøre deres Pligt, men kun

Dato	Under- vis- ningstid	Undervi- ningstal	Klasseind- deling	Bihjæl- p.	Elever	Anmærk- ninger
Juni 27 og 29	Form.	Læsesk.	Stavekl. 5	40	4.10.12	Fravær. 1 Syge 30.16 Med Gr. 1.2.7.12.28 Med Till. 17 Uden Gr. 41.26 2 Syge 16.30 Med Gr. 3 Med Till. 17 Uden Gr. 32.21
			Ordkl. 1	44	19.17.13	
			Læsekl. 1	28	41.42	
			— .	8	38	
			— 2	33	15.2	
			— 3	5	34	
			— 5	36	35.26.25.16.18.20.21.7	
			— .	43	8.1(32)9.11.14.27.22.6	
			Skrivesk. Sandkl. 1	5	4.10.12.19	
			— 2		6(17)	
		Bogstkl. 1	15	41.42.44.13.38.40		
		Stavekl. 1		43.22.8.2.7.16		
		— 2	1	34(32)26		
		— 3		25.28.14.35.36		
		— 4		11(30)		
		Ordkl. 1	L.	27.33.18.21.20		
		— 2		3.9		
		Regnesk. Sandkl. 1	14	4.10.12.6(17)19		
		Talkl. 1	21	8.5.41.42.44.13.38.40		
		Læsekl. .		15.2.22		
		Tabelkl. 1	26	43.16		
		— .	34	7(32)		
		— 2	25	28		
— .	36	33.35				
4 Spec. 3ubn. L.		11(30)18.27.20				
— ben.		1.3.9				
Eftm.	Læsesk. Skrivesk. Regnesk. samme Inddeling Forstands- øvelser					

lidt hjalp det. Man kom saa paa den Tanke, at det vilde hjælpe til at bortrydde en af de væsentligste Hindringer ved Landsbyskolerne, om der blev anskaffet Gymnastiksko. 1857 lod Ministeriet udgaa et Circulære, der paalagde Skolekommissionerne at virke for Anskaffelsen af Sko til Gymnastikundervisningen. Der er

intet, der tyder paa, at Circulæret har frugtet i Alslev. Ved Midten af forrige Aarhundrede blev der flere Steder antaget velbegavede, unge Mennesker til at hjælpe Lærerne ved overfyldte Skoler. I Alslev Skole, hvor der i mange Aar havde været et stort Antal Børn (1842: 80 Børn, 1845: 91, 1847: 92), trængtes der netop til en saadan Hjælp, og da Provsten interesserede sig for Vinterlærere, tog Sogneforstanderskabet Sagen op til Overvejelse, hvilket førte til, at der udarbejdedes en helt ny Skoleplan for Alslev Sogn. I denne blev der Plads til en Underlærer, og Degnen blev kaldet Førstelærer, Lønningen fastsattes til 6 Td. Rug, 33 Td. Byg efter Kapitelstakst, Skolepenge ca. 22 Rdl., Offer og Akcidentser ca. 101 Rdl., Brændsel og Fourage som hidtil. Underlæreren tillagdes en Løn af 6 Td. Byg og Skolepenge ca. 8 Rdl. og Kostpenge 30 Rdl. Til Hjælp til Underlærerens Løn maatte Førstelæreren yde 60 Rdl. aarlig, hvilket man begrundede med, at Underlæreren lettede Arbejdet for Førstelæreren. Tillige bestemtes, at der skulde oprettes en Pogeskole i Torrup med en Lønning af 6 Td. Byg og Skolepenge ca. 2 Rdl. Da Lærer Fuglsig var en gammel Mand, kom den ny Skoleplan først til at træde i Kraft ved hans Afgang, hvilket skete et Par Aar efter. Hidtil havde Degnen nydt Smaaredsel af Sognets Beboere, ca. 20 Sn. Æg og Mælk til ca. 40 Pd. Ost. Denne Ydelse ønskede Beboerne afløst ved Lærer Fuglsigs Afgang. En Forhandling kom i Gang; men det kneb med at komme til et Resultat, da Beboerne forsøgte at bringe Afløsningen saa langt ned, at Fuglsig fandt Forslaget ganske uantageligt. „Jeg maa skamme mig som en Hund overfor min Eftermand, hvis jeg gaar ind paa det“, skal Fuglsig have ytret. Afløsningen fandt Sted med

3 Td. Byg. 1879 fik Vinterlæreren i Alslev sin Løn forhøjet med 4 Td. Byg, og samtidig hermed forandredes Pogelærerpladsen i Torrup til en almindelig Vinterlærerindeplads. Efter den forrige Skoleplan kunde Undervisningen i Torrup gives af „et ældre Fruentimmer eller anden dertil skikket Person“, som Beboerne selv maatte give Kost og Logis samt afgive passende Skolestue med Brændsel.

Da der købtes en Gaard i Torrup til Sognets Fattiggård, indrettedes Skolestue der, men nu er Fattiggården solgt, og i Sommeren 1927 er der bygget en ny Skole med Lærerbolig. Vinterlærerindepladsen er forandret til et fast Enelærerembede med en Begyndelsesløn af 2340 Kr. Skoleplanen af 1861 gjaldt, indtil en ny Skoleplan efter Skoleloven af 1899 traadte i Kraft. Da Førstelæreren maatte afstaa 120 Kr. til Vinterlærerens Løn, og Kornpriserne stadig gik nedad, gik den kontante Lønning saa dybt ned, at han kun fik godt 300 Kr. af Kommunekassen; Resten maatte han faa ind i Offer og Akcidenser samt Jordlodden. Da Halvfemserne var daarlige Aar for Landmændene, blev de det ogsaa for Degnen i Alslev, hvorfor Jordlodden blev afløst 1901.

1901 traadte saa en ny Skoleplan i Kraft. Førstelærerens Begyndelsesløn sattes til 920 Kr., skønt Skolelovens højeste Trin var 900 Kr. Aarsagen til denne lille ekstra Forhøjelse var Jordlodden. Da det var vitteligt, at en stor Del af Jordlodden var skænket til Embedet og aldrig var bleven betalt af Beboerne, gik Sogneraadet ind paa at forhøje Begyndelseslønnen og at overtage Jordlodden, der kort efter blev solgt med Undtagelse af et lille Stykke, der skulde forblive ved Embedet. Det meste af dette Stykke er nu taget ind

som Have, dels til Førstelæreren og dels til Andenlæreren. Foruden Begyndelseslønnen sattes Kirkebylærerlønnen til 50 Kr. og Kirkesangerlønnen til 100 Kr., Bolig med Have. 200 Kr. Brændsel 100 Kr. Offer og Akcidenser 290 Kr.

Børneantallet steg stadig, og Sogneraadet fik Paalæg om at oprette et Andenlærerembede, hvilket skete 1913. Der byggedes saa en ny Skole med 3 Skolestuer, hvorimod de gamle Skolestuer indrettedes til Bolig for Andenlæreren og til Udvidelse af Førstelærerens Lejlighed, ligesom Vinterlærerinden ogsaa fik et Værelse.

Nu er Alslev Skole treklasset baade Sommer og Vinter. Om Vinteren er der Hverdags- og Heldags-skolegang for alle Børn fra 20. Oktober til 1. Maj.

Førstelærerens Begyndelsesløn er 2640 Kr., Kirkesangerløn 350 Kr., Kirkebylærerløn 50 Kr. og 20 Kr. pr. 100 Indbyggere for Søgnedagsforretninger. Andenlæreren har 2340 Kr. i Begyndelsesløn og 350 Kr. som Organist. Vinterlærerinden faar 900 Kr.

1918 blev Offer og Akcidenser afløst.

Lidt om Bygningerne.

Den første Degnebolig med Skolestue blev opført i Aaret 1742 paa samme Plads, som Skolen endnu staar paa, af daværende Kirkeejer, Skipper Søren Jessens Enke, Karen Abrahams Brochmann af Hjerting. Hendes Sønesøn, Degnen Ole Frank Jessen, opbyggede 1792 en ny Degnebolig for egen Regning og uden nogen Bekostning for Sognet, og det gamle Skolehus blev repareret og omdannet til Udhus. Det kostede Degnen 400 Rdl., — og det var ingen ringe Sum paa den Tid. Derefter indgav han et Andragende til Cancelliet om at faa Erstatning i visse Tilfælde. En

kgl. Resolution tilkender derfor ham, naar han flytter, eller hans Dødsbo en Erstatning paa 100 Sletdaler. At denne Degnebolig har været et ualmindeligt flot og pænt Hus efter Datidens Byggemaade, kan man se af en Beskrivelse fra 1802; da blev der nemlig foretaget Syn over Bolig og Skole. Beskrivelsen er saalydende: „Der fandtes et nyt Vaaningshus. 7 Fag Bindingsværk, Tavlmur, tækket med Straa. Midt paa Huset Dobbeldør. 3 Fag Storstue med Fjælgulv og Loft, 3 Fag engelske Vinduer, ved samme Stue et lille Kammer. Dagligstue 2 Fag med 2 Karme engelske Vinduer, under Vinduerne er Væggene beklædt med Fjæl, i samme Stue er et Sengested, lukket med dobbelte Døre, hvori er engelsk Vindue, to smaa Spisekamre, Sovekammer med 2 Karme engelske Vinduer, under samme beklædt med Fjæl. Kamrene med Fjælgulv. Køkkenet med Stengulv og 1 Karm Vinduer indlagt i Bly. Til Køkkenet er bygget et lille Udskud til Forstue ud i Gaarden, hængt med røde Tagsten. Det søndre Hus er Udhus og bestaar af 9 Fag Bindingsværk, Lervægge, ved samme en lille Udbygning paa to Fag, Kostald, Tærsklo, Korngulv, Høgulv samt Faarehus, tækket med Blandingstække. Det store Hus bestaar af 8 Fag, hvoraf de tre vesterste er Sognets Hovedskoles Bygning, Lergulv, 2 Karme Vinduer indlagt i Bly, Bindingsværk, Tavlmur paa den søndre Side, det øvrige Lervægge. De fem Fag af den gamle Degneboligs Bygning bruges til Bryggers med Bagerovn, desuden to smaa Kamre. Udentil Bindingsværk, dels Tavlmur, dels Lervægge, tækket med Straatag.“ Den Bygning, som O. F. Jessen opførte, havde Façade i Syd og stod omtrent, hvor den nuværende Skole af 1913 staar, og den beboedes af Fuglsig 1842. Da

Lærer Raun afgik 1830, trængte den til en større Reparation. Bræddegulvet i Storstuen, Dagligstuen og Sovekammeret blev fornyet, ligeledes flere Vindueskarme. Efter Rauns Død afkøbte Skolekommissionen to Fag Udhuse ved Skolen for 32 Rdl., hidtil tilhørende Raun. Udgiften skulde paalignes Sognets Beboere. Til at foretage denne Ligning havde Skolekommissionen tilkaldt 4 Sognemænd; men disse erklærede, at Huset ikke var saa meget værd, da i det mindste to Fag paa begge Sider trængte til Reparation paa Taget, og Lægterne paa flere Steder var knækket, og Bislingerne i Stalden var ubrugelige. Udfærdigelsen af Ligningen blev saa udsat, og Sognepræsten forespurgte Skifteforvalteren, om ikke en ny Vurdering af uvildige Mænd kunde foretages, eller maaske en Auktion derover afholdes. Udhuset blev senere erhvervet for 12 Rdl. holstensk Cour. eller $19\frac{1}{8}$ Rdl. Den Jesenske Degnebolig blev afløst af en ny, der blev opført med Façade mod Landevejen. Da Christiansen 1863 tiltraadte Embedet, blev Murene forhøjet og en ny Skolestue opført ved den nordre Ende, og tillige blev der bygget et nyt Udhus. Gulvene i Køkken og Bryggers var i denne Degnebolig ogsaa af Mursten eller Topsten. Denne Skole blev ikke ret gammel; thi 1889 nedreves den, og der byggedes en ny bag den gamles Plads, ca. 5 Alen fjernet fra Landevejen. Denne Bygning rummede en meget stor Skolestue paa 5 Fag, der havde Kubikrum til nogle og halvtreds Børn. Denne Skolestue blev der stadig klaget over: Børnene frøs. Og noget var der om det, en Kakkellovn formaaede ikke at opvarme dette store Rum, der ikke havde gibset Loft. En 1 Fags Forstue adskilte de to Skolestuer. Degnens Lejlighed var meget indskræn-

ket, selv efter Datidens Forhold. Sogneraadet holdt sig strengt til Lovens Bogstav, der lød paa 120 □ Alen. Der var heller ikke indrettet et Værelse til Vinterlæreren, hvilket blev til stor Hinder flere Gange for denne.

Lærere ved Alslev Skole.

1. Alslev-Hostrup havde faaet sin første Sædedegn, inden Kong Christian den Sjette udstedte sin Skoleforordning af 1739. Efter al Sandsynlighed er Student Stephan Toft, en Brodersøn af Pastor Oluf Christensen Toft i Alslev, bleven Degn i Alslev førend Aaret 1700. Han boede først i et Lejehus, men da der saa i Aaret 1742 opførtes Degnebolig, fik han her Bolig. Samme Aar fik han til Medhjælper Student Zacharias von Huus fra Ringkøbing. Toft døde 1749, 83 Aar gl.

2. Zacharias v. Huus fik Embedet. I Præstens Embedsbog staar om ham, at han paa Grund af „sit slette Opførsel i Levnet skilte sig selv ved Embedet 1752, hvorom Schads Herreds Justitz-Protokol bærer tydelig Vidne“.

3. Anthonius Barkmann, der var Søn af Pastor Christen Barchmann i Vilslev, havde studeret og var theologisk Kandidat. Død omkring ved 1789.

4. Ole Frank Jessen var Søn af Sognepræst Abraham Jessen og Broder til den daværende Sognepræst Anders Møller Jessen. Den gamle Degnebolig har nok ikke været tilfredsstillende for Præstesønnen, der var gift med Ingeborg Haahr, en Datter af Proprietær Jens Udesen Haahr, Lindbjerggaard, hvorfor han lod en ny Degnebolig opbygge for egen Regning 1792. Provst Sidelmann visiterede 1794—96—97—99—1800 og 1801. Han skriver stedse: „Ungdommen svarede med megen

Forstand“ eller „svarede meget godt“. Jessen var sikkert en velstaaende Mand, der nok havde arvet en hel Del efter sin Fader, og muligvis har han ogsaa faaet en Medgift med sin Hustru. 1810 købte han Hovedgaarden Visselbjerg for 10000 Rdl.; her gik det tilbage for ham, hvilket sandsynligvis stammede fra Pengekrisen 1813. Gamle Folk siger om ham: „Jessen var en rig Degn, men blev en arm Herremand“. Han døde 1815, 49 Aar gl. Hans Enke, der da var 42 Aar, giftede sig nogle faa Maaneder efter med Bondekarl Mathias Thomsen af Alslev, der var 26 Aar gl.

5. Jens Pertou Haahr var en Svoger til O. F. Jessen og gift med Sognepræst Anders Møller Jessens Datter, Mette Cathrine Jessen. Hun var som Barn bleven forældreløs og var sammen med en Søster bleven opdraget hos sin Faster paa Store Hebo. Haahr var meldt til Eksamen i Efteraaret 1807; men han naaede ikke fra Ribe til Hovedstaden, forinden Englændernes Overfald fandt Sted, hvorfor der afholdtes en overordentlig Eksamen i Foraaret 1808. Han studerede Theologi en kort Tid, blev gift og fik Degneembedet i Alslev. Her var han ikke vel tilfreds, og derfor byttede han med Degnen i Ølgod. Haahr døde som Degn i Ølgod 1837, 49 Aar gl. Han var en meget livlig, selskabeligt anlagt Mand med en sjælden smuk Sangstemme, hvorfor han ogsaa nød den Ære at blive kaldt til Ribe for at synge ved en Biskops Jordefærd. Ved festlige Lejligheder skrev han ret gode Vers. Som theologisk Student havde han Ret til at bestige Prædikestolen, og ikke sjælden prædikede han i Præstens Fraværelse. Der siges om hans Prædikener, at de var af en saadan Beskaffenhed, at de gamle Koner græd. Baade som Menneske og Lærer havde Haahr et godt Lov paa sig.

6. Jørgen Andersen Goth modtog Embedet 2. April 1812. Provsten i Haderslev havde eksamineret ham 3. December 1771 og fundet ham dygtig nok til at forestaa en Biskole, skønt han kun var 14 à 15 Aar gl. Samtidig hermed blev han beskikket til Skolemester i Stürsbøl. Han døde i Alslev 18. Juli 1816, 59 Aar gl.

7. Svenne Raun havde før været Lærer i Varde. Han blev efterhaanden svagelig og vist ogsaa noget pirrelig. Skolen blev ham til Besvær, særlig da den indbyrdes Undervisningsmetode trængte saa stærkt paa; for en ældre Lærer var denne Metode slet ikke let at sætte sig ind i. 6. Oktober 1827 visiterede Amtsprøvest Frost. Han skriver om Visitatsen: „Nogle enkelte Børn læste ret godt i Bog, men mange kun taaleligt, og ingen af dem havde noget Begreb om Indholdet af det læste. I Udenadstavning stod man meget tilbage. Religionskundskaben indskrænkede sig til den blotte Udenadslæsning; med Regning og den indbyrdes Undervisning var der gjort en tarvelig Begyndelse. Prøver af nogle Børns Skrift forevistes, som kun lidet hævede sig over det middelmaadige. Læreren mangler Øvelse og Færdighed i at katekisere.“ Efter denne Visitats foreslog Sognepræsten, at Raun burde holde en Hjælpelærer, hvilket han dog nødvendig vilde gaa ind paa. Aaret efter blev han dog nødsaget dertil. Hjælpelæreren fik foruden Kost og Logis, Vask, Lys og Varme 16 Rdl. i Løn. Præsten tilbød at yde andre 16 Rdl. mod, at han uden for Skoletiden underviste Præstens Børn 2 Timer daglig. De huslige Forhold i Degnefamilien var ikke de allerbedste, og flere Hjælpelærere rejste efter kort Tids Forløb, hvorfor Skolekommissionen betingede sig, at hvis man fandt, at

Hjælpelæreren ikke kunde være tjent med den Kost, der blev budt ham, kunde Skolekommissionen indleje ham et andet Sted paa Degnens Regning. Det varede ikke længe, førend der opstod Rivninger mellem Familien Raun og Hjælpelæreren, og Raun saa sig nødsaget til at indgive sin Afskedsbegæring, men Biskoppen afslog denne. Efter en fornyet Afskedsbegæring fik han sin Afsked 1. Maj 1831 med en Pension af 2 Td. Rug, 7 Td. Byg og 16 Rigsdaler. Raun var fattig og i sine sidste Aar tillige umedgørlig, men han blev heller ikke behandlet ret godt; det kneb for ham at faa sine smaa Indtægter inddrevne, hvorfor han maatte klage til Skolekommissionen. Han var den sidste Degn, som forrettede Tjeneste i begge Pastoratets Kirker, i Hostrup dog kun til 1826. Han døde 29. Maj 1831, 58 Aar gl. Faa Aar efter døde hans Enke, og den store Børneflokk spredtes; de yngste af dem maatte opdrages paa Sognets Bekostning. Fattigvæsenets Regnskab taler et tydeligt Sprog om Familiens Fattigdom.

8. Hans Nissen, der forhen var Lærer i Hjerting, var en dygtig Lærer, naar han var ædru; men han blev forfalden til Drik, og Skolen blev forsømt. Han døde 28. December 1833, 45 Aar gl., og efterlod sig en Enke og en Søn i den yderste Fattigdom. Fattigvæsenet maatte tage sig af dem, og de blev foreløbig anbragt i Fattighuset. Ved samme Lejlighed blev hendes Ejendele registrerede, og hun fandtes i Besiddelse af de fornødne Gangklæder, en Overdyne, to lange Bolsters Puder, fire korte Puder, to Hørgarnslagener, to Blaa-garnslagener, en Spinderok, en Kiste, en Dug, tolv Servietter, tolv Alen Hvergarn og fire hvide Pudevaar. Hendes Pension, der ydedes af Eftermanden, blev fastsat til $5\frac{1}{2}$ Td. Byg.

9. Hans Jakob Nielsen Fuglsig blev Lærer og Kirkesanger i Alslev 1834. Han var født i Hjerting og havde i sine yngre Dage været ved Murerprofessionen om Sommeren og Skoleholder om Vinteren. Efter at have modtaget Undervisning hos Pastor Mathiesen blev han Hjælpelærer hos Clemmen Lambertsen i Kokspang, hvis Eftermand han blev 1814, og 1826 beskikkedes han til Kirkesanger i Hostrup. Da Fuglsig havde ydet den ovenfor nævnte Pension til Nissens Enke i 10 Aar, androg han Sogneforstanderskabet om at faa Sognet til at overtage denne Byrde. Forstanderskabet afslog Andragendet og henviste til, at der var en betydelig Avling til Kaldet. Pastor Jørgensen gjorde i denne Anledning opmærksom paa, at der aldrig af Sognet var indkøbt Jord til Embedet, men at samtlige Jorder var skænket, hvorfor han ikke kunde anse det for billigt, at denne Begrundelse skulde være til Forklejnelse af Embedet, og at endvidere Fuglsig, der havde en stor Skole at forestaa, og ialt forestaar den saaledes, at Sognet har Grund til at være tilfreds med ham, vel kunde fortjene at lettes i sit Embedes Byrder. Hvad Præsten mente, tog Forstanderskabet intet Hensyn til, og Sagen gik videre. Imidlertid blev den afgjort i Mindelighed paa den Maade, at Fuglsig som hidtil udredede Enkepensionen, imod at Sognet paatog sig at udrede Halvdelen af Skatterne paa Embedsjorden foruden Brandpenge. Det var ikke alene Sognepræsten, der gav Lærer Fuglsig godt Vidnesbyrd, ogsaa Biskoppen og Provsten var vel tilfredse ved deres Visitater. 1842 visiterede Biskop Tage Müller, som udtrykte sit Syn paa Skolens Tilstand saaledes: „Naar jeg undtager de nederste Børn, der dog paa faa Undertagelser nær læste ret godt, var Læsningen saavel af

dansk som latinsk Tryk saa sikker og færdig, at den fortjener Ros. De øverste Børn, især en Pige, svarede fortrinligt paa Spørgsmaal om Lærebogens Indhold, de mellemste Børn godt, de nederste havde i Almindelighed begyndt vel. Den bibelhistoriske Kundskab stod noget lavere. Skriften til Dels god, til Dels tg., til Dels endnu mellem to Streger. De øverste Børn, som overhovedet var meget opvakte, havde heller ikke daarlig Kundskab om Reglerne for Retskrivning. Nederste Klasse: Bihjælperne ved indbyrdes Undervisning tages her af øverste Klasse, Læsningen var god, Fremgangen i Regning ogsaa, Skriften behandlet med Orden, Forstandsøvelse vel ikke forsømt, men kunde vel bringes videre, Gymnastik, 3die Grad, ret god.“ Aaret efter visiterede Provst Daugaard, som skriver: „Øverste Klasse 43 Børn. De sang ret godt under Forsang af Læreren. Omtrent Halvdelen læste godt, rigtigt, færdigt og forstandigt; den anden Halvpart paa et Par nær ikke slet, men dog lidt famlende og med Udeldelse og Tilsætning. Lærebøgerne var vel lærte, og de færmeste Børn svarede færdigt og forstandigt; saa godt som alle viste ved deres Svar, at de var vel anførte til Tænksomhed. En Del skriver godt, især Pigerne, og alle ses at være vel anførte. De øverste Dreng og Piger regnede rigtigt paa Tavle, men ikke med behørig Færdighed udenad. De nederste regnede ikke ret rask og rigtigt. I Geografi var de vel underviste. Gymnastikken nogenlunde øvet.“

Da Treaarskrigen er sluttet, ser det ud til, at Skolerne her ikke staar paa samme Højde som forhen; om det er de urolige Samfundsforhold, der har foraarsaget denne Sænkning, eller der har grebet andre Faktorer ind, formaar jeg ikke at afgøre. Biskop Daugaard var

igen i Sognets Skoler 19. Juni 1851, og da slutter han sine Bemærkninger saaledes: „Medens alt staar vel til i Kirken, er der ikke lidet tilbage at ønske for Skolernes Fremgang.“ Heldigvis var Biskop Daugaard ret vel fornøjet, da han atter (i 1854) aflagde Visit i Alslev Skole. Den ny Provst, Tobiesen, var heller ikke vel tilfreds ved et Par Visitatser. Ved den ene klager han over, at Børnene savner Færdighed og Raskhed i at besvare endog simple Forstandsspørgsmaal; ved den anden, som afholdtes 1850, skriver han: Sang maa-delig, Læsning 12 mg, 19 g, 12 tg, Religionsbøgerne i det hele godt lærte, men kun enkelte Drengene gav ret gode Forstandssvar, medens de øvrige kun svarede lidet eller intet uden for Bøgerne. Skrivning ret ordentlig og efter Børnenes Alder nogenlunde god. Regning paa Tavle og i Hovedet g—tg. Af Geografi kendte nogle faa Drengene lidet.“ Visitatsen havde ikke været særlig vellykket. Provsten havde givet sin Misfornøjelse til Kende ved at slaa i Bordet. Paa Hjemvejen fra Skolen var Børnene optaget af, hvad der var foregaaet, og Hans Pedersen fra Toftnæs sagde om Provsten: „Det var en gal Karl!“ Lærer Fuglsig har sikkert staaet paa Højde med sin Tid, og han var anset for at være en flittig Lærer, der passede sin Skole og gjorde sig Umage for, at Børnene lærte noget, hvorfor han ogsaa forlangte, at de skulde lære deres Lektier; men derudover var det nok ikke stort, der gaves Børnene. Fik han Nag til noget Barn, kunde han være uretfærdig, og Barnet fik Prygl i stor Stil. Flere Gange har han været lige ved at gaa over Grænsen for det tilladelige. Selvfølgelig holdt han streng Disciplin, det laa jo ligefrem i Tiden, men i hans sidste Aar kneb det for ham at opretholde den vante

Disciplin; de store Drengene tog Spillekort med i Skolen, og det ser nærmest ud til, at han burde have søgt Afsked tidligere. De hjemlige Forhold kan maaske ogsaa have været medvirkende til, at det ikke gik saa godt i Skolen som tidligere. Flere af hans Døtre gik som ugifte derhjemme og blev noget til Aars; og et Par af dem tillige med hans Kone var nok ikke fri for Hang til stærke Drikke. Fuglsig var gift med Birgitte Marie Clemmensdatter, Datter af Lærer Clemmen Lambertsen i Kokspang, hun var 9 Aar ældre end Fuglsig og døde 23. April 1862, 78 Aar gl. Saa søgte han sin Afsked 1863 efter at have været Lærer i Alslev i 29 Aar og i Kokspang i 20 Aar. Han købte sig en lille Ejendom i Astrup, Bryndum Sogn, hvor han døde 13. April 1871, 78 Aar gl. Hans Lig jordfæstedes paa Alslev Kirkegaard.

10. Lærer C. T. Jensen, Underup ved Horsens, blev 28. April 1863 kaldet som Fuglsigs Efterfølger; men han frabad sig Embedet og Biskoppen kaldede saa Lærer ved Ribe Borgerskole Andreas Christiansen. Ribe Avis skrev i den Anledning: „Borgerskolen her mister i Christiansen en nidkær, dygtig og af Børnene meget afholdt Lærer.“ Christiansen var en Gaardmandssøn fra Vedding, Hanved Sogn ved Flensborg, født 7. Febr. 1830, dimitteret fra København 1862, ansat ved Ribe Borgerskole ^{27/11} 1862, tiltraadte Alslev Degneembede 1. Maj 1863. Flere i hans Slægt havde i omkring ved 200 Aar beskæftiget sig med at undervise Børn, og selv havde han i sin Ungdom opholdt sig hos sin Onkel, der var Degn. Efter denne Uddannelse blev han Lærer flere Steder i Sønderjylland, bl. a. i Flensborg, inden han underkastede sig Lærereksamen. Da han blev Lærer i Ribe, viste det sig, at han var en kundskabsrig Mand, der var i Stand til at give Undervis-

ning baade i Tysk, Fransk og Engelsk, og han tog sin Lærergerning op med Lyst og Interesse. Han udarbejdede en Læsebog for mindre Børn efter nye Principper, hvori han indførte Deling af Ordene efter Stamme og Endetillæg. Som den aandelig interesserede Mand, der hørte til den grundtvigske Retning, forsøgte han ogsaa at lede Religionsundervisningen ind paa nye Baner, særlig med Hensyn til Balles Lærebog, hvorfor Folk i Alslev ogsaa sagde, at den nye Degn ikke lærte Børnene noget. Dermed mentes, at han ikke lod Børnene lære saa meget udenad i Lærebogen, som Fuglsig havde gjort. Tillige paastod Alslevfolk, at han sang falsk i Kirken, hvilket kom af, at han ikke brugte de mange Sving paa Melodierne, som Kirkegængerne var vant til; thi Christiansen var i Virkeligheden en meget god Kirkesanger. Efter Biskop Daugaards Raad lempede han sig efter Menigheden, og Kirkesangen blev efterhaanden meget tilfredsstillende. Christiansen bragte snart Alslev Skole i god Stil, og ved Visitatsen ^{21/11} 67 skrev Provst Assens: „Læsning: de fleste mg., ^{1/3} dog kun g. eller tg., Religion mg., Skrivning mg.—g enkelte kun tg., Regning mg. eller g., Geografi mg., Sang mg. I Gymnastik, som holdtes i Skolestuen, var de forberedende Øvelser vel indøvede.“ Christiansen nød megen Agtelse i Sognet, blev valgt ind i Sogneraadet og var i en Aarrække Raadets Formand. Han døde 9. Februar 1881, 51 Aar gl. Hans Venner satte en anelig Mindesten paa hans Grav.

11. Vilhelm Olldag, en Stifsøn af A. Christiansen, født 1855, havde først uddannet sig i Handelsfaget. Saa begyndte han ved Siden af sit Kontorarbejde at læse til Lærereksamen, som han tog 1880. Da hans Stiffader døde nogle Maaneder efter, søgte og fik han Embedet. Paa den Tid rejste sig de første Andels-

mejerier. I Alslev byggedes Mejeri 1885, og derigen- nem kom Olldag i Forbindelse med et Smørhandels- firma i Newcastle. Han blev knyttet til Firmaet og søgte sin Afsked 1892. Olldag var saa i nogle Aar ved Smørhandelen, hvorefter han søgte Lærerebøde og blev ansat ved Lunde Skole i Skads Sogn, hvorfra han søgte Afsked 1923.

12. Hans Peder Hansen Novrup, født i Jerne Sogn 1861, tog Vinterlærereksamen 1876, Vinterlærer i Vren- derup fra 31. Jan. 1877 til 30. April 1879 og i Hyllerslev fra 20. Oktbr. 1879 til 15. Maj 1880, Elev paa Vinterlæ- rerskolen i Hoven to Somre, dernæst paa Gjedved Seminarium 1880—82, Lærer i Nordby Fanø 1882—86, Føstelærer i Lyngsaa ved Sæby 1886—92, Førstelærer og Kirkesanger i Alslev 1892—1. Novbr. 1927.

Siden Andenlærerembedet oprettedes, har følgende Andenlærere virket ved Alslev Skole:

1. Søren Agnus Andreassen 1913—14, Førstelærer i Hirtshals.

2. Kasper Worm 1915—21, Lærer i Fjerupgaard.

3. Hans Hedegaard Rasmussen 1921—23, Lærer i Knaplund.

4. Christian Bruun fra 1923.

Af Vinterlærere og Vinterlærerinder har der været ikke saa faa. Den første Kvinde, der bestod Vinter- lærereksamen, var Pernille Bondesen fra Toftnæs, og hun fik Plads ved Alslev Skole, der altsaa sandsynlig- vis er den første Skole med ansat Vinterlærerinde. Hendes Broderdatter Oskild Chr. Bondesen har nu været Vinterlærerinde ved Alslev Skole i 29 Aar.

Kilder: Provinsarkivet i Viborg, Præstegaardsar- kivet, Skolearkivet og Sogneraadsarkivet i Alslev.

Mandø i tidligere Tid.

Af Læge *Hans Peter Brasch Kjærgaard*, København.

I.

Mandøs Historie er lidt af Danmarks og lidt af Vesterhavets Historie.

Vi maa tænke os Øen dannet som en Sandbanke i Havet. I Stenalderens Slutning og ind i Bronzealderen sænkedes Landet i det sydvestlige Danmark, hvorved Havet trængte ind. Hvor der før var Skove og Moser med Fyr og Eg, blev der Hav, og kun de højest liggende Dele af det gamle Fastland blev tilbage som Øer. I de gamle Aadale, hvor Havet nu stod, hulede Tidevandets frem- og tilbageløbende Strøm Bunden ud til de senere Dyb og Render. Paa de sydlige Vesterhavsøer, de saakaldte Gestøer, ser man tydeligt denne Kerne af Istidsaflejringer, men paa de tre nordligste, de saakaldte Sandøer, Fanø, Mandø og Rømø, mangler Istidsaflejringerne ganske; de bestaar kun af Sand og Marsk.¹

Mandø er da opstaaet paa den Maade, at engang i Tiden har der aflejret sig en Sandbanke mellem Havstrømmene. Denne Sandbanke har været som en Sandvade imod Vest, ud mod det urolige Hav, der i Læsiden mod Øst gik over i en Slikvade.

Efter at de lavtliggende flade Strækninger langs Vestkysten af Jylland var dækket af Havet, begyndte

¹ *Eugen Warming*: Dansk Plantevækst. *A. Jessen*: Marsken ved Ribe.

Marskdannelsen. Det fine Ler, som de jydsk Aaer, Varde Aa, Sneum Aa, Konge Aa og Ribe Aa førte med sig ud i Vadehavet, blandedes med Slikkrebsenes og Sneglenes Slim og aflejredes som Klæg, hvor Vandet var roligt. (A. Jessen).

Men denne jævne Udvikling har Stormfloderne Gang paa Gang forstyrret og forandret.

Vesterhavet danner jo en Udbugtning fra Atlanterhavet. Det er aabent imod Nord gennem Skagerak og gennem den engelske Kanal, men lukket i Sydøst af den Bugt, som dannes af Sønderjyllands, Tysklands og Hollands Kyster. Under voldsomme Storme fra Vest eller Nordvest presses Vandmasserne fra Atlanterhavet ind i Vesterhavet, og i dettes sydøstlige Hjørne, hvor der ingen Afløb er, stiger Vandet indtil 4 à 5 Meter over daglig Vande, og kastes af Stormene ind over de flade Kyster og de lave, ubeskyttede Marskøer.

Disse Stormfloder, som med flere eller færre Aars Mellemlum har gentaget sig i hele den historiske Tid, har været Vesterhavsøernes Skæbne. Omend det straks skal siges, at Mandø ikke hører til de mest medtagne, kan det dog ogsaa her vises, hvorledes Havet i den historiske Tid snart har brudt ned og snart bygget op.

II.

Paa Mandø findes ingen Oldtidsminder, og medens man lige indenfor paa Fastlandet i Okholm har fundet en Guldskat fra Vikingetiden, kendes ingen Oldtidsfund fra Mandø.

Den ældste Kilde til Kendskab om Øen er da dens Navn. Søger man tilbage til Navnets oprindelige Form, finder man den første Gang nævnt i Kong Valdemar Sejrs

Jordebog fra 1231. Den omtales her to Steder og staves *Mannø* og *Mannæø*. Middelalderen igennem gives Øens Navn noget forskelligt. Følgende Liste, som velvilligst er overladt mig af Statens Stednavnsudvalg, viser dette.

- Mannø:* } Kong Valdemar Sejrs Jordebog 1231.
Mannæø: }
Mandør: Dokument udstedt af Erik Menved 1292.
Manø: Jens Voltersens Gavebrev 1317.
Mannø: Biskop Jens Hee's Brev 1321.
Mannøø: Ribe Stiftskiste 1321.
Manø: Ribe Stifts „Oldemoder“ 1340.
Mannø: Stadfæstelse af Ribe Bys Privilegier af Christian den Første 1455.

Skrivemaaden i Dokumenterne veksler jo en Del. Skriftsproget var kun uudviklet og Stavemaaden i de Tider for en Del en Skønssag. Allerede 1292 skrives *Mandør*. Da Udtalen af Øens Navn vel ikke kan have forandret sig synderligt i den korte Tid mellem 1231 og 1292, er dette naturligvis forskellige Forsøg paa at gengive den samme Udtale. I den foranstaaende Liste er Skrivemaaden med to n'er den hyppigste; men Skrivemaaden *Mandø*, som fra det 16de Aarhundrede og til forrige Aarhundredes Begyndelse er den eneraadende, giver i Virkeligheden den samme Udtale. Paa Øen udtales Navnet i vore Dage omtrent som „Manne“ og skrives *Mandø*.

Det næste Spørgsmaal bliver da, hvad kommer Øens Navn af? Oluf Nielsen udleder i sin Bog „Olddanske Personnavne“ Øens Navn af Mandsnavnet *Manne*. Samme Opfattelse har V. Dahlerup.

Navnet *Manne* har formodentlig været ret udbredt i Oldtiden. Det findes paa Runestenen fra Egaa ved

Aarhus, som Wimmer¹ henfører til Begyndelsen af det 11te Aarhundrede, hvor det staves Mani. I Følge O. Nielsen findes det paa Mønter fra det 11te Aarhundrede, og han nævner ogsaa, at en Mand fra det 14de Aarhundrede bærer Navnet Man Jonsen. I Sverrig bruges Navnet den Dag i Dag.² Det træffes allerede fra det 8de Aarhundrede i Oldtysk; derimod findes det ikke paa Norsk eller Islandsk. Men det som interesserer os mest, er, at det ikke synes at forekomme i Frisisk. Det findes i hvert Fald ikke i den Liste over frisiske Fornavne fra det 15de Aarhundrede, som anføres af P. Lauridsen.³

Der findes flere danske Stednavne dannet af Navnet, saaledes Manderup ved Slangerup,⁴ Manderup i Horns Herred, Mannerup mellem Roskilde og Ringsted, Manstrup Syd for Fjerritslev og Landsbyen Manne Nord for den store Vildmose. Morsomt er det ogsaa at se, at der i Normandiet findes en By Manneville, som Fabricius⁵ nævner blandt Byerne med nordisk Oprindelse.

Man vil forstaa, at det er ganske umuligt at sige, hvornaar den Manne har levet, som grundlagde Mandøs Bebyggelse, da Navnet har været i Brug i Danmark i saa langt et Tidsrum. — Den Omstændighed, at vi har ikke mindre end tre Landsbyer, som hedder Manderup eller Mannerup og een Manstrup, medens vi ikke har nogen med Endelsen —lev, kunde tyde paa, at Navnet først var almindeligt i en senere Tid, det 11te eller

¹ *Wimmer*: De danske Runemindesmærker.

² Meddelt af Fru Asta Winther.

³ *P. Lauridsen*: Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland. Histor. Tidsskrift 6. R. 4 Bd.

⁴ *Johs. Steenstrup*: De danske Stednavne.

⁵ *Fabricius*: Danmarkshistorie. (4. Udg.) I. Bd. S. 126.

12te Aarhundrede. Endelig er Mandø jo saa godt som noget et „Udland“, et afsides og udsat Sted, hvor man antagelig først sent har bosat sig, efter at der ikke var Plads nok inde paa Jyllands Fastland.

Mens Kinch¹ er tilbøjelig til at tillægge Navnet Ribe en frisisk Oprindelse, kan der jo ikke være Tale herom for Mandøs Vedkommende.

Vi kommer da til den Slutning, at Øens første Bebyggelse skriver sig Oldtiden eller den tidlige Middelalder og skyldes en Dansker ved Navn *Manne*.

Som omtalt er *Valdemar Sejrs* Jordebog den første skriftlige Kilde, vi har til Mandøs Historie. Den er udarbejdet 1231 og er som bekendt dels en Fortegnelse over Kongens Jordegods i Landets forskellige Egne, dels en Skatteliste.

Mandø nævnes baade i Ølisten og i Skattelisten. Ølisten er en Fortegnelse over dem af Øerne i Kongens Riger og Lande, som Kronen ejede.²

Der staar her følgende:

Vvæsten Land.

Fanø hus

Mannø hus

Rumo hus

osv.

Tilføjelsen „hus“ betyder, at Øen var beboet.

Det fremgaar heraf, at Mandø paa Valdemar Sejrs Tid var en selvstændig Ø, hvilket allerede tidligere (Kinch, O. Nielsen, Steenstrup) er blevet fremhævet, hvorfor alle Sagn om, at Øen engang skulde have været forbundet med Fanø, maa betragtes som grundløse.

¹ *Kinch*: Ribe Bys Historie og Beskrivelse.

² *O. Nielsen*: Kong Valdemars Jordebog.

I Jordebogens Skatteliste nævnes Mandø igen.
Her findes følgende:

Jucia
Ripæ DCCCC marc. den.
Mannæø XVI marc.¹

Dette er i Virkeligheden alt, hvad vi ved om Mandø paa Valdemar Sejrs Tid.

I Folkevisen om Dronning Dagmar i Danmark (1205), som fandtes i Anders Sørensen Vedels: *Et hundrede Danske Kæmpeviser*, som udkom 1591, findes de bekendte Linier:

For Mandø kaste de deres Ancker
Alt paa den hvide Sand
Toge de hin unge Frøiken Dagmar,
de løffte hende først paa Land.

Men desværre véd man intet om Dronning Dagnars Ankomst til Landet, da Samtidens Aarbøger og Krøniker ikke indeholder noget derom.²

Vedels Tekst er imidlertid en Bearbejdelse af hans Svigerfader Hans Svanings Opskrift af Visen, som slet ikke nævner Mandø eller Ribe. Om dette Spørgsmaal skriver Svend Grundtvig:³ „Kun i en eneste ægte Optegnelse er denne Vise naaet til os, og næppe har den heller i nogen anden været Vedel bekendt.“ Tilbage bliver da kun den Mulighed, at Vedel i sin Bearbejdelse af Opskriften har benyttet et lokalt Sagn, som vi mangler historisk Bekræftelse paa.

Medens vi er ved Folkeviserne, maa vi minde om, at der paa Øen, som en lille ægte Rest fra Middelal-

¹ d. e. Ribe 900 Mark Penge, Mandø 16 Mark.

² *Schiern*: Historiske Studier, II.

³ *Sv. Grundtvig*: Danmarks gamle Folkeviser.

derens Dage, endnu nedtil vor Tid har holdt sig en Folkevisedans, den saakalte Mannø Trindans.¹

I Slutningen af det 13de Aarhundrede finder vi igen Mandø omtalt. Det er, da *Erik Menved* i Aaret 1292 udsteder et kongeligt Frihedsbrev til Ribe paa Byens Strømme.

Begyndelsen lyder i Kinchs Oversættelse saaledes:

„Vi *Erik*, af Guds Naade de Danskes og Slavernes Konge osv. Vi bekendtgøre herved for alle, som se nærværende Brev; at vi overdrage Foreviserne af Nærværende, Borgerne i Ribe, fri Besiddelse af deres Forstrand, List, Mandør og alle Kyster, som ligge imellem fornævnte Steder og Ribe By, tilligemed deres eget Dyb, ligesom de plejede at have dem fra gammel Tid, tillige saaledes, at Enhver, som forser sig paa nævnte Dyb eller Forstrand, skal svare derfor i Ribe By og bøde efter samme Bys Love, saaledes som det plejer at ske fra gammel Tid af . . .“

Ribe var jo paa den Tid Landets betydeligste Handelsstad, og Borgerne har sørget for at hævde deres Forstrandsret. Indsejlingen til Byen har altsaa været dels gennem det saakaldte Riber Dyb mellem Mandø og Rømø, dels gennem Lister Dyb og derfra indenom Rømø og Mandø op til Ribe. Den tilgrænsende Strand paa Mandø, Rømø og List udgjorde da Ribes Forstrand, ja man kunde, som Johannes Steenstrup² siger, næsten regne den med til Byens „Opland“.

Denne Forstrandsret til Mandø betyder imidlertid ikke, at Ribe By *ejede* Mandø. Allerede paa Valdemar Sejrs Tid var Mandø jo et Krongods, og den vedblev at være det, hørende under Riberhus, indtil

¹ *H. Grüner Nielsen*: Danske Studier 1917.

² *Johs. Steenstrup*: Histor. Tidsskrift VIII Rk. III.

Christian den 6te i Aaret 1741 solgte Øen til Beboerne. Forstrandsretten (af 1292) skal da i Følge Adler¹ forstaaes saaledes, at dette Frihedsbrev, som senere stadfæstedes af Christian den Første, bekræftede Ripensernes gamle Eneret til Sejlads mellem Mandø og List og de dertil hørende Farvande og Eneretten til Udskibning fra hele dette Omraade.

Naar Fanø slet ikke nævnes som hørende med til Ribes Forstrand, ligger heri sikkert, at al Skibsfart af Betydning foregik ad de to omtalte Dyb, og ikke gennem Knudedybet. Vi skal senere vende tilbage til dette Spørgsmaal.

Det var naturligvis ikke alene Varer, der udførtes fra Forstranden. Undertiden laa Skibene for Anker derude, og de Rejsende landsattes eller gik om Bord dér. Vi véd saaledes, at den pavelige Udsending, Isarnus, som opholdt sig i Danmark fra 1296 til 1299 i Anledning af Striden mellem Erik Menved og Ærkebiskop Jens Grand, ved sin Afrejse fra Ribe valgte denne Vej. Den 16de August 1299 rejste han fra Ribe ud til Mandø og gik om Bord dér for at sejle til Flandern. Kr. Erslev skriver², at de Breve, som Isarnus efterlod sig, maaske er skrevne paa Mandø.

Paa Erik Menveds Tid har en af Ribe Bys velhavende Borgere, *Jens Voltersen*, ladet bygge et Kapel i Domkirken, som han skænker en Del Jordegods, heriblandt „Jorder paa Manø, som gælde aarlig 5 Skilling Sterling tilligemed 5 Gæs og 10 Høns.“ (Kinch). Gavebrevet er udstedt 1317. Han har aabenbart haft en lille Ejendom paa Mandø, hvoraf Bestyreren skulde svare denne Afgift.

¹ *P. Adler*: Ribe Cathedralsskoles Indbydelsesskrift for 1842.

² Kirkehist. Saml. 4 R. 3 Bd. 301

I det 14de Aarhundredes Begyndelse faar vi for første Gang at vide, at der findes en Kirke paa Øen.

Biskop *Jens Hee* i Ribe udsteder 1321 et Dokument, hvori det bestemmes, „at Frøøshærith og Kalslundshærith tilligemed Mannø til evig Tid skulle være annekterede til Kantoriet, saaledes, at den, der til enhver Tid er Kantor i Ribe, skal have Jurisdiktionen (den gejstlige) uden RegnskabsAflæggelse i samme.“ (Kinch). Dette er det ældste Dokument, hvoraf det fremgaar, at der findes en Kirke paa Mandø: thi Kantoren kunde jo ikke have den gejstlige Myndighed derovre medmindre der ogsaa fandtes en Kirke. — Omkring 1340 er Kirkelisten i Ribe Domkapitels gamle Bog, den saakaldte „Oldemoder“, nedskrevet. Den omfatter alle de Kirker, som paa den Tid fandtes i Ribe Stift med Angivelse af, hvor stor Afgift hver Kirke aarlig skulde svare til Provsten.

Der staar her følgende. (efter O. Nielsen).

*Cantoria
frøshærith
hygyngh VIII solidi
foored V
røthing IIII
skragh IIII
manø IIII¹*

Provsteafgiften var altsaa 4 solidi, det samme som betaltes af Sognene Rødding og Skrave, følgelig kan Mandø Kirkes Indtægter og Sognets Velstand ikke have været væsentlig ringere end disses. — Enkelte Tilføjel-

¹ Sognene er: Hygum 8 Skilling, Fole 5, Rødding 4, Skrave 4, Mandø 4. Det maa erindres, at Pengenes Købeevne dengang var langt større end nu til Dags.

ser fra en senere Tid i Ribe Oldemoder giver Oplysninger om Sognenes videre Skæbne.

Saaledes ser vi, at Pesten i Aarene 1348—1350 har lagt ikke mindre end 12 Sogne øde i Stiftet. De har i Ribe Oldemoder faaet Vedtegnelsen „desolata“ — lagt øde. Mandø er ikke herimellem, og maaske kan den takke sin isolerede Beliggenhed for, at den undgik denne Skæbne.

En anden stor Ulykke, som ogsaa indtraf paa Valdemar Atterdags Tid, var Stormfloden 1362. Den ødelagde dog kun een Kirke i Ribe Stift, nemlig Anflod ved Møgeltønder, som har faaet Vedtegnelsen „submersa“ — oversvømmet. —

Det skal lige nævnes, at vi fra Middelalderens Slutning, fra Christian den Førstes Tid, har endnu et Dokument, hvori Mandø omtales. Kongen bekræfter 1455 Ripensernes Privilegium paa Frihed paa Forstrand og Have ved List og Mandø og andetsteds udenfor Ribe (Adler). Men heller ikke her i denne Stadfæstelse af Forstrandsretten er der Tale om, at Fanø regnes med. —

Faa og spredte er disse Oplysninger, vi kan samle om Mandø i Middelalderen, og dog viser de alle, at Mandø var et Sted, man regnede med. Den hørte jo til Krongodset og svarede Kongen Afgift, men var samtidig en Del af Ribes Forstrand. Allerede i 1321 stod der en Kirke derovre, og af Provsteafgiftens Størrelse ser vi, at Befolkningen ikke kan have været helt forarmet. Skyldes dette vel for en Del, at Øens Størrelse i Middelalderen ikke var helt ubetydelig, saa maa Grunden sikkert væsentligst søges deri, at Befolkningen i Fiskeriet har haft en Indtægt af ikke ringe Værdi.

III.

I det 16de Aarhundrede hører vi for første Gang om Fiskeriet paa Mandø. Hvornaar denne Vestkystens vigtigste Næringsvej er begyndt, vides ikke; thi selv om vi ser, at Fiskehandelen i Ribe paa Reformationens Tid naaede sin Blomstring, saa rækker den dog meget længere tilbage. Saaledes skriver Kinch, at allerede 1283 nævnes Fisk som en af Ribes Udførelsesartikler.

Der fiskedes ved Før, List, Sønder-Rømø, Mandø, Fanø, Langelegh, Sønderside, Vesterside, Nyminde, Hug og Oregab. Disse saakaldte Fiskelejer var de Steder, hvor Baadene laa og fiskede i Fisketiden (Steenstrup), og det fremgaar af Ribe Skipperlaugs Vedtægt fra 1478, at ogsaa Ripenserne var med. Ved Mandø var det dog kun Beboerne selv, som fiskede.

Der fangedes især Hvillinger og Flyndere (Skuller), som blev tørret og saltet og derefter solgt paa Markederne i Ribe. Hvillingfangsten var den vigtigste i det 16de Aarhundrede, senere blev Flynderfangsten Hovedsagen.

Næsten alle de Mandø-Dokumenter, vi har fra dette Aarhundrede, er Forordninger, som drejer sig om Fiskeriet.

1548 forbyder Christian den Tredie Fiskerne paa disse Steder at sælge deres Fisk til udenlandske Købmænd. (Adler).

1563 paabydes det Fiskerne paa Mandø og de øvrige Fiskelejer at yde en „Fiskelod“ til Hospitalet i Ribe.

Dette Paabud maa allerede 1578 paany indskærpes, da „de syge og saare Mennesker“ i Hospitalet har stor „Brøst for Fisk“. (Kinch II).

I 1581—82 havde Mandø 5 Skibe, som hver afgav 1200 Hvilling til Riberhus; desuden afgav alle tilsammen 11 tørre Torsk, 11 Rokkel og 11 Snese Sund

(Svømmeblære) og Mave. Det ene af de 5 Skibe var Strandfogdens, Hans Sønniksens, som var fri for Afgift.

At det kun var Smaaskibe, de havde paa Mandø, kan man se af Biskop *Hegelunds* Dagbøger, hvori der 1589 den 27. October berettes følgende:

„Forgickes ved Mandø en Skude met to fattige Mænd, Christen Brems oc Seffren Jønsson.“

Et andet Sted noterer han:

„1578, den 20de Maj fik ieg Salt fisk hiem fra Mandø, 38 Snese huilling smo oc store.“

Men desværre tog Fiskerigdommen mere og mere af.

1586 udsteder Frederik den Anden et Kongebrev, hvori det hedder, at „Hr. Rasmus Hansen, Sognepræst paa „Mandøser“, hvis Underhold er ringe, og hvis Sognefolk er meget til agters, fordi Fiskeriet har slagit sig meget der paa Landet, og derfor ikke selv kunde underholde deres Sognepræst, indtil videre maa oppebære 4 Pd. Korn af Riberhus Slot.“

Tydeligst taler dog Riberhus Lensregnskaber, hvoraf nogle Aargange fra denne Tid er bevarede i Rigsarkivet.

Den ældste af disse Regnskabsbøger er fra 1537—38 og er skrevet paa Plattysk. Den indeholder følgende Post:

„Schap fisch wan Mandø“

Herefter nævnes 10 forskellige Mænd, som hver yder 100 Hvilling. Schap Fisch maa være en Afgift, der betaltes i Fisk som Vederlag for Faaregræsning.

Derefter anføres i Regnskabet:

„Sandtollind wan Mandø,“.

hvorefter nævnes 6 Mand, som hver yder 1000 Fisk og desforuden tilsammen 24 Torsk.

Sandtolden var Kongens Indtægt af Fiskeriet, som blev afgivet af hver Fiskebaad, der var altsaa i det Aar 6 Baade.

I Riberhus Slots Regnskabsbøger fra Aarhundredets

Slutning bliver Sandtolden fra Mandø mindre og mindre, saaledes at Øen i 1598 kun har to Skibe tilbage, og i Aaret 1602—03 betaler Mandøboerne overhovedet ikke mere Sandtold. — —

Men var Fiskeriets gradvise Tilbagegang saaledes alvorlig nok, saa var der tilmed i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede sket en Oversvømmelse paa Øen, som har været af ligefrem katastrofal Natur.

Caspar Danckwerth meddeler i sin „Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein.“ (Husum 1652), at „gamle Mandø“ blev oversvømmet 1558, hvorved Kirken skylledes bort. Denne Katastrofe bliver i senere Tider, saaledes som det ses hos Pastor Fogtmann og Pastor Thorning i det 18de Aarhundrede og i Pastor Henrik Bruuns Bog fra 1806, mere og mere sagnagtig og fantastisk, men har ikke desto mindre været en virkelig Begivenhed.

Vi møder i Danckwerths Bog for første Gang Betegnelsen „gamle Mandø“, og i hans Beskrivelse af Øen og paa det ledsagende Kort, tegnet af Kartografen Johannes Mejer, ser vi, at Mandø bestaar af to adskilte Dele, hvoraf gamle Mandø er den nordligste.

Men andre Vidnesbyrd bekræfter ogsaa, at der paa gamle Mandø er gaaet en By under.

Christian den Femtes gamle Matrikel over Øen, optaget 1683, nævner udtrykkelig „Gamle Manø Byes Ødeplads“ og angiver, hvor den ligger.

Endnu i det følgende Aarhundrede kunde den gamle Bys Ruiner ses, saaledes skriver Pastor Thorning 1756, at „man ser endnu Rudera, som Kældere, Teglsten, Potskaar, men især paa det Sted, hvor Kirken stod, en stor og, siges der, bundløs Hul.“¹

¹ *H. Weiteneyer*: Om Manø for 150 Aar siden. (Saml. t. jydske Hist. og Topografi 4. R. I).

Men desforuden findes der virkelig fra selve det 16de Aarhundrede et Vidnesbyrd om denne Katastrofe.

Det er Riberhus Slots Jordebog fra 1562—63.

Efter først at have opregnet de 9 forskellige Skat-
teydere paa Mandø anføres heri følgende:

„Disse efterskrevne Mænd er fløt aff Mandø for
floden och schylder aff Mandø Høelade som efterfølger.“

Herefter nævnes Navnene paa 8 andre Mænd, og
Udregningen slutter med:

„Summarum paa Mandø och thi paa Sønderhovet,
som schylder af Mandø Høelade . . .“

Mandø Høelade er nogle Enge ved Ribe Aas Udløb,
som dels i Følge Navnet, dels efter det ovenstaaende
har tilhørt Mandøboerne fra gammel Tid.

Vi ser da, at der forud for 1562 har været en Over-
svømmelse paa Mandø, som bevirkede, at 8 Mænd
flyttede fra Mandø til Sønderho, og at disse i Stedet
for deres Jord paa Mandø har beholdt Engene paa
Mandø Høelade.

Efter denne Udtalelse i Jordebogen skulde man da
formode, at Katastrofen er indtruffet umiddelbart før
1562; men fra dette Tidsrum haves slet ingen Oplys-
ninger om Stormfloder i Ribegnen.

Nu viser det sig imidlertid ogsaa, at i den ældste
Regnskabsbog for Riberhus Len fra 1537—38 har vi
det samme Forhold, at det er 8 Beboere paa Sønderho,
som betaler Afgiften for Mandø Høelade. — Der staar
nemlig her paa Plattysk:

„Mandø Hoelade
dede wanen¹ op
Synderho,“

hvilket vil sige, de som bor paa Sønderho og betaler
Afgift for Mandø Høelade; hvorefter de 8 Mænd nævnes.

¹ = wohnen (bor).

Tidspunktet for den Stormflod, som Jordebogen fra 1562 fortæller om; maa altsaa søges forud for 1537—38.

Store Stormfloder er saa vigtige Begivenheder, at man maa vente at træffe Meddelelser herom hos samtidige Forfattere.

Fra det 16de Aarhundredes Begyndelse kender vi kun een alvorlig Stormflod i Ribe-Eggen. Den indtraf den *2den November 1532*, og Vandet stod da saa højt i Ribe, at en Munk skriver, at man kunde fange levende Fisk i Sortebrødreklostrets Omgang. (Kinch). Selvfølgelig har det meste af Mandø samtidig staaet under Vand, og *det er vel det sandsynligste, at det var i denne Stormflod, at gamle Mandø blev ødelagt.*

Om Kirkens Undergang og Tidspunktet for den nye Kirkes Opførelse paa Ny Mandø haves ingen Oplysninger.

Den første Præst efter Reformationen var *Hr. Svend*, om hvem det berettes, at han først prædikede paa Øen som Student, senere som rigtig Præst. Pastor Thorning skriver i sin Beretning fra 1756, at Præsten undertiden overraskede Beboerne ved at kunne gaa fra Fastlandet til Øen under Højvande, hvorfor der dannede sig det Udtryk „han har Hr. Svends Støvler paa“ om Folk, der kunde gøre ham det efter. Den næste Præst var Rasmus Hansen, som er omtalt 1586 og i hvert Fald endnu 1619 var Øens Præst, da vi hører, at han paa Grund af sin Fattigdom slipper for at betale en Daler i Skat til Universitetet.¹ —

Ellers er der kun lidet at tilføje fra det 16de Aarhundrede. Dog skal det lige nævnes, at Riberhus Slots Regnskabsbog fra 1582 omtaler en ringe Indtægt af noget Vraggods, som var drevet i Land paa Korresand.—

Skibsfarten paa Ribe spillede jo stadig en stor Rolle.

¹ *M. Mikkelsen*: „Fra Ribe Amt“ 4de Bind.

Og fra dette Tidsrum har vi de første Søkort, hvorpaa Vesterhavsøerne er angivet.¹

Det er Zeniakortet og Abraham Ortelius's store Kortværk: „Theatrum orbium terrarum“ fra ca. 1550.

Paa dette primitive Kort er „Manu“ tegnet ud for Ringkøbing.

Fyldigst er Lucas Jaens Waghenaers Beskrivelse i hans Værk: „Spiegel der Zeewardt“ fra 1585. Han kalder Mandø „een klein rondt Eilendcken“. Nord for Øen angives paa Kortet Knudts diep med Dybder fra 3 til 5 Favne, og han skriver herom: „daer liggen die Rijper schepen, die ut willen wesen.“ Syd for Øen angives Korresands Beliggenhed og Rijper diep med Dybder fra 2 til 3 Favne, og han skriver herom følgende:

„Tusschen Rum ende Manu gaet dat Rijper diep in, ende is niet got, maer is gansch verloopen, ende men seglet nu niet op na Riepen.“²

Det er tydeligt, at gamle Riber Dyb er ved at gaa af Brug, og det selv om Adler og Kinch kan anføre nogle Eksempler paa, at det endnu saa sent som i Midten af det 17de Aarhundrede har været benyttet til Udførsel af Stude.

IV.

Det samme Billede af en ødelagt Ø og en forarmet Befolkning møder vi igen i det 17de Aarhundredes Begyndelse.

¹ *Eduard Moritz*: Die Insel Röm. (Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde und des geographischen Instituts an der Universität Berlin, Hæfte 14 1909.)

² „Mellem Rømø og Manø gaar Riber Dyb ind; og det er ikke godt; det er helt spærret, og man sejler nu ikke ad den Vej op til Ribe.“

I Ekstra-Skatte-Mandtalslisten fra 1606 faar Øen følgende Omtale:

„Mandoe Lannd (udi Lüstrup bierck).

Item der paa Landet ere 10 Gaarde Mænd, dog de haffuer gandske liden affuel, och en part aff samme gaarde øde, ochsaa nogen fattige fiskere saa och nogen fattige Inderster, som haffuer slett intet, thi de icke formaaer at giffue deres mandpart, och fiskende der saa vel som andre steder haffuer slaget sig och ellers Landitt forderuit udi sig self af Stormfloder och Sand, saa der en stor Part er afflødt og giffult thennem paa fremmede Steder, er Dennem paa Kong. Majestæts naadigste Behag bevilget at skriffues . . . 3 Daler.“

Denne sørgelige Tone gaar igennem alle Beretninger fra det 17de Aarhundrede. Vi faar særlig gennem Præsten Wardes Breve et levende Billede af en Præst og en Befolkning, som kæmper for Livet under de vanskeligste Forhold.

Hvornaar *Niels Nielsen Warde* er blevet Præst paa Mandø, vides ikke, men han var der i alt Fald i 1627 og døde først 1677. Hans Efterfølger, Niels Jacobsen Harreby, som var gift med Niels Wardes Datter Anna, har velsagtens allerede i Svigerfaderens sidste Aar fungeret som Øens Præst. Niels Warde havde en Søn Niels, som var født paa Mandø 1630, først „præstegjort“, senere Guldsmed i Ribe; han døde 1663 og blev begravet i Mandø Kirke. Hans Enke Anne Pedersdatter satte et Minde over ham, hvoraf en Træramme med Inskription er bevaret i Kirkegulvet i Mandø's nuværende Kirke. Niels Warde var en fattig Mand; Wiberg¹ fortæller, at han skal have været en dygtig Fisker, og det har maaske hjulpet lidt paa hans ringe Indtægter. Vel

¹ S. V. *Wiberg*: Almindelig dansk Præstehistorie.

blev Kongens Bidrag til Præstens Underhold i 1632 paa Biskop Jens Dinesen Jersiins og Lensmand Albret Skeels Anbefaling forhøjet til 6 Tønder Rug og 6 Tønder Byg; men smaat var det alligevel, omend dette Bidrag nogle Aar efter blev forhøjet til 10 Tdr. Rug og 10 Tdr. 8 Sk. Byg.—

Pastor Michael Mikkelsen har i „Fra Ribe Amt“ 4. Bd. skildret ham og hans Andragende om Hjælp fra 1642, hvori han fortæller om sine Genvordigheder, om sit Tab under Stormfloden den 11te Oktober 1634, (Nordstrandsfloden), og om hvordan „Ulykken hænger ham ideligen over“. — Der findes paa Rigsarkivet endnu et Brev fra Niels Warde, som er dateret $\frac{9}{8}$ 1649. Det er indsendt af Biskop Erik Monrad i Anledning af, at Regeringen havde forlangt Oplysninger om Præsternes Indtægter.

Niels Warde fortæller først om sine smaa Indtægter og skriver dernæst:

„Hvad min Sæde eller Avling er anlangendis er Intet at skrive om, efterdi jeg nu udi 22 Aar ikke der haver brugt enten Vogn eller Plov, men formedelst Ejlændernes Hjælp haver undertiden faaet en ringe Ting udi Jordet, 6 eller 7 Skæpper Byg og undertiden ringere. Og det af den Aarsag, at en Part af det, som af Arilds Tid haver været der tillagt, er aldeles forvent og ikke tilbagekommen, saa jeg haver ikke endnu bekommet saa meget Husning, jeg kunde lægge en Læs Hø udi eller i det Ringeste en Trave Korn.“

Og han slutter Brevet med disse Linier:

„Saadant min ringe Indkomst for min Tjeneste udi Guds Ord haver jeg fattige Mand Nogle Gange for den kiære Øfrighed højlig beklaget. Desligeste den store ulykkelige Tilfald jeg tit og ofte er tilslagen af

stor skadelige Vandflod, og de haver altid lovet mig fattige Mand nogen Hjelp og Forfremmelse hos den Høje Kristen Øvrighed, og ere dog formedelst Krig og ulykkelig Tilfald endnu ikke sket.“

Disse Breve, som er baade veltalende og klare og resignerede, vidner om den Personlighed, han var, og den Styrke, hvormed han bar alle Ulykker og Skuffelser, til han blev en gammel Mand. —

Ellers har vi kun faa Oplysninger fra dette Tidsrum. 1639 skal Kirken efter Pontoppidans Kirkehistorie være blevet repareret.

Danckwerths tidligere omtalte Bog indeholder ogsaa nogle Oplysninger om Øen.

Han omtaler først en Mængde Sagn om, at Øen tidligere skulde have været langt større, og at Kirkesogne og Kapeller, som angives paa det ledsagende Kort, skulde være forsvundne i Havet. Om selve Mandø skriver han, at den er „gar ein geringes Ländlein, etwa 700 Ruthen lang und 500 breit, in 2 Insulen belegen, wovon das alte Mandoe gut Wiesenlandt, das Neuwe oder rechte Mandøe ist sehr sandig.“ —

Først henimod Aarhundredets Slutning er det muligt for første Gang at give et virkeligt Billede af Øen. Hertil har vi tre vigtige Kilder, nemlig Opgørelserne til *Kop- og Ildstedsskatten fra 1692*, Opmaalingerne af Agerjorden til *Christian den Femtes Matrikel 1683* og endelig Søkortdirektør *Jens Sørensens* Opmaaling af Øen 1695. —

Opgørelsen over Mandøs voksne Indbyggere og Antallet af Ildsteder i 1692 er foretaget af Præsten *Niels Jacobsen Harreby*.

Han anfører ialt 35 Voksne, nemlig 12 Ægtepar, 1 Enke, 1 Enkemand, 3 voksne Sønner, 2 voksne Døtre

og 4 Tjenestepiger, samt ialt 15 Ildsteder paa Øen. Han slutter med Omtalen af sin egen Husstand paa følgende Maade:

„Ellers haver Præsten efter hans ringe Angivende at antegne

1 en Kone eller Hustru

1 Skorsten

Her foruden findes nogle fattige Syge og Sengeiggende, som hverken haver Sæd eller Fæ, og ej bruger nogen Haandværk, som efter Kongl. Majestæt aller-naadigste Moderation ikke er vorden antegnet.“

Man ser, hvor fattige de har været; ialt var der 15 Ildsteder, og der var kun et af Husene, der havde to. Der var kun 4 af Beboerne, som havde en Tjenestepige, men til dem hørte Præsten ikke. Intet Under, at han i en anden Skatteliste fra 1675 faar Betegnelsen „ganske forarmet.“

Det skal lige nævnes, at der paa Ribe Museum findes en Læder-Knivskede fra Mandø, som bærer Aars-tallet 1695.¹

Til *Christian den Femtes*, eller rettere *Ole Rømers Matrikel* blev der foretaget en Opmaaling af al Agerjord i Landet; derimod blev Englodderne og Græsningsjorderne ikke opmaalt, og der blev heller ikke tegnet noget Kort over Arealerne.

For Mandøs Vedkommende er den gamle Markbog, som opbevares i Matrikelsarkivet, dateret den 14de Juli 1673 og underskrevet af H. Preibeiterman og L. Storch.

Den nævner 26 Jordejere, men naar der, som vi lige har set, kun var 14 Familier, maa vi tænke os „en part af samme gaarde øde“. Markbogen skriver: „Fornævnte No 1 til No 26 inklusive halfue Jord

¹ Meddelt af Hr. Byraadsarkivar Termansen i Ribe.

udi Marken, hvilket arves af børnene efter forældrene efter deris egen Beretning. Præsten Her Niels Jacobsen beretter, ej at haffue nogen ager Jord udi Brug, Præstegaarden tilhørende, mens dend ager Jord, som hereffter udi Forretning under hans Navn findes opført med sin Kierist at hafue arfvitd.“

Det omtales, at 15 Mandøboere havde Enge paa Mandø Hølade, at de drev Skullerfiskeri i Stranden, og at der ingen Mølle var paa Øen.

Den dyrkede Jord inddeltes i 5 forskellige Arealer. Nørre Inslugte Toft laa op til Byen; saa var der de saakaldte Leegboldsagre, endvidere forskellige andre Agre paa Mandø samt Syndertoft og endelig Jorden paa Gammel Mandø.

Tilsammen var der 318 Agre, altsaa gennemsnitlig 12 til hver, beliggende paa forskellige Steder og gennemsnitlig af en Størrelse paa omkring 2000 Kvadratalen. 64 af Agrene laa paa gammel Mandø.

Det dyrkede Areal paa Ny Mandø var 38 Tdr. Land, paa gammel Mandø $9\frac{1}{2}$ Tdr. Land tilsammen $47\frac{1}{2}$ Tdr. Land eller knap 2 Tønder Land til hver i Gennemsnit.

Som det senere skal vises, var efter Jens Sørensens Opmaaling i 1695 Arealet af Ny Mandø ca. 400 Tdr. Land, af gammel Mandø ca. 150 Tdr. Land. Det vil altsaa sige, at 8 % af Øen var opdyrket, medens Resten var Klitarealer og Enge, der laa hen til Fædrift. —

Om Jordens Beskaffenhed indeholder Markbogen ogsaa nogle faa Oplysninger.

De tre første Agre af Nørre Inslugte Toft, som laa op til Byen, blev tilsaaet med Rug. Det bemærkes, at de „bestaar udi huid Havsand. Saaes aarlig formedelst Mangel af Jord.“ Det har altsaa været Agre, som for-dærvedes af Flyvesand fra Klitterne.

Mest interessante er dog Oplysningerne om gamle Mandø, som gengives her:

„Gammel Mandø Agre strækker sig Synder og Nord med den synder Ende til Syndre med den nordre ende til Gammel Manør Byes Ødeplads.“

I 1683 fandtes altsaa nordligst paa Gamle Mandø den Tomt, hvor den gamle By havde staaet.

Om Agrene paa Gamle Mandø fortælles iøvrigt, at de 26 østligste bestaar udi graa Sand, lidet Grus, er god Havrejord med ringe Muld. De ligger sidt, men saaes aarlig „formedelst Mangel af Jord.“ —

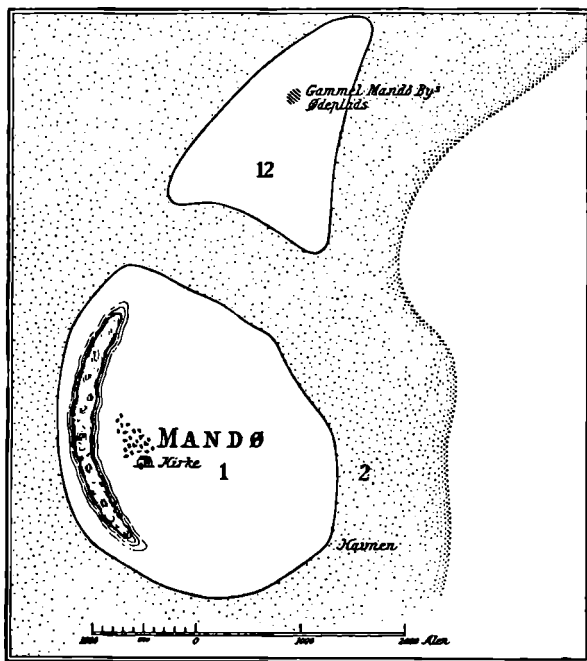
Kreaturholdet i dette sørgelige Landbrug fremgaar af Opgørelserne til Kop- og Kvægskatten fra 1684. Der fandtes da paa Øen 17 Heste, 15 Køer og 50 Faar, altsaa en Hest, en Ko og 2 Faar til hver. —

Dette Billede af den lille fattige Ø faar dog sin egentlige Afklaring gennem *Søkortdirektør Jens Sørensens* Opmaaling af Øen.

I 1918 udgav *Johannes Knudsen* et meget interessant Værk om denne den danske Hydrografis Fader. Han fortjener ogsaa til fulde dette Navn; thi selv om han ikke besad Nutidens Hjælpemidler til Kortlægning, saa ydede han med sine primitive Metoder ved sin Flid og Nøjagtighed en enestaaende Indsats. Han opmaalte paa sine forskellige Rejser Afstandene i Land, Kysterne, Havene og Grundene i Farvandene med en saadan Nøjagtighed, at en Sammenligning mellem hans Kort og Nutidens Land- og Søkort viser en forbavsende Overensstemmelse. Og dog var hans Metode ganske lige til; den bestod i Virkeligheden kun af en Pejlingskive og en af ham selv opfundet „Milevogn“. Denne sidste blev trukket af et Par Heste og havde et Klokkeværk, der var indrettet saaledes, at det slog et Klokke-

slag, hver Gang Vognen havde kørt 60 Alen. Det gjaldt saa blot om at pejle Retningen og tælle Klokkeslagene, medens han kørte fra Punkt til Punkt for at have baade Retningen og Afstanden mellem to Steder. Morsomt

1695.

Kort I. Mandø 1695 efter Jens Sørensens Maal.

er det at maale efter paa et Kort og se, hvor smukt Jens Sørensens Klokkeslag passer.

Jens Sørensens besøgte Mandø paa sin Vestkystrejse 1695. I Johannes Knudsens Bog findes hans Dagbogsoptegnelser fra denne Rejse, hvorefter Øens Maal og nedenstaaende Oplysninger er hentede.

Uagtet han kun besøgte Øen een Dag, den 8de Oktober, maalte han dog baade Ny- og Gammel Mandø op paa Kryds og Tværs og angiver desuden en Mængde Oplysninger om Farvandene omkring Øen

Han skriver om sin Ankomst til Øen fra Rømø følgende:

„Imod Middagen, arriverede vi til Mandøs Land og fandt der ingen Mandfolk i Byen, de vare alle ude paa Fiskeri. Losserede vi ind hos Landfogden Søren Hansen, som kom hjem silde ud paa Aftenen og havde været med Garn paa Siollefangeri og beretted intet havde bekommet.“

Længere henne i Dagbogen skriver han om selve Byen:

„Paa Mandø er 23 Huse og en Kirke, staar sønderst i Byen.“

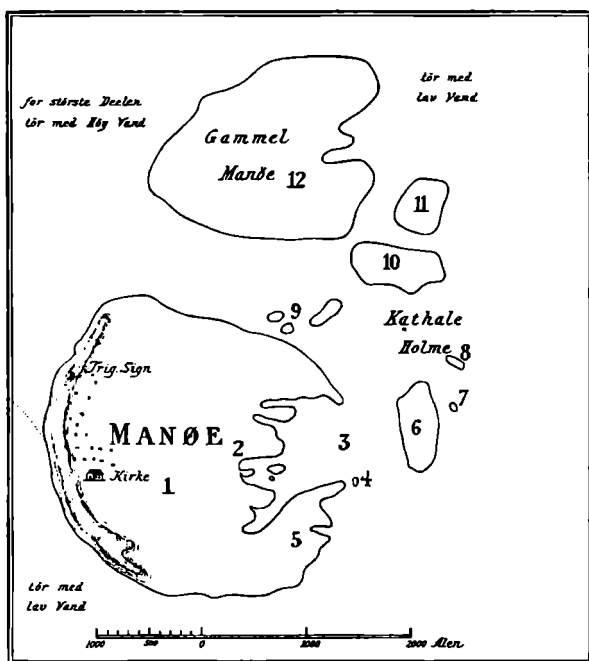
Ved Hjælp af hans Beskrivelse og de Tal, han angiver, som findes i Johannes Knudsens Bog, kan man nøjagtigt tegne et Kort over Øen, saaledes som den var i 1695 (se Kort I).

Vi vil nu se lidt nærmere paa dette Kort.

Gamle Mandø ligger mod Nord som en trekantet Ø, ca. 150 Tdr. Land stor, med en nordlig, en sydvestlig og en sydøstlig Pynt. Den er skilt fra Ny Mandø ved den 1000 Alen brede Rende, som Jens Sørensen kører over med Milevognen og maaler op. Ny Mandø er oval, med længste Udstrækning fra Nordvest til Sydøst. Arealet af Ny Mandø er ca. 400 Tdr. Land. Kirken, som ikke synes at have haft Taarn, ligger paa samme Plads som den nuværende. — Øst for Ny Mandø omtaler Jens Sørensen, at der findes en 1300 Alen bred Sandstrand (mærket 2) inden man naar op til „grønne Landet“.

Det, som straks slaar én ved at betragte Jens Sørensens Ø, er jo det, at den er meget mindre end den nuværende.

1807.

Kort. II. Mandø 1807 efter Fred. Holst og N. H. Tuxen.

Det er da fristende at sammenligne Mandø 1695 med Mandø i 1910, idet der som Mellemed indskydes et Kort over Øen fra 1807.

Alle tre Kort er gengivet i samme Maalestok og Tallene paa de tre Kort svarer til hinanden. Kort I og II er tegnede af Hr. Bibliothekar ved Søkortarkivet H.

P. Simonsen. Kort II er en Gengivelse af Premierlieutenant *Fred. Holst* og Sec. Lieutenant *N. H. Tuxens* Kort over Farvandene fra 1807. Kort III er velvilligst overladt mig fra *Geologisk Rigsinstitut* og er Resultatet af den geologiske Undersøgelse af Mandø, som under Ledelse af Statsgeolog *A. Jessen* foretoges i 1910. —

Ved at sammenligne disse 3 Kort, som spænder over 215 Aar, kan vi se Øen vokse til over den dobbelte Størrelse, eller nøjagtigere fra ca. 550 Tdr. Land til godt 1200 Tdr. Land. —

Sammenligner vi nu først Kortet fra 1695 med Kortet fra 1807, hvad er der da sket i disse 112 Aar?

Gamle Mandøs nordlige Pynt er skaaret bort, men til Gengæld er den vokset noget paa Østsiden. Renden mellem Øerne er uforandret, ca. 1000 Alen bred.

Ny Mandø har væsentlig samme Størrelse og Form, omend Østkysten er blevet uregelmæssig bugtet med en Indskæring paa Midten og to Tanger mod Nord og Syd.

Men dertil kommer som Nydannelser ikke mindre end 10 større og mindre Sandbanker, der ligger som Smaaholme, nogle faa mellem Ny- og Gammel Mandø, men de fleste Øst for disse i Læsidens af de gamle Øer.

Sammenligner vi nu Kortet fra 1807 med den geologiske Kort fra 1910, ser vi den vældige Udvikling, som er foregaaet i disse 103 Aar.

Tallene angiver de Arealer, som svarer til hinanden paa de to Kort.

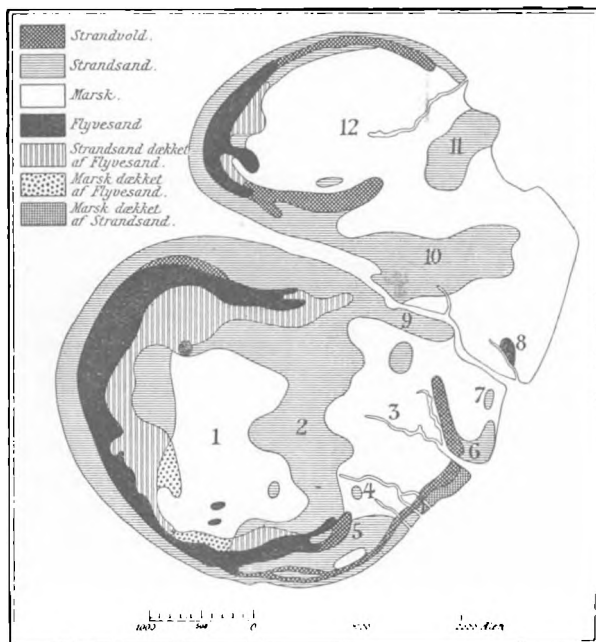
Gammel- og Ny Mandø har nu Form som to store Halvkugler, adskilte af den nu ganske ubetydelige Rende.

En Betragtning af Jordbundsforholdene og af Kortet fra 1807 viser tydeligt, hvad det er, der er foregaaet.

Man ser straks, at alt det nye, som er kommet til, er Marskland.

Alle de smaa Holme fra Kortet 1807 genkender man let, de ligger nu som smaa Pletter og Flader af Strandsand i den nuværende Ø, omgivet af de Marskarealer, som har dannet sig og forenet dem til et Hele.

1910.

Kort III. Jordbundsforholdene paa Mandø 1910 efter A. Jessens Undersøgelse.

Sammenligner man Kort I og III, genkender man de gamle Marskkerner i de oprindelige Øer (1 og 12) og ser, hvorledes den Sandstrand (2), som Jens Sørensen omtaler Øst for Øen, nu strækker sig som et Sandstrandsbælte fra Nord til Syd, tværs over Ny Mandø.

Den Bredde, som den store Rende havde baade i 1695 og 1807, svarer nøjagtigt til den Afstand, der i vore Dage er mellem Kliitrækkerne paa de to Øer.

Ved Betragtning af Loerne i Marsken ser vi, at disse for en stor Del følger Omridsene af de tidligere Grænselinier mellem Holmene. —

Vi har da lært, hvorledes en saadan Marskø vokser:

Først danner der sig i Læsiden i Vadehavet nogle smaa Sandvader, som lidt efter lidt højnes og bliver til smaa Sandholme. Herved bliver der efterhaanden saa roligt i Farvandet, at Marskdannelsen tager Fart og kitter dem sammen til et Hele, som saa langsomt vokser videre i Udstrækning og i Højde.

Det geologiske Fund har her faaet en historisk Forklaring, fordi hele Udviklingen er sket indenfor saa kort et Tidsrum, at Historien kan tale med; og paa den anden Side har de historiske Oplysninger, vi har om Øen, ogsaa faaet en geologisk Bekræftelse i vore Dages Fund.

Prøver man at tænke tilbage over Forholdene, som de har været før 1695, er det jo klart, at Mandø ikke kan have vokset paa samme Maade i de 200 Aar, som ligger forud for 1695, ellers vilde den jo slet ikke have eksisteret i Middelalderen.

Men naar alle Beretninger fra det 17de Aarhundrede taler om, at Landet bortskylles, og naar vi véd, at Byen paa Gamle Mandø i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede blev oversvømmet og forladt, saa er det givet, at Øen i det 16de og 17de Aarhundrede er blevet formindsket, og at den før den Tid har haft et ganske andet Udseende.

Ser man paa Kortet fra 1695, falder det vanskeligt at forstaa, at Befolkningen i Middelalderen boede paa

Gammel Mandø. Man maa derfor tænke sig Gamle Mandø betydelig større dengang; men man kommer ogsaa til den nærliggende Mulighed, at Havet engang har sprængt Mandø, saaledes at der dannedes to Øer, Gamle Mandø og Ny Mandø, paa samme Maade som Stormfloden 1634 sprængte den store Ø Nordstrand i de nuværende smaa Øer Nordstrand og Pelworm, og maaske var det da det, som skete i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, da Befolkningen derovre jo paa en vis Maade ogsaa blev sprængt.

Det er følgerig ligesaa sikkert, at Mandø er blevet formindsket i det 16de og 17de Aarhundrede, som at den er vokset i det 18de og 19de Aarhundrede.

Aarsagen til denne Øens mærkelige Skæbne er jo Havstrømmenes Forandringer gennem Tiderne.

Naar man i Middelalderen foretrak Gamle Riber Dyb fremfor Knudedybet som Indsejling til Ribe, er det jo sikkert, fordi det dengang var det bedste Sejlløb; og maaske har Knudedybet paa den Tid ikke været saa dybt, som det senere blev, selv om man ikke kan paavise noget herom.

Naar Mandø i de to sidste Aarhundreder har kunnet vokse saa stærkt, skyldes det jo, at Sandbankerne udenfor Øen ligger som en mægtig Bølgebryder, der tager af for Vesterhavets Magt.

V.

Var det 17de Aarhundrede en Fattigdommens Tid, saa bedres Forholdene i det følgende Aarhundrede paa alle Omraader. Dette skyldes først og fremmest, at Mandøboerne slog ind paa Søfarten, et Erhverv, som fremdeles vedblev at være Øens Hovedindtægtskilde indtil Slutningen af det 19de Aarhundrede.

I det 18de Aarhundrede har der været ikke mindre end 14 Præster paa Mandø.

Weitemeyer¹ har tidligere offentliggjort et Par Indberetninger fra to af disse, nemlig Pastor Thorning og Pastor Fogtmann, som giver et førstehaands Billede af Tiden efter Aarhundredets Midte.

Vi kan da nøjes med at omtale et Par enkelte Forhold. —

Den gamle Kirke blev nedrevet i 1727 og en helt ny Kirke opført.

Der findes i Ribe Bispearkiv to Breve, hvori der klages over den gamle Kirkes Tilstand. Disse Breves Indhold er velvilligst meddelt mig af Hr. Underarkivar Hans Kistrup.

Det første er skrevet af Præsten til Stiftamtmand Gabel og dateret $\frac{9}{12}$ 1726. Han beder Amtmanden beordre Kirkeværgen til at reparere Kirken. Hidtil har Kirkeværgen kun lagt enkelte Tagsten paa Kirken, og denne er saa brøstfældig, at det regner paa Prædikestolen og Nadvergæsterne. Aaret efter skriver Mandøboerne selv $\frac{10}{4}$ 1727 til Amtmanden og beder om det samme. Kirkeværgen havde nu indsamlet 70 Sletdaler. Følgen heraf blev, at Amtmanden beordrede Kirkesyn; den gamle Kirke blev nedrevet, og en helt ny opført paa dens Plads.

Æren herfor tilkommer Stiftamtmand *Christian Carl Gabel* (1676—1748). Denne udmærkede Mand, Søhelten fra den store nordiske Krig, den tidligere Viceadmiral og Overkrigssekretær var fra 1726 til sin Død Stiftamtmand i Ribe og udrettede ogsaa i denne Stilling overordentlig meget, ikke mindst paa Kirke- og Skolevæsenets Omraade (C. With). Regnskaberne for

¹ Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 4 Rk. I. Bd.

Kirkens Genopførelse, som findes i Landsarkivet i Viborg, viser, hvad den kostede.

1) Kirkens Beholdning af Penge	44 Rd.
2) Gabels Honorar til Murmesteren	33 "
3) Desuden „rundeligen udgivne“	120 "
	—————
	Ialt 197 Rd.

Helt slog denne Sum dog ikke til; og da der ogsaa blev opført et Vaabenhus, medgik yderligere 81 Rd., som ogsaa blev betalt af Gabel.

Hele Kirkens Opførelse kostede saaledes 278 Rigsdaler.

Da man i Stiftamtets Regnskaber i Rigsarkivet fra disse Aar ikke finder Kirkens Bygning opført blandt Udgifterne, og da en Tavle, som findes i Kirken, fortæller, at det er Gabel, som har opført Kirken, er der ingen Tvivl om, at han selv har bekostet den. Gabel døde 1748 og ligger begravet i Bramminge Kirke.

Om hans Liv og Gerning henvises iøvrigt til *Christian Brasch*: „Gamle Eiere af Bregentved“.

I denne Forbindelse skal omtales, at der i 1718 blev bygget en ny Præstegaard, bestaaende af 9 Fag, og at den første lille Skole blev bygget 1776. —

En anden Hovedbegivenhed i det 18de Aarhundrede var Indbyggernes Køb af Øen i 1741.

Allerede 1719 havde Frederik den Fjerde villet sælge en Del af Riberhus Ladegaards Jordegods tilligemed Fanø og Mandø. Men uagtet Beboerne gennem Raadmand Mads Fridsch i Ribe bød 500 Rd. for Øen, gik Salget ikke i Orden.

I 1741 stilles Øen atter til Auktion. Forud for denne havde Indbyggerne, baade paa Fanø og Mandø, hævdet, at de allerede var Selvejere, men det lykkedes dem

ikke at føre noget Bevis for denne Paastand. Desuden nærede Admiralitetet Betænkeligheder ved Øernes Salg, da det mente, at man kunde risikere, at Beboerne, naar man ingen Hold mere havde paa dem, vilde udvandre til Holland, og Flaaden derved miste gode Søfolk. Men heller ikke denne Indvending forhindrede Auktionen, som holdtes den 10de Juli i Ribe, hvor Hans Simonsen paa samtlige Mandøboeres Vegne købte Øen for 864 Rigsdaler. Heraf skulde en Trediedel betales kontant, medens de to Trediedele blev staaende som en første Prioritet, der forrentedes med 4 %.

Skødet er udstedt af Christian den 6te paa Frederiksborg Slot 1743 og bestemmer, at Beboerne fremtidig skal svare Præsten de 30 Rd. 54 Skilling, som denne tidligere fik af Kongen. Som en Prøve paa dets uforfalskede Kancellistil anføres nedenstaaende. —

„Hvilket foreskrevne Jordegods tilligemed alt dets Ejendom, Bygninger og Huuse, Herlighed, Landgilde, Stedsmaal, Sigt og Sagefald, Ægt og Arbejde, visse og uvisse Indkomster, Rente og Rette Tillæggelse, være sig af Ager, Eng, Skov, Mark, Krat, Hundekjær og Mosser, Fiskevand og Fægang, Tørvegrøft og Lyngslæt, waat og tørt, inden Markeskel og uden fore. Item ober og under Jagten samt Strandrettigheden tilligemed de paa bemeldte Gods staaende Huuse, aldeles intet undtagen i nogen Maade, som der nu tilligger og af ældre Tid tilligget haver og bør dertil at ligge med Rette, fornævnte Hans Simonsen med samtlige Beboere og deres Arvinger efter Loven maa og skal have, nyde, bruge og beholde, samt sig saa nyttig gøre som hand eller de bedst ved, vil og kan, til evindeligt Arv og Ejendom med lige Ret og Retfærdighed, som vi denne selv haver haft . . .“

Som omtalt var Søfarten imidlertid blevet Beboernes Hovederhverv. Det var omkring Midten af Aarhundredet, at de unge Mandøfolk begyndte at gaa til Søs. I den første Tid sejlede de væsentligst med hollandske Skibe, senere drog de ud med Fanø- og Rømøskibene. Men uagtet de fleste af dem blev Styrmand og Kaptajner, har de aldrig selv ejet Skibe af Betydning saaledes som Fanøboerne.

Rømøboerne havde ogsaa mange store Skibe, som deltog i Hvalfangsten i Ishavet omkring Spitsbergen og Grønland. Denne betydningsfulde Hvalfangst fik sit Knæk ved den store Ulykke i 1777, da en stor Del af Flaaden fra Rømø blev tilintetgjort i Isen ud for Østgrønland.¹ Rektor Lorens Hanssen i Ribe har i 1806 skildret denne Begivenhed og beretter, hvorledes der paa den øde Kyst omkom mange, medens nogle faa slog sig igennem til Vestgrønland og Aar efter deres Afrejse vendte tilbage til deres kære, som allerede bar Sorg for dem. Blandt disse reddede var 2 Mandøboere. —

Fra Slutningen af Aarhundredet indeholder Mandø Kirkebog forskellige Efterretninger om, at Beboerne har sat Livet til ved Skibsfarten.

1758 døde Dines Bundesen paa et hollandsk Skib paa Vej til Amsterdam. 1759 døde 3 unge Mandøboere, Bunde Christiansen, Niels Christiansen og Jørgen Nissen, som var om Bord paa Orlogsskibet „Møen“, der sejlede i Konvoj fra København til Vestindien.

1774 omkom Claus Hansen ved en Styrtesø; han sejlede fra Slois i Holland.

1775 døde Hans Hansen Lambertsen, som var sejlet ud fra Amsterdam paa et Orlogsskib, som skulde paa Krydstogt mod Marokanerne.

¹ *Eduard Moritz*: Die Nordseeinsel Röm. Hamborg 1909.

Men ogsaa Vesterhavet kunde kræve Sømændenes Liv.

I hine ikke saa fjerne Tider, da der langs hele Jyllands Vestkyst ikke fandtes et eneste Fyr, og intet Redningsvæsen endnu eksisterede, var en Stranding næsten den visse Død.

I Mandø Kirkebog har Pastor *Hans Jørgen Pedersen Biering* indført følgende Beretning om en Stranding i Aaret 1783:

„Den 27de og 28de Marts strandede her en 5 à 6 Mil Nordvest for dette Ejland Capitajn Gregersen fra København, førende Skibet „Emdrup Gaard“ kaldet, ladet med Sukker og Caffé Bønner fra Westindien til Hamborg bestemt, som sidst fra Norge havde ialt 24 Mand om Bord, hvoraf 2 døde i Norge, 3 blev om Bord paa Vraget, da det sloges i Stykker, 6 druknede i den store Baad tæt ved Skibet, da den i den stærke Søgang stødtes itu paa samme. Af de øvrige 13 (Mand) ombord kom 4 levende den 29de om Formiddagen hertil, nemlig Capitainen, Styrmanden og 2 andre, som halvomkomne i samme Nød berettede, at som de i halvandet Etmaal i den mindre Skibsjolle maatte holde Søen og for den stærke Brændings Skyld ikke kunde naae Landet, uagtet de roede af alle Kræfter, men som de intet havde at leve af, døde 4 af Hunger, Kulde og Udmattelse i Jollen, som de for at lette straks maatte kaste ud, de øvrige maatte de forlade halvdøde i Jollen ved Sandet. En var dog saa stærk, at han gik et Stykke med dem hertil, men da han ikke formaade at gaa længere, vilde han vende tilbage igen til Jollen, og som der da straks ved en Vogn blev gjort Anstalter at komme disse ulykkelige til Hjælp, fandt de den sidstnævnte død paa Vejen, og de 4 andre i Jollen, som var fuld af Vand, hvilke her Palmesøndag, efter

gjorte Forhør i Ribe og Stiftamtmandens Kendelse, bleve paa Landets Bekostning begravne som vare: Christian Nielsen af Lolland, Jan Nielsen af Mynichen, Jes Nicolai Petersen af Aabenraa, Anders Andersen af Weyle og Nis Zacharias fra Flekkefjord i Norge, ialt 5 alle af Luthers Religion i en Grav tæt hos hinanden. Af Skib og Ladning blev intet bjerget.“

VI.

I det 19de Aarhundredes Begyndelse udkom en lille Bog om Mandø, nemlig Pastor *Henrik Bruuns* „For-søg til en fysisk-oekonomisk Beskrivelse over Ejlandet Mandø“, (Haderslev 1806.) — Hans friske og levende Skildring af Livet paa den lille Ø, Skolevæsenets mangelfulde Tilstand, Præstens økonomiske Vanskeligheder, Fiskeriets Forfald og Søfartens Opblomstring indeholder en Mængde værdifulde Træk af Livet derovre. Men bedst af alt er dog Afsnittet om Sæd og Skik, Fester og Hverdagsliv paa Øen, hvor han viser sig som den omhyggelige og velvillige lagttager, som har forstaaet og værdsat den Befolkning, som han virkede iblandt i de 6 Aar, han var Øens Præst.

Jeg vil nøjes med at henvise til denne Bog.

Naturen derovre har Professor *Eugen Warming*, som fødtes paa Mandø $\frac{6}{11}$ 1841, fremstillet i sit Værk „Dansk Plantevækst“ I Del. Det vidner om den Kærlighed, han Livet igennem bevarede til sin Fødeø.

Hvad Begivenhederne paa Mandø siden da angaar, da er de ligesom ikke historiske nok endnu.

Men den, der vil vide noget om de ældre Slægtleds Liv og Kaar, kan spørge de ikke faa gamle Mænd og Kvinder, som lever derovre. Jeg tænker her særlig paa de over 80 aarige, fhv. Strandfoged Niels Hermansen

og fhv. Skibsfører Knud Hansen, Mænd, som alle paa Øen ser op til med den største Ærbødighed og Hengivenhed. Ikke mindst gælder det Øens ældste Beboer, den 86 aarige *Karen Pedersen*. Hun er den eneste paa Mandø, som endnu bærer Nationaldragten, og om Søndagen, naar hun gaar i Kirke, klæder den hende saa godt og ser saa smuk og fin ud, at man næsten skulde tro, den var ny. De lange Vinteraftener sidder hun i sin lille Stue og karter Uld, og om Sommeren kan man se hende arbejde i Jorden, lige til det bliver mørkt, skønt hun daarligt kan se.

Nogle af hendes Erindringer, som min gode Ven Styrmand Anker Herman Jørgensen har sendt mig, skal til Slut anføres.

Hun husker fra sin Barndom, at Kvinder og Børn maatte slide for at plante Hjelme til at dæmpe Sandflugten med, og at Sandet fæg paa Nordvestsiden af Øen, saa snart det blæste en Smule. Hun fortæller, hvorledes alle Mænd og konfirmerede Drengene var til Søs, og Kvinderne var alene det meste af Aaret. Det var dem, der dyrkede Jorden, og de maatte endda søge at tjene lidt ved Siden af ved at handle med Tørfisk. De købte disse „tørre Jyder“ af Fiskerne i Hjertingbugten og kørte saa rundt med dem og solgte dem paa Fastlandet helt ovre ad Kolding og Haderslev til. Paa disse lange Fisketure maatte undertiden de mindste Børn, som ikke kunde klare sig selv derhjemme, tages med i Vognen i en lille Seng, som redtes imellem Fiskene.

Det var et strengt Liv, indrømmer gamle Karen Pedersen, men langt fra at beklage sig tilføjer hun: „Ja, Guds frygt og Nøjsomhed er en stor Vinding“ — og mon det ikke er denne Aand, som har holdt Mandøboerne oppe trods al Modgang? —

Jeg vil slutte med at takke min Mor og Far og

Hustru og Hr. Ingeniør Ad. Clément, hvis omfattende Viden har været mig til stor Hjælp, samt Embedsmændene i de forskellige Institutioner, hvis Bistand jeg har modtaget, for elskværdig Hjælp og Interesse for dette Arbejde.

Fot. Frk. Jessen.

Den gamle Karen Pedersen paa Mandø foran sit Hus.

Korte notitser fra Ribe Amt 1927.

Vejen sparekasse holdt 50 års jubilæum 30. maj. Af et i den anledning udarbejdet festskrift ses det, at kassens første formand (1877—81) var sognefoged *Kristen Madsen*, Gammelby, og dens nuværende formand (fra 1915) er gårdejer *Anders Andersen*, Gammelby. Sognefoged *Ebbe Madsen*, Vejen, nævnes som den, der har haft størst betydning for kassens rolige og støtte trivsel. Han var dens kasserer og virkelige leder fra 1886 til 1918.

Ansager plantage holdt ligeledes 50 årsfest i året 1927. Et lille festskrift, som i den anledning er udarbejdet, fortæller, at den første bestyrelse var de to møllere *Morten Hansen*, Ansager, og *Niels Møller*, Letbæk, samt *Hans P. Pedersen*, Ansager. Den første var formand 1877—92. Den nuværende formand (fra 1897) er *H. P. Nissen*. Den første plantør var *Ole Nicolaisen*, som kendte til plantningsarbejdet fra et ophold i Letbæk mølle. Hans efterfølger blev (1887—1919) *Jens Lauridsen Gejl* og siden dennes to sønner, hvoraf den ældste, *Laurids Gejl*, er plantagens nuværende plantør. I 1913 blev i et lille anlæg ud mod vejen rejst en mindesten for *Morten Hansen*, plantagens grundlægger og første formand.

Det samlede areal er nu 455 td. land, som i det væsentlige er tilplantet.

Hovedgården *Estrup* i Malt sogn har i sommer skiftet ejer efter at have været i familien *Lautrups* besiddelse i 176 år.¹ Gårdens areal er ialt 682 td. land, hvoraf 238 td. l. skov. Prisen var 490,000 Kr. Den nye ejer hedder *Erik, Dahm* og er fra Thy, hvor han fremdeles ejer et par gårde.

S. A.

¹ på et kort Tidsrum (1830—34) nær.

Til medlemmerne!

I.

Det vil være vore medlemmer bekendt, at nationalmuseet i anledning af folkeindsamlingen til dets ombygning og sikring udsendte en bog: „Nationalmuseets bog om sjældne fund fra de senere år“. En sådan offentliggørelse ønsker museet nu at fortsætte fra 1928 og fremdeles under titlen: „*Fra Nationalmuseets Arbejds-mark*“. Bogen for 1928 indeholder følgende seks rigt illustrerede artikler: Oldtidshuse ved Ginnerup, Lisbjerg gravpladserne, De fredløses falskmøntnerværksted på Hjelm, Mester Brix fra Roskilde, Hjemlig pottemagerkunst, Levende billeder i Dansk Folkemuseums tjeneste.

Museet har gennem et cirkulære nylig opfordret også R. A. H. S. til at gøre medlemmerne bekendt med dette, og Forlaget (Gyldendal) tilbyder os samtidig bogen for 2 kr. (3 kr. i boghandelen). Om bogen for 1928 kan fåes til nedsat pris nu, er imidlertid tvivlsomt (den kan jo altid fåes gennem boghandelen), thi fristen er egentlig allerede udløben, og vi havde intet nogenlunde praktisk middel til tidsnok at komme i forbindelse med medlemmerne. Men hvis man til sekretæren eller formanden vil iødsende bestilling på bogen for 1929 (eventuelt også de følgende), så vil disse bøger altså kunne fåes for den billige pris af 2 Kr.

II.

Samfundets formand har i vinterens løb holdt enkelte foredrag, især i den nordlige del af amtet, dels for at vække interesse for samfundets virksomhed, dels for at få tegnet stedlige „tillidsmænd“, som jo langt bedre end bestyrelsen kan vide, hvem der kunde tænkes at ville være med, når de fik en mindelse derom. Vi håber, at dette må give samfundet nogen styrkelse og fremgang, det som vi trænger så hårdt til.

De hidtil tegnede tillidsmænd er følgende:

Ølgod: Rentier Jens Sørensen, lærer Øllgård og forfatteren, gård-ejer Salomon Frifelt.

N. Nebel: Læge Torbøl, skomagemester Lorenzen og gårdejer Thomsen Mouridsen, Bolkjær.

Lunde: Gårdejer Antonius Billoft og lærer Kristensen.

Henne: Rentier P. Gammeltoft og mejeribestyrer Elmerdal.

Janderup: Lærer Nielsen, Lars Holm, Sdr. Hebo og Niels A. Madsen, Janderup mark.

Starup: Lærer J. Heebøl, Hessellio.

Vejrup: Rentier Thomas Hansen og landbrugskand. Iversen.

Føvling: Lærer Andersen, Føvling, og Kristen Damm, Tobøl.

Vejen: Gårdejer S. Alkærsig.

Læborg: Fru Karen Andersen, Gammelhy.

Gjesten: Lærer Holme.

Anst: Lærer Iversen i Store Anst.

Veerst: Rentier Hans Skøde og lærer Hansen.

Lindknud: Lærer Skovbjerg og rentier Niels Thøgersen.

Thorstrup: Jens Christensen, Avnbøl, Niels Horsbøl, Yderik, Frederik Søndergård, Sig.

Det er jo altså kun en lille part af sognene i amtet, hvor sådanne møder er afholdt og tillidsmænd tegnede. Arbejdet agtes fortsat i fremtiden, og det vilde lette sagen, hvis man, hvor sådanne møder kunde ønskes, selv vilde melde det til formanden, S. Alkærsig, Vejen. Ligeledes modtages meget gerne indmeldelse af tillidsmænd, hvor sådanne ikke findes.

Bestyrelsen.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ for Aaret 1926—27.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
Saldo fra Regnskabsaaret 1925—26	Kr. 900,07	Aarsskriftet	Kr. 2842,75
568 Medlemmer (forrige Aar 590)	- 2545,49	Møderne	- 143,68
65 Subskribenter (forrige Aar 65)	- 156,91	Skanderup Sogns Historie	- 100,00
Salg af Årbøger	- 319,05	Portoudgifter	- 297,81
Statstilskud	- 360,00	Forskelligt	- 137,25
Amtstilskud	- 100,00	Saldo	- 986,53
Renter	- 26,50		
Tilsk. til Skanderup Sogns Hist. tilbagebet.	- 100,00		

Kr. 4508,02

Kr. 4508,02

Saldo Overskud Kr. 986,53.

Samfundets Grundfond 1925—26 Kr. 1161,82

Renter i 1926—27 - 58,79

Kr. 1220,61

Regnskabet er befundet rigtigt.

Ribe, 15. August 1927.

C. N. TERMANSEN. P. LERCHE-THOMSEN.

Ladefund pr. Brørup, 18. Juni 1927.

EMIL KONRADI,
Kasserer.

I Aaret 1927 er der kun holdt 1 Foredragsmøde, nemlig 28. April i Ansager: Højskolelærer *Poul Bjerge*, Askov, talte om Morten Hansen i Ansager Mølle og om Livet i Sognet paa hans Tid; forhenværende Højskoleforstander *S. Alkærsig*, Vejen, talte om Høle-Smedningen i Ansager Sogn i svundne Dage.

I Forbindelse med dette Møde — Aarsmøde for 1927 — holdtes ordinær Generalforsamling. Denne valgte i Stedet for Dr. phil. Marius Kristensen, Askov, og Sognepræst H. G. A. Jørgensen, Farup, der begge fraflytter Amtet, fhv. Højskoleforstander *S. Alkærsig*, Vejen, og Førstelærer *P. H. Haahr*, Tistrup, til Medlemmer af Bestyrelsen. Denne valgte derefter *Alkærsig* til Formand og Seminarielærer *H. J. Haar*, Ribe, til Sekretær.

I 1928 ventes afholdt Møder i Oksbøl, Anst o. fl. St.

Fra Lejrskov Sogn.

Af Højskolelærer *Aug. F. Schmidt*, Galtrup.

Lejrskov Sogn i Anst Herred er uden Tvivl det Sogn i Ribe Amt, der har de mest bakkede Jorder. Dets højeste Punkt er 94 Meter. Udsigten fra den høje, anselige Kirke, der ligger ca. 10 Km VNV. for Kolding og ca. 1 Km. Øst for Lejrskov, er især imponerende mod Syd og Øst. En Rundrejse i dette Sogn er en hel Oplevelse. Sognebyen Lejrskov ligger temmelig spredt på Sydskråningen af et af de Randmorænestrøg, der gengiver Israndens Beliggenhed i hine fjerne Tider, da Bræen trak sine vældige Plovfurer gennem den danske Muld. Mange af vore smukkeste Landskaber findes i sådanne Randmorænestrøg, som f. Eks. Egnen ved Hald, Mols Bjerger, de fynske Alper, Ods Herred og Gribskoveggen¹⁾).

Gennem Lejrskov Sogn går den gamle historiske Landevej fra Kolding til Ribe. Tager man med denne Vej Vest fra, kommer man ind i Sognet over Akjær Å ved *Hesselvad*, et i landskabelig Henseende såre smukt Sted. I Lejrskov-Skovene, der hørte til den kongelige Vildtbane, drog Oldenborgerne vel nok ofte på Jagt, når de opholdt sig på Koldinghus. På

¹⁾ Knud Jessen i Det danske Folks Historie I (1927), 24 ff. Om Lejrskov Sogns Geologi se V. Milthers. Kortbladet Bække (D. g. U. I R. Nr. 15. 1925).

sådan Jagttur skal ifølge Folkesagnet en af vore Konger have mødt en Skomagerdatter fra Anst i Erst (=: Lejrskov) Skov. Denne Skomagerdatter fødte Kongen en Søn, der blev opdraget paa Noesgaard i Anst Sogn tæt Vest for Hesselvad. Dette Sagn er dog uhistorisk²⁾, lige såvel som den folkelige Tydning af Stednavnet Lejrskov: »Skoven med (ved) Lejren« er urigtig. Denne Tydning er sandsynligvis et Minde om hin Tid, da de kongelige Herskaber under Jagten holdt Rast og opslog deres Telte i Skovene ved Lejrskov. Om Skov finder vi Vidnesbyrd i Gårdnavne som Store- og Lille Skovgård og Skovgårdslund. I Indberetningen fra Sognepræsten 1638 til *Ole Worm* oplyses, at der i Lejrskov Skov »ligger et Sted, som kaldes *Holm* (»Hollem«), hvor der siges at have stået en Herregård i foruds Tid. Om samme Holm kan de gamle Grøfter endnu sees.« I vore Dage er der kun større sammenhængende Skovstrækninger Nord i Sognet (Ferup, Vrå og Ure Skove). Når én stjal Tømmer i Skoven i Lejrskov Sogn, sagde man: »Han hugger o æ Hjæwes Skiwt.« Hyrden fik sagtens sit Brændsel anvist af alle Gårdmændene; hans Skifte var altså hele Skoven³⁾. En Tolkning af Navnet Lejrskov som en »Lejre-Helligdom« (jfr. Lejre Syd for Roskilde) har jeg forsøgt andetsteds⁴⁾, og der er en hel Del, som taler for denne Tolknings Sandsynlighed.

På Strækningen mellem Skovgårdslund og Lejrskov Kirke nær op til Ribe-Kolding Landevej og i Tilslutning til Høje i Anst Sogn ligger Størsteparten af de ca. 40—50

²⁾ Fra Ribe Amt 1925, 273 ff.

³⁾ Se min Bog: *Byhyrder* (1928) 105; jfr. smsts. S. 112 f. (om den Ferup Hyrde, der i 1717 vilde være Degn i Lejrskov).

⁴⁾ *Danske Studier* 1926, 77 ff (med mange Henvisninger).

Gravhøje, som kendes i Sognet, nemlig ialt ca. 35—40. Gennemgående er eller har det været anselige Høje, men alle er nu afgravede, overpløjede eller sløjfede på nær 8 velbevarede og fredlyste Høje; nogle af disse er 4—5 Meter høje. Strækningens Oldtidspræg undlader ikke at gøre et stærkt Indtryk på modtagelige Sind. De få andre Høje i Sognet ligger på Egholt Marker. Hele den øvrige Del af Sognet er højtom. Nord for Lejrskov er under Markfladen afdækket en større Urnegravplads fra den ældre Jernalder, og ved Kisbøl er gjort Gravfund fra Folkevandringstiden ⁵⁾).

I sin Tid mente man, at Lejrskov var identisk med *Lyrskov* ved Slesvig, hvor Magnus den Gode 1043 tilføjede Venderne et stort Nederlag. Oldtidshøjene Vest for Lejrskov troede man, indeholdt Vndergrave, men allerede *Worsaae* godtgjorde, at Lejrskovhøjene indeholdt Grave fra Oldtiden, især fra Bronzealderen, og de havde altså intet med Vendergrave at gøre ⁶⁾). I *Grundtvigs* Oversættelse af Snorre gøres den Opfattelse gældende, at Lyrskovslaget stod på Lejrskov Hede, men denne Misforståelse må sikkert stamme fra Snorre, hvor Skodsborgå (Kongeåen) nævnes i Forbindelse med Lyrskov Hede. Islænderne havde ikke synderlig geografisk Kendskab til det sydlige Jylland, og derfor kunde der let indsnige sig en Fejl i deres Meddelelser om Kampen på Lyrskov Hede. De vidste blot, at Lyrskov lå »for Søndens Å«. Navneligheden Lejrskov—Lyrskov giver jo også let Årsag til Forvekslinger ⁷⁾).

⁵⁾ Trap⁴ VIII, 564.

⁶⁾ An. O. 1838—39. 15 ff. 1840—41, 153 ff. 1851, 122 ff. G. Storm i Norsk hist. Tdskr. IV, 119.

⁷⁾ Nyere Oplysninger om Lyrskovslaget se Hugo Matthiesen i Festskrift til Kr. Erslev 1927 og Sønderjydske Maanedsskrift 1925, 181 ff., 1927, 113 ff., 1928, 1. Jan. Nr. 7.

Til Oldtidshøje er meget hyppigt knyttet Sagn om nedgravede Skatte, således også til en Høj Syd for Lejrskov By ved Navn *Bredhøj*. Folk »har set Lys på den, og så kunde det ikke fejle andet, end at det var en Skat. To Mænd går derop med Redskaber og graver løs og kommer så til en fast Genstand. Da de banker på den, hører de, det er et Skrin. og at det klinger i det. Den ene hugger Jernstangen ned på den, og den anden kaster Øjet op og ser en stor Ildebrand. »Det ser da jammerligt ud, hele Lejrskov By brænder.« Det første, han har sagt det, var hele Skatten væk, og de kunde stikke Jernstangen langt ned i den løse Muld, og Lejrskov By stod, som den altid havde stået, uden Spor af Ildebrand«⁸⁾). Dette Sagn er kun et blandt de mange, der er os overleveret fra alle Egne af Landet om Kogleri ved Skattegravning i Høje⁹⁾). Men hvad Rimet: »Ved Lejrskov Dige ligger fire Tusinde i Lige« hentyder til, véd jeg ikke. Rimet er meddelt til *Evald Tang Kristensen* af Lærer *N. R. Kjær*, Hedensted, og findes i E. T. Kr.'s utrykte Samling i Dansk Folkemindesamling. I en gammel Bynavneremse: »Eeest, Veest, Seest«¹⁰⁾) findes Navnet *Erst* (Eeest) endnu bevaret, hvilket er et Bevis på Rømsens sikkert ikke helt unge Alder. Erst er Navnet på den gamle Sogneby, der antagelig har ligget i Nærheden af Kirken, der f. Eks. i 1567 kaldes Erst Kirke¹¹⁾). 1766 omtales et Jordstykke, kaldes *Eerst*. Efter Erst's Forsvinden har Sognet fået Navn efter Byen

⁸⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III (1895), Nr. 2309. Meddelt af Kristen Madsen, Gammelby (født i Akjærhus på Egholt Mark; se Fra Ribe Amt 1921, 369).

⁹⁾ Jfr. Danske Sagn I, S. 361 ff.

¹⁰⁾ Thorkild Gravlund: Kongerejsen, 58.

¹¹⁾ Fra Ribe Amt 1925, 265 Stk. 1 og Note 2.

Lejrskov, hvilket Navn bliver eneherkende fra Slutningen af det 17. Århundrede ¹²⁾).

Et lille Stykke Øst for Bivejen, der fører mod Syd fra Landevejen ned til Tvedsbro og ind i Skanderup Sogn, blev *Lisbeth Julius* henrettet den 1. Februar 1843, fordi hun havde forgivet sin Mand med Rottekrudt. Denne Henrettelse hørte jeg tit omtale i min Barndom. Man kan læse udførligt om denne sørgelige Tildragelse i *P. Eliassens Historiske Strejftog i Kolding og Omegn* 1923, 285 ff ¹³⁾). Lidt længere østpå — også Syd for Landevejen ligger *Hvolbølgård*; i en Galge tæt Øst for denne Gård blev den 14. Januar 1639 hængt en Falskmøntner Anders Christensen ¹⁴⁾), ligesom også adskillige andre Lovbrydere som Smuglere og Tyve i Tidens Løb har måttet lade Livet i denne Galge ¹⁵⁾).

Hvor Landevejen ved Sogneskellet i Øst, der delvis udgøres af Vester Nebel A, fører ind i Harte Sogn over *Trudsbro*, passerer den et stort Ferskvandsfiskerianlæg, og man kommer til det Sted, hvor Kaptajn Rasmus Bonnichsen under Slaget ved Ejstrup og Vranerup den 23. April 1849 holdt Vagt med to Kompagnier, en halv Eskadron og to Kanoner for at kaste Fjenden, hvis han var ved Trudsbro, hvilket dog ikke var Tilfældet, hvorfor Kaptajn Bonnichsen let kunde røgte sit Hverv ¹⁶⁾).

Fra Trudsbro vil vi vende tilbage til Lejrskov By, hvor der bl. a. er Præstegård og Skole. Af navnkundige

¹²⁾ Danske Studier 1926, 78; Trap⁴ VIII, 564.

¹³⁾ Jfr. Kolding Folkeblad d. 12. Sept. 1923.

¹⁴⁾ Saml. t. J. Hist. og Top. 3. Rk., IV, 285 (jfr. Fortid og Nutid VI (1926), 311.

¹⁵⁾ Jfr. P. Eliassens Bøger: »Kolding«, »Historiske Strejftog« og »Kongeåen«, hvor der findes mange spredte Oplysninger vedrørende Lejrskov Sogn. Se også Fra Ribe Amt 1928, 52 ff.

¹⁶⁾ Fra Ribe Amt 1910, 12.

Præster, der har boet i Lejrskov Præstegård, skal blot nævnes *Albert Thura* (død 1740), Danmarks første Literaturhistoriker, som bl. a. har skrevet et Digt om Lejrskov Præstegårds Brand 1728¹⁷⁾, og *Jens Lassen Knudsen* (død 1886). *Jakob Knudsens* Fader, om hvem der endnu i Sognet erindres adskillige karakteristiske Træk¹⁸⁾. De Lejrskov Drengene har efter gammel Sige ikke været bange af sig. Det hedder nemlig: »La no de væ gåt.« sa'e han *Jår'p* (Jordrup) Degn, da slåw di *Læsku* Dræng ham¹⁹⁾.

På Lejrskov Mark boede forhen en *klog Mand*, Povl Sørensen, der kunde hjælpe ved Smørkærning, når der var Hekseri med i Spillet. Han kunde også stille løbske Heste og få dem til at skjenne igen, hvis han vilde. Pastor Kofod i Veerst (1867—71) havde ham også for Smørkærningen, og han slog noget i Kærnebunden²⁰⁾. — En Kone i Ferup, der havde en Gris, som stod og skreg alle Tider, blev rådet til at søge Povl Sørensen. Da hun ikke vidste, hvor han boede, spurgte hun sig for, og da hun kom til ham ude i Gården, hvor han stod og satte Vognkæppe i en Vogn, spurgte hun: »Er det her, Povl Sørensen bor?« »Ja, det er, og kommer du, for det din Gris er syg, gå du kuns så hjem, den er kert. Det er din bedste Ven, der gør det.« Det var netop en gammel Kone, der stod der omme alle Tider. Da hun kom hjem, havde den helt ryddet Truget og var så sulten, og nu blev hendes Gris så fed og god.

¹⁷⁾ Afhandlet af P. Eliassen i Historiske Strejftog, 155 ff.

¹⁸⁾ Se Holger Begtrup: Jakob Knudsen 1918, 49 ff. og Poul Terps Erindringer (Clausens og Rists Memoirer og Breve XXXX 1923); jfr. Fra Ribe Amt 1914, 779.

¹⁹⁾ Skattegraveren I Nr. 595.

²⁰⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn VI, Nr. 1007. Meddelt af Mette Marie Hansdatter, Veerst.

Hun fik ikke andre Råd, meddeler Kristen Ebbesen, Egtved, til E. Tang Kristensen²¹⁾).

Gårdejer *Søren P. Sørensen*, Egtved Sogn, der har sendt Dansk Folkemindesamling en Del Optegnelser, har også nogle Oplysninger fra Lejrskov Sogn, der meddeles i det følgende på forskellige Steder. Vi tager nu fra Lejrskov til *Vraa*.

I Meddelerens unge Dage hændte der en Begivenhed, som Folk talte meget om. En Gårdmand i *Vrå* havde en Del gamle Bøger, som ingen måtte få at se, og Folk havde Mistanke om, at den såkaldte »*Cyprianus*« var der imellem. Det viste sig også at være Tilfældet. En Dag var Manden gået i Marken for at flytte Kreaturerne, og kun hans Søn på en halv Snes År og en Legekammerat var hjemme. Børnene havde fået fat på en af de omtalte Bøger og sad og læste i den, men til deres Forfærdelse blev Stuen fuld af sorte Fugle, der flagrede omkring og skreg. Lidt efter kom Manden løbende, rev Bogen fra dem, og smækkede dem oven i Købet en god Lussing, hvorpå han jog dem ud og lukkede Døren. Hvordan han fik Stuen rensset igen, var der ingen, der vidste²²⁾).

Denne Historie er én blandt de mange om, hvorledes det ifølge Folketroen gik, når ukyndige Personer kom til at læse i Trolddomsbogen *Cyprianus*²³⁾).

Vrå Fort kaldes det Stykke inddiget Vej, der går fra *Vrå* til *Kisbøl*. En Mand, der havde været i *Ægt*, kom en Gang denne Vej, og der var mange andre Vogne i Følge med ham. Så da de kom midt i Forten, mødte

²¹⁾ Danske Sagn VII (1901), Nr. 1199.

²²⁾ Opt. 1919 af Søren P. Sørensen.

²³⁾ Se nærmere H. F. Feilberg: *Cyprianus* (P. Bjerges Arbog 1891, 97 ff.).

de en stor Fragtvogn med en Hest for uden Hoved. I Vognen sad en stor sort Puddelhund med røde Øjne²⁴⁾.

Fra Kisbøl er overleveret et Sagn om en synsk Pige. Hun stod en Aften i Mørkningen og vilde gå i Seng. Så keged hun ud ad Vinduet. »Kom her hen og se,« sagde hun, »der kommer to bærende med en Ligkiste, og den ene har det bare Hoved.« Nej, de kunde ingenting se og troede ikke, det havde noget at betyde. Så stod det hen noget. Da døde en gammel Mand der, og en Snedker, som boede noget neden for, skulde lave Kisten. Det var ellers ikke længere, end at de kunde have båret den til Stedet, men for at trodse det her Syn, Pigen talte om, vilde de køre den. Vejen gik noget uden om, men en Sti gik tværs over. I den Tid Manden kom kørende efter Kisten, kom Snedkeren og hans Svend bærende med den ad Stien, så de kom ham i Forkøbet. Det var sådan en Storm, at Svendens Kasket blæste af, og han kom med det bare Hoved. Det er ikke grov mange Ar siden, det skete, meddelte Mads Madsen, Bække, til Ewald Tang Kristensen²⁵⁾.

Øst for Lejrskov Sogn ligger Landsbyen *Ferup*, til hvis Navn der er knyttet et *Ordspil* i Lighed med Ordspil om Navne som Hvilshøj, Slumstrup, Fjederholt, Senge-løse o.s.v.²⁶⁾. Man siger til en, der er søvnløs: »Du skal nok til Ferup«²⁷⁾. »At gå til Ferup« vil sige at krybe i Fjerene, gå til Sengs²⁸⁾. I Ferup bor endnu Medlemmer af den udbredte Bondeslægt *Ravn*, hvorom man kan

²⁴⁾ E. Tang Kristensen: Danske Sagn V, Nr. 304. Meddelt af Jens Madsen, Ellund.

²⁵⁾ Danske Sagn II, Nr. 289.

²⁶⁾ H. F. Feilberg i Nordiska Ortnamn (Uppsala 1914), 69 ff.

²⁷⁾ E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI, Nr. 404.

²⁸⁾ Skattegraveren II, Nr. 127 og S. 24; jfr. Jyske Folkeminder IX, S. 116.

læse i *Jens Peter Harbos* Bog: »Slægten Ravn« (1918). Dette personalhistoriske Arbejde giver også mange kulturhistoriske Oplysninger, som enhver, der sysler med Koldingegnens Historie, læser med stor Glæde.

Mellem Ferup og Højrup er den lille Skov, *Risbøge*, hvor Folk tit havde hørt noget rasle med en Lænke, der kom fra, at en Mand med Urette havde flyttet Skel der. For en Del År siden gik en Mand fra Ferup der forbi og hørte også den Raslen. Han blev noget ængstelig, men gik dog efter Lyden og vilde have Sagen undersøgt. Lyden fjernede sig nu, men han gik bag efter og så da i en Lysning i Skoven en sortbroget Lænkehund komme slæbende med sin Lænke²⁹⁾. I en anden Optegnelse meddeles, at man ved Risbøge undertiden i Mørke har set en Menneskeskikkelse gå uden Hoved. En Gang så en Mand også en stor, sort Hund komme ud fra Skoven, og hans egen Hund, der lignede den fremmede, luskede ængstelig uden om. »Selv i Nutiden skynder mange sig der forbi om Natten«³⁰⁾. Ved Ferup i en Eng fandtes en vældig *Sten*, kastet af en Trolde i Lejrskov Kirketårn efter Almind Kirke. Klokkerringningen havde fordrevet Trolden fra hans Høj i Almind Sogn. I Stenen var Mærker af Troldens Fingre. Ved Aen mellem Stubdrup og Ferup, men på Ferup Side, er en stor *Sten*, som en Kæmpe, der stod ved Harte Kirke, kastede efter de Harte Pløjefolk³¹⁾.

Når man kommer fra Ferup og går ud mod Nørvang, kommer man over en Bæk, som løber ned til Nebel A. Her ved Bækken til højre for Vejen inde på Engen

²⁹⁾ E. Tang Kristensen: *Jysk Almueliv*, Tillægsbind VI, Nr. 293. Meddelt af Jens Peter Skou, Bramdrupdæm.

³⁰⁾ E. T. Kr.: *Danske Sagn* V (1897), Nr. 175. Meddelt af P. Jensen, Kværndrup.

³¹⁾ Fra Ribe Amt 1928, 24 f.

kunde ældre Folk endnu o. 1884 huske, at der groede en Del Ellebuske, og under en kroget El, som stod her, havde man før set en *Ellepige* stå og banke Bøg (Vask)²²⁾ op. Ellebuskene er nu fjernede, og Bækken rettet. Engen kaldes Høllet, hvilket Navn nogle mener skal betyde Helvede, men Høl er det jydsk Navn på et dybt Hul i et Vandløb eller en Dam. Mindet om Vaskepladsen har holdt sig til op imod vore Dage²³⁾.

Nordvest for Lejrskov, nær Sogneskillet til Anst og Gjesten Sogne, ligger Landsbyen *Egholt*. Her boede *Ane Marie Pedersdatter*, der har fortalt et Par Historier til Evald Tang Kristensen. Disse Historier, et Nissesagn og en Skæmtehistorie om en Kats Drukning, skal anføres her, da de giver et Indtryk af, hvad det var for Fortællinger, der verserede blandt Egnens Folk.

Der var en Mand og en Kone, der havde en Nispug. De havde al Tid grumme Velstand, og det gik dem godt. De havde sådan nogle grumme Kvier, men når de kom til at stå i en vis Bås, så døde de alle Tider. Det kunde Manden ikke forstå. Så kommer han en Gang hjem fra Mærkend, og da var der atter en død Kvie. Han bandte så over det, da de var komne i Seng, men Konen tykte, det kunde endda blive godt, for alt det andet lykkedes jo så godt. Som de nu ligger og snakker om det, så lettes der en Fjæl i Gulvet, og en lille Nis kom op med hans røde Lue på og siger til Manden, te det måtte han ikke være vred over, for den Bås var lige over hans Bord, og når Kvierne skulde stå der, vilde Ajlen dryppe ned på det. Det vilde han ikke have, og derfor lod han alt det andet lykkes så meget bedre.

²²⁾ Bøg ɔ: Vasketøj; at bøge (byge) er at koge Linned i hed Lud.

²³⁾ Skattegraveren I (1884) Nr. 53; Danske Sagn II A. Nr. 120. Meddelt af P. Jensen. Kværndrup.

Når Manden vilde lade den stå tom, skulde ingen dø. En Gang døde der en Blåskimmel for dem, sådan en grumme Hest, og det græd Konen over. Så siger Nis til hende, at det skulde hun ikke, for han skulde nok hente hende én, der var meget bedre, og det gjorde han også. Men hun græd endnu. Så spurgte han ad, hvad hun nu græd for. Jo, hun var så evig ræd for, at der skulde komme nogen og kendes ved den Hest, og så tro, at de havde stjålet den.

»Nej, du skal hverken sørge eller gry,
for a hår hendt den låndt nejjer i Mås å Ty.«

Konen blev så enig med Nis Pug om, at han skulde skaffe dem mange Penge, og så skulde han have søde Bogetgrød hver Aften med meget Smør i. Men hun måtte ikke svie dem. De skulde stå på Køkkenbordet, og der skulde han hente dem. Det gik nu godt en Tur, men så fik Manden at se, te han stod der op af Køkken-gulvet og tog dem Grød. Han vilde lige have bandet over det, men Konen satte Hånden for hans Mund, og det blev så ikke til mere. Men om Natten, da han havde ligget og spekuleret på det en Tag, rejser han sig og går hen og lægger Ildklemmen og Ildskovlen over det Hul, hvor Nis Pug kravlede op af; han vidste nok, det var det bedste Råd. Nis gjorde så ikke mere, end han stak Hovedet op imellem Sagerne og sagde: »Haha! her kan du se, at jeg hverken er en Djævel eller Genganger, du behøver ikke at lægge noget over Kors for mig.« Dermed forsvandt han igen. Så siger Manden til Konen: »Nu vil vi have Gården solgt, for vi vil ikke være her.« Det græd hun over og var ked af, men Nis Pug sagde, at det skulde hun ikke være ked af, for han skulde nok flytte med. Så fik Manden Gården solgt, og de kom til Flytten. Men så lav de havde læsset det

sidste Læs, som Manden selv vilde køre med, og der var alt Skrammel på den Vogn, for han var grov gerrig og vilde have alt samlet med, og han så kørte ud af Porten, råbte Nis Pug, idet han rakte Hovedet op: »Haha, vi flytter i Dag med Ballier og med Bøtter (siges fint og læspende).« Det fortrød Manden svært på, han havde gjort en sølle Handel, og nu kunde han se, han skulde have Nis Pug at trækkes med, ihvor han blev af³⁴⁾.

Der var en gammel Bedstefader, der gik omkring og skulde købe Skind til sin Brodersøn. Så hængte han dem op på Hanebjælkerne, og der kravlede en Kat op og åd af dem Skind. Han var jo ked af det, men vidste ikke andre Råd til at få den til at lade være, end at gå hen og drukne den. Hans Kone var nu altid så ond, ja, så stjernegal. »A kan ikke vide, Mollil,« siger han, »hvordan en skal få den Kat af med Livet?« — »Å, du kan tæjj å drown en,« siger hun. »De kund a pan-nede ow, Mollil, men huden skal a bær mæ ad mæ de?« — »Du skal tæjj å drown en, mæn du skal pas o, te do piner en et, få de skal din stower Stjaev nåk fend o å gøjer hæjsen.« Så fik han jo Katten i den ene Arm og en Sime at binde ved den og en ladden Klyne af Klåden at sænke den ved. Han kommer så ned til Vandet og får Klynen bunden ved og skyder den så ud, idet han siger: »Lystig i Livet, så længe vi lever.« Katten kravler op på den lådne Tørv, der flyder på Vandet, og siger: »Mjav, mjav.« — »Ja, du har ædt mine Skind, det skal du Dælen annamme mig også vide,« og i det samme smed han nogle Stenbrokker efter den. Den vilde jo ikke af Tørven, men svømmede blot noget længere

³⁴⁾ Danske Sagn II, B Nr. 226; jfr. H. F. Feilberg: Nissens Historie (1919), 63.

ud. Så måtte han jo hjem til den gamle igen. »Jamen Mollil, den Kat vil D. annamme mig ikke dø.« — »Ja, det tvivlede a jo nok på, te din stortumpede Jon skulde nok pine Katten; hvordan har du båret dig ad?« Så fortæller han det om Tørven. »Ja, én kunde jo nok vide, te du kunde ikke finde ud af det, Tørven kunde den jo ikke synke ned.« — »Ja, hvordan så?« — »Du skulde jo have taget en Sten.« — »Det kan D. annamme mig også være, Mollil, det var vel bedre. Men hvordan skal a nu få den køssen op for at binde Stenen ved den? den ligger jo ude i Lergraven.« — »Ja, gå ud og få Brandhagen.« — »Det er a pannede ikke for, så grinner de ad mig.« — »Jamen tøj så Ovnsragen, men nu skal du jo nok få mig den i Stykker.« Så fik han Ovnsragen og fik Katten kradset op med den, og så havde han jo en stor Sten, som han fik i Enden af Strikken, og endelig fik han da Katten druknet³⁵⁾.

Ane Marie Pedersdatter har også fortalt E. T. Kristensen følgende lille Fortalelseshistorie. En Kone siger: »Æd nu, det er Skidt, I æder.« Så kom hun i Tanker om, at det var galt, og føjede til: »Ja, det er ikke Skidt, I æder, men det er missel da skidt, I skraber af æ Fad«³⁶⁾.

Herefter skal meddeles Optegnelser, sendt til Dansk Folkemindesamling af *Søren P. Sørensen*, Egtved, og *Peder Buhl*, Thorsted Skole. Disse hidtil utrykte Optegnelser giver et lille Indtryk af nogle gamle Bondearbejder, Gilder og Festdragter.

Når der i Meddelerens Ungdomstid skulde vaskes *Storvask*, brugtes Træaske i Stedet for Soda; Soda var saa godt som ukendt, og Folk troede, at det spolerede Tøjet. Når vi lavede Askelud, bar vi os ad på følgende

³⁵⁾ E. T. Kristensen: Danske Skjæmtesagn (1900), Nr. 621.

³⁶⁾ Molboz og Aggerbohistorier II (1905), Nr. 247.

Måde. Vi havde et stort Kar, som vi bandt et Lagen over. I Lagenet hældte vi en eller to Skæpper Træaske, ligesom vor Vask var stor til. Ned over Asken hældte vi da kogende Vand, der løb gennem Lagenet ned i Karret, det blev en stærk Lud, vi lavede på denne Måde. Når vi var færdige med Vasken, var vore Hænder fuld- stændig hudløse. Jeg kan huske, at vi engang skulde bage et Par Dage, efter at vi havde vasket, men vi måtte sætte Bagningen op, det var mig umuligt at ælte Dejg med mine ømme Hænder. Når vi så havde gnedet Tøjet, skulde vi have det »byget«, som det kaldtes. Dette gik således til: Vi havde en stor Tønde omtrent af Form som en Kærne, men meget højere, »Bygtønden«; i denne lagde vi Tøjet og hældte den kogende Lud derover. I Tønden var en Tap, hvor vi tog Luden igen; så tog vi Tøjet op og noget andet i, og således blev vi ved, til vi var færdige. Når vi havde en stor Vask, måtte vi sommetider have Gruokedlen i Kog 30 Gange; det tog hele Dagen og Natten. Den ene af os Piger blev så ved til Klokken ét, hvorpå den anden løste af. Fra en Nabogaard fortalte man en morsom »Spruttel«. Det var en Nat, da Pigen var ved at byge Tøj, hun måtte selv gøre det. Under Arbejdet blev hun sulten, som ikke så sært var. Hun lavede sig en Flæskeæggekage i Panden paa Skorstenen og ovenpaa en Kop Kaffe. Da Kaffen var drukket, sad hun lidt med Hænderne i Skødret og sundede sig; men pludselig siger hun til sig selv: »No Maren, nu ska do nok te o bestel novel.« — »Ja, så ka a da find mæ i et,« siger en Stemme oven over. Pigen for forskrækket op. Det var Manden, der havde hørt noget pusle i Spisekammeret; han havde så rejst sig og set efter; da han ingenting kunde opdage her, var han gået op på Loftet og

havde åbnet en Lem ned til Bryggerset. Her kom han lige tidsnok til at se Pigen holde Måltid³⁷⁾.

Min Bedstemoder har fortalt mig, at når de *bryggede* i hendes Hjem i *Ferup*, og Øllet om Natten skulde stå og gære i et Kar, lagde hendes Moder altid en Themse (det er en Sigte til at sigte Rugmel i) ind under Dækkenet, som de dækkede Øllet med. Min Bedstemoder snakkede tit med hende om, at det var unødvendigt, og at Øllet ikke en Gang kunde blive saa godt tildækket paa den Måde; men den skulde nu ligge der. Hendes Moder vilde nu ikke fortælle hende hvorfor, men hun kunde jo nok tænke, at det måtte være en Rest af gammel Overtro³⁸⁾.

Om Vintereftermiddage og Aftener samledes vi af og til omkring hos Naboerne og hjalp hverandre at karte; så havde vi gerne en lystig Dag, og det var noget, som alle Piger gerne vilde med til. Om Aftenen kom der så gerne nogle Karle; nogle af dem hjalp os, og de andre underholdt os. Et af de sidste *Kartegilder*, jeg var med til, glemmer jeg aldrig, skønt det en snart tresindstyve År siden. Vi var fire Piger samlede hos en Boelsmand; vi brugte Hænderne flittigt, da vi helst skulde være færdige den Aften. En voksen Søn var hjemme, og om Aftenen kom der flere Karle, og som vi sang og morede os! Da vi var færdige med Kartning, spurgte Konen os, om vi nu vidste, hvormeget vi havde kartet. Det vidste vi ikke.

»Ja,« sagde hun, »jeg vejede Ulden, inden I begyndte, og da var der tyve Pund.« Vi havde altså i Gennemsnit kartet hver fem Pund. »Det er godt gjort,« sagde Konen, nu skal I få alt det Kaffe og alle de Pandekager,

³⁷⁾ Opt. 1919 af Søren P. Sørensen efter Meddelelse af en gammel Kone.

³⁸⁾ Opl. af Peter Buhl, Thorsted Skole, Veerst Sogn.

I kan spise.« Og det smagte ovenpå Arbejdet. Den omtalte Aften havde vi dog ikke kartet »Tøjer«, men vi havde »kartet sammen«, som vi kaldte det. Det bestod i, at vi blandede Ulden af forskellig Godhed og kartede den i de såkaldte »Flaver«; når det var gjort, kunde vi meget snarere karte »Tøjer« lige færdige til at spinde. Så snart vi havde spist Mellemmad i Mørkningen, satte vi os til Rokken, og vi blev ved den hele lange Vinteraften, kun afbrudt af Malkningen. Henimod Sengetid kunde det nok ske, at vi kunde begynde at nikke. En Gang, da vi spandt Blår, begyndte en af Pigerne at hælde med Hovedet ned imod Blårpinden; det fik en af Karlene at se, og han listede sig til at stikke en brændende Tændstik til Blåren. Det gav et Fut, og det kan nok være, at Pigen blev vågen. Den Gang kendte vi ikke sådan til at have Frihed om Aftenen, i hvert Fald ikke om Vinteren; jeg tror ikke, at jeg har haft Frihed uden én Aften i al den Tid, jeg tjente, og det var henimod en Snes Ar³⁹⁾.

Bøj Lindrums Kone fortalte følgende fra Lejrskov Sogn (i Halvtredserne). Da jeg blev konfirmeret, havde jeg en blå »Tosels« Kjole på, sort Forklæde med Silkestriber og en Kappe på Hovedet. Til Bryllupet havde selv små Brudepiger Kapper på. Da jeg stod Brud, havde jeg i Håret et Brudesmykke; dette bestod af grønne, kunstige Blade, der sad sammen to og to med en hvid Glasperle imellem. Smykket holdtes sammen af en hvid Tylssløjfe med lange Ender⁴⁰⁾.

I Tilslutning hertil skal anføres en Beretning om at »vende Kærlighed«.

³⁹⁾ Opt. 1919. Søren P. Sørensen efter Meddelelse af en gammel Kone.

⁴⁰⁾ Opt. 1920 af Søren P. Sørensen.

Kirsten kender et Middel, som en Kvinde kan bruge for at få en Mand til at holde af sig; hvori det består, vil hun ikke udtale sig om, men det er kun en Kvinde, som kan gøre det. Medens hun var ung, tjente hun sammen med en ældre Pige, der havde Kærlighed til en Karl, som ikke brød sig om hende. Kirsten havde ondt af Pigen og åbenbarede hende dette Middel, som hun så gav Karlen i en Kop Kaffé. Karlen blev nu lidt efter lidt omsindet og blev Kæreste med Pigen. Men Kirsten fortrød imidlertid, hvad hun havde gjort, og fortalte det til Karlen, der straks fattede Afsky for sin Kæreste og brød med hende⁴¹⁾.

Fra *Jordrup* Sogn, Anneks til Lejrskov, er der af Folkeminder — mig bekendt — kun optegnet et Par Sagn af Evald Tang Kristensen og en god Beretning om Skove og Ulve af Søren P. Sørensen.

Jens Væver i *Jordrup* har meddelt E. T. Kr. et Sagn om *Trældiget*, der skulde have gået Norden om den norderste Gård i *Jordrup* og Norden for Møllen, »lige- som og Norden for mit Hus«. Diget gik Sønden for *Jens Vævers* Havedige, og flere Gange om Aftenen kom der fra *Trældiget* en Lyd som en Smed tinkede på noget Jern⁴²⁾.

Jens Væver fortæller også et Sagn om, hvordan en Karl ved en Legestue i en Gård i *Jordrup* i gammel Tid blev slået ihjel, »og den døde blev kastet ned, men Gerningsmændene blev aldrig straffede. Nu var han henne, og han blev henne«⁴³⁾.

Om en *Jordrup Byhyrde* har *Jens Væver* givet en ret mærkværdig Oplysning. »Der, hvor *Jordrup Mølle* lig-

⁴¹⁾ Opt. 1920 af Søren P. Sørensen.

⁴²⁾ Fra Ribe Amt 1923, 84 f.

⁴³⁾ Danske Sagn IV, E Nr. 1302.

ger, er Begravelsespladsen til det Jordrup Fæ under Kvægpesten [1776?]. A har været med til at samle Benene. Det var en Grusgrav, og da de jævned den, ka- stede de en Benrad op, så Hjør'en (Hyrden) er nok ble- ven begravet med Kræet. Det blev nok meldt til Øvrig- heden, men den vilde ikke gøre noget ud af det⁴⁴⁾. Benraden har formodentlig hidrørt fra en Oldtidsbegrav- velse.

I Jordrup var det Skik ved *Begravelser*, når Liget var kørt af Gårde, straks at brænde Stræet, som Liget havde ligget på. Min Meddeler, der var en af de sidste i et Ligtog, så', det blussede i Lighalmen, da de var kommen lidt udenfor Gården⁴⁵⁾.

Væver N. Jørgensen på Egtved Mark fortæller føl- gende: Min Fødeejendom i Jordrup Sogn var gået i Arv i Familien i flere Led. Dengang var Skovene i Jordrup og Lejrskov Sogne meget større end nu. Store Strækninger er blevet ryddet i den Tid, jeg kan huske. Min Bedstefader, der var født i sidste Halvdel af Sytten- hundrederne, fortalte, at da han var Dreng, skulde Læn- kehunden altid bindes ud til Fårene om Natten, når disse stod i Nærheden af Skoven, for ved sin Bjæffen at holde Ulve fra Fårene. Omkring ved Skovene havde Bønderne Indhegninger, hvor Ungkreaturerne gik løse. Disse Indhegninger var omgivet af høje Gærder, der be- stod af Pæle, der var slået i Jorden. Mellem Pælene var »vindelet« med Ris; det var et stort Arbejde at holde disse Gærder vedlige. Mens jeg tjente, boede der en Kone i Nærheden af en sådan Indhegning. Hun havde den slemme Vane at gå ud og rykke nogle Pæle op af Gærdet, når hun manglede Brændsel. Omsider

⁴⁴⁾ E. Tang Kristensen: Jysk Almuesliv, Tillægsbind I, Nr. 1275; jfr. min Bog: Byhyrden 1928, 76.

⁴⁵⁾ Opt. i DFS.

blev det dog Ejeren for broget, og en Nat borede han Huller i nogle Pæle og fyldte disse med Krudt. Da Konen næste Gang fyrede med Mandens »Gjærdsel«, kostede det hende to Jydepotter; men hun blev paa den Maade lagt af med sit Tyveri⁴⁶⁾.

Om Jordrup Sogn er der vist ellers ingen anden trykt Literatur af Betydning end de spredte Oplysninger i P. Eliassens Bøger og så Oversigterne i ældre og nyere topografiske Håndbøger, hvoriblandt Sognebeskrivelsen i Traps fjerde Udgave VIII, 564 f. naturligvis bærer Prisen.

Hvis ovenstående Oplysninger, der er for lidt Potpourri at regne, om Lejrskov Sogn og dets Anneks Jordrup kunde være til Nytte for en Lokalhistoriker, der vil skrive et større Arbejde om Lejrskov og Jordrup Sogne, skulde det glæde mig meget.

⁴⁶⁾ Opt. 1919 af Søren P. Sørensen (DFS).

Fattige Tider.

Strejflys over Skoleforholdene i Sydvestjylland i
vore Bedsteforældres Tid.

Af Førstelærer *J. Andersen*, Føvling.

Almueskolens ydre Fremtræden var i det nitende Aarhundredes første Halvdel de fleste Steder i Sydvestjylland i høj Grad præget af Tidens og Stedets Fattigdom. Selve Skolebygningerne var tarvelige. Som Eksempel kan nævnes Føvling Sogns Hovedskole, den gamle Skole i Bobøl. Den laa ca. 80 m Nord for Ribe-Kolding Landevej. Umiddelbart Vest for Vejen, der gaar langs Bækken, staar der paa den et Par Meter høje Skrænt Rodskud af en gammel Ask. Her op til mod Vest laa Skolen, eenlænget, lav og smal. Skolestuen, der laa mod Øst, var paa tre Fag med Vinduer mod Syd og desuden to enkarmede Vinduer i Gavlen. I Bygningens øvrige Del var Beboelse. Den stammede fra c. 1720 og var dengang Sognets eneste Skole. Men c. en Snes Aar senere blev bygget en Skole i Stenderup og inden længe tillige Biskoler i Aatte og Tobøl, da Beboerne dels klagede over Vejlængden, dels over Vanskeligheden ved at passere Stenderup, Tobøl og Sorrild Bække ved Vintertid. Bobøl Skole blev staaende indtil 1868. Den havde langtfra de kongelige Rytterskolers Soliditet og havde længe trængt til Fornyelse, men Sagen blev Gang paa Gang udsat. Muren, der var af

Bindingsværk, var tilsidst saa skrøbelig, at der jævnlig under Børnenes Leg faldt et Stykke Tavlmur ud, saa en Murer i Hast maatte hentes. Desuden kunde det ske, at Børnene pillede en Sten løs — der var jo muret med Ler — og dannede et Kighul ud til den fristende Omverden, — Gulvet var af Ler og havde store Huller, især naturligvis ved Indgangsdøren. Bordene var dannede af et Par Fyrrebrædder paa nedrammede Pæle og Bænkene tilsvarende. De bekendte Sandborde fra den »indbyrdes Undervisnings« Dage fandtes ikke her. Bjælkerne og Lofterne var ormædte, og det hele meget skrøbeligt.

Endelig i 1868 blev der bygget en ny Skole. Efter en Afstemning iblandt Beboerne blev Bobøl og Aatte Skoledistrikter lagt sammen, og Skolen flyttet op til Føvling Kirke. Balsers Hansen, Lundtofte, var dengang Sogneraadformand og skal have udtalt: »Nu bygger vi mi' Sæl saadan, at der ikke skal bygges tiere.« Skolen fik to store Klasseværelser, hvert paa fire Fag, rummelige og solide; men Balsers Hansens Ord er ikke slaaet til, idet der senere er bygget tre Klasseværelser yderligere foruden Lærerlejligheder.

Som et andet Eksempel kan nævnes Holsted By-skole, der var Sognets eneste. Den laa ved den senere Møllevej dér, hvor nu Købmand Jørgensens Pakhus ligger. Paa et Billede, der hænger i Lærerværelset i den nuværende Skole, ser man, hvorledes den har set ud: Een Længe i Øst-Vest, lav og smal. Paa Bygningen ses fire Vinduer. Op til Gavlen hælder en Tørvestak med Skolens Brændsel. I denne Skole undervistes, til en ny blev bygget 1842 i Vest-Holsted. Bygningen var, om muligt, endnu tarveligere end i Bobøl.

Stenderup Skole laa Vest for den daværende Kro omtrent dér, hvor nu Niels Iversen bor. Det var i 1742, Beboerne i Stenderup By ansøgte om og fik Tilladelse til

selv at leje en Lærer — ældre kan Skolen altsaa ikke være. Der fortælles, at de mindste Børn havde Plads paa en lang Bænk langs Sidevæggen. Her kunde sidde 12 af de smaa. Da der et Aar kom ét mere, dannedes et Sæde af brede Tørv, »Flaver«, hvorpaa No. 13 fik et forholdsvis bekvemt Sæde. I 1856 flyttedes Skolen op paa den Plads, hvor den nu ligger. Pastor Chr. Krarup, der dengang var Sogneforstander, udvirkede, at Skolen fik Jernvinduer, der dog senere ombyttedes med Træ do. —

Noget mere tidssvarende end de tre nævnte Hovedskoler i Føvling-Holsted Kommune var Tobøl Biskole, sagtens fordi den var bygget senere. Den havde Grundmur, og Gulvet var af røde Teglsten, lagt paa Fladen. Der var lange løse Borde med tilhørende Bænke. De spændte omtrent over Klassens Bredde, saa der kun var en smal Gang tilbage langs den ene Væg.

Nævnte Skolebygninger har antagelig hverken været daarligere eller bedre end de omliggende Sognes. Naturligvis var de tarvelige, men lignede heri de almindelige Beboelseshuse, hvis fattige Udstyr og ringe Størrelse vi ikke ret kan forestille os. Af Skolemateriel hang der paa den graa, tilrøgede Mur den lovbefalede sorte Tavle, en Hylde til Læsebøger, Testamenter, Regnetabeller og Skrivebøger. Omkring det 19de Aarhundredes Midte fandtes ogsaa Landkort, især naturligvis Danmarks-kort.

Det maa have været koldt for Børnene i Skolestuen en bidsk Frostdag, selv om de havde varmt, »stampet« Vadmestøj paa. Værst var det, da man havde den aabne Skorsten med kun lidt Straalevarme fra Gløderne paa Skorstensskødets og til Tider en hel Del Røg i Stuen, saa det sved i Øjnene. Bedre var vel en stensat Kakkeldov, og et Fremskridt skete igen, da Bilæggerovnen

kom. Den havde ganske vist intet Træk og blev derfor aldrig stærkt ophedet, men mere Lunhed bragte den — og tungere Luft. Brændselet var Tørv og leveredes in natura af Beboerne. Men det var langt fra alle, der kappedes om at levere det bedste. Mange tænkte snarere, at om een Levering var daarlig, mærkedes det ikke blandt de mange. Desuden havde Brændselet i Tørvestakken ved Gavlen ikke de bedste Betingelser for at bevare Tørheden, særlig naar det fæg til med Sne. Om en Lærer fortælles, at han lod Børnene med en Klyne i hver Haand tage en Løbetur paa et Par Hundrede Meter, forinden de kom ind og til Sæde paa de kolde Bænke.

I det 18de Aarhundrede skiftedes der ved Sæde-
degneembederne med studerede og ustuderede Folk. Ved Bobøl Skole var Student Jens Baggesen, Digterens Bedstefader, ansat fra 1729—1762. Den fattige Sogndegn var berømmet af sine Foresatte baade for »Information og Opførelse«, men kom i en heftig Strid med Beboerne om Lønnen. Povl Andersen Rye, ligeledes Student, blev hans Efterfølger, men den næste, Peder Thøgersen fra 1784—1812, havde tidligere været Skytte paa Nielsbygaard. Der berettes om ham, at nogle Børn fra Biskole-distrikterne i Stenderup og Tobøl søgte hans Skole for at faa en bedre Undervisning, end der paa den Tid kunde gives i disse Skoler, samt at Degnen inspicerede Biskolerne og dér optraadte med megen Myndighed. Om hans Død har Sognepræsten indført i Kirkebogen:

1812, Oktober 11 blev Peder Thøgersen, Sogndegn for Føvling og Holsted og Skoleholder i Bobøl, begravet 57 Aar gammel. Han var en god Kirkesanger, en særdeles duelig og flittig Skolelærer og som Menneske en meget agtværdig Mand. Fred over hans Støv! —

Efter den Tid rykker Seminaristerne frem. Der var oprettet et Seminarium i Borris 1806 og et i Lyngby 1813. Paa disse uddannedes de fleste Lærere i Egnene her. Enkelte dimitteredes som Privatister efter en Tid at være uddannet hos en eller anden dygtig og interesseret Præst. Saaledes blev den kendte Eskelund Degn, Niels Hansen, senere Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, forberedt af Pastor Hans Krarup i Føvling, der selv fulgte med ham ned til Eksamen paa Borris Seminarium. Paa Vejen var det, at de opdagede, at de helt havde glemt Faget Astronomi. I sidste Øjeblik blev da N. Hansen informeret heri, alt imens de kørte frem ad ujævne, sandede Hedeveje og opnaaede endogsaa og — vel nok et Vidnesbyrd om, at Kravene i dette Fag ikke var ret store — rettere meget smaa! Læretiden var jo ogsaa kort. Ganske vist hed det i Seminarireglementet af 1818 og i Lov af 15. Febr. 1857, at Læreruddannelsen skulde være treaarig. Men denne Bestemmelse blev ofte ikke overholdt. Grunden var vel nok den, at det var fattige, unge Mennesker, der læste i en fattig Tid. En gammel Lærer — Lærersøn — der uddannedes paa Lyngby 1830, skriver saaledes i sine Livserindringer: »Mit Ophold paa Seminariet varede i det hele eet Aar. Ogsaa dengang var der enkelte i 3 Aar« — og tilføjer et andet Sted: » — mange Seminarister var kun paa Seminariet i eet Aar — —«. Om Lindvig i Bobøl, der var fra Borris og kom paa Seminariet dér 1809 og dimitteredes derfra 1811, fortælles, at han samtidig med, at han læste, var Kusk hos Seminarieforstanderen, Amtsprøbst Krarup, ligesom han en Tid opholdt sig paa Gaarden »Lykkens Gave«, der hørte under Brahetrolleborg, paa det derværende Hørinstitut — Lærerne skulde jo lære alt til Borgerheld sigtende. Hans Læsetid var altsaa ogsaa kort. —

Paa Seminarierne var naturligvis Religion Hovedfaget med særlig Vægt paa Dogmatikken. Om sin Uddannelse paa Lyngby Seminarium har en gammel Lærer fortalt: Efter Forstanderens Religionsforedrag tog Eleverne en Afskrift, som lærtes udenad. Boisens Bibelhistorie benyttedes, derimod ikke selve Bibelen. Man havde Lærebøger i Danmarkshistorie, Geografi og Verdenshistorie. Endvidere brugtes Cramers Regnebog, Bjørns Arithmetik, samt en lille dansk Sprogglære. Dermed er det boglige Hjælpemiddel nævnt. Saa øvedes Eleverne i Sang og Musik. Noderne dertil afskrev de selv.

Vi forstaar, at det ikke har været nogen grundig Uddannelse, Lærerne fik. Fra Lærer og Kirkesanger Lindvig i Bobøl har man ogsaa den Udtalelse fra en senere Tid: »Nu skal de mi Sæl kunne mere, naar de skal paa Seminariet end vi, da vi var færdige.« Der fortælles om en ældre Lærer, at han, naar han var i yngre Kollegers Selskab, og der kom Ting paa Tale, som han ikke kendte, undskyldte sig med: »Jeg er saa distrait, saa distrait!« at de ikke skulde opdage hans Uvidenhed. —

Præsten var Skolens nærmeste Tilsynsmand, og mange Præster — vel ikke mindst i den rationalistiske Tid — var ivrige i Arbejdet for Skolens Udvikling og Forbedring, ja betragtede det som en betydningsfuld Del af deres Gerning. Skolen var Kirkens Datter, og jo bedre Børnene var oplærte, des bedre Jordbund vilde Kristendommen faa.

Pastor Carl L. Hansen, Sognepræst i Føvling-Holsted 1836—1847, skriver i Embedets Liber daticus: »De fleste Bryderier her har Skolevæsenet voldt mig. Straks i 1837 begyndte jeg at movere om at faa det organiseret, og flere Gange purrede jeg paa, men stedse forgæves,

fordi Provst Eiler ikke vilde have Skolevæsenet ordnet. Imidlertid purrede jeg paa igen, Cancelliet ogsaa, og mellem den dobbelte Ild maatte Provsten omsider have fat derpaa, og Skoleplanerne blev approberede i Begyndelsen af 1842. Men at faa dem sat i Værk oversteg mine Kræfter ved Provstens og Menighedernes for-
enede Modstand. Alligevel gav jeg ingen Ro og mindede meget ofte derom. Mine Kampe og de mange Maa-
der, hvorpaa man søgte at forhindre mig, er optegnede i Skoleprotokollerne. Omsider døde Provst Eiler i August 1845, og nu mødte Sagen ingen Vanskeligheder mere. Var ved min Ankomst Skolevæsen og Fattigvæsen i den yderste Forvirring, og har jeg haft megen Møje med at ordne det, lykkedes det dog ret godt, og jeg haaber, at det med Tiden skal virke til Menighedernes sande Gavn!«

Pastor Hansen besøgte, efter hvad der fortælles, ofte Kommunens Skoler, saa, hvorledes Arbejdet gik, vejledede og drev paa, ivrig som han var. Om et af disse Besøg fortælles: En varm Sommereftermiddag kom han til Tobøl Skole, hvor Lærer B. fra S. underviste. Der var kun mødt eet Barn, en Vogterdreng. Nu syntes Læreren vel, at det var for lidt at tage sig synderligt af, satte ham til et Arbejde, tog Plads paa Kathederet, lod uvilkaarligt Hovedet synke ned paa Armene og sov snart trygt. Kan nogen fortænke Eleven, der vel havde været oppe med Solen, i, at han fulgte sin Lærers Eksempel? Saa gled pludselig Pastor Hansens høje Skikkelse forbi Vinduerne. I et Nu overskuede han Situationen derinde og tog sin Beslutning. Han lukkede stille Døren op, listede over Skolegulvet, fik Protokollen draget frem og skrev:

»I Dag har jeg visiteret Tobøl Skole. Til Stede var Læreren og een Elev. Begge sov.

C. L. Hansen.«

Saa forsvandt Præsten stille og ubemærket!

Der har nok ligget et Hus, da Læreren vaagnede. Man maa haabe for Drengen, at han vaagnede først, skønt Retfærdighedens Arm har vel naaet ham alligevel. Lærer B. fandt sig beføjet til omgaaende at gaa til Præstegaarden med Forklaring og Undskyldning. Præsten har vel moret sig.

Det gode tillidsfulde Forhold mellem Præst og Lærer, som nu findes de fleste Steder, var næppe fuldt ud til Stede dengang — Afstanden var større, og Præsten var ikke sjælden Skolens og Lærerens Bussemand.

Lærer H. Kristensen, Føvling, har skildret Præstens Ankomst til og Besøg i hans Barndomsskole i Fyrrerne saaledes: Længe inden Præsten naaede Skolen, opdagede Børnene ham, og det ængstelige Raab lød igennem Klassen: »Æ Præst! Æ Præst! Æ Præst! Æ Præst!« Og alle Børnene fik travlt med at give Næsen en lille nødvendig Haandsrækning med Fingrene, mens Pigerne til lige skyndsomt glattede de genstridige Krøller langs Haarets Skilning. Samtidig rejste Degnen sig i en Fart fra Kathederet, skyndte sig hen til Døren og slog denne op paa vid Gab med gentagne dybe Skrabad, saa Sinkerne skurede ad Lergulvet. —

Et Sted, hvor Læreren var gammel, blev han undertiden efter Middagspavsen lidt tung, saa han var nær ved at nikke. Da var en af de store Drengene altid parat med Udraabet: »Nu kommer æ Præst!« Efter en pludselig og ubehagelig Opvaagnen for Læreren fulgte saa Forhør og Straf, naar det var blevet konstateret, at det hele var blind Alarm.

Hvorledes gik nu Arbejdet derinde i den tarvelige, lavloftede Skolestue bag de smaa Vinduer? Man havde, snart sagt, kun to brugte Metoder: Udenadslæren og Prygl. Børnene skulde lystre og ramse! Læreren brugte Ris og Tamp, men især Linealen, et meget benyttet Redskab, som man altid havde ved Haanden. Med den sloges der i Haandfladen og over Fingrene, i Hovedet osv. Men naar det hed om en Lærer, at han kløvede et Barns Hoved, er det vel en slem Overdrivelse, skønt de Saar og Buler, Linealen kunde give, var slemme nok. Havde man intet Redskab, kunde de bare Næver nok foretage det nødvendige til Retfærdighedens Haandhævelse. Hver Lærer havde gerne sin Maade at straffe paa, saa Metoderne var mange og forskellige. Vel var det indskærpet, at Skoletugten skulde være mild, og Lærerne maatte ikke ved Hug eller Slag mishandle Børnene. Men det var ikke at forlange, at Almueskolen skulde staa over den højere Skole i Humanitet, og f. Eks. Christiern Pedersens Vidnesbyrd om de stakkels Peblingses Straf i Reformationstiden eller Ingemanns Skildringer fra Skolelivet i Slagelse, fortæller om, hvordan det gik til dengang; og meget langsomt gik det med Fremskridt, thi Lærerne havde nu engang »annammet Lærdommen saaledes, og de vilde sælge hannem til samme Pris igen!«

Om en Biskolelærer siger en Elev: »Hu ha! hvordan han da kunde slaal« Om en anden Lærer fortæller hans Elever, at Børnenes Skrig tit kunde høres viden om. Hans Hustru kom undertiden ind fra det tilstødende Køkken og sagde bedende og advarende: »Peter!« Men derover blev han endnu mere rasende og fo'r efter hende med Linealen, som om ogsaa hun skulde straffes. Da Døren blev lukket i, saa Børnene ikke, hvad der foregik videre. Det var af visse Grunde altid om Mandagen, at Prygleriet var værst. —

Den gamle Lærer S. i S. var en lille, korpulent Mand; og skulde, hvad hyppigt skete, en af de store Drengene have en Afstraffelse, gjorde Anstrengelsen ham purpurrød i Ansigtet. Men var Eksekutionen udført, udbrød han til Stadighed inderlig fornøjet: »Det hjalp!« saa det blev en Talemaade i Egnen: »Det hjalp,« sa' S., da han gav Børnene Bank.« Ikke underligt, at Drengene, da Læreren blev gammel, jævnlig kom ham i Forkøbet med Udtalelsen: »Det hjalp!« — En Lærer indledede altid Pryglescenen med et: »Da skal A, mi' Sæl, vel sign' dig!« Hans højre Haand rystede saa stærkt, at han maatte styre Slaget med venstre, saa han formodentlig ikke altid traf det tilsigtede Maal — Velsignelsen udeblev! — Det var ved mangen Skole Skik, at Synderen selv skulde hente Riset eller Kæppen. Da en Dreng ved en saadan Lejlighed troskyldig mødte med en Gren saa tyk som en Gærdestav, blev han benaadet.

Selv om der var Lærere, der ikke yndede Midlet og brugte det med Maadehold, var det nok Undtagelserne, saa stor var Tiltroen til Pryglens opdragende Virkning, samtidig med, at Ulydighed og Gavtyvestreger trivedes frodigt bag Læreren Ryg. At en stor Dreng efter en vældig Qmgang Bank spottende kunde sige: »Det gjorde godt, for det kløede netop det Sted,« viser, med hvilket Humør Straffen kunde tages — den skaffede langtfra altid Respekt, ofte det modsatte.

En Historie, jeg engang har hørt, skal jeg endnu fortælle: Da Børnene en Morgenstund samledes ved en Skole, gik der en Flok Gæs ved en Gaard ved Siden af. To Drengene fulgtes ad, og den ene sagde: »Det er ellers nogle gode Gæs.« »Aa, dem regner jeg ikke meget paa,« ytrede Kammeraten. »Jo, jeg skal love for, at der er nogle gode Flommer i dem. «Aa, der er ikke mere Flommer i dem, end der er Flommer i min Endel!« Denne Udtalelse hørte Læreren, der netop ubemær-

ket var kommet til Stede, og udbrød: »Da skal A mi' Sæl nok faa de Flommer af din Endel« og satte ham op paa Bilæggerovnen, som der nylig var lagt i, saa han blev svedet stygt!

Var Pryglene Hjælpemidlet, saa var Udenadslæren ufejlbarlig til Kundskabernes Erhvervelse, og Overhøringen var Ramseri.

Religion var stadig Skolens Hovedfag. I A·B·C'en begyndte Staveøvelserne med Fadervor, og større Læsefærdighed var ikke opnaaet, før Udenadslæren i Luthers Katekismus med de fem Hovedparter foruden de tilsvarende Forklaringer og Anmærkninger i Balles eller — senere — Balslevs Lærebøger og de mange Skriftsprog, de indeholdt, paabegyndtes. Bibelhistorien lærtes ligeledes udenad. For de letnemme Børn gik al denne Udenadslæren vel sagtens, men for dem, der havde vanskeligt ved at lære, var det en stor Plage. De maatte ikke alene læse til sent om Aftenen ved Lysklynens usikre Flamme eller ved et blafrende Tællelys. Men de maatte ogsaa tidlig op om Morgenen og læse paa fastende Hjerter, da mange efter Sigende saa lærte lettere.

Den benyttede ovennævnte Balles Lærebog var om trent af samme Format som Balslevs, ialt paa 120 Sider med tæt Tryk og delt i 8 Kapitler. Af Bibelhistorier brugtes omkring i Skolerne J. B. Daugaards og P. W. Stokholms (Udgaven 1835 har 180 Sider) eller H. J. Birchs i to Udgaver, en større paa 189 Sider og en mindre »i kort Udtag for Børn især paa Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang« — 120 Sider. Andre Steder havde man Tonboes Bibelhistorie, »udarbejdet til Brug sammen med Balles Lærebog.«

Hvad bødes der paa i Religionstimerne? spørger man uvilkaarligt. Der var vel Lærere, der kunde tale jævnt

og barnligt med de smaa og forstod »den aandelige Jors demoderkunst« ret. Men desværre var Uformuenheden oftest stor. Lærebogens Affattelse i Spørgsmaal og Svar giver ligesom en Antydning. Læreren spørger f. Eks.: »Hvem har skabt dig?« Svar: »Gud Fader!« — »Hvem har genløst dig?« Svar: »Guds Søn!« — »Hvem har heliggjort dig?« Svar: »Den Helligaand!« — Svarene uden adlærtes og vist nok uden, at der var forbundet noget Begreb, Forestilling eller Følelse dermed. — Ved en Bispevisitats fik en Biskolelærer, som var gammel, og hvis Børn sidst skulde høres, Lov til selv at vælge Opgaven. Saa tog han saa vanskeligt et Spørgsmaal som »Helligaandens Gerning«, og første Spørgsmaal lød: »Virker den Helligaand middelbart eller umiddelbart?« Og alle de kære smaa var straks klar over, at den Helligaand virkede middelbart.

Det var heller ikke altid nogen let Sag for Læreren ved en Visitats paa staaende Fod at katekisere over mangt et Lærebogsspørgsmaal, omgivet af sine Foresatte. Ved en Bispevisitats, hvor tre Skoler var til Stede, fik den første Skoles Lærer til Tema at tale med Børnene om *at frygte Gud*. Da han kom til at berøre Spørgsmaalet *at elske Gud*, fik han straks fra Bispen Anmodning om ikke at tage Brødet ud af Munden paa sin Eftermand, der følgelig straks forstod, hvad Opgave han vilde faa, og begyndte at forberede sig dertil, ligesom No. 3 tog sig for at overveje Indholdet af Udtrykket *at forlade sig paa Gud*.

En Lærer skulde ved en Visitats tale med Børnene om »Syndernes Forladelse«. Det stod straks klart for ham, at vi faar Syndernes Forladelse i Daab og Nadver, men da han begyndte at tale med Børnene herom, blev han kategorisk vist hen til »Saliggørelsens Orden«.

Ved en Skole var der uden Grund klaget over Lære-

ren. Ved den paafølgende Visitats begyndte Provsten da Eksaminationen og forlangte, at Børnene skulde nævne de forskellige Navne paa Guds Kærlighed imod Menneskene. Børnene tav forfjamskede og usikre overfor den fremmede Spørger. Saa blev Provsten ærgerlig: »Men, Herre Gud! véd Børnene virkelig ikke det?« »Jo,« sagde Læreren, »det véd de meget godt. Maa jeg spørge?« Da han fik Tilladelse dertil, fik de smaa Mundene paa Gang og klarede Sagerne.

Foruden at Børnene havde den daglige Religionsundervisning i Skolen hos Læreren, var der Konfirmandforberedelsen hos Præsten det sidste Halvaar før Konfirmationen. Enkelte gik endog to Halvaar. Det var dels de tungnemme, der var udsat for at blive »vist af«, dels Børn, der skulde være særlig dygtige. Konfirmandforberedelsen ansaas for meget vigtig, og tit talte de gamle om den eller hin Præsts Dygtighed til at katekisere og sidestillede den næsten med hans Evne til at præke.

Om den gamle Pastor Krarup i Føvling-Holsted fortæller en af hans Konfirmander: »Krarup havde Kapellan, da jeg gik til Præst, men han maatte ikke komme ind til os. Der gik den Sommer 10 Konfirmander fra 8 fremmede Sogne. Jeg blev konfirmeret i Holsted Kirke, og der var ikke een ledig Plads i Kirken og ikke eet tørt Øje blandt Tilhørerne, saadan talte han til os!« —

Saa var der Fasteonsdagene i Kirken, hvor Præsten prækede over Lidelseshistorien, og Kingos dybe, tunge Salmetoner om Jesu Kors og Vunder tonede. Her skulde de ældste Aargange Børn fra alle Sognets Skoler møde. Efter Prædiken traadte de ud paa Kirkegulvet, hvor saa Præsten talte med dem. Tit frøs Børnene frygteligt i den iskolde Kirke, men bag efter varmede de hinanden ved heftige Slagsmaal paa Næver og Kæppe mellem de forskellige Skolers Børn, efter at Skældsord og Øgenavne en

Tid som Kasteskyts var fløjet mellem Modstandernes Styrker og stærkt havde opildnet Kampmodet. Ved Bispevisitatserne var det ikke alene Børnene, der skulde overhøres, men ogsaa den konfirmerede Ungdom fra de sidste Aargange.

Nogle Steder skulde Konfirmanderne referere Hovedpunkterne i Præstens Søndagsprædiken, hvad der i Betragtning bl. a. af Børnenes ringe Modenhed maatte være en temmelig vanskelig Opgave.

Foruden Lærebog, Bibelhistorie af Stykker af det nye Testamente skulde der læres en Mængde Salmer. Letnemme Børn lærte ofte i hundredvis. En Præst gav Børnene i H. Skole 13 Salmer at lære i Juleferien. Og Salmebogen var i de Dage Kingos eller den evangelisk-kristelige, som ganske fattedes alle de barnlige Salmer af Brorson, Ingemann og Grundtvig m. fl., som det er en Fryd for Nutidens Børn at lære, at kunne og at synge. I Føvling-Holsted blev Kingos Salmebog afløst af den evangelisk-kristelige i 1840. Samtidig med at Mandtalslisterne bares rundt, lod Pastor Hansen en Liste følge med til Underskrift blandt dem, der ønskede den nye Salmebog indført, og han havde den Glæde, at alle skrev under.

Mange vil mene, at Børn vaksineredes mod Kristendommen ved en saadan Religionsundervisning og Udenadslæren. Det kan dog ogsaa træffe sig, at man møder gamle Mennesker, der med Tak mindes, hvad de fik i Skolens Religionstimer eller ved Konfirmationsundervisningen. Barnemindet er langt, og de lærte Skriftsteder vedblev at bevares i Hukommelsen til Alderdommens Dage. Et eller andet Bibelord er vel ogsaa til Tider dukket op i et afgørende Øjeblik og har bragt Lindring og Trøst. Gamle Folk, hvis Øjne var blevne svage, saa de ikke kunde læse, har i deres Tanker stille gentaget

et Skriftord. Det er kanske kommet til dem i Nattens tavse Timer, naar de søvnløse vaandede sig paa Lejet.

Om Balles Lærebog har en gammel Mand udtalt til mig: »Jeg har hørt Klavs Berntsen og andre sable den ned, saa jeg næsten fik ondt af det, fordi det er en Bog, jeg sætter stor Pris paa, og som har fulgt mig til den Dag i Dag. Den er mig en Lovbog for Livet og er saa let forstaaelig. Men den er vel bleven forhadet, fordi den var for stor for tungnemme Born at lære.«

I Almindelighed havde Bornene, undervist af Forældre, Bedsteforældre eller andre begyndt paa Læseundervisningen i Hjemmet, og det var en Skam for et Barn ikke at kunne Bogstaverne og stave, ja ofte endog læse, inden Skolegangen begyndte. Denne Hjemmeundervisning dreves især i de lange Vinteraftener, der dengang samlede Husets Folk paa en Maade, vi ikke kender. Nogle Steder naaede man saa vidt, at ogsaa andre Fag som Skrivning og Regning toges med. Herom har man i P. Hjorts »Den danske Børneven« en Historie fra Holstedegnen, hvis Indhold her kortelig skal gengives:

Præsten i Brørup-Lindknud Niels Schørring Hjort (1827—35) var en mørk Vinteraften ude i sit store, tildels øde Pastorat. Sneen dækkede Jorden, og den ensporede Vej, han havde fulgt, kom han bort fra, kørte videre langs en Agerren, til ogsaa denne forsvandt i Sneen, saa han befandt sig vildfarende midt paa den øde Hede. Da saa han et Stykke borte det svage Lysskær fra Arneilden paa en Rude. Han styrede der henad og kom til en lille Gaard. Da han fandt ind i Stuen, traf han en hyggelig Familiekreds samlet. Moderen og Datteren spandt, den ældste Søn regnede et Stykke paa Tavlen, og den næstældste læste af en Bog, der laa opslaaet paa

Faderens Knæ, medens de mindre Børn og Kvinderne, samt en gammel 90aarig Bedstefader opmærksomt lyttede til. Præsten undrede sig over den Tydelighed og Sikkerhed, hvormed Drengen læste. Manden, der hed Peder Kidholm, sagde da: »Vi har langt til Skole, derfor underviste min Fader mig, og jeg underviser nu igen mine Børn.« En saadan Hjemmeundervisning var vel nok ikke almindelig, men Begyndelsen var i hvert Tilfælde gjort mange Steder, før Børnene kom i Skole.

De Bøger, der benyttedes ved Læseundervisningen — A-B-C'en (Fibelen) og Læsebøgerne — var meget tarvellige saavel i Indhold som Udstyr (Papir, Tryk, Billeder). Man begyndte ikke som nu i A-B-C'en straks at skabe lette og kendte Ord og Sætninger, der forstodes og skattedes af Børnene, vakte deres Interesse, ja, fortalte smaa Historier for dem. Oftest var det en meningsløs mekanisk Sammenkobling af Vokaler og Konsonanter til efterhaanden sværere Stavelser, indtil Læsestykkerne begyndte. Og disse var oftest tørre, forstandsmæssige, moraliserende og talte sjælden til Børnenes Fantasi og Følelse.

Den gamle Eskelund Degn Niels Hansen, der tidligere er nævnt, indgav i 1842 en skriftlig Henstilling til Kanceliet, hvori han omtaler Ønskeligheden af Indførelse af mere hensigtsmæssige Læsebøger, idet han ikke finder de anvendte passende. »Især fordi de paa faa Blade indeholder saa meget, indeholder de lidet. Læsebøgerne danner Afsnit, der gennemgaas i faa Dage eller Uger, men Indholdet er saa forskelligt, at der maa forudsættes Aars Mellemlum. De mange forskellige Læsebøger for Skolerne kan afgive ret gode Materialier til en Læsebog i flere Bind, der maatte gaa jævnt fremad fra det mere

til det mindre bekendte, afgive god Næring for Forstand og Hjerte, hensigtende til at lære Børnene at tænke smukt, dømme rigtigt, kende Menneskene og de almindeligste Ting i Verden, elske og øve Dyd og Pligt. Denne Læsebog skulde ej alene benyttes i Skolen, men og i Hjemmet. Lysten til at læse i den, forstaa den og anvende Lærdommen, vilde blive det rette Middel til at forbinde Skole og Hjem, samt Opmuntring til at søge Skolen.«

Denne »Forestilling« til Kancelliet maa vel siges at gaa i den rigtige Retning i flere Henseender, selv om den er præget af Datidens Tankegang. Og den Læsebog, som den skitserer, vil efter vor Opfattelse ogsaa blive for direkte moraliserende og ikke barnlig.

Af Læsebøger, der brugtes i denne Egns Skoler, kan nævnes Franks Læsebog for yngste Klasse. Den var en Oversættelse fra Tysk. Femte Oplag (1855) er paa 108 Sider. Den begynder med at nævne en Mængde Ord, f. Eks. Navne paa Skoleredskaber, Skovtræer o. s. v. bekendte Tings Egenskaber, Nytte og Brug, Ligheder og Uligheder, Aarsag og Virkning. Derefter følger lette Fortællinger til Opmærksomhedens Vækkelse, Fortællinger til den sædelige Følelses Opvækkelse, f. Eks. »Den maadeholdne Adolf«, »Den ædelmodige Sofie«. Den ender med Ordsprog, Talemaader, Bønner.

En anset og udbredt Læsebog var P. Hjorts: »Den danske Børneven« — en lovende Titell! Udgaven 1848 er paa 754 Sider, men kan deles i 4 Bind. Den første Del indeholder: Korte Sætninger til at vække Opmærksomhed og Eftertanke. Lange Ord, svære at udtale, f. Eks.: »Amtsrepartitionsfond«, »Connossementsblanketter«, »Toldoppebørselskontrolleur«. Gaader og lystige Spørgsmaal. Ord- og Skæmtesprog, ialt 658. Alvorlige og lystige

stige Fortællinger. Molbohistorier. Fabler.¹⁾ Fortællinger om Dyr. Eventyr. Sange. Der er i 1. Del en hel Del gode, barnlige Ting, saavel paa Vers som i Prosa, som er gaaet over i senere Tidens Læsebøger. Mærkeligt nok er intet af H. C. Andersens Eventyr taget med.

2. Del: Fysisk Geografi, Naturhistorie, Mennesket, Elementer og Naturbegivenheder. 3. Del: Geografi, Verdenshistorie, Fædrelandshistorie, Lov og Ret. 4. Del: Helbredets Bevarelse, Sundhedslære, Sjælelære o. s. v.

Om de tre sidste Dele af Læsebogen maa siges, at de hverken med Hensyn til Stoffet, eller særlig til Formen og Bearbejdelsen, er afpasset efter Elevernes Alder og Modenhed.

Andre brugte Læsebøger var Henning Christoffer Gøtzsches Læsebog (Lektor i Kiel), 256 Sider, og David Seidelin Birchs Læsebog for de øverste Klasser. De ligner begge i deres Indhold P. Hjorts, der dog maa foretrækkes.

En gammel Mand fortæller fra Skolen, han gik i, at tit var Bøgerne saa gamle og slidte, at omtrent alle Bladene var løse, og tilsidst kunde Børnene dem omtrent udenad efter at have læst dem Aar efter Aar. Der var desuden altfor faa Eksemplarer af Bøgerne ved de fleste Skoler, saa tit maatte 3—4 Børn se i samme Bog. Ofte benyttedes det nye Testamente ligefrem til Læseøvelser, da man kunde faa disse fra Bibelselskaberne til en billig Pris, mens Skolekasserne savnede de nødvendige Midler til Køb af Læsebøger.

¹⁾ Af Fablerne kan nævnes: »Du lille Fugl, ak, nu er du død.« »Din Krybbe, Hest, er fuld, du favre.« »Barn, jeg beder alt, hvad jeg kan bede.« Af Digte findes H. C. Andersens: »Moder, jeg er træt, nu vil jeg sove.« Inge-manns: »Nu vaagne alle Guds Fugle smaa.« »Storken sidder paa Bondens Tag«. »Paa sin Ligseng ligger Kong Frederik hvid.« Grundtvigs: »I Wittenberg Sachsenland« o. s. v.

Man brugte naturligvis Bogstavmetoden ved Læseøvelsen og arbejdede mekanisk løs indtil den nødvendige Øvelse og Færdighed var opnaaet. Efterhaanden fik saa Bøgerne ogsaa et saadant Indhold, at det gav Børnene Lyst og Glæde at læse i dem. H. C. Andersens Eventyr, Kaalunds Fabler og Richardts Digte kom med og for Smaa børn saa gode Ting som f. Eks. den kendte Musehistorie af With eller Kr. Kolds »Historien om lille Mis«. —

Om gamle Lærer Lindvig i Bobøl fortælles, at han med særlig Iver og Flid drev paa Undervisningen i Læsning. Læste et Barn fejl, tordnede han: »Galimathias! Kør i M..s! Er du gal!« En Dag sad han og læste for, og et Barn stod ved og gentog Ordene — tilsidst aldeles mekanisk og aandsfraværende. Dette mærkede Lindvig og sagde, fortsættende nøjagtig i samme Tone: »Hal-løj! Ka-sket!« — »Hal-løj! Ka-sket!« gentog Barnet, men blev saa vækket ved Udraabet: »Galimathias!« o. s. v. Iøvrigt fortælles om Lindvig, at den gamle, noget strenge Tilsynsmand, Biskop Tage Müller, ansaa ham for en af sin Tids dygtigste Lærere og særlig var tilfreds med Børnenes ualmindelige Læsefærdighed. —

Sproglære eller, som det naturligvis hed, Grammatik, var indført i nogle Skoler; man brugte de latinske Navne som Substantiver, Verber o. s. v., hvad jo ikke gjorde Sagen lettere eller øgede Forstaaelsen. Børnene havde Diktat paa Tavlen, men der ud over ikke skriftlig Dansk, og der var sikkert mange, der havde Grund til at beklage sig over, at de ikke lærte at forme deres Modersmaal. En gammel Mand, der havde en nydelig Haandskrift, udtalte sig derom engang saaledes: »A kan nok skryv', men A er da en Stakkel til at stile!«

Skriveøvelse begyndte i den »indbyrdes Undervisnings« Tid ved Sandbordet, hvor man ridsede med en Pind, en billig Methode, der passede godt med Tidens Krav. Senere brugtes Griffelen paa Skifertavlen ligesom nu, og derefter skreves med Pen paa Papir. Skrivebogen bestod af nogle sammenlagte Folioark, indsyet af Læreren i et i Regelen stift Bind, og afstregedes af ham. Men det var Maalet at naa til at skrive uden Streger. At dette havde sine store Vanskeligheder, er klart. Ved en Eksamen begyndte da ogsaa en Præst, idet han saa Retskrivningen, at citere Øhlenschlägers: »Det bugter sig i Bakke, Dal!« Der skreves med Gaasepen til c. 1850; nogle Steder fik man Staalpen et Par Aar før, andre Steder noget senere. Læreren skar Pennene til med sin »Pennekniv«, der maatte være godt skarp, og Haandelag og Øvelse maatte han have. Man forbaves ikke sjældent ved at se, hvor smukke Træk, der kunde formes af et saa primitivt Redskab. Enkelte Steder lærte nogle Børn at prente, d. e. tegne Trykbogstaver. Snart skrev Lærerne for i Skrivebøgerne, snart skreves der efter Forskrift (Stentryk). Ofte var det Ordsprog, der stod paa Forskrifterne, hvorved Børnene blev bekendt med disse Sprogets Perler, hvori mange Slægtleds Erfaring er nedlagt, og som er lige udmærkede i Indhold som i Form, i Alvor som Skæmt.

I et Fag som Regning skulde man tro, at Børnene maatte være forholdsvis fremmelige blandt Vestjyder, der handler med smaat og stort, næsten fra de er Børn. Det var dog langt fra altid Tilfældet. Det var saaledes ikke i alle Skoler, at Børnene magtede blot de fire Regningsarter (Species) i hele Tal end mindre i benævnte. Der var nok paa den anden Side Skoler, hvor Børnene var betydelig videre fremme, behandlede Brøk, kunde

Reguladetri, Delingsregning — Parttagning, som det hed i en Regnebog. Af Regnebøger brugtes Therkildsens, Grünevalds eller Krøyermands. Gik en regnebegavet Dreng i Skole til sit sekstende Aar, hvad ikke sjældent hændte, kunde det undertiden knibe for Læreren, hvis Uddannelse ikke var ret grundig, at regne Bogens Stykker. Men han havde da gerne en Bog med Løsninger af Opgaverne, som han i Nødstilfælde raadførte sig med — en saakaldt Zifferbog, eller ogsaa gik han til en Nabokollega om Hjælp. Skolen i Bobøl havde Regnetabeller paa Pap med Stykker i ubenævnte og benævnte Tal. Regnebøger havde langtfra alle Børn; det gjaldt om at komme langt frem i dem, hvilket dog langtfra var ensbetydende med Forstaaelse og Regnedygtighed.

I 1840 d. 27. Maj holdt Biskop Tage Müller Visitats i Skolerne i Føvling Sogn. Han giver i Kaldets »liber daticus« en indgaaende Skildring af Børnenes Kundskaber og deres Standpunkt i de forskellige Færdigheder.

Bobøl Skole. Øverste Klasse. Med Undtagelse af 2 fra fremmede Sogne indkomne Børn læste de fleste Børn, især Drengene, godt i Bog, fem Drengene svare meget vel og forstandigt paa de givne Religionsspørgsmaal; de øvrige Børn vare ogsaa med samme Undtagelse som ved Læsningen, vel bekendt med Lærebogen. Jeg ønskede meget, at Kundskab om den bibelske Historie fremmedes mere. Skriften fandtes ordentlig og god. De fleste Drengene regnede de 4 Species i benævnte Tal mekanisk rigtigt paa Tavle; hvorimod Pigerne først have begyndt at regne. Hovedregning anbefales meget.

Nederste Klasse: De mindre Børn læste efter deres Alder upaaklageligen; men flere ældre, mest fra andre Steder indkomne, Børn kunde ikke læse i Bog. Kun 2 Drengene kunde siges at have nogen Religionskundskab.

En halv Snes Børn havde ganske godt begyndt paa at skrive, men til Regning bør lægges fastere Grund. De øverste Børn kunde ej den lille Multiplikationstabel og kendte ej med Sikkerhed Tal med tre Taltegn.

Tobøl Skole. I øverste Klasse gik Boglæsningen i det hele regnet godt. Mer eller mindre var læst, ogsaa en Del af Læsebogen, men liden Eftertanke derved sporedes, og et Barn, som havde lært Bibelhistorie, havde kun lært den paa Ramse. Skriften var upaaklagelig; men paa den Maade, Børnene havde lært at regne, er Nyttens deraf vist langt ringere, end den burde være. I nederste Klasse var Læsningen ret god; den øvrige Fremgang meget liden.

Stenderup Skole. Ø. Kl. som i Vinter bestod af 38 Børn, talte nu kun 14. Af disse læste et Par temmelig voksne Børn slet i Bog, et Par maadeligt, Resten t. g. Adskillige Børn havde lært Balles Lærebog ret godt udenad, men Eftertanken aldeles ikke vakt. Rigtig Benyttelse af Bibelhistorien indskærpede jeg ogsaa her. Skriften tildels t. g., tildels passabel. Et Par Drenges Regning i benævnte Tal rigtig, men med stor Langsomhed; de andre Børns Regnefærdighed syntes helt ubetydelig. I nederste Klasse læste Børnene efter deres Alder tilfredsstillende i Bog; ved Skrivningen maa fra Begyndelsen ses paa større Akkuratesse; om Regning kan i denne Klasse, naar et Barn undtages, ikke tales. Enkelte Børn kendte Tal med 2 Taltegn.

Aatte Skole. Øverste Klasse: Boglæsningen ret god. Derimod kunde jeg paa de simpleste Religionsspørgsmaal ikke faa et nogenlunde forstandigt Svar, skønt vel Lærebogens Ord nogenledes oplæstes. Et Par Børns Skrift var ordentlig, Resten passabel. Et Barns mekaniske Regning god, et andet Barn regnede noget; de øvrige Børns Regning hævede sig kun lidt over 0. I ne-

derste Klasse læste nogle smaa Børn, efter deres Alder, godt, nogle ældre, efter deres Alder, daarligt. At skrive Bogstaver og kende Tal var de begyndt paa.

Tirslund Skole. Af de Børn, som hører til Føvling i Skoledistriktet, læste de 2 af 3 Børn antageligt i Bog, det tredje maadeligt. Paa Religionsspørgsmaalene svarede lidt bedre end i Aatte Skole. Skriften var læselig, og de 3 Børn kunde regne noget paa Tavle. Den nederste Den nederste Klasse havde temmelig voksne og meget uvidende Børn, tildels fra andre Sogne.

Holsted Skole: Af *øverste Klasse* læste $\frac{1}{8}$ godt i Bog, $\frac{1}{3}$ tg. og $\frac{1}{3}$ nogenlunde. Lærebogens Indhold var en Del af Børnene velbekendt og flere af dem syntes heller ikke ueftertænksomme ved det læste, om de end snart kunde forvirres. Andre tænkte lidet derved. Faa havde tilbørlig Kundskab om Bibelhistorie. Adskillige Børn skrev godt og ordentligt, adskillige middelmaadigt. Jeg beder, at især de skødesløse tilholdes at skrive lidt ad Gangen. Naar Regningen betragtes som blot mekanisk, er der ej at klage paa Fremgangen, men til Selvtænksomhed er Børnene ikke anførte, og selv det allerletteste regnes ej i Hovedet, men nedskrives paa Tavlen.

I nederste Klasse læste enkelte Børn nogenlunde, flere maadeligt. En Pige paa 15 Aar og en Dreng paa 12 Aar var ganske uvidende, kun havde de nogen Skriveøvelse; nogle smaa Børn kendte Tal. I det hele var denne Klasses Fremgang ubetydelig.

Lintrup Skole: De fleste Børn i *øverste Klasse* læste ret vel i Bog, og en Pige viste Eftertanke ved det læste. Havde de andre Børn ikke læst ubetydeligt af Lærebogen og af Bibelhistorien — desværre kun paa Ramse, saa var Tanken ved det læste kun liden eller ingen. Skriften var meget forskellig: god, antagelig, daarlig og aldeles regelløs. Tre Børn forstod at regne i benævnte

Tal, Resten kunde aldeles ikke regne. I nederste Klasse læste et Par Børn ganske vel indenad — Drengene i Almindelighed daarliger end Pigerne. Nogle Børn kendte ret godt Tal, for Resten ingen Fremgang.

Det stormende Vejr forbød mig at se Børnene foretage de faa gymnastiske Øvelser, hvortil de vare anførte. — Skolevæsenet her i Pastoratet trænger højlig til at ledes efter approberet Plan. Jeg skal stræbe efter at tilskynde dennes Emanation og haaber da ogsaa, at Skolekommissionen alvorlig søger at standse de mangfoldige Skoleforsømmelser.

Denne Bedømmelse af Biskoppen giver i flere Henseender god Besked om Børnenes Standpunkt og tegner ikke noget lyst Billede af Oplysningen i Egnens Skoler. Man ser, at Fagene kun er Religion, Læsning, Skrivning og Regning samt et Sted Gymnastik, og at der ikke er Tale om Sang, Historie, Geografi. Hovedregning har aabenbart ikke været drevet og Religion kun — eller væsentlig — som Lærebog. Det er værd at lægge Mærke til, at den gamle Biskop, der ikke tillod Kristen Kold at drive Kristendomsundervisningen i sin Skole alene ved Fortælling af Bibelhistorien, ved Visitatsen Gang paa Gang indskærper, at større Kendskab til Bibelhistorien maa erhverves.

Fattige Tider! maa vi sige, naar vi tænker paa Skoleforholdene, saaledes som disse faa Træk, her er nævnt, fremstiller dem for os. Det var figurligt som bogstavligt, at Skolestuen var en trang Stue. Da kom der en religiøs og national Vækkelse, der greb Folket dybt, og hvis Virkning ogsaa naaede Skolen. Der kom Mænd som ovennævnte Kr. Kold. De udmærkede Seminarieforstandere Ludv. Chr. Müller, Ranum, Svendsen, Jelling, P. Bojsen, Gedved m. fl. fik gennem deres Elever af-

gørende Betydning for Folkeskolens Undervisning. I Stedet for den evindelige Terpen og Overhøring kom nu den oplivende og betagende mundtlige Fortælling, saa Børnene bragtes til at lytte med Glæde. Den kom som en herlig Vaarløftning ind i Skolens trange Stue og bragte Varme og Mildhed med Vækst og Grøde.

Efterhaanden som Egnene herude i Vestjylland opdyrkedes, skete der Udstykning her og der, saa nye Hjem byggedes, og Befolkningstallet voksede stærkt. 1800 var der f. Eks. i Føvling Sogn 667 Mennesker, i Holsted 295; derimod i 1870 i Føvling 1804, i Holsted 936.¹⁾ Følgelig blev Børnetallet saa stort, at Skolernes Rammer maatte udvides. I Hovedskolerne, f. Eks. Føvling, Stenderup og Holsted, kom der foruden den fastansatte Lærer en *Underlærer*, d. e. Vinterlærer. Denne var oftest et ungt Menneske, der forberedte sig til at komme paa et Seminarium og tage Lærereksamen. Tit var han lige konfirmeret, og oftest var det smaat saavel med Kundskaber som Modenhed. En Dag stod en saadan ung Lærer og underviste i en Skole; han blev iagttaget af et Par Mænd, der gik forbi, og hørte gennem det aabentstaaende Vindue den ene sige: »Ska' æ Bøhn no lær' æ Bøhn!« hvilken Udtalelse meget saarede den unge Lærers Selvfølelse. Som Regel var hans Uddannelse kun Folkeskolens. Han antoges i hvert Tilfælde paa denne Egn, uden Prøve af nogen Slags, og den Undervisning, han gav, var begribeligvis en Efterligning af hans Barndoms Lærers. Steg Børnetallet ved en Skole udover, hvad nævnte to Lærere kunde overkomme, oprettedes gerne en Pøgeskole et passende Sted i Distriktet, d. v. s. der lejedes en Stue i Vinterhalvaaret

¹⁾ Tal, der begge Steder er meget større nu, for Holsteds Vedkommende tredoblet.

hos en Gaardmand for en Bagatel, da den største Stue gerne stod ubenyttet hen undtagen ved festlige Lejligheder. Til Lærerinde lejedes saa en ung Pige: »Vi faar nok en bitte Pige,« plejede en gammel Sogneraadshand at sige, naar der gjordes Forestillinger hos ham om, at Børnetallet var for uoverkommeligt. At hun ogsaa var uden Uddannelse, behøves knap at siges, i bedste Tilfælde en vel oplyst, flink og ferm ung Pige, der nok vilde prøve at undervise en Vinters Tid eller to og knytte den yndede Lærerindetitel til sit Navn, indtil Livet bød hende anden Ansættelse. Lønnens Størrelse varierede gerne mellem 50 og 100 Kr. Kundskaber var der heller ikke hos hende Overflod paa. Om en saadan ung Pige hed det, at det var hendes Force at fortælle om Samson og Filisterne, og om en Vinterlærer, at »han var da saa god til at fortælle om Knud den Store (udfra Digtet: »Kong Knud sad stor og mægtig paa sin Trone«) og om »Sorte Wolle og Svend Trøst« (Ingemanns Roman; »Prins Otto af Danmark«)«. Vistnok fortæltes i mangan Skole af saadanne unge Lærerkrafter om Ingemanns Helte, som var det troværdige historiske Personligheder. —

Siden den Tid er der sket store Fremskridt i Folkeskolen. I Byerne og ud over Landet er der rejst en Mængde moderne Skolebygninger, tidssvarende indrettede og forsynede med udmærket Materiel. Lærernes Uddannelse og Kaar er meget forbedret.

Og har Lærergerningen sine Besværligheder og sine Vanskeligheder, saa er det for en Lærer vel værd at mindes, at hver Morgenstund, naar han bereder sig til Dagens Gerning, da har de rundt i Distriktets Snese af

Hjem travlt med at sende ham deres smaa, det bedste, de ejer. Kanske er Børnene smaa og lidet raske, kanske er Vejene lange, og Vejret barskt med Sne og Kulde, med Regn og Storm. De har vækket dem op fra Drømmenes lyse Rige for at sende ham dem i Skole!

Og dér kommer Børnene med al Morgenens Friskhed over sig. De blanke Øjne straalere, og der er Smil paa Kind. Der tales og lés. Foden er let, Gangen som en Leg. Et Mod, der ej er kuert, et Haab, der er lyst og herligt, en Tro, der er fast og sikker, et Hjerte, der banker af Glæde — i Sandhed, som en gammel Biskop og Seminarieforsender engang har sagt — *ingen har et Materiale at arbejde med som en Lærer!*

Maatte vi altid i Modsætning til hin fattige Tid, der tog haardt paa Børnene, forstaa det og skønne derpaa! —

Et gammelt Ribebillede.

Af cand. mag. C. Frank-Christensen, København.

Det paa omstaaende Side gengivne Kobberstik, som sikkert vil være flere Ripensere velkendt dels i Original som et løst Blad, dels — og det vistnok i de fleste Tilfælde — fra den Postkortgengivelse, som Termansens Boghandel for en Del Aar siden har ladet fremstille, er det omsider lykkedes mig at tidt og stedfæste.

Det findes i et stort, smukt Værk i 8 Bind (betegnede som A, B, C osv.) med følgende imponerende Titel:

Sciagraphia Cosmica

Das ist:

Neues Emblematisches Büchlein

darinen in acht *Centuriis* die Vornembsten Stätt, Festung, Schlösser der gantzen Welt, gleichsamb *adumbrirt* und in Kupffer gestochen, mit schönen Lateinischen und Teutschen *Versiculn ad Vivum* abgebildet werden. Sehr anmuthig und nützlich zu sehen, zu lesen und zu betrachten.

Durch *Danielem Meisnerum*

Coment. Bohe. Pöet. Laur. Cæs.

Nürnberg. 1678.

Skønt Versenes Forfatter kaldet sig »kejsерlig *poëta laureatus*«, synes hans Ry snart at være blegnet og

hans Navn hurtigt at være gaaet i Glemmebogen; thi hverken ældre tyske Forfatterlexika eller nyere udtømmende Fortegnelser over den tyske Litteraturs Navne kender nogen *Daniel Meissner*.

Hver af de 8 Tomer udgør en »Centurie« paa 100 Kobbere af Byer og Borge fra »hele Verden«, dvs. Europa (kun ganske enkelte fra Nordafrika og Indien). Paa alle Kobberne er anbragt saakaldte »Emblemata« : allegoriske Fremstillinger af Laster og Dyder, der som Regel ikke har fjerneste Forbindelse med de Byer, paa hvis Billeder de findes. Foruden moraliserende Overskrifter i Tilknytning til de allegoriske Figurer er der under Prospekterne sat »Latenisch und Teutsche Verse, zu der Augen und des Gemüths Ergetzung«.

Værket er saaledes en Samling af de i Datiden yndede Mønstersindbilleder med versificerede Tydninger, anbragte paa Afbildninger af al Verdens Stæder, ikke en Topografi af streng geografisk Art som *Georg Brauns »Theatrum urbium mundi«*, skønt de fleste af Meissners Byprospekter er laante fra dette dengang meget udbredte Værk, der fandtes baade i latinsk og fransk Udgave.

I disse europæiske Omgivelser træffer vi i den 2. »Centurie« det afbildede Stik af »*Ripen in Dennemarck*«, hvis Prospekt af Byen — bortset fra ubetydelige Ændringer — er laant fra Braun, hvor det ledsager Anders Sørensen Vedels Beskrivelse af Ribe. Af Byer i det egentlige Danmark (uden Slesvig og Holsten) findes kun Ribe, Helsingør og København afbildede, foruden Landskrona, Lund og Helsingborg, som de danske Hære netop paa den Tid, da Værket udkom, førte en fortvivlet Kamp for at vriste Svenskerne af Hænde.

Den allegoriske Figur i Forgrunden forestiller den rastløse Vindskibelighed, der kun giver Uro og Røkm-

Gut macht Dorg.

35

Ribe in Dennemarch

Cui tibi sollicito de pectore cordis exit?

Dicitur cupidus angunt spinosam cura.

In Dornen bey nem grossen Duth
Daz ich, raw nemer guten muh,

Uel kummeraus mein hertz umbringt.
Reichthum bricht Schlaf, und Dorgen bringt.

ring i Sindet, hvilken Sandhed nøjere forklares af Overskriften (*»Gut macht Sorg«*) og Versene, der lyder:

*Cur tibi sollicito de pectore carduus exit?
Divitiæ cupidos angunt spinosaque cura.*

(Paa Dansk:

*Hvorfor skyder der ud af dit sorgfulde Hjerte en Tidsel?
Rigdom nager de griske med Angst og med tornefuld
Møje).*

Dette gengives i følgende tyske Vers:

*In Dörnen bey mein grossen Guth
Sitz ich, hab nimmer guten muth,
Viel kümmernuss mein hertz umbringt.
Reichthumb bricht Schlaf, und Sorgen bringt.*

At Adam-Manden med Tidslen, der vokser ud af hans Bryst, er uden særlig Sammenhæng med Ribe og lige saa godt kunde være indsat paa et hvilket som helst andet Byprospekt, ses snart ved en nærmere Betragtning af de øvrige Figurer og alment moraliserende Sentenser i Værket. Saaledes lyder fx. Verset under den Stad Tønder udi Slesvig som følger:

*O du dein Liebgn verlohren hast,
Bekümmre dich darumb nicht fast,
Lass fliegen was nicht bleiben will,
Man findt noch solcher Vögel viel.*

Man tør med nogen Sikkerhed formode, at disse vise Ord ikke specielt er formulerede med Forholdene i Datidens Tønder for Øje, men at de har et videre og mere alment Sigte.

Professor Vilh. Andersen, hvem ovenstaaende metri-

ske Gengivelse af de latinske Hexametre skyldes, har fremsat den Formodning, at *Hans Adolf Brorson* har kendt dette Ribestik og haft det i Tanker, da han for mede de Linjer af »Den yndigste Rose«, hvori han taler til de

»Forhærdede *Tidsel*-Gemytter,
Saa stive som Torne og Stytter«,

selv om det er Biblens »Torne og Tidsler«, der først og fremmest ligger til Grund for Udtrykket.

Hvorledes det end forholder sig hermed, har ovenstaaende Redegørelse forhaabenlig tydeligt godtgjort, af dette kendte Ribestik med Verset, som man strax vil være tilbøjelig til at give en paa Ribes Rigdom misundelig tysk Smædedigter Skylden for, i Virkeligheden aldeles ikke er foranlediget af Vindskibeligheden hos det 17. Aarhundredes ripensiske Kræmmere, der altsaa maa siges at være rensede for en mulig Beskyldning for ved Gridskhed og Vindesyge at have gjort deres Stad berygtet ud over Danmarks Grænser.

Et 200 Aars Jubilæum¹⁾.

Af cand. mag. C. Frank-Christensen, København.

Ribe Katedralskole kunde i 1927 med god Grund mindes 200²Aaret for Indvielsen af den smukke, gamle Skolebygning (nu Sparekassens Friboliger) lige over for Domkirkens Hovedindgang, paa Hjørnet af Skolegade og Grydergade, hvor Skolen havde ligget siden omkring Aar 1500. Endnu ses i Gaarden bag ved Bygningen fra 1726 Resterne af den ældste Skole der paa Grunden, den, der i *Peder Palladius'* Tid efter hans eget Sigende skal have rummet omkring 700 Peblinge(!).

Aarene omkring 1720 var en Grødetid for *Ribe Katedralskole*. Da *Christian Falster* i 1712 — samme Aar som Brødrene *Hans Adolf* og *Broder Brorson* dimitteredes — blev Konrektor, fandt han Skolen i en sørgelig Forfatning. Hørerne var udelige, i bedste Fald ligeglade med deres Arbejde, Peblingene dovne og uorne og selve Skolebygningen i Forfald. Med Iver tog Falster fat paa Arbejdet. De Reformers, der indførtes under Rektor *Hans Sirich* (1712—22), skyldtes udelukkende hans unge nidkære Konrektor. Hurtigt fik alt et andet Udseende: »Undervisningen fik nyt Liv, Fliden opvakte af sin døsiges Slummer, Sædeligheden understøttedes ved en alvorlig Skoletugt, og snart lokkede Rygtet om denne velgørende Forandring Disciple fra alle Kanter til Ribe

¹⁾ Jf. Fra Ribe Amt V. 441 ff.

Skole,« siger Falsters Beundrer, Rektor *P. N. Thorup* i sin Biografi af ham fra 1828.

Disputereøvelser indførtes paa ny, og et Skolebibliotek stiftedes og indviedes i 1720.

Det var derfor kun simpel Retfærdighed, at Falster ved Rektor Sirichs Afgang i 1722 udnævntes til hans Efterfølger i Embedet. I Juli 1723 højtideligholdt Falster sit »Brøllup med Riber Dømskole«, hvorom hans »Brude-Vers« ved samme Lejlighed melder.

Nu kom Turen til Skolens Bygninger. Ligesom ved Oprettelsen af Biblioteket havde Falster her en kraftig Støtte i den virksomme Biskop *Laurids Thura*. Denne havde i 1723 til Frederik den 4. indgivet og faaet bevilget en Ansøgning om at maatte optage en Kollekt i Jyllands fire Stifter for at faa Hørernes faldefærdige Boliger bygget op paa ny, og ydermere havde Biskoppen henvendt sig til flere af Skolens Venner og Velyndere om at bidrage. Med Anmodningen herom fulgte et Versbrev af Falster i de fem Høreres Navne.

De »fem Brødre fra Ribe« bønfaller om Hjælp til den syge Moder, som

ligger svag,
Verkbruden indtil døden,
Anfegtet af et heftigt Slag,
Og hæver hielp fornøden,
 da Huset er saa forfaldent,
At ingen Krøbling-hytte-Art
Kan være saa vanheldig,
Ei Vogter-Huus paa Marken snart
Saa usel og brøstfældig.
Vor Veg seer ud, som Kjol med hull
Paa Albu fuld af Klude;
Vort Tag, som Hat foruden pull,

*Hvor haaret hænger ude;
Kort sagt, hvis Bygning Svaghed var
En Dyd, da kand vi sige,
At Riber-Skole neppe har
I Dannemark sin Lige.*

Det hjalp. Der indkom i alt omtrent 2000 Rigsdaler, nok til at bygge Hørerboligerne om for.

Grundstenen nedlagdes den 20. April 1724, og i Slutningen af November samme Aar var Arbejdet færdigt. Den smukke ny Bygning, paa hvis Forside over for Domkirken Frederik den 4.s Navnetræk med Krone over og Aarstallet 1724 er anbragt, staar endnu med sit Ydre omtrent som paa Falsters Tid, mens det indre derimod i de over hundrede Aar, Skolen endnu havde til Huse der, stadig har gennemgaaet kraftige Forvænderinger. Huset var fra først af kun bestemt for Hørerne, men kom ogsaa Disciplene til gode, for saa vidt de om

Vinteren læste paa Hørernes Værelser, da der ikke fandtes Kakkelovne i de egentlige Klasseværelser.

Da den nye Bygning for Hørerne stod færdig i al sin Pragt, viste det sig klart, i hvor slet en Tilstand den egentlige Skole, der stødte op til den, befandt sig: den stod, skriver Biskop Thura i en Beretning om Byggeværket (dateret den 15. November 1727²⁾) »ikke anderledes, end om en pjaltet og Klude-bødt Staader var kommen at staae en yndig og pyntet Brud ved Siden.«

Folks Skumlerier udeblev heller ikke ved den Lejlighed, idet nogle af Byens egne Borgere sammenlignede den egentlige Skole, som endnu i 1726 stod forfalden og trængte højlig til en Ombygning, med Hørernes Boliger, som man fandt var et »Palais«.

Disse misfornøjede — hedder det videre — »kunde dog meget let og mageligen have sat deres Sind i Rørlighed og langt uden for al Bekymring og Fortrydelse, dersom det kun havde rundet dem i Tanker, at til Bekostningen derpaa var af dem ikke den mindste Hvid eller Søsling enten forlangt eller udgivet.«

Saa maatte Falster og Thura i Gang igen.

Med samme Iver som før tog de sig nu af denne nye Opgave. Biskoppen henvendte sig til sine Velyndere ved Hoffet og andetsteds i Landet og uøvrkede da kgl. Bevilling til en Kollekt i Fyns Stift i det nævnte Øjemed.

Hvad der endnu manglede, modtog Falster fra sin Velynderinde, Gehejmeraadinde *Harboe* paa Støvringgaard, hvor han plejede at tilbringe sine Sommerferier.

I Løbet af 1726 blev da den egentlige Skolebygning bag Hørernes nye Boliger istandsat, og endelig kunde man den 13. Januar 1727 holde Indvielsesfesten, om

²⁾ Findes i Stiftsarkivet; Skolen ejer en Kopi.

hvis Forløb vi faar et tydeligt Begreb af Beretningen i Ribe Katedralskoles Protokol fra 1727.

Falster havde nemlig strax ved sit Rektorats Tiltrædelse ladet indrette en autoriseret Protokol, hvori omhyggeligt anførtes de til Skolen knyttede Legater. Med samme Nøjagtighed har han ogsaa aflagt Regnskab for Skolens Indtægter og Udgifter i hele sin Embedstid. Skriften er Falsters egen Filologhaand, yderst sirlig, ligesom man heller ingen Udstregninger eller Skrivefejl finder. Af særlig Betydning er de ved hvert Aar anførte »Acta anni«, som udgør en fortløbende Skolekrøniker. Denne Skoleprotokol, der gaar lige fra 1723 til 1805, er det heldigvis lykkedes at unddrage det ubarmhjertigt Aflevering krævende jyske Landsarkivs graadige Hænder, saaledes at dette for Ribe Katedralskoles Historie saa interessante Dokument findes paa sit egentlige Hjemsted (Bibliotheca scholae Ripensis) frem for at føre en upaaagtet Tilværelse, druknende blandt saaræget andet i ligegyldige Omgivelser.

Vi giver Ordet til Falster selv, som under Acta anni MDCCXXVII meddeler følgende:

»I dette velsignede Aar er Riber Ny Domskole, efter forhen lykkelig fuldbragt Bygning, indviet Mandagen den 13. Januar med følgende Solennitet: Løverdagen forhen, som var den 11. Jan., udsendte Rector scholæ i en Karm de 2de øverste Collegæ, Messieurs Friis og Clausen, som paa hans Vegne inviterede alle fornemme Folk i Byen, af begge Kiøn, til at paahøre hans Tale, og derefter i Rectoris Residentz, Puggaard, at bivaane og tage Deel i en sømmelig Tidsfordriv og Fornoyelse.

Paafølgende Mandag, som meldt er, Klokken 1 slet om Eftermiddag gjorde Rector med sin øverste Leitze sit Optog fra Puggaard til Skolen, hvor han med Trompet blev imodtagen, saavel som og alle indbudne Til-

hørere, fra de fornemste, Fru Geheimeraadinde Harbo, Hs. Exc. Hr. Gabel med Frue og Frøkner etc. etc. indtil de ringeste. Klokken lidet over 2 slet, da alle saavel af Landet som Byen inviterede Auditores (foruden en overmaade stor Mængde af andre selvbudne, skikkelige Gæster) vare tilstede, gjorde Cantor Scholæ, Mons. Henrik Hornemann, den første Begyndelse med en ziirlig og angennem musique.

Imidlertid stigede Rector i Cathedra, og holdt i sit Modersmaal den metriske Tale, som siden er gjort almindelig ved Trykken af typographo univers. Hafn., Johan Jørgen Høpfner, og findes i Skolens Bibliothek, dediceret til den brave og priselige Frue, Fr. Kirstine Harbo, hvis besynderlige og uskatteilige Fortjenester imod Skolens Bygning (som fornemmelig ved Hende blev begyndt og fuldendt) bør hos alle vore Efterkommere være i udødelig Minde. Bemeldte Tale med imellem foyede Musik var efter halvanden Times Forløb formedelst Rectoris Upasselighed tilende; da den Høværverdige Guds Mand, Biskop Thura siden in medio hominum opstod og sluttede Solenniteten med Taksigelse til den naadige Gud, som saa underlig havde sørgt for Verket, samt andre Vedkommende, som havde elsket os, og opbyggt os Synagogen. Endelig forføyede samtlige høye og fornemme Tilhørere sig i Rectoris Residentz, hvor de ligeledes med Trompeter bleve imodtagne, og Ungdommen fornemmelig, indtil imod Morgenstunden glædte sig indbyrdes med hinanden.«

Falsters metriske Indvielsestale er tilegnet Skolens uforlignelige Velynderinde:

*Tag dog, Fru Harboe, naadig tag
Imod min ringe Tale,
Paa Riber-Skoles Jubel-Dag,
Som jeg vil dig befale.*

Verstalen gennemfører iøvrigt det pudsige Billede af den betrængte Skole som en nødstedt Barselkvinde, der lykkeligt forløses ved Fru Harboes og andre gode Hjælperes Bistand.

Derefter afsynger »Chorus, Bestaaende af samtlige Skolens Discipler« følgende Hymne:

*Hil være Dig du benedidede Skole,
Vi dine Stole
Seer besat paa alle Kanter
Med levende Diamanter;
Held, Naade, Lykke dig skee
Samt Velsignelse!
Gud dig fryde
Og bepryde
Du Velsignede i Israel,
Gid det gaa Dig nu og altid vel!*

Falsters Glæde over det heldigt fuldbragte Værk er saa entusiastisk, at han sætter

*vor Skole:Tabernakel
Blant Verdens Bygninger det ottende Mirakel
ved Siden af, ja endog over Oldtidens syv Underværker:
— disse Verdens syv Mirakler haanlig blues,
naar Riber Skole ret i sin Gestalt beskues.*

Til Slut priser han Biskop Thura for hans virksomme Hjælp: •

*Se Biskop Thura, dette er
Dend Løn, Du her kand vente.
Din Godhed skal blant os enhver
Med Kierlighed forrente.
Ja naar du sover sødelig
Blandt dine døde Fædre,
Da skal vor Riber Skole dig
Velsigne, takke, hædre.*

Saaledes havde Falster ogsaa rejst Ribe Katedralskole af dens ydre Forfald, og han ønskede ikke at forlade den. Baade i 1719 og 1732 var Universitetet uden hans Vidende og mod hans Vilje ude efter ham, og i 1726 maatte han kraftigt modsætte sig gode Menneskers velmente Forsøg paa at skaffe ham Rektoratet i Roskilde. Trods de højere Lønninger, han kunde vente, fristedes han ikke til at forlade sit kære Ribe, hvor han var tilfreds.

Lyksalig jeg priiser

dend Dag jeg er baaren,

Dend Dag, jeg uværdig til R i b e blev kaldt.

Om Ptolemæus i Ægypten, hvis Regiering

Saa mild beskrives og, saa gavmild mod Studering,

Var til endnu, og mig tilbød, jeg veed ey hvad,

Hand aldrig mig dog fik fra Dig og Riber-Stad.

Jeg vilde svare ham, som Figentræet sagde,

Der Træerne for det Regierings-Kronen lagde,

Skall jeg min Sødhed og min Frugt forlade saa?

Ey ald Ægypten mod mit Ribe kand forslaa

hedder det i »Riber Dom-Skoles Lyksalighed« fra 1729, en Kantate i Anledning af Indvielsen af et af Stiftamtmand Gabel oprettet Kommunitet³⁾).

Dersom disse Tilbud om Forfremmelse var kommet blot nogle Aar senere, havde Falster maaske ikke været utilbøjelig til at tage imod dem. Den fremtrængende

³⁾ Et Exemplar af denne Kantate (trykt i Flensborg 1729) findes i Ribe Katedralskoles Bibliotek; derimod ejer Det kgl. Bibliotek ikke noget. — Man kan fjerne det Spørgsmaalstegn, der i H. Ehrencron Müllers Forfatterlexikon (III. 21) er sat ved Angivelsen af dette Digts Format, da det som antaget er Folio.

Pietisme, repræsenteret af Thuras Eftermand paa Ribe Bispestol, *Matthias Anchersen*, og flere af hans egne Hø-
rere gjorde ham hver paa sin Vis Livet surt. —

Da Hundredaaret for Begivenheden oprandt, var *Peter Nicolai Thorup* Ribe Katedralskoles Rektor. Han var en Mand med levende Sans for Skolens stolte Fortid og en varm Beundrer af Chr. Falster og hans Livsværk. Om hans store Interesse for Skolen vidner den Række Pro-
grammer, som han udgav fra 1823 (1828 kom en Falster-
biografi af ham), ligesom Stiftelsen af det Thura-Falster-
ske Legat skyldes ham. Til Anskaffelse af Biskop Thu-
ras og Rektor Falsters Billeder til Skolen havde Thorup
nemlig i Programmet for Juli 1826 i Anledning af 100-
Aarsdagen for Skolebygningens Indvielse udstedt Ind-
bydelse til at tegne Bidrag. Der indkom ved denne Lej-
lighed et saa rigeligt Beløb, at Malerierne kunde anskaf-
fes og et Mindelegat oprettes af Overskuddet. Disse
Malerier pryder som bekendt endnu Ribe Katedralsko-
les Syngesal.

Selve Jubilæumsdagen lod Thorup heller ikke gaa
upaaagtet hen.

I *Riber Stifts Adresse-Avis* *) Nr. 3 for Tirsdagen den
9de Januarii 1827 finder vi følgende Indbydelse fra Ribe
Katedralskoles Rektor:

»Cathedralskolens Bygningers Indvielse den 13. Jan.
1727 erindres næstkommende 13de Jan. ved en latinsk
Tale, som holdes paa Skolens sædvanlige Auditorium om
Eftermiddagen Kl. 1. Skolens Venner og Velyndere ind-
bydes til at bære denne Handling med deres Nærvæ-
relse.

Ribe, den 9. Jan. 1827.

Thorup.

*) den nuværende *Ribe Stiftstidende*.

I Dagens Anledning var udkommet et latinsk Program med en Levnedsskildring af Biskop Thura ved Adjunkt Hjort og et Digt af Rektor Thorup. Til selve Festen indfandt sig i Skolens »Examenssahl«, hvor de nyanskaffede Malerier af Thura og Falster var ophængte, omvundne med Kranse af Grønt og Evighedsblomster ⁵⁾, »en hæderlig Forsamling af Stiftsovrighederne, Byens og Omegnens geistlige og verdslige Embedsmænd osv.«, og den aabnedes ligesom for hundrede Aar siden med »en ziirlig og angenem musique«, udført af Dilettanter, hvorpaa Disciplene afsang en af Rektor forfattet latinsk Efterligning af »Nationalsangen« (Juliane Marie Jessens i 1821 prisbelønnede Fødelandssang: »Dannemark, Danmark, hellige Lyd, himmelske Fryd!«):

Dania, Dania, terra vetus,
Dulce decus!

»Nu besteg Skolens Fader, omringet af sin blomstrende Ungdom, Cathedret« og holdt en aandfuld, latinsk Mindetale, som senere blev udgivet (Ribe 1827). Festen sluttede med en ligeledes af Rektor forfattet Ode (i sapskisk Versmaal) til Thura og Falster.

Beretningen i *Riber Stifts Adresse-Avis* slutter saaledes:

»Disse sidste Ord (af Rektors latinske Digt) gjenlyde endnu i Anmølderens Indre, og han føler sig overbeviist om, at hvis Man om 100 Aar atter holder Skolefest i Ribe, vil Mindet om den for sin Skole utrættelige Thorup ei være uddøet.

Om Aftenen havde Disciplene foranstaltet et muntert Bal paa Skolen, til hvilket Lærerne vare indbudne, og der udbragtes en Skaal for Rector Thorup, efter at

⁵⁾ ifølge Referatet i *Riber Stifts Adresse-Avis*, der udgør et 2-Sides Tillæg til Nr. 5 (16. Jan.).

følgende af En af hans Disciple forfattet Sang var af-
sjungen:

(Denne kvikke Sang gaar rimeligvis paa Weyses den-
gang meget yndede Melodi til Oehlenschlägers »Vil du
være stærk og fri« af »Ludlams Hule«).

Hallen, som end trofast staaer,
Under festlig Glæde
Viedes for hundred Aar
Muserne til Sæde;
Kunne vi da tause her
Glemme Skolens Fædre;
Var vi deres Godhed værd
Uden dem at hædre?

Falsters Sønner bleve Mænd
Bragde Navnet Hæder;
Ønsked ofte sig igen
Svundne Ungdoms Glæder;
Mindedes, at af sit Gruus
Han til deres Nytte
Reiste sjunkne Skolehuus
Vilde bort ei flytte.

Glædens Kald for hundred Aar
Falsters Sønner løde;
Pigerne i Uskylds Vaar
Froe de Haanden bøde,
Traade op til Dands og Spil,
Glædens Lamper lued —
Klarere dog Glædens Ild
Man af Øiet skued.

Falsters Sønner! Eders Roes
 Vi maaske ei vinde;
 Dog eet Brodersind skal os
 Kjerligt sammenbinde:
Falster og hans gæve Ven
 Denne Hal har bygget;
 Seklet randt — og vi igjen
 Festligt see den smykket.

Thi en Falster blandt os staar,
 Hvem vi Fader kalde;
 Manddoms Kraft som Ungdoms Vaar
 Offerer han os alle;
 Derfor dybt i Hjertet vi
 Navnet *Thorup* skreve,
 Og med Fryd vi stemme i:
Skolens Rector leve!

Anmelderen slutter sin korte Beretning med de bedste Ønsker for Skolen og dens Rector«.

Endnu i Nr. 6 for den 19. Januar findes en Efterdønsning af Festlighederne i Form af en indsendt Ode i horatsisk Stil: »Til en gammel Ven paa hans hundreaarige Fødselsdagsfest, sidst afvigte 13de Januar.« —

Falsters smukke Skolehus havde saaledes oplevet sin 100 Aars Fest, fejret paa tilbørlig Vis. Indenfor den Ramme, som Murene fra 1724—1726 danner, foretog man som nævnt i Tidernes Løb mange Forandringer i Bygningernes Indretning, indtil Ribe Katedralskoles nuværende Bygning toges i Brug efter Sommerferien 1856. Men i det ydre staar Bygningen altsaa næsten som paa Falsters Tid, et synligt Monument fra Ribe Katedralskoles Glanstid under dens navnkundigste Rector.

Billeder af Christian Falster.

Af cand. mag. C. Frank-Christensen, København.

Af *Christian Falster* (1690—1752) findes paa Universitetsbiblioteket i København et Maleri, der afbilder ham

som en Mand med »et friskt Ansigt med bløde Træk og et Par meget levende brunc Øjne¹⁾; han er her udstaffet med en rødbrun Kappe, der ligger over højre Skulder, hvidt stift Halsbind og bærer efter Tidens Mode Allongeparyk. Dette Billedes ydre Historie er ganske ukendt, ligesom man heller ikke ved, hvem der har været Mester for det.

Overhovedet er den første Halvdel af det 18. Aars hundrede en dunkel Epoke i den danske Malerkunsts Historie; men hvis man skal gætte, hvem der kan have malet Billedet, maa man snarest tænke paa den tyske Portrætmaler *Johann Salomon (du) Wahl* (1689—1765), der havde vundet sig et Navn ved sine talrige Portrætter

¹⁾ *Vilh. Andersen*: Tider og Typer. Erasmus. II. 7.

baade af fyrstelige og fornemme Personer i Tyskland, da han i 1719 blev indkaldt til Danmark, hvor han 1730 blev »kgl. Hofskildrer« og senere Kunstkammerforvalter. Han nød stort Ry for sine Portrætter, og mange af dem — som Falsters her — er gengivne i Stik; dog siger en sagkyndig, at han var »bekendt mere ved sine Portrætters Mængde end ved deres Skønhed.« Kendtest af Wahls Billeder er Maleriet af Historikeren Hans Gram (Frederiksborgmusæet) og Selvportrættet (Statens Musæum for Kunst); navnlig det sidstnævntes Målemaade minder om Falsterbilledets. Fælles for dem alle er den mørke Farveskala, han bruger; de dybe Toner er mere Wahls end nogen af de andre samtidige Maleres.

Udelukket er det dog ikke, at Billedet kan skyldes en stedlig Kunstners Pensel, enten fra Ribe By eller Omegnen. I de Tider dyrkedes Portrætkunsten jo næsten som et Haandværk.

Med Sikkerhed tør man derimod gaa ud fra, at Maleriet er blevet til her i Landet, da Falster aldrig nogensinde kom uden for Rigets Grænser. En Gennemgang af Falsters latinske Brevsamling, der findes paa Universitetsbiblioteket (e don. var. 4°, Nr. 2), kunde *maaske* opklare Sagen og bringe Malerens Navn for Lyset; men indtil videre faar det altsaa staa hen.

Størst Sandsynlighed er der imidlertid for, at Wahl er Maleren. Billedet viser Falster som en midaldrende Mand — han er nu Ribe Katedralskoles navnkundige Rektor —, og da Wahl netop har malet de fleste af sine Portrætter i 1730'erne, vilde det passe meget godt med Formodningen om, at han har været Mester for det.

Maleriet selv, der er ret medtaget af Tiden, især i Yderkanterne, og som muligvis har været frisket op senere, bærer ikke Signatur af nogen Art, heller ikke under Rammen.

Efter dette samtidige Maleri stak *J. G. Schleuen* i 1763 sit Kobberstik i Folio; det er fixet lidt op i Kørstymet og ved Omtegningen, der jo maa ske omvendt paa Kobberpladen, da Billedet skal trykkes som Stik, er enkelte af Originalens Ejendommeligheder udviskede og gjort mere almindelige.

Stikket er signeret: »*J. G. Schleuen sculpsit Hafniae 1763*«, men giver desværre ingen Oplysninger om, hvem der har malet Originalen, hvorefter det er gjort, rimeligvis fordi man allerede da — kun 11 Aar efter Falsters Død — ikke mere kendte Malerens Navn.

I 1820'erne sysselsatte Direktionen for den kgl. Portrætsamling paa Frederiksborg Lektor i Matematik ved Kunstakademiet *Hans Hansen* (1769.—1828) — Fader til den kendte Maler *C. C. Constantin Hansen* — med bl. a. at udføre Kopier efter Malerier af Landets afdøde Stormænd. Han var en anset og søgt Portrætmaler, men var efter 1816 blevet sat i Skygge af *Eckersberg* og havde nu i sine senere Aar sin væsentligste Fortjeneste ved at kopiere og male Portrætter til den frederiksborgske Samling. Et af hans kendteste Originalmalerier er det sirligt og smagfuldt udførte Portræt af Biskop *Fr. Münter* fra 1818, der endnu findes paa Frederiksborgmusæet.

Efter *Schleuens* Stik fra 1763 malede *Hansen* omkring 1824 et Portræt af *Falster* (Nr. 448 i den gamle Samling), som ved Slotsbranden i 1859 blev reddet (Nr. 219), men pudsigt nok forvekslet med Billedet af *Tøger*

Reenberg, under hvis Navn det gik, indtil det efter Slottets Genopførelse i 1890 atter kom paa Frederiksborg, hvor det nu er forvist til et af Musæets Kontorrum, da det kun er en Kopi af en Kopi.

Det samtidige Originalmaleris karakteristiske Falster med det friske, levende og interessante Ansigt og det skælmske Blink i Øjenkrogene, som vi kender fra hans Discurser, er med Schleuens Stik som Mellemlid i Hansens Gengivelse blevet til en sat Bedsteborger fra Rahbektiden, uhyre lidt spændende; Typen er helt udvandet. —

Dette Billede gentog Hansen til Ribe Katedralskole i 1826, da Rektor Thorup i Anledning af den forestaa-

ende Hundreedaarsfest for Skolebygningens Indvielse (13. Januar 1827) havde ønsket Falsters og Thuras Billeder ophængte paa Skolen.²⁾

Efter ovenstaaende Redegørelse for de eksisterende kendte Billeder af Chr. Falster er det derfor kun med Forbehold, at man i Tillægget til *Riber Stifts Adresse-Avis* Nr. 5 for 16. Januar 1827 kan læse de begejstrede Ord, hvormed Bladet omtaler »begge Hædersmændene (s: Falsters og Thuras) Portraiter, malede af en udmærket Kunstner efter tvende kun med Møie opdagede Originaler; Udførelsen af Arbeidet blev overdraget Hr. Lector ved Kunstacademiet Hansen, og fra hans heldige, øvede Pensel smykkedes Skolen med 2 udmærkede, skjønne, Originalerne særdeles lige, Malerier. Omvundne med

²⁾ se ovenfor.

Krandse af Grønt og Evighedsblomster, og ophængte paa begge Sider af Cathedret i Skolens Examenssahl, bidroge disse uendelig meget til at forhøie Mindefesten.«

Hansens Falsterbillede er iøvrigt som alle hans Portrætter udført med megen Omhu og Sirlighed og udmærker sig især ved stor Farvefriskhed.

Selv om altsaa dette smukke og vel bevarede Billede i Ribe Kathedralskoles Festsal kommer til kort, hvad Portrætlighed med Originalmaleriet angaar, saa gør det dog sin Nytte ved at minde Efterslægten om den Mand, der i levende Live — allerede før han blev Rektor — hædredes med saa smukke Ord som disse:

.. Hand er Riber Skoles Ære,
 Hves Ungdom gaar med Frukt og Fryyd hos ham til
 lære,
 Og er et Ærbarheds og Dyders Exemplar,
 Dend Sag for alde Mand er kundbar nok og klar.

Af Varde Bys Historie.

Af Viceinspektør *A. Grunnet Jepsen*, Varde.

I. St. Nicolaj Kirke og det gamle Kapel i Varde.

Varde By har foruden den nuværende St. Jacobi Kirke haft St. Nicolaj Kirke samt et Kapel Nord for Byen. Omkring ved Aaret 1638 kunde man se Ruiner af Kapellet. Før Reformationen benyttedes det til Guds-tjeneste, og Kirkegaarden omkring det blev senere kun brugt til Begravelser for saadanne Lig, der ikke kunde tilstedes Hvile paa de sædvanlige Kirkegaarde. Stedet, hvor dette Kapel har ligget, vides ikke med Sikkerhed, sandsynligvis har det ligget ved Ringkøbingvejen, hvor man har fundet Menneskebenrade nedgravet.

Paa Varde Museum findes en Tegning af den i Aaret 1809 nedbrudte St. Nicolaj Kirke og en Grundplan over Kirkegaarden. Tegningen fortæller os, at Kirken har været dobbeltskibet med Hvælvinger, at Taarnet har været i det sydvestlige Hjørne, og at Vaabenhuset har været mod Syd.

Kirken er opkaldt efter de søførendes Helgen St. Nicolaj, og Grunden hertil er, at Varde i gammel Tid var en af de 7 jyske Købstæder, der havde Ret til Hand-del med Udlandet, og Handelen skete saa at sige ude-lukkende ad Søvejen over Varde Ladeplads og Tolstedet Hjerting og videre op ad Varde Aa, som den Gang var langt mere sejlbar end nu.

Kirken og Kirkegaarden har ligget midt i Byen paa Trekanten mellem Storegade, Nygade og Smedegade. Af Grundplanen ser man, at Kirken laa omtrent midt paa Kirkegaarden, og man ser tillige, hvordan denne er blevet udstykket til Bebyggelse.

Om Tiden for Kirkens Opførelse findes intet i de gamle Dokumenter eller andre historiske Efterretninger; men det vides, at den brændte i den store Ildebrand, som overgik Byen 1551, hvorved tillige den anden af Byens Kirker, St. Jacobi eller Ibs blev lagt i Aske. Begge Kirker opførtes igen, uagtet Magistrat og Borserskab allerede i Aaret 1537, altsaa 14 Aar før Branden, havde henvendt sig til Kong Kristian den Tredje, der under en Rejse opholdt sig i Varde, om Tilladelse til at nedrive St. Nicolaj Kirke. Tilladelsen blev givet og havde følgende Indhold: »Efterdi Byen i den sidste Konges Aar er blevet saa forarmet, at den ikke kan holde tvende Kirker ved Magt og føde 2 Præster, maa man nedbryde St. Nicolaj Kirke og lægge Sognet til St. Jacobi Kirke. Dog vilde Kongen beholde Halvdelen af Blyet, alt Jernet, de to mindste Klokker, de hugne Sten samt alle Mursten og andet, som kunde bruges til Vedligeholdelse af Broen Syd for Byen.« Denne Tilladelse blev imidlertid aldrig benyttet. At Tiderne i de følgende 200 Aar ikke er blevet meget bedre for Varde By, ses af, at Rasmus Eriksen Svitzer, Præst ved St. Nicolaj Kirke, i Aaret 1731 tillige blev Præst ved St. Jacobi Kirke, da Præsteembedet der blev ledigt, og de to Sogne blev slaaet sammen til et og har siden den Tid hørt sammen. I 1794 blev Sadeltaget paa Taarnet erstattet med et Spir, som kostede 600 Rdlr.; men da det stadig gik tilbage for Byen, og da den ikke havde kunnet vedligeholde de to Kirker, som derfor begge var meget forfaldne, blev det af et Kirkesyn i 1805 bestemt

at nedbryde St. Nicolaj Kirke. Den sidste Prædiken holdtes af Provst Beck Nytaarsdag 1809, og Sommeren derpaa blev dens Nedbrydning foretaget af Bygmester Michael Stobberup. — At der kun har været ringe Sans for Fortidens Historie og ringe Interesse for at bevare Fædrenes Minder, ses af, at man før Nedrivelsen af Kirken hverken har sørget for Epitafiernes Konservering eller i det mindste for en Optegnelse af deres Indhold, idet det lidet, man véd, alene skyldes private Optegnelser.

Ved offentlig Auktion solgtes Ligsten og Kirkedøre; og rundt om i Byen kan man endnu se mange Ligsten, som er brugt til Trappetrin, ligesom der endnu i et enkelt Hus findes Døre fra Kirken.

Hvad Kirkens Indre angaar, da havde den intet Kor, og Altertavlen var derfor opstillet ved den østlige Væg ved Siden af Degnestolen, som stod i det sydøstlige Hjørne. Paa Altertavlen fandtes 4 Portrætter indsat i ovale Rammer. Ved det øverste Par stod Bogstaverne C.O. og K.M.O. Ved det nederste P.N. og M.S.T.O. Nederst paa Altertavlen stod der: »Gud til Ære, Kirken til Zirat og Prydelse har ærlig og forstandig Mand Peder Nielsen forдум Slotsskriver og Ridefoged til Lundenæs med hans kære Hustru ærlig og gudfrygtig Dannekvinde Maren Stefans Datter denne Altertavle bekostet og til Kirken givet, samt salig Christen Olufsen forдум Borgmester i Varde og hans dydige »Husære« Karen Madtz Datter, siden Peder Nielsens første Hustru, til kristelig Amindelse Anno 1677.«

Lundenæs har oprindeligt været et kongeligt Slot, der har ligget 4 km Sydøst for Skjern; det blev skudt i Brand i Torstensonsfejden 1644, hvorefter det ikke blev genopbygget.

Ved Alteret var opsat et Epitafium med førnævnte

Peder Nielsen, hans Hustru Maren Steffens Datter og deres Børns Billeder med Aarstallet 1677, og det meddeles, at nedenunder Epitafiet er deres Arvebegravelse. Dette Epitafium blev tillige med en Malmlysekroner samt en Sølvvæske overført til den nuværende St. Jacobi Kirke. Lysekronen hænger nu i dennes sydlige Fløj, og Sølvvæsken henstaar paa Alteret og har følgende Indskrift: »Til St. Nicolaj Kirke foræret Anno 1716.«

Paa den nordre Væg i Kirken var opsat et Epitafium af Sten over Steffen Nielsen og Hustru. Indskriften meddeler, at Steffen Nielsen var født i Sønderborg, blev Borgmester i Varde og døde 61 Aar gammel 1665, og at hans Hustru Maren Nielsdatter var født i Varde og døde 1659 i sit 39 Aar; de levede sammen i Ægteskab i 22 Aar og 6 Dage.

Dette Gravmindesmærke findes nu paa Thorstrup Kirkegaard, og det er 4 Alen og 5 Tommer langt, 2 Alen og 19 Tommer bredt og 9 à 10 Tommer tykt. Paa Steffens fire Hjørner er udhugget de fire Evangelister med deres Sindbilleder; paa Siderne Moses med Lovens Tavler og Salvator (Frelseren) med Jordkuglen; foroven findes Kristi Opstandelse, altsammen meget smukt udført. Ved Auktionen over Gravstenene fra St. Nicolaj Kirke blev Mindesmærket købt af Frisvad Møller, der solgte det til en Tømmermester Niels Nielsen Møller, Lindingbro. Nu ligger det over hans Grav i det sydøstlige Hjørne af Thorstrup Kirkegaard. Om dette Mindesmærke skriver Biskop Engelstoft i sin Rejseoptegnelse af 1830: »Paa Thorstrup Kirkegaard ligger en stor brilliant Gravsten af saare skønt og rigt Arbejde. Indskriptionen lyder, at her ligger en Borgmester i Varde og hans Hustru, men det kommer af, at den før laa i Varde paa en nu nedbrudt Kirkes Gaard. Nu ligger den over en Bonde! Han var en Fritænkter i levende Live,

nu lyver han sig til Borgmester i sin Grav! Af Fritænkere var her nemlig for faa Aar siden adskillige, som ej vilde gaa i Kirke og til Alters; nu er de uddøde.« Indskriften er nu fjernet og erstattet af en anden, der lyder saaledes: »Under denne Sten Hvile Støvet af et sjelden og uforglemmelig ægte Par, Tømmermester Niels Nielsen Møller, født 174— i Frisvad Malle, død 1815 i Lindingbro og hans Kone Johanne Sørensdatter, født 1736 i Taarup ved Viborg, død 1813 i Lindingbro. Fred hvile over deres Støv. Vi haabe at ses igen.« Paa den nordlige Væg paa en indfattet Trætavle fandtes malet en Præst med sit »eget« Haar og kløftet Skæg, bærende en Bog mellem sine Hænder. Neden under stod denne Skrift: »Her hviler i Herren Hr. Jacob Mikkelsen, som blev Sognepræst til denne Kirke Aar 1580 og døde den 16. — med sin salige Hustru Maren Jacobs, som døde den 27. Maj 1599. Gud give dem med alle tro kristne en ærefuld Opstandelse.«¹⁾

I St. Nicolaj Kirke laa ogsaa en Marqvard Nielsen begravet. Paa hans Gravsten stod følgende: »I det Herrens Aar M.L.XXV (1525) døde Marqvard Nielsen og Hustru Gunder, hvis Sjæle hviler i Fred.« Om Marqvard Nielsen véd man, at han blev kaldt den rige. Han stiftede i Aaret 1520 Varde Hospital i Vestergade, som findes endnu, og han indstiftede i St. Nicolaj Kirke en Messegudstjeneste, ved hvilken skulde medvirke 4 Præster, og hvorved der 7 Gange i Døgnet skulde bedes Bønner for hans egen Sjæl, hans Venners og alle kristnes Sjæle. — Dette skete foruden ved Ottesang Kl. 3, Kl. 6, Kl. 9, Kl. 12, Kl. 3, Aftensang Kl. 6 og Nattesang Kl. 9.

I Muren bag Alteret fandtes ogsaa et gammelt Skab, der brugtes til at opbevare Kirkens hellige Kar og Klæder i. Døren til dette Skab var højst mærkelig. Paa

¹⁾ S. Abildgaards Dagbog.

den indvendige Side var Jomfru Maries Billede og nedenunder stod der: »Jomfru, Guds Moder, jeg beder Dig, husk paa os. O, Christi Moder, husk paa os med Bøn.«

Paa den udvendige Side var der et Billede med 5 Taarne; alle disse Taarne hvilede paa Søjler, og mellem Søjlerne fandtes der Billeder. I de to Mellemlum nærmest Midtersøjlen fandtes Billeder af to Biskopper, der var iført Bispeskrud og bar Krumstav i Haanden, i de andre Mellemlum fandtes Billeder af Helgener. Under Søjlerne saas et Underlag som en Sokkel, der bærer Søjlerne, og under dette igen et stærkt Fodstykke lige som paa et Bord, der kun staar paa en enkelt fod. Omkring Fodstykket var skrevet følgende paa Latin: »Her samles de Gud velbehagelige Bønner frembærende Mindet om Kannik Mag. Hans Marqvard og Forældre Marqvard og Gunder.« Aarstallet er tilføjet (1527), men er udvisket. Endvidere læses omkring Taarnenes Spidser følgende: »Hil være Christi sande Legeme, som gaves Marie, Guds Moder.«

Foruden Epitafiet over Peder Nielsen, Lysekronen og Sølvæsken i St. Jacobi Kirke findes paa Varde Museum enkelte Ting fra St. Nicolaj Kirke, saaledes den gamle Kalk med følgende Indskrift: »Denne Kalch og Disch haffuer Borgmester Laurits Thorsen udi Varde og Kiercherwærger til St. Nicolaj Kirke samme Stedz Anno 1698 Ladet gjort!« Desuden findes en Kannikestol samt nogle Munkesten. Endvidere findes ogsaa en smuk udskåret Side af en gammel Kiste samt to ligeledes smukt udskårne Søjlehoveder, der stammer fra den gamle Altertavle. Et udskåret Hoved fra en af Dørene i Kirken og en Karyatide (Kvindefigur som Søjle) af Sandsten, der muligvis har siddet i Kirkens Portal. —

Efter Optegnelser i Provinsarkivet i Viborg havde Kirken 3 Klokker, som bortsolgte ved en Auktion den

6. Maj 1809. Efter Avertissementet var det 3 »i god Stand værende Klokker«, hvoraf den mellemste eller Stromklokken vejede 376 Pd. og kostede 141 Rdlr. Det er den, som kom til Øse Kirke, hvor den siden har gjort Tjeneste som Kirkeklokke. Men da den nu var gammel, besluttede Menighedsraadet at anskaffe en ny. Der ved lykkedes det Museet at erhverve den gamle Klokke, som er fra omkring 1230. — Den benyttedes sidste Gang i Øse Kirke ved Gudstjenesten d. 17. Febr. 1924 og efter at være pudset op er den nu anbragt paa Varde Museum. Helt har den dog ikke beholdt sin gamle Skikkelse, idet det øverste af Klokkens Krone er blevet sønderbrudt. Aarsagen dertil er, at Klokkerne fra det 12. og 13. Aarhundrede havde en langstrakt og smal Form, som var uheldig, fordi Kneblens Vandring bliver for kort, før den træffer Slagringen, og Hankene paa Kronen er for spinkle til at bære den meget betydelige Vægt. Dette har bevirket, at Hankene paa de fleste Klokker fra denne Tid er knækket af og har maattet erstattes med smedede Jærnhanke. Sønderbrydningen af Hankene er sket, efter at Klokken er kommet til Øse.

Den anden af Klokkerne kom til Lydum og bærer Indskriften: »Hr. Hans, Pastor tho St. Nicolavi kyerck tho Warde och Jens Thomes, Hans Klyner. Anno 1566.« Under Indskriften findes en nedadvendt Liljefrise. Hvor den tredje Klokke er blevet af, vides ikke.

At der i vor gamle By findes en Nicolajkirkegade og et Nicolajkirkestræde, er ikke tilfældigt, idet det er de to af de Gader, der førte hen til den gamle Kirke.

II. Præster ved St. Nicolaj Kirke til Aaret 1731.

Hr. *Thomas*, Præst omkring ved Reformationens Indførelse (*incerti temporis*).¹⁾

Hr. *Hans*, hvis Navn staar paa Kirkeklokken i Lyddum.

Jacob Mikkelsen fra 1580 til 1610. *Abildgaards Dagsbog* meddere, at et Billede af denne Præst fandtes i St. Nicolaj Kirke paa en Trætavle. (Se foran S. 269).

Mads Hansen Trane, Præst til 1633. Han havde 3 Døtre gifte med Bønder og blev siden Præst i Thorstrup. Han døde 1645.

Anders Andersen Ringkøbing. Præst fra 1633 til 1639. Han var født i Ringkøbing den 1. Oktober 1597, blev Student fra Ribe 1615. Han skal 1617 være blevet Rektor i Aalborg. 1621 Præst i Henne. 1633 blev han saa kaldet til Præst i Varde ved St. Nicolaj Kirke, hvorfra han 1639 blev Præst ved Holmens Kirke i København og Provst ved Holmen over Skibspræsterne. 1641 tog han Magistergraden og udnævntes den 17. Maj 1642 til Biskop i Aalborg, i hvilken Stilling han 1653 blev Dr. theol. og døde den 11. Oktober 1668 efter at have tjent i offentlige Embeder i 50 Aar. Hans første Hustru døde 1645, hvorpaa han 1647 ægtede Hedvig Paludan, Datter af Villum Paludan, Præst i Viborg, Enke efter Niels Paulsen Schandorph, Sognepræst til Frue Kirke i København.

Hans Hansen eller Nielsen Bager, Præst fra 1640—1648. 1646 døde hans første Hustru, efterladende et spædt Barn, der blev opdraget med stort Besvær. Saa vilde han ægte Maren Jensdatter Bindesbøll, salig Grengers Lauridsens Enke, der var beslægtet med hans af-

¹⁾ = paa ubestemt Tid.

døde Hustru i 2., efter en anden Oplysning i 3. Led. Dette blev bevilget den 6. Marts 1646, imod at han betalte 50 Rdlr. til Varde Hospital. Vielsen fandt Sted den 9. Søndag efter Trin. 1646. Samtidig hermed havde Præsten en meget ubehagelig Sag, idet han beskyldtes for at staa i et utilladeligt Forhold til Byfoged Daniel Philipsens Hustru Dorthe. Han anklages, og Vidnerne fremførte graverende Udsagn mod ham. Anklagen lød paa Tab af Ære og Embede, men hvordan Dommen faldt ud, kan ikke ses, da Tingbogen slutter, inden Dommen falder, og den næste Tingbog mangler.

Mag. Hans Schytte, Præst fra 1648—53.

Terkil eller Thorvald Andersen Hoe fra 1653 til 1655. Han blev først Præst ved Ribe Hospital 1652, hvor hans Løn som Hospitalspræst var 25 Rdlr., til Kost, 2 Tønder Rug og 15 Rdlr., men samme Aar fik han et Tillæg af 60 Sletdalere for tro og flittig Tjeneste. Saa blev han Præst i Varde, hvorfra han atter flyttede til Ribe som Præst ved Cathrine Kirke, hvortil han kaldedes af Borgmester og Raad den 10. Juni 1655, eftersom han allerede i »Søren Andersen Wedels« Tid betjente Menigheden. Hr. Terkil var ogsaa veltilfreds med at komme fra Varde, da St. Nicolaj Sogn var meget ringe.

Peder Pedersen Sønderho, Præst fra 1655 til 1666, var Hører i Ribe 1652. Han var vistnok fra Sønderho paa Fanø og Student fra Ribe 1647.

Peder Tøxen, Provst fra 1666 til 1705. Han var født i Odense og blev 1665 Hører i Kolding. Han var gift med Margrethe Ahrensberg af Varde og viet i St. Jacobi Kirke. Han havde 2 Sønner, der blev Præster. Han døde 1705, og Ole Worm skriver om ham: »vir eruditus et celebris« («en kundskabsrig og navnkundig Mand»). Som Forfatter udgav Peder Tøxen en Bibelforklaring, hvis Titel er »Solens blodrøde Nedgang«. »Det er Ret-

færdighedens Soel Jesus Christus saadan som han udi hans sidste smertefuldeste Lidelser og forsmædeligste Død gik saa blodig og blodrød ned. Udi Aanden beskuet og udi Eenfoldighed fremstillet af Peder Tøxen. Otthon ¹⁾ uværdige Menighedens Tienere i Nicolaj Sogn udi Varde. Tilskriften lyder saaledes: »Højædle og Velsbaarne Hendrick Juul til Lindbjerg. Højædle og Velsbaarne Niels Povisk til Skrums Ager Mine altid befundne Højgunstige Velynderel Ingen har inted og ingen har Alting; ingen er saa fattig, at han har jo noget, og ingen saa rig, at han fattis jo noget; Men dend der har Jesum hand har alleting, thi hand er alleting og i alle o. s. v.« Tilskriften er dateret Varde den 12. Juni 1702 og underskrevet med »Høystobligerede Tjenstfærdige Forbedere
Peder Tøxen.

Mag. Hans Allerup. Præst fra 1705 til 1721. Han var født i Sneum, 1706 blev han gift med Maren Jensdatter Taulow, født 1688 i Varde, hvor Faderen var Tolder. En lille Tavle over en Begravelse i St. Jacobi Kirke meddelte, at Jens Bertelsen Taulow, Borgmester og Tolder i Varde, ligger der begravet. Han døde den 30. August 1733. De havde 1 Søn og 4 Døtre. Allerup var 2den Gang gift med Barbara Lauridsdatter Thura af Aarhus, hvis Fader senere blev Biskop i Ribe. Allerup blev Magister 1708, og 1721 blev han Præst i Ringkøbing og Rindom. Han døde i København 1744, »kundskabsrig og virksom.«

Rasmus Eriksen Switzer blev Præst 1721. Han blev tillige Præst 1731 ved St. Jacobi Kirke, og siden den Tid har begge Menigheder været forenede om samme Præst.

¹⁾ 3: fra Odense.

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 1. Domkirkens Vestfacade.

Ribe Domkirke.

Studier over dens Bygningshistorie i den
høj- og senromanske Periode.

Af Licentiat *William Anderson* i Lund, Sverige.¹⁾

Kristendommen har i Ribe en stor og minderig Hi-
storie. Jævnside med Slesvig og Birka, den svenske
Stad paa en Ø i Mælaren, er Ribe det første Sted i Nor-

¹⁾ Den danske Oversættelse er foretaget af Højskolelærer
cand. mag. *C. P. O. Christiansen*, Askov.

den, hvor der blev bygget en Kirke i den karolingiske Tid. Byen havde en gunstig Beliggenhed, og da vi ved at Slesvigs og Birkas Indbyggere havde livlig Forbindelse med den store frisiske Handelsby Dorstad, maa vi formode, at det samme var Tilfældet med Ribe. I en Rejsebog fra Slutningen af det 11. Aarh. anføres det da ogsaa, at man fra Ribe, der er omgivet af Vand, sejler til Friesland, England og Tyskland. Ribe og Slesvig var den ældre Middelalder igennem Danmarks og Skaanes Tilknytningspunkter til Fastlandet, og over disse Byer strømede Varer, Rejsende og aandelige Paavirkninger ind i Landet.

Domkirken i Slesvig stod i Broderskabsforbindelse med Domkirken St. Laurentius i Lund. Centralkirken St. Michael i Slesvig hørte Cluniacenserne til, og det laa ligesom Cluniacensernes Allehelgenkloster i Lund paa et Højdedrag nord for Byen. Gennem den kirkelige Organisation, som voksede sig stærk indenfor Klosterordnerne, stod disse betydningsfulde Centrer for aandeligt Liv i den aller nøjeste Forbindelse med hinanden, og over dem gik Pilgrimsrejserne til Rom og til det hellige Land.²⁾ Fra Slesvig til Rhinlandet gik en af de mest benyttede Færdselsaarer over Brødreklostrene i (Bremen?), Helmarshausen, Corvey, Abdinghof i Paderborn, St. Patrokus i Soest, og St. Pantaleon i Köln. Fra Rhinlandet gik Vejen videre over Alpepasserne, der fra Bodensøen førte til Como, medens en anden Vej førte over Øvre-Rhinlandet ind i Burgund.

I en islandsk Rejsevejledning for Pilgrimme fra Midten af det 12. Aarh. findes en Fortegnelse over Valfartsstederne paa Vejen til Rom. Fra Norge var der to Dages Rejse til Aarborg; derfra gik Rejsen over Viborg,

²⁾ *William Anderson*: Ribe, Bari och Périgord. Tidsskrift f. Konstvetenskap. 1925—26, S. 75—93.

Hedeby, Slesvig, Itzehoe og over Elben til Stade; derfra over Verden, Minden, Paderborn til Mainz. En anden Vej førte fra Stade over Hildesheim, Glandersheim til Mainz, og Forfatteren af Rejsebogen fortæller, at

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 2. Domkirkens Taarne set fra Sydvest.

»ad disse to Hovedveje rejser Nordboerne, og naar disse Veje følges, mødes de i Mainz, og dette er de Veje, der i Almindelighed bliver brugt.« En anden Vej til Rom gik fra Norge over Friesland, Deventor eller Utrecht, »hvor man tager Stav og Randsel og faar Ind-
Fra Ribe Amt 7.

vielse til Romerfærden.« Fra Mainz gik Turen saa over Strasborg, Basel, Hospitset paa St. Bernhard til Aosta. Ved Paira stødte man sammen med dem, der havde taget Italiensrejsen, som vi straks skal skildre. Mellem Piacenza og Borgo San Donnino laa det af Kong Erik Ejegod stiftede »Eriks Hospits«, hvor alle Vejfarende blev bospiste, og i Lucca, som man ogsaa skulde igennem paa Vejen til Rom, havde han ligeledes oprettet et Herberge, hvor »hver Mand af dansk Tunge gratis kunde drikke Vin i tilstrækkelig Mængde«. Vilde man videre til det hellige Land, gik Vejen over Benevent ind i Apulien, der paa denne Tid var en sælsom Blanding af Østen og Vesten, og hvor store Pilgrimsskarer samledes i Bari, Barcella og Brindisi for at indskibe sig til det hellige Land.

Iliansvejen var Vejen gennem Burgund ned til St. Gilles (Iliansborg), den store Klosterkirke ved Rhonens Munding. Rejsen mellem Alperne og Slesvig blev her ved forlænget med 6 Uger, men St. Gilles var saa navnkundig, at mange Pilgrimme foretrak at lægge Vejen herom for derfra at sejle til Kalsen, hvor de som før fortalt ved Pofloden mellem Paira og Piacenza naede Vejen, der gik mod Syd. St. Gilles var dog fortrinnsvis Mødestedet for dem, der herfra vilde indskibe sig til det hellige Land eller drage til St. Jakob i Galicien (San Jago di Compostella). I St. Gilles mødtes Pilgrimsvejene fra Nord og Mellemeuropa med dem fra Frankrig, Spanien og Italien og med Vejen til den hellige Grav. Nordboerne har dog ogsaa ofte taget Søvejen til Apostlen Jakobs Grav i Compostella, og i Rejsébogen fra Slutningen af det 11. Aarh. (her Adam af Bremen) omtales Ribe som Indskibningssted for Pilgrimsfærder til det Hellige Land. Undervejs har man lagt til ved Ferrol i Nærheden af San Jago di Compostella.

Det er med disse Rejseruter som Baggrund, at vi maa søge at forstaa den kirkelige Arkitektur, som opstaar i Jylland, i Slesvig og i Skaane i første Halvdel af det 12. Aarh. Efter Oprettelsen af det nordiske Ærkebispedømme (1099—1103), blev Domkirken opført i Lund mellem Aarene 1103 og 1146; kort efter, at Arbejdet her var begyndt, maaske dog først omkring 1120—30, tog man fat paa Opførelsen af Slesvigs Domkirke og af Stenkatedralen i Ribe. Bygherrerne alle tre Ste-

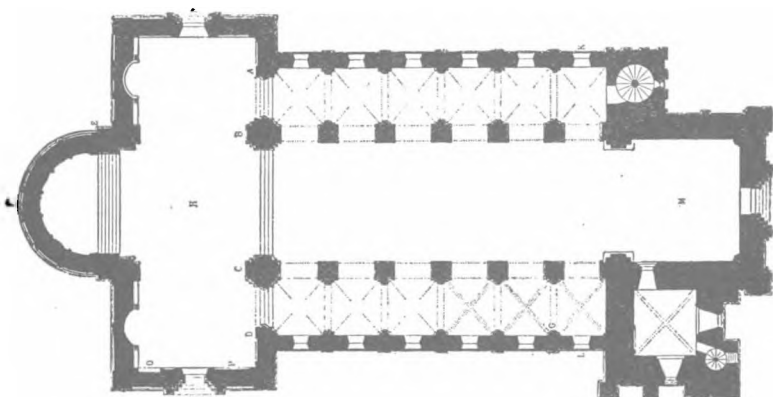

Fig. 8. Domkirkens Grundplan ved Aar 1300.

der har staaet i livlig Forbindelse med hinanden, Stenmestrene har rejst frem og tilbage mellem Byerne, har medbragt nye Forbilleder og bragt andre med tilbage, men sikkert er det, at Bygmestrene i Lund har givet Tonen an. Bygmestrene har kappedes ikke blot under Arbejdet paa Domkirkernes Bygning, men ogsaa under Opførelsen af Stenkirker ude paa Landet, der nu i Domkirkernes Spor begyndte at afløse de gamle Trækirker.

De ældste Hovedtræk i Ribe Domkirkes Bygnings-

historie er velkendte og skal kun ganske kort anføres her. Biskop Ture (1122—1134) har paabegyndt Arbejdet, og visse Dele synes at have staaet færdige i 1137, da Erik Emune blev bisat i Kirken. Bygningen fortsattes af Flamlænderen Elias (1142—1162/66) og Domkapitlet blev oprettet i 1145. Et Augustinerkloster blev indrettet efter den hellige Augustins Regler, og Biskop Radulf lod Martyren Leofdags Relikvieskrin opstille paa Alteret i 1169. Domkirken har i Hovedsagen været færdigbygget, da Radulf, der døde den 14. Febr. 1171, blev begravet midt i Kirken.

Man har i Almindelighed regnet med, at Domkirken — fraset Korkuplen — skulde staa i Afhængighedsforhold til rhinske Forbilleder, og at Stenmestrene selv skulde være kommet fra Rhinlandet. Dette gælder dog ikke den højromanske Domkirke, der har staaet færdig i 1171 eller umiddelbart før Branden 1176, ligesom de rhinske Forbilleder heller ikke i nævneværdig Grad har præget Lunds Domkirke. For at komme til Klarhed over, hvorfra de kunstneriske Impulser til Ribe Domkirke er kommet, og over, hvordan Bygningen oprindeligt har set ud, maa vi nøje mærke os, hvad der stod færdigt før Branden 1176, og hvad der senere er føjet til, og vi maa prøve paa at skelne skarpt mellem de Stilstrømninger, der har gjort sig gældende under disse to Byggeperioder, den højromanske og den senromanske.

Første Periode: Den højromanske Domkirke.
(ca. 1122—ca. 1176).

Takket være den udmærkede Arkitekturhistoriker Jakob Helms er det virkelig muligt at kalde det oprindelige Domkirkeanlæg frem fra alle de Tilbygning-

ger og paaklistrede Dekorationer, som senere Aarhundreder har belemret den med. Den højromanske Domkirke var efter sin Grundplan en treskibet Pille-Basilika med Emporer³⁾ over Sideskibene, med et bredt Tværskib, der ragede ud over Ydermuren og med en Hovedabsis, der sluttede sig direkte til Tværskibets Østmur, flankeret af to kun fra det indre synlige Sidealternicher.

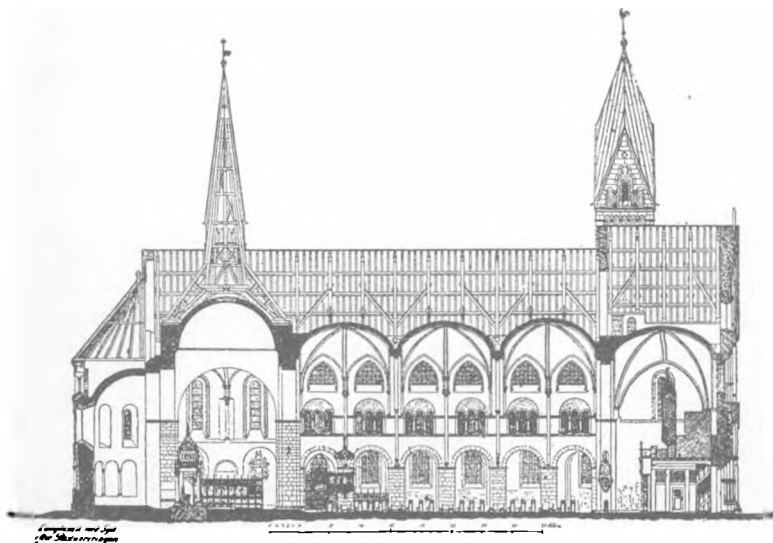

Fig. 4. Længdesnit af Domkirken mod Nord efter Restaureringen.

I Vest havde den en Facade, hvor to Taarne omsluttede en Forhal. Til Forskel fra de andre sydkandinaviske Domkirker har Ribe saaledes en T-formet Grundplan, noget, der før i Tiden kunde ses i to Kirker i Visby.

³⁾ Emporer 3: Gallerier, der aabner sig indad mod Kirkeskibet og benyttes af Munke, Sangerkor o. s. v.

Domkirken St. Maria I (cirka 1130) var her bygget som en treskibet Basilika med udskydende Tværskib og med en Absis, der slutter sig umiddelbart til dette. Samme Grundplan havde den enskibede St. Clemens II.⁴⁾ Efter al Sandsynlighed er begge disse to gotlandske Kirker bygget under Paavirkning fra Ribe. Ribe selv har faaet denne sin Grundplan enten direkte fra Akvitanien eller fra Syditalien fra Apulien, som Erik Eje- god besøgte under sin Pilgrimsfærd i 1098, under hvilken han maaske har hvervet Stenmestre til Ombygningen af Domkirken i Lund. Planen kan dog ogsaa stamme fra Domkirken i Speier, som selv gennem sin østlige Korkuppel og sine ydre Gallerier er stærkt beslægtet med de apuliske Bygningsværker, især med St. Niccola i Bari.

Før 1176 var Midtskibet og Tværskibet i Ribe rejst, begge vel sagtens med flade Bjælkelofter; efter al Sandsynlighed hører det ribbeløse kuppelagtige Krydshvelvinger af Tuf i Sideskibene ogsaa til denne første Byggeperiode, ligesom den skønne, lette, paa Pendentiver hvilende Kuppel, som endnu svæver over Korkvadratet. Denne Kuppel er saa nær beslægtet med de vestfranske Kirkers Hvælvingskonstruktioner, f. Eks. St. Fronts i Périgueux⁵⁾ eller Kathedralen i Cahors, at Forbilledet til den maa være bragt hertil fra disse Egne af Frankrig. Dette kan ikke overraske os, thi Apulien og Akvitanien stod paa denne Tid i levende Forbindelse med hinanden, hvad Kunsten angaar, og ofte kan direkte Afledningsforhold paavises mellem deres Bygningsværker.

⁴⁾ *William Anderson*: Skånes romanska Landskyrkor. Lund 1926.

⁵⁾ Paapeget i al Korthed af *Francis Beckett*. Danmarks Kunst I. S. 77.

Vender vi os derefter til Ribe Domkirkes Vestparti, har dette næppe været beregnet paa at skulle bære et Centraltaarn, men her har sikkert fra Begyndelsen været en noget fremskudt Forhal paa to Etager, flankeret

Fot. R. Haupt.

Fig. 5. Søjlefod i Nørre Brarup Kirke i Angel.

af to Taarne, som paa den samtidige Augustinerkirke i Dalby i Skaane, noget der stammer fra den sydtyske Bygmesterskole, hvis mest fremtrædende og skelsættende Bygningsværk blev opført i Hirsau i Schwaben. Ejendommeligt er det ogsaa, at en Søjle paa Tværskibets sydøstlige Hjørne i Ribe er forsynet med et Zig-

sakmønster, som genfindes paa Søjler i Stueetagen i Dalby Kirkes Forhal og i Lunds Domkirkes Krypt. Skjoldene og »Næserne«⁹⁾ paa den samme Søjles Kapitæl er typisk for Hirsanskolen.

En ganske særlig Interesse frembyder Udsmykningen af Absis i Ribe. Francis Beckett har paastaet, at det nederste Stokværk er blevet bygget førend Lunds Domkirkes Absis fik sin nuværende nederste Beklædning, og at de to øvre Stokværk i Ribe er blevet opført samtidig med de to nederste i Lund, men førend man her havde tilføjet Dværggalleriet øverst oppe. Arbejdet med Ribeabsis'en har saaldes været standset en Tid lang, noget vi ogsaa ved ad anden Vej. Det er nemlig paafaldende, at det nedre Stokværk har Skulpturarbejder med Figurfremstillinger, mens det øvre Afsnit helt savner saadanne. Endvidere bærer Granitpilastrene i det nederste Stokværk paa Hjørnerne af deres Baser Mandshoveder, der i forbløffende Grad ligner dem, der smykker Baserne paa Portalsøjlerne i Sørup Kirke i Angel. De, der har hugget disse Figurbilleder, synes derfor efter Biskop Tures Død 1134 at have forladt Domkirken i Ribe og at have fundet rige Arbejdsfelter i de da paabegyndte Stenkirkebygninger ude i Landsbyerne i Angel og i Ribes Omegn. Nogle af Stenmestrene kan senere paavises oppe i Sverige.

En ganske særlig Betydning har Portalen i den sydlige Korsarms Gavl, den berømte Kathoveddør. Hvad dens Type angaar, er den beslægtet med de lombardisk-apuliske Søjles og Baldakinportaler, som de kender fra Domkirkerne i Modena (1099—1106), Barletta og andetsteds. Søjlerne i Ribe staar paa to Løver, hvoraf den ene holder i Forpoterne en Mand, den anden et ondt Væsen. Søjlernes Baser er smykket med Hjørneblade

⁹⁾ s: Søjlehovedernes øvre fremspringende Hjørner.

og deres Kapitæler med to Rækker kranstillede Blade, og oven over disse findes Ranker eller Blade i Palmetteform. Et ejendommeligt Træk i Portalens Opbygning er de hesteskoformede Buer (Arkivolter), der runder sig over Søjlparrerne til højre og venstre; bemærkelsesværdigt er det ogsaa, at de ikke er forsynet med Vulster (Rundstave), men staar tomme. Begge disse Ejendommeligheder genfinder vi i Burgund paa den indre Vestportal i Abbedikirken i Charlieu (1094), et Bygningsværk, der har øvet Indflydelse paa den samtidige skaanske Arkitektur gennem den anonyme Mester, der gaar

Fot. S. Curman.

Fig. 6. Søjleheder fra Askeby Kirke i Østergötland.

under Navnet »Majestatis«. Blandt hans ypperste Arbejder regner man den østlige Baldakin i Lunds Domkirkes nordre Korsarm og Døbefonten i Fryde Kirke i Skaane.

Granitrelieffet i Kathoveddørens Tympanon er et fortræffeligt udført Skulpturarbejde, fast og sikkert i Compositionen, præget af høj monumental Kunst og af dramatisk Sjælfuldhed. Spændingen er forbi og har givet

Plads for dyb Sorg, Stilhed og Inderlighed. Figurerne er dog ikke stive i deres Holdning, men alle er de i Bevægelse og Virksomhed. Som saa hyppigt i Billedhuggerkunstens efter 1130 er Figurerne holdt klart ude fra hinanden, og de synes at bevæge sig frit i Rummet. Dette er noget nyt. Men ellers er Stilen traditionsbundet og slutter sig til Forbilleder fra det 11. Aarhundrede. Man forstaar saaledes endnu ikke at gøre Skel paa Overkrop og Underkrop, Skikkelserne er massive og uden Vekselvirkning, og Foldekastet er rent overfladisk i Behandlingen. Den mægtige Kristusfigur, som behersker hele Oprinet, er nær beslægtet med Courajod-Krucifikset i Louvre og Haarbehandlingen og den store Flig, som hænger ned fra den øverste Del af det stærkt foldede Lændeklæde, minder meget om Kristusskikkelsen paa Eksternstenen i Vestfalen fra c. 1115. De nedhængende Flige af Skærfene, som Josef og Nikodemus bærer, findes hos Profeten i Lunds Domkirkes Krypt (1123). Kryptsøjlerne i Lund staar atter i nær Forbindelse med den samtidige Skulptur i Angel. Man kan saaledes jævnføre den Kryptsøjle, der forestiller Abraham med Lazarus i sit Skød, med Reliefferne paa Døbefonten i St. Johanneskirken paa Føhr. Til samme Kreds hører Skulpturerne i Øster-Starup ved Kolding. Vi maa derfor formode, at han, der har været Mester for Kathovedøren, har faaet sin Uddannelse i Lund hos Kryptkirkens Billedhuggere, og at han har været fortrolig med det her anvendte Billedprog. Snart efter er han dog draget til Jylland og har her fundet en rig Arbejdsmark.

Et Relief, der mere direkte er et Sidestykke til Korsnedtagelsen i Ribe, findes paa Portalen til St. Marie i Oleron (Basses Pyrenées).⁷⁾ Dette Arbejde er mærke-

⁷⁾ *A. Kingsley Porter: Romansque sculpture of the Pilgrimage Roads Boston 1923. Ill. 461.*

ligt nok delt i to Afsnit. Under Korsfæstelsesscenen ser man nemlig to Rundbuer. Denne Komposition genfindes forskellige Steder, saaledes i Avallon i Burgund, men den stammer oprindeligt fra Cluny.⁶⁾ Det her omtalte Slægtskab mellem Ribeportalen og Burgund bekræftes end mere ved Forekomsten af saadanne af Rundbuer tværdelte Tympanoner i flere jyske Kirker. Nogle af de mest kendte Eksempler er fra Portalerne i Rom og

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 7. Kathoveddørens Tympanon (Dørfeltet).

Vilbjerg, hvor et Krucifix rejser sig over de to Rundbuer. Motivet genfindes i Skaane og paa den sydlige Langhusportal paa Hellig Kors Kirken i Ronneby (Blesking)⁷⁾, en Kirke, jeg tidligere har henført til c. 1200, men som jeg nu paa Grund af mange andre jyske Paa-virkninger, som jeg har fundet i Skaane og Sydsverige,

⁶⁾ *A.Kingsley Porter*: Anf. Arb. I. S. 161—162.

⁷⁾ *William Anderson*: Den äldre Kyrkliga Konsten i Blekinge. Lund 1922. Fig. 9.

er tilbøjelig til at datere til omkring 1140. Det bør tilføjes, at Ronnebyportalen er af Granit ligesom de ovennævnte jydsk Portaler.¹⁰⁾

Overordentlig naturligt er det ogsaa, at man i Ribe kan paavise nær Slægtskab med Kirkerne i Holland, for Eks. med dem i Utrecht og ved Rhinen. Her forbi gik jo de danske Handelsfarter og Pilgrimsrejser. I et Toldprivilegium, udstedt af Kejser Henrik V i 1122 til Utrecht, nævnes de danske udtrykkeligt, og ved Midten af det 13. Aarh. nævnes det, at Rejseruten fra Rom til Danmark gik over Basel og Köln, hvorfra man tilfods vandrede til Utrecht. Mellemstationerne var Neuss, Xanten, Arnhem og Zeigst. I Utrecht indskibede man sig og sejlede til Danmark.

I Utrecht er der to Kirker, der har Betingelser for at have paavirket Ribe Domkirke, nemlig St. Maria, der havde Emporer og Centralkuppel, og St. Nikolauskirk, som mod Vest havde en Facade med to Taarne, ligesom

¹⁰⁾ Franske Træk i den jydsk Arkitektur fra det 12. Aarh. kan man træffe i et større Aantal Landsbykirker. Et Eksempel herpaa har man saaledes i flere Portaler, der ikke oven til er afsluttet af en Rundbue, men af en flad Dæksten eller af en antik Gavltrekant. Fra Ribe gik jo den store Rejserute til Fastlandet over Holland, hvor vi i Kirken i Breusd ved Maastricht finder et Tympanon af sidstnævnte Form, smykket med en Fremstilling af Samsøns Kamp med Løven. Naar Raphael Ligtenberg daterer den til ca. 1200, er dette meget for sent, for denne Portalform er mere end noget andet et Særkende for Herskerne i Auvergne og Dauphiné, f. Eks. Meillers (Allier; Porter: anf. Arb. III. 1251). At denne Portalform stammer fra Auvergne, bekræftes endnu mere af Sydportalen i Aal. Ovenover Dækstenen er der et Rum, og dette er opadtil begrænset af en Rundbue med Vulst, en Komposition, som genfindes paa Sydportalen i Langhuset paa Notre-Dame i Clermont-Ferrand.

Bergkerk i Deventer. Disse Bygninger har dog ikke kunnet spille nogen afgørende Rolle for den ældste højromanske Kirke i Ribe, og der kan heller ikke drages nogle sikre Slutninger fra den benyttede Bronthalertuf,

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 6. Kathoveddøren.

en Stenart fra Egnen ved Andernach; thi Tuf var i Holland en gængs Handelsvare. Man kunde, hvad Indflydelse paa den ældste Ribe Domkirke angaar, lige saa gerne rette Opmærksomheden mod en eller anden af Kirkerne i Bremen eller mod Rhinlandet, men noget

sikkert har man ikke her at bygge paa. Haupt har Ret i, at man først senere, naar Talen bliver om de efter Branden 1176 opførte Bygningsdele, kan pege paa en direkte Indflydelse fra Rhinegnene, og han peger end yderligere paa, at det netop er i disse Dele af Kirken, at ædlere Stenarter er blevet anvendte, f. Eks. Trachyt fra Brachenfels i de senere opsatte Emporsøjler.

Efter Francis Becketts Undersøgelser ¹¹⁾ skulde Langhussystemet stamme fra Biskop Elias' Tid og være direkte paavirket af Kirken St. Ursula i Køln. Denne Paastand ser bestikkende ud og skulde delvis kunne godkendes, hvis Ribe ikke havde haft nogle Rester fra den højromanske Bygnings Tid. Forholdet er imidlertid det, at Ursulakirken ikke er paabegyndt førend Ribe Domkirken, snarere er den senere, fra det 12. Aarh.s anden Fjerdedel, og ser vi bort fra de efter Branden 1176 tilbyggede Dele i det indre af Domkirken, har vi for os en Kirke af en helt anden Karakter end de rhinske. Et helt anskueligt Billede af det Indre, som det har været i Ribe, faar vi ved at betragte Systemet i Domkirken i Viborg. I det nedre Stokværk har vi her rundbuede Arkader paa Piller, derover en Baandliste, derover de aabne Arkader i Emporetagen med to Søjler og tre Aabninger i hvert Empor, omfattet af en stor Rundbue. Emporerne er atter sammenholdte af en i Søjlehovedernes Højde gennemgaaende Liste og øverst oppe afsluttes Muren af smaa rundbueformede Vinduer. De horisontale Linjer behersker det hele og de giver Ro over Fladerne. De svarer fortræffeligt til det flade Træloft og skaber paa Trods af dette en let og fri Rumvirkning.

I St. Nicola i Bars i Apulien findes en lignende Etagedeling; der hviler over denne Kirke og den der

¹¹⁾ *Francis Beckett: Danmarks Kunst I. S. 79 og 72.*

med beslægtede Domkirke i Madena en lignende Ro, og de har den samme Gennembrydning af Midterskibets Mure, som giver saa rig Skyggevirkning, og som vi kender fra Domkirken i Ribe.

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 9. Løvehovedet paa Kathoveddøren.

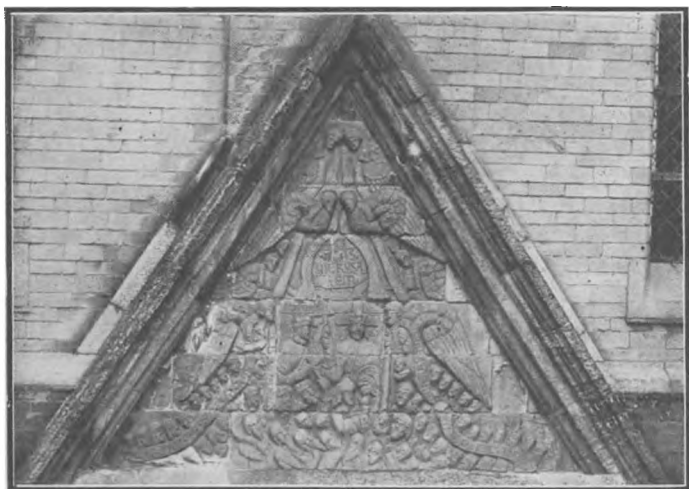
Denne Kirke har haft en stor Indflydelse paa Landsbykirkerne i Stiftet, noget allerede J. Helms var klar over. Herude var Soklerne og de tungt belastede Partier som Portaler og Piller af Granit, medens Murene opførtes af Tuf ligesom Domkirken. Herved bliver vi i Stand til i det store Hele at fastsætte disse Landsby-

kirkers Byggetid til Perioden 1120—1160 og vi maa give Haupt Ret, naar han paastaar, at Importen af Tuf til Egnen er hørt op, da Domkirken var fuldført.¹²⁾ Betegnende for disse Kirker er det, at de bestaar af Langhuse med kvadratisk Kor og Absis, de sidste smykkede af Pilastre og Lisener, indbyrdes forbundne af Rundbuefriser. Ogsaa paa Langhusets og Korets Mure kan man træffe en Leddeling, bestaaende af Lisener og Rundbuefriser, og i det Indre har Langhuset ofte Nischer til Sidealtre i Øst (f. Eks. Hvidding Kirke).

Ligesom Domkirken i Ribe var Moder for Stiftets Landsbykirker, saaldes havde Slesvig Domkirke ogsaa en vis Indflydelse paa Kirkerne i Angel, som i det Hele har mange Ejendommeligheder fælles med de jyske Kirkers Arkitektur fra det 12. Aarh.; alle i fælles Afhængighed af Domkirkebygningen i Lund. Grunden her-til er let at finde. Dels stod Kannikesamfundene i Lund og Slesvig i Broderskabsforbindelse med hinanden, dels var Hertug Knud Lavard Statholder i Slesvig 1115—1131, og paa denne Tid, vistnok ca. 1120, er Domkirken i Slesvig blevet paabegyndt. Denne Tidsbestemmelse kommer man til ved at undersøge den saakaldte Petersportal, hvori der findes Ejendommeligheder, der giver den en Særstilling i Nordens Bygningskunst, og som gør det muligt at fastslaa dens Herkomst. I sin hele Opbygning minder den om Kathoveddøren. Den har før i Tiden været forsynet med en Baldakin ligesom Kathoveddøren, og begge Steder er Arkivolterne ikke, som det ellers er almindeligt i den romanske Stil, udfyldte med Rundstave, men er simpelt aftrappede. Endvidere har Arkivolterne begge Steder Hesteskoform. Begge disse Forhold genfinder vi i Burgund, hvor Ab-

¹²⁾ *Richardt Haupt*: Die Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Schleswig-Holstein. 5 Heide i H. 1924. S. 655 ff.

bedkirken i Charlieu (1094) med sin indre Vestportals Komposition og Skulptur har haft stor Betydning for den danske Skulptur i det 12. Aarh.s første Hålvdel. Skulpturstilen i denne Portals Tympanon er nemlig ganske den samme som paa den bekendte Døbefont i Tryde Kirke i Skaane, og nærmere Undersøgelser har vist, at

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 10. Gavlfeltet over Kathoveddørens Portal.

Stenmesteren for denne Font, Majestatis, der ogsaa har arbejdet i Lunds Domkirke, har været stærkt præget af en overvejende burgundisk Stilart, og at hans bedste Værker staar i et nært Afhængighedsforhold til Kors kapitælerne i Cluny (1089—1095) og til det fornævnte Tympanon i Charlieu. Hermed er det slaaet fast, at Skulpturarbejderne paa Petersportalen og Kathoveddøren er udført af de ved Domkirkebygningen i Lund beskæftigede burgundiske Stenmestre. Mange andre Grunde kan anføres for dette. Den store Klosterkirke i Cluny var ind-

viet til Apostlene Peter og Paul. Mackeprang har nu paavist, at Petersportalen har paavirket Portalerne i Kvaderstenskirkerne i Angel: Munkbrarup, Sørup, Norderbrarup og Havetoft. Til denne Gruppe hører ogsaa Husby. Paa alle disse Steder, paa to Portaler i Sørup og paa et Tympanon i St. Johannes paa Føhr, genfinder man Tympanonmotivet fra Petersportalen: Kristus mellem Peter og Povl. Det findes ligeledes i Sydportalen i Store Anst, i Vamdrup og Skanderup, Kirker, der alle staar i Forbindelse med Ribe Domkirke. I Angels Kirker, der er udførte i en fin Kvaderstensteknik, har vi følgende Grundplan: et Langhus, et kort, kvadratisk Kor, og Absis. De udmærker sig ved fint udførte Sokler, ved Pilastre og Gesimser rundt om Absis, ved rundbuede Vinduer, ved Søjleportaler, ofte smykkede med en Frontongavl. Til denne Gruppe hører Sørup, Munkbrarup, Norderbrarup, Husby, Lech i Friesland og St. Laurentius og St. Johannes paa Føhr. Bedst bevaret blandt disse er Sørup, som endnu har sin med Pilastre smykkede Absis.

De endnu bevarede Billedhuggerarbejder paa disse Kirker peger paa et saa nært Forhold til den samtidige skaanske og sydsvenske Skole, at de maa have et fælles Udspring, og af mange Aarsager mener jeg, at dette er at søge i »Kryptmesterens« Værksted i Lund. Elever, der er udgaet herfra, er draget om i Angel og i Nørrejylland, i Vestergötland, i Smaaland og paa Gotland. Kun nogle faa Eksempler skal her anføres. I Ulsnis ved Slien¹³⁾ træffer vi i Portalens Tympanon en Fremstilling af Kristus staaende mellem Kains og Abels Ofre, og man har endnu herfra to liggende Løver med Mennesker i Munden, som har været anbragt paa Kapitælerne af en Portal. Samme System og samme Fremstilling i

¹³⁾ *Haupt*: 5. Abb. 349 og 798.

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 11. Domkirkens Indre set mod Øst.

Tympanon træffes paa Hallingbo Kirkes Portal paa Gotland, og Roosval¹⁴⁾ mener, at den er udført af Stenmesteren Majestatis, der har arbejdet i Lund ca. 1125—1140, og som er udgaaet fra Kryptmesterens Værksted. Ulsnisrelieffet er meget grovere i Udførelsen. Det tilhører Tiden omkring 1120—30 og er ikke beslægtet med Majestatis' Arbejder; dog har baade Ulsnismesteren og Majestatis staaet i Lære hos Kryptmesteren og har hjulpet til at give hans Stil og hans ikonografiske Program Udbredelse baade i Nord og Syd.

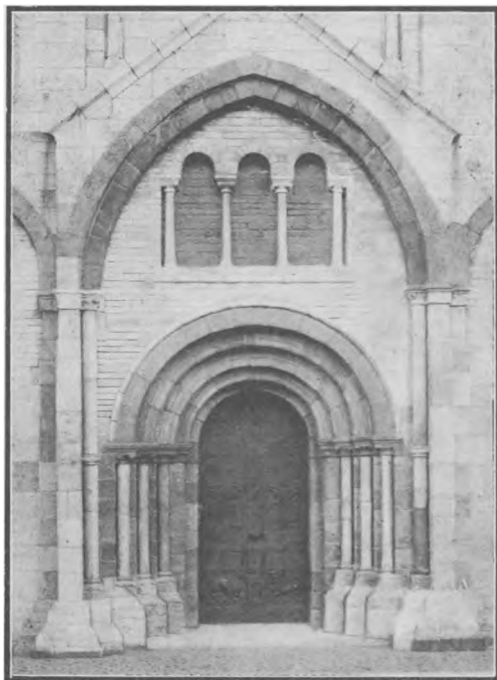
I Nørrebrarup¹⁵⁾ findes der en Søjlebasis (Fig. 5) med to kronede Menneskeskikkelser paa hver sin Side af en i en Nische staaende Helgen med en Palmegren. Disse Figurer med deres langstrakte Hoveder er i deres hele Karakter i Slægt med den vestfranske Kunst. Vi genfinder disse Hovedtyper paa Pilastrenes Baser i Absis' nederste Stokværk i Ribe. Nu ved vi, at Pilasterkapitælerne i det andet Stokværk i Ribe-Absis med deres Bladkranse svarer til den paa Baldakinen i det sydlige Tværskib og paa Kathoveddøren. I Østergötland i Sverige finder vi det samme Kapitæl som paa en Baldakin i Østtaarnet i Källstad.¹⁶⁾ Endvidere minder Hovederne paa Søjlebaserne i Sørup og paa Ribe Absis i en ganske forbavsende Grad om dem, der smykker en af de tre Vægkonsoller (Fig. 6) i Askeby Kirke i Østergötland, en Kirke, som i sin Grundplan fremviser den for Sydvestfrankrig, Akvitanien og Provence ejendommelige T-Form. Betegnende for disse Egne er endvidere Konsolfrisen, som saa ofte træffes i Angel, i Jylland og i

¹⁴⁾ *J. Roosval*: Die Steinmeister Gotlands. Stockh. 1918.

¹⁵⁾ *Haupt*: 5. Abb. 598.

¹⁶⁾ *William Anderson*: Østergötland tornkyrkor Meddelanden från Østergötlands Fornminnes- och Museiförening. 1925—26. S. 25.

Sverige, bl. a. i Rydaholm i Smaaland og i Østergötland i den førnævnte Askeby Kirke og i Vårdsberg. Naar danske Kirker er smykkede med Rundbuefriser, skyldes disse enten en direkte lombardisk Paavirkning eller er fra Lombardiet naaet hertil gennem Tyskland.

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 12. Domkirkens Vestportal.

Anden Periode: Den sénromanske Domkirke.
(ca. 1176—ca. 1250).

Efter Branden 1176 gik man i Gang med langvarige og omfattende Arbejder for at ændre og istandsætte

Kirken. Det gjaldt først om at udbedre de skadelidte Emporer og om at faa Langhuset under Tag.

En Bestræbelse for en malerisk Gruppering af Murmasserne er særtegnende for den franske Unggotik i Champagne, hvor Domkirken i Laon kom til at danne Skole, og denne gjorde sig snart gældende i Tyskland. Stiftskirken St. Georg i Limburg a. d. Lahn (paabegyndt før 1220, Hovedalteret indviet i 1235) blev opført af en fransk uddannet Arkitekt, der er særlig paavirket fra Laon. Langhuset og Vestfacaden blev bygget i Lighed med Liebfrauenkirche i Andernach med Sideskibsemporer og to Vesttaarne. Tværskibet med de i Østmuren indlagte smaa Absis'er blev bygget efter samme Mønster som Domkirken i Speyer. Formodentlig har det ogsaa været Planen at bygge to Taarne i Øst, hvorved ogsaa Koret vilde blive ensdannet med det i Andernach. Huntze¹⁷⁾ har paavist, at Ribe i sin Grundplan minder om Domkirken i Speier og om St. Georg i Limburg. I Ribe var Planen dog allerede fastslaaet med den højromanske Bygning. Denne blev nu bibeholdt, og kun Murene og det indre blev istandsat i Overensstemmelse med den senromanske Stils Fordringer. Paa denne Tid stod Vestfalen i den nøjeste Forbindelse med Vestfrankrig, og fra omkring 1200 blev her udfoldet en forbavsende stor Byggeiver. Overalt i Landskabet byggede man Hallekirker med Kuppelvælvinger og Tre-Vinduesgrupper. Denne første Periode af tung, vestphalsk Unggotik, sydfransk paavirket fra c. 1225—c. 1250, afløstes, da Gotikken endelig havde sejret, af en anden Periode, der strakte sig fra c. 1250 til c. 1265, og som har et lettere, rhinsk Præg med langt mere livlige Murflader. I Tilknytning til denne rhinsk-vestfalske Overgangsstil

¹⁷⁾ *Hans Huntze*: Die Stiftskerche St. Georg in Limburg a. d. Lahn. Zeitschrift für Gesch. der Architektur V. S. 33—47.

fremkom nu for en Del den ydre Dekoration paa Ribe Domkirke, saaledes Korsarmenes Gavlpartier med stigende Rundbuefriser og Vestfacaden med dens ægte vestfranske Tredeling. Vestportalen fik en Form, der blev betegnende for hele Omraadet omkring Nedrerhinen, og i Overensstemmelse med det rhinsk-vestfalske Skema¹⁸⁾ blev det Indre af Domkirken underkastet en gennemgribende Forandring. Den øverste Del af Forskirken smeltede sammen med Midtskibet, og i dette indbyggede man i Midten af det 13. Aarh. en Række 8-delte Ribbehvælvinger. Hvælvingerne blev rummelige, kuppelformede som de vestfalske, der atter stammede fra Poiton. De noget tilspidsede Gjordbuer blev brede, tunge, af en uhørt Kraft. Langs Gjords og Skjoldbuerne lagde man efter ægte vestfalsk Mønster Rundstave. Disse blev ligesom Tværribberne baaret oppe af Dværgsøjler, der igen blev støttet af Pilasterstave, der udgik fra Arkadepillerne. I Tværskibet indbyggede man 6-delte Hvælvinger, der støttedes af Smaasøjler. I Tilknytning hertil genopførtes de ilde medtagne Emporer. Hermed er hele det Indre af Kirken blevet ændret med eet Slag. Tidligere var det de horizontale Linjer, der sammen med de glatte Flader var ret fremherskende; Kirkerummet gav Indtryk af Tyngde og Masse; nu var Murfladerne blevet afbrudte, Væggene var blevet levende og rytmiske, Rummet var blevet vidt og højt. Det indstængte og tunge var forsvundet, og den gamle Byg-

¹⁸⁾ *Johnny Roosval* har (i »Studier i Danmark«, Stockholm 1918, S. 20 ff) vist Forbindelsen mellem Skulpturen paa Vestportalen i Ribe og Brudportalen paa Domkirken St. Maria i Visby (omkr. 1225). Roosval mener endogsaa, at de elegante smaa Søjler i de nordlige Emporbuer i Ribe, som er opsat kort efter Ulykken i 1283), er udførte af gotlandske Stenmestre.

ning var blevet omformet saa meget som muligt. En ny Tids Mennesker havde taget den i Besiddelse og ændret den efter sine Behov og efter andre Idealere end dem, der raadede et Aarhundrede før.

Et af de interessanteste Vidnesbyrd om denne nye Periode i Ribe Domkirkes Historie er den af Billedhuggerarbejde fyldte Gavltrekant over Kathoveddøren (Fig. 10). Billedet forestiller det himmelske Jerusalem. Kompositionen er godt tilpasset efter den givne Ramme, og dens hele Opbygning drager Blikket opad. Alle de mangfoldige Skikkelser er grupperet omkring en Midtgruppe, som de alle betragter. Kristus sidder her ærefrygtindgydende ved Siden af Maria. Engle med mægtige Vinger staar paa begge Sider af dem, og Englegrupper, der formindskes opefter, betoner yderligere den lodrette Linje. Relieffer er udført i højt Arbejde og samler sig om det væsentlige, uden Forsøg paa en dybere Individualisering. Alt er anlagt paa Monumentalvirkning.

Ogsaa dette Billedhuggerarbejde tilhører den rhinsk-vestfalske Monumentalplastik fra det 13. Aarh.s første Halvdel, som igen staar i Forbindelse med den vestfranske. Af størst Betydning er det dog, at dette Ribe-Relief i sin Komposition minder ikke lidt om Centralportalens Tympanon i Portice de la Gloria paa Domkirken i Santiago¹⁰⁾, et Arbejde af den store Billedhugger Matteo og hans Medhjælpere fra Beg. af det 13. Aarh.

Dette har muligvis sin Forklaring deri, at Jakobisterne, som spredte deres Jakobssange, Jakobs-Legender og Jakobs-motiver ud over Landene, ogsaa har haft et Hjem i det lille Ribe, Byen med den virkningsfulde Silhuet, den By, der med sit sluttede og maleriske Præg,

¹⁰⁾ *Vidal Rodriguez: El Portico de la Gloria de la Catedral de Santiago. II. Santiago 1926. Pl. XI.*

sin af høj og ren Kunst fyldte Domkirke og sin dybe og rodfæstede Kultur endnu lyser som et kosteligt og uforgængeligt Smykke paa de grønne Enge ved Vesterhavets Kyst.

Fot. A. Lauridsen, Ribe.

Fig. 13. Domkirken set fra Sydøst.

Ribe Borgere 1660 til c. 1860.

Af afd. lektor V. Bloch, Ribe.

Bearbejdet af museumsinspektør Otto Smith, København.

(Fortsat).

Kalhauge (Kolhauge), Hans Nielsen. Tolder, delefoged. Han var søstersøn af hospitalsforstander Hans Kragh og søn af Niels Hansen K. (se denne). En broder Jens Nielsen K., der var rejst hjemmefra som ugift i 1758 (han var født 1734 i Ribe) efterlod sin moder, subsidiært broderen, sin halve formue 1777. Da moderen var død, modtog Hans Nielsen K. 5282 gylden 11 styver gennem et handelshus i Amsterdam. Broderen var endt som overkirurg i ostindien. Hans Nielsen K. valgtes 1755 til delefoged efter Jørgen Tranberg og på dennes anbefaling. 1762 25. febr. optoges han blandt de 16 mænd, ligeledes i Tranbergs sted. 1767 konstitueredes han som tolder i af-døde tolder Lorentz's sted. 1779 21. jan. frasagde han sig begge de offentlige hverv som delefoged (hvor han rimeligvis afløstes af Hans Gerdes) og som eligeret borger. I 1789, da de eligerede borgere lå i strid med apoteker Eilschou, fremsatte de ønske om, at Kalhauge igen måtte optages blandt dem »som en i byens sager kyndig indvåner«, uden at det dog vides om det skete. 1781 blev han konstitueret som kirkeværge under rådmand Rahrs og Jon Jensens suspension (se disse). Han havde et godt omdømme og megen juridisk indsigt, og førte f. eks. i 1771 den fordrukne præst Morten Herløvs sag (se denne) for landemodet.

Kalhauge, Niels Hansen. Død 1763. Gift med Gjertrud Hansdatter Kragh (søster til hospitalsforstander Hans

Kragh), født 1692, død 1777 19. febr., med hvem han havde sønnerne Hans Nielsen K. (se denne) og Jens Nielsen K. (se under førstnævnte).

Klergård, Hans Jensen havde c. 1660 en proces med borgmestre og råd, efter hvilken han dømtes til evigt fængsel. Nogen tid senere blev han dog benådet og fik tilladelse til atter at drive handel og næring i Ribe.

Kinast, Garløv. Instrumentist. Afløses 1726 af J. F. Krospe.

Kjærgård, Jes Hansen. Handelsmand. Død 1641 7. april. Han var gift med Inger Nielsdatter Mulvad, der døde 1679 8. Oktbr. En søn kaldte sig Mads Jessen Molvad. Han døde samme år som moderen, den 30. okt.

Kirkeby, Klavs Nielsen, født 1623, død 1692 19. decbr. Gift med Anne Hansdatter Guldagger, født 1630, død 1659 13. juli efter 6½ års ægteskab. 1654 købte han et hus ved Sønderport.

Kirsten Tommesdatter, gift med Bagge Iversen, der blev fredløs for at have dræbt hendes broder.

Klyne, Jens Andersen. Død ugift 1700. (Kinch II 301).

Knap, Mads Thomsen. Hospitalspræst. Død 1719 18. septbr. I 1686 vides han at have været 1ste lektiehører og kaldtes sig på den tid »Knapmager«. Han var en ret voldsom natur, der bl. a. blev beskyldt for overfald og for voldsom adfærd under slagsmål. I 1689 fritoges han for at tage baccalaureusgraden og ordineredes 1691 14. jan. som hospitalspræst, og fik tre år senere afkald af sin formands søn, Jens Andersen Sall (Sahl). Knap blev 1692 3. febr. gift med Maren Jensdatter, der var søster til Peder Jeusen Notler. På svogerens vegne fik Knap i 1701 en proces om en gæld på 40 rdlr., som svogeren skyldte fhv. toldforvalter i Ribe Peder Povlsen for et ejendoms køb, og som senere var blevet transporteret til præsten Joachim Brorson i Randlev og Bjerager. Enken fik 10 sletdaler årlig af kaldet.

Knap, Peder Thomsen. Broder til foregående. I 1710 opsgav han sit borgerskab og forlod byen.

Knapmager, Mads. Se Knap, Mads.

Knipper, Johan. Denne og en broder Magnus Knipper synes at have været Joh. Ratlefs arvinger 1660, thi året efter ses de at tilskøde dennes hus til Marturin du Pont (se

denne). Huset lå mod skibsbroen med kongens mølle på den østre side og Lisbeth, sal. Christopher Kjeldsens hus på den vestre side.

Knudsen, A d z e r. Født i Rejsby. 1809 tog han borgerskab i Ribe efter i 11 år at have været købmand i Reykjavik. I 1811 slog han sig sammen med en anden forhenværende Islandskøbmand Jørgen Enevoldsen (se denne) om en handels ekspedition til øen. Gentoges 1816.

Knudsen, Ch r. L. Gæstgiver, kreaturhandler. Fader til præsten J. L. K. i Lejrskov.

Knudsen, J e n s. Borger og handelsmand. Død 1855.

Knudsen, J e n s. Konsumptionsforpagter 1703 sammen med P. N. Bangh (se denne). De klagede nævnte år over, at udenbys folk, der lejede byens jorder, ikke vilde betale nogen konsumtion af afgrøden.

Knudsen, K n u d. Barber. Klager 1677 over, at andre går ham i næringen.

Knudsen, N i e l s. Handelsmand. Død 1707. Han var rimeligvis broder til Willum K. (se denne), og der må da have været en 3. broder P e d e r K n u d s e n, hvis søn K n u d P e d e r s e n i 1659 blev udløst fra polakkerne ved Willum Knudsens udbetaling af 14 dukater og 42 sletdaler. Desuden en broder H a n s K n u d s e n, der døde 1706. Niels K. var i 1704 formynder for Willum Knudsens datter Vibeke. Han drev en betydelig handel og var en formuende mand, der i 1688 svarede defensionsskat af 1200 rdlr.'s formue. En række år før denne tid havde han drevet handel med en del varer, som der nu var kommet forbud mod, og han slog sig da resolut på studehandlen. I 1690 købte han grevinde Schacks stalde uden for Nørreport. I 1694 og 95 havde han i kompagni med Peder Lauridsen fragtet 6 udenbys skipperne til at føre deres øksne og andre varer til Amsterdam, og i 1698 var han selv i Holland med sine øksne. I året 1700 var han indehaver af den største handel i Ribe. Fra 1694 til 1700 var han byens pengemester. 1695 købte han afdøde borgmester Brochmanns hus på Storegade og i 1704 vides han at have ejet en hel række ejendomme i byen. 1711 skænkede han et beløb til byens fattige (Hofmans fundatser IV 509 ff.).

Han var gift ¹⁾ M a r g r e t h e L a s d a t t e r, død 1702,

²⁾ A n n e T e r p a g e r. Den sidste lånte efter mandens død

byen 1200 rdlr., af hvilke der i 1709 og 1711 betaltes renter. Af første ægteskab var en søn Hans Nielsen (se denne), som en tid var bosat i England og som efter faderens død førte proces mod sin stedmoder i anledning af sin broders altfor kostbare begravelse. I samme ægteskab var en datter, som blev gift med toldereren Jep Pedersen Eenholm, og som synes at være død i 1706. I andet ægteskab var der en søn, Niels Knudsen Nielsen, der imidlertid allerede døde 1712. Desuden en datter, Else Margrethe Terpager, der 1724 fik bevilling til at sidde i uskiftet bo. Hun gav 1712, 12. juli, sammen med moderen, Anna Terpager, og magister Peder Terpager afkald på arven efter deres broder og søn Niels Knudsen Nielsen. Hvorledes Niels Knudsens forhold til sønnen i England har været, vides ikke, men det blev hans stedsøn Anders Hansen (Mahler), der kom til at overtage en del af hans forretning og ejendomme (se denne). I 1705 16. juni oprettedes der kontrakt imellem dem, hvorefter Niels K. forbeholdt sig, hvad han behøvede til en ny husholdnings indrettelse efter nærmere specifikation, desuden halvparten af sin stald og have uden for Nørreport næst op til den kgl. ladegård, fremdeles halvparten af indavlet korn, hør, halm og småfoder samt halvparten af, hvad der kunde indkomme af den til Portugal sendte rug. Yderligere fratoges, hvad der kunde tilkomme sal. Villum Knudsens børn, som var hans myndlinge, et dobbelt og et enkelt holmeskifte og fire agre i galgemarken. Hele sin øvrige hovedlod, deriblandt »halvparten af sit adelshus og næst liggende Jep Vilslefs hus på Storegade, hvoraf han nu udflytter«, med kram, købmandsgods og udestående fordringer og bohaver, som det var tilfaldet ham efter hans sal. hustru, Margrethe Lasdatter, overdrager han stedsønnen, undtagen hvad der tilhørte eller hidrørte fra hans nuværende hustru. Til gengæld skulde Anders Hansen udbetale 4900 rdlr. i visse årlige terminer. Han er ved denne kontrakt betalt for sin broderlod og skal betale sine søskende, hvad der tilkommer dem af boet. Det tilføjes, at Karen Nielsdatters bekomne bryllupsudflytning var regnet for en søsterlod.

Knudsen, Peder. Kendes kun fra en skatteligning i 1714. Gift ¹⁾ Anne Nielsdatter (gensidigt testamente 1724 i jyske registre), ²⁾ Dorte Cathrine Hansdatter (gensidigt testamente 1731, jyske registre).

Knudsen, Willum. Rådmand, delefoged m. m. Død 1692.

Om hans kaar 1658 se under M. M. Bader. Det første, der iøvrigt høres om ham, er en indblanding i et smugleri af tobak, som han dog klarede sig for. I 1675 kom han i strid med latinskolens rektor, N. P. Terpager, og dens konrektor, Chr. Blymester. Først lod Blymester ham indstævne for nogle udtalelser, han var kommet med i tinget om Blymesters stand og person, men tingets medlemmer havde ikke hørt noget sådant, og Villum Knudsen svarede nu på konrektorens noget hvasse indlæg i sagen med at bede denne hellere passe sin gerning med at læse for skolens kostgængere i hospitalet, hvad han fik løn for, men hvor han yderst sjældent viste sig. Samtidig kom han i strid med rektor Terpager om nogle penge, han som accisemester havde afkrævet denne, men som rektoren hævdede var urigtigt pålignet og krævede tilbagebetalt. Terpager stævnedes præsident, borgmestre og rådmænd som vidne på nogle udtalelser, Villum Knudsen skulde været kommet med mod ham på rådhuset. Præsidenten svarede skriftligt, at han intet havde hørt, men at rektoren ved sin stævning havde overtrådt den respekt, der tilkom ham, præsidenten. — 1685 var Villum Knudsen parthaver i konfiskationsforpagtningen, og i 1689 deltog han i forpagtningen af den nye konsumtion. 1690 var han baade kran- og vejermester, accisemester og delefoged. 1691 9. novbr. var han, der på den tid nævnes som gammel og svagelig, genstand for et voldeligt overfald af herredsskriveren i Gjørding og Malt herreder, Anders Gregersen. Nogle få måneder efter døde Villum Knudsen efter at have tilgivet Gregersen, og denne affandt sig da med en bøde til kongen og byen (6 rdlr. til hver). — Gift med Margrethe Bennetsdatter, en søster til præsten Jacob Bendtsen i Vejen. En datter, Vibeke, samt flere andre børn, for hvem Niels Knudsen blev formynder (se under denne).

Koch, Christen. Kæmner og købmand. Død 1805. Hans hustru døde 1789. 1792 nævnes han kæmner, billetør og delefoged. Tog sin afsked 1794. Han var ved sin død eligeret borger. — Søn: Præsten Gabriel Koch i Jerne og Skads (død 1861).

Koch, Christian Frederik. Adjunkt 1853—65, død som stiftsprovst i Ribe, død 1895, fader til biskop P. G. Koch.

- Koch, Chr. Pedersen.** Fik 1773 bevilling til sammen med sin hustru, Kirsten Gabrielsdatter, at sidde i uskiftet bo med børn og børnebørn.
- Koch, Gabriel Christensen,** tog 1759 borgerskab som værtshusholder. Fik 1777 bevilling på at sidde i uskiftet bo med sin hustru, Johanne Michelsdatter. Han må være død 1782, da hustruen får tilladelse til at være sin egen værge.
- Koch, Michael,** søn af den foregående. Femtelektiehører i Ribe skole. Fik 1788 konfirmation som succederende præst i Døstrup, hvor han døde som sognepræst 1821. Hustru: Barbara Brorson (død 1828).
- Koefoed, Conrad Daniel.** Stiftsprovst 1805—25, biskop 1825—31. I 1808 blev han valgt til forligskommissær, men frasagde sig dette 2 år efter. I 1805 10. decbr. lod han en kone, der var almisselem, og som havdet betlet i hans hus, føre for byfogeden. (Litt. O. Nielsen: Malt herred pag. 145. — Historisk månedsskrift I 54 ff. — Fra Ribe Amt 1906 ff.).
- Koefoed, Hans.** Stiftsamtmand 1811—22. Det fortælles, at han 1822 skulde være dømt til slaveri. (Dåe: Breve fra Danmark og Norge. Se endvidere: Hist. månedsskrift I 54 ff. — Fra Ribe Amt 1906 f.).
- Koldborg, Hans.** Hans enke, Johanne Lavridsdatter, ejede 1663 Mads Højnes gård, som skolen lod vurdere. En søn er rimeligvis Lavrids Hansen Koldborg, der i 1696 fik dispensation til 2. ægteskab med Elisabeth Sørensdatter.
- Koldtoft, Mads.** Var 1686 førstelektiehører ved Ribe skole. Han er maaske den samme som den Mads Jensen Koldtoft, der i 1689 var degn i Skjern.
- Kolvig, Frederik.** Købmand. 1616 4. april udruster han sammen med to andre købmænd i Ribe briggen »St. Peder« til hvalfangst og robbefangst. For egen regning sendte han en slup til Island.
- Krag, Jacob.** Toldinspektør efter Laurids Nyland. Kammerråd. Thorup var huslærer hos ham 1800—01. (Se »Thorups levned«). Død 1812.
- Kragh, Hans.** Hospitalsforstander. Død 1750. Han overtog denne stilling 1738 mod at yde Kirsten Jacobsdatter en årlig, livsvarig pension. 1747 frasagde han sig tjenesten som hospitalsforstander. Han vedblev derimod at være råd-

mand til sin død og afløstes af Thomas Clausen (1750 3. april). Han var morbroder til Hans Kalhauge.

Kragelund, Peder. Biskop 1650—81. Indgav betænkning sammen med 8 provster om forskellige kirkelige anliggender. Død 1681. Hans enke fik en årlig pension på 100 rdlr. af kirkerne. Døtrene var berømte for deres skønhed: **Dorthe**, gift med lektor Rosenberg, **Bodil Pedersdatter**, gift med byskriver Ib Pedersen, **Elisabeth**, købte 1698 Lydom kirke af kongen, **Ingeborg** havde 1661 bryllup på rådhuset med pastor Bie. (Litt. Kinch II 415, 443 ff. — Hofm.: Danske adelsmænd II 6).

Krieger, Johan Cornelius. Toldkasserer. Død 1825. Gift med **Ane Margrethe Graae**. To sønner, hvoraf en blev læge i Løgstør († 1837), en anden assessor i hof- og stadsretten, etatsraad († 1876).

Krosp(e), Jacob bliver 1768 23. april instrumentist i Ribe by og Ribe amt efter faderen **J. F. Krospe**. Ved juleoffer får han 14 à 16 rdlr., ved omgangen i byen 10 à 12 rdlr. Gift med **Maren Møller** 1764.

Krospe, Johan Friderich. Fik 1726 5. septbr. kongelig konfirmation på sin bestalling som instrumentist i Ribe, hvor han afløste **Garløv Kinast**. Der tillagdes ham årlig 10 sletdaler i huslejegodtgørelse, så længe hans residens ikke var så godt i stand, at den kunde bebos. Året efter fik han bestalling som instrumentist i Ribe amt. 1752 fik han **Batholomeus Philip Schreiber** til medhjælper, men denne blev 1760 instrumentist i Roskilde. — Gift med **Dorthe Margrethe Mølvad**. En datter (?) **Margrethe Elisabeth Krosp(e)** blev 1758 gift med **Joh. Jacob Frausing**.

Kurtz, Otmar Christopher. Toldkontrolør. Død 1697. En ligsang over ham findes i latinskolens samlinger til »Ripæ cimbricæ«.

Kümmel, Frederik M. Købmand. Havde en tid påtaget sig skibsbroens renholdelse, men kritiseredes i 1794 af de eligerede borgere.

Kølholt, Jens. Guldsmid. Afløstes 1739 som inspektør ved de fattiges væsen af **Lorents Thun**. 1747 fik han sammen med **Jochum Bøttiker** eneret på professionen i Ribe. — Gift med **Margrethe Jensdatter**. De havde ingen børn og oprettede i 1729 gensidigt testamente.

Kølholt, Jens Jensen. Bliver 1752 byens accise-, kran-

- og veermester efter Nicolai Ries, og bliver 1753 tillige måler. I 1758 beskikkes Chr. Hansen Hadberg til hans efterfølger, da han nu er i en høj alder. 1768 lever han dog endnu, og Ludvig Chr. Holm udpeges med kgl. stadfæstelse til hans eventuelle efterfølger. Han dør dog først 1775, og sidstnævnte overtager embedet.
- König, Bastian.** Toldkontrolør 1651. Han afskediges senere, men ansættes påny. Synes i 1662 ikke at have haft rent mel i posen.
- Königsberg, Knud.** Nævnes i 1676 som byens edssvorne prokurator.
- Lafrentz, Volquart.** Er 1660 privilegeret farver i Ribe.
- Lange, Ida og Ellen.** Nævnes c. 1730 som to fattige adelige jomfruer, boende i Ribe.
- Lange, Jørgen** til Kærgård. Gik 1663 fallit.
- Lange, Sinnel.** Udnævntes 1740 fra subrektor til konrektor og blev 1752 10. novbr. Falsters efterfølger som rektor. 1755 blev han af student Povl Eskildsen Simonsen stævnet for provsteretten for gæld. — Hans hustru var steddatter af auditør Svenning Andersens (Ringkøbing) enke Anna Elisabeth West. En søn **Svenning Lange** nævnes 1761. Han blev senere rådstueskriver i København. (Galthen pag. 212).
- Lassen, Morten.** Oprindeligt borgmester, men fra 1663 3. septbr. en »lovfældt og fordelt mand«. 1666 pantsatte han sit hus på Storegade til borgmester Carsten Tønnesen for 150 rdlr., som denne havde lånt ham af de penge, som hr. Aibert Skeel havde givet til den latinske skole. En måned senere måtte han pantsætte det hus, han boede i på Kræmmergaden mellem Tingslippen og Vibeke Laurids Friis' hus. I 1664 blev han fritaget for værgemål. Endnu efter hans død fremkom der i 1687 beskyldninger mod ham, men disse blev ved påankning afvist. — Gift med **Ingeborg Friis**, der senere ægtede Maturin du Pont. Søn: Laurids Mortensen Friis, byfoged i Ribe (se denne). (Litt. Kinch II 427 ff.).
- Lassen, Nis.** Købmand og forfatter 1777. Gift med **Kirsten Nisdatter** af Ho præstegård 1758 (?). (Litt. Werlauf: Antegnelser til Holbergs levned pag. 360).
- Lauridsen, Adser.** Gift med Maren Oulinds datter, født 1734 25. marts, død 1791 22. jan.
- Lauridsen, Morten.** Blev 1742 første skoleholder efter at have været adjungeret den gamle skoleholder Oluf Zacha-
- Fra Ribe Amt 7.

- riesen Bochius. Der antages samtidig en 2. skoleholder, da en sådan vel kan behøves formedelst børnenes mængde. Allerede inden han blev adjungeret Bochius havde han så tidligt som i 1718 undervist nogle borgeres børn, hvad Bochius var så fornærmet over, at han fratog disse deres bøger og regnebrætter, hvorover der blev retssag.
- Lehman, Christian.** Sekretær hos stiftamtmand Gabel. (Litt. Falster: Amoen, phil. I 17 n., II 15 n.).
- Lentz Julius.** Tolder. Død 1767. Gift med *Sophia Catharina Klog*, der fragik arv og gæld efter ham.
- Leth.** Major ved husarerne i Ribe. 1771 ejede han en stor gård i Hundegade. Gift med *Anne Margrethe Gersdorff*, født 1746, død 1764 og bisat i Hunderup kirke. (Litt. Ribe ugeblad 1799 pag. 7).
- Levetzau, Theodosius.** Stiftamtmand 1768—81. Gav 1770 magistraten en irettesættelse for deres indbyrdes stridigheder, der var kommet borgerne for øre. Tog sig 1777 varmt af tanken om at få den nordre vej udbedret, så at der anlagdes en vase over stiftsprovstens eng på Vestermåen, og fik sagen gennemført ved kgl. resolution. Ejede apoteker Castensens tidligere gård, som han i 1772 skødede til apoteker Eilschou (tingl. 1775 14. febr.). 1775 boede han på Korsbrødregård og drev dens jorder. Død i Kiel 1817. Gift med komtesse *Caroline*, grevinde af Holck.
- Lime, Gjertrud og Susanne** c. 1700. (Rhode: Haderslev amt pag. 304).
- Lime, Morten.** Hustruens navn *Else*. Døttrene, *Margrethe* sal. hr. Jacobs, *Susanne* sal. M. Sørens og gudfrygtige pige *Karen Mortensdatter*, opsagde 1666 arv og gæld efter moderen.
- Lind, Bertel Lauridsen,** død 1694. (Ligsten).
- Lindberg, Niels.** Hører ved Ribe skole 1781—87. Præst i Jernved 1787—93. Kapellan ved Ribe domkirke 1793—1830. Anmodede 1794 byfogden om at forhindre pøblens støjen ved brudevielser i domkirken, hvor han forstyrredes i den grad, at han knap kunde høre, hvad han selv sagde. 1805 anmeldte han de påtrængende tiggerskarer ved bryllupper både i Ribe og i landsbyerne, hvor det endog kunde hænde, at en stor tiggerskare omringede bruden, så at man havde møje med at værgе hende. I sagen angående vejen til byens holme i 1807 var han ordførende for lodsejerne. Også i 1794

- var han midt i en vejstrid, som han indankede for »det borgerlige selskab«. (Litt. Historisk månedsskrift I). Søn: Jacob Chr. Lindberg, bekendt fra d. grundtvigske kirkekamp.
- Lindhardt, Bent.** Kateket 1836—41. (Litt. Jyske samlinger VIII 37 ff.).
- Lindvig, Bertel.** Gift med Anna Hansdatter, der var datter af Hans Andersen Mahler og Margrethe Lasdatter. Lindvig og hans kone var begge døde i 1710, da sønnen Hans Christian Bertelsen Lindvig gav afkald på arven efter forældrene og mormoderen. Han tjente da hos en slægtning (?) Anders Hansen Lindvig.
- Linenborg, Peder Thomsen.** Er maaske identisk med mønsterskriver Peder Thomsen Linneberg. I 1682 får han tilskødet et hus i Sønderportgade, kaldet »Hagen«. Han kaldes ved denne lejlighed kaptajn. Chr. Bruun nævner (i »Curt Sivertsen Adelaer« pag. 438) en kgl. søkaptajn Peder Thomassen Linneberg i 1679.
- Lillsberg, Niels.** Bliver 1785 kapellan ved St. Cathrine kirke og 1790 sognepræst til Holme og Tranberg. (Litt. Indbydelsesskrift til Sorø 1876 p. 35).
- Lodberg, Christen.** Biskop i Ribe 1681—93 (bestalling af 17. sepbr.). Synes at have været svoger til generalfiskal Jens Claussøn. En svigerinde (?) Margrethe Jacobsdatter var i huset hos ham. Sønnen Jens Lodberg blev Dr. med. (Ingerslev: Danske læger II 207). En datter Birgitte blev gift med hr. Bagge Friis i Visby (smst. pag. 311). Hans enke bosatte sig i Odense. Selv ligger han begravet i Roskilde.
- Lourup, Hans Jensen.** Borger i Ribe. Hans enke Karen Hansdatter nævnes 1735.
- Luja, Christian Henrik.** Mønsterskriver. Nævnes 1770. Død 1791. Gift med Ellen Susanna Hagerup, en datter af fhv. præst for Skogens menighed i Trondhjem stift Richard Hagerup og Maren Magdalena Hass.
- Lund.** Kancellirådinde. Ejede og beboede i 1771 en gård på Mellemdammen.
- Lund, Anders.** Toldforvalter. Søn af Feder Lund i Høyer, der overlevede ham. Han var i 1689 afgået fra sit embede, men døde først i 1694. En have og en stald, han havde ejet, solgtes af faderen til Evendorph.

Lund, Christian. Tømremester. Blev i 1817 tiltalt for den borgerlige krigsret, fordi han ikke var mødt til befalet vagttjeneste. Tilsigelsen traf ham henimod middag i et godt lag, så at han ikke følte sig skikket til at møde et par timer efter.

Lund, Jacob Jensen. Exam. juris, får 1787 11. oktbr. bestalling som byfoged i Ribe, birkedommer i Riberhus birk og rådmand i Ribe i stedet for afdøde Niels Christiansen Lund. 1793 nævnes han som stiftamtmandens fuldmægtig. 1805 15. febr. til 1810 var han borgmester, hvorefter prokurator Bluhme konstitueredes i hans sted 17. aug. Han var gift to gange. En søn af 2. ægteskab Christian Lund vil 1802 være søkadet. En broder til ham, C. Lund, var degn i Daler. Han var brodersøn af byfoged Niels Christian Lund (se denne) og købte 1787 19. oktbr. dennes gård på Nederdammen for 850 rdlr. Han døde 1810. Hans 2. kone døde 1799.

Lund, Jørgen Andersen. Studiosus. Kordegn og klokker ved domkirken 1694.

Lund, Laurids Johansen. Bogbinder. Han fik 1705 bevilling som eneste bogbinder i Ribe, men indløste den ikke.

Lund, Laurids. Kapellan ved St. Cathrine 1711—31. Gift med Gjertrud Heidemann, der var af et meget eksalteret gemyt og som til sidst i 1726 i sindsforvirring dræbte sig selv. 1731 blev Lund sognepræst for Thorstrup og Horne.

Lund, Niels Christiansen. Fik 1758 bestalling som byfoged i Ribe, birkedommer i Riberhus birk og tillige rådmand i stedet for Steensen, der var dømt fra embedet. Han fik i sidstnævnte egenskab votum lig de andre magistratspersoner, dog skulde han ikke møde, når bytingsdomme appelleredes til rådstuen. Han fik dog ikke løn, før en af de daværende rådmænd afgik. 1794 omtales han med ros for sin dygtige administration af byens midler. Han var dog allerede død i 1787 og afløst af brodersønnen Jacob Jensen Lund (se denne). Han var ugift.

Lund, Søren Nielsen, fik 1712 10. septbr. kgl. bestalling som byskriver. Død 1734 29. maj. Han førte protokollen meget dårligt både med hensyn til skønskrift og endnu mere med hensyn til sprog, sætningsdannelser og bogstavering, navnlig af fremmedord, meget ringere end det skete i Jørgen Stubs tid. 1719 overtog han opkrævningen af de kgl. skat-

ter. Gift ¹⁾ Anne Dorothea Gødesdatter, død 1717, ²⁾ Anne Gjertrud Hack. Af første ægteskab havde han sønnen Palle Sørensen Lund, der efter sin moder arvede 533 rdlr., som udbetaltes ved faderens død. I andet ægteskab var der sønnen Niels Sørensen Lund (Hack), som ved faderens død endnu var umyndig (arv 900 rdlr.) og som 1741 studerede medicin i Jena.

Lund, Visti Thomsen. Kancellieråd. Byfoged m. m. Død 1743. 1719 blev han udnævnt til byfoged og tiltrådte embedet i januar. Han søgte samtidig om at måtte blive vejer- og kranmester, men opnåede ikke dette embede, hvorimod han i tidens løb samlede sig et anseeligt antal andre. Umiddelbart efter sin embedstiltrædelse fritoges han for åbenbart skrifteinål for begået lejermål. 1720 blev han kirkeskriver i Ribe stift efter Jep Jensen Bredballe. 1726 var han kommissionsdommer vedrørende St. Cathrine kirke. 1727 blev han birkefoged i Lustrup birk efter Niels Andersen Søbys død. 1726 synes han at have været formand for skyttelaugel. 1734 fik han embedet som mønsterskriver i Vestjylland. 1735 fik han bestalling som birkedommer i Riberhus birk. 1739 blev han viceborgmester. 1742 udnævntes han til virkelig kancellieråd og døde året efter natten mellem 14. og 15. april. I hvert fald fra 1733 og lige til sin død fungerede han foruden i sine andre embeder tillige som fuldmægtig hos stiftamtmand Gabel og havde på hans vegne en del offentlige og private pengemidler under hænder. Falster roser ham meget (Bruun: Falsteriana pag. 54). — Gift med Margrethe Cathrine Harmens. Hun fik lov at sidde i uskiftet bo efter manden, havde ret stort folkehold og svarede en ikke ringe skat. 1745 blev hun tiltalt for sin mands regnskaber for pengene til domkirkens reparation. Måske har hun måttet tilsvare en del her, thi 1755 får hun eftergivelse for indkvarteringsskat og fremtidig fritagelse derfor. Hun solgte også den ene af de to gårde på Mellemdammen i 1749, medens den anden først solgtes ved hendes død i 1774. — Børn: ¹⁾ H. E. Lund, student 1743, ²⁾ Thomas Peter L., ³⁾ Christian Carl L., ⁴⁾ Elisabeth L. og endnu en datter. I konrektor Sinnel Langes stilopgave (se skolepropram 1830 pag. 20 ff.) betegnes en af Lunds døtre som »Dåen«.

Lustrup, Anders Pedersen. Kæmner 1714—25.

- Lydiksen, Anders.** Borger i Ribe. Sønnen **Mads Andersen** gav 1666 sin farbroder Morten Lydiksen afkald på arv efter dennes og Anders' søster Karen.
- Lyhne, Jeppe.** Tog 1787 borgerskab som købmand i Ribe.
- Lyhne, Søren.** Købmand. Synes at have nedsat sig 1768 efter at have lært hos rådmænd Rahr. Han ejede Lustrupholm. 1787 havde han en voksen søn **Jesper**. En datter **Magdalene** blev 1798 gift med Hans Peter Falck »uagtet de er besvoglede i 2. led«. En anden datter blev gift med Carl Grønlund, klokker i Vejle. Lyhne var kirkeværges for St. Catharine og indlagde sig sam sådan store fortjenester, bl. a. ved orglets flytning og forbedring samt en række andre forskønnelser i kirken 1794. (Se indskrift på to smukke, runde tavler bag orglet).
- Lützen, Mathias Hansen.** Hospitalsforstander. Død 1687. Hans enke, **Ellen**, giftede sig med hans efterfølger M. H. Evendorph (se denne). Søn: **Christian Mathiesen Lützen**, der i 1694 i et slagsmål sårede kirurgen Henckel (se denne).
- Løvenstjerne, Johan Adolf.** Kammerråd. Fører sager for forskellige 1734, bl. a. efter Gabels tilskyndelse »for at han derved kunde forvente rekommandation og forfremmelse«. I 1735 3. maj anlægges der imidlertid sag mod ham selv, i hvilken der falder dom 1736 12. jan.
- Madsen (Matzen), Andreas.** Farver. Han var født i Foldingbro og nedsatte sig i 1778 i Ribe som farver og trykker, idet han købte Lorenz Muusmanns farvergård. 1794 nævnes hans lærredstrykkeri. Han var søn af bromand Madsen i Foldingbro og Cathrine Maria Lange, enke efter Niels Grum i Foldingbro. En søster til ham, Sophie, var gift med organist Nissen i Ribe. En søn af ham er provst **Hans Henrik Matzen** i Hygum (se O. Nielsen: Skads herred pag. 62).
- Madsen, Mads.** Borger i Ribe. Gift med Voldborg Rasmussdatter (Spandet), som døde 1696. Ægteskabet var barnløst. Hun var datter af R. Kjersing og en søster til præsten Anders Rasmussen i Nykirke—Fåborg samt til Anne, gift med Hans Hansen, m. fl.
- Madsen, Peder.** Hans enke, der nævnes 1721, var formuende og rimeligvis beslægtet med Mads Fridsch (se denne).
- Madsen, Peder.** Præst (dog ikke i Ribe). Magistraten i Ribe

skriver 1695 16. jan. til ham, at hans to søstre, Maren og Johanne Madsdatter, i 3 år har boet i forældrenes hus i Grønnegade. De har betalt skatter, men ingen husleje. Nu vil Andreas Andreassen Bruun (se denne) leje huset, men søstrene sætter sig derimod, skønt deres formyndere har samtykket deri.

Madsen, Terkel. By- og rådstueskriver. 1678 antages han som tolder ved Kragerøens toldsted.

Mahler, Anders Hansen. Købmand. Født 1663. Han var Søn af Hans Andersen Mahler (se denne) og Margrethe Lasdatter, der 2. gang giftede sig med Niels Knudsen. (Om slægten og om hans forhold til stedfaderen se under denne). 1705 var han indviklet i en smugleraffære. Året efter blev han optaget blandt de 24 mænd. Han, der havde overtaget en god forretning efter stedfaderen i 1705, var allerede 1714 ret formuende efter hans skatteydelse at dømme. I 1728 ser det ud til, at han ejede Blågård. 1732 fik han og hans hustru Vibeke Jensdatter Bagge bevilling på at sidde i uskiftet bo. 1734 omtales hun som enke, og året efter solgte hun to sammenbyggede huse i Gråbrødregade. Hun døde 1749 7. jan. — Børn: ¹) Jens Andersen Mahler (se denne), ²) Hans, der 1742 omtales som fuldmyndig, ³) Mette Marie M. fik 1742 bevilling som myndig under kurator. 1749 lånte hun byen 200 rdlr. til Midtmøllens reparation.

Mahler, Christian. Ejede og beboede 1771 en gård i Ribe.

Mahler, Hans. Præst i København (?) Ejede i 1771 en gård på Storegade i Ribe.

Mahler, Hans Andersen. Handelsmand. Død 1673. I 1668 købte han et hus i Fiskergade og samme år en gård på Storegade af Peder og Jens Laur. Baggesen. Gift med Margrethe Lasdatter, der efter hans død ægtede Niels Knudsen (se denne). Hun døde 1702 11. febr. Børn: Las, født 1662 (se denne), Anders, født 1663 (se denne) og Anne, født 1667.

Mahler, Jens Andersen. Søn af Anker Hansen Mahler (se denne) og Vibeke Jensdatter Bagge. Død 1755 28. jan. Oprettede 1749 testamente (Hofmanns fundatser IV 497 ff.). 1750 3. juli deponerede han testamentet under forsegling til lige med kgl. bevilling på facultas testandi.

Maller (Mahler?), Laurits Andersen. 1713 18. maj ind-

leverer han en erhvervet kommissionsdom over magistraten, der nu skal erklære, om den vil appellere til højesteret eller ikke.

Mahler, Las Hansen. Købmand. Født 1662. Død 1740. Søn af Hans Andersen M. og Margrethe Lasdatter. En søsterdatter af ham, Johanne Bertelsdatter, var gift med forpagter Mogens Christensen Thim på Dejberglund. 1698 var han personlig i Amsterdam med øksne. Han vides i 1704 at have ejet en hel række ejendomme i Ribe. 1719 dømtes han til som formynder at udbetale sin søsterdatters Johanne Bertelsdatters arv. 1704 holdt han samfrændeskifte med sine børn, hvis arv i alt blev 2115 rdlr. 1723 gav han sine umyndige døtre, Anna Kathrine og Ingeborg, pant i sit rørlige og urørlige godt med 302 rdlr. til hver. Ved sin død var han ganske uden formue. Allerede i 1731, da datteren Ingeborg døde, var han ikke i stand til at afholde begravelsesomkostningerne, og magistraten lod hans bo registrere, da han »ikke er sig selv, mindre sit bo mægtigt.« — Gift ¹⁾ 1686 med Karen Kristensdatter, ²⁾ Engel, Jens Hansens enke. Børn: af første ægteskab Hans Christian Lassen Mahler, Margrethe, gift med præsten Poul Trans i Skrydstrup, Anna Cathrine, gift med Eskild Simonsen (?), og Ingeborg, død 1692 fire år gammel. Af andet ægteskab: Anna Cathrine og Ingeborg, der jo var myndige 1723.

Mathiesen, A., kaldet «den underlige». Adjunkt. Et brev fra ham 1819 (se Lindberg Hist. månedsskrift III 282).

Matzen, Benjamin. Købmand. Død 1812.

Matzen, Mathias Christian Frederik. Farver og trykker. Tog borgerskab 1812. Var borgerløjtnant. Er han ikke søn af Andreas Madsen?

Matzøn, Anders. Stiftsskriver 1662, var død 1667.

Meller, Vilhelm. Student. Blev 1732 kordegn og klokker ved domkirken i stedet for Andreas Winther. 1741 forflyttedes han til Trinitatis kirke i København.

Middelboe, Poul Mathias Bildsø. Cand. jur., fik 1799 ekspektance som hospitalsforstander.

Middelboe, Stephan. Dr. theol. Blev 1781 stiftsprovst i Ribe, 1786 biskop. (Litt. Indbydelsesskrift fra Sorø 1876 pag. 35). Død 1811. Gift ¹⁾ m. Marie Bildsøe († 1807), ²⁾ m. Georgine Kaas († 1835). Om sidstnævnte se Fra Ribe Amt 1906 flg.

Moltke, Werner Jasper Andreas. Stiftamtmand 1796—1810 (men fungerede til 1811 marts måned). Derefter præsesident i Sjællands stift. Boede 1797 i hus nr. 120. Tog sig 1801 varmt af den nye vej uden for Nørreport. Gift ¹⁾ Elisabeth Lütken, død 1797, ²⁾ 1798 Johanne Casp. re Rosenørn. (Litt. Thorups levned pag. 32 ff., 42, 44, 47, 55 f. — Nielsen: Personalhist. efterretninger om Ålborg pag. 74. — Hist. månedsskrift I 43, 55 ff. — Fra Ribe Amt 1907, pag. 157 ff.).

Monrath, Jens Eriksen. Skøder 1669 et stykke jord i Hundegade til mag. Jørgen Lauridsen Fog. Han kaldes »vel-lærde«.

Montagne, Thomas. Død 1790. Magister. Konrektor. Der var en del klager over ham, bl. a. fra rektor J. Hansen. Han var en del interesseret i juridiske spørgsmål. 1755 vides han at have haft sin moder i huset. 1761 blev han byfoged i Ringkøbing og herredsfoged i Bølling herred samt rådmand. Desuden samme år bestalling som prokurator. 1765 vides han at være mødt på en andens vegne for Varde landemode. Gift 1753 med Anna Jensdatter Foss.

Mortensen, Erik. I 1657 tilskøder præsten på Sønderho, Peder Laugesen, ham $1\frac{1}{4}$ mandsdel i Manø hølade mod at han giver afkald på hustruen, Karen Pedersdatters arv efter sin fader, tidl. præst på Sønderho, Peder Nielsen, og moder Margrethe Gregersdatter.

Mortensen, Jens. Død 1672 6. marts. Rådmand 1659—72. Han havde tidligere været slotsskriver. Han var formuende. Han var søn af Morten Ibsen og Maren Lauridsdatter. Søkende: Jacob Mortensen i Ålborg, Jonas Mortensen, død 1667 i København, og Anne Mortensdatter, gift med Bertel Jensen. Jacob Mortensens børn (han var død i 1672): ¹⁾ Urban Jacobsen, født 1651, tjente i Hamborg (hans formynder var fhv. kgl. tolder i Ålborg Jacob Urbansen, ²⁾ Maren Jacobsdatter, gift med Søren Jensen Glimsholt, hospitalsforstander i Ålborg, ³⁾ Anna, gift med Povl Christensen, borger i Ålborg, ⁴⁾ Margrethe, ⁵⁾ Maren og ⁶⁾ Johanne, for hvilke S. J. Glimsholt var formynder. — Gift med Karen Lauridsdatter. Ægteskabet var barnløst, broderbørnene arvede ham. Hun giftede sig påny 1674 med Frederik Petersen i Tønder.

Mortensen, Mads. Var 1711 toldinspektør.

Mortensen, Terman. Født 1682, var død i 1738. Købmand. Overformynder. Han var stor grundejer 1728. Han ejede da

ialt 38 ejendomme, hvoraf dog de 29 var boder. 1736 var han blandt førerne i rejsningen mod magistraten. Han havde 3 søskende i Farup sogn i 1726. — Gift 1723 med Maren Jensdatter Sevel, der var enke efter Rasmus Hansen Roager.

Moses, Levin. Kendes 1694 fra en skatteansættelse.

Moses, Nathan. Privilegeret tobaksspinder i Ribe. 1675 blev han grebet i Århus med en falsk toldseddel. Flygtede fra sine kreditorer til Fredericia 1697 og fik 3 års moratorium, der senere forlængedes. (Litt. Hüberts: Aktstykker til Århus hist. II 248).

Mouritzen, Peder. Købmand. Nævnes 1736 i det præsidium på 4 mand, som 131 Ribe-borgere udvælger til at tage sig af byens sager.

Mulvad. Se under Christensen, Jes.

Mulvad (Molvad), Mads Jessen, se under Kiærgård, Jes Hansen.

Mulvad, Peder. Søn af Jep Mulvad, der døde i Ribe 1792. En broder til Peder var præsten i Nimtofte, Århus stift, Carl Mulvad.

Munch, Niels. Var 1756 gift med Birthe Forsom.

Muus, Christian (Christen) Sørensen. Død 1717. Biskop i Ribe 1701—12. I 1701 fik han lov til i det følgende år at rejse til Norge i 4 måneder for at bringe sine sager der i orden, og samme år fik han lov til at skifte med sine børn. I 1710 klagede høreren T. Termansen over ham for vilkårlighed. Om hans sammenstød med vinkelskriver A. P. Harkroug se under denne. I 1705 affyrede Jep Andersen, der netop var kommet hjem fra en rejse, sine pistoler uden for biskoppens hus med det resultat, at biskoppens søn, Ulrik, hans famulus, Blichfeldt, og en tjener overialdt Jep Andersen og hans hustru. Hans tjenestefolk anklagedes 1711 for smuglerier. 1712 solgte han sin have ved skibbroen. Børn: Ulrich Muus, officer, og Öllegård Muus, gift med præsten Jens Jermiin i Hjerm. Hun døde og begravedes 1707 i Ribe. (Litt. Mumme: St. Knuds kirke pag. 240. — L. Daa: Det gamle Christiania pag. 146. — Fyhn: Kolding pag. 390. — Bloch: Den fynske gejstligheds historie I 176—206. — Jyske samlinger IV 295 og VII 176—78. — Birkerods dagbog pag. 486).

- Muusmann, Lorenz.** Fik 1768 21. novbr. privilegium på farveriet i Ribe sammen med Michael Barsballe (se denne) efter Annicke Bjerum.
- Müller.** Delefoged. Fremkom 1822 med en plan til at forlægge Holmevejen, så at den kom til at gå over Mejlby, men Farstrup lodsejere satte sig imod den.
- Müller, Hans Jessen.** Født 1799. Købmand. Stod i lære hos købmand Frederik Kolvig (se denne) og var senere handelsbetjent hos købmand Hans Hansen Müller i Ribe. Tog selv borgerskab 1723 15. april.
- Müller, Tage Christian.** Biskop 1833—49. (Litt. Koch: Den danske kirkes historie 1801—17 pag. 134; — J. B. Daugaard: Til Minde om Biskop T. M.).
- Müller, Thorbjørn.** Konsumptionsbetjent. Udviste 1817 pligtforsømmelse og fornærmelse mod en fra vagten udsendt patrouille.
- Mølengraf, Jacob Adriansen van.** Maler. Han var født i Amsterdam og havde været bosat i Ringkøbing. 1618 tog han borgerskab i Ribe og kaldte sig da Jac. van Møllen. Samme år malede han prædikestolen i Døstrup kirke. Han skænkede en lystemage til St. Cathrine kirke, og en anden gaves i 1684 (?) af hans datter og svigersøn.
- Møller, Christen.** Prokurator. Fik 1744 stiftamtmandens ordre til at aktionere mod den undvegne Peder Mourits Ilberg.
- Møller, Christen Frandsen.** Født c. 1768 i Jedsted. Møller. Købte 1816 Ydermøllen og tog samme år den 24. decbr. borgerskab i Ribe.
- Møller, Hans.** Købmand og Møller med borgerskab fra 1802 7. jan., men havde forinden virket i byen. Han er muligvis identisk med den Hans Hansen Müller, hos hvem Hans Jessen Müller (se denne) var handelsbetjent før 1723, hvor H. H. M. omtales som død.
- Møller, Lorens Sørensen.** Fik borgerskab som barber og kirurg, men på et falsk lærebrev. 1689 fik han efter kirurg Brauns klage sit borgerskab erklæret for forbrudt, men virkede dog endnu året efter i byens omegn (Farup). 1691 udstedes der arrestordre mod ham, fordi han stadig praktiserer, og det anføres, at han bør dømmes i jern på Bremerholm.
- Møller, Niels Kristensen.** Død 1751. Møller. Ejer af Ydermøllen.

Møller, Niels Nielsen. 1732 klokker og kordegn ved St. Cathrine kirke efter Bertel Andersen Jerne. 1741 fik han oprejsning for konens for tidlige nedkomst.

Møller (Müller), Peder Caspersen. Død 1763. Blev 1745 kapellan ved St. Cathrine kirke og 1747 sognepræst sammesteds efter mag. Laurids Fogh. Hans bo var insolvent, og enken fik 20 rdlr. årlig af fattiggassen. 1766 tilstodes der hendes 30 rdlr. årlig i pension af kaldet. — Gift med Lene Ide, der døde 1794 30. juni. Børn: ¹⁾ Kaspar Møller, student, skoleholder i Boesholm (?) på Sjælland, ²⁾ Anne Marie Møller, født 1747, død ugift, ³⁾ Lucia Dorothea, gift med skovrider Winding.

Møller, Søren. Gift med Anna Cathrina, der døde 1766. Søn(?): Niels Müller, født 1737. Student fra Ribe skole 1755. Hører i Ribe 1760. Præst i Højrup 1765, i Ringkøbing 1775. Død 1783. Gift med Sophie Christiane Jensdatter Høhne af Vester Vedsted.

Nederland, Oluf Petersen. Se Acta synodi Ripensis 1662 16. april.

Nesberg, Jens. Gift med Dorothe Ibsdatter.

Neumann, Johan Joachim. Død 1741. Apoteker, rådmand. Fik 1700 privilegium som apoteker i Ribe og boede 1703 på sydsiden af Storegade. Han blev rådmand 1709 efter Niels Hansen og afgik fra bestillingen 1724. I 1720 afstod han apoteket til sin steddatter Elisabeth Bøtcher (Bødker), men synes dog stadig at have haft ansvaret for dette, thi 2 år senere klagede fysikus, dr. J. Fischer til kongen over, at apoteket var i så slet stand, at de fornødne medikamenter ikke var til at få der. Vilde han visitere det sammen med kirurg Henckel og to af byfogden udmeldte mænd, svarede der stadig, at apotekeren var bortrejst. Et kongeligt påbud blev følgen. Efter steddatterens død solgte han apoteket til Joh. Henrik Osterman (se denne), idet Elisabeth Bøtcher havde gjort en del gæld. Han drev også en del lægepraksis, hvorom haves beviser fra 1728 og 1731, i hvilket sidste tilfælde han havde tilset Henckels forførte datter (se denne). — Gift 1701 3. febr. med Martha Tobiaedatter Franck, der først havde været gift med apoteker Johannes Bødker (se denne). Sønnerne Herman og Tobias af første ægteskab havde skrevet en sang til brylluppet med Neumann. En søn Jochum synes allerede at være født 1700,

- men muligvis senere død, da en anden søn, født 1705, bærer navnet Jochum Frederik Johansen. Denne blev præst i Gjørding, hvor Neumann døde. En datter, Sophie Hedvig Neumann, blev gift med pastor Højer i Fol.
- Nielsen, Clemen.** Konsumptionsforpagter. Nævnes som sådan 1761 og 1771. Gift med Anna Elise Lindberg. En søn var præsten i Seem, Niels Lindberg (se denne).
- Nielsen, Erik.** Konsumptionsbetjent. 1686 klagede han til biskoppen over, at høreren Mads Knapmager, under et slagsmål, som Nielsen havde med hospitalsskriveren Frands Meelby, havde slået ham stærkt i ansigtet.
- Nielsen, Frands.** Født maj 1620. Død 1684 3. febr. Var pengemester 1665 og 1672—81. Fra nytår 1682 kvitterede han denne stilling p. gr. af alder, og tre mænd kastede på rådhuset lod om, hvem der skulde være hans efterfølger. Brødre: Ib Nielsen (se denne) og Kristoffer Nielsen. — Gift 1659 20. novbr. med Maren Pedersdatter Terpager. En søn var Niels Frandsen Terpager i Horsens. En datter var gift med Pejter Jansen, hvem sønnen i 1705 gav afkald på arven efter sin fader.
- Nielsen (Mahler), Hans.** Toldinspektør. Søn af Niels Knudsen (se denne) og Margrethe Lasdatter. Ved faderens død var han bosat i England, men blev 1711 toldinspektør i Ribe stift. Året efter fik han oprejsningsbevilling i en toldsvigsag. 1726 fik han løfte om, når Jens Regelsens hustru døde, at måtte udlægge søtønder i Grådyb. Han var samtidig kontrolør ved Varde toldsted og fra 1727 8. marts tillige vejer og måler i Hjerting, hvor han i 1735 blev kontrolør.
- Nielsen, Ib.** Handelsmand. Var broder til Frands Nielsen (se denne). 1676 havde han en stor handelsgæld. Hovedkreditor var Johan Knipper i Hamborg. Samme år var der en sag mellem de tre brødre angående 1000 rdlr., som deres fader havde lånt hospitalet. 1678 og 1680 fik han kongeligt moratorium og året efter betalte sønnen en del af hans gæld. Fra 1664 var han kirkeværge for St. Cathrine, men kom i gæld til kirken og havde endnu 1683 ikke afbetalt denne. — Gift 1653 18. septbr. med Birgitte Jesdatter. En søn, Jes, fødtes 1656, en datter, Maren, født 1654. Enken omtales 1684 som forgældet.
- Nielsen, Laurids.** Var 1719 kran- og vejemester, men frasagde sig allerede året efter bestillingen. Det er muligvis

- ham, der 1748 forpagtede konsumtionen på 3 år med Mads Termansen i Kjærbøl og Terman Madsen som kautionister.
- Nielsen, Laurids.** Pengemester 1662—68, men havde året efter sin afgang endnu ikke sluttet regnskabet.
- Nielsen, Niels** til Endrupholm ejede 1672 en gård i Ribe. Han var født 1636 26. juni på Lundø i Fjends herred og døde 1708 4. septbr. i Odense bispegård. Efterlod sig to sønner. (Varde avis 1860 nr. 128. — O. Nielsen: Skadst herred).
- Nielsen, Rasmus,** Amtsforvalter. Justitsraad. Død 1839.
- Nielsen, Søren** — se Quong.
- Nissen, Frederik.** Død 1782. Organist 1757. Fik året efter bevilling til at sidde i uskiftet bo. 1779 blev han tillige delefoged. Efterlod sig en formue på 3180 rdlr. — Gift ¹⁾ med en datter af provst Peder Thun i Hjortlund. ²⁾ Sophie Madsen, datter af bromand Madsen i Foldingbro og søster til farver Andreas Madsen (se denne). Af børnene kendes Niels Bagger Nissen, præst i Sneum, og Niels Lang Nissen, rektor ved metropolitanskolen. Desuden de fire yngste Peder, Jørgen Carstens, Anna Sophia, Jens Jørgen Nissen. (Litt. Frost: Efterretn. om Ribe domkirke pag. 163).
- Nissen, Nis Bagger.** Død 1830 30. marts. Søn af Frederik Nissen. Var oprindelig tredielektiehører i Ribe, blev 1791 kapellan i Skjærbæk og senere sognepræst i Sneum-Tjæreborg.
- Nyeland, Laurids.** Død 1784. Told- og konsumtionsinspektør. Fik 1778 bevilling til at sidde i uskiftet bo. Gift 2den Gang m. Anna Katrine Ussing (død 1835).
- Oksen, Johannes.** Biskop 1712—13. Hans bestalling er dateret 1712 19. marts. Købte samme år biskop Muus' have mellem Skibbroen og Grønnegade, men forflyttedes straks efter til Århus. Blev 1714 28. aug. dr. theol. Død som biskop i Århus 1738. (Om hans fader se: Norsk-hist. tidsskr. II 312).
- Olesen, Jacob.** Konsumtionsforpagter 1704—10.
- Olsen, Hans.** Maler. Var født 1600 i Ribe og førte adeligt våben. Levede senere i Kristiania. (Litt. Personalhist. tidsskr. I 255).
- Olsen, Zacharias.** Dansk skoleholder i Ribe, der omtales i Falsters satirer, men muligvis er en opdigtet person.
- Olufsen, Jens.** Gift med Gertrud Trelund, datter af Jens Jonsen Trelund (se Kinck II). Hun må være død 1662.

Samme år overfaldt han ved Bagge Baggesens datters bryllup Karsten Sørensen.

Omels, Bernhard. Død 1694. Læge. Gift med Elisabeth Pedersdatter Kragelund, enke efter doktor Ludvig Pouch (se denne). 1695 solgte hun to sammenbyggede huse på Nederdammen til Math. Worm. 1699 skænkede hun sammen med nogle andre nogle ved St. Cathrine kirken liggende grunde og haver til kirken. 1713 dømtes hun til at opføre et nyt hus på Mellemdammen i stedet for det nedrevne og reparere den brøstfældige mur ud mod kongens strøm. 1724 solgte hun Hundegades blegdam til latinskolen. 1727 solgte hun bispegårdshaven mellem Bispegade og Hundegade. Overhovedet var hun stor husejer i Ribe og efterlod sig en formue på 9000 rdlr., som arvedes af hendes to børn af 1. ægteskab (se under Pouch). Hun døde i 1733. (Litt. Ingerslev: Danske læger II 75. — Hofmanns fundatser IV 520. — Frost: Efterretninger om Ribe domkirke pag. 160).

Omels, Lydik. Hører. Idømtes 1710 en bøde.

Orluf (Orloff), Andreas Pedersen. Hesteskærer. Han var født i Ribe og tog 1755 borgerskab. 1758 nævnes i jyske registeranter en Andreas Orlob i en proces. 1773 måtte hans enke afgive mandens privilegium på hesteskæring i Haderslev amt. En datter var gift med Hans Nielsen Orloff, der var hendes fætter og som fortsatte svigerfaderens bestilling (se under H. N. Orloff).

Orluf (Orloff), Hans Nielsen. Han var født i Rindum sogn, og tog 1772 borgerskab for at overtage svigerfaderen (farbroderens), A. P. Orloffs forretning som hesteskærer i Ribe amt. Han havde allerede pr. kontrakt 1769 13. maj overtaget bestillingen i Haderslev amt mod en afgift af 100 rdlr. årlig og 50 rdlr. til enken, men kontrakten ændredes af tyske kancelli til kun at gælde i svigerfaderens levetid, da privilegiet efter dennes død skulde deles mellem flere. Han kom i strid med svigermoderen 1774, da han slet intet betalte hende og retten tilkendte hende en bestemt afgift. Under processen ses, at endnu en mand af slægten, Johan Peter Orloff i Højer, drev samme Forretning. Fra 1774 fik han kun privilegium på hesteskæreri m. m. i den fyrstelige del af Als.

Orluf, J. har 1794 i mange år været konsumptionsbetjent i Ribe.

Orluf (Orloff), Peder Pedersen. Var 1729 sammen

med to sønner hesteskærer i Ribe og havde været det i mange år, idet en kvinde i 1679 vides at have gået ham i næringen. En datter, Anne Marie, dømtes i 1711 for lejermål med Harkrouch, og sønnen Niels Orloff dømtes i 1730 for såremål til store bøder og under trussel om fredløshed, hvis disse ikke betaltes.

- **Ostermann, Johan Henrik.** Død 1748. Apoteker. Han var født i Hessen og synes at være kommet til Ribe i 1723 efter at have opholdt sig i Tyskland og Schweiz. Han virkede som apotekersvend, medens apoteker Neumans steddatter havde apoteket, men anklagedes af medikus Joh. Fischer for at gå denne i næringen ved at praktisere både i og uden for byen. Han undskyldte sig med, at folk ikke vilde bruge dr. Fischer, men magistraten bestemte, at han skulde holde sig fra lægepraksis og desuden i et halvt år skulde lade sig eksaminere i København. 1726 fik han privilegium på at drive apoteket, som Neuman efter steddatterens død overdrog ham, og som han året efter købte. 1746 aistod han apoteket til Hieronymus Carstensen (se denne). — Gift med Kirsten Lisbeth Jacobsdatter, der 1748 fik bevilling til at sidde i uskiftet bo med sin eneste søn. (Litt. Falster: Amoen. phil. I 43 n. — Burman Becker: Danmarks apotekere pag. 24. — Ingerslev: Danmarks læger II 265, 375).

Outzen, Hans (eller Jens). Blev 1757 birkedommer i Lustrup birk.

Outzen, Niels. Søn af foregående. Blev 1781 adjungeret faderen, hvem han fulgte i embedet, som han beklædte i hvert fald fra 1799. Var deltager i spektaklerne i april 1795 og måtte efter højesteretsdom af 1800 25. april betale en bøde på 10 rdlr. til justitskassen og 10 rdlr. til byens fattigkasse.

Pedersen, Broder. Var 1711 hører.

Pedersen, Ib. Død 1675. Blev byskriver 1674. Gift med Bodil Pedersdatter, datter af biskop Peder Kragelund. Efterlod sig to sønner, der begge bar navnet Peder Ibsen, og hvoraf den ene blev præst i Starup-Nebel, samt en datter Lene.

Pedersen, Jens. Død 1691. Rådmand. 1657 blev han byens pengemester, fra hvilket embede han afgik c. 1684. Gift med Anne Pedersdatter Terpager, der døde 1707.

Pedersen, Kristoffer (Christoffer). Boede oprindeligt i Ribe, men tog i august 1661 borgerskab i Bergen, hvorfra han handlede på Nordland.

Pedersen, Knud. Boede oprindelig i Ribe, men tog i august 1664 borgerskab i bergen. Er muligvis identisk med den rådmand Knud Pedersen, der nævnes c. 1626 og som var gift med Karin Nielsdatter, en steddatter af Peder Jensen Terpager.

Pedersen, Laurids. Gift 1670 24. septbr. med Karen Rasmusdatter Spandet. Sønnen Rasmus Lauridsen fødtes 1671 23. juni og blev student 1688.

Pedersen, Peder. Amtsskriver til 1704.

Pedersen, Svend. By- og rådstueskriver fra 1876.

Petri, Johan Gottfried. Kirurg med ansættelse fra 1775. Han boede oprindelig i Varde, men allerede 1773 fik han tilbud om at flytte til Ribe. Der blev efter hans tilflytning i 1774 vrøvl angående hans bestalling, da han vilde have den kgl. konfirmeret. Han klagede hyppigt over indgreb i næringen. Da han 1791 vilde overdrage bestillingen til en anden, erklærede kancelliet, at han ikke havde haft eneret til barbering i Ribe. (Litt. Ingerslev: Danmarks læger II 619, 635.)

Pichmann, Hans Jørgen. Var skrædder og brygger 1731.

Pichmann, Hans Lorentzen. Han ejede Blågård (Tårn-borg), som han solgte for 300 rdlr. til biskop Brorson. En broder til ham, Søren Lorentzen Hütter, var præst i Brandrup 1662—1712.

Pichmann, Jørgen Jensen. Nævnes blandt de større skatteydere 1734.

Pischmann (Pickmand), Hans Hansen ejede i 1739 Blågård.

Pischmann, Hans. Afgik i 1763 som overformynder og blev kæmner i Nicolaj Bæchs sted, en bestilling, som han dog bad sig fritaget for.

du Pont (Dupont), Maturin. Død 1781 21. juli Tolder. I 1661 tilskødede brødrene Johan og Magnus Knipper på kongens vegne ham det hus, Johan Ratlef boede i. Det lå ud til skibsbroen med kongens mølle på den østre og Lisbeth, sal. Christopher Kjeldsens hus på den vestre side. Var 1663 hidsig mod Niels Pedersen Terpager, da de var uenig om en toldsag, rev kalot og paryk af ham og vilde kaste ham et blækhorn i hovedet. 1670 skænkede han to lysestager til St. Cathrine kirke. Gift ¹⁾ Cecilie Sødztz (kongebrev 1665 23. oktbr.). Af dette ægteskab var der to sønner (1683 næv-

nes en løjtnant Dupont i byen) og en datter Birgithe Katrine, gift med major Robert Colnet. ²⁾ Med borgmester Christopher Carstensens moder, dette ægteskab barnløst.

³⁾ Ingeborg Friis, enke efter borgmester Morten Lassen. I dette ægteskab var der to børn. Hun forlod byen i 1689. (Litt. Suhms samlinger II 3 pag. 48. — Kbh. diplomatarium III 371, 500, 506. — Historisk tidsskrift V 1 pag. 507).

Popke, Herman. Birkefoged. Hans enke, Anne Dorthe Hansdatter, nævnes 1734 med tre døtre. I 1752 havde hun en proces med kobbersmed Lorenz Thun.

Pouch, Hans Hansen. Kapellan ved domkirken. Død 1660.

Pouch, Laurits Hansen. Nævnes 1668. En Margrethe Lauritsdatter Pouch havde 1674 i sit 21 år bryllup med Johan Selmer på Skjoldager.

Pouch, Ludvig. Født 1620 14. oktbr. Død 1681 18. april. Dr. med., Kannik og residerende medikus. Han var søn af apoteker Johan P. Han var en alsidig interesseret mand. Peder Syv tillægger ham en, dog ukendt, ordsprogsamling. Han skal have ejet et manuskript af Hans Tausen. Han var ejer og fortsætter af et mærkeligt manuskript (se Orion I 1), samt havde fra Italien hjemført et håndskrift af Vitruvius. Desuden havde han skabt sig et raritetskammer. 1660 købte han Frands Klynnes toft af sin broder Præsten Hans Pouch. 1664 lader han »give ynkelig klage« over, at han ikke kan have gærder og lukkelses, toft eller have i fred. 1671 fik han konfirmation på Frederik III's brev af 1664 5. april, at han og hans evt. enke var fritaget for skat af deres residens. — Gift ¹⁾ Dorethe Sørensdatter Vedel, ²⁾ 1674 10. maj Elisabeth Kragelund, datter af biskop Kragelund, der indbød alle provsterne til brylluppet. Af sidste ægteskab var datteren Dorthe Margrethe Pouch, der ved moderens andet ægteskab med Bernhard Omeis (se denne) kom under magister Søren Seerups formynderskab. Hun blev gift med pastor Peder Bhie i Bøvling. — Pouchs ejendele udbragtes af skifteretten til 2491 rdlr. (Litt. Kinch II 89, 269, 415 f., 811. — Thorup: Skolens samlinger til Ripæ cimbricæ. — Peder Syvs ordsprog. Fortalen. — Rørdam: Småskrifter af Hans Tausen pag. XX. — Terpager: Om de apul. Edderkopper. Fortalen. — Th. Bartholin: Carmina pag. 228).

Pouch, Peder. Broder til foregående. 1660 er han voldsom

mod byskriveren, som han fratager en fuldmagt angående arv efter forældrene, som han har udleveret en anden mand, for at denne skulde give den til broderen, dr. Pouch. 1663 synes han at være rejst til Tyskland. 1667 lod dr. Pouch tage syn over faderens adelshus ved kgl. majestæts mølle, som ejedes af broderen, der var fraværende, og i 1669 vides P. Pouch at have skødet sine forfædres adelshus på Mellemdammen mellem Engelbrechts hus på vestre og N. P. Terpagers hus på østre side til Johan Engelcke.

Poulsen, Anders. Udnævnes 1698 til gildens og de fattiges forstander.

Poulsen, Hans. Var »skildrer« (kunstmaler) i Ribe. Han blev 1731 accise-, kran- og vejmester samt delefoged. Året efter blev han tillige måler, og afgik fra sine embeder 1742. Han havde fire brødre, hvoraf Stephan blev rektor (se denne), Søren præst ved den danske kirke i London (ugift), Christen provst på Falster (barnløs) og Mathias P. præst i Harridslev-Albæk (3 børn). — Gift to gange. Den ene gang med sin stedfaders enke, Kirsten Nielsdatter (bevilling 1726), den anden Gang med Anne Cathrine Jacobsdatter Bonum, med hvem han havde datteren Mette Marie Povelsen, der blev gift med præsten Ole Bagger, og som døde barnløs 1780 30. novbr.

Poulsen, Peder Nielsen. Han blev toldforvalter i 1693. I 1697 var han afgået, men boede stadig i byen, hvor han endnu levede i 1701.

Poulsen, Stephan. Broder til Hans Poulsen (se denne). Han var hører i Ribe 1706—12 og blev senere rektor i Nyborg, ligesom han nævnes som spisemester på Herlufsholm. I 1709 havde han en proces for provsteretten.

Prom, Klavs. Hører og kantor. Gift 1733 med Anne Beate Henchel, datter af kirurg J. F. Henchel (se denne). (Litt. Falster: Amoen. phil. II 18).

Prom, Laurits Mortensen. Han var 1718—22 hører i forskellige lektier og fra 1721 tillige kantor, men han var en fattig mand, der måtte undvige byen for gæld.

Puggård, Hans Hansen. Kender i 1751 som ligningsmand for indkvarteringen. 1772 opsagde han sit borgerskab og flyttede til Nygård.

Punck, Jørgen Jørgensen. Ansattes 1707 af magistraten som stadsprokurator. I 1723 var han sættdømmer.

Quong, Søren Nielsen. Død 1759. Kæmner og pengemester. 1737 købte han en part i Store Kobro. 1758 kaldes han «Søren Nielsen Quong eller udrider», og hans bopæl angives som liggende på den østlige side af Hundegade mellem Badstuegade og Vægtergade, rimeligvis hjørnet af den sidste gade. 1750 købte han et hus i Badstuegade af fru doktorinde Maren Friis, enke efter Peder Terpager. — Gift med Else Andersdatter, enke efter Laurids Madsen Bech. Stedsønnen Nicolai Bech ansøgte om at måtte arve hans embeder.

Raar, Anders. Gift med Cathrine Hygum.

Raar (Roager?), Hans. Han nævnes i skatteligningen 1664 boende i St. Clemens fjerding.

Rahr, Jens Rasmussen. Død 1787. Købmand og rådmand. Søn af Rasmus Hansen Roager (se denne). Han tog 1740 borgerskab og hans handel nævnes som udelukkende bestående af »gewürtz, vine og andre grove varer«. 1740 blev han vice-rådmand. 1749—51 forpagtede han konsumtionen i Holstebro. Han var en driftig mand, der bl. a. søgte om tilladelse til at anlægge et sæbesyderi, hvilket imidlertid nægtedes ham; men hans initiativ fandt mange andre veje. Som rådmand havde han ofte sin egen mening om sagerne, og havde som kirkeværge (for St. Cathrine (?), som han i 1750 skænkede en ny messehagel samt lod altertavlen restaurere) en proces, der imidlertid faldt uheldigt ud. 1748 opførte han stampemøllen af ny, men kom i proces med bønderne vedrørende denne. 1769 var han en kort tid forhandler af stemplet papir. Han ses i tiden 1756—82 at have været en driftig skibsreder, og sidstnævnte år drev han fiskeri under Grønland (han var selv med paa ekspeditionen), og året efter under Spitzbergen. Han boede i Sønderportgade, men ejede adskillige gårde og jorder i byen, bl. a. en stor gård på Storegade. 1778 ses han at have kautioneret for amtsforvalter Christensen. 1782 fik han bevilling til at sidde i uskiftet bo. 1784 tog han sin afsked som rådmand. — Gift to gange, sidste gang med Sophie Caroline Goldt, der driftigt fortsatte hans forretninger. Således holdt hun 1794—96 stadig skibe på robbefangst og handel på Island, Grønland og Spitzbergen. 1794 klagede hun over at være blevet sat højest i skat i byen. Hun havde dog nu i to år ikke holdt krambod, men udelukkende handlet

- med hør, kalk og salt. I 1790 lånte hun stiftamtmand Urne 2353 rdlr. mod 2. prioritet i Korsbrødregård. (Litt. Familien, se Kinch II 588).
- Radsor, Hans.** 3. lektiehører. Blev 1788 kapellan i Gram.
- Rattlef, (Ratlev), Johan.** Død 1659. Rådmand. I 1661 blev hans hus købt til toldbod.
- Rattlef, Anders.** Gift med Maren Nielsdatter, der døde 1696.
- Ramsing, Peder.** Gæstgiver; Hospitalsforstander. Premierløjtnant ved borgerskabet. I 1803 valgtes han til forligskommissær, men fratrådte straks efter. Valgtes påny dertil i 1820 efter hospitalsforstander Ussing. Død 1832.
- Ramus, Joachim Friderich Melchior.** Var amanuensis hos biskoppen og blev tillige 1774 klokker ved domkirken efter Christen Fogh. 1781 blev han sognepræst i Brøns.
- Randrup, Hans Michael.** Stiftsphysikus 1822—44. Død 1844.
- Rasch, Martinus.** Han havde gået i Ribe skole, blev tjener hos Rostgård og senere hører i Kristianssand. (Historisk tidskrift IV 310).
- Rasmussen, Anders.** Nævnes blandt de klagende borgere i 1743 og gik efter en rejse til København »hørsommelig« i arrest den 10. oktbr. Han var gift med Karen Jacobsdatter.
- Rasmussen, Jacob** nævnes i fortegnelsen over Terpagers bogsamling som forfatter til et håndskrift med gudelige og historiske sange.
- Raun, Iver.** Amtsskriver og konfiskationsforpagter ved Ribe toldsted. Død 1685 marts måned. Hans tjener og underskriver Anders Sejersen har været en vidtløftig person og i 1684 fængsledes de begge. Ingen af dem kunde få orden i deres regnskaber. Midt under sagen døde Raun, men var allerede forinden blevet afløst i amtsskriverembedet af Jens Christensen. Raun var blevet løsladt efter 3 mdr. fængsel.
- Riber, Hans Christensen.** Præst i Højby. Broder til Jes Christensen (se denne), men synes ikke som andre af brødrene at have ført navnet Mulvad.
- Ries, Nicolaj Villumsen.** Død 1751. Købmand (?). Blev 1716 7. august rådmand. 1738—40 var han konstitueret som rådstueskriver. 1742 blev han vejer- og accisemester. Gift med en datter af hospitalsforstander Evendorph.
- Roager, Hans Hansen.** Død 1690. Købmand. Søn af Hans Andersen Raaer. 1670 blev han gildens forstander, 1675 over-

formynder. Han, der oprindeligt var en formuende mand, tabte 1677 750 rdlr. ved en bankerot i Hamborg og i de følgende år tusinder på sin øksenhandel på Holland, så at formuen ved hans død kun var ringe. — Gift ¹⁾ Anne Rasmusdatter, død 1670. ²⁾ Maren Christensdatter Friis. Af første ægteskab var børnene Hans Hansen Rahr, præst i Ulvborg, Rasmus Rahr og Anne Rahr, gift med L. M. Friis (se denne).

Roager, Rasmus Hansen. Død 1720. Købmand. Han nævnes i en tingbog som svoger til L. M. Friis og må således være søn af foregående H. H. Roager. 1706 optoges han blandt de 24 mænd. 1709 blev han trods sin modstand overformynder. Han havde samme år lidt en del tab ved et skibs forlis ved Hollands kyst, idet han både havde part i skibet og varer om bord. Hans børn gik i 1718 i skole hos Morten Lauridsen, ikke hos den danske skoleholder Oluf Zachariasen. — Gift ¹⁾ Cecilie Friis fra Vilslev præstegård, ²⁾ Maren Jensdatter Sevel, der i 1720 fik bevilling til at skifte ved samfrænder med sønnerne Hans og Jens Roager. Hun fortsatte en del af mandens forretninger og købte 1722 den Rahr'ske gård på vestre hjørne af Søndergade og Sviegade. Året efter giftede hun sig påny med Terman Mortensen.

Roager (Roar), Hans. Tog 1689 baccalaurensgraden.

Roland, Frederik. Blev 1669 hospitalsforstander og spise-mester, men sad småt i det og blev flere gange tiltalt for gæld. Gift 1669 med Maren Ebensdatter.

Rosenberg, Frands. Hører. Født 1662 30. juni. Havde 1686 en strid med konrektor Brasen og året efter en strid med høreren Rasmus Christophersen.

Rosenberg Hans Frandsen. Død 1687 15. oktbr. Magister. Introduceredes som rektor 1660 30. august. Han var formuende. I 1664 fik han indførsel i Nørkjærgård. 1696 købte Terpager hans gård af arvingerne. — Børn ¹⁾ Frands Rosenberg (se ovenfor). Lene Rosenberg, født 1663 29. decbr., Anne Dorthe Rosenberg, født 1667 27. febr., og Peder Rosenberg, født 1670 14. marts, der var hører ved skolen 1691—1706. (Litt. Kinch II 465).

Rosenbom, Henrik Peter. Han var født i Lübeck og tog 1752 borgerskab som parykmager i Ribe. Det er muligvis hans søn, Martin Rosenbom, der var født i Ribe, og som 1775 tog borgerskab som hører og lærredshandler.

- Rus, Nikolaj Villumsen.** Rådmand fra 1718. Blev 1742 beskikket som vejer- og accisemester.
- Såbye, Anders Nielsen.** Herredsfoged i Gjørding-Malt herreder. Han forekommer ofte c. 1709 som sættestemmer.
- Såbye, Niels Andersen.** Blev 1709 birkefoged i Lustrup birk. Hans søn Thomas Såbye indsattes 1748 i Viborg tugthus.
- Sall (Sahl), Anders Jensen.** Hospitalspræst 1682—1691 12. oktbr., da han døde. Hans søn Jens Andersen Sall gav 1694 hr. Mads Thomsen Knap afkald for sin fædrene arv.
- Satterup, Nicolaj.** Død 1825. Kapellan ved St. Cathrine 1795. 1806 blev han sognepræst sammesteds og forflyttedes 1824 17. febr. til Varde, men døde i Ribe. (Se »Fra Ribe Amt« 1907« flg.).
- Schack, Hans.** Død 1676 i København. Lensmand på Ribehus. 1659 døde hans hovmester i Ribe under pesten. 1661 blev der tilstået ham et gravsted i domkirken. 1660 nævnes Hans Bennick som hans fuldmægtig. 1662 mødte en C. von Warsenberg på hans vegne ved landemødet og i 1663 nævnes en Jørgen Mansfelt som hans fuldmægtig, medens 1670 Joachim Schack har hans fuldmagt. (Litt. Kinch II 419 ff., 431, 589. — Danske samlinger II 2 pag. 129, 171, II 3 pag. 4. — Kbh. diplomatarium I 737, II 813. — Baden: Griffenfelds for-tjenester. — Birkerods dagbog pag. 172, 174).
- Schack, Hans.** Død 1719. Stiftamtmand 1697—1711. Søn af Otto D. Schack (se denne). Han havde oprindelig haft løfte om faderens embede som stiftsbefalingsmand og amtmand, men var ved faderens død endnu umyndig. 1708 forfægtede han eneretten for slottets blegdam. — Gift ¹⁾ Anna Margrethe Reventlow, død 1710, ²⁾ Anna Sophie Rantzau, der efter hans død indsatte Gabel som sin universalarving. Hendes forskellige testamenter er omtalt i Ribe rådstueprotokol 1731—45 under dato 1734 13. maj.
- Schack, Hans.** Stiftamtmand 1760—68. Han var sønnesøns sønnesøn af den førstnævnte Hans Schack og blev 1768 geheimeråd. — Gift ¹⁾ Ulricha Augusta Moltke, død 1763. Tre børn. ²⁾ Caroline Lovisa Sophia Moltke. Han opsatte 1769 14. juni et testamente, men var ret forgældet.
- Schack, Otto Diderich.** Død 1683 1. juli. Stiftamtmand 1674—1683. Medarbejder ved »Danske lov«. 1683 skæn-

- kede han en sølvvinkande til St. Cathrine. — Gift med Sophie Dorethe Marschalck. Hun skænkede 1696 21. novbr. 100 rdlr. til St. Cathrine og viste sig meget gavmild mod Engelstofterne. 1690 solgte hun nogle stalde i »forstaden. (Litt. Nyerup: Frederik III pag. 423. — Danske samlinger II 2 pag. 157, II 3 pag. 6. — Hofmann: Danske adelsmænd II 6. — Galthen pag. 151. — Bircherods dagbog pag. 537).
- Schack**, Otto Diderik (den yngre). Greve. Søn af Hans Schack og Anna Sophie Rantzau (se disse). Nævnes som nygift 1732. 1740 skyldte biskop M. Anchersen ham 1405 rdlr., om hvilke der stod en strid mellem byfoged W. T. Lund og biskoppen, der mente ved kgl. nåde at kunne blive befriet for en del af summen. — Gift med Anna Ernestina Gabell. De var begge døde i 1748, da hans moder indkaldte eventuelle kreditorer.
- Schade**, Peder Pedersen. Død 1711. Gift med Margrethe Lauridsdatter Bang, der 1716 ægtede Conrad Wedel. En datter, Johanne Pedersdatter Schade, blev 1729 gift med P. C. Faber (se denne).
- Schamvogel**. Kirurg. Havde en tid været feltlæge. Han var en god ven af Ambrosius Stub. — Gift med Ingeborg Trandberg, en præstedatter fra Mandø. Sønnen, Andreas Schamvogel, fik under sin skolegang understøttelse af Ribe fattigvæsen og blev præst i Visby. (Litt. Birket Smiths bog om Stub pag. 339. — Månedstidende pag. 31).
- Schamvogel**, Christian Carl. Kirurg. 1769 klagede han til Ribe fattigvæsen, der synes at have sat ham i lære hos kirurg Wentzel i Horsens, over at denne ikke vilde give ham lærebrev.
- Schancke** (Schancke, Schanck), Oluf. Død 1763. Assessor. Kgl. tolder fra 1718. — Gift med Sara Boldig, med hvem han havde to døtre.
- Schandorph**. Hører. Nævnes omtr. 1766 som særling og som upraktisk og højst uduelig. (Hist. månedsskrift I 49 ff.).
- Schell**, Holger. Stiftamtmand 1748—50. Skænkede en sum til domsognets fattige. Ved sin bortrejse forærede han byens to danske skoleholdere den lukkede stol, han ejede i domkirken.
- Schonning** (Skonning), Claus Pedersen. Død 1730. Købmand. Søn af Peder Eriksen Schonning (se denne). 1712 fik han moratorium for udenlandsk gæld så længe krigen varede. 1716

blev han defefoged og i mange år var han sættefoged. 1720 fik han bestalling som accise-, kran- og vejermester. Han betalte 1721 en meget lav skat. 1726 gjorde han et stort arbejde for at få åløbet oprenset. Han sluttede 1718 ligesom faderen akkord med byen om en dæmning ved Haderslevvejen mod at beholde Vittenberg eng, som han havde fået mod at vedligeholde faderens dæmning. 1754 indløste byen for 200 rdlr. Vittenberg eng og Hyrdeeng, som da ejedes af sønnen, pastor Peder Schonning og dennes søsterdatter, mod at deres vedligeholdelsespligt på dæmningen ophørte. En søster til C. P. Schonning var gift med forpagter Otto Diderich Bierum på Sønderskov. — Børn: Peder Schonning præst i Nyborg, Rasmus Schonning, født 1712, og Anne Elisabeth Schonning, født 1709.

Schonning (Skonning), Peder Eriksen. Købmd. Nævnes første gang 1686 i anledning af et slagsmål i hans hus. Handlede en del på Norge, men mistede 1696 et skib, der blev kapret. Dette forarmede ham, og han tænkte året efter på at forlade byen, hvilket dog ikke skete, da han opnåede en 3-årig frihed for sine kreditorer. 1700 sluttede han en kontrakt med byen om at anlægge en bro (dæmning) ved Haderslevvejen, der senere bar navnet Peder Schonnings bro. Han må være død 1701, idet hans enke, Mette, dette år fragår arv og gæld efter ham. Hans søn, Claus Pedersen Schonning, arvtog broen (se under C. P. S.).

Schou, Johan Henrik. Født 1701 i Ribe, hvis skole han besøgte 1712—16. Blev senere præst i Næstved, siden i Højby. Død 1766. (Ny kirkehistoriske samlinger IV 763 ff.).

Schousboe, Jens. Tog 1790 2. decbr. borgerskab som lærerredshandler.

Schranch, Oluf. Er 1718 kongelig majestæts tolder i Ribe.

Schrelber, Bartholomeus Philip. Instrumentist. Han blev i 1752 adjungeret byens instrumentist Johan Friderich Krospe (se denne) og blev samtidig instrumentist i Ribe amt samt på Trøjborg gods og øerne. 1760 blev han instrumentist i Roskilde by og amt.

Schultz, Jochum. Født i Ribe, hvor han i 1762 tog borgerskab som urmager. 1771 indsendte han sammen med fire andre borgere en memorial til amtmanden angående fællesgræsning. 1771 boede han i Sortebrødregade. — Gift med Chiersten (sic) Nielsdatter. 1758 erklærede hun,

at hun »hver morgen og aften, når hun gik i og af kirke, såvelsom når hun gik til og fra herrens bord, vilde falde på sine knæ og ønske alt ondt over dem, som havde lignet den påbudte ekstraskat«, hvad ligningsmændene følte sig brøstholdne over og klagede til magistraten.

Schultz, Ole (Oluf). Han fik i 1734 bestalling som by- og rådstueskriver og blev året efter rådmand og birkeskriver ved Riberhus birk. I en strid, der fra 1736—43 rasede mellem de 16 mænd og magistraten, stod han så afgjort bag de 16 mænd og synes at have ansporet dem. Han blev derfor i 1738 suspenderet fra samtlige sine embeder og Jørgen Tranberg konstitueredes i hans sted. For den tiltale, der rejstes mod ham, blev han dog ved højesteretsdom af 1740 22. juni frikendt og tiltrådte derefter atter sine embeder, uden dog senere at ændre sin stilling i den standende strid. 1745 fik han af Gabell en irettesættelse for sin protokolføring. Året efter overgik der ham en dom, hvorved hans effekter skulde sælges ved auktion. Under retsforhandlingerne overfaldt han J. J. Frausing, slog ham i hovedet og udskældte ham for en løgner. Sagen udsattes i 3 uger på grund af hans kones død. Under et 6 måneders ophold i København førte Tranberg hans forretninger. 1747 dømtes han til forskellige bøder for sin optræden, men blev samtidig afskediget med pension på grund af sindssyge, hvad hans optræden og forskellige udtalelser også i høj grad tyder på. Umiddelbart efter døde han.

Schumacher, Andreas Gottfred. Død 1762. Prokurator. Han var Ambrosius Stubs omgangsven. Arvingerne fragik arv og gæld efter ham. (Litt. Birket Smiths bog om Stub pag. 239).

Schütte, Hans Henrik. Kirurg. Kom fra Oldensloe og ansattes 1726 sammen med Henckel (se denne) i Ribe og omliggende herreder. 1730—31 var der tale om at forflytte ham, men endnu 1737 var han stadskirurg. 1732 købte han Neumanns gård på Storegade. 1740 forflyttedes han til København. En søn blev student fra Ribe 1739.

Schönbach, Johan Christoph. Kancellieråd. 1743 blev han byfoged i Ribe og birkedommer ved Riberhus birk. 1754 afstod han sit embede til Friderich Steensen. 1758 fik han forøget pension. 1764 fritoges han for ekstraskat af sin rang. 1788 levede han endnu, idet der det pågældende år

angives 20 rdlr. som hans pension. Den skoleholder Schönbach i Krabesdam skole ved Jægerspris, der 1786 giver afkald på sin fædrenearv, kan derfor næppe være hans søn, skønt afkaldet tinglæses i Ribe.

Seegård, Christian. Nævnes som medikus i Ribe 1670.

Seem, Knud Nielsen. Kontrolør, ægtede 1777 Sophia Johannesdatter Krag af Ribe.

Seerup, Jon. Prokurator. 1726 bliver han desuden birkedommer i Hunderup birk, idet han dog de første 6 år kun var adjungeret den gamle birkedommer Hans Nielsen. — Gift med sit søskendebarn Anna Engelstoft.

Seerup, Jørgen Nielsen. Død 1701 22. maj. Rektor. Søn af Magister Niels Jørgensen Seerup (se denne). Han fik 1693 4. marts konfirmation på rektoratet i Ribe, samt — når konrektoratet blev ledigt — tillige på dette. Var også lægekyndig og kaldtes derfor til København under Christian V's sygdom. Blev senere professor ved Københavns universitet. — Gift 1686 med Anne Kirstine Bhie, datter af provst P. S. Bhie i Bøvling. (Litt. Danske saml. pag. 51. — Panum: Universitetsprogram pag. 36. — Bircherods dagbog pag. 227. — Ingerslev: Danmarks læger II pag. 149).

Seerup, Niels. Søn af Magister Søren Nielsen Seerup (se denne). (Litt. Falster: Amoen. phil. I 220).

Seerup, Niels Jørgensen. Død 1685. Magister. Sognepræst. 1653 købte han Søren Andersen Vedels ejendom i Skolegade med Liljebjerget. 1660 boede han ikke i sin residens, hvor magister Kristen Ågård da havde til huse. 1678 havde han en sag med konsumptionsbetjent Caspar Muhle, der ved Sønderport havde undersøgt hans sønners slæde med et jern og siden beskyldt dem for overfald og konsumptionssvig. — Gift 1653 (?) med Else Sørensdatter Vedel, datter af Søren Andersen Vedel. Hun døde 1697. Sønner: ¹⁾ Søren Nielsen Seerup (se denne) og ²⁾ Anders Nielsen Seerup. (Litt. Kinch II 447 f. — Frost i Månedstidende pag. 132 ff. — Giessing: Jubel lærere II. — Terpager: Ripæ cimbricæ pag. 642 ff.).

Seerup, Søren Nielsen. Død 1736. Magister. Stiftsprovst. 1675 blev han faderens kapellan (se N. J. Seerup). 1686 blev han af gejstligheden valgt til provst. 1712 vikarierede han for biskop Muus. 1715 skænkede han 10 rdlr. til latin-skolens disciple. Han var værge for Ludvig Pouchs datter.

Han var en formuende mand, der efterlod sig c. 9000 rdlr. Han boede på Liljebjerget, men ejede en række andre ejendomme. 1685 fik han skøde på A. S. Wedels ejendom (ved arv) og 1695 købte han Berendt Laugesen Wedels tilstødende hus i Skolegade. Han havde desuden part i Store Kobro og ejede en tid Lundegård. — Gift ¹⁾ Ingeborg Baggesdatter. Død 1686. Af dette ægteskab var børnene Bagge, Kirstine og Else, med hvem han skiftede. ²⁾ 1687 med Dorthé Margrethe Nielsdatter Terpager, enke efter Bagge Baggesen, der synes død 1706. ³⁾ med Susanne Cathrine Worm. Af tredje ægteskab var sønnerne Niels Sørensen Seerup og Niels Sørensen Terpager. Ved hans død udnævntes skiftekommissærer i hans bo. Disse, borgmester Frausing og hospitalsforstander C. T. Hansen, udvalgte af Lars Jørgensen Fogh, præst ved St. Cathrine kirke, efter fuldmagt fra professor theologiae Marcus Wøldicke, regimentskvartermester Rasmus Rasmussen, Niels Sørensen Seerup, sognepræst til Horne menighed på Fyn, og Peder Marcus Monrath, sognepræst til Arnakke sogn sammesteds, på deres egne vegne tilligemed Mathias Seerup, Jørgen Seerup og Vilhelm Meller som kurator in hoc passu. — Datteren Margrethe Hemmer Seerup fik 1735 lov til at være sin egen værge. Datteren Kirsten (Kirstine?) blev gift med præsten Jeremias Wolff i Vejle og Else Seerup med den nævnte præst Laurids (Lars) Jørgen Fogh.

Sevel, Anders Jensen. Han fik 1706 ægteskabsbevilling i 2. led med Johanne Olsdatter.

Sevel, Søren. Han blev 1771 konrektor i Hans Hansens sted, men to år senere konrektor ved Roskilde latinskole.

Silleberg (Selleberg), Christian. Kontrolør. Gift med Christine Wibecke.

Simonsen, Eskild. Han blev byens pengemester 1730 og fungerede endnu i embedet 1744. I 1744 synes han at have ejet Liljebjerget. 1749 købte han en gård på Mellemdammen. Han er muligvis identisk med den Eskild Simonsen Bjert, som i 1735 købte et hus på Mellemdammens søndre side af kontrolør Hans Nielsen og købmand C. S. Enholm, og som disse havde arvet efter Else Margrethe Nielsdatter. — Gift med en datter af Las Hansen Mahler, Anna Cathrine Mahler.

Simonsen, Frederik. Blev 1745 prokurator.

Simonsen, Knud. Født c. 1735. Død 1810. Rådmand og byskriver. Var i sin ungdom forvalter på Lønborggård. Senere blev han prokurator, og opsagde sit borgerskab som handelsmand 1776. 1780 var han stempelpapirforhandler. 1783 blev han viceborgmester og 1786 28. juli fik han kgl. bestalling som by- og rådstueskriver i Brasch's sted samt tillige birkeskriver. 1796 søgte han om at blive vejer og måler. 1804 søgte han borgmesterembedet, som også J. Lund søgte, dog kun hvis Knud Simonsen ikke fik det. — Gift 1771 (?) med Helene Wassard.

Simonsen, Povl. Blev allerede som student gift 1752 med Abalone Marie Clemensdatter Fog.

Sirich, Hans. Død 1749. Rektor 1712—22. Han søgte stiftets gejstlighed om bidrag til præstesønners studier ved skolen, der ved hans tiltrædelse kun havde 13 disciple.

Smidt, Jørgen Friderich. Var 1679 organist og afstod sin løn ved Sortebrødre kirke til Peter Nicolaj Mathiessen, der spillede orgel i den kirke, hvor Smidt ikke spillede.

(Snediker), Christian Andersen. Var 1701—25 byens kæmner.

Spandet, Anders Jensen. Var født i Ribe som Søn af Jens Jespersen, der ejede et hus på Mellemdammens nordside, som sønnen i 1674 sammen med en frænde, Anders Rasmussen Spandet, solgte til Bagge Baggesen.

Spandet, Niels. Gift med Bodil, der 1756 ejede en part i Store Kobro.

Spandet, Niels. Død 1820. Kammerråd. Han blev student 1761. Var vicerådmand til 1820, da han afgik på grund af alder og svagelighed. 1810 blev han forligskommissær og var desuden en årrække landvæsenskommissær. (Litt. Ribe skoleprogram 1824 pag. 74).

Speckhan, Frans Eberhard. Død 1697. Ceremonimester ved hoffet 1663—68. Overhofmarskalk 1681. Stiftamtmand i Ribe amt 1683—97. En datter Ulrica Augusta Speckhan. En søn døde 1686. Niels Seerup d. y. var huslærer for sønnerne Christian og Carl. Han skænkede 200 rdlr. til domkirken. (Becker: Samlinger til Fr. III's historie. — O. Nielsen: København 1536—1660 pag. 212. — Chr. Bruun: Gunde Rosenkrands pag. 138. — Nyt historisk tidskrift IV 383. — Bricka og Fredericia: Chr. IV's breve pag.

88. — Personalhistorisk tidsskrift VII 207. — Ripæ cimbricæ pag. 645. — Hofmanns fundatser pag. 495).

Spild, Lavrids Sørensen. Hans bolig nævnes i 1672 efter et skøde af 1625 11. juli som huset ved Rellefs kilde, det andet hus fra Tårnborgh grund ud mod Smedegade.

Stadfeldt, Andreas Bay. Konstitueret borgmester 1824—27, siden overretsassessor. Død 1862.

Stafning, Jens Lassen. Hans broder Morten Lassen var 1680 i tyrkisk slaveri, og han fik året efter bevilling på at sætte bækken for kirkedørene i Danmark og Norge til broderens løskøbelse.

Steensen, Friderich. Byfoged. Allerede som student fik han i 1753 bestalling som byfoged og som skriver i Ribershus birk. Han blev imidlertid 1757 dømt fra embedet, hvor han efterfulgtes af N. C. Lund. Han fik efter særlig autorisation tilladelse til at ernære sig som sagfører i Ribe, hvor han endnu i begyndelsen af 60'erne vides at have udført nogle forretninger for sin eftermand. Han var en nær omgangsfælle af Ambrosius Stub.

Steenstrup, Johannes Christopher. Hospitalsforstander i 1719, men døde allerede samme år. I 1717 vides han at have været amanuensis hos biskoppen. Ugift.

Steenstrup, A. Blev vistnok 1811 byskriver efter nogen tids vacance i embedet. Desuden landvæsenskommisær, hvor han synes at have afløst Spandet.

Stentzel, Christian. Skomager. Han havde 1707 en proces med magistraten, byfogeden og borgerskabet.

Stockemark(e), Peter Andersen. Død 1766. Stiftsprovst 1741—65. Han var oprindelig hører i Ribe, blev derefter præst i Balslev og Ejby og endelig stiftsprovst i Ribe. 1765 bad han sig fritaget for kassererposten ved fattigvæsnet. — Gift ¹⁾ Elisabeth Hansdatter Winther, død 1763 (?), ²⁾ Anna Lucie Wederkinch. Af første ægteskab var en datter, af andet ægteskab to døtre: Johanne Ellsabeth, gift med David Fog, præst ved St. Cathrine, og Regitze Sophie, gift med Lauge Sidelman, præst i Sneum og Tjæreborg. (Litt. Ny kirkehistorisk samling VI 737).

Stoud, Rasmus. Død i Ribe 1710.

Struck, Jørgen Bertelsen. Han boede 1673 hos sin søn Bertel Struck, præst i Hjortlund. (Litt. Kinch II 253 f.).

Stub, Ambrosius. Død 1758. 1755 var han indstævnet som vidne i en sag vedrørende lærerne ved domskolen. 1758 fik han efter stiftsøvrighedens ordre 10 rdlr. udbetalt af fattigkassen. Af skillingstaksten 1754 og 1758 ses det, at hans vært, Søren Nielsen Quong, boede på den østlige side af Hundegade mellem Badstuegade og Vægtergade, rimeligvis på hjørnet af den sidste gade. (Litt. A. D. Jørgensen: Hist. Afhandl. III. — J. L. Wad: Fra Fyns Fortid III).

Stub, Jørgen Laursen. Død 1714 (?). By- og rådstueskriver fra 1678 16. marts. 1697 blev der klaget over hans besørgelse af indkvarteringsvæsnet, og samtidig blev der fordret revision af hans regnskaber. Der synes dog næppe at have været noget særlig galt, men han var stærkt forgældet, og det hjalp ikke, at der i 1703 tilstodes ham dobbelte skriverpenge. 1705 tiltaltes han for forskellige misligheder, men forblev dog i embedet. 1706 døde hans første kone fra to umyndige døtre. Han døde i stor armod fra sin anden hustru, Anne Clausdatter Blichenberig (Blechinberg). Hun fritoges 1714 for lejen af Villum Trellunds hus, hvor hun boede sammen med en søster.

Størck (Storch), Johan Johansen. En broder til ham, Peder Johansen Størck, blev 1661 dræbt i et klammeri med en soldat. Gift med Dorethe Pedersdatter, der 1675 fragik arv og gæld efter sønnen Anders Størck, der var død i militien udenlands (den skånske krig). Samme Anders havde i 1663 klaget til skræderlauget over et par slet syede bukser og havde fået dettes medhold over for leverandøren. En anden søn, Henrik, nævnes flere gange, samt en datter, Margrethe, gift med Las Nielsen Teilmand.

Suhr, J. S. B. Adjunkt 1834—42.

Suhr, Johan Ernst. Død 1798 (?). Postmester fra 1772. 1792 ansøgte han om at blive strandkontrolør i Sønder- og Vesterjyllands distrikt. — Gift med Ulricha Augusta Schytte.

Svarteman, Gustav. Var en tid kollega ved Ribe skole. Blev 1787 klokker og kordegn i Vejle.

Svinning(e), Otto Clausen. Død 1712 septbr. Var lærer ved Ribe skole fra 1698 til 1712, hvor han døde kort før han blev indsat som konrektor. Falster udnævntes i hans sted.

Sørensen, Karsten. Død 1672. Byfoged fra 1659. 1662 købte han et hus. 1662 fandt der et overfald på ham sted på

selve rådhuset. Tiderne var dårlige efter svenskekrigen og 1666 klagede han over, at han ingen løn havde fået. Han ejede Rødding kro, som han en gang havde måttet tage som betaling for en gæld; men ritmester Friederich Køller på Røddinggård søgte — efter K. S.'s udsagn — at drive ham fra den. Han afstod den 1672 til sin anden hustru. Samme år blev der »i hans svaghed« tilstået ham halvdelen af embedets uvisse indtægter, medens vicefogederne skulde have den anden halvdel. Han efterlod sig kun en ubetydelig formue. — Gift ¹⁾ Kirsten Knudsdatter, enke efter Peder Nielsen Ladefoged. Hun døde omkring 1657, hvor han tilskødede stedsønnerne Niels og Knud Pedersen sit iboende hus på Nederdammen som deres fædre- og mødrearv. ²⁾ Kathrine Klavsdatter, der overlevede ham. Af første ægteskab havde han sønnerne Søren Karstensen, født 1654, som tjente på provianthuset i København, og Peder Karstensen, født 1648. Den sidste havde begået et drab, for hvilket han endnu 1674 var fredløs. 1668 fik han sin mødrearv, 60 daler, udbetalt. (Litt. Kinch II 636).

Sørensen, Povl. Han var 1704 Gildens og de fattiges forstander.

Sørensen, Søren. Skipper. 1672 fik han tilladelse til at stille bækken for kirkedørene til løskøbelse af sønnen, Morten Sørensen, der var i tyrkisk slaveri i Algier.

Tarup, Anders Hansen. Død c. 1714. Købmand. Han var broder til byens pengemester Jens Hansen (se denne). 1700 blev han pengemester og var det endnu i 1708. 1707 fik han dom over Christofer Hvas på Nørholm til betaling af en gæld på 187 rdlr. — Gift med Johanne Christensdatter Mulvad, enke efter Hans Nielsen Tejlmænd (se denne) og søster til Christen Clausen (se denne). Hun førte mandens forretning videre, men opsagde sit borgerkab 1739. 1719 fandt der et stort tyveri sted i hendes krambod — for 126 rdlr. varer — af en mand ved navn Hans Bolte. 1728 var der en proces om Tarups byregnskaber. Der var ingen børn i ægteskabet, og Tarup indsatte 1704 sin stedsøn, den senere amtmand C. H. Tejlmænd (se denne) som sin arving.

Tejlmænd (Tegelmand), Kristen (Christian) Nielsen, Købmand. Søn af Niels Tejlmænd af Ribe og Anne

Jørgensdatter. Han og broderen Hans Nielsen Tejlmænd (se denne) dømtes 1685 for voldeligt adfærd mod en vis Dorethe Nielsdatter, idet de slog hende med et spanskrør for at få hende til at bekende, hvor meget deres søster Else Nielsdatter ulovligt havde solgt hende og hvor det var blevet af. Else Nielsdatter blev gift med Jørgen Andersen i Ribe, men flyttede efter hans død til København, hvor hun døde uden at efterlade sig arvinger. 1692 blev han overformynder. Han drev i 90'erne en omfattende studehandel. 1696 styrede han sammen med Anders Hansen gæsteboderne og mente, at beboerne selv måtte bidrage noget til vedligeholdelsen, da deres indskud på 4 sletdaler 12 skilling ikke forsløg dertil. 1706 afgik han som overformynder. 1709 havde han en proces med prokurator Brostroph Albertin (se Jyske registre). Af brødre havde han — foruden den nævnte Hans — Søren Tejlmænd, der rejste bort i 1686 og døde paa Batavia, samt Peder, der vides at have efterladt sig sønner. — Han boede 1720 i Hjerting. Søn: Niels Christensen Tejlmænd (se denne).

Tejlmænd (Tegelmand), Hans Nielsen. Død 1690. Købmand. Broder til foregående (se under denne). 1684 havde han opsat et skur foran sin dør og krambod. Naboen anklagede ham derfor, da det hindrede ham udsigten og oplukkelsen af hans slagvindue. Tejlmænd frifandtes dog, men skulde flytte opstængerne inden for rendestenen. 1682 tog han sig »den frihed« at leje bort af gæsteboderne og tage penge derfor, samt give løfte om lejemaal. (Biskoppens klage). — Gift med Johanne Christensdatter Mulvad, der efter hans død ægtede A. H. Tarup (se denne). Sønnen, Christen (Kristen) Hansen Tejlmænd (se denne), arvede stedfaderen. (Litt. Kinch II 226).

Tejlmænd, Kristen (Christen) Hansen. Amtmand over Lundenæs og Bøvling amter. Søn af Hans Nielsen Tejlmænd (se denne) og stamfader til den adelige familie Teilmann. 1720 nævnes hans sekretær Christen Hansen Tejlmænd til Skrumsager. 1704 indsattes han til arving efter stedfaderen A. H. Tarup, og 1723 arvede han sin moster Ingeborg sal. Farbers. — Gift: ¹⁾ Christine Maria Reenberg, med hvem han havde børnene: Hans T., død i engelsk tjeneste, Thøger Reenberg T. til Endrupholm, Andreas Carl T. til Nørholm, Morten T. til Ristrup,

Magdalene T., gift med sekretær H. C. Worm til Bramminge. ²⁾ med Stephan Ehrenfelds enke, med hvem han fik gårdene Lunderup, Agerkrog, Nørholm og Endrupholm. (Litt. Kinch II 226. — Grønlunds papirer: »Sønder- og Nørre Bork« og »Andsager«. — O. Nielsen: Skads herred pag. 133 ff. — Secher: Danske kirker og herregårde — under »Nørholm«).

Tejlmænd, Niels, se under K. N. Tejlmænd.

Tejlmænd, Niels Christensen. Død 1713. Søn af K. N. Tejlmænd (se denne). Var oprindelig hører i Ribe, fra 1711 præst i Hjortlund. Han døde fattig.

Tejlmænd, Niels Christensen. Deltog 1705 sammen med kirurg A. Harkrouch i nogle natoptøjer. Der faldt højesteretsdom i sagen, og Tejlmænd relegeredes to år fra universitetet.

Tejlmænd (Tegelmænd) Niels Larsen nævnes 1686 som Dorethe Johansdatter Styrchs svigerfader (se under Johan Størch).

Tejlmænd (Tegelmænd), Oluf Jensen. Han var gift med Ingeborg Christoffersdatter Mulvad, søster til svensk (?) postmester i Odense Jens Christoffersen. Deres moder, som de arvede 1687, hed Maren Jensdatter og boede i Skjelskør.

Tekker, Herman. Blind lærredshandler, der boede i Ribe 1725.

Terchelsen, Jacob. Kæmner til 1696. Desuden pengemester for de kgl. skatter, for hvilke han 1695 var bagud med sine regnskaber.

Termansen, Jens. Handelsmand. Tog borgerskab i Ribe 1735 og forpagtede samme år konsumtionen, som han synes at have haft lige til 1748. Også konsumtionen i Ringkøbing forpagtede han for treåret 1743—45. 1741 blev han efter Gabells ordre tiltalt af Christian Grundal i Vejle som fiskal for land- og forprang. 1742 søgte han sammen med seks andre magistratens tilladelse til at drive schæferi på heden. Alle lodsejere til Nørreporten skulde kunne deltage deri og der skulde opføres et hus på heden dertil. Kun rådmændene Schultz og Lund billigede dette, og sagen døde hen. Alligevel holdt Termansen 200—250 får derude, men i juli 1743 nedlagdes der forbud mod, at han holdt flere kreaturer på byens fælle end der tilkom ham i forhold til andre. 1743 angreb han præident Worm, fordi denne udlejede sine

- borgmesterjorder og Ribe-Sønderkær til bønder. — Gift med Dorthe Nielsdatter. Død 1740 (?).
- Termansen, Lavrids Jensen.** Død 1757. Konsumptionsforpagter. Gift med Anne Ellis.
- Termansen, Simon.** Forpagter på Bramminge. 1731 forpagtede han konsumtionen for tre år.
- Termansen, Terman.** Hører. Han lå c. 1708 i stadige processer både med skolen og med sine kolleger. 1709 var han hører i første lektie og klagede over forbigåelse ved oprykning. 1710 havde han en proces for højeesteret for tilbageholdte kostpenge. 1711 er han tredielektielærer.
- Terpager, Gregers Pedersen.** Død 1675. 1659—69 var han byens tolder. Han boede 1661 i sal. borgmester Peder Olufsens hus for enden af Stenbogade. 1663 begik han et vådedrab på Peder Jensen i Lustrup. 1669 købte han 1 $\frac{1}{4}$ manddel i Mandø hølade. — Gift med Jenge Pedersdatter, datter af Peder Bennetsen og hans hustru Anne. Sønnen, Peder Gregersen Terpager, døde 1684 som student.
- Terpager, Jens Pedersen.** Søn af Peder Jensen Terpager og Dorette Gregersdatter og broder til Niels Pedersen Terpager (se denne). 1646 vides han som ung mand at have tjent i Königsberg.
- Terpager, Klaus Petersen.** Nævnes som skolediscipel 1648.
- Terpager, Niels Pedersen.** Født 1618, død 1698. Købmand, Rådmand. 1654 købte han et hus på Mellemdammen. 1657 blev han overformynder. Slagsmål 1662 med toldereren du Pont, der vilde have kastet ham et blækhorn i hovedet, hvis ikke du Ponts kone havde hindret det. 1673 forpagtede han konsumtionen og to år senere familie- og folkeskatten i hele Koldinghus amt. 1673 købte han det nuværende rådhus. 1675 fremsatte han krav om en gammel gæld, byen havde til ham fra 1658, og som han påstod indført i »byens grønne bog«. Da denne fremlagdes, var der raderet i hans konto, men da han fordrede den forsegle, nægtede præsident Worm dette samt »præsenterede ham sit vrede ansigt« og kaldte ham »en kongens tyv«. Præsidenten forsvarede sig med nidkærhed, fordi Ribe by var så meget udråbt for tyveri og underslæb ved kongens retterting. Han trak en gammel affære frem, hvor

Terpager var blevet dømt i en toldsvigsag. Det hele udviklede sig til en anklage mod Terpager, der dog blev frifundet i 1676. Hans handel udviklede sig stadig, og trods store tab ved skibsforlis og bankerotter ansattes hans formue i 1688 til 800 rdlr. 1685 gik han af som rådmænd. I 1697 nævnes han som gammel og svag, og hans handel var gået meget tilbage. — Gift ¹⁾ Maren Rasmusdatter Harboe, død 1659 11. juli. ²⁾ 1666 (Kongebrev af 14. septbr.) Else Hansdatter Wandel. Både sønnen Hans Nielsen (præst i Føvling) og datteren Anne Terpager kalder sig Wandel, medens den sidstnævntes datter kalder sig Else Margrethe Terpager. Også S. N. Seerup's 2. hustru, Dorthé Margrethe Nielsdatter Terpager, må være en datter af N. P. Terpager. Af første ægteskab havde han sønnen Peder Nielsen Terpager (se denne).

Terpager, Peder Nielsen. Dr. theol. Født 1654 22. maj, død 1738 5. jan. 1676 12. maj blev han konrektor, 1684 vice-rektor, 1687 sognepræst i Vester Vedsted. 1696 købte han magister Rosenbergs gård. 1704 skrev han, at ligesom han havde vist sin kærlighed til sin fødeby ved at tilegne sine »inscriptiones ripensis« til magistraten og borgerskabet, således havde han erfaret deres affektion ved at forunde ham Holmeengen nr. 46, som lå ved hans hus, på livstid. Han udbad sig dog en skriftlig forsikring derpå og forpligtede sig til gengæld til at udvise, hvad der kunde være dem til behag og hans kære fædreneby til ære og renommé. 1728 ejede han ejendomme i byen til en grundtakst af 119 rdlr. Han ejede en stor bogsamling. — Gift 1681 15. novbr. med Maren Lauridsdatter Friis, en datter af Laurids Kristensen Friis (se denne). Denne havde endnu som ugift fået fæste på en af St. Cathrine-kirkens enge. 1750 solgte hun et hus i Badstuegade til Søren Nielsen Quong og et hus i Sønderportgade til datteren Vibecke Terpager, enke efter borgmester Andreas Frausing (se denne). Sidstnævnte skænkede samme år 100 rdlr. til Sneum sogns fattige. (Litt. Norsk historisk tidsskrift II 310. — Falster: Amoen. phil. I 102 n. — Winkel Horn: Peder Syv pag. 168, 170, 173. — Bircherods dagbog pag. 210. — Årsberetning fra det kgl. bibliotek II 4. — Pontoppidan: Kirkens historie III 139 ff. — Kock: Ole Borch pag. 108. — Bruun: Falsteriana

- pag. 90. — Samme: Rosenstands levned p. 118 ff. — Universitetsprogram ved hans død).
- Tetens, Peter.** Død 1805. Dr. theol. Stiftsprovst. Blev 1781 biskop i Viborg. (Litt. Giessing: Jubellærere I pag. XVIII ff.).
- Tetens, Stephan.** Blev 1797 konrektor.
- Thim, Albert Jørgensen.** Død 1676. Hospitalspræst 1753(54). Tidligere kapellan i Varde, senere hos sin fader, Jørgen Veleff i Tim. 1657 var han opsætsig mod biskoppen.
- Thomasen, Thomas.** Synes 1674 at have drevet stor handel i Ribe, idet han dette år havde en udenlandsk gæld til jøder i Hamborg på ikke mindre end 3400 rdlr.
- Thomasen, Thomas.** Blev 1759 personel kapellan hos Peder Hård.
- Thomsen, Jens.** Drejer. Bliver 1780 eligeret borger efter Warming.
- Thorup, Peter Nic.** Rektor. Professor. Dr. phil. Meget interesseret i Ribe bys historie. Død 1846.
- Thun, Lorents.** Kobbersmed. 1739 blev han inspektør ved de fattiges væsen. 1752 fornærmede han magistraten, og da han ikke vilde gøre undskyldning, kom det til proces. 1754 havde han en strid med rektor, fordi hans søn, Nikolaj Thun, ikke var blevet opflyttet i mesterlektien. Samme år sendte han til stiftamtmanden en ubeføjet klage over rådmand Rahr, indeholdende både utilladelige og fornærmelige udtryk, for hvilke han fik en irettesættelse; men allerede 1758 pådrog han sig påny en alvorlig irettesættelse for sin opsætsighed og skrivemåde samt ubeføjede klage til stiftamtmanden, der sendte ham klagen tilbage. I mellemtiden havde han yderligere ligget i proces med sin nabo. 1759 søgte han forgæves eneret på sin profession. 1762 opsigde han sit borgerskab. Han var broder til præsten Peter Thun i Hjortlund (se denne). — Gift med en datter af birkedommer Papke.
- Thun, Nikolaj.** Kobbersmed. Søn af foregående. Gik i latinskolen, men slog sig senere på faderens profession. 1709 ejede han et hus på Storegade nær Tingslippen.
- Thun, Mathias Lange.** Købmand og gæstgiver. Søn af præsten Peter Nielsen Thun (se denne). 1777 tog han borgerskab som urtekræmmer, men gik ti år senere fallit. Boede på hjørnet af Mellemdammen og Skibbroen. — Gift 1782 (kongebrev af 8. marts) med Dorothea Amalia Halse.

Thun, Peder (Peter) Nielsen. Hører c. 1732—41. Derefter præst i Hjortlund, senere i Øster Linnet. Han synes at have været antikvar. Broder til Lorents Thun (se denne). Søn: Mathias Lange Thun (se denne). En datter blev moder til professor Thorup.

Thura, Christian Erik. Præst ved St. Cathrine 1825—48. (Litt. Program for Metropolitanskolen 1875 pag. 184).

Thura, Laurits. Biskop 1713—31. Hans enke havde en del penge til gode hos biskop Anckersen. (Litt. Månedstidende pag. 135 (1718). — Frost: Efterretninger om Ribe domkirke pag. 166. — N. S. Hjort: Vita L. T. — Falster: Amoen. phil. I 8).

Thornborg, Mathias. Han fik 1728 eneret til at drive gæsteri. 1731 havde han en ret stor gæld for manufakturer og urtekram, for hvilken Eenholm stævnedede ham.

Tostrup, Hans Peter. Hospitalspræst 1786. Sognepræst ved St. Cathrine 1791—1805; siden præst i Odense.

Tranberg, Hans Gotfred. Borgmester, byfoged og birke-dommer. Død 1839.

Tranberg, Jørgen Bendsen. Konstitueredes 1738 som byfoged og udnævntes 1743 til delefoged. Den sidste bestilling afgav han påny 1755. 1762 25. febr. udtrådte han af de 16 mænd. — Gift med Johanne Jensdatter, enke efter Nis Brink.

Trellund, Hieronymus Henriksen. Død 1674. Var oprindelig skoleholder og sad småt i det. August 1659 tog han borgerskab og blev samme år by- og rådstueskriver efter Anders Hansen, et embede, han beholdt til 1665. Han ernærede sig stadig som skoleholder og fik et godt skudsmål af de 21 mænd i 1667. Han drev desuden prokuratorforretning og var meget søgt. Han fik 1673 bevilling på denne virksomhed, men døde fattig året efter.

Trellund, Jens Jensen. Hans hus på Mellemdammen blev 1669 efter hans død overdraget præsent M. Worm for en gammel gæld på 309 rdlr. En søn af ham var rimeligvis borgmester Peder Jensen Trellund i Kalundborg. Datteren, Gjertrud Jensdatter, blev gift ¹⁾ Jens Olsen (Olufsen) i København, ²⁾ 1682 Hans Terkildsen.

Trellund, Villum Pedersen. Død 1670. Han lånte 1633 borgmester Anders Svane 700 sletdaler, der ved hans død med påløbne Renter var steget til 994 sletdaler, som Trel-

- lunds enke, Kirstine, samt hendes svoger, Ditlev Schrøder, overdrog til Jørgen Hansen.
- Tved, Hans Pedersen.** Dansk skoleholder. Han blev inden sin ansættelse som 2. danske skoleholder 1742 eksamineret af stiftsprovsten i kristendom og af magistraten i regning og skrivning.
- Tvede, Peter Hansen.** Prokurator, rådmand, byskriver, hospitalsforstander. Død 1857.
- Tybring, Melchior.** Han var 1714 4. lektiehører og blev 1718 5. lektie-hører efter Tobias Bøtke.
- Tønding, Søren Hansen.** Nævnes 1698 som uddeler af ugepenge til de fattige.
- Tøxen, Niels.** Nævnes 1766 i anledning af, at der meddeles ham oprejsning. 1768 blev han residerende kapellan i Skjærbæk.
- Urne, Christian.** Død 1821. Stiftamtmand 1780—90. Han havde inden sin udnævnelse været konstitueret som amtmænd i Viborg. 1789—90 prioriterede han Korsbrødregård stærkt: 1. prioritet 2800 rdlr. (grev Friderich Christian Schack), 2. prioritet 2353 rdlr. (madam Rahr). Han havde straks efter sin ansættelse købt gården af F. C. Schack. I 1790 blev han udnævnt til justitiarius i højesteret, siden overpræsident i København, men havde forinden indsendt et forslag til cancelliet, angående ændringer i Ribe magistrats sammensætning og forretningsgang. Inden han forlod byen, sendte han magistraten en skrivelse, hvori han takkede den for den beredvillighed og understøttelse, den altid havde vist ham i hans embede. (Litt.: Historisk tidskrift III 5 pag. 310. — Hertel: Århus domkirke I 3 pag. 130. — Indbydelsesskrift fra Sorø 1876 pag. 37. — Galthen: Ribe pag. 51).
- Ussing, B a g g e N i e l s e n.** Død 1774. Hører 1733, siden præst i Lyngby. Fader til Niels, Peder og Thomas U.
- Ussing, F r e d e r i k B a g g e.** Død 1829 25. febr. Hører 1780—86. Derefter præst i Jordrup. — Gift 1780 med sin formand R. J. Buschs enke Sophie Magdalena Brygman.
- Ussing, J e n s.** Subrektor.
- Ussing (P. E.) Niels.** Nævnes 1767 og 1769 som stiftamtmand grev Schacks fuldmægtig.
- Ussing, N i e l s.** Død 1823. Hospitalsforstander. Han, der tidligere var hospitalsforstander i Vejle, beskikkedes 1774 til samme post

i Ribe mod at han fra 1776 1. maj opgav førstnævnte stilling. 1780 fik han privilegium på at drive en tobaksfabrik, som endnu var i gang i 1787, da han hjemtog tobaksblade fra Fredericia plantager. 1790 pantsatte han for en gæld på 11176 rdlr. (20116 gylden) til v. d. Bergh i Amsterdam: Nikolaj Gartners gård, et fartøj, kaldet »Geduld« på 4 læster, sin tobaksfabrik med instrumenter og redskaber og fire forskellige tofter. Han var overhovedet en driftig mand med mange jern i ilden. 1791—92 vides han at have drevet et garveri. 1793 havde han opkøbt en del øksne og opnåede gennem magistraten slagternes tilladelse til at sælge kødet, når han havde slagtet kreaturerne. Gælden til Holland må han have afviklet omkring 1795, thi i dette år synes han at have afhændet både sin gård uden for Nørreport, sit garveri og sin tobaksfabrik. I 1796 ses han at have handlet med havesager og at have taget andres kreaturer på opfodring. I 1795 var han gået af som eligeret borger, men blev i 1798 forligskommissær, et embede, som han på grund af alder og svaghed måtte opgive i 1820. Han var blandt de stiftende medlemmer af Det borgerlige selskab i 1793. Han giftede sig 1776 og hans hustru døde 1796. Børn: Peder Nielsen Ussing og Susanne Ussing (nævnes 1788).

(Ussing), Niels Jensen til Ussinggård. Hans enke, Anne Jensdatter Bagges, der døde 1741, bosatte sig i Ribe.

Ussing, Peder. Præsident 1750—88. Han havde tjent Gabell i 5½ år og blev derefter i 1748 adjungeret præsident Carsten Worm med succession. 1751 fik han et eftersmæk fra sin fuldmægtigtid hos Gabell, idet han dømtes for en forsømmelse fra denne Tid over for tidligere forvalter på Endrupholm, Hans Fogh, samt idømtes bøder for fornærmelser mod denne og for nogle uanstændige og for modparten beskæmmende irettesættelser. Samme år protesterede han mod Riber kærers bortlejning til kammerjunker Andehardtzy, idet han mente, at kæret var tillagt præsidentembedet. Han stod ved denne lejlighed skarpt over for magistraten og mindede om, at borgmetser Fridsch havde søgt endog til kongen for at beholde brugen af holmene i Nebså. I det borgerlige selskab viste han en stor interesse for byens markvæsen og vejene, og han synes at have bestyret byens midler på en fortrinlig måde. 1771 beboede han nuværende hotel Dagmar og havde desuden en have i Vægtergade og en toft uden

- for Nørreport. En del af slægten Ussing nævnes 1784, da Peder Ussings broder, Hans Poulsen Ussing, døde, idet en del medlemmer gav afkald på arv, nemlig: forstander Ussing, hospitalspræst Ussing og Peder Gothilf Ussing i Arendal (hver 61 rdlr. mod præsidentens 309 rdlr.). Desuden hr. Hornemanns hustru (30 rdlr.), jomfru Abigael Marie Ussing, en broderdatter (30 rdlr.), inspektør Nyelands hustru (164 rdlr.), kancellieråd Ussing (123 rdlr.), degnen Laurits Ussing i Støberup (?) (123 rdlr.), kancellieråd Ussing på Anne Jensdatters vegne (61 rdlr.), Jørgen Stauning i Vejle (17 rdlr.) og Christen Pedersen i Amtrup (?) (8 rdlr.). — Gift 1751 med *Susanne Bagges* på Hesselagergård på Fyn. Ægteskabet var barnløst. Hun var en broderdatter til Falsters hustru.
- Ussing, Peder.** Tog 1817 borgerskab som snedker.
- Ussing, Peter.** Han nævnes 1741 i amtsforvalter Bruuns tjeneste. 1748 fik han bestalling som hospitals(?)forstander.
- Ussing, Thomas Nielsen.** Død før 1783 8. maj. 1742 vides han at have logeret hos guldsmed Kølholt. Ved byskriver Ole Schultz's suspendering (se denne) i 1747 blev han konstitueret som by-, rådstue- og birkeskriver med successionsret, og da Schultz døde samme år, tiltrådte han embederne. 1750 blev han vice-rådmand. 1771 beboede han en gård på Storegade. — Gift 1755 med *Mathea Bolette Wederkinck* af Assens. En datter, *Catharina Elisabeth Thomasdatter Ussing* fik 1791 lov til at være sin egen værge.
- Wagner, Vit** (Gotfridsen?). Skarpretter 1718.
- Wallekilde, Christopher Christensen.** Død 1710. Kapellan ved St. Cathrine 1690—1710. Han var tidligere rektor ved Ringsted skole. Gift med *Anne Wallekilde*. Børn: *Jacob Wallekilde*, *Mette Kirstine*, gift med den i Ribe garnisonerende løjtnant *Wendel (Wandel)* og *Christense*.
- Vandal, Anna.** Blev c. 1666 gift med konrektor *Blymester* (se denne).
- Vandal, Hans Jensen.** Gift med *Anna Hansdatter*. Datteren, *Anna Vandal*, er vel næppe identisk med foregående, da der i 1661 nævnes, at *Niels Hansen* giver rådmand *Jens Mortensen* afkald for lille *Anna Hansdatters* arv efter hendes forældre. Er han identisk med *Hans Vandal d. æ.?* (se denne).

- Vandal, Nicolaj.** Død 1706. Borger og handelsmand. 1677 fik han bestalling som bedemand, men det kneb med at få borgerskabet til at anerkende ham som sådan, så at enkelte endda måtte idømmes bøder for ikke at have benyttet ham. 1706 klagede borgerlauget over, at han, når han ikke fik så meget af de fattige som af de rige, »klædte han sig og brugte sin tale paa det sløtteste, ej til vedkommendes respekt, men til sin egen forhånelse.»
- Vandal, Niels Iversen.** Død 1668.
- Wandel, Anders Johansen.** Guldsmed. Se under Johansen.
- Vandel, Bagge.** Født i Ribe. Lærer ved den af Chr. IV oprettede navigationsskole ved Nyboder c. 1672.
- Vandel, Hans d. ældre.** Rådmand. Gift med Anne Hansdatter. 1665 rejstes der fra Klavs Woltes arvinger i Bremen krav på 2000 mark lybsk i hans bo. Niels Hansen og Gregers (Niels (?)) Pedersen Terpager vilde ikke svare til gælden. (Litt. Kinch II).
- Vandel, Hans d. yngre.** Rådmand. Død 1686. 1667 fik han pant i Iver Hansens hus ved skibsbroen. 1672 fik han ekspektance på rådmandsbestillingen efter Jens Mortensens død. 1681 købte han af byen huset på hjørnet af Storegade og skibsbroen, som af Mathias Jepsen Vilslef var pantsat til gilden. — Gift med Anna Baggessdatter, der efter hans død ægtede Peter Nielsen Bang. Børn: Hans Vandel, blev myndig 1696, Kirsten, Margrethe og Sophie Dorothea, gift med præsten Maurits Moritsen Høyer i Jelling.
- Wandel, Iver Johansen.** Søn af guldarbejder Johan Andersen (se denne). Han studerede. Blev gift med en datter af Wallekilde (Christence?).
- Vandel, Susanne Hansdatter.** Hun blev gift med Niels Hansen (Konsumptionsforpagteren?)
- Warming, Jens.** Han fratrådte 1780 på grund af alderdom som overformynder og eligeret borger (han afløses af henholdsvis urmager Chr. Foersom og drejer Jens Thomsen).
- Warming, Jens Chr.** Kirkeværge, kasserer, stænderdeputeret. Død 1863.
- Vedel, Bernt Laugesen.** Han blev 1660 kapellan ved domkirken og påtog sig da selv at vedligeholde sin residens. Da han ikke selv havde beboet den, men lejet den ud, var den

imidlertid 1679 blevet så brøstfædig, at han ikke selv kunde overkomme reparationerne. På hans ansøgning påtog byen sig det fremtidig, mod at han nu afstod et års løn (100 sletdaler) til byen. Inden det kom til denne fredelige løsning, havde han i ti år ligget i strid med magistraten derom. Det hus, han selv boede i, lå — ihvert fald 1685 — i Skolegade, men 1695 solgte han det til S. N. Seerup. (Litt. Kinch II 451).

Vedel, Conrad. Han var præstesøn fra Hvidding, og tog 1716 borgerskab for at drive småhandel. 1719 overtog han tyreholdet til Sønderport. 1728 stævnedes hans stedsøn Peder Schade ham til betaling af en gæld på 200 rdlr. samtidig med at andre stævnedes ham for lignende summer. 1736 udnævntes han til borgerkaptajn. — Gift ¹⁾ med Peder Schades enke, Margrethe Lauridsdatter Bang, ²⁾ Agnete Fehns.

Vedel, Jørgen Laugesen (Lauridsen). Han var en meget kolerisk mand, der stadig lå i strid med sine omgivelser. 1661 solgte han sit hus. 1666 nævnes han »hæderlig og vellærd«. Han krævede Oluf Christensen Ratlef for renter af 200 rdlr. 1668 gjorde han vold på Søren Enevoldsens hus. 1670 anklagedes han for at have udvist uartig opførsel mod magister Gregers Fog og andre. Samme år stod han anklaget for at have udskældt præsident M. Worm i hans eget hus og for på gaden at have trukket sin kårde mod ham. Året efter slog han vinduer ind hos folk med sin bøsse og udskældte på gaden Peder Munch for en æretyv og løgner. 1672 erklærede han, at Ribe borgere var nogle skælme, og på tinget erklærede han, at magistraten havde dømt ham som skælme. 1673 16. jan. udstedtes der kgl. ordre til, at han på grund af sine mange grove forseelser skulde pågribes og sendes i Bremerholms jern på livstid. Ingen måtte huse eller hæle ham.

Wedel, Mette Margrethe. Død 1778. Ugift. Hun ejede en gård på Grønnegade, hvori hun boede. En søster hed Susanne Wedel.

Wels (Veies), Anders Andersen. Han var eligeret borger omkring 1750 og afgik 1762 på grund af alder og svagheit fra denne post. 1771 boede han i en gård på torvet. (Litt. Ribe bys ugeblad 1771).

Velse, Anders Andersen. Død 1795. Lærredshandler.

Welse, Andreas Nicolaisen. Han fik 1761 tilladelse til at indgå ægteskab med Cathrine Nielsdatter af Vamdrup, skønt hende fader var farbroder til hans moder.

Welse, Karen Andersdatter. Fik 1785 lejemålsbevilgning.

Wenzel, Johan Joseph. Kirurg. 1755 blev han af magistraten beskikket som stadskirurg og fik kort efter kongelig konfirmation herpå. 1767 var han tillige feltskær ved den ene i Ribe liggende eskadron. 1772 tillagdes der ham i løn 10 rdlr. af byens og 10 af hospitalets kasse. Han havde før 1767 haft en elev, Christian Carl Schamvogel fra Horsens, som han det pågældende år nægtede lærebrev. (Litt. Ingerslev: Danm. læger. II 635).

Verlohren, Andreas. Død 1710. Dansk skoleholder. Han fik 1665 bestalling på alene at være dansk og tysk skoleholder »efter at der i nogen tid har været ham bevilget at holde en sådan skole, og hans fattighed er erfaret«. Omkring 1645 var han skipper. Han var tillige stempelpapirforhandler, men der gjordes ham ofte indpas i hans næring som skoleholder. Han var søn af Anders V. Frischuster og dennes hustru Kirstine, som havde boet i Ribe, og hvis hus på Stenbodgades østside han i 1681 solgte til Oluf Christian Engelstoft. Efter hans død fik magistraten lov til at besætte hans plads med en illitteratus (ulærd), når blot denne blev prøvet af sognepræsten, thi det havde ikke været muligt at skaffe en fattig student til posten. Verlohren havde dog i 1701 holdt en medhjælper i embedet. — Gift ¹⁾ Ellen (Elene) Frandsdatter, død 1695, ægteskabet barnløst, ²⁾ Karen Sørensdatter, datter af præsten Søren Justesen Horsdal i Øster Snede.

Verlohren, Adam. Hans enke, Kirstine, nævnes 1675 som søster til rådmand Mikkell Sørensen i Randers, den tidligere foged på Estrup.

Wernecke (Wernicke), Levin Andreas. Stadslæge. 1746 blev han designeret (efter Ancher Anchersen) til landfysikus og provinsmedikus i Ribe stift, når tjenesten blev ledig. — Gift med Ane Müller, der som enke 1772 fik afslag på en pensionsansøgning. En søn blev landfysikus i Næstved. En datter hed Anna Elisabeth Fridericia Wernecke. (Litt. Ingerslev: Danmarks læger II 440).

Willers, Jacob (Georgius). Medikus 1715—20. Han fulgte som stadsfysikus efter C. C. de Hemmer. Hans enke, Ma-

g r e t h e, ejede og beboede et hus på Nørreportgades søndre side. 1723 solgte hun en have (Morten Evendorphs have) uden for Nørreport til Niels Brasen. Kort efter flyttede hun til Flensborg. (Litt. Ingerslev: Danmarks læger II 635).

Villslev, J e p P o v l s e n. Rådmand. Han ejede 1675 et hus på Storegade med indkørsel fra Sortebrødregade, vurderet til 490 sletdaler.

Windfeldt, T r u e l s I b s e n. Amtsforvalter. Død 1813.

Winther, A n d r e a s. Kordegn og klokker ved domkirken til 1732. Han var født i Mariager og døde 1732 som enkemand uden livsarvinger.

Virst (Verst), M a t h i a s N i e l s e n. Død 1687. Året før sin død blev han gift med Lene Baggesdatter, enke efter Niels Øgård. Hendes børn af første ægteskab tildømmes ved højesteretsdom af 1683 10. septbr. 2000 rdlr. Hun var datter af Bagge Baggesen d. æ. (se denne).

Witzig, J a c o b. Han fik 1682 bevilling (kgl. konfirmation) på at være instrumentist i Ribe amt. Gift med A g n e s H e d v i g, der nævnes som enke 1701.

Wohnsen. Adjunkt. Han dadles stærkt af Lindberg (se Historisk månedsskrift I 44, 52).

Worm, K a s t e n (C a r s t e n). Død 1750 7. novbr. Præsident. Søn af Mathias Worm, hvem han 1700 fulgte i præsidentembedet. 1697 var han kommet ind på det ridderlige akademi. Han var digter og forfatter af et heraldisk leksikon. Han sørgede for bevarelsen af Anders Sørensen Vedels manuskripter. Han var knyttet i et nært venskab til Falster, og han skænkede en del midler til St. Cathrine og til byens fattige, ligesom han gav en del bøger til skolen. 1707 blev han udnævnt til kancellieråd og i 1731 til justitsråd. Han ejede en smuk gammel have i byen og købte 1703 nuværende hotel Dagmar på torvet, som han beboede. 1709 fik han ladegården i forpagtning. Han vides at have foretaget en reparation af torvebrønden. 1748 androg Gabell om, at Worm, der i 48 år med berømmelse havde tjent byen, og nu ikke uden møje alene kunde forestå sit embede, måtte få en medhjælper, hvilket vilde være til lettelse for ham og til nytte for byen. Det blev Peder Ussing, der vel ikke fik løn, men fik løfte om embedet efter Worm. Han ses i 1744 at have været ret velhavende og at have holdt kusk, tjener, tre piger, 2 heste og karosse. I november 1750 blev Worm

og hans anden hustru begge dødssyge og døde med to dages mellemrum uden livsarvinger. En Johanne Hjort, der var fruens lavværge, fik under deres sygdom boet forseglet af magistraten, da der kun var tjenestefolk. Derpå blev arvingerne underrettet om forholdet. — Gift ¹) Catharina Nielsdatter, datter af Niels Nielsen (Endorph) på Endruplund, enke efter amtsinspektør Müller i Haderslev. Hun døde 1706 og efterlod to børn. ²) Christiane Marie Foss, hvis broder, løjtnant Peder Foss, døde i Worms hus 1728. Hun døde 1750 9. novbr. (Litt. Personalhistorisk tidsskrift 2 rk. I 66. — Bircherods dagbog (for 1699) pag. 362. — Rahbek og Nyerup: Den danske digtekunsts historie II 130 ff. — Wegener: Anders Sørensen Vedel pag. 258. — Werlauf: det kongelige danske selskab pag. 197. — Hofmanns fundatser IV 105. — Baden: Universitetets journal III 23. — Falster: Amoen, phil. II 37 n, 84, 206. — O. Nielsen: Skads herred pag. 129).

Worm, Mathias. Død 1707. Præsident. Han var søn af dr. Ole Worm og indskreves 1657 26. juni i Leyden som stud. pol. 1667 29. septbr. blev han beskikket som præsident i Ribe og fik ti år senere ansvarsfrihed for tidligere pengesager. Han stod sig ikke altid lige godt med sine kolleger i byens råd og havde navnlig en del udestående med rådmænd Niels Terpager og med Ch. Carstensen. 1672 fik han sig tildømt et hus på Nederdammen for gæld og 1692 købte han en femtedel af Store Kobro. I anledning af defensions-skatten 1688 anføres, at W. i København var ansat til en formue af 200 rdlr. Foruden de nævnte ejendomme ejede han Ydermøllen, endnu et hus på Nederdammen, en have uden for Nørreport (»hvori byens fjerdingssstl indlemmes«) samt Vilslev kirke. 1695 fik han Sønder- og Nørkær fri. 1700 afstod han sit embede til sønnen Carsten Worm og vendte sig derefter mod sine uvenner. Han erklærer, at han har hørt, at nogle ildesindede har udspremt det rygte, ikke alene i byen, men også andre steder, at han har handlet byen til skade og gjort sig nogle tusinde rigsdalers fordel ved at føre byens indtægter til egen nytte. Han indstævnedes derfor samtlige sine kolleger i byens råd, rådmændene Niels Hansen, Peder og Jens Lauridsen, de 24 mænd og fire navngivne blandt de bedste borgere, for at de kunde angive, om de havde noget at beskyldte ham

for. Særlig indstævnedede han borgmester Chr. Carstensen, om han havde andet at beskyldte ham for end det, som var blevet indbragt for højesteret. N. Hansen og Engelstoft har givet en rosende påtegning på denne sag, og efter denne er indført i rådstuebogen en udførlig erklæring, som Worm ønskede, at alle rådmænd skulde underskrive. Dette er ikke sket, men indførelsen synes også kun at være en kopi. Sagens videre forløb angives ikke. — Worm havde en digterisk åre, og hans vers til kongehuset indbragte ham også en løn, idet Christian V for hans gode vers' skyld begunstigede ham med hensyn til tolden for 230 stude. Han oversatte Ovids metamorfoser og efterlod et håndskrift af historisk og politisk indhold. — Gift m. *M a r g r e t h e d e H e m m e r*, født i Ålborg 1643, død 1723, enke efter Karsten Tønnesen. Børn: Ole Worm. Gik i Kolding skole og blev lektor i Århus. Blev dr. phil. I 1700 opholdt han sig i Frankrig. — *C a r s t e n W o r m*, præsident (se denne). — En datter var muligvis *J y t t e W o r m*. (Litt. Winding: *Academia hafniensis* pag. 260. — Nordisk månedsskrift septbr. 1876 pag. 174. — Thårup i fortalen til Falsters satirer pag. XIV. — Personalhistorisk tidsskrift II 200. — Bircherods dagbog pag. 511. — Månedstidende pag. 134. — Rothe: *Brave danske mænd og kvinder I 447 ff.* — Falster: *Amoen phil. I 187*).

Worm, Villum. Konferensråd. Hans hustru, *E l s e L u x d o r f f*, stiftede et legat for Ribe bys fattige 1722 21. septbr. på 1000 rdlr.

Wulfsberg, Andreas. Død 1772. Postmester. Hans enke søgte at sælge embedet, men døde forinden.

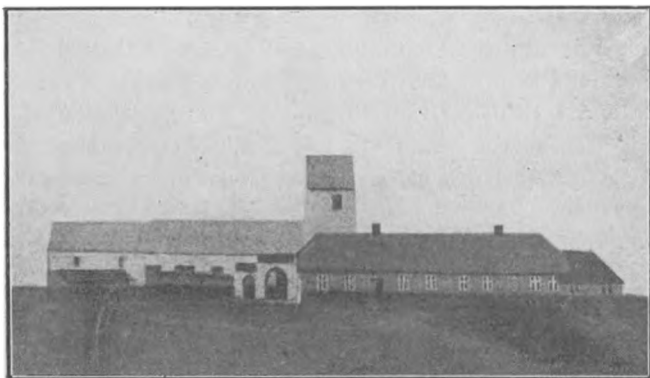
Zachariassen (Cochins eller Bochins), Oluf. Dansk skolemester fra 1711. 1714 var han genstand for et attentat, idet der kastedes sten ind gennem hans vinduer. 1718 måtte han gøre Peder Knudsens kone afbligt for nogle fornærmelige ord. Da nogle borgere lod deres børn gå i skole hos Morten Lauridsen, fratog han 1718 ved hjælp af byens tjenere børnene deres bøger, regnebrætter o. l. 1721 boede han i Sortebrødregade. 1742 gik han af på grund af alder og afløstes af Morten Lauridsen.

Ølgård, Christian Pedersen. Gift med *M a r e n P e d e r s d a t t e r H j e t t i n g*, der 1786 fik bevilling på at sidde i uskiftet bo. 1813 nævnes en defleged Ølgård.

- Ørbeck**, Thomas, borger og handelsmand. Død 1838.
- Ørtz**, Friderich Greve. Stiftamtmand 1750—54. Han havde kontor på Korsbrødregård. 1751 nævnes han greve og kammerherre, andetsteds greve von Øertzen til Neunhoff og Birchemain. Siden ceremonimester ved hoffet. Død 1779. Gift ¹⁾ med Maria Svane, med hvem han 1743 lå i proces; ²⁾ med Sophie Amalie komtesse Brockdorff. —

Rettelser og tilføjelser.

- Baggesen**, Bagge. Købmand. Rådmand. Han døde 1681 (se Saml. til jysk hist. og top. VIII. Stamtavler over slægterne Baggesen og Carstensen). Slutningsbemærkningen om værge-målet må da gå på en anden af samme navn.
- Beck**, Nicolai. Opnåede 1760 24. jan. bevilling som kæmner. Han skulde kun holde tyr til Nørreport og fik derfor afgrøden af Nørreports tyreng.
- Carstensen**, Caspar Christopher. Borgmester. Han døde 1715 (se Saml. til jysk hist. og top. VIII). Bemærkningerne for 1722 og 1729—30 samt dødsåret 1737 (?) må da gå på en anden af samme navn.
- Cruse**, Johan Adolf. Født i Kiel. Hoboist (spillemand) ved Riberske regiment. Tog 1790 14. jan. borgerskab som lærredshandler og lærredsfabrikør.
- Goldbeck**, Arent Pedersen. Toldvisitør c. 1735. Han havde været i Gabells tjeneste.
- Guttschlag**, Gottfried. Skarpretter. Død 1746. Der antoges ingen ny i hans sted, men ansattes kun en natmand til de nødvendigeste forretninger.

Nørre Nebel Kirke og Skole paa Pastor Stampes Tid;
men efter Kirkens Restauration.

Nørre Nebel Kirke.

Ved Læge *Hans Torbøl*, Nørre Nebel.

Det er Hensigten i det følgende at give en Skildring af Nørre Nebel Kirke og Kirkegaard, saaledes som de henlaa ved Midten af forrige Aarhundrede.

Emnet kan paa Forhaand synes kun at have stedlig Interesse; men vi kan gaa ud fra, at baade Kirker og Kirkegaarde overalt i Landet paa dette Tidspunkt henlaa i en lignende vanskøttet Tilstand. Skildringen vil saaledes ogsaa blive en Art Tidsbillede. Hensigten er tillige at omtale Personer og Begivenheder i Tilslutning hertil.

Det er Pastor Stampes Optegnelser, som sætter mig i Stand til at gaa saa langt tilbage i Tiden. Disse findes delvis bevaret i Nørre Nebel Præstearkiv, og det vil da være i sin Orden først at nævne nogle Data vedrørende hans Liv.

Pastor Jacob Stampe blev født i Viborg i Aaret 1800.

Hans Fader var Avlsbruger og Værtshusholder. I 1834 blev han Præst i Aastrup og Starup, og fra 1844 og til sin Død i 1870 var han Præst for Nørre Nebel og Lyddum Menigheder. Han var gift med en Degnedatter fra Hvirring ved Horsens, Charlotte Nikoline Grundahl. I Ægteskabet var der 2 Sønner, hvoraf den yngste, Georg, døde 1853, ca. 10 Aar gammel. Den ældste blev theologisk Kandidat. I Krigen 1864 aftjente han sin Værnepligt som Løjtnant; men han kom hjem fra Krigen som dødssyg og døde kort efter sin Hjemkomst i Nørre Nebel Præstegaard af en Lungelidelse. Faderen har efter hans Død udgivet en Digtsamling af ham, blandt hvilke der findes gode Ting. Han var afholdt af alle og skildres som en lovende, ung Mand.

Idet Familien døde, blev Pastor Stampes Optegnelser liggende i Nørre Nebel Præstegaard. Med disse i Haanden vil vi da nærme os Nørre Nebel Kirke og anstille Betragtninger over, hvorledes den og dens Omgivelser saa ud for henved 80 Aar siden, altsaa i Tiden omkring 1850.

Om Kirkegaarden siger han:

»Rundt om den er et Stendige, men iøvrigt er den ikke bedre vedligeholdt end andre jyske Kirkegaarde, »altsaa med højt Græs paa Gravene og med urene »Gange. Ofte bliver den besøgt af Faar og Kreaturer, »der efterlader deres Urenligheder og derved gør et »ubehageligt Indtryk paa den, der kommer der.«

Tildels for Indtægternes Skyld, men vist ogsaa for at faa lidt Orden i Tingene, udlejede man Kirkegaarden til Høslæt. Lejen varierede de enkelte Aar mellem 1 Rdl. og 1 Rdl. og 3 Skl.

Betragter vi nu selve Kirken udvendig, vil vi se, saa snart man gør os opmærksom paa det, at den er noget forbygget. Selve Højkirken er for lav baade i For-

hold til Taarnet og Koret. Denne Vandalisme, om man saa maa sige, skete i Pastor Stampes Tid.

Beboerne ejer Kirken. Den blev købt for omtrent 6000 Rdl. C. af Teilmann paa Skrumsager i Aaret 1804. I Aaret 1750 har den været ejet af den samme Familie, hvilket ses af nogle Jernbogstaver samt nævnte Aarstal paa Kirkens østre Gavl, der da har været under Reparation.

Pastor Jacob Stampe.

Pastorinde Charlotte Stampe

Pastor Stampe skriver:

»Det er en anselig Kirke med højt Taarn. Højkirken
»har været $1\frac{1}{2}$ Alen højere, end den nu er; ved Repara-
»tionen 1849 blev den gjort lavere. I dette Aar blev
»nemlig foretaget en Hovedreparation paa Kirken. Hele

»den øverste Del, nemlig alt Træværket, blev fornyet, »ligesom og en stor Dæl af Blyet blev omstøbt. I hele »Højkirken blev indlagt nye Bjælker. Da Beboerne dels »havde Vanskelighed ved at gøre den saa høj som før, fordi »det var dem besværligt at skaffe nye Bjælker og dels vel »heller ikke havde saa megen Lyst dertil, blev den øverste Del af Højkirken gjort $1\frac{1}{2}$ Alen lavere. Hertil »havde de ingen Tilladelse, og de blev for denne deres »Selvraadighed dømt af Kultusministeriet til at betale »til Skolelærerhjælpekassen, hvad der derved blev sparet i Bly, hvilket ansattes til at være af en Værdi af »250 Rdl. De blev betalt i Slutningen af Aaret 1851. At »de ikke blev betalt før, hidrører fra, at Beboerne paa »alle Maader søgte at forsvare sig mod Provstens Klage »over dem. Denne lod endog optage Forhør over Kirkeværgerne og alle de Haandværksfolk, der havde haft »med Reparationen at gøre. Imidlertid faldt dog dette »Forhør ud til Fordel for Beboerne, men derimod ikke »saa ganske dette Oversyn, som de lod foranstalte. Halvdelen af Synsmændene var ikke paa deres Side. Jeg »hjalp Beboerne, hvad jeg kunde.«

Som man vil forstaa af Pastor Stampes Beretning, dølger der sig noget bagved Linjerne. Gangen er da, saavidt man kan forstaa, den: Kirken er blevet »udsat«, som man siger, og man har da trukket Reparationen ud saa længe som muligt. Folk var den Gang langt mere bange for offentlig Gæld, end de er nu, og Kirkeværgeren, Christen Nielsen Høy i Kroggaard, nordligst i Sæding By, var som Kirkeværge Sjælen i denne Reparation. Han havde regnet ud, at man ved at gøre Kirken $1\frac{1}{2}$ Alen lavere samt ved at gøre Taget saa smalt, at det netop dækkede Muren, kunde sælge saa meget Bly, at det kunde betale Reparationen og maaske lidt til. Det er jo almindeligt, at Kirketaget naar nogle Tommer

udenfor Muren. Denne Udvej faldt ganske i Pastor Stampes Smag. Han var en økonomisk Mand, der havde Orden i sine Pengesager, og han hjalp, siger han jo selv, Beboerne, hvad han kunde.

Efter gamle Folks Beretninger er det gaaet saaledes til:

Først trak man Reparationen ud saa længe som muligt. Da det ikke kunde gaa længere, greb Beboerne med Christen Høy i Spidsen selv ind og betalte Udgifterne med de Penge, som indkom ved Salget af det tiloversblevne Bly. Overfor Myndighederne søgte man nu i et Par Aar at bevise, at alle og enhver havde handlet i god Tro: Man kunde ikke skaffe Bjælker, som var lange nok o. s. v. Men da Bøden var betalt, gned Folk sig i Hænderne, fordi Sognet var sluppet saa billigt fra den Historie. Ingen har haft Sans for, at Kirken ved denne Omkalfatring er bleven ringere og mere uanselig, saaledes som den er det endnu den Dag i Dag. Naar Tagbygningen igen skal restaureres, maaske om et Par Hundrede Aar, vil man maaske atter føre Kirken tilbage til dens oprindelige Skikkelse.

Det var Pastor Stampes gamle Fjende, »Fritænkeren« Christen Nielsen Høy, som han her arbejdede sammen med.

I Pastor Stampes Optegnelser fra Aaret 1852 faar han følgende Nekrolog:

»I Sædding døde den 21. Oktober 1851 en ikke umærkelig Mand, nemlig Gaardmand Christen Nielsen Høy »i Krogggaard. Han var født i Nebel den 30. Juli 1788 »og nød i sin Ungdom den for Bønderbørn sædvanlige »Undervisning. Efter at være bleven Soldat, fik han »Bestilling som Korskriver¹⁾, og da han blev fri for

¹⁾ Kor var en militær Inddeling; Schleppegrell var vist en Tid Chef for 2. Jægerkor. Man talte ogsaa i 3 Aars Kriegen om det frivillige RiberKor.

»Krigstjeneste, blev han Politibetjent, fra hvilken Bestilling han dog fik sin Afsked, efter Rygtet, fordi han »smuglede Gæs over til Skaane. Penge tjente han; thi »han hævede fra denne Tid Renter af en kongelig Obligation, stor omtrent 1600 Rdl.

»Han kom her tilbage til Sognet og blev den 1. Maj »1824 optegnet her i Kirken og paa samme Dag havde »ogsaa 2de Søstre af ham Bryllup her i Kirken. I København skal han have avlet Børn med et Fruentimmer, der døde paa Fødselsstiftelsen, hvor disse Børn »blev af, vidste han nok ikke selv. Han var et godt »Hoved, men en Fritænker; den 2. og 3. Trosartikel forsøgte han aldeles ifølge Sagnet; thi selv har jeg ikke »hørt ham ytre saadanne Meninger. Formodentlig har »han lært sit Fritænkeri i København. Han boede som »Gaardmand i Kroggaard nogle Aar og flyttede saa til »Gjording Sogn, hvor han ligledes ejede en Gaard. Han »levede her i 17 Aar, men var i Almindelighed ikke lidt. »Derfor kom han igen til Kroggaard og levede her noget »over 4 Aar.

»Hans Kundskaber var ualmindelige for en Bonde, »men han brugte dem ikke altid paa en god Maade. De »højere Stænder var han forbitret paa, uden Tvivl fordi »han ikke selv hørte til dem, da han, som det synes, var »en meget forfængelig Mand. Embedsmændene og især »Præsterne var ham en Torn i Øjet, og han forsøgte paa »enhver Maade at fortrædige dem og nedbryde deres »Agtelse. Dog skylder jeg Sandheden at tilføje, at han »altid var høflig og artig imod mig, naar jeg undtager »den første Tid, han sad i Forstanderskabet²⁾. Bønderne havde megen Tillid til ham, og han blev meget

²⁾ Fra 1841 til 1867 havde vi Sogneforstanderskaber, for hvilke Sognepræsten var født Formand. Disse kaldtes senere Sogneraad.

»spurgt til Raads af dem, dog tvivler jeg paa, at det »altid var honnette Sager, han havde med at gøre.

»Siden Rigsdagsvæsenet kom i Gang, var det mest »med slige Sager, han beskæftigede sig, og ved Folkestingsvalget i Varde den 4. Decbr. 1850 manglede han »kun ganske faa Stemmer i at blive valgt. Dog denne »Post havde han vist ikke været voksen og lige saa lidt »skikket til; han var et hidsigt og opfarende Menneske. — Sine Religionsmeninger dulgte han ingenlunde for »dem, der vilde høre paa ham, og nogle faa blev vel »smittet af dem, men han tabte dog mere og mere sin »Agtelse blandt Bønderne. Ved Tidsomstændighederne »var han bleven en formuende Mand, men Bondearbejde »havde han ikke synderlig Lyst til; og jeg tror heller »ikke, han forstod sig ret derpaa. Ved Kommuelignin»gen forekom han mig at være partisk for sin Familie. »Han skrev stundom noget i Avisen, som oftest lumsk »og uheldigt, vel med nogle gode Idéer, men som igen »var blandede med mange besynderlige og urigtige Me»ninger. Han var kun kort Tid syg, men led meget i »sine sidste Dage.

»Som ses af hans Navn, var han af den Høy'ske Fa»milie. Denne er meget udbredt her i Pastoratet og til»lige velhavende. En anden meget udbredt Familie er »den Christensen'ske, fra hvilken Pastor Christensen i »Ho og Oksby nedstammer. De er omtrent lige store, »og til hver især henhører omtrent 14 Familier. Det »synes, som om den Christensen'ske Familie er den mest »dannede, den Høy'ske derimod den mest velhavende.«

— Man stifter ovenfor Bekendtskab med 2 Mænd. Pastor Stampe tilhører den ældre Tid og har dens Me»ninger. Han vil, at Underklassen skal være »artig«, men man synes om ham, fordi han dømmer saa retfærdigt, som han kan ud fra sine Forudsætninger. Christen Høy

er den nye Tids Mand, der vil Klassernes lige Rettigheder.

Ved Folketingsvalget den 4. Decbr. 1850 havde Christen Høy Herredets Provst, Provst Tobiesen, Thorstrup-Horne, som Modkandidat, hvad Pastor Stampe ikke omtaler. Og Valgmødet var, efter hvad ældre Folk meddele, henlagt til Varde Kirke. Her stod han altsaa overfor den Mand, med hvem han faa Aar i Forvejen havde haft Bryderier angaaende Kirkens Restauration. Man kan tænke sig, at Valgmødet var henlagt til Varde Kirke for at hævde Overlegenheden baade paa det gejstlige og det politiske Omraade. Maaske har man paa en blid Maade ladet Bønder og Smaakaarsfolk vide, hvad Skidt, de var kommen af. Traditionen fortæller i alt Fald, at Christen Høy ved denne Lejlighed bandede i Kirken.

Christen Høy har efter alt at dømme været en af de Murbrækkere, som enhver ny Tid behøver for at naa ind under mere ideelle Samfundstilstande. Derfor har ogsaa Repræsentanterne for den gamle Tidsaand været ham paa Nakken.

I hans Spor er siden andre Bønder her fra Egnen naaet ind paa Rigsdagen, saaledes Bollerup-Andersen i Ølgod.

Efter disse Afvigelser vil vi med Pastor Stampe gaa ind i Kirken og især dvæle ved det, som Pastor Stampe saa, men som nu ikke mere findes.

En af de Ting, som Folk i vore Dage kun sjælden tænker paa, naar de gaar ind i en Kirke, er den Omstændighed, at enhver gammel Kirke ogsaa er en Begravelsesplads. Maaske ligger de 12 første Præster efter Reformationen samt deres Hustruer foruden mange andre gode Folk begravet inde i N. Nebel Kirke. Den sidste Præst som blev begravet i N. Nebel Kirke, var Niels Holst. Han døde 27de Januar 1782 og blev begrav-

vet i Kirken den 4. Febr. samme Aar. De følgende Præsters Grave finder vi ude paa Kirkegaarden.

Lige neden for Knæfaldet foran Alteret finder Pastor Stampe en Træramme, hvorpaa han læser følgende:

»Herunder hviler udi Herren den hæderlige og vel-lærte Mand, Hr. Jacob Pedersen Høst, fordum Sognepræst til Nebel Kirke, som døde den 8de Novbr. 1674 i hans Alders 53. Aar. Gud give hannem en ærefuld Opstandelse med alle Guds Børn.«

Det var den yngre Høst, her ligger begravet. Han var den sjette Præst efter Reformationen og sin Fader, Peder Christensen Høst's, Efterfølger. Den første lutheriske Præst var ogsaa en Høst, Jacob Høst. Han havde tidligere været Munk. En Søn af ham, Christen Jacobsen Høst, blev født i Nørre Nebel 1548 og var Præst i Lunde-Outrup fra 1573 og til sin Død 1631, ialt i 58 Aar. Muligvis er de alle af samme Slægt. Derimod hører man intet om, at den ret udbredte Familie Høst skulde nedstamme fra denne Slægt, medens en anden udbredt Familie, Barfod, som vi siden skal se, gør Fordring paa at nedstamme fra N. Nebel.

Familien Høst var ret udbredt her paa Egnen paa dette Tidspunkt. En Broder til Præsten, Jacob Pedersen Høst, nemlig Christen Pedersen Høst, var Degn i N. Nebel, en anden Broder, Claus, boede i Sædding, en tredie Broder, Lauritz, boede i Præsteby, og en Søster, Mette Bergitte, var gift med Hans Bart-Bartskjær i Jerne. Selv fik Jacob Pedersen Høst Tilladelse til i Aaret 1660 at ægte Anne Poulsdatter i Henne, rimeligvis en Datter af Præsten Poul Christensen Skads, med hvem han var beslægtet i tredie Led. Man lægger Mærke til, at der paa ovennævnte Gravminde staar: »Sognepræst til Nebel Kirke«. Dette lyder lidt underligt, thi Nørre Nebel og Lydum har udgjort et Pastorat, saa længe ældre Folk erindrer.

Gaar vi nu med Pastor Stampe ned i Gangen, finder vi, at der foran Taarnet eller foran det nuværende Orgel er en Træramme, hvorpaa vi læser:

»Herunder hviler hæderlig og vellærte Mand S. H. »Christen L. Bang, fordum Sognepræst til Nebel og Lydum i 7 Aar, som var født i København, døde den 31. »Maj Anno 1689 og venter en hæderlig Opstandelse.«

Ogsaa dette Gravminde er nu forsvunden.

Ved at sammenligne disse to Indskrifter ser vi, at Lydum er bleven Anneks til Nørre Nebel i de 8 Aar fra 1674 til 1682, da Bang blev Præst. Var nu Bang eller hans Formand, Hans Pedersen Friis, den første Præst for begge Menigheder? Vi skal siden se, at Bang var den første, og Friis var den sidste Præst ved Nørre Nebel Kirke alene.

Man læser i Fædrelandshistorien, at efter Reformationen 1536 blev mange smaa Sognekald lagt sammen, fordi Præsterne nu fik Lov til at gifte sig, de smaa Menigheder kunde ikke underholde en Præstefamilie. Dette skete ikke lige straks efter Reformationen i disse Sogne. Lønne Sogn er et af de mindste. For at bøde herpaa lader det til, at Nørre Nebel Sogns Kongetiende muligvis straks efter Reformationen er tildelt Lønne Præst. Da saa den sidste Præst i Lønne, Jens Hansen Rusk, i Aaret 1611 blev brændt paa Kjærgaard Ting paa Grund af Trolddom, blev Lønne Anneks til Lydum, og dermed gik Indtægterne af Nørre Nebel Sogns Kongetiende til Præsten i Lydum. Hvorledes det gik til, at Nørre Nebel Sogns Kongetiende siden tilfaldt Præsten for Nørre Nebel og Lydum, kan Pastor Stampe se af »en Del Papirer«, som han havde laant af Pastor Brandt i Henne, heraf manglede dog baade Begyndelsen og Slutningen.

Det fremgik af disse, at den omtalte Præst Christen Lauritzen Bang havde været »en saare god Mand« for

Nørre Nebel-Lydum Præstekald. Han blev Præst for Lydum og Lønne saa vidt vides i 1677.

Da Præsten Hans Pedersen Friis i Nebel døde i Aaret 1682, hvis Virksomhed udfyldte de 8 Aar mellem Høst og Bang, laa det nær, om Bang havde taget Nørre Nebel ind under Lydum som Anneks i Stedet for Lønne og var forbleven i sin gamle Præstegaard. Nørre Nebel ligger Lydum nærmere end Lønne og er et mere frugtbart og tættere befolknet Sogn end Lønne.

Dette havde været et godt Bytte; men i Stedet for flytter han til Nørre Nebel og tager Lydum, sit gamle Hovedsogn, ind under sig som Anneks.

Foreningen af Sognene Lydum og Lønne var unaturlig, idet Lydum Præst skulde igennem Nørre Nebel Sogn for at naa hen til sit Anneks.

Lydum Sogn ligger nemlig nordøst, og Lønne Sogn vest for Nørre Nebel. Lydum Præst kunde næppe finde en kortere Vej til sit Anneks end forbi sin Kollegas Dør.

Antagelig har det ogsaa været generende, thi de Lydum Præster benyttede en Vej, der gik et Stykke nord for Præstegaarden, og som endnu paa Stamples Tid kaldtes Præstevejen.

Da Pastor Bang flyttede til Nørre Nebel, begik han, kan vi sige, tre Genistreger. For det første gjorde han sit tidligere Hovedsogn, Lydum, til Anneks. Dernæst var der nogle Enge i Nebel Marsk, der tidligere havde tilhørt Lønne Præstegaard ovre paa Lønnehede, som han nu fik lagt ind under Nebel Præstegaard, dernæst fik han Nørre Nebel Sogns Kongetiende, der burde have fulgt Lønne Sogn og være gaaet til Henne, idet Lønne nu blev Anneks af Henne, tildelt Nørre Nebel-Lydum Kald mod at svare Henne Præst 3 Td. og 6 Skp. Byg om Aaret.

Denne Afgift til Henne Præst er bleven betalt indtil

for faa Aar siden, da den nye Præstelønningslov traadte i Kraft.

Muligvis har der til en Begyndelse hersket gensidig Tilfredshed med denne Ordning. Præsten i Henne, Knud Michelsen Guldager, var Pastor Bangs Svigerfader. Den første fik jo da ogsaa nu Indtægterne fra Lønne Sogn. Men medens der ingen Klager har været over, at Nørre Nebel Præstegaard fik Engene, har der været Stridigheder om Nørre Nebel Sogns Kongetiende i næsten 100 Aar. I 1733—34 mellem Præsterne Oluf Sandberg i Henne og Michel Engel i Nørre Nebel. Og Pastor Wißborg, der var Præst i Henne-Lønne 1764—70, rejste atter Sagen.

Præsterne har disponeret mere frit over deres Indtægter i gamle Dage end senere. Præsten Borken Tøstesen, Præst i Nørre Nebel fra 29. Septbr. 1578 til 1. April 1592, da han døde, modtog saaledes en Gang et kongeligt Brev om inden Paaske at indløse sin Præstegaard og dens Tilliggende, som han havde pantsat. Denne Sag har han rimeligvis faaet ordnet, idet han var en af de Mænd, der underskrev Christian den Fjerdes Hyldestakt i Aaret 1584.

Lignende Familiedispositioner som de omtalte ligger der aabenbart til Grund for, at Nørre Nebel Præst aarlig har maattet udrede 3 Td. og 6 Skp. Rug samt 7 Td. og 4 Skp. Byg til Præsten i Sønderho paa Fanø; men Anledningen er ukendt.

Pastor Stampe anser det for rimeligt, at alle Præster før Høyers Tid ligger begravet inde i Kirken. Det berettes saaledes, som alt berørt, at Hr. Holst, den sidste Præst før Høyer, den 4de Febr. 1782 blev nedsat i Kirken, om hans Enke, Else, f. Bang, der døde 1787, ogsaa blev det, ved Stampe ikke, men han anser det for rimeligt.

Om dennes Formand, Henrik Hansen Vassard, blev begravet i Kirken, ved man heller ikke til Bestemthed. Han var født 1711. Ifølge Stampe blev han i 1736 kaldet til et Kald af Christoffer Rosenkrantz, men trøstede sig ikke til at aflægge den befalede Ed. 1737 blev han imidlertid Præst i Favner i Trondhjems Stift; men det var saa vidtløftigt et Kald, at han 1740 maatte holde Kapellan. Han blev saa kaldet til Nørre Nebel—Lydum d. 4. Aug. 1741. Om hans Begravelse finder Pastor Stampe følgende i en gamle Tilsynsbog: »Den 29. Jan. 1777 blev Hr. Vassard begravet og døde i hans Alders 66. Aar. Ingen Ligprædiken blev holdt over ham, sædvanlig Jordpaakastelse, som skete af Hr. Provst Brorson i Lunde. Degnen Brandt og Skoleholderen Laust Christensen i Lydum sang ved Graven denne Salme: »O, kære Sjæl, frygt aldrig mere.«

Denne Beretning, at der ingen Ligprædiken blev holdt, eller der ikke tales om nogen Deltagelse, lyder lidt underlig. Maaske hænger det sammen med hans Sygdom. Hvilken Sygdom det, var, han led af, ved man ikke, men allerede 54 Aar gammel fik han sin senere Efterfølger, Pastor Holst, som Kapellan. Vassard har muligvis været stridbar, saaledes havde han Stridigheder med to af Herremændene paa Lydumgaard, Ritmester Blom og Jens Vindfeld; men da disse Stridigheder angik Embedsindtægter, kan han saa maaske paa anden Maade, siger Stampe, have staaet paa god Fod med dem.

En Søn af ham, Johannes Vassard, blev født i N. Nebel Præstegaard 12. Febr. 1754 og døde som Sognepræst for Lunde-Outrup 1820. Denne døde barnløs. Om han har haft flere Sønner, vides ikke, derimod fortæller Kirkebogen, at en Jomfru Vassard ofte har holdt Børn over Daaben.

Hans Efterfølger, Niels Holst, kom, som alt omtalt, hertil i 1765 som Kapellan. Han blev straks indlogeret i Præstegaarden, men da han var en stridbar Natur, er han rimeligvis snart stødt sammen med Vassard eller maaske ogsaa med Madammen, og allerede samme Aar finder vi ham indlogeret i Skolehuset oppe ved Kirken. Her er han saa rimeligvis stødt sammen med Degnen Brandt. Og man har da snarest mulig faaet ham anbragt henne i Lydum, hvor han fik den ene Halvpart af Lydum Annekspræstegaard.

Man fortæller, at han engang mødte med sit Køretøj for Døren for at faa Degnen med til Lydum paa et Tidspunkt, da han vidste, at denne barberede sig. Og Degnen maatte saa tage med til Lydum halvbarberet for ikke at faa Lov til at løbe bagefter. Til sidst gjorde han Degnen Brandt det saa broget, at denne maatte søge bort herfra og blev Degn i Jerne.

Imidlertid fandt han dog et Menneske, med hvem han slog sine Pjalter sammen, nemlig Jomfru Else Bang. De havde Bryllup den 25. Marts 1770, og Aaret efter havde de en Søn, der ved Daaben i Lydum Kirke, første Søndag efter Trinitatis, fik Navnet Ulrich Adolf efter den daværende Ejer af Lydumgaard, Oberstløjtnant Trappeau. Barnets Moster, Maren Bang, holdt det over Daaben. Man kunde fristes til at mene, at disse to unge Piger, Else og Maren Bang, kunde være Efterkommere af den bekendte Præst Christen Lauritzen Bang, den første Præst over baade Nørre Nebel og Lydum.

Den Mulighed er ikke udelukket, at deres Fader, Maler Peder Jensen Bang i Svendborg, stammer her fra Egnen.

Efter at have været Kapellan i 12 Aar, blev Niels Holst altsaa i Aaret 1777 Præst for hele Menigheden.

Om han blev kaldet til Præst af Kongen eller af Herremanden paa Lydumgaard, anser Pastor Stampe for et aabent Spørgsmaal. Imidlertid blev hans Lyst til Stridigheder og Personligheder ikke mindre med Aarene. Heller ikke hans Kone gik Ram forbi. Saaledes fortælles der, at han var slem til at staa og stikke efter hende paa Prædikestolen. Naar han talte om dem med »de runde og trinde Ansigter«, vidste Menigheden, hvor han vilde hen, fordi disse Egenskaber passede paa hendes Ansigt. Undertiden lugtede hun Lunten; naar han i Ugens Løb havde udspekuleret noget ganske fortrinligt, som han vilde sige hende i sin Prædiken, og hun tog sine Forholdsregler. Pastor Stampe fortæller herom: »Naar hun ikke vilde i Kirke, og han ellers havde forberedt sig paa nogle Stiklerier til hende og saaledes saa sig skuffet i sine Forventninger at kunne bruge dem, plejede han at sige til hende: »Vil du da være en Hedning.«

Man forstaar, at der endnu paa Pastor Stampes Tid har været adskillige Krøniker i Omløb om Pastor Holst, men som den forstaaende Mand vil Stampe ikke gengive de andres Overdrivelser og tilføjer undskyldende:

»Han skal iøvrigt have været en besynderlig Mand, og han skildres af mange som et halvgalt Menneske. Hvorvidt der er en Sandhed i disse haarde Domme om ham, skal jeg lade staa ved sit Værd, saa meget er vist, at Bonden ofte gaar for vidt i sine Domme over andre, især naar disse begynder at have den offentlige Mening imod sig.«

Pastor Holst blev, som allerede meddelt, begravet som den sidste Præst inde i N. Nebel Kirke d. 4. Febr. 1782. Hvor i Kirken, ved man ikke. De følgende fire Præster: Høyer, Bloch, Stampe og Rasmussen, der tilsammen var Præster for Nørre Nebel—Lydum Menig-

heder i mere end 100 Aar, ligger begravet paa Kirkegaarden. Rasmussen døde i Embedet 25. Okt. 1885. Disse fire var alle meget ansete og dygtige Mænd. Men vi var nu kommen ind i en Tidsalder, der indsaar det uhygiejniske i at begrave Lig inde i Kirken.

Var det da kun Præster, der nød den Ære at blive begravet inde i Kirken? Ingenlunde! I gamle Dage har der her i Sognene saa at sige levet »et Folk af Konger og Præster.« I Nærheden af Pastor Holst's Grav foran Alteret finder Pastor Stampe en smuk Gravsten, hvorpaa der staar: »Her hviler i Herren salig den velagtede Mand Jens Christensen af Nebel, fordum her Kirkeværge, nu salig hos Herren, som døde 1643.«

Denne Sten tillige med Gravminderne over de gamle Præster er fuldstændig forsvundne siden Pastor Stampes Tid. Tilbage har vi to vanskøttede Gravsten. Den ene har man, siden Pastor Stampes Afhandling er skrevet, slæbt fra Kirken ud i Vaabehuset og faaet den saa afslidt af Folketraad, at man ikke mere kan læse, hvad der har staaet paa dens midterste Parti. Paa denne Sten læser Stampe følgende: »Herunder hviler ærlig og velagtede Mand Hans Gjødson af Bolkjær, fordum kgl. Majestæts Delfoged udi Kjærgaard Birk og Kirkeværge til Nebel Kirke, som salig hensov den 19. Jan. 1662 i sin Alders 49. Aar med sin kære Hustru gudfrygtig, ærlig, dydsirede Quinde Abelone Pedersdatter, som sødelig hensov i Herren. De forvente efter denne rolige Søvn en glædelig og ærefuld Opstandelse.« Paa Siderne af Stenen staar to Vers, som vi endnu kan læse:

»Til Døden dit Hus du maa beskikke,
Naar Herren kommer, ved du ikke,« og

»At tælle lær mig, o Gud, mine Dage,
som Skibe og Fugle de løbe ved fage.«

Ved Enden af Stenen læser han Ordene:

»Hvo her vil strides for Livsens Krone,
fra Arbejd hvile de døde i Herren.«

Medens denne Gravsten efter Stampes Tid er flyttet fra Kirken ud i Vaabenhuset, er der sket en Flytning i modsat Retning med en anden Gravsten. Herom siger Pastor Stampe:

»Lige indenfor Kirkedøren ligger en smuk Gravsten, som før laa nær ved den østlige Side af Vaabenhuset, men som nu af Beboerne er flyttet ind, hvor den nu ligger; det vil ikke vare længe, før den vil blive ødelagt af Fodtrin. Det derpaa afbildede forestiller Christi Gravlæggelse, Opstandelse, Christus med Korset og Moses med Slangen i halvophøjet Arbejde og følgende Inscription: »Her hviler ærlig og velagtet Mand Christen Madsen af Sædding, fordum Ridefoged paa Frøstrup, som døde i Herren den 10. Juni 1666 ætatis (Alder) 67 Aar, med sin kære Hustru ærlig og gudfrygtig Quinde Inger Christensdatter, som salig hensov i Christo i hendes Alders 60. Aar den 2den Novbr. Anno 1652, hvis Sjæl Gud hafver.«

Ovenfor Inskriptionen staar paa et flagrende Baand:

»Vær trøstig, jeg har overvundet Verden.

Joh. 16.«

Pastor Stampe har desværre haft Ret. Næppe vil nogen finde ud af i Dag, hvad der har staaet paa disse vanskøttede Sten; men er det ikke, som om Stenene taler gennem disse Ord til os. Man ser sig uvilkaarligt omkring: Hvor har disse Mennesker boet henne i Sædding, hvem er deres Efterkommere? Vi føler uvilkaarligt, at deres Efterkommere maa have en god Slægtsarv at tære paa.

Maaske kan Læserne endnu holde ud at følge mig en lille Omgang ind i Kirken. Nørre Nebel Kirke har en Herremands-Stol ligesom mange andre Kirker, nemlig den umiddelbart under Prædikestolen. Her findes Bogstaverne L. B. samt Aarstallet 1576. Denne Stol har været Lavritz Barfods til Sædding Storgaard, og hans Vaaben, »en bar Fod«, findes udskaaret to Steder.

Oppe i Koret paa Nordsiden findes en anden Stol, hvorpaa man læser: »Anne Lauritz Kuon 1576«. Man skønner deraf, at de adelige paa dette Tidspunkt har talt Egnens Sprog. Omtrent ud for hendes Stolestade staar nu Døbefonten. Det ser ud til, at den oprindeligt har været beregnet paa Neddypning af Børnene under Daa-ben; men den var allerede paa Stampes Tid delvis opfyldt med Cement, som den er den Dag i Dag. Stampe siger, at Menigheden skulde tvinges til at købe et Fad af Messing eller Tin. Nu er der ogsaa forlængst anskaffet Messingfad

Paa den øverste Stol i Højkirkens Nordside læser Stampe Navnet Maren Christensen. Denne Stol er forsvunden og har givet Plads for Varmeapparatet. Om den næste Stol siger han: »paa Døren af den Stol, hvori Præstekonen sidder, staar Anno 1701«. Stolen staar der endnu, men det forekommer mig, at Præstefruerne ikke har formaaet i Tidens Løb at hævde deres Besiddelse.

Omtrent ud for Indgangen paa Nordvæggen staar nu den saakaldte gamle Altertavle. Tidligere indtog den Orgelets Plads og lukkede for Hvælvingen under Taarnet. Paa denne har Præsten Niels Lauritzen Barfod udskaaret sit Navns Forbogstaver med en Kniv samt Aarstallet 1606.

Han var Præst ved Nørre Nebel Kirke fra 30. April 1592 til 16. December 1613, og han var en Søn af Lauritz Barfod til Sædding Storgaard. Efter at have nævnt

disse to Data henholdsvis for hans Ordination og Død, tilføjer Pastor Stampe: »Iøvrigt er mig intet bekendt om ham, og det lidet, jeg ved om ham, skylder jeg den nuværende Rigsdagsmand Barfod, der efter sit eget Sige, da han var her i Sommeren 1847, nedstammer fra den Barfodske Familie paa Sædding Storgaard.«

Man læser ligesom mellem Linjerne, at Stampe ikke rigtig stoler paa Frederik Barfod, den senere bekendte Historiker. Han har vist anset ham for noget af en Fusentast. Som Mand af den gamle Skole taler han andetsteds om Bonden, der forsømmer sit Arbejde, efter at »Rigsdagsvæsenet« er kommen i Gang.«

Paa den ene Side har jeg hørt den Paastand, at den nulevende Slægt Barfod ikke nedstammer fra Familien Barfod paa Sædding Storgaard, da den adelige Slægt for længst er uddød, paa den anden Side ser vi, at i alt Fald Medlemmer af den nulevende Familie Barfod regner med, at de stammer herfra. Muligvis har begge Ret. Efter hvad jeg har hørt af Folketingsmand S. Sørensen, havde alt Lauritz Barfod begaaet en Mesalliance. Hans Kone, Anne, var ikke adelig. Hun har intet Vaaben paa sin Stol i Kirken. Hun har end ikke været værdig til at sidde lige overfor sin Mand, men hendes Stol er bragt i Koret, og hun har faaet en saa jævn Betegnelse som »Lauritz's Kuon«.

Familien Barfod har naturligvis sin Stamtavle i Orden, siden den har en Historiker i sin Midte; men Pastor Stampe's Papirer alene giver et Indblik i, hvorledes den kan være udbredt fra disse Egne.

Den første Præst for baade Lydum og Lønne, Lauritz Nielsen Barfod, i Almindelighed kaldet den Gamle, var en Søn af Præsten Niels Barfod i Nørre Nebel, altså en Sønnesøn af Lauritz Barfod til Sædding Storgaard. Den tredie Præst for Lydum og Lønne var Lauritz

Lambertsen Barfod med Tilnavn Thorstrup. Hans Fæder var Lambert Poulsen Barfod i Thorstrup og Horne.

Vi ser af de mellemste Navne, at der i Mellemtiden foruden en Lambert ogsaa har været en Poul Barfod i Familien. Familien har opgivet sit Krav paa Adelskab og er bleven borgerlig.

Lauritz Lambertsen Barfod døde 1677, efter ham blev Christen Lauritzen Bang Præst for Lydum og Lønne, der, som omtalt, fik Lydum lagt ind under Nørre Nebel og flyttede derhen i Aaret 1682³⁾. Paa et Par af de næderste Stole paa Nordsiden, der paa Stampes Tid var Mandfolkestole, findes et Par interessante Indskrifter. Nu søger Familie og Paarørende jo som Regel ind i samme Stol. Til Gengæld var Stolene i Koret den Gang forbeholdt Kvinderne. Af den ene Indskrift fremgaar, at Snedkeren Michel Tusen i Tarp, Lunde Sogn, selvanden i Aaret 1576 har lavet Kirkens Stolestader (Skamler) i 26 Uger. Man faar det Indtryk, at han praler af sin Hurtighed og Dygtighed. 26 Uger er jo et halvt Aar. Rimeligvis har han da arbejdet i Kirken fra Majdag og til November. Det har »givet Spaaner«.

Vi har set af det foregaaende, at Kirkerummet er en stor Begravelsesplads; her ligger utvivlsomt Lauritz Barfod, hans Hustru, Anne, deres Søn, Præsten Niels, og mange andre og »forvente«, som der staar paa en af Garvstenene, »efter denne rolige Søvn en glædelig og ærefuld Opstandelse«.

Hvis vi tilfældigt befinder os i Nr. Nebel Kirke paa Dommedag og ser den ene efter den anden rejse sig og sige: »Hæer legger a«, vil vi sikkert forbavses over de mange; men jeg tvivler ikke om, at vi alt i alt vil befinde os i det allerbedste Selskab.

³⁾ Paa Præstetavlen i Henne Kirke staar 1683.

Gaar vi nu med Pastor Stampe ud paa Kirkegaarden, finder vi straks øst for Vaabenhuset »en stor blaa Sten«; der er ingen Indskrift paa den, men under den hviler Kirsten Tarp fra Sædding Nygaard. »Hun omtales med Berømmelse for at have været dygtig til at regne, ligesom hun og holdt Skole for Børn.

Nogle af de ældre Sognebeboere har gaaet i Skole til hende.«

Hendes Virksomhed ligger altsaa i Aarene omkring 1800.

Denne Sten slæbte nogle Haandværkere engang paa eget Beram ind i »Kalkhuset« ved Skolen for at slaa Skælkalk paa den. Men den daværende Ejer af Sædding Nygaard gjorde Indsigelse, dog ikke fordi de havde begaaet et absolut Brud paa Ejendomsretten; men fordi han mente, at Kjæsten vilde »gaa igen eller spøge«, om hun ikke fik sin Gravsten. Saaledes kom Stenen atter paa sin gamle Plads. Nu er den imidlertid havnet som Trappesten ved Indgangen til selve Vaabenhuset.

»Lidt længere mod Sydøst ligger tvende smaa Ligsten. Paa den ene af disse staar: »Her hviler Støvet af Anne Christensen, Enke efter Degnen L. Christensen, født i Nørre Nebel Aar 1714, døde i Præstøby den 25. Oktober 1803.«

»Ved Siden af hende hviler hendes Mand, paa hans Ligsten staar følgende Ord: »Her hviler Støvet af Lauritz Christensen, Degn for Nebel og Lydum Sogne, født i Sædding Aar 1732, døde i Nebel Degnebolig den 27. November 1796.«

Disse Gravsten er nu borte. En anden er endnu paa sin gamle Plads. Om den siger Pastor Stampc:

»I det nordvestlige Hjørne af Kirkegaarden ligger begravet den saa agtværdige og almenagtede Degn Christen Lauritzen.« Hans Gravsten har følgende Indskriftion:

»Salig Christen Lauritzen, født den 10de November 1760, var Skolelærer i Lydum Sogn i 15 Aar, og Degn for Nebel og Lydum i 35 Aar, døde den 15. Marts 1833.«

Øst for Kisten finder Pastor Stampe den ældste Gravsten. Og paa den læser han: »Her hviler i Herren ærlig og velagtede Mand Jens Christensen Toftum af Sædding, som hensov i Herren den 16. Maj Anno 1630 i hans Alders 54. Aar. Gud give hannem med alle Guds Børn en ærefuld Opstandelse.«

Ogsaa denne Gravsten er borte.

»Paa den norde Side tæt ved Kirken findes et op højet Begravelsessted af Mursten med en Træramme om. Herunder hviler en formuende Families tvende voksne Sønner. De var deres eneste Børn. Faderen, Jens Henriksen Høy af Sædding, døde faa Aar efter den sidste, og han ligger ved Siden af dem. Moderen lever endnu og bærer med kristelig Hengivenhed sin dybe Sorg. Gaarden blev solgt bort før hans Død, og Bygningerne af denne gode Gaard er nu paa et Aftægts hus nær spørløst forsvundne.«

Dette er nu ogsaa for længst borte. Gaarden laa mellem Jens L. Jensen's og Laust Mouridsen's, nærmest den sidste.

Man føler gennem disse Ord, at Pastor Stampe selv frygter for at blive barnløs.

Vi lader nu Pastor Stampe fortælle videre:

»Paa den søndre Side af Kirken er et Begravelsessted, der ligner Jens Henriksen's Sønner's. Under dette ligger den forrige Ejer af Christen Jensen's Gaard i Sædding. Manden kaldes i Almindelighed Peder Storgaard.

Paa tre andre Grave findes sortmalede Brætter med Gravskrifter. I det nordlige Hjørne staar et over den særdeles duelige Smed, Niels Jensen Stald af Nebel med sin Kone, de døde kort efter hinanden.

Paa den østlige Side er et sortmalet Bræt over Snedker Lars Iversen af Præsteby og et over Lauritz Petersen's Hustru Lene Nielsdatter af Præsteby; hun blev nedlagt i Graven under mangfoldige Taarer.

Paa samme Side af Kirkegaarden ligger og de tvende afdøde Præster.«

Nu omtaler han, hvad der staar paa Præsterne Høyer's og Bloch's Gravminder, men da enhver den Dag i Dag kan læse det med lidt Taalmodighed, forbigaaes det her.

Mere vanskeligt er det at finde ud af, hvad der staar paa Jomfru Graae's Gravsten, der ligger ved Siden af Pastor Høyer's. Paa den læser Pastor Stampe følgende: »Her hviler det Forkrænelige af Jomfrue Mariane Graae født i Viborg den 9de Januar 1730. Den 17de Marts 1816 døde hun i Nebel Præstegaard.«

Hun var i Familie med Fru Høyer, der var en Præstedatter fra Skjern og født Bering; men forøvrigt nok en af de ulykkelige gamle Jomfruer, der hos Slægtninge fortærede deres Naadsensbrød. Hertil kom hun fra Vilslev Præstegaard og fik to smaa Stuer anvist i Præstegaardens vestre Sidebygning. Maaske hænger hendes Optagelse sammen med, at Fru Høyer havde haft Held til at faa sine to Søstre gift fra Nørre Nebel Præstegaard.

Den ene blev gift med Sognepræst Christian Holt Cortsen til Henne og Lønne. De kom derfra til Aarsager og siden til Saltum og Hune i Vendsyssel. Den anden Søster blev gift med Pastor Vassard i Lunde-Outrup.

Fra Jomfru Graae's sidste Dage har Pastor Stampe en Anekdote, som der ikke er meget ved, men den kommer nu alligevel:

»Hun var nu gammel 86 Aar og næsten døv. Da hun

forlangte at faa noget Medicin, blev Distriktslæge Mourad fra Varde tilkaldt. Paa hendes Forlangende svarer han: »Ja, nu skal Gud snart lindre hendes Quide.« »Herre Gud,« svarede hun, der ikke rigtig forstod, hvad han sagde, »nu saa skal jeg da dø paa Tirsdag!« Han gentog sine Ord, og hun svarede atter: »saa skal jeg da dø paa Tirsdag.«

Det kom saa ogsaa til at passe, — paa det nærmeste da, hun døde nemlig om Mandagen.

Som man ser af det foregaaende, har der for 70—80 Aar siden ikke været mange Gravsten paa Nørre Nebel Kirkegaard, selv om man talte Træbrætterne med. Hvilket Værk kunde der ikke nu skrives om Nørre Nebel Kirkegaard, hvis en Mand gik derop og gennemgik ligesom Pastor Stampe de nu Hundrede og atter Hundreder af Mindesmærker. Disse tyder paa, at man nu interesserer sig mere for de Afdødes Minde. Men det er ikke gjort alene med at rejse en Sten og lade den tale. Det skrevne Ord har bedre Betingelser for at bevares saa at sige i det uendelige. Her har Pastor Stampe vist Vejen.

I samme Aand var det vi handlede for nogle Aar siden, da »Historisk Arkiv for Nørre Nebel og Lydum« udsendte Skemaer til hver Familie og bad Folk udfylde dem. For saa vidt Folk har fulgt Opfordringen, besidder vi her en Skat for Efterslægten.

Tillige siger vi til alle, baade unge og gamle, men især til de gamle: »Skriv Eders Erindringer«. Selvom I ikke synes, at det, I har oplevet, er af nogen Værd eller Betydning for Nutiden, kan det, ligesom Pastor Stampes efterladte Papirer, efterhaanden faa det. Og selv om I ikke synes, de skal indgaa i Sognets historiske Arkiv straks, vil de dog med Rette ende der om maaske halvtres eller tres Aar. Forhaabentlig bliver der efterhaan-

den i ethvert et Bibliotek med en Bibliotekar som Bestyrer, der tillige passer Sognets historiske Arkiv, og som gør sit til, at alle skrevne og trykte Sager, der vedrører Sognets Liv, saa vidt muligt tilflyder Arkivet. Efterhaanden vil Folk forhaabentlig begynde Historieundervisningen i Børneskolen med Sognets Historie og ikke ude i det himmelblaa.

Man har i flere Sogne udgivet Sognebøger, f. Eks. i Jernved, Starup og Lunde Sogne. Et saadant Arbejde fortjener al Sympati, men ikke alle Sognfolk kan magte det, eller rettere sagt, Interessen er ikke vakt endnu. En Sognebog er noget afsluttet, et Arkiv derimod er rod-aaben, naar man stadig sørger for Tilførsel fra nye Kilder. Historien fortsætter nemlig sin stadige Gang: Vi er alle med til at lave Verdenshistorie. Vore Anskuelser, vort Arbejde, kan paa mange uanede Maader være medbestemmende for Livets og Historiens Gang, og i jo højere Grad, des bedre Samkvemsmidlerne bliver.

Pastor Stampes Papirer er af stor Betydning for Nørre Nebel-Lydum Sognets Historie, ligesom for Egnen overhovedet. Desværre er enkelte Skrifter højst mangelfulde. Muligvis har senere Præster nu og da hugget et Blad til »en Fidibus« eller en Præstefrue til »en Papillot«. Hver Tid har jo sit Behov! Med desto større Om sigt bør der derfor værnes om disse af hans Papirer, som endnu er i Behold.

Endnu har vi glemt at omtale en Grav paa Kirkegaarden. Stampe fortæller, at der lige til venstre for Kirkeporten findes en Grav, hvorunder en Betler ligger begravet. Der var intet mærkeligt ved ham undtagen den Omstændighed, at han som ung Bondekarl var bleven solgt af Herremanden paa Klavsholm, til hvis Gods han var stavnsbunden, til en anden Herremand der paa Egnen, som manglede en Bondekarl til at springe Sol-

dat. Og Prisen var »en Hundehvalp«, nemlig Hvalpen af en Mynde.

Historisk og kulturelt set udfylder denne Grav et stort Afsnit i Nørre Nebel Sogns, ja i hele Landets Historie. Det er Enevældens Virkninger, som sætter sit Præg ogsaa paa disse Egne. Hvor Magten og Bestemmelsesretten glider over paa faa Hænder, misbruger disse faa altid i Længden deres Stilling. En Ting lægger man Mærke til, at i saadanne Tider er Folk navnsløse, eller de fortjener i alt Fald at være det. Det er Historien om en Herremand, der sælger en Bondekarl for en Hundehvalp, eller vi kan ogsaa sige, det er Historien om en Flok store Hunde, der bider Halsen over paa de smaa, og som de smaa Hundes Hvalpe, der vokser op og myrder de stores Unger og jævner Fortidens Spor. Sidste Del af Tragedien udspilles i vore Dages Rusland. Her i Landet er den overstaaet.⁴⁾

I Nørre Nebel Kirke og dens Kirkegaard giver Enevælden, dens Krige, Byggeforetagende og andre Vilkaarligheder sig Udslag paa den Maade, at det er først ved Tiden omkring 1800, Folk igen begynder fattigt og smaat at rejse Mindesmærker paa deres Afdødes Grave. Mens man skrev 1700, havde man andet at tænke paa. I mere end hundrede Aar har Luften været fyldt med Banden og Eder, med Overgreb og Hævnplaner. Saadanne Mennesker skaber ingen Udviklingshistorie. Hvilken Aand er det ikke, som en Modsætning hertil, der taler ud fra Gravstenene omkring 1660: Hans Gjødse af Bolkjær, der hviler ved Siden af »sin kære Hustru gudfrygtig,

⁴⁾ Det var under svedne Grin, vore jævne Haandværkere slog Gravsten i Stykker og fjernede andre Minder for 40—60 Aar siden. De havde en Forstaaelse af, at om ikke en smuk Gravsten tilhørte selve den onde Herremand Bramming, saa tilhørte den i alt Fald en anden Skurk.

ærlig, dydsirede Quinde Abelone Pedersdatter«, eller Ohristen Madsen i Sædding og »hans kære Hustru ærlig og gudfrygtig Quinde Inger Christensdatter«. Her er Navne, der staaar Mennesker bagved, som vi sætter Pris paa at stifte Bekendtskab med. »At tælle lær mig, o Gud mine Dage, som Skibe og Fugle de løbe vel fage.« Ogsaa disse Ord kan vi vel alle, naar vi er kommen lidt op i Aarene, skrive under paa.

Nu fik disse Mennesker tildelt deres Livsafsnit, mens man skrev 1600, vil andre mens vi nu skriver 1900. Hvilket Tidsafsnit er da det vigtigste med Hensyn til legemlige og aandelige Vækstbetingelser? Herom kan der maaske være delte Meninger. Men de Mennesker, hvis Levetid falder i et Tidsafsnit, hvor Vilkaarligheder hersker, og hvor ingen er sikret mod Indgreb og Misgreb ovenfra og udefra, faar paa Forhaand tildelt et Minus fremfor dem, hvis Levnedsløb falder i et mere ligevægtigt Tidsrum.

Hekseprocessen i Varde.

Af Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde.

I.

I den for den kristne Civilisation saa saare beskæmmende Periode, da Heksebaalene flammede, og Hekseforfølgelsesgalskaben uden Hensyn til Standsforskjel greb Befolkningen, havde Vardeegnen ogsaa sine Hekseprocesser.

Henimod 60 Processer er der foreløbig fundet fra Varde By og de 3 omliggende Herreder: V. og Ø. Horne samt Skast; Fanø er undtaget. Rimeligvis er alle endda ikke kommet med. Arbejdet er af forskellige Grunde ikke blevet saa grundigt som ønskeligt, og desuden har der aabenbart fundet adskillige Forfølgelser Sted, hvorom alle Spor er udslettet.

Hekseprocessernes egentlige Periode begynder i Danmark kort efter Reformationen og vedvarer omtrent til Aar 1700. Baalstraffen brugtes sidste Gang her i Landet 1693, og Heksen var da halshugget i Forvejen. Samtidig rasede der en endnu stærkere Forfølgelse andre Steder, i Mellems og Vesteuropa. At Forfølgelsen ved denne Tid blev saa voldsom, skyldes navnlig, at Romerkirken optog en hidsig Kætterforfølgelse, og at den protestantiske Kirke saa stærkt lærte om den Ondes Magt. Djævlen kom herved til at spille en over-

maade fremtrædende Rolle. Heksetroen, hvoraf der var Rester fra Oldtiden, udformedes nu til, at Menneskene kunde indgaa en Pagt med Djævelen. I Kristian IV's Frdn. af 12. Oktbr. 1617 defineres »rette Troldfolk« som dem, der »met Dieffulen sig bebundet haffuer eller met hannem omgaaais.«

Det er imidlertid undtagelsesvis, at den danske Ret dømmer om Djævlepagten; men den kan findes omtalt i Processerne. Saaledes 2. Decbr. 1620, da Lands-tinget dømte Karen Cornelius fra Andsager Sogn. Hun havde forinden, hvilket var overmaade sjældent, aflagt en Tilstaaelse. Man faar det Indtryk, at hun har været noget abnorm, maaske har undertrykt Kønssdrift og Hysteri spillet en Rolle. Bekendelsen lød paa, at for 13 Aar siden kom Kirsten Boels til hende og vilde lære hende Trolddom. Senere kom hendes Dreng (Djævel) Raggi og kom hende til at forsværge Gud og det Gud tilhører og loved hende en rød Kiortel. Han laa hos hende, var altid kold og tung som en Lervæg og havde det siden med hende, naar han vilde. Og hun lagde Kort med ham, om hun skulde føde ham, eller han hende. Og han vandt hinder paa. Og hver Gang hun skulde give sig Æde, skulde hun mencke (blande) saa meget Vand og Mel, som tre Schindtinger¹⁾ kunde æde. De tog først Livet af hendes eget Øg. Hun havde 2 Gange været sat for Trolddom og sidste Gang gjort Forpligt til Jomfru Margrete Bilde²⁾ og mange Gange været udlagt. Engang hun var forsamlet med sit Selskab og vilde forgøre Kvæg, fik hun ikke Fremgang, da Hanen gol. Karen Cornelius dømtes til Baalet. — Man havde den Opfattelse, at Heksene ofte virkede i

¹⁾ Schindting = gammel, mager Hund.

²⁾ Til Donslund, Slavs Hd., † 1627.

Fællesskab, i »Selskaber« eller »Roder«, hvori der gerne var en Anfører, en »Rodemester«.

Hvis denne Bekendelse er aflagt frivilligt, »upint«, hvad der turde være et Spørgsmaal, undrer man sig ikke over, at Folk hader og afskyr saadan en, der er sig bevidst, at det, hun er kommet ind paa, er at fræse sig Gud og holde sig til den Onde.

I Modsætning til den tyske Ret brød den danske sig ikke særlig om den megen Djævlesnak. Den danske praktiserede faktisk Oldtids- og Middelalderopfattelsen, hvorefter det kun var strafbar Trolddom, naar Udøverne brugte deres Kunster til at gøre ondt. Derfor søger Dommerne stadig at konstatere, om den anklagede har lovet nogen ondt, og det »dennem derefter er vederfaret.«

Den mere simple Magi, som Kirkens Mænd ogsaa søgte at dømme og straffe, som »kloge« Mænd og Kønner³⁾ brugte ved Signen og Manen o. l., naar de virkede som Egnens Læger og Dyrslæger, blev Folket stædig ved at holde paa. Men da »forneffnde Kunster findes fast at være alle Troldfolckis første alfabet, oc til Troldoms onde wlyckelige idret et ret Ophaff oc Begyndelse«, skulde det efter Frdn. 12. Oktbr. 1617 straffes, adelige dømmes af Rigsraadet, andre have deres Boeslod forbrudt og rømme Landet. Dette blev ikke saa nær gennemført. Men en Fare var der ved at drive

³⁾ Paludan siger: Det sker ikkun gerne det ugudfrygtige Folk, som sætter Troen til saadanne Troldkvinder, ja tør end vel ogsaa anvende dem og lade dem hente til deres Heste, til deres Køer, til dem selv, naar de bliver syge, og hun skal komme og sejne dem.... Djævelen haver hun, saa faar hun ogsaa med sin Sejnelse, saa faar Du ogsaa, om Du lader dig eller din Fæ sejne af hende; vel kan din Ko faa bedre, som dig kan tykkes; men din Sjæl for dømmes ind i Helvedes Afgrund med din Sejnelse.

den Slags, nemlig at den flygtige Grænse til Trolddommen let kunde overskrides og vedkommende komme i Rygte for Trolddom, og dette var tilstrækkeligt.

En anden Forskel mellem tysk og dansk Processmaade bestod deri, at den tyske var strengt inkvisitorisk, dømte efter Tilstaaelse fremskaffet ved Tortur, mens den danske dømte paa Indiciebevis; her maatte ingen pinlig forhøres, forinden han var lovlig dømt til Døden for en Ugerning; man anvendte Torturen for yderligere at faa en Bekræftelse af Dommen og navnlig for at faa den dømte til at udlægge andre Hekse, dog skulde det ikke være afgørende for de udlagte, da et udædisk Menneskes Vidnesbyrd ikke skulde staa til Troende. Alligevel er det Torturen, som er Skyld i Processernes store Omfang. De ulykkelige kunde i Reglen tvinges til at tilstaa alt, hvad der spurgtes om, og at angive omtrent hvem det skulde være.

Naar der ses bort fra visse Heksejægere, har Folk i Almindelighed ofte ment, at de handlede i Selvforsvar over for Heksene. Desuden blev de opfordret til Angivelse og Forfølgelse; fra de ledende inden for Samfundet lød det: »Du maa ikke tie med nogen Troldkvindel«

I vore Dage ved vi vel, at Heksevæsenet ikke er nogen Virkelighed, at det kun er Indbildning og Blændværk, saaledes som Kirken ogsaa en Gang har fastslaaet det (Synöden i Paderborn 785): »Den som forblændet af Djævelen paa Hedningernes Vis tror, at nogen kan være en Heks, og som derfor brænder den foregivne Heks, skal straffes med Døden.« Desværre blev denne udmærkede Bestemmelse ikke opretholdt, og Heksetroen udviklede sig som foran omtalt. Man maa ikke kritisere den Tids Dommere, fordi de dømte Folk som Hekse; de maa naturligvis være hildet af

deres egen Tids Opfattelse. Man maa kritisere dem for, at de ikke anstrengte sig mere for at finde en naturlig Forklaring af en indtraadt Skade, og at de ofte ikke tog det særlig nøje med Beviset for, at den sigtede først havde lovet ondt. Dog maa det siges, at de anklagedes Stilling var bedre her end i Tyskland, hvor Retsforfølgningen var saadan, at den fik det til Resultat, at der i visse Egne praktisk talt ikke var flere Kvinder tilbage.

Ser man nærmere paa Vardeegnens Hekseprocesser, opdager man, at kun $\frac{1}{7}$ angaar Mænd, og at det navnlig er i den første Tid, Anklagen gælder Mændene, efter 1620 har jeg kun fundet den rettet mod Kvinder. I Innocens VIIIs berygtede Bulle »Heksehammeren«, siges Grunden at være den, at »Kvinden er et ufuldkomment og ondt Dyr«. Maaske er den dog en anden!

Kvindens Modstandskraft er mindre end Mandens, saa hun lettere bliver et Bytte for Suggestioner og Selvsuggestioner og saaledes indbilder sig, ja fuldtud tror paa, at hun selv er en Heks. Det er andetsteds konstateret, at adskillige af den »ægte« Heksetype var Hysterikere. Og Hysterien findes netop særlig blandt Kvinder. Disse nervøse Forstyrrelser kan bl. a. fremkaldes ved Frygt. Herved bliver det forstaaeligt, at Processerne kommer til at omfatte flere og flere Kvinder; thi med Heksebaalenes Antal voksede Frygten. Spørgsmaalene ved Forhørene var ofte Suggestivspørgsmaal.

Et rørende Eksempel paa, hvad et Menneske saaledes kan indbilde sig, er følgende, der efter 5 Mænds Vidnesbyrd passerede paa Kjærgaards Birketing 30. Septbr. 1614, da Johan Velaskone fra Skiøstrup, Aal Sogn, blev pinlig forhørt og derefter brændt. Det første hun kom ind fra Tinget, hvor hun var pint, rakte hun Oluf Knudsen i Børmose sin martrede Haand »og

bad for Guds Skyld, at han vilde tilgive hende, at hun tog Livet af hans Søn M. Olufsen, og at de gjorde Oluf Knudsen den Sygdom, som var i hans Hus, og som han og hans Folk laa udi«. — Mere klar over Situationen var Kirsten Klavses fra Øse; Torturen havde faaet hende til at udlægge Maren Ivers i Veistarp (Vesttarp, Starup); men 7. Septbr. 1619 stod hun »for Ting og Dom og bekendte, at hun hende havde paaløjet af Pinsel, som hun befrygted sig fore.«

En vigtig Grund til, at der blev saa mange Kvinder brændt, er den, at Kvinden har saa rap en Tunge. Langt de fleste Hekseprocesser stammer simpelt hen fra et Skænderi, hvor en vred Kvinde »udi Hastmodighed« har udtalt en Trusel mod en anden.

Har der saa tillige været noget antipatisk hos hende, er det gaaet galt. I mange Tilfælde har noget af det afgørende været vedkommendes Evne til at vække Sympati, saa er det gaaet godt, eller til at vække Antipati, saa frygtes det antipatiske Menneske, og man væbner sig mod det.

Et Menneske, der er særpræget og egenartet afstikkende fra det almindelige Milieu, har Folk en Tilbøjelighed til at kalde unormalt, men hvis det endvidere havde et antipatisk Væsen og levede i Heksegalskabens Tid, var det i høj Grad udsat for at blive regnet for en Heks eller Troldkarl.

Saaledes gik det Anne Nielskone fra Hostrup i Øse Sogn, der med Hensyn til Klædedragten havde sin egen Mode. Under Processen, der foregik 1619, sagde et Vidne, at for 23 Aar siden — det maa have haft en god Hukommelse! — gik han en Aften ind til hende og talte med hende om hendes Klædesæd (Mode), da sagde hun, at hvem der talte om hendes Klædesæd skulde faa Djævelen, og hun var saa vred paa ham derfor, at hun

tog Livet af hans Barn. En anden Mand forklarede, at han engang vilde give sine Heste, da stod hun med en rød Lue og uden Halsklæde, det blev han forundret over og spurgte, hvi hun stod saadan. Efter Samtalen, han derefter havde med hende, blev han syg. Et tredje Vidne forklarede, at for 14 Aar siden tog Anne Livet af Vidnets Søn og vilde ikke komme og lægge Haand paa ham, da han var død, men sagde, Djævelen maatte lægge Haand over ham.

Dette Vidnesbyrd er tillige en Oplysning om Baareprøvens Anvendelse i Danmark. Denne havde ingen Hjemmel i Lovgivningen, men man ser, at Folk privat har ment at kunne skaffe sig et Bevis ved, at den mistænkte under forskellige Ceremonier lagde sin Haand paa Liget, hvoraf der efter Folketroen vilde udflyde Blod, hvis den mistænkte var skyldig.

Anne Nielskones 3 Sønner forsvarede Moderen og hævdede, at det var for gamle Sager, der var fundet frem, og at Vidnet ikke ved det afsendte Bud kunde bevise, at deres Moder havde svaret saaledes. Det mest sandsynlige er, at hun ikke er fremkommet med en saa grim Udtalelse. Alligevel hjalp det ikke; hun blev hensrettet.

Forinden havde hun aflagt en »Bekendelse«, der fik sørgelige Følger, idet den gav en Række ny Udlæggelser. Hun tilstod bl. a., at Maren Ivers i Veistarp var en Heks, hvis Dreng (Djævel) hed Tull, og at engang var de to samt Ingeborg (?), Maren Pedersdatter, Kirsten Niskone, Johan Lauridskone i Starup, Gunder Nielskone i Heager, Kirsten Klavses i Øse og Else Ibsdatter i Nersberg tilsammen paa Øse Kirkegaard, og der med deres Trolddomskunster tog Livet af Niels Christensens Hustru, Maren, i Skamstrup, og det voldte Marens Ivers; thi hun var vred paa Niels Christensen,

fordi han havde beholdt mere Gods hos sig paa Gaarden efter Faderen end Marens Mand havde faaet. Ulykken vilde de have kastet paa Niels Christensen selv, men »saa faldt det paa hans Hustru.« — Det sker flere Gange, at Heksene saaledes rammer fejl! — Endvidere bekendte hun, at hendes Rode var tilsammen i Søren Nielsens Hus i Starup og i J. Hansens i Veistarp og vilde forgøre dem, »da kunde de ingen Magt faa med dem«, og samme Tid optraadte 5 af dem »udi Koe Lignelse«, og de gjorde Folkenes Kær og Kalve stor Skade.

Flere af de udlagte havde før haft Trolddomsry, og der blev rejst Sag imod dem, andre synes derimod at være gaaet fri for retslig Tiltale, men kan have lidt meget ved at have faaet en Plet sat paa sig i Folks Omdømme. Maren Ivers blev frikendt, Kirsten Klavses brændt. Om Maren Pedersdatter, Starup, havde der gaaet Rygter i 10—13 Aar, og hun fandt det nu klogest at flygte bort en Tid, men blev snart fanget og stillet for Retten. En Anklager vidnede, at han og hans Kone var til Vorbasse Marked, hvor Konen stod og solgte Øl. Da kom Maren og tog nogle Fisk fra hende; Konen tog dem tilbage og slog Maren. Maren sagde da, at herfor skulde hun faa Skam og aldrig mere sælge Øl paa Vorbasse Marked. Inden 3 Dage fik hun en svær Sygdom og havde aldrig Ro Nat eller Dag. Manden lagde Haanden paa Marens Hoved og sigted hende for at have taget Livet af Hustruen ved Trolddom. Maren bekendte, at hun havde taget en Skulle (Rødspætte).

Et andet Vidne klagede over, at hun kasted Haand(?) mellem hende og hendes Mand, da de laa i Seng sammen, »og siden maatte han aldrig lide hende, men solgte Gaarden og drog bort fra hende.« Landstinget stadfæstede 16. Jan. 1620 Dødsdommen.

Hun blev naturligvis afpint en Tilstaaelse; men det synes, at den kun har faaet 1 Proces til Følge, nemlig mod Johan Jørgensdatter, og hun frikendtes.

Blandt de forfulgte har der vel været daarlige Personer, der gjorde Trolddom for at skræmme Folk og tiltvinge sig Fordel. Muligvis har enkelte søgt at gøre alt det onde, de kunde, og stræbt efter at faa Djævelen til at hjælpe sig dermed. Andre har prøvet Trolddomskunster for at tage Hævn over en, der havde forurettet dem. Jeg er dog ikke sikker paa, at de rene Forbryderes Antal har været saa stort, som man undertiden ser gjort gældende. Datidens Retspleje var grusom; for de forbryderiske Hekse var Straffen ikke urimelig, maalt med den Tids Alen. Men man faar dyb Medlidenhed med de fleste. Selv om de enten var løsmundede, arrige, hævngerrige og lidt ondskabsfulde, eller de drev Signen og Manen, maaske endogsaa tiggede og rapsede, saa var der jo saa mange i de Tider, om hvem det samme helt eller delvis kunde siges, men som slap meget billigere, blot de undgik at faa Trolddomsry paa sig.

Straffen var saa frygtet, at flere af de mistænkte hellere vilde dræbe sig selv end gennemgaa den. Et Eksempel herpaa findes i Processen mod den førnævnte Kirsten Klavses fra Øse. Hun var udlagt af Anne Nielskone. Bl. a. beskyldte en Mand hende for at have taget Livet af hans Søster med Trolddom. Hertil svarede hun, at han lige saa godt kunde have taget hans Broders Kone; for de var 10 udlagt, men ingen paagrebet uden hende alene. Under et Forhør maatte den ulykkelige bekende, at »hun vilde stukket sig ihjel med en Kniv i hendes Side; for hun vilde ikke lide den brændende Død.« Slige Selvmordsforsøg tog Dommerne som et Bevis for, at vedkommende var skyldig.

Kirsten Klavses blev brændt i Efteraaret 1619 og

hendes Hovedlod forbrudt til Kronen. Hendes Mand, Klavs Lauridsen, maatte da lade sine Ejendele vurdere og udbetale Halvdelen af Værdien til Lenets Ridefoged, Jens Søfrensen. For at vise, at Forfølgelsen ogsaa ramte jævnt vedstillede, skal vi her anføre de vurderede Ejendele: 7 Køer 20 Dl., 2 smaa Kvier 6 Mk., 1 Slagterokse 4 Dl., 2 smaa, hjelmede Stude 4 Dl., 2 spæde Kalve 1 Mk., 6 Øg og Heste tilhobe 18 Dl., 3 Faar 5 Mk., 10 Weggies (Vejgæs) 5 Mk., 3 Geder og 1 Kid 5 Mk., 2 Bukke 6 Mk., 1 Vogn, 1 Plov 5 Mk., 1 Tørvespade 6 Sk., 1 gl. Skrin, 1 gl. Egekiste, 1 gl. Fyrkiste, 1 Kandeskab 2 Mk., 1 Hole, 3 Segle, 1 liden Ølkar $\frac{1}{2}$ Dl., $\frac{1}{2}$ Bjsvoek ⁴⁾ $\frac{1}{2}$ Dl., hans Gaard 26 Fag Hus 10 Dl., Kornsæd 20 Traver Rug = 8 Td. = 23 Dl. 3 Mk., 14 Traver Byg = $4\frac{1}{2}$ Td., 12 Læs Hø 12 Dl., »tillagt af en Part i Nordenskov 20 Dl.« ⁵⁾. Den halve Bocslod skulde saa udgøre $77\frac{1}{2}$ Dl. $1\frac{1}{2}$ Mk. 7 Sk.

Knappt saa velstillet var den Troldkvinde, der blev brændt 1613, efter hvem Lensmanden»annammede af Iver Marckvortsen, Ridefoged, som han fremsendte ved Villom Hansen, Ho, for et Hus, han solgte i Varde, som blev kgl. Majestæt tildømt efter Niels Lauridsens Kvinde, som blev brændt for Trolddom, 40 Rd.«

Et stort Antal giver Indtryk af at have været fattige og gamle.

»Hvert Sogn har sin Heks,« synger vi. Ja, her kunde der næsten blive 2 til hvert Sogn; men saa jævnt er Fordelingen ikke i Virkeligheden. Varde havde 12 Processer, af disse endte 6 med Frikendelser. Skast Herred 17 (6 fri), Øster Herred 8 (3 fri),⁶⁾ Vester Herred 20

⁴⁾ Synes at betyde Part i Bier, hvis det ikke er en Fejlskrivning for Bistok.

⁵⁾ K. L. har formodentlig haft en Part i Fæste der.

⁶⁾ At her har været flere, ses af den senere omtalte Sag fra Nørholm.

(4 fri). Fra nogle Sogne er der ikke fundet Processer, fra andre kun en enkeltt. Højst staar Aal med 7, og af disse blev kun 2 frikendt; her virkede ogsaa en meget ivrig Heksejæger, Lavrids Madsen i Hesselmed Mølle. Den værste Periode er paa Vardeegnen fra 1614—20, da der var over 40 Forfølgelser; i de første 4 Aar heraf var der en udpræget Epidem i V. Herred og i de sidste 4 i Skast Herred.

Der havde dog været adskillige Forløbere. Heksebaalene blev tændt ved samme Tid her som længere mod Nord. Ejendommelig er det, at det først er gaaet ud over Præster saavel i Ø. som V. Herred.

Præsteindberetningen til Biskop Block fortæller: »Hr. Jens Pallesen 1562 Mandagen post fest. om. sanct.⁷⁾ paa en Høj lidet fra Tistrup Kirke for begangen Trolddom brændt.« Hvori den Hodde-Tistrup Præsts Forbrydelse bestod, vides ikke. Maaske har den nogen Forbindelse med de Trolddomskunster, som paa denne Tid skete paa Nørholm, hvor Herremandens Hustru og Barn var for-gjort, og hvorom det i et Kongebrev 12. Martst 1563 til Lensmanden paa Riberhus hedder:

TIL JØRGEN RANTZAU.

Frederich.

V. G. t. Vid, at os elskelige Otte Claussen ⁸⁾ til Nørreholm, vor Mand og Tjener, haver ladet berette for os, hvorledes at nogen Troldfolk nogen Tid siden forleden haver udlagt en ved Navn Bertel Nielsen at skulle have været med i Raad og Gærning og forgjort hans Hustru og Barn. Og forn^e Bertel Nielsen et Aar omkring er rømt for Sagen, og nu han er igen kommen, havde da hannem ladet paagribe og Fængsling anholde. Og forfare vi, at Nævn er opkrævet, som skal sværge over hannem. Thi bede vi Dig og ville, at du lader holde samme Bertel Nielsen tilstede, saa han ikke undkommer, og

⁷⁾ Mandagen efter Allehelgensfest, 1. Nov.

⁸⁾ † 1571.

dersom forn^e Nævn sværger hannem Trolddoms Sag til, at du da i forn^e Otte Claussens Overværrelse lader forn^e Mand pinligen forhøre, og dersom han findes skyldig, at Du da uden al Undskyldning lader gaa over hannem, saa meget som Ret er. Dermed sker vor Vilje.«

Her ser man Gangen i en Proces, dog plejede Lensmanden ikke at spille en saa fremtrædende Rolle, ligesom Kongen ikke heller blev indblandet deri.

Den skadelidte eller en Heksejæger bemægtiger sig den mistænkte, helst med Øvrighedens Tilladelse, stævner Sagen for Hjemtinget, lader opkræve Soggenævn, og hvis dette sværger Fangen skyldig, lader ham pinlig forhøre og derefter brænde. Henrettelsen foregik gerne paa den Maade, at Ofret bundet til en Stige kastedes ind i Baalet. Undertiden kunde ivrige Folk fange den mistænkte uden Lensmandens Tilladelse. Saaledes tog N. Lassen i Borre, Aal Sogn, 1619 Niels Ebsen fra Vrøgum fangen uden Forlov, herfor betalte han en Bøde paa 1½ Dl. Niels Ebsen blev vistnok brændt, ialt Fald bekendte han 9. Oktbr. s. A.

Palladius skriver i Visitatsbagen (1543): »Udi Jutland og Smaalandene (Smaaøerne) er de udi Jagt efter dem (Heksene) som efter Ulve.« Man aner, hvor vilkaarlig en saadan »Ulvejagt« kunde være, at det kunde blive en ganske uberettiget Lynchjustits. 1576 bestemtes det da, at ingen maatte henrettes for Trolddom, før der var dømt af Landstinget. »Og dersom dens Slægt og Venner, som oversvoret bliver, ikke vil stævne Sagen til Landstinget og tage Dom, da skal det stande den anden Part aaben for at stævne og tage endelig Dom.«

Da det stundede mod Afslutningen, bestemtes det 1686, at ingen Hekse maatte brændes, før deres Sag havde været for Højesteret. Men da synes det, som Raseriet var ophørt paa Vardeegnen. Den sidste fundne

Proces er fra 1642 fra Oksby samtidig med en Epidemi sydligere i Lenet. Herefter kom Torstensons hærgende Skarer; formodentlig har Folk da faaet andet at tænke paa.

I Varde har de anklagede vel siddet arresteret i Raadhuskælderen. Paa Landet var der ikke Fængsler ved Herredstingene; nogle som Hr. Jens sad paa Riberhus, andre holdtes i Forvaring hos Anklageren, f. Eks. sad Gunder ved Billumvad paa Hesselmed hos Laurids Møller, eller hos andre private.

Nogle har prøvet paa at slippe ud. 1637 sad Maren Christensdatter Rangst fra den forsvundne Fiskerby Sønderside i Ho Sogn i »Hægte« hos Mads Jensen i Oksby, sigtet for Trolddom. Hun var oversvoret Kirkenævn af Ho-Oksby. Hun prøvede da paa at overtale Mads Jensen til at give sig løs; hun vilde betale ham en Hest derfor. Men det gik ikke, og Dommerne tog Forsøget som et yderligere Bevis paa hendes Skyldighed. Hun dømtes til Baalet 6. Decbr. 1637.

En enkelt har reddet sig ved Flugt.

I Aarene efter 1600 boede paa Sønderside en Mand, der hed Morten Nielsen; han var ret velhavende og havde 1607 fire Fiskerbaade paa Søen. Desuden drev han Handel; men det var Forprang, og han fik et Par Gange svære Bøder herfor. 1605 tingede han 40 Dl. og 1608 endog 80 Dl. Handelen har aabenbart givet godt, naar han vilde risikere saa meget. Helt tiltalende har han næppe været; 1611 slog han Jes Jensen i Bredmose med en Kniv og rykkede Mads Jensens Krave i Stykker. Da begyndte man omkring 1616 at snakke om, at han øvede Trolddom. Han flygtede imidlertid, maaske paa en af sine Baade. Hans Hovedlod var dermed forfalden til Kronen.⁹⁾ I den følgende Tid har hans til-

⁹⁾ Til Boet hørte bl. a. en liden Kreger, der »af Guds Vejrlig, Storm og Vand var meget fordærvet, og Anker og Tove

bageblevne Hustru en enkelt Baad med en af de gamle Baadførere.

Den første i V. Herred, der maatte ofre Livet paa Baalet, var vistnok Præsten i Lønne Jens Hansen Rusk. Han er den eneste af de brændte i Herredet, hvorom der endnu den Dag i Dag lever Sagn blandt Befolkningen¹⁰⁾. Af Processen er der kun bevaret meget lidt.

Han har kureret paa Folk baade med naturlige Midler og med Trylleformularer skrevet paa Papir, som saa skulde bæres paa Kroppen som en Amulet; han var meget søgt og tog til Ribe Marked og gav Konsultationer. Det lyder utroligt, at han i en Tid, da de fleste søgte den Slags Læger, virkelig blev dømt til Døden alene for det. Han sad arresteret paa Riberhus, hvor Albert Skeel var en interesseret Hekseforfølger, og hvor Biskop Hegelund besøgte ham og følte Medlidenhed med ham. En Vidneførsel herfra viser, at hans Kure havde gjort de syge godt. Landstinget saa ellers altid efter, om der var tilføjet ondt. Det var naturligvis særlig forargeligt, at en Præst brugte Magi; efter 1617 var det dog, som vi har set, ikke forbundet med Dødsstraf og har vel heller ikke været det før.

En Præst skulde gerne »kunne mere end sit Faders vor.« Men som før nævnt kan det være vanskeligt at træffe Grænsen mellem en klog Mand og en Troldkarl. Jens Degn, som samtidig boede ved Aal Kirke, som ogsaa »skrev« for Sygdom, som spaede og udpegte Troldkvinder, overskred ikke Grænsen. Maaske har han haft et mere folkeligt, sympatisk Væsen end Præsten. Et af Sagnene siger, at Grunden til, at der blev rejst en

var fra den.« En Kreger er et mindre Skib, maaske har det den samme Bibetydning som Limfjordens Krejlere, at det er med dem, der drives Oplandshandel og Landprang.

¹⁰⁾ Se D. Sml. I 346—47, D. Sagn VII Nr. 1453—57, Sml. t. j. Hist. og Top. VII.

Forfølgelse mod Hr. Jens, var den, at engang han var til Mølle, kom han i Strid med en anden Mand om, hvem der skulde have malet først, og da sagde Hr. Jens, at fik den anden end malet først, skulde han ikke komme til at smage Brød deraf, og Bonden væltede paa Hjemvejen og brak Halsen. Det er netop den Slags Historier, der ofte fortælles og bliver troet ved Processerne. Hidtil er det blot ikke lykkedes at faa det bekræftet ved sikre Kilder.

I en anden Proces finder man imidlertid noget, som kan have været med til at fælde ham. Gunder Brixes, der var fra Hostrup eller Alslev, tilstod d. 17. Juli 1610, da hun blev brændt paa Skast Herredsting, at hun og hendes Rode havde et Voksbarnd til at forgøre Lange Pedersen i Hostrup med, og Hr. Jens i Lønne havde døbt det. Det var en almindelig udbredt Forestilling, at dannede man en Efterligning eller et Billede af en Person og tilføjede det ondt, vilde det ramme Personen. Helst skulde Voksbarndet gøres rigtig virksom ved, at en Præst læste sin Messe over det — det kunde skjules under Alteret — eller døbte det. Hvilken Skræk Præsten havde for at komme til at gøre det, ser man af Palladius' Forskrift om, at Børn ved Daaben skulde blottes til Navlen, saa Præsten kunde overbevise sig om, at de ikke var af Voks. Endvidere havde Gunder tilstaaet, at Anne Canniks i Sjølborg havde gjort det, og at Anne, Niels Skyttes i Toftnæs og Kirsten Jægers i Hostrup var Faddere. Selv om det rimeligvis er noget, der er digtet Hr. Jens paa, kan der næppe være Tvivl om, at denne Tilstaaelse har været med til at afgøre hans Skæbne.

23. Nov. s. A. blev han oversvoret af Kirkenævnet, men først brændt 1. Febr. 1611 paa Kjærgaards Ting ¹¹⁾.

¹¹⁾ Den vestlige Del af Herredet udgjorde et særligt Birk.

Endnu fortælles der, at paa den Plet, hvor det skete, vil intet Græs gro.

Under et pinligt Forhør over den gamle Præst, har han udlagt Chr. Thamesen eller Tønnesen i Hovstrup, Henne Sogn, som Troldkarl — og maaske flere.

Læseren maa nu have faaet et tydeligt Indtryk af, hvordan eet Heksebaal i en Egn spreder Ild til flere andre.

Vi skal i det følgende mere udførligt gennemgaa nogle enkelte Processer.

II.

Paa det ene af de to Bol i Hostrup By, Skast Herred, boede i Aarene omkring 1600 en Mand, der hed Chr. Hansen, og hans Kone hed Sidsel.

Det gik efterhaanden stærkt tilbage for dem, og Uheld hjemsøgte deres Bedrift. Efter at Chr. Hansen var død 1614, maatte Enken afstaa Fæstet, dog vedblev hun at bo i Huset. Hendes Husbond, Frederik Munck ¹²⁾ tog derimod hendes »Ibou« (Løsøre), formodentlig til Dækning af Restancer og Gæld, og solgte det til den nye Fæster Niels Hansen. Herover var Sidsel meget forbitret og holdt sig ikke efter Palladius' gyldne Regel: »Kvinde, var din Mund, at du ikke faar en sviende Hale«, men udtalte sig truende. Dette var farligt i al Almindelighed og netop i Særdeleshed for hende, der var fattig, gammel, arrig og løsmundet og tilmed udlagt og i Ry for Trolddom.

Med hendes Trolddoms Sag forholder det sig saaledes:

17. Juli 1610 blev Gunder Brixes brændt som Heks ved Skast Herredsting. Det maa være hende, som har

¹²⁾ Antagelig F. M. til Oksvang.

udlagt Sidsel Christens. Men da Chr. Hansen havde forstaaet, hvor farlig en saadan Udlæggelse kunde blive for dem, der maatte leve blandt de ophidsede Sogneboere, af hvem de mest selvfølgelige og dagligdags Ting i en saadan Tid kunde opfattes og udlægges som Trolddomskunster, vilde han forebygge det værste og begærede da et Sognevidne (Vandelsattest) i Hostrup Kirke paa sin Hustrus Uskyldighed. Det vilde han maaske ogsaa have faaet, hvis ikke en af Sognets største Bønder, Kronbonden Mikkell Christensen i Hostrup, havde været saa ganske desperat af Overtro og Heksefrygt. Han forhindrede, at hun fik Sognevidnet »af den Aarsag, for hun var før udlagt for Trolddom efter Udmeldelsens Formelding, anlangende hun havde taget Livet af hans Kreaturer.«

Da Folk kom uden for Kirkedøren, kunde Sidsel ikke styre sig, men sagde til Mikkell Christensen, at »han skulde faa baade Skam og Ulykke for det, han gjorde da i Kirken.«

Efterhaanden som Tiden gik, viste det sig, at hendes onde Spaadom gik i Opfyldelse. Der indtræffer jo stadig Sygdom og Dødsfald blandt Kreaturer og Mennesker! Af andre Kilder fra det 17. og 18. Aarhundrede forbavses man over de mange Kreaturer, der da »bortdøde« eller »bortstyrtede«; det skyldtes ofte den daarligere Ernæring og ussel Sygebehandling. Men saa man paa det med det rette overtroiske Blik, var det jo klart, at det skyldtes en Ondtgørers djævelske Kunster! Folk saa da ogsaa, at Mikkell Christensen »siden derefter haver slagen stor Ulykke til med hans Kreaturer, at det er død hannem fra.«

Efter at han nogle Gange havde sigtet og truet hende og hun atter var blevet udlagt af et Par pinte Kvinder, begyndte og fuldførte han Hekseprocessen.

Da Sidsel maatte afstaa Bolet til den nye Fæster Niels Hansen, opstod der det spændte Forhold, som er saa almindeligt mellem en tidligere Besidder og Efterfølgeren. Hun fik da en Fjende mere i den ny Bolsmand. Han har næppe været glad ved at have den gamle Kvinde i sit Hus, tilmed da hun havde det onde Rygte. Man ser, at han under Processen kraftig støtter Mikkel Christensen.

Denne begyndte med at fremskaffe et Sognevidne over Sidsel. Det var Søndag før Visitationis Marie¹³⁾ 1617, at han tilspurgte menige Sognefolk, som den Dag Kirken søgte, Mand og Kvinde, ung og gammel, hvorledes Sidsel havde skicket sig, hvad Røgt hun havde, og hvad Vidnesbyrd de vilde give hende. Da svarede menige Almue og Sognefolk, at det var dennem vitterlig, at forne Sidsel Christens var til og ofte udlagt og berøgt for Trolddom, og hvem hun loved ondt, det var dennem vederfaret.

Den 17. Juni var Sagen for paa Skast Herredsting. Niels Hansen vond (vidnede) med oprakt Finger og Ed, at hannem fuld vitterlig var i Sandhed, at forgangen 3 Aar, 1614, ved 8 Dage før St. Pedersdag¹⁴⁾, som var den 14. Februar, da var han nærværende tilstede til Chr. Hansen i Hostrup, og der hørte og saa, at forne Chr. Hansen og Hustru blev usæt (uenige), og forne Chr. Hansen skændte paa hende, for hun anden Gang var bleven udlagt for Trolddom, og da gav hun ham mange onde Ord. Saa tog han en Volle (Stok) og slog hende med, idet tog hun en Strippe¹⁵⁾ og slog ham med i hans Hoved og sagde til ham, at han skulde faa Skam, og han skulde aldrig slaa hende tiere. Og straks 8 Dage der-

¹³⁾ Marie Bebudelse, 25. Marts.

¹⁴⁾ Peders Stol, 22. Febr.

¹⁵⁾ lille Stavkar, Spand.

efter tog hun Livet af ham med hendes Trolddoms Kunst, eftersom hun tilforn havde lovet ham.« Her sigtes hun altsaa for intet mindre end at være skyldig i sin egen Mands Død.

Endvidere forklarede N. Hansen, at siden han kom til Hostrup hos Sidsel Christens at bo og havde købt hendes »Ibou«, da tilsagde hun ham, at han skulde ikke faa mere godt af det Gods, som hendes Husbond havde taget fra hende, end hun havde haft. »Og efter saadan hendes Tilsigelse haver han lidt stor Skade paa alt det, han haver paaslaget, det være sig paa Fæ og Kvæg, Avling og Bjergning, og hun tog hannem Livet af en Kvie, som hun satte 4 eller 5 Gange overende, saa man maatte se stor Ynk paa den, førend den døde.« En gang begærede hun 2 Faar af ham, og da hun ikke fik dem, mistede han straks derefter 10, som hun tog ham Livet af med hendes Trolddoms Kunst. Kort derefter havde han sagt til hende, at hvis han havde undt hende de 2 Faar, havde han vel beholdt de andre levende, hvor til hun svarede: »Ja, som Gud, det kunde vel ske.«

Ogsaa N. Hansens Kone svor paa, at det var gaaet saaledes til.

Et andet Par, Bolsmand Chr. Hansen og Hustru i Hostrup, vidnede paa Navnebroderens mislykkede Forsøg paa at faa et Sognevidne og om Ulykken, som havde ramt Mikkell Christens Kreaturer.

4 Uger efter er de atter paa Skast Herredsting. Iver Marquersen¹⁶⁾, Borger i Varde, vond, at 1613 »ungefærlig 8 Dage før Ribe Marked¹⁷⁾ kom han til Mikkell Christensen og bad om, at denne skulde »fly« ham en Vogn til Varde. »Da viste han ham en rød Hest, som laa i hans øster Hus i en Stald og laa udstrakt og havde

¹⁶⁾ Ridefoged til Riberhus.

¹⁷⁾ Efteraarsmarkedet.

brødt Skoen fra den, og (M. C.) vilde slæbe den ud ad Marken og fik nogle Folk til sig og rejste den op og trækked den ud paa en Toft østen for Sidsel Christens Hus. Saa gik forne Mikkel Christensen til Sidsels Christens Dør med tvende Personer Mikkel Jensen i Krauens og Chr. Mikkel Christensen i Hostrup. Hvad Ord de havde med hende, vidste han ikke; lidet derefter gik samme Hest og aad paa Toften, og 8 Dages Tid derefter kørte Mikkel Christensen for ham med samme Hest til Varde og (den) var vel tilpas.

De »tvende Personer« vond, at de den Dag var Vidne til, at Mikkel Christensen sigted Sidsel for at have forgjort hans Hest, og senere saa Mikkel Jensen, at Hesten var før (rask) og tilpas. Og Mikkel Christensen svor ved sin Sjæls Salighed, at den aad straks efter, at han sigtede hende. Det gaar til ved Trolddom, baade naar Hesten bliver syg og naar den bliver rask!

Men Mikkel Christensen troede vel, at han havde truet Heksen til at hæve Trolddommen. Det samme forsøgte han en Gang siden, da havde han blot ombyttet de to Vidner med en Økse, og mærkeligt nok hjalp det ogsaa denne Gang; Troen gør jo ikke saa lidt i slige Tilfælde!

Det var efter N. Hansens Vidneudsagn noget før Midsommer 1616, at han kom i deres Hus »vester i Hostrup By« en Aften med en Økse i sin Haand og sigted Sidsel for at have forgjort hans Søn, og han trued hende og sagde: »Reder du ham ikke Bode (Helbredelse), da skal jeg straks tage dig og lade dig brændel!« Sidsel svarede: »Han dør ikke, han skal vel fange bedre!«

Hvad skulde hun ellers svare den desperate Mand? Men ogsaa denne Udtalelse var jo farlig — en halvvejs Tilstaaelse.

»Og samme Nat finge han bedre.«

Ogsaa Anne Mikkels var den Dag for Tingdom og gav tydeligen tilkende, at hun var da kast en svar Sygdom paa i 7 Ugers Tid og havde ligget paa sin Seng og kunde ingensteds komme uden Godtfolk skulde bære hende og vende hende i Sengen, og mest de samme Uger maatte hun ligge saa godt som nøgen i Sengen; thi hun brændte saa meget hed, at der skulde altid staa et Menneske ved hende med Vand i en Klud og svale hende for hendes Bryst med; thi hun var saa gloende, som hun skulde brænde op. Og samme Aften, som hun fik hendes Sygdom, havde hun 3 Køer i Tyre (Tøjre), de kom løbende hjem i Solrøstlaug (Solnedgangstid) lige som de var gale, og Tungen hængte af deres Mund, og Fraaden for Munden, som mange Godtfolk saa. Og straks hun havde bundet dem ind om Aftenen, fik hun sin Sygdom. — Mundtlig sigtede hun nu paa Tinget ved sin Sjæls Salighed Sidsel Christens og hendes Selskab for at have gjort det med Trolddoms Kunst.

Sidsel har næppe haft stort at sige paa Tinget. Hendes rappe Mund, der var saa skarp til daglig og vel undertiden havde reddet hende, men ogsaa var den egentlige Aarsag til Processen, var nu stiltfærdig. Det hedder, at hun havde »staaet selv den Dag og ikke benægtet«, at Mændene havde været hos hende og sigtet hende. Ellers har hun vel ikke haft noget at tilstaa.

Da fremgik Mikkell Christensen, og ved sin Sjæls Salighed klagede og sigtede hende og lagde sin Haand paa hendes Hoved og tydeligen tilsagde hende, at hun med hendes Selskab havde taget Livet af 6 Heste og Øg og 9 andre Nød Øxen og Køer fra hannem med hendes Trolddom Kunst og havde taget Helbred og Førlighed fra hans Hustru og Søn.«

De Hostrup Kirkenævninger gjorde nu deres Ed, »eftersom Mikkell Christensen havde dennem lovlig for-

fulgt, opkrævet, tilkaldt og advaret at sværge Sidsel Christens et fuldt Kirkenævn over,« og Fogden paa Tinge havde »opnævnt« to »vedde« (forstandige) Mænd, »som satte Følding« paa dem. De svor hende da »en fuld Kirkenævn og Trolddom over.... efter de Vindisbyrds Klage og Sigtelsers Lydelse, som de den Dag hørte.«

Mikkel Christensen forfulgte saa Sagen til Lands-tinget, hvor den endelige Dom blev afsagt 19. Juli 1617.

Der blev fremlagt Tingsvidner om det foregaaende og Bekendelser efter Maren, Chr. Nielsens Hustru i Toftnæs af 28. Juni 1614 og et fra V. Herredsting efter Kirsten Palsdatter¹⁸⁾ 8. Jan. 1614, hvori de udlagde Sidsel Christens. Nævningerne mente »deres Ed burde ved Magt at blive.«

Sidsel »sagde sig udi Trolddoms Kunster uskyldig og ubrødig at være, dog ikke fremlagde noget Bevis sig ærlig og vel at have skikket og forholdet.«

Mikkel Christensen lagde ogsaa her sin Haand paa hendes Hoved og ved »sin højeste Helgens Ed sigted og vedkendtes hende for en aabenbarlig Troldkone.«

Landstinget tog det fremførte for gyldige Beviser: »Saa og efterdi af forbne Vinder *forfares* og *bevises* forne Sidsel Christens at have lovet forne Folk ondt, og og det dennem derefter en Part paa deres Helbred, Liv, Kvæg og Fæmon at være vederfaret,« og det be- styrkes af de 2 Troldkvinders Bekendelser, Sognevidnet om hendes onde Levned og Bedrift og manglende Attest for sig ærlig at have skikket, og da Folk, »som bor i Sognet og bedst hendes Lejlighed vide,« ved Kirkenævn har oversvoret hende, »da vide vi efter saadan Circumstantser (Omstændigheder) og Lejlighed, ikke imod

¹⁸⁾ Skrives ogsaa Pedersdatter, Poulsdatter, er omtalt i Danske Sml. II 33—34.

samme deres Ed at sige eller dennem (Nævningerne) derfor at kunne fælde.«

Dommen stod altsaa ved Magt. Nu havde man Lov til at pine den dødsdømte for at faa en »Tilstaaelse«. Det skete paa Herredstinget 5. August. Det skulde være et Menneske med en særlig ædel Karakter, der ikke vilde svare saaledes paa Spørgsmaalene, at det hurtigere kunde slippe af Pinebænkens Rædsler, selv om det derved sagde Usandhed. Og Sidsels Karakter var ikke særlig ophøjet, tvært imod. Man faar i alt Fald en stærk Mistanke om, at det er som en Hævn over Niels Hansen, der jo var en af dem, som vidnede mod hende, at hun udlægger hans Kone som Heks.

Der er et Par Sager, som tager sin Begyndelse ved denne Tid. De angaar Gunder Hanskone ved Billumvad og Dynes Sørensen i Alslev. I nogen Tid havde der gaaet Rygter om dem begge. Formodentlig har man da særlig interesseret sig for at faa Sidsel til at sige noget om dem. Af Brudstykker af hendes Bekendelse i andre Processer kan man se, hun har gjort det.

Hun tilstod, at hun, Gunder og Ane Gedbierg i V. Herred var lige gode i Trolddomskunster; de var paa Janderup Mark, og da kom Hr. N. Philipsen ¹⁹⁾ kørende til dem, og da kom de deres Dreng (Djævel) bag i Vogsen til ham, og da han siden kørte fra Grerup fra Barsel, da kom de hans Heste til at skienne udi Gaardsig Kær, og at Gunder og Ane Gedbierg tog Livet af Chr. Langes Kalve til Hesselmed, og at de engang tog Mælkendet fra hans Køer, og Gunder tog Mælken hjem.

Det sidste af hendes Tilstaaelse var noget, Folk længe havde snakket om, og som selvfølgelig ogsaa var kommet Sidsel for Øre. Det havde sin Oprindelse fra de Bekendelser, man havde afpint Byhyrdens Kone i Varde.

¹⁹⁾ Præst i Aal, ord. 25. April 1493, † 1632 eller 33.

Eline Klemids eller Eline Hjordkone, der blev brændt foran Byen 14. Nov. 1614. Ane, Thomas Jensens Kone i Gedbjerg, Aal Sogn, havde der ogsaa gaaet megen Snak om. Hun havde været udlagt flere Gange; hendes Mand havde faaet 2 uendelige Landstingsdomme paa hendes Uskyld, d. e. gældende »indtil anderledes bevises«, og 27. April 1616 blev ved en endelig Dom Bekendelserne dømt magtesløse, da de var efter Misdædere, hvis Ord ikke stod til Troende, og hun ved Stokkenævn og Sognevindner beviste »sig ærlig og vel at have fremdraget sit Liv og Levned.«

Sidsel Christens bekendte endvidere, »at Dynes Sørensens i Alslev og hans Hustru Kirsten var med hende og Maren Laustkone, Hostrup og Kirsten Nielskone ibm. at kærne²⁰⁾ paa St. Valborg Nat i Aar, og fik de tilhove 4 Mark Smør; men det, hun fik, smurte hun i Myretue²¹⁾, og det, Dynes og hans Kone fik, smurte de hen i Alslev Enge.«

For Dynes Sørensen var Sidsels Bekendelser medvirkende til, at han blev fængslet og dømt til Baalet. Maren Laustkone havde før været udlagt, nemlig af Kirsten Palsdatter. Den ivrige Hekseforfølger Laurids Madsen, Hesselmed Mølle, og Mikkel Christensen tog Tingsvidner af Bekendelserne; men L. Nielsen hævdede, at hvad der var sagt hans Hustrus »Ære og Lempe for nær«, var »Sidsel udi sin Pinsel anmodet, og hun da som et udædisk Menneske havde hende paaløjet af Had og Avind.« 16. Juni 1618 faldt Dommen paa Marens Uskyld; de to Forfølgere var da ikke engang mødt. Kan det end være tvivlsomt, om det var af Had, Sidsel ud-

²⁰⁾ Overtroen mente, at man ved Trolddom kunde tage Mælk fra andres Kreaturer og kærne den. Kærningen skulde helst ske i rindende Vand.

²¹⁾ Gaard i Hostrup Sogn.

lagde Maren, er det som før nævnt sandsynligt, at det var en Hævnakt over for Kirsten Nielskone. Der havde ikke gaaet Rygter om hende før, og hun frikendtes ogsaa.

Sandsynligvis blev Sidsel brændt straks efter d. 5. August; i alt Fald er det sket inden d. 22. September 1617, da hun omtales som brændt.

Mikkel Christensen i Hostrup, der havde saa travlt med at grave Grav for andre, var nær selv faldet i den. Samtidig med, at han forfulgte Sidsel, rejste der sig en lille Trolddomssag mod ham. Der begyndte at gaa »Røgt og Tidende« om, at han skulde have Draudokker (Trylleledukker, der skulde drage Penge og Held til sig). Dette udtalte Chr. Pedersen fra Sjølborg i Hostrup Kirke 15. Juni, og ved Hjemtinget vidnede flere at have hørt det; men de vidste ikke, om det var sagt af nogen »sand« Mand eller Kvinde. Landstinget frikendte ham, da der var vondet om Røgt (efter Rygter) og »ikke om nogen Vitterlighed eller gjort Gerning.«

Hedernes Opdykningshistorie.

En indledning.

Af Søren Alkær sig.

I den lille jubilæumsartikel i årsskriftet for 1928 blev det stærkt understreget, hvor nødvendigt det er, om vi ellers vil have et levende indtryk af de gamle hedeopdyrkeres arbejde, deres bekymringer og deres sejre, at vi snarest muligt får dem til at fortælle derom og får det noteret op, thi ret længe varer det ikke, før de sidste af dem siger os farvel. Det er ikke for meget sagt, at dette er en af de vigtigste Opgaver, som de historiske samfund i Ribe, Ringkøbing, Vejle og Viborg amter foreløbig har.

Nedenstående kunde være en slags indledning til en sådan opdykningshistorie, hvad enten denne nu bliver en sammenhængende større afhandling eller en række mindre fra de forskellige egne. Selve materialet må samles, mener jeg, af folk, som er hjemmehørende på stedet, så kan der siden forhandles om, hvor meget og af hvem det indsamlede stof skal bearbejdes.

Hvis man gennem historien og de beretninger vi har fra mands minde iagttager et folk, der er ifærd med

at tage sit land i besiddelse, opdyrke det, så ser man, at dette sker i høj grad *stødvis*. Det er let at se i lande som Norge, Sverig og Finland, fordi flere faser her er gledet os forbi endnu i mands minde og bevægelsen går videre den dag i dag. Men også i vort eget land ses denne opdyrkning at foregaa i perioder. Vi mindes kun den sidste, som har varet siden 1850—60 og som nu er ved at være afsluttet, men tilbage i vor historie kan vi meget tydeligt se ialfald én til, og ved hjælp af nyere og moderne kilder kan vi skimte andre der bag ved igen.

Det ligger da nær at antage, især da afstanden mellem disse opdyrkningsperioder kan være ret stor, flere århundreder, at der skal være *visse forudsætninger* tilstede, for at et sådant fremstød mod landets uopdyrkede og ubeboede egne kan finde sted, og ikke én forudsætning, men flere. Og at det ikke kan nytte, at én af disse er tilstede, når de andre endnu ikke er indtruffen.

Den første forudsætning er, at *befolkningen vokser*, thi fremskridtet kommer aldrig indefra alene, der skal en ydre anledning til, et vist tryk, ellers påtager mennesker sig ikke de byrder og den møje, som følger med dette at dyrke nyt land op. Men skønt dette tryk kan være pinagtigt nok, så viser det sig dog, at dette alene ikke helt kan klare det. På et tidligt tidspunkt i vor historie, i det 8. årh., tager landets befolkning stærkt til, en talrig og kraftig ungdom presser på og vil have plads, og det synes også at medføre en ikke ringe nyopdyrkning, men ikke en tilstrækkelig, thi andre ligeså nødvendige betingelser manglede. En meget stor part af denne ungdom — og vistnok efterhånden så mange, at den begyndte opdyrkning gik helt i stå — glider ud over landets grænser på handels og vikingetog, især de sidste, som jo mere og mere fik overvægten.

Af disse andre betingelser skal først nævnes, at det maa være, hvad vi kalder *en fremgangstid*, d. v. s. at arbejdet med jorden og dyrene kan give en del mere end af hånden og i munden, et vist *overskud*, hvad enten dette nu stammer fra, at varernes værdi stiger (i ældre tid som byttegenstande) eller udbyttet af jorden bliver større, eller (som oftest) begge dele. — En tredje vigtig betingelse vil vi nævne med det samme: at bygninger og klæder, men navnlig *redskaber* (i nyere tid tillige maskiner) forbedres eller helt fornyes ved nye opfindelser. Dette kan jo godt siges at være indeholdt i selve fremskridtet, men det er dog noget så uhyre betydningsfuldt, at det må nævnes som en selvstændig faktor.

Når altså sådan i det mindste tre ting skal indtræffe samtidig for at et nybrud af landets jord skal kunne finde sted, så forstår man, hvorfor disse nybrud, i ældre tid især, er så meget sjældne. — Ganske vist har de tre faktorer vistnok nogen tilbøjelighed til at følges ad, men erfaringen siger os dog tydeligt nok, at altfor ofte indtræffer det samme som i vikingetiden, at den første faktor, befolkningspresset, stiger til sprængning, uden at dermed følger et tilstrækkeligt fremskridt; thi menneskelig vilje og handlekraft er vel mægtige kræfter, men de er ikke almægtige. Navnlig tidligere i historien har de mødt uoverstigelige hindringer, ofte når sejren var mest nødvendig for det heles vel, og da må befolkningsoverskudet glide ud over landets grænser på fredelig eller krigersk vis, hvis ikke pestsygdomme eller krig i landet selv påny indskrænker det. Ja, selv i vore dage, med vor mægtige teknik til hjælp, ser vi ganske det samme.

Det er sandsynligt, at hvert lag af *stednavne* betegner et sådant nybrud af dansk jord. Dette gælder nok både -ing, -sted og -løse, hvordan det så hænger sammen med -lev. Men vi ved endnu kun lidt derom. Kun for de yngste lags vedkommende er sagen klar nok. Byer med endelsen -torp, -rød, -bøl, -skov m. fl. betyder det sidste store nybrud før vor egen tid, det er sandsynligt, at da blev den dyrkede jord udvidet til det dobbelte, men det er 7—900 år siden, og et lignende tidsrum har der måske også før været mellem sådanne fremstød. Da skabtes *hjulploven*, det redskab, som først af alle skulde muliggøre et større udbytte. Sandsynligvis også *trillebøren* og *plejlen*, disse for den tid — i forhold til det hidtil brugte — så uhyre arbejdsbesparende redskaber. De første spor af *vekseldrift*, såvelsom af *teglbrænding* og *jærnudsmeltning* hører sikkert også den tid eller den følgende til. I slutningen af 17. årh. kom dertil leen og *jærntænder* i harven, men ellers har hin tids slægter levet på de nævnte fremskridt, lige til den moderne agerbrugsteknik efter 1850 medførte mærgling og dræning og bedre redskaber (svenskarven dog indført noget tidligere, såvelsom enkelte svingplove). I mellemtiden, men navnlig i det mørke århundrede fra Kr. 4's deltagelse i 30'ærskrigen og til den nordiske krigs slutning (1625—1721) er befolkningstallet såvelsom andre fremskridt holdt nede af krig og pest og anden elendighed.

Først i årene efter treårskrigen begynder fremgangen påny — måske dog så småt allerede i 40'erne. Først ved den tid var redskaberne så meget forbedret, at man kunde gå igang med de svære lerjorder, som aldrig før havde været opdyrket, og som helt eller delvis havde været skovdækkede. Udmarkerne blev ryddet for buske og sten, et uhyre arbejde, thi de lå hen som de havde ligget fra oldtiden af. Mindre mosehuller og andre vand-

samlinger blev opfyldt eller udgrøftede, man kan endnu, f. eks. flere steder omkring Vejle og Kolding, se sporene af dette arbejde og hvorledes det er gået for sig.

Og da begynder også *hedens opdyrkning* i større stil. — Man må selvfølgelig ikke forestille sig, at dette arbejde nogensinde var gået fuldstændig istå. Det var i det væsentlige gået sådan, som forf. husker det fra sin barndom: Når man færdedes paa grænserne mellem mark og hede traf man snart indhug i heden af nyopdyrket jord og snart gamle agre, der var ved at springe i lyng igen, — eftersom der var råd og driftighed. Sådan gik det i større stil for hele folket. I fredelige og økonomisk nogenlunde gode tider blev der erobret agerland fra heden, men når ulykkerne indtraf (og evnen dermed blev mindre), som krig, pest og misvækst, så tog heden sit tilbage. Man behøver tilvisse ikke at gå tilbage til »den sorte død«s tider (som det gerne gøres), for at finde årsagen til den »furskårne« jord (forhen opdyrkede), man kunde finde i hederne, og som forf. flere gange har det. Det meste af den, der har været i mands minde, stammer sandsynligvis endog fra en så sen tid som de fattige tider i 1820—30'erne. Thi det er ofte forbavsende så hurtig man glemmer, og vel ikke mindst genvordighederne.

Hedens opdyrkningshistorie må deles i to perioder: den før 1899 (lov om jord til landarbejdere) og den efter, d. v. s. opdyrkning uden og med offentlig hjælp. Deraf er den første periode, der strækker sig over c. 40 år, ikke blot den interessanteste, men også af langt den største folkeoplysende betydning. Alene af den grund betyder den også mest økonomisk. Men der er også andre og mere iøjnefaldende grunde til, at den økonomiske værdi af dette arbejde er størst i den første periode. For det første er det alt i alt den bedste jord,

der dyrkes op i disse år, og dernæst er det meget betydelige Arealer. Man regner, at vi omkring 1860 havde c. 100 □ mil liggende i hede alene i Jylland. Deraf skal være c. 40 □ mil tilbage endnu, 20 □ mil er opdyrket eller beplantet i dette århundrede, og i forrige årh. altså 40 □ mil. Deraf har hedeselskabet beplantet de 10, mens altså 30 □ mil er opdyrket af private folk og uden nogen som helst offentlig hjælp. — Dertil kommer så, at redskaberne dengang var langt ringere end nu, og (især) at metoderne var primitive og lidet frugtbringende, fordi oplysningen om de rigtige fremgangsmåder var så ringe. Man vidste eller blev hurtig klar over, at heden efter opbrydningen skulde ligge hen et par år for at udluftes og at der så skulde *mærgles* om det på nogen måde var muligt; men hvad jorden ellers krævede af næringsstoffer, særlig hvad *heden* skulde have og slet ikke kunde undvære, om den skulde vedblive at give en nogenlunde afgrøde, derom vidste man aldeles intet. Det var der derfor ogsaa de mærkeligste blandinger, som agenter og andre spekulanter kunde narre i folk som god »kunstgødning«, en trafik, der vistnok kulminerede, da en mand i N. Vium hittede på at lave kunstgødning af brunkull Forf.'s fader kørte i sommeren 1877 masser af hedetørv — flere hundrede læs — på et stykke nyopdyrket hedejord og brændte dem af der! et uhyre arbejde, først at få tørvene gravet, dernæst at faa dem kørt og afbrændt, og altsammen forgæves, vel snarest til skade, ialfald på den jord, tørvene blev taget fra.¹ Det var da et held,

¹) Denne »forbedrings«metode er så gammel, at den endog omtales hos Virgil. Det er dels *nødvendigheden* af at bruge ild (skov- og hedeopdyrkning), dels sikkert også forestillingen om ildens velsignende magt, som holder teorien levende. Endnu i alle vore amtsbeskrivelser (omkr. 1830) omtales forsøg dermed, iøvrigt foranlediget

at de to ting, fattigdom og forsigtighed, satte ret snævre grænser for den slags eksperimenter. Men at de mislykkedes, var til ikke ringe skade, da de virkelige kunstgødninger og andre forbedringsmetoder begyndte at komme frem. Noget hjalp det, mindes jeg, når det rygtedes, at *Dalgas* havde anbefalet en ting, så måtte det jo vistnok alligevel due. Det var efter hans anvisning, at min fader i vinteren 1877—78 forberedte et stykke mose til dyrkning ved at køre sand på. Der var vistnok i det hele stor tro på, at der kunde komme noget ud af heden og endel af moserne, når bare man vidste hvordan.

Fattige var de fleste af disse hedeopdyrkere, men ingenlunde alle. Denne tale om de fattige slidere kan overdrives. En meget stor part af den i hin tid opbrudte hede, hvor meget kan vel ikke nu oplyses, er opdyrket fra de gamle bosteder, hvor man, trods det fattige udseende i hjem og klæder, efter forholdene sad rigtig godt ved det på grund af utrolig sparsommelighed og hårdt arbejde — det man havde lært i de trange år i 20—30'erne, om man ikke kunde det før. — Når forårsarbejdet var tilside, så blev ploven sat i et nyt stykke hede, ved markgrænsen eller længere ude; eller den forhen opbrudte hede blev pløjet påny. Sten — massevis — måtte brydes op og køres bort, der skulde mærgles om det var muligt, og så kunde heden — gærne efter 2—2½ års forløb — give de første afgrøder: rug og kartofler. Siden kunde der bygges en lade derude, og når tiden kom, d. v. s. når et af børnene giftede sig, så kunde der bygges »sals« og »kjørres«, og så stod der et nyt hjem. På denne måde — man kunde kalde det den *organiske* — gik det til i tusinder af tilfælde, og sådan er det

ved spørgsmål fra landhusholdningsselskabets side. De fleste synes endnu dengang at være troende overfor metoden.

forresten gået til den dag i dag. — Men i andre tusinder af tilfælde gik det anderledes til. Når to unge fattige tjenestefolk giftede sig — hun havde måske nogle klæder og en seng, måske også et par får med lam, og han havde sparet sammen til en ko — da var det i gamle dage og i Vestjylland en sikker ting, at det nye hjem, der nu skulde dannes, skulde være et *selvstændigt* hjem. Og så var der i de fleste tilfælde ikke anden udvej end at bryde et stykke hede op og bygge hjemmet der, *ganske* på bar bund, og det både hvad jord og bygnings og alt andet angik. De kår, som sådanne mennesker gik ind til, var da også af en sådan art, at nutidsmennesker ikke kan forestille sig det. Det var en ildprøve for dem der var stof i til foregangsmænd. De blev hærdet til at udrette det næsten overordentlige. Nogle af dem har bygget 3—4—5, ja op til en halv snes hjem, dels til deres børn, dels til andre. Deres kræfter syntes uudtømmelige. En kendte jeg, som begyndte på en hedegård i 1853, der var to stude og tre køer og 350 td. land! Da jeg i 1901 besøgte ham, var så godt som alt opdyrket, han kunde vise mig en hel koloni af nye ejendomme omkring sig, seks ialt, der boede hans børn. En sådan mand kan vel nok siges at have »bygget sit land«, næsten fremfor nogen anden, og det uden at nogen har lagt mærke dertil. Og efter gammel folkemoral er der heller ikke noget mærkeligt i *det*.

Men siden er der blevet lagt mærke til disse mænd! Og med megen ret, thi de var alligevel de få. — Det må på ingen måde forundre, at opgaven ingenlunde altid blev løst. Ak, jeg husker dem så godt, disse kun halvopbyggede, halvtopdyrkede hedehjem, hvor alt ved sit fattige og forhultede udseende vidnede om, at her havde man forløftet sig! Det var for mange fattigdom og slid hele livet, uden at det lykkedes ad den vej at skabe

nye hjem for deres børn, de havde nok at gøre med at holde det gamle oppe, og i ikke få tilfælde endte det alligevel med fattiggassen! Maaske var nogle af dem ikke dygtige, ialfald ikke dygtige nok, men iøvrigt var stillingen så vanskelig, at nogle få uheld kunde få det hele til at bryde sammen, og hjælp var så godt som ikke at få. Sagen var, at opgaven var over evne for overmåde mange, ja måske for de fleste. »Hvem tæller vel de tabte slag,« nej, men de er der, de tabte slag, og jeg tror, at det indblik, jeg her har givet, svarer langt mere til virkeligheden, end de noget rosenfarvede skildringer, man er vant til at træffe i litteraturen. — Men meget særprægede og ejendommelige kunde de, trods alt, være, disse mennesker, især i sammenligning med småfolk på de bedre egne, som jo gerne gik på arbejde på gårdene. Et væsentligt lyspunkt er det også, at det ofte var dygtige og flittige børn, der kom fra sådanne hjem, afholdte og velansete hvor de tjente, og mangen gang nåede så de, når de selv stiftede hjem, hvad fader og moder ikke havde nået! ²⁾

Den sidste periode af hedeopdyrkningerne, den som er sket med mere eller mindre offentlig hjælp, skal kun kort omtales. På en måde går denne hjælp dog længere tilbage, idet hedeselskabets udmærkede arbejder: beplantning, vanding og afvanding, mosekultur og — vel ikke mindst — *merglingen*, har gavnet hedeopdyrkingen i høj grad, men selve opdyrkingen har ligget udenfor selskabets ramme. Derimod er loven af 24. marts 1899 om jord til landarbejdere selvfølgelig kommen hedeopdyrkere tilgode såvelsom andre. Og alligevel i knap

²⁾ Musæumsforstander H. P. Hansens afhandling i hans bog: Fra gamle dage I, om hdebønder og hdehjem, giver mange udmærkede oplysninger om det her foreliggende emne.

så høj grad, thi hedeopdyrkeren havde endnu sværere ved at opfylde lovens betingelser end andre. — Skulde der hjælpes her så det kunde forslå, så måtte opmærksomheden vendes direkte til disse pionerer. —

Det blev *Viborg amts landøkonomiske forening*, som i forbindelse med det i oplandet mellem Viborg og Herning i 1905 stiftede *mergelskelskab* i 1906 gjorde begyndelsen til at løse den her foreliggende opgave, idet man 29. nov. 1906 stiftede selskabet »hedebruget«. Aaret efter (regnskabsår 1907—08) havde det 2671 medlemmer, i 1925—26 6404 medlemmer. Langt de fleste af disse er »aktive«, d. v. s. det er hedeopdyrkerne selv, der har sluttet sig sammen, men de er udmærket støttet fra mange sider, dels af »passive« medlemmer, dels af banker, sparekasser, byråd, sogneråd og landøkonomiske foreninger, dels af forskellige legater og stiftelser. Af de c. 247,000 kr, som regnskabet i 1925—26 omfatter, kom c. 40,000 kr. ad disse forskellige veje (deraf godt $\frac{1}{3}$ fra opdyrkerne selv), resten fra staten. Man kan altså ikke sige, at ydeevnen af denne sammenslutning er særlig stor, men viljen til at hjælpe og troen på, at der kan hjælpes, er desto større, og at staten så må påtage sig de fleste af udgifterne, er der i et tilfælde som dette neppe noget at sige til. Tværtimod må man vist sige, at her er et af de få punkter, hvor den almindelige nedskæring, som også her føles, burde være undgået. Den har ført til, at mens man før kunde støtte opdyrkingen med ialt 25 kr. pr. td. l., så er denne sum nu gået ned til 15 kr. pr. td. l. Desuden ydes der hjælp til nybyggerne, og endelig er der anlagt en række forsøg, der skal bringe oplysning om den heldigste måde, hvorpå heden kan kultiveres.

Nogle af de spørgsmål angående den ældre periode, som optegnelserne omkring i sognene formentlig måtte omfatte, er følgende:

1. Ejerens og sognets (stedets) navn. — Hvordan og hvornår blev hjemmet grundlagt. Var der en ejendom (bygninger, opdyrket jord) iforvejen (lidt eller meget), eller begyndte man helt på bar bund. Fra hvilken ejendom var jorden i så fald udskilt, og hvor stort var arealet. Beskaffenhed og terræn. Hvordan blev de nødvendige penge skaffet, og hvad havde man at begynde med af husdyr, redskaber m. m.

2. Hvordan var de bygninger bygget, der muligvis stod fra tidligere. Hvordan blev de nye bygninger bygget (huse af græstørv, lyngtørv, ler, lersten, afvekslende ler og lynglag osv.), især hvor der begyndtes på bar bund bør dette punkt klart belyses. Hvor langt lå det nye hjem fra naboer.

3. Havde man trækraft straks, eller hvornår fik man det, og hvordan gik det i det hele med den første opdyrkning. Mergel, anden gødning, afbrænding af tørv på marken eller tilførsel af mosejord. De første afgrøder. Plantning. Hvordan klarede man de første års udgifter, (bierhverv, dagleje m. v.).

4. Fremgangen i opdyrkning og besætning i årenes løb. Blev der udstykket og bebygget nye ejendomme fra den oprindelige, f. eks. til børnene.

5. Det offentlige: Kirke, skole, veje m. m.

Dette »skema« omfatter selvfølgelig ikke alt, navnlig kan der her og der være særlige forhold og begivenheder, som må medtages. Enhver må jo handle efter skøn.

Af Jordemodervæsenets Historie i Ribe Amt.

Ved Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg.

Ved Kancelliskrivelse af 18. Juli 1790 blev der tilbudt Lærerdøtre under visse gunstige Betingelser at blive uddannede som Jordemødre ved den kgl. Fødselsstiftelse i København, for at afhjælpe den over alt paa Landet herskende Mangel paa Jordemødre. Da Stiftamtmand Urne i Ribe modtog denne Skrivelse, satte han sig straks i Bevægelse for at faa undersøgt, hvor stor Mangelen var i Ribe Amt, og det fremgaar af denne Undersøgelse, at Trangen var størst i Skads=Gjording=Malt Herreder, og det lykkedes ham at formaa 4 Lærerdøtre til at rejse til København og lade sig uddanne, hvad han meddeler Kommissionen for Fødselsstiftelsen, der imidlertid tilbagemelder, at saa mange kunde der foreløbig ikke modtages, da Norge ogsaa havde gjort Krav paa Delagtighed i den tilbudte Uddannelse af Jordemødre, »men at der derimod nu ved Stiftelsen var 30 eksaminerede Jordemødre, som var beredvillig til at modtage Embeder dér paa Landet eller i Købstæderne mod 16 Rrdls aarlig Løn, Brændsel og Græs til et Par Køer eller Penge derfor, en vis Betaling for deres Forretning og fri Rejse derover«.

Paa disse Konditioner ankommer der ialt 3 Jordemødre til de nævnte 3 Herreder. Stiftamtmanden konferer med Proprietærene omkring i Herrederne for at fastsætte Lønningerne m. v. Nogle af disse formente, at deres Sædegaarde burde fritages for at udrede noget til Lønningerne, hvad Stiftamtmanden ikke kan indgaa paa, »thi denne milde Stiftelse at faa duelige Jordemødre i Provinserne ansat er ustridig til Nytte for det almindelige, altsaa ikke alene for Bønder, men endog for Proprietærene og enhver anden Stand paa Landet, og følgelig var det Uret, om Bonden alene skulde bære Byrderne.«

Der foreslaas nu Kancelliet, at den faste Løn maatte som antydet af dette ansættes til 16 Rdl. aarlig, en Kos Græsning eller 13 Rdl., det nødvendige Brændsel eller 8 Rdl. aarlig og »at Jordemødrene for deres Forretning, som ere af Bondestanden skulle foruden fri Befordring nyde hvad enten de brugtes eller ikke

af en Helgaards Besidder	mindst 3 Mark
af en Halvgaards Besidder	» 2 »
af en Boelsmand og Husmand	» 1 »

andre udenfor Bondestanden betaler Jordemødrenes Forretning efter enhvers Behag, der dog ikke maa være ringere end hvad her bestemtes«.

En af de nævnte 3 Jordemødre faar anvist Bopæl i Brøndum Sogn og i Skrivelse af 29. Novb. tilmeldes Sognefoged Niels Laursen i Brøndum, »at Madame Lorentzen er kommen dér i denne velgørende Hensigt at betjene vedkommende vordende Mødre ved deres Barselsfærd mod billig Betaling, men skulle nogen gaa hende forbi maa saadanne vente ligefuld at betale hende saaledes som nærmere bliver at bestemme.«

Den anden Jordemoder ved Navn Madame Kisley

ankom til Ribe med Mand og fire Børn og skulde ansættes i Malt Herred, men det kneb med at finde en Bolig til hende, endelig mente man at turde byde hende et Hus i Brørup Sogn paa Præstkjær Mark, hvilket hun rejste hen for at besigtige; »men kom anden Dag tilbage og beklagede sig meget over, at de ej kunde være paa dette ensomme Sted, men ønskede at blive ansat i en By, hvor de kunde gaa hen til Naboerne for mod Betaling at faa det fornødne til Livets Ophold. Vel blev dem forestillet, at deres Bopæl laa paa den ene Side nær ved Præstegaarden og paa den anden Side ved et andet Bopæl og overalt ikke langt fra By, samt at det havde sin store Vanskelighed med at faa anden Bolig til saa stor en Familie, men hun blev ved hendes Klagemaal, at hun ansaa det ugørligt paa det anviste Sted at eksistere. Da man nu kom efter, at hun og Mand var yderst fattig og blottet for alle Livets Nødvendigheder, saa holdt man det betænkeligt at tvinge dem, og som engang hertil ankommen, kunde man ikke vel overlade dem til sig,« indberetter Stiftamtmanden og meddeler, at have foreslaaet Beboerne i Sønder Farup at give hende Bopæl dér, men at Byens Beboere hverken nu eller siden vil anvise Jordemoderen fornøden Bopæl dér i Byen. »At de tror hendes Nærværelse er overflødig bekræfter kun den ellers noksom bekendte Sandhed, at enhver ny Indretning, den være nok saa nyttig, har sine Modstandere«. Det ender med at hun i Stedet for S. Farup bliver ansat i Rejsby.

Den tredje Jordemoder hvis Navn er Wolling, bliver ansat i Darum, hvis Beboere ikke synes at have gjort Indvendinger mod at modtage hende.

Omkostningerne ved Transporten af de 3 Jordemødre fra Kjøbenhavn til Amtet androg 124 Rdl. 2 Mk. og 8 Sk.

Da der var Begær efter flere Jordemødre end der kunde faas i Øjeblikket fra Fødselsstiftelsen, idet Beboerne i Gjørding og Vejrup havde anmodet om at faa en Jordemoder ansat, blev en Kone fra disse Sogne uddannet som saadan af Stiftskirurg Fridsch i Ribe og efter fuldendt Uddannelse meddelt følgende

Interims Bestalling
for

Maren Nielsdatter, Jens Hansen Møllers Hustru i Hessellund til at være Jordemoder for Vejrup, Gjørding og Bramminge Sogne. Da disse forberørte 3de Sogne ikke har nogen egentlig beskikket Jordemoder, og jeg er kommen i Erklæring om, at en Kone i Gjørding Sogn ved Navn Maren Nielsdatter er af Stifts- og Landfysikus Hr. Justitsraad Fridsch i Jordemoderkunsten undervist, prøvet og eksamineret, saa bliver bemeldte Maren Nielsdatter ad interim beskikket til Jordemoder i forbemeldte Vejrup-Gjørding og Bramminge Sogne paa lige Vilkaar, som de tre fra Kjøbenhavn ankomne Jordemødre her i Amtet er ansat, og er bemeldte 3 Sognes Beboere gennem Stedets Foged Hr. Kammeraad Warthoe underrettet om denne Foranstaltning med det Tilføjende, at de i paakommende Tilfælde under vedbørlig Straf bør i Jordemodervæsenet betjene sig af Maren Nielsdatter og ej af nogen anden, alt mod billig Betaling.

Ribe, d. 23. Febr. 1791.

Helfried.

Det bliver siden bestemt, at der af Lærerdøtre fra Ribe kun hvert andet Aar kan modtages 2 Lærerdøtre til Oplærelse i Jordemoderkunsten i Kjøbenhavn, men Stiftamtmanden i Ribe, som indser at Mangelen paa Jordemødre derved kun meget sent vil afhjælpes, formaar derfor Stiftsfysikus, Justitsraad Fridsch i Ribe at ud-

danne et Antal, hvormed han agter at begynde i For-
 aaret 1792 »for duelige Subjecter som efter Reskript af
 27. Maj 1791 bliver at beskikke til ordentlige Jorde-
 mødre hver i det Distrikt, hvorhen hun udsendes,« skri-
 ver Stiftamtmanden 19. Dec. 1791 til Provst Siedelman
 i Tjæreborg — og senere til de andre Provster i Amtet
 — med den Anmodning at lade dette bekendtgøre i hans
 Provsti, »og da jeg formener, at dette Distrikts Be-
 boere jo vil betjene sig af Hr. Justitsraadens Tilbud,
 saa forventer jeg, efter nærmere Overlæg med D'hr.
 Sognepræster, det først muligt Deres Højærværdigheds
 nærmere Forslag paa et Par duelige Subjekter fra hver
 af Distrikterne Skads-Tjæreborg-Sneum Sogne, Jerne-
 Guldager, Aarre-Faaborg og Aastrup Sogne, Sønderho
 Sogn og Starup, Øse-Næsbjerg Sogne. Ved enhver ud-
 vælgende Subjekt maa fornemmelig ses paa:

1. at de ej er over 25 a 26 Aar.
2. have gode Fatteevner.
3. at kunne læse færdig en trykt dansk Bog.
4. være af et tækkeligt, sat Væsen, hvorken forsagt
 eller forvoven, men vant til at handle med Overlæg
 og koldt Blod.
5. have lige veldannede og ikke stive Fingre.
6. have godt Helbred, saa de kan taale Nattevaagen.
7. være bekendt for en dydig og kristelig Opførsel
 og ej hengiven til Sladder.
8. at de have Lyst til den Forretning, hvortil de be-
 stemmer sig.
9. at de ej tilforn har udøvet eller lagt sig efter Jorde-
 moder Videnskaben, da disse formedelst de allerede
 havende falske Begreber vanskeligt lader sig under-
 vise.

Undervisningen vil tage 4 Maaneder omtrent, men
 da de oplærende Subjekter kan upaatvivligen vente at

blive ansatte med Løn i det Distrikt, hvorfra de udsendes og Distrikternes Beboere derved ligesaa kan vente at faa dueelige Jordemødre af deres egne, saa bør man ej et Øjeblik paatvivle, at det paa den ene Side ej vil mangle paa Subjekter, og at Beboerne paa den anden Side vil findes villige til at udrede det, som ville medgaa til Lærerdøtrenes Ophold og Oplærelse her i Byen, og skulle et eller andet Distrikt, imod Forventning, ej benytte sig af den her anbudne Lejlighed, bør de vente, at der fra Fødselsstiftelsen begæres eksaminerede Jordemødre hidsendt til Ansættelse i saadant Distrikt, thi en afgjort Sag er og bliver det, at det ej kan overlades Almuens vilkaarlige Vilje, om de vil have dueelige og eksaminerede Jordemødre eller ej.«

I Sommeren 1792 bliver derefter oplært og uddannet de første 19 Jordemødre hos Fysikus Fridsch i Ribe, som derefter blev forsynet med Instruks og Attest for Duelighed og taget i Ed hos Stiftamtmanden, der udfærdiger dem hver især Bestalling som autoriserede Jordemødre mod en aarlig Løn af 16 Rdl., der udredes af Distriktets Hartkorn.

De af Fysikus Fridsch uddannede 19 Jordemødre var følgende:

1. Jørgen Orlufs Hustru Anne Cathrine for de Ribershuseske Underdanere i Rejsby, Hvidding og Vestervedsted Sogne.
2. Niels Frederiksens Hustru Marie Schack for Jedsted, Hillerup, Kirkeby, Kjærbøl og Hjortlund.
3. Maren Nielsdatter Peders i Gammelby for Vejen og Læborg Sogne.
4. Mette Madsdatter Skov ved Læborg Kirke for Føvling, Folding og Malt Sogne.
5. Poul Pedersens Hustru Lisbeth Sophie for Holsted, Brørup og Lindknud Sogne.

6. Jørgen Pedersens Hustru Gunder Mikkelsdatter for Vilslev By og Jernved Sogn.
7. Hans Thomsen Krag's Hustru, Kirsten Mortensdatter i Tjæreborg for Skads, Tjæreborg og Sneum Sogne undtagen Tømmerby og Terpager.
8. Enken Kirsten Bastians i Guldager for Guldager By.
9. Anders Christensens Hustru Anne Bertelsdatter for Hostrup og Alslev Sogne.
10. Degnen Hansens Hustru Maren Pedersdatter i Brøndum for Brøndum og Nebel Sogne.
11. Mikkel Pedersens Hustru Anna Sørensdatter i Raunsø for Grimstrup og Nykirke Sogne.
12. Pigen Anne Christensdatter i Taabøl for Aarre, Faaborg og Aastrup Sogne.
13. Hans Hansens Hustru Karen Jørgensdatter i Næsbjerg for Øre og Næsbjerg Sogne.
14. Nikolaj Lorentzens Hustru Anne Pedersdatter for Lunderup, Rossinggaard, Frisvad, Mejls, Blaksmark, Orten, Isbjerg Mølle og Gjellerup, alt i Varde Landsogn samt Hyllerslev, Nørrehebo, Storehebo, Sønderhebo og Grydvad Mølle i Janderup Sogn.
15. Jørgen Jensens Hustru Anne Dorthea i Billumtarp for Resten af Janderup Sogn samt Billum Sogn.
16. Hans Lorentzens Hustru Kirsten Nielsdatter i Skjødstrup for Aal Sogn.
17. Knud Bakkensens Enke Birthe Knudsdatter for Ho og Oksby Sogne.
18. Niels Sørensens Hustru Sidsel Sørensdatter i Høneberg for Henne og Lønne Sogne.
19. Knud Baltzersens Hustru Cathrine Margrethe Troelsdatter i Varming for Sem og Roager samt Obbe-kjær Sogne.

De saaledes eksaminerede Jordemødre maatte dog i lang Tid kæmpe for Tilværelsen, da mange ikke kunde beslutte sig til at give Afkald paa de gamle ueksamine-

rede Fødselshjælpersker, hvilke sidste ogsaa gjorde alt for at lægge de første alle mulige Hindringer i Vejen.

Jordemoderen Frederikke Lorentzen klager i Brev af 1. Januar 1791 til Stiftamtmanden over, at Gmd. Thomas Andersen i Forum ikke vil lade sin Kone betjene af hende, hvorfor Sognefogeden Niels Nielsen Laursen i Bryndum paalægges at afkræve Thomas Andersen 1 Rdl. i Bøde, hvoraf Jordemoderen skal have den halve og Sognepræsten den anden Halvdel til Sognets fattige, »da det ikke bør dependere af ham at tilintetgøre denne ligesaa nødvendige som nyttige Indretning med at forsyne Almuen med duelige og eksaminerede Jordemødre, der dog vilde blive Følgen dersom Thomas Hansen vil lade sin Kone betjene af en uvedkommende og ueksamineret Kvinde.«

Under 21. Sept. s. A. klager hun over at Thomas Christensens Kone i Alslev, Hans Jepsens og Niels Pedersens Hustruer i Høstrup har ladet sig betjene af uberettigede og ueksaminerede Kvinder. De idømmes da lignende Bøder.

Lignende Klager kommer fra Jordemoder Malling i Darum.

Fra Jordemoderen Karen Jørgensdatter i Øse indkommer i December 1793 Klage over, at en ueksamineret Jordemoder Anne Klink, Peder Pedersens Hustru i Starup, lader sig bruge ved Fødsler. I den Anledning tilskriver Stiftamtmanden Herredsfogden for Skads Herred Kammerraad Warthoe i Roust Mølle, at han alvorlig »skal betyde hende de kongelige Anordninger og i Overensstemmelse hermed for denne Gang affordre hende en Mulkt af 3 Mark til Sognets Fattige og derhos give hende en alvorlig Advarsel, at hvis hun oftere skulle gøre sig skyldig i slige Forseelser kan hun vente at blive lovlig tiltalt.«

Kilde: Ribe Stiftamts Kopibøger.

Korte Notitser fra Ribe Amt 1928.

Askov højskole skiftede 1. nov. 1928 forstander, i det J a c o b A p p e l, som har været skolens leder siden 1906 (med undtagelse af de perioder, da han har været medlem af ministeriet) fratrådte som forstander, og denne post blev overtaget af J. Th. A r n f r e d, som siden 1910 har været lærer ved skolen.

Askov højskoles tredje forstander er født i Sønderbøl vest for Varde 19. dec. 1882 som søn af gårdejer N i e l s J e n s e n og hustru M a r g r e t h e C h r i s t e n s e n. Han var ved landbrug til 1901, blev student 1904, cand. polyt. 1910. Blev leder af statens forsøgsmølle i Askov 1910 og samme år lærer ved højskolen. Gift med K a r e n H e l w e g 1911.

Foruden af højskolearbejdet har Arnfred i de senere år været ret stærkt optaget af andelsvirksomheden. Det begyndte hjemmefra, idet han blev formand for Askov brugsforening 1921. Han blev repræsentant i F.D.B. 1923 og formand for repræsentantskabet 1927. 1925 blev han formand for andelsbankens repræsentantskab og medlem af dens likvidations komite. Medlem af andelsudvalget 1926 og udvalgets formand 1927.

S. A.

Stormen den 23. og 24. November 1928. Fredag den 23. Novbr. opstod fra Syd en stærk Storm, der, idet den

drejede mod Vest, steg til en Orkan, der foraarsagede store Ødelæggelser. Vesterhavet sendte saa store Vandmasser ind mod Kysten, at der aldrig før er maalt saa høj en Vandstand ved Esbjerg Havn. Det ny Havdige fra Darum til Roborg blev gennembrudt flere Steder, og andre Steder blev den saa medtaget, at der regnes med 180,000 Kr. for at faa Skaden udbedret. Strandvejen mellem Esbjerg og Hjerting bortskylledes paa begge Sider af Broen over Guldager Bæk, og Vandet stod c. 2 Meter højt over Landevejen mellem Alslev og Toftnæs. Paa Alslev Vestermark stod Vandet $\frac{1}{2}$ Meter højt inde i den yderste Ejendom, saa Beboerne maatte søge Tilflugt paa Loftet. En Skypumpe, der ledsagede Stormen, gjorde store Ulykker paa fire Ejendomme i Høstrup Sogn. Forsamlingshuset raseredes fuldstændigt. Niels Tobiasens Stuehus jævnedes med Jorden, og kun ved et Under reddedes Børnene, der var kommen i Seng, alt Indbo smadredes. C. P. Lunds Stald og Ladelænge faldt ganske, og Petrea Hansens Gaard udstod paa forskellig Vis en hel Del Molest med nedfaldende Gesimser, revnede Mure, en væltet Gavl og Skade paa Taget. Endelig rykkede Skypumpen et femte Sted en Ajlepumpe op af Beholderen og førte den ti Meter bort. Skypumpen fortsatte over Alslev Sogn, hvor den berørte flere Ejendomme uden dog at gøre større Skade.

H. P. H. N.

Den 8. Juni døde Sognepræst for Henne og Lønne Menigheder Rasmus Hansen Ravn. Han blev født i Risby, Baarse Sogn, i Sydsjælland 20. Marts 1866. I 1886 kom han til Amerika og fik Præsteuddannelse paa Skolen i Westh Denmark, Wisconsin. 1892 tog han theologisk Embedseksamen, og samme Aar blev han gift med Frø

ken Dorthea Jørgensen fra Oxenvad Sogn i Sønderjylland. Fra 1892—1924 var han Præst ved flere danske Menigheder i Amerika, fra Juli 1924 Sognepræst til Henne Lønne.

Som Ordets Forkynder hørte han ikke til dem, der blænder; men ved sin jævne og tilforladelige Forkyndelse vandt han flere og flere Venner. Kun få Præster har opsøgt de syge og talt med dem som han.

Menigheden har siden rejst et smukt Mindesmærke paa hans Grav.

H. T.

Det lokalhistoriske Kursus

I Esbjerg den 18., 19. og 20. Oktober.

Da dette Kursus syntes at vække saa megen Interesse — Deltagernes Antal laa hele Tiden mellem 30 og 40 — og man ogsaa havde faaet Løfte om dygtige Lærere, saa kunde man paa Forhaand vente, at det maatte lykkes vel og give noget Udbytte. Og trods Vanskeligheder ved helt at faa Programmet gennemført — Landsarkivar Saxild maatte i sidste Øjeblik erstattes af Underarkivar Holger Hjelholt fra Rigsarkivet — var Tilfredsheden med denne Begyndelse og Interessen derfor sikkert ogsaa stor.

Torsdag Kl. 2 var Deltagerne samlet og Centralbibliotekets Formand, Landsretssagfører *Krebs* bød velkommen. Dernæst gjorde Historisk Samfunds Formand, Gaardejer *Alkær sig*, Rede for Kursusets Hensigt og for de Vanskeligheder, der havde været ved at faa det istand. Derefter talte Fabrikant *Kromann*, som ud fra sit store Kendskab til lokalhistoriske Kilder gav en Fremstilling dels af, hvad der kan findes i Hjemmene af mundtlige og skriftlige Traditioner, dels af hvilke trykte Kilder Lokalhistorikeren kunde ty til og lære af. Over disse Kilder fik Deltagerne siden en af Biblioteket udarbejdet Fortegnelse.

Med Englandsekspressen kom Dr. *Marius Kristensen*, som straks med stor Friskhed og Humør begyndte paa en Fremstilling af Stednavneforskningen og dens Betydning. Mange morsomme Misforstaaelser og folkelige Tydninger af Stednavne og interessante og historisk oplysende Forklaringer blev givet, især af Ribe Amts Stednavne. Om Fredagen blev de vigtigste Stednavneendelser gennemgaaet, saa den histo-

riske Lagdeling derved kom frem. Man fik Indtryk af, at der er ved at aabne sig en ny Kilde af stor Betydning for vor Historie, om end det ikke kan skjules, at det endnu kun er en ringe Begyndelse.

Efter at Marius Kristensen om Fredagen havde sluttet sine Timer, bekyndte Dr. *Hjelholt* paa sin Redegørelse for Arbejdet med Arkivsager (utrykte Kilder). I første Time gav han en Vejledning i personalhistoriske Studier (Kirkebøger, Folketællinger, Lægdsruller, Skattemandtal, Matrikler o.s.v.) og i anden Time i lokalhistoriske Studier.

Efter Dr. *Hjelholts* Afrejse om Lørdagen holdt Gaardejer *Søren Alkær* sig et Foredrag, som han kaldte »Indledning til Ribe Amts Opdyrkningshistorie«. Foredraget var i første Række en Opfordring til Deltagerne til at agte paa de gamle Hedeopdyrkere og deres Erindringer. Disse burde optegnes i langt større Udstrækning, end det hidtil er sket — og snart vil det være for sent. Iøvrigt gav Taleren en meget interessant Oversigt over vort Lands Opdyrkningshistorie. Foredraget gav Anledning til en Del Drøftelse, især bør fremhæves nogle værdifulde Oplysninger fra Lærerne *Kristensen*, *Lunde*, og *Quist*, *Bække*, om de saakaldte »Porsharver«, der muligvis er Minder om den ældste Agerdyrkning. — Til Afslutning fortalte Fabrikant Kroman meget livligt og fængslende om sine personalhistoriske Studier. — Inden man skiltes, bragte Lærer Haahr, Tistrup, Kursusets Ledelse en Tak, som han rettede til Bibliotekar *Carl Thomsen*, som ikke blot har taget Initiativet til Kursuset, men som heller ikke har skyet nogen Ulejlighed for at gøre de trykte Hjælpemidler, Biblioteket ejer, tilgængelige for Deltagerne, dels til *Søren Alkær* sig, der med sejt Energi har overvundet alle Vanskeligheder og været Kursuset en udmærket Leder. Ogsaa Bibliotekets Bestyrelse fortjener Tak og Anerkendelse for den Velvilje, hvorved det har stillet Bibliotekets Lokaler til Raadighed.

Kursuset tænkes gentaget ad Aare, dog med den Ændring, at Lærernes Arbejde bliver i højere Grad en Vejledning til Selvarbejde, end det var denne Gang.

af.

Til Medlemmer og Tillidsmænd.

Som det ses af en meddelelse på omslaget er afgangen af medlemmer fortsat i et endnu stærkere tempo end hidtil, og hvis også tilgangen havde fået lov at gå sin egen gang, vilde vi inden ikke mange år stå overfor det mærkelige forhold, at landets ældste historiske samfund, i et amt, hvor den historiske interesse synes at være langt over middel, måtte stanse sin virksomhed. — Thi ganske vist er tilgangen i det forløbne år en ubetydelig større end afgangen (stigningen c. $1\frac{1}{2}$ pCt.!), men da dette kun er opnået ved et ret energisk arbejde, som slet ikke kan tænkes fortsat på den måde, og så fordi antallet af historisk interesserede mennesker jo dog er ret begrænset, så er der, hvis ikke den stærke afgang kan stanses, kun udsigt til fortsat nedgang.

Hovedårsagen til tilbagegangen er utvivlsomt den, at mennesker f. t. er vendt stærkere mod øjeblikket og dets krav og interesser end nogensinde før. Grunden hertil er ikke økonomiske vanskeligheder alene, og derfor vil nedsættelsen af årsbidraget til 3 kr. sikkert heller ikke være tilstrækkeligt som helbredende middel. Der skal først og fremmest et *oplysningsarbejde* til, bl. a. til forståelse af, at vi lever ikke i øjeblikket alene, og at der til menneskelighed først og fremst hører dette at føle og vide sig *rodfæstet* i sin fortid.

Bestyrelsen har nu foretaget den forandring ved de historiske møder, at de som regel (bortset fra friluftsmøder) vil være *aftenmøder* istedet for som hidtil eftermiddagsmøder, og at man, tildels som følge deraf, ofte vil nøjes med én taler. Medlemmer og især tillidsmænd omkring i sognene opfordres nu til at få sådanne møder ordnet. *Hvis lokale kan stilles gratis til rådighed*, så kan det ikke blive så dyrt for

samfundet, da man i videst mulig udstrækning vil holde sig til amtets egne kræfter. En anden fremgangsmåde, og som jo allerede har været praktiseret endel, er at foredragsforeningen eller ungdomsforeningen eller begge tilsammen i vintrens løb lader afholde et eller to historiske foredrag, som kan interessere alle, men som tillige har så megen forbindelse med egnens eller amtets historie, at interessen for denne styrkes. Sådanne møder vil ikke volde foreningen store udgifter, eftersom historisk samfund påtager sig en del af disse.

Formanden har fortsat arbejdet fra sidste vinter med ved møder omkring i amtet at få tegnet *tillidsmænd*, som for det første vil gøre et arbejde for sagen, og som samfundet kan henvende sig til i anledning af møder eller lignende. — Men der er langt tilbage endnu inden man på den måde er nået amtet rundt. Fremad skulde vi gerne. Vi står nu med et medlemstal kun et godt hundrede højere end for 25 år siden, da virksomheden begyndte, mens de historiske samfund, hvormed vort nærmest er ligestillet, Vejle og andre, er oppe på det dobbelte medlemstal, 1000—1200 og derover.

De hidtil tegnede tillidsmænd er følgende:

Ølgod: Rentier Jens Sørensen, lærer Øllgård, Hejbøl og forfatteren, gårdejer Salomon Frifelt.

N. Nebel: Læge Torbøl, skomagermester Lorenzen og gårdejer Thomsen Mouridsen, Bolkjær.

Lunde: Gårdejer Antonius Bilstoft og lærer Kristensen.

Henne: Rentier P. Gammeltoft og mejeribestyrer Elmerdal.

Janderup: Lærer Nielsen, Lars Holm, Sdr. Hebo og Niels A. Madsen, Janderup Mark.

Horne: Lærer Hansen, Horne og lærer Davidsen, Bourum.

Thorstrup: Gårdejerne Jens Christensen, Ovnbøl, Niels Horsbøl, Yderik og Frederik Søndergård, Sig.

Starup: Lærer J. Heebol, Hesselho.

Hodde: Gårdejerne Chr. Madsen, Nørvang og Kr. Jensen Kristensen, Hodde.

Tistrup: Lærer Haahr, Tistrup.

Alslev: Lærer H. P. H. Novrup.

Aarre: Gårdejerne Johannes Povlsen og Herman Hansen.

Fåborg: Gårdejerne Oluf Christensen, Fuglsig og Simon Nielsen, Rodebæk.

Vejrup: Rentier Thomas Hansen og landbrugskand. Iversen.

Føvling: Lærer Andersen, Føvling og Kristen Damm, Tobøl.

Folding: Lærer R. Pedersen, Nørbølling.

Jernved: Lærer Nygård og gårdejer Hans Duborg.

Hovborg: Gårdejer Hans Chr. Pedersen.

Lindknud: Lærer Skovbjerg og rentier Niels Thøgersen.

Brørup: Gårdejer Rasmus Rasmussen, Tirslund og landbrugs-
lærer Konradi, Ladelund.

Læborg: Fru Karen Andersen, Gammelby.

Malt: Lærer Gregersen, Maltbæk og lærer Andersen, Estrup-
mark skole.

Gjesten: Lærer Holme.

Andst: Lærer Iversen, St. Andst og gårdejer Peder Østergård,
Roved.

Veerst: Rentier Hans Skøde og lærer Hansen.

Vejen: Gårdejer S. Alkærsig.

Esbjerg: Adjunkt Tengnagel. Jørgensen, landsretssagfører
Krebs og lærer Jacobsen.

Ribe: Seminarielærer Haar.

Vilslev: Gårdejerne Johannes Nielsen og J. M. Lauridsen.

N. Nebel: Gårdejerne Chr. N. Christensen og Jens Kirkebye.

Hostrup: Lærer Antonsen og rentier Søren Schmidt.

Fortegnelse over Historisk Samfunds Bibliothek.

Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie. Udg. af Dansk historisk Fællesforening. 1915—19, 1924—25.

Historisk Tidsskrift. Udg. af Den Danske Hist. Forening. 1924—25. 5 Hefter.

Aalborg Amt.

Fra Himmerland og Kjær Herred. Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aalborg Amt. Aalborg. 1912 flg.

Aarhus Stift.

Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift. Aarhus. 1908 flg.

Bornholm.

Bornholmske Samlinger. Udg. af Bornholmsk Samfund. Rønne. 1906—15.

Frederiksborg Amt.

Fra Frederiksborg Amt. Aarbøger udg. af Frederiksborg Amts hist. Samfund. Helsingør. 1906—22, 1924 flg.

Holbæk Amt.

Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1907 flg.

Københavns Amt.

Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt (med gamle Roskilde Amt). Roskilde. 1910 flg.

Lolland-Falster.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog. Nykøbing, F. 1913 flg.

Mors.

Historisk Aar bog for Mors. Udg. af Morslands danske Samfund. 1919—24.

Odense Amt.

Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter. Odense. 1913 flg.

Præstø Amt.

Aar bog for Historisk Samfund for Præstø Amt. Næstved. 1912—25, 27.

Randers Amt.

Aar bog udg. af Randers Amts historiske Samfund. Randers. 1907—19, 1925.

Ribe Amt.

Fra Ribe Amt. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1904 flg.

Ringkøbing Amt.

Hardsyssels Aar bog. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. 1907 flg.

Skive.

Aar bog for Historisk Samfund for Skive og Omegn. Skive. 1909 flg. 1916 flg. med Titel: »Skivebogens«.

Sorø Amt.

Aar bog for Historisk Samfund for Sorø Amt. Ringsted. 1912 flg.

Svendborg Amt.

Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund. Nyborg 1908 flg.

I Aarg. 1921: Knud Rasmussen, en Livsskildring.

I Aarg. 1923: L. Bøttiger: Vesterskjerninge-Ulbølle.

Thisted Amt.

Historisk Aar bog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Han Herred. 1906, 1908—23, 1927.

Vejle Amt.

Vejle Amts Aar bøger. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund. 1905 flg.

Aarg. 1923, 1. Halvbd. Mar. Hansen: Tirsbæk.

Vendsyssel.

Vendsyssel. Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. Hjørring. 1915 flg.

Vendsyssel.

Jakobsen, Anton (Udg.) Vendsyssel. Folk og Land. Historisk topografisk Aarboeg. Sæby. 1908—19. Bd. 1—9.

Enkeltbeskrivelser.*Broby, Nørre.*

Lomholt, M. J. Bidrag til Nørre Broby Sogns Historie. Nyborg 1918. 189 S.

Esbjerg.

Hansen, Karl. Plantningssagen i Esbjerg og Omegn 1868—1918. Esbjerg 1918. 42 S., ill. Kort.

Frederiksværk.

Christensen, Carl. Frederiksværk. En dansk Fabrikbys Historie. Kbh. 1926. 192 S., ill. Kort.
(Udg. af Frederiksborg Amts Hist. Samf. Aarboeg 1926.)

Halleby Aa.

Graves, Karoline. Ved Halleby Aa. Optegnelser. Bearb., ordnede og udg. af H. Ussing. Kolding, 1921. 242 S., illustreret.
(Udg. af Hist. Samfund f. Holbæk Amt. Aarboeg XV.)

Helsingør.

Fra det gamle Helsingør. Hillerød, 1925. 125 + XVIII Sider. Ill. af K. Kongstad.
(Udg. af Frederiksborg Amts Hist. Samf. Aarboeg 1924.)

Hillerød.

Hillerød By. Tekst af V. Hermansen, H. Matthiessen, A. Uhrskov, P. Petersen. Tegn. af Kr. Kongstad. Kbh. 1925. 363 S.
(Udg. af Frederiksborg Amts Hist. Samf. Aarboeg 1925.)

Holbæk.

Clausen, H. V., Fra Holbæk Amt. Topografisk-historiske Skildringer. Kbh. 1918. 414 S. ill.
(»Fra Holbæk Amt«. Aarboeg XII.)

Hvetbo Herred.

Klitgaard, Carl. Hvetbo Herred. Aalborg, 1906—1907.
Bd. 1—2, Kort.

Jernved.

Nygaard, P. (Red.), Bidrag til Jernved Sogns Historie. Af flere Jernvedboere. 1. Halvbd. Flensborg 1921.
(Udg. af Hist. Udv. for Jernved Sogn.)

Marstal.

Høy, C. T., Træk af Marstals Historie i Skildringer og Billeder. Nyborg 1913. 292 S., ill.

Møen.

Bojsen, F. Af Møns Historie. Kbh. 1902. 1—4 (i 1 Bd.) ill., Tvl., Kort.

Den forhistoriske tid. Den ældre middelalder. Jacob Sunesøn af Møn. Stege bys bog 1418—1607.

Starup.

Jespersen, L. S. Fra Starup Sogn (Skads Herred). Spredte Træk af et Hedesogns Historie. Bramminge, 1920. 256 S. illustr.

Sæby.

Jakobsen, Anton. Sæby Købstad. Beskrevet til Underholdning og Vejledning særlig for den fremmede som søger Byen. Sæby 1906. 68 S.

Taasinge.

Høgstrøm, C. G. Taasinge paa Niels Juels Tid. Nyborg 1916. 149 S., ill.

(Udg. af Svendborg Amts Hist. Samf.)

Tirsbæk.

Hansen, Marius. Tirsbæk, Gods og Ejere. 1421—1921. Kbh. 1923. 277 S., ill.

(Udg. af Vejle Amts Hist. Samf. Aarvog 1923 I.)

Vendsyssel.

Larsen, Thomas. En Gennembrudstid. Fra det nittende Aarhundredes sidste Halvdel. Tidsbilleder fra Vendsyssel. Hjørring, 1917. 200 S., ill.

(Udg. af Historisk Samf. f. Hjørring Amt.)

Personalhistorie.

- C a r ø e**, K. Ruprecht Geisspuscher. Kong Christian III's Saarlæge. 1910. 46 S.
(Særtryk af Dansk Klinik's Festskrift.)
- H a r b o u**, H. W. Om Personregistre. Kbh. 1918, 24 S.
(Særtryk af Personalhist. Tidsskr. VII Rk., 3. Bd., 1. H.)
- H a u c h - F a u s b ø l l**, T. H. Red. Personalhistoriske Samlinger. Bd. 1—2. Kbh. 1906—13.
- — Slægtshaandbogen. Kbh. 1900, 1100 S.
- — Slesvigske Kirkebogsuddrag. Kbh. 1908, 236 S.
- — Kirkebogsuddrag fra Sjællands og Lolland-Falsters By-
sogne samt nogle Landsogne. Kbh. 1908.
- H j o r t**, F. Mindeskrift om Sognepræst Chr. H. de Thurah. Biografiske Noter og Digte. Odense, 1915. 264 S. Portr. Stamtavle.
- N i e l s e n**, N. P. Margrethe af Øleshøve. Kbh. 1910. 31 S.
- R e g i s t e r** omfattende de i Statstidende offentliggjorte Ud-
nævnelser og Afskedigelser m. m. samt Register over Em-
beder. 1912, 1915—20, 1922—24.

Bibliografi.

- D a h l** og **D ø s s i n g**. Dansk Tidsskrift-Index. 1915—17, 1919
—21 inkl.
- K r a r u p**, Alfr. Fortegnelse over historisk Litteratur for
1921—22 vedrørende Danmarks Historie. (Historisk Tids-
skrift. 9. Rk. S. 415—88.)
- H e i l s k o v**, Chr. Historisk-topografisk Tidsskrift-Index for
Svendborg Amt. Kbh. 1920. 29 S.
- T i d s s k r i f t l i t e r a t u r** vedrørende Vendsyssel. Udg. af
Hist. samf. f. Hjørring amt. Hjørring 1923. 47 Sider.

Folkeminder.

- J u n g e**, Joachim. Den nordsjællandske Landalmues Ka-
rakter, Skikke, Meninger og Sprog. Fors. med Oplysn. af
H. Ellekilde. Kolding, 1915. 279 S.
(Udg. af Foreningen »Danmarks Folkeminder« og Fre-
deriksborg Amts Hist. Samf. Aarvog 1915.)

Møller, J. S. Folkedragter i Nordvestsjælland. Kbh. 1926.
232 S. ill. Pl.

(Udg. af »Danmarks Folkeminder« og Holbæk Amts
Hist. Samf.)

Møller, J. S. Fester og Højtider i gamle Dage. Skildringer
fra Nordvestsjælland, med Forsøg paa Tydningen. 1. Le-
vering, Holbæk, 1928. 238 S. ill.

Uhrskov, Anders. Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre
Tid. Kbh. 1918. 175 S., ill.

(Udg. af Hist. Samf. for Frederiksborg Amt. Aarbog
1918.)

Et Mindeord.

Ved Søren Alkærsig.

Fredag den 28. dec. 1928 døde pastor John Richter efter et ret kort sygeleje, godt 78 år gammel. Trods sin høje alder var han lige til det sidste åndsfrisk og rørig som altid, og den søndag, da han sidste gang talte i Vejen kirke, havde hverken han eller hans nærmeste mindste anelse om, at hans gerning dermed var afsluttet. Men han fik så sit ønske opfyldt: at blive båret bort fra Vejen præstegård, og ad den kirkesti, han nu så ofte har trådt, siden han i 1893 blev præst i Vejen og Læborg.

Historisk samfund for Ribe amt har dermed mistet en hovedstøtte. På to måder har han udrettet mere i samfundets tjeneste end nogen anden: han har haft en lang arbejdsdag, idet han har været formand for redaktionsudvalget i alle de 25 år, samfundet har bestået, og han har som redaktør gjort et sjældent grundigt og trofast arbejde til samfundet gavn. Dertil kommer så hans talrige foredrag om stedlige emner, rundt i amtet, som også har krævet tid og arbejde.

Ved en mindefest, der blev holdt efter begravelsen, 4. jan. 1929, sagde jeg blandt andet følgende:

Det var især som den kundskabsrige og belæste mand, at jeg lærte ham at kende, at vandre med ham i børgernes verden var morsomt og hver gang en glæde og en oplevelse. Tiden gik, uden at man vidste, hvor den blev af, thi bestandig kunde man hos ham hente ny viden og få nyt lys over den gamle. Ikke blot havde han en ualmindelig bogsamling til rådighed, men hans

gode hukommelse og livlige sind gemte så mange, mange ting, som han kunde glæde og berige andre med.

Det var en selvfølge, at han måtte være med i det arbejde, som historisk samfund er udtryk for. Da vi ifjor holdt 25 års jubilæum, var han den eneste af bestyrelsen, der havde været med i arbejdet i alle 25 år. Og han lå ikke på den lade side. Det var næsten givet, at han med sine store historiske og personhistoriske kundskaber blev den egentlige redaktør af årbogen, og han har udført dette arbejde med sin sædvanlige samvittighedsfuldhed og omhu. Årbogen bærer i den grad præg af hans grundige viden fra de første år og til nu — og mere end man flygtig set får øje på — at man må sige, at han var den, som videnskabelig set bar samfundet i disse mange år, og han vil her blive vanskelig at erstatte. Især kostede de omhyggeligt udarbejdede sagregistre ham et stort, ja altfor stort arbejde, man mærker her hans store akkuratesse og ordenssans, som også undertiden voldte ham mere ulejlighed end sagen var værd. Dertil kommer så hans historiske foredrag og hans arbejde med stedhistorien. Ved samfundets historiske møder omkring i amtet var pastor Richter meget hyppig taler og hans livlige og dygtige fremstilling blev hørt med interesse. Endel artikler i årbogen og i stedlige blade er ligeledes en frugt af hans arbejde med historien. — Men iøvrigt kunde vi ønske at have haft også nogle større arbejder fra hans hånd, det var forholdsvis lidt han fik skrevet, og det var vist ligefrem hans store samvittighedsfuldhed og omhu, der her holdt ham tilbage. Hans viden og kundskabsfylde har vi mistet sammen med ham.

Og nu er han borte og vil savnes af os alle. Han var ikke blot et rigt udstyret menneske, men også en god mand.

Ære være hans minde!

INDTÆGT:	Kr.
Kassebeholdning overført fra Regnskabsaaret 1926—27	986.53
578 Medlemmer (forrige Aar 568)	2534.22
68 Subskribenter (forrige Aar 65)	163.72
Salg af Aarbøger	364.22
Statstilskud (forrige Aar 360)	280.00
Tilskud fra Ribe Amt	100.00
Renter	89.63

Balance.... 4518.32

UDGIFT:

Aarsskriftet:	Kr.
Bogtrykkerens Regning	1861.70
Redaktørløn	107.86
Clichéer	66.60
Manuskript	567.00
Udsendelse	60.00
Portoudgifter	312.72
Historisk Fællesforening	61.50
Møderne:	
Foredrag, Avertering Leje af Sal o. s. v.	410.90
Repræsentant til Fællesforeningens Aarsmøde..	43.50
Indsat i Grundfonden	80.00
Aug. F. Schmidt Tilskud til Skanderupbogens II Del	100.00
Sekretærløn	60.00
Kassebeholdning at overføre til 1928—29	786.54
	<hr/>
Balance...	4518.32

Grundfonden.

	Kr.
Kassebeholdning overført fra 1926—27	1220.61
Kontingent fra 2 livsvarige Medlemmer	80.00
Renter for Helaaret	61.78
Kassebeholdning at overføre til næste Aar	1362.39
Ladelund, 1. Marts 1928.	

Emil Konradi,
Kasserer.

Nærværende Regnskab er gennemgaaet og fundet
i Overensstemmelse med Kassebogen og Udgiftsbogen.
Ribe, den 14. Septbr. 1928.

C. N. Termansen.

P. Lerche-Thomsen.

De vigtigste Kilder til Ribe Amts Historie i Landsarkivet for Jylland.

Af *Hans Knudsen.*

For at kunne opsøge de haandskrevne Kilder til et Steds, et Sogns eller en Egn's Historie maa man først og fremmest vide, hvor vedkommende Lokalitet administrativt har hørt hen gennem Tiderne, altsaa hvilke gejstlige og verdslige Myndigheder den har sorteret under, thi et Landsarkiv er ikke et stort topografisk Skuffedarium, men først og fremmest en Samling af Embedsarkiver, fremgaaede af de forskellige Embedsmænds Virksomhed. Hvert Embedes Sager er holdt for sig, saa det gælder blot om, i hvert af dem at faa fremdraget, hvad der kan have Betydning for den specielle Opgave, man har stillet sig.

Der kommer nu straks den Vanskelighed, at Ribe Amt i sit nuværende Omfang kun er ca. 1¼ Aarhundrede gammelt. Det bestaar som bekendt nu af Vester Horne, Malt, Gørding, Skads og Ribe Herreder, Øster Horne Herred, Anst og Slavs Herreder. Af disse Herreder har de firé første altid hørt under Ribe eller, som det fordem hed, Riberhus Amt, mens Ribe Herred er en nyere Dannelse, først oprettet ved kgl. Resolution af 6. Maj 1859 af en Del blandede Distrikter, den Gang hørende under Riberhus Birk, og 1864 forøget med Hjortslund og Kalvslund Sogne samt Obbekær af Fole Sogn.

Øster Horne Herred laa til 1794 under Lundenæs Amt, og Anst-Slavs Herreder kom i 1799 til fra Koldinghus Amt.

Naar man vil foretage Undersøgelser i Amtsarkivet, maa det altsaa erindres, at Amtmanden i Ribe intet havde med disse Herreder at skaffe før deres Indlemmelse i Amtet, og at hans Arkiv heller ikke har noget om dem. Sager vedrørende Øster Horne Herred før 1794 maa søges i Lundenæs-Bøvling Amters Arkiv, og Sager vedrørende Anst-Slavs Herreder før 1799 maa søges i Koldinghus Amts Arkiv; men naar man kun har med en enkelt Lokalitet at gøre, behøver Foretagendet ikke at blive sværere af den Grund, dersom man blot giver Agt paa Overgangsaaarene.

Et Amtsarkiv bestaar væsentligst af Korrespondancesager d. v. s. lange Rækker af Kopibøger over udgaaede Breve, Journaler over indkomne og dertil hørende Brevpakker. Op mod Nutiden bliver dette Materiale overvældende stort og næsten utilgængeligt, naar man ikke andetsteds fra har et Udgangspunkt, der kan virke som Nøgle, thi selv om Journalsystemerne kan være forskellige, er det dog saadan, at man altid nogenlunde let kan forfølge en Sags Gang, naar man er kommet den paa Spor. Før 1800 er Materialet mindre overvældende og kunde bruges mere, end det oftest bliver.

I Ribe Stiftamts Arkiv haves der

Kopibøger over udgaaede Breve 1684—1711, 1726—40, 1743 ff.

Kopibøger over indkomne Breve, indeholdende Genparter af Skrivelserne 1674 ff.

Journaler 1731—34, 1781 ff.,

men selve Pakkerne med Breve maa naturligvis heller ikke forsømmes.

I *Koldinghus Amts Arkiv* er der

Kopibøger over udgaaede Breve 1703 ff.

Kopibøger over indkomne Breve 1701—07, 1712—17, 1733—46, 1751 ff.

Blandt Brevpakkerne maa særlig bemærkes Reskripter og Kollegialbreve vedk. Anst:Slavs Herreder 1793—1796.

I *Lundenæs-Bøvling Amters Arkiv* haves Kopibøger over udgaaede Breve samt Journaler over indkomne først fra 1773.

En for Eftertiden meget betydningsfuld Del af Amtmændenes Forretninger var i fordums Dage Skifternes Forrettelse paa Landet efter alle af verdslig Stand, der ikke var Fæstere under et Gods. Skifter efter Herremænd skal saaledes søges i Amtmandens Arkiv endog, naar større Boer har krævet Nedsættelse af særlige Skiftekommissioner, eller Skifterne er blevet foretagne af Exeutorer. Hvis man ikke finder den Person, man søger, i Amtets ordinære Skifteprotokoller, kan der saaledes være Grund til at spørge, om der ikke skulde findes et ekstraordinært Skifte efter vedkommende. Skifter har naturligvis først og fremmest personalhistorisk Betydning, idet de opregner Arvingernes Navne og angiver Arvens Størrelse, men til Belysning af Tilstanden i Almindelighed er de ofte meget udførlige Registreringer af alt, hvad der er forefundet i Boet, med Vurdering af hver Stump, af megen Værdi.

Skifteprotokoller haves fra *Riberhus Amt* 1730—92, fra *Koldinghus Amt* 1701—95 og fra *Lundenæs-Bøvling Amter* 1713—1805.

Hvis Skifteprotokollerne fortrinsvis giver Underretning om Menneskene, saa giver Landvæsenskommissionernes Sager Underretning om Jorden. Disse Kommis-

sioner fik deres store Opgave, da Landsbyjorderne i Slutningen af 18. Aarhundrede skulde udskiftes af Fællesskabet, og hvad der da blev vedtaget, kom til at blive af afgørende Betydning for Loddernes Fordeling den Dag i Dag. For rigtig at faa Nytte af dem maa man dog helst tillige kunne benytte de Udskiftningskort, de henviser til, og det er kun undtagelsesvis, at disse har fundet Vej ind til Landsarkivet. Landvæsenkommissionssagerne er heller ikke altid afleverede dertil, men fra Ribe Amt haves dog saadanne Sager 1764, 1769—1824 og 1843—51, og i Lundenæs-Bøvling en særlig Pakke for Øster Horne Herred 1776—94, mens der fra Koldinghus Amt intet findes af den Art.

Mens vi er ved Materialet til Jordens Historie i Amtsarkiverne, maa der i *Ribe Stiftamts Arkiv* endnu nævnes Auktionsforretninger over Krongodset i Ribe Stift 1711—22 og Extraktjordebog for Riberhus Amt 1745, i *Koldinghus Amts Arkiv* Jordebøger over Godserne 1662—66, 1773, Kreaturtællingslister 1774—83 i Anledning af Kvægsygen, Vejvæsen 1773—77, og i *Lundenæs Bøvling Amters Arkiv* Hartkornsspecifikation 1789 og For-tegnelse over Broer.

Til Menneskenes Historie maa endelig i Ribe Stiftamts Arkiv nævnes Extraskattekommissionsprotokollen 1743, der omfatter baade Riberhus og Lundenæs-Bøvling Amter og takserer alle velstillede baade i By og paa Land i det Aar. Den giver altsaa et godt sammenlignende Grundlag til Vurderingen af Folks økonomiske Tilstand paa den Tid.

Hermed turde Amtsarkivernes vigtigste Materiale være nævnt, men det vil dog aldrig under et Arkivbesøg være af Vejen at forhøre sig lidt om, hvad der endnu findes i Gruppen »Diverse Dokumenter«, hvor der ofte vil været et eller andet godt Fund at gøre, hvad Ærinde man end er ude i.

Paa *Amtstuen* betaler man sine Ejendomsskatter, og derfor indtager Skattehovedbøgerne en stor Plads i Amtstuenes Arkiver. De er ogsaa de mest benyttede Arkivalier dér. I dem er alle Jordejere anført med Navn og Hartkorn, By for By. Man kan altsaa her hurtigt faa et Overblik over alle Selvejere indenfor hvert Bylav i et bestemt Aar, og da Registrene til Skøde og Pantebøgerne i ældre Tid ofte er meget tarvelige, kan man med Udbytte bruge Amtstuens Hovedbøger til Hjælp, naar det gælder Gaardhistoric, og selve Skatteskruens vekslende Tryk paa det samme Maal Jord kan det ogsaa have sin Interesse at følge.

Desværre haves disse Hovedbøger i Ribe Amtstue kun tilbage til 1807. Lidt ældre, fra ca. 1800 er en Samling Jordebøger fra diverse Godser, indsendte til Amtstuen. Dér ser man Fæsternes Navne og Hartkorn, og de danner altsaa et Slags Modstykke til Skattehovedbøgerne, hvor man kun har Selvejerne.

Amtstuedistrikterne følger Amternes Omraade, saaledes at man altsaa ogsaa her maa passe paa Forskellen mellem Riberhus og Ribe Amt og desuden erindre, at Ribe Amtstuedistrikt i 1840 deltes i to Dele; *Ribe Amtstuedistrikt* omfattende Godset sønden Kongesaen, Anst, Gørding og Malt Herreder og *Varde Amtstuedistrikt* omfattende Øster og Vester Horne, Skads og Slavs Herreder og Fanø Birk.

Fra Amtstuenes Arkiver hidrører oftest tillige de gamle Matrikler, der dog nu er samlet for sig. Af dem haves i Landsarkivet Matriklen 1664 for Riberhus og Koldinghus Amter og Matriklen 1688 for Riberhus Amt og Lundenæs Amt. Den ældste anfører for hver Gaard og Hus Godsejer, Fæsters Navn og Landgilde, hvilken sidste er omsat i Hartkorn. Denne Hartkornstaksation bestod dog kun til 1688, da den afløstes af

Landmaalingsmatriklen, hvor Ejendommene paa samme Maade er anført, dog ikke med Landgilde, men med gammelt og nyt Hartkorn. Derefter skete der ingen væsentlige Forandringer før 1844, da den nugældende Matrikulering traadte i Kraft, og Matrikulsnumre blev den faste Betegnelse for Ejendommene. For Historieskriveren er saaledes Matriklen af 1688 den vigtigste, den er Rygsraden i Ejendomshistorien i godt 150 Aar.

Indenfor Amtet er *Herrederne* den næste store Inddeling af Landet, og de er oftest saa gamle, at vi ikke kan datere dem. Horne Herreds Deling efter Verdenshjørner er dog yngre end Kong Valdemars Jordebog, Gørding Herred er ogsaa opstaaet senere, og Slavs Herred har vi undtagelsesvis Dato paa, idet det oprettedes ved Christian III's aabne Brev af 18. August 1552. I hvert Herred og i ethvert Birk sad der som Regel op til 1688 en Foged. Gørding og Malt Herreder sammenlagdes dog allerede 1684, men Jerlev, Anst og Slavs sammenlagdes i 1688 ligesom Nørre og Øster Herred og Nørholm Birk samt Vester Herred med Kærgaards og Henne Birker. De ældste skriftlige Vidnesbyrd, vi har fra Herreds- og Birketingene, er de saakaldte Tingsvidner, ærværdige Pergamenter med mange Segl under, hvor Herredsfogden og andre gode Dannemænd, som den Dag Ting søgte, vidner om, hvad der er foregaaet, men det er ganske tilfældigt, hvad der er i Behold af den Slags. De er vandret ud i Verden fra de Ting, der udstedte dem, og de træffes rundt om i Godsarkiver eller i Bispearkivet som Adkomstdokumenter for Ejendomme.

Først i 1551 beordredes det, at der skulde føres Tingbøger, en Bestemmelse, vi har al Grund til at være Christian III taknemmelig for, thi det var et umaadeligt Fremskridt, at der nu hver Tingdag førtes

Bog over, hvad der den Dag tildrog sig paa Tinget. Der har vi nu den mest levende Kilde til Fortidens Liv, ikke blot naar det gælder mere dramatiske Begivenheder som Mord og anden Voldsdaad, Tyverier og Trolddom, men ogsaa skikkelige civile Sager, som kan kaste Lys i andre Retninger, eller Synsforretninger over Tilstanden, naar Krige eller Naturulykker har medtaget en Befolkning saaledes, at den maa formodes at være lovligt undskyldt m. H. t. Svarelsen af Skatter og Landgilde.

Desværre forholder det sig ikke saa lykkeligt, at vi i Herreder og Birker har saa gamle Tingbøger som fra 1551. De ældste i Ribe Amt er fra *Købstæderne*. Ribe By har Tingbøger fra 1561 og Varde 1591, 1600—1674 dog med enkelte Lakuner, 1686—1720, 1759 ff.

I *Herrederne og Birkerne* er vi betydeligt ringere stillede, som følgende Oversigt vil vise:

Skads Herred 1636 ff., Riberhus Birk 1735—1818, Hunderup Birk 1662—1812 (med en Del Huller i Rækken), Lustrup Birk 1715—1812, Gørding Herred 1641 ff. (med Huller), Malt Herred 1657 ff. (med Huller), Gørding-Malt Herreder 1684 ff (med Lakuner 1747—1803), Fanø Birk 1670—1701, 1712 ff., Vester Horne Herred 1613—1706 (med Huller), 1761 ff. Øster Horne Herred 1730 ff., Kærgaard Birk 1592—1679 (med Huller), Anst Herred 1660 ff. og Slavs Herred 1662 ff.

Det er ganske vist et Arbejde, som kræver en Lystfiskers Taalmodighed, at gennemgaa et Herreds eller et Birks Tingbøger, men op til det 18. Aarhundredes Slutning er de alligevel den bedste Kilde til Egnens Historie, og man ved aldrig, hvad der monne dukke op, naar Bladet vendes, thi Registre er der ingen af. Nogen Læsefærdighed er ogsaa fornøden, hvorfor det maa tilraades Begynderen uden Hensyn til den kronologiske Rækkefølge at begynde med dem, han finder lettest læselige,

saa vil han, uden at han selv mærker det, faa saa megen Øvelse, at ogsaa de vanskeligere kan tydes.

I Tingbogen nævnes desuden, hvilke Dokumenter der hver ordinær Tingdag er læst paa Tinge, men deres Tekst finder man i Skøde- og Pantebøgerne. De haves dog først fra Midten af 18. Aarhundrede for Landjurisdiktionernes Vedkommende (Vester H. 1761, Øster H. 1739, Skads H. 1734, Gørding-Malt H. 1738, Slavs 1770, Anst 1738, Riberhus Birk 1745, Lustrup Birk 1745), mens Ribes begynder 1643 og Vardes 1591.

Hvor megen Fornøjelse man kan have af disse Protokoller, afhænger nu i høj Grad af, hvad Registre der haves til dem, og i den Retning er det i den ældre Tid oftest smaat bevendt. Realregistre, hvor hver Ejendom har sit Blad, kendes næsten ikke, man maa være glad, hvis der blot er Navneregistre (paa Fornavne). Det er naturligvis først og fremmest de enkelte Ejendommers Historie, man ved Hjælp af dem kan klare tilbage til den Tid, de blev Selvejendom.

Politi- og Extraretsprotokollerne er senere udviklede specielle Prokoller ved Siden af Tingbøgerne eller Justitsprotokollerne, som de kaldes fra 18. Aarh. De indeholder især Forhører og kriminelle Sager, som behandles udenfor de ordinære Tingdage. De kan give gode Bidrag til Samtidens Historie, men det Billede, de tegner, vil altid blive det mørkeste. Naar man her Aar for Aar kun møder Tyveri-, Volds- og Alimentsager vil man faa et noget for ensidigt Indtryk af Menneskene fra det Herred.

Skifteprotokoller finder man i Herredsarkiverne først efter ca. 1793, før den Tid havde Herredsfogden intet med Skiftevesenet paa Landet at skaffe, men i Byerne var Magistraten Skifteforvalter, og Skifteprotokoller eller Skiftesager haves i Ribe 1646, 1650 ff. og i Varde 1698—1724 og 1754 ff.

Auktionsprotokollerne kan give gode Oplysninger om Ejendomssalg, Indbo og Priser og ved Licitationer ogsaa Bidrag til Byggeforetagenders Historie. De findes baade i By- og Landjurisdiktioner som Regel fra Midten af 18. Aarh., men dog allerede 1682 fra Ribe Købstad.

Til Byernes Historie er naturligvis desuden *Raadstuearkiverne* i Ribe og Varde de allervigtigste Kilder med deres Raadstueprotokoller, Borgerskabsbøger, indkomne Breve o.s.v., men det vil her føre for vidt, at komme nærmere ind paa Enkeltheder der.

Af de lokale verdslige Arkiver maa endnu nævnes *Godsarkiverne*, thi selv om Ribe Amt aldrig har været et Storgodsernes Omraade, har dog saa godt som alle Landejendomme, bortset fra Vesterhavssøerne, været Fæstegods under private Godsejere eller Institutioner som f. Eks Hospitalet i Ribe, og i Anst Herred har været en Del Ryttergods under Kolding Distrikt.

I Godsarkiverne vil Skifte- og Fæsteprotokoller samt Jordebøger være det lettest tilgængelige Materiale, men her at give en Oversigt over alle Amtets større og mindre Godsarkiver vil blive for vidtløftigt. Naar man beskæftiger sig med en Egns Historie, gælder det blot om at vide, hvilke Godser der har haft Gods paa Stedet, og til Opklaring heraf haves i Landsarkivet en haandskreven Nøgle til Godsskiftevæsenet, og den med endnu flere Oplysninger (bl. a. alle Kirkebøgers Begyndelsesaar) er udgivet i Trykken af Registrator O. M. Hofman-Bang under den mærkelige Titel: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter, Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser ved det jyske Arkiv (Viborg 1927), og den er meget nyttig.

Oftest vil selvfølgelig Godsskifteprotokollerne finde Anvendelse ved personalhistoriske Undersøgelser, men

deres Registreringer af Løsøre og Besætning med Vurdering af alt giver dog gode Oplysninger om Bøndernes Kaar paa Egnen; kun maa man erindre, at Resultatet ofte bliver noget sortere end Virkeligheden, fordi det var god Godspolitik at gøre Aktiverne smaa og Passiverne store for, paa en Tid, da rede Penge var en sjælden Vare, ikke at svække den Arving, som skulde overtage Gaarden, med større Udbetalinger til Medarvingerne.

Om Godsarkiverne gælder det desværre, at det er ret tilfældigt, hvad der er naaet frem til Landsarkivet. Der ligger rimeligvis endnu en Del paa private Hænder, maaske vanskøttet, maaske bevaret som Kuriositet, men i alle Tilfælde til ingen Nytte, mens det samme i Landsarkivet indgaar i en større Sammenhæng med Samtidens andre Arkivalier fra og om Egnen og først derved faar en reel Brugsværdi.

De hidtil omtalte Arkiver af Betydning for Ribe Amts Historie har alle været fra denne Kant af Landet, men det maa ikke glemmes, at i Viborg ligger ogsaa *Landstingets Arkiv*. Dets ældre Tingbøger er ganske vist ulæselige for de fleste, men der haves tre skønne Rækker af Dombøger, og de er ikke svære at læse. Den Række, der kommer i Betragtning for Ribe Amts Vedkommende, hedder C og begynder 1616, men der er desværre mange Huller. Disse Dombøger indeholder foruden selve Dommen en meget vidtløftig Fremstilling af Sagen, saaledes at man derigennem kan faa Besked om, hvad der er passeret paa Herredsting, hvis Tingbøger forlængst er gaaet til Grunde, og de gemmer i det hele taget et rigt kulturhistorisk Materiale.

Landstinget havde dog ikke blot dømmende Myn-
dighed, det var ogsaa Tinglæsningscentral for jydsk Landgods op til 1805. Dets Skøde- og Pantebøger gaar

tilbage til 1624, men først fra 1690 haves der saa gode Registre, omfattende baade Personer og Steder, at Benyttelsen virkelig bliver let og hurtig, og ingen, der for Alvor vil sætte sig ind i sin Egns Historie, kan forsvare ikke at gennemløbe Registrerne. Han vil da faa Ejen-
domshistorien klaret. Ikke blot Skøder har Betydning, Pantsættelser kan ogsaa være gode, fordi der til Obliga-
tionen gerne er knyttet en Jordebog over Pantet med Angivelse af Fæsterne, deres Hartkorn og Landgilde.

Alle de hidtil nævnte Kilder til Amtets Historie har været af verdslig Oprindelse, men Landsarkivet rummer ogsaa meget værdifulde gejstlige Arkiver.

Det allervigtigste er her *Ribe Bispearkiv*,¹⁾ et meget stort og velordnet Arkiv, hvor man i hvert Fald op til 19. Aarh. let vil kunne fremdrage alt, hvad der maatte være af Betydning for ens Emne.

Over hele det ældre Arkiv findes en gammel Registratur Nr. 7, som er en udmærket Nøgle for alt op til 1774, og det samme gælder dens Fortsættelse Nr. 8, som naar 1791. De er herredsviis ordnede, og hvad der findes af indkomne Sager i Arkivet, er henlagt i den Rækkefølge, Registraturerne angiver. Vil man derimod vide, hvilke Breve Biskoppen har sendt ud i Verden, maa man gaa til Kopibøgerne, af hvilke den ældste er fra 1652—64, men den næste først fra 1731; derefter er der ingen Huller i Rækken, som er afleveret op til 1843.

Over de yngre indkomne Breve haves Journaler, men ved lokalhistoriske Undersøgelser vil det oftest være lettere at gennemse Brevpakkerne, da Brevene ude fra Stiftet ligger fordelt efter de Provstier, hvorfra de er kommet ind.

¹⁾ Udførligere i »Fortid og Nutid« V, S. 99 f.

En værdifuld Gruppe er Indberetningerne. Der er for det første Indberetninger om de gejstlige Embeders Beskaffenhed. Ældst er her de saakaldte Herredsboøger fra 1649 og 1690, d.v.s. indbundne originale Indberetninger fra hvert Herreds Præster om deres Indkomster. De fra 1649, som dog mangler for Slavs, Malt og Skads Herreder, oplyser, hvad Præsterne fik i Tiende, deres Gaardes Udsæd og Avl, deres Offer og andre Indtægter med Bemærkninger om den almindelige Tilstand i deres Sogne, altsaa i Virkeligheden Bidrag til Sognehistorien af stor Værdi.

Indberetningerne fra 1690 er endnu mere specificerede og omfatter tillige Degneembederne, men mangler for Anst, Gørding, Skads, Øster og Vester Horne Herreder.

Yderligere findes en Del yngre Indberetninger om de gejstlige Embeders Beskaffenhed, men ingen saa udførlige og topografisk set betydningsfulde som de fra 1649 og 1690.

I Bispearkivet er der dog ogsaa andre Indberetninger, som der er Grund til at mærke sig, saaledes 1794, 1798—1809 om beneficeret Gods og Kirkeejere, 1794—95, 1813 om Fundatser, 1798—1806 om Skolevæsen og Degneboliger, 1816 om Skolevæsenets Organisation og desuden aarlige Indberetninger fra Provsterne om mange forskellige Ting.

Til Præsternes Historie findes der en Del Protokoller af Interesse, nemlig Vita-protokoller 1731—1841, indeholdende deres kortfattede Selvbiografier, Edsboøger 1643—1768 og Visitatsprotokoller 1809—33.

Af almindelig landbohistorisk og topografisk Interesse er derimod det gamle »Stigts-Register« fra ca. 1599, der for hvert Sogn indeholder en summarisk Fortegnelse over Tiendeydere, en Opgørelse af Antallet paa Hel-

gaarde, Halvgaarde og Boel, fordelt paa Kronen, Adelen og Gejstligheden. Det oplyser desværre ikke, hvem de adelige Godsejere er, mens der gøres Rede for de forskellige gejstlige Ejere (Sognekirken, Domkapitlet, Hospitalet o.s.v.), og kedeligt nok henregnes Selvejerbønderne til Kronbønderne, saaledes at man ikke kan se, hvor mange der endnu var af den Slags.

Fra ca. 1668 haves desuden en Fortegnelse over Sysler, Herreder, Sogne, Præster og Herregaarde med Ejere, som giver en god Oversigt paa det angivne Tidspunkt og tillige fører Præsternes og Herremændenes Navne ca. 40 Aar videre frem i Tiden, og yderligere findes en lignende Oversigt, affattet noget senere, nemlig i 1717.

Endelig gemmer Bisparkivet nogle Retsprotokoller, nemlig Landemodets 1635—64, 1674—1854, og Tamperetsprotokollen 1772—1798.

Som Domstol var Landemodet Appelinstant fra Provsteretterne og behandlede altsaa de samme Sager som disse, men foruden Retssagerne indeholder Landemodets protokollerne de saakaldte Landemodeakter, nemlig Kongebreve og lign., som dér er blevet bekendtgjort for Gejstligheden, og Biskoppens Monita d. v. s. Paamindelser til Stiftets Gejstlighed, og da man kan gaa ud fra, at hans Formaninger gælder Foreteelser, han har oplevet i Stiftet, kan de til Tider give ganske værdifulde kulturhistoriske Oplysninger, men dog uden Nævnelse af Personer og Steder.

Tamperretten dømte som bekendt i Ægteskabssager, men de er oftest ganske uden Pikanteri, da de fleste drejer sig om forladte Koner, der vil have deres Ægteskab hævet.

Efter Bisparkivet maa vi se lidt paa *Provstearkivernes* Indhold, og det vil da vise sig, at der er en stor

Forskel paa de gamle Herredsprovsters Arkiver, som haves op til ca. 1812 og de senere Amts- og Distriktsprovsters Arkiver.

Fordum havde hvert Herred sin Provst, undtagen Jerlev og Slavs Herreder, der maatte nøjes med een i Fællesskab, og denne Provst var først og fremmest gejstlig Retsbetjent, af hvis Virksomhed der fremgik Justitsprotokoller, Skifte- og Auktionsprotokoller. Under Provstens Jurisdiktion hørte alle i Herredet af gejstlig Stand, altsaa ogsaa Degnene, og Justitsprotokollerne er derfor især fyldte med Sager mod Kirkens Tjenere, som har forset sig mod Embedspligter og Moral, men Provstretten kunde dog ogsaa dømme Lægfolk for kirkelige Forseelser. I Skifte- og Auktionsprotokollerne behandles Boer efter Præster og Degne med deres Ægtefæller og andre Personer, som henregnedes til den gejstlige Stand, og de er derfor udmærkede Kilder til Bedømmelsen af disse Menneskers Familieforhold og økonomiske Tilstand. I bedste Tilfælde haves Skifteprotokollerne fra 1683, og saalænge Herredsprovstier bestod.

Amtsprovsterne, der efterhaanden beskikkedes i Henhold til Fdg. af 5. December 1806, fik kun dømmende Myndighed i Forbindelse med vedkommende Herredsfoged, naar en Provsteret var paakrævet; men ellers var de mest beskæftigede med den almindelige Tilsynsmyndighed, som allerede Herredsprovsterne havde udøvet, og navnlig fik de saare meget at gøre med Skolevæsenet indenfor deres Omraade ved Almueskolevæsenets Organisation i 1814 og Aarene derefter. De bedste Oplysninger om Almueundervisningen vil man derfor finde i Amtsprovsternes Arkiver; men de er meget store. Ribe Stift var saaledes 1812—28 delt i Ribe nordre Amtsprovsti (Gørding, Malt, Skads (m. Fanø), V. og Ø. Horne og Slavs Herreder samt Ribe Købstad) og Ribe søndre Amtsprovsti (Frøs, Kalslund, Gram, N. Rangstrup og

Anst Herreder, Møgeltønder Birk og Sem Sogn). Ved Reskript af 12. Juli 1828 oprettedes af Gørding, Malt, Slavs og Anst Herreder Ribe Amts østre Provsti, der dog i 1861 atgav Gørding Herred til Ribe Stiftsprovsti, under hvilket Ribe Herred ogsaa kom til at høre. Amtsprovstierne opløstes saaledes i Distriktsprovstier, der kom til hver at omfatte 2—3 Herreder, og de har bestaaet til vore Dage, idet Skads Herred først i Henh. t. kgl. Res. af 29. Decbr. 1900 blev et selvstændigt Provsti, men Provsteforretningerne blev de samme som Amtsprovsternes.

Endelig kommer vi til *Præstearkiverne*, hvis aller- vigtigste Bestanddel er *Kirkebøgerne*. Til Landsarkivet er afleveret alle Kirkebøger før 1814, hvad enten de er ført af Præsten eller Degnen. Efter den Tid er kun Kirkebylærerens Eksemplar afleveret til 1891, mens Præsten har en fuldstændig Række fra 1814, idet Kirkebøgerne fra dette Aar er ført i to enslydende Eksemplarer, som for Sikkerheds Skyld aldrig maa være en Nat under samme Tag.

I 1646 blev det paabudt, at der skulde føres Kirkebøger, men nogle Sogne i Ribe Amt har været mere fremmelige. Ribe Domsogn har Kirkebøger fra 1623, Nordby fra 1611, Sønderho fra 1626 og Janderup fra 1637. Paa den anden Side er det saare sjældent, at Kirkebøgerne i de andre Sogne lige fra 1646 har undgaaet alle de Farer, som flere Hundrede Aars Eksistens i straa- tækte Præstegaarde paa Landet har beredt dem. Først fra ca. 1700 kan man med nogenlunde Sikkerhed regne paa, at de er at finde i Live. Hvad de er værd baade for Personal- og Lokalhistorien, er der ikke Grund til at uddybe her, men det maa desuden erindres, at Præstearkiverne i deres »Diverse Dokumenter« undertiden gøms- mer Sager af betydelig Ælde og Værdi for Sognehistorien,

og at der ogsaa kan findes gamle Fattig- og Skolekommissionsprotokoller, som kan kaste Lys over Begyndelsen til Sognets kommunale Selvstyre.

Ude fra Sognene stammer ogsaa Kirkeregnsskabsbøgerne, der indeholder Oplysninger om Kirkernes Jordejendomme, Inventar og Bygningshistorie, men desværre er der kun faa i Behold fra Amtet, nemlig: for Anst 1617—62, Bække 1617—62, Jordrup 1617—1656, Verst 1637—62, Skanderup 1617—62, Guldager 1646—63, Vester-Starup 1688—1720, Lejrskov 1717—56, Vamdrup 1643—56, Vorbasse 1653—56, Seem 1648—1786, Farup 1724—1869, Hjortlund 1723—1859, Kalslund 1723—1859.

Det vil af denne Oversigt fremgaa, at der i Landsarkivet i Viborg findes en Mangfoldighed af Kilder til Ribe Amts Historie. Hvilke Embedsarkiver Forskeren vil faa mest Udbytte af, vil afhænge af hans Emne og hans Evner til at udnytte Materialet. Begynderen maa blot huske, at der er mere Fortjeneste ved at løse en lille Opgave godt end en stor daarligt, saaledes at Arbejdet i Virkeligheden kun er halvgjort, og endnu eet: Den, der driver Studier i et Arkiv, maa huske, naar han skriver noget ned, at notere, fra hvilke Protokoller eller Pakker han har sine Oplysninger. Det er ikke nok at angive Landsarkivet som Kilde, thi bag efter kan det være næsten umuligt at genfinde et Kilsted, som maaske trænger til Revision, eller undersøge et Punkt, hvor maaske en anden har Lyst til at fordybe sig endnu mere i et Spørgsmaal, naar første Finder ikke nøje har angivet, hvorfra han har sin Viden.

Trykte kilder til Ribe amts historie.

Supplement til historisk-topografisk tidsskriftsindex for
Ribe amt (samlet af Chr. Heilskov). Aarvog 1921.

Ved *Søren Alkærsig*.

Da redaktionen af årbogen, som det ses af foranstående artikel, i år har formået hr. landsarkivar Hans Knudsen i Odense, som en kender af Ribe amts arkivsager, til at skrive en redegørelse for disse ting her i amtet, så har vi ment det hensigtsmæssigt, at man i samme årbog havde også de vigtigste trykte kilder. Som det fremgår af overskriften findes der i årbog 1921 en liste over *tidsskriftsartikler* om lokaliteter i Ribe amt,, men for det første når den altså kun til 1920 (inclusive), for det andet er den, for den tid, den omfatter, ikke fuldstændig (hvad nærværende supplement heller ikke er), og endelig — og det er det væsentlige ved dette arbejde — fremføres her alle de *større trykte arbejder* om Ribe amt, der har kunnet findes i øjeblikket, idet her også er anført mere omfattende værker, som indeholder noget af betydning for Ribe amt, Trap o. lgn.

Egentlig er det meget vanskeligt at drage grænsen, især hvis man skulde have dagbladsartiklerne med, og mange af dem kunde nok fortjene det. Vi har da også netop i denne årbog (se følgende artikel) medtaget også en index over nogle af disse artikler, et arbejde, der tænkes fortsat.

Tidsskriftartikler:

(R. a. = »Fra Ribe amt«.)

- Andst.* Aug. F. Schmidt: Om Trældiget. R. a. 1923.
Efterskrift af S. Alkærsig. 1923.
- Alslev.* H. P. H. Novrup: Alslev sogn. R. a. 1920.
- Borre.* O. Nielsen: Tinghøjene på Borre hede (Aal sogn).
Saml. t. jysk hist. o. top. 1868—69.
- Darum.* P. K. Pedersen: Lidt om Darum sogns hist. R. a. 1923.
- Enklaver.* M. H. Nielsen: De kongerigske enklaver. R. a. 1922.
- Føvling.* L. E. Jessen: Føvling sogn for 100 år siden. Kold.
omegns landboforen. 1862—1912.
- Gjerndrup.* Aug. F. Schmidt: Et guldfund i Gjerndrup 1774.
Saml. t. jysk hist. o. top. 4 R. V. 164—72.
- Jerne.* H. H. Sørensen: Fra Jerne sogn. R. a. 1925,
— L. Spangsberg: De gamle gravsten på Jerne kirkegård.
R. a. 1922.
- Kolding.* Hans Knudsen: Kolding rytterdistrikts selvejere.
Saml. t. jysk hist. o. top. 4 R. V 417—35.
- Lejrskov.* Aug. F. Schmidt: Lejrskov. Danske Studier 1926.
- Malt herred.* Hans Knudsen: Strid om valg af tingsteder for
Gørding-Malt og Tyrsting-Vrads herreder. Saml. t. jysk
hist. o. top. 4 R. IV.
— J. Andersen: Fattige tider. Strejflys over dele af Malt
herred i vore bedsteforældres tid. R. a. 1923—24.
- Nordby.* Holger Poulsen: Nordby på Fanø i gl. dage. R. a.
1916.
- Ribe.* Victor Hermansen: Ribes tilstand 1735—43. R. a. 1926.
— Otto Smith: Ribe havn 1750—1814. Saml. t. jysk. hist.
o. top. 4. R. V. 113—63.
- Ribe omegn.* J. H. Byriel: Tre gamle gårde syd for Ribe.
Sønderjysk månedskr. I.
— Marius Kristensen: Fra Ribe og omegn på Christian Fal-
sters tid. R. a. 1921.
— Weitemeyer: Af præsteindberetninger fra Ribe stift i
18. årh. Sønderjyske årb. 1913.
- Sandflugten* i V. Jyll. Vilhelm Pinholt. Lyngby elever 1915.
- Sønderskov.* Margrethe Løbner Jørgensen: Et blad af Sønder-
skov mølles hist. R. a. 1922.
- V. Vedsted.* C. Andreasen: Bidrag til V. Vedsted bys og
kirkes hist. R. a. 1925.

Andre, for største del mere omfattende kilder.

Enkelte tidsskriftartikler, som har nær samhørighed med de i det følgende nævnte kilder, er medtaget her. Ligeledes nævnes først i rækken nogle enkelte værker af mere almindelig betydning.

Trap J. P.: Kongeriget Danmark, 4. omarbejdede udgave 1920—1928 (fortsættes).

Pontoppidan E.: Den danske atlas ell. Kongeriget Danmark o.s.v. 1—5 1763—69 (Bind 4—5 af Hans de Hofmann).

Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks statistik 1—6. 1878—1891.

Danske herregårde ved 1920, af L. Bobé m. fl. 1—6. (Jylland 5—6 bind).

Danske gårde, af I. C. B. la Cour, kommer i 8 bind.

Danske gårde i tekst og billeder, af J. Jespersen.

Vibergs og Elvius' præstehistorie.

Kirkehistoriske samlinger 1849—1913.

Jørgensen I. P.: Landsognenes forvaltning fra 1660 til vore dage. 1890.

Bjerge og Søegård: Danske vider og vedtægter. 1904—20.

Danske magazin. Udg. af det kgl. danske selskab for fædrelandets hist. og sprog. 1794—1928, fortsættes.

Danske samlinger for hist., top. m. m. 1865—77.

Samlinger til jysk hist. o. top. 1866—1927, fortsættes.

Tidende for forhandlingerne ved provinsialstænderne for Nørre Jylland 1836—48.

Andst. Anders Simonsen: Andst og Gjesten sogne i de sidste århundreder (Kolding omegns landboforening 1862—1912).

Darum. P. J. Nielsen: Fra Darum sogn. 1925.

Esbjerg: Søren Alkærsig: Esbjerg havn og by I—II 1909—14.

— O. Bruun: Fra Pionertiden i Esbjerg. 1893.

— Danske byer og deres mænd, *Esbjerg og Fanø* 1916.

Vester Horne herred. O. Nielsen: Historiske efterretninger om Vester Horne herred (Danske saml. I 1865—66).

Jerne. C. A. Petersen: Jerne, 1916.

Jernved. Bidrag til Jernved sogns historie, redigeret af P. Nygård. Første halvbind 1921.

Jyske byer og deres mænd. 1—4. 1916.

- Kongeåen.** P. Eliassen: Kongeåen eller den gamle Grænse. 1925—26.
 Samme forf.: Hist. strejftog i Kolding og omegn. 1923.
- Lunde.** H. K. Kristensen: Lunde sogn i Vester Horne herred. 1923.
- Manø.** H. Bruun: Forsøg til en fysisk økonomisk beskrivelse over ejlandet Mandø. 1806.
 — Læge H. P. Brasch Kærgård: Manø i tidligere tid. R. a. 1928.
- Malt.** J. Nissen: Malt sogn i vore oldefædres tid. Aarb. f. dansk kulturhist. 1893.
- Malt herred.** O. Nielsen: Historiske efterretninger om Malt herred. 1870.
 — Fr. R. Astrup og J. Grauslund: Turistvejleder i Skibelund, Askov, Vejen og omegn. En hist. top. beskrivelse af Malt herred. 1925.
- Nørholm.** O. Nielsen: Kort fremstill. af Nørholms historie. 1868.
 — J. K. Rosenørn-Teimann: Lidt om Nørholm og dens beboere 1790—1895. 1895. Optr. 1909.
- Ribe.** M. Galthen: Beskrivelse over købstaden Ribe fra sin begyndelse til nærværende tid. 1792.
 — P. N. Frost: Optegnelser om Ribe. 1842.
 — J. Kinch: Ribe bys historie indtil reformationen. 1869.
 — Fra reformationen til enevælden. 1884.
 — Hugo Mathiessen, Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe bys historie 1660—1730. 1929.
 — Jacob A. Riis: The old town. N. York 1909.
- Ribe domkirke.** P. N. Frost: Efterretninger om Ribe domkirke, kirkens sognepræster og biskopperne i Ribe stift.
 — Jacob Helms: Ribe domkirke. 1870.
 — Jacob Helms og H. C. Amberg: Ribe domkirke 1906.
- Ribe amt.** Dalgas: Ribe amt. 1830.
 — Daniel Bruun: Ribe amt. 1922.
- Ribe stifts** beskrivelse 1638. Indberetninger fra stiftets præster. Danske saml. 2. R. IV, 1874—76.
 — Grønlund: Hist. efterretn. om de i Ribe by for hekseri forfulgte og brændte mennesker. 1780.
- Ribe amtsråds** forhandlinger.
- Skanderup.** Aug. F. Schmidt: Skanderup sogn. I—II. 1926—28.
- Skibelund** og dets mindesmærker, af Georgia la Cour Pedersen. 1915.

- Starup.* L. S. Jespersen: Fra Starup sogn. 1920.
- Slavs herred.* O. Nielsen: Historiske efterretninger om Slavs herred. Danske saml. III. 1867—68.
- John M. Møller: Historiske oplysninger om Slavs herred.
- Skast herred.* O. Nielsen: Historiske efterretninger om Skast herred, med et tillæg af fortegnelse over Ribe stifts kirker ved år 1340. 1862.
- J. Helms: Indberetn. til Nationalmusæet om antikvariske undersøgelser i Vester, Øster og Skads herred. 1874.
- Vejen.* J. Richter: Fra Vejen sogns fortid. Kolding omegns landboforening 1862—1912.
- Ølgod.* P. Storgård Pedersen: Ølgod sogn. 1920.
- Povl Pedersen Bjerge: En tids- og familieskildring. 1883.
- Povl Bjerge: Jyske bønder.
- N. Kristensen: Hølesmedningen i Vestjyll. 1923.
-

Fortegnelse over Artikler af lokalhistorisk-topogra- fisk Art i lokale Blade i Ribe Amt.

Ved Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg.

I.

Fanø Ugeblad 1898—1927.

- Lidt om Fiskeriet i Nordby for over 50 Aar siden.* Af L. (Overlærer N. A. Lauridsen). Nr. 15 ff. 1898.
- Fra forrige Tider* (I Nordby). Af A. Nr. 82 ff. 1898.
- Skødet paa Grønningen udstedt 23. Febr. 1778 til Oddens Beboere, Fanø.* Nr. 322, 1904.
- Sandflugten paa Fanø.* Af P. K. P. (P. Klemmensen-Pedersen, Sønderho). Nr. 326, 1904.
- Fanøs Historie.* (Afskrift af forskellige Optegnelser af Nordby Sogns liber daticus.) Nr. 466 ff. 1906.
- Af Fanøs Historie for 100 Aar siden.* (Forskellige Tildragelser fra Krigsaarene 1807—14). Af P. K. P. Nr. 503 ff. 1906.
- Private Plantager paa Fanø.* Nr. 601, 1909.
- Nordby Skolevæsen fra gammel Tid til vore Dage.* Nr. 602 ff. 1909.
- Sognemændenes Klage over Degnen paa Fanø 1647.* Af Chr. Sneum. Nr. 610, 1909.
- Fanø Navigationsskole.* 6. Oktbr. 1860—6. Oktbr. 1910. Nr. 665, 1910.
- Krikænderne paa Fanø.* Af Adjunkt H. Chr. Mortensen. Nr. 666 ff., 1910.
- Færgeriet mellem Fanø og Strandby.* Af C. (Skibsfører P. H. Clausen). Nr. 718, 1911.
- Fra svundne Tider.* (Smaastykker om Fanø, Hjerding og Ribe). Af Kroniker. Nr. 752 ff., 1912.

ARTIKLER I LOKALE BLADE I RIBE AMT 469

- Færgerimonopolet i historisk-juridisk Belysning.* Af cand. jur. J. L. Buch. Nr. 782 ff., 1912.
- Nogle Data med Hensyn til de vigtigste Bygningers Anlægstider i Nordby.* Af C. Nr. 782 ff., 1912.
- Fanøs Historie.* Af J. Brüel. Nr. 848, 1914.
- Fanøs Skibsfarts og Skibsbygnings Udvikling.* Af C. Nr. 853, 1914.
- Fra Skibsbyggeriets Tid i Sønderho.* Af P. Klemmensen-Pedersen. Nr. 856, 1914.
- Af Fanø Havns Arkivsager fra 1829.* Af J. Brüell. Nr. 894, 1915.
- Præstegaardsinteriør fra Ribe Amt fra Midten af 18. Aarh. (Angaar Nordby Præstegaard).* Af J. P. Andreasen. Nr. 921 ff., 1915.
- Nordby Realskole (Beretning om 100 af Skolens Elevers Stilling).* Nr. 923 ff., 1915.
- Et Par Bemærkninger om Sognepræst paa Fanø Niels Friis og hans Børn.* Af J. L. Buch. Nr. 929, 1915.
- Nordby paa Fanø i gamle Dage.* Af Overlærer Holger Poulsen. Nr. 951 ff., 1916.
- Oplysninger angaaende Ravfangst paa Fanø 1833.* Ved J. Brüell. Nr. 992, 1917.
- Manø.* Af Redaktør Opffer. Nr. 999, 1917.
- En gammel Forskrivning.* Nr. 1001, 1917.
- Fra Dyrtiden i det 16. Aarhundrede.* Af Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg. Nr. 1002, 1917.
- Tuol Tørvene i Havet ved Fanø.* Af samme. Nr. 1016, 1917.
- Husmærker.* Af samme. Nr. 1018, 1917.
- En Strandgods Vurderingsattest fra 1605.* Af samme. Nr. 1021, 1917.
- Tørvehandel for 150 Aar siden.* Af samme. Nr. 1026, 1917.
- Fanø Navigationsskole.* 21. Jan. 1893—21. Jan. 1918. Nr. 1089, 1918.
- Kanonjollerne. (Under Vesterhavsøernes Forsvar i 1864).* Af P. H. Clausen. Nr. 1089, 1918.
- Nordby Havn.* Af samme. Nr. 1092, 1918.
- Post-, Telegraf- og Færgevesen. (Paa Fanø).* Af samme. Nr. 1097, 1919.
- Til Fanøs Historie.* Af N. M. Kromann. Nr. 1218, 1921.
- Præsten med den store Hund. (Pastor Permin, Sønderho).* Af samme. Nr. 1223, 1921.

- Lidt af Træskoens Historie.* Af samme. Nr. 1226, 1921.
- Lidt mere om Træsko.* Af C. Nr. 1227, 1921.
- Et Dødsbudskab til Sønderho 1803.* Af N. M. Kromann, Nr. 1282, 1921.
- Da Fanø Jagten »Mette« (i 1823) blev angrebet af Sørovere og hele Besætningen myrdet.* Af N. M. Kromann. Nr. 1326 f. 1923.
- Den sidste Vindmølle i Nordby.* Nr. 1328, 1923.
- Hvad var der i Vejen paa Fanø i 1759?* Af N. M. Kromann. Nr. 1368, 1924.
- Fra svundne Tider.* Nr. 1380 ff., 1924.
- Den gamle Krokarl.* Af N. M. Kromann. Nr. 1404, 1924.
- Fra Konfirmationsalderen til Støvets Aar.* Af samme. Nr. 1434, 1925.
- Et Indlæg i Dagens Debat.* (Oplysninger i Anledning af Matrikuleringen og Udskiftningen af Fanøs Jorder). Af samme. Nr. 1435, 1925.
- Synsforretning over Nordby Skole 1785.* Ved samme. Nr. 1446, 1925.
- Det hvide Lys i Sønderho.* (Med Oplysning om Fortids Belysningsmidler). Ved samme. Nr. 1448, 1925.
- En Degn som Slagsbroder i Nordby 1708.* Ved samme. Nr. 1457, 1925.
- Fra Fanø Krogaard 1723.* Af samme. Nr. 1461, 1926.
- Besigtelse af den Kgl. Krydsbaad i Sønderho 1792.* Ved S. Sonnichsen, Kolding. Nr. 1465, 1926.
- Lidt fra 1814—15 paa Fanø.* Ved N. M. Kromann. Nr. 1466, 1926.
- Sønderho i gamle Dage.* Ved S. Sonnichsen. Nr. 1467 f., 1926.
- Fra Fanø i Krigs- og Krisetider.* Ved N. M. Kromann. Nr. 1471 f., 1926.
- Præster i Sønderho efter Reformationen.* Ved S. Sonnichsen. Nr. 1475 f., 1926.
- Hundrede Aar* Af Søren P. Brinch. Nr. 1479, 1926.
- Søtønde- og Købevæsenet i gamle Dage.* Ved S. Sonnichsen. Nr. 1480, 1926.
- Fra Pastor Søren Trugelsens Tid.* Ved samme. Nr. 1485, 1926.
- Streng Ordre til Fanøboerne 1688.* Ved N. M. Kromann. Nr. 1494, 1926.
- Bestallingsbrev for Birkefoged Søren Sørensen Dunch som Skriver ved Fanø Birketing.* Ved samme. Nr. 1496, 1926.

ARTIKLER I LOKALE BLADE I RIBE AMT 471

- Sønderho Kirkes Stolestader.* Ved samme. Nr. 1497, 1926.
Et Billede af Fanøs Skibsfart for godt 100 Aar siden. Ved samme. Nr. 1499, 1926.
En gammel Ansøgning. Ved samme. Nr. 1500, 1926.
To Begravelsesgilder i Nordby i Vinteren 1805—06. Ved samme. Nr. 1505, 1926.
En tre Maaneders Rejse med læk Fanøskib i 1802. Ved samme. Nr. 1506, 1926.
En Stranding og en Redningsdaad ved Sønderho 1821. Ved samme. Nr. 1510, 1926.
Bodmeri. (Gjort af Fanø Skippere). Ved samme. Nr. 1514, 1927.
Fra en svunden Tid. Ved samme. Nr. 1520, 1927.
Hungersnød. Ved samme. Nr. 1525, 1927.
En Mindedag. — *Det sidste Skib fra Sønderho.* Ved Chr. Sneum. Nr. 1536, 1927.
Et gammelt Paabud til Fanøboerne om Sandflugtens Dæmpning m. v. Ved N. M. Kromann. Nr. 1538, 1927.
En Beskrivelse af Sønderho Sogn fra 1791. Ved samme. Nr. 1552 ff., 1927.

II.

Vestjyllands Socialdemokrat 1898—1927.

- Esbjerg-Darum Vejen.* Et gammelt Projekt realiseret. 16. Juli 1898.
Hunderup Kirke. Vandalisme. — Buster i Legemsstørrelse af af Alabast ødelagte. — Bønderkonerne brugte Fløjlen over Generalens Kiste til Huer. 10. Septbr. 1900.
Fanø-Færgerief. Et værdifuldt Monopol. 19. Dec. 1900
Esbjergs-Egnens Jordbundsforhold. Af Magister N. Hartz. 19. Jan. 1903.
Lønne Kirke. Af Jean Papp. 16. Jan. 1904.
Domkirken og dens By. (Ribe). 5. Aug. 1904.
Ribe Domkirke. Dens Historie. 6. Aug. 1904.
Darum Bro. 2. Novbr. 1904.
Ambrosius Stub. Den fattige Digter i Ribe. 23. Maj 1905.
Esbjerg Havns Forhistorie. 8. og 17. Dec. 1907.
Da Esbjerg Havn byggedes. 22. og 24. Dec. 1907.
Stormfloder i Fortiden. (Paa Vestkysten). 12. Dec. 1909.

- Fra Pionertiden.* (I Esbjerg). Hvad en Nybygger fortæller. 25. Decbr. 1909.
- Ribe Ligbærerlav.* Udtog af den 250 aarige Protokol. 8. Jan. 1910.
- Esbjergegnens Landsogne.* Ældre og nyere Historie. 18. Juni og 10. Juli 1910.
- Janderup Kirke.* 31. Aug. 1910.
- Postmester Schiønning.* (I Anledning af hans 25 Aars Jubilæum som Postmester i Esbjerg med en Del Oplysninger om Postvæsenets Udvikling i Esbjerg fra 1866 til Dato). 22. Sept. 1910.
- Dyrehøj ved Esbjerg.* Af Mads Dudal. 22. Juli 1911.
- Af Egnens Historie.* (Nykirke Sogn.) 27. Juli 1911.
- Almisseboderne i Ribe.* 23. Dec. 1911.
- Herregaarden Nørholm.* Dens tidligere Ejere og dens nuværende Ejerinde. 5. Jan. 1912.
- Kosakkerne i Ribe 1814.* Af C. N. Termansen. 8. og 9. Februar 1912.
- Sydvestjyllands Potteindustri.* 27. April 1912.
- Ribe Kathedralskoles Legater.* 23. Juli 1912.
- De gamle Huse i Ribe.* 16. Dec. 1912.
- Kærgaard.* Et Riddergods under Forvandlingens Lov. Mange morsomme Herregaardshistorier. 7. Novbr. 1913.
- Ribe Mønt.* Da Ribe havde sit eget Møntsystem. (Endvidere om nogle Møntfund i Esbjerg-Egnen). 20. Oktbr. 1916.
- Varde Købstad i Flammer.* (Brandene i 1779 og 1821 med Billeder af Byen efter Resens danske Atlas, c. 1677). 23. Decbr. 1916.
- Hvor blev Riberhus af?* (Med et gammelt Billede af Ribe med Slottet). 27. Decbr. 1916.
- Strandby og Roborghus.* Krogsgaards og Sneumgaards Herremænd i Kamp om Kroerne. 29. Dec. 1916.
- Vorbasse Marked.* 21. Marts 1917.
- Heksebaalene flammer over Vestjylland.* Ribe som Hekseprocessernes Midtpunkt. 12., 16., 17., 18. og 19. April, 5. 7. og 8. Maj 1917. 2., 8., 9. og 13. Marts 1918.
- Jernbanestationen i Esbjerg.* Stationens Historie. 1. Sept. 1917, (Se ogsaa 24. April 1918).
- Egnens Historie.* (Jerne Sogn og Esbjerggaarde i det 16. og 17. Aarhundrede). 13. Febr. 1918.
- De første Havneplaner.* (I Esbjerg). 19. Febr. 1918.

- Lovforslagets Historie.* (Om Esbjerg Havn). Af Robert Eddy. 9. og 11. Marts 1918.
- Det første Havneanlæg.* (I Esbjerg). Af Robert Eddy. 16., 19. og 20. Marts 1918.
- Fiskeriet.* (Fra Esbjerg). Af Robert Eddy. 27. Marts, 3., 6. og 8. April 1918.
- Havnens Udvidelse.* (I Esbjerg). Af Robert Eddy. 10. April og 6. Maj 1918.
- Den første Fiskegullasch i Esbjerg.* Et 40 Aars Jubilæum. 24. April 1918.
- Skolens Vækst i Esbjerg.* 24. April 1918.
- Esbjerg i gamle Dage.* Hvad Smed Bertelsen fortæller. 24. April 1918.
- Historisk Samfunds Møde i Guldager Kro.* (Arne Sundbos Foredrag om Skibsfarten fra Hjerting i Begyndelsen af det 18. Aarh.) 4. Juni 1918.
- Et Par Billeder fra det »gamle Esbjerg«.* (Med gamle Billeder af Kongensgade som Landevej). 31. Dec. 1921.
- Den Ribe-Rektor Chr. Falster.* Et 200 Aars Minde for den danske Satiredigtning. 6. Maj 1922.
- Kai Lykkes hovedløse Krop i Bramminge Kirke.* En Højesteretsdom, der var 200 Aar om at gaa i Opfyldelse. 8. Maj 1922.
- Nørholm.* De Familier som sad paa Borgen i 650 Aar. Af Arne Sundbo. 4. Jan. 1923.
- En Fiskerdreng fra Hjerting.* Raadmand Gram i København fortæller. 26. Febr. 1923.
- Da Esbjerg var Sogne-Kommune.* 31. Marts 1923.
- Vestjyllands ældste Gaard.* (Sagn fra Kjærgaard i Hunderup Sogn). 8. Juli 1924.
- Lunderskov-Esbjerg-Banens 50 Aars Jubilæum.* 2. Oktbr. 1924.
- Fra Mosejord til Folkepark.* Et smukt Stykke Kultiveringsarbejde ved Esbjerg. 24. Dec. 1924.
- Fra det gamle glade Esbjerg* (Anekdoter og Spøg fra Esbjergs Pionertid). 24. Dec. 1924.
- Da Esbjerg selv lavede Pengesedler.* (Af Esbjerg Kreditbanks Historie). 24. Dec. 1924.
- Esbjerg Ordens-Politikorps.* En munter Skildring af Borger-væbningens korte, men glørrige Tilværelse. 24. Dec. 1925.
- Bornholmeren der skabte Esbjerg Skove.* (Dr. med. O. Bruuns Plantningsarbejde i og ved Esbjerg.) 24. Dec. 1925.

474 ARTIKLER I LOKALE BLADE I RIBE AMT

De »swot Potter« fra Vardeegnen. 24. Dec. 1925.

Rejse i Jylland 1789. Rejseskildring fra Vestjylland. (Efter Borgervennen 1790—91). 15. April 1926.

En Udflugt til Esbjerg i 1869. (Efter Varde Avis 22. Juni 1869. Med Billeder af Havneanlægget fra samme Aar). 31. December 1926.

Fra gamle Dages Trængselstider. Ved N. M. Kromann, Esbjerg. (En Klage fra en Fæstebonde i Darum 1707 til Kongen over Gersdorph til Kjærgaard i Hunderup Sogn.) 8. Aug. 1927.

Et Besøg paa Vesterhavssøen Manø. Af Olaf Linck. 1. Oktober 1927.

Ribe Stifts Tilstand i Henseende til Manufakturers Omfang ved Aaret 1688. Ved N. M. Kromann, Esbjerg. 24. December 1927.

Præsten fra Lønne. (Jens Rusk der blev brændt 1611 for Trolddom). 24. Dec. 1927.

Fællesskabet i Ribe Amt i det 17. Aarhundrede.

Af *Henrik Larsen.*

Udskiftningerne i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh. har i Forbindelse med den tiltagende Bebyggelse og Opdyrkning meget bidraget til at forandre de danske Landskabers Udseende. De gamle Landsbyer opløses ved, at Gaardene flyttes ud paa deres Jord, Huse rejser sig i Rad langs Landvejene, og nye Byer skyder i Løbet af nogle faa Aar op, naar der anlægges en Bane gennem en Egn.

Men ogsaa i Landbruget er der sket store Forandringer og Fremskridt; tidligere herskede Skik og gammel Sædvane her, og en Mand var tildels bundet ved Vider og Vedtægter til at drive sin Jord efter dem. Nu kommer det individuelle mere til sin Ret, og den enkelte er i Reglen langt mere frit stillet, naar han vil dyrke sin Jord.

En Del af den Stilstand, som i ældre Tid raadede i Landbruget, skyldes det Fællesskab, der tidligere herskede i Mark og Eng, i Heder og Møser. Det vil ikke sige, at man dyrkede Jorden i Fællesskab og delte Udbyttet, enhver dyrkede og passede den Del af den, der var tildelt ham. Fællesskabet i Ager og Eng bestod i, at ingen havde nogen udelukkende Ret til den Jord, som han drev.

Han maatte, selv om det kun skete meget sjældent eller endog slet ikke, finde sig i at faa sin Jord tildelt paa andre Steder end hidtil, og endvidere maatte han finde sig i, at til visse Tider om Aaret, naar Kornet var indhøstet, andres Kvæg ogsaa havde Ret til at græsse paa hans Jord. I de udyrkede Arealer, Heder og Moser var Fællesskabet endnu mere udtalt, idet her ingen havde nogen Del, som han kunde kalde sin egen, maaske nogle Tørveskifter undtagne.

Dog var det ikke den mulige Omfordeling af Jorden og den fælles Græsning, som man særlig lægger Mærke til ved Fællesskabet, det, der maaske mest falder i Øjnene paa Nutiden, var at en Gaards Jord laa spredt paa mange Steder omkring paa Byens Mark og ofte i lange, smalle Strimler. Aarsagen hertil maa vel være den, at det var den eneste Maade, hvorpaa man i Fortiden kunde dele Jorden paa, saaledes at enhver fik forholdsvis ligemeget af den gode og daarlige Jord og af den nærmest Byen liggende Del og af Udmarken. Denne Fordelingsmaade gaar rimeligvis langt tilbage i Tiden, sandsynligvis til den Tid, da der ikke hørte anden fast Agerland til en Landsby, end de Tofter, der laa ved Gaudene. Naar man i de Tider havde Brug for mere Jord, opbrød Bymændene Heden paa et Sted, dyrkede den i nogle Aar, lod den derefter ligge og begyndte paa at opdyrke den et andet Sted.

Det var denne Beliggenhed af Jorden, som man ved Udskiftningen især vilde søge at afskaffe, men ikke altid med stor Held, idet Jorden til en Gaard endnu mange Steder og ikke mindst i Ribe Amt er spredt paa ikke saa faa Steder. Det kan dog her og andre Steder i Vestjylland skyldes, at Jordbunden er langt mere forskellig end andetsteds. Her er Agerland, godt og daarligt, He-

der, Moser, Kær og Enge, der baade kan ligge i Byens Mark og paa andre Byers Marker, desuden er her nogle Steder Klitter. Det kunde ikke nytte, at en Mand fik al sin Jord paa Heden, selv om han fik nok af den. Et Par Eksempler skal anføres. I St. Darum havde en Gaard med c. 73 Tdr. Land sin Jord liggende paa 16 Steder, foruden at den havde Del i 5 Lodder, hvoraf endda 2 laa i Vilslev Sogn. Værre var Forholdene i Vilslev, her havde man næsten maattet tage Alfabetet to Gange i Brug for ved Matrikuleringen at betegne Jordlodderne til en Gaard. Det maa derfor siges at være fuldt ud retfærdigt og fornuftigt, at en Overlandvæsenskommission har erklæret Fanø for udskiftet, skønt der her aldrig har fundet nogen formel Udskiftning af Agerjorden Sted, og skønt flere af Lodsejerne havde deres Jord liggende paa mange Steder, noget der dog vistnok for en stor Del skyldes Køb, Mageskifter og Delinger i Nutiden.

Alle disse mange Smaadele, som Jorden til en Gaard var delt i, medførte atter, at der vilde gaa altfor megen Jord til Spilde, hvis der skulde være Veje til dem alle. Man var derfor som Regel nødt til at paalægge Byens Beboere at forrette deres Arbejde i Marken paa samme Tid. De var altsaa nødt til i en Ager at dyrke den Kornsort, som Bybeboerne havde vedtaget paa Bystævnet. Dog var Fællesskabet i saa Henseende ikke lige strængt overalt i Landet.

Oplysning om Fællesskabet og Dyrkningsforholdene i Fortiden faar man først og fremmest af Christian den 5's Matrikel fra 1688 og især af Markbøgerne fra 1681—83, Jylland blev opmaalt det sidste Aar. De giver i Forbindelse med de samtidige Engtakseringsprotokoller og de 3 Aar yngre Modelbøger meget udførlige Efterretninger om Fællesskabet og det danske Landbrug paa den Tid.

Bymarken var 1683 undertiden delt i Marker, disse igen i Tægter, som atter deltes i Fald, der saa igen var delt i Agre, som var fordelte mellem Byens Gaarde. Dog manglede Inddelingen i Marker ikke sjældent, og ofte var Tægterne delte umiddelbart i Agre. Grænserne for disse og de andre Inddelinger var de samme fra Aar til Aar. Selv om Jorden ikke blev dyrket i mange Aar, kunde man dog kende Agrenes Grænser. Baade Markerne, Tægterne og Faldene havde hver sine Navne, som er anførte i Markbøgerne, og ofte tillige paa de gamle Kort fra Udskiftningen.

Den første Inddeling i Marker, oftest opkaldt efter det Verdenshjørne til hvilket de laa i Forhold til Byen, var vist i Reglen en ren topografisk Inddeling og fandtes ikke i alle Byer. Den næste Inddeling, Tægterne eller Indtægterne, stod i Forbindelse med Sædskiftet, og hele Tægten blev i Reglen indtaget til Dyrkning paa samme Tid, deraf dens Navn, og besaaet med samme Sæd. Mange Steder, særlig i de større Landsbyer, var Tægterne delte i Fald eller Skifter, men paa mindre Byers og Enestegaardes Marker faldt Tægt og Fald meget ofte sammen. Tægterne og Faldene var saa igen delt i Agre, der var fordelte mellem Byens Gaarde; undertiden saaledes at de havde en Ager ad Gangen, men ofte havde en Gaard dog flere Agre ved Siden af hinanden, eller Agre paa flere Steder i Faldet. Undertiden var en Ager delt mellem to eller maaske flere Gaarde, saa at en Gaard havde den ene Ende og en anden den anden. Men Forholdene var ofte meget forskellige i de enkelte Egne og Byer. I det følgende skal derfor anføres nogle Eksempler fra Amtets forskellige Egne og fra store og smaa Byer og ligeledes fra Herre- og Enestegaarde.

I Andst Hd. var Agerjorden ifølge Markbøgerne

fra 1683 delt i Marker, der atter var delt i Fald, disse var saa igen delt i Agre. Skanderup havde 2 Marker: Sønder- og Nørremark, Gelballe 4: Øster-, Vester-, Sønder- og Nørremark. Men ifølge Modelbogen, hvori findes en Beskrivelse af Byernes Jord og den Maade, hvorpaa den dyrkedes, var den førstnævnte Bys Jord delt i 8 Indtægter og den sidste i 10. Store Andst havde 2 Marker, men ifølge Modelbogen var Jorden her, ligesom til de øvrige Byer i Sognet, delt i 9 Indtægter. Hvorledes Forholdet mellem Mark og Indtægt har været oplyses ikke, formodentlig har dog nogle af Indtægterne ligget i den ene Mark og andre i den eller de andre, saaledes at en Indtægt har været et samlet Stykke Jord. Nogle Byer havde kun en Mark, saaledes Gejsing og Noes, der havde fælles Mark, der saa igen var delt i Fald.

I den øvrige Del af Ribe Amt, som forøvrigt blev maalt af andre Landmaalere end dem, som havde maalt Andst Hd., der da hørte til Koldinghus Amt, finder man de fleste Steder en Inddeling af Agerjorden i Tægter. Vejens i Malt Hd. havde ifølge Markbogen 9 Vange eller Indtægter, desuden havde Byen en Mark, hvori der tidligere havde staaet Skov, og en anden Vorup Mark, som maaske forhen har tilhørt en mindre, senere nedlagt By eller Gaard. Ordet Vang, som her anvendes i Markbogen, kan maaske skyldes, at Landmaalerne Aaret før havde opmaalt Sjælland, de synes undertiden at have anvendt Benævnelser, som brugtes et Sted, paa Steder, hvor de senere maalte, og hvor de ikke var i Brug. Det er derfor muligt, at Markbøgerne i enkelte Tilfælde ikke er ganske paalidelige, hvad disse Navne paa mindre Dele af Bymarken angaar. I Store Darum bruges saaledes enkelte Steder Ordet Aas, der hører hjemme paa Sjælland, til at betegne et Fald. Aarre i Skast Hd.,

hvis Bymark 1683 udgjorde 320 Tdr. Land Agerjord, havde da 17 Indtægter. Af disse var de 5 delte umiddelbart i Agre, de øvrige var derimod først delte i Fald, den ene Indtægt havde 4 Fald, de 3 havde hver 3 og 3 havde hver 2 Fald, desuden havde Byens Gaarde en Del Tofter, der atter var delte i Agre. Nogle af disse var delte mellem 2 Gaarde. Store Darum havde 7 Tægter, der alle var delte i Fald og Agre. Hornelund, en lille By paa 3 Gaarde, havde 9 Tægter, der ikke var delte i Fald, men umiddelbart i Agre, dette var vist ogsaa Tilfældet med de fleste mindre Byers og Enestegaardes Tægter, disse havde jo ikke saa meget Agerjord. Enkelte Smaabyer havde ogsaa deres Jord delt i Marker. Skonager i Næsbjerg Sogn havde 2 Marker: Hedeager Mark med 2 Tægter og Nørremark med 6 Tægter.

Tægternes Antal rettede sig ofte efter Jordens Brug og Hvile, hvor den hvilte længe, var der flere Tægter. Ikke sjældent dyrkedes og hvilte dog 2 Tægter samtidigt og blev regnet for een. Men ogsaa andre Forhold kunde bevirke, at en By havde mange Tægter, f. Eks. at nogle Gaardes Jord hovedsagelig laa i een Side af Marken og andres i en anden. Janderup havde saaledes 28 Tægter, men ingen af Byens Gaarde havde Del i dem alle. Det samme var Tilfældet i Kvong og Hallum, der hver havde 19 Tægter. Nogle Steder mod Vest i Klitterne, hvor Ejendommene kun havde lidt Jord var der ingen Tægter, Jorden laa her i smaa Tofter, dels i Fællesskab, dels for sig selv. Saaledes var det for en Del Tilfældet i Ho Sogn.

Enestegaardenes Jord var for det meste ligeledes delt i Tægter, og det samme var Tilfældet med Herregaardenes. Ogsaa disse Tægter var delte i Agre. Skodborghus i Malt Hd. havde 9 Vange, Lind-

bjerg Hovedgaard i Olgod Sogn havde 14. Søvig Hovedgaard havde 3 Marker, hvoraf den ene Nørremark var delt i 7 Tægter og en anden Østermark i 5, den tredje Søndervang var ikke delt i Tægter, den bestod af 59 Agre, hvoraf aarlig nogle brugtes som Tillæg til de øvrige 12 Tægter.

Tægterne og Faldene var af højst ulige Størrelse. I Aarre havde den største Tægt 143 Agre, fordelt i 4 Fald, de 2 mindste Tægter havde hver 46 Agre og bestod kun af et Fald. Den største udelte Tægt og altsaa ogsaa det største Fald havde 104 Agre, og det mindste Fald havde 10 Agre, 4 andre havde under 20 Agre. I Store Darum havde et Fald, Nørre Hede Fald, 276 Agre. Det maa dog anføres, at Agrene jo kunde være ulige store, især var der ofte stor Forskel paa Længden, saa at et Fald med mange Agre ikke just behøvede at være større end et med færre. Ialt havde i Aarre de 12 Tægter tilsammen 952 Agre, desuden hørte der til Byens Gaarde en Del Tofter, hvori var i alt 120 Agre. I Byen var der 13 Gaarde med 24 Beboere, samt 14 Huse. Husene havde tilsammen 52 Agre; til hver af Gaardene har altsaa gennemsnitlig været 69 Agre. Flere af Agrene var delte mellem 2 eller flere Gaarde. Af Vangene til Skodborghus havde den største 51 og den mindste 12 Agre. Ialt havde Gaarden da 276 Agre, heraf brugtes de 28 af et Hus. Gaardens og Husets Agerland var 1683 tilsammen 150 Tdr. Land.

A g r e n e var lange, smalle Strimler Jord, der i samme Fald i Reglen løb parallelle, dog laa der ofte i Siden af det Agre, hvis Retning var vinkelret paa de øvriges, disse kaldtes Forpløjninger og brugtes til at vende med Ploven paa. Agrenes Bredde var vel i Reglen 10—20 Alen, de kunde være bredere i den ene Ende end i den anden. Paa Længden var der stor Forskel, nogle

var ikke 100 Alen lange, andre var meget længere. Nogle Steder finder man endog Agre, der er over 1000 Alen lange. Saadanne Agre fandtes f. Eks. i Gjesing, Forum og Brøndum, i den sidste By var en Ager 1180 Alen lang og henholdsvis 14 og 10 Alen bred i Enderne. I Gesing var en Ager 1098 Alen lang, men den var delt mellem 3 Gaarde, hver havde et Stykke, der var 366 Alen langt. I Store Darum havde Agrene Nr. 21 til 33 i Røn Agers Aas hver en Længde af 1100 Alen. Her synes man undertiden, som maaske ogsaa andre Steder, at have delt en Ager paa langs mellem 2 Gaarde, hvorved Bredden ofte blev meget ringe i Forhold til Længden. I et Fald havde den ene Beboer af Anneksgaarden en Ager Nr. 30, der var 923 Alen lang og henholdsvis 6 og $6\frac{1}{2}$ Alen bred, den anden Beboer havde Nr. 31, der var 924 Alen lang og i Enderne henholdsvis 5 og 6 Alen bred. Der var ofte stor Forskel paa Agrenes Længde i samme Fald, det kunde skyldes, at en Del af det var Mose eller Kær. Det kunde ogsaa være Tilfældet, naar et Fald stødte op til Heden, at nogle af Beboerne havde opbrudt deres Agre længere ud i denne end andre, hvad der, efter hvad der anføres i Modelbogen for Drostrup og Nyby i Malt Hd., stod enhver frit for at gøre.

Ofte blev flere Agre ved Landmaalingen maalte under et, især var det Tilfældet paa Herregaardene. Paa Skodborghus blev saaledes de 51 Agre, som fandtes i den første Vang, maalt i 15 Stykker. Dette viser, at der intet Mellemrum kan have været mellem Agrene. Til Gengæld blev en Ager, naar en Del af den var udyrkelig, ofte maalt i 2 eller flere Stykker.

Medens man paa Sjælland og i nogle Egne af Fyen og Jylland havde Tre v a n g s b r u g e t, hvor Marken var delt i 3 Vange, hvoraf de 2 var i Brug, medens den

trede hvilte (her benyttedes altsaa Jorden ikke længere end 2 Aar i Træk), saa havde man i Reglen i Jylland Sædskifter, hvor Jorden blev benyttet 3, i Reglen 4 og undertiden 5 Aar efter hverandre, til Gengæld fik Jorden da længere Hvile end et Aar. Nogle Steder havde man endog Jord, som stedse blev brugt, uden at den nogensinde hvilte. I Ribe Amt fandtes dog kun enkelte Steder Jord, i Reglen liggende i Tofter og Indelukker ved Gaardene, som stedse blev dyrket. Her benyttede man alt efter Egnens Skik og Jordens Godhed Sædskifter med flere Aars Brug og lige saa lang eller ofte endnu længere Hvile. For daarlig Jord var denne ofte lang, 10—15, ja 20 Aar. Godning var der ofte Mangel paa, da Kreaturerne gik ude en langt større Tid af Aaret end nu. Deres Antal var ofte ringe og deres Størrelse mindre end nu, og det er ikke umuligt, at man i enkelte Egne har benyttet Gødningen til Brændsel.

I det følgende skal anføres nogle Eksempler fra Amtets Egne paa Dyrkningsmaadene. De Kornsorter, man dyrkede, var Byg, der ofte saeedes først, efter at Jorden havde hvilet og faaet Gødning, Rug og Havre. Endvidere saeede man enkelte Steder Blandkorn, samt desuden Boghvede. Skast By havde 1683 10 Tægter, af disse var ifølge Markbogen 1 besaaet med Byg, 1 med Rug, 2 med Rug eller Havre og 1 med Boghvede, medens Resten henlaa som Fællid, det vil sige hvilte. Efter dette skulde man tro, at man her havde 5 Aars Brug og 5 Aars Hvile, men af den nærmere Beskrivelse af Dyrkningsmaaden for de enkelte Fald, som findes i Markbogen, fremgaar det imidlertid, at man kun benyttede Jorden i 3-4 Aar, hvorefter den hvilte henholdsvis 7 og 6 Aar. Det sædvanlige var, at man dyrkede Byg første Aar, efter at Jorden er blevet opbrudt og formodentlig godet, derefter Rug i et eller to Aar og

det sidste Aar Boghvede. Men i noget af Jorden saae man Havre istødetfor Rug og Boghvede. I en mindre Del af den, der fik 8 Aars Hvile, altsaa den daarlige Jord, og kun blev dyrket i 2 Aar, saae man Boghvede det første Aar og derefter Rug. I A a r r e, hvor Jorden gennemgaaende var bedre end i Skast, benyttede man Jorden i 3—4 Aar, hvorefter den hvilte henholdsvis 5 og 4 Aar. Her var 12 Indtægter, altsaa flere end det Antal Aar Sædskiftet varede, muligvis har nogle af dem kun været Tillæg til andre og er blevet dyrket samtidig med disse. Sædskiftet var noget lignende som i Skast, dog var det i nogle Tægter ogsaa: Byg-Rug-Boghvede-Rug, et Sædskifte, som man ogsaa benyttede i andre Byer i Sognet. I den daarlige Jord, der var opbrudt af Hedøen, dyrkede man ogsaa Boghvede det første Aar og det andet Rug, hvorefter Jorden fik længere Tids Hvile.

Mange Steder er det Antal Aar, som Jorden i Markbogen angives at hvile, senere blevet rettet, saa det er blevet mindre, hvilket kan tyde paa, at Beboerne undertiden har opgivet Antallet af Hvileaarene for højt, eller paa, at de paa Grund af de høje Skatter, som i 1683 tyngede Landet, ikke har kunnet dyrke Jorden saa intensivt som ellers, saa at Jorden da fik længere Hvile end nødvendigt.

I A n d s t Sogn angives det i Modelbogen, at Jorden besaaedes første Aar med Byg eller Boghvede, andet og tredje med Rug, fjerde med Boghvede og femte med Rug og lidt Havre, hvorefter Jorden hvilte 4—5 Aar. Ifølge Markbogen har i alt Fald de fleste Fald kun 4 Aars Brug. I god Jord saae man i St. Andst ofte Boghvede det første Aar og derefter i de 3 følgende: Byg-Rug-Havre. I et Fald takseret som god Bygjord findes anført Sædskiftet: Byg-Rug-Boghvede-Rug. Enkelte Steder i Herredet anføres dog i Markbogen 5 Aars Brug. I et

Fald i Øster-Vamdrup var Sædskiftet saaledes: Boghvede-Rug-Boghvede-Rug-Havre, hvorefter Jorden hvilte 5 Aar. Ogsaa i andre Fald med 3 eller 4 Aars Sædskifte havde man 2 Gange Boghvede, det første og saa det sidste Aar.

I Hønbjerg i Vester Horne Herred, hvor Jorden tildels var ødelagt af Sandflugt, fik den, da der var Mangel af den til Byen, kun 2 Aars Hvile; man dyrkede den i 3 Aar med Byg, Rug og Havre, undertiden dog ogsaa Rug det tredie Aar. I Stavrsø i samme Herred, hvis Jord ogsaa var fordærvet af Sandflugt og blev takseret som allerværst med den Tilføjelse, at der skulde regnes 20 Tdr. Land Agerjord til en Td. Hartkorn, brugte man ifølge Modelbogen Jorden i 3 Aar, først med 1 Kærv Byg og derefter med 2 Kærve Rug, hvorefter den hvilte i 5 Aar. Ogsaa i den vestlige Del af Amtet benyttede man undertiden Jorden 5 Aar i Træk. I Rotbøl i Horne Sogn blev største Delen af Jorden brugt i 5 Aar, hvorefter den hvilte lige saa længe. Sædskiftet var her: Byg-Rug-Rug-Boghvede-Rug, noget af Jorden havde fireaarigt Brug og dyrkedes med Byg, Rug, Boghvede og Rug, hvorefter den hvilte i 6 Aar. Byens Tofter havde 4 Aars Brug med 4 Aars Hvile. I denne By var der 10 Tægter. I Bobøl, hvor der ogsaa var 10 Tægter, havde et Par af dem ogsaa 5 Aars Brug med 4 Aars Hvile. Sædskiftet var her: Byg-Rug-Rug-Rug-Boghvede. Om den anden Tægt opgives det i Markbogen, at den 1683 var besaaet med »Myndt Rug«, en Betegnelse, som ogsaa findes i Store Darum, da der her tillige findes anført, at en Tægt var besaaet med anden Kærv Rug, er Myndt Rug maaske Betegnelse for den første Rugkærv i Sædskiftet.¹⁾

¹⁾ Myntrug = Rugen efter Grønjordsbyg, sagtens den der gjordes i Penge eller var rede Penge. Feilbergs Ordbog.

Sædsiftet og Agerbruget paa Herregaardene var paa den Tid ikke meget forskelligt fra det paa Bøndergaardene. Paa Visselbjerg blev den største Del af Jorden besaaet først med Byg og derefter 3 (i Modelbogen 4) Aar efter hverandre med Rug, hvorefter den hvilte i 3 Aar. Paa Søvig, hvor Jorden var mindre god, havde man i den ene Mark enten Sædsiftet: Byg-Rug-Havre eller Byg-Rug-Rug med 6 Aars Hvile. I den anden Mark saaede man Byg og Rug med 6 Aars Hvile og i den tredje Boghvede og det følgende Aar Rug, hvorefter Jorden hvilte 10 Aar. I Modelbogen angives Sædsiftet at være: Byg-Rug-Rug-Havre for en Del af Jorden. Det var forøvrigt ogsaa Tilfældet andre Steder, at der i Modelbogen angives et længere Sædsifte end i Markbogen, om det ene eller det andet er rigtigt er vel vanskeligt at sige. Modelbogens Angivelser er holdt mere i Almindelighed, medens det i Markbogen angives for hvert Fald, hvilket Sædsifte der brugtes. Der er den Mulighed, at de Kommissioner, der udarbejdede Modelbogen, har taget et vist Hensyn til det Antal Aar Jorden kunde bruges uden Hensyn til den øjeblikkelige Brug. Paa Bramming Hovedgaard havde man ifølge Markbogen 3 Aars Brug med Sædsiftet: Byg-Rug-Havre og 6 Aars Hvile eller 2 Aars Brug med Byg og Rug og 7 Aars Hvile. Derimod havde et Hus paa Gaardens Grund 4 Aars Brug: Byg, for medelst Gødningens Skyld, Rug-Boghvede-Rug med 7 Aars Hvile.

Jord med lang Tids Hvile, 20—30 ja 40 Aar, fandtes mange Steder, det var Hedejord, der engang imellem blev taget i Brug. For saadan Jord synes man at have brugt Benævnelsen »Gammeld Jord«. I Hostrup fandtes en Del saadan Jord, der ej i langsommelig Tid var bleven opdreven, den brugtes til Fædrift, men blev dog

1683 maalt og takseret som Agerjord, det skulde al Jord, som kunde ses at have været plojet.

Markerne, Tægterne og Faldene var fælles for flere eller færre af Byens Gaarde, den mindste Inddeling, Ageren, tilhørte for det meste kun en enkelt Gaard. Den Maade, hvorpaa Agrene var fordelte mellem Byens Gaarde, kunde være højst forskellig. I nogle Byer og Egne var de meget regelmæssigt fordelte, i andre meget uregelmæssigt, saa at nogle Gaarde havde Jord i nogle Fald og Tægter og andre i andre. Selv paa samme Bys Mark kunde der være Forskel. Mange Steder er der vel oprindeligt ikke foretaget nogen fuldstændig Deling af Agerjorden, idet Beboerne, hvor Gaardene i en By ligesom spredt, har taget af den Jord, der laa nærmest, saa meget som de selv vilde. Først da den var tilegnet, har man ved Opdyrkning af ny Jord delt den med de Naboer, som forlangte eller vilde have Del i den. Megen Uregelmæssighed stammer sikkert fra saadanne Forhold. Meget stammer dog sikkert ogsaa fra Delinger af Gaardene, hvor en har faaet Agrene i et Fald og en i et andet, alt maaske efter hvad der var bekvemst for de to nye Gaarde.

I mange Byer henlaa Marken dog ikke 1683 i den Skikkelse, som den oprindeligt havde faaet, idet den en eller flere Gange er blevet omfordelt mellem Byens Gaarde. Første Gang da dette skete, var da nogle af Byerne her, uvist naar, men antagelig i Oldtidens Slutning blev bolskiftede. Siden blev i den senere Middelalder, eller i det 16. eller 17. Aarh. er Del Bymarker solskiftede, som det hedder i jyske Lov, eller rebede, som det som oftes kaldes i gamle Dokumenter. Hvor mange Byer der 1683 var eller havde været bolskiftede vides ikke, men maaske har det ikke været mange. Ifølge Ribe Oldemoder synes Folding

at have været en bolskiftet By, hvor der dog var saavidt det kan ses, ved Arvedelinger opstaaet en Del Uregelmæssighed. Som Følge heraf blev Byens Mark senere omrebet og ifølge Markbogen var Nørboelling, som Byen da kaldes, 1683 en rebet By. I dette Aar var der vist i Amtet ikke andre bolskiftede Byer end Store Darum, og her var det endda kun Udmarken, der var bolskiftet, Indmarken var hverken bolskiftet eller rebet, men uregelmæssig fordelt mellem Byens Gaarde.¹⁾

Derimod fandtes der i de østlige Egne af Amtet ikke saa faa rebede Byer. I Andst Herred var de fleste Byer rebede, og noget lignende var Tilfældet i Malt Herred. I Gørding Herred fandtes ogsaa en Del af dem, f. Eks. Gredsted, Vilslev, Jerne, Lovrup og flere. I Skast Herred vil man maaske ogsaa kunne finde enkelte, derimod fandtes der vist slet ingen af dem i Vester Horne Herred. Her herskede langt større Uregelmæssighed paa Marken end andre Steder, idet ikke sjældent en Gaard her havde sin Jord beliggende i den ene Side af Byens Mark, her var det ogsaa almindeligt, at flere Gaarde eller Byer havde deres Agerjord og Eng i indbyrdes Fællesskab. I det 17. og 18. Aarh. var det ofte Skik, at en Herremand, der ejede en hel By eller flere Gaarde i en By, delte Jorden ligelig mellem dem. Dette blev vist ofte gjort for Hoveriets Skyld. Hvor stor Forandring denne Deling af Jorden bevirkede paa Byens Mark vides ikke, men ofte er vel hele Byens Mark blevet omrebet.

I de rebede Byer var Agrene meget regelmæssigt fordelte mellem Gaardene, idet disse saa nogenlunde havde Agre i hver Tægt og i hvert Fald. Agrene fulgte

¹⁾ Om Bol henvises til min Afhandling: »Nogle Oplysninger og Bemærkninger om danske Landsbyer« i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1918, Side 177—293.

stedse efter hverandre i samme Rækkefølge, saa at en Gaard stadig havde de 2 samme Gaarde til Naboer ude i Marken. Rækkefølgen skulde egentlig rette sig efter Gaardenes Beliggenhed i Byen, men det er vanskeligt at sige, om dette altid passer. Selv i de rebede Byers Marker var der dog ikke sjældent nogen Uregelmæssighed ved Tofterne, idet disse ikke altid stod i Forhold til Gaardens Størrelse. Tofterne er blevne betragtede som Gaardenes Særejendom og ikke blevne rebede sammen med den øvrige Mark.

I de urebede Byer havde en Gaard snart en Gaard til Nabo i Marken, snart en anden, snart havde den een Ager i et Fald, snart havde den 2 eller mange, undertiden liggende ved Siden af hverandre, undertiden hver for sig.

Her herskede, i alt Fald tilsyneladende, Vilkaarlighed. Den Del af Amtet, hvor der var mest Uregelmæssighed, var Vester Horne Herred, og i det følgende skal anføres nogle Eksempler fra det. Janderup havde 28 Tægter, Byen havde 20 Gaarde og Bol, desuden havde et Par Enestegaarde Strudvad og Bandsbjerg noget Jord i Byens Mark. Men alle disse Gaardes Jord var ikke jævnt fordelt over Byens Mark.

I de første 12 Tægter havde Gaardene Nr. 1—7 samt 10 og 11 ingen Agre, og af de Gaarde, der havde Del i disse Tægter, havde Nr. 8 og 9 kun Jord i den ene. De øvrige Gaarde havde Jord i flere af Tægterne, men ingen havde Agre i dem alle. Der var vist heller ingen Gaard, der havde Del i alle de øvrige Tægter, de fleste havde kun Agre i nogle af dem. Der var endog enkelte af disse Tægter, som næsten alene tilhørte nogle faa Gaarde. I den 19. Tægt, der bestod af 36 Agre, havde saaledes Gaard Nr. 1 Agrene Nr. 27—30, Gd. Nr. 16 Agrene Nr. 9—15 og 31—32, Gd. Nr. 17 havde Agrene

Nr. 1—8 og 33—36, Gd. Nr. 18 Agrene Nr. 23—25 og Gd. Nr. 20 Agrene Nr. 16—22 og 26. Disse 5 Gaarde ejede altsaa hele Tægten og havde henholdsvis 4, 9, 12, 3 og 8 Agre. Den 20. Tægt, der havde 18 Agre, tilhørte alene Gd. Nr. 19. Denne Gaard, hvis Agerjord udgjorde 29 Tdr. Land, havde Jord i 7 af Tægterne nemlig Nr. 1, 2, 4, 5, 9, 13 og 20, desuden havde den et lille Fald for sig selv og en Toft. I Modelbogen siges det, at Jorden til Gaardene Nr. 2, 3, 4, 6, 9 og 12 var slettere end de øvrige og laa ved Siderne i Marken, den blev derfor takseret for $\frac{1}{2}$ skarp, $\frac{1}{2}$ ond, medens Taksationen for de øvrige Gaarde var lidt bedre $\frac{3}{4}$ skarp, $\frac{1}{4}$ ond. Disse Taksationer er dog noget lavere end de egentlig skulde være, idet det blev taget i Betragtning, at Byen ingen Fædrift eller Ildebrand havde.

I Hallum i Kvong Sogn havde Gaardene Nr. 1—8 hovedsagelig Agre i de 10 første Tægter, medens Gaardene Nr. 9 og 10 havde Jord i de øvrige 9, undtagen i den 16. Tægt, der alene tilhørte Gaardene Nr. 7 og 8. Gaarden eller Bolet Nr. 11 havde et lille Fald paa 5 Agre for sig selv.

I Tarp i Billum Sogn blev Jorden til Gaardene Nr. 1, 2, 3, 10 og 11 »formedelst deres Jord falder mere i det værste end de andres« takseret for daarligere end de andres. Eksempler paa det samme finder man ogsaa i Sognets andre Byer: Billum, Øster og Vester Kelst. I Aasted i Kvong Sogn fik Jorden til Gaard Nr. 5 en daarligere Takst end de øvrige. Gaarden eller Bolet, thi dens Agerjord var kun 10 Tdr. Land, havde et Indelukke paa 28 Agre som Særjord, det laa ved Bolet og bestod ifølge Markbogen af »bar, hvid Sand«. At Jord blev daarligere takseret end anden Jord, behøvede dog ikke at betyde, at den var daarligere, men kunde ogsaa skyldes, at den laa langt fra Gaarden, eller at denne

manglede Høbjærgning, Ildebrand eller andet. I Brøndum Sogn havde Præstegaarden, der laa noget østen for Byen, sin meste Jord »udi Fled« med denne, men havde desuden som sin egen Særjord 2 smaa Vange.

Undertiden havde flere Byer eller Gaarde deres Jord liggende sammenblandet. Det var især Tilfældet i Vester Horne Herred, men man kan ogsaa finde Eksempler derpaa i det øvrige Amt. Nogle af disse Byer skal her anføres. I Aal Sogn i Vester Horne Herred ligger mod Nord Byerne Vester og Øster Vrøgum samt nogle Gaarde og Bol, kaldede Søhuse, Troldholm og Vigtoft. Disse Byer og Ejendomme havde ifølge Markbogen deres Jord »i Fled« med hverandre. Nu danner de to Ejerlav, det ene bestaaende af Øster Vrøgum, Vigtoft og Troldholm, det andet af Vester Vrøgum og Søhuse. Men Byernes og Gaardenes Jord var ikke lige-
 ligt og jævnt fordelt over den fælles Bymark, nogle havde deres Jord mere samlet end andre, idet de havde hele Fald for sig selv. Tilsammen havde de 23 Tægter og nogle Toftefald, de sidste tilhørte mest nogle faa Gaarde i Øster Vrøgum og Vigtoft. Vester Vrøgum, der havde 8 Gaarde, 1 Bol og 8 Gadehuse, havde især sin Jord i de første 7 Tægter, i hver af disse var de fleste af Gaardene lodtagne. Den 8. Tægt tilhørte udelukkende en Gaard eller et Bol i Byen, Nr. 8, der hed Løchegaard, som laa vesten for Byen, desuden havde dette Bol nogle Agre i 3 andre Tægter. Endvidere havde nogle af Gaardene Agre i de øvrige Tægter. Øster Vrøgum, der bestod af 5 Gaarde, 1 Bol og 3 Huse, havde dels Jord sammen med Vester Vrøgum i de første 6 Tægter, dels Jord i Tægterne Nr. 17—19 og 21—23. Enkelte Gaarde her havde desuden Jord i nogle af de øvrige Tægter. Den 20. Tægt, der hed Hedejords Tægt, og havde 15 Agre, tilhørte alene Gd. Nr. 5 i

denne By. Nogle af Gaardene her havde hver nogle Tofter og Toftefald. Nr. 1 havde saaledes en Hedetoft paa 24 Agre. Nr. 3 havde et Toftefald med 30 Agre og de 22 første Agre af en Hedetoft med 24 Agre. Gaarden Vigtoft havde i 19., 22. og 23. Tægt 10 Agre, samt desuden som Særjord 2 Toftefald med henholdsvis 30 og 32 Agre. Stederne i Søhuse havde Agre i 7 af de første 12 Tægter, medens Troldholm havde sin Jord liggende i 7 af de første 16. Tægter, i den 16. Tægt havde Gaarden 28 Agre. Foruden de hjemlige Gaarde havde nogle Gaarde i Borre Agre i de sidste Tægter.

Om de 2 Byer Skødstrup og Gedbjerg, der nu udgør eet Ejerlav, hedder det i Markbogen, at de er 2 Byer »og kan ej fra hinanden skilles, formedelst deres Jord udi Marken med hinanden Ager om Ager ligger.« Endvidere var der Fællesskab mellem Gaardene Broeng og Fredtoft, den sidste siges i et Skøde af 28. Juli 1574 at være bygget paa den første Gaards Mark.

Et andet indviklet Fællesskab mellem flere Byer fandtes i Nebel Sogn, mellem denne By, Præstebølle, Hundhale og Gaarden Bolkær, der nu alle udgør eet Ejerlav. Hver By opføres dog i Markbogen med sin egen Mark. Nebel havde 7 Tægter, og i alle disse havde en eller flere Gaarde i de andre Byer Del, nogle havde dog kun faa Agre, Præstebølle havde saaledes ikke Jord i den 7. Tægt, i den havde alene Nebel og Hundhale Agre. Præstebølle havde ligeledes 7 Tægter, hvoraf de 4 alene tilhørte Byens Gaarde med Undtagelse af nogle faa Agre. I de to Tægter, Sønder og Nørre Kirkeagre, var derimod ikke saa faa Gaarde i de andre Byer lodtagne. Af den 6. Tægt Bolkær Hedetægt, der havde 61 Agre, tilhørte Agrene Nr. 29—61 Bolkær, denne Gaard havde endvidere noget Jord i Sedding Mark. Af

Agrene i de nævnte Byers Mark var flere delte mellem 2 Gaarde, endog saaledes at den ene Ende tilhørte en Gaard i en By og den anden en Gaard i en anden.

I Lunde Sogn var der indbyrdes Fællesskab mellem Byerne eller Gaardene: Søndertarp, Lundtarp, Nørtarp, Høllcd og Langsiggaard, de havde ialt 21 Fald. Langsiggaard havde dog kun Jord i 3 af disse, desuden havde Gaarden 6 Tægter og Fald, som de andre ingen Del havde i. Disse Byer og Gaarde udgør nu med Undtagelse af Lundtarp, der er matrikuleret for sig selv, eet Ejerlav. Om Lønne By, Stakkegaard, Lønne Høde og Lønnebjerggaarde hedder det i Markbogen: »Forbemeldte Byer og Gaarde have deres Jord i Fled med hinanden, saa ingen vis Markeskel imellem dennem er«. Sedding og Gaarden Riddersholm havde indbyrdes Fællesskab, men desuden havde adskillige Gaarde i Præstebølle og Rerup samt Nebel Præstegaard og Bolkærgaard en Del Jord i Sedding Bys Mark. Blandt Bolkærgaards Jord var noget aparte Jord, som ifølge Markbogen kaldtes »Stu Jord«. Stug eller Stuf Jord, som det egentlig burde hedde, er Jord, som er fraskilt en anden Gaard, det har altsaa oprindeligt ikke hørt til Bolkærgaard.

Vester Horne Herred var vel det Herred i Amtet, hvor Fællesskabet var mest indviklet, og det stemmer i saa Henseende overens med Herrederne langs Vesterhavet længere mod Nord. Herredet havde 1683 515 Gaarde, der overvejende laa i Byer, der dog undertiden kun var Samlinger af Gaarde. Af Enestegaarde var der 62, men flere af disse laa som Troldholm og Vigtoft i Markfællesskab med en By. Den største By var Janderup med 99 Tdr. Htk., men det største Ejerlav var Nebel m. m. med 103 Tdr. Htk.

I Skast Herred havde Byerne og Enestegaardene mest deres Jord for sig selv, dog fandtes der, vist sær-

lig ved Kysten, enkelte Steder Fælleskab mellem flere Byer. I en Indberetning fra Lektoratet i Ribe 1759 siges det saaledes, at Tobøl har sine Jorder i Fællig med Hjerting. Endvidere var der noget gensidigt Fælleskab mellem Sæden og Fovrfeld og de fleste Byer i Jerne Sogn ved Esbjerg. Dette Herred havde 1683 455 Gaarde, hvoraf 50 var Enestegaarde. Den største By var Tjæreborg med 145 Tdr. Htk. Den næst største Alslev var med sine 84 Tdr. langt mindre, Sneumgaard havde ligeledes 84 Tdr. Htk., Sneum By derimod kun 18.

I Gørding Herred var der noget gensidigt Fælleskab mellem Gørding og Ajke, dog havde hver By sine egne Marker. Desuden havde Gaarden Varhoved en Del Jord i Gørding Marker. Derimod var Nørre og Sønder Gørding samt Gørdinglund fælles om een Mark, den sidste Gaard havde en Toft paa 10 Agre, godt 3 Tdr. Land, men ellers ingen Særjord. Dette Herred havde et Par store Byer St. Darum med 240 Tdr. Htk. og Vilslev med 195 Tdr., først derefter kom den tredie Gredsted med 75 Tdr. Herredet havde 245 Gaarde, hvoraf 31 Enestegaarde. Forøvrigt stemmer Markbøgerne og Matriklerne, hvorfra disse Tal er hentede, ikke altid overens. St. Darum opføres saaledes i Matriklen med 42 Gaarde, i Markbogen er de anført under 53 Numre.

I Øster Horne Herred siges det i Markbogen om Agersnap, Medumgaard, Bejsnapgaard, samt Øster og Vester Listgaard, at »deres Jord ligger Ren om Ren med hinanden«. De havde tilsammen 7 Tægter. Dette Herred havde 207 Gaarde, hvoraf 52 var Enestegaarde. Det udmærkede sig ikke med store Byer, den største var Sig i Thorstrup Sogn med 49 Tdr. Htk.; derefter kom Hodde med 36 Tdr., Gaarden Lindbjerg havde 45 Tdr. Htk.

Malt Herred havde 197 Gaarde, hvoraf 24 var Enestegaarde, den største By var Vejen med 60 Tdr. Htk. Her synes ikke at være meget Fællesskab mellem 2 eller flere Byer.

I Slavs Herred var der 117 Gaarde, hvoraf 29 var Enestegaarde, den største By var Vorbasse med 29 Tdr. Htk. og 362 Tdr. Land. Her havde hver Gaard og By ogsaa sin Jord for sig selv.

I Andst Herred var der 314 Gaarde, heraf var kun 11 Enestegaarde. De to største Byer havde begge Endelsen -rup (torp) nemlig Skanderup og Hjarup, hver med 94 Tdr. Htk. Her fandtes enkelte Byer, der havde indbyrdes Fællesskab, saaledes Noes og Gejsing, der ogsaa nu danner et Ejerlav. I Matriklen 1688 slaas de sammen under et, det samme er ligeledes Tilfældet med Nagbøl og Dollerup, der ligeledes havde fælles Marker. I dette Herred havde ofte en eller flere Gaarde i en By Jord i en anden Bys Mark. Da en Del af Bønderne her var Selvejere, er dette Fællesskab maaske fremkommet ved, at de ved Arv eller paa anden Maade har erhvervet en Gaardspart i en anden By. Saaledes havde et Par Gaarde i Højrup og en i Stubdrup Jord i Ferup Mark, Enestegaarden Asbølgaard havde 23 Tdr. Land paa Lejrskov Mark, 64 Tdr. i sin egen Mark og henimod 1 Td. Land paa Højrup Mark. Ogsaa andre Gaarde havde Jord i Lejrskov Mark, f. Eks. Holbølgaard, der her havde sin meste Jord, ved selve Gaarden var en Toft paa 7—8 Tdr. Land.

Herregardene havde vist i Røglen deres Jord for sig selv, selv om en enkelt kunde have lidt Jord i en Bys Mark. Søvig havde saaledes en Ager paa Janderup Mark, 3 paa Borre Mark og 4 paa Allerslev Mark, de sidste, der var langt bortliggende, blev bortlejede.

I det foregaaende er alene taget Hensyn til Fælles-

skabet i Agerjorden, men ogsaa i Engene var Forholdene noget lignende. Dog er vi her ikke saa godt underrettet som ved Agerjorden, da Engtakseringsprotokollerne er mere kortfattede og kun omtaler, hvor mange Skifter en Gaard havde, og i hvilke Enge de var beliggende, samt hvor meget Hø der kunde høstes paa dem. Flere Steder var dog Fællesskabet i Engene meget indviklet, dette gælder særlig om de gode Enge, der findes mange Steder mod Vest i Amtet. Antallet af Engskifter afgang naturligvis af, hvor mange Enge der fandtes til Byen, var der rigelig med Eng, kunde en Gaard godt have mange Skifter og sandsynligvis ogsaa sin Eng paa mange Steder, selv om den lige saa godt kunde have 2 Skifter som 2 Agre ved Siden af hinanden. En Gaard i Kvie i Ansager Sogn, der havde 4 Beboere, og altsaa var en større Bondegaard, havde saaledes 54 Stykker Eng i 38 forskellige Enge, de ydede tilsammen c. 23 Læs Hø. Engskifternes Størrelse afgang vel ligesom Agrenes tildels af Gaardenes Størrelse. Om deres Areal faa man ingen Oplysninger, da Engene kun det første Maalingsaar 1681 blev maalte, og da blev kun en lille Del af Øerne opmaalt. Derimod angives det naturligvis, hvor mange Læs Hø, der kunde avles paa dem, dog ikke paa de enkelte Skifter, men under et for Gaardens Skifter i samme Enge. En Gaard i Tarp i Billum Sogn havde saaledes i en Eng 9 Stykker, der blev ansat til 16 Læs Mærskhø, en anden Gaard havde 16 Stykker i samme Eng, hvis Udbytte ligeledes takseredes til c. 16 Læs Mærskhø. Undertiden kunde dog de enkelte Stykker være større. I Skødstrup Enge havde saaledes en Gaard i Vester Vrøgum et Stykke Eng takseret til 8½ Læs Mærskhø.

En Del af Fællesskabet i Engene skyldes, at Engskifter i Tidernes Løb er blevet afhændet fra de Gaarde.

hvortil de hørte. De var ofte Genstand for Køb og Salg, og Ribe Oldemoder og gamle Dokumenter indeholder mange Eksempler derpaa. Disse Stugenge kom senere ofte til Kirken, Kapitlet i Ribe eller Kronen. Saaledes købte en Borger i Ribe 1457 Enge, hvis Udbytte var 70 Læs, af en adelig Las Rød, disse Enge kom senere til Kapitlet i Ribe.

Mest indviklet var Fællesskabet i Vester Horne Herred, og især i Mærskengene her. I disse havde ikke alene de paagrænsende Byer Del; men ogsaa mange Byer og Gaarde inde i Landet havde Part i disse, noget som tildels er Tilfældet endnu. Mange af Gaardene i Ho Sogn havde saaledes 1683 Enge i Oxby Sogns Enge og nogle ogsaa i Aal Sogns. I Mærskengene i Billum Sogn havde ikke alene de ved Kysten liggende Byer: Billum, Øster og Vester Kelst og Tarp Enge liggende sammenblandede, men ogsaa Gaardene Hannevang og Burgaarde samt udensogns Gaarde havde Enge her. Saaledes Gaarde i Hyllerslev, Janderup, Store Hebo, Kærup, Oxby, Oxbøl, Borre, Vester Vrøgum og Grærup samt maaske flere endnu, desuden havde Herregaarden Hesselmed Enge her. Alle disse Enge laa mere eller mindre sammenblandede. I Skødstrup Enge havde ikke alene Gedbjerg Del, men ogsaa Gaarde i Oxbøl, Borre, Vester og Øster Vrøgum, Søhuse, Markskel, Broeng og Grærup, samt Hesselmed Hovedgaard, Aal Præstegaard og Kirke og maaske flere Gaarde havde her Engskifter, og noget lignende var Forholdene i Janderup og andre Byers Enge. Hvorledes Engene 1683 var og oprindelig havde været fordelte mellem Gaardene vides ikke, men meget ofte stod en Gaards Andel i Engene ikke i Forhold til dens Agerland, hvad maaske mest gælder for Vester Horne Herred, i andre Egne i Amtet kan man derimod finde,

at Engenes Størrelse staar i nøje Forhold til Gaardens Andel af Agerjorden.

I Vester Vrøgum havde Gaard Nr. 3 Enge, hvorpaa kunde avles 20 Læs Mærskhø og $3\frac{1}{2}$ Læs andet Hø, Gd. Nr. 4, der havde lige saa meget Agerland, kunde derimod paa sine Enge kun avle $8\frac{1}{2}$ Læs Mærskhø og $3\frac{1}{4}$ Læs af andet Hø.

I Billum havde en Gaard Enge, hvorpaa kunde høstes $4\frac{7}{8}$ Læs Mærskhø og $10\frac{1}{2}$ Læs andet Hø, paa en andens Enge kunde der derimod høstes $10\frac{9}{16}$ Læs Mærskhø, men kun $\frac{1}{8}$ Læs andet Hø og lignende Eksempler kan findes i andre Byer.

I Skast Herred var der i Jerne Sogn en Del Fællesskab i Engene ligesom i Agerjorden, og ligesaa var der i Mærskengene ved Vardeaa en Del Fællesskab. Hostrup havde saaledes Enge blandt Kravenscs Enge, og det samme havde Kokspang, baade Byen og Gaardene. Endvidere havde Herregaarden Visselbjerg noget Eng, 8 Stykker, hvorpaa kunde høstes 36 Læs Hø, i Alslev Enge.

I Gørding Herred var der vist ikke saa meget Fællesskab mellem flere Byer i Engene. Dog havde Kjærsgaard baade Eng iblandt Store Darum og Vilslev Enge. I dette Herred, hvor der fandtes ikke saa faa rebede Byer, var Engene ogsaa ofte fordelte mellem Gaardene efter disses Størrelse, f. Eks. i Gredsted, Jernved o.s.v. Nogle Steder fandtes der dog desuden Tofteenge og undertiden ogsaa andre Enge, der ikke var blevet delte, men hvor enhver har beholdt sit.

I Store Darum havde man to Slags Enge, kendt Enge og Bolsenge. I de første kendte enhver sine Skifter og beholdt dem til Brug fra Aar til Aar. Skifterne laa sammenblandede mellem hverandre og uden nogen tilsyneladende Orden. Bolsengene, der tilsammen var

takserede til at kunne yde aarlig 456 Læs Mærskhø og 192 Læs godt Hø, gik til Græsskifte. Bønderne havde Andel i disse Enge efter deres Andel i Byens 8 Bol, og det maa vist tænkes, at Engene hvert Aar blev omfordelte, først mellem Bolene, og dernæst mellem de Gaarde, der havde Andel i Bølet. Flere af disse Enge siges udtrykkeligt at ligge ved Stranden og er formodentlig jævnlgt blevet overskyllede af Højvande. Det er muligvis af den Grund, at man har foretrukket at dele Engene hvert Aar. Det er ogsaa muligt, at man har høstet Engene i Fællesskab og delt Udbyttet efter den Andel, der tilkom enhver af Bølet.

I Malt og Andst Herreder var Forholdene vist noget lignende som i Gørding Herred.

Herregaardene havde ofte en Del Eng liggende blandt Bøndernes, som de vel ofte i Tidens Løb har erhvervet sig. Det er omtalt foran, at Hesselmed, Visselbjerg og Kjærgaard havde Enge iblandt nogle Byers Enge. Det samme var Tilfældet med Hennegaard og Sovig, begge i Vester Horne Herred.

Ofte kunde en Gaard have 2 eller flere Beboere, der hver havde sin Del af Jorden. De fæstede hver sin Part og drev den uafhængig af hverandre. Alle Beboerne opføres i Markbogen, men i Reglen er kun den ene skrevet for Agrene, idet Gaarden trods de mange Beboere behandlede som een Ejendom, dels maaske for Skatternes Skyld og dels vel ifølge gammel Skik. Deres Andele behøvede ikke at være lige store. I Aarre var Gd. Nr. 4, der havde c. 40 Tdr. Land dyrket Jord, delt mellem 4 Beboere, der henholdsvis havde $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{8}$ Del af den. Undertiden deltes Agrene mellem Beboerne, enten paa langs, hvorved de ofte kunde blive noget smalle, eller paa tværs, saa hver fik sin Ende. Ofte fik dog vist den ene Beboer en Ager og den anden en anden.

Paa denne Maade blev Fællesskabet endnu mere indviklet, og selv paa Enestegaarde kunde der altsaa til Tider være Fællesskab.

En stor Del af Amtet var og er endnu uopdyrket og bestod bl. a. af Heder, Moser, Kær, Klitter, Skove og Krat. Paa Skovene og maaske nogle Tørvemoser nær, henlaa disse Strækninger i fuldkommen Fællesskab for en eller flere Gaarde eller Byer. Her kendte ingen som i Marken og Engen sin Del. Dog fandtes der Enestegaarde, der havde deres for sig selv. Dertil kom, at Grænserne mellem de enkelte Byers Overdrev og Moser ofte var mangelfuldt afmærkede eller ikke rigtig kendtes. Hegn og Diger var der som Regel ikke, oftest kun med lange Mellemrum nogle Skelsten. Dette gav ofte Grund til Klage, idet en By eller Gaard beskyldtes for at sætte langt flere Kreaturer paa et Overdrev, end den kunde tilkomme. Fra Varde By haves en Indberetning fra 1759,¹⁾ hvoraf ses Forholdene for denne Bys Vedkommende. Byen havde en Hede i Fællig med 2 Bønder i Sødersig, tilhørende Herregaarden Frøstrup, disse gravede ikke alene selv overflødig Tørv paa den, men tillod under Paaskud, at deres Husbond havde Fællig i Heden, andre Byer saavel Tørveskær som Lyngslet, saa Byen ventede, at Heden snart var opbrugt. Varde havde ogsaa Kvaler med Øster, Midt og Vester Orten, ikke alene angaaende Tørveskær og Lyngslet, men ogsaa om Græsningen, idet disse Steders Beboere ikke alene indlod deres egne Kreaturer men ogsaa Kvæg fra andre Byer.

Fra Vester Herred findes Indberetninger fra 1759 fra Sognefogederne om Fællesskab mellem flere Byer og

¹⁾Indk. Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til [Landvæsenens] Kommissionens Cirkulære af 3. Dec. 1757. Rigsarkivet.

Gaarde i Overdrev, Heder og Klitter, hvoraf ses, at nogle Steder var hele Sognet fælles om disse. Nogle af dem skal nævnes her. Ho Sogn havde saaledes fælles Overdrev, her er endnu Halvøen Skallingen ikke udskiftet. Oxby Sogn havde ligeledes Fællesskab undtagen Vejers, som havde Endelsmark, det vil sige sin egen Mark, Hegn har der næppe været om den, men kun nogle Skelstene. Hele Aal Sogn var fælles om Hederne og Klitterne, og i Billum Sogn havde man ligeledes fælles Overdrev, Tørvegrøft og Lyngslet. I Janderup Sogn havde Janderup, Bandsbjerg og Strudvad fælles Overdrev, ligeledes havde i samme Sogn Hyllerslev fælles Græsning i Hede med Sønder, Nørre og Store Hebo. Grydvad og Isberg Mølle. Byen havde dog en lille indgrøftet Græsning for sig selv, endelig havde Kærup og Jegumgaard hver deres Endelsmark. I Ovtrup og andre Sogne var der ligeledes flere saadanne Fællesskaber.

I den øvrige Del af Amtet var det vist mere almindeligt, at Byerne havde deres Græsning og Overdrev for sig selv, selv om her ogsaa ofte fandtes Fællesskab, dog maaske mest bevirket ved, at Grænserne var ubestemte, og ved at Kvæget, da der i Reglen ikke fandtes Hegn, kunde gaa fra den ene Bys Hede ind paa den andens. Gaarden Hessel, cr Enstegaard i Hodde Sogn i Øster Horne Herred, men beboet af 4 Mand, havde ifølge Markbogen sin Overdrift til Fælles med Nørholm. Mark, Hodde By, Oved i Skast Herred, Haltrup sammesteds og Ansager.

Om Hoddeskov i samme Sogn hedder det i Markbogen, at den havde Fædrift paa de hvilende Tægter og i Heden, som ligger til Fælles med Hessel og Hodde Præstegaard, samt Krarup, Lærkeholt og Skovlund. Men om i disse 2 Tilfælde enhver By eller Gaard har kendt sin Del af den fælles Hede, indeholder Markbogen

intet om. Som man vil se af det forrige, var endog Byer og Gaarde i forskellige Herreder fælles om Overdriften, derfor kan dog Herredsgrænsen godt have været bestemt.

Om Tørve m o s e r n e faar man ikke stor Besked i Markbøgerne og andetsteds. De kunde dog ogsaa være fælles for flere Byer. I Markbogen for Horne Sogn findes indhæftet et løst Blad, hvorpaa omtales en Tørve mose, hvorudi Gaardene Agerkrog og Lervad, samt Snørup By og Rotbøl havde Lod, desuden tilholdt Bjerremose Mænd sig ogsaa en Part i Mosen, hvad de andre benægtede. Ingen af Byerne eller Gaardene vidste at udvise deres Del, og det vidstes heller ikke, hvorvidt enhver var berettiget til at skære Tørv. Mosen blev takseret for 35 Høveders Græsning og for ialt 1000 Læs Tørv, som de omtalte Byer og Gaarde mentes at kunne have nødtøftigt Tørveskær af i 30 Aar. Vejen By i Malt Herred havde 1556 Ret til Fædrift, Lyngslet og Tørvegravning paa Rævsing Hede, skønt den ligger i et andet, Andst Herred.¹⁾

Af Skove findes der i den vestlige Del af Amtet, fraregnet de nyere Plantager, næsten kun Krat, kun i Malt og Andst Herreder mod Øst findes der en Del Skov. Fæstebøndernes Skov kom ofte i Tidernes Løb i Herregaardenes Eje, idet Husbonden tiltog sig Ret til at raade over Oldengælden, den Indtægt, som Skovens Olden gav, medens Bygningstømmer og Brændeved kun maatte hugges efter Udvisning. Derimod beholdt Bønderne stedse Ret til Græsning og Gærdselshugst i deres Skove, og forsvandt disse, blev Jorden, hvor de havde staaet, Bøndernes. Derimod beholdt Selvejerne lidt mere Ret til deres Skove, selv om de vist ofte kun maatte hugge i dem efter Udvisning.

¹⁾O. Nielsen, Malt Herred S. 47

I Andst Herred synes Skovene ofte at være rebede, det vil sige delte mellem Bønderne, idet det i Tingsvidnerne over Oldenen, der følger som Bilag til Koldinghus Lens Regnskaber, ofte siges, at den ene Gaards Skovspart var bedre end den andens. Flere Steder fandtes der Enemærker, der saavel kunde tilhøre Kroenen som en Selvejer. Ravnholt havde ingen fælles Skov, men til den ene Gaard var en indelukket Lund tæt ved Gaarden, hvor der var Over- og Underskov til Brændsel, Bygningstømmer og Gærdsel, en anden Gaard havde i en Skov noget Underskov til Gærdsel, men til den tredie Gaard var aldeles ingen Over- eller Underskov. Græsningen i Skovene var naturligvis fælles for en Bys Gaarde, naar undtages de indhegnede Skove og Enemærkerne, hvor kun Ejeren havde Græsningsret. Om Krattene siges det i en Indberetning fra Nørholm 1759, at de somme Steder er delt mellem Beboerne, andre Steder ikke. Mellem Roust Krat og Grimstrup Lund, som stødte op til hinanden, var der Skelsten, saa hver By kendte sin Part, disse Krat laa vist i Fællesskab, uden at nogen af Beboerne kendte sin Del.

For det meste var der i Vestjylland intet Hegn mellem en Byes Marker eller Tægter, eller mellem 2 Byers og Gaardes Marker og Ejendom. Hegn var vist kun lidt brugt i Vestjylland, tildels af Mangel paa Materialer. I en Indberetning fra Nørholm siges 1759, at Diger af »Saiet« (Sader), det vil sige Græstørv, brugtes til Indhegning, men var af liden Bestandighed. Andre Steder brugte man Grøfter, men hvor Jorden var let, var de ogsaa vanskelige at holde vedlige. I Reglen nøjedes man med Skelsten, men disse manglede undertiden ogsaa, idet man var uenig om Grænserne. Om Grænserne og Skellene for Rousthøj hedder det 1759 i en Indberetning fra Øllufgaard: »Mod Lifstrup er 3 Skel-

stene, imod Varde vides ikke tilvisse om er nogen Sten, ligesaa Gellerup, Skonager og Næsbjerg, ved hvilket sidste Sted dog findes en Sten i Mosen, imod Gunderup er en Skelsten, imod Knurberg 2, Roust 2, men med Roust Mølle og Blaamark haves Heden til Fælles indtil deres Tofter, imod Øllufgaard gaar en Bæk.« Om Toftnæs i Alslev Sogn hedder det 1759: »Deres Agermark, Eng og Hede er med Skelsten skilt fra de paagrænsende og kan ej med Fordel aparte indhegnes«. Undertiden forsvandt Skelstenene, uden at nogen brød sig om at sætte nye, saaledes siges det 1759, at mellem Brøndum og Byerne Gesing og Ravensberg er ingen Skelsten »dog skal der i forrige Tider have været saadan Sten.«

Ved Gaardene fandtes der dog som oftest Tofter eller Lykker, som var indhegnede, men i de fleste Tilfælde var de kun smaa, ikke sjældent under 1 Td. Land. Over disse havde Ejeren udelukkende Brugsret, og ved Omrebning er de ikke blevne tagne med, men er forblevet ved Gaarden eller Huset.

Hekseprocesser paa Vardeegnen.

Af Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde.

III.

Skast Herred.¹⁾

1. *Gunder Brixis.*

Tirsdagen den 17. Juli 1610 kunde man paa Skast Herreds ældgamle Tingsted paa Tingheden i Skast Sogn tæt ved Grimstrup Sogneskel og Kolding Landevej have været Vidne til et af de grufulde Skuespil, som denne Tid var saa uhyggelig rig paa. Ved de to Tinghøje vilde man have fundet en Forsamling af Mennesker, opfyldt af Spænding og Gru for det, de nu skulde se og høre: en Heks's Baalfærd.

Det, der optog Tilskueren saa stærkt og fyldte ham med Dødsens Angst, var ikke alene Heksens Pine under Marterredskaberne og i det flammende Baal — mod disse Indtryk væbnede man sig med den Tanke: »Hun er et Djævelens Barn, og der overgaar hende kun hendes Ret.« — Men det var tillige dette: »Hvem udlægger hun som medskyldige? Er der nogle af mine

¹⁾ Planen for nærværende Arbejde er siden Udgivelsen af forrige Aarbog blevet ændret saaledes, at der ikke blot gives en udførlig Skildring af hogle enkelte Processer; men alle Forfatteren bekendte Processer vil blive nævnt for hvert Herred (her undtages Fanø, der ikke er medtaget i Undersøgelsen).

Bekendte, af mine kære deriblandt — eller maaske mig selv?« Hvis Heksen allerede var pint i Forvejen eller havde afgivet en Bekendelse og udlagt andre, kunde Spændingen dog være meget stor alligevel; for Heksen kunde nu, da hun stod ved Dødens Port, tilbagekalde eller udlægge andre. Datiden lagde en overordentlig Vægt paa en døendes sidste Ord, dette uigenkaldelig sidste, der ikke stod til at ændre eller angre. Dette, hvorefter man skulde staa for sin evige Dommer, maatte mane vedkommende til at fremkomme med en Udtalelse, man turde regne med var sand. Det blev de dødsdømte sikkert ofte mindet om af Præsten paa Retterstedet, saaledes som det kendes fra Processen mod Maren Prækfader i Ribe. »Den Tid hun skulde lægges paa Stigen og brændes,« formanede Præsten hende til at sige Sandhed; »thi hun vidste nu selv, hvor nær hun var Himmerig og Helvede, og denne var en ringe Pine at ligne mod den evige Ild.«

Det var almindeligt, at Ofret blev pinligt forhort paa Henrettelsesdagen. Da havde man jo alligevel Bodlen tilstede, og maaske var der ikke før under Processen blevet Lejlighed til at anvende Tortur. Undertiden har den dømte dog været underkastet Tortur mere end een Gang; det har saaledes været Tilfældet med Maren Prækfader, da det hedder om hende, at hun skulde »sidste Gang pinligen forhøres, førend hun skulde ud til Ilden og brændes.«

Den Heks, der den fornævnte Dag blev brændt paa Skast Herreds Ting, hed Gunder Brixis; hun har altsaa været gift med en Mand, der hed Brix. Hun har været fra Hostrup Sogn, da der nævnes Mænd fra dette Sogn som Medlemmer af det Kirkenævn, der svor hende skyldig. Det fældende »Bevis« for hendes Skyld i Hekseri var følgende: 1610 blev en Mand i Hostrup.

Lauge Pedersen, »hastig syg« og døde. Enken Johan Laugis beskylder da Gunder Brixis for at have forgjort ham og taget Livet af ham ved Trolddom. Ogsaa Gunder aflagde en Bekendelse den Dag, hun blev brændt. Da hun tilstod en Del af den »aldeles upint«, kan man sikkert gaa ud fra, at Resten har man aftvunget hende paa Pinebænken. Det, hun tilstod upint, var, at hun med Trolddoms Kunst tog Livet af Lauge Pedersen, »for han stod saa hart paa det at ville have hende brændt.«

Maaske har hun haabet, at naar hun erklærede sig skyldig, kunde hun slippe for Torturen. Under denne udlagde hun da sine »medskyldige« i Roden og fortalte om Voksbarnt, de betjente sig af (se Side 398).

Af de udlagte blev Hr. Jens Rusk i Lønne og Dynes Sørensen i Alslev senere brændt. Derimod er der ikke fundet noget om, at Anne Canniks i Sjølborg, Anne Niels Skyttes i Toftnæs eller Kirsten Jægers i Hostrup blev forfulgt ved Proces, skønt de to sidstnævnte atter blev udlagt i 1614. At hun ogsaa har udlagt Sidsel Christens, om hvem der før er fortalt, er sandsynligt, men det er ikke bevist.

Processen mod Gunder Brixis er den første, der kendes fra Skast Herred. Oplysningerne er kun faa, da de vigtigste Kilder, Herredets Tingbog og Landstingets Dombog, mangler for denne tidlige Tid.

2. *Anna Lourups* Rodekammerater fra Skast Herred.

I Grønlunds berømte Bog om Hekseforfølgelsen i Ribe skildres en Proces mod et fattigt Almissemlem Anna Lourups i Gæsteboderne; hun havde ogsaa drevet sit Spil i Skast Herred paa Esbjergkanten, hvor det lader til, at hun har haft ikke faa Forbindelser. Efter at hun var blevet sat i Ribe Finkebur, maa hun en Tur til

Skast Herredsting. Det blev en bevæget Tur. Da hendes Forfølger og Vogter, Oluf Klokke ved Domkirken, vilde lægge Bolten om Benet paa hende, sloges hun med ham. Første Dag, hun var paa Pinebænken, bekendte hun intet, men kunde dog i Længden ikke holde Stand. Blandt andre udlægger hun Dorte Svagers i Bollesager, Maren i Brøndum, der boede i et Gadehus, Døve Johanne i Tjæreborg, Maren Bender i Skast og Maren i Hiuv, der bor i Brixbøl. De skulde have holdt deres diaboliske Gæstebud i Fanø Bjerge, ved Sønderho, Skast og Brøndum Kirker. Else Faars i Novrup var Høvidsmand for at forgøre Køerne i Allerup, ligesom det var hende, der forgjorde Hans Jensens Hustru i Novrup, fordi hun gav hende onde Ord og kaldte hende en Troldkvinde. — Navnlig for Else Faars var denne Udlæggelse kriminel. Den 13. Dcbr. 1613, kort efter Udlæggelsen, blev hun derfor konfronteret med Anna Lourups, eller som det hed, de var til Munds med hverandre, og det i selve Lensmandens og fleres Nærværelse. Anna gentog sin Beskyldning mod Else, og Dagen efter modtog hun Sakramentet og sagde, at Bekendelsen var sand, og at hun vilde dø paa den, hvorefter hun blev brændt.

Det er utænkeligt andet, end der nu blev rejst Sag mod Else Faars; men om denne og dens Resultat ved jeg intet.

3. *Maren*, Chr. Nielsens Hustru i Toftnæs, Alslev Sogn. 1606 nævner Riberhus' Ekstraskattemandtaller en »Inderst«²⁾ i Toftnæs, der hed Chr. Hansen. Det

²⁾ Inderst = Indsider. Dengang betegnede det ikke altid en, der sad til Leje. Det var paa den Tid meget almindeligt, at selv en mindre Gaard havde flere Fæstere, som beboede og drev større eller mindre Parter af Gaarden. Den »bedste«, mest ansete eller velhavende kaldtes Hovedmanden, de andre Inderster.

er sikkert hans Hustru, der 1614 rejses en Trolddoms-sag imod. Den 15. og 28. Juni bekendte hun ved Herredstinget, at hun havde taget Livet af baade Folk og Fæ ved Trolddom. Senere omtales hun som brændt.

4. *Sidsel Christens* i Hostrup, brændt 1617, omtalt foran S. 399—408.

5. *Mikkel Christensen*, Hostrup, frikendt 1617, se. S. 408.

6. *Dynes Sørensen*, Alslev.

Denne Proces er paa flere Maader særlig bemærkelsesværdig. Dynes Sørensen er aabenbart ganske uskuldig i Trolddom. Man ser det deraf, at hans egne Sognefolk først frikender ham. Men den Mistanke, der var rettet imod ham ved pinte Kvinders Tilstaaelse, var alligevel blevet liggende i Folks Sind. Og naar de da kom i Klammeri med ham, fik han det straks kastet i Hovedet: »Du er en Troldkarl, det er du udlagt for.« Og da Manden aabenbart har haft et noget hidsigt, stridigt Væsen, er en Del af Sognebeboerne efterhaanden kommen til at tro paa, at han er en arg Troldkarl.

Ny og gamle Fjender, de »aabenbare Avindsmænd«, lod sig da lede af deres Had og rejste Sagen. Den begyndte i de Dage, da Folk var betaget af den Ophidselse, hvorunder de brændte Sidsel Christens fra samme Pastorat. Og hun udlagde nemlig Dynes Sørensen. Det var nu fjerde Gang, han var udlagt. Saa maatte det da passe.

Da det dog af gode Grunde kniber at bevise, baade at han har lovet nogen ondt, og at det derefter er overgaaet dem, viger de end ikke tilbage for at vidne falsk. Maaske har nok nogle aflagt falsk Vidnesbyrd uden selv at vide det; det kan dog ikke siges om dem

alle. Man kunde fristes til at danne sig den Opfattelse, at det er en Sammenrottelse om at rydde den stridige og ubehagelige Nabo af Vejen uden Hensyntagen til Midlerne, der brugtes.

Hovedmanden er Morten Nielsen i Alslev. 1640 findes der en Morten Nielsen fra Alslev som Foged og Fuldmægtig for Visselbjerg, d. v. s. Ridefoged. Det er muligvis den samme Mand. Det har næppe været paa Grund af lutter Frygt for Hekseri, han blev Dynes Sørensens Forfølger, personligt Had og Forfølgelseslyst over for denne Bonde maa sikkert have gjort sit, og hvis han er identisk med Ridefogden, er han nok som den, der ifølge sin Stilling var velkendt med Rettergang og Lovtrækkeri, af de andre blevet opfordret til at føre Sagen.

Forøvrigt maa der have været ikke saa lidt godt hos Dynes Sørensen. Vi ser, han har haft Venner, maa ske Slægtninge, der vil støtte og hjælpe ham og endog bliver ham tro til det sidste, noget, der ikke er helt almindeligt. Det kunde være farligt at vise sig i et alt for nært Forhold til en Troldkarl; det kunde kalde en Mistanke frem om, at man hørte til samme Rodel

5. August eller lidt senere blev Sidsel brændt, den 24. i samme Maaned begyndte Morten Nielsen Processen med at tage et Sognevidne i Alslev Kirke, idet der udstedtes følgende Brev:

»Kundgør vi efterskrevne Peder Hansen, Guds Ords Tjener til Alslev og Hostrup Kirker, Iver Pedersen i Alslev, Peder Nissen sammesteds, Jep Rask i Thordrup og Bendix Thomissen i Thoftnis for alle med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd 1617 paa St. Bartolomæi Dag, som er 24. Aug., da var skicket for os og menige Sognefolk i Alslev Kirke, ærlig Mand Morten Nielsen i Alslev, som lydelig adspurgte menige Sogne-

folk, som den Dag Kirken søgte, Mand og Kvinde, unge og gamle, hvorledes Dynes Sørensen i Alslev, hvad Røgt han havde, og hvad Vidnesbyrd de vilde give ham. Dertil svarede Almue og Sognefolk, at det var dem vitterligt, at Dynes Sørensen i Alslev er berygtet for Trolddom og tit udlagt. Paa disse Ord og Artikler blev opnævnt 12 fromme, gudfrygtige Dannemænd, som er Jens Pedersen i Alslev, Peder Nissen, Mads Knudsen, Nis Jørgensen, ibidem, Jep Rask i Tordrup, Bendix Thomsen i Thoftnis, Laurids Thomsen, Niels Dynisen, Brix Jespersen, Jep Dynisen, Benedict Jessen og K. Clemidsen sammesteds, hvilke forne Dannemænd alle samdrægteligen vinde alle Ord og Artikler ligervis som forskrevet stander.«

Ved samme Tid fangede man Dynes Sørensen, og Morten Nielsen holdt ham fængslet i sit Hus.

To Dage efter at Sognevidnet blev taget i Kirken, var Sagen for paa Herredstinget. Her mødte nogle Alslevsognere og svor paa, at da Gunder Brixis blev brændt, udlagde hun Dynes Sørensen, og han var da nogle Dage borte fra sit Hus og Hjem, hvorlænge vidste de ikke. Det samme vidnede Mette Sørensen i Træden og hendes Mand Søren Andersen. Endvidere vidnede Mette, »at sidst forleden Aar 1615 ved St. Hansdags Tid, da blev hun og Dynes Sørensen meget trætagtig udi Alslev Mark for et Stykke Eng; da gav de begge hverandre nogle Skænds- og Ukvemsord.« Da sagde han til hende: »Vil du holde din Mund stille!« Hvortil hun svarede: »Du skal intet komme mig til at holde min Mund, endog du est en Troldmand, som du est udlagt for.« Da sagde han, at han skulde lægge en Hægte (Baand) paa hende, at hun ikke skulde le deraf. »Og siden havde hun ikke været ved hendes Førlighed, men havde stor Ve og Værk og synderlig om Natten, saa det tog hende med

en Brændsel og Hede for hendes Bryst, og derfor klagede hun hart paa ham, at han det havde gjort ved hans Trolddoms Kunst.« Til sidst svor hun sammen med sin Mand, »at de tit og mange Gange havde klaget paa Dynes Sørensen og sagt: »Gud give de aldrig havde kommet i Trætte med ham, da havde de fanget Rolighed i deres Seng.« — Hvor upaalideligt dette Vidne var, vil vi røbe med det samme. Siden vidnede 5 Mand, at Mette Sørensen ikke havde nogen sælsom Sygdom; hun havde heller ikke klaget paa Dynes Sørensen, før han blev fængslet; hun havde gjort hendes Arbejde Sommer og Vinter, saavel for sig selv som til Hove i Ager og Eng med Skæren³⁾, Riven og andet Arbejde.

Den 2. Sept. blev der atter fremdraget nogle gamle Tvistigheder. Peder Therkildsen og Jørgen Hansen svor, at for 5 Aar siden kom de i Trætte med Dynes Sørensen om 2 Kalve, som havde været i hans Enghave. Da lovede han dem, at hvis de ikke holdt Kalvene af hans Eng, vilde de lidet trives derefter. Straks efter døde den ene Kalv, og det var Dynes, der tog Livet af den »med hans Trolddoms Kunst og Djævels Magt.« Og for 3 Aar siden var Peder Therkildsens Svin i Dynes's Korn, og Dynes sagde da, at hvis de ikke holdt Svinene deraf, skulde de lidet trives derefter, og ogsaa nu døde det ene Svin straks efter. Ligeledes svor de, at for et Aar siden tog han Livet af en Kvie for dem med Trolddom.

Thamis Nissen i Alslev vond, at 2 Aar forgangen kom han og Dynes nogen Trætte imellem om et Stykke Dige, og da Dynes ikke kunde faa det, som han vilde, sagde han, at han skulde ramme. Thamis Nissen det efter igen, saa han skulde ingen Fordel have deraf, og saa slog han med sin Haand en af Hestene og sagde, at denne Hest skulde betale det igen; siden gik den en

³⁾ Man skar Kornet med Segl.

kort Tid og »forsvandt, saa man maatte faa stor Medsynk med den, førend den døde efter hans Forløfte.«

Hans Sørensen i Alslev vond, at Dynes Sørensens Svin var kommen ind i hans Toft og havde gjort stor Skade, hvorfor han skældte paa Dynes Sørensen og kaldte ham en Troldmand, hertil svarede han, at han skulde drage ham det efter. Og saa tog han straks med sin Trolddoms Kunst Livet af hans Hest.

Den 16. Sept. skulde Hovedslaget staa paa Hjemtinget. Morten Nielsen havde haft travlt med at samle alt Skytset. Han havde Tingsvidner paa Udlæggelserne; først Gunder Brixis om, at Dynes Sørensen var en Rodemester og havde Voksbarnt i Forvaring; hun havde ogsaa tilstaaet, at hans Dreng (Djævel) hed Ponnert. Maren Knuds i Oksby havde bekendt, at Voksbarnt kunde han tænde Ild i Folk med, naar han blev vred paa dem. Ogsaa Maren Christens i Toftnæs havde tilstaaet, at han var en Rodemester. Til Bekræftelse af Sidsel Christens Bekendelser, som er nævnt foran, lykkedes det ham endogsaa at faa nogle, bl. a. en Tjenestepige, til at sværge for de 8 Mænd, »før end Nævningerne gjorde deres Tov«, at de saa det Smør staa i Alslev Enge i Stykketal, som Sidsel Christens bekendte, at Dynes Sørensen havde sat der.«

Hans Sørensen, der er særlig ivrig i at vidne imod ham, vidner sammen med en anden, at da Gunder Brixis havde udlagt Dynes Sørensen, blev noget af hans Korn ført ind i P. Hansens Hus i Alslev, men det tilføjes dog, at de ikke vidste, om det ikke skete for hans Husbonds Beskatnings Skyld. Sluttelig sigtede baade Hans Sørensen og Peder Therkildsen ham og hans Selskab for at have paaført dem Ulykke med Trolddom, og Hans Sørensen havde ofte før sigtet ham derfor.

Dynes Sørensen forsvarede sig forgæves.

12 Kirkenævninger af Alslev Sogn blev taget i Ed, og efter at Akterne var blevet forkyndt for dem, »udgange de af Tinget og straks igen indkom, og samtligen dennem i den Sag beraadslaget havde, eftersom forne Morten Nielsen havde dem lovligen forfulgt, opkrævet og tilkaldet at sværge forne Dynes Sørensen en fuld Trolddom over, som han var tillyst og sigtet for. Disligeste efter som de vedde (forstandige) Mænd Hans Jørgensen i Esbjerg og Søren Nissen i Alderup af Fogden paa Tinget blev opnævnt og satte Følding⁴⁾ paa dem, da svor de forne Dynes Sørensen med oprakt Finger og Ed en fuld Trolddom over, som han var sigtet for og tillyst, og efter de Vidnesbyrd og Udlæggelsers Lydelse, som de den Dag hørte.«

Sagen kunde nu gaa til Landstinget; men her var det vanskeligere at føre den igennem end hjemme hos de ophidsede Nævninger. Allerede den 22. Sept. gik det løs. Det høje Landsting kunde dog ikke se Klarhed. Det synes, at Dynes Sørensen har forsvaret sig med ikke ringe Dygtighed. Ligesaavel som Morten Nielsen havde ogsaa han indstævnet Sagen. Hans Forsvar gik ud paa, 1) at de brændte Troldkvinders Udlæggelser skulde erklæres magtesløse, da de jo var efter Misdædere, hvis Ord ikke stod til Troende. Han var aldrig af nogen sand Mand eller Kvinde beskyldt for det, som Misdæderne havde udlagt ham for. 2) Det var hans aabnbare Avindsmænd, der vidnede mod ham. 3) Der kunde ikke nævnes nogen bestemt Dag, han skulde have lovet nogen ondt. 4) Der var ikke nogen, der havde klaget paa ham før nu, da han var blevet fængslet. Tværtimod. Søndagen efter at Gunder Brixis blev brændt, havde

⁴⁾ At de to Mænd satte Fylling paa dem vil sige, at de afgav Vidnesbyrd om, at Nævningerne var lovlig opkrævede, og alt var i Orden til, at de kunde dømme.

Præsten Hr. Peder Hansen og Medbrødre samt menige Sognemænd, som da var tilstede i Kirken, givet ham det Vidnesbyrd, at de aldrig havde forhørt eller fornummet andet til ham end Ære og godt, og de kunde ikke sige andet paa hans Navn, Ære og gode Rygte, end hvad der en ærlig Dannemand egner og anstaar i alle Maader, førend Gunder Brixis udlagde ham. Og de vilde ydermere være deres Vidne bestændig, naar og hvor behov gjordes.

Saadan svor de, men de holdt det ikke. Nu 7 Aar efter var adskillige af de samme Mænd atter med til at give ham et Sognevidne, og da svor de lige modsat. Her ser man, hvor lidt man kan bygge paa Folkegunst. Vi ser ogsaa heraf, at 7 Aar er nok til at paaføre en Mand et saadant Rygte, at det volder hans Død.

Dynes Sørensen gør opmærksom paa, at disse Folk havde vidnet imod sig selv. Derfor burde de dømmes i Stedet for ham. Endvidere siger han, at den første Mand af disse Kirkevidner skulde være delet (dømt), »som med Tingsvidner skulde være at bevise.« Hvis det passer, er det Præsten, og det er efter vort Kendskab til ham meget troligt; men desværre findes Tingsvidnet ikke anført.

5) De Folk, der vidnede om, at Smørret i Alslev Enge var Dynes Sørensens, havde tidligere sagt, at de ikke vidste, hvis det var, eller hvor det var kommet fra. 6) Han klager over, at det var Morten Nielsen, der skulde holde ham i Fængsel, og 7) at Morten Nielsen havde faaet hans Vidner erklæret for partiske, ham vilde, saa deres Vidnesbyrd var magtesløse; dette mente han var imod al kristelig Lov og Ret. 8) Endelig mente han, at Nævningerne, der oversvor ham, var Morten Nielsen tilgenedigt (tilbøjelige), og at de burde tages af begge Sogne.

Dommerne udsatte Sagen til først i November Maaned.

Morten Nielsen havde nok faaet en Fornemmelse af, at der maatte mere til. Han tog da atter fat paa at grave Beviser frem. Og her faldt han paa noget af det allerfarligste, nemlig en død Mand.

Det var den døde Lauge Pedersen i Hostrup, der var Aarsag i Epidemien i Pastoratet, som nu atter krævede et Offer. Der er en overmaade stor Sandsynlighed for, at det er Morten Nielsen, der faar Enken Johan Laugis og Sonnen Nis Laugesen, der i Mellemtiden er flyttet til Krauense, til den 21. Oktober at vidne paa Herredstinget, at da Lauge Pedersen blev hastig syg, da saa længe han kunde mæle og tale, klaged han haardt paa Dynes Sørensen i Alslev og hans Selskab, og at de havde gjort ham hans Sygdom. Dette er aabenbart Løgn, og de to har vidnet falsk. Havde det været sandt, vilde Processen mod Dynes Sørensen være blevet rejst samtidig med Processen mod Gunder. Lauge Pedersen kunde ikke være kommen i Tanker om at klage paa Dynes Sørensen, som han ikke havde været i Trætte med, og som den Gang slet ikke havde Trolddomsrygte.

Dynes Sørensens Venner havde imidlertid ogsaa arbejdet. Dynes Laugesen fra Vilslev fører nu hans Sag; det er antagelig ham, der tidligere boede i Tulsmark, og som Dynes Sørensen da tyede til. Allerede før Johan Laugis fremkom med sin Beskyldning, havde Hr. Peder Hansen udstedt et Brev paa, at Lauge Pedersen hverken i sin Velmagt, i sin Sygdom eller paa sit yderste havde klaget paa Dynes Sørensen. Endvidere fik de den 3. November et Tingsvidne paa Varde Byting, hvor 2 Mænd fra Hostrup, som havde været med til at dømme Gunder Brixis, vidnede, at Johan Laugis da beskyldte hende og ikke Dynes Sørensen »for slige Stykker i nogle

Maader.« Og to andre Mænd fra Hostrup svor, at de saa tit havde været hos Lauge Pedersen under hans Sygdom, saavel som i hans sidste Tid, men de havde aldrig nogensinde hørt ham beskyldte Dynes Sørensen derfor, og de havde heller aldrig hørt hans Hustru eller Børn klage paa ham, førend han var blevet fængslet, — og det var dog 7 Aar efter.

Tillige vidnede flere, at da han efter Gunders Hensrettelse var i Tulsmark nogle Dage, var det for at arbejde der, og siden var han hjemme og arbejdede for sig selv. Det er vigtigt, at det bevises, at det ikke er et Flugtforsøg, da Flugt af Dommeren opfattes som Tilstaaelse.

Da Dynes Laugesen tilmed vil føre Sagen paa Landstinget, har man vel kunnet rejse med gode Forhaabninger.

Morten Nielsen havde dog forinden gjort et lumsk og fast utroligt Modtræk, idet han først fik nogle til at vidne, at da Præsten var hos Lauge Pedersen med Sakramentet, var han saa syg, at han ikke kunde tale. Dernæst er han, umiddelbart før Afrejsen til Viborg, gaaet til Præsten og har faaet ham til at udstede følgende Brev: »Jeg Peder Hansen, Guds Ords Tjener til Alslev og Hostrup Kirker, gør vitterligt for alle med dette mit aabne Brev, at den Tid jeg kom til Lauge Pedersen i Hostrup i hans Skrøbelighed, da klagede han intet paa Dynes Sørensen i Alslev for mig. Aarsagen var den, at han kunde hverken mæle eller tale, derfor kunde han intet klage for mig. Peder Hansen, egen Haand.«

Sikken en Præst, der kort før havde erklæret, at Lauge Pedersen hverken i sin Velmagt, under sin Sygdom eller paa sit yderste havde fremsat Anklagen! Han kan ikke andet end vide, at med den Autoritet, Præsten havde i slige Sager, vilde dette sidste Brev virke som en Morder-

kniv. Han var ussel og arm og efterlod en forfalden Præstegaard. Maaske har Morten Nielsen ladet nogle Dalere springe for at faa denne Erklæring. En Mand, der i den Grad vidner imod sig selv, kan man tiltro adskilligt.

Paa Landstinget hævdede Morten Nielsen endvidere, at en Part af de Vidner, som havde vidnet til Fordel for Dynes Sørensen, var vildige, og en Part var selv udlagt, og det var efter dem, Præsten havde udstedt sit første Brev.

Dynes Sørensen erklærede sig uskyldig. Men Nis Laugesen, Johan Laugis og Mette Sørensen lagde deres Hænder paa hans Hoved og sigtede ham.

Og Landstinget stadfæstede Hjemtingets Dom.

Saa vides der ikke mere om ham. Men han er vel nok bleven pint og brændt, ellers skulde der være sket noget mirakuløst. Der er ikke fundet noget om, at han har udlagt andre. Lad os haabe, at Torturen ikke har formaaget at tvinge ham til det.

Ogsaa hans Hustru var udlagt. Men der er intet fundet om Forfølgelse mod hende.

7. *Maren Laustkone*, Hostrup, frikendt 6. Juni 1618, se S. 407.
8. *Kirsten Nielskone*, Hostrup, frikendt 6. Juni 1618, se S. 407.
9. *Anne Nielskone*, Hostrup, Øse, dømt 8. Maj 1619, derefter brændt, se S. 389—391.
10. *Kirsten Klavses*, Øse, dømt 28. August 1619, derefter brændt, se S. 390, 392—93.
11. *Maren Pedersdatter*, Starup, dømt 16. Januar 1620, derefter brændt, se S. 391—92.

Til de tidligere givne Oplysninger kan føjes, at under Processen paa Hjemtinget var der Folk, som d. 7. Dcbr. vidnede, at hvad Anne Nielskone i Hostrup, Øse, havde sagt om hende, det passede: »Det var dennem i Sandhed vederfaret, at hun (Anne Nielskone) og Maren Pedersdatter og Selskab tog Livet af Maren Nielskone i Skamstrup med deres Trolddomskunster.« Endvidere havde Anne Nielskone fastholdt sin Bekendelse, til Flammerne fortærede hende; thi hun »bekendte for dem udi hendes yderste, at Maren Pedersdatter var en vitterlig Troldkone.«

21. Dcbr. 1619 oversvor Kirkenævnet hende, 16. Jan. domtes hun i Viborg. Under den haarde Pinsel, hun paalagdes, bekendte hun den 1. Febr. bl. a., at hun og Johan Jørgens, hvis Dreng hed Mester, Edel Peders m. fl. var samlede hos Gerial Hansen i Suend (Skovende), og da optraadte de i Kattelignelse, og med Trolddomskunst tog de Livet af 3 Køer og en Hest, og det voldte Edel Pers, fordi Per Hansen og Gerial Hansen ikke kunde forliges. En anden Gang var hun og Johan Jørgens i Galsthoved i Therkel Hansens Odel (Stald) ligeledes i Kattelignelse, og da tog de Livet af en Ko, en Kvie og et Øg, og dertil brugte de deres Haar og Fuglefjer og alle Hundehaar, som de samlet an i Marken om Natten, og det satte de over Therkel Hansens Odeldør under en Lat (Lægte), »og det var Johan Jørgens, der var Skyld i det, da hun ikke vilde have, at Therkel skulde blive rig. Hun tilstod ogsaa, at hun m. fl., bl. a. Maren Ivers, hvis Dreng hed Tulli, dansede paa Øse Kirkegaard St. Voldborg Nat, og at de tog Livet af Jens Hansens Køer i Vesttarp, og det voldte Maren Ivers, da hans Køer havde ædt hendes Boghvede.

Det var tildels en Gentagelse af Anne Nielskones Bekendelser; men alligevel en Bekendelse efter alle Kun-

stens Regler. Dog fik den et slemt Grundskud, idet Maren Pedersdatter senere tog Udlæggelserne tilbage og tilstod, at hun blot havde sagt det for at slippe af den haarde Pine. Hun har altsaa ikke villet være Skyld i, at denne skulde overgaa andre. Har man end mis-handlet hendes Legeme, har man dog ikke helt kunnet ødelægge hendes Samvittighed.

12. *Maren*, Iver Christensens Hustru i Vesttarp, Starup Sogn, se S. 389, 390, 391.

For Anne Nielskones og Kirsten Klavses Udlæggelser frikendte Landstinget hende 15. Jan. 1620, og 11. Marts ligeledes for Maren Pedersdatters. Det, der frelste hende, var formodentlig, at de to »Misdædere« tilbagekaldte Udlæggelsen. Det samme gælder de tre følgende, der heller ikke er dømt ved Hjemtinget; det er Udlæggelserne, der gøres magtesløse.

13. *Johan Jørgens*, formodentlig fra Starup, frikendt 11. Marts 1620.

Hun er nævnt S. 392. Hun kaldes der Jørgensdatter; men det er forkert. Hendes Broder, der førte hendes Sag, hed Hans Tøstesen. Ligeledes har det vist sig, at Maren Pedersdatters Bekendelse ikke blot fik denne ene Proces til Følge, men tillige 3 andre, naar Maren Ivers fornyede Proces medregnes.

14. *Sidsel*, Per Hansens i Hesselbo, Starup Sogn, og

15. *Maren*, Peder Christensens Hustru i Hostrup, Øse Sogn, frikendtes begge ved Landstinget 11. Marts 1620. Maren Pedersdatter havde ogsaa udlagt dem; men efter Torturen tilbagekaldt det.

16. *Johan Christens* og

17. *Mette Christensdatter* fra Grimstrup — Aarre Pastorat.

De blev dømt 15. Juli 1620. Det er her Moder og Datter, der maa følges ad paa Baalet. Som vi senere vil faa at se, er det ikke enestaaende.

Knud Nielsen i Aarre lader Sagen gaa til Lands-tinget, efter at Kvinderne var oversvoret af et Kirkenævn, opkrævet af begge Sogne. En Mand og Mette Christens var kommet noget imellem, og straks derefter tog hun og hendes Moder Livet af hans Øksne ved Trolddom. Et andet Vidne berettede, at Mette kom til hende i hendes Odel, og derefter blev Koen syg. Landstinget stadfæstede Dødsdommen.

25. Juli bekendte Mette Christensdatter, og som saa ofte ved disse Afhøringer udlagde hun en anden end sig selv som den, der »voldte det« eller havde den værste Skyld, vel nok i Haab om, at hun saa selv skulde slippe for lidt af Pinen. Mette sagde, at Anne Nisdatter i Vong var altid den værste og holdt sig altid som en Frue; hendes Dreng hed Rytter. Videre fortalte hun, at den næste Fredag før St. Hansdag sidst forleden rejste Jep Olufsen fra sit Hus og til Restrup for at tale med sin Husbond; Fruen⁵⁾ havde skrevet efter ham. Da han kom 2 Mil fra sin Gaard til Haltrup Mark, var alle i Roden forsamlede der i Harelignelse, Anne Nisdatter i Kragelignelse, og de havde ingen Hale. Da vilde de have forgjort ham og forhindret hans Rejse for at bringe ham i hans Husbonds Ugunst. Da Jep Olufsen saa dette Spøgeri, stod han af sin Vogn, faldt paa sine Knæ og bad Gud om Naade og vendte saa tilbage til sit Hus og var der til 2. Dagen, da rejste han til sit Herskab. Hans Bønner og Gudfrygtighed gjorde, at

⁵⁾ Hannibal Gyldenstjernes Enke Helvig Kaas ejede paa denne Tid en Part af St. Restrup.

de ikke kunde faa Magt med ham; men saa kastede de Ulykken paa hans Barn Sidsel, og inden han kom fra Restrup og til sit Hus, var Barnet død. Anne Nisdatter skrev noget paa et Stykke sort Papir; det brugte de til at forgøre Barnet med. Om denne Fortælling er fuldt ud original, eller Mette har hørt noget om, at den fromme, men selvfølgelig overtroiske Jep Olufsen skulde være blevet kyst hjem af en Flok Krager og Harer paa Haltrup Mark, kan desværre ikke oplyses.

Hun bekendte ogsaa, at Anne Nisdatter og Maren Ivers var i Hiorkier og gjorde Chr. Hansen syg og hans Dreng vanfør.

18. *Anne Nisdatter*, Vong, Nykirke Sogn.

Denne Anne Nisdatter, Mette Christensdatter udlagde, havde det længe været galt med. Hun var godt kendt med de sorte Kunster, idet hun brugte dem i sin Næringsvej; hun virkede nemlig som klog Kone. I vore Dage vilde vi have kaldt hende en Plattenslagerske og Kvaksalver. Datiden saa anderledes paa det.

Rask i Munden var hun, drikke gjorde hun, rapse kunde hun nok ogsaa, hengiven til Løstgighed havde hun tidligere været — maaske for at hjælpe paa Indtægten. Præsten i Ravnsø, Hr. Søren Lambertsen, og 12 Medbrødre gav hende følgende Vidnesbyrd 12. Sept. 1619: »Anne Nisdatter i Vong har først ført et ganske uskikkeligt Væsen i Løstgighed, Horeri og Utugt, undertiden med en, undertiden med en anden. Tilmed var det dem alle bevidst, at hun i nogle Aar havde haft sin Brug og Haandtering med Spøgeri, Spaadom og andet sligt afguderisk Værk, saa der haver nu en besynderlig Tid lang været en stor Anløb til hende udi saa Maade, som sagt er, Gud almægtigste højligens til Fortørnelse og mange Mennesker til Forførelse.«

Man kommer til at tænke paa, om hun ikke er den samme som »den Krokvinde i Vong«, som Karen Roeds⁹⁾ i Ribe talte om, da hun laa paa Pinebænken. Det skete netop paa denne Tid. Men naar Karen Roeds skildrer hende som en liden, tykagtig Kvinde, der var koparret i Ansigtet, og hvis Mand løb om og solgte Sæbe og Brændevin, kan man næppe fæste Lid til det; det kan have været Pinebænksfantasi. Anne Nisdatter har vel ikke været gift; selvfølgelig kan en af hendes Galaner godt paa Ribekanten have givet sig ud for hendes Mand.

Processen var i Gang allerede i Maj Maaned 1619; men det varede langt over et Aar, inden den endelige Dom faldt ved Landstinget. Hun sad dog ikke fængslet i denne lange Tid. I første Omgang er Processen vist endt uden Resultat, og den kloge Kone drev atter sin Virksomhed. I Foraaret 1620 var hun i Vester Herred og gav Konsultationer, som Folk strømmede til.

Sagen er ikke rig paa de egentlige strafbare Trolddomskunster, men den giver gode Oplysninger om den kloge Kones Kure og altsaa om Datidens Lægepraksis. Hun kurerede baade paa Mennesker, Dyr og Markens Afgrøde. Det er ikke Kurene, hun straffes for, men

⁹⁾ Hun bekendte endvidere, at for ca. 26 Aar siden blev hendes Husbond syg og afsindig, og da kurerede Hans Frandsen i Grimstrup ham, og da lærte han hende Trolddomsskunster i et lille Kammer, og der forsvor hun Vor Herre, og Hans Frandsen flyede hende en Dreng, som hed Svarting. H. F.s Slegfredsøn Jens Hansen var der ogsaa. Siden fik H. F. $\frac{1}{2}$ Dl. for at skaffe en Mand hans Mandemaal, som en Tjenestepige havde hekset fra ham. De vilde ogsaa forgøre Frederik Munks Rug. — Om der paa den Tid overhovedet var en Hans Frandsen i Grimstrup, er ikke godt at vide. Hidtil er der ikke fundet nogen Proces imod ham.

fordi man troede, hun havde lovet og forvoldt Folk ondt ved Trolddom.

Da Eske Nissen i Hiorkierd (Hjortkjær) engang gik og skar Korn paa Hr. Jørgens Ager i Grimstrup, fik han en ond Fang i hans Laar, saa han kunde hverken staa eller gaa, men maatte føres hjem paa en Hoppe. Saa søgte han Raad hos Anne Nisdatter, der sagde, at der var gjort Skalkhed ved Laaret, »men lovede hannem bedre, som han og fik.« Inden 5 Dage sendte hun ham noget ligesom Brændevin i en Flaske, og det bar han paa Laaret, hvor han havde sin Ve og Værk, og siden bedredes det med ham Dag efter Dag. Derfor lovede han hende en Gieldveyer (gildet Væder), »dog hand haffer den Endnu Sielffr.« En Vinter tjente han Jep Hansen i Faaborg, da fik han en ond Fang i alle sine Lemmer og søgte Raad hos Anne Nisdatter, der lovede ham Bedring; han kom sig; derfor gav han hende 1 Dl.

11. Maj 1619 berettede Chr. Hansen i Hjortkjær, at for 3 Aar siden mistede han en Hest og en Hoppe. Hesten blev gal, saa den bed i Sten og Jord og bed Hud og Kød af sig; da søgte han Jens Løfflund om Raad, og han sagde: »Du har standen en stor Fare, og du skal forvare dig, at du endnu ikke skal faa værre.« Paa Rejsen til den kloge Mand brast Chr. Hansens Thanne ⁷⁾ sønder, som han gik paa den slette (jævne) Vej; det kunde han aldrig forvinde.

Men det skulde gaa endnu værre. 1617 i Forsomsmeren blev et af hans Børn født, og ved St. Mortens fik det en usædvanlig Sygdom, saa det blev ligesom en Hund; de maatte vaage over det til Søndagen efter Jul, og det pintes svarlig, saa at Mennisken saa, at Lemmerne straktes fra hverandre og Hovedet skiltes ad

⁷⁾ Tanc = Mellemgulv. Mon her ikke menes, at Manden faar et Broktilfælde, Tanebrist?

i 4 Fjerdinger, og imidlertid laa Barnet og gjæffet Dag og Nat ligesom en Hund. Om Julen blev han kendt, at han skulde søge Raad hos Anne Nisdatter, og han lod hende hente. Hun sagde først, at der var lagt et haardt Baand paa ham og hans ganske Hus, saa gik hun til Vuggen og sagde, at der var gjort ondt ved Barnet, og at det skulde ikke leve over 3 Torsdage. Det døde da ogsaa efter hendes Ord. Endnu før det døde, fik hans Søn Søren, som tjente i Aardenrup en ond Fang i hans Bug og Laar, saa Ben og Laar slæbte efter ham. Juledag kom han hjem og laa samme Nat som en Krøbel. Anne Nisdatter blev atter hentet, og hun sagde, at med Guds Hjælp skulde han nok komme sig. Derefter græd hun over ham og sagde: »Der er gjort ondt ved ham. Plukker mig 3 Haar af hans Hoved!« — Da hun havde faaet dem, kastede hun dem i Ilden og sagde: »For Guds Skyld fortørner ikke samme Dreng.« Da hun blev kørt hjem til Vong, befalede hun Karlen, at han skulde købe Brændevin for 2 β og sende hende den. Hvad hun kom i Brændevinen, vidste Chr. Hansen ikke, men den syge skulde drikke noget deraf og smøre noget paa det daarlige Sted, og saa lovede hun, at han skulde nok blive bedre inden 3 Torsdage. Og da var han saa rask, at han kunde gaa, hvor han vilde.

Dette kunde ikke bruges til at bevise, at Anne Nisdatter drev onde Kunster; den syge havde jo tværtimod befundet sig godt efter Kuren. Dog var Chr. Hansen ikke helt tilfreds. Der var nemlig en Ting, hun ikke helt vilde føje ham i. Da han spurgte hende, om der var anden Aarsag i hans Barns Sygdom end Gud i Himlen, og lovede at give hende af sine Midler efter yderste Formue, hvis hun vilde røbe ham hans Skademand, svarede hun ham nok godt, men alligevel undvigende: »Næst Guds Hjælp vilde hun fly ham Vidskab derpaa,

saa den, der havde gjort det, skulde gaa i hans Hus og bede ham og hans Hustru om Forladelse⁹⁾, og Chr. Hansen skulde komme over til hende med det første, saa vilde hun sige ham videre Kundskab derom.« Men da han kom derover, vilde hun alligevel ikke, men sagde: »Der staar en Potte under Esken i din Gaards Led, og derudi er Haar af alle dine Slags Kreaturer.« Og saa lovede hun at komme og »tage hannem op. Dog hun det intet efterkomme vilde.«

Chr. Hansen har da nok begyndt at faa sine egne Tanker om, hvorfor hun ikke vilde. Da kommer Mette Christensdatters Bekendelse, hvor det siges rent ud: »Det er Anne Nisdatter selv, der er Skademanden.« Derefter tager Processen mod hende atter rigtig Fart.

Tilmed viser det sig ogsaa, at hendes Kure mislykkes.

I Vong boede der i nogle Aar en Mand, der hed Søren Knudsen, hans Kone Gjertrud paakom imidlertid »en stor Rædsel og Banghed«, saa hun slet intet kunde tage sig for, siden de var flyttet dertil. Anne Nisdatter kom saa og sagde, at en vel kunde kaste en Banghed paa, og bad straks om at faa noget Gøren til et Snørebaand. Man gav hende det og lod hende age hjem. Men det blev værre for hver Dag. Søren Knudsen tog saa hen til Anne, og hun bad ham sende hende noget af Husets Tøj, for at flere ikke skulde faa Sygdommen. Hun havde Tøjet en stakket Stund og sendte det saa

⁹⁾ Endnu mere end 200 Aar efter blev der her paa Egnen jævnlig udvist Skademænd. Ved Midten af det 19. Aarh. var gamle Sander, der sidst boede i Lunde, i Fidde, hvor en Ko gav Blod i Stedet for Mælk. Efter Besværgelsen omtalte han Skademanden i lignende Vendinger som ovenfor: »Hun skal gaa rundt i Byen med sin Bog (Cyprianus) i sin Haand og bede om Forladelse«.

tilbage; men det blev endnu værre. Søren Knudsen maatte atter af Sted. Han spurgte nu, om Mennesker havde kastet det paa Gjertrud, hvortil Anne Nisdatter svarede, at de havde fat paa hende i 3 Torsdag Morgener; men hun vilde endnu fly ham noget, som skulde gøre godt; men hans Broder, Per Knudsen, skulde hente det; for hun vilde ikke mere have hans Loff (Løben). Broderen hentede det; da var det en Traad med 3 Knuder paa, som Gjertrud skulde binde om hendes højre Lacke (Haarlok?) saa tæt ind til Hovedet, som hun kunde; da blev det saa galt, at hun ikke kunde have levet til Dag, hvis hun ikke havde skaaret det af igen. Søren Knudsen maatte flytte fra Vong og til Holsted, og saa blev det endda ikke meget bedre med Konen.

Det var sket for 3 Aar siden. Nu var Anne Nisdatter bange for, at han skulde komme og vidne mod hende. En eller to Dage før Voldborg gik hun hen til Per Knudsen, der boede i Vong, og spurgte, om han ikke havde Ærinde til Holsted, hvortil han svarede nej. Hun bad ham da rejse derhen og afvende Broderens Klage, saa vilde hun give Pers Kone en Trøje. De andre Angribere, der var kommet, regnede hun intet paa, tilføjede hun. Da hun siden troede at se Søren Knudsen paa Tinget, shilet (?) og bebberet alt det, som paa hende var. Saa kunde Dommer og Nævninger nok forstaa, at hun havde en daarlig Samvittighed.

Fra Vester Herred beretter et Tingsvidne om hendes Kunster der. Præsten i Billum Ib Christensen og hans Embedsbroder i Jandrup Chr. Sørensen samt 24 Danne-mænd havde hørt, at hun i Foraaret havde været hos Poul Gromsen i Kjelst, og da havde Folk søgt hende om Raad for Fæmon, som døde, og deres Korn, som ikke groede, og deres Helbred og Hørelse, og hun lovede at vise dem deres Skademænd og gav dem Raad derfor og brugte Spaadom og Spøgeri.

H. Jepsen i Tarp var blandt dem, der søgte Raad hos hende. Det var galt med hans Fæ og hans Korn; han skulde da hente Haar af alle Slags Fæ og Halmstraa af alle Slags af hans Korn; men da en Del af Kreaturerne var langt borte, slap han med at hente Halmstraaene. Hun sagde, at 3 onde Folk havde gjort ham hans Skade, men inden 3 Torsdage skulde de komme ind for ham, og hun lovede, at hun nok skulde fly ham Raad for Skaden. Han gav hende 2 Mark og nogle Høstskuller.

Paa Hjemvejen tog hun ind til Bertel Skræder i Varde, Hans Jepsen var der ogsaa; de satte sig til at drikke Mjød. Men senere klagede Hans Jepsen over, at hvad hun havde lovet, holdt hun ikke: Kornet vilde ikke gro.

Præsten i Nykirke, der gav Anne Nisdatter det daarlige Sognevidne, søgte hun at ramme ved at udvise ham som Skademand; men det fortrød hun siden. Anne Gjerlovs i Tjæreborg vidnede, at hun havde en daarlig Haand og søgte Anne Nisdatter, der sagde, at det var Hr. Søren i Ravnsø, der var Skyld deri. Forøvrigt fortalte Anne Gjerlovs, at hun gav hende noget Hør og opdagede næste Dag, at hendes Halsklæde var borte. En Mand vidnede, at da han bad Anne Nisdatter om Raad for hans Søsters Haand, og hun som sædvanlig lovede Bedring inden 3 Torsdage, sagde hun ligeledes, det var Hr. Søren, der havde voldt det. Men noget efter kom hun og vilde have ham til at lade være at sige, hvad hun havde sagt om Hr. Søren, saa vilde hun give ham en Daler.

Først paa den sidste Tingdag, før hun oversværges, kommer de almindelige Historier frem om sorte Trolddomskunster, d. v. s., at hun har lovet noget ondt, og det dennem derefter er vederfaret. Det var den førnævnte Peder Knudsen i Vong, der vidnede, at siden

han forgangen Aar vond om hendes Spøgeri, blev hun vred og tog Livet af hans Hest.

For to Aar siden blev hun vred paa Per Jessen i Vong, da han havde fortørnet hendes Dreng; saa blev hans Kvie syg, og han sigtede hende mundtlig derfor. Hun gav ham saa et Stykke hvidt Papir, hvorpaa der var skrevet noget; det skulde han brænde for Kviens Næse; men da han gjorde det, døde den straks.

Anne Nisdatter brugte sin Spaadomskunst til det sidste og sagde en Tirsdag ved Tinget til Søren Mortensen fra Styrsebøl, at han var en af de 15 Mænd, der skulde sværge hende til Ilden; men de skulde tage sig i Vare og se, hvordan det gik.

Udtalelsen var næppe Udslag af Galgenhumor, men et Forsøg paa at skræmme Nævningerne. Det lykkedes ikke. 22. Aug. svor de hende skyldig.

Sagen synes at være ført for Landstinget af to Adelsmænd, Frederik Munk til Krogsgaard og Jørgen Krag til Enderupholm. Vor gamle Bekendt Morten Nielsen fra Alslev er den 9. Sep. Krogsgaards »visse Bud« paa Landstinget. Men Sagen opsattes 6 Uger, og næste Gang var Morten Nielsen der ikke. Landstinget kendte hende skyldig. Blandt Præmisserne nævnes, at hun ved Skænk og Gave har villet afkøbe Folk deres Sandhed, saa de ikke skulde vidne mod hende.

Derefter er hun utvivlsomt blevet brændt.

19. *Margrete Ibsdatter.*

I de første Maaneder af 1621 førtes der Proces mod Margrete Ibsdatter, der vistnok har været fra Faaborg Sogn. Hun blev vist frikendt.

20. *Søren Nielsen, Starup.*

A. Christensen, Klelund. havde taget Tingsvidne

efter en Bekendelse, hvori Søren Nielsen var udlagt. 4. Okt. 1621 blev han frikendt af Landstinget. Modparten var ikke mødt med Bekendelsen.

21. I »Fra Ribe Amt« II, S. 74 omtales en Troldkvinde, der 1634 sad fangen i Tjæreborg, og som man ventede skulde brændes.

22. *Søren Sørensen*, Astrup, Brøndum Sogn.

Mellem Søren Sørensen og Anders Laursen i Astrup var der Fjendskab. Og Anders Laursen lod de Ord falde, at Søren Sørensen var kommet af Troldfolk og var en vitterlig Troldkoneunge. Da dette jo godt kunde brede sig til en Trolddomssag, vilde Søren Sørensen standse det i Opløbet og stævnedes Anders Laursen for Udtalelsen og for, at han ikke vilde give ham et Grandevidne, saadan som de andre Grander havde gjort.

5. Maj 1640 var Sagen for paa Herredstinget. Anders Laursen sagde, at han allerede havde stævnet den til Landstinget, og at han havde givet ham et Vidne og ikke vilde give ham flere; men han klagede over, at Søren Sørensen havde »huoltreket« hans Rug og lukket Vejen for ham. Fogden dømte ham til at give ham Grandevidne med de andre. Dermed synes denne Sag at være endt.

23. *Anne*, Chr. Madsens Hustru, Skonager, Næsbjerg Sogn.

Denne Sag begynder med en fuld Mands Snak. 2. Nytaarsdag 1640 sad Laurids Jessen fra Skonager i Peder Staffensens Hus i Varde, og i flere Godtfolks Nærværelse »skeldet« han Anne, Chr. Madsens Hustru for Trolddom. Med Glasset i sin Haand bedyrede han, at hvad han havde sagt, var sandt, og han vilde ønske saa

mange onde Aander i sig, som han drak Øltaar, hvis Anne ikke tog Livet af hans Broder Chr. Jessen; men Vidnerne saa ikke, at han »drak samme Glas af.« Dog maa han saa have drukket andre; thi han beskyldte ogsaa Hans Knudsen for at have levet som en Skælmer, der fik en djævelsk Afgang; men da han sagde det, »var han overflødig drukken.«

Rimeligvis har en af Parterne boet paa Ribe Domkapitels Gods, da Dekanus ved Domkirken Niels Krag til Trundsholm lader sin Fuldmægtig føre Sagen til Herredstinget 21. Jan. 1640. Laurids Jessen var sin Sigtelse bestændig; men hvad han havde sagt om den salig Danemand Hans Knudsen, kunde han ikke sande eller huske.

Næste Tingdag fik Fuldmægtigen et Vidne paa, at Benede Jessen i Toftnæs, Hans Laursen og Hustru i Skonager og Chr. Jessens Enke og Datter tit havde hørt Chr. Jessen klage paa Anne Christens anlangende den Lykke (Engstykke), som han indelukkede Chr. Madsen til Trængsel, og at han havde sagt, at hun havde gjort ham hans Sygdom og vilde gøre hans fattige Born faderløse.

Nogle Naboer vidnede, at de var i Chr. Jessens Hus den Dag, han fik Sakramentet, og Anne Christens var ogsaa derinde. Da begærede han, at hun skulde komme ind til ham, naar hun kom fra Kirke; men da de siden var derinde, blev det sagt, at hun ikke kom. Enken og Datteren vidnede ogsaa, at hun engang skulde signe et Øg for dem; men da hun havde signet det, blev det saa gal, at ingen kunde holde det, og kort efter døde det. Et Par Mænd vidner, at da de var til Syn over det indelukkede Engstykke, sagde Chr. Jessen: »Dersom jeg havde vidst det tilforn, jeg nu ved, havde jeg ikke lukt det inde. Jeg har ikkun haft liden Hellend (Helbred) siden.«

Anne Christens benægtede Vidnernes Rigtighed; de var vondet af Had og Avind. Dernæst traadte Chr. Madsen frem og spurgte lydeligen menige Almue og Herredsmænd, hvorledes hans Hustru havde skikket sig, og bad dem sige deres rette Sandhed. 24 Dannemænd fra Aarre, Gunderup, Skast, Aastrup, Rovst, Ølov Mølle, Grimstrup og Næsbjerg samt de menige Herredsmænd, som den Dag Tinget søgte, undtagen Laurids Jessen, svarede da, at de ikke vidste hende andet end Ære og godt, og de havde ikke hørt andre beskyldte hende end Laurids Jessen og hans salig Broders Arvinger.

Nu skulde man tro, at Sagen var endt, da Anne Christens fik det gode Herredsvidne. Laurids Jessen og hans Familie kunde dog ikke glemme deres Had, og et halvt Aar efter kommer de i Tanker om, at det var Anne, der havde taget Livet af en graa Okse og en Hoppe, straks efter at Chr. Jessen havde indelukket Lykken. Anne Christens hævdede, at disse Vidner mod hende var vildige, da Benede Jessen var Anklagerens Broder og Hans Laursen hans Søn. Men 23. Juni dømte Fogden, at da Laurids Jessens Tingsvidner stod ved Magt, skulde han være fri for Chr. Madsens Tiltale.

21. Juli stod Chr. Madsen paa Tinget og rettede nogle Spørgsmaal til Laurids Jessen: 1) om han ikke havde uvildige, ærlige Folk til at vidne i Stedet for hans egen Familie. — Jo, Enken vilde endnu vidne. — 2) Om han havde set eller hørt noget, Anne Christens havde gjort til hans Broders Dødsbane, eller hun havde lovet ham ondt. — Han henskød sig til de tidligere Tingsvidner. — 3) Om den sal. Mand klagede paa hende, da han fik Sakkramentet. — Han vilde beraade sig derudi; Chr. Jessen klaged ikke; men sagde, hun vilde taget Livet af ham. — 4) Hvorpaa han ved det, han har beskyldt hende for, at det maatte gives Navn. — Siden Chr. Jessen lukkede

den Lykke, lykkedes eller trivedes han ikke, og det skyldtes hendes Trolddom, og derpaa ved han det.

Vi synes, det er en underlig Begrundelse, saa svag, at den intet beviser om begaaet Trolddom. Men det er ofte, den slaar til alligevel. Der findes adskillige Processer, hvor der ikke foreligger et udtalt Løfte om at gøre ondt; men hvor Dommerne nøjes med at konstatere Uenighed, Vrede eller hidsige Ord, og at der derefter er vederfaret den anden Part noget ondt. Her var det dog ikke tilstrækkeligt.

Chr. Madsen lod samtidig lyse paa Tinget, at han vilde opkræve Nævninger for at befri sin Hustru fra Beskyldningen.

Da begge Parter kort efter skød Sagen ind for deres Husbonder, traadte Nævningerne først sammen den 27. Oktober. Blandt Akterne, de fik udleveret, var der et Grandebrev, Laurids Jessens Zignet var selvfølgelig ikke undertrykt, dernæst et godt Sognevidne og en »Sedel« fra Hr. Povl Jørgensen (Barfod), at da han besøgte Chr. Jessen, klagede denne ikke paa Anne Christens.

Nævningerne frikendte hende.

20. Jan. 1641 var Sagen for Landstinget, der dømte, at da det ikke kunde ses, at der udførlig var lovet Chr. Jessen ondt, eller at det var Trolddom, der havde ramt ham o. s. v., frikendtes Anne Christens. Laurids Jessen maatte yderligere give 10 Dl. for Kost og Tæring.

Hidtil er der ikke fundet flere Processer fra Skast Herred. Tiden med den værste Forfølgelse er forbi. Man begynder at aande mere frit og se mere klart.

IV.

Øster Horne Herred.

1. Hr. *Jens Pallesen*, Hodde-Tistrup, brændt 1562, se S. 394.
2. *Bertel Nielsen*, Nørholm, m. fl., formodentlig brændt 1563, se S. 394—95.
3. *Maren Eskes* og

4. *Bodil Eskesdatter*, Ølgod Bjerg, Ølgod Sogn.

I den Tid, da Hekseforfølgelsesgalaskaben kulminerede, omkring Midten af Kristian den Fjerdes Regeringstid, boede der i Ølgod Bjerg et Par fattige Kvinder, Moder og Datter.

Ølgod Bjerg eller Bjerge er en Del af Ølgod By. I vore Dage har to Ejendomme baaret Navnet, den ene er den for ganske nylig nedbrudte Ejendom, der tilhørte »Arbejde adler«, og den anden er den kendte Askovlærer og Forfatter Povl Bjerges Hjem.⁹⁾

Den gamle Kvinde hed Maren Eskes; hun har været højt op i Aarene, da hendes Datter Bodil Eskesdatter har Børn saa gamle, at de er ude at tjene. Bodil er ugift. Faderen til Børnene er en Gaardmand, hos hvem hun havde tjent.

Hun havde altsaa som mange af de brændte Hekse overtraadt det 6. Bud.

Der findes en Forbindelse mellem de to Begreber: ung Hore, gammel Heks. Man mente ligefrem, at Heksen drev Utugt med Djævelen eller med sin Dreng. Om den afskyeligste Form for Usædelighed, Blodskam, anvendte Datidens Sprogbrug Benævnelsen: Kætteri, og Straffen var Baalstraf ligesom for Hekseri. I Luther-

⁹⁾ Venligst meddelt af Lærer Øllgaard, Hejbøl.

dommens første Tid fremhævedes Horeri og Hekseri som de værste djævelske Synder.

I Bodil Eskedatters Tid var det blevet saaledes, at en falden Kvinde maatte udstaa Kirkens Straf paa den Maade, at hun udelukkedes fra Sakramentet »og fra kristne Menneskers aandelige Selskab og Menighed«, indtil hun blev aabenbarlig afløst, d. v. s. stod til offentlig Skriftemaal. Desuden fulgte der en verdslig Straf, idet hun maatte betale en Bøde til sit Herskab, og hvis det viste sig, at hun gentagne Gange begik Lejermaal, skulde hun uden al Naade straffes til Kagen (Skampælen).

Ved disse Straffe havde hun faaet en saadan Skamplet paa sig, at den satte hende uden for Godtfolks Kreds; man skyede hende, navnlig hvis det var gaaet saa vidt, at hun af Bødlen var bleven pisket ved Kagen. Hun vakte let Folks Antipati og kom saaledes let i Rygte for at være en Heks.

Undertiden laa det vel ogsaa i Karakteren. Den kunde være saa ringe hos disse Kvinder, at de ikke alene var forbryderiske over for det 6. Bud, men ogsaa havde andre forbryderiske Tilbøjeligheder, var onskabsfulde og tyvagtige, øvede Signen og Manen, Plattenslageri og en enkelt af dem maaske en sjælden Gang egentligt Hekseri.

For Bodil Eskedatter var der saa tillige det uheldige, at hendes Moder, som hun var kommet tilbage til, i flere Aar havde været berygtet for Trolddom, og Moderens Rygte nedarves her paa Barnet.

Sagen rejstes samtidig mod de to Kvinder. Det er Niels Christensen i Ølgod Bjerg, der fører den. Ogsaa andre Naboer træder op i mod dem.

15. Maj 1620 vidnede Johan Bertels, at en Søndag for tre Aar siden, mens der var Prædiken og Gudstjeneste i Kirken, kom Maren Eskes og begærede en Silde-

løb¹⁰⁾ og en Sold. Maren fik det ønskede, men Johan Bertels Mælkend og Konødde (Malkekøer) blev slet for-dærvet, saa de kunde hverken bruge Mælken til Men-nesker eller Kreaturer, og saaledes holdt det sig i 6 Uger. Da tog hun to Vidner med sig og gik op til Maren og Bodil en Søndag ved Midsommertide imod Aften og beskyldte dem for at have forgjort Mælken, »og dersom de ikke raadede Bod derpaa, vilde hun lade dem brænde med en Ild.« Anden Dagen derefter blev det bedre. Un-der Ed sigtede hun dem nu paa Tinget for Trolddom.

Maren Nielsdatter, Ølgod Bjerg, vond, at i Rug-sæden til St. Mikkels Dag¹¹⁾ for to Aar siden gik nogle af hendes Faar en Nat i Maren Eskes Kaalgaard, og da hun om Morgenen vilde genne dem af, kom Maren Eskes ud af sin Dør og skændte, bandede og lod meget ilde og lovede hende Skam og Skade. Anden Dagen derefter døde et af Faarene. Det var selvfølgelig sket ved Trold-dom.

Niels Christensen selv sigtede hende og Datteren for ved Trolddom at have taget Livet af hans Ko. Et Par Mænd fra Østbæk vidnede, at Koen ofte havde væ-ret i deres Kaalgaard, og St. Volborg Aften var den der ogsaa; men straks der efter døde den.

En syg Mand, der ikke selv kunde komme til Tinget, lod oplæse følgende Brev af 22. Maj: »Jeg, Peder Jen-sen i Vestkierd, kendes og gør for alle vitterligt med dette mit aabne Brev, at 26 Aar siden ved Riber Mar-kends Tid da var Maren Eskes, som nu bor i Ølgod Bjerg, i min Gaard i Vestkierd, og saa gik hun ind i salig N. Nielsens Gaard i forne Vestkier og stod, og der samme Sted løb min Ko paa, og der den kom paa det samme Sted, som Maren Eskes stod, da stört den og blev død

¹⁰⁾ Stor, fladbundet Kurv, hvori der sældes.

¹¹⁾ Kalenderen var paa denne Tid 10 Dage foran, Rugsæden var altsaa omkring 19. Sept.

paa samme Sted, og 2 Galte størt ogsaa, der de kom paa samme Sted, som forne Maren Eskes stod. Det haver jeg forne Maren Eskes for, at hun gjorde mig det med hendes Trolddoms Kunst og kvalte mig mine Kreaturer. Det vidner og bekender jeg ved min Gud og Salighed, at forne Maren Eskes har gjort mig det med hendes Trolddoms Kunst.«

Det er et højst mærkeligt Tilfælde, at Dyrene netop skulde styrte paa det Sted, hvor Maren havde staaet. Hvad der var mærkeligt og uforstaaeligt skyldtes naturligvis Trolddom. Rimeligvis har de 25 Aar dog forrykket Stederne saa meget i Mandens Hukommelse, at de er blevet til ganske det samme Sted.

Vi ser her, hvordan Folk i Aarevis har gaaet og husket paa en Begivenhed, der forekom dem mærkelig. Mistanken har ligget og luret i Sindet og bliver til Visshed, naar andre Kendinge træder frem med Beskyldninger.

Laurids Sørensen i Haulund vidnede, at for 3 Aar siden noget før St. Ibsdag (25. Juli) løb der 3 af hans Kalve i hans Gaardmands Enge, og Gaardmandens¹²⁾ Tjenestedreng jog dem af Engen og over paa Laurids Sørensens nyslagne Græs. Denne Tjenestedreng var Bodil Eskedatters Søn Eske Lauridsen. Nu løb Laurids Sørensens Søn ned til ham, ikke for at hjælpe Drengen, men for at laste ham, fordi han havde jaget Dyrene over i Græsset, herom blev de usæt (uenige), og Peder slog Eske paa Benene med en Svøbe 2 eller 3 Slag. Da sagde Eske Lauridsen: »Der skal nogle faa en Djævels Færd derfor.«

Da man dog ikke troede, at Drengen, der maa have været omkring 13 Aar, plagede dem med Trolddom,

¹²⁾ Gaardmanden = den, han boede i Gaard sammen med, og som havde en Part af Gaarden i Fæste.

maatte man hemsøge Synden paa Mødrene i 1. og 2. Led. — Straks derefter kom Drengens Oldemoder (Bedstemoder) Maren Eskes ned til Havlund til Gaardmanden og var der flere Gange. Og naar hun havde været i Gaarden, slog Ulykken ned.

Først blev en af Kalvene syg og døde inden en Time eller to. Da de andre blev drevet i Marken med det øvrige Fæ, samlede der sig en hel Hob Skader omkring det, og Skaderne lod meget ilde (vrede), og ligesom de vilde have sat sig paa Fæet. Næste Dag døde den anden Kalv; den ringeste af de 3 levede. Der kunde jo ikke være Tvivl om, at det var »Oldemoderen«, der havde gjort det! Ganske vist havde hun ikke selv lovet ondt, men det havde Dattersønnen jo, da han blev forurettet! Det hjalp ikke her, at hun selv havde holdt sin Tunge i Ave.

Mod Bodil fremkom der en særlig Anklage allerede d. 15. Maj: Bodil Jepsdatter i Østbæk vidnede, at engang begærede Bodil Eskesdatter en Særk som Gave af hende; men da hun havde faaet den, syntes hun ikke, den var god nok, hvorover hun blev vred og knurrede. Straks derefter blev Bodil Jepsdatters 4 Aars Barn syg; hun havde da Mistanke til Bodil og sagde til hende, at siden hun fik den Særk, havde Barnet hverken haft Helm (Ro) eller Helbred; hun havde forgjort det. Det hjalp! Barnet bedredes!

Paa Tinget bekendte Bodil, at hun fik en gammel Særk, og at den anden Kvinde var vred paa hende for Barnets Sygdom.

Endvidere fortalte Bodil Jepsdatter, at en Paaske-aften kom Bodil Eskesdatter og bad om Mælk; det nægtede hun hende; saa blev Tiggersken vred, og i 2 Dage var Mælkendet ganske fordærvet.

Forgangen Sommer ved Midsommertid havde Bodil Eskesdatter tøjret en Hest i Jens Lassens Korn i

Beusnap. Konen Maren kom da i Skænderi med Bodil, og de gav hinanden onde Ord; til sidst løb Bodil ind i Jens Lassens Gaard, hvor Manden stod og brød Taget af et Hus, og her lovede hun dem Skam og Skade. Med det samme blev deres bedste Ko syg; næste Dag, da Koen gik i Haven, »forsamledes nogle Skader om den, at de næppelig kunde vende, og de lod meget ilde.« 5. Dag døde Koen. Og deres Mælk blev saa fordærvet, at den saa ud som noget skiddent Vand. Da tog Maren et Kar Mælk i sin Haand og gik til Bodil Eskesdatter en Søndag Morgen og tilsagde hende, at hun havde gjort det med Trolddom; men Bodil vilde ikke raade Bod derpaa, hvorpaa Maren truede hende med at ville sige det til Husbonden og lade hende brænde paa en Ild; saa blev de saa usæt derom, at Maren slog samme Kar og Mælk i hendes Hoved.

Paa Tinget sigtede Jens Lassen hende for Trolddom. Bodil bekendte for Retten, at hun havde været usæt med hans Hustru.

Niels Hansen i Adsbøl, Strellov Sogn, vidnede paa Nørre Herreds Ting, at for ca. 16 Aar siden tjente Bodil Eskesdatter sal. Las Giøstisen, og da kom de to Mænd i Trætte om en Ko, der var tøjret i Kornet. Bodil kom til og vilde hjælpe Las Giøstisen, saa blev Niels Hansen vred og talte hende ilde til, herover blev hun vred og sagde, hun skulde betale ham det. Straks derefter blev han syg og laa til St. Mortensdag. Han bad da hende raade Bod, og hun lovede aldrig at gøre ham noget mere og bød ham tie stille, hvorefter han kom sig.

Det var ikke saa underligt, at Bodil vilde hjælpe Las Giøstisen. Det var netop ved den Tid, hun var gode Venner med ham og fik to Børn sammen med ham. Ganske vist siger hans Enke nu, at han haardelig benægtede at være Barnefaderen. Det har dog næppe ren-

set ham. Som vi har set, bar det ene Barn hans Navn. Desuden var Bodil og Las blevet overrumplet paa fersk Gerning, hvis man ellers kan tro Chr. Christensen Stavs-kjærs Vidnesbyrd. Denne Mand beklager sig over, at Bodil havde ham mistænkt for at have sat Sladderen i Gang om dem i Byen. Hun var vred paa ham, og straks mistede han en god Ko.

Las Giøstisens Enke vidnede, at Bodil var vred paa hendes salig Mand, da han nægtede at vedkende sig Bodils Børn. Siden havde han ingen Hvilende eller Hel-lend, og hverken lykkedes eller trivedes han efter den Dag, men var ganske syg og skrøbelig baade paa sin Mandermaal saavel som andre Steder paa Legemet, indtil Gud bortkaldte hannem.

Ærlig og vellærd Mand Hr. Knud Laursen, Degn og Medtjener til Ølgod og Strellef Kirker, fandt sig beføjet til at aflægge et skriftligt Vidnesbyrd i Sagen; heri heder det, at det var ham vitterligt, at Maren Eskes havde paastanden ondt Rygte, siden han for 19 Aar siden kom til Sognet som Degn, og Bodil havde været i Rygte i mindst 10 Aar. For 4—5 Aar siden fordrev Maren Eskes hans Mælkend paa 8—14 Dage; da gik hans Hustru til hende og beskyldte hende derfor, saa blev det bedre en kort Tid. Da Bodil, som havde tjent i Grønfeld, kom hjem til sin Moder og hørte, at hun havde været uens med Degnekonen, gik hun en Søndag over til Degnens og begærede noget Øl til Moderen, som hun sagde var syg. Straks blev Mælkendet fordærvet i 3 Uger, og 8—9 Uger efter mistede de den bedste Ko. Herfor sigtede han Bodil. Tillige herettede han, at for en 16 Aar siden bad Bodil om, at han vilde tage hende til aabenbarligt Skriftemaal for hendes Forseelse, da Sognepræsten laa syg. Da Degnen ikke vilde, lovede hun ham og hans en Ulykke, som ogsaa var sket. Hendes Forseelse var

Lejermaalet. Grunden til, at Degnen afslaar Begæringen, kan have været den, at hun ikke forinden havde udredt Mulkten til sin Husbond. Sognepræsten Hans Sørensens, der ogsaa var Herredsprovst, bekræfter Rigtigheden af Degnens Forklaring.

Maren Eskes Grander kan mindes, at hun i 30, 20 eller 17 Aar har haft et ondt Rygte paa sig for Kvæg og Fæmon, som hastig bortdøde. Om Bodil vidnede de, at hun havde haft Rygtet i 10 Aar.

Tingdagen før Maren Eskes blev oversvoret, blev der fremført en farlig Anklage mod hende, idet Per Christensen i Agersnap vidnede, at engang hun kom til hans Gaard, søgte hans 2 Hunde hende flux nær, og hans Søn Niels Persen, som stod i Gaarden, vilde ikke befri hende; hun sagde da til ham, at han skulde faa en Djævels Færd. Kort efter kom han ud at tjene, og som han gik med Ploven den samme Vaar, blev han omkastet og styrtede sin Thanne i sønder, og han døde 3 Dage derefter. Per Christensen sigter hende for at have taget Livet af Drengen ved Trolddom.

10. Juli blev Maren Eskes oversvoren af Nævningsgerne, Bodil var allerede blevet det 19. Juni, men maatte vente efter Moderen, da de skulde for Landstinget samtidig. Først 26. August blev Dødsdommen stadfæstet der, hvorefter Moder og Datter formodentlig fulgtes ad paa Baalet.

5. *Karen Cornelius*, Andsager, dømt 2. Dec. 1620, se S. 385.

6. *Anne Hanskone*, Bøllund, Ølgod Sogn.

Da denne Proces foregaar kort efter Maren Eskes og Bodils Domfældelse, ligger det nær at gætte paa, at de har udlagt Anne Hanskone. Flere Vidner havde paa Hjemtinget beskyldt Anne Hanskone for at have taget Livet af deres Fæ og Kvæg, hvorefter Nævninger havde

oversvoret hende. Hendes Mand Hans Povlsen stævner Sagen for Landstinget, og 6. Aug. 1621 fandt Dommerne, at Vindesfolk havde klaget og sigtet i deres egen Sag om den Skade og Ulykke, som de skulde være overgaaet af hende, og at disse Vidner i ingen Maade med andre sanddru og uvildige Vidner bekræftedes; men da hun beviser sig skikkelig at have forholdet, saa dømmes Hjemtingets Dom magtesløs indtil anderledes bevises.

Det var en »uendelig« Dom; men der er ikke fundet noget om, at hun siden er dømt, saa hun maa være sluppet med Skrækken. Den har hun maaske ogsaa stedse levet under, da Dommen lod Sagen staa aaben.

7. *Anne Thomesdatter*, frikendt.

En Mand havde paastaet at have ligget i sin Moders Nøds (Stald) og set Anne Thomesdatter komme derind med 2 andre Kvinder St. Voldborg Nat. Landstinget dømte 2. Aug. 1624 Vidnet for magtesløst indtil videre. Chr. Jørgensen i Nørholm havde ført Sagen i Viborg, saa Anne Thomesdatter har vel været fra Torstrup Sogn.

8. *Anne Lavridsdatter*, Horne Sogn.

Om Anne Lavridsdatter var der vidnet, at hun skulde have Trolddomsry; men 28. Aug. 1624 frikendte Landstinget hende.

Da der hidtil ikke er fundet flere Hekseprocesser fra Øster Herred, maa det siges, at det er sluppet billigt.

Hvornaar blev Vardehus ødelagt?

Af Carl Lindberg Nielsen.

Den almindelige Antagelse er, at Vardehus ødelagdes 2. April 1439. Til dette Aar sættes Slottets Ødelæggelse af en Autoritet som Raadstuearkivar, Dr. Oluf Nielsen, baade i hans Disputats fra 1867 om Sysselinddelingen¹⁾ og i hans Afhandling om Vardehus en Snes Aar senere²⁾. Dette Aarstal har Oluf Nielsen imidlertid ikke udfundet ved en kritisk Undersøgelse af Kilderne, men har simpelthen taget Aarstallet fra Præstebindberetningen 1638 fra Hr. Jørgen Pallesen Jerne, Sognepræst ved St. Jacobi Kirke i Varde, til Ole Worm.³⁾

En anden Antagelse fremsattes i 1914 af cand. jur., nu Overretssagfører Arne Sundbo, København, i »Fra Ribe Amt«, Side 652—53 Fodnoten. Han mener, at Vardehus blev ødelagt 2. April 1434, og hans Argumentation er denne: Der findes to Meddelelser om Stottets Ødelæggelse, den ene i Jørgen Pallesen Jernes Indberetning fra 1638, den anden i en Indberetning fra 1754 af Sognepræst Wilhelm Fabricius i Varde. Begge Meddelere har hentet deres Oplysning fra »en fornemme borgeris Bog herudi Byen.« Men medens Jørgen Pallesen nævner

¹⁾ »Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark«, Side 67.

²⁾ »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. 2. Rækkes 2. Bind 1889—90, Side 345.

1439 som det Aar, i hvilket Slottet ødelagdes, opgiver Pastor Fabricius 1434. Jørgen Pallesen giver kun et *Referat* af Meddelelsen i den Bog, han anfører som Kilde, medens Fabricius giver en *Afskrift* af paagældende Sted. Over for *Referatet* maa *Afskriften* staa til Troende og Slottet følgelig være blevet ødelagt 1434.

Imidlertid viser det sig, at der findes en tredje Indberetning, der har benyttet den nævnte »fornemme borgeris Bog.« Indberetningen³⁾ er dateret 11. April 1746 og er forfattet af Magistraten i Varde (Borgmester Johan Krag og Raadmændene Hans Wolf og Niels Knudsen) og indsendt til Danske Kancelli. Under Punkt 30 meddeles der:

»Af gammel Tiid skal vel have lagt en kongelig Slot digt Væsten for Byen, Wardehuus kaldet. Stedet og Grafvene deromkring er siunlig endnu, men skal, saa vidt kand læses og findes, være ødelagt 1534 eller ved de Tiider i Skipper Clemends Oprøer, da hand hafde reist Bønderne.«

Det er ikke umiddelbart indlysende, at denne Meddelelse er taget fra den Bog, som Pastor Fabricius citerer med disse Ord:

»Ao 1434 den 2den April blev Wardehus ødelagt udi en Bønderopløb og ikke bygt igen. Det samme Aar den 29de Maji⁴⁾ blev Warde By opbrændt af Danemarckes Riges Raad.«

³⁾ Findes i Rigsarkivet i Danske Kancellis Arkiv i Pakken »Efterretninger om Købstæderne og Amterne, indsendt i Henhold til Oversekretærens Skrivelse 1743 6. April. II.« Jfr. »Fra Ribe Amt« 1926, Side 462.

⁴⁾ I »Fra Ribe Amt« 1914, Side 652, har Sundbo i Tekstens sidste Linie urigtigt 29. April i Stedet for 29. Maj, som han rigtigt har i Fodnoten.

Men læser man videre, hvad der meddeles i Magistratindberetningens Punkt 36:

»1) at Jacobi Kirke tillige med det meeste af Warde Bye skal være afbrændt af Dannemarkes Riiges Raad forbemeldte Aar 1534 den 29de May. 2) paa 3die Pindtzedag [$10/9$] skal heele Warde Bye med begge Kirker være afbrændt. 3) 1590 St. Dionysij Dag [$9/10$] afbrændte den bæste Part af Warde Bye og noget af dend østre Ende paa Jacobi Kirke«, og sammenligner dette Udsagn med Pastor Fabricius's Citat af den gamle Bog:

»Ao 1551 3die Pinsedag afbrændte Warde By med begge Kirker.«

»Ao 1590 paa St. Dionysii Dag afbrændte den bedste Part af Warde By og noget af Østerende af St. Jacobi Kirke«,

ser man let, at Fabricius og Magistraten har haft fælles Kilde, idet de *samme Begivenheder berettes med næsten samme Udtryk*.

Aarstallet for Slottets Ødelæggelse maa have været vanskeligt at læse. Herpaa tyder Tilføjelsen til Aarsangivelsen i Magistratsindberetningen, »saa vidt kand læses og findes,« saafremt disse Ord da ikke blot er Fyldekalk, hvilket de imidlertid næppe er, da Tilstedeværelsen af tre Læsemaader af det samme Aarstal vidner ret klart om, at det har været forbundet med Vanskelighed at tyde Aarstallet.

Under disse Omstændigheder er det ikke berettiget uden videre at forkaste Jørgen Pallesens Referat til Fordel for Fabricius's Afskrift af de tre Indberetningers fælles Kilde, den fornemme Borgers Bog. Aarstallet har i alt Fald ikke været lettere at læse i 1754 end i 1638, snarere det modsatte, og der er ingen, der borger for, at Fabricius har været dygtigere som Skriftlæser end

Jørgen Pallesen. Nej, hvert af de tre Aarstal 1434, 1439 og 1534 maa underkastes en nøjere Prøvelse.

I og for sig kunde 1534 passe meget godt. Netop det Aar fandt den store Bondeopstand Sted, der under Ledelse af Skipper Clement bredte sig fra Aalborg og Vendsyssel til Syd for Varde, og det vides, at Varde sluttede sig til Opstanden. Ganske vist var det først om Efteraaret, Skipper Clement rejste Bønderne; men man kunde meget godt tænke sig Ødelæggelsen af Vardehus, der fandt Sted den 2. April (hvorom alle tre Indberetninger er enige), som en Indledning til Bevægelsen. Afgørende Grunde taler dog imod, at 1534 kan være det rigtige Aar. Den 29. Maj efter Vardehus's Ødelæggelse blev, som Indberetningen fortæller, Varde By brændt. Men det vides, at Varde ikke blev brændt 1534. Endvidere træffes i et Dokument fra 1530 Udtrykket »Ladegaards Mark«⁵⁾, hvilket vilde være en underlig Betegnelse for Slottets tilliggende Jord, saa fremt Slottet den Gang endnu havde eksisteret og ikke blot Slottets Ladegaard. Og endelig er det utænkeligt, at Jørgen Palsen i 1638 kunde have skrevet, at Vardehus blev brændt 1439, hvis denne Begivenhed havde fundet Sted kun 100 Aar før han egen Tid. Nej, Vardehus maa være blevet ødelagt tidligere, enten 1434 eller 1439. Meddelelsen i Magistratsindberetningen om, at Slottet lagdes øde »i Skipper Clemens Oprøer, da hand hafde reist Bønderne«, har, som Fabricius's Citat viser, ikke staaet i den gamle Bog, men er en Konstruktion af Magistraten.

Der er noget, der taler for 1434. Aarstallet findes i en, som det synes, ordret Afskrift af Stedet i den Bog, som alle tre Indberetninger paaberaaber sig. To af Indberetningerne holder paa, at Aarstallet ender paa 34.

⁵⁾ »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, 2. Rækkes 2. Bind, Side 346, Fodnote 2.

Og i den Omstændighed, at Magistratsindberetningen har 1534, kunde man maaske finde et indirekte Bevis for, at den rigtige Læsemaade har været 1434: Magistraten har kendt Skipper Clemends Opstand i 1534, men intet vidst om en Bondeopstand i 1434; den har da troet, at 1434 var en Fejlskrift, og rettet Tallet til 1534.

Alligevel tror jeg, at 1439 er det rette Aarstal, og *et Par Ord i selve Citatet af den paaberaabte gamle Bog, forekommer det mig, viser tydeligt, at Forfatteren maa have ment 1439.* Men forinden jeg udpeger disse Ord, maa jeg gøre to Bemærkninger. For det første kan 4 og 9 let af Læseren forveksles, naar Skriften er utydelig, som den synes at have været i vor Kilde. Og for det andet er det rimeligt, at Slottets Ødelæggelse har ligget nær i Tid det Oprør, som Vendelboerne rejste i Foraaret 1441 under Anførsel af Adelsmanden Henrik Tagesen, og som endte med Bondehærens Nederlag paa St. Jørgensbjerg i Kjettrup Sogn i Hanherred 8. Juni 1441, saaledes at Ødelæggelsen af Vardehus har været Indledning til eller Forvarsel om det, der kom. Afgørende for at henlægge Begivenheden til 1439 forekommer de Ord i Fabricius's Citat mig at være, hvor det berettes, at *den 29. Maj, samme Aar som Slottet, opbrændtes Varde By, ikke af Kongen, men af Rigsraadet, altsaa paa et Tidspunkt, da ikke Kongen, men Rigsraadet førte Regeringen i Landet, og mon der da kan være ment andet end 1439, da Erik af Pommern sad paa Gotland og Shristopher af Bayern endnu ikke var kommet til Danmark, men Rigsraadet styrede Landet?*

Hermed være det ikke sagt, at det er bevist, hvornaar Vardehus ødelagdes; men det forekommer mig, at der er *Sandsynlighed for*, at den Mand, der nedskrev Meddelelsen om Slottets Ødelæggelse i den omtalte gamle Bog, har ment, at *Vardehus ødelagdes den 2. April 1439.*

Jørgen Rasmussen Kirkebjerg og Gymnastiken i Ribe Amt.

Ved Søren Alkærsig.

Torsdag 28. okt. døde J. R. Kirkebjerg ret pludselig og uventet. Han blev begravet 2. dec. fra Askov kirke under stor tilslutning fra nær og fjærn. I kirken talte pastor Fenger og dr. phil. M. Kristensen; ved graven sænkedes ni faner over hans kiste, og derefter talte forstander Arnfred. Både der og i kirken lød det vidnesbyrd, at Jørgen Kirkebjerg var en god mand og en pålidelig ven.

Ordene er sande, og den ære, der blev vist ham, er fortjent. Han hørte til den kreds af unge mænd i mange forskellige stillinger, men ikke mindst ved højskolen, som for 40—50 år siden med glæde, tro og begejstring satte al deres kraft og vilje ind på at løfte folket opad, uden at spørge synderligt om, hvor brødet skulde komme fra, og for hvem denne tro og begejstring holdt sig hele Livet. — Han havde *tjenersindet*, som her er nødvendigt. Det var aldrig ham selv og hans, det drejede sig om, men først og fremst, at hans kære sag måtte fremmes. Sjælden har man vel set noget ansigt stråle som hans, når han så, at hans egen ild havde fænget i unge hjerter.

For 43 år siden stod jeg i hans første lingske trop

fra Askovs omegn, samlet i højskolens gymnastiksal. Siden har jeg fulgt hans ihærdige og ildnende arbejde, i de første 15 år på ret nært hold. Det var da ganske naturligt, at jeg i foråret bad ham tale ved historisk samfunds generalforsamling og fortælle os noget om den lingske gymnastiks begyndelse og senere fremgang i Ribe amt. Han sagde med stor glæde ja, og det kunde jeg især forstå bagefter, thi hans tale blev ikke, som jeg ved den lejlighed jo nærmest havde tænkt mig, en historisk redegørelse, men han greb lejligheden til at aflægge et personligt vidnesbyrd af en sjælden varme og klarhed, som vistnok tilhørerne længe vil huske, om hvor meget gymnastiken havde betydet for ham i hans ungdom, og navnlig hvor meget hans kære lærer, la Cour, havde betydet for ham både i samarbejdet om gymnastiken og ellers. — Bagefter lovede han mig at skrive nogle af hans gymnastikminder op, — idet jeg gerne, mens tid var, vilde have en fremstilling af gymnastikens historie i Ribe amt.

Et halvt års tid efter sendte han mig nedenstående stykke, som jo kun i mindre grad omhandler forhold i Ribe amt. Han havde prøvet at få noget stof samlet fra forskellige sider; men sligt er altid vanskeligt, og jeg tror egentlig heller ikke det lå for Kirkebjerg, hverken at samle stoffet eller at tumle med det. Dette tilstod han også meget åbent. Først efter hans død kom nogle statistiske optegnelser fra Ribe amts skytte- og gymnastikforening (ved formanden) mig i hænde. Og på grundlag af dem og andre kilder har jeg givet nedenstående fremstilling som en slags fortsættelse af Kirkebjergs bidrag.

Nogle Gymnastikminder.

25. Februar 1884 vistes Lings Gymnastik første Gang i det nyopførte Gymnastikhus i Vallekilde af cand.

polyt. N. H. Rasmussen, der i de fire sidste Måneder af 1883 havde studeret den i Stockholm.

Det var med stor Forventning, man i Gymnastik- og Skyttekredse havde imødeset, hvad denne Gymnastik havde at bringe, så det var en både stor og interesseret Forsamling, der var kommet tilstede ved den Lejlighed.

Forst. Ernst Trier ventede sig meget af den og havde derfor indbudt fra fjern og nær, og han havde fået Digterpræsten Hostrup til at skrive den Sang til Festen, som i de følgende Aar fulgte med denne Gymnastik og blev landskendt. »Vi fik ej under Tidernes Tryk et bøjet Mod, en ludende Ryg,« saadan begyndte Sangen, og da der begyndtes paa næstsidste Vers: »En ensom Vandring ej står os an,« kommanderede Rasmussen til sine 56 Elever — fremad — Marsch! og de kom ikke til at gå en ensom Vandring, i forbavsende kort Tid fik de Følge ud over Landet. •

Efter Opvisningen talte Trier, P. la Cour, Hostrup og Rasmussen. Ved denne Lejlighed var det, la Cour udtalte de Ord, der viste, hvor hjertegrebet han var blevet ved at se de smukke Øvelser: »Det må da være nok til at drage Ungdom, at deres Lemmer ligesom kan komme til at synge en Lovsang til Skaberens Ære.« Så optaget, ja hjertegreben, var la Cour blevet af, hvad han her havde set og oplevet, at han, da han senere kom i Forbindelse med Kaptain C. H. Norlander, Gymnastiklærer ved Lunds Universitet, bad ham komme til Danmark og holde et Kursus i denne Gymnastik. Kaptainen kunde ikke forlade sin Tjeneste, men tilbød at holde Kursus'et i Lund, dersom der kunde samles Folk til at rejse der over.

Gennem Beretninger om N. H. Rasmussens Arbejde i Vallekilde var der en Del Mennesker blevet opmærksomme på, at her var noget nyt og godt, og da

la Cour indbød til dette Kursus, var der elleve andre, der fulgte ham. Kursus'et varede fra 15. Septbr. til 9. Novbr. 1885 og blev for Deltagerne en stor Oplevelse, takket være la Cours Ledelse og Kaptain Norlanders opofrende Arbejde og Undervisning.

På Hjemrejsen over Øresund vedtog Deltagerne at nævne sig »Norlandertylvten«. Så godt som alle tolv kom straks i Arbejde rundt om i Landet, og de tre Askovdeltagere delte den Vinter det gymnastiske Arbejde på Skolen således, at Poul Bjerge og Jens Schrøder tog hver sit Hold af Eleverne en Time om Formiddagen og så havde la Cour $\frac{1}{2}$ Time hen mod Aften med hele Flokken, med de to andre som Tropsførere.

Som Vinter og Sommer 1884 havde stået i Gymnastikens Tegn i Vallekilde, kom det den Vinter til det i Askov. Der blev holdt et Delingsførerkursus i den nye Gymnastiksal, der lededes, det praktiske af Jens Schrøder, det teoretiske af la Cour, 41 Deltagere.

Der kom en særlig festlig Afslutning, idet Kaptain Norlander i Slutningen af Marts sammen med 24 Studenter kom til Odense, Kolding og Askov og gav Opvisning i Lings Gymnastik og Fægtning. Det blev en helt æventyrlig Færd for Svenskerne, da Bælterne i den sene, stærke Frost lagde til, så Rejsen blev meget besværlig. Men den festlige Modtagelse, de fik, idet Folk fra Askov og Vejen mødte med Kaner ved Stationen, og Askov By og Skole var illumineret til Ære for dem, fik atter Humøret til at staa højt.

Ligesom Kaptain Norlander under Kursus'et i Lund havde udtalt sin store Glæde over den Iver, hvormed Deltagerne arbejdede, udtalte han nu sin Forundring og Glæde over det Resultat, der ved Poul Bjerges, Jens Schrøders og la Cours Arbejde var nået i den korte Vintertid.

Det er en Selvfølge, at en så gennemgribende Forandring i Måden at tage den gymnastiske Undervisning på, ikke kunde gå af uden Kamp, en Kamp, der stod på gennem Aar, og som endte med Sejr for Lings Gymnastik over hele Landet, når undtages nogle Byforeninger.

Poul Bjerge fortæller:

»Da Sommeren 1886 kom, og Skytter og Gymnaster begyndte Øvelserne i Malt-Folding, fik jeg Lyst til at prøve svensk Gymnastik i Kredsen. Malt-Folding Skyttekreds var berømt for sin Gymnastik. Denne Kreds var den første, der viste Gymnastik ved Skyttefester i Ribe Amt og den havde taget den ene første Præmie efter den anden. Men Bestyrelsen syntes ikke om svensk Gymnastik. Når jeg talte om at gøre smuk Gymnastik, der gik rolig og elegant, så hævdede de, at når man vilde opvise Gymnastik, så havde det ikke det mindste at sige, om den var køn. Nej, det gjaldt om at gøre de mest voldsomme Bevægelser, springe højest og gøre de mest halsbrækkende Øvelser. Det var det, Folk vilde se.

Jeg var tilbøjelig til at tro, at de havde Ret, jeg mente ogsaa, at vi i Skyttekredsen skulde blive ved at øve den gamle Gymnastik, og jeg gik selv med til den. Jeg fik imidlertid et lille Hold ved Siden af, vist 12—14 Stykker, som jeg selv arbejdede med på svensk Maner. Ved Skyttefesten i Ribe skulde Kredsen så optræde med to Hold, først et større med dansk, og så jeg med et mindre i svensk Gymnastik.

Det større Hold optrådte først, og det var forvovne og halsbrækkende Øvelser. Ved Hjælp af Springbrædt kom de svimlende højt op, slog Kolbøtter på langs og tværs af Hesten, de gjorde deres Sager udmærket og slap godt fra det.

Da de var færdige, fik de også en Del Bifald, men knap så meget, som de havde ventet.

Så kom jeg med mit Hold. Det var meget mindre, det gik mere stilfærdigt. Jeg gennemgik en almindelig svensk Gymnastiktime og havde valgt de smukkeste og mest harmoniske Øvelser. Det skulde gå temmelig hurtigt, men gik forholdsvis godt. Og da vi så var færdige, så til min store Forbavselse brød der et Bifald løs, der var meget stærkere end for det andet Hold. Jeg var glad derved og taknemlig derfor.«

Hvad Poul Bjerge her har fortalt både om Kreds-Bestyrelsens Syn på Gymnastik og om hans Arbejde og Opvisning med det lille Hold, er typisk for den Tid, hvor de to Bevægelser mødtes i Ribe Amt, ja vel overalt.

Nu er det kun de ældre, der mindes la Cours fins, ædle Person og hans gribende og varme Tale for Renheden og Skønheden i Lings Øvelser; men når der skal tales om disse Øvelser i Ribe Amt, og det samme gælder i Grunden for hele Landet, er det først og sidst la Cours Navn, der må nævnes som Banebryderen. Alle blev grebet af Varmen og Inderligheden i hans Tale om denne Sag.

Såvidt Jørgen Kirkebjerg.

Når der ved festen i Ribe 31. Juli 1886, som Povl Bjerge ovenfor hentyder til, foruden Malt-Folding optrådte 9 kredse med svensk gymnastik (Vejen (sølvplade), Andst (hæderlig omtale), Gjesten, Brørup, Brøndum, Hjortlund, Jernved, Alslev, Henne), så kan dette være en målestok for, hvor mærkelig hurtig den nye gymnastik, trods al modstand, vandt indgang her i landet. Det er jo det af Kirkebjerg omtalte kursus i Askov vinteren før, der her viser sin virkning. Når det er landbefolkningen, næsten udelukkende, der både først og sidst har givet sin ivrige tilslutning, da har det utvivls-

somt sin grund i, at dansk landboudom, først af al ungdom i verden, allerede da var modnet til at forstå, instinktmæssigt, den lingske gymnastiks hovedtanke eller egentlige princip, som er det at *ville rette, hvad det daglige arbejde gør skævt og unaturligt*. Derpå er — med dyb kendskab til det menneskelige legemes bygning — hver eneste øvelse i svensk gymnastik anlagt. At vedligeholde og at danne menneskelegemet efter sit naturlige og oprindelige skønhedsideal, — *det er og bliver denne gymnastiks store historiske mission*; jfr. la Cours udtalelse ved festen i Vallekilde. Netop fordi der lå et skønt og højt ideal bag denne gymnastik (i modsætning til den meste gymnastik iøvrigt) kunde den gribe ungdommen, når den var nået til en vis vågenhed, som dansk ungdom dengang.

Ved den næste større gymnastikfest, i Varde 20. Juni 1887, var der 11 kredse med svensk Gymnastik, dog kun delvis de samme, som året før. Sagen er jo, at det tal, som deltager i disse større opvisninger, er ingen målestok for, hvor mange kredse ialt, der gør gymnastik. Men indtil 1896 har man ikke andet at rette sig efter. Siden den tid er tallene noget pålideligere. — 1897 var der i Ribe amt ialt 26 kredse, der øvede gymnastik, deraf 13 danske og 13 svenske. 1899 er der 30 kredse med 801 gymnaster, deraf 19 danske og 11 svenske. Det er ikke sikkert, at det mindre antal »svenske« kredse er udtryk for nogen tilbagegang, thi de svenske kredse havde gerne langt det største antal gymnaster, men det kan gerne være, at fremgangen i sidste halvdel af halvfemserne er forholdsvis ringe, — her som overalt i landet. Det var *kriseårene* efter den første begejstrede og stormende fremgang. Det var ikke så meget modstanden og kritikken, der sinkede, thi skønt den ofte var bitter og hård, så havde den alligevel forhavsende

hurtigt udspillet sin rolle, det var mere de vel uddannede ledere, den nye gymnastik savnede. Denne mangel blev imidlertid netop ved århundredets udgang afhjulpen, idet gymnastikkommissionens håndbog udkom 1899 og blev grundlag for en langt bedre uddannelse ved overbestyrelsens delingsførerkursus, ligesom selve disse tiltog i tal og fik større og større tilslutning.

Det nye århundrede indlededes med en begivenhed, der skulde få stor betydning for den lingske gymnastiks skæbne i Danmark, nemlig det 3. skandinaviske og 6. almindelige danske skytte- og gymnastikstævne i København 25.—29. Juni 1901. Ikke blot talmæssigt viste det sig her, at den nye gymnastik havde sejret, idet den mødte med 15 hold på ialt 914 mand over for den gamle gymnastiks 4 hold med 130 mand; men alle kyn-dige, deriblandt mange hidtidige modstandere, erkendte nu, at dette var, som en svensker sagde, »mønster-værdigt«. Især gjorde det stærkt indtryk på den store tilskuerskare, da de fem hundredmandshold viste en sådan orden og præcision i deres øvelser, at det bragte to af dem, Svendborg og Odense amter, op som no. 1 og 2.

Med denne fest er ikke blot al modstand overvunden, men den blev en mægtig agitation og gav stor tilslutning fra de hidtil ligegyldige. 1902 var der i Ribe amt 39 kredse med 1122 gymnaster, næsten udelukkende »svenske«. Efter at nemlig gymnastikkommissions hånd-bog 1899, der helt var bygget på den lingske gymnastik, var udkommen, og denne gymnastik dermed var offentlig anerkendt, bl. a. også i hæren, var det kun ganske få hold, udelukkende i byerne, som fortsatte med den gamle gymnastik.

Ved festen i silkeborg 1908 mødte Ribe amt med et hold på 104 mand (ledet af Rasmus Vind). At en så stor trop klarede sig som nr. 5 af 17, må kaldes godt.

især i betragtning af, at de havde så udmærkede gymnaster som fynboerne at konkurrere med.

Her kan anføres følgende tal fra Ribe amt:

1908	49 Kr.	1376 Gymn.
1913	40 —	1107 —
1918	38 —	1120 —
1923	44 —	1058 —
1928	65 —	1230 —

Disse tal angår imidlertid kun *mændene*. Det var ikke den nye gymnastiks mindste fortjeneste, at den også tog *kvinderne* med. Det lå jo i selve idéen: at når det var *menneskelegemets skønhed og harmoni*, det drejede sig om, så måtte det gælde for kvinder som for mænd. Og i god overensstemmelse dermed var kvindegymnastikken også lige så tidlig på færde. Den store, ofte fanatiske modstand, den mødte, sinkede den noget, men også her kendes virkningen af festen i 1901, — allerede samme år gør 143 kvinder gymnastik i Ribe amt.

Mere betød det dog nok, at den dengang allerede længe havde hørt med på *højskolernes* timeplan, og det er utvivlsomt her som mange andre steder, ja vel *mere* end andre steder, højskoleeleverne, mænd som kvinder, der banede vejen for det nye. Det var så godt som altid en gammel højskoleelev, der blev uddannet til leder, og når han (eller hun) kom hjem igen og skulde tage fat, så var det de gamle højskoleelever, som jo kendte gymnastikken iforvejen, som selv gik med og blev den bedste støtte.

— Men det var fra først af *Ernst Trier* i Vallekilde, som havde mod og begejstring nok til at tage kampen op med de fordomme, som da særlig *her* lagde sig i vejen. Det var allerede sommeren 1884, at han fik den knap 20 årige svenske lærerinde, *Sally Høgstrøm*, til

Vallekilde for at lære højskolepigerne lingsk gymnastik, — der var ingen danske lærerinder at få. Om hende skrev Trier siden: »Hun havde en vanskelig gerning her. Ukendt med sprog, danske forhold, landsbyskikke og -uskikke skulde hun bane vej for noget i Danmark splintertnyt. Med hvilken beundringsværdig udholdenhed og sjælsstyrke overvandt hun ikke vanskelighederne, og med hvilken dygtighed ledede hun ikke øvelserne, så alle måtte forbavses over, hvad hun i kort tid udrettede. Og så indtog hun tilmed med sin personlige elskværdighed alle deres hjerter, der fik nøjere med hende at gøre.« Det var jo altsammen godt og vel. Men det må tilføjes, at Trier selv havde det ikke minde besværligt i anledning af det forvovne skridt, han her havde taget. Han fik anonyme breve, nogle med gode råd, andre med vrede ord, forestillende ham det skrækkelige i det nye, og hvad det kunde føre til. Venner rådede ham til for skolens skyld at lade det fare, ja karlene på gården truede endog med at rejse, hvis kvindegymnastik blev indført! — Brændende blev også spørgsmålet om dragten, — skulde bukserne være korte eller lange eller noget midt inellem? Det blev det sidste, (som et kompromis!) hvad der på billederne tager sig højst snurrigt ud. — Men de unge selv tog, som man kunde vente, ikke nær så højtidelig eller reserveret derpå. Der var den sommer 182 elever, og deraf var kun 4, som ikke deltog i gymnastiken, og trods alle vanskeligheder var den sommer også en stor oplevelse for den unge svenske lærerinde, ikke mindst, som det fremgår af hendes breve, på grund af den alvor og inderlighed, der var over arbejdet. Det lyder måske morsomt for os; men er meget oplysende, når hun et sted skriver: »Her er alle så besjælede af deres idéer, at det er meget mærkværdigt.«

Også næste sommer arbejdede hun på Vallekilde.

og da hun sommeren 1886 rejste til Askov, havde hun uddannet Triers unge, dygtige datter Ingeborg til sin efterfølger. I Askov havde hun, foruden eleverne, et lille hold, der blev uddannet til ledere, deriblandt *Ingeborg Schrøder*, som fra 1889, efter at være uddannet videre på centralinstituttet i Stockholm, overtog kvindegymnastiken på Askov højskole. — Hen på sommeren (1886) var der tale om, at frk. Høgstrøm ved en skyttefest i Ribe skulde vise lingsk gymnastik med et kvindeligt elevhold fra Askov højskole; det var *la Cour*, der havde fået den tanke, han mente, og med rette, at det vilde være et godt middel til at gøre den lingske gymnastik mere kendt. Men også her mødte fordommen overfor det nye, »nogle havde hittet på, at det var *ukvindeligt*«, skriver frk. Høgstrøm derom. Derimod fik hun lejlighed til at vise kvindegymnastik først for ca. 40 indbudte læger og gymnastikfolk fra skyttekredsene og siden — hen i august — for deltagerne i et lærermøde. Sally Høgstrøm havde således sat den kvindelige gymnastik igang både i øst og vest, men det var selvfølgelig af stor betydning, at hun begge steder havde fået arvtagere.

Det varede dog temmelig længe, før kvindegymnastiken ret kom igang ude i lankredsene. I Ribe amt er det kun spredte småhold i en ret lang årrække. Tallene foreligger først fra 1907, da var der 518 kvindegymnaster i amtet. 1912 var der 608, 1917 726, 1922 843, 1925 939, 1928 1251. Man ser det bemærkelsesværdige, at da kvindegymnastiken først er igang, så er dens fremgang langt mere støt og stadig end mændenes. Dette er antagelig tilfældet overalt, men måske Ribe Amt også hører til de forreste på kvindegymnastikens område. Det måtte selvfølgelig betyde endel, også for landkredsene, at Askov højskole havde et par så ihærdige og

dygtige ledere som Ingeborg Appel og Jørgen Kirkebjerg. Ialfald ses det af tallene fra Silkeborgfesten 1908, at Ribe amt stiller med omtrent dobbelt så mange kvindegymnaster, som de andre 9 hold i gennemsnit, nemlig 76, og trods det store tal formår de dog at hævde sig som nr. 3.

Jørgen Kirkebjergs betydning som gymnastiklærer kommer selvfølgelig først og fremst Askov højskole til gode. Men også for gymnastiken i Ribe amt kom han i årenes løb til at betyde ikke så lidt. I den første halve snes år mest ved delingsføreruddannelse ved kursus, siden, da han blev assistent hos gymnastikinspektøren, kom han selv mere omkring i kredsene, til opvisninger, instruktionskursus o. lign. Han forstod ved sådanne lejligheder, som alle, der har kendt ham, vil mindes, ret *af opmuntre*, og hans besøg var derfor altid både til glæde og nytte. Så kom der jo gerne tilsidst en historie eller to, som han kunde fortælle med mesterskab. — Men iøvrigt vilde Kirkebjerg ikke have nogen ros for sit arbejde. Skulde nogen roses, da nævnte han altid la Cour. Og jo også med megen ret. Uden ham havde »stylvten« næppe fået meget ud af deres tur til Lund, og da man kom hjem, var det bestandig ham, der så smukt og grundigt kunde fremhæve den nye gymnastiks ideelle grundlag, og det var utvivlsomt for en stor del hans værk, når der i årene derefter kom så god gang både i skydning og gymnastik i Ribe amt, ja han havde sin store del i fremgangen for hele landet.

De to forstod at løse hver sin del af opgaven. Vi vil takke dem begge og ære deres minde.

Folkeminder i Ribe Amt.

Af August F. Schmidt.

For Lokalhistorikere er det af Betydning at være fortrolig med den Egns Folkeminder, som de har taget til Opgave at skildre. Ja, der bør i ethvert større Arbejde om et Sogn være fyldige Oplysninger om dets gammeldags Folkeliv, om Bondearbejder, Bygninger, Fester, Højtider, Stedsagn, Folketro m. m. Store Mængder af Folkeminder fra alle Danmarks Egne er indsamlede, men der er naturligvis langt igen, inden man tør sige, at det meste Folkemindestof er optegnet og bevaret for Eftertiden. Lokalhistorikere kan udføre en virkelig betydningsfuld kulturhistorisk Gerning ved at indsamle de endnu af gamle Mennesker erindrede få Rester af det Almuelev, der nu for stedse er forsvundet.

I den i 1904 oprettede *Dansk Folkemindesamling* (Kgl. Bibliotek, København K.) findes der et meget stort, *utrykt* Stof af Folkeminder fra alle Landets Egne. *Ribe Amt* er også vel repræsenteret her, men dog ikke i så høj Grad som ønskeligt. Der findes i dette *Arkiv Optegnelser fra ethvert Sogn i Ribe Amt med Undtagelse af følgende tre Sogne: Næsbybjerg Sogn (Skads Herred), Hjarup Sogn (Anst Herred) og Vejrup Sogn (Gørding Herred).*

Det var i høj Grad ønskeligt, om der også kunde blive optegnet Folkeminder fra disse Sogne til Opbevaring i Dansk Folkemindesamlings Arkiv.

Fra det største Antal af Sogne i Ribe Amt er det kun ganske få Optegnelser af Folkeminder, der havs, så der er i Virkeligheden endnu et stort Indsamlingsarbejde at gøre på dette Område. Af de Sogne, der haves mange utrykte Optegnelser fra, kan nævnes: *Øisgod* (bliver benyttet af *Salomon Frifelt* i hans endnu uudgivne Bog om Ølgodegnens Bondekultur), *Nordby*, *Sønderho*, *Grene*, *Vorbasse* (deriblandt Prof. *P. S. Vigs* Hyrdedrengerindringer, delvis benyttede i min Bog: *Hyrdedreng og Hyrdeliv* 1926), *Bække* (bliver benyttet i den endnu uudgivne Bog om Bække Sogn), *Anst* (også i *Svend Grundtvigs* Samling i DFS. 16 og DFS. 1906/7/8: Ordsamlinger; jfr. *H. Grüner Nielsen*: *Vore ældste Folke* kedanse 1917, 56), *Skanderup*, *Folding*, *Vejen*, *Darum* (jfr. *P. J. Nielsen*: *Fra Darum Sogn* 1927), *Jærnved*, *Farup* og *Manø*.

Der findes slet ikke så få trykte Folkeminder fra Ribe Amt. Således har *Evald Tang Kristensen* (1843—1929) på sine Indsamlingsrejser rundt i Amtet optegnet meget og fortrinligt Stof, der for Hovedpartens Vedkommende findes trykt rundt omkring i hans mange Bøger, især i *Danske Sagn I—VII* (1892—1901); ny Række 1928 ff. (Woels Forlag), hvoraf tre Bind er udkommet, da dette skrives. Manuskriptet til de øvrige endnu uudgivne Bind er tilgængelig for Forskningen i Dansk Folkemindesamling. Endvidere findes der mange Folkeminder fra Ribe Amt i hans Bøger: *Jysk Almueliv I—VI* (1891—94), samme Værks Tillægsbind I—VI (1900—1905), i *Jyske Folkeminder I—XIII* (1871—1897) m. fl. Til *Danske Sagn* og *Jysk Almueliv* er udførlige Registre over Person- og Stednavne samt en Fortegnelse over Meddelere, hvorfor man meget let kan finde, hvad der i disse Hovedværker er fra Ribe Amt. I *Evald Tang Kristensens* vældige Memoireværk: *Minder og Oplevel-*

ser I—IV (1923—1928) gør han udførlig Rede for sine Indsamlingsrejser, også i Ribe Amt, hvorfor det er meget praktisk ud af Minder og Oplevelser at opnotere hans Rejseruter i Ribe Amt. Man kan af disse Ruter om trent skønne, hvor han har mest Stof fra. Overhovedet kan enhver, der sysler med Folkeminder, ikke vel undvære Evald Tang Kristensens Minder og Oplevelser.

Man må erindre, at Stoffet i E. Tang Kristensens Bøger slet ikke er bearbejdet. Det findes optegnet, som han har hørt det fortalt af sine Meddelere. Anderledes er det i *H. F. Feilbergs* Bøger. Der er det af E. T. Kristensen og af Feilberg m. fl. indsamlede Folkemindemateriale heldig bearbejdet, så vi bl. a. fra Feilbergs Hånd har fået den bedste Skildring af dansk Almueliv, som overhovedet eksisterer. Og denne klassiske Skildring: *Dansk Bondeliv*, som det i Mands Minde førtes, navnlig i Vestjylland I—II (1889, 1899; tredje Udg. 1922) er nøje knyttet til Ribe Amt, idet Hovedparten af Værkets Indhold hidrører fra Egnen mellem Ribe og Esbjerg. H. F. Feilberg var som bekendt Præst i *Darum* 1876—1892. Tidligere (1869—1876) var Feilberg Præst i *Brørup* Sogn og fra denne Tid stammer hans første Fremstilling af Bondekultur i Ribe Amt, nemlig Afhandlingen: *Almuens Sæd og Skik i Egnen mellem Kolding og Ribe* (i Nordisk Månedsskrift 1872). Feilbergs Folkelivsarbejder har fået mange Efterfølgere, omhandlende forskellige Egnes Almuekultur (se f. Eks. »Danmarks Folkeminder«s Skrift-række 1908 ff.).

Fra Ribe Amt haves der, i Forhold til flere andre Amter, slet ikke så få — mest mindre — Skildringer af gammeldags Folkeliv, Tro, Industri, Skikke m. v. En hel Del af disse Arbejder, især fra Amtets Østeregn, er anført i min Bog: *Skanderup Sogn 1926—28*, 170 f., som jeg her tillader mig at henvise til. Folkloristiske

Bidrag af forskellig Art findes også i Sognehistorier som *H. K. Kristensen: Lunde Sogn* (1923), *L. S. Jespersens: Fra Starup Sogn* (1920—22), *P. J. Nielsens: Fra Darum Sogn* samt i de mange Bidrag til forskellige Sognes Historie, som findes i *Fra Ribe Amt 1903 ff.*, f. Eks. i Årgangene 1905 (*Vilslev*), 1908 (*Darum*), 1909 (*Jedsted og Hillerup*), 1910 (*Jerne og Skæds*), 1911 (*Jandrup og Billum*), 1913 (*Sneum og Tjæreborg, Anst*), 1914—15 (*Jerne*), 1915 (*Hodde og Tistrup, Vorbasse [Fitting]*), 1916 (*Ho-Oxby*), 1917 (*Veerst, Bryndum*), 1918—19 (*Varde og Hjerting*), 1919 (*Fanø*), 1920 (*Alslev*), 1925 (*Jerne, Vester Vedsted*),¹⁾ 1928 (*Manø*), 1929 (*Lejrskov*).

Af Arbejder, der omhandler særlige kulturelle Forhold Ribe Amt vedrørende, skal nævnes de vigtigste. *Andreas G. Jensen: Jydepotten* (1924), et fortræffeligt Arbejde, der giver grundige Oplysninger om vort Lands ældste Håndværk, Pottfabrikationen, som i Vardeegnen var en overordentlig betydelig Næringsvej for »Pottetkoner« og »Pottemænd«. — Andre industrielle Talenter fra Vardeegnen: *Salt- og Stivelsesindustrien i forrige Århundrede* og *Høleer fra Kvie* er afhandlede af *J. Olsen* (Fra Ribe Amt 1905) og *H. P. H. Novrup* (Fra Ribe Amt 1915).²⁾ *Brændevinsbrændingen i Vestjylland* har *Søren Alkærsig* skrevet instruktivt om i *Fra Ribe Amt 1924* (jfr. *Alkærsigs Afhandling: På Jagt efter Brændevinstøj* smst. 1905). — Den gammeldags Form for Fiskeri på Vesterhavet er med Omhu og Sagkundskab skildret af *Torben Klinting* i *Fiskerne ved Ny-*

¹⁾ Om sit Barndomsliv i V. Vedsted Præstegård har *H. F. Feilberg* skrevet en såre skøn og omfangsrig Skildring i »Sønderjydske Aarbøger«, 1897, 165—216.

²⁾ Men langt bedst i: *N. Kristensen, Pedersborg: Hølemedningen i Vestjylland. Varde 1923.*

mindegab (1927). Forfatteren redegør for Fiskeriet som det dreves i Årene 1865—70, og som det fortsattes til Århundredets Slutning, da Besejlingsforholdene, det engelske og tyske Trawlfiskeri og Kutterfiskeriets Opblomstring i Esbjerg samt flere andre medbestemmende Årsager tvang vore Fiskere til at holde op med Fiskeri på gammeldags Maner.

H. Grüner Nielsens lærde, men meget underholdende Bøger: Vore ældste Folkedanse, Langdans og Polskdans (1917) og *Folkelig Vals* (1920) bringer mange Oplysninger fra Ribe Amt, især fra Fanø og Manø.

Smugleriet ved Kongeåen er udførligt skildret i P. Eliassens store Arbejde: Kongeåen eller den gamle Grænse I—II (1925—26) og i flere større Afhandlinger af *Søren Alkærsig* (i Saml. t. j. Hist. og Top. 3. Rk., IV og i *Fra Ribe Amt* 1905, 1907, 1909, 1911). *Jesper Madsens Bog: Studehandelens Historie i Danmark* (1908) indeholder også Bidrag til Kongeågrænsens Historie. Madsens Afsnit om Smugleri er dog helt og holdent bygget på Undersøgelser af Alkærsig.

Mere specielle Emner som: *Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage* af *Johannes Tholle*, *Helligkilder* samt *Sagn og Tro knyttet til Sten* findes der Arbejder om i *Fra Ribe Amt* 1926, 1927, 1928.

En Række Afhandlinger af større eller mindre Betydning for den almindelige Historie, fremkomne i *Fra Ribe Amt*, er samlet af S. Alkærsig i *Årbogen* for 1928, 5 f. Forøvrigt henvises til *Chr. Heilskovs: Historisk-topografisk Tidsskrift-Index* for Ribe Amt (FRA. 1921), *Traps Danmark* (4. Udg.) VIII 1928 og *Svend Thomsens: Danske blandede Tidsskrifter 1853—1912* (1928) og *Erichsens og Krarups: Dansk historisk Bibliografi*.

Ovenstående kortfattede Oversigt kan måske være til Nytte for en og anden Lokalhistoriker, der har sær-

lig Interesse for Folkeminder. Samtidig skulde den indeholde en Opfordring til de interesserede om, imens Tid er, at optegne Folkeminder, som bedes sendt til Dansk Folkemindesamling, hvorfra Optegnelsespapier sendes på Forlangende.

Af en Fanøskippers Skibsjournal 1809.

Af *N. M. Kromann*, Esbjerg.

I Danmarks Krig med Englænderne 1807—14 var Fanøboerne fritaget for at gøre Tjeneste ved Hær og Flaade mod at afgive det nødvendige Mandskab til Kystmilitsen hjemme paa Øen og dermed følgende Vagt-tjeneste samt at overføre Levnedsmidler til Norge fra Ringkjøbing, Hjerting og Ribe. I denne Fart deltog Øens samtlige Skibe, som almindeligt kaldtes at være »sat i Requisition«. Sejladsen foregik ikke alene i Sommermaanederne, men ogsaa i de stormfulde Efteraars- og vinterhaarde Maaneder. Mangelen paa Fødevarer af alle Slags var i Norge stor, og Regeringen skyndte sig paa med Eksporten og udsatte Præmier for hurtig Sejlads. Om Vinteren var Faren for Opbringelse af Fjenden ikke saa stor, som i den øvrige Del af Aarct, men til Gengæld var Rejsen mere besværlig og farefuld paa Grund af Ishindringer, der var ret betydelige i samtlige Krigsaar, men Præmien fristede Skipperne, der have nogenlunde gode Skibe, til at gøre Turen.

Hvor besværlig saadan Vinterfart kunde være, faar man et Begreb om ved at læse Udtoget af Skipper Søren Nielsen Møllers Skibsjournal, saaledes som han ved sin Søprotest paa Fanø Birketing har fremlagt den, og som gives nedenfor.

Journal

holdt paa Sluppen »Bodil Marie«, 12 $\frac{1}{2}$ L., ført af Søren Nielsen Møller af Sønderho, befragtet af Waage & Co., Altona til her i Sønderho Havn at indlade en Ladning Korn og Fødevarer for samme at udføre til Norge.

Skibet hægt og dægt, forsynet med dobbelt Presenning over Luger, Mast og Pumpe.

Paa Rejsen passerede da som følger:

Fra den 10. til 24. November (1808) gjorde vi Skibet klart til at tage imod Lasten, men der kom intet før den 24de. Modtog da noget Rug, godt Vejr.

25. og 26. passerede intet.

27. Vinden N.O., blæste haardt, fik tvende Baadladninger Rug ind den Dag.

28. stille Vejr. Fik da ligeledes to Ladninger ind.

29. Østlig Vind med Snefog og Vinter.

30. ligesaa Vinter og tyk Luft, saa intet kunde udrettes.

1. Decbr. Frost og Vinter lige haardt, saa Skibet maatte lægges til Land for Drivis.

2. laa Skibet med sine Ankere paa Land.

3. fik vi Tøluft med Regn, bragte da igen Skibet paa Strømmen.

4. og 5. dito, ventede paa Lastens Komme.

6. Vinden nordlig, fik den Dag 130 Tdr. Rug ind.

7. Vinden nordlig, blæste en Storm til Natten og gik til Østen og med haard Frost.

9. og 10. laa Skibet stille ved Land, da ingen Forandring var at se.

11. og 12. forandrede Vinden sig, løb vestlig og sydlig, men kunde dog ikke for Is lægge ud paa Strømmen.

13. var Vinden S.S.O., godt Vejr, bragte da igen vore Ankere ud paa Strømmen og fik Skibet ud om Aftenen Kl. 10 $\frac{1}{2}$ ibt.

14. var Vinden sydlig og fik da Hans I. Møllers Pramladning ind, som bestod af 85 Tdr. og 5 Skpr. Rug og Peder N. Degns Ladning, som bestod af 70 Tdr. og 1 Skp. do. Da dette var forrettet, blev Dybet fuld af Drivis, saa tæt, at vi kunde ingen Anker forsætte, saaledes laa vi dog fast til Kl. 10 om Morgen, da satte Isen saa stærkt an, at Ankeret af og til gik med.

15. og 16. var Vinden omløbende med bestandig Drivis, som dog ingen videre Skade foraarsagede.

17. var Vinden S.S.V. og det blæste haardt. Om Middagen tog Vinden endnu mere til, og Isen satte fra os. Vi hivede da ind paa Touget af alle Kræfter for at faa Skibet i rum Flode. Ankeret gik nogle Gange med, men holdt dog omsider, saa at Skibet Kl. 2 $\frac{1}{2}$ slet laa fri for Stød og Arbejden paa Strømmen, saaledes laa vi en Time, men da man ansaa fornøden at faa et Anker bragt til Dybet og ligge fri for Stød paa den haarde Grund, fik man 5 Mand fra Land til Hjælp, som man akkorderede med og skulde de have 3 Mark (Kr. 1.60) hver for Ankeret og Touget at udbringe. De to første Gange mislykkedes det, med det 3. Forsøg gik det an, og de fik Ankeret ud. Vi havde sat vor Jager til under dette Arbejde for derved at skære desto bedre ud under Varpningen, men da samme skulde bjerges, tog den saadan Slag, at den ganske blæste ud af Ligen og blæste bort. Derefter blev Toug og Anker vel forset med Klædning og alt indenbords, som var i Uorden tilrettelagt og de fremmede Folk ilandsat o. s. f. Læns Pumpe.

18. blæste det meget stærkt af en O.S.O. med Vinter og haard Frost. Laa ganske tæt indefrossen i Drivis, saa Skib og Ladning laa i øjensynlig Fare for Forlis. Kl. 9 havde vi formaaet 7 Mand, unge og søerfarne Folk, til at drage ud med os for at se, om der ikke kunde blive Raad til at naa Skibet for at bjerge det til Land,

men det blev ugørligt for os. Kl. 11 blev der atter gjort Forsøg paa ved bemeldte Folk og Baade at komme om Bord, men vilde ej lykkes. Saa ventede vi til paa Stilstrøm Kl. 2¹/₂ slet, da kom de endelig ud om Bord med megen Besværlighed og fik Ankeret op. Nu gjaldt det at faa Land fat; man gjorde al den Aabning i Isen med Midler som optænkes kunde. Med Kabbeltov og Pertline fik vi Skibet trukket i Land Kl. 5¹/₂ slet, men baade Kabbeltov og Pertline maatte derved kappes. Saaledes fik man da Skibet af den Fare op til Landsiden og alle Ankere sat paa Land og Skibet stiv oprunden. Læns med Pumpen; men Skibet var i en meget ubekvem Tilstand og saa tyk tilfrossen med Is, at der stedse maatte arbejdes til Bekvemmelighed. De fremmede Folk, som var sat i Akkord, blev sat i Land o.s.v..

19. Vinden omløbende.

20. Vinden N.O. og paa fuld Flod, fik Skibet et godt Stykke højere op paa Land og fik tilspigret nogle Deller uden paa for at afværge Skade af Isgang.

21. passerede intet, 22. var Vinden Østen, og befandt at de paa Skibet fastspigrede Deller var af Isgang alt bortrevet.

23. til Aarets Udgang laa Skibet nogenlunde godt i det stadige Vintervejr, dog maatte man bestandig ise derved. Skibet befandtes stedse tæt.

Fra 1. Januar til 13. i Aaret 1809 laa Skib og Ladning godt roligt og stille, men den Dag kom Isen saa haardt ansættende, at den opskød og næsten skjulte Skibet, der dog ingen Skade tog.

14. og 15. var Vinden østlig, og vi arbejdede af alle Kræfter for at faa den opbrudte Is bort, saa at Skibet kunde ligge frit.

Fra 16. til 30. mest med østlige Vinde, stærk Frost og Snefog, laa roligt og Intet passerede.

31. Jan. Vinden var vestlig og stormende, vi isede med Skibet fra Morgen og til Middag mest muligt, men Kl. 1 henimod Højvande med overordentlig Flod, veg Isen fra Landsiden, som medtog 5 i Havnen liggende Skibe og førte dem bort, uagtet de med bedste Tove og Ankere var forsynet. Vor Kabbeltov sprang og medtog Klysbakken og Kransbjelkerne, dernæst brækkede Armen paa den daglige Anker, og da Ebbestrømmen tog til, førte den os med sig ad Søen til og satte os op paa en Udsand sønden for Fanø. Der udstod Skibet meget af den ansættende Is, indtil Vandet faldt af.

Imod Aften kom Baade med Folk fra Land og blev fordelt til alle Skibene; vi fik 3 Mand ombord og straks blev et Anker udsat for at hive Skibet flot; men det gav saa liden Flod, at ingen Udkomst var muligt. Folkene blev om Bord til om Natten Kl. 4. Imidlertid stødte Skibet saa uhørligt haardt, at man næppe kunde staa fast paa Dækket. Skibet blev straks læk. Nu kunde ikke mere udrettes den Nat.

1. Februar. Vinden S.V. med godt Vejr. Straks kom en Baad til os fra Land med 6 Mand udi, men endnu kunde man intet udrette, da Skibet ikke blev flot, hvorfor det halve Mandskab gik i Land til Natten for at faa anordnet Anstalter til at losse næste Dag paa een eller anden Maade. Straks efter Solens Nedgang begyndte det at storme af S.V. og Kommissionæren Hr. Peder Thomsen anordnede en Baad ud til os med 6 Mand udi, som nogle Gange var undervejs, men for medelst Is mislykkedes Turene. Kom endelig med os gen Møje Kl. 10 om Aftenen, og straks blev et Anker og Tov udbragt til Dybs.

Ved Midnatstid paa halv Flod begyndte Skibet jo længere jo haardere at støde, og Pumpen maatte bestandig gaa. Søer og Brændingen gik bestandig over

Skibet hen. Kl. 3 om Natten blev det flot, men Ankeret sprang nogle Gange. Vi mærkede nu, at Skibet avancerede, og vi satte i Hast Sejlene til for destobedre at skære af Grunden, og da vi mærkede, at Sejlene kunde tvinge Skibet, kappede vi Tovet, da ingen Raad var til at faa den indhivet; baksede siden med Sejlene, een op og en anden ned, fordi Roret ej var hængt og kom derved et Stykke nærmere ind paa Landet; men da vi ej kunde undgaa en anden Sandbanke, maatte vi lade Pligtankeret falde, som i disse Brændinger og stærke Strømninger besværligt vilde lade sig stoppe. Hver Mand greb derfor til et andet løbende Tovværk til at sno omkring Tovet og stoppe med, hvoraf en Del derved blev spoleret. Der laa vi nu i Isen, længere Tid kunde ikke afbies for ved Floden at kunne faa Landet fat, fik saa Ankeret igen, men stødte derved haardt paa 9 Fod Vand. Da der nu befandtes en Aabning i Isen til Land, baksede vi Skibet saaledes med Sejlene, at vi kom ind næsten til Fanøs sydøstlige Hjørne Kl. 4, der satte vi igen Skibet fast i Isen og lod gaa Ankeret; stoppede dog Isen lykkelig igennem nogle Timer under Ebben, men det kom haard an paa Skibet, Anker og Tov.

2. var Vinden af en stiv Kuling af en V.S.V., og da Isen mindskedes, hængte vi allerførst Roret paa, dernæst hivedes Ankeret op og sejlede nu ind i det sønderste Leje i Havnen ved Sønderho, hvor vi satte Anker og Tov i Land og vandt op saa højt vi kunde.

3. Vinden sydlig, fik Skibet noget højere op til Land igennem Isen, og videre kunde ej udrettes den Dag.

4. Vinden vestlig. Den Dag havde vi 10 Mand for at ise og at komme til at losse, og hvornæst Hr. Peder Thomsen foranstaltede Losning med 6 Vogne og med bemeldte 10 Mand lossedes $73\frac{1}{2}$ Td. Rug i Land.

5. var Vinden østlig med Snefog og kunde intet udrette.

6. Vinden ligesaa. Losningen blev fortsat af alle Kræfter med 10 Mand og 5 Vogne og lossede 165 $\frac{1}{2}$ Td. tør Rug, 60 Ottinger og 5 Fjerdinger Smør.

7. Snefog, kunde intet losse.

8. Vinden østlig med Frost og Vinter, vi lossede med samme Folkehold og Vogne og fik ud 200 Tdr. tør Rug.

9. Vind og Frost den samme. Udlossede da med bemeldte Folkehjælp 132 Tdr. Rug, hvoraf befandt^s 73 Tdr. vaad og beskadiget, som i aparte Pakrum blev bortlagt for hastig at blive bortsolgt.

10. og 11. Samme Frost. Vinden sydlig, har bestandig iset ved Skibet og faet det op gennem Isbrygen, og Gud ske Lov for saavidt beskærmet.

Sønderho, 13. Febr. 1809.

Sonnich Madsen,
Styrmand.

Jens Outzen Pedersen,
Matros.

Hedernes Opdyrkningshistorie.

I årbog 1928 blev der gjort opmærksom på, at det er på tide, hvis vi vil vide noget reelt om de gamle hedeopdyrkeres kampe og besvær, deres sejre og nederlag, at vi får dem til at fortælle og skrive op. — I årbog 1929 findes en »indledning« til en sådan opdyrkningshistorie. Den sluttede med et spørgeskema, som, så snart det var trykt, blev sendt til alle de tillidsmænd, som kunde tænkes at skaffe sådant stof, som her var tale om.

I det følgende er nu gengivet nogle af de indkomne beretninger, nogle skrevet af tillidsmænd, andre af hedeopdyrkerne selv, — i sidste tilfælde er den som oftest noget omarbejdet for at få alt på rette plads og at undgå gentagelser, men ikke meget. Som man kunde vente, holder beretningerne sig ikke strængt til opgaven, og det er de ikke blevet ringere af. Når undtages den sidste (fra Knoldeflod), omhandler de alle den opdyrkning, som i den nævnte »indledning« er kaldt *den organiske*, d.v.s. at de nye ejendomme vokser ud fra de gamle, opdyrkingen foregår altså ikke på bar bund. Eksempler på dette sidste er dog delvis beretningen om Morten Mortensen, Hodde, og flere af den slags er velkommen, thi her sættes for alvor udholdenhed og dygtighed på prøve. Kristen Damm i Tobøl har taget sig for at fortælle om den nytte, man havde af heden i sin

naturtilstand. Også dette har stor Interesse, og hvis en og anden her har noget at føje til, så er det meget velkommen.

Det har været overvejet, om de indkomne beretninger skulde sammenarbejdes til en helhed, eller de skulde frem efterhånden som de kom ind, omtrent i sin oprindelige form. Det sidste er bleven anset for det bedste, ialfald i øjeblikket. Når en årrække er gået, og der foreligger et rigt udvalg af sådanne småstykker, så kan måske en eller anden give os et samlet billede.

Redaktionen.

Kristen Damm, Tobøl i Føvling, fortæller om, hvordan man søgte at udnytte heden, mens den lå hen i sin naturtilstand.

I min Barndom sidst i 60'erne laa der en stor Hede-flade i Kalvslund og Hjortlund Sogne, den strakte sig vestpaa fra Vejen, der gaar fra Villebøl efter Kalvslund, syd for Villebøl Bæk, Steens, Hjortlund ind til Hede-gaard ved Ribe-Varde Landevej, jeg antager, der laa ca. 100 Tdr. Land i Hede til hver Gaard i ovennævnte Byer.

Naar man vandrede over de vidtstrakte, øde Hede-flader, var der ingen Afveksling uden de mange, dybe Hulveje, der næsten alle pegede i Retning efter Ribe med Udgangspunkt fra Villebøl, hvor der i gammel Tid har været Gennemkjørsel gennem Kongeaaen med en Spang for gaaende, (hvoraf Resterne endnu ses), det vil sige, naar der var Lavvande i Foraar og Sommertiden; om Efteraaret og Vinteren, naar der var Højvande, var Færdselen henvist til Gredstebro eller Foldingbro, navnlig for Beboerne fra Føvling og Holsted Sogne. Det er ad disse gamle Hulveje, vore Forfædre har færdedes med deres tarvelige Lunstikkevogne. Udbyttet, Hederne

gav, var ikke stort, men efter den Tids Forhold, hvor man var henvist til at hjælpe sig med sit eget, havde Heden dog ikke saa lidt Betydning.

Tidlig om Foraaret, før Foraarsarbejdet begyndte, skulde der graves Tørv, de skulde helst være tynde med ikke for meget Sand i, naar Foraarssæden var lagt, blev de hjemkørt i Tørveladen eller Stakke ved Gaarden, og det var ikke saa faa Læs, der skulde til, da det var Hedetorven, der brugtes saa godt som hele Aaret paa slaaget løse — enkelte Steder i Fællesdrift, — blev de den aabne Skorsten og om Vinteren i Bilæggerovnen.

Om Efteraaret efter Indavling, naar Kreaturerne var gerne om Morgenen drevet i Heden, hvor de ikke forsmaaede den dugvaade, grønne, blomstrende Lyng, ja, Hyrdedrengene forsmaaede heller ikke Revlingerne (Sortebær), hvad Munden udviste.

Efter Indbinding af Kreaturerne omkring November-tide, blev Faarene slaaget løse og drevet sammen i store Flokke, hvor Heden saa var deres væsentlige Tilholdssted hele Vinteren. Da det saa først i 70erne tog Fart med Opdyrkning af Heden, saa blev Løsgang af Faarene indskrænket og enhver maatte til at holde paa sit eget.

Lyngen havde heller ikke saa lidt Betydning som Foder; efter at Kreaturerne var sat paa Stald, kom Lyngleen igang paa Heden og flere Læs Lyng blev i Vinterens Løb hjemkørt og sat i Stak ved Gaarden, det skulde helst være den friske, grønne Toplyng, hvoraf Kreaturerne i Reglen fik en Gift om Aftenen til Afrøgt, man var sikker paa om Morgenen, at Lyngen var for-tæret, hvorimod Halmen godt kunde vrages.

Desuden brugtes ogsaa en Del Lyng til Bagning, det var den lange Lyng, der blev plukket og bundet i Knippe, Husmoderen var kjendt med, hvormange Knipper der skulde til for at drive »den sorte Mand« af Ba-

gerovnen. Der blev ogsaa af enkelte Smaakaarsfolk lavet Koste og Karskrupper af Revlingeris, som de saa gik omkring med og solgte, man kjendte ikke andre den Gang. Det viste sig under Krigen, at vi maatte tilbage igjen til Revlingerisen som Kostemateriale.

Man ser heraf, at vore Forfædre med deres Nøjsomhed har draget Nytte af Heden. Nu er Heden opdyrket, og hvor før de gamle Hulveje gik, staar nu frodig Korn og Græsmarker, omgivet af Granplantninger, hvor man før ved Gaarde og Huse saa Kaalgaarde med høje Jorddiger og nogle forkrøblede Hyld, der er nu smukke Haver med Frugttræer og Læplantninger.

Iver Mogensen, Kragelund, Bække.

Iver Mogensen er født 1. Juli 1848 i Søgaard, Donslund By, Hejnsvig Sogn, hvor Faderen boede. I Hjemmet, som var ret velstillet, var der 7 Børn. I 1874 fik I. M. Jord til en Gaard i Heden paa Faderens Mark, 102 Tdr. Land + 2 Tdr. L. Kær. Kun en halv Snæs Tdr. Ld. var opdyrket og lige saa meget var overgravet og Hedetørvene var brugt dels til »Pottetørv«, (thi i umiddelbar Nærhed boede endnu dengang flere Potteskoner) og dels til Asketørv. Faderen gravede hvert Aar 300 Læs Hedetørv til Askebrænding; dette lyder jo urimeligt, men der er ingen Grund til at anse det for urigtigt. Skønt der i Hedens Opdyrkningshistorie intet positivt kan fremdrages fra Bække Sogn, kan det dog bestemt siges, at ret store Arealer her er overgravet paa nævnte Maade. Ja flere Steder er Mørjorden fuldstændig forsvundet og det hvide Sand kommet frem. Der var flere Maader at brænde Asketørv paa. Nogle satte dem mod hinanden to og to i en lang Række, andre satte dem i Tuer, som spredtes i et opløjet Hedestykke, naar der var god Ild i dem.

Efter en saadan Gødskning saae Iver Mogensen Rug og Boghvede, der gav god Afgrøde.

Bygningen, en Vinkelbygning paa 14 Fag, opførtes af hjemmebrændte Sten og tækkedes dels med Lyng, dels med Straa ved Faderens Hjælp og paa hans Bekostning, den blev takseret til 1400 Rd., hvoraf I. M. skulde betale 600. De 800 Rd. blev fradraget som Arvelod.

2 Stude og 3 Køer, 8 Faar, en Plov og en Harve (alt meget daarligt) fik I. M. med hjemmefra.

Mergel til Jorden toges ved Fødegaarden. I Løbet af 33 Aar opdyrkedes ca. 50 Tdr. Land (4 Agre om Aaret) og Besætningen forøgedes til 15 Kreaturer, 5—6 Faar og 2 Heste.

John Kvist.

Anders Thomsen, født i Gilbjerg, Hejnsvig sogn, 14. nov. 1834, fortæller i 1929 om sin hedeopdyrkning.

Faderens gård i Gilbjerg var oprindelig c. 500 tdr. l. Alligevel købte han 300 tdr. l. til, men prisen var også kun godt 1 krone pr. td. l. Denne købesum (320 kr.), fik han noget efter for de 100 tdr. l., så nu havde han de 200 tdr. l. for intet. — I 6—7 års alderen begyndte Anders at hjælpe til, først som gåsheyrde og siden som fårheyrde og røgter. 16 år gl. kom han til at tjene på Fyn, først på Glorup, siden på Ravnholt. Det var grev Moltke paa Glorup, som dengang ejede Skødebjerggård, der gerne vilde have nogle folk fra den egn, og forvalteren her fik da bl. a. fat i Anders. Han og to andre drenge gik på deres ben til Glorup. Skønt han nu tilbragte sin bedste ungdom, 6—7 år, på Fyn, så var det alligevel hjemegnen, der drog ham, da han selv skulde have fat. I 1858, 24 år gl., fik han af sin fødegård 300 tdr. land, men deraf var kun 3 tdr. l. opdyrket, resten

lå i hede og endel i mose. — Delvis var det hans arvepart. Han skulde give sine to brødre hver 300 rd., de blev indført som pant i ejendommen. Endvidere lidt aftægt in natura til sine forældre, bl. a. skulde han fodre og græsse 8 får med yngel. I samme køb fik han fra hjemmet en ko, to stude, nogle og tyve får, en gammel hjulplov, en harve, en gammel vogn og nogle mindre redskaber, samt det nødvendige indbo. — Henne ved Egtved købte han et gammelt stuehus og hovedsagelig af dette opførtes i bindingsværk et hus på 8 fag, som indeholdt 2 små stuer, et lille kokken, en lille tærskelo og resten var til dyrene. I den ene stue blev lagt bræddegulv, og dette var, foruden i skolestuen i Hejnsvig, i mange år det eneste bræddegulv i sognet.

Og så gik Anders Thomsen løs på heden med sine to stude og sin gamle hjulplov. Det gik langsomt, men det var man vant til dengang. De første par år kunde han da heller ikke engang vinterfodre den smule besætning, han havde. Heldigvis havde han ikke langt til *mergel*, som han havde ret til at hente på en nabogrund, c. 200 læs årlig kørte han på jorden, men det var så også al den »kunstgødning«, den fik, og af den naturlige gødning kunde der jo heller ikke blive meget. Som *første afgrøde* på den rå jord såedes *boghvede* og samme efterår *rug*, dette skifte blev gentaget endnu engang, derefter *havre*, og så fik jorden lov at »hvile« i nogle år, dog uden græsudlæg. De kær- og mosejorder, der kunde dyrkes, lod man ilden gå over i det tidlige forår, så blev jorden pløjet og besæet med *spergel*, oftest flere år i rad. Af byg dyrkedes ikke mere, end der skulde bruges til malt. Kartofler kun i ringe udstrækning, da de endnu ikke var i almindelig brug i den daglige kost og heller ikke videre agtede til foderbrug.

Når en mark påny blev taget ind til korn, blev den

delt mellem boghvede og byg. Derefter fulgte rug tre år i træk, hvorefter marken igen fik lov at gro sammen og ligge hen til græsning (den smule, der kunde blive) i indtil 15 år. — Af rug avlede man sjældent mere, end til brødkorn og udsæd, og da heller ikke de andre kornsorter gav mere end til eget brug, så havde man den gang og på de egne så at sige ingen indtægt af kornsalg. Kørestudene kunde give en ret god indtægt, idet man solgte dem på Vorbasse marked om efteråret og købte et par små »åringer« i stedet, disse var jo billigere at fodre, og penge blev der også tilovers; men det førte med sig, at man ofte måtte »vænne« et par stude hvert forår. Foruden studehandelen gav også *smørsalg* en smule penge, men det regnedes for godt, om man kunde sælge et lispund årlig pr. ko. Får og svin opdrættedes slet ikke til salg.

Da indtægterne altså var bittesmå, så var der heller ikke råd til store udgifter, — de nødvendigste ting var *jærn* og *salt*, de måtte og skulde skaffes, selv om det kneb. Desuden lidt kaffe og kandis til festlige lejligheder og en smule krydderi, især peber. — Men de hjemlige produkter kunde også nok give føden, sådan som man nu var vant til den. I Anders Thomsens hjem, hvor der var en halv snes daglige personer, slagtede man hvert efterår 12 får, og siden et stort svin, som oftest også en ko. Dertil kom så et stort læs fisk, som man hvert forår hentede ved Vesterhavet og selv gjorde ren og tørrede og saltede. Dette var en ældgammel skik, der strakte sig langt øst på, — endog fra Randbøl sogn hentede man fisk ved »havet« (Vesterhavet).

I løbet af 14 år fik Anders Th. 50 tdr. l. opdyrket, og besætningen var øget til 2 heste, 2 stude, 6 køer og 20—30 får. En stor hjælp var det, at hans kone (de blev gift 1859), bragte ham en medgift på 600 rd., mange

penge dengang og jo altså nok til udbetaling af brødrenes arvepart. Endvidere lånte han af en mand i sognet 500 rd. til driftskapital. Der var jo ingen pengeinstitutter af nogen slags dengang.

I 1871 solgte Anders Th. ejendommen. Der blev ingenting udstykket i hans tid, men nu (1929) er den bleven til fem ejendomme, hvoraf de tre er ret store gårde. På hans fødegårds jord er nu ialt 11 ejendomme.

I 1877 flyttede A. T. til Store Dalgård, eller Gråsten, som den dengang kaldtes, på Bække mark. Den var ikke god at tage til. Bygningerne var omtrent faldet ned, kun to fag var nogenlunde beboelige. I det ene logerede, i et fast sengested, en ged som eneste repræsentant for besætning. Men Anders Thomsen fik gaarden i stil igen, og det blev hans og hans families hjem, lige til han i 1916 afstod den til en af sine sønner, Hans Thomsen, som nu ejer Skødegaard, og hos hvem den gamle mand nu (1929) har sit ophold.

S. Alkærsig og John Kvist.

Morten Mortensen, Hodde.

I Hodde Sogn har der været og er endnu flere Plantningsmænd og Hedeopdyrkere. Her skal fortælles lidt om en af de nulevende, Morten Mortensen, kaldet Morten Snedker (Navnet har han faaet efter sit Haandværk,, thi han er nemlig Murer og Snedker; i ældre Tid var det almindeligt, at en Murer ogsaa lærte Tømrers haandværket, saa kunde han jo selv opføre Bygninger), der er født den 6. Dec. 1851 i Firhøje i Thorstrup Sogn og lærte Haandværket hos Kr. Poulsen, Øse. Da han var bleven gift med en Pige Ane fra Hee, købte han, 30 Aar gl., en Ejendom i Hodde, syd for By og Aa. Den var ikke stor, ca. 10 Tdr. Ld., det halve deraf var Hede, saa han nok kunde faa Tid at bruge Murske og Sav.

Heden fik han dog opdyrket og Ejendommen betydelig forbedret, men efter 8 Aars Forløb mistede han sin Hustru, sin Hjælper ved Landbruget, hvorfor han solgte Ejendommen for udelukkende at passe sit Haandværk. De havde fire Sønner. To af dem rejste til Udlandet, hvor de kom med i Verdenskrigen paa engelsk Side. Den ene faldt i Frankrig og den anden i Belgien. En af dem var ugift og M. M. modtog hans Efterladenskab og 468 Kr., der var opsparet Lønning. Den tredie Søn, der tjente paa Buddegaard, druknede ved Badning i Varde Aa. Den fjerde er Centralbestyrer og Sogneraadsmlem i Darum. Da M. M. havde solgt Ejendommen, købte han en Byggegrund i Hodde By af Kroejer John Jensen, og der opførte han et Hus, tidsmæssigt og smukt. Han giftede sig igen, men efter 8 Aars Forløb mistede han sin anden Kone. En Søn i andet Ægteskab lærte Smedehaandværket og rejste, 19 Aar gl., til Amerika. Han skrev hjem, da han var kommen derover, men siden har de ikke hørt fra ham. Derefter solgte M. M. Huset i Hodde By til Smed Kr. Jonassen fra Nørholm (nu Gaardejer i Hessel) og købte et Bolsted paa Tistrup søndre Hede, hvor han virkede som Landmand og som Murer og Tømrer. Han giftede sig for tredie Gang, men dette Ægteskab varede kun et Aar, saa døde hans Hustru Margrethe i Barselseng sammen med hendes Nyfødte. M. M. var ikke nogen Enspændernatur, han giftede sig straks igen, for fjerde og vel nok sidste Gang. Det var med en Søster til Margrethe. Morten og Lone er de to, der har gjort en betydelig Indsats i Opdyrkningens Tjeneste, og det er ogsaa bleven paaskønnet fra flere Sjder. I Aaret 1912, da Morten var 61 Aar, byttede han deres Ejendom i Tistrup med en Hedeparcel ud fra Hodde Præstegaard, stor 31 Tdr. Ld., og de byttede »lige op«, thi der var fast Laan paa

Ejendommen. Her tog M. M. fat med frisk Mod og med et glimrende Humør, der har kunnet holde ogsaa op i den høje Alder. Han byggede straks et »Knæhus«, der blev tækket med Lyng, thi den var der jo nok af, og indrettede sig der. En Ko fik de, og den blev der ogsaa Plads til. Et smukt Stuehus, tidsmæssigt som i Hodde By, blev opført. Han lavede selv Cementsten til Huset og udførte alt selv. M. lejede Trækraft i de første Aar, og det gik ikke saa rask med Opdyrkningen af Heden, noget af den laveste Del — der var noget ujævn — planerede han med Skovl. I 1915 begyndte Mergeltransporten fra Galtho og den var meget kærkommen for Hedebonden. Han har faaet paakørt sin Jord derfra ialt 124 Fv. Mergel = 4 Fv. .pr. Td. Ld. — To Heste, en »Islænder« og en »Russer«, blev købt, og nu gik det rask fremad med at faa Heden »brækket« og faa Mergel paakørt. Den laveste Del af Heden blev pløjet dybt, hvorimod den højere og mere sandede Del blev tyndpløjet første Gang. Jorden er af god Beskaffenhed, en Del deraf med Lerunderlag, lidt Mose er der, men den er vel snart kastet op i Klyne, og saa skal den ogsaa holde for. Det sidste Stykke Hede er vendt, efter at Lyngen er sveden af (1929) og kan paaføres Mergel til næste Aar. I 1920 købtes der en Lade til Nedbrydning i Krarup, af den opførtes der en Stald, og der blev Plads til flere Kreaturer og Svin. I 1926 byggedes der en Lade og Stalden forlængedes, thi der skulde skaffes Plads til den forøgede Avl og større Kohold. Der er nu Plads til ca. 25 Kreaturer, 3 Heste og mange Svin. »Islænderen« er solgt og 2 jyske Heste har optaget Pladsen ved »Russeren«s Side. For Fuldstændigheds Skyld skal tilføjes, at der holdes en Mængde Fjerkræ: Høns, Gæs og Kalkuner. Gaarden er smukt beliggende, lidt syd for Krarup-Hoddeskov Kommunevej og har til nærmeste

Nabo ca. 700 Meter. Vest for Stuehuset er der anlagt $\frac{1}{2}$ Td. Ld. til Have, og Beplantningen der er allerede i god Vækst. Læbælter af Naaetræer findes omkring Gaarden, ligesom der er plantet Gran i Markskellene. For en halv Snes Aar siden købtes der 4 Tdr. Ld. Eng, beliggende ved Varde Aa, og den bliver overrislet med Vand fra Hessel-Hoddeskov Engvandingskanal. Selv om det er imod M. M.'s Regel at stifte Gæld, kunde det dog ikke undgaas, ny Bygninger, Forøgelse af Besætning og Kob af Mergel og Eng, tager Penge, og derfor maatte han ty til Kreditforeningen, hvor der nu staar 8000 Kr., men saa har han til Gengæld en opdyrket Hedeparcel, der nok skal give sine Renter med Afdrag i Aarene, der kommer. Gennem Aars møjsommeligt Arbejde er Hedeopdyrkeren hjulpet frem af gode og stadig stigende Konjunkturer, thi Pengemidler var smaa den Gang, Morten og Lone begyndte deres samfundsnyttige Opgave: at forvandle Hede til frugtbar Agerjord. Der nævnedes før, at M. M.'s Arbejde i Opdyrkning af Hede blev paaskønnet fra flere Sider, ja M. M. blev tilkendt og modtog fra »Hedebruget« for nogle Aar siden en Paaskønnelsesgave: 800 Kr. kontant. Nu er Morten Snedker en gammel Mand, men han har to Sønner, der trolig hjælper til i Bedriften, ligesom en Datter hjælper Lone, naar hun ikke er ude hos fremmede; men der er tit Bud efter dem, thi de kan og vil tage fat ligesom de Gamle.

Naar man besøger Morten og Lone, træffer man ægte jydsk Gæstfrihed, og kommer man rigtig »i Snak« med den nu 78aarige Mand, opdager man ret hurtigt, at han er en godt oplyst Bonde, der er godt hjemme i næsten alle Forhold. Han er en Mand, der har udført et samfundsnyttigt Arbejde, en Hedeopdyrkers tit strænge og opslidende Arbejde, og derfor ærer vi ham.

Chr. Madsen, Hodde.

En gammel hedeopdyrker i V. Nebel fortæller om selve opdyrkningen af heden:

Jeg har i dette arbejde haft lejlighed til at bruge en af de gamle *hjulplove*, vi havde nemlig en i mit hjem. — Vi havde altid tre heste forspændt. Hvor utroligt det end lyder for nutidsmennesker, så lavede ploven et fortrinligt arbejde; man må nemlig huske på, at opdyrkningen foregik på en hel anden måde end nu for tiden. Når heden var »brækket« (pløjet) en 3—4 tom. dybt, så blev den liggende urørt mindst et år, for at lyngdækket ret kunde rådne. Næste gang blev den så pløjet godt dyb. Den lå så atter en god tid for at blive udluftet, hvorefter mergelen blev påkørt. Som regel fik den så derefter to pløjninger, inden den blev tilsået.

Den første udsæd var gerne rug, men sommetider også kartofler. I enkelte tilfælde, hvor heden var af god kvalitet, kunde der også sås havre.

Det kunde i mange tilfælde være strængt arbejde at opdyrke hede, men når man så efter års forløb så frugterne, så opvejede det besværet mange gange.

Chr. N. Christensen.

Andreas Jørgensen, Lifstrup, V. Nebel.

Omkring 1840 var der her i Lifstrup og omliggende egne en ret stor tilvirkning af jydepotter, som var en god støtte for den tids simple landbrug, ja i nogle hjem var det næsten hovednæringsvej. Der fandtes flere steder her i byen potteler, men særlig var der på matr. nr. 4 en fælles lergrav, hvorfra man hentede ler i flere miles omkreds; det var en særlig ren og fin blåler. Det var jo kvindernes bestilling at fabrikere potterne. Leret blev æltet med de bare ben, gerne på lergulvet i storstuen, det var strængt arbejde, når det skulde udføres omhyggeligt.

Når potterne var helt færdige, blev de læsset på en vogn med »lejrer«, som kunde tage en mængde, og så blev de kørt til Varde, Hjerting eller Strandby og solgt til handelsmænd, som sejlede rundt ved Fyns og Jyllands kyster med dem.

Ved en sådan lejlighed blev der brugt noget rigeligt af brændevin, og det kunde føre til ulykke. Min faders stedfader kom ulykkelig af dage ved på en sådan tur fra Strandby og hjem at falde af vognen. — Min fader, Jørgen Nielsen, fik da gården overdraget af sin moder, og han gjorde ved den lejlighed sig selv det løfte, at han ingen pølse vilde drikke, og at han vilde nedlægge pottestuen, — det sidste, fordi hans lyst stod til landbruget, og han vilde sætte al kraft ind derpaa. Det første løfte holdt han også, men da både hans moder og min moder var dygtige pottetekoner, så kunde det andet ikke overholdes, men det blev dog efterhaanden ikke til stort mere end til eget brug.

Gården, som min fader overtog, var på 324 tdl. l. med 2 heste og 11 kreaturer. Deraf var dog 59 tdr. l. udlejet og blev siden solgt. 30 tdr. l. var opdyrket, meget høj og tør agerjord af den slags, som man i gamle dage mest holdt sig til. Så var der 5 tdr. l. eng, og resten var hede og mose, og endelig var der en lille lavvandet sø på 10—11 tdr. l.

Min fader opdyrkede nu i de følgende år 20 tdr. l. af den lavere jord ligesom også søen blev udgrøftet og efterhaanden forvandlet til eng. Til pløjningen havde han jo altså et par heste, men redskabet var en af de gamle træpløve, dog tildels beslået med jærn. Det var husflidsarbejde og *selerne* ligeledes. De var lavet ganske som »studetøjet«, — en halspude, lavet af siv fra Alslev molledam, og et par seletræer, (anbragt foran puden), hvori hammelrebene var gjort fast, og en tømme. — Det

var så heldigt, at der var mergel på ejendommen, så den behøvede man ikke at spare på. Min fader brugte mest at så havre i den nybrudte jord, så længe det vilde gro, så blev den lagt ud i en længere årrække, men uden gødning eller græsfrø.

I 1858—60 byggede fader en firelænget gård, den kostede ikke store summer, da vi næsten selv gjorde alt arbejdet. Stenene brændte vi selv et par år før, taget lavede vi også selv. Tømmeret måtte købes. Derefter begyndte vi at mergle også den gamle agerjord, og den gav nu godt udbytte, når året var nogenlunde fugtigt, men et tørt år kun dårligt. — Ved den tid gav en af mine brødre sig ind under landhusholdningsselskabet i 3 år, og da han kom hjem, drænede vi de 20 tdr. l. nysopdyrket jord, som var noget fugtig.

Efterhånden stiftede mine brødre selv hjem, den sidste i 1880. Selv overtog jeg min fædrengård i 1884 med 2 heste og 28 kreaturer. Ved den tid begyndte vi at få korn og foderstoffer fra Rusland til meget lave priser, og det hjalp meget på de gødningsfattige egne. Også kunstgødning begyndte nu at blive kendt, og det havde god virkning, især på den lave jord. Den udtørrede sø gav vel en høafgrøde, men da jeg gav den thømasslagge og kainit, blev avlen meget bedre.

Men det var først, da mine egne sønner selv vilde have hjem, at det ret blev til noget med hedeopdyrkingen. I 1910 byggede vi den første gård, som min ældste søn overtog. Vi anskaffede ved den lejlighed en maskine til cementsten, som har været os til megen gavn, ligesom iøvrigt så meget som muligt ved bygningen af de nye ejendomme udførtes ved egen hjælp. I 1916 byggede vi den anden gård, som blev overdraget til den næstældste. Men derefter umuliggjorde verdenskrigen, med dens indskrænkning af alt, videre fremgang, og bør-

nene tog så ud at tjene, også for at se andre forhold. — I 1924 byggede vi den tredje gård og i 1925 den fjerde, de blev afstået til to sønner. Der er mange vanskelige heder ved en sådan udstykning, bl. a. vejforholdene. Det er ikke alle naboer, der er forstående og imødekommende, skønt disse nye veje er til deres egen fordel. Men det er lykkelig overvunden, og der er offentlig vej til hver gård.

Der er altså nu 5 gårde istedetfor en, hver på 51—57 tdr. land. Desuden byggede jeg i 1927 et mindre hjem til min kone og mig og afstod derefter den gamle gård til en femte søn. Vi kan sige, at vi har haft lykken med os, og vi bor nu på vore gamle dage midt iblandt vore børn; en datter er gift i nabolaget, den yngste er husbestyrerinde hos sin yngste broder. Men modgang og sorg har vi også kendt. I 1910 døde vor ældste datter, og i 1923 døde vor ældste søn bort fra sit gode hjem uden nogen forudgående sygdom. To år efter giftede enken sig igen med en anden af vore sønner.

I de år, vi rigtig tog fat i heden, var der flere gårdmænd, der sagde til mig, at de aldrig vilde have deres børn til at bo på heden. De er imidlertid siden kommen til en anden anskuelse og er selv igang med opdyrkningen. Til min store glæde vil Lifstrup hede, mange hundrede tønder land, i en nærmere fremtid være forvandet til bølgende kornmarker og pæne, nye hjem til gavn for vort fædreland og først og fremmest for ejerne selv. Men det må ske i sparsommelighed og med arbejdsomhed.

Et Blad af den jyske Hedes Opdyrkningshistorie.

Af pens. Lærer H. P. H. Novrup, Alslev.

Grimstrup Sogn er et langstrakt Sogn fra Sydøst mod Nordvest. I den nordvestlige Del ligger Byen

Rousthoje, hvortil i fordums Dage hørte umaadelige Mose- og Hedestrækninger, som strakte sig ind mod Varde Bys, Varde Landsogns og Næsbjerg Sogns Jorder, saa det yderste Punkt af Grimstrup Sogn kun fandtes 6 Kilometer fra Varde. Den store Mose kaldtes Ulvemosen, og i den fandtes fortrinlig Tørvejord, som Beboerne udnyttede til Klynekastning. Klynene kørtes til Varde, som hovedsagelig blev forsynet med Brændsel fra Ulvemosen, dog blev der ogsaa leveret en Del paa Varde Havneplads, hvorfra de udskibedes til Fanø.

Alleryderst ved Sogneskillet fandtes en Hedestrækning med nogle Smaasøer, de saakaldte Flodsteder, hvis Vand delvis udtørredes om Sommeren. I dette Sognes hjørne findes nu en lille By, der bærer Navnet *Knoldesflod*. Navnet har vel nok sin Oprindelse fra disse Flodsteder. For hundrede Aar siden var her ganske øde, ikke et Hus fandtes her, ikke et Menneske færdedes her, kun en enlig Jæger søgte herud engang imellem, da der her var et Fristed for vilde Dyr og Fugle.

Den ret kraftige Lyng tydede paa, at Jordens Undergrund var god, den nærliggende Gellerup Lund og Egepurrerne paa Varde Sønderhede tillige med Rester af Træer og Trærødder i Moserne tydede paa, at der forhen har staaet Skov paa disse Egne. Muldjorden er god, selvom den de fleste Steder er noget tynd, under Mulden findes et Lag hvidt Sand med et magert Lerunderlag, hist og her er der mindre Mergellejer og Tørvejord, der yder gode, sorte Klyne.

Her begyndte et Hedeopdyrkningsarbejde for omtrent 100 Aar siden, ikke en Opdyrkning ud fra bestaaende Landejendomme, men af Nybyggere, der begyndte paa den nøgne Hede, fattige Folk, men flittige og nøjsomme Folk, der sled Dag ud og Dag ind, Aar efter Aar, trodsende alle Genvordigheder, som det ensomme

og slidsomme Liv førte med sig. Nogle opgav det hele efter en Tids Forløb, andre holdt ud, trods Nød og Savn, og nu er her en lille By med gode Bygninger og veldyrkede Marker, der ikke staar tilbage for de omlyggende Byer. Her er nedlagt et stort Arbejde og en Udholdenhed, der næppe staar tilbage for, hvad Pionererne i Amerika har udrettet. De Tider er forbi, da Omegnens Beboere nærmest betragtede Knoldeflod som et foragtet Sted; Knoldeflod har allerede i mange Aar haft en stabil Befolkning, der ikke i nogen Maade staar tilbage.

Da de fleste Ejendomme i Knoldeflod har selvstændig Matrikul, maa de være købte og udstykkede før 1844, da vi fik den sidste Matrikul; nu er der kun en Parcel tilbage under Roushøje; flere af de fattige Nybyggere maatte dog nøjes med at hyre en Hedelod, men nu er de alle Selvejere. Det første, Nybyggerne maatte tænke paa, var at faa opført en Bolig, nogle nøjedes med en Jordhytte, andre fik et lille Hus opført af nogle simple Sager, som de fik fat paa hist og her, og ikke faa maatte nøjes delvis med Sader (tykke Jordtørv) i Stedet for Mursten, Taget var selvfølgelig Lyng. Beboelseslejligheden bestod flere Steder kun af et Rum, og Indboet var yderst tarveligt, et Sted havde de en indmuret, omvendt Grubekedel i Stedet for Kakkelovn, et andet Sted bestod Sengestedet af en Fjæl, der var sat paa Kant paa selve Gulvet, der i Reglen bestod af stampet Ler. Det næste, Nybyggerne maatte tage fat paa, var Opbrækningen af Heden; men de manglede Trækkraft og havde ikke Raad til at leje til Pløjning. Da de enten var Haandværkere eller Daglejere, formaaede de nogle af Gaardmændene i Roushøje og Skonager, for hvem de arbejdede, at pløje et Bed engang imellem. Paa den Maade vilde det tage lang Tid med at faa Heden bræk-

ket; men lidt til lidt bliver jo til noget, og saa kom de da saa vidt, at de fik en Ko og et Par Stude, det hjalp; men alligevel hengik der et halvt Hundrede Aar, inden der rigtig kom Fart i Opdyrkingen. En virkningsfuld Faktor i saa Henseende blev Muligheden af at skaffe sig Kunstgødning, der i den første Tid var ganske ukendt, derimod var det kendt, at for at faa den opdyrkede Hede til at yde noget, var det nødvendigt at paaføre Mergel, vel var der Mergellejer, men det var ikke saa let en Sag at faa Mergelen op, da den laa lidt langt nede, og Mergelgravene var saa vandrige, at det besværliggjorde Arbejdet, og selv om Mergelen var kommet op paa Brinken, var den dermed ikke kommen ud, hvor den skulde gøre Gavn. Derfor hændte det ogsaa nok, at de ikke fik Mergelen paaført i første Omgang. Man kunde nok faa at se, at baade Mand og Kone arbejdede Side om Side i Mergelgraven, og senere at den ene læssede Mergelvognen, mens den anden kørte Mergelen ud.

Disse Vanskeligheder blev selvfølgelig Aarsag til, at Jorderne fik altfor lidt Mergel i første Omgang.

For at faa Bygningerne mere anstændige, gav flere af Beboerne sig til at bygge Teglovne, hvori de brændte Mursten; baade Ler og Brændsel fandtes jo paa Stedet. Jordhytterne ¹⁾ forsvandt efterhaanden, som de styrtede sammen, Saderne erstattedes med Mursten, og bedre Bygninger afløste lidt efter lidt de oprindelige Hytter.

Der førte ikke en eneste ordentlig Vej til Knoldeflod, et Bælte af sideløbende Hedespor med dybe Huller i førte til Roushøje, og lidt efter lidt opstod der ogsaa Hedespor efter Varde. Vejen til Varde blev for ca. 30 Aar siden opkastet og istandsat, men i mange Aar maatte Knoldeflodfolkene køre deres Klyne og Lyng den 6 Kilometer lange Vej til Varde gennem nogle usle Hedespor, hvor man stadig var udsat for at vælte.

¹⁾ Endnu i Tresserne stod et Par Jordhytter.

Knoldeflod var i Tresserne kommen saa vidt, at der var 13 à 14 Ejendomme, i Grunden det samme Antal som nu. Paa den Tid opstod der Krav om at faa en Skole i Knoldeflod. Hid til havde Børnene maattet gaa til Rousthøje Skole, hvortil der var over en halv Mil; det kneb lidt, men 1865 lykkedes det, og den første Vinterlærer, Ib Søndergaard fra Omme, begyndte at holde Skole i en lejet Stue hos Laust Snedker. Men det varede omkring ved et halvt Hundrede Aar, før end der blev bygget Skole, snart var der lejet en Stue i et Hus og snart i et andet, som Forholdene bød sig, men ét havde de alle tilfælles: de var kun lidet passende til Skolestuer, i Reglen var det 2 Fags Stuer med fastspigrede Vinduer, som ikke kunde lukkes op, der kunde altsaa ikke luftes ud uden gennem Yderdøren. Kakkellovnen var der ofte daarlig Træk i, saa Stuen blev fyldt med Røg. Børnene jagedes saa ud, og Yderdøren sloges op paa vid Gab, indtil det blev muligt at aande derinde. I de første Aar var Skolestuen med fornøden Brændsel udlejet for 30 Kr. pr. Vinter, senere steg Huslejen til 35 Kr., og for den Betaling havde Chr. Christoffersen Skolestuen i sit Hjem i 18 Aar. At 30 Kr. ogsaa var Penge, syntes en Mand, der kaldtes Fynboen, og da han havde en Stue, der efter hans Skøn var egnet til Skolestue, tilbød han sin Stue, men det vakte Modstand hos de andre Beboere. Han vilde alligevel sætte sin Villie igennem og tilbød Stuen gratis, men heller ikke det hjalp, da Beboerne erklærede, at saa vilde de ikke lade deres Børn søge Skolen, og saa maatte Fynboen give tabt. For nogle Aar siden blev der bygget en Skole med et Værelse til Læreren, og Vinterskolen blev forandret til Biskole med en Lærer saavel Vinter som Sommer.

En Vinterlærer fra Firserne skriver følgende om Knoldeflod: »Det var ene Husmandshjem, og Beboerne

dannede som en lille Verden for sig selv, de havde Ord for at være stridbare og ikke behagelige at omgaas, men det kan jeg ikke sande, jeg blev altid modtaget med Venlighed og blev bedt med til deres Gilder. Skolen var et almindeligt Beboelseshus, gammelt og næsten faldsfærdigt, med Lergulv, hvori der var et stort Hul, et Bord med en Bænk ved hver Side, en stor Kakkellovn, hvori der fyredes med Lyng og Hedetørv, det røg undertiden, saa det var en Gru. Der var et Børnetal fra 10—12, men det var rare Børn. Der kom aldrig hverken Præst eller Skolekommission, man arbejdede saa rart trygt, sikker paa, at man aldrig blev nøjlet af sine Foresatte. Til Eksamen om Foraaret stillede Børn og Lærer i Rousthøje Skole.« Børneantallet i Skolen har siden været over 20. Noget af en Begivenhed for Knoldeflod var det, da den første Hest kom til Byen. Engang i Firserne var der et Par Mænd, der magtede at købe sig hver en Hest, og som Tiderne gik traadte Hestene i Studenes Sted.

Den første Nybygger hed Mathias Stork, der næst Niels Hansen og Søren Hansen (1843), i 1848 købte Peder Clausen fra Rousthøje sidstnævntes Hus, og af andre fra den første Tid kan nævnes Chr. Birk, der var Røsmager, og Laust Snedker, senere kom Hans Jakob, Niels Jokumsen, Christian Christoffersen og Chr. Markvardsen o. fl. Niels Hansen kaldtes i daglig Tale Niels Knoldeflod, og hans Efterkommere bor endnu paa Stedet. Hans Jakob kaldtes »Amtmanden«, han lavede Limer, Skrupper og Karbørster, som han gik rundt med og solgte, han fik sjælden det fornødne Brændsel bjærget om Sommeren, hvorfor han bjærgede Lyng om Vinteren, efterhaanden som de havde Brug derfor. Naar der var langvarigt Snelæg, plukkede han af Husets Lyngtag, saa Huset om Foraaret stod delvis ribbet for Tag. Peder

Clausen var Hjuler og gik omkring og gjorde Folks Vogne i Stand for en Dagløn af 66 Øre. Hans Kone hed Sivert Pedersdatter, hun havde i sine unge Dage lavet Jydepotter, og den Bestilling slog hun ogsaa ind paa, da de blev bosiddende i Knoldeflod. Potterne solgtes enten paa Varde Torv eller til Fanøskipperne. Engang købte Peder Clausen en gammel Helmis, og med den kørte han omkring i Egnen og solgte Potter. Ellers gik han paa Dagleje, gravede Tørv paa Heden og kastede Klyne i Mosen eller gravede Mergel op i Skonager. Naar han ikke havde Rug til Brød, tog han en Pose og gik ud til Gaardmændene i de omliggende Byer for at købe en Skæppe Rug eller to. I de nyopdyrkede Hedeagre sættes blegrøde Kartofler, der var meget eftertragtede i Varde, dem blev der solgt en Del af om Efteraaret, men de kunde ogsaa bruges til at faa en Skilling i Hænde, naar der var særlig Trang. Om Sommeren lod Peder Clausen i saa Tilfælde sine Børn, en Dreng og en Pige, gaa til Torvs i Varde, hver med en lille Pose Kartofler. Naar Peder Clausen ikke havde eller kunde skaffe Rug til Brød, gik han ud paa Heden og slog en Rumpel Lyng, som blev kørt til Varde og afhændet til en Bager, der betalte med Brød. Til visse Tider kørte han undertiden 2 Læs Lyng om Dagen til Varde, mens han var borte med det første Læs, slog hans Kone det andet Læs. Et Læs Lyng sættes til 4 Kr., og Peder Clausen kunde somme Tider ikke aftage saa mange Rugbrød, men saa handlede han omkring med Købmænd og Haandværkere saaledes, at han fik de Varer, han trængte til, og saa maatte de andre gøre sig betalt ved at hente Brød hos Bagerne. Saaledes kunde man dengang handle uden rede Penge. Mens Børnene gik til Rousthøje Skole, hændte det nok, at Sivert ikke havde Smør i Huset, hun hittede saa paa at bage Pande-

kager, der ved Hjælp af Meldyppelse klistredes paa Brødet, saa Børnene da ikke gik til Skole med tørt Brød.

Ved Auktionen over Dødsboet efter P. Clausen solgtes Ejendommen 1888 for 1000 Kr. til Christian Christoffersen. Huset var næsten faldefærdigt, Jorderne bestod af 7—8 Tdr. L. opdyrket Land og 32 Tdr. L. Hede og Mose. Han og hans Kone Bodil Marie Jensen var unge Folk, der ikke var bange for at tage fat. Lidt tjente han som Daglejer, men store Ting kunde det ikke blive til, da han foruden Kosten kun fik 50 Øre i Dageløn om Vinteren. Mergelarbejde betaltes dog med 1 à 1½ Kr. I nogle Aar var han ansat som Amtsvejmænd; men Lønnen var saa ussel, at den kun kunde beløbe sig til 66 Øre om Dagen paa egen Kost. Men Mand og Kone hjalpes trolig ad, selv i Mergelgraven, og det bar fremad, den nyopdyrkede Hede fik paaført den nødvendige Mergel, Ager lagdes til Ager, en gammel Hest til 75 Kr. købtes, den blev senere erstattet af et Par ældre Russere; og Besætningen voksede. For at skaffe sig lidt kontante Penge, slog han Lyng paa de Arealer, der skulde brækkes. Lyngen blev kørt til Varde og afhændet enten til Bagerne, der betalte med Brød, eller ogsaa til Fanøskipperne, der betalte 4 Kr. i klingende Mønt for Læsset. Da der var god Afsæt paa Mursten, brændtes i flere Aar flere Ovnfuld Sten om Aaret. For faa Aar siden afhændede Chr. Christoffersen sin Ejendom til sin Datter og Svigersøn, Hans Bendtsen. Stuehuset er ikke ganske nyt, men Stald og Lade er ny og moderne indrettet, og her staar nu 12 velnærede Køer og lige saa mange Ungkreaturer.

Et Liv i Arbejde, der har baaret rig Frugt!

Fra Lindknud Sogn.

Efter Opfordring vil jeg skrive lidt om Opdyrkning af Hede i Lindknud Sogn, men da jeg er født i

Okslund og den væsentligste Del af min Levetid har boet der, vil jeg i det følgende nærmest omtale denne By. Men Opdyrkningen af Heden er vel nærmest foregaaet samtidig og paa samme Maade over hele Sognet eller Egnen deromkring.

Naar der skal fortælles om Hedens Opdyrkning, er man nødsaget til at tage Mærglingen eller Kalkningen med, uden dette var Arbejdet med Heden om ikke umuligt, saa dog temmelig haabløst.

Okslund ligger i den nordre Side af Sognet, og grænser mod Nord ind til Høllund Aa. Aaen danner Grænsen mellem Lindknud og Vorbasse Sogne. Langs Aaen var der paa den søndre Side et Engdrag, paa sine Steder meget smal, der hørte til Okslund.

Okslunds samlede Jordtilliggende er ca. 2000 Tdr. Land. Okslund var oprindelig en lille, vist ret gammel By paa ialt 5 Gaarde eller Ejendomme, med fælles Drift indtil Aar 1787, da Jorderne blev delte eller udstykkede, medens Udstykningen eller Delingen af Engen først skete 1802.

Byens Jorder blev i 1787 delt mellem de 5 Ejendomme, der laa i Byen, saaledes at Ejendommene laa i et Hjørne af Jorderne, der derved blev bredere, efterhaanden som man fjernede sig fra Byen. Jeg vil anføre Ejendommene med Nr. efter Matr. Nr. 1, ca. 420 Tdr. Land, hvoraf det meste var Hede. I 1787 ejedes Gaarden af en Mand ved Navn Søren Christensen, senere kom som Ejere Povl Sørensen, Søren Poulsen, Povl Sørensen, senere Jens P. Sørensen. Ved 1916 gik den ud af Familiens Eje. Længere frem i Tiden blev Gaarden flyttet et Stykke ud i Marken, den gamle Gaard i Byen beholdt den gamle Mand som Aftægtsejendom med et Areal af ca. 130 Tdr. Land. Nu er der ialt 9 Ejendomme paa de 420 Tdr. Land.

Nr. 2, ca. 130 Tdr. Land, har været beboet af Mads Pedersen og Sønnen, Anders P. Madsen. Da sidstnævnte overtog Ejendommen ca. 1860, blev den flyttet ud i Marken, og der blev bygget Aftægtsejendom til Mads Pedersen med tilhørende 60 Tdr. Land, mest Hede. Nr. 3, ca. 430 Tdr. Land, var delt i 2 Stykker, een mod vest, ca. 70 Tdr. Land, en mod Øst, næsten udelukkende Hede, ca. 360 Tdr. Land. Gaarden kom i min Families Eje i 1797, da min Oldefader, Simon Nielsen, købte Gaarden, derefter kom Sønnen, Niels Simonsen, der beboede den indtil 1857. Der var 3 Sønner, Simon Nielsen og Peter Nielsen blev gift, og fik Ejendomme i Hovborg, begge velkendte paa Egnen. Niels Peter Nielsen fik i 1857 180 Tdr. Land af den østre Ende af Marken mod Øst, medens min Fader, Peter Chr. Thøgersen, og min Moder, Ellen Kirstine Nielsdatter, Datter af Niels Simonsen, fik den gamle Gaard med ca. 250 Tdr. Land. I 1893 blev der fraskilt 2 Ejendomme paa 80 og 40 Tdr. Land, min Fader havde den største indtil 1902, da jeg overtog Gaarden efter ham. I 1923 solgte jeg Gaarden til fremmede, efter at den havde været i Familien i ca. 126 Aar.

Nr. 4 har en Tid været i samme Familie som Nr. 1, nemlig Peter Poulsen, derefter en Datter og Svingersøn, Chresten Hansen, omkring 1880 gik den over til fremmede. Til Gaarden hørte ca. 190 Tdr. Land. Jorden var delt i 2 Lodder, Hovedlodden, hvori Gaarden ligger i et Hjørne, er meget kileformet og er ialt ca. 90 Tdr. Land, hvoraf ca. 25 Tdr. Land i mange Aar dannede et selvstændigt Brug, men Bygningerne er nu forsvunden. Den anden Del af Ejendommen, der ligger mod Øst, ca. 100 Tdr. Land, er nu delt i 3 Ejendomme.

Nr. 5. Her har alle Jorderne været samlede i et Stykke. Arealet var tilsammen ca. 320 Tdr. Land. Om-

kring Aarene 1800 ejedes Gaarden af en Mand ved Navn Thomas, vistnok Lauesen, med Tilnavn Tved, han havde 4 Sønner, der hver fik en Gaard i Okslund, de 3 har vist dengang delt Fødegaaarden, nemlig Lauge Thomsen, Hans Chr. Th. og Søren Th., den 4de Therkel Th. blev Ejer af Gaarden Tved i Okslund. Brødrenes Kendingsnavn var, for alles Vedkommende, Tved. Gaarden i Okslund er nu udstykket i 7 Landejendomme og en Kommuneskole.

Nr. 6. Damgaard, har et Tilliggende af ialt ca. 190 Tdr. Land, ligger mod Vest for Nr. 3, den benævnes ved Deling af Jorderne som Damm, senere Damgaard og ejedes omkring 1800 af Jeppe Olesen eller Jep Dam. En Søster til J. D. havde en lille Ejendom paa den sydøstlige Del af Lodden, en anden Søster boede paa en Ejendom fra Nr. 1. Jeppe Dam havde 2 Sønner, Ole og Christen Jepsen, Tilnavn Dam. Gaarden blev delt imellem dem med 60—70 Tdr. Land til hver. Men alle Ejendomme er forlængst gaaet over paa fremmede Hænder, ialt 4 Ejendomme. Nr. 7 er paa ca. 65 Tdr. Land. Gaarden ligger i Byen og er den under Nr. 1 nævnte Aftægtsejendom, der var paa ialt 110 Tdr. Land, men omkring 1875 blev der udstykekt en Ejendom paa 45 Tdr. Land. Nr. 8, Tved, er et langt, smalt Stykke Jord, langs Gildbjerg Skjel, ialt ca. 120 Tdr. Land. Therkel Tved delte Ejendommen mellem en Søn og en Datter, men Ejendommene, nu ialt 3, er forlængst gaaet over til fremmede Ejere.

Opdyrkning og Kultivering af Heden.

Omkring Aarene 1800 er det kun en lille Del af de ca. 2000 Tdr. Land, der har været opdyrket, maaske 3—400 Tdr. Land. Og saa vidt jeg efter de sparsomme Oplysninger jeg har faaet, kan skønne, er Hedeopdyrk-

ningen fra 1800 til 1850 gaaet meget smaat. Lyngen er en haardfør Plante, der er vanskelig at komme af med, selv om et Stykke blev bearbejdet efter alle Kunstens Regler, tilsaaet med Korn i flere Aar, for atter at blive udlagt som Græsjord, saa pippede Lyngen dog atter frem, og fik det Lov at blive liggende i en længere Aarsrække, blev det atter Hede.

Heden var heller ikke helt uden Værdi den Gang. Kreaturer og Faar blev drevet derud om Sommeren for at bjerge Føden, hvilket ogsaa kunde lade sig gøre, selv om det var tarveligt, en Del af den fine, blomstrende Lyng blev afhugget (slaaet) og bjerget hjem til Vinters føde for Kreaturer og Faar. Lyngen blev ogsaa benyttet til Strøelse for Svin, det fyldte i Møddingen, og til Tækning af Husene. Ligeledes til Opfyring af Bagerovnen. Der blev hentet Rævlingris til Koste, desuden groede der Tyttebær, Blaabær, paa lavere mosgroede Steder Tranbær o. s. v. Dette var altsammen ganske godt, men det gav jo ikke væsentlige Indtægter. Datidens Beboere blev ogsaa klar over, at den Del af deres Jord, der benyttedes som Driftsjord, ikke i Længden kunde yde Brugerne ret stort Udbytte, da den i sig selv var fattig paa Næringsstoffer. Og den Smule Gødning, Husdyrene producerede, kunde ikke række ret vidt. Kunstgødning kendtes ikke. For at raade Bod paa disse Mangler fandt man paa at hente Jord fra de ubenyttede Arealer (Heden) og bringe det ud paa de dyrkede Arealer. Her til brugtes følgende Fremgangsmaade: Man tog en dertil indrettet Spade (Tørvespade) og med den gravede man en ca. 2 Tommer tyk Tørv af Hedens Overflade, Lyng, Mos, Revlingeris + et tyndt Muldrag af Heden. Disse Tørv blev kørt hjem i Gaarden og sat paa Kant over hele Gaardspladsen i ca. $\frac{1}{2}$ Alens Tykkelse. De sad saa der et halvt til et helt Aar, man færdedes paa Plads

sen som sædvanlig, Kreaturer, Heste og Folk, og en Del Affald af forskellig Art blev smidt oven paa. Hen i Foraaret, naar man havde et Stykke Jord behandlet, blev dette Tørvelag kørt ud og spredt, og man saaede Byg. Ved denne Fremgangsmaade kunde der, efter de gamles Udsagn, avles en god Kjærv Byg. Men det har ogsaa vist sig, at Heden ved denne Afgravning har tabt meget af sin Værdi som Driftsjord. Det var store Arealer, der paa den Maade blev delvis ødelagt, og det er særlig de Arealer, der ligger nærmest Byen.

Der blev jo ogsaa gjort en Del Forsøg med Opdyrking af Hede, men disse Forsøg er, saa vidt man kan skønne, falden meget uheldig ud. Med de Redskaber, man dengang raadede over, var det jo meget besværligt at bringe et Stykke Hede i Kultur, saaledes at der kunde saas Korn. Naaede man endelig saa vidt, men atter lod det ligge ubenyttet hen, kom Lyngen snart igen, og tog Heden sit tilbage, saa kunde der begyndes forfra. Mærsgelen var jo ikke kendt dengang. Der blev ogsaa forsøgt med at tilføre Jorden Aske. Her var det atter Heden, der maatte holde for. Man gravede Tørv med en Spade som foran nævnt, først blev de vendt om med Lyngen nedad, og blev, naar de var tørret lidt, sat op paa Kant, to og to, senere sat i Ringe eller Stuger. Naar de var passende tørre, blev Tørvene brændt til Aske, og denne senere kørt ud paa Marken som Gødning eller Erstatning for Mærgel.

Mærgelgravning og Mærgling.

Hvorledes Mærgling af Jorderne blev opfundet, kender jeg ikke. En gammel Mand fortalte engang, at det skete ved Opgravning af Ler til at kline Husvæggene med. Man var derved uden at vide det kommen ned i Mærglen. Under Kørslen over Heden spildtes nogle Klat-

ter hist og her, hvor disse blev liggende, forsvandt Lyn-gen, der kom saa Græs, undertiden Kløver, derved var man bleven opmærksom paa, hvilken Værdi der fandtes i Mærgelen. Hvorledes man fandt Forskellen paa Ler og Mærgel ved jeg ikke, men saa langt jeg kan huske tilbage, brugte man en Syre, der kaldtes Skedevand, i en lille Flaske. Man forsøgte sig frem ved at smøre en Ubetydelighed paa Leret eller Mærgelen, kunde det saa bruse eller koge, ja, saa var det Mærgel, hvor god eller daarlig det var, hvor mange Procent Kalk, det indeholdt, blev ikke undersøgt, bare det var Mærgel, var man tilfreds.

Paa hvilket Tidspunkt, Mærgling begyndte i Okslund, ved jeg ikke bestemt, men jeg ved, at der blev gravet Mærgel i Aarene mellem 1855 og 1860, og at der fra dette Tidspunkt blev sat stor Kraft paa.

Pa diasse fattige, sandede Jorder var det vanskeligt at finde Mærgellejer, som kunde benyttes. Enten var der intet at finde, eller det laa saa dybt nede og Laget var saa tyndt, saa det blev for dyrt og for besværligt at faa arbejdet op.

Til at begynde med blev det meste gravet op paa lavtliggende Steder, i Kær, Enge og lignende. Paa de Steder var der som Regel kun fra $1\frac{1}{2}$ —3 Alen Rømmes jord, for det meste Sand, undertiden lidt Al. Til Gensgæld var Jorden gennemtrukket af Vand. Der kunde med Forsigtighed graves en Del Mærgel op af en Grav, naar det var i en tør Aarstid, og der var en Mand til at øse Vandet bort, men skulde der reddes en Del Mærgel, maatte der arbejdes hurtigt, ellers risikerede man, at Graven skød sammen eller fyldtes med Vand. Viste det sig, at der var Betingelser tilstede for en planmæssig og i økonomisk Henseende rentabel Mærgelgravning, maatte der først graves en Grøft fra Mærgellejet ud

mod en Aa, Bæk eller et andet lavt liggende Punkt i en saadan Dybde, at Vandet kunde ledes bort, helst lidt under Mærgelens Overflade. Naar disse Forberedelser var ordnede, kunde man tage fat paa Afrømningen. Af de første Grave maatte Rømmejorden bringes op paa Jordens Overflade, enten ved at smide det et Stykke fra Graven, for at det ikke skulde faa Brinken til at skride ned eller, som Regel, ved at transportere det bort paa Trillebør. Senere blev Rømmejorden smidt ned i Mærgelgraven. Naar et Stykke af Mærgellejet var af-rømmet, begyndte selve Mærgelgravningen. Graven var som Regel ca. 6 Alen paa hved Led. For at Arbejdet kunde gaa let og rask fra Haanden, skulde der være 3 à 4 Mand om det, 2 i Bunden, den ene oftest en Husmand, der arbejdede som Daglejer, og som maaske i Maaneder gik fra den ene Mærgelgrav i den anden. Han gravede Mærgelen løs, hans Medhjælper skovlede den op i et Lad, hvor en Mand stod og læssede det paa »Kretkoer«, den 4de trillede det saa videre paa Bræder op i Dyrge. Naar Arbejdet kunde gaa uden særlige Forstyrrelser eller Forhindringer, kom man i Løbet af et Par Dage saa dybt ned, at de ikke Bunden kunde smide det op til Manden paa Ladet, der blev saa afsat ca. $\frac{3}{4}$ Alen til et nyt Lad, og der skulde saa en Mand mere til. Det blev 5 Mand. Undertiden blev det nødvendigt yderligere at have een til at øse Vand, men dertil kunde maaske bruges en stor Dreng. En almindelig Gaardmand havde jo ikke saa mange Karle, og de var jo heller ikke, særlig paa den Tid, begejstret for at betale ret mange Penge ud til Daglejere, man søgte saa at klare sig paa anden Maade, man gik til sin Nabo og sagde, kan jeg ikke laane din Karl i 2—3—4 Dage til at grave Mærgel, saa kan du laane min igen, naar du skal grave. Det var jo ikke bare Leg at arbejde i en Mærgelgrav, det kunde

knibe haardt for en Del, særlig den første Dag og i Særdeleshed for de unge, der ikke var vant til den Slags. De tog ofte for overmodig fat, og dersom de, der var i Bunden, saa satte Tempoet lidt op, kunde det blive meget ubehageligt.

Det var jo ikke saa sjældent, at der kunde være lidt gammelt Nag, særlig imellem de unge Karle eller nogle af de arbejdende og saa kunde der blive Lejlighed til Hævn. Thi i en Mærgelgrav maatte enhver især holde sit Lad rent, blev det fyldt, saa han ikke kunde arbejde videre, saa maatte man standse Arbejdet, indtil han atter fik rent Bord. Men den paagældende havde jo lidt et stort Nederlag og var bleven til Spot og Grin for sine Medarbejdere, dette gav saa Anledning til, ved senere given Lejlighed, at hævne sig paa den eller de skyldige. Under Mærgelgravning var det almindeligt at faa Snapser til Maden, 2 à 3 pr. Mand ansaas for passende, men en Del af Arbejderne syntes undertiden, det var for lidt. For at raade Bod derpaa, købte de saa Brændevin i større Portioner for deres egne Penge; det skete saa, at en eller flere fik mere end de kunde taale, blev uarbejdsdygtig, ogsaa dette kunde give Anledning til at pønse paa Hævn, Æren er jo et fagert Træ.

Eftersom Tiden gik og Beboerne blev klar over Mærgelens store Værdi, blev der udført et meget stort og energisk Arbejde for at finde Mergel paa centrale Punkter paa de store Ejendomme for Transportens Skyld. Der blev gravet Huller og undersøgt ved Boring omkring paa Markerne, hvor der antoges at være en Mulighed; de fleste fandt ogsaa Mærgel, men mange Steder laa det saa langt nede, eller Lejet var kun et tyndt Lag, saa det for Arbejdets og Bekostningens Skyld maatte opgives. Andre Steder fandtes der Mærgellejer, hvor man kunde fortsætte Aar efter Aar. Der var jo

paa højere liggende Jorder et temmelig tykt Lag Rømmejord, fra 5 til 8 Alen, men man regnede med, at naar Mærgellejet var af samme Dybde eller Tykkelse som Rømmejorden, kunde det godt kaldes tilfredsstillende, dog vilde man helst have lidt dybere Mærgel end Rømmejord.

Ejeren af Matr. Nr. 5, Lauge Thomsen, fandt sidst i 50'erne et Mærgelleje omtrent midt i sin Jordlod, paa helt fladt Terræn. Der var 7—8 Alen Rømmejord, det meste godt, fast Ler. Af de første Par Grave maatte al Afrømningsjord trilles eller laddes op paa Overfladen for at skaffe Plads til at arbejde. Endvidere blev der gravet et langt Trilleskaar med en Stigning af ca. $\frac{1}{2}$ Alen for hver ca. 6 Alens Længde. I dette Skaar blev der lagt en Række Brædder, hvorpaa Hjulet af Trillebøren kunde gaa. Da alt dette var i Orden, kunde der begyndes paa Gravning af Mærgelen. Den var saa haard, at man næppe kunde grave den med Spade, man brugte som Regel en stor 2-grenet Greb. Grenene var af Jern, 1 Tomme i Firkant og belagt med Staaspidser, Skaftet skulde helst være af Egetræ, ca. 3" i Tværmaal, for at det ikke skulde knække, et saadant Redskab var meget tungt og klodset, saa der skulde en ret kraftig Karl til at betjene det. Manden skulde staa paa Greben med en Fod paa hver Side af Skaftet og træde skiftevis med Benene, for at hans hele Vægt skiftevis kunde hvile paa en Tand ad Gangen. Naar Mærgelgravningen begyndte, var de ca. 8 Alen under Jordoverfladen, et Lad var lagt ca. $1\frac{1}{2}$ Alen under Børenes Staaplads, der var 2 Mand i Bunden, en paa Ladet og en til at trille det op og lægge det i Dyng. Graven var som Regel stor, fra 7—9 Alen paa hved Led, for hver $4\frac{1}{4}$ Alen lagdes nyt Lad, indtil de naaede Bunden af Mærgelen, der i Almindelighed laa indtil 18 Alen under Jordoverfladen.

Det var meget uhyggeligt enten at staa paa den høje Brink og se ned i Graven, eller at staa i Gravens Bund og se op. Jer har undertiden været med til at arbejde i Bunden paa en saadan Grav, i Begyndelsen ønskede jeg gerne at komme op, men lidt efter lidt blev man ligesom mere fortrolig med Forholdene, desuden er baade Rømmejord og Mærgel af saa fast Materiale, at det ikke kan skydes sammen, som man siger. Jeg tror aldrig, det er sket endnu.

Fra dette Mærgelleje er der gravet flere Tusinde Læs. Paa Matr. Nr. 3, min Fødegaard, blev der først gravet Mærgel nede ved Engen, men det var meget vanskeligt at arbejde med, da der var saa meget Vand, undertiden var der desuden Sandrevler med vandførende Lag, kom man i et saadant, blev Hullet fyldt i ganske kort Tid, man fik ikke mere Mærgel der. I det hele kunde man højst arbejde en Dag i et Hul eller en Grav. Der blev gravet Mærgel dernede til 50 Tdr. Land Hede, en Del af det blev kørt indtil $\frac{1}{4}$ Mil.

Først i 70'erne fandt man Mærgel i den modsatte Ende af Marken, i den høje Hedejord. Det tegnede meget godt til at begynde med, ca. 4—5 Alen Rømmejord, derefter Mærgel til en Dybde af 11 til 13 Alen under Jordoverfladen, men Lejet var meget lunefuldt, Mærgelen laa i Bakker og Toppe. I en 7 Alens Grav kunde der i den ene Side være 5 Alen i den anden 7—8 Alen Rømmejord, men man fandt intet, der var bedre, Mærgel skulde skaffes, saa der maatte fortsættes, selv om Skuffelserne ofte var store. Fra dette Leje blev der gravet Mærgel til andre 50 Tdr. Land Hede.

Mærgelgravning foregik som Regel i de første Sommermaaneder, efter at man var færdig med at lægge Foraarssæden, fra ca. 20. Maj til hen i Juli, da Engsletten begyndte.

At grave Mærgel var ikke Leg, dog var de fleste unge velvoksne Mandfolk glade ved at være med. Der var flere samlede, Stemningen var som Regel god, der blev givet mange smaa Historier til bedste, de unge Karle skulde under Hvilene lave smaa Kunster, prøve Kræfter o. s. v. Men det var lange Arbejdsdage. I Mærgelgravningstiden maatte alle staa op senest Kl. 4 om Morgenen, den daglige Morgensyssel forrettes og Davren spises, saa man kunde begynde at arbejde Kl. 6 i Mergelgraven. Kl. 9 Mellemadstid $\frac{1}{2}$ Time, Kl. 12 Onden 1 Times Middagssovn, 1 Kop Kaffe til en Knald Kandis, 1 Kaffepunsch og Kl. 2 begyndte Arbejdet igen. Kl. ca. 5 Mellemad, derefter arbejdedes til Solen gik ned. Dog var det en staaende Regel, at Mærgelgraven skulde være forladt lige før Solen forsvandt, da det var en almindelig Mening, at en Mærgelgrav var værst til at skyde sammen under Solnedgangen. Ja, det blev lange Arbejdsdage for en ganske lille Betaling. Daglønnen for en Daglejer eller Arbejdsmand var 75 Øre eller højst 1 Kr. pr. Dag. Naar man var bleven færdig med en Mærgelgrav, blev der som Regel et Opskør (Gilde), der bestod i Kaffe med Æbleskiver eller Vafler, derefter Kaffepunsch eller Ølhunde, Øl med 1 à 2 Snapse i.

Hedens Kultivering og Mærgling.

I den Tid, Hedeopdyrkingen rigtig var i Gang, foregik den efter en tildels bestemt og ensartet Plan. Det første var Afbrænding af Lyngen. Dette foregik som Regel om Foraaret i en tør Tid, i klart, men helst stille Vejr henimod Aften. Var det inde midt i en stor Hede, pløjedes der 3—4 Furer rundt om Stykket, for at begrænse Ilden. Det var jo noget af en Begivenhed at være med ved Hedeafbrænding. Heden blev saa skrællepløjet, hvilket som Regel var Vinterarbejde. Den før-

ste Pløjning henlaa i ca. 2 Aar, derefter blev den pløjet dybt, helst saadan, at den faste Fure kunde blive dækket af løs Jord. Stykket blev derefter behandlet med en dansk Harve paa langs og tværs for at faa det jævnet til at faa Mærgelen kørt paa, undertiden blev der kørt med en glat Tromle eller slæbt med en Vognfjæl, hvorpaa der stod en Mand. Den følgende Vinter blev Mærgelen saa kørt ud under Frostperioder. Det var jo meget lettere for Hestene at trække Læsset, naar Jorden var frossen, men det havde ogsaa sine Ulemper. Det tog haardt paa de gamle Vogne. Under længere Frostperioder kunde det være vanskeligt at faa Frostlaget i Mærgeldyngen paa $\frac{1}{2}$ Alens Tykkelse brudt løs, men det kunde og skulde jo holdes gaaende saa længe som muligt. Der blev ikke sparet paa Mærgelen, selv om det var besværligt at faa fat i, der sattes sjældent mere end 2 Ruger af et Læs, jeg antager, at 1 Td. Land Hede blev tilført 80—100 Læs Mærgel. Naar Mærgelen var spredt jævnt ud, var det i Stand til næsten helt at dække Jorden.

I Marts Maaned, naar Frostene var forsvunden, og Mærgelrugerne var tørret en Del, blev Mærgelen spredt, hvilket var forholdsvis let, naar det havde været gennemfrossen, man regnede med, at en Karl, der var kraftig og flittig, kunde sprede indtil 100 Læs Mærgel paa en Dag.

Naar Mærgelen var spredt i Foraaret, blev Jorden straks taget i Brug, man kørte den over med Harve. Var Hedefurerne bleven tildels skøre, brugtes Svenskharven, hvis ikke, Danskharven, for at faa Mærgelen lidt blandet med Jorden. Den første Afgrøde paa høj Jord var i Almindelighed Kartoffler. Der blev pløjet en Fure, hvori den første Række blev lagt, desuden blev der som Regel lagt en Haandfuld Aske, Faarestigødning eller anden

Gødning fra Møddingen ved hver Kartoffel, et Par Karle, der havde en Sæk eller et stort Forklæde paa, gik med Gødningen, og tildelte hver Kartoffel sin Portion. Man kan ikke sige, det var fint Arbejde at klatte Kartofler. Var Hedestykket paa lav og fugtig Bund, saedes der gerne Byg i Stedet for Kartofler, men uden Gødning. Efter Kartofler eller Byg blev der saaet Rug, Havre, Rug, Havre, undertiden ogsaa Ærter eller Boghvede. I den sidste Havrekjærv blev der gerne saaet lidt Frø, Rajgræs, Thimothe, og maaske en Ubetydelighed af Rødkløver. Kløverfrø ansaas for at være for kostbar, men saa fandt en Del paa at saa et lille Stykke med Kløver, der blev udsat til Modning. Frøkløveren blev saa bjerget hen i Høsten, Tærskningen foretoges hen i Foraaret, der skulde slaas mange drabelige Slag med Plejlen for at faa Kløverhovederne slaet i Stykker, men selv om dette lykkedes nogenlunde, kunde man ikke rense Frøet fra Avnerne, det hele blev saaet sammen. Et Lyspunkt syntes der at være ved den Fremgangsmaade, idet Kløver af egen Avl viste sig stærkere, mere holdbare, end efter indkøbt Frø. Hedejordene maatte som Regel yde 5 Kærve efter Mærgelen, uden, eller tildels uden anden Gødning, og dog havde man som Regel, særlig paa lavere Jorder, godt med Græs i flere Aar.

Paa Garden Petersminde, Matr. Nr. 3 b, Ejer Niels Peter Nielsen, er der sikkert udført det største Opdyrknings- og Kultiveringsarbejde, der er udført paa nogen af de nævnte Ejendomme, og det i forholdsvis kort Tid.

Gaarden, der blev udstykket fra Matr. Nr. 3 a, er paa 180 Tdr. Land, deraf ca. 10 Tdr. Land Eng, som ved 2 Stemmeværker bliver overrislet med Vand.

15 Tdr. Land, den nordre Side af en lang Bakke, blev tilplantet med Naaletræer, Gaardspladsen og en stor Have optager ca. 2 Tdr. Land. Vejene over Markerne

ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land, uopdyrket Hede ca. 10 Tdr. Land. Hele Resten af Ejendommen, 130 à 135 Tdr. Land, fik N. P. Nielsen, der overtog Gaarden i 1857, opdyrket og mærglet indtil 1880, da han døde. Yderligere skal bemærkes, at Ejendommen er meget bakket, over Halvdelen fuld af Sten, store og smaa, der laa i store Driver langs Markskellene. Der er allerede fjernet ca. 150 Kbfavne, og den nuværende Ejer har nu fornylig modtaget 1000 Kr. som Forskud paa Resten. Priserne har været 12 Kr. pr. Favne paa Pladsen, saa der er Masser af Sten endnu. Niels Pedersen Nielsen har altsaa i ca. 25 Aar:

- 1) Anlagt og faaet overrislet ca. 10 Tdr. Lang Eng,
- 2) Tilplantet ca. 15 Tdr. Land med Naaletræer,
- 3) Kultiveret ca. 130 Tdr. Land Hede,
- 4) Opgravet og udkørt ca. 10 à 12,000 Læs Mærgel,
- 5) Opbrudt og fjernet Hundreder af Favne Sten,
- 6) Tildels ombygget eller opbygget Gaarden, altsammen uden at sætte Gæld.

Jeg synes, at en saadan Bedrift bør mindes af Efterslægten.

Niels Thøgersen.

Korte historiske Notitser fra Ribe Amt.

Lunde Barfred og Lundtang Præstegaard er nu begge begge forsvundne. Kun Forpagterboligen og en Del af Udlængerne staar endnu, en ny Præstebolig er opført tæt ved Lunde Station.

Imidlertid bestemte Menighedsraadene for Lunde og Ovtrup, at den gamle Præstegaardshave med Tomterne af Barfred og Præstegaardens Stuehus skulde fredes og udgøre en lille Park, der kunde bruges til Møder for de to Sognes Folk.

Paa Forhøjningen, hvor Barfred har staaet, rejstes en Sten, som fandtes under det gamle Stuehus, og som maaske en Gang tidligere havde været deroppe, idet det ligger nær at antage, at den har siddet i Muren af det høje Stuehus, som da stod der og udgjorde »kongelig Majestæts Gæsteherberg«, naar Kongen drog paa Gæsteri. Fordybningen ved Siden er en stærkt omdannet Rest af Kælderen, Barfreds »meget mørke Celle«.

Stenen, der skulde mane Folk til at tænke paa de Minder, der knytter sig til Stedet, har følgende Indskrift:

Fra Middeladeren stod her
Lunde Barfred til 1890
Lundtang Præstegaard til 1927.

Den blev afsløret ved et festligt og velbesøgt Menighedsmøde Søndag den 18. August 1929.

H. K. K.

Ribe amtstidende

kunde 7. Juli 1929 holde 75 årsdag. I den anledning udkom et festnummer med adskillige stykker af historisk interesse: en artikel om bladets stifter, *Rudolf Helms* (1820—78). Han var jurist, men hans hu stod til bladvirksomheden, og 7. Juli 1854 udgav han det første nummer af »Vestjysk avis eller Varde politiske avertissementstidende«; 1866 blev titlen: *Varde avis eller Ribe amtstidende*, og 1872: *Ribe amtstidende og Varde avis*. Bladet var fra først af et venstreblad, thi skønt Helms tilhørte en konservativ slægt, gav han dog lige fra først af venstre sin sympati og sit arbejde, først bondevennerne, siden Berg. Artiklen om Helms er skrevet af den nuværende redaktør, Niels Jensen, ligesom de to interessante artikler: *Kulturbilleder fra Varde for 100 år siden*, og: *Vardeegnen for 150 år siden*, også skyldes ham. Men det er sandt, at *bogen om Varde* mangler vi fremdeles.

S. A.

Ribe.

27. maj 1929 var det 100 år siden, at den vanskelige stilling, som Ribe i århundreder havde haft som dansk enklave omgivet af slesvigsk land, lettedes noget. Bl. a. blev brændevinsafgiften ophævet for Ribes vedkommende, og for de varer, som Ribe købmænd solgte i det slesvigske, skulde de fra nu af kun betale slesvigsk told. Imidlertid synes det ikke at have hjulpet videre. En klage af 23. febr. 1832, underskrevet af 11 ansete borgere, påviser, at den ligestilling med slesvigske høkere og købmænd, som var tilsigtet med reskriptet af 27. maj 1829 langt fra er opnået, og man forlanger derfor begunstigelserne udvidet.

Det var dog først i *stændersalen*, 4 år senere, at klagerne for alvor kom frem. Der var navnlig et forhold, som der flere gange klages over: at en mængde slesvig-

ske høkere, som på grund af toldforholdene let kan undersælge byens købmænd, ja endog undertiden tilbyder købmændene varerne billigere, end disse selv kan have dem, bor indtil $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ mil fra byen; og desuden fører de mange varer, som de slet ikke må handle med. I en senere forhandling kommer det imidlertid frem, at denne påfaldende prisbillighed også, og især, hænger sammen med det uhyre *smugleri* langs slesvigs vestkyst, hvor der intet kysttoldvæsen er (!). Denne sag var undersøgt allerede 1828, men var lagt tilside, da man frygtede ved en bekostning af et kysttoldvæsen her blot at jage smuglerne ned til det toldfri Ditmarsken.

I det hele er stændertidende en rig kilde til viden om Ribes stilling og forhold i disse år. S. A.

Niels Møller.

1829 — 1914 — 1929.

Niels Møller af Letbæk var Plantningsmand.

Nærmest som saadan ærede Omegnens Beboere hans Minde ved at rejse en Mindesten paa den skønne Plet han plantede, fredede og elskede, der hvor han færdes i et langt og skønt Liv.

Hodde sogns historiske Udvalg gjorde Skridt til at realisere Tanken om et »Minde« for Niels Møller i Letbæk Lund, og da der paa Gaardejer Kr. J. Kristensens Mark i Hulvig fandtes en Sten, der maaske kunde være passende dertil, tog Udvalget straks fat paa at faa Stenen transporteret til Pladsen: Rundingen ved den nordre Ende af Søen. Flere af Udvalget ønskede at faa Tistrup Sogn med i Arbejdet, da Niels Møller hørte til Tistrup saavel som Hodde. Det henvendte sig da til Lærer Haahr i Tistrup, der straks var med paa Tanken, ligesom flere gav sin Tilslutning. Senere blev det bestemt, at der skulde rettes Henvendelse til Billedhugger Hansen-Ja-

cobsen, Vejen, for at faa gode Raad. Resultatet blev, at han leverede en større Sten med Inskription og den blev saa rejst ovenpaa Hulvigstenen. Den 11. Juni — Hundrede Aar efter Niels Møllers Fødsel — fandt Afsløringen Sted i Overværelse af ca. 500 Mænd og Kvinder, nærmest af Omegnens Befolkning.

Provst Tetens, Hodde og fhv. Minister I. C. Christensen var indbudt som Talere. Efter at et Par Sange var sunget, bød Udvalgets Formand Talerne, Familien, Pressen og hele Forsamlingen velkommen. Provst Tetens holdt en kort Mindetale, hvorefter han hævdede Flagdækket fra den smukke Mindesten.

Paa Stenens Forside er indhugget:

Niels Møller,
1829—1914.

Han plantede med Haab
og leved ud af Daab.

Paa Stenens Bagside:

Rejst af Omegnens Befolkning.
1929.

Efter en Sang talte fhv. Minister I. C. Christensen. Han skildrede Niels Møllers Liv og Levned i korte Træk og krydrede sin Tale med smaa, morsomme Træk af Niels og Stines virksomme Liv i Letbæk Mølle. Omtalte hans Arbejde for Plantnings sagen og for Hedeselskabet.

Flere havde Ordet for at yde sin Skærv til hans Minde, her nævnes: Landstingsmand Gregersen, Folketingsmand V. Pinholt, Skyldraadsformand Østergaard, Lærer Haahr, Frk. Maria Møller og Sogneraadsformand Jens Møller. Sidstnævnte takkede Udvalget, Beboerne og Talerne, fordi de ærede hans Faders Minde. Til Afslutning gav Hodde og Tistrup Sangforeninger flere flers

stemmige Sange under Ledelse af Lærerne Haahr og Fr. Nielsen.

Ogsaa i det offentlige Liv deltog N. M. meget. Han var Amtsraadsmedlem 1862—98, Folketingsmand for Varde Kredsen 1888—90, Landstingsmand for 11. Kreds 1894—1910. Han sluttede sig til Berg og hans Parti og senere til Reformpartiet.

Niels Møller var en meget anset Mand i Vestjylland og han havde mange Hverv indenfor Kommunens Omraade, her skal ikke nævnes flere, men blot føjes til, at sine mange Bestillinger og Tillidsposter røgtede han stille og rolig og med en Samvittighedsfuldhed, der var og er beundringsværdig.

Niels Møllers Navn vil længe mindes i Hodde og Tistrup Sogne, og hans Indsats i Plantningssagen kan ses viden om i Form af levende Hegn og smaa og store Plantager. Han var sin Egn og sit Land en god Søn.

Chr. M.

Anmeldelser.

Fra nationalmusæets arbejdsmark 1929.

Dette er nr. 2 af de årshæfter, som nationalmusæet er begyndt at udgive (og sagtens fortsætter), indeholdende de mere bemærkelsesværdige fund og erhvervelser i det forløbne år. I 1928 var hovedartiklerne: Oldtidshuse i Ginderup i Thy (Hans Kjær), Jernaldergravpladserne ved Lisbjerg (Carl Neergaard), De fredløses falskmøntnerværksted på Hjelm (Georg Galster). Heftet for 1929 begynder med en artikel af direktør Mackeprang om nationalmusæets barndom. Arkitekt C. M. Smidt fortæller om udgravningen af ruinerne af Ravnsborg (Lolland), en borg fra omkr. 1330. J. Brøndsted skriver om motiver og teknik i vor jernalderkunst. Endnu fem interessante artikler indeholder dette hefte. Det koster i boghandelen 3 kr. S. A.

Salomon J. Frifelt: Gennem de jyske Udmarker.

En bog om mandsvilje og kvindemod. Udgivet af foreningen af jyske landboforeninger.

Formanden for foreningen af jyske landboforeningers husmandsudvalg, Vilhelm Pinholt, har skrevet forordet til denne bog, som vist turde være enestående i verden, og hans er også idéen: at samle en række skildringer af jyske bonders kamp for et hjem, med få

undtagelser på heden. Om 38 af disse hjem fortælles der her, — bag i bogen er tillige en ganske kort omtale af de 232 (derunder også de 38), der har fået *sølvmedaljen for landboflid*, eller som den egentlig hedder: »Forening af jyske Landboforeningers Sølvmedalje for veldrevne og lønnende Husmandsbrug«. At så også ikke så faa gårdmænd, ja endog en godsejer, har fået denne medalje, det finder man, ved nøjere eftersyn, ganske i sin orden. Det er ligesom et afsluttende hæderstegn, som foreningen giver dem, der tre gange har fået første præmie. Det blev stiftet 1894 og uddelt første gang 1895 til husmand Jens Peder Bonde, Lemming ved Silkeborg.

At få idéen til fremførelse af en sådan række af vort lands dygtigste folk er imidlertid et, at få den udført er noget ganske andet og langt vanskeligere, thi det er givet, at det let vil blive en meget ensformig historie. — Når dette imidlertid så helt er undgået, sa er det, fordi Pinholt har været så heldig at få en digter til at fortælle for os. Det er det samme, men alligevel ikke det samme, vi møder i disse 38 smånoveller. Hvert af disse husmandspar, mand og kvinde, og kvinde som mand, har forf. forstået at fremstille med deres særpræg, ofte ved morsomme symbolske småtræk, så det er en lyst og glæde at læse bogen. S. A.

Sognehistorier. I foranstående artikel om trykte kilder til Ribe amts historie nævnes også endel sognebeskrivelser fra de senere år. Foran mig ligger: Bidrag til *Jernved* sogns historie, af flere jernvedboere, redigeret af P. Nygård, første halvbind. Andet halvbind er nu under arbejde. — »*Skanderup* sogn« I—II (1926—28 af Aug. F. Schmidt, »*Lunde* sogn« af lærer H. K. Kristensen og »*Fra Starup* sogn«, spredte træk af et hedesogns historie, af L. S. Jespersen. Den første og sidste er ud-

givet af et i den anledning nedsat »historisk udvalg«, en udmærket fremgangsmåde, som nu synes at blive ret almindelig. Foruden det, at sagen økonomisk set har bedst udsigt til at blive gennemført, så er det også for at vække interessen heldigt, at der lægges et bredere grundlag, som et sådant udvalg er.

Hvor megen virkelig *historie*, der kommer ud af denne virksomhed, er en anden ting, og de nævnte bøger er også i så henseende af meget forskellig værdi. Mest nåes der jo der, hvor en enkelt, stærkt historisk interesseret og til et sådant arbejde begavet mand skriver bogen fra først til sidst, hvad enten han har et historisk udvalg bag sig eller ej.

Betydeligst af de her nævnte er vel nok bogen om Lunde. Det er interessant at sammenligne den med et andet lignende arbejde, der lige er udkommet: *Fra Vejle vesteregn*, Lindeballe sogn, med træk af Gadbjerg og Ringive sognes historie, af lærer Rasmus Mortensen i Lindeballe. Resultatet af sammenligningen kunde kort udtrykkes således, at de to forfattere kunde (eller kan) lære meget af hinanden, og hvis man kunde lægge deres kræfter sammen, så kunde der blive en god sognehistorie ud deraf. De har begge lagt mærke til det *geologiske*, at det også hører med til et sogns historie, lærer Mortensen dog mest. Det har hidtil været en mangel ved disse sognehistorier, at denne side af sognets historie har været ladet ude af betragtning. Efter at »Danmarks geologiske undersøgelser« imidlertid er nået så vidt som den er, er der ikke længere nogen undskyldning for denne mangel. Forholdet er endog det, at der kan gives bedre og solidere besked om disse mærkelige og interessante ting end om vor oldtid. At man så af og til nødes til at forlænge linjerne ud over sognets grænser for at få det rette og hele billede frem har jo intet at sige. — Begge

de to forfattere gør naturligvis også rede for kirke og skole, og for bebyggelsen, så langt tilbage den kan følges, men dermed hører ligheden op. Den plads, som Kristensen ofrer på det kommunale, foreninger og lign., fylder Mortensen med mærkelige beretninger om levn fra gamle dage af alle slags: jærnudvinding af myremalm, en middelalderlig teglovn, en kirkeruin m. m. — Forøvrigt har Lindeballeegnen vist også noget mere af den slags end de fleste egne, og forf. har, med al hans videnskabelige forsigtighed i sine slutninger, forstået at gøre disse ting mærkelig levende for læseren, så man hele tiden følger ham med den største interesse.

S. A.

INDTÆGT.

Kassebeholdning, overført 31. Marts 1928	786.54
595 Medlemmer (forrige Aar 578)	2088.98
60 Subskribenter (forrige Aar 68)	155.40
Salg af Aarbøger og andre Indtægter	199.30
Statstilskud	280.00
Tilskud fra Ribe Amt	100.00
Renter	38.04
Hævet af Grundfonden til Støtte af Kursus paa Biblioteket i Esbjerg	100.00

Balance....	3748.26
-------------	---------

Grundfonden.

Overført fra 1927—28	1362.39
Renter	68.73
Indtægt	1431.12
Uddrag til Kursus i Esbjerg	100.00
Kassebeholdning 31. Marts 1929....	1331.12
Ladelund, 25. Juli 1929.	

Emil Konradi,
Kasserer.

UDGIFT.

Aarsskriftet:	
Bogtrykkerens Regning	1854,90
Redaktørløn	100.00
Udsendelse	60.60
Fragt og Porto	470.90
Historisk Fællesforening	56.00
Møderne:	
Foredrag, Avertering, Leje af Sal o. s. v.	561.29
Repræsentation v. Fællesforeningens Aarsmøde	38.00
Bogbinderregning fra Foreningens Bibliotek i Ribe	50.00
Ekstraregning fra Rosendahl, Esbjerg	27.90
Bidrag til Kursus paa Biblioteket i Esbjerg	100.00
Sekretærløn	50.00
Kassebeholdning 31. Marts 1929	379.27
<u>Balance....</u>	<u>3748.26</u>

Ladelund, 25. Juli 1929.

Emil Konradi,
Kasserer.

Det attesteres, at foranstaaende Regnskab er i Overensstemmelse med den os foreviste Kassebog.

De medfølgende Udgiftsbilag er gennemregnede og afstemte med Kassebogen, uden at der har været noget at bemærke.

Den kontante Beholdning er os forevist.

Ribe, den 26. September 1929.

P. Lerche-Thomsen.

C. N. Termansen.

**Artiklen »Ribe Borgere« i årsskrifterne
1928 og 1929,**

Skønt det i sin tid (1928) stod redaktionsudvalget klart, at denne artikel havde ringere interesse for flertallet af årbogens læsere, så mente man dog, både at den burde trykkes, og at historisk samfund var nærmest til at tage sig af den sag. — Da dette arbejde imidlertid blev endel dyrere end ventet — med forfatterhonorar næsten 1500 kr. — så næste års regnskab af den grund vilde udvise et betydeligt underskud, så har vi søgt og fået økonomisk støtte specielt til denne artikels trykning, dels hos »sparekassen for Ribe by og omegn« og dels hos den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske stiftelse. For disse understøttelser, der, som det vil ses af næste års regnskab, har forvandlet et truende underskud til et mindre overskud, beder vi herved de pågældende institutioner modtage samfundets tak.

P. B. V.

Søren Alkærsig.
Samfundets formand.

Rettelser og Tilføjelser

Af *N. M. Kromann.*

I min Artikel »Af Jordemodervæsenets Historie i Ribe Amt« i forrige Hæfte, S. 420, anden Linie fra oven staar Lærerdøtre, læs Læredøtre. Det var nemlig ikke Døtre af Lærere, (der den Gang kaldtes Skoleholdere), der fik det gunstige Tilbud om Uddannelse til Jordemødre. Kvinder, der gik i Lære eller fik Undervisning i et eller andet, kaldtes Læredøtre (jvfr. Læredrenge).

I Hæftet for 1928, Side 89, hvor Oluf C. Engelstoft omtales, bemærkes, at Birkedommer Christian Engelstoft, Fanø, var en Søn af ham. Det er urigtigt. Birkedommeren, der er født 1729, er Dattersøn af Sognepræst Oluf Christian Engelstoft, Sønderho, der var Søn af nævnte Amtsfuldmægtig Oluf E. Engelstoft, Ribe og altsaa er Oldefader til Birkedommeren. Det er altsaa ogsaa fejl, naar Arne Sundbo i »Fra Ribe Amt«, IV Bind, Side 77, gør Birkedommeren til en Søn af Sognepræsten i Sønderho. Birkedommerens Fader var Toldkontrollør Christian Frederik Gallesen, Sønderho, der var gift med Ingeborg Engelstoft, hvis Stamnavn Birkedommeren antog.

I Hæftet for 1929, Side 307, omtales, at Frederik Kolvig udruster Briggen »St. Peter« 1616, skal være 1816. Frederik Kolvig er født i København, hvor Faderen var Thehandler. Efter nogle Aar at have været Købmand i Ribe, overtog han ca. 1817 Krogaarden i Nordby, Fanø, men omkom paa en Sejltur til Rønne 8. April 1819. En Søn af ham, Carl Wilhelm Kolvig, blev Postmester i Nordby, hvor han døde 1887 barnløs. En anden Søn var Købmand og Konsul Frederik Kolvig i Ribe.

RETTELSE

I det nye Hefte er der en beklagelig Trykfejl paa Side 508 sidste Linie, der staar Chr. Hansen, skal være *Chr. Nielsen*.

Ribe Amts Runeindskrifter.

Af Marius Kristensen.

Da runeskriften blev kendt i Norden — det var måske i det 3. årh. efter Kristi fødsel —, begyndte man også i Danmark at indridse dem på brugsgenstande og smykker. Oftest var det vel træ, man skar dem i, og dette stof er jo kun under særlig gunstige forhold holdbart i en halvandet tusende år. Nogle prøver har vi dog bevaret fra de store mosefund, ligesom nogle genstande af ben. I almindelighed kan man kun regne med de ædle metaller som holdbare gennem så langt et tidsrum.

En af de ældste indskrifter på ædelt metal er for så vidt funden i Ribe amt, som Møgeltønder birk hørte under Riberhus, da guldhornene blev fundet. Men findestedet ligger jo et godt stykke uden for amtets nuværende grænse, så den berømte guldhornsindskrift ikke her skal tages op til behandling.

Noget senere begyndte man i Norden at efterligne de romerske guldmønter, som kom ind ved handelen; når disse blev forsynede med en øsken, egnede de sig godt til smykker, men man opdagede, at man af den samme mængde guld kunde få mere smykkeværdi ved at lave tyndere plader, og som smykker var de jo lige gode, selv om bagsiden ikke havde særligt præg. Man begyndte så her hjemme at præge tynde, ensidige

Br. 103. Darum.

Br. 80. Skonager.

mønter, hvis bagside blot havde forsides præg omvendt, og ofte forsynede man disse mønter, som kaldes brakteater, med en smallere eller bredere rand, som ved punsler og stempler blev forsynet med ornamental udsmykning og oftest yderst en påloddet perlerand. Den latinske indskrift på kejsermønterne blev fra først af, ligesom selve kejserbilledet, efterlignet, så godt man kunde, og det var ikke for godt. Men snart afløstes de forvirrede efterligninger af hjemlige figurer og tegn, og således opstod runebrakteaterne. Nogle af disse »runeindskrifter« er sikkert kun meningsløse tegn, der har afløst de for nordboerne lige så meningsløse latinske; men andre synes der at måtte være mening i. Således har vi på to svenske brakteater (Vadstena og Grumpan, den første kendes i to eksemplarer) hele runerækken og et eller to ord. Det er vist omkring ved år 500, at brakteatprægningen kom i gang.

Fra Ribe amt har vi to vigtige fund af runebrakteater, det ene (1870) fundet syd for Skonager i Nesbjerg sogn, det andet (fra midt i 1880erne) fundet i Klinteengen, sydøst for Store Darum. De andre brakteatfund (Orten, Snorup i Tistrup s. og Store Anst) har ingen runer.

De to fund hører nær sammen. Der var 13 brakteater i hvert af dem, og de fordeler sig på følgende måde (St. angiver nummer på runebrakteaterne i Stephens store runeværk). *Skonager*: 1 større med rytter og fugl, 2 større og 4 mindre med opløst dyrebillede, 1 St. 78, 2 St. 79, 3 St. 80. *Darum* 1 med (nu tabt) sten i midten, 1 med korsvis opløst dyr, 1 St. 102, 5 St. 78, 1 St. 79, 3 St. 99, 1 St. 103. Man vil se, at to af dem findes i bægge fundene (St. 78 og 79), så der i alt er 6 eksemplarer af St. 78 og 3 af St. 79; ligeledes er der 3 af St. 80 og 99, men i hver sit fund. Antallet af runebrakteater i bægge fund er 18, men de giver kun 6 forskellige stempler; derimod er randene udpunslede til hvert enkelt eksemplar, så at de 6 St. 78 alle har forskellig rand, ligeledes er randen på *Darum* St. 79 forskellig fra den på de to *Skonager* St. 79; men disse er ens, eller ialfald uden kendelig forskel. Om den ene *Darum*-brakteat (St. 102) virkelig er slået med samme stempel som St. 8, hvad jeg er tilbøjelig til at tro (randen på St. 102 findes ikke på St. 8), aflægger den ene af disse et mærkeligt vidnesbyrd om, hvordan disse smykker kan vandre. St. 8 er nemlig fundet ved *Dannenber*g i *Hannover* sammen med to andre runebrakteater; formodentlig er de alle tre udførte nordiske smykker.

Af runebrakteaterne er St. 80 (*Skonager*) og 103 (*Darum*) nær beslægtede. Billedet forestiller en rytter og en fugl. Runerne er forskelligt anbragt, men de på 80 ser ud til at være en mindre heldig gengivelse af *Darum*-brakteatens. På denne står *niuilla alu*; på *Skonager*-brakt er det blevet til *niuwila* og tre meningsløse tegn (det kan bemærkes, at tegnene for j og w ikke er meget forskellige). *Niuwila* er temmelig sikkert et mands-

Br. 99. Darum.

Br. 100 (= 78). Darum.

navn, og *alu*, som forekommer mange gange, formodentlig et helligende ord, det samme som første led i *alrune*.

På samme måde har Darum-brakteaten St. 99 omkring en efterligning af et kejsershoved *frohila laþu*, hvor vi atter finder et mandsnavn (oldhøjtysk *Fruolo*) og et ord, som måske betyder *vennegave*.

Indskrifterne på de tre andre er betydelig længere. De står på de to (Darum 100 = Skonager 78 og 101 = Skonager 79) omkring et barbariseret kejsershoved, på den tredje (Darum 102 = Dannenberg 8) om en stående mandsskikkelse, som sikkert også er en udvikling af kejsershovedet, på samme måde som omskrifterne på kejsermønterne. Den første og tredje synes at bestå af virkelige runer, medens St. 78 (100) vist kun er et forsøg på at lave noget, som ligner en møntomskrift. Omskriften på St. 79 (101) synes at være *daituha* (fra venstre til højre) *illiraiwul* (fra højre til venstre), og på St. 8 (102) *llþapret laet orre* — men nogen sandsynlig tolkning af disse runer er det endnu ikke lykkedes at give.

Det er altså ikke så farlig meget, disse brakteat-indskrifter fortæller os; vi forstår dem kun delvis, men

Br. 101 (= 79). Darum

Br. 102 (= 8). Darum.

dersom vi så et kort over alle fund af runebrakteater, vilde vi se, at de kun findes i nærheden af åmundinger og på to tværveje, den ene fra Ribe til Haderslev (vesten og sønden om Farris-skoven) og den anden langs den nuværende kanalvej gennem Gøtland. Fundene fra Skonager og Darum ligger ved hin tids vesterhavshavne, Nipså og Varde å, og vidner om, at endnu ved år 5—600 gik den store handelsvej så nordligt. Før 900 var den flyttet sydpå til Ejder-Slesvig, og omkring 1100 flyttede den endnu sydligere, til Elben-Lybek. Med andre ord: de to vestjyske fund giver os oplysning om et af de første kapitler i Nordens handelshistorie. Runefundene er dog altså ikke uden betydning, selv om indskrifterne endnu er dunkle.

I vikingetiden begyndte man at rejse runestene — ja man var begyndt en god tid før i Norge og Sverrig, og skikken havde også begyndt at brede sig til Danmark i det 8. årh., men fra Jylland har vi ingen sikre eksempler før omkring 900..

De ældste i Ribe amt er runestenene i Bække, Læsborg og Horne.

Den lille runesten i Bække er mærkelig i flere henseender. Først ved sin opdagelseshistorie. Der var en husmand på Bække mark, som flere gange havde set lys over stenen, og han troede derfor, at der var en skat under den. Den 30. marts 1858 gik han derfor sammen med en stenklover ud for at tage den op, og da de fik den løftet, så de tydeligt aftryk af runerne i den fugtige jord og på stenen selv, men anden skat fandt de ikke. Stenen står nu rejst på findestedet, en lille fredlyst plet i vinkelen mellem to kæmpehøje, som den yderste i en stenrække, der udgår fra den sydøstlige af disse. Den er en af de få danske runestene, der endnu står i omtrent de oprindelige omgivelser, og mange besøgende har sikkert været grebne af stedets ejendommelige stemning. Men også selve indskriften er mærkelig, idet ordene er forkortede så stærkt, at det nu ikke er muligt med sikkerhed at fastslå dem, selv om der ikke kan være tvivl om meningen. Indskriften lyder:

hribna : ktubi : kriukubþsi

aft : ulbrukmþusin

Den rimeligste tolkning heraf er vist Wimmers:

Hrævna lod opkaste denne stenhøj.

efter Viborg sin moder.

Det er sjældent, at en kvinde rejser mindsten efter sin moder. Fra Danmark kendes kun et eksempel til, den større Sønder-Vissingsten, som er rejst af Harald Blåtands dronning over hendes moder. Men der er selvfølgelig ikke noget i vejen for, at andre end dronningemødre kunde nyde en sådan ære, selv om der er grund til at tro, at de to kvinder på Bække-stenen ikke har været af ringe slægt.

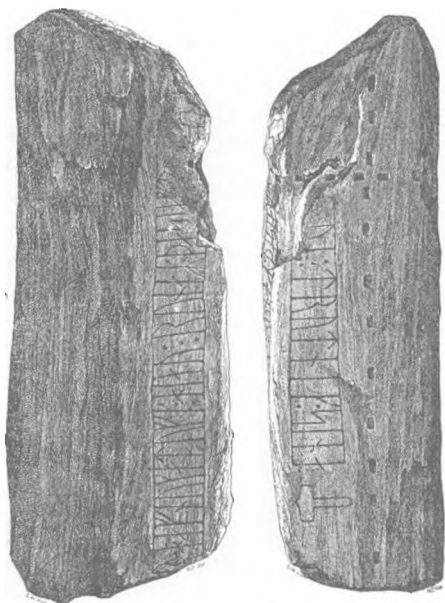
Den mindre Bække-sten.

Hvorfor er indskriften forkortet på så voldsom en måde? Der kunde godt på den flade, som er beskrevet, have været plads til de fuldt udskrevne ord. Stenens form viser, at den engang må have været både højere og bredere. Den har ikke lidt noget tab siden fundet, næppe heller i de sidste århundreder, men om spaltningen er sket før eller efter ristningen, kan intet menneske vide, og der er mulighed for, at der kan have stået endnu en linie til højre for de to bevarede, men om denne mulige lines indhold kan vi heller ikke vide noget. Det kan have været en ros over moderen eller en sikringsformel — hvis der har været noget. Men selv uden denne antagelse var der plads nok; runerne i anden linie, som er den længste, står så vidt fra hinanden, at den kun har 15 runer mod den førstes 21 (16 tegn mod 23). Hans Brix har nylig gjort opmærksom på, at indskriften, som den er, har 36 runer, og det bliver datterens og moderens navne (12 runer) + 24

andre. Men 24 er tallet på runerne i den oprindelige runerække, og dette antal vedblev at have tryllekraft, også i den yngre runerækkes tid, ved siden af dennes tal: 16. Dette tal fås ved at tælle selvlydstegnene + de to *n* (hvad Brix kalder *niua*-runerne), medens fordelingen med 6 *i*, 6 *u* og 4 andre *niua*-runer minder om den på den ældgamle Snoldelev-sten med 7 *a*, 7 *u* og 2 andre selvlydstegn. Skulde da udskydningen af 9 runer være foretaget for at få disse magiske tal? Ja, det er den mening, prof. Brix har udtalt, og det giver jo en forklaring, som ellers i høj grad savnes. Den mindre Bække-sten er formodentlig den ældste runesten i Ribe amt, omtrent jævnaldrende med den fynske Glavendup-sten og de sjællandske stene fra Tryggevælde og Gørlev.

Den store Bække-sten (ved kirken), Læborg-stenen og Horne-stenen (nu i Nørholms have) hører sammen, idet den samme mand har været med ved deres ristning og med nogen grund kan antages at være den egentlige runemester.

Læborg-stenen ligger nu på Læborg kirkegård, men for godt hundrede år siden (i det mindste til 1821) lå den i et hul noget nord for kirken sammen med en vældig stenblok og et ret anseligt frasprængt stykke af samme sjældne granit som runestenen. Hvis disse sten — hvad der er grund til at tro — en gang har udgjort én stenmasse, skyldes sprængningen af denne sikkert naturkræfterne, og den er måske foregået, inden runerne blev huggede. Dette er dog ikke sikkert. Efter at runerne var indhuggede, er nemlig en større splint sprængt fra, som er blevet brugt ved opførelsen af stensdiget omkring Læborg kirkegård, rimeligvis i middelalderen. Den blev fundet 1888, da en del af kirkegårdsdiget måtte sættes om, og stensætteren genkendte den på farven som en del af runestenen, inden han havde

Læborg-stenen.

set runerne. Efter at denne flis var sprængt fra (ved menneskehånd eller frost) har man prøvet på at kløve runestenen ved en række kilehuller på langs og tværs, som danner et kors på den ene langsides. Forsøget er dog opgivet, formodentlig fordi stenen var uregelmæssig i bruddet. At kløvningsforsøget er senere end flisens fraspængning, ser man deraf, at et af kilehullerne findes under flisen. Da Ole Worm på Christian IV.s tid lod stenen aftegne, var kilehullerne så gamle, at han troede, de skulde forestille det kristne kors. Om denne sten nogensinde har været rejst, er uvist. At den har været længere, end den er (og var på Worms tid), er

sikkert, da noget af rammestregen og det første r i første linie er slået af, og så kan den også have været så meget længere, at den kan have haft en del i jorden og alligevel hele indskriften over jorden. Men hvad der taler imod denne antagelse, er, at den, så længe den har været kendt, har ligget sammen med de andre stykker af samme vældige stenblok. Havde den været rejst, var den vel blevet flyttet hen til gravhøjen eller et andet mindested. Hvis indskriften fra først af er hugget på ryggen af den vældige jordfaste sten ved kongevejen mellem Viborg og Jælling på den ene og Slesvig og Ribe på den anden side, og sprængningen af denne klippeblok først er foregået senere, så forklares fundforholdene langt lettere, end hvis man tænker sig stenen rejst.

Måske også indskriften bliver lettere at forstå under den forudsætning. Den er klar på alle punkter og lyder

rhafnukatufi ; hiau ; runar : þasi aft (hammertegn)

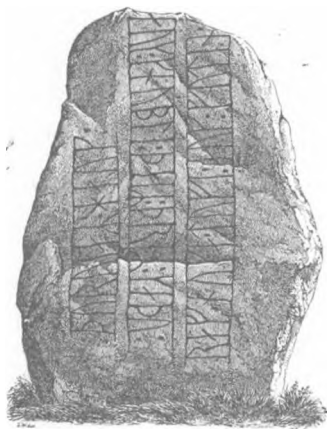
þurui ! trutnik : sina (hammertegn)

Ligefrem oversat bliver dette: *Ravnunge-Tue hug disse runer efter Thyre sin dronning*. Det lyder ikke blot forståeligt, men også historisk. Det ligger unægtelig nær, især da alle runeforskere er enige om, at stenen er jævnaldrende med Jælling-stenene, at tro, at Thyre er den samme som kong Gorms dronning, og dette var også en almindelig mening, indtil Wimmer i 1876 afgjort gik imod den. Han påviser først, at *drotten* og *dronning* ikke er ensbetydende med *konge* og *kongehustru*, men har en mere omfattende betydning. På den fynske Glavendrup-sten kaldes den afdøde gode (offerpræst) af runemesteren Sote »*sin drotten*«, og på Island, hvor der ingen konge var, bruger loven ordene: *drotten* og *drotning* i betydningen: husets herre og frue. At

ordet *dronning* også kan betyde kongehustru, nægter Wimmer naturligvis ikke, men den antagelse, at Læborgstenens Thyre er Thyre Danebod »vilde dog ikke alene høre til de allerdristigste og aldeles ubesvislige hypoteser, men også være i højeste grad usandsynlig.« Wimmer formoder, at indskriftens Thyre »har været en mægtig og anset kvinde, efter hvem de tre mænd, hvis navne vi læser på Bækkestenen, har rejst en høj.... Bække- og Læborgstenen i forening med højen og måske endnu en stenkreds, der forbandt det hele, kan have udgjort et stort og anseligt mindesmærke efter Tyre.« Så er senere Bækkestenen ført til den nærliggende kirke i Bække for at bruges i kirkegårdsdiget, medens man ikke har magtet at flytte den vældige Læborgsten.

Det forekommer mig, at Wimmers forklaring er betydelig usandsynligere end den gamle. At omtale Bække kirke som *nærliggende*, samtidig med at Jællings afstand af flere mil stærkt fremhæves, er en noget letsindig omgang med geografiske kendsgerninger. Et menneske kunde i gamle tider langt lettere komme fra Læborg til Jælling end en sten fra Læborg til Bække. Der var desuden nok af sten betydelig nærmere ved Bække kirke, og vejen fra Læborg til Bække er ikke jævn. Hele den tanke ser ganske umulig ud. Bækkestenen kan ikke have stået lige nord for Læborg kirke. Den må have stået nær ved Bække kirke, ellers havde man ikke flyttet den ind i kirkegårdsdiget.

Men dernæst har Johannes Steenstrup i 1927 gjort opmærksom på, at ordet *dronning*, den eneste gang det ellers forekommer på en dansk runesten (Ravnkildest. I), vist betyder netop *kongehustru*. Det kan også mærkes, at *drotten* på danske runestene (foruden om Vorherre) kun bruges om høvdinger af en sådan anseelse, at de

Den større Bække-sten.

holder hird. Og der er heller ikke noget, der taler imod, at *dronning* kan have fået den særlige betydning *kongehustru*, uden at *drotten* behøvede at få samme udvikling, da vi på dansk intet andet ord har for den nuværende betydning af ordet (modsat tysk *königin*). Jeg vil derfor foreløbig gå ud fra, at der kan være tale om netop *dronning Thyre*, for så at vende til bage til spørgsmålet, når vi har gennemgået den næste runeindskrift, den på den større runesten i Bække ved kirken.

Den større Bække-sten blev funden 1807 i kirkegårdsdiget. Allerede 12. avg. 1811 blev både den og Læborgstenen aftegnet af den vandrende antikvar Arendt. 1858 blev den opstillet i krogen mellem våbenhuset og kirken. Nu står den på en lille opkastet høj mellem kirkegården og vejen.

Dens indskrift er i alle henseender let at læse og tyde. Den lyder:

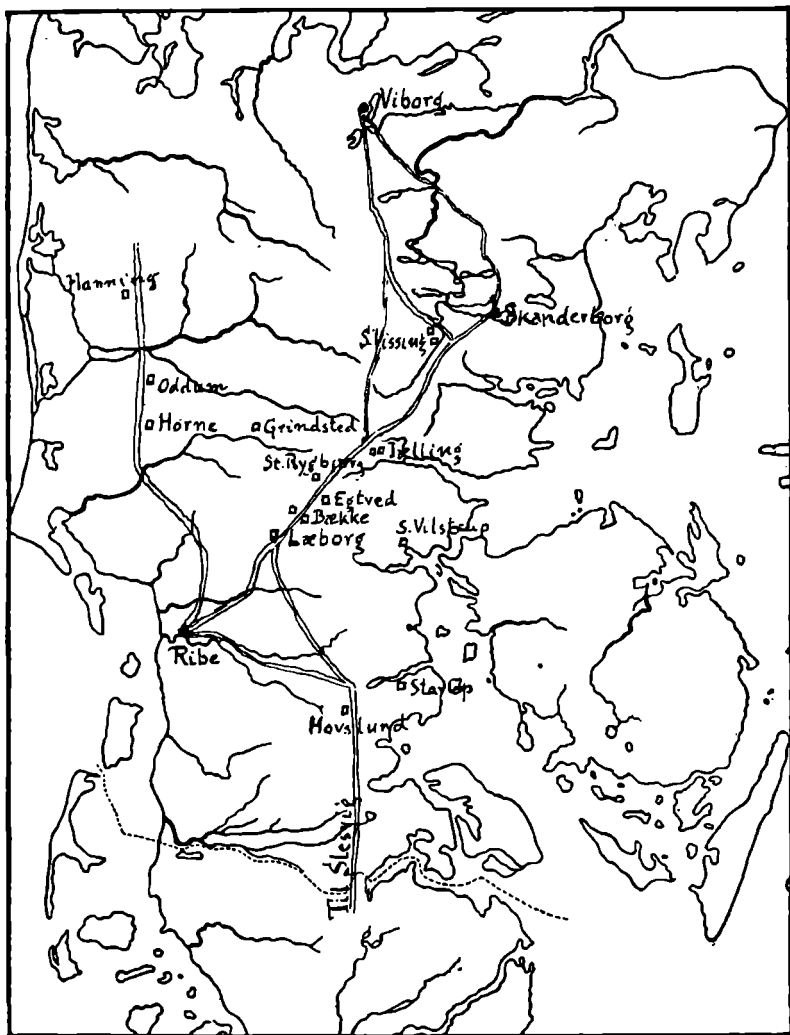
rafnuka : tufi : auk : futin [:]
auk : knobli : þair : þrir : kaþu :
: þuruiaR : hauk :

Ravnunge:Tue og Funden og Gnyple, de tre gjorde Thyres høj.

Vi finder utvivlsomt, trods staveforskellen, her de to personer på Læborg-stenen igen. Det er da også alle enige om. Men her nævnes tillige to andre mænd, som siges sammen med Ravnunge:Tue at have «gjort Thyres høj». Hvis dette læses uden forudsætning, må man give Wimmer ret i, at det naturligst forstås sådan, at den høj, der nævnes, har været samme sted som stenen. Men hin tids mennesker læste ikke uden forudsætning. Et sagn, som fortælles i Jyske Krønike, siger, at den store sten, som Harald Blåtand vilde slæbe til Jælling, lå på Bække mark (altså flere mil fra Jælling). I Bække har man altså endnu sent i middelalderen vidst nogen besked om det store kongemindesmærke i Jælling, og langt mere har man da i samtiden. Og så har det utvivlsomt ligget læserne af runestenen nær at tænke på Jælling-højen, når de læste »Thyres høj«. Jeg kan heller ikke se nogen modsætning mellem denne indskrift og den på den lille Jælling-sten: *Gorm konge gjorde dette mindesmærke efter Thyre sin kone, Danmarks bod.* At kong Gorm ikke egenhændig har opkastet den vældige gravhøj, er en selvfølge; det har de tre mænd på Bække-stenen heller ikke. Gorm har naturligvis tilsagt nogle af egnens mægtige, måske bryderne på dronningens gods, og de har så ladet bønder og trælle udføre arbejdet. Har der været en særlig runekyndig mand mellem dem, har han vel påtaget sig udførelsen af indskriften. Prof. Hans Brix finder en

ejendommelig overensstemmelse mellem indskrifterne på den mindre Jællingsten og den større Bækkesten. Jeg skal ikke vove at afgøre, i hvor høj grad hans teori slår til; men det skulde ikke forundre mig, om det med tiden kan fastslås, at Ravnunge-Tues kridt eller mejsel har været i arbejde på Jællingstenen.

For at forstå disse to indskrifter må vi vist lægge mærke til, at de ligger *ved vejen*. Fra Viborg fører en gammel vej mellem Vedsø og Hald sø vesten om Hinge sø og Silkeborg og Salten langsøer til Sønder Vissing. Over Vorvad eller Bredsten bro får den forbindelse med vejen fra Skanderborg til Jælling, hvorfra den fortsætter over Randbøl og Bække til Læborg. Her deler den sig og går dels over Vejen, Skodborg, Oksenvad og Tørning til Oksevejen til Slesvig. I Vedsted sogn, dels over Hulvad til Foldingbro og Ribe. Ved denne gamle forbindelse mellem halvøens to hovedting, Viborg og Urnehoved, og samtidig vej til havnene Ribe og Slesvig, har vi en række runestene, to i S. Vissing, to i Jælling, en i Randbøl, en i Egtved, to i Bække, en i Læborg og en ved Immervad (Hovslund). I Valdemarstiden lå der krongods to steder på denne vej, Nim (med Østbirk) og Jælling, men der kan have været mere. *Tule bryde* i Randbøl kan have været kongelig godsforvalter (ligesom den bryde, der har givet krongodset Brøns navn). Har godset langs vejen fra Jælling sønderpå været tilagt dronning Tyre, er det ikke så underligt, om hendes mænd har sat hende og deres deltagelse i Jællinghøjens rejsning synlige minder. Og til et sådant minde kunde den kønne sten ved Bække kirke vel nok passe, men også ryggen af den vældige blok, som lå lige ved vejen nord for Læborg. Her har vel Ravnunge-Tue selv boet, og de andre længere nord på (i Bække og Randbøl?). I fællesskab har de rejst stenen midtvejs imel-

Kort over hærveje og runestene i Sydjylland.

Horne-stenen.

lem dem, men den store blok har givet runemesteren anledning til at hylde sin afdøde dronning endnu en gang. Endnu for få år siden så man tydeligt fra vejen de store stene i gruben, hvor runestenen engang også lå. Den må, hvad enten den har været rejst eller ej, have været noget, de vejfarende ikke overså, heller ikke kongens følge, som ofte kom denne vej.

Netop disse to mindesmærkers beliggenhed ved kongevejen bidrager til at forklare, at de er blevet til. De står der, ligesom frihedsstøtten står på Frederik den sjætes vej til og fra det kære Frederiksberg slot.

Horne-stenen er desværre kun et brudstykke. At det skyldes Ravnunge-Tue fremgår af den rest af hans navn, der er bevaret; desuden minder udeladelsen af *r* i *gjorde* om den samme fejl på Bække-stenen. Erik Moltke foreslår at udfylde indskriften:

[ra]fnukatufi kaþi hauk þ[uruiaŕ]

Ravnunge-Tue gjorde Tyres høj.

Udfyldningen kan være rigtig; den giver ialfald om trent samme grundlinie for bægge indskriftens ender. Dersom den godkendes, bliver den en yderligere støtte for den opfattelse af Bække- og Læborg-stenene, vi har

Grindsted-stenen.

set i det foregående. Horne-stenen, som på Worms tid sad i Horne kirkegårdsdige, hvorfra den 1872 blev flyttet til Nørholms have, har da været rejst ved den vestre hovedvej, hvis forløb længere nord på er angivet ved runestenen i Oddum og Hanning.

Den runesten i Ribe amt, som i alder kommer disse tre nærmest, er det i 1925 fundne brudstykke i Grindsted. Runestenen er i sin tid hugget itu for at bruges i kirkens grund, og den er vist også noget jævnet for at passe bedre. Den bevarede del er 71 cm lang, godt 40 cm bred på det bredeste sted; den højeste rune (u i uft) er 12 cm høj. Den bevarede del af indskriften lyder:

[þans]i · uft : kunar · tri[k : harþa : kuþan :]

(N.N. satte denne sten) efter Gunnar, (en fortræffelig) mand (»dreng«).

Rejserens navn er altså borte; til gengæld får vi den dødes navn, Gunnar, og den oplysning, at han snarere har været krigsmand end bonde. Dette ligger nemlig i

ordet *dreng*, medens de statsborgerlige egenskaber samles i ordet »*thegn*«, som vi også ofte træffer på vore runestene. Det er ret overraskende at træffe den ros midt inde på heden, men enestående er det ikke, da den også stod på bægge Hjærmind-stenene (måske forklaringen er, at Hjærmind ligesom Grindsted ligger ved et anseeligt åløb).

Stenen er en af de få kendte sydjyske, som ikke har været rejst nær ved en hovedvej (de andre undtagelser er Sdr. Vilstrup- og Starup-stenene).

Fra middelalderen findes forholdsvis flere runeindskrifter i amtet.

Den anseligste af disse er den smukke sten i Føvling, som på Worm tid lå på kirkegården, men omkring 1850

Føvling-stenen.

blev flyttet ind i våbenhuset. Den ligner en gammel runesten af udseende, men indskriften er:

: Asbiarn (h)ic : langsum : kubap̃ : in : kristo :
rekuiaescæns.

Det er et latinsk vers: *Her hviler (provst?) Æsbern Langsum i Kristus.*

Vi ved, at en provst Langsing omkring ved år 1200 ejede jordegods i nabosognet Folding, og det kan godt være ham, stenen er rejst over. Verset er ganske af samme art som det på kanniken Attos mindsten i Vestervig (død 4. avg. 1217).

Noget yngre var vist amtets anden runeligsten i Vamdrup, som blev indsendt til København c. 1655 og forsvandt efter ildebranden 1728. Efter Worm skal den have haft indskriften:

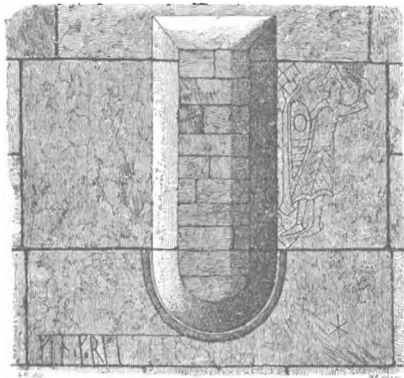
hæræ : ligær : (thruæt?) æbissun :
men døbenavnet er meget usikkert og fadersnavnet ikke helt sikkert. Sproget synes at tilhøre det 13. årh.

Den anden Vamdrup-sten, som også er forsvunden (men ikke i København) bærer billedet af et Guds lam og den dertil svarende latinske indskrift:

a(g)nus · dei.

Om det næsten ulæselige og helt uforståelige brudstykke fra Brøndum præstegård, som først i 1890'erne blev indsendt til Nationalmuseet, er af en ligsten, er det næppe muligt at afgøre. Snarest ser det ud til at være tildannet til bygningsbrug.

Bygningssten i kirkerne bærer ikke så sjælden runeindskrifter. På Åstrup kirke er der to, bægge på buersten over vinduer, og bægge indhuggede langs den lige overkant, sådan at de nu vender toppen af runerne nedad. De er med andre ord huggede, mens stenene lå på jorden, måske blot til fornøjelse for stenhuggeren. På

Åstrup-stenene.

den ene har han, så langt som pladsen slog til, indhugget den yngre runerække:

f u þ o r k h n i a s t b

På den anden er kun begyndt

fin · krli,

måske begyndelsen til et navn, og i et andet hjørne en h-rune, eller måske snarere en stjerne.

På Al kirke, under et af vinduerne, ser man øverst i randen af en sten:

blomæ;

og i den gamle kirke i Holsted sad en granitsten, som

Ål-stenen.

nu er indmuret i den ny kirkes østgavl oven over »Bjøvlund Troid«, med runerne

tuki.

Bægge indskrifterne er formodentlig mandsnavne, og man mener, at det er navnet på bygmesteren, som er foreviget, men egentlig kan det lige så godt være navnet på en anden.

Sammen med disse indskrifter på kirkernes granitkvadre, som vel stammer fra det 12. årh., nævnes naturligt indskriften på Brøndum kirkes døbefont. De gamle granitfonter er jo i reglen lige gamle med kirkerne, og ikke så få har runeindskrift. På den i Brøndum står oven på randen, korsvis overfor hinanden

+ a + s + æ + r.

som kan være mansnavnet *Asser*.

Endnu en sten med runer kendes fra amtet, men den er i enhver henseende mystisk. Det er muligvis et vievandskar, eller et søjlehoved, der er omdannet til håndkværn. Nationalmuseet har købt Stenen i Darum 1911. Stenen måler omtr. 25 cm på hver led, og på to af sidefladerne findes en del runer, men de ser nærmest ud til at være engelske. Hvor stenen oprindeligt stammer fra, er der ingen, der ved.

I 1908 fandt man den første af en ny art runeristninger i Danmark (fra Gotland har man kendt dem længe), nemlig indridsninger i kalkpudset, vist altid ind-

ridside (med en spids pind ell. lign.), inden pudset endnu var stivnet. Nu kender man sådanne kalkristninger fra en skånsk, tre sjællandske og to jyske kirker. De er i reglen uden tilknytning til kirken, undertiden ondsksfulde udtalelser om personer eller lign. Vi har — eller måske rettere har haft — en sådan også i Ribe amt, i Al kirke, over kvindestolene, men den er — vist umiddelbart efter fundet — overkalket og vistnok ikke til at tyde. Hvis den var blevet undersøgt inden overkalkningen, kunde den måske have været læst; men om læsningen vilde have været til opbyggelse er tvivlsomt. Den er måske samtidig med den udvendig på sydvæggen, men kan også være senere.

Og hermed er vi nået igennem, hvad der kendes af runefund fra Ribe amt. Amtet hører ikke til de rune-rigeste, men på to punkter, brakteaterne og Ravnunge-Tues stene, har det dog noget ejendommeligt at fremvise. Den mindre Bække-sten med sine to kæmpehøje er en gruppe, der er ret enestående. Og af indskrifter på kirkekvadre er der forholdsvis mange. Hertil kommer så Føvling-stenen, som næst efter Absalons mindesten ved Åsum kirke i Skåne er den anseligste af de rejste stene fra middelalderen. Alt i alt kan man ikke sige, at Ribe amt er særlig småt stillet med hensyn til runeindskrifter.

Med hensyn til ordet dronning og til kongevejen gennem Jylland henvises til Johs. Steenstrups og Hugo Matthiessens afhandlinger i »Festskrift til Kristian Erslev«. 1927 (og »Fra Ribe Amt«, 1920). Billederne af Runestenene er lånte fra Lis Jacobsens håndudgave af Wimmers runeværk med undertagelse af Grindsted-stenen, som er gengivet efter et retusjeret fotografi af forf. Brakteaterne er gengivet efter Stephens': Old Northern Runic Monuments.

Gustav Stemann

Kammerherre, Stiftamtmand, K.¹ D. M.

15. Septbr. 1845—27. Decbr. 1929.

Stemann er af en gammel Embedsslægt. Og Stemann'erne har altid været berømt som dygtige Embedsmænd, trofaste, pligttopfyldende, altid gik de frem efter de lige Linjer. Gustav Stemann har i saa Henseende gaaet i sine Fædres Spor. Dog er det ikke om ham som Embedsmand, som Kammerherre og Stiftamtmand, jeg nu vil fortælle, skønt der saa prægtig kunde skrives en Afhandling om dette. Nej, jeg skildrer ham som Menneske, som god Kammerat, med de store historiske Interesser.

Gustav Stemann er født i Ærøskøbing. Hans Fader var Landfoged der og Præses i Stads- og Landretten. Han hed Chr. Ludv. Ernst von Stemann, var tysk dansket, men fuldt ud trofast dansk Embedsmand. Som faa, maaske som ingen var han inde i slesvigske Retsforhold og slesvigske Kultur. Da der i 1849 blev indrettet Regeringskontorer i Flensborg, blev han knyttet dertil og endte som Præsident for Apellationsretten for Hertugdømmet Slesvig. 1864 blev han afskediget af Tyskerne. Gustav Stemanns Moder var en Wardenburg.

tyisk født med tysk Dannelse, men med den samme sikre Følelse som hendes Mand, at naar han var dansk Embedsmand og havde aflagt Ed til den danske Konge, saa var Forholdet klart, saa stillede man sig paa dansk Side. Hvis en Embedsmand stillede sig paa tysk Side, var det klart Oprør.

Det var et fint, dannet Hjem, disse Ord taget i bedste og videste Betydning. C. L. E. Stemann var Rethistoriker og har som saadan haft et skarpt Øje for alle de ejendommelige Forhold, der gjorde sig gældende i sønderjydske Ret. Særlig har jeg lagt Mærke til, at de Vider og Vedtægter, man havde ude i Landsbyerne, og som Jurister ellers ikke brød sig saa meget om, dem omfattede han med særlig Interesse. Da Gehejmekonferensraad C. Goos en Gang var her paa Askov Højskole, kom jeg til at tale med ham om den gamle Stemann, og jeg sagde blandt andet, at han maatte have været en dygtig Mand, med et aabent Øje for Kulturförhold i det hele. »Ja, det tror jeg!« sagde Goos, og saa blev han helt ivrig og fortalte, at da han havde faaet sin Embedseksamen i 1857, rejste han til Flensborg, hvor han var et helt Aar for at studere slesvigsk Ret. Og saa skildrede han den Kreds af dygtige og intelligente Mennesker, som var dernede og samlede sig om Stemann. Dette Aar stod for Goos som det festligste i hans Ungdomstid. Han havde haft saa stor Udbytte af Opholdet dér.

I 1912 meddelte Gustav Stemann nogle af hans Moders Breve i Gads danske Magasin. Det er fra Tiden 1846—64. De er fornøjelige, bringer frisk Bud fra Tiden og fortæller om en Kvinde med et varmt Hjerter, et mildt Øje, men med en udviklet Retssans og fordomsfri Man faar et levende Indtryk af, hvor stærkt de nationale Forhold greb ind i Familielivet, og hvordan nogle

lod Følelseslivet helt raade, andre støttede sig til deres Retssans. Et lille Træk, der viser, hvor fordomsfri hun bedømmer Mennesker: Kong Frederik VII og Grevinde Danner var i Besøg i Flensborg. Alle var i Reglen forargede paa Grevinden, og jo mere snerpede og ubeslydelige de var, jo mere rasende var de paa hende. Fru Stemann lader sig ikke paavirke af alt dette. Hun skriver: »Hun var meget rar, og hun saa saa værdig og tiltalende ud, talte meget om Kongen og var saa taktfuld.«

Det var fra saadan et Hjem, at Gustav Stemann var udgaet. Det er det, der har sat sit Præg paa ham. Han var jo ikke af dem, der gik og klappede Folk paa Skuldrene eller stak dem paa Næven i bred Folkelighed. Derfor var det som oftest saadan, at naar Folk kom til ham, saa var det Amtmanden, de havde Ærinde til, og det var igen Amtmanden, der forhandlede med dem, og saaledes kom de let til at opfatte ham som Amtmand, og ikke som andet. Men kom man til ham som Menneske, saa mærkede man ikke noget til Amtmanden, saa var det et friskt og varmhjertet Menneske, man havde for sig, elskværdig, fornøjelig og kammeratlig. Man kommer til at tænke paa Moderen i Flensborg.

En lille Begivenhed fremdrager jeg. Det var efter Bramminge Ulykken. Der skulde være Sørgefest i Esbjerg. Gustav Stemann talte. En Præst, der var til Stede, fortæller om dette: Jeg kendte jo godt Amtmanden, men havde opfattet ham som den, der helt igennem var Amtmand og ikke noget andet. Men den Dag blev jeg overrasket. Hans Tale var et Udslag af et varmt følende Menneskehjerte, der var greben af den store Ulykke, og en sikker Tro paa, at vi alle var undergivne Gudfaders vældige Haand. Det blev ikke saa meget en officiel Tale som et personligt Vidnesbyrd, der greb os alle.

Fra sin Fader har han taget meget i Arv. Her tænker jeg særlig paa hans historiske Interesser. De har givet sig Udslag i mange Arbejder. Sammen med Dr. phil. Johs. Lindbæk har han udarbejdet: De danske Helligaandsklostre, et stort og betydeligt Værk, baade hvad Omfang og Indhold angaar. I »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« har han skrevet en hel Række Afhandlinger til Oplysning om historiske Forhold i Randers og Egnen der omkring. Han var Borgmester i Randers i 14 Aar, før han blev Stiftamtmand i Ribe. Og her i Ribe har det Arbejde særlig sat rige Frugter.

Da Højskoleforstander Ludvig Schrøder i sin Tid talte til Stemann om at oprette et historisk Samfund for Ribe Amt, saa tiltalte det ham stærkt, men han var lidt bange for, at man ikke magtede at bære dette Arbejde frem. Men Tanken lod ham ikke i Ro. Her kunde man i et saadant Samfund komme og tale kammeratlig med hinanden uden at tænke paa Embedsmændens Pligter. Han tog Sagen op, talte med flere om det, sammenkaldte til et Møde i sit Hjem og fik Samfundet dannet i 1902. Han blev selv Formand, og jeg blev Kasserer og Sekretær. Derved fik vi meget med hinanden at gøre, og jeg lærte ham rigtig at kende som Menneske og god Kammerat. Vi mødtes ikke alene ved vort faglige Arbejde, men ved vore Møder, ved de smaa festlige Sammenkomster vi havde, og her udviklede der sig et inderligt Venskab mellem os. Jeg kom snart til at sætte Pris paa ham, ikke fordi han var en fornem Mand, højt paa Straa, men fordi han var jævn og menneskelig i sin Færd, naar han var mellem os jævne Mennesker, som vi var i vort Samfund.

Han gjorde et udmærket Arbejde i dette Samfund. Han ledede det med fast, men nænsom Haand, og vi kan tilføje med lykkelig Haand. Han kunde kaste Festglans

over vore offentlige Møder, saavel som over vore smaa Sammenkomster. De blev altid præget af hyggelig Velvære.

Og ser vi paa Samfundets Aarskrifter, ser vi, at han ogsaa flittig har taget Del i Arbejdet. Vi finder den ene historiske Afhandling ved Siden af den anden, og alle viser, at nu er det Egnens Historie her, der har fanget hans Interesse. Tillige, at naar han kommer med en Afhandling, saa er den behandlet med Omhu. Han har lagt hele sin Sjæl og al sin Energi ind i den.

Arbejdet med dette Samfund fik videre Betydning. Da man andre Steder saa, hvor godt det gik i Ribe Amt, saa tog man ogsaa Sagen op andre Steder. Nu har man saadanne Samfund og saadanne Aarskrifter næsten i hvert Amt. Megen Hjemstavns Historie er derved bleven dyrket. Megen historisk Sans er bleven vakt. Og vor almene Historie har høstet Udbytte deraf. Nu, da dette er sket, kan vi da gerne huske paa, at det var Højskoleforstander Ludvig Schrøder og Stiftamtmand Gustav Stemann, der begyndte.

Gustav Stemann burde have en hel Levnedsskildring her i »Fra Ribe Amt«. Jeg magtede det ikke, kunde heller ikke overkomme det. Men en Tak skulde han dog have for sit trofaste Arbejde for dette Samfund. Jeg paatog mig saa at skrive dette lille beskedne Stykke om ham. Lad det nu staa som en Tak fra »Historisk Samfund for Ribe Amt«.

Poul Bjerge.

Vestjyllands Historiker.

Raadstuearkivar Oluf Nielsen.

Af

cand. mag. *Carl Lindberg Nielsen*, Varde.

Lokalhistorie er noget forholdsvis nyt. Man kendte ganske vist ogsaa i ældre Tid historiske Bøger og Artikler om lokale Emner. Men det var kun lejlighedsvis, lokalhistoriske Skrifter fremkom, og Lokalhistorien blev ikke rigtig regnet. Den dyrkedes af Ikke-Fagfolk, særlig Præster, og skønt disse undertiden kunde yde fortræffelige Bidrag til den lokale Historie, var det meste, der fremkom af denne Art, dog ret maadeligt eller værdiløst.

Anderledes nu! Lokalhistorien er nu lyst i Kuld og Køn som et ægte Barn af Historien, selv om Statshistorie stadig — og med Rette — betragtes som Nummer eet. Det vrimler med lokale historiske Foreninger, Tidsskrifter, Afhandlinger og Bøger, og Fagmænd og Ikke-Fagmænd kappes om at levere Bidrag.

En stor Del af Æren for dette Resultat skyldes en kyndig, skolet Videnskabsmand, der viede sit Liv til lokalhistorisk Forskning og lokalhistorisk Skrivning, og som ved sine Skrifter, der var opbyggede paa videnskabelige Metoder, vakte Interesse for den lokale Historie. løftede denne op i et højere Plan og aftvang den

historiske Videnskab Respekt. Denne Mand var Raadstuearkivar Oluf Nielsen.

Oluf August Nielsen blev født den 24. April 1838 paa Herregaarden Endrupholm ved Varde som Søn af Proprietær August Carl Nicolai Nielsen (1809—85) og Hustru Henriette Georgine, født Meyer (1813—98).

Allerede i en Alder af 4 Aar kom Drengen i en privat Skole i Nærheden af Endrupholm. Tidligt vaagne hans historiske Interesse og Lysten til at kende sin smukke Fødegaards og Fødeegnens Historie, hvorom ingen kunde give ham mere end højst tarvelig Underretning; sjældent havde han derfor større Glæde, end naar han fik Lov at betragte Endrupholms gamle ærværdige Pergamentsdokumenter med de store Vokssegl. Og Lysten til boglig Syssel voksede. 12 Aar gammel blev han derfor sat i Ribe Latinskole. Men hans Fremgang i Skolen var kun ringe, saa ringe, at hans Lærere endog tvivlede om, at han nogen Sinde blev til noget, og da mindst paa den videnskabelige Bane. Det manglede da ikke paa Opfordringer til at ombytte Bøgen med Ploven; men paa egen Haand erhvervede han sig et ikke ubetydeligt Kendskab til Bøger og Litteraturhistorie, hvilket bevirkede, at han indsaa, at Studeringer maatte blive hans Hovedformaal i Livet, hvis dette ikke skulde forfejles. Under det skæve Forhold, han efterhaanden kom i til Skolen, var det derfor en Velgerning, at hans Fader i 1855 lod ham tage ud af Skolen, for at han i København kunde blive privat forberedt til Examen artium. I København læste de to Brødre Holger Frederik Rørdam, den senere saa bekendte Kirkehistoriker, og Thomas Skat Rørdam, Sjællands senere Biskop, med ham, og i 1857 blev han omsider Student, 19 Aar gammel.

Som Student begyndte Oluf Nielsen at studere Theo-

logi; men denne Videnskab blev snart opgivet til Fordeel for hans Hovedinteresser: Hjemegnens Historie, Oldkyndighed, Personal-, Litteratur- og Sproghistorie, som han kastede sig over med Iver og Kærlighed.

Det var et lykkeligt Liv, han førte. Formiddagen tilbragte han i Gehejmearkivet eller paa Bibliothekerne, Resten af Tiden ved stille Studier paa sit Værelse. Med megen Interesse omfattedes hans Studier, og ikke lidet opmuntredes han til at fortsætte disse af Universitetsbibliothekets daværende Overbibliothekar, Vestjyden Peder Goth Thorsen,¹⁾ der havde for Skik, naar han paa Bibliothekets Læsesal saa unge Mennesker sysle med historisk Arbejde, at banke dem paa Skulderen, nikke venligt og gaa uden at sige et Ord. Naar Foraaret begyndte, kaldtes Oluf Nielsen til Hjemmet, hvor han saa i flere Maaneder drev historiske Undersøgelser i Forbindelse med antikvariske Rejser i Egnen.

Resultatet af alle disse Undersøgelser blev store Samlinger af Optegnelser.²⁾ Allerede som ung Student begyndte han at gøre Offentligheden delagtig i sine Skatte. Hans første Forsøg paa den historiske Bane findes i »Vesterjydsk Avis« (nu kaldet »Ribe Amts-Tidende«), hvor talrige Artikler under Mærket O. P. vidner om hans Flid. I 1860, i en Alder af kun 22 Aar, fik han sin første videnskabelige Afhandling³⁾ optaget i »Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie«. Og 2 Aar se-

¹⁾ Født i Varde 7. Aug. 1811, død i København 6. Maj 1883, begravet paa Varde gl. Kirkegaard.

²⁾ O. Nielsens efterladte Samlinger opbevares i Stednavneudvalgets Arkiv i København. En Oversigt over Indholdet af Samlingerne, der bestaar af 37 Numre, har Professor Viggo Brøndal meddelt i »Fortid og Nutid« 2. Bind Side 200—205.

³⁾ »Herregaarden Plovstrup ved Ribe.«

ner, 1862, medens han endnu var Student, udkom hans første selvstændige Skrift, en historisk-topografisk Skildring af Hjemegnen »Skadst Herred«, et omfangsrigt og dygtigt Værk paa 261 Sider.

Det samme Aar, som i videnskabelig Henseende bragte den 24aarige Student saa megen Hæder, lod ham imidlertid ogsaa smage tunge Sorger. Hans Fader, der i mange Aar havde kæmpet med Næringssorger, gik fallit og maatte forlade sin smukke, gamle Gaard, og derved truedes O. Nielsens Studier med Afbrydelse; men imidlertid traadte Kammerherre Rosenørn-Teilmann til Nørholm hjælpende til, saa at O. Nielsen kunde underkaste sig og i Januar 1863 bestaa Magisterkonferens i de nordiske Sprog.

Endnu før Eksamen var tilendebragt, fik han Tilbud om en Stilling som Assistent ved Kongerigets andet Arkivkontor⁴⁾, som han tiltraadte den 1. April 1863. Paa samme Tid paatog han sig for Generalstaben at samle de gamle Stednavne, for saa vidt de fandtes i trykte Skrifter, undtagen Sjælland og Sønderjylland, til Brug ved Retskrivningen paa Stabens ny Kort. I Januar 1864 antoges han desuden som Medarbejder ved det udførlige Register, som den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse bekostede til »Scriptores rerum Danicarum«⁵⁾, den mægtige Udgave af Kilder til Danmarks Historie i Middelalderen, der paabegyndtes af Historikeren Jacob Langebek (1710—75) og udkom med 8 tykke Folio-bind 1772 til 1834.

Ved disse Arbejder førtes Oluf Nielsen ind paa Studiet af Danmarks indre Historie i Middelalderen. En Frugt heraf blev en Afhandling om »Sysselinddelingen i Danmark«, for hvilken han den 3. Maj 1867, 29 Aar gl., disputerede for den filosofiske Doctorgrad.

⁴⁾ En Del af det nuværende Rigsarkiv.

⁵⁾ Registeret udkom 1878.

I denne Afhandling hævder Oluf Nielsen, at den gamle danske Inddeling i Sysler er ældre end Inddelingen i Bispedømmer, altsaa ældre end Kristendommen her i Landet, men yngre end Inddelingen i Herreder, der stammer fra den graa Oldtid. Sysselinddelingen er maaske til Dels foregaaet paa Grundlag af en gammel Stammeinddeling, og Syslerne var vist oprindeligt Skatteoppebørselsdistrikter og bestod af de Landsdele, hvorefter efterhaanden det, som senere kaldtes Len, udviklede sig.

For saa vidt er Oluf Nielsens Anskuelse mærkværdig friske. De stemmer f. Eks. meget nøje med, hvad en saa moderne Historiker som Arup mener. Men Oluf Nielsen tillægger dog sikkert Sysselinddelingen en altfor stor Betydning, og det vidner om megen Mangel paa Kritik, naar han vil hævde, at Sysselinddelingen ogsaa har eksisteret uden for Jylland, skønt han trods alle Anstrengelser ingen Kildesteder kan fremvise herfor.

Efter saaledes at have slaaet sine videnskabelige Evner fast udnævntes Oluf Nielsen fra 1. Januar 1869 til Arkivar ved Københavns Raadstuearkiv, hvilken Stilling han var den første Videnskabsmand, der beklædte. Hans Efterfølger i Kongerigets Arkiv blev vor store Historiker A. D. Jørgensen, der gjorde en hurtig Karriere og endte som Rigsarkivar og som saadan ganske omordnede det danske Arkivvæsen. O. Nielsen siger derfor med et lille resigneret Suk, at hans Ansættelse i Raadstuearkivet var en højere Styrelse til Gavn for Videnskaben, idet han ikke vilde have været i Besiddelse af den Viljestyrke, som var nødvendig for at fremtvinge de store Reformere i Arkivvæsenet.

I Raadstuearkivet kom Oluf Nielsen til at tilbringe Resten af sit Liv. Men han følte sig ikke lykkelig. Grundene var forskellige. Herom fortæller han selv i nogle efterladte selvbiografiske Meddelelser.

Der var for det første Arkivets Tilstand. »Min Formand, Winther, havde været Arkivar siden 1818, lige siden Indvielsen af Raadhuset paa Nytorv, altsaa i 50 Aar. Han var dansk Jurist. — — — I Arkivet drev han

en Skrivestue og var meget søgt i Anledning af Testamenter og Skøder, laante vel ogsaa Penge ud. For at Folk ikke skulde gaa ind ad Vinduerne og stjæle hans Penge, blev Arkivet forsynet med Jærnstænger i Vinduerne, hvilket gjorde det forud mørke Lokale endnu mørkere og uhyggeligt. Da jeg tiltraadte, var der opstillet Hjælpereoler parallelt med Ydervæggene, saa der

hverken kom Lys eller Luft til Arkivets Indre. Luften var meget slet, der var Svamp i Gulvet, og visse Kroge var i den Grad sundhedsfarlige, at jeg oftere er bleven syg efter at have opholdt mig der i nogen Tid. Disse Forhold gælde til Dels endnu. Jærnstængerne er vel borte, det første, jeg gjorde, var at afskaffe Længde-reolerne, en stor Del af Trægulvet er taget op og Asfalt lagt i Stedet; men under hele min Embedstid har jeg været trykket af det mørke Lokale, især om Vinteren, den daarlige Luft og den stadig tiltagende Mangel paa Plads. Skadelig paa mit Helbred har det tykke Lag Støv virket, som stadig falder ind ad Vinduerne fra den med Kulstøv mættede Luft. Efterhaanden maatte Lokalet ogsaa virke trykkende paa Humøret.«

Dernæst var der Ensomheden. »I mange Aar var jeg alene i dette Lokale. Den første Dag, jeg begyndte min nye Tilværelse — 2. Januar 1869 — traadte min Formands Søn, Vilhelm Winther, ind ad Døren og fortalte, at han havde faaet Magistratens Tilladelse til at benytte Arkivet til historiske Undersøgelser. Han havde været sin Faders Medhjælper i 30 Aar; men først 1860 havde Faderen faaet bevilget 200 Rigsdaler til at lønne ham med, medens det for øvrigt bestemtes, at hans Efterfølger selv skulde lønne sin Medhjælper. V. Winther var juridisk Kandidat med non^o), hvilken Karakter han havde til alle sine Eksaminer; men Faderen havde ikke ønsket ham ud i nogen anden Stilling, idet han sagde: Vi har nu ordnet Arkivet paa vor Maade, og den kan ingen andre finde ud af — hvoraf fulgte, at ingen andre end han kunde blive Faderens Efterfølger. Men han var ikke paaskønnet af Magistraten, og det var ej heller vanskeligt for den, der var vant til at færdes i de

^o) Tredie Karakter.

store Arkiver i Proviantgaarden, at finde Nøglen til et saa lille Arkiv.

»Winther, der ikke havde mindste Begreb om historiske Undersøgelser, sad saa daglig i Arkivet, indtil jeg om Sommeren fik en Permission og da betydede ham, at Arkivet var lukket i min Fraværelse, hvorfor han fornærmet drog over til Fattigvæsenets Arkiv, der styredes af den halvblinde Særling, forhenværende Kapellan Bruun, »Messingjens« (egentlig »Messejens«), og her skaffede han sig efterhaanden en lønnet Stilling. Efter mange Aars Forløb kom han og beklagede, at denne Stilling var ophørt (1883), hvorfor jeg gav ham Tilladelse til at sidde i Arkivet, saa længe han vilde, og der sad den gamle, over 80aarige Mand, der efterhaanden blev helt blind, saa vi maatte daglig læse Avisen for ham, og fortalte os sine Jagthistorier. Han og Faderen var nemlig Friluftsmænd (Faderen en Præstesøn fra Færøerne) og havde forpagtet Jagten paa Amager, med hvilken Idræt de tilbragte megen Tid. »Den unge Winther« drev ogsaa Fiskeri i Stadsgraven og var en stor Original med udviklede Familieforhold.

»Ham lykkedes det ikke at blive Medhjælper i Raadstuearkivet; men Borgmester Hansen sendte mig en forulykket, halvgal Student, Wolle, der ikke kunde yde nogen som helst Hjælp.

»Først 1887 fik jeg en Bevilling paa 500 Kr., og min ældste Søn, som den Gang var 17 Aar, fik Pladsen. Han var i Arkivet til 1894, da han, der i Mellemtiden var bleven Student og juridisk Kandidat, blev Assistent i Magistratens første Afdeling. Efter ham sendte Borgmesteren mig en forhenværende Landmand, der ikke havde Begreb om, hvad Arkiv var; men han tog heldigvis snart efter Borgerskab som Grosserer. Fra 1. Jan. 1895 havde jeg Niels Hauche, der var Student fra samme Aar som jeg og havde gjort sig bekendt ved

sine Skitser fra Vendsyssel og ved at forfærdige et desværre ikke udkommet Register over Indholdet af danske Tidsskrifter. Efter et 10aarigt Ophold i Amerika, hvor han ikke kunde finde sit Udkomme, var han glad ved at faa den ringe lønnede Plads, hvortil han, som fra gammel Tid var kendt med Arkiver, var særlig skikket. Vort venskabelige Liv varede desværre kun kort. Han fik Tæring og døde i Novbr. 1895.«

Endvidere var der Gnidninger med Borgmesteren for Magistratens første Afdeling H. N. Hansen ⁷⁾, der undertiden kunde have et ret bydende og kommanderende Væsen, og som ofte saarede O. Nielsen dybt. »Da Arkivet er et selvstændigt Kontor, der sorterer direkte under Borgmesteren for første Afdeling, er Stillingen som Arkivar temmelig uafhængig, da det jo kun sjældent forefalder, at der bliver Sager, der er saa indviklede, at man mundtlig maa forhandle med sin foresatte. — — — Den venlige Imødekommen, jeg fandt i Magistraten, baade blandt overordnede og sideordnede, gjorde mig Tilværelsen behagelig i adskillige Aar. Der blev altid uddelt Adgangskort til mig, naar en eller anden kommunal Højtidelighed forefaldt eller ny Bygninger fremvistes, en underlig Modsætning til senere Tider, da Stillingen betragtes som helt underordnet. Ikke fordi jeg brød mig om at give Møde, men det var dog paafaldende, at jeg som Udstiller for Arkivet i Industriudstillingen i 1888 var sat paa Listen over Frikort, men under Vejs blev slettet, fordi min Stilling ikke rangerede med Kontorchefer, saa jeg selv maatte betale Adgangskort, den Dag jeg tillige med andre kommunale Udstillere beordredes til at give Møde for at fremvise for Pressen. »Et Glas Champagne fik man dog,« som de andre.

⁷⁾ Hans Nicolaj Hansen, født 1835, død 1909, Borgmester i København 1873—97.

»Engang havde min høje Chef^{o)} faaet den Idé, at Pakkerne i et Arkiv burde staa paa Enden ligesom Protokoller, og førte mig ind i Politiets Arkiv, som var ordnet af en Politibetjent, for at jeg kunde se, hvorledes et Arkiv burde være indrettet. Politibetjenten var stor og fortalte, at han havde studeret Arkivvæsen i Hamborg, og jeg, der ikke havde været udenlands, men rigtignok fra min tidlige Ungdom havde færdedes i danske Arkiver, blev den lille og slap kun for en upraktisk Ordning ved at fortælle, at den ikke kunde foregaa i det nuværende Arkiv. Siden den Tid har jeg gældt for en uduelig Arkivar. Da jeg nogen Tid efter spurgte, om jeg kunde faa Bevillingen til Københavns Historie [som O. Nielsen skrev] fornyet, fik jeg af Borgmesteren det Svar: Nej, nu er det bedst, vi holder os til Arkivet! Carlsbergfondet hjalp mig imidlertid, og senere kom Borgmesteren paa andre Tanker, og jeg fik da dobbelt Understøttelse i nogle Aar, hvad der hjalp meget paa Finanserne, og siden fik jeg kommunal Bevilling, lige til Bogen standsede.«

Og endelig var Oluf Niensens økonomiske Forhold trykkede. »Det var mig i mange Aar saare vanskeligt at finde Udkommet. Gagen var lille, og Kravene til den store Families^{o)} Underhold voksede (i nogle Aar Fod-

^{o)} Borgmester Hansen.

^{o)} O. Nielsen havde 1865 ægtet Sofie Brünnich (1845—78), Datter af Toldassistent Christian Gregers Brünnich (død 1876) og Hustru Frederikke, født Rasmussen (død 1902). Efter sin første Hustrus Død ægtede Oluf Nielsen 1879 Mathilde Margrethe Agathe Grüner (født 1861, lever endnu), Datter af fhv. Borgmester i Husum, Justitsraad Hakon Harald Grüner (død 1900) og Hustru Margrethe Agathe Mathilde, født Jacobsen (død 1895). Med sin første Hustru havde O. Nielsen 1 Datter og 3 Sønner, med sin anden Hustru 1 Søn.

tøj 400 Kr. aarlig, Skolepenge 800 Kr. og saaledes videre). Enhver uventet Indtægt maatte betragtes som almindelig, der var intet tilovers til Fornøjelser. Selskabelighed, Omgang med andre Mennesker maatte forsvares. Man kunde dog ikke bo som en Arbejdsmand, Børnene maatte uddannes, og selv var man ikke opdraget til Smaamand. Kun mine 2 sparsommelige Hustruers Resignation holdt det gaaende. Vi boede i Byens Udkanter med en lille Have og kunde saaledes nyde frisk Luft, uden at det kostede noget. Det er først de senere Aar, der har tilladt de lange Udflugter om Søndagen, der dog altid kræver nogen Udgift.

»1885 blev det overdraget mig at indrette Kommunens Folkebibliotheker, hvilket gav et meget betydeligt Arbejde, idet man ikke alene maa have Tilsyn med Bibliothekerne, klare alt Vrøvl med Værterne og især med Oplædselen af nye Løjligheder, føre Regnskab med over 24,000 Kr., men ogsaa læse den ny Litteratur, saa man om Efteraaret næsten bliver tummelumsk over den aandelige Fordøjelse deraf. Jeg tvivler meget om, at min Efterfølger kan nøjes med den Betaling. Det er, som om min Tid var saa lidet værd. Jeg har under den ensomme Tilværelse, hvortil jeg efterhaanden er blevet vænnet, dog saa megen Brug for min Tid, at jeg vanskelig kan afse ret megen.«

Der var saaledes nok, der kunde gøre en Mand mismodig. Alligevel kuedes Oluf Nielsens Mod og Arbejdslyst ikke, og han kunde ved sin altfor tidlige Død se tilbage paa en statelig Række Værker. Det var da ogsaa kun i særlig mismodige Øjeblikke, at Tanker som ovenstaaende fandt Udtryk. I Almindelighed havde han et lille venligt Smil om Munden og et lunt Blik bag Brilleglassene.

O. Nielsens historiske Skrifter kan deles i tre Slags:

1) Bøger om Jylland, 2) Værker om København og 3) sproghistoriske Arbejder.

Oluf Nielsen var Vestjyde, og skønt han levede største Delen af sit Liv uden for Jylland, glemte han det aldrig. Jylland havde hele hans Hjerter, og i særlig Grad gjaldt det om Vestjylland. Blot for at eje Jord i sin Fødeegn havde han i mange Aar en Hedestrækning herovre, som han til sidst skænkede til Hedeselskabet. Jyder ansaa han for de bedste af alle Mennesker, og han kunde daarligt lukke sin Pengepung for Jyder, der bad ham om Hjælp; men det blev misbrugt af slette Mennesker, saa han i sine sidste Aar var ved at komme i Tanker om, at Jyder maaske alligevel ikke var bedre end andre Mennesker.

Af denne Kærlighed til Jylland udsprang en Række Bøger om Jylland. De vigtigste er Herredsbeskrivelserne. Allerede nævnt er »Skadst Herred« (1862). Senere udkom, dels særskilt, dels i Tidsskriftet »Danske Samlinger« Skrifter om Vester Horne (1866), Slavs (1868), Malt (1870), Gørding (1872), Skodborg og Vandfuld (1894), Hjern og Ginding Herreder (1895). Det vil sige, at han har leveret historisk-topografiske Skildringer af næsten hele Ribe Amt og det nordlige Ringkøbing Amt (Købstæderne undtagne). Men desuden har han skrevet utallige mindre Afhandlinger og Artikler, særlig i Tidsskrifterne »Danske Samlinger« og »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. Og endelig har han udgivet flere Samlinger af Kilder til jydsk Historie, f. Eks. »Ribe Oldemoder« (1869), »Dueholms Diplomatarium« (1872) og »Harsyssels Diplomatarium« (1893).

Da Oluf Nielsen i 1869 ansattes som Arkivar ved Københavns Raadstuearkiv, skete det, for at han for Magistraten kunde udgive en Samling Kilder til Københavns Historie. Denne Samling, der gaar til 1728, ud-

kom i Aarene 1870—87 i 8 tykke Bind under Navnet »Kjøbenhavns Diplomatarium«. Oprindeligt havde Oluf Nielsen ingen Interesse for Københavns Historie; men under Arbejdet med Diplomatariet maatte denne fremkaldes, og han udgav da i Aarene 1877—92 i 6 Bind »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse«, der gaar til 1730. Nogle Aar efter, at dette sidste Værk var begyndt at udkomme, skrev Oluf Niensens Svoger, Journalisten Carl Alfred Bruun (1846—99) et andet Værk om København. Det skulde være populært og traadte frem ved — ikke med Urette — at fortælle, at en læselig Københavns Historie ikke fandtes førend hans. Derved fik Oluf Niensens Værk om København et Præg af »Lærdom«, og det var dermed, som han selv siger, dødsdømt. Forlæggeren gav intet Honorar og var vist glad, den Dag Bogen standsede. Oluf Niensens mest kendte Bog om København og tillige den, der er livligst skrevet, er »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«, der udkom i Anledning af 200-Aaret for Holbergs Fødsel (1884).

Selv om det blev paa det lokalhistoriske Omraade, O. Nielsen ydede sin største Indsats, glemte han dog ikke sin Ungdoms sproglige Interesser og Studier. Blandt »Universitetsjubilæets danske Samfunds«¹⁰⁾ Smaaskrifter har han udgivet en lille Bog om »Olddanske Personnavne« (1883), og i Samfundets »Blandinger« udgav han Bidrag til Fortolkning af »Danske Stednavne«, Skrifter, der den Dag i Dag har Betydning. Med megen Hæder omtales Oluf Nielsen derfor af Johannes Steenstrup i dennes »Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning«. Et Vidnesbyrd om disse Skrifters Betydning afgiver ogsaa en Helaarsprisopgave, som i December 1924 udsattes af »Filologisk-historisk Samfund«: »Der ønskes en Gennemgang af Oluf Niensens

¹⁰⁾ O. Nielsen var Medstifter af Samfundet.

»Olddanske Personnavne«, saaledes at der udskilles, hvad der ikke er dansk, og tilføjes, hvad der senere er fremdraget af olddansk Navneforraad.«

Men foruden Arbejdet med alle disse Skrifter havde Oluf Nielsen mange andre Jern i Ilden. Han var Medarbejder ved Brickas store biografiske Leksikon (19 Bind 1887—1905), var Medudgiver af de 12 Bind »Danske Samlinger« fra Tidsskriftets Begyndelse i 1865 til dets Slutning i 1879, sad i Bestyrelsen for »Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie« og var desuden, som før nævnt, Overbibliothekar ved Københavns Folkebibliotheker.

Det var saaledes et overordentlig stort Arbejde, O. Nielsen fik udrettet. Det kunde dog ikke undgaas, at det hastige Arbejdstempo kunde medføre Fejl og Unøjagtigheder. Disse Fejl træffes mærkeligt nok hyppigst ved nyere Angivelser. Men det vil sikkert være mange bekendt, at netop naar det gælder nyere Begivenheder, er det sværest at faa nøjagtig Besked.

Andre Anker kan rettes mod Oluf Nielsens Skrifter. Tidligere er nævnt hans svigtende kritiske Evne. Indgaaende systematisk Kildekritik kendte man ikke paa hans Tid. Det er nu afdøde Kristian Erslevs Ære at have indført det i Danmark.

O. Nielsens Stil er mangelfuld. Han er langtfra nogen Sprogets Mester — og han vidste og følte det selv. Hans ubehjælpsomme Stil hænger nøje sammen med hans Bestræbelser for at faa saa mange Detailler med som muligt, helst Rub og Stub. Vel er det sandt, at Detaillen er Historiens Sjæl; men man kan ogsaa drukne i Aarstal og Navne og Beretninger om alle Slags Smaarterier. Men medens hans Bøger saaledes er righoldige paa Detailler, kniber det med Overblikket. Billedet mangler Baggrund. For at tage et Eksempel: I sin Kø-

benhavns Historie fortæller han Side op og Side ned om Borgmestre, Raadmænd, Overkøbmænd, Overfor- myndere, Kæmnere, Rodemestre osv., osv. Men om disse Embedsmænds Virksomhedsomraade faar man ikke et Ord. Nu om Stunder har man ganske vist P. Munchs og Mackeprangs Bøger om Købstædernes Styrelse i ældre Tid at ty til; men et saadant Hjælpe middel eksisterede ikke, da Oluf Nielsen skrev. Og hvad der gælder om Københavns Historie, gælder paa tilsvarende Maade om Herredsbeskrivelserne. Oplysninger om Herredernes Administrationsforhold mangler næsten ganske. De lange Linier og Udsigter var ikke O. Niensens Sag. Kun i een af sine Bøger, »Sysseindelningen«, har han indladt sig paa den Slags. Og der fylder den almindelige Skildring af Syslernes Forhold endda kun den ene Halvdel af denne lille Bog, medens Resten er optaget af Efterretninger om de enkelte Sysler. O. Niensens Bøger er egentlig kun Materialsamlinger — »tør Kost«, som hans Fader træffende sagde.

Men selv om der saaledes kan gøres vægtige Indvendinger gældende mod O. Niensens historiske Arbejder, opvejer dog det gode, der kan siges om dem, langt Indvendingerne.

Det var for det første fortjenstfuldt, at han overhovedet skrev og udgav saa meget, at han ikke som saa mange andre samlede og samlede og bearbejdede og bearbejdede sit Stof for at faa det saa fuldkomment som muligt og derover glemte, at det dog for at være til Gavn og Glæde for andre maatte udgives.

Og det var for det andet betydningsfuldt, at han søgte at udtømme sine Kilder og af saa magert et Stof som det, han forefandt til Vestjyllands Historie, formaaede at uddrage saa meget værdifuldt.

Og for det tredie er den Maade, hvorpaa han skabte

sine Bøger, værd at agte paa. Han nøjedes ikke med at gengive det lidet, der tidligere var trykt om Jylland. Ej heller lyttede han til Sagn og Folkeminder. Han havde nemlig bemærket, hvorledes de Indberetninger, der i Løbet af ca. halvandet Hundrede Aar gaves af Præster fra de enkelte Sogne, først til Ole Worm (1588—1654), derefter til Peder Resen (1625—88) og sidst til Erik Pontoppidan (1698—1764), hver for sig havde deres Sagn at meddele, saa at det syntes, som om hvert Slægtled besad et nyt Forraad af Sagn og kun kendte lidet til det foregaaende Slægtleds Sagn. Endvidere havde han oplevet, at en Avisartikel, han havde skrevet, 30 Aar senere var blevet til et »Folkesagn«. Han kunde derfor nok have Grund til at nære stærk Mistillid til mundtlige Overleveringers Ælde, Paalidelighed og Værdi. Pudsigt nok er nu en af hans egne Sønner (H. Grüner-Nielsen) en af de førende inden for Indsamlingen af Folkeminder. Maaske Oluf Nielsen i nogen Grad har undervurderet Betydningen af Folkeminder. Men hans Anskuelser er dog betydeligt sundere end deres, der driver et urimeligt Afgudereri med ethvert gammelt Potteskaar eller Skæmtevise. — Nej, naar O. Nielsen skrev, holdt han sig til de solide Oplysninger, han kunde hente frem fra Arkivernes utrykte Skatte — og han var i en Aarrække den eneste, der drev vedholdende Arkivstudier inden for Lokalhistorien — og saa gik han for øvrigt paa sine Ben fra Sted til Sted for med egne Øjne at undersøge de Egne, han skrev om.

Oluf Nielsen var, som det vil forstaas af denne Skildring, en overordentlig flittig Mand. Tillige var han uhyre hjælpsom og ikke bange for at stille sine Samlinger til Raadighed for Medforskere i Historien. Af ydre Æresbevisninger, der i Tidens Løb blev ham til Del, kan nævnes, at han blev optaget som Medlem af

det gamle fine »Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« og i 1893 blev Ridder af Dannebrog. Den, der saa ham uden at vide, hvem han var, vilde vist i Reglen gætte paa, at man havde en brav jydsk Forpagter for sig; der var noget saa jævnt, saa ligefremt over hans hele Person, ja man kan vel sige noget rigtig jydsk. Han saa ud som Sundheden selv; men en Lungebetændelse lagde ham den 5. Januar 1896 altfor tidligt i Graven. Han hviler paa Vestre Kirkegaard i København ved Siden af Højen. —

Naar man beskæftiger sig med Vestjyllands Historie, kommer man ikke uden om O. Nielsen. Man kan f. Eks. ikke tage et eneste Bind af »Fra Ribe Amt« uden atter og atter at støde paa hans Navn. Der er derfor god Grund til at mindes denne brave Vestjyde, der har skænket os saa lang en Række Fortællinger om vore vestjydske Fædres Liv og Virke. Om sit Formaal siger han selv:

»Maatte kun nogle faa finde Glæde ved Læsningen af disse Efterretninger om Fortiden og derved ligesom knyttet fastere til Fødeegn og Fødeland, da er min Møje rigelig belønnet.«

Oldtidsjærn i Ribe Amt.

I.

At *Rasmus Mortensen*.

For Oldforskere har det længe været et nærliggende Problem, hvor og paa hvilket Tidspunkt Mennesket fik Øje paa Jærnets kulturløftende Egenskaber, tog Jærnet i Brug som Nytemetal.

Spørgsmaalet om Jærnets Hjemstavn er herhjemme belyst af Professor Chr. Blinkenberg gennem en Afhandling, der gør opmærksom paa det højst vigtige Dokument denne Sag vedrørende, man har i et Brev fra Hettiderkongen Chattusil II til Faraos Ramses II i Ægypten (Regeringstid 1296—1230 f. Chr.): »Med Hensyn til rent Jærn, hvorefter du skriver til mig, da findes der for Tiden ikke rent Jærn i mit Magasin i Kisvadna. Det er for Øjeblikket en ugunstig Tid til at gøre Jærn, men jeg har skrevet om at gøre rent Jærn. Endnu er det ikke færdigt; saa snart det er færdigt, skal jeg sende dig det. Hermed sender jeg kun en Sværdklinge af Jærn.«¹⁾ Prof. Blinkenberg viser paa Grundlag af dette Aktstykke, at Jærnets Hjemstavn er Pontos ved den sydøstlige Del af det Sorte Hav; her har Hettiderne om-

¹⁾ Chr. Blinkenberg: Jærnets Hjemstavn. Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. III Række, 13. Bind. 1923.

kring 1300 f. Chr. begyndt at udvinde Jærn, og herfra er Kunsten efterhaanden naaet ud til andre Egne og Folkeslag.

Ad mange Veje spores det stærke Indtryk, Jærnet straks gjorde paa Menneskene i de forskellige Kulturstrøg. Man kunde fra Magthavernes Side søge at hemmeligholde Fremstillingen, afgrænse Tilvirkningen ved at gøre den til en guddommelig Rettighed for Konger og Præster (Datidens Patentvæsen) — alt forgæves. Smeltning og Smedning fandt Dyrkere, Udbredelse vidtom, hvor der var naturlige Betingelser for Jærnudvinding, blev Stormandseje, Folkeværk. I Norden antages den hjemlige Fabrikation af Jærn allerede at være begyndt i Jærnaldrens ældste Afsnit paa stedlig Grund, den keltiske Tid, Aarhundrederne nærmest før Chr. F.²⁾

Idet man ogsaa i Danmark tidligt forstod at værdsætte det Kulturgode, Jærnet var, indførtes vel straks en Del færdige Jærnsager hertil fra de keltiske Omraader af Europa. Fuld Part i det Opsving, den kostelige Vare muliggjorde, fik man dog kun ved selv at fremstille Produktet. Men heldigvis stod man heller ikke uden Midler hertil. Vor danske Jord gemte under Grønsværet betydelige Mængder Malm, og resolut tog man fat paa at bryde og udnytte denne. Man var jo vant til at hjælpe sig ved de Midler, der laa for Haanden.

Det er Myremalmen, der danner Grundlaget for den hjemlige Jærnudvinding.

Myremalmen findes, som Navnet antyder — det oldnordiske Myr betyder Mose — i Sumpe og side Enge. Den bestaar af en brun eller sortbrun, stærkt jærnholdig Masse, som er meget porøs, fuldt af Hulheder, men al-

²⁾ Jfr. Dr. phil J. Brøndsted i Hist. Tidsskr. X. R., 1. B., 1930, S. 97.

ligevel temmelig tung. Der gives forskellige Varieteter, nogle overordentlig sammenhængende, andre mere løse og pulveragtige, tilbøjelige til ved Berøring at smuldre. Den væsentlige Bestanddel i Myremalmen er Jærntveiltdehydrat, det samme man ogsaa kalder Rust. Myremalmen er udskilt af Vand, som har sit Jærnhold fra de jærnholdige Mineraler i Ler og Sand. For at Vandet skal kunne opløse større Jærnmængder, maa det langsomt sive ned gennem sur Jordbund, hvor Plantelevninger er opsamlede. Mosevand og det Vand, der siver gennem Lyngtæppets tykke Maarlag, har Evne til saaledes at optage Jærn i sig. Naar derefter dette Vand samler sig i Lavninger og dér henstaar udsat for Paa-virkning af Luftens Ilt, vil Jærnholdet udskilles og blive aflejret i Bunden som Myremalm, blandet med saavel udgaaede som levende Plantedele, der senere raadner bort, hvorved Malmens porøse Beskaffenhed fremkommer, blandet ligeledes med det Ler og Sand, som Vandet samtidig maatte have bundfældet.

Paa de jyske Hedeflader findes talrige særdeles udstrakte Myremalmslejer. De indtager sumpige Engstrækninger, og Malmlaget ligger ofte saa nær op mod Overfladen, at Græsset i tørre Somre svides bort. Myremalmslagene kan jævnligt være henimod 1 Meter tykke og strække sig over flere Tønder Land. Meget betydelige Partier er ogsaa fundne i det midtjyske Bakkelandskabs talrige Lavninger og langs Aaløbenes øvre Omgivelser.

Ældre og nyere Sandflugtsforekomster kan hist og her have forstyrret Malmlejernes oprindelige Horisont en Del ved at blotte eller tildække Malmen. Jærnkyn-dige Folk har snart fundet den store Skat, den laa jo netop i det vandrige Græsningsbælte, som Mennesker fra Dagliglivet kendte saa godt. Og een Gang opdaget

og anvendt blev Jærnmalmens Tidens og Stedets største Attraktion.

I vore Dage ligger Aa og Eng reguleret og planeret. Men hvem husker ikke det sære Skifte mellem Forhøjninger og Huller ved Bækkens Sving, nær Grønningens Kant. Helt umotiveret syntes de ujævne Lokalteter i Terrænet os. Nu ved vi, at alt saadant som Regel ikke skyldes et underligt Lune fra Naturens Side. Det var tværtimod Vidnesbyrd om Jærnalderfolkets banebrydende Værk i Malmudnyttelsens Tjeneste.

Erkendelsen heraf kommer desværre nogle Tiaar for sent. Jærnkulturens ypperlige Frembringelser Spaden og Ploven har udslettet Størstedelen af Fortidens primitive Smeltegruber med tilhørende simple Udhamringssteder. Bygget i Sand, opført af Ler og Sten lod de sig let nok fjærne eller — i heldigste Tilfælde — forstyrre, naar man intetanende traf dem med Redskaberne.

Endnu kan dog adskillige Steder paavises Kulturpletter fra Jærnudvindingens første Perioder herhjemme. Just fordi Minderne er saa forholdsvis faa og Virksomheden saa sjældent behandlet i Literaturen, er det et absolut Værdi at faa Forholdene undersøgt og klarlagt, før Udslettelsen af Sporene bliver helt fuldført.

Eftersom Ribe Amt jo synes tidligt og stærkt præget af Jærnalderkulturen (hvad Gravfund tilkendegiver), kunde det paa Forhaand ventes, at man her var i Stand til at gøre Iagttagelser ogsaa med Hensyn til stedlig Jærnudvinding. Saa meget mere var saadan Anskuelse berettiget, som Amtet ved sin Beliggenhed ud mod den jærnproducerende Verden, ventelig foruden færdigt Jærn og Jærnting ogsaa ret snart har faaet indført Kunsten at gøre Jærn, noget Myremalmen i Amtets Jord tilbød. En foreløbig Undersøgelse viser da ogsaa, at saadan Forventning langtfra vil blive skuffet, ja man tør sige,

der allerede er gjort omfattende og betydningsfulde Fund.

Inden jeg gaar over til en Omtale af det hidtil trufne Materiale i Ribe Amt, skal jeg gøre Rede for en enkelt Side ved min Arbejdsmetode — i den Hensigt om muligt at lede andre paa Spor efter yderligere Fund.

Jeg er fra Erfaringer i andre Egne — Vejle Amt og Hids Herred ved Silkeborg — klar over, at den nulevende Befolkning intet kender til Sagen. Før Interessen er vakt gennem Læsning, er det Tidsspilde at spørge efter Oplysninger vedrørende Jærnfremkomster. Man skal selv ud i den vide Mark for at lede Tingene op, en overmaade fornøjelig Færd — enten den lønnes med Resultat eller ikke. Allerhelst maa man hen over pløjede Marker, hvor der er Lavdrag i Nærheden, som kan indeholde Myremalm. Det nytter sjældent at søge paa lav eller leret Jord. Smeltepladsen er fortrinsvis anlagt paa højereliggende og sandet Terræn med Mulighed for godt Vindtræk. I saadan Lokalitet findes maaske, hvis Heldet følger med, smaa Jærns- og Slaggede, som ligner mørkblank Flintesten eller rustrode Knolde. Tingene ligger gerne spredt over et større Areal, men man kan som oftest finde ind til Fremkomstens Centrum, d.v.s. Smeltegruben, ved at iagttage, hvor Delene samler sig og bliver tættere. Særlig naar Ploven er gaaet dybere ned i Undergrunden end ellers og har bragt raa Jord op i Overfladen, lønner det sig at se godt efter. Her kan man tit være heldig og faa Øje paa Trækul, Askepletter, Potteskaar og rødbrændte Lerpartikler. Disse sidste Ting i Forbindelse med Jærnde, tilkender giver med afgjort Sikkerhed, at man staar ved en Smelteplads. Heller ikke tør man forsømme, dersom man kommer til en gammel Stendyngge i antydet Terræn, at se den nøje efter. Ofte ligger her Jærnslagge samlet

fra Mark og Kær sammen med Stenene. Selve det Sted, der har Interesse, træffes da nogenlunde let, og i hvert Tilfælde er det ved Slaggens Forekomst godtgjort, at Egnen har ydet Jærnuudvinding. Mener man at maatte søge paa uopdyrket Jord — lynggroede Brinker, Hede eller Skov — er Sagen ikke saa lidt vanskeligere. Uden meget omstændeligt Gravearbejde finder man sjældent her selve Gruberne. Men til Gengæld er de Jærndelev og Smeltegruber, man kan træffe paa saadan Lokalitet som oftest særdeles gode og værdifulde, idet de jo gerne har faaet Lov at henligge urørte.

Et typisk Træk ved Smeltestedernes Placering i Landskabet er Tilbøjeligheden til Grupperdannelse. Findes blot eet Smeltested eller Vidnesbyrd om dens Eksistens, kan man temmelig sikkert vente, der skjuler sig flere i Nærheden. — Dette Forhold vil senere blive drøftet. Nu følger en Beskrivelse af de enkelte Fund.

Smeltepladser.

I. Bække Sogn, Anst Herred.

1 km. Nord for Bække Kirke er blandt Sten ved de to Kalægumshøje overfor Runestenen optaget et Jærnstykke, $12 \times 8 \times 10$ cm, Vægt 1675 g. Jærnstykket, som for nogle Aar siden fandtes af Lærer Kvist, Kragelund, og som er indlemmet i Finderens Samling, har usædvanlig høj Vægtfylde, er omtrent rent Jærn med tæt, glat Struktur. Selve Smeltestedet kendes ikke, men det maa formentlig søges nogenlunde tæt ved den ejendommelige Stensætning mellem Runestenen og Gravhøjene.

II. Hejnsvig By og Sogn, Anst Herred.

1. I Stendynge udenfor Hejnsvig Kirkegaardsdige, mellem dette og Landevejen har jeg opsamlet 3 mindre

Slaggestykker, c. 7—11 cm, 5—8 cm og 4—9 cm. Fundet er m. H. t. nøjere Placering af Smeltestedet noget usikkert; stammer Slaggen fra Kirkegaardsdiget, er Stykkerne vel kommet her sammen med tilførte Marksten fra Omegnen — ingen ved da, hvor de er taget. Hidrører Slaggen fra nyere Opsamling, er det sandsynligt, at Findestedet ikke ligger langt borte. I Almindelighed er det nødvendigt overfor isolerede Slaggeforekomster i Landsbyer og nær ældre samlet Bebyggelse at tage det Forbehold, at Slaggen muligvis kan skyldes en senere Tids Dannelse: en Smeds Virksomhed med Jærn. Det er dog som Regel temmelig let at kende Forskel paa ægte og »uægte« Slagge. Den sidstes Lyd er klinger, Vægten ubetydelig og Farven ret lys.

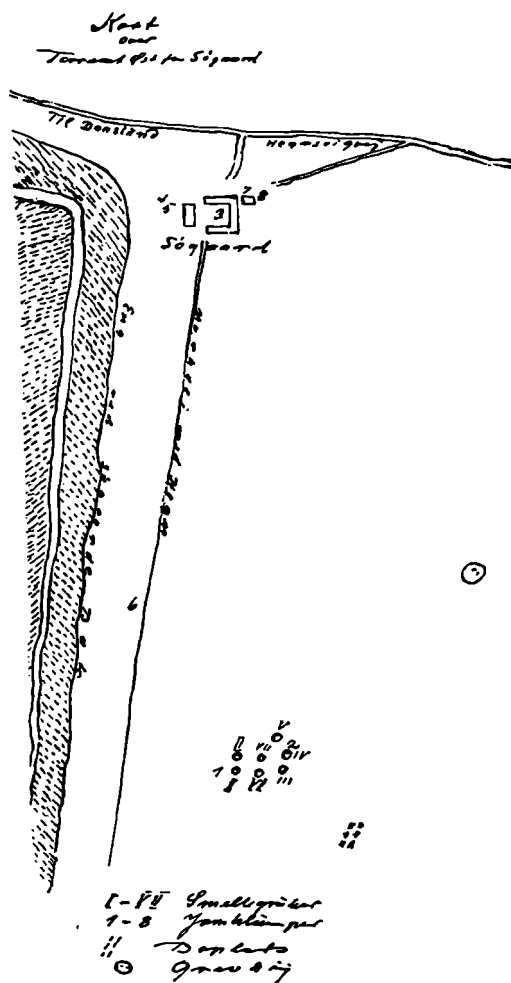
2. Blandt et større Parti ildskørnede og askesværtede Haandsten, som for en Del Aar siden sammen med Trækul og Lerkarskaar fandtes under flad Mark umiddelbart Øst for den store Gravhøj — c. 1 km Nordvest for Hejnsvig Kirke — ved Landevejen fra Holsted mod Grindsted, skal være truffet adskilligt Jærnaffald, »Jærnknas« kaldte vedkommende Marks tidligere Ejer det. Ved Eftersyn paa Stedet — i Øjeblikket Græsmark — fandt jeg mellem Højen og Landevejen 1 Slaggestykke, 5×7×6 cm. En Del ildskørnede Sten ligger endnu i Jordoverfladen, men Hovedmassen blev i Stenknuser lavet til Skærver. Her har altsaa været et Smeltested, hvis nøjagtige Beliggenhed dog ikke kan erkendes.

3. Et haandstort Slaggestykke er optaget blandt Sten i Hejnsvig Kirkegaardsdige. Et Par lidt større Stykker findes i Stensætning ved en Vest for Hejnsvig Kirke liggende Villa.

III. Søgaard, Matr. Nr. 1a, Donslund, Hejnsvig Sogn.

1. En ikke tidligere aabnet Smeltegrube, c. 350 m Øst for Gaarden paa svag Forhøjning i sandet Jord nær Eng og Vandløb. Gruben indeholdt en Jærnkump, der var vendt om, saa den laa med Bunden opad, umiddelbart under Plovfuren. Jærnkumpens Bunddiameter er 40 og 35 cm; Klumpen har mistet et forslagget Parti i den ene Side. 7—10 cm oppe fra Bunden har Klumpen tabt sin runde Form, idet den flydende Masse er brændt ind i Grubens Væg, hvor Dele deraf blev sidende, da Jærnmassen afkøledes og blev til fast Klump. Længere oppe mod Grubens Overflade er Temperaturen dalet, hvilket viser sig i, at Tendensen til Udflydning kendes svagere, saa Jærnet tunger sig op i mere eller mindre udprægede Tapper og Blærer. Under den videre Afkøling og derved, at Klumpen i varm Tilstand er vendt omkring i Gruben, er flere af disse Slaggetoppe og Slaggeblærer afstødte eller bristede. De saaledes fremstaaede rundagtige, tit rhombeformige Hulrum indeholder i mange Tilfælde Aske, ofte uforbrændt Trækul. Jærnkumpen maaler fra Bund til Top 37 cm; den har en temmelig grov indre Sammensætning, hvad den traadede og stænglede Struktur viser, er aabenbart Resultatet af en første Behandling. Begynderstadiet antydes ogsaa af det Forhold, at Smeltegruben blot er en simpel Fordybning i Jorden (Kvartssand) uden Spor af den Udforing med Ler, som hyppigst træffes, og som betegner et videre Trin i Smeltningprocessen. Foruden Jærnkumpen fandtes i Gruben en Del Slagger, lidt Aske samt forsvindende smaa Stykker Trækul. Gruben var 60 cm dyb og maalte nederst 45—50 cm, øverst 65—70 cm i Diameter.

2. Smeltegrube — uforstyrret — i Vestsiden af foregaaende, kun skilt fra denne ved en 35 cm bred Jordvæg.

Smeltegruben var fyldt med talrige Slaggestykker, ituslaaede Dele af større næsten ren Jærnforbindelse, lidt Aske, 6 Brudstykker af en Smelteforms Sider og 3 Brudstykker af en — maaske samme — Forms Bund.

Et af de nævnte Jærnstykker maaler $11 \times 16 \times 10$ cm og vejer 650 g. Det synes at vise Mærke fra Kløvning

William Bertelsen fot.

Fig. 1. Tømt Smeltegrube, Søgaard.

Simpel Fordybning i Jorden uden Lerforing. En Del Smaaslagger og Trækul ses omkring Gruben.

med skarp Genstand (formentlig Økse), foretaget mens Jærnet endnu var varmt. Mærket bestaar i en ejendommelig, ligesom »trukket«, oventil rund Brudflade.

Langt værdifuldere og helt oplagt sikkert er de ialt 9 Brudstykker af Smelteform, hvorfor en nøje Beskrivelse af dem skal gives her.

Første Brudstykke udgør Sjettedelen af en Forms øverste Vægkant: 19 cm lang, 2—3 cm tyk, 13 cm dyb. Efter Kantens Krumning at dømme, har Formen eller Gryden — hvad man nu vil kalde Tingen — haft en Diameter ved Overkanten paa 36 cm. Straks 7 cm nede er Diameteren aftaget med 4 cm. Men saa ophører Indsnævringen, og Resten (6 cm) gaar omtrent lige ned mod Bunden. Gryden er altsaa tydelig tragtformet. Ydersiden viser en tæt, noget nubret Flade med indbrændte hvide Sandkorn. Et enkelt Stød midt paa Brudstykkets Yderside findes en aflang teglrød Plet: 3 cm lang og 1,5 cm bred. Ellers er Farven graalig, lidt rustagtig. Indvendig ses en Del Slagge fastbrændt som Skorpe paa Væggen, navnlig ved Midten og til den ene Side. Det ser ud, som Jærnet har været meget tyndtflydende sidste Gang, Formen er brugt: sortglinsende med kun faa Blæserer. Et Par af disse — ganske draabesmaa — er bristede og fyldt med Rust. Hvor Forslagningen er størst, fylder Slaggeskorpe og Grydevæg ialt 5 cm. Brudstykket vejer 750 g.

Andet Brudstykke er 10 cm langt ved øverste Kant, 2—3 cm tykt, 9 cm dybt. Saa godt som uden Slagge. Vægt 250 g. Passer med Krumning og Indbøjning ganske til første, men Udseendet, d.v.s. Farve (graagrøn), Lerart, Brændingsgrad, viser tydeligt, at Brudstykket stammer fra en anden Form end ovennævnte.

Tredie Brudstykke mangler Kant, men har efter Krumning og Vægtykkelse tilhørt en Forms øvre Parti, Længde 17 cm, Dybde 9—10 cm; tynd Slaggeskorpe. Vægt 760 g.

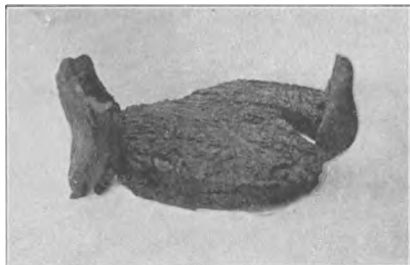
Fjerde Brudstykke har tydelig Vægtykkelse 3 cm, hist og her forslagget. Størrelse 15×10 cm. Vægt 765 g.

Femte Stykke ser ud til at have siddet længere nede mod Formens Bund; Jærnet er trængt mere ind i Ler-

væggen og har paa Halvdelen af Sidefladen gennembrændt denne. Stykket er da ogsaa særdeles tungt: 1,950 g. Størrelse 17×10 cm.

Sjette Stykke ligner foregaaende. Størrelse 18×10 cm. Vægt 2,270 kg. Maaske hidrører dette Brudstykke fra Formens Bund.

De tre Brudstykker af Formbund kan nøje sættes sammen til en Helhed, hvis Diameter er 25 cm paa den ene Led, 30 cm paa den anden. Bundstykkernes Tyk-

S. M. fot.

Billedet viser Brudstykke af Formbund, ved hvis Side er anbragt to Brudstykker af Lerform (Gryde).

kelse er 2—3 cm; Bunden har været omtrent plan paa Oversiden, lidt opadvælvet paa Midten. Samme graa Lerfarve i de ret friske Brudkanter. En tynd Jærnskorpe har dannet sig paa Formbunden, som derved er blevet skinnende blanksort, smaariflet — saadan som Størkning dybt nede, hvor Iltning er sparsom, vil give et Smelteprodukt. De tre Bundstykker vejer tilsammen 5,225 g.

Endnu et Grydestykke fandtes liggende i Pløjejord en Snes Meter fra Gruberne, Stykket er Kant, Størrelse som en Haand.

3. Smeltegrube — uforstyrret — seks Meter Nordøst for Nr. 2. Den var 50 cm tværsøver i Bunden, 60 cm foroven, 70 cm dyb, fyldt med større og mindre Jærnstykker og Slaggede samt sædvanlig sparsomme Askebestand. Desuden optoges her to Brudstykker af Form. Det ene udgør en Del af Formens nederste Parti med Bundkant. Kun 7 cm af Bundkanten er bevaret, Sidepartiet er 13 cm højt; Længden andrager c. 25 cm. Krumningen svarer til en Diameter paa over 50 cm, men det rette Forhold er vanskeligt at erkende, da Jærnet er trængt igennem ved Krumningens Ende, hvad der har ødelagt hele Formen. Vægt 3 kg. Det andet Brudstykke er langs Ydersidens Krumning 37 cm langt, 18 cm højt, tilhører Midtpartiet af Formens Side, Formens Diameter c. 50 cm. Ved underste Kant stærkt gennembrændt, saa Vægtykkelse ikke lader sig erkende; Jærnet er her udflydt til særdeles forvredne, ormlignende Figurer.

4. Smeltegrube — uforstyrret — et Par Meter Vest for Nr. 3. Gruben indeholdt en Jærnkump, som var vendt om med Bunden skraa opad, noget afslaaet i den ene Side: Bunddiameter 40 og 50 cm. Jærnkumpens Højde 37 cm, Størstedelen heraf dannet i ualmindelig smuk, regelmæssig Form. Denne Grube var ligesom forrige foret med Ler.

5. Smeltegrube — uforstyrret — tre Meter længere mod Vest. Gruben laa fyldt med Jærnaffald, Slagger, Aske o.s.v. Tilsvarende Diameter og Dybde som de andre beskrevne.

6. Smeltegrube — uforstyrret — i samme Rundkreds ind mod Gruppens Midte, 50 cm øverste Diameter, Bunden 45 cm tværsøver. Grubens Dybde 45 cm. Indhold: brændt Ler (altsaa foret med Ler, ret magert, tydeligvis slemmet før Brugen), Jærnaffald i paafaldende fin-

delt Størrelse, Slagger o.s.v. Slaggen som overalt her overordentlig tung.

7. Smeltegrube — uforstyrret — 1—2 Meter Vest for Nr. 6. Diameter 65 cm i Bunden, 70 cm dyb. Indhold: Jærnaffald, Slagger, Aske samt ganske smaa Trækulspær

William Bertelsen fot.

Fig. 2. Tømt Smeltegrube, Søgaard.
Gruben større end foregaaende, hist og her udbedret
med Ler; brugt gentagne Gange.

tikler. Bemærkelsesværdigt var i denne Grube det forholdsviis store Lerindhold. Ikke alene var Grubevægge foret med Ler, men rundt om i Grubens Affald saas Fyld af brændt Ler, stundom som Teglstykker, flere op til 8 cm Tykkelse. Dette Forhold sammenholdt med Grubens store Vidde og Dybde viser, at Gruben har været brugt til adskillige Smeltninger, og at den

for hver Gang er blevet udbedret med slemmet Lermasse, hvor der er brændt Røvner i Lervæggen, eller hvor Dele af denne er brændt sammen med Jærnproduktet, saa Huller er fremkomne i Væggen. Navnlig nede omkring Grubens Midtdybde findes Tilbøjelighed til Gennembrænding, Hulledannelse i Grubens Væg, paa Grund af herværende særlig stærk Varmegrad under Smeltningen.

Smeltegrube 7 fyldtes efter endt Undersøgelse med Jærnaffald og Slagger, hvorover lagdes et Jorddække. Stedet afmærkedes i Terrænet — alt for at eventuelle Interesserede kan faa Gruben at se.

Det blev i det hele 7 Smeltesteder paa en begrænset undersøgt Lokalitet af Søgaards Østermark. Men der er ingen Grund til at tro, alle Gruber er trufne under blot tre korte Novemberdages Besøg i Egnen.

— — — —

Ovenfor er nævnt 2 store Jærnkumper, i Gruberne 1 og 4. Med dem er Emnet Jærnkumper eller Jærnblokke eller — med et mere moderne Udtryk: Lupper langt fra udtømt.

I en fastmuret Stensætning som Kant om Vandkumme til Springvand — paa Gaardspladsen foran Søgaards Stuehus — ses en stor, formet Jærnkump med omtrent cirkelrund Bund, hvis Diameter udgør 50 cm. Den nederste 10—13 cm høje Trediedel af Blokken har en smuk, lidt udskraanende glat Siderunding. Resten af Klumpen — det øverste Parti — maalte opad 24—27 cm. Udseendet er ellers som hos de to nøjere beskrevne.

Blandt Sten i Søgaards Have ses to Jærnkumper af tilsvarende Dimensioner, Form og Udseende.

En Jærnkump henligger ved Siden af Markvej Øst for Gaarden, mellem denne og Gruberne. Den er lidt lavere end sædvanlig, det formede nedre Parti 15 cm

højt, Toppen 6—7 cm høj; talrige Blærer, Bunden lidt aflang, 32—36 cm Diameter.

To Jærnkumper ses som Underliggere for Stolper i et Spændehus Nordvest for Gaarden.

Tilsammen bliver det 8 Jærnkumper, hver vel paa c. 125 kg.

Desuden er der konstateret 18 Jærnstykker, større og mindre, blandt Sten i Gaardens Brolægning. Ved Siden af Luppe 6 fandtes Fjerdedelen af en Formfuld Jærn.

Fælles for det fundne Materiale paa denne Jærnudivindingsplads er den store Vægtfylde, den forholdsvis ringe Affaldsprocent, Jærnproduktets tætte indre Bygning, dets ensartede, fortrinlige Beskaffenhed.

B o p l a d s.

Det maa betegnes som et ejendommeligt Held, at netop denne gode Lokalitet fandtes. Undersøgelsen foretoges sammen med Formanden for Ribe Amts historiske Samfund, Gaardejer S. Alkærsig, Vejen. Vi mødtes i Bække, gik noget let henover dette Sogns passende Strøg, fandt kun den nævnte Enkelthed og kom gennem Vorbasse til Højnsvig. Her orienterede vi os ved Hjælp af Geodætisk Instituts fortrinlige Kort, øjnede grønne Græsgange i Syd, satte Kursen direkte mod Søgaard, hvor Jærnet straks i Gaardens Brolægning gav sig tilkende.

Men ikke blot den forhistoriske Jærnselters Grube felt har vi faaet et Indblik i. Et interessant Forhold ved Fundet er endnu tilbage at nævne.

En lille Snes Meter — nærmere bestemt 18 m — Nordøst for Grubesamlingen iagttoges paa en lidt højere Hævning i Terrænet et ret skarpt afgrænset Omraade i den pløjede Jord, hvor Ploven tilsyneladende var gaaet

hen over en Hindring i Underbunden. Ved Gravning konstateredes let, at der under Nutidsdannelsen laa gammelt Kulturlag. En Mængde sodsværtede og ildskørnede Sten i tæt Pakning fandtes, og under denne nogenlunde horisontable Stribe saas igen et sort Askelag med Trækul, Jærnslogger samt flere mindre Lerkarskaar. Pletten maalte i Længden 12 m, i Bredde c. 4 m. Retningen har været Nordvest—Sydøst. Desværre var Karskaarene uden Rand og Ornament, saa bestemt Datering paa Grundlag deraf er udelukket. Men det tør nok formodes, at den trufne Boplads — for en saadan er her jo Tale om — med Arnested har nøje direkte Samhørighed med Smeltegruberne, at Jærnets Fremstiller har boet her, i hvert Fald medens Arbejdet stod paa.

G r a v h ø j .

Henimod 150 Meter Nordvest for Arnestedet ses en lav, overpløjet Jærnaldershøj. Flere Jærnstykker, Slagger og Trækuldele træffes i Jordoverfladen omkring Højen, og ved Gravning afdækkedes i Højens Midte to Ligbaal, 40 cm under Plovfuren, 1 m fra hinanden, hver Baalplet c. 1,25 m bredt, noget uregelmæssig Omkreds. Baalene aftegnede sig i Højfyldens graa Sand som et sort, meget fast og fedt Skorpelag, tyndest ved Udkanterne, tykkest (indtil 20 cm) ind mod Midten. Her fandtes i det ene Ligbaal en 30 cm bred Plet, som var lys af Aske og brændte Benrester. Oven over Bensamlingen laa smaa rustede Jærndeile, hvoriblandt fandtes en forarbejdet Jærngenstand, Halvdelen af en Ring. Denne er indsendt til Undersøgelse i Nationalmuseet. Ogsaa længere nede saas spredte Rustpartier. Det andet Ligbaal svarede nøje til førstnævnte. Men her fandtes intet uden brændte Benstykker og Slagger. Under dette Baal og ved Østsiden af første, opsamledes 56 smaa

Stykker Jærn og 1 Lerkarskaar. Særlig tæt laa Jærnde-
dele og Slaggestykker ned mod Højens Bund, hvilket
tyder paa, at Ligbaalene er anlagte over en tidligere
Smeltegrube eller ganske nær en saadan.

Mon Gravhøjen ikke er Smedenens Begravelsesplads,
Mesters og Lærings?

— — —
Til Tidsfæstelse yder Ligbaalene m.m. god Hjælp.
Vi har trods ivrig Søgen endnu ikke fundet Lerkarskaar,
der kan give væsentlig Støtte ved Tidsbestemmelse. Men
den Omstændighed, at der træffes Vidnesbyrd om Jærn-
udvinding i Jærnaldershøj, er jo ogsaa Bevis nok for, at
Gruber og Høj er jævnaldrende, at Jærnudvindingen har
været foretaget i Oldtiden, i en af Jærnalderens første
hjemlige Perioder. Potteskaarene skulde blot sige os
mere nøje hvilken Periode.

Sammenholdes nu den Kendsgerning, at Fundet hø-
rer Oldtiden til, med det Forhold, at vi traf Brudstykker
af Formside og Formbund i Søgaards Smeltegruber Nr. 2
og 3, forstaar vi, at disse Formdele ogsaa er Oldtids-
værk.

Og hævder jeg, at den Ting, jeg kalder Form, er iden-
tisk med den Genstand, Dr. Niels Nielsen kalder Gryde,
saa er Gryde da en Oldtidsforekomst — ikke, som Dr.
Nielsen mener, et middelalderligt Fænomen, udvisende
en ny Teknik, forskellig fra primitiv Grubeteknik.¹⁾

Min Opfattelse af Sagen Grube—Gryde (Form) er
den, at de to Hjælpemidler for Smeltningen ikke be-
tegner hver for sig selvstændige, tidsadskilte tekniske
Udviklingstrin, men at de tværtimod er samtidige. Man
har til den første Smeltning, hvor Jærnets Urenhed i

¹⁾ N. Nielsen: Studier over Jærnproduktionen i Jylland,
S. 136 flg. Jvf. samme Forfatters Afh.: Jærnudvindingen
på Island, S. 170 flg.

Forvejen er saa stor, at det betyder mindre, om en Smule Sandskorn indebrændes i Jærnklumpens Sideflade, anvendt simpel Jordgrube uden Lerforing. Men efterhaanden som Smeltningen af samme Jærnmasse gentages, og Produktet nærmer sig til at blive rent Jærn, er Lerforing af Grubesiden benyttet. Paa sidste Smelte-stadium, da Urenhed udefra skulde undgaas, har man taget den mere værdifulde Gryde, der saa let kunde blive ødelagt, i Brug.

S. M. fot.

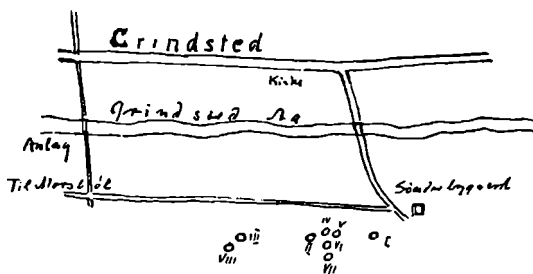
Fig. 4. Slaggestykke fra Søgaard.

IV. Grindsted By og Sogn, Slaugs Herred.

En stor og righoldig Jærnudvindingsplads er konstateret paa begge Sider af Grindsted Aa. Navnlig Terrænet Syd for Aaen fra Anlægget over Gaardejer Kr. Præstegaards Have langs med Morsbølgevejen til Sønderbygaard ved Landevejen Højnsvig-Grindsted røber Spor af en Række Smeltesteder, hvis enkelte Gruber og Produkter i flere Henseender er særdeles værdifulde.

1. En uforstyrret Smeltegrube er truffet paa Sønderbygaards Mark — Matr. Nr. 2a, Sønderby — 50 m fra

Morsbølvejen mod Syd, i sydøstlig Retning fra Grindsted Kirke. Gruben var 70 cm dyb, 60 cm bred foroven, 50 cm bred i Bunden. I Gruben laa en stor Jærnkump: 40 cm høj og med 50 cm Bunddiameter; det forømede Stykke maalte 12 cm i Højden, Resten bestaar af stærkt udflydende Slagger, der danner dybe, skaalførmede Nedsænkninger helt ned mod den faste Jærnkage, Luppen. Klumpen laa væltet om i Gruben: Bunden

I - VIII Smeltgruber

opad, Slaggetoppen ned. I Grubens Bund fandtes en stor Mængde Trækul og stærkt sværtende Aske. De enkelte Kulstykker maaler indtil $6 \times 5 \times 4$ cm, stammer hovedsagelig fra tykke Grene. Et Stykke maalte $11 \times 6 \times 5$ cm.

Der er ikke før set saa stor Trækulsmængde i en Smeltgrubens Bund, og vi maa da gøre os klart, hvorledes Forholdet fremkommer. Kullene har ikke været her, da Smeltningen var færdig, thi i saa Fald vilde Luppebundens Flade ikke haft Mærker og Indbrænding af Grubebundens Sand og heller ikke været saa jævn, som Tilfældet er. Kullene og Asken har efter endt Smelt-

ning ligget ovenpaa Jærnkumpens Top. Dennes højt opstaaende Partier hindrede en nogenlunde ren Bortfjernelse af Baalresterne, som tilmed gemte sig i de omtalte skaalformede Fordybninger. Man har vendt Jærnkumpen, og derved er Kul og Aske ført ned i Gruben. Mangel paa Iltning og Kumpens trykkende Vægt bevirkede, at de glødende Kul slukkedes.

Særegen for dette Fund er endvidere, at Jærnkumpen 12 cm. oppe fra Bunden, hvor Formningen ophører, og Slaggedannelsen begynder, viser tydelig udviklet Tilbøjelighed til Indkrængning, Adskillelse mellem Luppekage og Slaggeparti. — Ingen Lerudforing i denne Grube.

2. Ret uforstyrret Smeltegrube 36 Meter Vest for Nr. 1 i nøjagtig samme Afstand fra Vejen (50 m). Dybde 50 cm, i Bunden 50 cm bred. Tværmaal foroven vanskelig at angive, da Jorden her laa rørt af Plov eller andet Redskab. Saa godt som blottet for Trækul og Aske, Grubens Bund og Side stærkt sodet. Ingen Lerudforing.

Ogsaa i denne Grube fandtes en Jærnkump, men af langt mere porøs, blæret, stænglet, slaggeagtig Beskaffenhed end tidligere iagttaget. Kumpen gik da ogsaa i Stykker under Optagningen.

Jærnkumpen laa med Bunden vendt opad. Nede paa Grubens Bund havde der formet sig en flad og tynd Udflydning, største Diameter 30 cm, største Tykkelse 3—4 cm. »Pandekagen« havde paa adskillige Punkter Sammensmeltning med Slaggen, er dannet paa følgende Maade: Efter endt Smeltning, medens Jærnmassen endnu langsomt bobler i Overfladen (Slaggetoppen), vendes Resultatet omkring i Gruben — for at Slaggen bedre kan løbe ud fra Jærnet. Men man har denne Gang været lidt for tidlig paa Færde med Omvendelsen.

Størkningen har ikke været tilstrækkelig fremskredet, Følgen er blevet, at en stor Del af Jærnet er løbet ud fra Klumpens Indre (derfor er Klumpens Bygning og Sæmmensætning saa svampet og utæt), har dannet den flade Kage eller Skive paa Grubebunden: Produktet er ødelagt.

R. M. fot.

Fig. 5. Jærnklump liggende omvæltet i Gruben (Grindsted 3). Bunden solbelyst, Grubevæggen tilvenstre ligger i Skygge. Den i Teksten omtalte Udflydning ses tilhøjre. Foran er fjærnet noget af Grubens Side.

Ret interessant er endvidere et Forhold, som tydeligt giver tilkende, at Klumpen er vendt omkring i varm, ustørknet Tilstand: Flere Steder paa Klumpens nedadvendte Flade ses nogle ejendommelige fladtrykte Partier, betegnende de Dele af Toppen, der oprindeligt var

højest — de er nu efter Nedlæggelsen i Gruben tryk-
ket sammen, idet Klumpens Vægt har tynget dem mod
den faste Bund.

3. Uforstyrret Smeltegrube 40 Meter Vest for Nr. 2,
samme Afstand fra Vej. Indhold en ualmindelig mægtig
Smelteklump, hvis Bund vendte opad, men dog i lidt
skraa Stilling, Hældningen 8—10 Grader. Bunddiameter
60 cm, Højde 42 cm. Formrunden smuk indtil
20 cm Højde, herfra et større udstaaende Parti — det
var denne Kant, der ikke slap saa godt ned i Hullet,
da Klumpen i sin Tid blev vendt. Paa Klumpens Bund-
flade saas Tegl; nede i Grubebunden fandtes tilsvarende
Tegl. Ingen Lerforing af Grubevæg.

Gruben var 70 cm dyb, 60 cm Tværmaal i Bunden,
70 cm foroven. Et Lag uforbrændt Trækul i Gruben
havde Stykker paa indtil $9 \times 11 \times 4$ cm.

Gruben er brugt til flere simple Brændinger paa
Smeltebehandlingsens første Trin, derfor blevet saa dyb
og stor.

4. Uforstyrret, tømt Smeltegrube 5,5 Meter Nordøst
for Nr. 2. Diameter i Bunden 50 cm, 50 cm dyb. En
fuldstændig Lerbelægning overalt paa Grubens Dele, den
smukkeste jeg har set. Lervæggen 5—6 cm tyk, rød som
Tegl — et enkelt Sted lidt flammert. Næsten ingen Træ-
kul, saa godt som uden Aske, slet ingen Slagger. Denne
Grube er anvendt til det omtrent rene Jærnprodukt.

5. En ødelagt Grube 2 m Nordvest for sidste. Aske
og Trækul samt ildskørnet og sodet Sand viser Belig-
genheden.

6. Smeltegrube, uforstyrret og tømt, 3,5 m Sydøst
for Nr. 4. 70 cm dyb, 50 cm Tværmaal i Bund, 60 cm
foroven. Lerforing, men mere sparsom Belægning, dog
hist og her i Siden gentagne Udbedringer med Ler —
altsaa gammel, d.v.s. flere Gange brugt Grube. Lidt

Trækul og Aske i Bunden, Siden noget sodet. Fra et Hjørne i Bunden optoges enkelte Slaggestykker stærkt teglpræget, indebrændt i Lervæggen. Under Lerbunden fandtes Askelag og under dette igen laa en Slaggeklump (Pandekage) 35 cm paa alle Leder, c. 5 cm tyk: meget tæt Konsistens, lidt blæret i Overfladen.

7. Uforstyrret, tænt Smeltegrube 1,5 m Syd for sidste. Dybde 70 cm, nederste Diameter 50 cm, øverste 70. Lerforet Side og Bund. Gruben fuld af Slaggestykker, de fleste smaa og sammenbrændt med Ler, enkelte ret store. Desuden et Stykke Jærn: $26 \times 15 \times 7$ cm, Vægt 7,5 kg. Fremdeles 2 Brudstykker af Lerform (Gryde); det ene 10 cm langt, 8 cm højt og 2—3 cm tykt; det andet 11 cm langt, 9 cm højt og 2—3 cm tykt. Endelig 2 smaa Brudstykker af Lertud eller Lerrør, hvis Aabning har været 8 cm i Tværmaal — desværre er disse sidste Ting saa smaa, at sikker Erkendelse af Art og Udseende ikke kan naas.

8. Ødelagt Smeltegrube 3 m sydvest for Grube Nr. 3. Aske, smaa glasagtige Slaggestykker og enkelte Trækulstykker markerer Grubens tidligere Eksistens.

9. Smeltegrube, simpel Jordfordybning, 1 m Nord for Vejen. Indhold: Slagger, lidt Trækul og Aske.

Særtegnende for Smeltegruberne i Grindsted er den sparsomme Lerforing. Man har været nødt til at vise Økonomi med Lermaterialet, da der ikke i Sognet findes Ler. Gaardejer Severin Pedersen, Sønderbygaard, som velvilligst tillod mig at grave i Marken, meddeler, at den nærmeste Lokalitet med Lerforekomst er Katrinebjerg Teglværk i Hejnsvig Sogn. Til Gengæld ligger Smeltepladsens Undergrund af rødligt, jærnholdigt Sand meget fast. Man har i dette godt sammenhængende skarpe Sand kunnet danne holdbare Gruber til Jærnets

første Smeltninger, og først hen mod Afslutningen har man fundet Anledning til at bruge Ler.

Karakteristisk for Grindstedfundet er ogsaa, i Forhold til Søgaard, den større Mængde Slagger. Praktisk talt træffes Slagger i Smaapartier overalt paa det undersøgte Omraade af Sønderbygaards Jord langs Morsbølvejen.

Foruden de 3 allerede omtalte Jærnkumper er i Grindsted fremdraget en Række tilsvarende. Den først truffne — nu omtales den som Nr. 4 — fandt jeg Sommeren 1918 blandt en Del store Sten i Bunden af et nedrevet Kirkegaardsdige ved Grindsted Kirke (vistnok det nordvestlige Digestykke). Klumpen maalte c. $35 \times 59 \times 65$ cm; et Stykke var afslaaet, og jeg slog yderligere et Stykke af, som jeg indsendte til Mineralogisk Museum i København. Dette Brudstykke havde et stort Hulrum, hvori fandtes en usædvanlig prægtig Krystal-dannelse; de enkelte Krystaller maalte flere mm fra Rod til Spids. Selve Klumpen opbevares i Grindsted Museum.

2—3 større Jærnkumper traf jeg Efteraaret 1918 Side om Side med Kampesten i Byens Anlæg. Siden er her fra Sønderbygaard kommet endnu 4—5 Klumper. En Jærnkump i Kr. Præstegaards Have. Bunddiameter 40 og 50 cm. 5—6 cm af Klumpens nederste Parti er formet.

Lignende i samme Have. Har ligget her siden Ejeren var Dreng. Diameter 50 og 35 cm. Temmelig tæt Struktur.

Lignende i P. Knudsens Have, stammer fra Sønderbygaards Mark. Diameter 35 og 45 cm. Højde 37 cm. Ualmindelig stærkt udflydende i Tunger og Blærer foroven.

Jærnkump i samme Haves Stensætning. Hidrører

fra Sønderbygaard. Diameter 50 og 40 cm, 9 cm af nederste Parti formet.

Jærnkump i samme Haves Stensætning (Vestsiden), Diameter 60 og 50 cm. Meget blæret og udflydende.

Jærnkump i Tømremester Kjærs Have, Grindsted (3 Stykker, tidligere 1 Blok).

Jærnkump i Grindsted Skolehave, tilhørende Lærer Nielsen, optaget i Plauborg paa høj Mark sammen med Jærnalderskaar og Egekul; Bunddiameter 45 cm, c. 20 cm høj.

Tilsammen i Grindsted 18 formede Jærnkumper, med Søgaards bliver det ialt 26 Stykker.

Vi har altsaa i Ribe Amt nu fundet 4 Smeltepladser: Bække, Hejnsvig By, Søgaard og Grindsted med 19 Smeltsteder: 1 i Bække, 3 ved Hejnsvig By, 7 paa Søgaards Østermark og 10 i Grindsted (Sønderbygaards 9 + 1 i Plauborg).

Jærnkumper (Lupper). Smeltning.¹⁾

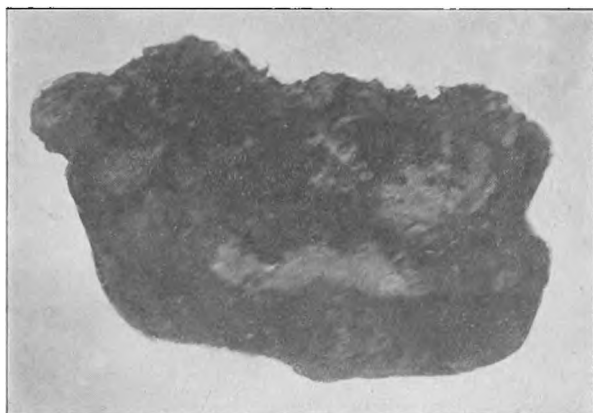
Mærkeligt maa det — indtil videre — forekomme enhver, at saa mange tilsyneladende gode, værdifulde Jærnkumper ligger tilbage paa de gamle Arbejdspladser. Hvorfor gjorde man dem ikke færdige til Brug — smedeligt Jærn?

Det blev sagt foran, at de 5 Lupper i Søgaard-Gruberne 1 og 4 og i Grindsted-Gruberne 1, 2 og 3 laa vendt om med Bunden (den flade, kompakte Lupperdel) opad, Nr. 2 og 5 dog i noget skraa Stilling. Jeg maa atter paa nærværende Sted i Udredningen gentage og stærkt poin-

¹⁾ Direktør, Ingeniør Harald Hess, C. M. Hess' Fabrikker, Vejle, har venligst gennemset dette Afsnit.

tere dette Forhold. Den kompakte Part af Luppen, det formede Stykke, som, hvis det blærede og slaggeagtige Parti blev fjernet, i Figur omtrent vilde have Skikkelse lignende en almindelig rund Ost, er Luppens nederste Del.

Alene Figuren viser jo, at Luppen er dannet paa Grubens Bund, idet Luppens jævne Flade og Siderunding paa det nøjeste svarer til Grubebunden og tilstø-

S. M. fot.

Fig. 6. Jærnkump, Søgaard.
Set fra Siden, Bunden med Jærnet ned,
Slaggetoppen opad.

dende Sidevæg — som al anden nedsmeltende, tung Masse vil udfylde en Form og i størknet Tilstand svare til denne.

Desuden: Jærnet er tungt, synker ned; Slaggen er let, flyder ovenpaa — efter Naturens Orden.

Men vi vil til yderligere Sikkerhed for rigtig Opfattelse af Forholdet betragte Smeltningprocessen i dens

fremadskridende Facer og derved kontrollere vor Erkendelse.

Gruben er gravet, Side og Bund omhyggelig rundet og afglattet. Trækul lægges ned og tændes. Jærnet lægges, drysses paa. Luft blæses ned. Mere Trækul dynses over. Jærnet smelter, synker ned gennem de glødende Kul, samles paa Grubens Bund, medens Slagger samles ovenpaa, flyder ud og klæber ved Grubens Sidevæg. Smeltningen er tilendebragt. Saa snart Jærnkagen er størknet noget, vendes den hele Klump, saa Slaggen bedre kan løbe ud (ned). Rettidig Vending er vigtig. Sker den for tidlig, løber der for meget af Luppekerens Jærnindhold fra, blander sig med Slagge og danner Kage i Grubebunden. Sker Vendingen derimod for sent, saa hindrer den indtraadte Størkning, at Slaggen fjærner sig, Klumpen bliver for uren. Er Massen nu altsaa vendt, dækkes Grube og Indhold maaske med et Lag Jord, da langsom Afkøling er nødvendig for Opnaaelse af god Kvalitet(?) Derved kan en Grube med Indhold senere blive overset, glemt.

Saa snart Jærnkagen er størknet og afkølet saa tilpas, at den kan tages op, sønderdeles den, medens Gruben tømmes for Aske, Slagger og Trækul (eller en anden nærliggende gøres klar). Kulbeholdning lægges ned, tændes og Processen er ved at gentages, bliver ved dermed, indtil Produktet, Jærnklumpen, Luppen har naaet den ønskelige eller mulige Renhed. Hvad videre staar tilbage, er en mekanisk Udhamring af Luppen, for at faa de Slagger, der endnu maatte være inde i Luppen, trængt ud, afskallet.

Vejledende i Henseende til Forstaaelse af Smeltningens Forløb er Professor Hannovers Afhandling vedrørende Jærnudvinding af Raajærn, hvis Resumé her skal gives som Støtte for anførte Udredning:

»Nedsmeltning af Raajærn sker paa en Herd, der ligner en almindelig Smedeesse; Raajærnet lægges over det, og idet Jærnet smelter for Blæsten, afkølles de faldende Draaber noget af denne. Det paa Herdens Bund størknede Jærn behandles atter paa samme Maade. Derved er Afkulningen bleven saa stærk, at der paa Herdens Bund ligger en dejgagtig Masse, som lader sig skyde sammen til en dejgagtig Klump, en saakaldt Luppe. Man trykker senere Slaggen ud af denne under en Damphammer, hugger den i flere Stykke, der gøres svejsevarme og udsmedes under Hammeren til tynde Fladstænger, og har da færdigt Svejsejærn.«¹⁾

Jeg mener altsaa at kunne fastslaa, at de trufne Jærnkumper (Lupper) er et Mellemprodukt, nogle langt fra, andre nær ved den Renhed, der tilstræbes.

Det er det nederste Parti, den fornede, kompakte Masse af Klumpen, man har viderøbehandlet. Resten er dels Affald (med ret stort Jærnindhold) og dels Slagge (mindre, indtil kun ganske faa Procent Jærn). Affaldet og Slaggen kan ikke anvendes, da Jærnet her har været flydende, ofte helt løbende: er blevet Støbejærn. Og Støbejærn var for Datidens Jærngørere værdiløst, da man ikke forstod Herdfriskningens Kunst: at føre Støbejærn tilbage til at blive Smedejærn, en Ting man først lærte i Middelalderen.

Derfor var Smeltearbejdet saare vanskeligt. Skred Smeltningen for hurtigt frem, idet der blæstes for stærkt (frembragtes for stærkt Træk), fik man Støbejærn — og Produktet var ødelagt. Udelukket er det ikke, at enkelte af de fundne Jærnkumper kan være saadant ødelagt Produkt: nærmere Støbejærn end Smedejærn.

¹⁾ H. J. Hannover: Mekanisk Teknologi. Kbh. 1899. S. 20—21.

Der er til saa forholdsvis omfattende Smeltninger medgaaet en stor Mængde Trækul, og idet Trækul kun daarligt taalte Flytning over længere Afstand med de Transportmidler, der stod til Datidens Raadighed, var det en Betingelse for Jærnudvinding, at denne fandt Sted, hvor der voksede Skov i Nærheden. Man kan da med nogenlunde Sikkerhed gaa ud fra, at hvor man træffer Smeltsteder, har der været Skov. Denne Omstændighed ejer i sig selv betydelig Interesse.

Trækulsanalyse vil senere blive meddelt. Først naar man er i Stand til at vise en samlet Udbredelse af Trækulsforekomster, kan de give værdifulde Bidrag til vedkommende Egenes Skovhistorie i hin Tid.

EFTERSKRIFT AF S. ALKÆRSIG.

Ovenstående afhandling fremkommer på opfordring af historisk samfund for Ribe amt. Det er nu allerede ti år siden, at forfatteren, til Vejle amts årbøger, skrev sin afhandling »Jysk jærn« på grundlag af de første ordentlige undersøgelser i marken, der overhovedet er foretaget. Dr. phil. Niels Nielsens doktorafhandling fra 1924: »Studier over jærnproduktionen i Jylland«, bygger da også delvis på Mortensens undersøgelser.

Det er med rette, at disse arbejder har vakt nogen opsigt og interesse. Da i sin tid de første værksteds- og materialefund fra stenalderen blev gjort, fornåm man det som et stort fremskridt i vor viden om vor oldtid. Endnu langt betydningsfuldere må da jærnfundene synes at være; thi for det første er her tale om mennesker, som vi med langt større sikkerhed kan anse for virkelig vore forfædre, og dernæst er der tale om et materiale, hvorpå nu verdenskulturen har hvilet i omkring 4000 år.

I halvdelen af denne tid har danskerne kendt jærnet, men det er mærkeligt at tænke på, at kun i en så kort tid som 300 år har vi fået det fra udlandets mere moderne højovne, i den øvrige del af perioden — sandsynligvis fra noget før Chr. f. til hen ved 1600 — har vi måttet og kunnet skaffe os jærnet af den hjemlige jord og udvinde den for største del ved de overordentlig primitive metoder, som de omhandlede fund fortæller om.

Selv om forf. af nærværende afhandling vistnok har ret i, at jærnproduktionen har haft sit hovedsæde i Midtjylland,¹⁾ så forekom det dog sandsynligt, at der også langs bækkeløb (og i disses moser og enge) i Ribe amt, såvelsom i andre vestjyske egne, måtte findes smeltgruber, thi ialfald i de første 1000 år af vor tidsregning må der også her have kunnet skaffes tilstrækkelig trækul, og jærnmalm (myremalm) er der nok af. Et par ret korte undersøgelser har altså bekræftet formodningen, og hvis læserne af årbogen vil have opmærksomheden henvendt derpå er der ingen tvivl om, at de kan give os betydningsfulde vink til forsatte undersøgelser. — Under hvilke forhold myremalmen findes, kender de fleste landmænd. Det nye, man skal have i tanker, er, om man af og til i marken ovenfor disse lejer (afstanden er aldrig ret stor) støder på slaggestumper eller hobe (»cinder«). Måske har man endog ved hjælp af ploven fundet en større klump (2—300 pd.) uden at tænke på, at her står man overfor en mere end 1000 år gammel smelteovn. Får en sådan klump lov at blive liggende i sit oprindelige leje, til kyndige folk kan grave den ud, så er der mulighed for at få noget mere at vide om hele fremgangsmåden, end vi har vidst hidtil. Det kan

¹⁾ »Fra Vejle Vestereg«, S. 79—80.

jo nemlig ikke være andet, end at da sagen er så ny, så er mange vigtige punkter lidet oplyst eller slet ikke. Her er altsaa atter et felt, hvor landbefolkningen, ved at være opmærksom og hjælpsom, kan hjælpe vor olds-forskning et skridt fremad, sådan som den har gjort det så mange gange før.

Efter at Mortensens afhandling var skrevet indkom Frydendahls, som herefter følger. Ogsaa den er af stor interesse, navnlig, som man vil se, ved at fremdrage et af de største fund, der overhovedet er gjort.

II.

Af Lærer *H. C. Frydendahl*, Krarup.

Indledning.

En Del Videnskabsmænd og Lokalhistorikere har i de senere Aar arbejdet meget med Klarlæggelsen af den danske Jærnuvindinges Historie. For Jyllands Vedkommende er Arbejdet især foruden af Nationalmuseet udført af Lektor, Dr. phil. *Niels Nielsen*, København¹⁾, og Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe²⁾. Desuden har Museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, undersøgt nogle Udvindingsspladser i Herningegnen; den afdøde Grundlægger af Museet i Grindsted, Anlægsgartner *H. Pedersen*, har fremdraget nogle Fund fra Jærnuvindingen i Grindstedegnen, og endvidere skal Museumsdirektør *Lund*, Haderslev, have samlet Oplysninger om Jærnuvindingen i Haderslevegnen.

¹⁾ *Niels Nielsen: Studier over Jærnproduktionen i Jylland*, København 1924. — Om Jærnuvindingen paa Island og Grønland har han bl. a. udgivet: *Jærnuvindingen paa Island i fordums Tider* (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1926) og *Evidence on the extraction of iron in Greenland by the norsemenn* (Medd. om Grønland 1929).

²⁾ *Rasmus Mortensen: Jydsk Jærn* (Vejle Amts Aarbøger 1920) og *Fra Vejle Vesteregn*, Vejle 1929.

I en Aarrække har jeg samlet Stof til den fynske Jærnuvindinges Historie, og dette Arbejde har ført mig paa Sporet til nogle vestjydske Udvindingspladser, et Sidespor, som jeg ikke kunde undlade at følge. I det følgende skal jeg fremlægge de Oplysninger, som et Par Rejser til Udvindingspladserne skaffede mig, i Haab om, at disse Oplysninger kan være til Nytte for andre, der sysler med Jærnuvindingens Historie.

Først skal jeg dog give en Beskrivelse i grove Træk af Fremgangsmaaden ved Jærnuvindingen i Danmark i gamle Dage:

Raastoffet har været Myremalm, der findes mange Steder i ringe Dybde under Overfladen og er dannet, hvor stillestaaende, jærnholdigt Vand har været udsat for Luftens Paavirkning.

Myremalmen har man brudt op og knust, og derefter har man sammen med Trækul fyldt den i en Fordybning i Jorden. Denne Fordybning har ofte været formet som en omvendt Keglestub med en Dybde paa ca. 1 m og et Tværmaal i Bunden paa ca. $\frac{1}{2}$ m. En saadan Fordybning kaldes en Herdgrube. Den har ofte været udført med et Lerlag. Enkelte Steder har man lagt en flad Sten i Bunden af Gruben³⁾. Paa Island er der fundet en Herdgrube, hvor baade Bund og Sidevægge var stensatte og lerklinede⁴⁾. Det synes dog, at der i Grimstrup har været anvendt en noget anden Form for Udvindingsbeholderen. Dette skal jeg senere komme tilbage til. Den Udvinding i Lergryder, som Dr. Niels Nielsen har paavist ved nogle jydske Fund, og som jeg senere har kunnet efterspore ved flere fynske Fund, skal ikke

³⁾ Rasmus Mortensen: Fra Vejle Vesteregion S. 46.

⁴⁾ Niels Nielsen: Jærnuvindingen paa Island i fordums Tider S. 27 (Særtryk af Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1926).

her omtales, da den ikke synes at have været anvendt i Grimstrup.

Efter at der har været tændt Ild i Trækullene, har man sørget for rigelig Lufttilførsel ved Hjælp af en Blæseindretning. Der er enkelte Steder fundet stærkt forbrændte Lerstykker, som synes at stamme fra en beskyttende Lerhætte, der har været uden om Luftrøret fra Blæseren.

Naar Brændingen var tilendebragt, var der fremkommet en Slaggemasse, der dog endnu indeholdt mere eller mindre Jærn, og saa øverst en Kage af forholdsvis rent Jærn: Luppen. Slaggemassen kunde endnu indeholde en Mængde glødende Trækulstumper, som, naar Luppen var fjernet, forbrændte og i den afkølede Slagge efterlod Aftryk, og undvigende Vanddampe kunde danne Blærer, saaledes at der i Slaggen blev en Mængde smaa og store Hulrum.

Saa snart den varme Luppe var taget fra, blev den hugget i Stykker, og Stykkerne udhamredes, hvorved ubrugelige, endnu flydende Stoffer sprøjtede ud. Udhamringen foregik paa en Sten. En saadan Amboltsten med tydelige Mærker efter dette Arbejde er det lykkedes at finde ved en jydsk Udvindingsplads. Fra Island kendes ogsaa Jærnambolte. Hammer og Tang er fremdraget i flere Jærnalderfund.

Denne Udhamring har maattet gentages, maaske flere Gange, før man fik det færdige Produkt: en lille Klump metallisk Jærn. Man har derfor maattet ophede Luppebrudstykket igen, og dertil har man benyttet Ildsteder af Sten, der dannede en kredsround Brolægning, $\frac{1}{2}$ —1 m i Tværmaal. Saadanne Ildsteder er ogsaa fundet ved nogle Udvindingspladser.

Endelig har man for at faa en praktisk Form for det færdige Metal sammensmedet de smaa Stykker til af-

lange, mod begge Ender tilspidsede Smaablokke, der nu almindeligt kaldes Barrer. En 31 cm lang Barre fandtes for faa Aar siden ved Randbøl.

Gennem arkæologiske og historiske Undersøgelser er det godtgjort, at Jærnudvindingen i Danmark har fundet Sted fra Kristi Fødsels Tid til omkring ved Aar 1600.

Fundene i Grimstrup.

1. Østergaards nordvestligste Mark, Matr. Nr. 3a.

I 1925 fortalte Sognepræst J. J. Ros sel, Espe (tidligere Valgmenighedspræst i Grimstrup og Vester-Ny kirke) mig, at Gaardejer Søren Hansen, Grimstrup Østergaard, Grimstrup Sogn, for nogle Aar siden ved Pløjning paa sin Mark var stødt paa noget, der efter Beskrivelsen maatte antages at være Jærnslagger.

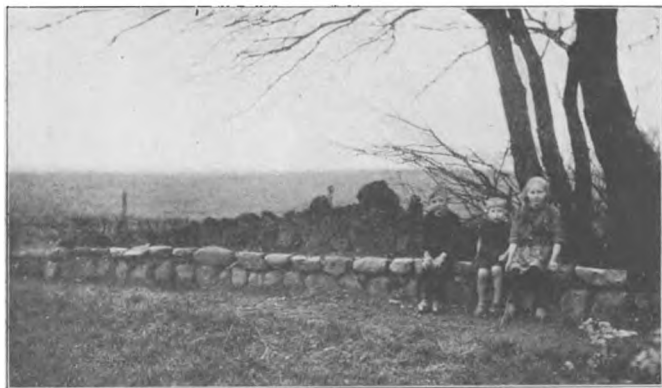
2. Juni 1926 tog jeg til Grimstrup Østergaard for at faa nærmere Oplysninger om Fundet. Gaardens Ejer, Kristian Højberg, og den tidligere Ejer, hans Plejefader, Søren Hansen, meddelte mig følgende:

»I den nordligste Mark til Gaarden havde vi ofte stødt paa store Stykker Sinder. Vi kunde ikke godt arbejde i Jorden for dem og brød dem derfor op omkring ved 1910. Paa en Strækning af 8—10 Alens Bredde og en 30 Alens Længde sad 6—8 store Blokke. De var formede som Gryder med flade Bunde. De hang sammen i store massive Sinderklumper, altsaa hver Gryde var eet stort Stykke. De var vel 20—24 Tommer brede, en 20 Tommer tykke, og Bundene var 1—1½ Alen under Jordoverfladen. Vi slog dem i Stykker med store Hamre og kørte dem hjem til Gaarden. Der var et helt Læs.

Noget af det blev slaet i mindre Stykker og brugt til at køre paa Vejen, og noget ligger her ved Gaarden endnu. Der er mere i Marken endnu.«

Da de ikke vidste, hvad det fundne egentlig var (en Nabo, i hvis Mark der ogsaa var fundet »Sinderklumper«, fortalte mig senere, at en oplyst Mand havde forklaret ham, at det var Lava fra Vulkaner) fortalte jeg, hvad jeg mente det var, og hvorledes det var dannet. Da Talen faldt paa Brændselsmaterialet, oplyste de:

»Der har været nok til Brændsel her. Der findes

H. C. F. fot. 1927.

Fig. 1. Stensætning med Slaggeblokke i Østergaards Have.

endnu store Træstammer i Mosen lige sydøst for Gaarden, og der er gamle Sagn om, at der har staaet Skov over det hele, vist helt op til Grimstrup Krat. De siger, at Tømmeret til Kirken er taget herfra eller fra Ravnsø Mose. Men Skovene blev ødelagt af Svenskerne eller Spanierne, siger de.«⁵⁾)

⁵⁾ Om forsvundne Skove ved Grimstrup fortælles der ogsaa i E. Tang Kristensen: Danske Sagn III 2023 og 2024; men efter disse Sagn skal Skoven være bleven afbrændt i en

I en Stenhob bag Gaarden laa 5—6 store og nogle mindre Slaggestykker, og i Haven laa en Mængde Slaggestykker, de fleste meget store. Et Stykke var i Største-maal $65 \times 40 \times 27$ cm. De var alle meget tunge. Mange af dem viste meget tydeligt Formen af Udvindingsfordybningens Bund og Sidevæg, der saa ud til at have været sandstrøet eller kun at have bestaaet af Sand; hverken Kristian Højberg eller Søren Hansen havde nogen Sinde iagttaget Spor af Lervæg eller anden Beklædning

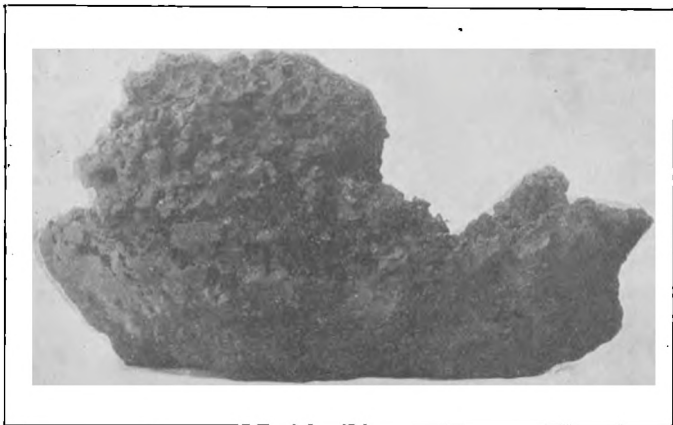

Fig. 2. Bundslagge fra Østergaards nordvestligste Mark.

uden om Slaggemassen. Flere Steder saas Aftryk af Straa eller Lyngris, der maaske kan have været brugt ved Antændingen. Der var mange store og tydelige Trækulaftryk. Paa Sidevæggen, langs Bunden, saas paa nogle Stykker en halvcylinderformet Udbuning af ca. 5 cm Tværmaal, som muligt kan være dannet i den Aabning, den fjernede Blæsetud har efterladt sig. Stykkernes

Strid mellem de to Herremænd Gummi i Gummesmark eller Grim i Grimstrup og Ravn i Ravnsø.

Form viste, at Bund og Sidevæg i Udvindingsfordybningerne har været meget uregelmæssigt formede. De største Stykker viste omtrent Halvdelen af Bundens.

Stedet, hvor de 6—8 Slaggeblokke er taget op, er i Gaardens nordvestligste Mark, ca. 30 m fra det i Sydvest—Nordøst løbende Jorddige og ca. 100 m fra Vejen langs Markens Østerside. Det øverste Jordlag er let, sandblandet Muld. Lidt østligere findes en temmelig stor Lavning med Eng og Mose, hvorfra Raamaterialet til Udvidningen maaske kan være hentet.

I Februar 1927 skrev Kristian Højberg til mig, at han ved at undergrunde denne Mark var stødt paa en hel Del store Blokke, og 19. Marts s. A. tog jeg til Grimstrup for at se nærmere paa det fundne.

Findestedet var det samme som det foran omtalte. Da Marken i Efteraaret 1926 pløjedes, undergrundedes den samtidig, d.v.s. gennemrodedes med en Grubbefod, der fastgjordes paa Ploven, saaledes at den naaede ca. 30 cm ned under Jordens Overflade. Derved tørnedes der imod de i denne Dybde siddende Blokke. En halv Snes var gravet op. Resten, som der var sat Mærker ved, blev gravet op, mens jeg var til Stede. De sad i spredt Orden paa et Omraade af ca. 30 m Længde i Retningen fra Østnordøst til Vestsydvest og 10 m Bredde, de fleste dog samlede i to Grupper, en i hver Ende af Forekomsten. Blokkenes indbyrdes Afstand var 3 m og derover.

Paafaldende var det, at de alle laa med den plane Flade, der maa være Bundfladen, opad. Karlen, der havde gravet den første halve Snes op, hævdede, at alle disse havde ligget saaledes. Det syntes, at de var væltet saaledes om, inden Slaggen endnu var helt stærknet, da de paa den nedadvendende Flade, altsaa den oprindelige

Overflade, havde en Mængde uregelmæssige, drypstensformede Tappe.

Ved selve Opgravningsarbejdet fremkom ikke meget af Interesse ud over selve Blokkene. Under den bredeste Blok fandtes et ca. 25 cm dybt og ca. 90 cm bredt kreds rundt Lag af Aske og Trækul. De største Trækulstykker var 6 cm lange og 2 cm tykke. Enkelte Trækulstykker bestod af ukløvede Grene af 1 cm Tykkelse. Laget var vaadt og dannede en grødagtig, kulsort Masse. I Laget fandtes et Lerkarskaar, $2,5 \times 1,8 \times 0,6$ cm stort. Under og omkring dette sorte Lag fandtes rødgult Sand. Noget Spor af Lervæg eller Blæseindretning fandtes ikke. Men det sorte Lag fortsattes 30—40 cm vandret ind i Jorden ved Siden af Blokkens Plads. Muligt betegnede denne Fortsættelse Blokkens oprindelige Plads. Muldlaget over det rødgule Sand var meget sandblandet, og letforgængelige Ting har næppe kunnet undgaa Opløsning i det. En Del afstødte Slaggestykker laa under og ved Siden af Blokken. Den underste Flade af Blokken laa i ca. 60 cm Dybde under Jordoverfladen.

Omtrent det samme iagttoges i de andre Huller. Dog var det sorte Lag mindre omfangsrigt og tyndere ved alle de andre Blokke. I den opgravede Jord fandtes ved et Hul et Lerkarskaar, omtrent som det først fundne. Det var sværtende og syntes at have ligget i det sorte Askeiag. Desværre var begge Skaar saa lidet karakteristiske, at de ikke kunde tidsfæstes.

Da Opgravningen var til Ende, laa der 13 hele Blokke og en hel Del Brudstykker paa Pladsen. Der havde antagelig været 18 i alt.

Ogsaa paa Siden af flere af disse saas en rundtløbende eller omtrent helt rundtløbende Udbuning, 6—8 cm bred og 3—4 cm tyk, ved Overgangen til den plane Flade, Bunden.

De Blokke, jeg maalte, havde følgende Størrelse:

	Største Højde	Bundfladens Tværmaal	Overfladens Tværmaal
1.	25 cm	60 cm	76 cm
2.	30 »	45 »	60 »
3.	30 »	45 »	60 »
4.	35 »	50 »	65 »
5.	30 »	50 »	60 »
6.	40 »	50 »	65 »
7.	35 »	43 »	60 »
8.	30 »	48 »	60 »

H. C. F. fot. 192

Fig. 3. Den til Nationalmuseet indsendte Bundslagge.

De fleste og største af Blokkene blev samme Dag kørt op til Søren Hansens Hus i Grimstrup By, hvor de skulde anvendes til en »Stensætning« i Haven. Den regelmæssigste og fuldstændigste af dem fik jeg sendt til Nationalmuseet. En fik jeg sendt til mit Hjem. Resten skulde antagelig anvendes til Vejmateriale.

Flere Steder paa Marken fandtes indtil nævestore

Slaggestykker liggende i indtil 60—70 m Afstand fra Blokkene, antagelig saaledes spredt ved Jordens Behandling med Markredskaber. Spredt paa Forekomstpladsen fandtes en Del Lerkarskaar; men om deres Forbindelse med Jærnudvindingsvirksomheden kan der næppe siges noget sikkert.

De omkring 1910 opgravede Blokke har antagelig sidet højere i Jorden, da Marken vist ikke før er bleven undergrundet. Senere kan der muligvis findes nogle, der sidder endnu dybere end de denne Gang fremdragne.

Om den til Nationalmuseet indsendte Blok oplyste Inspektør C. N e e r g a a r d:

»»Slaggen« fra Grimstrup er beset af Dr. N. Nielsen, der bestemmer den som Bundslaggen fra en Herdgrube, hvorfra Resultatet, Luppen, er borttaget. Ved sin Fuldstændighed er den af betydelig Interesse.«
 »Bundslaggen er indtil 0,38 m h., deraf de nederste ca. 18 cm ujævnt cylindrisk, ca. 0,42 m i Tv., derefter bredere, til største Tværmaal 0,55×0,60 m. Vægten udgjorde efter Fragtbrevet 125 kg.«

En Prøve af de foran omtalte Trækulstykker, der ligeledes indsendtes til Nationalmuseet, bestemtes af Afdelingsgeolog Dr. K. J e s s e n saaledes:

»Eg. Temmelig mange indtil ægstore Stykker, der ofte var noget kantede Spaltestykker af ret store og mangeaarige Stammer eller Grene. Der er talt indtil 31 Aarringe paa 2,4 cm.

Hassel. 3 (nu 5) smaa Grenstykker«.

2. Østergaards nordøstligste Mark, Matr. Nr. 3a.

Ved mit første Besøg paa Grimstrup Østergaard meddeltes det mig, at der i en Græsfenne lige østen for den foran omtalte Mark ogsaa sad »Sinderklumper« en Plovfure nede. Denne Græsfenne, der er Gaardens nord-

østligste Mark, sænker sig jævnt ned mod det østligere liggende Eng- og Mosedrag. Jeg fandt enkelte Slaggestykker i nogle stenfyldte Huller (stammende fra Jydepottetilvirkning) ned imod Engen. Men da Marken var udlagt til vedvarende Græsning, kunde en Fremdragning af de i den skjulte Blokke ikke belejligt foretages.

3. Mosegaards Have, Matr. Nr. 7a.

Da jeg ved mit Besøg paa Grimstrup Østergaard 19. Marts 1927 erfarede, at der ogsaa var fundet »Sinderklumper« hos Naboen, Gdr. Peter Marius Jensen, Mosegaard, fik jeg samme Dag af denne Oplysninger om Fund tre Steder paa hans Grund. Han fortalte mig, at han i 1914 havde fundet en særlig stor og regelmæssig formet Blok i Haven syd for Gaarden.

Da jeg 19. August s. A. igen kom til Mosegaard, var man i Færd med at opføre et nyt Stuehus, og ved Udgravningsarbejdet til Grunden havde man i ca. 50 cm Dybde fundet to Slaggeblokke. De havde begge ligget med den plane Flade nedad, og der var fundet Trækul ved eller under dem. Lerkarskaar eller andet lignende havde man ikke bemærket. Den ene Blok var brugt ved Støbningen af Husets Grund. Den anden, som endnu laa fremme, viste Ejeren mig. Den var af lignende Form og Størrelse som de i Østergaards Mark fundne og viste som i hvert Fald flere af disse en tydelig Udbuning langs Sidefladens nederste Rand.

4. Mark nordvest for Mosegaard, Matr. Nr. 7a.

19. Marts 1927 fortalte P. M. Jensen, at han i 1925 havde fundet et Par Slaggeblokke i en Mark nordvest for Gaarden.

5. Mark vest for Mosegaard, Matr. Nr. 7a.

I en Mark ca. 100 m vest for Gaarden, ca. 100 m nord for Udvindingsplads Nr. 1 og ca. 250 m syd for Udvindingsplads Nr. 4 var der, før P. M. Jensen i 1913 overtog Gaarden, fundet nogle Blokke. Ved at undersøge Marken med en ca. 30 cm dybt gaende Grubbe-fod paa Ploven havde P. M. Jensen senere fundet ca. 15 Blokke, som han havde gravet op og fjernet.

I en Stenhob syd for Haven laa en halv Snæs af Blokkene, dels hele, dels ituslaaede. Tre af dem havde følgende Maal:

	Største Højde	Bundfladens Tværmaal	Overfladens Tværmaal
1.	30 cm	53 cm	60 cm
2.	30 »	35 »	45 »
3.	30 »	40 »	45 »

Paa 1, der havde en mere end almindelig plan Bundflade, var der i Siden en omtrent helt rundt løbende Fure i ca. 10 cm Afstand fra Bunden. Furens Dybde var ca. 5 cm. Rester af Lervægge eller lignende saas ikke.

6. Gdr. Lauge Laugesens Mark, Grimstrup Nørremark, Matr. Nr. 1 f.

19. Marts 1927 kom jeg paa Landevejen ved Grimstrup i Samtale med Gdr. L. Laugesen, og da jeg viste ham et Slaggestykke, der laa i en Bunke Sten paa Vejkanten, fortalte han, at han ogsaa havde fundet »Sinder« i sin Mark. Ved nærmere Eftersyn senere paa Dagen viste det sig imidlertid, at »Sinderklumperne« ikke længer fandtes i den Stenhob ved Gaarden, hvor han søgte dem; de var sammen med Stenene kørt paa Landevejen til Vejmateriale. Men der laa dog endnu en fuldstændig Slaggeblok paa et Dige ved hans Mark.

Han var stødt paa den ved Pløjning omkring 1920 og havde da gravet den op og lagt den over paa Diget. Findestedet var ca. 100 m sydvest for Gaarden. Blokken havde følgende Maal: Største Højde 40 cm, Tværmaal af Bundflade 50 cm og af Overflade 55 cm.

7. Hsmd. Jørgen Thøstesens Mark, Grimstrup Nørremark, Matr. Nr. 1e.

Det blev mig samme Dag fortalt, at Hsmd. J. Thøstesen nylig havde opgravet en stor »Sinderklump« paa sin Mark. Jeg saa Blokken, der endnu laa paa Findestedet. Den var af samme Slags som de øvrige fra Grimstrup-Forekomsterne. Maalene var: Største Højde 25 cm, Tværmaal af Bundflade 50 cm, af Overflade 55 cm. I en Meters Afstand fra Blokken laa nogle Skaar af et Lerkar, som J. Thøstesen havde pløjet op Aaret før. Lerkarrets Tværmaal foroven havde været ca. 25 cm. Efter at Skaar af det havde været indsendt til Nationalmuseets Undersøgelse, skrev Inspektør C. Neergaard: »Det er desværre saa ubestemt, at det kun kan siges, at det er fra Metaltid, ældre eller nyere.« Om dets Anvendelse eller Forbindelse med Jærnudvindingen kan der jo intet bestemt vides. Her fandtes der altsaa lige saa lidt som ved de øvrige Fund noget Middel til nærmere Tidsfæstelse.

Paa Diget ud for Findestedet laa et Brudstykke af en Slaggeblok, der var gravet op Aaret før. Dets største Tværmaal var 35 cm.

8. Mark sydøst for Nørregaard, Matr. Nr. 1c.

Hvor Vejen fører ind til Gaardens sydøstlige Hjørne, laa 19. Marts 1927 en Del Stykker af knuste Slaggeblokke. Et af dem vidnede tydeligt om, at den paagældende Blok maatte være vendt med Bunden i Vejret, inden den var helt størknet; det syntes nemlig, som den halvt

stivnede Masse i smaa Strømme var flydt ned paa et Underlag, hvor Strømmene saa havde bredt sig i smaa Plader. Disse Brudstykker stammede fra ca. 8 Blokke, som man samme Foraar var stødt paa ved at undersøge den umiddelbart sydøsten for Gaarden liggende Mark. Blokkene var blevet knust og paa disse Rester nær anvendt til Vejmateriale paa Vejen, der førte skraat hen over Marken. Gaardens Ejer, Frands Frandsen, fortalte, at der tidligere paa samme Mark var fremdraget en halv Snes Blokke. De var alle fundet paa et Omraade, der var ca. 25 m i Tværmaal, og hvis Midtlaa i ca. 30 m Afstand fra Gaarden. I den sydvestlige Del af denne Udvindingsplads har der antagelig været en Oldtidsbegravelse. F. Frandsen oplyste nemlig, at han havde brudt en Stensamling op, der laa i en Plovsfures Dybde. Stenlaget var ca. $\frac{1}{2}$ m dybt og indeholdt 2—3 Tdr. Sten. Stenene var saa store som Menneskehoveder og ildskørnede. Han fortalte for øvrigt, at der paa Gaardens Marker ofte opløjedes saadanne Samlinger af ildskørnede Sten, undertiden indeholdende en Urne. Det skete især, hvor der indtil de senere Aar har været Hede. I det hele taget var der tidligere gjort mange Fund af Oldsager paa Gaardens Marker, ogsaa Fund fra Broncealderen. En Del var indsendt til Nationalmuseet. F. Frandsen havde tidligere paa sin Mark fundet et Par tragtlignende Genstande af »Pottetøj«. De var ca. 10 cm lange og Aabningen gennem dem ca. 1 cm vid. De var blevet bortkastede. De kan maaske have været Lerhætter, der har været anbragt uden om Luftrøret fra Blæseren.

9. Mark sydøst for Nørregaard, Matr. Nr. 1c.

Ca. 30 m længere borte fra Gaarden, men i samme Retning var der tidligere fundet mange Slaggeblokke. Nogle var brugt til Cementstøbning og Vejmateriale,

andre til »Stensætninger« i Gaardens Have. I disse »Stensætninger« talte jeg 19. Aug. 1927 i alt ca. 12 Slaggeblokke. To af dem havde følgende Maal:

	Største Højde	Bundfladens Tværmaal	Overfladens Tværmaal
1.	20 cm	55 cm	65 cm
2.	18 »	55 »	65 »

10. Mark nord for Nørregaard, Matr. Nr. 1c.

Ca. 500 m. norden for Gaarden var i Vinteren 1926—1927 gravet en Slaggeblok op. Stykker af denne Blok saa jeg i en Stenbunke paa Marken. Den syntes at have haft samme Form og Beskaffenhed som alle de øvrige fra Grimstrup-Forekomsterne, altsaa at have været en Bundslagge.

Slutning.

Det vil fremgaa af nærværende Redegørelse, at der i fordøms Tider er foregaaet en Jæmudvindingsvirksomhed i ret stor Stil i Grimstrup. Der er næppe noget andet Sted i Danmark fundet saa righoldig en Samling af fuldstændige Bundslagge.

Forskellige Omstændigheder tyder paa, at vi her staar over for en særegen Form for Udvindingsbeholderen: en Jordskaal, dannet af en lav Fordybning i Jorden, kun en halv Snes cm dyb, og med en lille Vold af den opgravede Jord som Kant.

Til Støtte for denne Antagelse kan følgende anføres:

1. Den under Forekomst Nr. 1 omtalte store, omvæltede Slaggeblok maa have ligget i omtrent samme Højde før som efter Væltningen, da nemlig Askelaget ved Siden af den, altsaa paa dens formentlig oprindelige Plads, laa i omtrent samme Højde som Askelaget under den, hvor den fandtes. Den kan næppe være dannet i en Grube med Herdgrubens sædvanlige Dybde.

2. Bundsluggerne var gennemgaaende lave. De fleste var lavere end dem, der blev maalt. Mange af de laveste, tyndeste, var nemlig itubrudte og blev derfor ikke maalt.

3. Sidevæggene var paa mange af dem stærkt udadskraanende, især i den øverste Del (se Fig. 2 og 3). Det kan skyldes, at den lille Jordvold ikke har kunnet bygges op med lodret, men udadskraanende Side. Maaske har den svage Jordvold ogsaa givet noget efter for den udadflydende Slaggemasses Tryk.

4. Mangelen af Lervæg eller Stensætning kan bedre forstaaes ved en lav Jordskaal end ved en dybere Grube.

Jordskaalen kan maaske betragtes som den enkle Begynderform. Den var lettest at lave, og til den har det antagelig været lettere at tilvejebringe fornødent Luftræk til Forbrændingen end til Bunden af en dybere Grube. Overgangen til den lervede eller stensatte Herdgrube betegner da en Udvikling i Jærnuvindingsteknikken.

Hvis dette er rigtigt, staar vi her over for Minder fra den danske Jærnuvindingens første Tider, d.v.s. de første Aarhundreder af vor Tidsregning. At der ikke i Grimstrup er fundet Spor af den fra Middelalderen kendte Lergrydeudvinding, taler i hvert Fald ikke imod dette. Det tykke Muldlag, der har dannet sig over Slaggeblokkene, peger ogsaa langt tilbage i Tiden. Noget bestemt at holde sig til er der desværre ikke. Der savnes Materiale til nærmere Tidsfæstelse.

Men med Hensyn til saavel Fremgangsmaade som Tidspunkt kan senere Fund muligt bringe værdifuldt Stof for Dagen, Stof, der kan kaste mere Lys over denne gamle og igennem lange Tider glemte Virksomhed.

Spør af oldtidens agerbrug i de jyske heder.

Ved *Søren Alkær sig.*

Efterfølgende artikel er en kort og temmelig fri gengivelse af en afhandling af professor *Gudmund Hatt* i »Naturens Verden« for okt. 1930. Da forfatteren har lovet at skrive en artikel til årbogen om lignende forekomster i Ribe amt, så har jeg ment, at hovedindholdet af den her foreliggende kunde interessere vore medlemmer.

S. A.

Læsere studser måske en smule: Var der overhovedet agerbrug i oldtiden? Ja, det ikke blot var der, men det kan siges med sikkerhed, at agerbrugets oldtid, om man kan bruge dette udtryk, omfatter en periode på over 3000 år, altsammen liggende forud for år 1000 e. Chr.

Det er givet, at denne agerdyrkning må have efterladt sig betydelige spor i dansk jord. Thi vel har den neppe været omfattende for hver enkelt families vedkommende, navnlig fordi jærnet manglede fuldstændig i de første 2000 år af perioden og måtte være lidet fremtrædende i de sidste 1000, fordi det var så dyrt og vanskeligt at skaffe; men dette opvejes fuldkommen af

det uhyre lange tidsrum, her er tale om, og der- til kommer, at der har kunnet udrettes meget mere med de primitive redskaber af træ og sten end nutids mennesker ret vel kan tænke sig. Det har da sandsyn- ligvis også til for blot 100 år siden været således, at man rendte på disse spor på hver eneste bymark, kun var der få, der så dem, og slet ingen der forstod dem. Og nu, da man begynder at forstå, er langt det meste fuldstændig udsløttet af den intensive opdyrkning.

De få spor, der nu er tilbage, må ganske naturlig søges på jord, som enten slet ikke er opdyrket eller ial- fald kun har været dyrket en kortere tid. Det vil altsaa væsentligst siges i hederne og de dertil grænsende arealer. Det er ikke furer her er tale om, thi i den nævnte periode har ploven ikke været i brug, og det er altså heller ikke agre (med ryg og agerfure) i vor tids forstand. Det er mere opsamlede stenbunker og stenvolde og navnlig, så mærkelig det måske ly- der, inddigninger ved jordvolde.

Et meget oplysende fund blev i 1920—21 gjort ved Fogstrup v. f. Salten langsø. Her er både stenbun- ker og parallelle stenrækker, der danner skel mellem c. 10 m brede »agre«. Lerkarskårene i stenbunkerne for- tæller, at disse agre er 2000 år gamle, idet de stammer fra den første periode af vor jernalder. Lignende sten- rækker findes noget vestligere, ved Vipskovgård, mulig- vis fra samme tid. Men iøvrigt volder tidsbestemmelsen tit vanskeligheder, både i dette og mange andre tilfælde, thi man har næsten kun lerkarskårene at rette sig efter, og det er jo ingenlunde alle sådanne stenrækker og bunker, der er fra oldtiden. I nogle uregelmæssig spredte rydningsbunker på Gunderup hede syd for Mariager, fandtes skår både fra stenalder og jernalder, så jorden her har vel været dyrket for henved 4000 år siden.

Hyppigere end stenrækker og -bunker er dog jordvoldene, digevoldinger, som de er kaldet (se Feilbergs ordbog). De er iagttaget mange gange, især i hederne, og i litteraturen findes flere beretninger om dem, f. eks. har dr. Oluf Nielsen i samlinger til jysk historie og topografi 1868—69 skrevet om voldene på Borre hede, Aal sogn. I lærer Kristensens bog om Lunde sogn (s. 15—16) er der ligeledes tale om sådanne volde. En af de i litteraturen nævnte største forekomster omtales i A. P. Gårdboes bog om Uggerby sogn v. Hjørring. På Tolstrup hede i dette sogn er c. 35 td. land i større og mindre stykker (fra $\frac{1}{2}$ til henved 2 td. land) indhegnet af sådanne volde. — Fra gammel tid kaldes disse indhegninger *pors haver*, idet man der skulde have dyrket pors til ølbrygning. Hvor usandsynlig denne forklaring er, og det på mere end en måde, så synes den i al fald at gå langt tilbage (se bl. a. Feilbergs ordbog, porsdige).

I de senere år er en del af disse oldtidsminder blevet nøjere undersøgt. Sophus Müller har 1912 opmålt og undersøgt en anelig forekomst på Rødlandhede i Lerup sogn. Han er en af de første, der har tydet dem som oldtidsagre. Digerne er bleven til af sig selv mener han, derved, at afsatte rener mellem agrene eller stykkerne er bleven fyldt med sten, der atter er fyldt med tilføjet eller tilrøvet jord; også plantevæksten har hjulpet til. Dette slår dog kun til i de færreste tilfælde. Blandt andet skulde jo så de største stykker være omgivet af de højeste diger, og det er langtfra tilfældet. Ved nøjere undersøgelse har det også i nogle tilfælde vist sig, at digerne er bygget af kulturjord, f. eks. digevoldingerne på Gundersted hede i Himmerland. En enkelt gang er der brugt lynchtorv, f. eks. på Ølgård hede i Randbøl sogn.

Men enten disse diger er bygget på den ene eller den anden måde, eller de — så at sige — er bleven til af sig selv, så er de ihvert fald skel mellem mindre og større marker. Og disse marker må have været dyrkede gennem temmelig lange tidsrum, når man har gjort sig den ulejlighed at indhøgne dem. Der er også tegn til, at der af og til kan være sket en deling (arvedeling?) hvad de mange meget små stykker, 1—2 skp. land, også kan tyde på. — Men ploven har man neppe kendt mens denne dyrkning har stået på, thi som rigtige pløjeagre er stykkerne for det meste for små, dernæst for uregelmæssige og endelig er de meget bredere og kortere end agre plejer at være. Disse små ejendomme har været drevet ved hækkekultur, dog er det vel ikke udelukket, at arden har været brugt på de større stykker, da den blev opfundet.

Men nu boligerne? Når man går og ser på disse oldtidsmarker, så stiller man uvilkårlig samme spørgsmål som ved jærnudvindingsstederne: Hvor har husene ligget? Når enkelte af disse marker er temmelig store, på Byrsted hede er en gruppe på 180 td. land (vel også en af de største), så kommer man til at tænke ikke på én gård, men flere, ja i det nævnte tilfælde på en hel landsby. Enkelte steder er der også fundet spor af bospladser, men det er meget få resultater, der i den henseende er nået. Imidlertid må man huske at hele dette arbejde er temmelig nyt. Fornyeede undersøgelser og mange af dem kan give klarhed på mange punkter, hvor vi knap turde vente det.

Lige så lidt som vi endnu kender til selve sagen, ved vi noget om, hvorfor og hvordan disse gennem mange århundreder dyrkede marker igen er opgivne og sprunget i lyng. Den forklaring, at man, da ploven, med muldfjæl, var opfundet, har forladt de lettere jorder for at

dyrke de sværere, vil neppe være fyldestgørende. I mange århundreder efter hjulplovens opfindelse holdt man sig fremdeles helst til de lettere jorder på grund af redskabernes ringe styrke og arbejdsevne, der navnlig lå i manglen på jern. Når man efterhånden tog fat på lerjorden var det så at sige nødtvungen. En anden forklaring, som professor Hatt heller ikke synes utilbøjelig til at slutte sig til, er en stor udvandring, Kimbrernes og andre.*)

Afhandlingen slutter med en liste over de iagttagne digevoldinger, 45 ialt, men der tilføjes, at den allerede er ufuldstændig.

*) Vil man atter spørge om årsagen til disse udvandringer, som utvivlsomt har fundet sted (og i stor udstrækning, så mange egne har i lang tid været så godt som folketomme), da kan man ikke undgå at tænke på den *klimaforværring* i slutningen af broncealderen og begyndelsen af jernalderen, som geologerne for allerede mange år siden har påvist. Mærkelig nok synes hverken arkæologer eller bygdeforskere endnu at have fået øje på dette betydningsfulde fænomen.

Fra Hederne.

I.

Fra Grindsted Hede.

Af pens. Lærer *J. K. Nielsen.*

Grindsted var for 70 Aar siden et udpræget Hede-sogn. Den flade Slette var overvejende tilgroet med Lyng. Kun mod Nordvest i Byerne Nollund, Dyvelsrække og Urup samt langs begge Sider af Grindsted Aa fandtes dyrkede Marker. Lyngheden naaede dog flere Steder helt ned Aadalen, saaledes fra Ansager Sogn til Byen Eg, mellem Eg og Jerrig og desuden mellem Dal og Hinum. Bønderne laa i en stadig Krig med Lyngen, der profiterede ved, at man lod Græsmarken henligge (»hvile«) i indtil 10 Aar. Naar nemlig Sneen om Vinteren havde fyldt op mellem Lyngtoppene og føg fra Heden ned over Græsmarken, hvirvledes Lyngens Frøhuse med, og Frøene fandt god Grobund i det aabne Græstæppe. Marken »sprang i Lyng«. En anden Ulempe var, at den milebrede Hede i Snevejr, Taage eller Mørke var svært at vinde over. I Mands Minde er der gaaet flere Menneskeliv tabt ved, at farende Folk i Vildsomheden er gaaet i Mosehuller eller ligefrem af Udmattelse og Kulde fandt Døden derude. Heden var altsaa en Fjende, men paa anden Vis en Velgører, ja, man maa vel sige, at den var helt uundværlig for Befolkningen.

Brændselet bjærgedes derunde. Til Bilæggerovnen og det aabne Arnested, hvor man jo benyttede Lergryder,

egnede Klyne sig ikke saa godt. Hertil brugtes Overfladetørv, der blev skaaret, hvor der var et godt Morlag i Heden. Med en dertil indrettet Spade blev Tørven afstukken »spiddet« i Firkant og derpaa afgravet og vendt om med Kødsiden opad. Der regnedes 6 Snese til en »Gravlas«. Naar den var »skjeldtaer«, sattes to og to sammen med Morsiden udad for siden at sættes i Stakke, naar de var helt tørre. Saj var ogsaa et Slags Overfladetørv, men med den havde man ikke saa megen Ulejlighed. Med et glidende Stik ved hver Side og et indunder og fremad var den løsnet. Saj sattes op ad Muren for at beskytte Lervæggen og lune mod Frost. Paa Gaardspladsen lagdes et Lag af dem. De havnede til sidst i Møddingen, naar Kreaturerne, der passerede hen over dem i Gaarden, havde traadt dem i Stykker. Desuden brændtes mange Saj til Aske til at forbedre Dyrkningsjorden med, og endelig sattes »æ Kalgedig« af dem. De hjemkørtes ofte lige efter Gravningen (Tiden kaldtes æ Sajgyeren), og man regnede kun 4 Snese af dem til en »Gravlas«. Hans Peder Nygaard i Hinum kunde grave 50 Læs Saj en Dag og fik herfor (omkring 1880) 2 Kr. paa egen Kost. »Plokljæng« ruskedes løs med Armkraft, 20 Knipper til en Trave. Den med de fineste og mest handlelige Grene brugtes til Tag, den med tykkere Stowner til at lyse Ovnene med, hvortil dog ogsaa anvendtes »Slaaljæng«, og endelig sattes Lyngknipper med Roden nedad i Alkoven, saa behøvedes der ikke saa megen Sengehalm. Slaalyngen havde ikke Pluklyngens Længde og benyttedes i Taget til at »strø« med, til at varme Ovnene ved og til at strø under Husdyrene.« Toplyngen afgav et godt Foder til Kreaturerne og løsnedes ligesom Slaalyngen med en Lyngle. Blev en Vej slemt opkørt. lagde man Lyng over Hullerne, den blev kørt ned og bar Vognen op.

I Heden fandtes mange Kærstrækninger, hvor der avledes en Del simpelt Hø, der dog havde Betydning som Vinterfoder for Kreaturerne. Sluttelig og ikke mindst havde Heden Betydning ved at afgive Sommerføde for en Mængde smaa Faar med brunt Hoved og brune Ben og for en Del Unghøveder. Enkelte Bønder, som havde en stor Udmark, græssede for en mindre Betaaling andres Faar og Unghøveder i c. 3 Sommermaaneder. I 1868, der var meget tør, havde Kristen Nørgaard, Urup flere Hundede Tægtfaar og hundrede Tægthøveder. Om Natten dreves Kvæget løst ind i Laden, og Rummet, hvor han ellers havde Kartoffelmølle, anvendtes til Faaresti. Dyrene i Heden passedes af et Barn,

En Hjorddreng.

Da det var alt for generende, at have Faareflokken til daglig ned over den dyrkede Mark, opførtes et Hus, »æ Foeld« til dem i Heden. En velstillet Mand kunde have den opført som et almindeligt Udhus — altsaa af Mursten og med rigtigt Tag paa — men de fleste nøjedes med en Indhegning opsat af Saj. Dens ene Ende var sædvanligvis overdækket med et simpelt Tag, saa Faarene kunde gaa i Skygge i den mest brændende Solhede. Her opholdt Dyrene sig om Natten og som Regel ogsaa i Middagsstunden. Til en saadan Fold førte en Mængde Stier, som Faarene havde banet. De gik nemlig frem i Orden, i Gaasegang, i ulige lange Rækker. Naar »æ Hjør« skulde hjem til Middag, blev der hejst Signal til ham. En Brandhage med et Stykke hvidt Tøj paa Enden blev sat op mod Taget af et Hus, der vendte ud mod Heden. Saa fik den lille Fyr Faarene drevet i Falden og kom luntende hjemad. Stumphoser havde han paa Benene og Bukser, der naaede ham til Hælene, som oftest forsynet med Lapper baade for Knæene og paa

Bagen. En stumpet Trøje og en Kasket fuldendte Paa-klædningen. Med Undtagelse af Fodbeklædningen er det den samme Dragt, han gaar med om Vinteren. Han ligner deri sin Husbond, der ogsaa den Gang bar samme Dragt Sommer og Vinter. Den Del af Drengens lyse Haar, der i Nakken sad nedenfor Kasketten, blev yderligere affarvet af Solen, saa naar han tog Kasketten af, for Eks. naar han en halv Dag om Ugen kom i Skole, saa man Grænsen mellem de to Farver som en lige Streg. Ansigtet var ganske brunet af Solen og havde et lidende Udtryk. Enkelte Steder kom han ikke engang hjem til Middag, men maatte opholde sig i Heden den lange Sommerdag igennem. I den sidste Fjerdedel af Dagen kastede han længslesfulde Blikke op til Solen og satte den udstrakte Haand med samlede Fingre op under den. Hver Fingers Bredde gjaldt et Kvarter, og saa kunde han regne ud, hvorlænge der var til Solnedgang. Et Lommeur var en Genstand, han saa hen til med Ærbødighed, men at ønske sig et saadant faldt ham ikke ind. Han vidste, at Ønsket aldrig blev opfyldt. Hvor utroligt det end kan lyde, saa kendte han dog hvert Faar i sin Flok og formaaede at pille dem ud, om de var gaet sammen med andre Flokke. Han kendte dem paa »Ansigterne«, ja, det stadige Samliv med dem bevirkede endog, at han fik Kendskab til deres Karakter, i alt Fald til de mest udprægedes. Han vidste bestemt, hvem der var mest »skajl« og altid stak af paa ulovlige Veje, og hvem der var ræd af sig og vendte om paa hans Raab. Sine Undersaatter talte han saa tit, at det siden i Livet blev ham en Tvangsforestilling at tælle alt, hvad hans Øje faldt paa. Et Faar kunde forville sig fra Flokken eller omkomme i Mosehuller eller Grøfter. Det var Drengens Opgave at afværge saadanne Hændelser.

Afdøde Gaardejer Bertel Jensen i Urup var som Barn »Hjor« i Hjemmet. En Foraarsdag savnedes et »Lamfaar«, og han fandt det ikke den Dag. Næste Formiddag fandt han det siddende i Mudder og Vand i et Flodsted helt ude ved Vesterbæk. Han fik det slæbt i Land og blev forbavset over, at det, skønt det havde siddet en hel Nat i det kolde Vand, dog stak af hjemad. Dagen efter fødte det sit Lam. De var haardføre, de smaa brunbenede Hedefaar, og i Kamp mellem Vædre sejrede næsten altid den lille over et meget større Eksemplar af en mindre haardfør Race. Vædrenes Kampe var en af Drengenes faa Adspredelser. Af al Magt stødte Dyrene Pandeskallerne mod hinanden. Førte første Sammenstød ikke til nogen Afgørelse, gik de 20—30 Skridt tilbage og for saa i fuld Fart mod hinanden. Under det sidste Hop førtes alle fire Ben fra Jorden, og Panderne stødtes sammen med en Lyd, som naar to Stykker Træ sloges mod hinanden. Saaledes fortsattes, indtil den ene Part blev træt og med hængende Ører og rystende Hoved fjernede sig, idet den som sidste Salve fra Sejrherren fik et Par Stød paa Kroppen, saa den dinglede. Undertiden blev den ene paa Stedet. Ved Undersøgelse viste det sig, at det ikke var Pandeskallen, der var bristet; men at Døden var fremkaldt som Følge af en Forskydning af Halshvirvlerne.

Undertiden fik Hjorddrenge Besøg af andre Drenge, der maatte løbe en lang Vej for at opnaa Selskab. Saa gik det løs med Handel. Genstandene var smaa Dukker, smukt afbrummede Revlingris passende til Limer, Knive, andre Smaagenstande eller Lammeskind. Der gik en Mængde Lam til i Foraarstiden. Drengen betalte 8 Skilling for et saadant Skind, som han selv maatte flaa af. Skindene sloges fast paa en Laage eller en Dør, spiledes

godt ud og tørredes. Sluttelig solgtes de paa Grindsted eller S. Omme Marked til Buntmager Holm, Vejle, der betalte 24 Skilling for Stykket.

Som oftest var det ikke videre Arbejde at vogte Faarene. Det mest nedtrykkende var Ensomhedsfølelsen, dog kunde han enkelte Gange komme i Ængstelse for Faarene. Der var Hugormene. De kunde hugge Faarene ved Næse og Mund, saa det kunde blive farligt. Som Modvirkning maatte Dyrene indtage en Vædske, som Hyrden altid havde ved Haanden, og som han paa adskillige Steder havde staaende i en Flaske i »æ Foeld«. Noget, der ogsaa kunde bringe Drengens Sind i heftig Bevægelse, var, naar Faarene kom i Rend efter »Skurrehatte« — dejlige Champignon for Resten. Saa løb de om Kap i vildeste Galop for at komme først til den eftertragtede Lækkerbischen, og Drengen maatte med. Aa, hvor han brugte Benene, og hvor han raabte og græd. Endelig, naar der ikke var flere Skurrehatte ad den Rute, i Regelen ad en gammel Hedevej, standsede den vilde Fart, Graaden standsede med. Ansigtet var ganske ophovnet af Hulken. Han skyndte sig at tørre Taarene bort. Ingen af Kammeraterne, ingen hjemme fra Gaarden maatte se at »æ Dreng wandet Møs«. Enkelte uvilkaarlige, dybe Suk, der sitrede det lille Lege-me, forraadte dog endnu hans Sindstilstand.

En Kornsort, Faarene aldeles ikke maatte røre, var Boghveden. Saa blev de »duese« og rendte rundt med sænket Hoved. Middel herimod var at snitte dem i Ørene, saa Blodet randt.

At Kosten var meget tarvelig, vidste Drengen slet ikke af. Alle Folkene spiste jo af samme Fad. Hos Naaboerne spiste de ogsaa Kartoffler 14—21 Gange om Ugen. Der var ingen Forskel til Sammenligning. Værre var det, at Folkene var saa faamælte. De var gode nok mod

Drengen, men talte saa lidt med ham, saa han ogsaa i Gaarden følte sig ensom og længtes efter sit rigtige Hjem. Havde Gaardmanden selv Børn, maatte de af Sted med Faarene og havde Kaar ganske som Tjenestedrengen, men de havde jo den Fordel at forblive i deres Hjem.

Afdøde Folketingsmand Laust Rasmussen var i sit 7. Aar, da han blev sendt i Heden ikke alene med deres egne Faar, men ogsaa med Naboens. De havde der en »Pjaltronnever«. Den var mager, men stor. Den første Dag, han drev Faarene ud, vendte denne Vædder sig imod ham. Da tænkte han, det skal den vænnes af med, hvorfor han rendte imod den og tog den om Halsen. Nu brødes de, men endelig »steglede« Væderen om, Laust bearbejdede den nu med sine jernbeslagne Træsko, saa den fik Respekt for ham. Det var et haardt Liv for saa smaa Børn, men det gjorde dem selvhjulpne og opdrog dem tidlig til at føle Ansvar og Pligt.

I Treserne i forrige Hundrebaar var Lønnen for en 9—10 Aars Faarehyrde 5 Rigsdaler, et Pund Uld og et Par Træsko fra Maj til November. Folkene behandlede ham godt, men alligevel — han længtes efter 1. Novbr.

Nu er Dagen oprunden, han har taget Afsked med Folkene, han tjente hos, lovet at besøge dem i Julen og komme igen til Maj. Hvor han bruger Benene, skønt han har en Bylt at slæbe paa — sit gamle Tøj og Ulden. Træskoene har han paa Fødderne, men de er ikke ny, før dem fik han allerede i Sommer. Langt ude over Heden ser han et lille Hus, Skorstenen ryger, Moder laver nok Middagsmaden. Hvilken Fryd og Herslighed, hans Trængselstid er omme, nu skal han blive hjemme hele den lange Vinter, og hvor Mor vil blive glad ved den store Pengeseddel, han har i Lommen.

*Lynghedens Værdier tilintetgjordes dog ofte
ved Hedebrande.*

En saadan Brand var især ødelæggende, naar den indtraf i en Tørkeperiode og gik i Bund, saa Sandet blottedes. Mangen Gang opstod Sandknog derefter. Man fik kun sjælden Erstatning af den, der afstedkom Branden, da han som oftest ikke ejede noget, og det desuden var en hændelig Ulykke, der kunde indtræffe for den mest paapassende. Ilden kunde løbe langt i tørt Græs og faa fat i Lyngen paa Steder, man mindst havde anet, ja, man har Eksempel paa, at den har forplantet sig over en lavvandet Sø, idet den for i det tørre Græs, der stak op af Vandet.

I 1806 kom det til Sagsanlæg mod Gaardejer Christen Pedersen af Gilbjerg (Hejnsvig Sogn) i Anledning af en Hedebrand. 16. og 17. Juni havde Chr. P. været beskæftiget med »Aske Tørvs Brænding«, og Ilden tog da selv for ham og for ud over Heden over mod Trøslund, fornemmelig tilhørende Kolonist Johan Jacob Øhlenschlæger af Holmannsfeldt, hvis Kær ogsaa blev overløbet af Ilden, saa han intet Hø kunde bjerge det Aar. Da Chr. P. ikke vilde høre om Erstatning herfor, blev Sagen indanket for Retten 4. Novbr. 1806 og endte med, at Ildvolderen blev dømt til ialt at betale 166 Rigsdaler, en stor Sum Penge i de Tider og et Vidnesbyrd om, at Lyngheden var af ikke ringe Værdi for Beboerne.

Den Hedebrand, der i Omfang og Voldsomhed har overgaaet alle andre, saa den har været omtalt i flere Slægtled, er Simmelshedes Brand, der, saa vidt man kan regne ud, foregik i 1837. Gaardmand Jens Riber i Dal afbrændte en Dag i Juni Maaned nogle Sajdynger. Et Vindpust førte den glødende Aske ud, saa Lyngen antændtes, og da Vinden bar mod Nordvest, hvor Heden

i mange Aar navnlig mellem Engmosen og Simmel havde ligget uberørt, saa der var kommet en ordentlig »Feld« paa den, opstod en voldsom Brand, der i Fra-stand lød som en vedvarende Torden og bredte sig fremad saa rask, at et Menneske knap kunde følge den. I Nollund, Dyvelsvække og især i Skovende i S. Omme kom man i Ængstelse for Hyrder og Faar, som man havde gaaende i denne Hede, og Folk sendtes dem til Hjælp. Det maa have været nedslaaende, at de Nord fra ikke fik dem alle ud. Ingen forulykkede dog. De smaa Hyrder fra Skovsende havde haft den Omtanke at drive Faarene Syd paa ad Grindsted Sogn til, da Vejen til deres Hjem syntes dem spærret af Ilden. Branden standsede først, hvor de to Strømme Simmelsbæk og Engmosebæk støder sammen ved Kærhus Syd for Ørbæk i Hoven efter at have overløbet en Strækning, der i Længden udgør ca. 2 Mil. Der brændte en Mængde Tørv, og dette Tab synes at være følt haardt af de brandlidte. Da en Del af dem var samlet for at raadslaa om Skadeserstatning, enedes man dog om at lade Sagen falde i Betragtning af, at Jens Riber ikke kunde overkomme den. Paa dette Møde skal Anders Videbæk fra Baggesgaard have udtalt: »A vel ha Betalling faa mi Tørrer, di æ brænd saa nær som jen Stug,« hvorpaa Niels Peter fra Skovsende tørt afbrød ham med: »Saa slow de da te, Faa lil.«

1859.

De fleste laa og sved Furer i Hede og Kær for at faa lidt Aske, der kunde gøde Jorden til Foraarskornet. Det gjorde Jens Lauridsen, Brunbjerg, ogsaa, men en Dag i den Tid blev det stærk Nordvestvind, og da Tørke havde raadet i længere Tid, saa løb Ilden fra ham og ind over Nollund Hede. Bredere og bredere

blev Omraadet, den tog for, saa hen mod Vejen fra Grindsted til S. Omme, hvor det lykkedes at standse den, spændte den over Strækningen lige fra Simmel til Engmosen. Rasmus Lauridsen i Nollund havde solgt et Stykke af sin Udmark ved Simmel til Maren Lisbeth. Hus var under Opførelse, og Tømmer bragt paa Plads. Nu maatte tililende Folk skyndsomst fjerne Træet, at det ikke skulde blive Rov for Luerne. Hyrder kom hjem med Faar og Høveder. Røgen alene kunde nok jage dem af Heden. I Tiden derefter faldt ingen Regn, og der opstod da paa »æ Brynd« — flere Hundrede Tdr. Land — en voldsom Aske og Sandknog. Vejgrøfter og Fordybninger laa helt bredfulde af Aske og Yssel. Rasmus Lauridsen lod da det bedste heraf kaste sammen i Dynger, der blev dækket med Saj.

Siden hjemkørtes det for at blandes i Møddingen eller Grebningen. Morren, der flere Steder havde en Plovfures Tykkelse, var brændt af lige til Sandet, og i al Fald de to østligste Gaarde i Nollund blev berøvet deres Tørvegrøwt«, saa J. L. maatte sørge for, at de fik anvist Tørvegravning andet Sted.

1868

var som bekendt et meget tørt Aar, og der opkom mange løbske Hedebrande, fortæller Knud L. Min Fader var da en Dag i September ved at svide i et Kær. Han mente at have godt forsikret, da der paa et langt Stykke Syd for gik en Grøft, og Vinden var i Øst. Min Moder var meget ængstelig for, at Ilden skulde tage selv, da man hørte saa meget derom det Aar. Hun talte derfor om det, da han var hjemme til Middag; men han regnede det ikke stort. Over Middag gik han igen i Kæret, og kort efter saa Moder, at han firmede saa svært dernede, hvorfor hun løb ned for at hjælpe ham. Ilden

var da løbet Øst om Grøften og gik nu mod Vest i et Kær, der endda var slaaet. En Mand kom til Hjælp og de gravede nu en Saj af paa en længere Strækning foran Ilden. Det lykkedes dem dog at faa Ilden slukket, inden den naaede dertil. Vest for Slaabunden var der Lyng, saa havde Ilden faaet fat her, havde det set galt ud, da der var en stor Hedestrækning foran. Ved en saadan Lejlighed arbejder man over Evne og føler sig meget forasnet bagefter.

En Sommereftermiddag i 1868 sved Niels Jensen i Engebæk (S. Omme) Furer i en Mose. En Hvirvelvind rev Gnister og Smaatotter op i Luften. De faldt ned i Lyngen og tændte. Snart var der et Ildhav, der gik mod Nord ad Døvling til, da Vinden var i Syd. Natten derefter drejede Vinden i Vest, og Ilden naaede helt op til Barslund i Skarrild. Der var nu Fare for, at den kunde være gaaet ind i Brande Sogn og afstedkommet store Ulykker, da Lyngen gik helt ind til Husene flere Steder her. Imidlertid trak et Tordenvejr op, og Regnen slukkede Ilden. N. A. Hansen, Grindsted, der var Plejesøn hos N. Jensen, husker, at Mændene, der var mødt for at slukke, fik al Stedets Mælk ud i Heden. Den blandedes med Vand til Drikkelse. Der brændte noget Græs i Kærene og nogle Tørv paa Heden; men Nils Jensen kom dog ikke af med videre Erstatning. Han gjorde lidt Arbejde hist og her og leverede enkelte noget Hø.

1889

var Forsommeren meget tør, hvorfor der ogsaa opstod flere Smaahedebrende. Peder Nielsen, der havde købt 65 Tdr. Land fra en Gaard i Dal, sved Furer for at faa Avlingen begyndt. Fursvidningen tog gerne længere Tid, da man jo ikke kunde faa Ild i hele Ageren samtidig. En Nabo saa efter Ilden, da P. N. maatte

ud i Arbejde for andre Folk. Senere overtog han selv Tilsynet. I det nordvestre Hjørne fandtes nogle hele ubrændte Furer, hvorfor han en Dag kastede nogle Gløder herpaa; men han tog sig ikke i Agt for, at Lyns-gen gik nær til det pløjede. Snart var den i fuld Brand, og han formaaede ikke at slukke den. Næste Dag, 17. Juni, hævede Vinden sig fra Nordvest, og Ilden tog Fart mod Øst, hvor Lyngen var høj. I længere Frastand hørte man Bulderet. Flere Alen høje Flammer saas gennem Røgen, der steg saa højt, at der dannedes Klodeskyer over Brandstedet. Røgen udvikledes i det hele i saadan Mængde, at den endnu holdt sammen, da den drev over Assens paa Fyn, hvor Solen saas gennem den som en rød Kugle. En Mængde Mennesker var i Arbejde. Nogle »brændte for«, det vil sige, stak Ild i Heden foran Branden, saa den kunde dø af Mangel paa Næring, andre pløjede eller gravede Saj foran. En Brandfoged red i Galop fra det ene Hold til det andet for at lede Arbejdet. Hyrdedrenge kom ud gennem Røgen med deres Faareflokke. Gamle Kolbæk i Hinum kom med et Studekøretøj for at redde Tørv; men han naaede kun at faa et Par Læs over Engmosebæk, saa var Ilden der. Et Par Steder paa Hinum Hede flyttede de Indboet ud paa den dyrkede Mark, da de frygtede, der skulde gaa Ild i de lyngrækkede Huse. Saa vidt naaede Ilden dog ikke. Man fik den standset ved Hinum-Hjortlund Vejen, efter at flere Hundrede Tdr. Land var afbrændt. En saadan Varme havde der været, at der i Askedyngerne efter Tørvestakkene fandtes »Cinder«, Klumper af Sandskorn, der var smeltet sammen.

1895.

En Dag i Juni var daværende Folketingsmand Laust Rasmussen og Sønnen Rasmus i Heden Vest for en lille

Sø, her fandtes. De var kørt derud, og Hestene blev tøjret Nord for Søen, mens de gav sig til at grave Tørv. L. R. kom da i Tanker om, at de samtidig kunde brænde nogen Lyng af paa et Jordstykke, han agtede at pløje. De stak da Ilden an, og snart begyndte den at lumre (dundre svagt), som Blicher siger. Men saa opdagede Laust, at der mod Nord i det antændte Stykke fandtes nogle gode Pluklyng, han kunde anvende til Tag. Han byggede nemlig det Aar Aftægtsbolig for sin Moder. Følgelig gav de sig til at dæmpe Ilden foran den lange Lyng. Men imens de her var beskæftigede, satte Ilden Syd om Søen, hvor den fandt Næring i det tørre Græs og videre i Lyngen Øst paa.

Sønnen fik nu Ordre til hurtigst muligt at køre hjem efter en Plov, og det gjorde han. »A kjor, som a waa tonde, u æ Plow fløw aa æ Vuen faa mæ en towætrøj Gaang.« Men der var intet at gøre. Ilden var allerede ude over Naboens Hede. Han selv gik i Engmose Bæk og smed med en Skovl Vand op paa den søndre Bred, men da han holdt op hermed, sprang Ilden over Bækken og gik nu ad Nordøst, stærkere end en Mand kunde gaa. Den gik over Dals Hede og en Del af Hinnum med. Det var paa et hængende Haar, de fik reddet Iver Pedersens Ejendom fra at brænde. En Del Tørv fortæredes; men det var heldigvis ikke saa tørt det Aar, saa Ilden gik ikke i Bund. Dagen efter var den slukket. Man regnede med, at den ialt havde overløbet ca. 1000 Tdr. Land. Der laa mange ihjelbrændte Hugerorme paa »æ Brynd«, men en Del havde reddet sig under Knolde og i Huller, hvorfra man saa dem stikke Hovedet op. Da det gav Blæst i de følgende Dage,, rasede vældige Skyer af Aske og Yssel over »æ Brynd«. indtil et Regnskyl standsede Askefoget. Røgen fra Branden fyldte Branddagen Gaderne i Vejle.

Fredag i samme Uge tog Ilden selv for P. K. Pedersen, Grindsted Mark. Han havde godt isoleret, men Ilden snigløb ham ved at løbe i en Vejgrøft og derfra ud i Heden Øst paa. Efter denne Brand prøvede man paa at pløje Heden, da man havde Erfaring for, at der kunde gro en Rugkærv ved at pløje Asken ned, men Jorden var saa haard, at man ikke kunde faa Ploven i Jorden. Efter denne Hedebrand opstod et Sandknog, der ganske dækkede Hr. Dørflers Havre- og Kartoffelindtægt. Der avledes intet, hverken af det ene eller det andet, men flere Aar derefter groede der hvert Aar Kartoffeltoppe op igennem Sandet.

Iver Døl tændte engang en Hedeild op, der gik over P. Hansens Jord. Om Aftenen gik Ilden et Par Hundrede Meter Syd om Huset ad en »Slond«, der kaldes Hæffel Rond, og da kunde P. H. sidde i sin Stue og læse ved den Belysning.

Gaardejer N. E. H. havde en Parcel paa 6 Tdr. Land, som han vilde have pløjet. Den var bevokset med Lyng, som først skulde brændes af, og han valgte en stille, solvarm Dag i Marts hertil. Af Forsigtighedshensyn tændte han Ilden an baade fra Nord og Syd i Stykket. Midt paa Jorden havde staaet 3 Kornhæs, og en Del Strøhalm herfra laa tilbage. Da Ilden fra begge Sider naaede hertil, udvikledes saa megen Varme, at der indtraadte en Eksplosion med saa højt Brag, at Folk i Nærheden troede, det tordnede. Folkene i en Gaard noget borte løb alle ud for at erfare, hvor det stærke Skræld hidrørte fra, ja selv 3 km derfra hos omtalte Mands Broder undredes man over Lyden, og Folk i Marken troede, at Husmoderen trak Møbler over Gulvet hjemme. Halmen løftedes op i Luften, og en Hvirvel førte:

den ud i Heden ved Siden af, hvor Ilden dog snart ebbede ud, da Lyngen gik ind mod Agerjord.

En Mand gik engang over Sønderheden til Grindsted. Da saa han en stor Hugorm ligge i Lyngen. Den skulde hønses. Men han løb med bare Fødder og havde ingen Stok med. Dog Tændstikker havde han, og saa tændte han Lyngen rundt om Ormen. Hvordan det gik den, fik han ikke at se af Forfærdelse over, at Hedebranden allerede var saa stor, at han ikke selv formaaede at slukke den.

En Dreng fra Sønderby Hede skulde en Sommerdag gaa til Trøllund for hos en Slægtning af sin Moder at hente nogle Kartoffler. Paa Hjemvejen kom han over et saadant Sted i Heden, hvor der fandtes tørt Græs. Han prøvede, om det kunde brænde, og afstedkom der ved en Brand, saa stort Mandskab maatte ud for at slukke, og hans Fader maatte bagefter rundt til mange brandlidte for at affinde sig med dem. Kartofflerne blev vistnok stegte; men Drengen havde dem ikke med hjem.

Efterskrift:

Hvis en Hedebrand gik over, hvor der fandtes et tykt Lag Mor, kunde det vare længe, inden Ilden blev slukket, ja, de gamle vil endog paastaa, at den kunde overvintre saadanne Steder. — Da en varm Luftstrøm stiger til Vejrs over en Brand, blæser det i Regelen fra alle Sider ind mod den ved Jordfladen. — En stor Hedebrand er et imponerende Syn, og navnlig ved Nattetid af stor Skønhed; men de, der arbejder med Slukningen, faar ofte et alt andet end æstetisk Indtryk deraf. Varmen er næsten ikke til at holde ud, hvorfor Manden gaar baglæns, altsaa med Ryggen mod Ilden, og med en vaad Saj paa en Fork kan han dæmpe Ilden, naar Lyngen ikke er altfor høj. Mangen Gang har han

taget saa ivrigt fat, at han kan være ganske udaset af Træthed og Kvalme, naar han bliver afløst.

Hvert Foraar foregaar der endnu Hedebrande i Grindstedegnen; men da Lyngheden opdyrkes mer og mer, kan Brandene ikke faa den Udstrækning eller virke saa ødelæggende som i fordums Tid.

II.

Fra Nollund hede.

En beretning om hedeopdyrkning i nutiden.

Ved *S. Alkærsig.*

Blandt vort årsskrifts beretninger om hedeopdyrkning har den her foreliggende sin særlige interesse derved, at det drejer sig om hedeopdyrkning i nutiden og med moderne redskaber og hjælpemidler, og det vil ses, hvor ganske anderledes end i gamle dage en dygtig mand i vor tid har tingene i sin magt, og hvor mærkelig hurtig en stor og moderne ejendom nu kan rejses.

Men først en slags indledning, der heller ikke er uden interesse. I 1912 købte Niels Bennedsen Hansen 22 år gammel og med en kapital på 2000 kr. (hvoraf 1000 kr. opsparet løn) en meget forsømt ejendom på 33 td. land for en pris af 16,500 kr. Her boede han i 7 år, men både angående denne periode og om selve hedeopdyrkingen vil jeg nu give ham selv ordet, idet jeg dog har omarbejdet og forkortet hans beretning noget:

»Den første dag jeg var ude at pløje, traf jeg min nabo ved markskjellet, og han spurgte mig om min økonomiske stilling thi han var sognerådsmedlem, og man skulde jo have mig sat i skat. Da jeg havde meddelt ham min stilling, sagde han: »Ja så ka du lisså godt sæt æ pind for æ dør å rænd di vej, for Du ka aller

vær der i di dåuu.« Noget mod skulde der godt nok til for at tage fat på genrejsningen af en så forhutlet ejendom, men hvad gør man ikke for at kunne sætte foden under eget bord. 4. maj flyttede min kæreste til mig fra Sønderjylland, og 20 maj holdt vi bryllup, så nu var vi to til at bygge det hjem, som vi allerede holdt af, fordi det var vort eget. Nøjsomhed og hårdt arbejde skulde der til for at svare enhver sit, men det var vi begge vant til hjemmefra, så det faldt os ikke tungt at finde os i det. Allerede den første sommer fik vi en god kornavl, men græsset vilde ikke rigtig gro, jorden trængte til mergel. Men det var der heldigvis råd for. Midt i marken var et mergelleje, og den første vinter gav jeg mig til at rømme jorden af en mergelgrav, og sommeren efter gravede jeg mergelen op og kørte den ud for så at fortsætte med afrømningen næste vinter. På den måde fortsatte vi i fire år, så var hele ejendommen overmerglet og i ret god drift med 24 kreaturer og 3 heste.

Imidlertid kom krigen, da vi skulde aflevere kornet, hvad der virkede meget hæmmende i de små brug. Alligevel fik vi i disse år gælden noget bragt ned, og så meldte sig spørgsmålet om at bygge, hvad vi trængte hårdt til. Samtidig (1918) indtraf et meget vådt efterår, det var vanskeligt at få høsten bjerget, og allerede i august måtte vi binde kørne ind, fordi de æltede græsmarken op. Efterårsplojning maatte helt opgives, vandet løb i stride strømme ned over kartoffelmarken, og da vi skulde til at tage dem op viste det sig, at det kunde ikke ske på sædvanlig vis, thi en opgravet top sank straks ned i dyndet igen. Vi gik så over til at fiske dem op med fingrene ved at tage ned, hvor toppen stod. Det gik også meget godt, da jorden var som vælling, men det var et hårdt arbejde. Roerne slæbte

vi sammen på slæde, da det var umuligt at køre med vogn.

Jeg var altså klar over nu, ikke blot at der skulde bygges, men at der først og fremmest skulde drænes. Men det blev også snart klart, at vi kunde ikke under de daværende forhold magte nogen af delene, end sige dem begge, og vi besluttede derfor at sælge eller bytte, som vi nu kunde. En mægler, jeg henvendte mig til, tilbød mig straks at bytte med Nollund klostergård i Grindsted. I førstningen vilde jeg intet høre om den handel, men tilsidst fik mægleren mig da til at tage hen og se på gården. Enden af det blev, at jeg alligevel byttede med min ejendom, og vi flyttede til Nollund Klostergård 13. apr. 1919. Den havde et areal af 200 td. land; deraf var 30 td. land kær og mose, og indtil 1914 var det meste af det øvrige hede, og lyngen groede lige ind til gården, der iøvrigt var en gammel typisk, men forfalden hedegård. Imidlertid havde en ung mand arbejdet med den i nogle år, da vi kom der. Han havde fået merglet 70 td. land (hvoraf 40 gammel agerjord), og da vi overtog gården (for 26,000 kr. i bytte for min ejendom) var der 22 kreaturer og 4 heste.

Jeg så straks, at her var muligheder for et stort opdykningsarbejde, som jeg heller ikke var helt fremmed for, da jeg havde været med til det som ganske ung. I løbet af tre år blev al kær og mose, som hørte til gården, kultiveret og lagt ud til vedvarende græsmark. Dette arbejde var ofte forbunden med stor vanskelighed, idet der var blød tørvejord under det meste af kæret. Ved pløjningen måtte begge heste gå ovenfor grøften; den sidste fure måtte pløjes med én hest, som så måtte balancere, som den bedst kunde, sank den i, så var den ikke nem at få op igen. Desuden var der en del store træerødder, hvoraf nogle lå helt op i jord-

skellet, kørte man imod sådan én, så var man sikker på skandale, — enten sprang hammeltøjet eller man bøjede ploven. Når vi om foråret skulde så korn og frø, måtte vi give hestene sokker på af gamle gødnings-sække.

Samtidig tog vi fat på heden, og da der var gået 3 år havde vi opdyrket 35 td. land, og nu havde vi 105 td. land under plov. Men dermed gik det istå foreløbig, fordi den i 1915 leverede mergel var opbrugt, og uden mergel kan man ikke dyrke hede op. Mangelen af mergel er derfor en væsentlig grund til, at så store og ret gode hedestrækninger på denne egn har ligget uopdyrket til vore dage. Thi når man, som en mand har fortalt mig han gjorde, skulde hente mergelen i Vejle-egnen, og hvert læs tog $1\frac{1}{2}$ døgn, så når man ikke vidt. Først da den faste mergelbane fra Stilbjerg blev ført gennem sognet, kunde opdyrknigen begynde. Det gik langsomt i en længere årrække, mergelen blev taget op med håndkraft, og mange havde, trods banen, langt at køre. Dertil kom, at den opbrudte hedes beredelse til tilsåning også er en langsom proces, idet den helst skal udluftes og gentagne gange berarbejdes, før den kan såes. Men dette langsomme tempo passede bedst til befolkningens kår dengang.

På to måder er der i de senere år heri sket en forandring. Først ved de transportable mergelspør, som i løbet af meget kort tid kunde forsyne en ejendom med mergel, og siden ved traktoren, som med traktorploven kunde behandle heden ganske anderledes dybt og grundigt, så alen blev brudt med det samme, og der kunde sås korn efter et års forløb. Ganske vist er den gamle metode med den lange udluftning nok fremdeles den bedste, men med mergel og

kunstgødning til hjælp kan den nye også bruges, og der ved får man jo hurtigere noget af arbejdet betalt.

I 1926 fik jeg ved hjælp af transportable spor 307 kubikfavne mergel, og nu kunde der tages fat på opdyrkningen med fornyet kraft. Jeg havde da 10 td. land liggende, som efter den gamle metode var behandlet i 3 år, og som nu var færdig til mergling. Men jeg indså, at efter denne fremgangsmåde vilde det hele gå for langsomt, og det gjaldt jo også om at få noget at betale merglen med. — Jeg købte så en traktor og en 18" plov og gav mig til at pløje heden 10—12" dyb med det samme. Vinteren 1926—27 pløjede jeg 42 td. land hede, som så blev harvet og merglet påfølgende sommer og vinter og tilsæet med korn i foråret 1928. Der blev tillige givet 200 kg. superfosfat pr. td. land, og resultatet var rigtig godt, vi fik en ret pæn afgrøde det allerførste år, men bedst, hvor heden bar en tyndere eller tættere græsbestand, hvor der derimod havde været udelukkende lyng og andre udprægede hedeplanter var afgrøden ikke så god. Det viste sig her tydelig nok, at en længere skørning og udluftning i og for sig var den bedste. — Siden har jeg fortsat opdyrkningen, nu ialt 100 td. land, og jeg har nu 170 td. land under plov. Desuden har jeg med traktor pløjet over 100 td. land hede for fremmede.

I den samme tid har jo også bygningerne måttet udvides meget. 1923 byggede jeg en lade og et maskinhus, i 1926 en udvidelse af stalden, i 1928 en stor staklade i marken og i 1929 en svinestald og et stuehus, så nu har vi en hel nybygget gård.

Ved hedeopdyrkningen her på egnen har selskabet »hedebrugene« ydet fortrinlig hjælp. Det har da også god tilslutning her, en lokalforening på 200 medlemmer. Der er givet tilskud til godt 300 td. land hede

om året i de senere år, ligesom der også er givet et tilskud til nybyggere på heden på fra 500 til 800 kr. Det er beklageligt, at den danske rigsdag ikke synes ret at kunne se det samfundsgavnige, som sker ved en sådan opdyrkning, kunde den det, så vilde man have undgået nedskæring af den bevilling til fremme af hedeopdyrkning, som »hedebruget« administrerer.»

III.

Orten Hede.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

I de store Hedestrækninger, der i forrige Tider gik næsten ind til Varde By, ligger Orten, en ensom By, 6 km Nordvest for Varde. Denne lille By har haft langt til Nabobyer til alle Sider, men nu er der sket en stor Forandring, i Stedet for Heder rundt omkring er der nu frodige Marker med levende Hegn, større og mindre ny Gaarde og Statshuse samt en stor Plantage har givet Eggen et andet Udseende i Løbet af de sidste Aartier.

Orten By var delt i 3 Dele, i Midten laa 2 Gaarde, der kaldtes Storgaarde, mod Sydvest derfra, adskilt ved en lille Bæk, 3 Gaarde, Sønderby, og mod Øst de 2 Østerbygaarde. De 6 Gaarde har været Fæstegaarde, Storgaardene hørte ind under Varde Hospital, Gaardene i Sønderby var under Nørholm, og den ene af Østergaardene var henlagt til Varde Bro, derimod ser det ud til, at den anden Østerbygaard i lang Tid har været i Selvs eje. Til Orten By hørte umaadelige Hedestrækninger og udstrakte Moser, hver Gaard havde et Tilliggende af 400 a 500 Tdr. Land. Gaardene i Sønderby var de mindste. Det vil altsaa sige, at der til Orten hørte omkring ved 3000 Tdr. Land, hver af Gaardene har i umindelige Tider haft et opdyrket Areal paa ca. 40 Tdr. Land. Udover, hvad Landbruget kunde give, tjente man ikke

saa ganske lidt paa flere Maader. I Undergrunden var der brugeligt Ler til Brænding af Mursten, i lange Tider brændtes Teglsten i Fællesskab, en Teglmester forestod Arbejdet, til Beboelse for ham opførtes Stolsbjergshus. Da Ortenfolkene omkring ved 1814 skiftede Teglværket ud, blev den store Tegllade flyttet ud til det Sted, hvor Teglladegaard nu ligger. Efter denne Udskiftning havde hver Gaard sin Teglovn, hvori der hver Sommer brændtes 20 a 30 Tusind Sten. Man tog om Foraaret imod Ungkreaturer og Faar, der gik løse i Mosen og paa Heden, hvor en Hjorddreng passede dem. Hver Middag og Aften blev de dreven i Hus for at faa Samling paa Gødningen, endnu findes der Spor af de Faarefolde, hvor Faarene dreves ind. Og endelig fik man en ikke ubetydelig Indtægt ved at sælge Klyne til Varde, Orten Mose indeholdt nemlig en Del sorte Klyne, der var en god Handelsvare.

Storgaardene har i mange Aar været i Par ansete Slægters Eje, nemlig Slægterne Bruun og Jessen. Man ved, at Peder Madsen Bruuns Søn, Christen Pedersen Bruun, fik 1762 den halve Gaard i Fæste fra Varde Hospital, 1793 købte han Gaarden for 566 Rdl. og 1798 afstod han den til sin Søn Peder Christensen Bruun, den nuværende Ejer, Chr. Olesen, hører til samme Slægt, men paa Spindesiden. Den anden Storgaard er ogsaa endnu i Slægten Jessens Eje. En tredje kendt Ortenslægt er Slægten Brink¹⁾, der stammer fra Gallehus ved Tønder, hvorfra den kom for over 200 Aar siden. Denne Slægt har ejet og ejer endnu den Gaard i Østerby, der var henlagt til Varde Bro. Da de store Opdykningsarbejder begyndte i Midten af forrige Aarhundrede,

¹⁾ Slægtens Stamfader Møller Anders Hansen Brink døde i Varde c. 1724, — N. M. K.

boede her Mads Brink, der havde en Flok Børn, hvoraf flere hver fik et Stykke af Ejendommen. Den første var en Datter, der blev gift med Thomas Pedersen († 1898) af Frisvad, de fik Valget imellem en mindre Lod med nogle opdyrkede Acre og en større Hedelod paa 75 Tdr. Land. Thomas Pedersen havde Mod paa at tage fat paa Opdyrkningen, og han valgte den store Hedelod. I Marts 1857 blev den første Stump af Heden brækket, i April s. A. opførte han 9 Fag Hus paa den bare Hede, og den 26. Maj flyttede han med sine Kone ud paa Heden. De havde en Ko og en Stud med derud, dem var der nemlig rigelig Græsning til, da der i Lodden var baade Eng og Mose. Den første Indtægt skaffede Thomas Pedersen sig ved at tage 100 Faar i Græs, af Hedetørv byggede han solide Faarefolde, hvor Faarene blev drevet ind saavel om Middagen som om Natten for at faa Gødning til den vordende Mark. For at holde Brødet paa Bordet gav han sig til at kaste Klyne til Salg, og i 25 Aar vedblev han med Klynensalg. Da Kunstgødning var ukendt, og den nyopdyrkede Hede absolut maatte tilføres Gødning, hittede han paa sammen med to Svogre at bygge en Benmølle 1869 baade til eget Brug og til Salg, det gav altid en lille Skilling, men da Kunstgødning blev mere almindelig, tog Forretningen med Benmel af, og hen i Firserne blev Benmøllen nedbrudt. Thomas Pedersen gav sig ogsaa i Lag med at kaste Mergel op, der fandtes Mergel i Ejendommen, det var rigtignok kun Sandmergel, og Mergellejet var meget vandrigt, saa de maatte standse Arbejdet, naar Aftenen kom. Der kunde derfor ikke oparbejdes store Mergelgrave, kun Smaapytter, men alligevel fik Thomas Pedersen en Del Mergel op efterhaanden, som han dyrkede op af Heden. Paa lidt nær er Hedelodden nu opdyrket.

1863 kom den næste Ejendom ud fra Mads Brinks Gaard. Det var denne Gang ogsaa en Datter, der blev gift med Chr. Christensen Haltrup († 1912), ogsaa fra Frisvad. Deres Ejendom var paa 45 Tdr. Land, hvoraf 2 Tdr. var opdyrket. Paa den uopdyrkede Hede byggede de ogsaa 9 Fag Hus, og saa flyttede de unge Folk derud med 2 Stude og 2 Køer. Ogsaa Chr. Haltrup slog sig paa Klynekastning, og det hjalp ogsaa dem i Gang de første trange Aar.

Den tredie Ejendom kom ud fra Gaarden 1868, her begyndte Sønnen Niels Peder Brink († 1924) under lidt gunstigere Forhold, idet han fik 20 Tdr. opdyrket Land at begynde med. Den gamle Gaard overtog Sønnen Hans Peder Brink († 1906), som ogsaa tog fat paa Hedeopdyrkningen, saa han for nogle Aar siden kunde dele Gaarden og overlade den ene til en Datter og Svigersøn. I et Tidsrum af 60 Aar er altsaa Mads Brinks Gaard bleven til 5 Gaarde.

Den anden af Østerbygaardene tilhørte i Midten af forrige Aarhundrede Hans Fogh Schmidt, til den hørte over 500 Tdr. Land, der havde en Udstrækning af 5 a 6 km. Herpaa er nu ogsaa 5 Ejendomme, til de første Nybyggere her hørte Nis Hansen, der ogsaa begyndte paa den nøgne Hede, selv om nogle Tdr. Land var brækket, da han overtog Parcellen, den anden Parcel forholdt det sig med paa samme Maade, hvorimod de to sidste begyndte med nogle simple Agre, men der var altsaa begyndt, saa der med det samme kunde avles baade Korn og Græs.

Jeppe Jessen delte sin Storgaard 1868 i to, og den ene, som kaldes Kirkebjerg, overtoges af Sønnen Jes Jessen. Denne Ejendom bestod mest af Agerjord, saa han var egentlig ikke Hedeopdyrker paa samme Maade som de andre Udflyttere. Fædrenegaarden fik Hans Chr.

Jessen i Eje, og den er nu delt i 3, saa Jeppe Jessens Gaard nu er bleven til 4.

Den anden af Storgaardene er derimod ikke udstykket, kun en ubebygget Parcel er solgt fra, og 70 Tdr. Land er afhændet til Orten Plantage. 1880 tog Ejeren, Søren Carsten Olesen, sig for at opdyrke et større Stykke af sin Hede. Med et Spand Heste og et Spand Stude blev der i to Vintre brækket 40 Tdr. Land. Senere fandtes der Mergel i Heden, og saa tog han igen fat paa Opdyrkningen. 1885 lod han bygge et næsten herskabeligt Stuehus med takkede Gavle, og senere er alle Avlsbygninger bleven ombyggede i en Skikkelse, der svarer til den stærkt forøgede Besætning og til Nutidens Krav. Nu ejes Gaarden af hans Søn Christian Olesen.

Gaardene i Sønderby er ligeledes bleven udvidede ved Opdyrkning i de sidste 50 Aar. Jeppe Bertelsens Gaard er delt i 2, foruden Statshusmandsbrug, der er kommen ud derfra. Hans Pedersens Gaard er nu i 3 foruden flere Parceller, der er solgt fra. Fra Niels Jensen Huus's Gaard er der solgt 200 Tdr. Land til Udstykningsforeningen, og et større Stykke er gaaet ind under Orten Plantage.

En særlig Interesse knytter sig til det Forsøg, som Ribe Amts Udstykningsforening gjorde paa at forvandle Orten Hede til en Husmandsby. Der var noget storlaaet over Planen: 1100 Tdr. Land Hede og Mose skulde bringes under Kultur og derpaa udstykkes til Husmandsbrug. Ved dette Aarhundredes Begyndelse boede der i Frisvad en Mand, der hed Thomas Lorentzen, en Mand med mange Interesser og med et vidt Syn paa Samfundsforholdene. Han interesserede sig for Opdyrkning af Heden og især for Orten Hede, og han fik Beboerne i Orten til ogsaa at interessere sig for den vordende ny

By derude paa Heden. Ved hans Medvirken fik Udstykningsforeningen for Ribe Amt 1912 et Areal paa 1100 Tdr. Land fra Sønderbygaardene og den ene af Storsgaardene. Heden her og et stort Mosedrag viste sig nemlig tjenlig til Opdyrkning. Muldskjolden var ikke særlig dyb da Heden havde været benyttet til Afgravning af Hedetørv, men Undergrunden, der var fri for Al og ogsaa saa godt som fri for Blysand, bestod de fleste Steder af lerblandet rødt Sand, og Mosedragene havde saa meget Fald, at Afvanding kunde finde Sted. Heden havde kostet 40 Kr. pr. Td. Land, og Planen agtedes realiseret paa den Maade at bruge Traktor til Hedens Brækning, dernæst at paaføre Mergel fra Blaksmark Mergelleje, der var kommen i Drift 1908, og saa tilsaa Arealet, hvorefter det hele skulde udstykkes i Statshusmandsbrug. Der skete imidlertid snart Ændringer i Planen, thi inden der blev rigtig begyndt, udbrød Verdenskrigen, og med den indtraf uforudsete Hindringer og Vanskeligheder. Man besluttede at anvende 50 Tdr. Land til en Gaard, som Foreningen foreløbig selv vilde drive, Bygningerne blev opført 1919, og de slugte en Del Kapital, nemlig 45,000 Kr. Udstykningsforeningens Vanskeligheder blev større og større, hvori den vel nok ikke selv var uden Skyld, idet Administrationen svigtede, samtidig hermed afgik Planens Ophavsmand, Thomas Lorentzen, ved Døden. Foreningen saa sig nødsaget til at realisere. Der blev lagt 100 Tdr. Land til Foreningsgaarden, saa den blev paa 150 Tdr. Land, og dernæst afhændet for et mindre Beløb, end hvad Bygningerne havde kostet at opføre. En Parcel blev solgt til en vordende Husmand, som ogsaa købte et Stykke fra Hans Pedersens Gaard. Udstykningsforeningen fik under disse trange Tider en god Køber i Rigsdagsbud H. C. Sønderby, der købte 306 Tdr. Land til 79 Kr. pr.

Td., af disse var ca. 80 Tdr. brækket med Traktor, men ikke tilsaaet. Disse 80 Tdr. betaltes der 20 Kr. ekstra for pr. Td. Alligevel kunde Udstykningsforeningen ikke klare sig, og saa maatte Staten overtage det hele. Staten solgte nogle Parceller til Statshusmandsbrug, saa der nu er 5 Statshuse.

I Stedet for den planlagte store Husmandsby, som Folk paa Egnen saa hen til med en vis Forventning, er der nu paa den tidligere udstrakte Orten Hede to større Gaarde og 5 Husmandsbrug.

I Februar 1920 tog H. C. Sønderby til Orten og traf Aftale med en Haandværker om at bygge 9 Fag Hus, og 1. Juli s. A. flyttede han med Familie ind i det lille Hus, som egentlig var et Udhus, hvori der var indrettet nogle Værelser til Brug foreløbig for Familien.

Sønderby førte med sig 2 Heste og nogle Redskaber, og saa begyndte han at køre Mergel paa det brækkede Areal. Den første Mergel, ca. 80 Kubikfavne, fik han fra Mads Brinks Ejendom, men da der var 3 km at køre med Mergelen, gik det langsomt. Sønderby købte derfor af Staten en Parcel paa 25 Tdr. Land, hvori der var Mergel, som han selv lod oparbejde, af denne Parcel er der solgt 3 Tdr., saa hans Ejendom er paa 328 Tdr. Land. Sønderby tog derpaa fat paa Ploven for at brække, Traktor vilde han ikke bruge, men han købte sig et Spand Heste til, og nu i 1930 er han naaet saa vidt, at 170 Tdr. Land er opdyrket, herpaa holdes en Besætning af 6 Heste og 63 Kreaturer foruden Svin og Høns, deraf 22 Malkekøer, men Maalet er 40 Køer. 1921 blev der bygget 20 Alen til det oprindelige Hus, og fire Aar senere igen 20 Alen, disse 60 Alen udgør den østre Længe, som er 12 Alen vid. 1925 opførtes den vestre Længe, som ogsaa er 60 Alen lang, men 15 Alen vid. Den imponerende Lade med Stald er opført 1928, den er 73 Alen

lang og 33 Alen vid. Her er Plads til 58 voksne Kreaturer foruden til Kalve og Svin. Samme Aar paabegyndtes Arbejdet paa det herskabelige Stuehus, der er forsynet med takkede Gavle og Kælderetage. Bygningerne er brandforsikrede for 47,000 Kr., men de har kostet adskilligt mere at opføre, og hele Ejendommen staar H. C. Sønderby i over 100,000 Kr.

Et stort Arbejde er endnu tilbage, inden de 328 Tdr. Land er bragt under Kultur, thi foruden den endnu ubrækkede Hede er der næsten 100 Tdr. Land lav Jord, der trænger til Dræning, heraf er de to Trediedele bleven drænet i Sommeren 1930 til en Bekostning af 5000 Kr.

Den nordøstlige Del af Orten Hede var et Højdedrag af daarligere Beskaffenhed end den øvrige Hede, her er nu en stor Plantage paa 600 Tdr. Land. Dalgas kom engang til Orten for at undersøge Muligheden for Anlæg af en Hedeplantage. Han forhandlede med Beboerne og navnlig fik han Gaardejerne Hans Chr. Jesen, Orten, Niels Pedersen, Orten, og Christen Sørensen, Søndersig, til at interessere sig for Sagen. De tre Mænd blev de førende i denne Sag, og de kom til at danne den første Bestyrelse for Plantagen. 1884 stiftedes et Aktieselskab med det Formaal at forvandle Heden til Skov. Hver Aktie sattes til 50 Kr. Lodsejerne skulde have 10 Kr. pr. Td. Land og for 5 Tdr. Land en Aktie. Da der ikke maatte udbetales noget for Jorden, fik enhver Lodsejer Aktier i Forhold til det afgivne Areal. Da Plantagen anlagdes ind til Skellet til Varde Langhede, blev der købt en Ejendom med en halv Snes Tdr. opdyrket Jord paa Langheden, og her opførtes 1885 en Plantørbolig. Plantør Toft begyndte Anlægget; men han

døde som ung Mand, og det blev hans Efterfølger, O. Nikolajsen, der kom til at lede det store Arbejde og saa godt som fuldføre Plantningen.

For et Par Aar siden hærgede en slem Brand Plantagen, og for Tiden er det under Overvejelse, om den afsvedne Del igen skal tilplantes, eller den skal ryddes til Opdyrkning. Da Plantagen er under Fredsskovforpligtelse, maa den ikke opdyrkes, inden den bliver løst fra Forpligtelsen, og muligvis vil der fordres Tilbagebetaling af den i sin Tid ydede Statsstøtte.

IV.

Varde Langhede.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

Indtil for 50 Aar siden har der strakt sig en umaadelig Hedestrækning fra et Par Kilometer Nord for Varde til Skjernaadalen. Midt gennem denne Hede gik Hovedlandevejen fra Ringkøbing til Varde, kun ved Byerne Blaksmark og Lyhne var Heden afbrudt af dyrkede Arealer. Til denne Hedestrækning hørte Varde Langhede, Orten Hede, Frøstrup Hede, Hallum Hede, Lyhne Hede osv. Kommer man nu med Landevejen, viser Landskabet et helt andet Billede. Hedens Særpræg er ganske forsvundet, vel kan der findes smaa Rester af Heden hist og her, især Nord for Lyhne, men ellers fører Landevejen nu gennem opdyrket Land med Huse og Gaarde og hist og her Smaaplantager.

I de sidste 25 Aar er Opdyrkningen især skredet rask fremad, og en væsentlig Aarsag dertil er Købet af Blaksmark Mergelleje 1907. Fra dette Mergelleje blev der anlagt Banespor til de omliggende Sogne, og store Mængder af Mergel er udført dels til mergelfattige, opdyrkede Arealer og dels til de omliggende Heder, hvor Opdyrkningen i disse Aar tog Fart. Den største Del af omtalte Hedestrækning viste sig nemlig tjenlig til Opdyrkning, naar der paa en nem Maade kunde faas Adgang til Mergel.

Lige Nord for Varde laa Varde Nørrehede, hvis yderste Del kaldtes Langheden, denne skilte Orten fra den øvrige Del af Varde Landsogn i en Strækning af 9 km. Denne lange, men noget smalle Hedes Opdyrking paabegyndtes af Borgere i Varde By, hvoraf mange havde Avlsbrug, blandt disse kan nævnes Købmand A. K. Bastrup, der begyndte omkring 1850; han byggede den Gaard, som senere har været beboet af Truels Jensen og Jens Truelzen; men det var først, da de smaa Lodder blev solgt og sammenlagt, at det ret blev til noget. Paa Nørreheden laa en Gruppe Høje, der kaldtes Tinghøj, Halvorshøj og Speghøj, ved den sidste var der nogle Sandgrave, hvor man i gamle Dage begravede Hesteskadavere, lidt mod Øst fra den laa Stejlebjerg, der har været Rettersted. Den sidste, der maatte lade sit Liv paa dette Sted, var Morten Jonassen, der havde stukket Ild paa sit Hus i Varde 1821. Ilden »tog selv«, og en Trediedel af Byen lagdes i Aske, og Morten blev dømt til Døden.

Ved Tinghøj var der blevet opdyrket 4 a 5 Tdr. Land, som med et større Stykke Hede købtes af en Mand, der hed Hans Kruse, for 280 Kr. Han indrettede sig en Jordhytte i Tinghøj, hvori han boede nogle Aar. Nu er denne Ejendom udvidet ved Tilkøb af nogle Parceller, og der holdes 20 Køer paa den. Omkring Tinghøj er der nu 16 Ejendomme, hvoraf en hel Række er Stats-huse. I den første Tid søgte Børnene herfra til Orten Skole, men 1879 blev der bygget en Skole ved Tinghøj, og her ansattes en Vinterlærer, men allerede 1895 blev denne Vinterskole forandret til et fast Lærereembede med J. M. Stensig som Lærer, siden 1906 har M. Rasmussen været Lærer i Tinghøj.

Nord for Tinghøj ligger Langheden, der er 4 km lang,

og der har der været langt til alting, ja saa langt, at Vardenserne, der i gamle Dage brugte Hedetørv til Brændsel, end ikke vilde grave deres Tørv derude, fordi det var for langt at køre med Tørvene. Langheden var lidet paaagtet og ikke regnet for noget, ja enkelte af de først solgte Parceller blev endog solgt med den Servitut, at der ikke maatte bygges paa dem, da Borgerne var af den Mening, at det var umuligt at klare sig derude, saa de arme Folk paa Langheden vilde falde Byen til Byrde, desuagtet er Langheden bleven opdyrket og bebygget. Da Vardenserne ikke gad køre den lange Vej med deres Tørv, blev Heden skaanet for Afgravning, saa Muldjorden blev bedre end paa saa mange andre Heder, tilmed viste Undergrunden, at der ikke var Al, hvorimod der nogle Steder var 3 a 4 Tommer Blysand, desuden var der enten rødt Sand eller Ler. Ved Hedens nordre Side mod Stauskær og Søndesig fandtes lidt Mose og en smal Strimmel Eng.

Det alleryderste af Langheden henligger endnu ubrudt, men Heden er truet, thi Orten Plantage, Sagfører Lyster, Varde, og Gaardejer Niels Andersen, Kjærup, har købt det sidste Stykke, og de agter i Fællesskab at opdyrke den, og derefter at udstykke den i 4 Statshusmandsbrug. Langheden var udstykket i en Mængde Perceller af Størrelse indtil 80 Tdr. Land.

Langhedens Opdyrkning begyndte nogle Aar før Trearskrigen, og til de første Nybyggere hører Martin Abrahamsen, Birk, Hans Christensen og Hans P. Hansen Borre, der tillige var Blikkenslager, de begyndte paa den bare Hede, og de naaede ikke at faa ret meget opdyrket, da de ikke kunde lægge deres Arbejde paa selve Ejendommen, men var henvist til Daglejerarbejde i de omliggende Byer for overhovedet at kunne skaffe Føden

til Familien. Beboerne, hvor de arbejdede, hjalp dem lidt paa forskellig Maade, ved at gøre et Pløjebed en gang imellem, ved at overlade dem Eftergræsning paa et Stykke Eng, eller Græsning i en Mose o.s.v. Hans P. Borre havde to Parceller paa 43 Tdr. Land, men han holdt kun et Par Køer, da han ikke naaede at faa mere end en halv Snes Tønder Land under Plov. Hans Ejendom blev 1884 solgt til Orten Plantage til Beboelse for Plantøren. 1885 blev en ny Plantørbolig opført, og senere er Ejendommen solgt til Plantør O. Nikolajsen, der igen har afhændet den til sin Søn, Chr. Nikolajsen. Til de 43 Tdr. Land er indkøbt 3 Parceller paa 98 Tdr. Land, hvoraf de 95 er opdyrket. Hans P. Borres tarvelige Hus er erstattet af tilsvarende Bygninger, og hans to Køer er bleven til 70 Kreaturer. Til de første Ejendomme paa Langheden hører ogsaa et Hus til en Ko, det kaldtes efter en nærliggende Høj Hundehøj. Nu er denne lille Ejendom udstykket i to, der begge betegnes som Mønstergaarde. Disse Smaasteder forvandlede i Grunden ikke Hedens Særpræg, og der hengik næsten 40 Aar, inden den store Fremgang kunde spores, men fra omkring ved 1880 er det gaaet rask, saa Langheden nu kan betragtes som opdyrket og beboet.

1. Maj 1880 kørte et Studekøretøj ud ad et Hedespor paa Langheden, det var Niels Hansen i Blaksmark, der kørte et Læs Flyttegods ud til et nyopført Hus, tilhørende Terman Hansen. Læsset var ikke særligt stort og imponerende, foruden noget Skrammel af alle Slags var der et Bord, et Par Stole og et Skatol. Bag efter Vognen trak Terman en Ged, der var hans egen, og et Faar, han havde i Fællesskab med en anden. Termans Hus var heller ikke noget anseligt Bygningsværk, det bestod af 5 Fag, som var blevet opført samme Foraar, det havde

Grundmur og Lyngtag. Da Terman var en fattig Mand, maatte han se sig godt for, inden han indlod sig paa at bygge. 3000 gode Mursten købte han paa Lunderup Teglværk, hvor han havde arbejdet en længere Tid, de blev ham ikke for dyre, tillige fik han nogle Udskudssten paa et nedlagt Teglværk i Blaksmark, men den bedste Handel gjorde han, da han købte et Ovnhus til Nedbrydning; der var en Mængde Sten. I Frisvad Mølle købte Terman nogle kasserede Vinduer, hvis nederste Del rigtignok var raadden, men saa blev den nederste Rude skaaren fra, efter den Operation blev de indsat i Termans nye Hus, hvor de sad i mange Aar. Terman saa sig ogsaa om efter andre Ting, som han kunde have Brug for til sit Hus, saaledes fik han nogle gamle Døre hos Niels Thomsen i Mejls.

Her, hvor Terman byggede sit Hus, var der 13 Tdr. Land, som i sin Tid var solgt fra Varde til Hans Christensen i Blaksmark, han havde ikke gjort noget ved Heden, saa da Terman købte Heden, var der kun Lyng og lidt Græs i en Dalsænkning, hvori der løb en lille Bæk. Terman købte de 13 Tdr. Land for 900 Kr., som skulde staa uopsagt i 5 Aar og uden nogen Udbetaling ved Overtagelsen, men med Forpligtelse til at opføre en Bygning paa Lodden. Terman og hans Kone satte sig som første Maal at faa en Ko, hvortil der var Græsning, han gik ved Lejlighed og saa paa gamle Køer, men saa en Dag sagde en Mand til ham: »Det duer ikke med en gammel Ko, du maa have en ung Ko,« og Terman fandt, at Manden havde Ret, men hvor fik han Penge fra til en ung Ko, Ejendommen gav ingen Indtægter, og de havde kun hans Dagløn til den daglige Næring og Nødtørft. Hen paa Sommeren fik han at vide, at der i Horne var en sortbroget Ko til Fals. Terman vilde

gøre et Forsøg, og Forsøget lykkedes, han købte Koen, der skulde kælve engang i Efteraaret, for 140 Kr., hvoraf de 40 Kr. skulde betales om Efteraaret og de 100 Kr. til næste Aars Juni Termin. Terman fik Koen med hjem, og Mette Katrine fik Lov til at malke deres egen Ko, det var for hende en Glædesdag af høj Rang. De 40 Kr. blev i Sommerens Løb skrabet sammen, men da Juni kom næste Aar, havde de ikke de 100 Kr., og desværre kunde de heller ikke se, hvorfra de skulde faa dem. Mette Katrine saa dog nok saa lyst paa Sagen som Terman, hun havde nemlig velstaaende Slægtninge i Horne, og hos dem mente hun at kunne faa de 100 Kr. til Laans. Hun gik til Horne, men kom meget nedslaet tilbage, de 100 Kr. var ikke at faa der. Terman henvendte sig saa til en Svoger, der hjalp ham, og Manden fik sine Penge for Koen i rette Tid.

Terman gik paa Dagleje hos Bønderne i Mejls og Orten, han gravede Klyne til Lunderup Teglværk, han var med i en stor Mergelgrav i Frisvad, som Avlsbrugere i Varde lod oparbejde, og saaledes tjente han i de første Aar det nødvendige til Familien, rigtignok var Dagslønnen ikke stor, kun 66 Øre og Kosten om Vinteren og 2 Kr. og Kosten om Sommeren. Terman var en dygtig Arbejder, der ikke var bange for at tage fat, og saa slog han sig paa Akkordarbejde, der altid gav lidt mere. Med Opdyrkningen gik det kun smaat, og han blev snart klar over, at uden Mergel vilde det ingenting blive til. Hans Øjne faldt da paa nogle Skrænter paa den anden Side af Bækken, der dannede hans østre Skel, og han fik da den Tanke, at der muligvis kunde findes Mergel der. Han talte med de andre Beboere paa Langheden derom, og da de var lige saa trængende for Mergel, foretog de en Boring og fandt virkelig Mergel i Skrænten.

Denne Skrænt tilhørte Simon Pallesen i Blaksmark, og med ham blev der truffen Aftale om at gøre et Forsøg. De købte saa en Grav paa 30 Alen i Firkant for 40 Kr., og saa begyndte de 4 Mænd paa Mergelgraven med det samme. De anlagde en Vej over Dalen og Bækken, og Udkøringen kunde begynde. De havde Held med sig, her var Mergel nok, og de fik en stor Dyngge Mergel op.

Til Lunderup Teglværk, som ejedes af Tøger Teilmann, hørte en Hedelod i Nærheden af Langheden. Da Terman var gammel Arbejder paa Teglværket, tilbød Teilmann ham Opsyn med Heden, særlig med Hensyn til Dolene og Jagten, og som Vederlag herfor fik han Ret til Græsning paa Heden, hvilket var ham en ikke ubetydelig Hjælp i de første Aar, indtil han fik Græs paa sin egen Jord.

Lunderup Hede laa ret bekvem for Terman, og da der tilmed fandtes Mergel i den, fik han Lyst til at faa en Parcel, der var af god Beskaffenhed. For 500 Kr. købte han 43 Tdr. Land, heraf solgte han igen 13 Tdr. til Gartner Rømhild i Varde, men da Mergellejet laa i det Stykke, som Rømhild fik, betingede han sig Ret-tighed til gratis Mergelkastning i 50 Aar.

Da Terman havde faaet lidt mere opdyrket, forøgede han sin Besætning med 1 Stud og 1 Ko, saa blev han selv kørende, og det var et Fremskridt, der kunde mærkes, det varede heller ikke længe, før han kunde købe sig et Par smaa Stude. De kunde selvfølgelig ikke i Længden nøjes med de 5 Fag Hus, efter nogle Aars Forløb byggedes der først 2 Fag til og senere igen 2 Fag, men Agermarken udvidedes stadig og Besætningen med, saa det blev nødvendigt at bygge en rigtig Stald, og han lod saa opføre 6 Fag Vesterhus. Nogen egentlig Lade havde Terman ikke, vel blev Lofterne fyldte, men

Forholdene var langt fra tilfredsstillende, naar den største Del af Avlen skulde staa ude. Desværre kneb det med Kontanterne, der var intet at bygge Lade for, men Terman var ikke uden Opfindsomhed, han vidste, at Tagspaaner ikke var særlig dyre, og de kunde muligvis bruges til at beklæde Ladens Sider med ligesaa vel som til Tag. Han besluttede saa at bygge en Lade uden at bruge Sten. Laden blev bygget af utilhugget Tømmer fra Nørholm med Spaanebelægning paa Siderne, hvorimod Taget var af Pap.

Tit var Terman i Forlegenhed for Penge, men han blev lige saa tit hjulpet ud af Forlegenheden, en Gaardmand i Mejls laante ham flere Gange Smaabeløb, men Terman var en pligtopfyldende Mand, der sørgede for at tilbagebetale i rette Tid. Engang eller to hændte det sig, naar han betalte tilbage, at han bad om at maatte laane Summen igen med det samme, og saaledes gik det til, at han fik sine Penge med hjem igen. Kun en eneste Gang laante Terman Penge i Banken, og det var kun 50 Kr., derimod tabte han 300 Kr. ved Vestjyllands Landmandsbank, da den gik i Stykker. Terman havde nemlig levnet nogle Hundrede Kroner af et Kreditforeningslaan, og dem satte han i Banken, som kort efter standse sine Betalinger.

Tiderne gik, det ene Stykke af Heden kom under Kultur efter det andet, og i 1907 var han naaet saa vidt, at de 13 Tdr. Land paa Langheden og 15 Tdr. Land af Lunderup Hede var opdyrket, og han holdt en Besætning paa 2 Heste, 13 Kreaturer og 20 Svin, da solgte han Ejendommen til Selskabet Blakmarks Mergelleje for 11,600 Kroner.

Da Langheden lidt efter lidt opdyrkedes, blev der Trang for en ordentlig Vej, og man fandt da, at den ny Vej passende kunde anlægges Nord paa fra Tinghøj i Skellet mellem Langheden og Orten Hede, for at Beboerne baade paa Langheden og af Orten By med Udflyttere kunde faa Nytte af den. Der skete saa Henvendelse til Varde Landsogns Sogneraad om at anlægge Vejen i Fællesskab. Svaret blev et Afslag, og Varde By maatte saa selv tage sig af Vejen, der blev anlagt 6 Alen inden for Sogneskillet, saa den ikke kom til at berøre Landsognet.

Fattigvæsenet i ældre Tid

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev

Alle Vegne er der fattige. Deres Kaar har vel været noget forskellige, men de har aldrig været misundelsesværdige. I Hedningelande synker de, der ikke kan følge med og klare sig selv, ned i Trællenes Rækker. Den første kristne Menighed tog Fattigplejen op som sin Opgave, og senere synes den særlig at være øvet af Klostre og milde Stiftelser.

Efter Reformationen har Fattigplejen nærmest været det borgerlige Samfunds Sag. For et Par Hundrede Aar siden styredes Fattigvæsenet af Amtet, i Sognene foretoges en Ligning paa Beboerne, og hvert Fattiglem fik beskikket en Forstander, der skulde føre Tilsyn og sørge for, at det Bidrag, der var planlagt, kom i de rette Hænder.

Fra Tiden omkring ved 1770 har man en Fortegnelse over de fattige i Alslev-Hostrup og over, hvad de nød.

	Skp. Rug	Skp. Byg	Mar
1. Den gamle Niels Skrædder	8	6	7
2. Den blinde Johanne Nisdatter..	8	8	8
3. Den vanvittige Valdborg Christensdatter	8 ¹ / ₂	3 ³ / ₄	6 ³ / ₄
4. Gamle Søren Kjærs Enke	6	3	1 ¹ / ₂
5. Gamle Gert Friderichsen	5 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	3 ⁵ / ₈
6. Den skrøbelige Vedsted Sørensen	6	3	1 ³ / ₄
7. Else K. Toft og Datter	11	3 ³ / ₄	4 ¹ / ₄

	Skp. Rug	Skp. Byg	Mar
8. Povel Skrædder	5 ¹ / ₂	2 ³ / ₄	4
9. Christen Gregers Kone	5	2	2 ¹ / ₈
10. Maren Hansdatter			24

Disse 11 Fattiglemmer nød ialt ca. 8 Tdr. Rug, 4¹/₂ Td. Byg og 63 Mark i Penge.

Tiggeri.

Da den offentlige Understøttelse ikke var tilstrækkelig til Livets Ophold, søgte de fattige ved Tiggeri at faa, hvad de mere trængte til. At de omkring i Sognet fik, hvad de trængte til af Mælk er en Selvfølge, som Folk i Regelen fandt var i sin Orden. At de tog med Tak imod, hvad der blev budt dem af Smør, Flæsk, Kød og Tøj, er lige saa selvfølgelig. Sognets egne Fattigfolk kunde godt drive deres Tiggeri efter en større Maalestok, uden at det vakte synderlig Misnøje, men anderledes forholdt det sig med Tiggere fra fremmede Sogne. Til Tider følte Tiggeriet nærmest som en Landeplage. I Forsommeren og hen paa Efteraaret, naar Faarene var blevet klippet, tiggedes der Uld, ind mod Jul tiggedes Brød, Kage og Slagtemad. Uldtiggerne søgte undertiden flere Mil ud fra deres Hjemstavn. Her i Sydvestjylland var Holsted og Føvling særlig berygtede for deres mange Tiggere, Horne Sogn fik ogsaa Skyld for at huse mange, de fra Føvling naaede helt til Varde, maaske længere. Føvlingkvinder og Holstedstoddere var et staaende Udtryk. For at raade Bod paa denne Plage greb Befolkningen til at ansætte Fattigfogeder eller Bettelfogeder, som sædvanlig kaldtes Stodderkonger; de skulde sætte Skræk i de fra Sogn til Sogn omflakkende Tiggere og føre Tilsyn med, at de ikke indsneg sig i Sognet. Disse Fattigfogeder blev udrustet med en vis Myndighed og forsynet med et Vaaben, som kaldtes en »Morgenstjerne«, noget i Lighed med Nattevægter-

nes i Købstæderne, en spids Jernpig, undertiden med en Tværspids, paa en Stang. Kunde de ikke selv indfange Tiggerne, saa kunde de dog i det mindste bringe Mel-
ding til Sognefogeden. Selv om adskillige Tiggere — tildels støttet af en eller anden Spøgefugl — undertiden drev Løjer med disse Stodderkonger, er der dog ingen Tvivl om, at de gjorde deres Nytte. Efter Napoleons krigene og Statsbankerotten 1813 kom der en ussel Tid, det gik stadig nedad til 1824, saa sporedes en lille Bedring; men først i Fyrrerne var Krisen saa nogenlunde overstaet. I de 30 Aar var de fattiges Antal steget stærkt og dermed Tiggeriet. I 1831 antog Fattigvæsenet i Alslev-Hostrup to trængende Mænd til Fattigfogeder. Den Understøttelse, de fik, blev regnet for Løn som Fattigfoged. Saaledes undgik de at komme paa Fattigvæsenet. Saa sent som i 1867 beskikkede Jerne-Skads Sogneforstanderskab Hans Nielsen i Jerne til Bettelfoged. (Mon han ikke skulde være den sidste Stodderkong i Danmark?)

Der er mange Vidnesbyrd om, at Tiggeriet er drevet i et uhyre Omfang, ikke alene fra Sogn til Sogn, men fra Amt til Amt. Arbejdsføre Mænd og Kvinder har drevet Tiggeriet ligefrem som Næringsvej Aar efter Aar uden at gøre noget for en Forandring.

1803 begærede Søren Jensen Understøttelse af Fattigkassen i Alslev-Hostrup til sine to smaa Børn. Fattigkommissionen var vidende om, at Søren var født i Holstebroegnen og kun af og til i de sidste Aar havde opholdt sig i Hostrup Sogn, og at baade han og hans Kone var unge og arbejdsføre Folk, der ikke vilde arbejde, skønt de godt kunde ernære sig, men blot vilde gaa og betle. Man fandt derfor ikke tilstrækkelig Føje til at yde den attraaede Understøttelse. Kort efter løb Søren Jensen bort baade fra Kone og Børn, og ingen

vidste, hvor han var. Saa maatte Fattigvæsenet tage sig baade af Kone og Børn foreløbig. 1828 blev et ungt Menneske paa 16 Aar — Hans Jakob — hjemsendt fra Skanderborg til Alslev. Det viste sig saa, at Hans Jakob var et uægte Barn af Barbara Sørensdatter af Alslev, han havde ført et omflakkende Betlerliv sammen med Moderen, var ikke konfirmeret og ganske uoplyst. Han blev anvist Føde og Nattehold ved Omgang hos Pastora- tets Beboere. Aarsagen til, at Hans Jakob blev hjem- sendt, var Moderens Arrestation. Hun havde flakket om med Sønnen, vist i mange Aar, nu var hun saa ble- ven nappet og arresteret for Løsgængeri og Betleri og hensad i Skanderborg Arrest. Da hun efter udstaaet Straf blev hjemsendt, fik hun Plads i Fattighuset i Ho- strup, og der blev anskaffet Sengetøj og et Bord til hende. Hun blev dog ikke i Fattighuset ret længe, og baade hun og hendes Søn udgaar af Fattigregnskabet. Dog varer det kun et Aars Tid, saa maa Barbara igen i Fat- tighuset, og da betegnes hun for svagelig, 54 Aar gl.

Fattighuse.

Rundt om i Sognene var der Fattighuse til Almisse- lemmerne. De var som oftest nogle elendige Rønner til trods for, at Øvrigheden foretog et Syn over dem engang imellem. De laa i Reglen i Udkanten af Byen eller endog ude paa Heden, da Folk ikke rigtig syntes om det Naboskab. I Øse laa Fattighuset ganske alene lige ved Heden, hvor nu Stationsbyen Nordenskov lig- ger. I Jerne Sogn laa det Nord for Tovrup By saa nær Heden, at de blot behøvede at gaa ti Alen udenfor Huset for at kunne plukke Lyng til Ildtænding. Sogne- folkene i Hostrup androg 1840 Fattigkommissionen om at faa Fattighuset flyttet ud paa den Huset tilhørende Hedelod, men Andragendet afsloges ganske baade for de fattiges Skyld og for Bekostningen.

At private ogsaa undertiden har gjort noget for de fattige, er der heldigvis ogsaa Vidnesbyrd om, disse Stiftelser bærer for det meste Navnet Hospitaler. I Hjerting findes en saadan Stiftelse, der kaldes »Fri-Havn«, hvilket vel nok er et Udtryk for fri Bolig. Omkring ved 1760 lod daværende Sognepræst Abraham Jessen, Alslev, opføre et lidet af 3 Fag bestaaende Hus i en Afkrog ved Hostrup Kirke. I dette Hus var der foruden Plads til »Bæsterne et Par Værelser til to af Sognets husvilde Almissemlemmer.« Huset skulde altsaa afgive Plads til Præstens Heste, medens han forrettede Tjenesten i Annekskirken, og den Plads har vel nok taget det meste af det ene Fag; thi da var Husene ikke alene lave, men ogsaa snævre, saa blev der tilbage godt to Fag til Værelser og et lille Køkken. Ved Aal Kirke var der ogsaa et Hospital, der var skænket fra Hesselmed.

I disse Fattighuse var der i Almindelighed flere om et Køkken, og hvad dette Forhold har kunnet give Anledning til, kan man let fatte. Tit og ofte var Fattighusene ganske overbefolkede af gamle og svagelige Mennesker foruden af drikfældige og urimelige Personer, der ikke for deres Dyders Skyld var havnet der. Livet der var ofte frygteligt, man drak, skændtes og sloges, man klagede over hverandre, saa der maatte gribes ind af andre.

I Alslev By staar endnu det gamle Fattighus — dog ikke brugt som saadant i de sidste 50 Aar — det er 13½ Al langt, 6¼ Al. vid og 63 Tommer højt til Bjælkerne, saa en rigtig velvoksen Mand har haft ondt ved at staa oprejst. I dette lille Hus var der 1838 anbragt en Familie med 3 a 4 Børn samt tre gamle Kvinder, saa der maa vel have været 3 eller 4 Rum. Huset ser ud til at være omkr. ved 150 Aar gl. Til dette Hus hørte

en lille Have og en Hedelod, hvorpaa der aarlig gravedes mange Læs Hedetørv til Fattiglemmerne. Fattigregnskabet viser, at der ogsaa er leveret nogle Læs Klyne og undertiden lidt Lyng. For nogle Aar siden syntes Ejereren af Huset, at Haven var uforholdsmæssig høj og sandet og af en underlig Beskaffenhed, han undersøgte saa Jorden og fandt, at den mest bestod af Aske og Sand, hvorfor han lod den øverste Alen Jord afgrave, det var al den Tørveaske med Sand, der her var samlet paa i den lange Aarrække. Da Hostrup Sogn særlig havde mange fattige, kunde Præstens Hus ikke rumme dem alle, hvorfor Fattigvæsenet maatte købe et lille Hus for 36 Rdl. i 1822. I 1836 meldte en ældre Mand sig til Fattigvæsenet, fordi han havde mistet sin Aftægt, og Aftægtshuset skulde nedrives, da Grunden var solgt.

I Hostrup By boede paa den Tid en ældre Kvinde, Maren Gundesdatter, der havde ondt ved at klare sig; hendes Hus af Hartkorn 3 Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb. kunde købes for 80 Rdl. og lidt Aftægt, det købte Fattigvæsenet saa til Manden, der havde mistet sin Aftægt. Maren skulde saa have fri Bolig og i Aftægt 6 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 8 Pund Smør, 10 Læs Hedetørv og en Pindkrus Mælk hveranden Morgen, eller i Stedet for Mælken en Specie aarlig, saa længe hun levede.

I 1838 kunde Fattigfogeden i Alslev ikke klare sig længere, hvorfor han gik over paa Fattigvæsenet. Hans Hus blev saa overtaget af Fattigvæsenet, og her blev der saa indrettet Reserverum for Fattiglemmerne. I 1840 gik det ligesaa i Sjelborg, hvor et Fattiglems Hus blev indrettet til Fattighus. I 1840 var der saaledes i Hostrup Sogn 3 Fattighuse foruden Præstens ved Kirken, og i Alslev Sogn var der 3. I 1828 maatte Fattigvæsenet ofre 94 Rdl. 1 Mark paa Istandsættelse og Udvidelse af Soggenes Fattighuse, hvorefter Husene blev underkastet

det lovordnede Syn af Herredsfogeden, for hvilken Synsforretning der betaltes 4 Rdl. 4 Mark 5/8 Skilling Sølv. De mange gamle og svage Fattiglemmer, som trængte til Omsorg og Pleje, var uheldig stillede i de smaa og tarvelige Fattighuse, hvor den fornødne Opvartning og Hjælp ikke kunde ydes dem. Saa opstod Tanken om Oprettelse af Fattiggaarde med Bestyrerfolk, der kunde række den hjælpende Haand. Hist og her købtes Gaarde, der indrettedes til at huse en hel Del fattige, men da disse derved kom ind under visse huslige Regler, som maatte iagttages, var der adskillige, der ikke godt kunde finde sig i de mere ordnede Forhold og fandt, at deres Frihed var bleven dem berøvet, hvorfor Fattiggaardene ret ofte blev betragtet som en Slags Tvangsanstalt, som man burde vogte sig for. Skønt de fattige i Reglen havde det bedre paa Fattiggaardene end i Fattighusene, blev de aldrig populære. Da Nykirke og Faaborg Sogne blev skilt, og Nykirke blev lagt til Grimstrup som Anneks 1859, blev Præstegaarden i Raunsø købt af tre Kommuner *) og indrettet til Fattiggaard, og for 50 Aar siden købte Alslev Hostrup en Gaard i Torrup til Fattiggaard, den blev nedlagt i 1917 og afhændet, noget lignende er sket flere andre Steder i de sidste Aar, da Fattigvæsenet er kommet ind under nye Former.

Mangelen paa Sindssygehospitaller.

Under Fattigvæsenets Opgaver hørte ogsaa at tage sig af de sindssyge, og det var egentlig nogle af de værste Sager at have med at gøre. Naar de sindssyge ikke var altfor umedgørlige og nogenlunde rolige, ordnede man sig paa den Maade, at de underhaanden blev tingede i Kost og Pleje eller ogsaa, at de blev udlicitede, dog ikke altid til den lavestbydende. Det skete

*) Nykirke, Grimstrup, Bryndum-Nebel.

ogsaa, at saadanne Stakler blev fjernet og anbragt et andet Sted, naar Fattigvæsenet erfarede, at vedkommende ikke havde det godt, hvor de var. Men altid var der Vanskeligheder med at faa disse Forhold ordnede paa en tilfredsstillende Maade.

1829 fik Fattigkommissionen i Alslev-Hostrup en meget alvorlig og følelig Sag angaaende et vanvittigt Menneske, nemlig Pigen Gertrud Hønsdatter, der var hjemme hos sin Fader i Sædding, Guldager Sogn, men der formodedes, at hun var forsørgelsesberettiget i Alslev-Hostrup. Mellem Fattigkommissionerne i Guldager og Alslev-Hostrup førtes i længere Tid en Forhandling, der ikke førte til noget, men saa kom der Ordre fra Stiftamtet, at Alslev-Hostrup maatte tage sig af hende og straks lade hende afhente. Sognefogeden fik saa Ordre til at tilsige en Vogn med to haandfaste Karle til at afhente hende, hvorefter hun blev anbragt i Hostrup Fattighus, hvor et Værelse netop var ledigt. Det bestemtes, at Beboerne efter en forfattet Liste hver Dag skulde bringe hende Middagsmad i betimelig Tid om Middagen, en Ret Søbemad og en Ret Eftermad med de fornødne Mellemmader — mindst 2 — tillige med 2 Potter Øl, saaledes at hverken Mad eller Drikke mangledes inden næste Middag. Den stedlige Fattigforstander fik Paalæg om at føre Tilsyn, og hvis Maden udeblev da at besørgede det fornødne paa den paagældendes Regning. Den fornødne Vagt tilsagdes af Sognefogederne i Omgang efter bedste Skøn, dog skulde Vagtmandskabet udtages først af Alslev Sogn. Hostrup Sogn fik jo Byrden af Levering af Maden. Saa blev der købt til hende et Hørgarnslagen, et Blaargarnslagen og en Hovedpude med tavlet Overtræk, hvilket alt kostede 1 Rdl. 4 Mark 6 Skilling. Her i Fattighuset blev hun dog kun en Maanedstid, thi det lykkede at faa hende

indlagt i et af Ribe Hospitals Daarekamre. Hun fik med sig foruden Gangklæder en Sengs Klæder, bestaaende af en blaastribet Olmerdugs Overdyne, Underdynen var af samme Slags, men den var rødstribet paa den ene Side, tillige med fornævnte Hovedpude og Lagener. Gangklæderne bestod af: en grønstribet Kjole, en sort gulstribet Toselsskjørt, en rød Vadmellsskjørt, to Under-skjorter, en grøn Vadmellstrøje, en blaastribet Toselssforklæde, en blaa og hvidtavlet Lærredsforklæde, et blaat, uldent Tørklæde, to hvide Lærredstørklæder, et rødt og hvidt Kattunstørklæde, et Sæt hvidt Hovedtøj, to Hørgarns Særke, en Blaargarns Særk, to Par uldne Strømper, et Par uldne, hvide Vanter, et Par Sko, et Par Træsko og en gl. sort Silkehat.

Fattigkommissionen i Guldager sendte dernæst en Regning til Alslev-Hostrup paa 191 Rdl. 4 Mark 9 Skilling. Denne svimlende Sum fremkom paa følgende Maade: Vagthold fra 1. Maj 1828 til 30. Septbr., ialt 153 Dage, i Etmaalet 4 Mand à 1 Mark pr. Mand = 102 Rdl. Fra 1. Oktbr. til 16. Febr. 1829 = 138 Dage, i Etmaalet 4 Mand à 12 Sk. = 69 Rdl. dertil Kostpenge i 41 Uger 4 Dage, ugentlig 3 Mark = 20 Rdl. 4 Mark 9 Sk. Fattigkommissionen fandt »sig ikke beføjet til at acceptere« denne Regning. Det var en meget uheldig Tid at modtage en saa stor Regning. Fattigkassen havde kun en Beholdning paa knap 7 Rdl. I fire Aar var der paa Grund af Fattigdom og den store Mangel paa konstante Penge ikke opkrævet Fattigpenge, kun Naturalier, saa forstaar man, hvorledes Fattigkommissionen saa paa en Regning paa 191 Rdl. Saa holdtes i Hjerting et Fællesmøde af Fattigkommissionerne i begge Pastora-ter for at søge mindelig Forlig, men det mislykkedes til trods for, at Herredsfogeden ogsaa var til Stede. De fra Guldager erklærede, at Guldager var lige saa fattig

som Alslev-Hostrup, og at de havde udvist den største Økonomi; men Fejlen laa deri, at Alslev-Hostrup i saa lang Tid havde vægret sig ved at erkende Forsørgelsespligten, saa der var hengaaet over $\frac{3}{4}$ Aar. Regningen blev saa sendt til »Stiftamtets nøjere Decission«. Det hjalp, thi Stiftamtet foretog en Nedsættelse af 4 Sk. for hver Mand, der havde holdt Vagt, saa Regningen blev nedsat til 143 Rdl. 1 Mark 9 Skilling. Tillige bevilgede Stiftamtet 40 Rdl. af Amtsfattiggassen, men dog blev 103 Rdl. en særdeles følelig Udgift. For at faa dette store Beløb ind, maatte der saa foretages en ekstra Ligning, som derpaa blev indsendt til Stiftamtet, men her blev den ikke approberet, hvorimod Stiftamtet sendte en Obligation paa 100 Rdl. til Underskrift. Senere ansøgte Fattigkommissionen om, at en Del af de store Udgifter maatte afholdes af Amtsrepartitionsfondens, og der tilstodes 60 Rdl. ud over de 40 Rdl., der forhen var ydet.

Gertrud Hansdatter døde i Ribe Hospital 16. Jan. 1831 og hendes Efterladenskaber blev udbragt i 4 Rdl. 4 Mark 14 Sk.

En Husmand i Toftnæs havde en sindssyg Kone, Amalia, det kneb for dem at faa det nødvendige, hvorfor Fattigkommissionen traf den Ordning, at der skulde bæres Mad til dem i Omgang af Toftnæs By. Efter en Tids Forløb maatte Konen anbringes i Pleje, da Manden ikke bekymrede sig for hende, ja ligefrem havde forladt hende, saa der i lang Tid havde været holdt Vagt ved hende. Hun blev saa indtinget i Kost og Pleje hos Chr. Christensen i Tulsmark for 4 Rdl. holst. Cour. maanedlig. Mandens Hus blev saa overtaget af Fattigvæsenet, og der blev foretaget en Fortegnelse over, hvad der fandtes i Huset. Denne Fortegnelse blev til en Sikkerhed tinglæst. Der kom imidlertid snart

Rygter i Omløb, at Konen ikke havde det godt, hvor hun var. Der besluttedes saa at sætte hende til Licitation og at tilkalde Herredsfogeden, for at han kunde overvære denne Forretning. 2. Oktober 1840 blev den afsindige Kone bortliciteret i Alslev Skole efter følgende Konditioner:

1. Hun holdes med Kost, Renlighed, Logi og Varme, Pleje og Tilsyn i alle Maader saaledes, at hende ikke i nogen Henseende sker Uskel, men at der drages den bedst mulige Omsorg for hendes Helsebredelse. Skulde det modsatte bevisligen erfares, da vedstaar Fattigkommissionen ikke den akkorde-rede Betaling.
2. Hun bortlejes ugevis med Forpligtelse for Modtageren til at beholde hende et Fjerdingaar paa samme Vilkaar, derimod forbeholder Fattigkom. sig Ret til at tage hende tilbage, dersom hun forinden skulde blive skikket til at modtage Forsørgelse paa anden Maade.
3. Fattigvæsenet forsyner hende med nødvendigt Ganglinned og Gangklæder.
4. Af Fattigvæsenet kan Betalingen erholdes maanedsviis af Fattigkassen, om forlanges, men ikke forud.
5. Blandt de lavestbydende forbeholder Fattigkom. sig at vælge mellem to og tre.

Efter skete Underbud blev Chr. Christensen, Tuls-mark og Daniel Hansen, Alslev, begge lavestbydende med 4 Mark Courant for Ugen. Da førstnævnte erklærede, at han villig frafaldt sit Bud, og Præsten fandt, at det maaske var nok saa godt, at Amalia opholdt sig her i Byen, da han derved en Gang imellem kunde have Tilsyn med hende, saa blev man enig om af antage Daniels Bud. Derefter blev Ægteparrets Bohave solgt ved Auktion for 8 Rdl. 5 Mark 9 Sk., og Huset blev

solgt for 36 Rdl., men paa den Betingelse, at Huset ikke maatte afhændes igen uden til Nedbrydelse. Denne Bestemmelse er sikkert taget, for at Fattigvæsenet vilde sikre sig, at det ikke senere fik nye Byrder fra dette Sted.

Da der var gaaet et Fjordingaar, meldte Daniel, at han ikke vilde beholde Amalia længere for den akkorderede Betaling, han forlangte 5 Mark om Ugen. Fattigkommissionen bød 4 Mark 12 Sk., og dette Bud antog han omsider, men med Tilføjende, at dersom man kunde faa Underretning om, at nogen anden for billigere Køb vilde modtage hende, da vilde han uden Fortrydelse lade hende fare.

28. Marts 1841 afholdtes offentlig Licitation i begge Sogne over Amalia og en svagelig Pige, der kaldtes Fynbopigen. Hans Lønborg i Torrup blev lavestbydende for Amalia med 5 Mark ugentlig. To Dage senere holdt Fattigkommissionen Møde, og da mødte Daniel Hansen og tilbød, at han nok vilde beholde Amalia endnu et halvt Aar for samme Betaling som Hans Lønborg, hvis det maatte være ham tilladt at lukke hende inde i et dertil indrettet Kammer, naar hun blev ustyrlig. Dette Bud bevægede Hans Lønborg, der ogsaa var til Stede ved Mødet, til at nedsætte Beløbet til 4 Mark 10 Sk. for Sommermaanederne og 5 Mark for Vinteren, ligesom han vilde forpligte sig til at beholde hende et halvt Aar.

Fynbopigen vilde Johan Pedersen nok tage imod og give en Rdl. i Løn, hvis hun beholdt Helbred, men i hvert Tilfælde beholde hende den Sommer. Inden et Fjordingaar var forløbet, meldte Chr. Christensen, Tulsmark, at han var villig til at modtage Amalia for 4 Mark ugentlig. Fattigkommissionen fandt nu Anledning til at forespørge Hans Lønborg, om han vilde gaa

ned til 4 Mark, men inden han afgav Svar, mødte Chr. J. Pedersen, Kraunse, for Kommissionen og tilbød at modtage Amalia for 4 Mark 4 Sk. Da Hans Lønborg ikke vilde gaa saa langt ned med Betalingen, og da Fattigkommissionen næppe havde synderligt Mod paa at overlade hende igen til Chr. Christensen, opsagde Fattigkommissionen Akkorden med Hans Lønborg og bød Chr. J. Pedersen 4 Mark. Efter nogen Mægling indgik han herpaa og forpligtigede sig til at afhente hende hos H. Lønborg og beholde hende et halvt Aar. I 1842 gjordes der Skridt til at faa Amalia anbragt i Daarekisten for Amtsfattigkassens Regning.

Det lader til, at der ligefrem har været Rift om at faa den stakkels Kvinde i Pleje, vel nok ikke for hendes Skyld, men for at faa fat i de faa kontante Skillinger. Aarsagen hertil maa sikkert søges i den store Pengetrang, som Folk var i.

En Gaardmand havde et vanvittigt Barn, hvortil han søgte og fik en Understøttelse i flere Aar. Fattigkommissionen fandt, at det nok kunde forsvares at yde en Understøttelse, da Mandens økonomiske Forhold ikke var særlig gode.

Andre Fattigsager.

I Foraaret 1808 blev Søren Knudsen i Hostrup »udkommanderet til Landværnsmand«. Han efterlod sig intet til Husleje, Føde og Klæder til Hustru og tre smaa Børn. Præsten drog Omsorg for, at Konen af Fattigkassen fik 2 Rdl. til at betale Huslejen med for den Sommer. Men da Vinteren stod for Døren, kunde hun ingen Steder faa Husly i Hostrup Sogn, da de frygtede for, at hun ikke var i Stand til at betale Huslejen. Saa viste Degnen i Alslev, O. F. Jessen, Medlidenhed med hende og lod hende faa Ophold og Brændsel i Degne-

boligen i Alslev. Samme Efteraar indsendte hun An-
dragende til Stiftamtet om Understøttelse, som hun ogsaa fik. Fattigvæsenet tilstod Børnene straks 3 Rdl. med Tilsagn om mere ved næste Kvartal. Konen og Børnene fik derpaa et Værelse i Præstens Hus ved Hostrup Kirke, hun kom til at ringe Kirkeklokken i Hostrup, hvorfor hun fik en Ubetydelighed, hun slagtede baade Faar, Svin og Kreaturer for Folk og holdt det saaledes gaaende i 7 Aar, indtil Manden kom hjem 1815. Hvor fattigt denne Familie har haft det, kan skønnes deraf, at en af Børnene sagde, da hun var bleven en gammel Kone: »Jeg er opfødt ved tort Brød og Røllikevand.«*)

Der er ogsaa flere Tilfælde af, at Folk stak af fra Hus og Hjem. 1811 borttrømte Peder Hansens Kone i Sjelborg fra Mand og to smaa Børn, saa Fattigvæsenet fandt det nødvendigt at sørge for Børnenes Underhold og Pleje, da Manden var meget fattig. I 1818 løb en Kvinde bort, og hun havnede i Viborg, og det kostede 26 Rdl. at faa hende hjem igen.

I 1831 var der stor Trang for Brødkorn. Herredsfogeden købte da et Parti Rug paa Nørholm for 4 Rdl. 1 Mark Tønden. Et af de Steder, hvor Trangen var størst, var i Hostrup Sogn. Fattigkommissionen i Alslev-Hostrup fik deraf 30 Tdr. til Uddeling i Hostrup Sogn, og ved et Møde blev der taget Bestemmelse om, til hvem og mod hvad Sikkerhed de kunde uddele dette Parti Korn, da ingen formaaede at betale kontant. 19 Beboere ønskede at faa Brødkorn, og de indgik paa at betale Kornet med Indkøbsprisen førstkommende Iste Oktober. Til Sikkerhed pantsatte de saa visse Kreaturer, som Fattigkommissionen betingede sig Ret til at sælge enten underhaanden eller ved Auktion, saafremt

*) Man lavede en Drik af Røllikeblomster til Erstatning for Kaffe og Te.

Betalingen ikke erlagdes rettidig. Kreaturerens Vurderingspriser giver et slaaende Billede af de elendige Tider. En Gaardmand modtog saaledes 4 Tdr. Rug og pantsatte derfor en brun Hest paa 10 Aar og en rød Kvie, der tilsammen vurderedes til 21 Rdl. Hamburg Courant, en anden Gaardmand fik 3 Tdr. Rug, og han pantsatte to graabrogede Køer til 19 Rdl, en tredie fik 2 Tdr. mod Pant i en Kø og en Stud til 13 Rdl. Disse Panter fik dog ingen Betydning, da al Rug blev betalt i rette Tid.

Tjenestekarl Peder Nielsen havde Beneder i en Tomsmelfinger, han havde søgt Læge i lang Tid og forbrugt alt, hvad han ejede. Saa meldte han sig til Fattigvæsenet, der straks sørgede for, at han atter kom til Lægen, denne vil have Peder til Varde en Tid og lader sig forlyde med, at Fingeren muligvis bør afsættes. Fattigkommissionen vilde nødigt have den Operation foretaget, da Peder saa kunde falde Fattigvæsenet til Byrde. Han blev saa sendt til Saarlægen i Kolsnap, hvor han var i to Maaneder, og kom helbredet tilbage, lykkelig og glad over den heldige Rejse. Han tilbød af sin Vinterløn at udrede 1 Rdl. foruden Rejsepengene, og hans Moder ydede 2 Rdl. Læge og Medicin havde kostet 4 Rdl. og Kost og Ophold i 7 Uger 2 Dage 5 Rdl. 2 Mark 8 Skilling. Han tilbagebetalte det hele senere.

Et Fattiglem i Sjelborg androg om at faa sit faldefærdige Hus ombygget, dertil brugtes 600 Mursten, der kostede 1 Rdl. 3 Mark, 2 Vindueskarme 2 Mark 8 Sk., Dør og Dørstænger med Beslag 3 Mark, 2 Tylt Bræder 4 Rdl., 600 Tretommersøm 1 Rdl., ialt 7 Rdl. 5 Mark. Siden begærede samme Mand Hjælp til Udrustning til en Grønlandsrejse førstkommende Pedersdag, hvilket ogsaa bevilgedes ham. Paa den Tid dreves der Hvalfangst af Skibe fra Hjerting.

En gammel Enke ønskede et Laan paa 2 Rdl af Fattiggassen, for at hun kunde være i Stand til at købe nogle Pund Uld, som hun saa i Vinterens Løb vilde forarbejde og dernæst afsætte til en eller anden Skipper, der sejlede paa Hamburg. Hun fik Laanet, men mod Pant i hendes Dragkiste.

Hvor almindelig Fattigdommen og Nøden var omkring 1830, kan man ogsaa se deraf, at Fattigvæsenet maatte tage sig af afdøde Kirkesanger Raums Børn, Marie og Jakob, den sidste manglede Klæder, hvorfor Sognefogeden fik Paalæg om at skaffe ham et Sæt, der beholdtes for en Pris af 5 Mark 4 Skilling. Samme Jakob blev i adskillige Aar ved at tynges paa Fattigvæsenets Budget. 1834 døde den ny Degn i Alslev efter 2 $\frac{1}{2}$ Aars Ophold. Han var saa fattig, at hans Enke og Søn maatte meldte sig til Fattigvæsenet som manglende »Livets allerstørste Nødvendigheder«. Hendes Savn blev i Øjeblikket afhjulpet ved, at der tilstodes hende Husly i det ledige Jordemoderhus indtil videre, og der overraktes hende 2 Mark til Køb af Smør, Gryn og Mælk. Fattigkommissionen havde egentlig ikke Lyst til at anbringe Lærer Nissens Enke og otteaarige Søn i Fattighuset, hvorfor de prøvede paa at leje en lille Lejlighed i et af Sognene, men det lykkedes ikke. Man maatte saa gribe til den Udvej at anbringe en Familie, der hidtil havde været til Huse i Alslev Fattighus, et andet Sted, saa Enken med hendes Søn fik et Rum at bebo i Fattighuset. Man lod saa foretage Undersøgelse af hendes Ejendele, der noksom viser, hvor stor Nøden var, og tillige, at hun nok havde kendt bedre Dage. Fortegnelsen udviser, at hun ejede 1 blaastribet Overdyne, 2 korte Puder af samme Farve, 2 rødstribede korte Puder, 2 lange Bolsters Puder, et Par Hørgarns Lagener, et Par Blaargarns Lagener, 1 Spinderok, 1 Fyrretræs Kiste, 12 Ser-

vietter og 1 Dug, 12 Alen Hvergarn, 4 hvide Pudevaar samt de nødvendige Gangklæder for hende og Sønnen; — men altsaa ikke nogen Underdyne. Fattigkommissionen forespurgte hos Øvrigheden, hvorledes man skulde forholde sig med hendes Forsørgelse og indgav Ansørgende om Understøttelse af Amtet og Skolelærers hjælpe-kassen samt Postkassen. Endvidere forespurgtes der om, om Understøttelsen alene skulde udredes af Alslev Sogn, da Fattigkommissionens Medlemmer af Hostrup Sogn erklærede sig uvillige til at yde noget til en Enke efter Alslev Degn.

Svaret lød paa, at Hostrup Sogn ogsaa maatte udrede sin Del. Da Nissens Enke ikke havde haft Ophold i fulde 3 Aar i Alslev, overgik hun til Fattigvæsenet i Guldager Sogn, hvor hendes Mand havde været Lærer, før han kom til Alslev.

1836 gav Cancelliet Ordre til Fattigvæsenet om at drage Omsorg for, at et ungt Menneske paa 19 Aar, der endnu ikke var konfirmeret, blev sat i Kost og Pleje hos en paalidelig Mand, der ikke vilde benytte ham til noget Arbejde, der kunde være til Hinder for den Undervisning, han skulde nyde hos Læreren og Præsten. Cancelliet tilsagde Fattigvæsenet de dertil medgaaede Udgifter, da han ikke var forsørgelsesberettiget i Alslev-Hostrup. Fattigkommissionen akkorderede saa med Hans Hansen i Vibeke om, at Karlen skulde tjene hos ham de 4 Dage i Ugen, men Søndagen og de to andre Dage i Ugen skulde han ganske staa til Præstens og Lærerens Raadighed. Den unge Karl kom saa til at gaa til Konfirmationsforberedelse, da han var 20 Aar. Hans Hansen fortrød snart sin Akkord, og da ingen vilde have Karlen at tjene, beholdt Pastor Feilberg ham i Præstegaarden mod et Vedlæg af 1 Specie maanedlig.

En gamle svagelig Murer, Mads Torrup, var ikke

ganske let at stille tilfreds, snart savnede han et, snart noget andet, og saa maatte hans Kone af Sted til Fattigkommissionen, naar den holdt Møde. Man fandt enkelte Gange, at det vist var nødvendigt at undersøge, om Klagen var velbegrunderet, hvilket ikke altid var Tilfældet, men saa klagede Mads til Amtet, der dog ikke gav ham Medhold. 1838 beløb hans Apotekerregning sig næsten til 20 Rdl., engang havde han købt Korn paa en Auktion, men da Betalingsdagen kom, havde Mads intet at betale med, hvorfor han androg Kommissionen om at betale. Han ønskede sig ogsaa et Par Underbukser og et Par nye Bukser samt en ny Dyne, inden Vinteren kom. Han fik alle tre Dele. Rigtignok blev det bestemt, at Dynen skulde anskaffes ved Lejlighed. Heldigvis indtraf Lejligheden ret snart, saa Mads sandsynligvis ikke kom til at fryse af den Grund. Mads sad undertiden og lavede Børster, men han manglede altid Penge til at købe Svinebørster for, hvorfor han maatte have en ekstra Skilling.

En Husmand begærede Understøttelse i Anledning af, at han maatte have sin Søn hjemme for at gaa til Præst, og han fik den.

Hans Vævster fik 1 Mark 8 Skilling til en Kur for hans fnattede Børn.

Søren Clemmensen kunde ikke godt undvære en Skraa; men han havde ingen Penge til at købe Tobak for, saa fik han ekstra 4 Skilling til $\frac{1}{2}$ Pund Tobak.

Der klagedes undertiden over, at Brændselet ikke var tilstrækkeligt og af for daarlig Beskaffenhed, og noget kunde der vel være om det, for i Alslev-Hostrup har der ikke været Overflod af godt Brændsel. Folk brugte mest Hedetørv med nogle Klyne til. 1838 indgik Fattigkommissionen paa at forøge Brændselet saaledes, at 3 gl. Fattiglemmer hver fik 10 Læs Lørv, 1 Læs Klyne

og 1 Læs Lyng. Tørvene blev gravet paa Fattighusets Hede for 2 Skilling pr. Læs, Klynene købtes for 2 Mark Læsset.

Det hændte nok, at Fattiglemmer forødte eller afhændede det Korn, de fik leveret i Begyndelsen af hvert Kvartal, saa at de senere kom til at trænge, saadanne maatte derfor af Fattigforstanderen efterhaanden faa, hvad de trængte til.

I Sygdomstilfælde hentedes Lægen ikke saa sjældent, især i Pastor Feilbergs Tid. 1838 rekvirerede han Lægen til Søren Clemmensens Søn, der ved et Fald havde paadraget sig en Knude i Lysken, samt til et Par andre Fattiglemmer, og flere Gange har Fattiglemmer været indlagt paa Sygestuen i Varde. Flere Gange var Apotekerregningen nær ved 40 Rdl. om Aaret, og det var ingen ubetydelig Post paa Regnskabet.

At gaa i Omgang.

En egen Form for Fattigforsørgelse var den, at Fattiglemmer kom til at gaa i Omgang eller som det ogsaa kaldtes »at gaa i Mading«, hvilket vilde sige, at vedkommende fik Føde og Natteherberge skiftevis hos Beboerne en eller to Dage paa hvert Sted efter Ejendommenes Størrelse. Denne Form anvendtes, naar der ikke var Plads i Fattighusene, særlig for enlige Personer, eller ogsaa for saadanne, der efter al Sandsynlighed kun vilde trænge til Hjælp en kortere Tid. En ung Karl fra Hostrup begærede Understøttelse i sin Sygdom, og da der var Knaphed paa Penge, bestemtes det, at han skulde gaa i Omgang i Hostrup Sogn, to Dage paa de Gaarde, der havde over 4 Tdr. Hartkorn og en Dag paa de andre. Den foran omtalte Hans Jakob gik ogsaa paa Omgang i Hostrup Sogn.

Licitation.

Der var stadig Børn under Fattigforsøgelse. Disse Børn blev for det meste indtinget i Kost og Pleje, men somme Tider maatte man bruge en anden Fremgangsmaade, nemlig at stille dem til Licitation. Hans Tulsmark begærer Hjælp til sin Kone og to Børn. Konen er »sær« og kan hverken forsørge eller passe Børnene. Nu agter han at rejse til Slesvig for at slaa Græs og i Høsten tærskes, som han plejer, for at fortjene noget. Hans gik ind paa at betale Huslejen til 1. Maj næste Aar; men videre Forpligtelser vilde han ikke paatage sig. Man henvendte sig saa til Naboen, der gik ind paa at tage sig af Børnene og lade dem søge Bord med sine egne Børn samt holde dem rene mod et Vederlag af en halv Tønde Rug maanedlig. Tillige lovede han at føre Tilsyn med Konen og saa vidt muligt holde hende til Arbejde og Orden, for det sidste forlangte han en Mark om Maanedøn. Inden Aaret var omme, døde Konen, og Manden blev borte, saa man maatte gøre Skridt til anden Forsøgelse af Børnene. Der blev saa afholdt offentlig Licitation efter følgende Konditioner:

1. Børnene holdes i alle Maader forsvarlig med Klæder, Føde, Renlighed og Tilsyn i hver Maade, som retskafne Forældre holder deres Børn, og som for Gud og Mennesker kan forsvares. De holdes til Skole ordentlig, som det dem tilkommer efter deres Alder, opdrages hjemme til Flid, Orden og Sædelighed. I alt dette maa vedkommende underkaste sig Tilsyn.
2. De bortlejes fra Nytaar aarevis med Forpligtelse for Modtageren at beholde dem for den akkorderede aarlige Betaling, indtil de er konfirmerede. Herved er det at bemærke, at for det Aar, i hvilket Børnene bliver konfirmerede, erlægges ingen Betaling af Fat-

tigkassen, men til Vederlag for de 3 à 4 Maaneder, som af dette Aar forløber inden Konfirmationen, beholder vedkommende de respektive Børn, indtil den næstpaafølgende Mikkelsdag uden Løn.

3. Fattigvæsenet holdes frit for enhver som helst Bekostning udenfor den akkorderede Betaling, Sygdoms tilfælde undtaget, da Lægehjælp, om fornødent gøres, besørges af dette. Den akkorderede Betaling erlægges halvaarsvis hver Gang for det forløbne Halvaar.
4. Til Konfirmationen gives Børnene et nyt anstændigt Sæt Klæder af Modtageren.

Drengen Lars fik Sognepræsten for 5 Rdl. 4 Mark Hamb. Courant, og Pigen Maren kom til Sjelborg for 4 Rdl. 3 Mark.

Fattigkassens Regnskab.

Blandt Kassens Indtægter var Beboernes Bidrag langt de væsentligste, men der indkom dog paa anden Maade mellem Aar og Dag ikke ganske ubetydelige Summer. Af disse Smaaindtægter kan nævnes Legater, Mulkter, Bøder, frivillige Gaver, samt hvad der indkom i Kirkens Blok. Hver Søndag blev en Tavle ombaaren i Kirken, og heri nedlagde Kirkegængerne et lille Bidrag, en Skilling eller to. Denne Tavle var en lille Kasse med saa lang en Stang, at den kunde naa helt ind til det inderste af Stolen; visse Steder havde man i Stedet for en Kasse en Pung af Tøj, der var anbragt i en Ring paa Stangen, undertiden var den forsynet med en lille Bjælde, for at alle kunde gøres opmærksom paa, at nu var det Tiden til at yde en Skilling til de fattige. Denne Tavle blev ombaaren i Kirken af en af Fattigkommissionens valgte Medlemmer. Senere hen, da Fattigkommissionen egentlig blev afløst af Sogneforstander-

skabet, blev det mange Steder overdraget til Degnen at bære den, hvilket brugtes i Faaborg Kirke i Slutningen af Halvfjedserne, men nu kan man nok regne med, at Skikken er ophørt. I Januar 1804 tømtes Kirkeblokkene i Alslev og Hostrup for første Gang af Sognepræsten, største Lodsejere og begge Sognefogeder, i Alslev Kirkeblok fandtes da 2 Rdl. 4 Mark 6 Skilling, i Hostrup 2 Rdl. 2 Mark 5 Skilling. 1839 indkom i Tavlepenge 15 Rdl. 2 Mark 1 Skilling.

1804 udviser Ligningen, at Gaardmændene skal levere fra 1½ Skp. til 4 Skp. Rug, fra ½ til 2 Skp. Byg og fra 8 til 48 Skilling. Bolsmændene slap med ¼ til 1 Skp. Rug, ¼ til ½ Skp. Byg og fra 4 til 20 Skilling, hvilket ialt blev 13 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. Rug, 6 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. Byg og 12 Rdl. 12 Skilling. 1841 udviser Ligningen 18 Tdr. 2 Skp. Rug, 7 Tdr. 6½ Skp. Byg og 51 Rdl. 5 Mark 11 Skilling samt 53½ Pund Smør. Denne forøgede Udskrivning i 1841 kunde dog ikke slaa til, da der det Aar paaløb mange ekstra Udgifter, bl. a. en større Paternitetssag, saa det blev nødvendigt at forhøje Pengebidragene med en Trediedel.

I mange Aar var det kun den faste Befolkning, der blev paalignet Bidrag til Fattigvæsenet, men da de fattiges Antal steg saa stærkt, og Tiderne var daarlige, maatte man se sig om efter nye Indtægter. 1835 greb man da til at paaligne Tjenestekarle et Bidrag, og endelig fik man Øje paa de udensogns Beboere, der ejede Hartkorn i Alslev og Hostrup Sogne, det var især Enge, der tilhørte Udejere. Sognepræsten forespurgte da hos Stiftamtmanden, om saadanne Udejere ikke kunde medtages i Fattigligningen. Svaret blev bekræftende, saa de kom til ogsaa at yde deres Bidrag. 1779 havde Gaardmand Peder Bertelsen i Aarre oprettet et Legat til Fordel for fattige i Aarre og Alslev Sogne. Legatet bestod

af Indtægten af en Eng i Gellerup Enge. Engen udfæstede han til Jeppe Jensen i Bryndum for 4 Rdl. aarlig. 1810 udfæstedes Engen til Christen Iversen, Gellerup, som Arvefæste for 6 Rdl. aarlig. Mulker og Bøder stammede især fra Krybskytteri og ulovligt Fiskeri, idet nogle var ubesindige nok til at anbringe deres Aaleruser paa forkert Sted; noget kom ogsaa ind i Bøder for optagne Kreaturer og andet Smaatteri, som man i Grunden ikke ønskede Synderen straffet for, kun skulde han »mærkes«, fordi han havde været paa ulovlige Veje.

Ved Ejendomsoverdragelse ydedes ogsaa et lille Beløb paa nogle faa Skilling indtil 1 Rdl.

Fattigregnskabet blev revideret af Provsten, og i Reglen var der intet nævneværdigt at udsætte, men i Aaret 1840 kom Regnskabet tilbage med en Revisionsbemærkning om, at visse Begravelsesomkostninger burde undgaas. Der sigtedes til Fattiglem Maren Fannikers Begravelse, hvor der bl. a. Udgifter fandtes en Post paa 1 Rdl. 6 Sk. til Kaffe og Sukker samt 6 Skilling til Gravkastning og Ringning, det sidste burde nok ske ved Sognebud.

Disse Ydelser af Fattigkorn og Penge har vel nok til Tider været følt som trykkende, men dog findes der i Alslev-Hostrup kun en eneste, der ligefrem nægter at yde, hvad han er paalignet, og det er endda kun et lille Kvantum, nemlig $\frac{3}{4}$ Skp. Rug og $\frac{3}{4}$ Skp. Byg. Fattigkommissionen besluttede saa at indsende Restanceliste til Approbation paa Udpantning.

Fattigkommissionen.

Det har sikkert været et betydeligt Fremskridt for Fattigvæsenet, da der den 3. Juli 1803 udstedtes et kongeligt Reglement for Fattigvæsenet, der paabød, at der i ethvert Pastorat skulde oprettes en Fattigkommis-

sion. Denne skulde bestaa af Sognepræsten som Formand, Sognets største Lodsejer som Kasserer, fire af Sognepræsten valgte Sognemænd, der kaldtes Fattigforstandere, samt Herredsfogeden, der dog kun var til Stede ved særlige Lejligheder og ellers lod sig repræsentere af Sognefogederne. Herved blev Ansvar for Fattigplejen lagt paa Sognets egne Mænd, og i Almindelighed kan man gaa ud fra, at det har været til Gavn for de fattige. Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol for Alslev-Hostrup synes at udvise en vis Velvillighed over for hæderlige fattige og en tiltalende Hjælpsomhed mod Folk, der var kommen i en forbigaaende Nødstilstand, med en foreløbig mindre Understøttelse. Man kan ikke undgaa at lægge Mærke til, at Kommissionen gør hæderlige Forsøg paa at holde Folk fri for at komme ind under Forsørgelsen, og ikke sjældent sker det under den Form, at der bliver tilkendt Børn en Understøttelse, saa at denne ikke kommer til at hæfte paa Forældrene, maaske nok i Erkendelse af, at naar en Mand først faar Fattigstemplet paa sig, vil der kræves mere, og Byrden derved vil blive større. Mangen en har ogsaa gjort sig Anstrengelser for at tilbagebtale en midlertidig Understøttelse.

I de første Aar blev det betragtet som en Æressag at være Medlem af Fattigkommissionen, og de samme Medlemmer fungerede i en længere Aarrække; men senere hen, da Fattigdommen blev saa almindelig, og der blev saa mange Fattiglemmer at tilse, forandredes dette Forhold saaledes, at de fleste Fattigforstandere bad sig fritaget for Hvervet, naar de tre Aar i Valgsperioden var gaaet. Sognepræsten havde et stort Arbejde som Formand, thi han maatte hvert Aar udarbejde en Plan for de fattiges Forsørgelse og forfatte en Liste over de Bidrag, som Beboerne maatte yde, ligesom han maatte

udstede Anvisninger for de fattige paa de Personer, der skulde yde Bidrag til hver enkelt. I Tidens Løb blev der her foretaget en Forandring saaledes, at de fattige ikke selv skulde opkræve og indsamle Fattigkorn og Penge. Alle Ydelser skulde en bestemt Dag leveres til Fattigforstanderne, der saa igen uddelte det til de fattige. Denne Ordning blev igen forandret i 1842, ikke af Fattigkommissionen, men af det nyoprettede Sogneforstanderskab, der efterhaanden fik Fattigvæsenet under sig. Sogneforstanderskabet for Alslev-Hostrup vedtog nemlig i sit allerførste Møde, der afholdtes i Februar 1842, at de fattige selv skulde opkræve det Korn, der var bleven dem tildelt, efter de Sedler, som Præsten udstedte.

Alslev-Hostrup Fattigkommission samledes første Gang den 22. Decbr. 1803 i Alslev Præstegaard. Her fremlagde Sognepræsten en Plan for de fattiges Forsørgelse tillige med en Ligning over det Bidrag, som Sognenes Beboere i dette Øjemed burde udrede. Fattigkommissionen bestemte her:

1. At der skulde udnævnes en Forstander for hver fattig, denne skulde føre Opsigt baade med den fattige og med, at denne nød af vedkommende det Bidrag, som var angivet paa de Sedler, som Præsten udstedte.
2. At det var nødvendigt, at der i Kirkerne opsattes en forsvarlig Blok med tvende Laase og tvende Nøgler til de Penge, som indkom i de fattiges Tavler, der skulde ombæres i Kirken af Fattigforstanderne.
3. At det var fornødent at paatale en Uskik, som havde indsneget sig her i Sognene, den nemlig, at somme tog til Huse »fremmede Folk, som ikke har nogen Udsigt til at ernære sig.« Kommissionen maa derfor give følgende Advarsel til Beboerne: »I Over-

ensstemmelse med Reglementet for Fattigvæsenet Paragraf 7 maa Beboerne erindre, at de, som tager saadanne Personer til Huse eller indhjemler dem, vil siden selv komme til at sørge for disses Underholdning, naar de bliver trængende, da Sognene efter Reglementet ikke dertil er pligtig.«

De fattige inddeltes i tre Klasser efter deres Trang. I Alslev Sogn fandtes 3, der understøttedes med 39½ Skp. Rug, 21¼ Skp. Byg og 5 Rigsdaler i Penge. I Høstrup Sogn var der 10 fattige, der erholdt 66¼ Skp. Rug, 30¼ Skp. Byg og 3 Rdl. 4 Mark 12 Skilling i Penge. Heraf var der 5 enlige Kvinder og 2 Børn. Der oplyses om disse 13 fattige, at de alle har ført et godt Levned, men at de er fattige og lider af forskellige Svagheder, een er blind, een er skør i Hovedet og to er taabelige.

Fattigkommissionen samledes en Gang i hvert Kvartal. Fattigforstanderne afgav Beretning for det forløbne Kvartal, og der behandlede ny Begæringer om Hjælp og Understøttelser af forskellig Art. Ret ofte var der vanskelige Sager, som Kommissionen maatte tage Stilling til, og især var det vanskeligt omkring ved 1830, da næsten alle var mere eller mindre fattige. 1838 udvides Fattigkommissionen med 2 Medlemmer paa Grund af det stadig stigende Antal Fattiglemmer og Forøgelsen af Fattighuse.

Ambrosius Stub i Ribe.

1754—1758.

Den 24. Oktober 1752 døde den berømte Riberektor, Digteren *Christian Falster*. I Anledning af dette Dødsfald fremkom der i »Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender« forskellige Mindedigte. Det var ikke det ringeste blandt disse, som en af Falsters gamle Disciple, Provst *Anders Raarup* i Ølsted (f. 1713, d. 1790), fik trykt i Posttidenden den 24. Nvbr. 1752, men alligevel indeholder det dog fæle Ting. Digtet lyder:

»Stoere Falster, sidste Rector
Udi Danmark, est du død?
Du, de Lærdes Danske Hæctor,
Som var ret til Lærdom fød.
Neyl Du lever, og skal leve
Udi de Disciple, som
Ved din Mund til Mænd forbleve
Udi Riget runden om.
Vi dig takke, vi dig ære,
Vi dig rose til vor Grav,
For den milde grundig Lære,
Du os i din Skole gav.
Og naar vi med dig forsvinde,
Skal de Skrifter, du har gjort

For den heele Verden vinde,
 At dit Navn bør være stort.
 Du ey andre Børen haver;
 Nok, vi skal og lade see,
 At, Hr. Fader, dine Gaver
 Arves til Velsignelse.
 Ribel Raab, fornødret Ribel
 Icabod, min Herlighed!
 Borte er. Jeg er i Knibe,
 Og et ret forringet Sted.
 Thabor har du Ribe været;
 Godt at boe udi dit Sted;
 Da du varst for Verden æret,
 Med en rar Trefoldighed.
 Ach! i dig den sidste Lector,¹⁾
 Sidste Bisp i dig er død,²⁾
 Og nu sidst den sidste Rector;³⁾
 Hvo er vel som disse fød?«

Raarups Mindedigt om Falster fik ikke Lov at stå uimodsagt ret længe; thi allerede den 11. Decbr. 1752 stod der i Posttidenden et Digt på 17 Vers: »Critik

¹⁾ Ved den lærde *Peder Terpagers* Død 5. Jan. 1738 gik det teologiske Lektorat ved Ribe Skole ind, og Forretningerne blev i det væsentlige overtaget af Konrektor, som på Ligversets og Kritikdens Tid var den i den boglige Verden aldeles ubekendte *Thomas Montagne*. —

²⁾ Ved den lærde Orientalist, men fordrukne Biskop *Mathias Anchersens* Død d. 26. Febr. 1741 kom Salmedigteren *H. A. Brorson* på Ribe Bispestol. —

³⁾ *Christian Falster* blev efterfulgt i Rektoratet af *Sinnel Lange*, Udgiver af forskellige filologiske Småskrifter. (*Fredrik Barfod*: *Ambrosius Stub, Samlede Digte*³ 1852, 184 ff.). — Særlig slem er jo Sammenstillingen Terpager, Anchersen og Falster som en ny Treenighed på Tabor.

over et Liig-Vers«, hvori en anonym Digter værger om Smagen og tilsidst lader Falster på Parnas vamles ved denne Tale og sige om sig selv:

»Jeg havde Undermænd, ja Overmænd og Lige,
Hvor lærd jeg ellers var, bør skønsom Kiender sige;
At Rektors Dygtighed i Danmark end er kiæk,
Kan selv min Eftermand betyde denne Giæk.

•

Apollo, du min Soel! I Muser, mine Stierner!
Parnass's lærde Chor! I høioplyste Hierner!
Ak, taaler aldrig meer saa grov en Charletan,
Men viser Løgneren fra denne høie Plan.«

•

Ved disse Falsters Ord kom Rimeren i Knibe;
Han stod paa Biergetop; som hans fornedret Ribe,
Man raabte, borte er hans Herlighed og Sands;
Han tiener Nyse-Krud, men ikke Laurbær-Krands.

•

Her brød Apollo ud: du Nar! bliv klog af dette!
Ald utilbørlig Roes kan Dyden Plette;
Nægt ingen Levende sin velfortiente Priis;
Det er den Døde nok, han selv var klog og viis.

•

Saa blev den Pilegrim beordret til at vandre;
En Mars blev spillet smukt af Falster og de andre;
Den deilige Musik blev overmaade rar;
De ni Gudinder sang: Herved, trefoldig Nar!«

Den Mand, der har skrevet dette Digt, og som i det bl. a. også hævder, at Brorson er vel så god en Bisp som Mathias Anchersen, var den samme, som godt et Ars Tid senere kom til Ribe og blev Skoleholder

for nogle fornemme Folks Børn. Det er *Ambrosius Stub*, som her holder sit Indtog i Ribe Bys Litteraturhistorie. Falsters Tid er forbi; Brorsons og Stubs er inde, og dermed når Ribe det højeste i Digtning, som denne By endnu er nået.⁴⁾

Man har ikke anet, hvem der har været Forfatteren til Satiren over A. Raarups Digt.⁵⁾ I Ribe Skoles Bibliotek findes skrevet et Svar til Stub. Dette Svar er meget groft; det tilhørte de lærde Kredse i Byen. Det er neppe af Raarup selv, og der er ifølge *J. Kinch* intet Spor af, at Forfatteren til Digtet, der begynder:

»Trefoldig Nar tredobbelte«,

har vidst, mod hvem han skrev.⁶⁾ Stubs »Critik over et Liig-Vers« blev forøvrigt det eneste Digt, han fik trykt. Det har fået en vis litteraturhistorisk Betydning, idet man har henlagt Tidspunktet for Stubs Ankomst til Ribe til omkring dette Digts Tilblivelsestid. *Fr. Barfod* mener således, at han må have opholdt sig i den By, hvor Falster virkede og døde, da Digtet blev skrevet, altså i December 1752.⁷⁾ Men dette synes ikke at have noget på sig. Falster var jo bekendt over hele Landet, lige så de andre Mænd, om hvilke der i Digtene blev Tale, og en ren Tilfældighed kan have givet Anledning til, at Stub ligesom andre tog til Orde i denne

⁴⁾ Marius Kristensen i *Fra Ribe Amt* 1921, 480 f.

⁵⁾ Det kritiserede Digts Forfatter vidste man ej heller Navnet på. Der stod blot A. R. nedenunder det. Han betegnedes kun som »een af Sl. Rector Falsters gamle Disciple« (*Barfod*, 185).

⁶⁾ *J. Kinch*: »Bidrag til Ambrosius Stubs Samlede Digte efter nye Kilder«. (Ribe Kathedralskoles Program 1854, 22).

⁷⁾ *Barfod*. *Ambrosius Stub, Samlede Digte* 1852, XXXII f. *Jørgen Bukdahl*: *Aaret i Ribe* 1928, 161 f.

Sag.⁸⁾ Frederik Barfod nævner således, at når Stub kritiserede Raarups Digt fremfor andre poetiske langt slettere Mindedigte over Falster, må de have sin Forklaring i den uforsigtige og uretfærdige Sammenstilling af afdøde Personer med nulevende, som Raarup havde tilladt sig.⁹⁾

Man har haft vanskelig ved at forklare, *hvorfor* Stub forlod Fyn, ligesom der også har været forskellige Mælinger om, hvornår han ankom til Ribe.

I sin Biografi af Digteren nævner Frederik Barfod,¹⁰⁾ at der 1710 var en By- og Rådstueskriver i Ribe ved Navn *Jørgen Laursen Stub*, der måske var af Ambrosius Stubs Familie. En Efterkommer af Rådstueskriveren, der døde 1714(?)¹¹⁾ skulde så have været Årsag i, at Stub rejste til Ribe. Dette synes dog lidet troligt. A. D. *Jørgensen*¹²⁾ har sikkert givet den rigtige Forklaring på Stubs Emigration til den gamle Domkirkeby, når han dertil benytter en Verslinje af Stub selv fra 1756, hvor han siger:

»Jeg var som *Patient* en Tid lang her i Ribe.«

Stub må antages at være kommen hertil for at søge Helbredelse, og når vi véd, at Ribe dengang havde en vidt berømt Læge, tilmed Broder til en af Stubs Venner i Odense, hans gamle Rektor, Professor *Søren Anchersen*, bliver denne Formodning, som A. D. *Jørgensen* siger, omtrent til Vished.

Det var Dr. med. *Ancker Anchersen*¹³⁾, Provinsialmedikus, der dengang nød en overordentlig Anseelse

⁸⁾ A. D. *Jørgensen*: Historiske Afhandlinger III (1898), 486 f.

⁹⁾ Barfod, 185.

¹⁰⁾ Barfod, XXXII. Bukdahl: Aaret i Ribe 1928, 138.

¹¹⁾ FRA (5: Fra Ribe Amt) 1929, 339.

¹²⁾ Historiske Afhandlinger III (1898), 486.

¹³⁾ FRA 1928, 68.

og jevnlige hentedes til alle Landets Egne til Rådslagsning i vanskelige Sygdomstilfælde. Han var lige så hjælpsom, tålmodig og godgørende, som han var anset for sin Dygtighed. De var tre berømte Brødre, Hans Peter var Professor ved Universitetet, de to andre vilde ikke forlade deres Hjem i Provinserne. Søren var den ældste og havde taget sig af sine Brødres Forsørgelse; det må da vel antages for sandsynligt, at det var ham, som har formået Lægen til at tage sig af vor Digter; måske kan han endog på sine Rejser være kommen til Odense og selv have tilbudt at tage den syge med sig.¹⁴⁾

Det lader sig ikke bestemt sige, når Stub kom til Ribe. Et Vers af ham fra 5. Juni 1756:

»Jeg var som Patient en Tid lang her i Ribe;
her rimes alt for net; fordi jeg kom i Knibe,
jeg lærte da privat: min Sved blev to År lang,
så sled mit Sind sig løst fra Trældom, Tvist og Tvang« —

fører os tilbage til 1754. Hans Ophold i Byen synes ikke at have været synderlig gammelt, da han i nævnte Års Forår begyndte at undervise Småbørn.¹⁵⁾

Alt i Juni 1754 har Magistraten været sat i Bevægelse af et Par Skoleholdere, der fandt sig brøstholdne ved, at Stub underviste 16 Børn og denne Sag måtte bringes både for Biskop og Stiftamtmand. Hvorledes det var gaaet til, at Stub var bleven Børnelærer, erfares af eet Andragende fra Præsten *Peder Caspersen Møller* (*Müller*)¹⁶⁾ ved St. Cathrine Kirke i Ribe til Biskop

¹⁴⁾ A. D. Jørgensen III, 486.

¹⁵⁾ A. D. Jørgensen III, 487. Marius Kristensen i FRA. 1921, 481. Jfr. Fr. Barfod, XXXII f. Hans Brix: Danmarks Digtere 1925, 105. Jørgen Bukdahl: Aaret i Ribe 1928, 155.

¹⁶⁾ FRA 1927, 320 (Møller f. i Skelskør 1710; studerede ved Universitetet 1727—36).

Hans Adolf Brorson, dateret 15. Oktbr. 1754. Efter at have skildret Byens Almueskoler som »stinkende Slavehuller, hvor en gammel Haandværksmand, Matros eller anden saadan Karl præsiderer,« og hvor Børnene kun »lærer allehaande Ondskab i Fagter, Ord og Gjerninger«, fortæller han, hvorledes han selv i fem Fjerdingår havde sendt sine Børn til Klokker *Jeppe Brasens*¹⁷⁾ Kone, »der tog dem i Agt saa vel, at de om Aftenen blev baarne lige saa rene til mig, som om Morgenen fra mig, og saae dem forvarede fra al Uanstændighed.« Men da Lærerinden skulde i Barselseng, måtte Undervisningen ophøre. Imidlertid havde hans Kollega, Pastor *Grønlund*¹⁸⁾, ladet sine Børn gå hos en vis *Ancher*, men »hverken lærte hans Børn noget hos ham, ei heller profiterede deres Klæder meget af hans Tilsyn,« så han måtte atter tage dem hjem og »være baade Præst og Skolemester tillige.« I samme Forleghed var Kontrolør ved Toldboden, *Jacob Høfding*,¹⁹⁾ med hvem man i Forening gjorde et forgæves Forsøg med »en Karl, som hidtil havde informeret i Lejrskov Præstegaard.« Men — vedbliver Andragendet:

»Nu var her, nogen Tid tilforn, en Student, som Hr. Rektor *Lange*²⁰⁾ tilligemed mig havde kendt 20 Aar tilforn ved Akademiet, navnlig *Ambrosius Stub*, kommet til Byen. Samme Student at anmode om at informere Børn kom aldrig Hr. *Grønlund* eller mig i Tanke, men

¹⁷⁾ FRA. 1928, 77.

¹⁸⁾ 1747 Kapellan ved St. Cathrine. 1777 Præst i Darum, død 1784 (FRA. 1928, 98 f.).

¹⁹⁾ FRA. 1928, 108.

²⁰⁾ *Sinnel Lange* (f. 1714 d. 3. Feb. 1756) blev Falsters Efterfølger som Rektor 10. Nov. 1752 (FRA. 1929, 309. V. Bloch: Af Ribe Katedralskoles Historie gennem 700 Aar [1910], 74 f.).

H. Kontrollør Høfding finder derpaa, beder os, at vi skulde gøre Proposition²¹⁾ for Mrs. Stub derom; men vi turde ikke, thi vi vidste, at han duede til noget langt bedre og højere. Imidlertid kommer Hr. Rektor Lange og Kontrolløren ligeledes i Samtale om Børneinformation, og spørger Kontrolløren bemeldte Hr. Rektor, om Monsr. Stub ej kunde formaaes til at antage sig privat Information? Hr. Rektor L. svarer, han mener jo; han vil forhøre det hos ham, og siger ydermere af sig selv, at, ifald Monsr. Stub vilde, saa vilde han selv, hvad hans Søn var betræffende, træde i Selskab med os andre Tre. Hr. Rektor L. gør da Proposition for Monsr. S., om han kunde bekvemme sig til paa sin gamle Alder (Stub blev født 17. Maj 1705) at paatage sig en privat Kondition i at informere nogle faa skikkelige Folks Børn for Kammer, Lys, Ild, Kost, Løn etc. Da Monsr. S. fik at høre, at Folkene, der forlangte hans Tjeneste, var ej alene Hr. Rektor L. selv, men ogsaa Hr. Grønlund tilligemed Kontrolløren og mig, paatog han sig Konditionen.«

»Da dette ordedes, forlanger Raadmand *Clausen*²²⁾, Postmester *Wulffsberg*²³⁾, Apoteker *Carstensen*²⁴⁾ og Købmand *Hans Gerdes*²⁵⁾ for deres Skyld at træde ind i Societet med os. Vi samles da, og forener os med hinanden om at koste og lønne Monsr. S., samt udvæl-

²¹⁾ Forslag.

²²⁾ *Thomas Clausen*, 1760 Rådmand efter Hans Kragh. Var Oldermænd for Snedkerlauget, der 1757 var opsætsig mod ham (FRA. 1928, 86).

²³⁾ *Andreas Wulffsberg* døde 1772 (FRA. 1929, 355).

²⁴⁾ *Hieronymus Carstensen*, Apoteker 1746 til 1771 (FRA. 1928, 82 f.).

²⁵⁾ *Hans Berthelsen Gerdes*, tog Borgerskab 1746, gik Fallit 1769 (FRA. 1928, 97).

ger Hr. Grønlund som Formand for vor lille Societet, at Monsr. S. i Tilfælde, som mulig kunde forekomme imellem Nogen af os indbyrdes, kunde have Een alene at afgøre med.«

»Men nu kommer det derpaa an, hos hvem af os Monsr. S. skulde logere. Jeg, som har neppe det Rum, der behøves til mig selv og Familie, kunde ikke tage ham i mit Hus; Hr. Grønlund kunde af samme Aarsag ikke heller; og, kortelig at sige, alle havde lige gyldige Raisons. Vi forenedes da om, at Hr. Grønlund skulde ophøre et bekvemt Sted, hvor han kunde logere for det første indtil Vinteren; og lejer han da et Kammer til ham hos *Sadelmager Jens Hansen*²⁶⁾ her i St. Cathrine Menighed, hvor da samtlige Interessenter (og ingen Flere) sender ham deres Børn til Information, Alt efter Instrux, som han havde taget imod, da han antog Kon-
dition eller Tjeneste hos os.«

»Men neppe begynder han at antage sig vore Børn, førend *Jendre Skoleholder* i Vor Frue Menighed og den ældgamle *Morten Lauridsen*²⁷⁾, ligeledes Skoleholder sammesteds, og som selv beklager sin Udygtighed nu til at læse for Børn, for sin høje Alderdoms Skyld; de

²⁶⁾ I et Hus i Sønderportsgade (Nr. 189) blev der i 1901 indsat en Marmortavle med Indskriften. »Her laa Jens Sadelmagers Hus, hvor Digteren Ambrosius Stub boede som Skoleholder 1754.« (Trap 4, VIII, 385). — For en Række Ar siden læste jeg i Kolding Folkeblad om en Bondekone, der kom ind i dette Hus med et Sæt Seletøj til Reparation. Hun opfattede Marmortavlen som et Sadelmagers skilt! (Jfr. Fyns Venstreblad 6. Marts 1927).

²⁷⁾ Blev 1742 første Skoleholder efter at have adjungeret den gamle Skoleholder *Oluf Zachariassen Bochius*. Allerede så tidligt som i 1718 havde han undervist nogle Borgeres Børn (FRA 1929, 309 f.). Om Skoleforhold se *Victor Hermansen* i Ribe Bys Historie 1660—1730 (1929), 330 ff.

begge kommer frem med saa skændig og ugudelig en Klage, som tilforn aldrig er hørt, og det saavel over os Interessenter alle i Almindelighed, som over Mr. Brasen, for mine Børns Skyld, og over Monsr. Stub nu i Særdeleshed, hvor de, som ere Skoleholdere i en anden Menighed, og begge Hr. Grønlund og mig aldeles uvedkommende, klager os an for Byens Øvrighed, som dog aldeles Intet haver over gejstlige Folk at befale, begærer, at Magistraten vil forbyde Mr. S. at informere vore Børn, samt mulktene baade os og ham tilligemed Brasen, og det i Kraft af en Forordning af 1708, som dog just forbyder Haandværksmænd, Matroser og alle saadanne Folk at antages for Skoleholdere, da den dertil udtrykkelig denominerer Studenter.«

»Nu havde vel saadan skændig Klage ikke været værd engang at reflektere paa, dersom bemeldte Vor Frue Menigheds Skoleholdere havde ladet sig nøje med Mr. Brasens og Stubs sandfærdige og rigtige Erklæring, som de begge, dog hver for sig, gav paa deres grove Klage, efter Magistratens Rekvisition til dem begge. Men da Hr. Grønlunds Svar blev og derefter om Sagens Sammenhæng forlangt (og det ifølge den Erklæring, Mr. Stub havde givet), og bemeldte Skoleholdere ikke heller vare fornøjede med dette Svar ²⁶⁾ saa, da de yder-

²⁶⁾ Det hosliggende Brev fra Magistraten (P. N. Ussing, P. Fridsch, J. Rahr og T. N. Ussing [om disse Mænd se FRA. 1928, 94. 1929, 328, 348, 349] til Grønlund er af 14. Juni 1754. Heri omtales den af Stub afgivne Erklæring: »Og da Sr. Stub fornemmelig beraaber sig paa Deres Velærværdighed som den, der paa egne og øvrige Interessenters Vegne har betroet ham de sexten Børn, han har at informere, saa« osv. Dernæst tilføjes: »samt om De ikke vil bekvemme sig til, ifald De holder for, at Børnene ved de beskikkede Skoleholdere ej kan faa saadan Undervisning som hos Sr. S., da at give bemeldte

mere siden har ophidset Magistraten til at klage os an hos Hs. Højvelbaarenhed, Hr. Stiftsbefalingsmanden, som og skal have resolveret i Sagen, endskønt Resolutionen er os ubekendt; og de desuden endnu fremdeles bliver ved at ophidse Magistraten til at forurolige den af os til privat Information antagne Student med unyttige Bestikkelser, og tilligemed ham os selv; thi, hvad som sker ham i de Tilfælde, saalænge han staar i vor Tjeneste, ser Deres Højærværdighed selv mere at angaa os og sigte paa os end paa ham: altsaa, endskønt vi selv vel vide den ordentlige og lovlige Vej til at komme ud af alle saadanne Fortrædeligheder og Chikaner, som nu har varet længe nok, saa dog, efterdi Hovedmændene i Sagen er Gejstlige og Præster, saa baade for vore Embeders Skyld, og for disse brave Mænds Skyld, som vi bærer Respekt for, og som i Sagen kunde være interesserede, vilde vi nødig betræde den Vej, for at skaffe os selv Fred og Ro.«

Endelig slutter Pastor Møller Andragendet med at bede Biskoppen, at han »ikke vilde tillade, at rector scholæ her i Stiftsstaden og tvende Præster tillige med den af os antagne Student skulde trædes under Fødder af en Matros eller en anden saadan gemen Karl, der

to danske Skoleholdere, for den Afgang, de synes ved denne Information at lide, en vis billig Ducør aarlig af hvert Barn, saa længe og for saa mange af dem, som Sr. S. informerer i Dansk at læse, skrive og regne.« — Ikke uden Grund erklærede i den Anledning den fortørnede Møller i sit Andragende til Bispen at »vi som frie Folk ej vilde læse vore Børn fra dem med Penge; thi de maa mene, at hele Byens Børn uden Forskel er deres Vornede«; men hvad »Friheden« angaar, ser man af en Erklæring fra de øvrige »Interessenter«, at det udelukkende var deres Egenskaber »som kongelige Betjente«, paa hvilken de grundede den.

kan have tilvejebragt sig Navn af Skoleholder, men er og blive os aldeles uvedkommende«; eller også mage det så hos Stiftsbefalingsmanden, »at titbemeldte Skoleholdere enten maatte blive befalede herefter at holde inde med alle Streger og Chikaner, eller og de maatte befales lovlig at tiltale os for vore rette Dommere, da vi ikke vægre os ved at udstaa al den Straf, som en retsfærdig Dommer efter Loven kan tilkende os.«²⁹⁾

Hvad Udfaldet af Sagen blev, vides ikke, men det er jo helt rimeligt at antage, at Forældrene har haft Held af deres Andragende, som Pastor Møller skrev, og at Ambrosius Stub blev ved med uantastet at undervise de 16 Børn.

Der er god Grund til at tro, at den berømte Læge Ancher Anchersen med særlig Interesse har fulgt den Børneskole, Stub oprettede. Anchersens Ægteskab med *Ingeborg Christine Fridsch* (en Købmandsdatter fra Ribe) var barnløst, og han oprettede derfor et større Legat (2000 Rdlr.), som skulde bruges til at lønne en dygtig Skoleholder ved den danske Skole i Ribe. Det er maaske ikke helt utilladeligt at regne dette for et »Ambrosius Stubs Mindelegat«. Anchersen døde 1760. Hans Hustru 1790.³⁰⁾

To År efter sit Komme til Ribe ansøgte Stub i en almindelig Ansøgning ledsaget af et af hans nu mest citerede Digte Stiftamtmanden om Tilladelse til at tage imod alle de Børn, man vilde betro ham og som han selv alene kunde overkomme at undervise. Brevet er

²⁹⁾ Pastor Møllers Andragende er her meddelt efter Frederik Barfods Biografi af Stub i Samlede Digte ³ 1852, XXXIII—XXXVII.

³⁰⁾ Marius Kristensen i FRA. 1921, 461. 1928, 68.

skrevet med Stubs egen Hånd, tydelig, kraftig og smuk samt usædvanlig ziirlig³¹⁾ og det har følgende Ordlyd:

»Høy-Velbaarne

Hr. Cammerherre og Stifts Befalings Mand!

Naadigste Herre!

At danske Skole-Børn her i Riibe have længe manglet saadan Underviisning, som Mange ynskede, det vides, blandt Andet, af de til Magistraten længe siden indløbne Besværinger.

Hvorleedes der, paa denne Mangel, best kunde raades Bod, er jeg saa u-fornøden, som ringe, til at forestille, da Vedkommende dertil ufeylbar føye behørig Anstalt, saa snart de nu værende gamle Skoleholdere, enten formedelst alt for u-taalelig U-duelighed eller og ved Døden, ere afgangne —

Min Attraae er alleeneste at maae midlertid prøve, hvorviidt jeg kunde oprette Noget af det Forfaldne i dette betydelige Verk; Dog uden mindste Afgang for nogen af Skoleholderne, af hvos Leve-Brød jeg ikke forlanger nogen mindste Smuule.

Her bedes alleeneste og underdanigst, det maatte behage *Deres Høy Velbaarenhed* naadigst at see derhen, at mig kunde, for først paa et Aars Tid, tillades information for de Børn, der dog aldrig blive disse Skoleholdere betroede, dog derhos ey Fleere, end saa mange jeg eene kunde tilstrækkelig undervise og med hvilkes Forældre jeg kunde blive eenig om Belønningen efter Undervisningens Maade og Beskaffenhed —

Herved fandtes Leylighed til at erfare, hvorviidt Byens Almindelige Skole kunde, med Tiden, vorde mig betroet til Børnenes Nytte og Forældres Fornøjelse —

³¹⁾ Barfod, XXXVIII.

Udi Forventelse af naadigst Befordring til dette Øye-Merke giver jeg mig den Ære at forblive med største Respect og Soumission

Riibe den 5. Jun. 1756.

Deres Høy Velbaarenheds
Underdanigste
Client og tiener
Ambrosius Stub —

Digtet, der fulgte Ansøgningen, lyder således, forsynet som det var med Over- og Underskrift:

»Høy Velbaarne
Hr. Cammerherre og Stifts Befalings Mand!
Naadigste Herrel

De viiser, som man seer, Enhver et naadigt Øye:
De letter, naar *De* kan, Enhver sin tunge Møye.
Forund, o *Store Mand!* min Ringhed denne Fryd,
At Øret aabnes her for Vanhelds ynksom Lyd.

•

Min Barndom den gik bort i Skolegang, som krænker
Min Ungdom sad sig tret paa de Latinske Benker:
Jeg var Academist til første Mandoms Tid:
Minerva lod end og fornøyet med min Flid.

•

Min Skiebne spillede saa sneedig med min Lykke,
Fordi jeg fandt mig ey i Nogles Agt og Nykke:
For sildig blev jeg klog af Tidens Skue-Spil,
Hvor Verden føyer den, der gjør, hvad Verden vil.

•

Jeg overgav min Bog, min kiære, troe Veninde,
Jeg drømte, ved min Pen, jeg saae mit Brød i Blinde:
Ved et og andet Hoff fandt det, jeg skrev, Behag;
Men ach! mit Slæb blev svart, min Førlighed for svag.

•

Mit Helbred smeltede i tung Forretnings Heede:
 Jeg maatte sidst, i Frost, snart efter Livet leede:
 Jeg kom halv død derfra; jeg fik ret Liv igien;
 Dog blev jeg aldrig meer saa farlig Treldots Ven.

Nu veed jeg hvad det er til Lægerne at trænge,
 Da fiire Svagheds Aar har tæret mange Penge.
 Omsider slap mit Liv, som berget Vrag, i Haun,
 Og al min Rigdom blev et Skolemester=Naun.

Jeg var, som patient, en Tidlang her i Riibe:
 Her rimes alt for net, fordi jeg kom i Knibe.
 Jeg lærde da privat: min Sved blev toe Aar lang:
 Saa sleed mit Sind sig løst fra Trelldom, Tvist og Tvang.

Jeg kunde leve her ved offentlig at lære,
 Og leede Flittighed paa Vey til Held og Ære;
 Men Synd at ønske Deel i Andres Brød og Løn:
 Jeg ynsker bare Jal paa her ved fulgte Bøn.

Blev tit vel oplærd Glut sin Slegt en Ære=Stytte,
 Sit Kiøn, sin Stand til Ziir, sit Fædre=Land til Nytte;
 Saa hielp, *Retskafne Mand!* min Flid til Slid og Sold!
 Gud være Selv igien min *Hielpers Løn* og *Skiold!*

Riibe d. 5. Junii 1756 —

Deres Høy Velbaarenheds
 Underdanigste
 Client og tiener
 Ambrosius Stub — ³²⁾

Ambrosius Stubs Ansøgning og Digt er skrevet til
 Georg Frederik v. Holstein (f. 1717, † 1772), der var

³²⁾ Frederik Barfods Udgave, XXXVIII—XL.

Stiftamtmand i Ribe 1754—60, hvorfra han forflyttedes til Flensborg³³). Hvad der kom ud af Ansøgningen, er ikke bekendt; men det er vist, at Stub blev ved at holde Skole indtil sin Død.

Af det foran meddelte sees det, at Stub ikke tidligere har givet sig af med Børneundervisning som Levebrød. Man får tillige igennem de Stubske Papirer et ret levende Indtryk af, hvorledes Skoleforholdene var i Ribe i 1750'erne. Man erfarer tillige, at Stub var en Mand, der slet ikke var uden Anseelse; ja, de formående Ribe-Borgere, der ønskede ham som Lærer for deres Børn, turde ikke engang rigtig gå til ham om Sagen, da de vidste, *han duede til noget langt bedre og højere end at være Børnelærer* — men det blev dog som Skolemester han tjente sit Brød sine sidste fire Leveår.

Der forefindes nogle Efterretninger om Stubs Ophold i Ribe. Således meddelte Biskop *Nik. Fogtmann* (Biskop i Ribe 1831—33, i Alborg 1833 til sin Død 1851) følgende til Fr. Barfød:

»Jeg mindes tydelig, at min Fader³⁴), som i Aaret 1756 blev dimitteret fra Ribe Skole af Rektor *Jens Hansen*³⁵), som just i dette samme Aar blev Rektor i Ribe, har fortalt mig, at det hændte sig engang, da han, som saakaldt Dux for Mesterlektien, afleverede Klassens eller Lektians Stile til Rektor, at Digteren Stub var tilstede hos Rektor, og at denne Sidste bad Stub at læse min Faders latinske Stiel. Dette gjorde Stub og sagde derpaa: »Jal Stilen er god; men der er plus ultral« — Dette synes vel uvigtigt; men det turde dog vise,

³³) FRA. 1928, 107.

³⁴) *Hans Bartram Fogtmann*, død som Præst i S. og N. Bork samt Provst i N. Horne Herred (FRA. 1928, 92).

³⁵) FRA. 1928, 101.

at Stub nød en vis Anseelse i Ribe, og at han navnlig ansaaes for at være en god Student, hvilket dengang omtrent var det samme som en god Latiner. — Jeg erindrer nok, at min sal. Fader har fortalt meget mere om Stub, men alt det Øvrige er mig saa dunkelt og usikkert, at jeg ikke kan fortælle noget deraf.«³⁶⁾

Komponisten *F. Foersom* i Odense havde ifølge *Barfod* også hyppigt hørt sin gamle Fader omtale Stub »med stor Interesse som en ganske mærkværdig og ejendommelig Personlighed, der imidlertid ikke var saa tosset, som han løb aved om til, — der vakte en vis Opmærksomhed ved sin Selvstændighed og Uafhængighed af Sædvaner og Forestillinger, men indgød derhos Agtelse baade ved sin Charakter og sine Evner.«³⁷⁾ Det berømte Impromptu: »Vel født er vel en Trøst« osv. reciterede Stub ved et Aftenselskab i Ribe, hvor *F. Foersoms* Fader var til Stede; som 80årig dikterede han Versene til sin Søn. »Vel født« osv. er ikke et af Stubs originale Digte. Lignende Tanker findes f. Eks. i et tysk Vers nedskrevet 1633.³⁸⁾

Inden i et Brev til *Rasmus Nyerup* fra den første Udgiver af Stubs Digte *Pastor Thomas Severin Heiberg*, findes et Brudstykke af en Optegnelse, som hidrører fra en anden Mand, men som uden Tvivl også er fremkaldt ved Forespørgsel fra *Nyerup*. Denne Optegnelse handler om *Ambrosius Stub* og har bl. a. følgende oplysende Linjer om Ribetiden: »Efter Fortælling skal han have været yderst fattig og ernæret sig ved at læse for Børn, og har underviist nulevende Spandets Broder. Han omgikkes med de vittigste Mænd i Byen, med Scham-

³⁶⁾ *Barfod*, XLIII.

³⁷⁾ *Barfod*, XLIII f.

³⁸⁾ *Barfod*, Nr. 93, S. 193. A. D. *Jørgensen* III, 501 f.

fugl, Schumager og Steensen. Disse udgjorde som et sluttet Selskab og samledes jævnlig paa Apoteket for at drikke og tale med hinanden. De havde visse Vedtægter, naar de kom, drak eller gik, som i Vers vare forfattede af Stub og malede i Værelset. Dette har Steensen fortalt min Fader, som nu ei længer erindrer Versene.« [Resten af Optegnelsen er bortklippet].³⁹⁾

Om de i Brevet omtalte Personer kan oplyses følgende: »Nulevende Spandet« må være *Niels Spandet*, der døde 1820. Han var Kammerråd og Student fra 1761.⁴⁰⁾ Om hans Broder, som Stub havde undervist, kender jeg intet. — *Schamvogel* var Kirurg og havde en Tid været Feltlæge. Han var gift med Ingeborg Trandberg, en Præstedatter fra Mandø. Sønnen, *Andreas Schamvogel*, fik under sin Skolegang Understøttelse af Ribe Fattigvæsen og blev Præst i Visby.⁴¹⁾ — *Andreas Gottfred Schumacher* var Prokurator og døde 1762. Arvingerne fragik Arv og Gæld efter denne Stubs Omgangsven.⁴²⁾ — *Friderich Steensen* var Byfoged. Alerede som Student fik han i 1753 Bestalling som Byfoged og som Skriver i Riberhus Birk. Han blev imidlertid 1757 dømt fra Embedet, hvor han efterfulgtes af *N. C. Lund*.⁴³⁾ Han fik efter særlig Autorisation Tildelse til at ernære sig som Sagfører i Ribe, hvor han endnu i Begyndelse af 60'erne vides at have udført nogle Forretninger for sin Eftermand.⁴⁴⁾ — Apotekeren, som Stub og de nævnte Herrer samledes hos, var *Hiero-*

³⁹⁾ S. Birket Smith: Til Belysning af literære Personer og Forhold 1884, 339.

⁴⁰⁾ FRA. 1929, 337.

⁴¹⁾ FRA. 1929, 332.

⁴²⁾ FRA. 1929, 334.

⁴³⁾ FRA. 1929, 312.

⁴⁴⁾ FRA. 1929, 338.

nymus Carstensen, der fik Apoteker-Privilegium i Ribe 1746, da han blev Ostermanns Efterfølger. Året efter købte han dennes Gård på Storegade. Han ejede desuden en Have i Badstuegade. 1771 gik Carstensen falit og solgte Apoteket. Siden boede han på Lustrupholm. Han roses af Biskop Brorson.⁴⁵⁾ Første Gang var han gift med *Elisabeth Fog*, en Præstedatter fra Hvidding (død 1754). Til deres Bryllup blev digtet en Vise, hvoraf *C. Klitgaard* har udgivet et Brudstykke, forsynet med Kommentar i *Fra Ribe Amt VI* (1908), 165 ff. Anden Gang blev Apotekeren gift med *Else Cathrine Clausen*, Datter af Råmand *Thomas Clausen*.⁴⁶⁾

En Datter af Apoteker Carstensen blev gift med en Kaptajn *Mühlford*. Om denne Fru Mühlford gjorde Stub et meget groft Vers. Hun var ellers en uberygtet Kone, men var i høj Grad ugenert.⁴⁷⁾ Et andet Eksempel på, at Stub godt kunde være ligefrem i sine Udtryk, er i 1853 meddelt af den da gamle Købmand *R. Rahr* til Adjunkt *J. Kinch*. Rahr erindrede, at han i sin Barndom ofte hørte Stub omtale af Råmand *Knud Simonson* (f. c. 1735, d. 1810)⁴⁷⁾, der fortalte adskilligt om ham og kunde mange Digte af ham. Heraf erindrede Rahr i 1853 kun et Vers paa fire Linjer, hvormed Stub svarede en Dame, der spurgte ham om, hvorledes det var, han stod på sine Fødder. Verset lyder:

»Jeg staaer paa mine Fødder;
min R. . . . knækker Nødder.
Jeg beder dig saa gjerne
du pille vil de Kjerne.«⁴⁸⁾

⁴⁵⁾ FRA. 1928, 82 f.

⁴⁶⁾ J. Kinch, 3, 24.

⁴⁷⁾ FRA. 1929, 337.

⁴⁸⁾ Kinch, 3, 24.

I de År, Stub boede i Ribe, har han ikke været Fadder eller, såvidt J. Kinch har kunnet opdage, modtaget nogen Understøttelse af Fattigvæsenet. Hans Vært var Kæmner og Pengemester *Søren Nielsen Quong*, der døde 1759. Det ses af Skillingstaksten 1754 og 1758, at Quong havde Bopæl på den østlige Side af Hundegade mellem Badstuegade og Vægtergade, rimeligvis på Hjørnet af den sidste Gade.⁴⁹⁾ Stub har altså logeret hos Quong og holdt Skole i Sønderportsgade.

Hvormange af de os overleverede Stubske Digte, der er blevet til i Ribe-Tiden, kan ikke siges med nogen som helst Bestemthed. Der er naturligvis intet i Vejen for at antage med *Jørgen Bukdahl*⁵⁰⁾, at den største Del af hans religiøse Poesi er digtet i Ribe. Stub boede jo i By sammen med Hans Adolf Brorson. Der er dog ringe Sandsynlighed for, at Biskoppen og Skolemesteren kom sammen. Hvad der vides om Stubs Digtning 1754—58, skal her meddeles.

Da Odense Gymnasium skulde fejre Kong Frederik V's Fødselsdag den 31. Marts 1757; opfordrede man Stub til at skrive et Hyldestdigt (Nr. 61 i Barfods Ud-gave):

»Her glæde sig, hvad der kan glædes.«

Dette Digt er det sidste af Stub, for hvilket der kan gives en Tilblivelsestid, og det har desuden den Interesse, at man i Odense sendte Bud helt til Ribe efter det, hvilket viser, at man på Odense lærde Skole ikke havde glemmt Skræddersønnen fra *Gummerup*, der dimitteredes helt i 1725. Man vilde hellere hente Sangen langvejs fra end have den hos en af Byens eller Egnens Dusind-poeter.⁵¹⁾

⁴⁹⁾ FRA. 1929, 328, 339.

⁵⁰⁾ Aaret i Ribe 1928, 167.

⁵¹⁾ Barfod, 181.

Det er allerede nævnt, at de berømte Vers: »Vel født er vel en Trøst«, blev reciterede af Stub ved et Aftenselskab i Ribe, hvilket dog ikke behøver at være noget Bevis for, at han har udført Omdigtningen af det for Versene til Grund liggende tyske Digt til Dansk, medens han boede i Ribe. Nævnt er også et Par grove Vers af ham fra Ribetiden.

I de Grønlundske Papirer i Ribe Skolebibliotek fandt den for sit Arbejde med Ribe Bys Historie så ansete Forsker, *J. Kinch*, ved sine Eftersøgninger c. 1853 ingen Digte, som han turde tillægge Stub. »Det skulde da være følgende nette Linier, som det forekommer mig, at jeg har hørt før, uden at jeg ved, hvorfra jeg kender dem:

»Kun ædle Sjæle nyde kan
den sande Lykke her i Live.
Gid du som Kone, han som Mand
lyksalig stedse blive.«

De er indskrevne med en ganske anden Skrift bag efter nogle Ungdomsforsøg af Grønlund selv.«⁸²⁾

I sin Afhandling om Stub⁸²⁾ meddeler Kinch syv nye Digte af ham og giver nye Læsemåder og Oplysninger til tolv tidligere bekendte Digte. Kinch fortæller selv herom: »Iblandt de Haandskrifter, som opbevares i Kathedralskolens Bibliotek, har jeg truffet paa et Hefte, der bestaar af to Ark i Folio, og som begynder med denne Overskrift: Efterfølgende Vers ere alle forfattede af *Ambrosius Stub*. Derefter følger paa 3 Blade 13 Digte, hvoraf de 3 ikke findes i nogen Udgave af denne Forfatters Digte, men upaatvivlelig virkelig ere af ham. Derpaa er der bemærket: her endes Stubs Vers — og det sidste Blad optages af et satirisk tydsk Digt

⁸²⁾ *J. Kinch i Ribe Skoles Program 1854, 4 f.*

af Doct. Joachim Lange mod Filosoffen Wolff, et Svar derpaa af Provst Reinbeck i Berlin og endelig fire danske Smaadigte af Rektor Bredal. Disse Digte give saaledes neppe nogen nærmere Oplysning om Haandskriftets Ælde. Skriften synes at kunne være samtidig med Stub; i ethvert Tilfælde er den ikke meget yngre. Den ligner en Fruentimmer-Haand; Interpunktionen er temmelig ringe.«

Følgende Digte findes ikke i Barfods Udgave af Stubs »Samlede Digte«⁵³ (1852); de er først fremdragne af Kinch 1854.

»Da mangel har forvoldt, Clienten ey betaler.«

»I Dyder bandt min Sjæl.«⁵⁴)

»Skal Skaalen tømmes ret for Danmarks ægte Sønner« — et Digt til Obr. Leut. Leth.⁵⁴)

»Er Daasen ikke rar og Net« — »Paaskrift paa en Slet Daase, hvori var godt Tobak.«

»Mand, Mand, Mand / tag Kone med Forstand.«

»Jeg er et Hoved uden Krop.«

»Her sover da dit Støv udi sin Jorde-Blee« — er Stubs Vers over *Jens Andersen Mahler*, Borger i Ribe, der døde 28. Jan. 1755. Oprettede 1749 et Testamente, hvori han skænkede hver af Byens Kirker 1000 Rd. — til fattige Senge-liggende, som enten intet eller lidet nyde af Byens almindelige Fattigkasse, 500 Rd. — til Byens Skoleholdere samt til Bøger med videre for de fattigste Børn 500 Rd. — til den latinske Skole 500 Rd. — til Enker af gejstlige Betjenter og Købmands-Stand,

⁵³) Om denne galante Drikkeskål se A. D. Jørgensen III, 500 f.

⁵⁴) Må være Major Leth ved Husarerne i Ribe (FRA. 1929, 310)

der føre et kristeligt Levned, 500 Rd., hvis Renter uddeles ved Lodtrækning. Desuden skulde hans Klæder og Linned uddeles til skikkelige unge Personer. Stubs Vers er indført i en Protokol i Cathrine Kirkes Arkiv, der har tilhørt en Jurist, som 1759 deri har indført en Del kongelige Reskripter.⁵⁶⁾

De øvrige Digte, som Kinch anfører, findes også i Barfods Udgave af Stubs Digte, nemlig Numrene 27, 32, 33, 35, 58, 62, 69, 70, 71, 74, 76, 88. Til Nr. 32: »O, min Sjæl du gaar og vanker« oplyser Kinch, at det er fundet på et løst Blad mellem Ribe lærde Skoles Håndskrifter i en Afskrift, som er taget meget smuk og omhyggelig; muligvis er det Pastor Grønlunds Afskrift, da Skriften i det mindste ligner hans. Digtet hører til Stubs mest kendte og smukkeste.

•

Trods det, at Ambrosius Stub havde Undervisningsfrihed i Ribe og omgikkes Byens vittigste og vel også bedste Mænd, — han har sikkert været i Besiddelse af charmerende Evner og har ved sine Improvisationer kunnet gøre en Aften særlig festlig — har han dog haft det fattigt. En Årsag hertil har været, at han ikke har holdt stærkt på Pengene, ligesom Sygdom har stækket hans Kraft. Som Patient kom han til Ribe, og den Sygdom, der medførte hans Død, har været langvarig og dens Udfald kunde forudses længe i Forvejen, hvilket bl. a. fremgår af et Par Regninger (se ndf.) og af, at Andreas Gotfred Schumacher på Skiftet efter Stubs Død anmeldte, at han allerede »under Dato 18. Juli havde erholdt Brev fra Stubs Søn i Odense, hvori Sch. var bleven anmodet om at besørge hans salig Faders Begravelse«; thi når man mindes den Tids Postgang,

⁵⁶⁾ Kinch i Ribe Skoles Program 1854. FRA. 1929, 315.

er det klart, at dette Brev må være skrevet, inden Stub var hensovet.⁶⁶⁾

Hans Død indtraf den 15. Juli 1758, kl. 6 om Morgenen. Ambrosius Stub, der i en af sine Salmer kalder sig »fremmed allesteds«, havde nu endelig fået udstridt og nedlagt sin Vandrestav. Pastor Grønlund bemærker herom i sin Dagbog, at »Monsr. Ambrosius Stub, studiosus, døde »i den yderste Armod«. Han blev begravet den 18. Juli på St. Cathrine Kirkegård i Ribe. Ingen véd nu, hvor hans Grav har været. Skoleprotokollen oplyser os om, at

»fire Skilling blev betalte til Skolen som Liigpenge for ham.«

Skiftebrevet viser, hvorledes Stubs økonomiske Kår var. Her skal meddeles Frederik Barfods Uddrag af dette Brev.

På Stiftprovstens Vegne forseglede og antegnede Grønlund »hans ringe Efterladenskab« i Overværelse af hans Vært, »Sr Søren Nielsen Quong og Sr Nikolaj Bech,«⁶⁷⁾ — og der fandtes da:

Af Klæder: En grøn »Everlestig« gl. Kjortel, en rød Vest uden Ærmer, en blå og hvidstribet Nattrøje, en dito kort Slobrok med Sølvhager udi, et Par sorte »Everlestig« Buxer, et Par Sko, et Par Metal-Skospænder, to Hørlærreds Skjorter, tre Halskraver, to Par »Mansqvæter«, ti smalle Bind, tre Lommetørklæder, et Par sorte Strømper, en gl. Hat, en gl. Nathue, et Par Tøfler og et Læderbelte; — af Indbo osv.: et Staalsignet, et Messing dito, to Penneknive, et Timeglas⁶⁸⁾, en Rejsekuffert overtrukken med Sælskind, en Messingstage med

⁶⁶⁾ Barfod, XLIX.

⁶⁷⁾ Nikolaj Bech var Søn af Quong (FRA. 1928, 74).

⁶⁸⁾ Kinchs Rettelse; Barfod har Øjenglas, hvilket er forkert læst.

Stållysesax, et Par små blåtrykte Gardiner; en liden Kobberthekedel, et blåmalet Egeskab, en hvid Kæp, en sort Silkepung, en Messingdåse (itu), et Fyrstål, to malede Billeder uden Rammer, en Stenkrukke, en Blyantspen, en Papirdåse, nogle nye Klude, en Regnetavle og en Bænk; — af *Bøger* osv.: Cladenii inventarium Templorum, Ciceronis epistolæ, Anchersens Gram. Latina, Mercure Galante Juillet 1684, et dansk Nyt Testament (bagi nogle skrevne Vers over Katekismus), Le Cid Tragedie, G. Marcelli Conspectus Chronologiæ, en Exceptbog, Ulmer Gebiet illuminirt, Kort Underretning at tage sig vare for Forførelse til det Onde, Saliggørelsens Orden, Ny Psalme og Bønnebog for Børn, Lærdom om den hellige Nadvere, Donatus, fire Stykker Vers. — *Men*: Skabet og Kufferten tilhørte Klokker Brasens Moder; »den Regnetavle og den Bænk, som fandtes registreret, tilhørte Disciplene, som havde gaaet i Skolen, saavel som en Donatus.« — »Videre var ikke dennesinde at antegne eller forrette, og blev det Registrerede overleveret Sr Søren Nielsen, som satte det ind i det af Mr. Stub lejede Kammer, hvor det blev under Laas og Lukkelse.

»Og eragtede Retten ej at besvære Boet med nogen Registreringsvurdering, for at spare Omkostningerne til Vurderingsmændene, saasom samme beqvemmelig ved Auktionen kan skee.«

»Anno 1758 d. 4. Septbr. blev over afg. Stubs Efterladenskab holdt offentlig Auktion, som efter Auktionsprotokollens Udvisning (og Mr. Hammers Auktionsregning) beløb sig til Summa 13 Rdl. 4 Mk. 8 Sk.« — »Der næst (d. 27. Novbr.) lod Sr. Conrad Wedel levere for et Barns Information 1 Mk. 8 Sk.«

»Anføres under eet Boets Indtægt 14 Rdl.

»Hernæst anføres Boets Udgift og Besværinger, som er:

1. Til den Afdødes Ligkiste	3 Rdl.	
2. Til Jord og Ligklæder ⁵⁹⁾	1 Rdl.	16 Sk.
3. Proklama i Aviserne over Dødsfaldet	1 Rdl.	
4. Anvendte Postpenge		52 Sk.
5. Til Stadstambour for Trommeslag til Auktionen		16 Sk.
6. Auktionssalarium samt for at for- fatte Catalogos	1 Rdl.	
7. Indkasseringspenge		48 Sk.
8. Skiftesalarium		64 Sk.
9. Stemplet Papir til Skiftebrevet		48 Sk.
10. Skriversalarium for 6 Ark à 3 Mk.	3 Rdl.	
		<hr/>
		11 Rdl. 52 Sk.
		<hr/>
Bliver igen i Beholdning	2 Rdl.	44 Sk.

Derimod lod *Jochum Schultz* ⁶⁰⁾ indleverer en Regning: »1) for hans ugentlige Kost siden 3 Uger efter sidste Mikkelsdag og indtil Dato, der ialt er 38 Uger à 18 Sk., der gør ialt 7 Rdl. 12 Sk.; — 2) for 16 Alen Hørslærred til Skjorter foruden en Del Lys ialt 2 Rdl. 5 Mk.; tilsammen 9 Rdl. 5 Mk. 12 Sk.«; — herpå betalt 2 Rdl. 4 Mk.; til Rest 7 Rdl. 1 Mk. 12 Sk.

Jens Jensen Korporal: »For Mr. Stub haver jeg vasket Tid og anden og tillige syet for ham; som ialt beløber sig til 4 Mk.«

Else Marie Niels Nyemans: »Opvartet ham fra St. Hansdag 1757 til undertegnede Dato [d: 13. Juli 1758], hvorfor jeg ej kan have mindre end 2 Rdl. 3 Mk.; — d. 8. Juli laant ham 1 Mk. 8 Sk.; — er: 2 Rdl. 4 Mk. 8 Sk.«

⁵⁹⁾ »De, som bare ham til Jorden, saavel som Jords Paa-kastelse havde han havt gratis.«

⁶⁰⁾ Tog Borgerskab som Urmager i Ribe 1762 (RFA. 1929, 333 f.).

Parykmager *Rosenbohm*⁶¹⁾: »Mr. Stub seine Peruken Accomodiret von 1756 d. 29. Sept. bis 1758, d. 29. Sept. jährlich 1 Rdl., ist also 2 Rd.; hierauf habe ich bekommen 2 Mk L.; behalte ich zu gut 4 Mk. L.« (= 1 Rdl. 2 Mk.).

Konrektor *Montagne*⁶²⁾: »Den salig afdøde Ambrosius Stub har Tid efter anden laant af mig i rede Penge Følgende: 1757 d. 1. Sept. 1 Mk.; d. 4. Okt. 1 Mk. 8 Sk.; d. 8. Novb. 8 Sk.; den 3. Decb. 6 Sk.; d. 24. Deob. 1 Mk. = 4 Mk. 6 Sk.; 1758 d. 21. Jan. 1 Mk.; d. 22. Febr. 4 Sk.; d. 1. Apr. 8 Sk.; d. 13. Maj 1 Mk. 4 Sk.; d. 30. Juni 4 Mk. = 1 Rdl. 1 Mk.«; — tilsammen 1 Rdl. 5 Mk. 6 Sk.

Apoteker *Carstensen*: »For bekomne Medikamenter udi Stubs Svaghed ialt 13 Rdl.«

Mr. Bech anmeldte, »at hans Fader [o: S. N. Quong] havde tilgode paa Huslejen 4 Rdl.«

»Velædle og velbyrdige Hr. *Bondo Simonsen*, kgl. Majts. Landsdommer udi Fyen og Langeland, Herre til Elved,« havde indsendt en Fordring paa 12 Rdl., grundet paa følgende »Missive«: »Som ieg Dags Dato er bleven Deres Velbyrdighed skyldig rede Penge 12 Rdl., saa skal samme Tolv Rigsdalere førstkommende 11. Martii blive høystærede Hr. Landsdommer rigtig og prompte betalte af mig, der med særdeles Consideration forbliver Deres Velbyrdigheds ydmygste tjæner A. Stub. Odense d. 12. Sept. 1751.«

De anmeldte Fordringer beløb sig altså tilsammen

⁶¹⁾ Henrik Peter Rosenbohm f. i Lübeck tog 1752 Borger­skab som Parykmager i Ribe (FRA. 1929, 330).

⁶²⁾ Thomas Montagne. Magister. Der var en Del Klager over ham, bl. a. fra Rektor J. Hansen. Han var en Del interesseret i juridiske Spørgsmål. 1761 blev han Byfoged i Ringkøbing og Herredsfoged i Bølling H. samt Rådmand. Gift 1753. Død 1790 (FRA. 1929, 317).

til 42 Rdl. 5 Mk. 10 Sk., og Beholdningen var kun 2 Rdl. 2 Mk. 12 Sk., hvilke udlagdes til Quong som Afdrag i Huslejen, hvorpå Skiftebrevet i al Korthed tilføjer: »altsaa bliver intet at udlægge til de øvrige Kreditorer.« —

Den 1ste og 3die af de ovenanførte Regninger er begge daterede d. 13. Juli, den 1ste med Tilføjning: »hvilken Regning jeg haaber, han endnu selv i levende Live tilstaaer«; dengang har man altså kunnet forudse hans Sygdoms Udfald. Det synes endog, at der allerede den 1. Juli må have været Grund til Frygt; thi den Dag er den 2den Regning dateret, skønt E. M. Nyemans endnu d. 8. Juli lånte den syge Penge, hvilke hun lige så lidt fik tilbagebtalt, som Konrektoren fik sit større Lån af 30. Juni.

Da Stub ingen Pårørende havde i Ribe, påtog Schumacher sig at opfylde Sønnen Christian Stubs Bøn om at besørge Faderens Begravelse på de fraværende Børns Vegne, »dog med denne velovlige Skifterets Tilladelse at observere deres Partes.«

Da Stubs to Børn, *Christian* og *Christine Stub*, hverken kunde »gjælde eller arve«, frasagde de sig som eneste Arvinger ganske og aldeles Arv og Gæld efter deres Fader. Og da hverken Stubs Søster, *Karen Skytte*, gift med Præsten *Lars Skytte* i Veringe på Fyn, eller Kammerherre *Niels Juel* på Tåsinge, hvor Stub i sin Tid havde været Skriver, trådte hjælpende til, fik Kreditorerne ikke godtgjort deres Tilgodehavende.⁶⁸⁾

Selvom Ambrosius Stub døde i yderste Armod, er der dog ingen Grund til at tro, at han i Ribe såvelsom tidligere på Fyn har følt sig meget trykket af de fattige Kår. Fra sin tidligste Ungdom har han sikkert fundet hengivne Venner, og i sin Velmagts Dage omgikkes

⁶⁸⁾ Fr. Barfod, XLIV—LI.

han de højeste Rangspersoner i visse Måder som Lige-
mand.⁶⁴⁾ I Ribe, hvor han underviste bedre Folks Børn
og var velset i gode Borgeres Huse, har han vel haft
et efter sine Fordringer pænt Udkomme, der naturligvis
ikke har kunnet slå til, da den sidste langvarige Syg-
dom ramte ham; derfor efterlod han sig Gæld. Hans
Kår har nok ikke været saa usle, som nogle har villet
mene.

Kommer hertil, at han foruden Digtekunstens Gave
og en ikke ringe Selvhævdelse besad et venligt og fri-
modigt Sind, der overalt sporede Forsynets Velgernin-
ger, vil man forstå, at det har været oprigtigt ment,
hvad han engang digtede om det nøjsomme Sinds Lykke:

»O Nøjsomhed, min Ære,
Hvis Magt er din vel liig!
Ved dig kan Ringhed være
Ret agtet, glad og riig;
Forbliv min Vandrestav,
Skriv siden paa min Grav:

Her hviler en lyksalig, trods Lykkens Laan og Krav!«

•

I ovenstående Afhandling er for første Gang givet
en Fremstilling af Ambrosius Stubs sidste fire Leveår på
Grundlag af antagelig alt foreliggende Materiale om
Emnet. Herved er det lykkedes at fremkomme med en
Del nye Enkeltheder, der formodentlig vil komme en
fremtidig fuldstændig Stub-Biografi til Gode. Om Stubs
Slægt, hans Ophold forskellige Steder på Fyn og på
Tåsing og om hans Digterværk i det hele taget, fore-

⁶⁴⁾ A. D. Jørgensen III, 510.

findes der talrige spredt tilgængelige Bidrag. Det grundlæggende Arbejde om vor Digter er *Frederik Barfods Biografi og Udgave af Stubs »Samlede Digte«* 1848 (3. Udg. 1852, 5. Udg. 1879), suppleret af *J. Kinch* i Ribe Skoles Program 1854. Af senere Arbejder om Stub kan nævnes *Rudolf Bay's* populære, inciterende Foredrag om Stub i »Fremtiden«s Nytaarsgave 1887, *A. D. Jørgensens* på så mange nye Synspunkter rige Afhandling om Stub, udgivet sidst i »Historiske Afhandlinger« III (1898). Af de senere Åringers Bidrag til Stublitteraturen er den Undersøgelse, som *Th. A. Müller* (i Festskriftet til Kr. Erslev 1927) har offentliggjort, så langt den betydeligste. *Hans Brix'* (i »Danmarks Digtere« 1925) og *Jørgen Bukdahls* (i »Aaret i Ribe« 1928) Afhandlinger om Stub indeholder en Række Fejl. Om Stubs Slægt især har *M. J. Lomholt* (i Hist. Arb. f. Odense og Assens Amt 1926) på Grundlag af andres Arbejder (*John. M. Møller*, *S. Jørgensen*, *Kistrup*, *G. Wad* m. fl.) samlet en Række Detailler.

Bedst kendt af den store Almenhed er Ambrosius Stub som Hovedpersonen i *Chr. K. F. Molbechs* skønne Skuespil »Ambrosius« (1877). Som et Kuriosum skal nævnes, at *Olga Eggers* om Stub har skrevet en forfærdelig Roman: »Ambrosius« på hele tre Bind; disse tre Bøger er sidst udkomne på »Nationalforlaget«, København 1928.

Foruden *Fr. Barfods* Udgave er der i 1912 ved *H. Trier* hos Gyldendal udsendt et lille Udvalg (med Indledning og Noter) af Stubs Digte, — men den endelige fuldstændige Udgave af hans Vers fattes endnu. *Barfods* Udgave er ikke længer tidssvarende.

Det er da at ønske, om et af vore litterære Selskaber vilde lade en Litteraturhistoriker få Lejlighed til at udgive en videnskabelig kommenteret Udgave af alle

de Digte, der med Sikkerhed kan henregnes som skabte eller oversatte af Stub. Digteren af »Den kedsom Vinter gik sin Gang« og »Du dejlig Rosenknop« kunde nok fortjene et sådant Æresminde.

9. April 1930.

August F. Schmidt.

Fortegnelse over Artikler af lokalhistorisk-topogra-
fisk Art i lokale Blade i Ribe Amt.

Ved Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg.

III.

Esbjerg Avis 1890—1918. (Det udkomne).

- Jurisdiktionsforandringer i Ribe Amt.* 9. og 20. Febr. 1892.
Fiskeriet i Sneum Aa. Ved J. Chr. Sørensen efter Lærer M. K. Sørensens indsamlede Materiale. 3.—6., 24.—30. Oktbr., 1.—4., 7—11. og 15. Novbr. 1893.
- Fra gamle Dage.* Et Foredrag holdt i Malt Forsamlingshus 31. Marts 1892 (Om Malt Sogn). Af Sognepræst J. Nissen. 20., 22., 23. og 25.—31. Jan. 1900.
- Fra gamle Dage.* I. Udskiftningen i Darum beskrevet af en gammel Præst, II. Hoverireglement (For Bønden Thomas Jensen i Darum). Ved J. P. Nielsen. 23. og 26. Febr. 1900.
- Om Degne* (I Brørup Egnen). Foredrag af Provst Nissen, holdt i Ribe. 27. Febr. og 13. Marts 1902.
- Fortidsindustri* (Salt- og Kartoffelmelsindustri). Foredrag af Overlærer Olsen ved Hist. Samf.s Møde i Varde. 23. April 1903.
- 2 Foredrag ved Hist. Samf.s Møde i Varde. Overlærer Olsen, Hvorledes Kathrine Jacobsdatter i Varde blev anklaget for Trolddom, men frifandt af Viborg Landsting. Pastor Nielsen, Kvong, Biskop Jersin, 14. April 1905.
- Fra Fortid og Nutid* (Fra Gjesing Sogn). Af Gaardejer Karl Hansen. 13. Decbr. 1905.
- Skads Herreds gamle Tingsted.* Foredrag af Bankdirektør Jesper Madsen ved Hist. Samf.s Møde. 9. April 1906.

- Erindringer fra Jerne og Esbjerg fra 1865—1901.* Af pens. Lærer C. A. Pedersen, Jerne. 7., 8., 10., 14. og 24. December 1906, 11. Jan., 15., 16., 19., 20., 22., og 28. Febr., 1. og 2. Marts og 1. Maj 1907.
- Vestjydsk Skolevæsen.* Foredrag af Pastor Nielsen, Kvong ved Hist. Samf.s Møde i Esbjerg, 20. Septbr. 1907.
- Stednavnenes Betydning i Gjørding Herred.* Foredrag af Provst Nissen ved Hist. Samf.s Møde i Gjørding. 4. Decbr. 1908.
- Kirkelige Minder i Ribe Amt* af Pastor Jørgensen. Et Foredrag ved samme Lejlighed. 4. Decbr. 1908.
- Fra Esbjergs første Dage.* Da Landinspektør Wilkens lavede Gadeplan. 17. og 19. April 1909.
- Esbjerg 1909. Byens Næringsliv.* Af Inter arma. 10. Jan. og ff. 1910.
- Fra Fuglelivet ved Esbjerg og Omegn.* Af Dr. H. F. Manicus. 9. Juni og 26. Oktbr. 1910.
- Skads Herred og Oldtiden.* Foredrag af Marius Kristensen ved Hist. Samf.s Møde i Skads. 17. Juni 1910.
- De tøjrede Græstørv.* En Historie fra Esbjergs første Dage. 26. Juni 1910.
- Hvad der skyldes op af Havet paa Jyllands Vestkyst.* Af Dr. phil. A. C. Johansen. 7., 11. og 12. Aug. 1911.
- Træk fra Malt Herred.* Dr. phil. Moltesens Foredrag ved Hist. Samf.s Møde paa Ladelund. 16. Marts 1912.
- Esbjerg første Kirke.* En Mindedag. 17. Decbr. 1912.
- Da Østerrigerne 1864 laa i Kvarter i Guldager So. og paa Esbjergs-Gaardene.* Af K. Kristensen Dam, Sædding. 30. Maj 1914.
- Grindsted i gamle Dage.* 23. Juni 1914.
- Et Blad af Esbjergs Historie.* Af Skoledirektør Rübner Pedersen. 29. Juni 1914.
- Fuglelivet ved Vyl Fyrskib.* Af Dr. H. F. Manicus. 8. Febr. 1915.
- Nørreskoven eller Esbjerg-Gjesing Plantage.* Af G. 4. Marts 1915.
- Erindringer fra Esbjergs Barndomstid og Udvikling i Aarene 1868—1901.* Af pens. Lærer C. A. Pedersen. 11. og 26. Marts, 29. April, 12., 19., 25. og 31. Maj, 4. og 17. Juni, 7. Juli 1915.
- Pæstens Kaar under Svensketiden 1659.* Af Michael Mikkelsen, Præst i Redsted. 1. Septbr. 1915.

- Darum Skole i 1796.* Af Lærer Nielsen, Darum. 5. Okt. 1915.
Esbjerg og Omegns Landboforenings Jubilæum. 23. Feb. 1916.
Fuglefald ved Fyrene ved Esbjerg. Af Dr. H. T. Manicus.
 24. Feb. 1916.
Fra ældre Tid. Pastor F. Vaupell, Lunde—Outrup. 14. og
 20. Dec. 1917.
Ribe. Beskrevet i et 200 Aar gammel hidtil utrykt Digt. Af
 Quidam. 18. Dec. 1917.
Grindsted Kirke. 8. Feb. 1918.

IV.

- Esbjerg Folkeblad 1889—1900.** (Det udkomne).
Gamle Minder fra vor Vesteregn. 29. April, 14. og 24. Maj
 1890.
Bække Runesten. 1. Nov. 1891.
Fra Nymindegab. 9. og 10. Marts 1892.
Lidt Folkepoesi. Af Lærer M. K. Sørensen, Allerup. 25. Jan.
 1893.
Vorbasse. Uddrag af en Beretning Pastor From i 1830erne
 indsendte til Nationalmuseet. 21. Juli 1894.
En Stadsmusikant (i Ribe 1800). 29. Sep. 1899.
Fanø Nordsøbad. 17. og 19. April 1896.
Fra Krigen 1864. Fanøs Forsvar. Af S. Schaltz, Thisted. 17.
 og 18. Juli 1896.
Fra Skibsbyggeriets Tid paa Fanø. 29. Aug. 1896.
Folkelivet paa Fanø. Af P. Kl. Pedersen. 11. Sep. 1896.
Varmdrup Kirkeklokke. 14. Nov. 1896.
Lidt om Fanø i gamle Dage. (Fiskeriet). 8., 13. og 29. Nov.
 1898.
Da Esbjerg blev Købstad. 3. Jan. 1899.
Fanø i gamle Dage. Af P. N. P. 13. Jan. 1899.
Fanø i gamle Dage. Af P. Kl. Pedersen. 1. Marts, 19. April,
 3. og 18. Maj, 17. og 22. Juni, 23. Juli, 13. Aug., 9. Sep.,
 5., 10., 12. og 18. Okt., 7. og 25. Nov., 9., 18. og
 23. Dec. 1899.
Mandø. Af samme. 30. Aug., 7. og 15. Sep., 6. Okt. 1899.
-

Smaating.

Ribe.

I 1697 indkom til Danske Cancelli et Andragende saalydende:

Magistraten i Ribe andrager allerunderdanigst, at Borgerskabet besværer sig meget over de 2 Markeder, Hr. Brigadier Gersdorff har erhholdet Tilladelse til udi Vilslev By aarlig at maa holdes, som ligger ikkun en liden Mils Vej fra Byen, hvorved lettelig af de købende kan begaaes Toldsvig, saasom Vilslev By ligger yderst paa Grænserne af Nørre Jylland og er indesandet ved Vilslev Aa, (hvorover man baade kan ride og køre) som adskiller Nørre Jylland og Friheden, dernæst vil fornævnte Markeders Holdelse i Vilslev forvolde, at samme Landsby tiltager sig mere og anden borgerlig Næring, især med Drikkevarer af Øl og Brændevin, da dog Forordningerne og de Købstæderne meddelte Friheder forbyder nogen Kro eller Udtapning paa 2 Mile nær Købstæderne at maa holdes, foruden at det vil være Ribers Borgerskab og i særdeles dem, som nærer sig af Bryggeri og Brændevin til stor Skade.

Magistraten beder da paa Borgerskabets Vegne, om at samme Markeder maa henvendes til Ribe By og at de maa holdes Norden for Ribe d. 1. Marts og d. 10. August, saasom Toldbetjentene bedre der kunde hindre og forekomme Toldsvig end mellem Vilslev og Friheden.

Andragendet sendtes Stiftamtmanden til Erklæring og efter at den var indkommen 8. Aug. 1697, blev en Copi af den sendt til Justitsraad Worm med Begæring om, at han tillige med den øvrige Magistrat vilde betænke, hvad de derimod kunde have at foregive.

8. September 1697 indkom Magistratens Erklæring, hvorefter resolveredes, at Stiftamtmanden skulde af-
fordre den Brigadier Frederich Gersdorff d. 9. Marts sidstafvigte forundte Bevilling paa 2de Markeder aarligen 1. Marts og 1. September i Vilslev By at holdes, og den med forderligste her i Cancelliet indskikke, saasom samme Markeder befindes ej allene at være Ribe By og Borgergerskab paa deres Næring hel præjudicerlig, men endog Hans Majestæts Interesse skadelig, fordi de holdes saa nær paa Grænserne, hvor det er at befrygte, at største Underslæb skal ske, saa og i Henseende, at slig kgl. Bevilling Gersdorff ikkun er forundt indtil videre allernaadigst Anordning.

— Gersdorff søgte iøvrigt senere at faa sin tabte Bevilling tilbage, men uden Held.

(Danske Cancellis Protocol, Møde 22. Juli 1697, No. 42).

Bagerne i Ribe andrager i 1698, hvorledes de udi deres Næring lider stor Afgang, idet at udi Markeds Tider fremmede Bagere ankommer og maaske sælger deres Brød lettere Køb end de, formedelst Hveden er lettere, hvor de er bosiddende, end hos dem, saasom de formedelst Byens Situation ei kan nyde det, men maa søge Hveden hos de andre, anholder derfor om et allernaadigst Forbud, at ingen uden Byens Bagere maa indfinde sig paa Markeds Dagen og saasom de, tillsammans 4, obligerer sig til for den af Magistraten satte Pris ei alleneste at ville bespise Byen, men endog

Landet der omkring med fornøden Hvedebrød, suppli-
cerer de allerunderdanigst, at ingen Bager maa sig her-
efter i Byen nedsætte dem til Ruin.

Herpaa fik de Afslag, og det gik dem ikke bedre i
1701, hvor de atter androg om, at intet fremmed Brød
maatte indføres paa de aarlige Markeder, dem til Pre-
judice, thi efter indhentet Erklæring af Stiftamtmanden
resolveredes, at det skulde forblive ved de ordinære
Markeders Frihed.

(Danske Canc. Prot., Møde 30. Oktober 1698, Sup-
pliquer 1701 III Nr. 94.)

I 1701 supplicerede Skomagerne i Ribe, at de maatte
nyde og bruge de gamle Artikler og Privilegier, som
er brugelige i Holsten, men der resolveredes, at det
skulde forblive ved de havende Artikler.

(Suppliquer 1701 III Nr. 96.)

I 1699 indkom til Danske Cancelli fra Stiftamtman-
den i Ribe Grev Schack et Andragende, hvori han an-
fører, at da der ikke i Ribe Stift er nogen Bøddelpenge
udgivet, endog Skarpretteren af Ribe nok derom skal
have gjort Anfordring, uden alene af Koldinghus Amt,
hvor der gives aarlig til Skarpretteren af Colding af
hver Gaard 8 Skilling danske, har han paa Hans Maje-
stæts allernaadigste Behag og paa det, Skarpretterne
i Ribe skal sig holde den udgangne Taxt af 12. Marts
1698, efter hvilken skal betales for Misdædere at rette,
efterrettelig, gjort saadan Anordning, at udi Riberhus,
Lundenæs og Bøvling Amter, skal gives til Bøddelpenge
af hver hel Gaard 4 Sk. og af en halv Gaard 2 Sk. og
af en fjerde Parts Gaard eller Boel 1 Sk. danske, hvis
Herredsfogeden enhver af sit Herred til hver Johannes
skulde lade indfordre og til Skarpretteren levere, men

saasom nogle af Proprietarierne lader forbyde deres Bønder noget i saa Maade at betale, anholder han, at Hans Majestæt vil den af ham gjorte Anstalt allernaadigst approbere, og at samme ringe Penge maa af de modvilliges Bo ved Herredsfogeden og 2de Mænd udtages paa den Maade, som Forordningen af 4. Marts 1690 om Herredsfogeders Skipper Korn.

Cancelliet resolverede, at Undersaatterne ei med noget nyt kunde bebyrdes, som ei tilforn havde været brugeligt, hvorfor det kunde forblive, som det før har været.

(Danske Canc. Prot. 1699 S. 279 og 470.)

Fuldmægtig *Jørgen Swane*.

Esbjerg.

Et nyt stykke Esbjerghistorie kan ventes i løbet af 1931, formentlig c. 4 ark. Indholdet er broget, f. eks.: Folketællingen for Esbjerg 1860, 70, 80, Jordhytterne i Esbjerg, Fanøboere og Esbjerg havn, m. m., men det kan være praktisk, at man udgiver et sådant hefte. Det er til at komme over, og så er disse ting bevaret.

S. A.

Den 6. aug. 1931 er det 100 år siden at præsten og folkemindeforskeren H. F. Feilberg blev født. En påtænkt artikel om ham skulde altså rettelig stået i dette hefte, men da vi allerede iforvejen har antaget to personskildringer, så må en sådan artikel vente til 1932.

S. A.

En gammel vej mellem øst og vestjylland. — Forbindelsen mellem øst og vest er i Jylland af forholdsvis ny dato, fordi i meget gammel tid — for omkring 1500 år siden — store ødemarker skilte de to landsdele. Alligevel er forbindelsen gammel, thi man behø-

vede hinandens produkter. Hvad vestjyderne manglode er let at se: alt hvad der kunde laves af træ: Vogntømmer, al slags »håndværkstøj«, træsko, husholdningsgenstande o.s.v., endvidere måtte der desværre ofte hentes korn, brødkorn, i østjylland, når i vanskelige år endog rugen slog fejl. Men hvad har Vestjylland kunnet yde istedet, — thi at det — direkte eller indirekte — var byttehandel er ganske givet. Man kommer vell allerførst til at tænke på sorte pletter og uldvarer. Alligevel skal man vist ikke så forfærdelig langt tilbage for at finde, at østjyderne klarede sig selv også med disse ting; men der er to ting, som østjyder alle dage, d.v.s. fra den grå oldtid og til omkring 1600, har savnet, og det er jern og salt. Og disse to vigtige stoffer har man kunnet få hos vestjyderne i over et årtusinde.

Man har ialfald byttet, og vejene kom istand, — sådan som de nu var. Jeg har set rester af »Horsensvej« både i Holstebro og Ringkøbingegnen. Her skal ganske kort omtales en »Vardevej« fra østjyske skovegne. Efter de gamles fremstilling (bl. a. afdøde Simon Nielsen i Hovborg) gik den fra Leirskov over Veerst, Gjesten, Bække, Hovborg, Starup, Øse til Varde, — for 25 år siden så jeg vældige rester af den i heden nordvest for Hovborg, og i år har jeg set lignende rester af den samme vej i det nordvestre hjørne af Bække sogn. — Dagen og natten før Varde marked kom lange tog af al slags vogntømmer, hjulene var sat på aksler, men uden beslag, og to og to var de i en lang række bundet bag efter en vogn, — det forstår sig: der kunde stables adskilligt andet af trævarer på sådanne hjulrækker. »Det kunde ordentlig duen i æ hues, nær di hæer rinkninger kom rumlænd igjæmmel æ gåder«. (Se også: H. P. Hansen: Kultur og sprogminder 107.) S. A.

Stødtonen i stednavne.

Når det ikke sjælden har været drøftet, om vort sprog er smukt eller ikke, så spillede især stødtonen en stor rolle (jysk ha'mmer, i modsætning til hammer, la'ndet, i modsætning til landet o.s.v.), navnlig da hvis udlændinge deltager i drøftelsen.

Stødtonen har tidlig vakt opmærksomhed, idet den er et omtrent enestående fænomen i europæiske sprog, — så meget mærkeligere, som det ikke er alle danske sprogdele, som har denne ejendommelighed. Det er allerede 500 år siden — og meget ældre er stødtonen ikke — at svenskerne begyndte at gøre nar ad os for denne særhed, — vi snakkede som frøer, »de trykker ordene frem, som om de vilde hoste«, o.s.v. En morsom umiddelbar bedømmelse (fordi her er tale om ganske uvidende mennesker) træffes i Torben Klintings bog »Fra Jyllands vestkyst« s. 88: »Vi var to unge danskere om bord, og vi vilde gerne tale dansk med hinanden, men det talte tyskerne ikke. De sagde, at vort sprog lignede den lyd man hører, når der skæres hakkelse«. En fransk literat udtrykker sig endda ikke så lidt mere drastisk, »men a passer ett om å sejj hva de er,« som Blicher siger.

At stødtonen, selv om den kan give sproget en vis kraft, ialfald skal bruges med måde, kan vi dog vist selv høre, når den i de senere år ved hjælp især af handelsrejsende og jærnbanefolk trænger ind i stednavne, hvor den aldeles intet har at bestille, og ødelægger disses skønhed fuldstændig. Hvis jeg tager generalstabens kort for mig og undersøger den gamle udtale af alle de stednavne jeg kender, så finder jeg, at stednavne, ialfald i Vestjylland, ikke har meget med stødtonen at gøre, langt mindre end sproget i almindelighed,

sagtens fordi stødnavnene havde fået deres form og udtale i folkemunde længe inden stødtonen kom i brug. — For nogle år siden hed det Skanderup, Vamdrup, Andst, Verst, Malt, ikke at tale om Stenderup og Vejen, men nu hedder det kort og hårdt (med stød): Ska'nderup, Va'mdrup, A'ndst, Ve'rst, Ma'lt, og ikke sjælden høres også Ste'nderup, Ve'jen. Måske skal vi om nogle år opleve den græselighed at høre Bra'mming, Rø'dding o.s.v.

Det kunde være interessant at vide, hvorfra et sådant fænomen, en sådan forringelse, for ikke at sige forsimpning, af vort sprog stammer. Det kan jo da vist i dette tilfælde ikke være dovenskab, som ellers skal være årsag i, at sproget er bleven så altfor afslidt. Det er vel snarere en slags fattig-finhed. Man tror det er fornemt og fint at udtale ordene således. Forskellige iagttagelser tyder på, at her ialfald er en af årsagerne.

S. A.

E. S. Da en ikke sprogekundig let kan tage fejl i sådanne ting, sendte jeg ovenstående til dr. phil. Marius Kristensen. Han sendte mig følgende lille redegørelse, som vil læses med interesse.

S. A.

Årsagerne er sikkert forskellige, selv om resultatet er det samme.

I — rup-navnene på to stavelser har sjællandsk vist altid stød, når lydforholdene ikke hindrer det, f. eks. Havdrup, Nordrup, Borup o.s.v. — Jysk har ikke stød, men det sjæll. stød høres mere og mere i bysproget: jeg siger Hårup, men min præstegårds-svigerfamilie lige så ufravigelig Hå'rup (det drejer sig ganske vist her

om to forskellige Håruper). Herfra Bramdrup, Vamdrup o.s.v med stød. Lignende er det vist med — lev-erne (Haderslev, Bollerslev, Ørreslev, Brønderslev o.s.v). Om vi her kan væрге Jylland mod øboindflydelse, er meget tvivlsomt.

Så har vi dem på én stavelse: Anst, Veerst, Seest; (alle egl. på -sted). Der er ingen rødning. Enhver som lærer den slags navne at kende fra skrift, må ufravigelig udtale dem med stød. I Sønderjylland har vi prøvet på at hindre denne gale udtale ved at indføre -e i navne som Rise, Fole, men vi tør ikke gøre det i Jels, som da også nok skal få stød i en nær fremtid, om det ikke allerede har det.

Endelig er der Misforståelserne Høj en, Vejen, Skib et. Folk (som ikke er hjemmehørende) tror, at -en, -et er Kendeord. Sådanne kendeordsnavne findes i massevis i Vendsyssel (Larsen-Ledet!) og en sjælden gang i Himmerland og Hanherrederne, men selvfølgelig ikke i ærområdet, hvor alle de tre nævnte findes. De gamle former er Høthærn(e), Wæghnæ, Skipwith, altså ikke noget i retning af kendeord. Nu har de tre navne også den farlige egenskab, at de ser så forståelige ud. Mjolden, som hører til samme gruppe (gl. Mjaldærn) slipper formodentlig, fordi ingen kan vide, hvad Mjold er for noget. Men Høj, Vej, Skib kender vi jo alle. Med hensyn til disse navne er der ikke andet at gøre end at vi jyder må stinde ryggen og holde fast på det gamle. Hvis vi kan det — tænk på Skanderborg med tryk på første led, som jærnbanen har fået Skanderborgerne selv til at bruge, men endnu ikke den omboende landbefolkning; den siger endnu Skanderborg.

De på -ing og -e er vel beskyttede. I dem vil

selv den argeste Sjællandsfar ikke tænke på at bruge stød, end ikke i Bække og Fitting, hvor Jyderne har det. Der er altså grænser for, hvor vidt hin sjællandske uvane kan holde sig langs banerne. Bramming og Rødding er beskyttede. Skanderup og Stenderup vil rimeligvis også kunne klare sig, Anst og Vamdrup er formodentlig uheldbredelige, Vejen vil få en hård kamp, men kan måske reddes. Finhed er det såmænd ikke — det er sjællandsk bondskhed mod jysk.

Marius Kristensen.

Anmeldelser.

Fynsk hjemstavn, månedsskrift for den fynske øgruppe.
Udgivet og ledet af lærer H. C. Frydendahl i
Krarup. 3. årg.

Om den opgave, skriftet vil løse, hedder det således: »Det er hensigten i »Fynsk hjemstavn« at bringe bidrag om den fynske øgruppes natur, folkeliv, historie og dermed nærliggende emner. En særlig opgave ønsker månedsskriftet at løse ved at fremdrage folkeminder, at få interesserede mennesker til hver på sin egn at optegne sagn og sange, sæder og skikke, overtro, gamle udtryk og meget andet kulturhistorisk værdi.«

I længere tid har skriftet indeholdt »fynske plantenaevne og folkeminder om planter«, af Axel Lange. Endvidere en del sagn fra gammel tid, især fra Vejstrupsegnen og fra svenskekrigens tid. Et par artikler om humleplukning og humlehandel, o.s.v. Sjælden smukt topografisk udstyret, gode billeder.

Bidrag til Jærnvad sogns historie, 2. halvbind 1930, 262 sider. Af Hans Duborg og P. Nygård. Udg. af historisk udvalg for Jærnvad sogn.

Første halvbind »af flere Jærnvadboere, 168 sider, redigeret af P. Nygård«, kom allerede for 9 år siden (1921) man har altsaa ikke forhastet sig, og det er godt det samme. — Bogen er meget ujævn på grund af de mange forfattere, og den flittig indsamlede store stofmængde skulde nok være noget mere bearbejdet. Alligevel indeholder bogen en mængde interessante oplysninger, adskilligt mere end de fleste af den slags arbejder. Det er

især gårdejer Hans Duborg og lærer P. Nygård, som har trukket den store del af læsset til huse. Der er grund til at nævne dem og andre lokalhistorikere af den art med tak, thi det er gerne al den løn de får.

Torben Klinting: *Fra Jyllands vestkyst*. Forlagt af Viggo Nielsen, N. Nebel, 1930.

Torben Klinting har sit eget område: fiskere og søfolk og deres liv, han forstår dem og opfatter sikkert, og så har han den gode beskedenhed selv at kunne træde tilbage, hvor han synes de gamle sømænd bedst selv kan fortælle. »Simon Enevold Andersen og hans slægt,« »uddrag af en sømands breve«, »dampskibet Iris« og »oplevelser til søs«, er vel noget af det, som læses med størst interesse. — Man sættes tilbage til en snart ukendt tid og ukendte oplevelser (skøndt det kun er 60—70 år siden), da det at rejse både var en vanskelig, farlig og langvarig historie. Hvad mener man om en sejltur rundt om Sydamerika til Kalifornien, som tager næsten et år, men også på sådanne ture er passagerer med.

Det er ikke for tidligt, at disse minder bliver fæstet på papiret, — også de hører med i vort folks oplevelser.

Endnu en bog med folkeminder skal nævnes, thi skøndt den ikke vedkommer just Ribe amt, så er dog sindet og oplevelserne væsentlig de samme, det er museumsforstander H. P. Hansens: *Kultur og sprog minder fra Midtjylland*. Især er skildringen af »Lund marked« festlig, — ikke mindst for de ældre, som har oplevet markeder som de var i gamle dage, inden jærnbaner og stationsbyer var til. Der kunde alting aftales, ligefra studehandler til giftermål, og der kunde al ting købes — der var ikke den ting inden og uden døre som ikke kunde fås på markedet. Man solgte

og købte, man spurgte nyt og drøftede gammelt, man dansede, drak og sloges, — altsammen grundigt, thi det var et års opstemmet festglæde, der skulde have luft!

Endelig må også Hugo Matthiessens bog »hærvejen« nævnes. »En tusindårig vej fra Viborg til Danevirke« er undertitlen. Grundig og omstændelig gøres der rede for vejen og dens omgivelser, men især for vejens betydning i vor historie tiderne igennem: En hærvej og kongevej, en handels- og pilgrimsvej, og tilsidst bare en studevej. Store stykker er nu taget ind i moderne vejlinjer, det gælder f. eks. forgreningen i Asbo (Bække sogn), den ene gren fortsatte i gamle dage mod syd over Skodborg og Farriskoven til Toldsted ved Aabenrå, hvor den igen mødtes med den anden gren, som havde været et sving om efter Foldingbro—Ribe—Toftlund. Og sådan er det i det væsentlige den dag i dag. Andre stykker, f. eks. det over Randbøl hede, ligger hen som musæumsgenstande.

EFTERSKRIFT.

Som man vel har lagt mærke til er seminarielærer Haar, Ribe, gået ud af bestyrelsen på grund af sin udnævnelse til seminariets forstander. På samfundets vegne bringer jeg ham herved en tak for hans arbejde. — På hans forslag gik den ældste af suppleanterne, fabrikant Kromann i Esbjerg, ind i hans sted og overtog sekretærposten. Der vil da ved generalforsamlingen i Ribe i marts være at foretage valg af en suppleant foruden et bestyrelsesmedlem.

Foruden beretninger om hedeopdyrking har vi i år medtaget andre ting fra heden især om hedebrande og sandflugt. Om det sidste kommer til næste år et par beretninger fra klitten, dels Fanø, dels Henne og Lønne. Fabrikant Kromann har en mængde stof om »møller og kroer, veje og broer«, som han antagelig vil gøre os delagtig i. De interessante undersøgelser angående jærnudivindingen i oldtid og middelalder vil blive forsat, og her beder vi om medlemmernes, såvel som den hele befolknings, hjælp og velvilje. Af fremtidige opgaver kan nævnes undersøgelsen af de spor der endnu kan findes af oldtidsagerbrug, hvorom dog allerede i næste hæfte professor Gudmund Hatt vil skrive en artikel. Derimod mangler vi en mand, der kan fortælle os om vandløb og søer i Ribe amt og deres historie.

S. A.

Andreasen, C.: Bidrag til Vester Vedsted bys og kirkes-historie	1925. 309
Brüel, I.: Klitterne i Ribe amt	1903. 64
Byriel, J. H.: Småtræk fra Vamdrupegnen i 1849	1907. 213
Fra fæste til selveje	1908. 171
Mikkelsgrande i Øster Vamdrup	1909. 100
Da de Hjarup gårdmænd lånte	1910. 182
Hellig Thøgers kirke i Endrupskov	1912. 352
Minder fra Foldingbroegnen i krigen 1848—50..	1912. 378
Fra Vamdrup sogn	1918. 639
Bruun, H.: Ribe amt 1662—1912	1912. 392
Bjerge, Poul: Kristen Madsen i Gammelby	1921. 369
Hodde og Tistrup i gamle dage	1915. 87
Carøe, K.: Terkel Eskildsen og hans salver	1914. 629
Feiberg, H. F.: Rumlepotten	1903. 122
Fogtmann, Katrine: Reskriptsamleren, justitsråd Laur. Fogtmann	1909. 48
Frederiksen, J. Chr.: Den gamle drivervej	1926. 403
Gedde, O. F.: Rytterfægtningen ved Vorbasse	1904. 139
Godskesen, S.: En mands og en hustrus oplevelser i krigen 1864	1907. 39
Livet på Fanø i midten af forrige århundrede..	1919. 121
Hansen, H. S.: se Nissen, J.	
Hansen, Karl: Fra Bryndum sogn	1917. 454
Rakkerhuset i Forum	1923. 79
To gamle skifter fra Urupgård	1925. 292
Heilskov, Chr.: Historisk-topografisk tidsskrift — in- dex for Ribe amt	1921. 293
Høyer, I. B.: Fra kvægpestens dage i det 18. årh.	1903. 138
Høy, Chr.: Handelsmanden, legatstifteren Chr. Vad, Sædding Vadgård	1921. 405
Helms, J.: Oplevelser i Ribe under krigen 1864	1904. 1
Heltoft, J.: Bidrag til Outrup sogns skolehistorie	1927. 658
Hermansen, V.: Ribes tilstand 1735 og 1743	1926. 462
Herschend, P.: Småtræk fra Fanø på de store land- boreformers tid	1927. 635
Hjorth-Nielsen, H.: Prokurator Chr. Gønge og hans alkoholforbrug	1926. 389
Jensen, H.: Hesselbro og flodens vande	1905. 145

	Pag.
Jensen, P. Feddersen: Fra Verst sogn	1917. 432
Jespersen, L.: Folkesynd og kirkestraf	1926. 419
Svenskerne i Skadsherred 1643—45	1926. 429
Jørgensen, H. G. A.: Tjæreborg kirke	1925. 279
Klitgård, C.: En gammel bryllupsvisе	1908. 165
En bryllupsvisе fra 1699	1915. 133
Kristensen, E. Tang: Et Orfejdebrev fra Ribe 1530...	1910. 191
En lille stump præstehistorie	1926. 400
Kristensen, Marius: Et middelalderligt signet	1908. 178
Grænser og grænseveje	1920. 279
Fra Ribe og omegn på Kristian Falsters tid...	1921. 441
Kristensen, K.: Mit første indtryk af Askov	1917. 564
Kristensen, H. K.: Om oprindelsen til stednavnene Lunde og Lundager i Vester Horne herred.	1926. 440
Knudsen, H.: En indberetning om Malt herred fra slut- ningen af 17. årh.	1914. 694
Sønden for lands lov og ret	1917. 389
Korsgård, Otto: Folkeliv i Skanderup sogn	1924. 107
Liljefalk, Axel: Kampen ved Ejstrup og Vranderup 23. april 1849	1910. 3
Lindbæk, Johannes: Et vildt skud af slægten Vedel ..	1914. 773
Lindskov, Chr.: Erindringer fra L. Andst	1913. 510
Løbner Jørgensen, Margrethe: Et blad af Sønderсков mølles historie	1922. 618
Lundbye, J. Th.: Studier over vejenes udvikling i Varde syssel i oldtiden	1923. 52
Madsen, J.: Vilslev i det 19. årh	1905. 27
Magister Maturin Castensen	1906. 51
Kærgård	1908. 71
Jested og Hillerup	1909. 3
Fra Jerne og Skads sogne	1910. 55
Janderup og Billum sogne	1911. 25
Sneum og Tjæreborg sogne	1913. 413
Møller, John M.: Uddrag af et 150-årigt håndskrift om den jyske hede	1909. 25
Mikkelsen, Mich.: Knud Lang, sognepræst til Vilslev og Hunderup	1912. 266
Et par træk af Mandø præstehistorie	1915. 213

	Pag.
Mikkelsen-Tønning, S.: Eneboeren Peder Martin i Skjelhøje.....	1926. 449
Madsen, Thorvald: Fra biskop H. A. Brorsons visitatser i Ribeeegnen	1922. 566
Mølgård, C. N.: Minder fra verdenskrigen.....	1927. 575
Nielsen, S.: Minder fra svundne dage	1905. 138
Nielsen, M. H.: Vestjyske skoleforhold i 18. årh.....	1909. 136
De kongerigske enklaver.....	1922. 485
Nielsen, N. S.: Træk af livet i Ho—Oxby i ældre dage.	1916. 305
En efterårsstorm	1919. 108
Nissen, J.: Om oplivelse af historisk sans	1903. 6
Fra den indbyrdes undervisnings dage.....	1903. 147
Degnen Oluf Hansen Lind i Vamdrup og den evangelisk-kristelige salmebog	1905. 69
Om fattigvæsen i Brørup og Lindkund sogne i 18. årh.	1905. 153
Nissen, J. og Hansen, H. S.: Sognefoged A. Kr. Hansen i Gesten	1904. 150
Om fastsættelse af en præsteenkepension i Skanderup 1794	1909. 32
Novrup, H. P. H.: Hans Pedersen i Novrup.....	1906. 136
Fra slavekrigens dage.....	1912. 372
Spredte træk fra Vardeegnen i krigsårene 1848—49—50	1914. 676
Høleer fra Kvie	1915. 123
Præster og hærremænd	1916. 336
Alslev og Hostrup kirker.....1917..487....	1918. 679
Alslev sogn	1920. 193
Olsen, J.: Om jydepotterne	1903. 36
Salt- og stivelsesindustri i Vardeegnen i forrige årh.....	1905. 15
Oxby gamle kirke og kirkegårde	1905. 118
Kong Frederik VI. rejse i Jylland, særlig i Ribe amt 1828.....	1906. 33
En hekseproces i Varde i Kr. IV.s tid	1907. 71
Hvorledes Varde enge kom under Lunderup ..	1909. 94
Nogle bemærkninger ang. det ældste Varde med slot og syssel	1910. 91
To strandinger på Jyllands vestkyst	1912. 251

	Pag.
Olsen, J.: Præsten Niels Andersen Svansø.....	1912. 297
Pedersen, G. la Cour: Skibelund og dets mindesmærker	1904. 113
Pedersen, P. K.: Minder fra Darum sogn.....	1908. 108
Lidt af Darum sogns historie.....	1927. 67
Pedersen, Mary: Hedens pionerer.....	1916. 374
Povlsen, H.: Kordegn og lærer Thomas Kr. Schmidt i Nordby på Fanø.....	1913. 619
Et brudstykke af Fanøs historie.....	1914. 764
Præsterne i Nordby på Fanø efter reformationen.	1915. 192
Nordby på Fanø i gamle dage.....	1916. 380
Richter, J.: Et par gamle mindetavler i Ølgod kirke..	1903. 124
Af Vejen—Læborg pastorats ældste præste- historie.....	1909. 118
Urolige majdage i Andst herred.....	1904. 169
Historisk samfund for Ribe amts mærke.....	1912. 405
Bygmesteren Peder Hollensen.....	1915. 108
Jægermesteren på Kærgård.....	1927. 603
Rosenkjær, J.: Emil Chr Hansen.....	1920. 238
Rohde, J. Th.: Biskop Tønne Bloch som feltpræst i årene 1758—62.....	1924. 161
Rosenvinge, Marie: Uddrag af copiebog for Ribe ho- spital.....	1924. 143
Schrøder, L.: Peder Palladius.....	1903. 21
Schøller, F. C. G.: Aktstykker og skrivelser om grænse- reguleringen efter Wienerfreden 1864 ...	1904. 37
Stemann, G.: Historisk samfund for Ribe amt.....	1903. 1
På Askov 1902.....	1903. 165
Ribe i stiftamtmand Moltkes tid.....	1907. 157
Spansk og fransk indkvartering i Ribe 1808...	1908. 3
1864. Breve fra stiftamtmand Nielsen.....	1910. 117
Stormfloderne på Ribe amts vestkyst, dec. 1909 og nov. 1911.....	1914. 698
Stiftamtmand H. C. Nielsen.....	1912. 219
Fra Frederik VI. tid.....	1912. 366
En soldaterdagbog fra 1864.....	1913. 569
Fredning om gamle vejspor.....	1922. 599
Stemann, H.: Minder fra biskop Hertz' tid. 1906, 1. 1907, 3. 1910, 22. 1911, 74. 1912, 318. 1913, 462.....	1921. 433

	Pag.
Stemann, H.: Biskop Victor Kr. Hjort. 1919, 1. 1920, 141. 1921.	319
I Ribe 1814	1922. 552
Fra Randerup kirke	1922. 598
Stemann, J. D.: Stiftamtmand, Grev Sponnecks tilfange- tagelse i 1848	1911. 192
Kosakkerne i Ribe 1814	1913. 533
Det 17. lithauiske uhlanregiments indkvartering i Ribe 1814	1914. 737
Ribe i april 1848	1915. 1
Skousboe-Jensen, G.: Præsten C. F. Junghans og hans optegnelser i 1793-1829. 1907, 93. 1908, 39. 1909.	63
Justitsråd, stænderdeputeret Hans Wulff til El- kærholm	1908. 119
Schørring, C.: Præsten Jens Schørring i Hodde	1911. 1
Sundbo, A.: Til Jerne sogns historie	1914, 663. 1915. 40
Af Varde og Hjertings historie. 1917, 524. 1918, 573. 1919.	65
Sørensen, G.: En spansk hest og dens afkom	1914. 771
Sørensen, H. H.: Udejerengen	1918. 712
Fra Jerne sogn	1925. 223
Sponneck, F. V.: Stiftamtmand i Ribe, Marius Sabinus Wilhelm grev Sponneck under første sles- vigske krig	1916. 221
Schmidt, Aug. F.: Et blad af vore bierhvervs historie. 1922.	583
Stednavne i Skanderup	1923. 1
Om trældiget	1923. 82
Efterslet om trældiget m. m.	1924. 216
Om herredsfoged Jep Thomsen og Noesgård ..	1925. 264
Hellige kilder i Ribe amt	1926. 377
Eventyrets land	1927. 586
Spangsberg, L.: De gamle gravsten på Jerne kirkegård. 1922.	634
Skautrup, P.: Af Ditlev Hansen guldsmeds håndskrift. 1927.	643
Stampe, J.: Efterretning om strandinger	1926. 494
Termansen, C. N.: St. Clemens kirke i Ribe	1905. 1
Indskrifter fra gamle bygninger i Ribe	1918. 650
Tholle, Johannes: Haver og havebrug i Ribe amt i gamle dage	1927. 543
Uhd, N. H.: Et århundredes fremskridt	1906. 113
Vestergård, K. L.: Nissumkræmmerne	1912. 387

	Pag.
Vig, P. S.: Peder Vig i Fitting.....	1915. 137
Mormoner i Ribe amt.....	1918. 607
Øllgård, N. E.: Anders Sørensen Vedels mindesmærke i Ribe	1903. 51
Faldne og døde fra Sydvestjylland under kam- pene for Sønderjylland i 1848-50 og 1864.	1909. 104

INDTÆGT.

Kassebeholdning, overført fra $^{31}/_3$ 29	379.27
601 Medlemmer (forrige Aar 595)	2230.35
59 Subskribenter (forrige Aar 60).....	153.18
Salg af Aarbøger	337.95
Optaget Laan	246.00
Statstilskud	280.00
Tilskud fra Ribe Amt	100.00
Gave fra Læge Torbøl, Nr. Nebel	81.00
Tilskud fra Sparekassen for Ribe By og Omegn til Artiklen „Ribe Borgere“	200.00
Tilskud fra Hjelmstjerne-Rosencroneske Stif- telse til Artiklen „Ribe Borgere“	500.00
Renter fra 1ste Halvaar	12.54
— fra 2det —	9.93

Balance... 4530.22

Grundfonden:

Overført Kassebeholdning fra $^{31}/_3$ 1929	1331.12
Renter i Regnskabsaaret	68.28
Kassebeholdning $^{31}/_3$ 1930...	<u>1399.40</u>

Ladelund, $^6/_7$ 1930.

Emil Konradi,
Kasserer.

UDGIFT.

Aarsskriftet:

Bogtrykkerens Regning	1141.70
Redaktørløn	100.00
Udsendelse	67.00
Fragt og Porto	373.70
Forfatterhonorar for Aarbogen 1929—1930 ..	1356.00
Historisk Fællesforening, 2 Aars Bidrag.....	81.78
Repræsentation ved Fællesforeningens Aars- møde	38.50
Formanden i Deputation til København	64.40
Krans til Kammerherre Stemanns Baare	24.00
Bogindbinding	40.00
Foredragshonorarer	142.00
Leje af Sale, Avertering, Bestyrelsesmøder ..	140.63
Tilbagebetalt Laan	246.00
Sekretærarbejde	50.00
Kassebeholdning ^{31/3} 1930	664.51
Balance . . .	4530.22

Ladelund, 6/7 1930.

*Emil Konradi,
Kasserer.*

Det attesteres, at foranstaaende Regnskab er i Overensstemmelse med den os foreviste Kassebog.

De medfølgende Udgiftsbilag er gennemregnede og afstemte med Kassebogen, uden at der har været noget at bemærke.

Den kontante Beholdning er os forevist.

Ribe, den 14. Oktober 1930.

C. N. Termansen.

P. Lerche-Thomsen.

Foredragsmøder i 1930.

Tirslund 23. jan., Alkærsig talte om Vestjyllands bebyggelse. *Gørding* 13. feb., samme taler og foredrag. *Grindsted*, februar, samme taler og emne. *Lunde*, februar, Alkærsig. *Billum* okt., Alkærsig talte om Vardeegnens istidsgeologi, lærer H. K. Kristensen om sognets historie. *Rousthøje*, lærer Novrup talte. *Ribe* okt., pastor Mads Nielsen talte om gamle vestslesvigske bønder. Ved generalforsamlingen 16. marts talte lærer Mortensen, *Lindeballe*, om „Jysk jærn“, og højskolelærer Juhl Andersen om træk i vort folks væsen og sind.

Historisk samfund har nu 672 medlemmer (deraf 25 livsvarige) og 57 abonnenter. Men 1919 var der 700 medlemmer, så ikke engang dette mål er nået endnu, selv om det stadig er gået fremad (ifjor 641). Måske må vi bede vore tillidsmænd om en dygtig håndsrækning. Særlig i disse tider kan dette være nødvendigt. Iøvrigt må målet være mindst 1000 medlemmer. Så først kan et sådant samfund nogenlunde magte sine opgaver, og det er da også et mål, som de fleste amtssamfund har nået. Nogle er langt derover.

Ved den kommende generalforsamling i Ribe håber vi at få hr. musæumsinspektør *Hugo Matthiessen* til at tale. Men på grund af hans optagethed ved nationalmusæets omordning kan dagen først senere bestemmes og bekendtgøres, Antagelig sender vi i år en seddel til tillidsmændene.

Navne- og Sagregister

til

Fra Ribe Amt VII (1928—1931).

Ved *August F. Schmidt.*

Forkortelser: A. = Amt; H. = Herred; Gd. = Gaard;
Hgd. = Hovedgaard; Lb. = Landsby; Pr. = Præst; S.
= Sogn; Gmd. = Gaardmand.

- Aakjær Aa, 197.
Aakjærhus, Lejrskov S., 200.
Aal S., Vester Horne H., 388,
395, 397, 406, 407, 426,
491, 497, 501, 642—44, 764.
Aal, N. Philipsen, Pr., 406.
Aalborg, 272, 546, 801.
Aarhus, 274.
Aarre S., Skads H., 424, 426,
479, 484, 521, 532, 781.
Aardenrup, 525.
Aasted, Lb., Kvang S., 490.
Aastrup S., Gørding H., 32,
33, 358, 424, 426, 532, 641,
642.
Aatte, Lb., Føvling S., 217,
218, 237.
Abildgaard, Søren, Arkivteg-
ner, 269, 272.
Adler, P., Historiker, 160,
162, 163, 168.
Adsbøl, Gd., Strellev S., 539.
Agerkrog, Hgd., Tistrup S.,
502.
Agersnap, Lb., Ølgod S., 494,
541.
Aggesøn, Sven, Historieskri-
ver, 13, 22.
Ahrensberg, Margrethe, Præ-
stefrue, 273.
Ajke, Lb., Gørding S., 494.
Alderup, 514.
Alkærsg, Søren, Kulturhi-
storiker, 1, 5, 191, 193,
195, 409, 428, 431, 432,
435, 442, 463, 464, 465,
548, 563, 564, 610, 611,
614, 615, 617, 620, 682,
696, 715, 719, 736, 823,
824, 826, 832, 833.
Allerslev, Lb., Ovtrup S.,
495.
Allerup, Hans, Pr., 274.
Allerup, Lb., Sneum S., 508.
Almind Kirke, Brusk H., 24,
25, 205; — Syssel, 9.
Alslev S., Skads H., 114, 119
—152, 398, 406, 407, 426,
427, 429, 434, 464, 494,
498, 504, 507, 517, 529,
553, 563, 587, 742, 751,
760, 762, 770, 772—777,
781—785.
Amberg, H. C., Historiker,
466.
Amrum, 61.
Anchersen, Ancher, Dr. med.,
790, 797; — Hans Peter,
Professor, 791; — Mathias,
Biskop, 256, 787, 788; —
Søren, Rektor, 790, 791.
Andersen, Anders, Gmd.,
190; — J., Lærer, 5, 6,
216, 435, 464, 833; — Jens,

- Gmd., 17; — Kristen, Af-tægtsmand, 19, 20; — Niels, Gmd., 753; — Søren, Gmd., 511; — Thomas, Gmd., 427; — Vilh., Professor, 246, 260.
- Anderson, William, Licentiat, 275, 282, 287, 296.
- Andreasen, C., Telefonbestyrer, 464.
- Andreassen, Søren Agnus, Lærer, 152.
- Ansager, S., Øster Horne H., 190, 195, 379, 385, 496, 541, 720.
- Anst, H., 197, 478, 479, 488, 495, 499, 502, 503.
- Anst, S., 25, 195, 198, 206, 462, 464, 465, 484, 553, 561, 563, 826—828.
- Store, Lb., Anst S., 294, 479, 624.
- Appel, Ingeborg, Forstanderinde, 558, 559. — Jacob, Højskoleforstand., 39, 40, 428.
- Arendt, M. F., Oldgransker, 634.
- Arnfred, J. Th., Højskoleforstander, 428, 548.
- Arup, Erik, Professor, 28.
- Asbo, Lb., Bække S., 23, 831.
- Asbølgaard, Lejrskov S., 495.
- Askov, Lb., Malt S., 2, 195, 275, 466, 551, 553, 558, 559.
- Askov Højskole, 1, 11, 39, 428, 646.
- Askov Kirke, 549.
- Assens, M. R. G., Provst, 151.
- Astrup, Fr. R., Lærer, 466.
- Astrup, Lb., Brøndum S., 150, 530.
- Atto, Kannik, 641.
- Bager, Hans Nielsen, Pr., 272.
- Baggesen, Jens, Student, 219; — Jens, Digter, 219.
- Baggesgaard, S. Omme S., 728.
- Baltrum, 61.
- Bandsbjærg, Gde., Janderup S., 489, 501.
- Bang, Christen Lauritzen, Pr., 366—68, 370, 376; — Else, 370; — Maren, 370; — Peder Jensen, Maler, 370.
- Barfod, Anne, 376; — Frederik, Historiker, 375, 787, 789—91, 797—98, 800—02, 805, 807—09, 813, 815; — Lauritz Lambertsen, Pr., 376; — Lauritz Nielsen, Pr., 374, 375; — Lambert Poulsen, Pr., 376; — Niels Lauritzen, Pr., 374, 376; — Poul, 376.
- Barkmann, Anthonius, Degn, 143; — Christen, Pr., 143.
- Barslund, Lb., Skarrild S., 730.
- Bartskjær, Hans, 365.
- Bastrup, A. K., Købmand, 752.
- Bavnhøj, Alslev S., 129.
- Bay, Rudolf, Litterat, 815.
- Beck, Provst, 267; — Nikolaj, Borger, 809, 812.
- Beckett, Francis, Docent, 282, 284, 290.
- Regtrup, Holger, Højskoleforstander, 202.
- Beisnapgaard, Ølgod S., 494.
- Bender, Maren, 508.
- Berg, C., Politiker, 613.
- Berntsen, Klaus, Politiker, 230.
- Bertels, Johan, 535.
- Bertelsen, Jeppe, Gmd., 746; — Peder, Gmd., 781.
- Beusnap (= Bejsnap), 539.
- Biering, Hans J. P., Pr., 186.
- Bilde, Margrete, Donslund, 385.
- Billeschou, Billedhugger, 34.
- Billum, S., Vester Horne H., 27, 117, 426, 490, 496—98, 501, 527, 563.
- Billumtarp, 426.
- Billumvad, 396, 406.
- Bindesbøll, Maren Jensdatter, Præstekonc, 272.

- Birka, By i Sverrig, 275, 276.
 Bjerger, Poul, Højskolelærer, 2, 195, 203, 465, 467, 534, 551, 552—53, 649, 834.
 Bjerremose, Lb., Horne S., 502.
 Blaamark, ved Rovst, 504.
 Blaksmark, Lb., Varde Landsogn, 426, 747—58.
 Blicher, St. St., Digter, 732.
 Blinkenberg, Chr., Professor, 12, 667.
 Bloch, F. C., Pr., 371, 379; — T., Biskop, 394; — V., Lektor, 64, 65, 302, 792.
 Blom, Ritmester, 369.
 Bobé, Louis, kgl. Ordenshistoriograf, 465.
 Bobøl, Lb., Føvling S., 216, 217, 219, 221, 234, 236, 485.
 Bochiuss, Oluf Z., Skoleholder, 794.
 Boels, Kirsten, Heks, 385.
 Boisen, Frede, Politiker, 1; — P., Seminarieførstander, 239.
 Bolkær, Gde., Nørre Nebel S., 372, 382, 492, 493.
 Bollerup-Andersen, Politiker, 364.
 Bollerslev, 827.
 Bollesager, Lb., Jerne S., 508.
 Bolsenge, Darum S., 498.
 Bonde, Jens Peder, Husmd., 615.
 Bondesen, Oskild Chr., Vinterlærerinde, 152; — Pernille, do., 152.
 Bonnichsen, Rasmus, Kaptein, 201.
 Borch, P. L., Pr., 59.
 Bork, Nørre-, Sønder-, N. Horne H., 28, 801.
 Borre, Lb., Aal S., 395, 464, 492, 495, 497.
 Borris Seminarium, 220.
 Bramdrup, S., Brusk H., 58, 827.
 Bramdrupdam, Lb., Bramdrup S., 205.
 Bramming, S., Gørding H., 29, 382, 423, 647, 826, 828.
 Bramming Hovedgaard, 486; — Kirke, 473.
 Brande, S., Nørvang H., 730.
 Brandt, Pr., 366; —, Degn, 369, 370.
 Brarup, Nørre, S., Angel, 283, 294, 296.
 Brasch, Chr., Pr., Historiker, 183.
 Brasen, Jeppe, Klokker, 792, 795.
 Braun, Georg, Geograf, 244.
 Bredal, Rektor, 807.
 Bredmose, Gde., Ho S., 396.
 Bredsten Bro, 636.
 Breinholt, C., Konsul, 2, 7.
 Bremerholm, Kbhvn., 112.
 Brems, Christen, Fisker, 164.
 Brink, Anders Hansen, 743; — Hans Peder, Gmd., 745; — Mads, Gmd., 744, 745, 748; — Niels Peder, Gmd., 745.
 Brix, Hans, Professor, 630, 635, 791, 815.
 Brixbøl, Lb., Skast S., 508.
 Brixes, Gunder, Heks, 398, 399, 505—07, 511, 513—17.
 Brockdorff, Oberst, 118; — Ditlev, Godsejer, 114.
 Broeng, Gde., Aal S., 492, 497.
 Brorson, H. A., Biskop, 124, 247—48, 787—89, 792, 804—05.
 Brucktorff, Heinrich von, Godsejer, 119.
 Brochmann, Karen Abrahams, Kirkeejer, 140.
 Brovststenen, 31.
 Brunbjerg, Gd., Lindknud S., 728.
 Bruunslægten, Orten, 743.
 Bruun, C. A., Journalist, 662; — Christian, Lærer, 152; — Daniel, Geograf, 466; — H., 466; — O., 465; — Henrich, Pr., 165, 187; —, Kapellan, 657.
 Brüel, J., Klitinspektør, 5.

- Brünnich, Chr. Gregers, Toldassistent, 659; — Sofie, 659.
- Brøndal, Viggo, Professor, 652.
- Brønderslev, 827.
- Brøndsted, J., Dr. phil., 668.
- Brøndum, S., Skads H., 421, 426, 427, 482, 504, 508, 530, 553, 563, 641, 643, 766, 782.
- Brøns, S., Hviding H., 636.
- Brørup, S., Malt H., 2, 16, 19, 21, 422, 425, 553, 562, 817.
- Buddegaard, Hodde S., 581.
- Buhl, Peder, Lærer, 209, 211.
- Bukdahl, Jørgen, Litteraturhistoriker, 789, 790, 791, 805, 815.
- Bundesen, Dines, Skipper, 185.
- Burgaarde, Billum S., 497.
- Byriel, J. H., Lærer, 464, 834.
- Byrsted Hede, Veggerby S., 718.
- Bække, S., Anst H., 9, 13, 14, 15, 23, 24, 28, 204, 462, 561, 576, 580, 628—30, 633—38, 644, 672, 682, 692, 819, 824, 828, 831.
- Bølling H., 812.
- Bøllund, Lb., Ølgod S., 541.
- Børsmose, Lb., Aal S., 388.
- Bøvling Amt, 448 50, 822.
- Canniks, Anne, 398, 507.
- Carstensen, Gregers P., Kaptejn, 60—63; — Hieronymus, Apotek., 793, 803, 804, 812.
- St. Cathrine Kirke, Ribe, 791, 792, 794, 808, 809.
- Christensdatter, Inger, 373; — Mette, 521—22, 526.
- Christensen, Pr., Ho, 363; — A., 529; — Anne, 377; — Anders, Falskmøntner, 201; — Chr., Gmd., 769—772; — Chr. N., Hedeopdyrker, 584; — Hans, Gmd., 755; — Ib, Pr., 527; — J. C., Politiker, 612; — Jens, Kirkevæрге, 372; — Johan, 520; — Laust, Skolelærer, 369, 377; — Maren, 374, 389—91, 513, 520; — Margrethe, 428; — Mikkel, Kronbonde, 400—408; — Niels, 390—91, 535—36; — Oluf, Pr., 143; — Per, 541; — Poul, Pr., 365; — Sidsel, 399—408, 507, 509, 510, 513; — Søren, Gmd., 595; — Thomas, Gmd., 427.
- Christian, Konge, I, 160, 162; — III, 163, 452; — IV, 115, 116, 119, 338, 412, 534, 631; — V, 165, 171, 172, 477; — VI, 143, 160, 184; — IX, 31, 42; — X, 31, 40, 42.
- Christiansen, Andreas, Lærer, 142, 150, 151; — Bunde, Sømand, 185; — C. P. O., cand. mag., 275; — Niels, Sømand, 185.
- Christoffersen, Chr., Gmd., 591, 592, 594.
- Christopher af Bayern, 547.
- Clausen, Latinskolelærer, 252; — Else Cathrine, Apotekerfrue, 804; — Otte, til Nørholm, 394—95; — Thomas, Raadmand, 793, 804.
- Clemmensdatter, Birgitte Marie, Lærerkone, 150.
- Clemmensen, Søren, Fattiglem, 777—78.
- Clement, Ad., Ingeniør, 189.
- Clemidsen, K., Vidne, 511.
- Constantin-Hansen, C. C., Kunstmaler, 262.
- Cornelius, Karen, Heks, 385, 541.
- Cortsen, Christian Holt, Pr., 379.
- la Cour, J. C. B., Gaardhistoriker, 465; — Poul, Fysiker, 549—559.
- Dagmar, Dronning, 25, 158.
- Dahlerup, Verner, Professor, 155.
- Dahm, Erik, Godsejer, 191.

- Dal, Huse, Grindsted S., 720, 727, 730, 732.
 Dalby i Skåne, 283—84.
 Dalggaard, Store, Bække S., 580.
 Dalgas, E. M., Oberst, 415, 466, 749.
 Damgaard, Lindknud S., 597.
 Damm, Kristen, Hedeopdyrker, 573—76.
 Damsmark, Lb., Alslev S., 129, 130.
 Danckwerth, Caspar, topogr. Forf., 165, 171.
 Dannenberg i Hannover, 625—26.
 Danner, Grevinde, 647.
 Darum, S., Gørding H., 422, 427, 429, 464, 465, 471, 477, 479—82, 488, 494, 498, 561—63, 581, 624—27, 643, 792, 817, 819.
 Daugaard, J. B., Biskop, 148—51, 226.
 Degn, Jens, klog Mand, 397; — Peder N., Kbmd., 568.
 Dollerup, Lb., Skanderup S., 495.
 Donslund, Lb., Vorbasse S., 385, 576, 674.
 Dorstad, 276.
 Dover Bjærge, Lintrup S., 25.
 Drostrup, Lb., Læborg S., 482.
 Duborg, Hans, Gmd., 829, 830; — Jes, cand. polit., 25.
 Dynisen, Jep, Vidne, 511; — Niels, do., 511.
 Dyrlund, Folmer, Dr. phil., 12.
 Dyvelsrække, Lb., Grindsted S., 720, 728.
 Dørfler, Borger i Grindsted, 733.
 Døve Johanne, 508.
 Døvling, Lb., Skarrild S., 730.
 Eg, Lb., Grindsted S., 720.
 Ebbesen, Hans, Gmd., 32, 33; — Kristen, Fortæller, 203.
 Ebsen, Niels, Troldkarl, 395.
 Eckersberg, Kunstmaler, 262.
 Egaa, S., Ø. Lisbjærg H., 155.
 Eggers, Olga, Forfatterinde, 815.
 Egholt, Lb., Lejrskov S., 199, 200, 206.
 Egtved, S., Jerlev H., 203, 209, 214, 636.
 Eiler, L., Provst, 222.
 Elbrecht, Kaptajn, 114.
 Elias, Bisp, Flamlånder, 280, 290.
 Eliassen, P., Lokalhistoriker, 201, 202, 215, 466, 564.
 Ellund, Lb., Hanved S., 204.
 Elvius, Personalhistoriker, 465.
 Endrupholm, Hgd., V. Nykirke S., 18, 529, 651.
 Engebæk, S. Omme S., 730.
 Engel, Michel, Pr., 368.
 Engelstoft, Ingeborg, 621; — Oluf Christian, Pr., 621; — Oluf C., Birkedommer, 621.
 Engmosebæk, ved Grindsted S., 728, 731, 732.
 Engene, 496—99.
 Erichsen, Bibliotekar, 564.
 Erik Ejegod, 282.
 Erik Emune, 280.
 Erik Menved, 159—60.
 Erik af Pommern, 547.
 Erslev, Kr., Historiker, 160, 199, 644, 815.
 Erst-Lejrskov, S., 200.
 Esbjærg, 2, 34, 60, 420, 429, 431, 465, 468—74, 494, 514, 562, 566, 618, 619, 647, 817, 818, 819, 823, 832.
 Eskelund, Lb., Brørup S., 220, 231.
 Eskedatter, Bodil, Heks, 534, 535, 538—41.
 Eskes, Maren, Heks, 534—41.
 Esterhøjstenen, Ods H., 31.
 Estrup, Hgd., Malt S., 114, 191.

- Faaborg, S., Skads H., 424, 426, 529, 766, 781.
 Faars, Else, 508.
 Fabricius, Knud, Professor, 156; — Wilhelm, Pr., 543—47.
 Falbe-Hansen, Statistiker, 465.
 Falster, Christian, Rektor, Digter, 248—50, 252, 256—64, 464, 473, 786—92.
 Fanniker, Maren, Fattiglem, 782.
 Fanø, 60, 157, 160, 163, 183, 273, 368, 384, 465, 468 ff., 508, 563, 564, 566, 570, 588, 593, 594, 621, 819, 832.
 Farrisskoven, 627, 831.
 Farup, N., S., Ribe H., 26, 195, 462, 561.
 Farup, Sønder, Lb., V. Vedsted S., 422.
 Feilberg, Postmester, 37; — Astrid, 19. H. F., Pr., Folkemindeforsker, 203, 204, 208, 485, 562, 563, 717, 823, 834; — N. L., Pr., 776, 778.
 Fenger, Sven, Pr., 548.
 Ferup, Lb., Lejrskov S., 24, 25, 198, 202, 204, 205, 211, 495.
 Fidde, Lb., Henne S., 526.
 Firhøje, Lb., Torstrup S., 580.
 Fitting, Lb., Vorbasse S., 563, 828.
 Flensborg, 150, 255, 645, 647, 801.
 Foersom, F., Komponist, 802.
 Fog, Elisabeth, Apotekerfrue, 804.
 Fogstrup, Lb., Tem S., 716.
 Fogtmann, Pr., 165, 182; — Hans B., Pr., 801; — Nikolaj, Biskop, 801.
 Folding, S., Malt H., 25, 425, 487, 552, 553, 561, 641.
 Foldingbro, Folding S., 574, 636, 831.
 Fole, S., Frøs H., 161, 447, 827.
 Forum, Lb., Brøndum S., 427, 482.
 Fovrfeldt, Lb., Guldager S., 494.
 Frandsen, Frands, Gmd., 712; — Hans, Troldkarl, 523.
 Frank-Christensen, C., cand. mag., 243, 248, 260.
 Fredensberg, Udflyttere, Alslev S., 129, 130.
 Fredericia, 114.
 Frederik, Konge, IV, 183, 250; — V, 805; — VI, 628; — VII, 647.
 Frederiksberg Slot, 638.
 Frederiksborg Slot, 184.
 Fredtoft, Gd., Aal S., 492.
 Fridsch, A. F., Stiftsfysikus, 423, 425; — Ingeb. Christine, Lægefrue, 797; — Mads, Raadmand, 183.
 Frifelt, Salomon J., Forfatter, Gmd., 561, 614.
 Friis, H., Forvalter, 119, 124; — Hans Pedersen, Pr., 366; —, Latinskolelærer, 252.
 Frisvad, Lb., Varde Landsogn, 426, 744—46, 756.
 Frisvad Møller, 268, 269.
 From, Bager, 47.
 Frost, Herredsdommer, 37; —, Amtsprovst, 145; — P. N., topogr. Forf., 466.
 Frydendahl, H. Chr., Lærer, Redaktør, 698, 699, 829.
 Frøs H., 161.
 Frøstrup, Lb., Lunde S., 751; — Hgd., Lunde S., 373, 500.
 Fuglsig, H. J. N., Lærer, 138, 141, 147, 149, 150.
 Føhr, 163.
 Føvling, S., Malt H., 5, 21, 215, 217—19, 221, 223, 228, 229, 236, 240, 425, 435, 464, 574, 640, 644, 761.
 Gaard, L. C. Knudsen, Mestermaler, 57.
 Gaardboe, A. P., Lokalhistoriker, 717.

- Gaardsig Kær, 406.
 Gabel, Chr. v., Stiftsbefalingsmand, 124, 182, 183, 253.
 Gadbjerg, S., Tørrild H., 616.
 Gallesen, Chr. Fr., Toldkontrollør, 621.
 Galster, Georg, Museumsinspektør, 614.
 Galsthoved, Lb., Starup S., 519.
 Galthen, M., topogr. Forf., 466.
 Galtho, Lb., Tistrup S., 582.
 Galtrup, S., Morsø Nørre H., 8, 197.
 Gammelby, Lb., Læborg S., 425.
 Gamst Mark, Anst S., 25.
 Gedbjerg, Ane, Heks, 406.
 Gedbjerg, Lb., Aal S., 407, 492, 497.
 Gedved Seminarium, 152, 239.
 Geisler, Kaptajn, 115.
 Gejl, Jens L., Plantør, 190; — Laurids, Plantør, 190.
 Gejsing, Lb., Anst S., 479, 495.
 Gelballe, Lb., Skanderup S., 479.
 Gellerup, Lb., Varde Landsogn, 426, 504, 782.
 Gelleruplund, Gde og Hse, Varde Landsogn, 589.
 Gerdes, Hans B., Købmand, 793.
 Gerndrup, Lb., Brørup S., 19, 21, 464.
 Gersdorf, Frederich, Brigader, 820—21.
 Gesten, S., Anst H., 206, 465, 553, 824.
 Gertz, M. C., Filolog, 28.
 Gheysmer, Thomas, Historie-skriver, 13.
 Gilbjerg, Lb., Hejnsvig S., 577, 727.
 Ginderup, Lb., Heltborg S., 614.
 Giøstisen, Las, 539—40.
 Gjerlovs, Anne, 528.
 Gjering, Lb., Brøndum S., 482, 504, 817, 818.
 Gjødens, Hans, Gmd., 372, 382.
 Glavendrupstenen, 630, 632.
 Glejbjærg, Lb., Aastrup S., 32—35.
 Glorup, Hgd., Fyn, 577.
 Goos, C., Geheimekonferensraad, 646.
 Gorm den Gamle, 18, 632, 635.
 Goth, Degn, 135; — Jørgen Andersen, Lærer, 145.
 Graa, Mariane, Jomfru, 379.
 Graasten, Gd., Bække S., 580.
 Gram, Hans, Historiker, 261.
 Grand, A., Efterskoleforstander, 36, 37; — Jens, Ærkebisp, 160.
 Grauslund, J., Assistent, 466.
 Gravlund, Thorkild, Forfatter, 9, 12, 16, 24, 200.
 Gredsted, Lb., Jernved S., 488, 494, 498.
 Gredstedbro, Lb., Jernved S., 46, 49, 574.
 Gregersen, Landstingsmand, 612.
 Grejs, S., Nørvang H., 59.
 Grene, S., Slavs H., 33, 561.
 Grimstrup, S., Skads H., 426, 503, 505, 523, 524, 587—94, 701—14, 766; — Østergaard, 702—04, 708—09.
 Grindsted, S., Slavs H., 639—40, 644, 673, 685, 686, 688, 690, 691, 692, 699, 720, 725, 728, 729, 730, 733, 734, 735, 738, 818, 819.
 Gromsen, Poul, 527.
 Grundahl, Charlotte Nikoline, Præstekone, 358, 359.
 Grundet, Hgd., Hornstrup S., 114.
 Grundtvig, F. L., Pr., 12; — N. F. S., Pr., Digter, 44, 199; — Svend, Litteraturhistoriker, 158, 561.
 Gryd vad Mølle, Janderup S., 426; — Gryd vad, Gde og Hse, 501.

- Grüner, Hakon H., Justitsraad, 659; — Mathilde M. A., 659.
- Grærup, Lb., Aal S., 406, 497.
- Grønlund, kulturhist. Forf., 466, 507; David Mogensen, Pr., 98, 792—95, 806, 808—09.
- Grønvang, Gd., Vejen S., 39.
- Guldager, S., Skads H., 424, 426, 429, 462, 473, 767, 768, 818.
— Knud Michelsen, Pr., 368.
- Gummerup, Lb., Køng S., 805.
- Gummesmark, Gde og Hse, Vester Nykirke S., 704.
- Gunderup, Lb., Skads H., 504, 532.
- Gunderup Hede, Svenstrup S., Onsil H., 716.
- Gundersted Hede, Gundersted S., Slet H., 717.
- Gundesdatter, Maren, 765.
- Gyldenstjerne, Hannibal, 521.
- Gørding, S., Gørding H., 362, 420, 423, 488, 494, 498, 499, 818.
- Gørlevstenen, 630.
- Haagen, L. J., Pr., 58.
- Haahr, Ingeborg, Lærerkone, 143; — Jens Pertou, Lærer, 144; — Jens Udesen, Proprietær, 143; — P. H., Lærer, 195, 432, 434, 611, 612.
- Haar, H. J., Seminarieforstander, 195, 832.
- Haderslev, 145, 187, 188, 627, 699, 827.
- Hald Sø, 636.
- Hallum, Lb., Kvong S., 480, 490, 751.
- Haltrup, Lb., Øse S., 501, 521, 522.
- Haltrup, Chr. Christensen, Hedeopdyrker, 745.
- Hamborggaard, Lille, Bække S., 14, 15.
- Hannevang, Gd., Billum S., 497.
- Hanning, S., Bølling H., 639.
- Hannover, H. J., Professor, 694, 695.
- Hans, Pr., 271, 272.
- Hansdatter, Gertrud, 767, 769; — Mette Marie, 202.
- Hansen, Balsler, Sogneraadformand, 217; — Chr., 399, 401, 522, 524—26; — Claus, 185; — Carl L., Pr., 221—23; — Daniel, 770—71; — Frederik, Direktør, 31; — Gerial, 519; — Hans, Lektor, 262; — H. P., Museumsforstander, 417, 699, 824, 830; — Hans, Pr., 272; — Hans, Gmd., 776; — H. N., Borgmester, København, 657—59; — J., 391; — J. J., Lærer, 134; — Jens, 523; — Jens, Gmd., 519; — Jens, Sadelmager, 794; — Jens, Rektor, 801, 812; — John, 19; — Jep, Gmd., 524; — Jørgen, Gmd., 133; — Jørgen, Gmd., 512; — Hansen-Jacobsen, Niels, Billedhugger, 39, 42, 43, 611—12; — Knud, Skibsfører, 188; — Morten, Ansager Mølle, 190, 195; — N. A., 730; — Niels, Degn, 220, 231; — Niels, Fæster, 399, 401—03, 406; — Niels, Vidne, 539; — Niels Bennedsen, Hedeopdyrker, 736; — P., Husejer, 513; — P., Gmd., 733; — Peder, Arbejdsmand, 773; — Peder, Pr., 510, 515, 517; — Per, 519; — Petrea, Gaardejerske, 429; — Rasmus, Pr., 164, 167; — S. Karl, Lærer, 27; — Sidsel, g. m. Per Hansen, 520; — Søren, Landfoged, 176; — Søren, Gmd., Grimstrup, 702, 704, 707; — Terman, Hedeopdyrker, 754—58; — Therkel, Gmd., 519; — Villom, Gmd., 393.
- Hanskone, Anne, 541; — Gunder, 396, 406.

- Hanssen, H. P., Politiker, 29;
— Lorens, Rektor, 185.
- Harald Blaatand, 13, 14, 15,
17, 18, 20, 22, 28, 628, 635.
- Harald Blaatands Sten, 9, 15,
16, 20, 21.
- Harho, Jens Peter, Lærer,
205.
- Harboe, Geheimeraadinde,
Støvringgaard, 251, 253—
54.
- Harreby, Niels J., Pr., 164,
171.
- Harte, S., Brusk H., 25, 58,
201, 205.
- Hatt, Gudmund, Professor,
715, 832.
- Hauche, Niels, Arkivassistent,
657—58.
- Havlund, Lb., Ølgod S., 537,
538.
- Haupt, Richardt, Kirkear-
kæolog, 290, 292, 294, 296.
- Havetoft, S., Strukstrup H.,
294.
- Heager, Lb., Øse S., 390.
- Hedebo, Nørre, Lb., Jander-
rup S., 114, 116, 426; —
Store, Gd., Janderup S.,
144, 426, 497, 501; — Søn-
der, Lb., 426.
- Hedegaard, Lb., Hjortlund S.,
574.
- Hee, Jens, Biskop, 161.
- Hee, S., Hind H., 580.
- Hegelund, P. J., Biskop, 164,
397.
- Heiberg, Thomas Severin,
Pr., 802.
- Heilskov, Chr., Bibliotekar,
6, 51, 463, 564, 834.
- Heinsen, P., Pr., 20.
- Hejbøl, Lb., Ølgod S., 534.
- Hejnsvig, S., Slavs H., 576,
577, 672—74, 682, 685, 690,
692.
- St. Helene Kilde, Nordsjæl-
land, 23.
- Helfried, J. F., Stiftamtmand,
423.
- Helgoland, 60, 61.
- Hellerup, ved Kbhvn., 51.
- Helms, Jakob, Pr. og Arkæo-
log, 280, 291, 466, 467; —
Rudolf, Redaktør, 610.
- Helsingør, 31, 244.
- Helweg, Karen, g. m. J. Th.
Arnfred, 428.
- Henne, S., Vester Horne H.,
272, 365, 366, 368, 376,
379, 399, 426, 429, 553,
832.
- Hennebjærg, Lb., Henne S.,
426, 485.
- Hennegaard, 499.
- Hermansen, Niels, Strandfo-
ged, 187; — Victor, Muse-
umsinspektør, 464, 466,
794, 834.
- Herning, 417, 418, 699.
- Herregaarde, 495.
- Hess, Harald, Ingeniør, 692.
- Hessel, Gd., Hodde S., 501.
- Hessel, Lb., 581, 583.
- Hesselho, Lb., Starup S.,
520.
- Hessellund, Lb., Gørding S.,
423.
- Hesselmed, Aal S., 394, 396,
406, 407; — Hgd., 497, 499.
- Hesselvad, Hse, Skanderup
S., 197, 198.
- Hids H., 671.
- Hillerup, Lb., Farup S., 425,
563.
- Hinge Sø, 636.
- Hinum, Lb., Grindsted S.,
720, 721, 731, 732.
- Hirtshals, Vendsyssel, 152.
- Hjarup, S., Anst H., 495, 560.
- Hjelholt, Holg., Arkivar, 431,
432.
- Hjelm, Ø, 614.
- Hjermindstenene, Middelsom
H., 640.
- Hjerting, Guldager S., 140,
146, 147, 265, 429, 473,
494, 563, 566, 585, 764,
768, 774.
- Hjort, Niels Schørring, Pr.,
230; — Victor Kr., Biskop,
5, 6.
- Hjortkær, Lb., Grimstrup S.,
522, 524.

- Hjortlund, S., Ribe H., 425, 447, 462, 553, 574; — Lb., Hejnsvig S., 731.
- Ho, S., V. Horne H., 363, 393, 396, 426, 480, 497, 501, 563.
- Hodde, S., Ø. Horne H., 394, 501, 534, 563, 573, 580—83, 611—13.
- Holdeskov, Lb., Hodde S., 501, 582, 583.
- Hoc, T. Andersen, Pr., 273.
- Hoffmann, Kai, Digter, 39, 42.
- Hofman-Bang, O. M., Registrator, 455.
- Holberg, Ludvig, Digter, 662.
- Holfmannsfeldt, Hejnsvig S., 727.
- Holm, Bundtmager, 725.
- Holst, Fred., Premierløjtnant, 177; — Niels, Pr., 364, 368—72.
- Holstebro, 824.
- Holsted, S., Malt H., 25, 35—37, 217—21, 228, 229, 238, 240, 425, 527, 574, 642, 673, 761; — Vest, 217.
- Holstein, Georg Fr. v., Stiftamtmand, 800; — G. T. v., 124.
- Horne H., Vester, 384, 393, 394, 397, 405, 406, 467, 485, 488, 489, 491, 493, 497, 499, 500, 523, 527; — Øster, 384, 393, 394, 467, 494, 534, 542.
- Horne, S., Øster Horne H., 364, 502, 542, 628, 630, 638, 639, 756, 761.
- Hornelund, Lb., Horne S., 480.
- Hostrup, J. C., Pr. og Digter, 5, 550.
- Hostrup, S., Skads H., 119, 124, 126, 129, 143, 146, 147, 398, 399—408, 426, 427, 429, 486, 498, 506—10, 516—18, 760, 762—69, 772—73, 776—78, 781—84; — Lb., Øse S., 389, 518—20.
- Hovborg, Lb., Lindknud S., 596, 824.
- Hoven, S., Nørre Horne H., 152, 728.
- Hover, S., Tørrild H., 58.
- Hovslund, Sønderjyll., 636, 637.
- Hovstrup, Lb., Henne S., 399.
- Hug, Lb., Vedersø S., 163.
- Hulvad, Lb., Brørup S., 636.
- Hulvig, Lb., Hodde S., 611—12.
- Hunderup, S., Gørding H., 471.
- Hundhale, Lb., N.-Nebel S., 492.
- Hune, S., Hvetho H., 379.
- Huntze, Hans, Kirkearkæolog, 298.
- Husby, Frisland, 294.
- Husum, 165, 659.
- Huus, Niels Jensen, Gmd., 746; — Zacharias von, Sædedegn, 143.
- Hviding, S., Hviding H., 292, 425, 804.
- Hvirring, S., Nim H., 358.
- Hvolbølgaard, Lejrskov S., 201, 495.
- Hvolgaard, 114.
- Hygum, S., Frøs H., 161.
- Hyllerslev, Lb., Janderup S., 152, 426, 497, 501.
- Høfding, Jacob, Toldkontrolør, 792—93.
- Högström, Sally, Gymnastiklærerinde, 556, 558.
- Højberg, Kristian, Gmd., 702, 704, 705.
- Højen, S., Jerlev H., 827.
- Højrup, Lb., Lejrskov S., 205, 495.
- Hølld, Gd., Lunde S., 493.
- Høllund Aa, 595.
- Høpfner, Joh. Jørgen, Bogtrykker, 253.
- Hørlyck, A. D., 38.
- Høst, Claus, 365; — Chr. Jacobsen, Pr., 365; — Jacob Pedersen, Pr., 365; — Chr. Pedersen, Degn, 365; — Lauritz, 365; — Mette Ber-

- gitte, 365; — Peder Christensen, Pr., 365.
- Høy, Chr. Nielsen, Gmd., Fritænkter, 360, 361, 363, 364; — Jens Henriksen, 378.
- Høyer, Pr., 368, 371, 379, g. m. Else, f. Bang, 368, 379.
- Ibsdatter, Margrete, 529.
- Iglsø, Alslev S., 129, 130.
- Immervad, Sønderjyll., 636.
- Innocens VIII, Pave, 388.
- Isbjærg Mølle, Gd., Varde Landsogn, 426, 501.
- Ivers, Maren, 389—91, 519, 522.
- Iversen, Chr., 782; — Lars, Snedker, 379; — Niels, Landbrugskandidat, 35; — Niels, Stenderup, 217.
- Jacobi Kirke, St. (eller Ibs), Varde, 265, 266.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., 644; — Margrethe Agathe, gift Grüner, 659; — Niels, Gevorben, 114, 116.
- Janderup, S., Vester Horne H., 27, 114, 116, 406, 426, 461, 472, 480, 489, 493, 495, 497, 501, 527, 563.
- Jansen, Atte, Skipper, 62.
- Jegungaard, Janderup S., 501.
- Jelling, S., Tørrild H., 13, 14, 16, 20, 22, 28, 58, 59, 239, 632, 633, 635, 636, 637.
- Jels, S., Frøs H., 827.
- Jendre Skoleholder, Ribe, 794.
- Jensen, Andreas G., Lærer, 563; — Bertel, Gmd., 724; — C. T., Lærer, 150—51; — Chr., Gmd., 378; — Hans, 508; — Jens L., Gmd., 378; — Jes, 396; — Jeppe, Gmd., 782; — John, Kroejer, 581; — Mads, 396; — Mikkel, 403; — Niels, Gmd., 428; — Niels, Redaktør, 610; — Niels, Hedeopdyrker, 730; — Peter, Dyrlæge, 205, 206; — Peter Marius, Gmd., 709, 710; — Søren, Fattigmand, 762; — Thomas, 407; — Truels, Gmd., 752.
- Jepsdatter, Bodil, 538.
- Jepsen, Elias, Gmd., 129; — A. Grunnet, Viceinspektør, 265; — Hans, 427; — Hans, 528; — Niels, Gmd., 127, 134.
- Jerne, S., Skads H., 26, 152, 365, 370, 424, 464, 465, 472, 488, 494, 498, 563, 762, 763, 818.
- Jerne, Jørgen Pallesen, Pr., 543—46.
- Jernved, S., Gørding H., 25, 43, 381, 426, 465, 498, 553, 561, 615, 828.
- Jerrig, Lb., Grindsted S., 721.
- Jersiin, Jens Dinesen, Biskop, 170.
- Jespersen, Brix, Vidne, 511; — Jens, Gaardhistoriker, 465; — L. S., Lærer, Lokalhistoriker, 467, 563, 615, 835.
- Jessen, Anders M., Pr., 143, 144; — Axel, Statsgeolog, 153, 154, 178, 179; — Abraham, Pr., 125, 764; — Benede, 531, 532; — Benedict, 511; — Chr., 531—33; — Hans Chr., 745—46, 749; — Jeppe, 745—46; — Jes, 745; — Jessenslægten i Orten, 743. Jensen, Jes L., Grene, 33; — Juliane Marie, Digterinde, 257; — Knud, Professor, 197, 708; — L. E., Gmd., 464; — Laurids, 530—33; — Ole Frank, Gmd., 128—29; — Mette Cathrine, Lærerkone, 144; — Ole Frank, Degn, 140—44, 772; — Per, Gmd., 529; — Søren G., Gmd., 35; — Skipper Søren Jessens Enke, 140; — Thomas, Gmd., 127.
- Jested, Lb., Vilslev S., 425,

563.
 Johannes, St., S., paa Føhr, 294.
 Johansen, Johs. Th., Plan- tageformand, 36.
 Jonassen, Kr., Smed, 581; — Morten, henrettet, 752.
 Jordrup, S., Anst H., 202, 213—15, 462.
 Juul, Hendrick, Lindbjærg, 274; — Niels, Kammer- herre, 813.
 Jægers, Kirsten, 398, 507.
 Jønsson, Søren, Mandøfisker, 164.
 Jørgen, Pr., Grimstrup, 524.
 Jørgensdatter, Johanne, 392, 519, 520; — Karen, Jorde- moder, 427.
 Jørgensen, Anker H., Styr- mand, 188; — A. D., Histo- riker, 654, 790—91, 802, 807, 814, 815; — Andreas, Hedecopdyrker, 584—87; — Chr., Gmd., 542; — Dorthea, Frk., 430; — Hans, Vidne, 514; — H. G. A., Pr., 195; — I. P., Hi- storiker, 465; — N. P., Pr., 147; — Margrethe Løbner, Forfatterinde, 464; — N., Væver, 214; — Nis, 511; — Povl, Pr., 533; — S., Lærer, Kistrup, 815.
 Kaas, Helvig, Adelsdame, 521.
 Kalvslund H., 161.
 Kalvslund, S., 462, 574.
 Katrinebjærg Teglv., Hejns- vig S., 690.
 Kelst, Lb., Billum S., 490, 497, 527.
 Ketrup, S., V. Han H., 547.
 Kidholm, Peder, Gmd., 231.
 Kinmer, Jacob, Gmd., 116.
 Kinch, J., Historiker, 64, 65, 157, 159, 160, 161, 163, 167, 168, 466, 789, 804— 809, 815.
 Kirk, Palle, Efterskolefor- stander, 43.
 Kirkebjerg, Jørgen R., Gym- nastiklærer, 548—49, 553, 559.
 Kirkebjærg, Gd., Varde Landsogn, 745.
 Kirkeby, Lb., Farup S., 425.
 Kisbøl, Lb., Lejrskov S., 199, 203—04.
 Kisley, Madame, Jordemo- der, 421.
 Kistrup, Hans, Arkivar, 182.
 Kjær, Tømmer, 692; — Hans, Museumsinspektør, 614; — N. R., Lærer, 200.
 Kjærgaard, Hans P. Brasch. Læge, 152, 466.
 Klavses, Kirsten, 389—393, 518, 520.
 Klavsholm, Hgd., 381.
 Klelund, Lb., Lindknud S., 529.
 Klement, Skipper, Bondefø- rer, 544, 546—47.
 Klemids, Eline, 407.
 Klink, Anne, Jordemoder, 427.
 Klinting, Torben, Lærer, 563, 825, 830.
 Klitgaard, C., Postmester, Lokalhistoriker, 804, 835.
 Klokke, Oluf, Klokke, 508.
 Klostergaard, Grindsted S., 738.
 Klyner, Hans, 271.
 Knaplund, Lb., Hoven S., 152.
 Knoldeflod, Lb., Grimstrup S., 573, 588—93.
 Knudedyb, 160, 168.
 Knud Lavard, 292.
 Knudsen, Hans, Landsarki- var, 447, 463—64, 835; — Hans, Borger, 531; — Ja- kob, Pr., Digter, 202; — Jens Lassen, Pr., 202; — Johannes, Kartografhiso- riker, 174—76; — Mads, 511; — Maren, 513; — Niels, Raadmand, 544; — Oluf, 388—89; — P., Gmd., 691; — Per, 527—28; — Søren, 526—27; — Søren, Soldat, 772.

- Knudsmark, Alslev S., 129—30.
- Knurberg, Gd., Grimstrup S., 504.
- Koefoed, C. D., Pr., 16.
- Kotod, C. P. A., Pr., 202.
- Kokspang, Lb., Hostrup S., 130, 147, 150, 498.
- Kold, Christen, 234, 239.
- Kolding, 53, 58, 114—15, 188, 197—98, 217, 273, 286, 455, 464, 551, 563, 822.
- Koldinghus, 197.
- Koldinghus Amt, 53, 57, 448—50, 479, 822.
- Koldinghus Lehn, 503.
- Kolsnap, Lb., Nustrup S., 774.
- Kolvig, Carl Wilhelm, Postmester, 621; — Frederik, Konsul, 621.
- Kongeaen, 466, 564, 574.
- Kongens Vase, Holsted S., 25.
- Konradi, Emil, Landbrugslærer, 194, 435, 445, 618, 619, 840, 841.
- Korporal, Jens Jensen, 811.
- Korresand, Grund i Havet, 168.
- Krag, Johan, Borgmester, 544; — Jørgen, Adelsmand, 529; — Niels, Dekan, 531.
- Kragelund, Lb., Bække S., 24, 576.
- Kragh, Hans, Raadmand, 793.
- Krarup, Bibliotekar, 564; — Pr., Alslev, 127; — Chr., Pr., Føvling, 218, 220, 228.
- Krarup, Lb., Tistrup S., 501, 582; — S., Sallinge H., 699.
- Kravense, Lb., Hostrup S., 403, 498, 516, 772.
- Krawres-Krageris, Ølgod S., 27.
- Krebs, Landsretssagf., 431, 435.
- Kristensen, Evald Tang, Folkemindesamler, 12, 15, 19, 23, 24, 27, 200, 202—06, 209, 213, 214, 561—62, 703, 835; — H. K., Lærer, Lokalhistoriker, 111, 384, 432, 434, 466, 505, 563, 609, 615, 617, 717, 835; — H., Lærer, Føvling, 223; — Kr. J., Gmd., 611; — Marius, Dr. phil., Filolog, 5, 6, 195, 431, 464, 548, 623, 789, 791, 797, 818, 826, 828, 835; — N., Pedersborg, 467, 563.
- Kroggaard, Sædding, N. Nebel S., 360, 362.
- Krogsgaard, Hgd., Tjæreborg S., 529.
- Kromann, N. M., Fabrikant, 60, 420, 431, 468—74, 566, 621, 817, 832.
- Kvie, Lb., Ansager S., 496, 563.
- Kvist, John, Lærer, 24, 432, 577, 580.
- Kvong, S., Vester Horne H., 27, 480, 490.
- Kværndrup, S., Sunds H., 205, 206.
- Kværnstenen, 25, 26.
- Kærbøl, Lb., Farup S., 425.
- Kærgaard, Hgd., Hunderup S., 472—74, 498—99; — Birketing, 366, 372, 388, 398.
- Kærhus, Hoven S., 728.
- Kærup, Lb., Janderup S., 497, 501, 753.
- København, 64, 150, 243—44, 248, 260, 272, 366, 420, 422, 423, 543, 555, 621, 641, 651, 652, 658, 661, 662, 666.
- Ladelund, Malt S., 618, 619.
- Lambertsen, Clemmen, Lærer, 147, 150; — Hans Hansen, Sømand, 185; — Søren, Pr., 522.
- Lamsdorff, Oberst, 116.
- Lange, Axel, Botaniker, 829; — Chr., til Hesselmed, 406; — Joachim, Doctor, 807; — Sannel, Rektor, 787, 792—93.
- Langebek, Jacob, Historiker, 653.

- Langlig, Ø i Hjerting Bugt, 163.
- Langelyth, Jacob, Forpagter, 119, 124.
- Langsig, Gd., Lunde S., 493.
- Langsing, Provst, 641.
- Langsom, Gde og Hse, Alslev S., 130.
- Larsen, Henrik, Agrarhistoriker, 475.
- Lassen, Jens, Gmd., 538—39; — N., 395.
- Laugesen, Dynes, 517; — Lauge, Gmd., 710; — Nis, 516, 518.
- Laugis, Johan, 516, 518.
- Laurentius, St.; — S., paa Føhr, 294.
- Lauridsen, Eske, 537; — Gregers, 272; — Jens, Hedeopdyrker, 728—29; — Johannes, Nationalbankdirektør, 39; — Klavs, 393; — Morten, Skoleholder, 794; — Niels, 393; — Peder, Historiker, 156; — Rasmus, Hedeopdyrk., 729.
- Lauritzen, Christen, Degn, 377—78.
- Laursen, Anders, Gmd., 530; — Hans, 531, 532; — Jørgen, Borger, 114; — Knud, Degn, 540; — Niels, Sognefoged, 421, 427.
- Laustkone, Maren, 407, 408, 518.
- Lautrup, Godsejer, 191.
- Lavridsdatter, Anne, 542.
- Lejrskov, S., Anst H., 24, 25, 52, 57, 59, 69, 197—215, 462, 495, 563, 792, 824.
- Lemming, S., Hids H., 615.
- Leofdag, Martyr, 280.
- Lerche-Thomsen, P., 194, 445, 619, 841.
- Lervad, Lb., Horne S., 502.
- Letbæk Mølle, Tistrup S., 190, 611—13.
- Leth, Major, 807.
- Lie, Niels, Eventyrfortæller, 19.
- Lifstrup, Lb., V. Nebel S., 503, 584, 585, 587.
- Lindbjærg, Lb., Ølgod S., 274.
- Lindbjærggaard, 143, 494.
- Lindbæk, Johannes, Stiftsskriver, 648.
- Lindeballe, S., Tørrild H., 616, 617.
- Lindingbro, Thorstrup S., 268, 269.
- Lindknud, S., Malt H., 19, 425, 594—608.
- Lindvig, Lærer, 220, 221, 234.
- Ling, Per Henrik, Gymnastikpædagog, 549, 551, 553.
- Lintrup, Lb., Holsted S., 35, 238.
- Lisbeth Julius, Morderske, 201.
- Lisbjærg, V. Lisbjærg H., 614.
- Listerdyb, 62, 159, 160, 163.
- Listgaard, Vester og Øster, Ølgod S., 494.
- Lomholt, M. J., Lærer, 815.
- Lorentzen, Frederikke, Jordemoder, 427; — Thomas, Hedeopdyrker, 746, 747.
- Lourups, Anna, Heks, 507, 508.
- Lovrup, Lb., Gørding S., 488.
- Lund, Museumsforstander, Haderslev, 699; — C. P., Gmd., 429; — N. C., Byfoged, 803.
- Lund, Sverige, 275, 276, 280, 282, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 296, 550, 551, 559.
- Lundbye, J., Professor, 6.
- Lunde, S., V. Horne H., 111, 152, 365, 369, 376, 379, 381, 384, 433, 434, 466, 493, 505, 526, 563, 609, 615, 717, 819.
- Lundenæs, Hgd., 267.
- Lundenæs Amt, 448—50, 822.
- Lunderskov, Stb., Skanderup S., 473.
- Lunderup, Hgd., Varde Landsogn, 426; — Hede, 757, 758; — Teglværk, 756, 757.

- Lundlang Præstegaard, Lunde S., 609.
 Lundtarp, Lunde S., 493.
 Lundtofte, Gde og Hse, Føvling S., 217.
 Lustrup Birk, 169.
 Lustrupholm, Ribe, 804.
 Lydum, S., V. Horne H., 272, 358, 365—71, 375—78, 380.
 Lyne Hede, N. Horne H., 751.
 Lyne Kirke, 27.
 Lyngby Seminarium, Djursland, 220—21.
 Lyngsaa, Lb., Albæk S., 152.
 Lyrskov, Lb., Slesvig St. Michaelis Landsogn, 199.
 Lyster, Sagfører, 753.
 Læborg, S., Malt H., 425, 442, 628, 630, 633—38.
 Læborgstenen, 14, 15, 21, 22.
 Læk, S., Kær H., Mellemslesvig, 294.
 Lærkeholt, Gde og Hse, Ansager S., 501.
 Løfflund, Jens, klog Mand, 524.
 Lønborg, Hans, Gmd., 771, 772.
 Lønne, S., V. Horne H., 27, 366—68, 375, 376, 379, 397, 426, 429, 430, 471, 474, 493, 507, 832.
- Mackeprang, M., Museumsdirektør, 294, 614, 664.
 Madsdatter, Karen, 267.
 Madsen, Anne, g. m. Chr. Madsen, Skomager, 530—33; — Chr., Ridefoged, 373; — Christen, Gmd., 383; — Chr., Hodde, 583; — Ebbe, Gmd., 190; — Herman, Gmd., 44—49; — Jens, Lærer, 204; — Jesper, Lokalhistoriker, 564; — Kristen, Sognefoged, 190, 200; — Lavrids, Heksejæger, 394, 396, 407; — Mads, Bække, 204; — Niels, 45; — Sonnich, Styrmand, 572.
 Magnus den Gode, 199.
- Magnusen, Finn, Oldgran-
 sker, 14.
 Mahler, Jens Andersen, Borger, 807.
 Malling, Jordemoder, 427.
 Malt H., 420, 422, 464, 466, 483, 488, 495, 499, 502, 818; — S., 191, 425, 552, 553, 817, 826.
 Mandø, Ribe H., 26, 153—189, 466, 469, 561, 563, 564, 803, 819.
 Mandø Hølade, 166.
 Marckvortsen, Iver. Ridefoged, 393.
 Maren i Brøndum, 508.
 Maren i Hiuv, 508.
 Mariager, 716.
 Mariæ Synaal, Bautasten i Anst S., 25.
 Marqvard, Hans, Kannik, 270.
 Marckvortsen, Iver, Ridefoged, 402.
 Mathiesen, Pr., 147.
 Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør, 64, 199, 466, 644, 831.
 Medum, Gd., Ølgod S., 494.
 Meier, Hans, Korporal, 114.
 Meissner, Daniel, tysk Forf., 244.
 Mejer, Johannes, Kartograf, 165.
 Mejls, Lb., Varde Landsogn, 426, 755, 756, 758.
 Mikkels, Anne, 404.
 Mikkelsen, Jacob, Pr., 269, 272; — Michael, Pr., 167, 170.
 Milthers, Vilh., Statsgeolog, 15, 16, 197.
 Mjolden, Tønder H., 827.
 Møgensen, Iver, Hedeopdyrker, 576—77.
 Molbech, Chr. K. F., Digter, 815.
 Moltke, Stiftamtmand, 60; — Greve, 577; — Erik, cand. mag., Runolog, 638.
 Monrad, Erik, Biskop, 170; — Distriktslæge, 380.

- Montagne, Thomas, Konrektor, 787, 812.
- Moritz, Eduard, Geograf, 168, 185.
- Morsbøl, Lb., Grindsted S., 686.
- Mortensen, Christopher, Korporal, 117; — Morten, He-deopdyrker, 573, 580—83; g. m. Ane, 580; Lone, 581—83; Margrethe, 581; — Rasmus, Lærer, 616, 617, 667, 696, 698—700; — Sø-ren, 529.
- Mosegaard, Grimstrup S., 709, 710.
- Mouridsen, Laust, Gmd., 378.
- Munch, P., Dr. phil., Politiker, 664.
- Munck, Frederik, Herremd., 399, 523, 529.
- Munkbrarup, Angel, 294.
- Mühlford, Kaptajn, 804.
- Müller, H. Ehrencron, Biblio-tekar, 255; — Ludv. Chr., Seminarieforstander 239; — Sophus, Arkæolog, 717; — Tage, Biskop, 147, 234, 236; — Theodor A., Histo-riker, 815.
- Münter, Fr., Biskop, 262.
- Myretue, Gd., Hostrup S., 407.
- Møgeltønder Birk, 623.
- Mølgaard, C. N., Kordegn, 6.
- Møller, Hans I., Købmand, 568; — Jens Hansen, Jor-demodermand, 423; — Jens, Sogneraadsformand, 612; — John M., Pr., Topog-raf, 467, 815, 835; — Maria, Frk., 612; — Niels, Plantningsmand, 611—13; — Niels, Letbæk, 190; — Peder Caspersen, 791, 796, 797; — Peter, Møllersvend, Ansager, 51, 52, 57—59; — Søren Nielsen, Skipper, 566—67.
- Nagbøl, Lb., Skanderup S., 495.
- Nebel, Nørre, S., V. Horne H., 357—383, 434, 492—93.
- Nebel, Vester, S., Skads H., 426, 584, 766.
- Nebel Aa, Vester, Brusk H., 201, 205.
- Neergaard, Carl, Museumsin-spektør, 614, 708, 711.
- Nees, V., 134.
- Nicolaj Kirke, St., Varde, 265—74.
- Nielsbygaard, Føvling S., 44, 45, 49, 219.
- Nielsdatter, Lene, 379; — Ma-ren, Borgmesterfrue, 268; — Maren, Jordemoder, 423.
- Nielsen, Lærer, Grindsted, 692; — Anders, Gmd., 134; — August C. N., Proprietær, g. m. Henriette Ge-orgine, f. Meyer, 651; — Bertel, Troldkarl, 394—95, 534; — Carl Lindberg, cand. mag., 543, 650; — Chr., g. m. Maren, 405; — Chr., Inderste, 508, 622; — H. Grüner, Arkivar, 159, 561, 564, 659, 665; — Hans, Bettelfoged, 762; — J. K., Lærer, 720; — Jacob, Ryt-terbonde, 114; — Jørgen, Gmd., 585; — Knud, 521; — L., 407; — M. H., Pr., 5; — Mads, Gmd., 19; — Maren, Heks, 508—09; — Marqvard, g. m. Gunder, 269, 270; — Morten, fra Sønderside, 396; — Mor-ten, Ridefoged, 510—18, 529; — Niels, Rytterbonde, 117; — Niels, Gmd., 134; — Niels, Møller, Tømrer, 268, 269; — Niels, Dr. phil., 684, 696, 699, 700; — N. P., Gmd., 33; — Oluf, Dr. phil., Raadstuearkivar, 20, 21, 155, 156, 157, 161, 307, 464, 465, 466, 467, 502, 543, 650—666, 717; — P. J., Lærer, 465, 561, 563; — Peder, Slotsskriver, 267, 268, 270; — Peder, Hede-

- opdyrker, 730; — Peder, Tjenestekarl, 774; — Peder Esbjærg, Gmd., 134; — Simon, Gmd., 824; — Steffen, Borgmester, 268; — Søren, Gmd., 16; — Søren, 391, 529, 530.
- Nielskone, Anne, Heks, 389, 390, 391, 518, 519, 520; — Kirsten, 407, 518; — Marren, 519.
- Nikolajsen, Chr., Plantør, 754; — Ole, 190, 750, 754.
- Nim, 636.
- Nipsaa, 627.
- Nisdatter, Anne, Heks, 521—29.
- Nissen, Eske, 524; — H. P., Gmd., 190; — Hans, Lærer, 146, 147, 775, 776; — Jørgen, Provst, 2, 466, 836; — Sømmand, 185; — Peder, 510, 511; — Søren, 514; — Thamis, 512.
- Noes, Gd., Anst S., 198, 479, 495.
- Nollund, Lb., Grindsted S., 720, 728, 729, 736, 738.
- Nordby, Fanø, 461, 464, 468 ff., 561, 621.
- Nordenskov, Lb., 393, 763.
- Nordstrand, frisisk Ø., 181.
- Norlander, C. H., Kaptajn, 550, 551.
- Novrup, H. P. H., Lærer, 119, 152, 429, 434, 464, 563, 587, 742, 750, 760, 836.
- Novrup, Lb., Jerne S., 508.
- Nutzhorn, H., Højskolemand, 19, 20.
- Nyby, Lb., Læborg S., 482.
- Nyeman, Else Marie, 811, 813.
- Nyerup, Rasmus, Litteraturhistoriker, 802.
- Nygaard, Hans Peder, Hedeopdyrker, 721; — Kirstine, Enkefrue, 33; — P., Lærer, 465, 615, 829, 830.
- Nykirke, Vester-, S., Skads H., 426, 528, 702, 766.
- Nymindegab, 163, 563, 564, 819.
- Næsbjærg, S., Skads H., 115, 117, 390, 424, 426, 504, 530, 532, 560, 588.
- Nørbølling, Lb., Folding S., 488.
- Nørgaard, Kristen, Gmd., 722.
- Nørholm, Hgd., Torstrup S., 14, 16, 27, 38, 393, 394, 466, 472, 473, 501, 503, 534, 542, 581, 630, 639, 653, 742, 773.
- Nørregaard, Grimstrup S., 711—13.
- Nørtarp, Gd., Lunde S., 493.
- Nyvang, Ferup-, Lejrskov S., 205.
- Obbekær, S., Ribe H., 426, 447.
- Odense, 273, 274, 551, 555, 790, 802, 805, 812.
- Oddum, S., N. Horne H., 639.
- Oksby, S., V. Horne H., 363, 396, 426, 497, 501, 513, 563.
- Oksbøl, Lb., Aal S., 195.
- Oksenvad, S., Gram H., 430, 636.
- Okslund, Lb., Lindknud S., 595—97, 600.
- Okslund-Gaardmænd, 595—97, 603, 607.
- Oksvang, Skads S., 399.
- Olesen, Chr., Gmd., 743; — Chr., Gmd., 746; — Søren Carsten, Gmd., 746.
- Olldag, Vilhelm, Lærer, 151, 152.
- Olrik, Axel, Litteraturhistoriker, 17, 18, 19, 20.
- Olsen, J., Overlærer, 2; — J., Lærer, 563.
- Olufsen, Christen, Borgmester, 267; — Jep, 521, 522; — M., 389.
- Omme, Sønder-, S., Nørvang H., 725, 728—30.
- Omme, Lb., V. Nykirke S., 591.
- Oregab, 163.

- Ortellius, Abraham, Kartograf, 168.
- Orten, Lb., Varde Landsogn, 426, 500, 624, 743, 746, 747, 749, 752, 756, 759; — Hede, 742—51, 759; — Plantage, 746, 749—50, 753—54.
- Ostermann, Johan Henrik, Apoteker, 324, 804.
- Oved, Lb., Øse S., 501.
- Overgaard, Pr., 132.
- Ovtrup, S., V. Horne H., 365, 369, 379, 501, 601, 819.
- Paaby, Lb., Harte S., 58.
- Paahrs Kjærk, Sten, Ølgod S., 27.
- Palladius, Peder, Biskop, 248, 386, 395, 398, 399.
- Pallesen, Jens, Pr., brændt, 394, 396, 534; — Simon, Gmd., 757.
- Palsdatter, Kirsten, 405, 407.
- Paludan-Palladius, 386.
- Paludan, Hedvig, g. m. Vilum-, Pr., 272.
- Pedersdatter, Abelone, g. m. Hans Gjødse, 372, 383.
- Pedersdatter, Anne, Præstekone, 169; — Ane Marie, Egholt, 206, 209; — Maren, Heks, 390—91, 518—520.
- Pedersen, A. E., Lærer, 33; — Chr., 408; — Christen, Gmd., 727; — Chr. J., Gmd., 772; — Edel, 519; — Georgia la Cour, Forstanderfrue, 466; — H., Gartner, 699; — Hans, Gmd., 746—47; — Hans P., Ansager, 190; — Iver, 510; — Iver, Hedebonde, 732; — Jens, 511; — Jens Outzen, Matros, 572; — Johan, Gmd., 771; — Karen, Mandø, 188, 189; — Knud, Efterskoleforstander, 41; — Lauge, 398, 507, 516, 517; — Mary, Lærerkone, 4, 5; — Niels, 427; — Peder, 427; — P. K., Gmd., 464, 733; — P. M., Gmd., Lokalhistoriker, 31; — P. N., Bogtrykker, 36, 37; — Niels, 541; — Niels, Gmd., 749; — Severin, Gmd., 690; — Thomas, Hedeopdyrker, 744.
- Pelworm, frisisk Ø, 181.
- Petersen, C. A., Jerne, 465.
- Philipsen, Daniel, Byfoged, g. m. Dorthe —, 273.
- Pinholt, Vilhelm, Folketingsmand, 464, 612, 614, 615.
- Plagborg, Grindsted S., 692.
- Plovstrup, Lb., Jernved S., 46, 652.
- Poder, Jonas, Gmd., 45.
- Pontoppidan, Erik, Kirkehistoriker, Topogr., 171, 465, 665.
- Porter, A., Kingsley, Arkæolog, 286, 287.
- Poulsdatter, Anne, Præstekone, 365.
- Poulsen, Hans, 542; — Holger, Lærer, 464; — Kr., Haandværker, 580; — Søren, Gmd., 595.
- Povisk, Niels, Propr., 274.
- Preibeitermann, H., Opmaaler, 172.
- Prækfader, Maren, 506.
- Præsteby, Lb., N. Nebel S., 365, 377, 379.
- Præstebølle, Gd., N. Nebel S., 492, 493.
- Præstegaard, Kr., Gmd., 685.
- Præstkær Mark, Brørup S., 422.
- Quong, Søren Nielsen, Kammer, 805, 809, 813.
- Raarup, Anders, Provst, 786—90.
- Radulf, Biskop, 280.
- Rahr, R., Købmand, 45, 804.
- Randbøl, S., Tørrild H., 579, 636, 717, 831.
- Randers, 648.
- Rangst, Maren Christensdatter, 396.

- Rantzau, Jørgen, Lensmand, 394.
- Ranum, Slet H., 239.
- Rasch, Anders Hansen, Regimentsskriver, 114, 116.
- Rask, Jep, Gmd., 510—11.
- Rasmussen, Frederikke, g. Brünnich, 659; — Laust, Folketingsmand, 726, 731—32; — N. H., cand. polyt., Gymnastiklærer, 550; — Hans Hedegaard, Lærer, 152; — Rasmussen, Pr., 371, 372.
- Raun, Svenne, Lærer, 131, 135, 142, 145, 146, 775.
- Ravn, Slægten, 204—05.
- Ravn, Rasmus Hansen, Pr., 429—30.
- Ravnholt, Lb., Gesten S., 503; — Hgd., Fyn, 577.
- Ravnkildestenen, 633.
- Ravnsbjærg, Lb., Guldager S., 504.
- Ravnshorg, Voldsted, Loll., 614.
- Ravnsø, Lb., V. Nykirke S., 426, 522, 528, 704, 766.
- Reenberg, Tøger, Digter, 262—63.
- Reinbeck, Provst, Berlin, 807.
- Rejsby, S., Hviding H., 422, 425.
- Resen, Peder, Topograf, 665.
- Restrup, Store, Hgd., Sønderholm S., Hornum H., 521—22.
- Ribe, 2, 23, 26, 45—50, 64—100, 116, 144, 150, 158—63, 167—69, 172, 182—85, 187, 197—98, 243—64, 272—301, 302—56, 361, 402, 409, 420, 422—23, 425, 427—28, 442, 445, 447—48, 451, 453—57, 460—61, 464, 466, 471—72, 494, 497, 506, 507, 523, 531, 536, 552—53, 558, 562, 566, 574, 610—11, 619—21, 627, 632, 636, 637, 644, 651, 652, 769, 786—816, 819—22, 831; — Aa, 25; — Billede, 243—47; — Birk, 447, 803; — Borgere, 64—110, 302—56, 620, 792—813; — Domkirke, 275—301; — Dyb, 168, 181; — hus, 163—67, 183, 394, 396—97, 508, 623; Ribehus Amt, 447—50; — Holme, 25; — Katedralskole, 248—58; — Marked, 397, 402, 536.
- Riber, Jens, Gmd., 727—28.
- Richter, John, Pr., 2, 7, 442, 467, 837; — Dommerfuldmægtig, 37.
- Riddersholm, Gd., N. Nebel S., 493.
- Riis, Jacob A., Filantrop, 466.
- Rindum, S., Hind H., 274.
- Ringgive, S., Nørvang H., 616.
- Ringkøbing, 48, 143, 168, 272, 274, 409, 566, 751, 812, 824.
- Ringkøbing, Anders Andersen, Pr., 272.
- Risby, Lb., Baarse S., 429.
- Risbøge, Skov, Lejrskov S., 205.
- Rise, Aabenraa Amt, 827.
- Roager, S., Hviding H., 426.
- Roborghus, Ladeplads, Tjæreborg S., 429, 472.
- Rodriguez, Vidal, Arkæolog, 300.
- Roeds, Karen, 523.
- Romlundgaard, Bække S., 14.
- Ronvædderstenen, Bække S., 23.
- Roosval, Johnny, Arkæolog, 296, 299.
- Rosenbohm, Henrik Peter, Parykmager, 812.
- Rosenkrantz, Christoffer, Adelsmand, 369.
- Rosenørn-Teilmann, C. P. Th., Stamhusbes., Kmhr., 653; — I. K., Frk., Stamhusbesidder, 38, 466.
- Roskilde, 255.
- Rossel, J. J., Pr., 702.
- Rossinggaard, 426.
- Rotbøl, Lb., Horne S., 485, 502.

- Rovst, Lb., Grimstrup S., 504, 532; — Krat, 503; — Mølle, 427, 504.
- Rovsthøje, Lb., Grimstrup S., 503, 588—93.
- Rusk, Jens Hansen, Præst, brændt, 366, 397—98, 474, 507.
- Rye, Povl Andersen, Student, 219.
- Rærup, Lb., Lydum S., 493.
- Rævsing, Lb., Gesten S., 502.
- Rødding, S., Frøs H., 161, 826, 828.
- Røddlandshede, Lerup S., Ø. Han H., 717.
- Rømer, Ole, Naturforsker, 172.
- Rømhild, Gartner, 757.
- Rømø, 159, 163, 185.
- Rønne, 621.
- Rørdam, H. F., Kirkehistoriker, 651; — Th. Skat, Biskop, 651.
- Sadolin, C. A. O., Pr., 58.
- Salten Langsø, 636, 716.
- Saltum, S., Hvetbo H., 379.
- Sandberg, Oluf, Pr., 368.
- Saxo, Historieskriver, 13, 22, 28.
- Saxild, Georg, Landsarkivar, 431.
- Schack, Greve, Stiftamt., 822.
- Schamvogel, Kirurg, 332, 802, 803; — Andreas, Pr., 803.
- Schandorph, Niels Paulsen, Pr., 272.
- Scharling, W., Statistiker, 465.
- Schiern, Historiker, 158.
- Schleppegrell, General, 361.
- Schleuen, J. G., Kunstmaler, 262—63.
- Schmidt, August F., Kulturhistoriker, 8, 197, 445, 464, 466, 560, 615, 816, 838; — Hans Fogh, Gmd., 745.
- Schousboe-Jensen, G., Pr., 5.
- Schrøder, Jens, Fabrikant, 551; — Ludvig, Højskoleforstander, 1, 2, 648, 649.
- Schultz, Jochum, Uhrmager, 811.
- Schumacher, Andr. G., Prokurator, 803, 808, 813.
- Schytte, Hans, Pr., 273.
- Schütte, Gudmund, Etnolog, 23.
- Seem, S., Ribe H., 426, 462.
- Seest, S., Anst H., 200, 827.
- Sidelmann, Provst, 143, 424.
- Sig, Lb., Thorstrup S., 494.
- Silkeborg, 555, 559, 671.
- Simmel, Grene S., 729.
- Simmelsbæk, 728.
- Simmelshede, 727—28.
- Simonsen, Anders, Landstingsmand, 465; — Bondo, Landsdommer, 812; — H. P., Bibliotekar, 178; — Hans, 184; — Knud, Raadmand, 804.
- Sindbjærg, S., Nørvang H., 59.
- Sirich, Hans, Rektor, 248, 249.
- Sjælborg, Lb., Hostrup S., 398, 408, 507, 773—74.
- Skallingen, Hølvø, Ho S., 501.
- Skamstrup, Lb., Øse S., 390, 519.
- Skanderborg, 636, 763, 827.
- Skanderup Efterskole, 43.
- Skanderup, S., Anst H., 194, 201, 294, 462, 479, 495, 561, 562, 615, 826, 828.
- Skads H., 384, 393—94, 398, 399, 401, 420, 427, 467, 479, 488, 493, 498, 501, 505, 507, 508, 533, 653, 817, 818.
- Skads, S., 26, 365, 424, 426, 483—84, 532, 563, 762.
- Skarrild, S., Hammerum H., 730.
- Skeel, Albert, Lensmand, 170, 397.
- Skelskør, 791.
- Skern, S., Bølling H., 267.
- Skernaadalen, 751.
- Skibelund, Malt S., 466; — Efterskole, 41; — Krat, 39, 40, 43.
- Skibet, S., Tørrild H., 827.

- Skodborg, S., Frøs H., 636, 831; —aa, 199; —hus, 481—82.
- Skonager, Næsbjærg S., 480, 504, 530—31, 589, 593, 624—27.
- Skovsende, S. Omme S., 519, 728.
- Skovlund, Lb., Ansager S., 501.
- Skrave, S., Frøs H., 161.
- Skrumsager, Hgd., S. Bork S., 274, 359.
- Skrumsager, Gmd., 38.
- Skov, Jens Peter, Musiker, 205.
- Skræder, Bertel, 528.
- Skytte, Karen, g. m. Lars Sk., Pr., 813; — Niels, 398, 507.
- Skødebjærggaard, Vorbasse, 577.
- Skødegaard, Bække S., 580.
- Skødstrup, Lb., Aal S., 388, 426, 492, 496.
- Slavs H., 467, 495.
- Slesvig, 275—76, 279, 292, 632, 636.
- Smidt, C. M., Museumsarkitekt, 614.
- Smith, Otto, Kaptajn, 64, 66, 302, 464, 466; — S. Birket, Bibliotekar, 803.
- Sne, Øster-, Nørvang H., 114.
- Snedker, Laust, Knoldeflod, 591—92.
- Sneum, S., Skads H., 20, 274, 424, 426, 494, 563.
- Sneum Aa, 817.
- Snoldelevstenen, 630.
- Snorre, Historieskriver, 199.
- Snorup, Lb., Tistrup S., 502.
- Soderup, S., Merløse H., 24.
- Sonnin, H. A. G., Birkedommer, 53, 56.
- Sorrild, Lb., Føvling S., 216.
- Spandet, Niels, Kammerraad, 802—03.
- Spangsberg, L., Fabriksinspektør, 464.
- Staffensen, Peder, 530.
- Stakkegaard, Lønne S., 493.
- Stald, Niels Jensen, Smed, 378.
- Stampe, Jacob., Pr., 356—81.
- Starup, Vester, S., Skads H., 358, 381, 389, 390—91, 424, 427, 462, 467, 518, 520, 529, 563, 615, 824; — Øster, Brusk H., 286.
- Starupstenen, 640.
- Stavrsø, Lb., Henne S., 485.
- Stavskjær, Chr. Christensen, 540.
- Steens, Lb., Hjortlund S., 574.
- Steensen, Friderich, Byfoged, 803.
- Steenstrup, Johs., Professor, 156—57, 159, 163, 633, 644.
- Stefansdatter, Maren, 267, 268.
- Stejlebjærg, Varde Landsogn, 752.
- Stemann, Chr. Ludv. E. von, Retspræsident, 645, 646; — Gustav, Stiftamtmand, 1—3, 5, 645—49; — Helga, Stiftamtmandsfrue, 5, 6, 837; — J. D., Premierløjtnant, 5, 838.
- Stenderup, Lb., Føvling S., 217, 219, 237, 240; — S., N. Tyrstrup H., 826, 828.
- Stensig, J. M., Lærer, 752.
- Stephens, George, Runolog, 625, 644.
- Stobberup, Michael, Bygmeister, 267.
- Stolsbjærgghus, Varde Landsogn, 743.
- Storch, L., Opmaaler, 172.
- Storedal, Bække S., 14.
- Storgaard, Peder, Gmd., 378.
- Storgaard Pedersen, P., Lærer, 467.
- Storgaarde, Varde Landsogn, 742—46.
- Storm, Else, Gmdsdatter, 19.
- Stabrand, Lb., Nødager S., 31.
- Strandby, Tjæreborg S., 472; — jfr. Hjærtning, 585.
- Strellev, S., N. Horne H., 539—40.

- Strudvad, Lb., Janderup S., 489, 501.
- Stub, Ambrosius, Digter, 332, 333, 338, 339, 471, 786—816; — Christian, 813; — Christine, 813; — Jørgen Laursen, Raadstueskriver, 339, 790.
- Stubdrup, Lb., Harte S., 205, 495.
- Størsbøl, Lb., V. Nykirke S., 145, 529.
- Støvringgaard, Hgd., Støvring S., 251.
- Sundbo, Arne, Overretssagfører, 473, 543, 544, 621, 838.
- Svagers, Dorte, 508.
- Swane, Jørgen, Fuldmægtig, 823.
- Svaning, Hans, Historiograf, 158.
- Svendborg, 370, 555.
- Svend, Pr., 167.
- Svendsen, Seminariefors­tander, 239.
- Svend Tveskæg, 13.
- Svingelands Sten, Bække S., 14—16.
- Svitzer, Rasmus Eriksen, Pr., 266, 274.
- Sædding, Lb., N. Nebel S., 360, 361, 373, 374, 375, 377, 378, 383, 492, 493.
- Sædden, Lb., Guldager S., 494, 767.
- Søgaard, Thyge J., Oberstløjtnant, 465.
- Søfrensen, Jens, Ridefoged, 393.
- Søgaard, Hejnsvig S., 576, 674, 680—81, 685, 691—93.
- Søgaard, L., Folketingsmand, 37.
- Søhuse, Aal S., 491—92, 497.
- Sønderborg, 268.
- Sønderby, H. C., Rigsdags­hud, 747—49.
- Sønderby, Lb., Grindsted S., 685, 690, 734; — Varde Landsogn, 742, 746, 747.
- Sønderbygaard, 690—92.
- Sønderbøl, Lb., Aal S., 428.
- Søndergaard, Jernved S., 45.
- Søndergaard, Ib, Lærer, 591.
- Sønderho, S., Fanø, 60, 61, 166, 273, 368, 424, 461, 468 ff., 508, 561, 567, 571—72, 621.
- Sønderho, Peder Pedersen, Pr., 273.
- Sønderside, Ho S., 163, 396.
- Søndersig, Lunde S., 500, 749.
- Søndertarp, Lb., Lunde S., 493.
- Sønniksen, Hans, Strandfo­ged, 164.
- Søren i Ravnsø, Pr., 528.
- Sørens­datter, Barbara, 763.
- Sørensen, Pr., 35; — Chr., Fæstebonde, 115; — Chr., Pr., 527; — Chr., Gmd., 749; — Dynes, 406—07, 507, 509—18; — H. H., Lærer, 464; — Hans, 513; — Hans, Pr., 541; — Jens, Sø­korts­direktør, 174—76, 179; — Jens P., Gmd., 595; — Laurids, Fæste­bonde, 537; — M. K., Læ­rer, 20; — Mette, 511—12, 518; — Povl, klog Mand, 202; — Povl, Gmd., 595; — Søren, 530; — Søren P., Gmd., 203, 209, 211—13, 215.
- Sørup, Angel, 284, 294, 296.
- Søvig, Ovtrup S., 481, 486, 495, 499.
- Taabøl, 426.
- Taarup, 269.
- Taasinge, 813, 814.
- Tagesen, Henrik, Bondefø­rer, 547.
- Tarp, Lunde S., 376; — Lb., Billum S., 490, 496, 528.
- Tarp, Kirsten, Sædding Ny­gaard, 377.
- Taulow, J. Bertelsen, Borg­mester, g. m. Maren Jens­datter, 274.
- Teilmann, A. C., Jægerme­ster, 18; — C., til Skrums­ager, 359; — Tøger, 757.

- Termansen, C. N., Byraadsarkivar, 46, 47, 64, 172, 194, 445, 472, 619, 841.
- Termansens Boghandel, 243.
- Terp, Poul, Gmd., 202.
- Terpager, Peder, Lektor, 787.
- Terpager, Lb., Sneum S., 426.
- Terpling, Lb., Aastrup S., 32.
- Tetens, Provst, 612.
- Thamesen, Chr., 399.
- Therkildsen, Peder, 512—13.
- Tholle, Johannes, Havearkitekt, 564.
- Thomas, Pr., Varde, 272.
- Thomes, Jens, 271.
- Thomesdatter, Anne, 542.
- Thomesen, Bendix, 511; — Laurids, 511.
- Thomsen, Anders, Hedeopdyrker, 577—80; — Carl, Bibliotekar, 432; — Hans, Gmd., 580; — Mathias, Bondekarl, 144; — Niels, 755; — Peder, Skibsreder, 61; — Peder, Kommissiønær, 570; — Svend, Bibliotekar, 564.
- Thorning, Pr., 165, 182.
- Thorsen, Jens, Konsulent, 35; — Laurits, Borgmester, 270; — Peder G., Runolog, 14, 21, 652.
- Thorup, P. N., Rektor, 249, 256, 257, 259, 263.
- Thura, Albert, Præst, 202; — Barbara Lauridsdatter, Præstekone, 274; — Laurids, Biskop, 249, 251, 253, 254, 256, 257, 263.
- Thyre Danebod, 632—36.
- Thyres Gravhøj, 17, 20.
- »Thyrid Herred«, 14.
- Thøgersen, Niels, 608; — Peder, Degn, 219.
- Thøstesen, Christen, Gmd., 127, 129; — Jørgen, Husmand, 711.
- Ti, Krigsgud, 22, 23.
- Tibirke, S., Holbo H., 22.
- Tinghøj Skole, Varde Landsogn, 752, 759.
- Tise, S., Børglum H., 22.
- Tiset, Gram S., 22.
- Tisvilde, Tibirke S., 22, 23.
- Tislund, Lb., Brørup S., 9—23, 238.
- Tislundstenen, 9, 14—23.
- Tistrup, S., Ø. Horne H., 195, 394, 432, 434, 534, 563, 581, 611—13.
- Tjæreborg, S., Skads H., 424, 426, 494, 508, 528, 530, 563.
- Tobiasen, Niels, Gmd., 429.
- Tobiesen, Provst, 149, 364.
- Tobøl, Lb., Føvling S., 217, 219—20, 222—23, 237, 494, 573—74.
- Toft, Stephan, Sædedegn, 143; — Plantør, 749.
- Toftlund, S., N. Rangstrup H., 831.
- Toftnæs, Lb., Alslev S., 121, 127, 129, 134, 152, 398, 405, 429, 504, 507, 508, 510, 511, 513, 531, 769.
- Toftum, Jens Christensen, Gmd., 378.
- Toldsted, Sønderjylland, 831.
- Torbøl, Hans, Læge, 357, 430, 434, 840.
- Torруп, Lb., Alslev S., 129, 130, 133, 138, 139, 510, 511, 766, 771.
- Torруп, Mads, Murer, 776—77.
- Torstenson, General, 396.
- Torstrup, S., Ø. Horne H., 27, 38, 268, 272, 364, 376, 494, 542, 580.
- Torsted Skole, Verst S., 209, 211.
- Tovrup, Lb., Jerne S., 763.
- Tranberg, Ingeborg, Lægefrue, 803.
- Trane, Mads Hansen, Pr., 272.
- Tranegaard, Alslev S., 134.
- Trap, J. P., Topograf, 465.
- Trappeau, Oberstløjtn., 370.
- Trautner, Pr., 33.
- Trier, Ernst, Højskoleforstander, 550, 556—58; — H., 815; — Ingeborg, 558.
- Troldholm, Aal S., 491, 493.

- Trudsbro, Lejrskov S., 200.
 Truelsen, Jens, Gmd., 752.
 Trundsholm, 531.
 Trykkevældestenen, 630.
 Træden, Gde og Hse, Hostrup S., 511.
 Trældiget, Jordrup S., 213.
 Trøllund, Gde og Hse, Hejnsvig S., 727, 734.
 Tulsmark, Lb., Alslev S., 129—30, 517, 769—71.
 Tulsmark, Hans, Almisleem, 779.
 Ture, Biskop, 280, 284.
 Tusen, Michel, Smed, 376.
 Tuxen, N. H., Løjtnant, 177.
 Tvedsbro, Lejrskov S., 201.
 Tvilho, Lb., Aastrup S., 33.
 Tømmerby, Lb., Sneum S., 426.
 Tørning, Hammelev S., 636.
 Tøstesen, Hans, 520.
 Tøxen, Peder, Provst, 273—74.
 Uggerby, S., Vennehjærg H., 717.
 Uhd, N. H., Sparekassebestyrer, 4, 5.
 Underup, S., Nim H., 150.
 Ure, Lb., Lejrskov S., 198.
 Urne, Stiftamtmand, 420.
 Urnehoved, Lundtoft H., 636.
 Urup, Lb., Grindsted S., 720, 722, 724.
 Wad, Gustav, Landsarkivar, 815.
 Waghenaer, Lucas Jaens, Kartograf, 168.
 Wahl, Johan Salomon du, Portrætmaler, 260—61.
 Valdemar, Konge, 25.
 Valdemars Jordebog, 155, 157.
 Valdres, Norge, 20.
 Vallekilde, S., Ods H., 549—51, 554, 556, 557.
 Vamdrup, S., Anst H., 274, 462, 485, 641, 819, 826—28.
 Warde, Niels Nielsen, Pr., 169—70.
 Varde, 2, 14, 48, 124, 126, 134, 145, 265—74, 363—64, 380, 384, 393—96, 402, 406, 428, 453—55, 472, 474, 500, 504, 516, 528, 530, 543—47, 554, 563, 574, 585, 588, 590, 593, 610, 613, 650, 652, 742—43, 751—59, 774, 778, 817, 824; — Aa, 498, 581, 583, 627; — Vardehus, 543—47; — Landsogn, 426; — Langhede, 749, 751—59; — Nørrehede 752.
 Varhoved, Gd., Gørding S., 494.
 Warming, Eugen, Naturhistoriker, 152, 187.
 Varming, Lb., Seem S., 426.
 Warthoe, Herredsfoged, 423, 427.
 Wass, Peder, Proprietær, 45.
 Vassard, Henrik Hansen, Pr., 369, 379.
 Vedding, Lb., Hanved S., 150.
 Wedel, P. P., Pr., 58.
 Vedel, A. S., Historiograf, 158, 244, 273.
 Vedsted, Vester-, S., Ribe H., 425, 464, 563.
 Vedsted, S., Gram H., 636.
 Vedsted, Øster-, Lb., Ribe Domkirkes Lds., 26.
 Vedsø, Almind S., Lysgaard H., 636.
 Wegener, C. F., Geheimearkivar, 44.
 Weiss, Chr., Lærer, 24.
 Weitemeyer, H., Topograf, 165, 182, 464.
 Vejen, S., Malt H., 2, 19, 35, 39, 43, 195, 425, 442, 466—67, 479, 502, 551, 553, 561, 612, 636, 682, 826—28; — Aa, 25; — Sparekasse, 190.
 Vejers, Lb., Oksby S., 501.
 Vejlager, Johannes, Højskoleforstander, 29.
 Vejle, 409, 725, 732.
 Vejrup, S., Gørding H., 35, 423, 560.

- Velaskone, Johan, 388.
 Verst, S., Anst H., 200, 202, 211, 462, 563, 824, 826—27.
 Vesterbæk, Grindsted S., [?] 724.
 Vesterside, Oksby S., 163.
 Vestervig, S., Refs H., 641.
 Vestterp, Lb., Starup S., 389—91, 519—20.
 Weyse, C. E., Komponist, 258.
 Viheke, Lb., Alslev S., 125, 129—30, 134, 776.
 Wiberg, S. V., Genealog, 169, 465.
 Viborg, 48—50, 57—58, 152, 269—70, 272, 290, 356, 379, 409, 418, 455—56, 519, 542, 632, 636—37, 773, 817, 831.
 Videbæk, Anders, Gmd., 728.
 Vig, P. S., Professor, 561, 839.
 Vigtoft, Gd., Aal S., 491—93.
 Vilbjærg, S., Hammerum H., 287.
 Villebøl Bæk, 574.
 Willemoes, Carl, Redaktør, 64.
 Vilslev, S., Gørding H., 25, 45, 379, 426, 477, 488, 498, 563, 820—21.
 Vilstrupstenen, Sønder-, 640.
 Wimmer, L. F. A., Runolog, 15, 16, 21, 156, 632—33, 635, 644.
 Vind, Rasmus, Forstander, 555.
 Vindfeld, Jens, Herremand, 369.
 Winther, Asta, Frue, 156; — Raadstuearkivar, 655; — Vilhelm, cand. jur., 656—57.
 Vipskovgaard, Vrads S., 716.
 Visby, Gotland, 281, 299.
 Visby, S., Tønder H., 803.
 Visselhjærg, Hgd., Alslev S., 114, 119, 122—23, 128—29, 144, 486, 498—99, 510.
 Vissing, Sønder, S., Tyrsting H., 628, 636—37; — Rune-
 stenen, 628.
 With, C., 182.
 Vium, Nørre-, S., Bølling H., 414.
 Wodder, Søren, Havnefoged, 46.
 Wolff, Filosof, 807; — Hans, Raadmand, 544.
 Wolling, Jordemoder, 422, jfr. 427.
 Voltersen, Jens, Borger, 160.
 Vong, Lb., V. Nykirke S., 521—23, 526—29.
 Vorbasse, S., Slavs H., 19, 24, 462, 495, 561, 563, 595, 682, 819; — Marked, 391, 472.
 Worm, Justitsraad, 821; — Kasper, Lærer, 152; — Ole, Læge, Topograf, 198, 273, 543, 631, 639—41, 665.
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog, 199.
 Vorup, Lb., Vejen S., 479.
 Vorvad, Vorladegaard S., 636.
 Vraa, Lb., Lejrskov S., 198, 203; — Fort, 203.
 Vranerup, Lb., Seest S., 201.
 Vrenderup, Lb., Faaborg S., 152.
 Vrøgum, V.- og Ø-, Lb., Aal S., 395, 491, 496—98.
 Wulffsberg, Andreas, Postmester, 793.
 Vævster, Hans, Almissem, 777.
 Vøgas Lund, Vejrup S., 35.
 Ærøskøbing, 645.
 Oehlschlager, Adam, Digter, 258; — Johan Jacob, Hedekolonist, 727.
 Ølgaard, Hans Wulf, 126.
 Ølgaard Hede, Randbøl S., 717.
 Ølgod, S., Ø. Horne H., 4, 27, 144, 364, 467, 481, 534, 540, 541, 561.
 Ølgod Bjerg, 534—36.
 Øllgaard, Lærer, 534.
 Øllufgaard, V. Nebel S., 503, 504.

- Ølov Mølle, V. Nebel S., 532.
 Ørbæk, Lb., Hoven S., 728.
 Ørreslev, 827.
 Øse, S., Skads H., 271, 389—
 90, 424, 426—27, 518—19,
 580, 763, 824.
- Østbirk, S., Vor H., 636.
 Østbæk, Lb., Ølgod S., 538.
 Østerbygaard, Varde Land-
 sogn, 742—43.
 Østergaard, Skyldraadsform.,
 612.

Sagregister.

- Agerbrug i Oldtiden, 715—
 19.
 Agre, 481—82.
 Amtsarkiver, 448—50.
 Ansøgning paa Vers, 798—
 800.
 Areal paa Mandø, 173.
 Auktionsprotokoller, 455, 460.
 Avisartikler, 468—74.
- Barfred i Lunde, 609.
 Begravelsesskik, 214.
 Birker, 453.
 Biskoler, 134.
 Bispearkiv, 457—58.
 Boganmeldelser, 614—17.
 Bogfortegnelse, 436—41, 463
 —67.
 Bolskiftet, 487—88.
 Borgere i Ribe, 64—111, 302
 —56.
 Brændevinsbrænding, 51—59.
 Brygning, 211.
 Byhyrder, 198, 213—14, 406.
 Bytomt, 174.
 Bøddelpenge, 822—23.
 Bøger om Ribe Amt, 463—
 67.
 Børneantal, 138, 240.
- Cyprianus, 203.
- Degnebolig, 141—42.
 Degneembeder, 458; —ind-
 tægter, 129.
 Digevoldinger, 717.
 Djævletro, 385.
 Dragedukker, 408.
 Dyrkningsmaaderne, 484, 488.
 Dødsbo efter Ambrosius Stub,
 809—13.
 Ejendele, 393.
 Ekstraretsprotokoller, 454.
- Emner for Afhandlinger og
 Foredrag, 2—5.
 Enemærker, 503.
 Enestegaarde, 480 ff.
 Enklaver, 464.
 Epitaphier, 267—68.
- Fattige Tider, 216—42.
 Fattigfolk, 760—61.
 Fattighuse, 763—66.
 Fattiglicitation, 779—80.
 Fattigregnskab, 780—82.
 Fattigkommission, 782—85.
 Fattigsager, 772—80.
 Fattigvæsen, 760—85.
 Fiskeri, 163 ff.
 Folkeminder i Ribe Amt,
 560—65.
 Foredragsmøder, 195.
 Forfatternavne, 135—36, 817
 —19, 833—39.
 Fortegnelse over Afhandlin-
 ger i Fra Ribe Amt, 5—6.
 Fortegnelse over lokalhisto-
 riske Artikler, 468—74, 817
 —19.
 Fredlysning af Tislundste-
 nen, 17.
 Fællesskabets Ophævelse,
 130.
 Fæsteprotokoller, 455.
- Gaardejere i Okslund, 595—
 97, 603, 607.
 Gaardnavne, 198.
 Galge, 201.
 Genforeningsstene, 29—43.
 Godsarkiver, 455—56.
 Gravminder, 268—69, 372—
 73, 377—80.
 Gymnastik, 136, 137, 548—
 59.

- Hedebrande, 727—35.
 Hedehistorie, 720—59.
 Hedeopdyrkning, 736—41,
 744—50.
 Hedernes Opdyrkningshisto-
 rie, 409—19, 573—608, 614
 —15.
 Hegn, 503.
 Hekse, 390.
 Heksedans, 519.
 Hekseharer, 521.
 Heksekrage, 521.
 Hekseprocesser, 384—408,
 505—42.
 Helleristninger, 10, 11.
 Herreder i Ribe Amt, 447—
 48, 450—54, 458, 460—61.
 Herredsbeskrivelser, 661.
 Historisk Samfunds Biblio-
 tek, 436—41.
 Historisk Samfunds Opret-
 telse, 1—4.
 Hjulpløve, 584.
 Hvervning, 111—118.
 Hyrdebørn, 130.
 Hyrde rengækar, 722, 726,
 731, 743.
 Hærvejen, 636.
 Højnavne, 752, 754.
 Indholdsfortegnelse til Fra
 Ribe Amt 1903—27, 833—
 39.
 Indskrifter, 625—26, 628,
 632, 635, 638—43.
 Inskriptioner, 31, 34, 37, 38,
 42—43.
 Jordebøger, 455.
 Jordemoderbestalling, 423.
 Jordemodervæsenets Histo-
 rie, 420—27, 621.
 Jordemødre, 425—26.
 Jærnudvinding, 667—714.
 Kantate, 253—55.
 Kapel, 265.
 Kaperfart, 60—63.
 Kartegilder, 211—12.
 Kildeskrifter, 155, 447—62.
 Kirkebeskrivelse, 374—76.
 Kirkebygningshistorie, 275—
 301, 358 ff.
 Kirkebøger, 461.
 Kirkeinventar, 267—71.
 Kirkeklokker, 270—71.
 Kirkeregnskab, 182—83, 462.
 Kirkes Historie, 265—74.
 Kirkeskab, 269—70.
 Klog Kone, 522—29.
 Klostre, 276—78.
 Kommissionsindberetning,
 127—28.
 Krigen 1807—14, 60—63.
 Kursus i Lokalhistorie, 431
 —32.
 Kæmpekast, 10, 205.
 Landboreformer, 44.
 Landbrugskrise, 45—50.
 Landsbyfællesskabet, 475—
 504.
 Landstingets Arkiv, 456.
 Litteraturhistorie, 786—816.
 Lærebøger, 218, 221, 226,
 229, 231, 232—39.
 Lærerforhold, 138.
 Lærertiløn, 139—40, 240.
 Løsdrift, 575.
 Magistratsmedlemmer i Ribe,
 795.
 Malerier, 260—64.
 Markedsforhold, 820—22.
 Markinddeling, 478 ff.
 Markskel, 497.
 Marsk-øvs Tilblivelse, 178—
 180.
 Matrikel, Chr. V's, 171—74,
 451.
 Medlemstal, 2.
 Mergelgilde, 605.
 Mergling, 590, 599—608, 756
 —57.
 Mindesten, 611—13.
 Nationaldragt, 188—89, 212.
 Nationalmuseets Arbejds-
 mark, 192.
 Nybyggere i Knoldeflod, 592
 —94; — paa Varde Lang-
 hede 753—55.
 Oldtids Agerbrug, 715—19.
 Oldtidshelligdom, 22—23,
 198.
 Oldtidshøje, 199—200.

- Oldtidsjærn, 667—714.
 Opdyrkning af Hederne, 409—19.
 Personalia, 66—110, 302—356.
 Personnavne, 66—110, 302—356.
 Pilegrimsveje, 276—78.
 Politiprotokoller, 454.
 Porshaver, 432, 717.
 Pottetørv, 576.
 Provstearkiverne, 459—60.
 Præstearkiver, 461.
 Præstehistorie, 364—73, 458—59.
 Præsteindberetninger, 458—59.
 Præster, 272—74.
 Raadstuearkiver, 455.
 Randmorænestrøg, 197.
 Rebning, 487—88.
 Religionsundervisning, 227—29.
 Remse, 23.
 Retsprotokoller, 459—60.
 Runebrakteater, 624—25.
 Runeindskrifter, 623—44.
 Sagn, 8—28, 200, 202—09.
 Salg af Bondekarl, 381—82.
 Samlingsværker, 465.
 Sandflugt, 464.
 Schous Forordninger, 112.
 Skademand, 525—28.
 Skattehovedbøger, 451.
 Skatteliste, 158.
 Skel mellem Ejendomme, 500, 504.
 Skibsjournal, 566—72.
 Skifteprotokoller, 449—50, 454—55, 460.
 Skolebygninger, 140—41, 216—17.
 Skoledagbog, 136—37.
 Skolefag, 233, 235.
 Skoleforhold, 216—42, 791—801.
 Skolefundats, 119 ff., 124.
 Skolegang, 125, 131 ff.
 Skolejubilæum, 248—59.
 Skolemulkter, 131, 133.
 Skolevæsen, 119—152.
 Skolestue, 592.
 Skove, 502.
 Skytteforening, 552—53.
 Skæmtesagn, 206—09.
 Skøde- og Pantebøger, 454, 456.
 Sindsyge, 766—72.
 Slaget ved Ejstrup, 201.
 Smeltepladser, 672 ff.
 Soldaterhvervning, 111—118.
 Solskiftet, 487—88.
 Smørkærning, 202.
 Stednavne, 66—110, 156—57, 302—56, 825—28.
 Stednavneformer, 155.
 Stednavneordspil, 204.
 Stodderkonge, 761.
 Stormflod, 166—71, 428—29.
 Stranding, 186.
 Stødtone, 825—28.
 Sædedegn, 143.
 Sædskiye, 484—86.
 Særejendom, 489.
 Søfolk, strandede, 187.
 Tamperretsprotokoller, 459.
 Tiggeri, 761—63.
 Tillidsmænd for Hist. Sf., 192—93, 434—35.
 Tingbøger, 452—54.
 Tinghøj, 752, 759.
 Tingsted, 505.
 Tofterne, 504.
 Trolddom, 385 ff., 391—408, 507 ff.
 Tryllemiddel, 213.
 Trætyveri, 214—15.
 Tørvegravning, 721, 753.
 Tørvemoser, 502.
 Udskiftning, 126, 475.
 Ulve, 214.
 Undervisning, 133, 145, 148, 149, 224—39.
 Undervisningsmidler, 134—36.
 Vaskning, 206, 209—10.
 Veje, gamle, 823—24.
 Visitats, 222—23, 227, 236.
 Voksbar, 398, 513.

INDHOLDSFORTEGNELSE

over Artiklerne i „Fra Ribe Amt“
de 25 Aar 1903—27.

Ved Søren Alkærsig.

Efterfølgende liste over alle vort årsskrifts artikler i de første 25 år imødekommer et flere gange udtalt ønske om at have en saadan fortegnelse samlet. En sådan findes ganske vist i forvejen for hvert bind, d. v. s. i hvert fjerde hefte (1906—10—14—18—22—27), men da sikkert kun få har hefterne indbundet og man ikke er klar over, hvilke hefter fortegnelserne står i, så har disse bindfortegnelser kun gjort liden gavn. At langt de fleste har hefterne uindbundet, er også grunden til, at denne fortegnelse kun nævner årstal og sidetal, ikke bindets numer. Endvidere gøres opmærksom på, at bogstavordningen ikke er gennemført efter de strængeste regler. I praktisk brug spiller dette jo ingen rolle.

S. A.

	86.
Alkærsig, S.: På jagt efter brændevinstøj	1903. 141
En smuglerhistorie fra 1729	1905. 90
Fra den store smuglertid	1907. 124
— — —	1909. 170
Smugleriet ved Kongeåen i mands minde	1911. 126
Vore gamle folkevolde	1920. 268
Den ulovlige brændevinsbrænding	1924. 169
Amorsen, I.: Minder fra 1849	1906. 164
Andersen, P.: Folkelig retsfølelse	1903. 64
Et mekanisk geni	1905. 132
Andersen, J.: Christian Krarup, sognepræst til Føv- ling og Holsted 1847—76	1922. 604
Fattige tider	1923. 36
Fattige tider og egne	1924. 197